

ULUSLARARASI
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA VE
KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU IV
BİLDİRİLERİ

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON ÇOBAN MUSTAFA PAŞA AND
HISTORY-CULTURE OF KOCAELİ IV
PROCEEDINGS

Cilt 2

© 2018 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kùltür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No: 42

© Copyright 2018 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs no: 42

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir
Belediyesi, Kùltür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın
yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğeryollarla basılamaz,
çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by any electronic, optical, mechanical or other means without the
written permission of the Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs

Tasarım

Yüksel Yücel

BASKI ve CİLT

Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.

Takım No: 978-605-5116-53-8

ISBN: 978-605-5116-55-2

ULUSLARARASI
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA VE
KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU IV
BİLDİRİLERİ

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON ÇOBAN MUSTAFA PAŞA AND
HISTORY-CULTURE OF KOCAELİ IV
PROCEEDINGS

Editörler

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL
Resül NARİN

Kocaeli 2018

Genel Koordinatör / General Coordinator

İlhan BAYRAM

Düzenleme Kurulu / Executive Board

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL
Raşit FİDAN
Hayriye SÖZER
Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği / Secretariate

Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Resül NARİN

Bilim ve Danışma Kurulu / Scientific and Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ	Prof. Dr. Olena BAÇİNSKA
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE	Prof. Dr. Osman AKANDERE
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Prof. Dr. Osman KÖSE
Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK	Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Chakib BENAFRI	Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Emre DÖLEN	Prof. Dr. Tofiq MUSTAFAZADE
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Prof. Dr. Ümit EKİN
Prof. Dr. Enver KONUKÇU	Prof. Dr. Viktor KIRYUKOV
Prof. Dr. Erhan AFYONCU	Prof. Dr. Yuriy KOÇUBEY
Prof. Dr. Ferhat TURANLY	Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Feridun EMECEN	Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Geza DAVID	Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Doç. Dr. Oleksandr SEREDA
Prof. Dr. İdris BOSTAN	Doç. Dr. Olga MAVRİNA
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN	Doç. Dr. Serkan YAZICI
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU	Doç. Dr. Svitlana KAYUK
Prof. Dr. Maria Pia PEDANİ	Doç. Dr. Vyacheslav STANİSLAVSKİY

Web: <http://kocaelitarihsempozyumu.com>
Mail: kocaelitarihsempozyumu@kocaeli.bel.tr

“Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu IV Bildirileri” başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan bilim insanlarına aittir.

The scientific responsibility of the articles, which take place in this book called “International Symposium on Çoban Mustafa Paşa and History of Kocaeli IV Proceedings”, belongs to the researchers.

İÇİNDEKİLER

Sinan VARDAR İzmit Saat Kulesi'nin Modernizm ve Kent Mekânı Üzerine Düşündürdükleri	751
Cengiz ÇAKALOĞLU II. Abdülhamid Devrinde İzmit Redif Taburu	779
Kemalettin KUZUCU Hereke Fabrikası Fes Bölümünün Kuruluşu ve Üretimi	789
Halim Demiryürek Ziraat Raporlarına Göre İzmit Sancağında Tarım (1911)	815
Nejdet BİLGİ İzmit Tehciri Davası	825
Mustafa SARI Osmanlı Devleti Hizmetinde Gebzeliler (Sicill-i Ahval Defterlerine Göre)	855
Zeki ÇEVİK Kocaeli'nin Gururu Gölcük Tersanesi: Resmi Belgeler ve İstanbul Basınına Yansımalar (1933-1960)	889
Mahmut AKKOR Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gölcük Tersanesi'nin Yapım Süreci	925
Resül NARİN Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ağaç Denizi Kocaeli	971
Adnan SOFUOĞLU Milli Mücadele'nin İç Cephesi Kocaeli	999
Sabahattin ÖZEL Milli Kurtuluş Savaşı'nda Kara Fatma'nın Kocaeli Cephesindeki Hizmetleri	1015
Mustafa HERGÜNER Kurtuluş Savaşında Karamürsel	1025
Nermin ERSOY Kod Adı: Küçük Doktor "Fahri Can"	1061
Osman AKANDERE İngilizlerin ve Damat Ferit Paşa Hükümet'inin İzmit ve Çevresini Kontrolleri Altında Tutma Çabaları Çerçevesinde Ahmet Anzavur'un Bölgedeki Faaliyetleri	1069
Nurettin GÜLMEZ İsmail Canbolat Bey'in Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri	1083
Selda KILIÇ 1920 Meclisinde Hafız Abdullah Efendi (Tezemir)	1113

Seydi Vakkas TOPRAK Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey	1135
Haluk SELVİ Milli Mücadele’de Gebze Kaymakamlarının Kaçırılmaları Olayı	1153
Ersin MÜEZZİNOĞLU 1921-1925 Yılları Arasında Ahmet Şükrü Bey’in Kocaeli’deki Faaliyetleri	1175
Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ Reklam ve İlanlar Işığında Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kocaeli ve Çevresinde Ticarî ve Kültürel Hayat	1185
M. Serhan YÜCEL - Taner BİLGİN Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında İzmit’te Eğitim	1197
Ekrem SALTIK Harf İnkılâbı’nın Kocaeli Basınına Yansımaları	1211
Önder DUMAN Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kocaeli Vilayeti’nde Sıtma Mücadelesi (1923-1938)	1235
Emre DÖLEN 1930’lu Yıllarda Darıca’daki Aslan Çimento Fabrikası’nda Çalışanların Eğitim Durumları ve Ücretleri	1245
Dilara USLU Kabotaj Kanunu Etkinliklerinden Bir Seyir: İzmit Deniz Yarışları (10 Temmuz 1938)	1257
Fahri SAKAL Tek Parti Döneminde Kocaeli ve Sakarya’da Beden Terbiyesi Mükellefiyeti Uygulamaları	1269
Süleyman BEYOĞLU Kâğıt Fabrikasının İzmit Şehrine Katkıları	1277
Ahmet AKTER Halkevleri İçin Bir Bütçe Denemesi ve Kocaeli Özelinde Örnek Bütçe Çalışması	1287
Seher BOYKOY Tek Partili Dönemde Sanayi İstatistiklerine Göre Kocaeli’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı	1317
Turgut SUBAŞI Seka’da Eğitim Faaliyetleri 1957-1967	1343

Ekrem Mücahit SARI Rıfat Yüce'nin 1930, 1940 ve 1950'lerde Kocaeli ve Çevresinde Yaptığı Geziler Üzerine Bir Değerlendirme	1357
Esmâ TORUN ÇELİK Çok Partili Hayatın İlk Yıllarında Kocaeli'nde Siyasal Hayat	1371
Fatih ÖZÇELİK Kocaeli'de Demokrat Partinin Kuruluşu	1401
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA 27 Mayıs Darbesinin İlk Yedi Gününde Türk Yolu Gazetesi	1415
Dilşen İnce ERDOĞAN Demokrat Parti Kocaeli Milletvekillerinin 1950-1957 Dönemi Bütçe Görüşmelerinde Ekonomi Politikalarına Bakışı	1431
Bilal TUNÇ 1950'li Yıllarda Kocaeli'nde Sanayi Alanındaki Gelişmeler	1449
Rıdvan GÖLCÜK - Aylın GÖLCÜK Rus Salatasından Amerikan Salatasına: Türk-Amerikan İlişkilerinin Kocaeli Arkeolojisine Yansıması	1467

İZMİT SAAT KULESİ'NİN MODERNİZM VE KENT MEKÂNI ÜZERİNE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

SİNAN VARDAR*

*"Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayarı insandır...
Bu da gösterir ki, zaman ve mekân, insanla mevcuttur!"*

- Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*

*"Saati kurban ediyor ve gelecekte kurtuluyor.
Onun derisi zaman ve derisinin yüzülmesine ses çıkartmıyor."*
- Elias Canetti, *Saatin Gizli Yüreği*

GİRİŞ: ZAMANIN VE SAAT MEKANİĞİNİN BİYOPOLİTİKASI ÜZERİNE

Zaman, sistematik kurumlar tarihinin bilinen başlangıcından bu yana –ki bu aynı zamanda birçok toplumda tanrı hiyerarşik yaşamın da başlangıcı sayılmaktadır– bölünmüş bir sonsuza giden bir doğru olarak kurgulanmıştır. *"Zamanın planlanması modernist bir tasarıdır"* iddiasını daha işin başında ekarte eden bu saptama, felsefi iç dünyası ve karakteristik yapısıyla tarihe, ona lunatik bir geçmişi izlemesini sağlayacak bir mercek sunmuştur.

Oysa, tarihyazımına çalışma sahası oluşturacak zaman tasarımlarının insaniliğinin aksine, uygarlığın (!) ilk dönemlerinde zamanı plânlayan bizzat tanrı figürleridir: Zamanı yaratmış olan tanrı, elbette kendi yaratısının sınırlarından ayrı görülmüştür. Çin'in antik devirlerinde, insanlığı devirli zaman kavrayışına dayalı takvimlerle yöneten tanrılar, onların doğayla girdikleri ilişkilerinin birincil araçlarıdır. Keza, *60 yıllık bir devrin kırk yedinci yılında tanrıların insanlığı kuraklıkla cezalandırıp cezalandırmayacağını* bilemeyen çaresiz bir çiftçinin, bu doğaya hükmeden güçlü tanrıların merhametine ve bağışlayıcılığına sığınmaktan başka bir çaresi yoktur. Çin uygarlığında, zamanın toplum yaşamı üzerindeki bu denli bağlayıcılığı, yine zamana ilişkin kayıt yöntemlerinin gelişimini de tetiklemiştir. *Gökyüzünden gönderilenlere bağlı bir yaşam*, onu gözlemlemeyi gerektirir. Zira, dönüşümlerden müteşekkil bir süreç içerisinde sürekli devinmekte olan doğanın tüm kanunları, gökyüzünde görünen değişikliklerle kendisini gösterir. Böyle bir durumda, tüm bu gökyüzü okumalarının yapılabilmesi için yeni bir uzman sınıfı doğumu an meselesi demektir.¹ Mezoamerikan kültürlerde hiyerarşik yaşamın inşasıyla birlikte işleyen tanrısala ilişkin imajınasyon süreci, sadece bir yılı değil, bütün bir dünya yaşamını belirli bölümlere ayıran bir takvime dayanır. Dinî sistemin baskın bir rol üstlendiği bu kültürlerde, tanrılar, tarımsal üretim ve doğa olayları üzerinde belirgin bir role sahip oldukları gibi, insanlar üzerinde de tahakküm kurmuşlardır. Birey ile dünyası arasındaki yaşamsal ilişki, yatıştırılmayı bekleyen tanrılar gerçeği üzerinden yükselerek *kurban edilme* ritüeline ulaşır. Tanrılar, tüm bu ritüellerin tarihlendirilmesini de yine kendileri üstlenmişler ve onlar adına düzenlemeleri

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi; E-posta: vardarsinan@outlook.com

1 Anthony F. Aveni, *Empires of Time: Calendars, Clocks, and Cultures*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1989, s. 308-310.

için de detaylı bir hiyerarşi içerisinde örgütlenmiş din adamlarını görevlendirmişlerdir. Tanrılar –ya da tanrılar adına yasa koyanlar– zamanı kurgular ve insanlar, tanrılar için ölür.² Tıpkı, İ.S. 732’de, günümüzden yaklaşık 1300 yıl önce dikilmiş *Kül Tegin Yazıtı*’nın kuzey yönünde Eski Türk hükümdarının vurguladığı gibi: “Zamanı tanrı takdir eder; kişi oğlu hep ölmek için türemiş.”³

Kül Tegin gibi, skolastik filozoflardan *Aurelius Augustinus* da tanrının zaman karşısındaki plânlayıcı etkisinin altını çizer. Augustinus’a göre; tanrı, *sonsuz bir şimdide* varlığını sürdürür. İnsan ise, *kendi şimdisinin* bilinciyle geçmişini zihninde yeniden kurar ve bu geçmiş insan akılla kavranamayacak ölçüde detaylı savruluşlarla geleceğe doğru sürüklenir.⁴ Hal böyleyken, insanın zaman karşısındaki bu edilgen tavrı, onun güçsüzlüğüne işaret kılınmıştır. Skolastik felsefenin dayandığı ve Augustinus’un da “*Civitas Dei (Tanrı Devleti)*” eserinde yer verdiği İncil öğretilerinde geçen “*tanrı krallığı*” teması, zaman kavramının –ilgili dönemde ve ilgili düşünce yapısında– bir tanrısal tasarım nesnesi olarak algılandığını farklı bir açıdan gösterir. Tanrı krallığı fikri İncil’de *Luka, Matta* ve *Markos* bölümlerinde (Luka 13: 18-21; Matta 13: 31-33; Markos 4: 30-32) “*hardal tohumu*” ve “*maya*” benzetmeleri üzerinden anlatılmaya çalışılır. Fakat, anlatı, içeriğiyle sınırlı değildir: Hıristiyan öğretilerinin ideologlarınca *tanrı krallığı* teması farklı bir içerikle ele alınmıştır. Öyle ki; tanrı krallığı fikri insanları ilgilendiren bir zaman plânlaması kaygısına dayanır. Bu tema ne bir cennet hayali ne de bir politik programdır; *Yeni Çağ* olarak sunulan bir idealin imgelemidir.⁵ *Yeni Çağ* imgesi zamansal doğrunun plânlanmasına ve yapılan bu plânlamanın insan faaliyetlerini düzenleyen bir araç olarak sunulmasına önemli bir örnek sayılabilir. Keza, İsa, *Matta*’nın kaleminden (Matta 10: 38) şöyle seslenir inananlarına: “*Her kim çarmıhını yüklenip arımdan gelmezse, bana layık değildir!*” Bu direktif, zaman plânlamasının işlevini de ortaya koymaktadır. *Yeni Çağ* olarak kabul edilen *tanrı krallığına* ulaşabilmeyen –yani, idealize edilmiş yeni bir zaman dilimine geçişin– yolu “*çarmıhı yüklenmekten*” geçer.

Norbert Elias’a göre; *zaman*, olayların kesintisiz akışının zamanı ilgilendiren, “*Ne zaman?*” sorusuna yanıt sunabilen yanlarıyla ilgilidir. Zaman –kavramı gereği– her ne denli doğrusal bir yapı olarak düşünülse de bu yapıyı birbirini takip eden değişimler silsilesinin çizgisi olarak anlamak yanlış olacaktır. Keza, böyle bir süreçte zaman parçalara ayrılmaz. Asıl olan, “*Ne zaman?*” soruları sorarak, adına “*süre*” dediğimiz bir başı ve sonu olan parçalar oluşturabilmektir.⁶ Tek tip olmayan bir doğru üzerinde süre dilimleri oluşturmak, adeta *zamanı yeniden yaratmaktır*. Bakıldığında, bu formül, –ilerleyen satırlarda da göstermeye çalışacağımız üzere– modern zaman plânlamasının insanı çalışmaya iten, sürekli ve durmaksızın belirli bir amaç uğrunda ilerlemeciliğe ayak uydurmasını isteyen programın öncülü olmasa da salt öznesi değiştirilmiş bir hâli gibidir, keza ondan farksızdır. Bu zaman formülasyonunun çağlar değişse de özünden hatırı sayılır herhangi bir parçasını yitirdiğini görebilmek pek mümkün değildir. Hatta, *plânlanmış zaman*, ilerleyen tarihsel dönemlerde saatler ve saat kuleleri aracılığıyla sürekli çalışma ilkesini hatırlatmaya başlamıştır.

Saatler, farklı renk ve biçimleriyle konutlarımızı süsleyen aksesuarlar olarak görülseler de bize bir ideoloji olarak tekniğin ve teknik bilginin şifresini *tıkırdatırlar* durmadan: Saatler, zaman denilen bir belirsiz doğrunun göstergesel mekanik ürünleridir. Bu haliyle, bir saat, *makineleş-*

2 William T. Sanders, Barbara J. Price, *Mesoamerica: The Evolution of a Civilization*, Random House, New York, 1968, s. 12.

3 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 50-52.

4 Aurelius Augustinus, *İtirafılar*, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 279; Aristoteles, Augustinus, Heidegger, *Zaman Kavramı*, der. Saffet Babür, Imge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s. 43-55.

5 Robert E. Terwilliger, *Christian Believing*, Morehouse-Barlow Co., New York, 1973, s. 20.

6 Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101.

tirilmiş zamanlarımızın nişânesi olarak var olur ancak. Zaman, bireysel boyutta bir aksesuar nesnesinden fazlasıdır; kolektif planlamanın, programlamanın ve teamülün merkezinde yer alır. Bu haliyle, zaman, kadranı durmaksızın çalışmak ve ilerlemek zorunda olan *Berosus'un saatine*⁷ eşlik ederken, salt bireyleri değil, aynı zamanda toplumlari, topluluklari, uluslari ve uygarlıklari, günün birinde zamanın tozlarına karışmak pahasına da olsa, o kadran misali daima çalışmaya sevk eder.

Saatler evlerimizi süsleyen aksesuarlar olarak varken, günümüzün hesabının tutulmasına, gündelik planlarımızın hazırlanmasına araç olarak görülürler. Kolektif boyutta ise durum farklıdır. Bir tapınağın yanına, bir okulun alınlığına ya da yüksek bir tepeye inşa edilmiş bir kulenin en üst katına konumlandırılmış büyük bir saat, kentler için artık buyurgan bir yapıdır. Yüksekliği ve azameti salt uzaklardan da rahatlıkla görülebilmesi adına değil; karşısında kendini cılız ve aciz hisseden bireyin ilerlemeciliği, üretim ideolojisini hissetmesi ve kabullenmesi adına öyle seçilmiştir. Tıpkı *Eiffel Kulesi*⁸ gibi tüm görkemiyle göğe yükselen saat kuleleri hem önemli bir ideolojik imge hem de kentteki karşıt-mücadelenin sembolü olmuştur. *Lewis Mumford*'un deyişimiyle "endüstri çağının anahtar makinesi" olarak saat, bir saatin *tik takları* misali işleyen kolektif faaliyet fikrinin mimarı sayılabilecek Benediktin Tarikatı'nın bu ideolojisinde ve 1370'te *Heinrich von Wyck* tarafından Paris'te inşa edilmiş "modern" saat kulesinde köklerini bulmaktadır.⁹

Küçük üreticilerin ve merkantilist politikaların yerini makineleşmiş *yeni çağa* bırakmaya başladığı XVIII. yüzyıla gelindiğinde, saat hâlen bir çalışma metaforu olarak görülmeye ve kullanılmaya devam etmektedir. Bu kez kapitalizmin inşasında ve toplumlara kabul ettirilmesinde önemli bir rol üstlenen *saat*, ilk siyasal iktisat yazarı olarak bilinen *James Steuard*'ın tezlerinde "modern ekonominin metaforu" olarak belirlemiştir. XVIII. yüzyılda, çağdaş bir hükümdarın iktidarının ne denli mutlak olursa olsun, yetkilerinin, "An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy" isimli eserinde sunduğu şablona uyulduğu takdirde sınırlandırılmış ola-

7 Bilinenler ışığında; günümüzde kullanılmakta olan saat sistemi, İ. Ö. 300 dolaylarında, Babilli bir astronom olan *Berosus* tarafından oluşturulmuştur. İlk -eğik tabaniyla bir kâseyi andıran- güneş saatini icat etmiş olan *Berosus*, saatine günlük zamanın güneş hareketlerine dayalı belirli evrelere denk gelen işaretler yerleştirmiştir. Bu güneş saati on iki ayrı saat bölümüne ayrılmış düzeni ve gündüz ile gece ayrımına dayalı yirmi dört saatlik yapısıyla, modern yirmi dört saatlik güneş saatlerinin tasarımına öncül oluşturmuştur. On iki saat gündüz-on iki saat gece ayrımı, *Berosus*'un bu zaman sistemiyle başlamıştır. Micheal Woods, Mary B. Woods, *Ancient Computing Technology: From Abacuses to Water Clocks*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, 2011, s. 19-20.

8 Bu bağlamda, *Eiffel Kulesi* örneği oldukça açıklayıcıdır. Yine, bir gösteren olarak *Eiffel Kulesi*'nin sembolik anlamı, Evrensel Sergi'nin kuruluş amacıyla birlikte düşünüldüğünde, her iki mimarî yapının da aslında devrimin -ve elbette onun getirdiği ilkelerin- Avrupa'nın büyük güçlerinin katıldığı bir etkinlikte *anılması* üzerinden, onun ideolojik işlevinin bir parçasıdır. *Eric J. Hobsbawm*'ın, küresel kapitalizmin zaferini sembolize ettiğini vurguladığı bu sergiler, yine kapitalizmin bir "kendi kendini kutlama" aracı olarak, teknik ilerleme ve sermaye zenginliğinin gösterisi olarak sunulmuşlardır. Bu hâliyle, XIX. yüzyıl boyunca devam eden sergiler içerisinde 1889'da ziyarete açılan sergi alanının ve periferindeki *Eiffel Kulesi*'nin anlamı salt mimarî azametiyle ölçülemeyecek durumdadır. Tüm bu mimarî yapıların asıl vurgusu, belirli bir üretim biçiminin sunumuna ve savunulmasına dayalı ilerlemecilik ideolojisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1855 Paris Sergisi'nde "Kırım Savaşı Anıtı" ya da kimi kabullere göre "Tanzimat Abidesi" ismiyle sunulmuş olan *Artin Pascal Bilezikçi*'nin tasarladığı anıt (Şekil 1) örneğinden de çıkarılabileceği üzere, sergilere katılımı ve hatta sunumlar gerçekleştirmek üzerinden ilerlemeci Batı uygarlığına angaje olma çabası ise ilgili ideolojik enjeksiyonun etkilerini/sonuçlarını göstermektedir. Bkz.: *Eric J. Hobsbawm*, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 46-47; *Eric J. Hobsbawm*, *Fransız Devrimi'ne Bakış: İki Yüz Yıl Sonra Marseillaise'in Yankıları*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009, s. 98-99; *Michel Ragon*, *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*, çev. Murat Aykaç Erginöz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 167-172; *Zeynep Çelik*, *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 114-116; *Göksun Akyürek*, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 115; *Yeşim Duygu Ergüney*, *Nuran Kara Pilehvarian*, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron Journal*, 10/2 (2015), s. 227.

9 *Lewis Mumford*, *Technics and Civilization*, Routledge & Kegan Paul Ltd., Londra, 1955, s. 13-15.

çağını ileri süren Steuard'a göre, hükümdarın bu yeni durumu "zamanı ölçmekten başka bir işe yaramayan ve başka bir iş için kullanılırsa ya da çok nazik biçimde ellenmezse hemen kırılacak bir saatin inceliğine" benzemektedir. Bu yüzden saat, hükümdarın hatalara yol açabilecek keyfi yaptırımlarına bırakılmamalıdır; bizzat saatçi tarafından devamlı surette *düzeltilmelidir*.¹⁰ Steuard'da saat metaforunun karşılığı olarak sunulan iktisadî sistemin işlerliği, metaforun bir diğer boyutu olan *mekanizmayı* akla getirmektedir. İktisadî alanda bu denli bir mekanik işleyişin sembolü olarak sunulan saat, makinenin tipik niteliğini barındırmakla birlikte, makine hakimiyeti çağının da sembolü olarak görülmüştür. Bu yüzden ki, saat, endüstri çağının mağduru küçük zanaatkârların kolektif makine-karşısı şiddetinden payına düşeni fazlasıyla almıştır.

İngiltere'de, XIX. yüzyıl başlarında, özellikle tekstil endüstrisinin etkisi altındaki zanaatkarları atölye ve fabrikalarda düşük ücretle çalışmaya sevk eden makinelere öfke, –efsaneye göre– XVIII. yüzyılda dokuma tezgahını parçalamış *Ned Ludd* isimli bir çocuktan esinlenilerek *Ludizm* olarak adlandırılmıştır. Ludist makine kırıcılık çerçevesindeki bir diğer örnek de saatin ve saat kulesinin endüstriyel çağdaki anlamının idrakine dair önemli veriler sunmaktadır. Fransa'da gelişen *1830 Temmuz Ayaklanması* Paris'i altüst ederken, ayaklanmacılarca seçilen saldırı hedefleri adeta saat-makine uygarlığına bir başkaldırıdır. Ayaklanmacılar, ayaklanmanın henüz ilk gecesinde birbirlerinden bağımsız olarak Paris'in birçok yerindeki saat kulelerini hedef almışlar ve ellerindeki tüfeklerle saatlerin kadranelarına rastgele ateş etmişlerdir.¹¹ *Walter Benjamin* de bu anekdotu aktarırken, tüm bu olanlara şahitlik eden bir gözlemcinin sıcağı sıcağına yazdığı bir şiirine de yer vermektedir:

"Kim düşünürdü ki!
Sanki zamana öfkelenmiş gibi
yeni Yeşua'lar
toplanıp her bir kulenin altında
hep bir ağızdan haykırdılar:
Ateş edin kadranelara,
zamanı durdurmak için!"¹²

Saatler, endüstriyel üretim zincirinin akışını çağrıştırdığı ölçüde hem düşük ücrete tâbi olmak zorunda kalmış küçük üreticiler, hem de makine kırıcı romantik devrimciler tarafından hegemonyanın sembolü olarak görülmüş, saat kuleleri bu anlamda birer hedef olarak belirlenmiştir. Saat işlevinde çalışması öngörülen toplum tasarımına öfkedir bu aynı zamanda, üstelik toplumun alt kesimlerince omuzlanmış bir öfkedir. Öyle ki, modernizmin sembolü olarak anılacak olan saat mekaniği ve saat kuleleri, henüz böylesine erken bir dönemde dahi halk nezdinde farkındalık yaratmış kendilerini hedef tahtasında bulacakları bir öfkeyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, saatler, sadece çalışma disiplini değil, işçilere işe başlamaları ve paydos etmeleri gereken süreyi de hatırlatmaları sebebiyle de iktidarın sembollerinden biri olarak görülmüştür. Edebiyatın bize hatırlattığı bu gerçeklik, *Edward Palmer Thompson*'ın da "*The Making of the English Working Class (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu)*" isimli eserinde yer verdiği şair *George Crabbe*'nin şiirinde katastrofik bir surete bürünür. XIX. yüzyıl işçi yerleşimlerinde

10 Albert O. Hirschman, *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?*, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 90-95.

11 Walter Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections*, çev. Harry Zohn, Schocken Book, New York, 1969, s. 261-262.

12 Morgan Meis, "Rage Against the Machine: 200 years ago, the Luddites tried to stop technological progress. They didn't succeed.", <http://thesmartset.com/article01161301/>, Erişim Tarihi: 01.02.2017.

saatin bu yöndeki algılanımına ve onun bir plânlama aracı olarak kullanımına dikkat çeken Crabbe, *yoksulların* dilinden, saatin mekanik dakikliğinde gizli yeni-modern endüstriyel iktidarı ve onun çalışma disiplinini lanetlemektedir:

“...O büyük, gürültülü saat, o kapılar, o kilitler,
Ve tüm o iktidar göstergeleri: Orası, adı biraz daha kibar
Bir hapishanedir çok az kişinin korku ve utanç duymadan kalabildiği.”¹³

Bir metafor olarak *saat* veya *saat kulesi*, özetlenerek sunulmaya çalışılmış çeşitli suretleriyle tahakküm mekanizmalarının varlığını hissettiren zaman plânlamasının temsilcileri olarak görülmüştür. Fakat, bu politik suret, onun sahip olduğu tek suret değildir. Saat ve saat kulelerinin üretim ilişkilerine dayalı baskın ideolojiye ait politik bir gösteren olmasının yanında, eril iktidarın gücünün vurgusu olması da ayrı bir bahis konusudur. Kentlerin en görünür yerlerinde inşa edilmiş saat kuleleri, fallik özellikleriyle iktidar mekanizmalarının temsili niteliğini taşımışlardır. Bu fallik objelerin çözümlenmesi girişimi de dayandığı eril tahakküm ideolojisinin çözümlenmesi açısından fayda sağlamaktadır.

Jacques Lacan'ın belirttiği üzere “analizin özne içi ekonomisinde işlevi belki de gizem içinde tuttuğu şeyin peşesini kaldırmak olan bir imleyen” olarak *fallus* ya da *fallik obje*, salt törensel anlamından ziyade, *logos* ile *arzu* birlikteliğini ve bu birliktelikten doğup “*şışebilirliği sayesinde*” gelecek kuşaklara aktarılacak *yaşamsal akışı* sembolize etmeye yönelen bir imleçtir.¹⁴ Mimarî nitelikli bir fallik obje olarak saat kulesi de konumlandırıldığı herkesçe görülür bir meydana ya da yüksek bir tepe üzerinde, artık ilerlemeci üretim ideolojisinin göstereni olmanın yanında farklı bir görev daha üstlenmiştir: İktidar mekanizmasının fallik objelerle bütünleşmiş hegemonyasını hissettirmek. Bu eril hegemonya, *Wilhelm Reich*'ın sunduğu çerçeveye göre, anaerik bir düzenden ve anasoylu *sop başkanlığı* düzeninden doğmuş, ardından eski düzeni altüst ederek kendi cinsel ahlâk modelini dayatmış ataerik hareket¹⁵ tezinin milâdına tarihlendirilebilmesiyle birlikte; *Pierre Bourdieu*'nun deyimiyle bir “*eril şeref meselesinin sembolü olarak*” fallusa ve fallik objenin kullanımına dair önemli kodlar barındırmaktadır. Bedene dair temsiller üzerinden yürütülen bu türden bir sembolik inşa faaliyeti ile onun cinsel işlem ve iş bölümünün eril merkezli yaratımı, beraberinde getirdiği fiziksel zora dayanmayan “*büyülü*” sembolik gücün yardımıyla içerisinde mekân tasarımlarını da barındıran bir tahakküm sunar.¹⁶ Eril tahakküme dayalı bu mekânsal ve mimarî tasarımlar, zihinlerde yer etmiş ataerik iktidarın –ya da diğer bir tabirle, salt, iktidarın– sembolleri durumundadır. Fallusun bir mimarî öge olarak belirlediği kent mekânlarında, anlamı bellidir: Bu mimarî öge her ne amaçla kullanılıyor olursa olsun, temelde, iktidarın varlığını ve onun hegemonik yapısını imler. Üstelik, saat kulesi özneline, bu türden bir fallik obje, salt mimarî özellikleriyle değil, zamanın plânlanmasını yetkisini de içeren ataerik tahakkümün eril şeref nişanesi olarak öne çıkar.

Zaman ve onun iktidar/tahakküm mekanizmaları eliyle kullanımı, zamanı ölçmek ve onu göstermek gibi naif amaçlar taşıdığı sanrısının ardında gizlenen saat mekânının de bu amaçla birer manipülasyon aygıtına dönüştürülmesini beraberinde getirmiştir. Naçizane bahsetmeye çalıştığımız üzere; saat, hem doğrudan bir siyasal sembol olarak kullanılmış, hem de –*saat ku-*

13 E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 331; George Crabbe, “The Poor and Their Dwellings”, *The Borough*, Ballantyne Hanson & Co., Edinburgh, 1903, s. 231

14 Jacques Lacan, *Fallus'un Anlamı*, çev. Saffet Murat Tura, Altıkırkbeş Yayın, İstanbul, 2013, s. 73-78.

15 Wilhelm Reich, *Cinsel Ahlâkın Boygöstermesi*, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 179.

16 Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 36-55.

lesi örneğinde– aynı siyasal mekanizmanın cinsiyetleri imlerken bedene atıfta bulunan etkili iktidar objesi olarak varlık bulmuştur. Bu bağlamda, sürrealist René Magritte’in “*La trahison des images (İmgelerin İhaneti; 1928-1929)*” isimli tablosunda –*Ferdinand de Sature’ü* yad edercesine– yer verdiği bir slogan, saatlerin saklı niteliğini keşfetmeye fazlasıyla yardımcı olmaktadır: “*Bu bir pipo değildir.*”

EZAN, TAKVİMLER, SAATLER VE OSMANLI’DA ZAMAN

Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren zaman ve saatlerle girdiği ilişki, onu yönlendiren moral yapılar, öğretiler ve dinlerle girdiği ilişkilerin adeta birer metaforu niteliğindedir. Eski Türkler’in Orta Asya’dan çıkışlarının ardından Anadolu’ya varana dek tanıştıkları kültürlerden gelen etkiler, zamana ve onun göstergelerine ruhunu vermiştir.

Eski Türkler’de, aydınlıkları temsil eden tanrı ile karanlıkları temsil eden cehennem düşünce-sinden oluşan düalist inanç, *ex nihilo* bir özellik göstermemekle birlikte, yaratılış üzerinden *zamanın başlangıcı* temasına uzanır. Tanrılar arası savaşım içerisinde başlayan zaman tasavvuru, Türklerin Mani ve Budizm dinlerine geçişinin ardından “*Üç ödki nom*” adı verilen üçlü zaman kanununa dayanmıştır. Bu kanunlara göre, zaman üçe ayrılmaktadır: (1) “*Ertmiş*” (geçmiş zaman), (2) “*Közünür*” (şimdiki zaman) ve (3) “*Kelmedük*” (gelecek zaman).¹⁷ İran ve Budizm kültürleri etkisinde gelişen zaman tasavvuru, Türklerin sembolizminde de yerini almıştır. Bu bağlamda, *at* figürü sıklıkla kullanılan bir zaman metaforu olmuştur. *Yusuf Has Hacib*’in “*Kutadgu Bilig*” eserinde yer verdiği üzere; insan, doğumunun ardından bindiği *zamâne atının* sırtında ölüme dek yürür. İnsanın yaşamdaki tüm yolculuğu, adeta *at sırtında geçen bir ömür* olarak sunulmuştur.¹⁸

Türkler’in İslamiyet’e geçişleri, bu dine özgü zaman plânlamasını almalarına vesile olmuştur. Bu anlamda, eski zaman sistemleri ile ne denli benzerlikler içerse de yeni bir zaman algılanımına geçmelerinin kökeni, yeni bir dine geçişlerinde saklıdır. *Ezan’ın bir günlük zamanı bölümleme aracı olarak kullanılması, onun, tipik saatler örneğine uymasa da araçsallaştırılmış bir öge niteliği taşıdığına* işaret eder. Hatta, *Heath W. Lowry*’nin 1960’lı yıllardaki gözlemlerine dayanan Türkiye notlarında da yine aynı ögenin etkisine rastlamak mümkündür. Gözlemlerinde, seyahati esnasında kaldığı bir evin penceresinden gelen ezan sesinin Lowry için bir alarmlı saat işlevi görmüş olduğuna dair verdiği bilgi, ezanın bir zaman aygıtı olarak çağımızın tüm mekanik yapısına rağmen XX. yüzyılda hâlen kullanılmakta olduğuna dair gayet sade bir göstergedir.¹⁹ Fakat, ezan elbette tek gösterge değildir. Roma İmparatorluğu’nun eski gücünü yitirdiği, Batı’da varlığının sona erip Doğu’da gittikçe daralan sınırlarının arasına sıkıştığı, iç savaşım halindeki Avrupa dünyasının Roma mirasını paylaşma çabaları esnasında elden kaybettiği Akdeniz hakimiyetinin zenginlik katan semerelerini toplamaya başlayan İslâm dünyasında²⁰; Müslüman bilim adamlarının IX.-XIV. yüzyıllar arasında, özellikle Avrupa’daki saat mekaniğinin gelişimini de ciddi ölçüde etkileyen buluşları, şüphesiz ilerde ele alacağımız Osmanlı ile mekanik saatler arası ilişkinin temellerini atmıştır. Ölçü aletleri özelinde kaydedilen ilerleme dahilinde, *saat*

17 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi: I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 421-426.

18 Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig: II. Cilt*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 109 (1385-1390); Jean-Paul Roux, “At”, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 35-36.

19 Heath W. Lowry, *An Ongoing Affair: Turkey & I*, Çitilembik Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49-50.

20 Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 9-30.

sarkacı ve usturlap mekanik saat teknolojisinde kaydedilecek olan ilerlemenin yapı taşlarını oluşturmuştur.²¹ Mekanik saat teknolojisinin gelişiminde –popüler anlamdaki değerinin de gösterdiği üzere– en çarpıcı başarı örneklerinden biri de *el-Cezerî* ve onun çeşitli figürlerle bezediği mekanik saatleridir. “*Kitâb fi ma-rifat al-Hiyal al-handasiyya*” eserinde yer verdiği taslaklar, el-Cezerî'nin siberetik bilgisinin doruklarını gözler önüne sermektedir. XI. ve XII. yüzyıllar arasında (1136-1206) yaşamış olan el-Cezerî, eserinde, on ayrı bölümde anlattığı “*binkâm* (su saati)”, beş bölümde anlattığı üzerinde *davulcu figürleri bulunan su saati*, altı bölümde anlattığı *kayık şeklinde su saati*, on beş bölümde anlattığı *fil şeklinde su saati*, üç bölümde anlattığı “*Ka's* (*beher*)” *su saati*, altı bölümde anlattığı *tavuskuşu şeklindeki su saati*, üç bölümde anlattığı *kandil şeklindeki su saati* ve yine başka kandil şeklinde su saati taslaklarıyla saat mekânîği konusundaki deneyimlerini yazıya dökmüştür. Güneş saati temelli tüm bu modeller, el-Cezerî'nin kendi çizimleriyle zenginleştirilmiştir. Tüm bu modellerin en ayrıntılı olan *fil şeklindeki su saat*, sadece teknik işleyişle değil, barındırdığı figürleri ve bezemeleriyle oldukça dikkat çekici bir yapıdadır. El-Cezerî'nin deyişiyle; “*çeşitli yer ve zamanlarda, üzerinde açılmış delikleriyle birlikte su yüzeyinde kalan bir mekanizma içeren çeşitli saatler yaptıktan sonra, her birinin özelliklerini topluca barındıran ayrı bir model*” olarak sunulabilecek olan *fil şeklindeki su saati*, tamamı görülebilen bir filin üzerine oturmuş bir adam figürünün yanı sıra, filin boynuna oturmuş eli baltalı ve değnekli bir binici, saatin üst bölümünde (*kale*) oluşturulmuş *balkonda* her iki tarafında da birer şahin bulunan bir başka adam, akrep ve yelkovan işlevi gören iki ejderha başı ve *kubbe* bölümünde bulunan bir kuş figürüyle birlikte oldukça göz alıcı bir modeldir (Şekil 2). Göz alıcı yapısıyla, bu su saati modeli, mekanik saat teknolojisinin bir harikası olarak sunulmaya değerdir.²²

Türkler'in, İslâm uygarlığı içerisinde, saatlerle ilişkisinin başlangıcı için ise XV. yüzyılı beklemek gerekecektir. Antik Yunan'dan bu yana kullanılmakta olan *güneş saatinin* (Şekil 3). Osmanlı'da bilinen ilk örneği 1409 tarihli Konya'daki *Hacı Hasan (Kadı Mürsel) Câmîi*'nin kible duvarında görülmüştür. Yine *Topkapı Sarayı*'nin üçüncü avlusunda yer alan bir başka güneş saati ise kitâbesinde “*II. Mehmed'in emriyle yaptırıldığı*” bilgisini vermektedir. İstanbul, Amasya, Edirne, Konya, Kütahya, Halep, Şam, Filibe, Kudüs ve Kahire gibi şehirlerde yaptırılan bu güneş saatleri; yatay, dikey ve silindirik güneş saatleri olarak biçimsel yönden ayrılmaktadır. Dakikalık zaman dilimlerinin yanı sıra, bahar ve güz gündönümlerini de gösterir biçimde bölümlere ayrılmış olan bu güneş saatleri, Osmanlı tarihi boyunca farklı devirlerde de kullanılmaya devam edilmiştir. Güneş saatinin Osmanlı tarihindeki bu miladı, ezana alternatif yeni bir zaman plânlama aygıtının varlığına işaret sayılmaktadır.²³

Mekanik saatler öncesinde üzerinde durulması gereken bir diğer parametre de tarımsal üre-

21 İsmâil Râci el-Farukî, Luis Lâmia el-Farukî, *İslâm Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1999, s. 360.

22 “*Fil Su Saati*” isimli bu modelin –özetle anlatmak gerekirse– çalışma şekli şöyledir: Filin sırtında oturan adamın elindeki divit yarım saat dolduğunda 7 derece oynama yapar ve tam bu sırada kubbedeki kuş ötmeye başlar. Balkonda oturan adam da sağ tarafındaki şahinin gagasından kaldırdığı elini, sol tarafındaki şahinin gagasına koyar; o sırada sağ tarafındaki şahinin gagasından düşen bir top ejderin ağzına girer ve bu ağırlıkla aşağıya doğru eğilen ejderin boynu, ağzındaki topu filin boynundaki vazoya bırakır. Binici bu sırada önce sağ elindeki baltayı, sonra sol elindeki değneği sırasıyla filin başına vurur; bu vuruşların ardından top, filin göğsünden çıkar ve gövdesinde asılı duran hazneye düşerek buradaki zili çalar. Bu zil sesi, yarım saat geçtiğinin habercisidir. Bkz.: İbn al-Razzâz al-Jazarî, *The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices (Kitâb fi ma-rifat al-Hiyal al-handasiyya)*, çev. Donald R. Hill, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1974, s. 17-93, 59; Allison Meier, “Elephant Water Clock Among 25,000 Pages of Medieval Arabic Scientific Manuscripts”, <http://hyperallergic.com/159586/elephant-water-clock-among-25000-pages-of-medieval-arabic-scientific-manuscripts/>, Erişim Tarihi: 15.02.2017.

23 Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 9-20.

timin sekteye uğramaması adına mevsimsel geçişlerin hesabının yapılması ya da diğer tabirle takvim tutulması uğraşdır. Bu bağlamda, *Fernand Braudel*, Akdeniz dünyasında mevsimlerin ve mevsim geçişlerinin öneminin hayatî derecede önemli sayılmış olduğunu belirtir. Mevsimler, Braudel'in deyimiyle, "yılın kapılarıdır" ve başlayan her yeni mevsim de insanlara *talihliyle birlikte açılan bir kapı* olarak görünür. Elbette, bu gelen yeni mevsimin bölge insanlarına refah ve *arpa* getirmesi muhtemel değildir, kimi zaman yeni mevsim *açlık* anlamına gelmektedir. Üstelik, sert geçen bir kış mevsimi, sadece tarımsal üretimi değil, aynı zamanda denizcilik faaliyetlerinin ve hatta savaşların durmasını da beraberinde getirmiştir. Kış, adeta, Braudel'in de 1583'de bir İspanyol tacir tarafından yazılmış mektuptan aktardığı gibi, *eldeki fırsatların yitirilmesi* anlamına gelmektedir.²⁴ Akdeniz dünyasında mevsim geçişlerine verilen bu denli büyük önem, bir Akdeniz uygarlığı olarak sunulabilecek olan Osmanlı kültür ve uygarlığı özelinde de geçerlidir. *Peygamber*'in miladî 622'deki Medine'ye hicretinin *Halife Ömer döneminde* (634-644) hazırlanan takvimde milat noktası sayılmasıyla oluşturulan İslâmî takvim/zaman sistemi, Osmanlı'da da resmî takvim olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, hicrî takvim üzerinden işaretlenen mevsim geçişleri, yine diğer Akdeniz uygarlıkları gibi, idarî yapı ve toplum nazarındaki önemini korumuştur. Ezan vakitlerinin saptanması adına da yürütülen faaliyetler kapsamında *muvakkithânelerin* yeri önemlidir. Toplumsal saat işlevi gören ezanın zamansal saptamalarının yapıldığı bu kurumlar, toplumda zamanın kullanımı ve programlanmasıyla doğrudan ilgili bir devlet kurumu olarak öne çıkmaktadır. *II. Murad* tarafından Edirne'de yaptırılan *Üç Şerefeli Cami* civarındaki *Saatli Medrese*, aynı zamanda ezan saatlerinin tespiti adına da kullanılmıştır (Şekil 4).²⁵ Yine benzer bir amaçla, Galata'da, sultanın baş astronomu *Takiyüddin Mehmet* tarafından 1577'de kurulmuş olan rasathane, yıldızların araştırılması ve zamanın standardizasyonu konusunda önemli bir parametre oluşturmaktadır.²⁶ Takvimlerin yapımından sorumlu olan *müneccimbaşının*, sarayın baş astronomu olarak yılların hesabını tutmanın yanı sıra bir görevi daha olmuştur: Her yıl, Mart ayının yirmi birinde, Pers/İran kültüründe *yeni yıl* sayılan "Nevruz" zamanı, yani ilkbahar ekinoksunda, sultana gelecek yılın bilgisini verecek olan takvimi sunmak. Bu bağlamda, müneccimbaşının görevleri, ayların ve günlerin gösterildiği Hicrî takvim, o yıla tekabül eden güneş yılı (*rakam takvimi*) ve yılın birbirinden farklı günlerine dair astrolojik tahminlerinin yer aldığı *ahkâm takvimi* hazırlamak suretiyle üç başlı bir yapı göstermiştir. Yine de yıldızlara bakarak gelecekte haber verme işinin her sultanın devrinde söz konusu olduğunu belirtebilmek güçtür. Yıldızlarla geçilen bu iletişim biçimi inanç kaybına yorulmuş ve bu suretle sultan tarafından tasvip edilmeyen bir iş olarak görülmüştür. Buna rağmen, yıldızların insanlar üzerindeki etkilerine inanmak sadece saray seçkinleriyle sınırlı kalmamış, XIX. yüzyıla varana dek geniş yelpazede yayılım göstermiştir.²⁷

Mevsimsel geçişlerin belirlenmesi ve bunlara uygun ziraî politikalar izlenmesi gerekliliğine dayalı olarak kullanılmış olan takvim biçimlerinin yanı sıra, mekanik saatlerin kullanılmaya başlanması da bir diğer önemli parametre olarak Osmanlı sosyal tarihinde yerini almaktadır. Zamanı hesaplamanın –neredeyse diğer tüm uygarlıklar gibi– coğrafi zorluluklardan doğan önemini kavramış olan Osmanlı'nın Avrupa tipi mekanik saatlere yönelmesinin XV-XVI. yüzyıllarda belirginleştiğini belirtebilmek mümkündür. *Fra Francesco Suriano* imzalı 1524 tarihli bir eserden elde edilen bilgiler ışığında; 1477'de Venedik'le imzalanan barış antlaşması

24 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası: I. Cilt*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 157-173.

25 Godfrey Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, çev. Müfit Günay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 123.

26 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 187.

27 Avner Wishnitzer, *Reading Clocks, Alla Turca: Time and Society in the Late Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, 2015, s. 18-21.

sonrasında, II. Mehmed'in Venedik senyöründen iyi bir ressam ve *çalar saat yapabilecek birini göndermesini* istediği anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda imparatorluğun idarî ve askerî gelişimine damga vurmuş olan I. Süleyman devrinde ise saatlerle ilişki Venedik, Fransa, Avusturya ve İngiltere ile kurulmuş diplomatik ilişkiler üzerinden devam ettirilmiştir. Sultanın sanat eserlerine yönelik tutkusu, bunu iyi bilen Venedikli zanaatkârlarca bir gelir kapısı olarak algılanmış. Avusturya cephesinden ise saat, devlet erkânının memnuniyetinin sağlanarak Avusturyalı elçilerin kabulünün sağlanması adına bir araç olarak kullanılmıştır. Osmanlı ordularının Macaristan'ın başkentine girdikleri 1541 yılında, İmparator Ferdinand, kendisini kurtarabilmenin yegâne koşulu olarak gördüğü barış antlaşmasını imzalatabilecek diplomatik ilişkilerin başlatılabilmesi adına günlük saat sürelerinin yanı sıra, dişli çark ve ağırlıklardan oluşan karmaşık yapısıyla Güneş, Ay ve tüm gezegenlerin hareketlerini de gösteren bir saat hediye etmiştir. Fransızlar ise sultana hediye edilecek saatlerin hazırlanmasına ayrı bir önem atfetmişlerdir. Fransa kralının 1547'de sultana hediye ettiği masa fiskiyesi işlevi gören görkemli bir saatin yaklaşık 15.000 dukaya mâl olduğuna dair söylentiler kuşkusuz hediyeye verilen önemi fazlasıyla vurgulamaktadır. Fransa ve Avusturya'nın yanında, İngiltere de bu saat hediye etme furyasında *zaruret icabı* yerini almıştır. Keza, III. Mehmed'in cülusunun ardından, 1595'te uygun bir hediye gönderilmesi konusunun konuşulduğu *Kraliçe Elizabeth*'in sarayında, daha tartışmanın başında gönderilecek hediyein ancak bir *saat* olabileceği kabul edilmiştir. İngiliz ticaretinin genişleme politikalarının devamı ve İspanya'ya karşı kurulacak ittifakın sağlanabilmesi adına Osmanlı'nın müttefikliğini kazanma kaygısındaki İngiltere, zengin bezemeli bir mahfazanın içinde *"bir saatle birleştirilmiş kendi kendine çalan bir org"* hediye etmiştir.²⁸

Osmanlı'nın bir taraf olduğu, özellikle Akdeniz'in durumunu ilgilendiren ticarî ve diplomatik ilişkiler dahilinde sunulan tüm bu hediyeler, bakıldığında sultanların şanına yaraşır mahiyette seçilmiş oldukları düşünülse de anlaşılacağı üzere aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu bu yönde manipüle etmek adına özel tasarlanmış bir araç işlevi görmüştür. Mekanik saatlerin toplumlar üzerindeki programlayıcı etkilerinin haricinde, özellikle Osmanlı klasik dönemi sonlarına doğru rastlanan örneklerde görüldüğü gibi, siyasal etkileri de söz konusudur. Sultan'a sunulacak saat, ona sadece zamanı göstermez; saati işleyen zenginliğini ve buna mukabil cömertliğini de gösterir. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ile savaşımında Osmanlı yardımı görmüş Fransa Krallığı'nın 1547'deki hediyesi de bu anlamda beyhude değildir. Osmanlı'nın potansiyel müttefikliğini kazanabilmek adına girilen bu hediyeye verme uğraşı, şüphesiz Osmanlı toplumunun saatlerle girdiği ilişkinin de izlerini taşır. Bu izlere de seyahatnamelerden –belirli ölçüde de olsa– ulaşabilmek mümkündür.

İmparator Ferdinand'ın, 1554'te, süregelen sınır sorunlarının çözümünde vekalet etmek üzere Osmanlı'ya elçi olarak gönderdiği *Ogier Ghislain de Busbecq*'in mektuplarında, saatlerin kullanımına dair çeşitli anekdotlar sunulmaktadır. İstanbul'a doğru yola çıkan Busbecq, Niş'te konaklarken günün beş ayrı vaktinde okunan ezana da kayıtlarında yer verir. *"Türkler'in yol kenarında mesafe gösteren tabelaları olmadığı gibi zamanı gösterecek saatleri de olmadığını"* yazan Busbecq, sadece camilerde saati göstermeye yarayan su saatlerinin kullanıldığını, bu saatler yardımıyla ezan saatlerinin belirlendiğini belirtir. Hatta, kendilerine eşlik eden Osmanlı heyetiyle birlikte çadırlarda konaklarken, *"ay ışığının yanıtı"* rehberlerinin bu yöndeki yetersizliklerine rağmen, Avusturya heyetinin ellerindeki mekanik saatlerle zamanı doğru hesaplayabildiklerini, böylece Osmanlı heyetinin de takdirini kazandıklarını anlatır.²⁹ I. Süley-

28 Otto Kurz, *Sultan İçin Bir Saat: Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 26-42.

29 Ogier Ghislain de Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer,

man devri Osmanlı toplum yapısına dair 1557'de yazımı bitirilerek İspanya Kralı *II. Philip'e* sunulan anonim bir eserde de *bir zaman belirteci olarak ezan* vurgusu dikkat çekmektedir. İlk kez tarihçi *Manuel Serrano y Sanz* tarafından 1905'te neşredilen bu anonim eserde, birkaç yıl boyunca Osmanlı'da esir kalmış bir İspanyol denizciyle ondan bilgi alan iki arkadaşının diyalogları işlenmiştir. Burada da *Pedro* isimli denizci, arkadaşlarına, Türkler'in ezanı bir zamanı öğrenme aracı olarak kullandıklarını belirtir. Ezan zamanının kararlaştırılması için de camilerde kum saatlerinin bulunduğunu, halkın ise saatlerinin bulunmadığını aktarır. Vaktin öğle olup olmadığını merak eden bir kimsenin "*Öğlen ezanı okundu mu?*" diye sorduğunu ve ancak bu sorusuna aldığı cevapla gün içi zamanını öğrenebildiğini anlatır.³⁰ Türkler'in saatlere olan meraklarına dair bir diğer anlatı da XVI. yüzyılda yolu Osmanlı topraklarına düşmüş olan Alman tacir *Hans Ulrich Krafft'in hatıratıdır*. Bağlı olduğu ticaret şirketinin bölgedeki ticarî ilişkilerini düzene sokmak ve sorunlarını gidermesine yardımcı olmak adına 12 Mayıs 1574'te Halep'e gelen Krafft, şirketin iflas vermesi sonucu dolandırıcılıkla itham edilir ve burada hapis cezasına çarptırılır. Fakat, bir Osmanlı *yüzbaşısı* sayesinde hapislikten kurtulma şansına kavuşur ve iş adlî merciin serbest bırakılma kararı vermesine dek varır. Bu noktada, yüzbaşının, kadıdan yardım talepleri esnasında, Krafft'in anlatımıyla, Osmanlı toplumunda saat kullanımına dair kayda değer bir bilgiye ulaşılır. Kadı, görüşmeleri esnasında, yüzbaşısıya "*altın kaplama, pirinçten (sarı bakır) kutusu olan bir saatin eline geçmiş olduğundan fakat saatin kırıldığından ve kimsenin onu bir daha tamir edip, işletemediğinden*" yakınır ve bunu yapacak birini tanıyıp tanımadığını sorar. Bunun üzerine, Krafft'in, kendisinin dört saatini de tamir ettiğini söyleyen yüzbaşı, onu kadiya önerir. Krafft'in saatlerle girdiği ilişkisi ve bu yöndeki yetenekleri, onun tutsaklığının sonlanmasında epey etkili olacaktır.³¹

Türkler'in, Orta Asya bozkırlarından Osmanlı klâsik çağı sonlarına dek değişim ve dönüşüme uğrayan zaman algılarının biricik tanıkları olan takvimler ve saatler, onların gelecek evredeki modernizasyonunun da temel taşlarından sayılacaktır. Avrupa'da yine o dönemde gelişmeye devam eden saat teknolojisinin kamusal yapıların iç ve dış mimarîsinde tamamlayıcı bir öge olarak yer almaya başlaması, Osmanlı'yı da merakla takip ettiği saatlerin dünyasına daha fazla çekecektir. Saat, klasik dönemin sonlarına dek görüldüğü gibi, modernleşme dönemi itibarıyla da Osmanlı yapısal ve kurumsal gelişiminin anahtar öğelerinden biri olma işlevini sürdürecektir.

KADRANLARIN MEKÂNI: OSMANLI MODERNLEŞMESİ, KENT MEKÂNINDAKİ DÖNÜŞÜM VE İZMİT SAAT KULESİ'NİN TARİHSEL ARKA PLÂNI

Osmanlı'nın saat kuleleriyle ilişkisi, onun modernizmle ilişkisinin bir boyutudur yalnızca. Osmanlı modernleşmesini anlayabilmek, Batı'dan getirilmiş yeni bir nosyonun kodlarını çözümlenebilmekten geçer. Saat veya saat kulesi, basit bir mimarî öge değil, bu modernizm ideolojisinin mahfazası durumundadır. Saat kuleleri onlara başvuranlara sadece zamanı göstermez: Temelleri 1577'de inşa edilmiş *Ferhat Paşa Camii Saat Kulesi* ve *Üsküp Saat Kulesi* örneklerinde yatan Osmanlı saat kulesi³² –ya da öznelde *Izmit Saat Kulesi*– Osmanlı modernizminin *kapalı*

³⁰ Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 21-22.

³¹ Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, haz. Manuel Serrano y Sanz, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul (Yayın yılı belirtilmemiş), s. 73-74.

³² H. U. Krafft, *Türklerin Eline Bir Alman Tacir*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 115-118.

³³ Balkanlar'da inşa edilenlerin haricinde ve salt Anadolu kapsamında inşa edilen *ilk saat kulesinin*, III. Selim'in

kutusu misali, içerisinde barındırdığı tüm o sırlı anlatıyla açılmayı bekler. İzmit Saat Kulesi'nin (Şekil 5) bu sırlı öyküsünü çözümlenebilmek ise modernizmi anlama gayretinden geçecektir.

Modernizm, sosyo-ekonomik dönüşümlerin yeni ticarî ilişkilerle birlikte söz konusu olduğu Avrupa'da, *taştan derilerinin altında* ideolojiler barındıran yeni mimarî formların da yaratılmaya başlandığı bir evre olarak yorumlanabilir.³³ Modernizm, kanaatimizce, salt ekonomik dayanakları üzerinden değerlendirilerek genelleyici ve aynı oranda basitleştirici bir üst-anlatıya kurban edilemeyecek denli araştırılmayı hak eden bir olgudur. Bu bağlamda, modernizmi, –elbette sosyo-ekonomik dinamiklerinden koparmaksızın– tam da etkisi altına aldığı zihinsel özneler –ya da birer özne olarak zihinler– üzerinden sorgulamak, nelığının anlaşılabilmesi adına yerinde bir eylem olacaktır. Modernizmin harcına karıştırılan ideolojiler, en başta da rasyonalizmin zaferiyle yerleşen yeni ruh, çalışmamızda, tepelerde yükselen saat kulelerinin kadranseslerinde aranacak, araştırılacak, sorgulanacaktır. Bu modernist evreye geçmeden önce ise Osmanlı kent mimarîsinde yeni formların ve yeni üslupların yerleşiklik kazandıkları farklı her bir evreyi ayrı ayrı özetlemek elzemdir; keza, *Ahmet Hamdi Tanpınar*'ın ünlü satırlarını hatırlatırcasına, saat kulelerinin etkisi, onların mekân tasarımına içkin olan insanla kurduğu etkileşiminden ileri gelir.³⁴

Roma İmparatorluğu'ndan doğan otorite boşluğu sürecinde değişen Avrupa kent kültüründe³⁵ görülen sosyal ve ekonomik değişim, beraberinde kent ile kent-dışı çatışmasını da getirmiştir. *Max Weber*'in kentlerin gelişimine ilişkin anlatısında yer eden bu çatışma bahsi, siyasî lordlar veya toprak sahipleri ile şehir ahalisi arasındaki ekonomik bir çatışmayla sınırlı tutulamayacak denli siyasî bir nitelik de barındırır. Yerel ve bölgesel ticaretin gelişimi sürecinde zenginleşen *malikâne lordları*, bu ticaretin imkanları dahilinde uyguladıkları farklı vergilendirme metotlarıyla gelirlerini artırmak üzere çalışmışlardır. Köylü pazarlarından aldığı vergilerle zenginleşen lordların dominant olduğu bu süreçte, kent, antik dönemlerdeki gibi *askerî kale* özelliği göstermekten ziyade, *"açgözlü bir işletme"* özelliği göstermiştir.³⁶ XV-XVI. yüzyıllar arası dönemde ise kentlerin bu *işletme* tipolojisi örneklerini artırarak Akdeniz coğrafyasından

döneminde (1789-1807) sadrazamlık yapmış olan *Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa* tarafından 1797'de yaptırılmış ve bu kulede kullanılacak olan saat Londra'dan getirilmiştir. Bkz.: Şefaattin Deniz, *Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa ve Dönemi: Bir Osmanlı Paşasının 69 Yıllık Serencamı*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2016, s. 325-329; Şefaattin Deniz, "İzzet Mehmet Paşa Vakfı'na Ait Bir Eser: Safranbolu Saat Kulesi", *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu (21-22 Mayıs 2010)*, ed. Ahmet Gürbüz, Karabük Valiliği Kültür Yayınları, Karabük, 2011, s. 36-38; Şule Gürbüz, "Saat Kulelerinin Varlığı ve Yokluğu Üzerine", *Zamanın Görünen Yüzü: Saatler*, ed. Selahattin Özpallabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 137.

33 *Immanuel Kant*'ın, kuramsal bilgiyi görüngüler dünyasına veya deneyim alanına indirgeyen bilgi felsefesinden köklerini alan modernizm, yine Kant'ın "*Sepera aude*" temelli özgürleşme fikri etrafında biçimlenir. *Michel Foucault*'nun eleştirisinde de yer bulan modernizm ya da XIX. yüzyıl modernizmi, kökleri XVI. ve XVII. yüzyıllara dayanan bir bilme istencinin yeni suretlere bürünmüş ardıl bir biçimi gibi görünse de aslında onun mirasını devralmıştır. Her ne kadar, doğruluk ve bilme istencinde farklılıklar göstereceği genel kanı tarafından bir beklenti haline getirilmiş/getirilecek ise de Foucault, XIX. yüzyıl modernizminin görece arkaik köklerine dikkat çeker ve onu Kant'ın bilgi felsefesinde arar. Foucault'ya göre, XIX. yüzyılda bir dönüşüme araç olmuş olan modernizm ya da modernist felsefe, daha uzun bir geçmişe dayanan önermelerin ve kuramların ileri menzilden başka bir şey değildir. Bu haliyle modernizm de –özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren– istatistikler, halk sağlığı ve demografi ile kendini dayatan bir iktidar mekanizması sunmaktadır. Bkz.: Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir", *YAZKO Felsefe Yazıları*, çev. Nejat Bozkurt, 6 (1983), s. 139-148; Immanuel Kant, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi", *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, çev. Uluğ Nutku, haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s. 31-47; Michel Foucault, *Söylemin Düzeni*, çev. Turhan Ilgaz, Hil Yayın, İstanbul, 1987, s. 23-31; Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasî İşlevi*, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay vd., Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 154-157; Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun vd., "Modernizm", *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2008, s. 1005-1011.

34 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31.

35 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının...*, s. 9-12.

36 Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, Yarı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 263-266.

Kuzey Avrupa ülkelerine dek yayılım göstermiştir. Bu anlamda, Osmanlı'da, aynı dönemde yaşanan demografik gelişimin etki ettiği kentte ortaya çıkan form değişimi, Akdeniz dünyası bağlamında değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Braudel'in belirttiği üzere, XVI. yüzyılda, Akdeniz ticareti yürütmekte olan Venedik, Alçak Ülkeler, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde fuarlar göze çarpar. Fuarların toplanma yerleri olması bakımından kentlerin bu kilit konumu, gelişiminin de açıklaması niteliğindedir. Gerçekleştirilecek sunumlar adına kullanılan dekorlardan, tüccarlar için kurulmuş pazar alanlarına dek detaylı birer ticaret alanı olan bu fuarlar, Akdeniz ticaretinin yekûn emtiasının dolaşımının sağlandığı önemli ve bir o kadar da yoğunlaşmış önemli merkezlerdir.³⁷

Aynı dönemde ise Osmanlı'da bahsi geçen türden bir kentleşmenin varlığından bahsedebilmek, Akdeniz ticarî sahasında baş gösteren Avrupa hakimiyeti düşünüldüğünde, oldukça güçtür. Bununla birlikte, Anadolu'da, plânlama uğraşının Selçuklu döneminde *I. Alaeddin Keykubad* döneminde (1221-1237) Konya, Kayseri, Sivas gibi kentlerde merkezde oluşturulmuş alana ulaştırılan sokak yapılarının dayandığı tasarımlardan³⁸, *I. Orhan* döneminde (1326-1362) belirlenen merkez-çevre ayırımına dayalı merkezdeki kamu binalarının dış hatlarında yerleşim prensibine³⁹ dek kent plânlamacılığının Anadolu Türk medeniyetinde bir uğraşı alanı olduğu görülmektedir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı kentleri ve kent yapıları –yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere– dönem Avrupası'nın kent yapısından görülür farklarla ayrılır. Alman *Michael Heberer*'in Osmanlı'daki esaret günlerini kaleme aldığı hatıratında, cami etrafında sıralanmış pazarların varlığından bahsetmesi, Osmanlı kent plânlamacılığını düşündürür.⁴⁰ Yine aynı yüzyılda elçilik göreviyle Osmanlı'da bulunmuş olan *Salomon Schweigger*'in bir uzak-kent olarak verilebilecek Tuna Nehri kıyısındaki *Pest (Peşte)* kentine ilişkin, derme çatma konutlar ile çamurlu ve biçimsiz yolların varlığından bahseden anlatımı, Osmanlı'da kentsel gelişimin farklı bir boyutunu sunmaktadır.⁴¹

XIX. yüzyılın ilk yarısına dek Batılı anlamda bir değişim göstermediği, herhangi bir sistemli plânlamanın nesnesi edilmediğini belirtebileceğimiz kent yapısı için, Tanzimat Dönemi bir milat olarak kabul edilebilir.⁴² Avrupa ekonomik yaşamında gelişen sanayileşme ve kapitalizmin, XVII-XVIII. yüzyıllarda zenginleşen ayanların, XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi ha-

37 *Fernand Braudel* doğrudan kentlerin önemini vurgulamamış olsa da bu yaşam alanlarını devletlerarası ticaretin gerçekleştirildiği merkezler olmaları sebebiyle önemsemiştir. Braudel'in çözümlemesinde, fuarlar, kent bu önemini hazırlayan temel unsurlardandır. Batı ve Balkan coğrafyasında artan sayılarıyla kent mekânını dolduran fuarlar ve haftalık pazarlar, "aceleyle kurulmuş kentler" izlenimi uyandırmaktadır. Bununla birlikte, Henri Pirenne de ne antik çağda ne de modern zamanlarda, hiçbir uygarlıkta kent yaşamının ticarî ve sınaî nosyondan ayrı geliştiğini; tüm bu dönem ve uygarlıklarda, sayılan bu sac ayaklarının hep aynı ilişkisellik içerisinde yer aldığını vurgulamıştır. Bkz.: Braudel, *Akdeniz...*, s. 255-257; Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47-49.

38 Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 333-340.

39 Mustafa Demir, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme", C. 4, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 98-101.

40 Michael Haberrer von Bretten, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Haberrer'in Anıları 1585-1588*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 120.

41 Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 37-38.

42 Kent yapısı için bunu söylemek güç olsa da topyekûn bir bilinçsizlikten de bahsetmek imkansızdır. XVIII. yüzyıl başlarında Avrupa askerî yapısının Osmanlı karşısındaki üstünlüğünden doğan modernizasyon ihtiyacı, *III. Ahmed (1703-1730)*, *I. Mahmud (1730-1754)*, *I. Abdülhamid (1774-1789)* ve özellikle *III. Selim (1789-1807)* dönemlerinde gerçekleştirilmeye çalışılan –ve gelenekselcilerin tepkisiyle karşılaşılan– modernizasyon politikalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla dek modernizasyon fikrinin ve faaliyetlerinin söz konusu olmadığı yanlıgisına kapılmamak elzemdir. Bkz.: Şerif Mardin, "Batıcılık", *Türk Modernleşmesi - Makaleler IV*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 12-13.

rekelerin ve yine bu dönemde *milletler* içindeki ticarî zümrelerin orantısındaki dengesizliğin neticesinde yitirdiği ekonomik istikrar neticesinde, Osmanlı pazarında bir karmaşa devri başlamış, fakat dışarıda dönen ilişkilere katılım zorunluluğunu da gündeme getirmiştir. Bu durum, XVI. yüzyıl kentinin ticarî ilişkiler sebebiyle içe kapalı yapısının getirdiği kent tipi; XIX. yüzyılın dışa bağımlı Osmanlı ticarî yapısının etkisiyle değişim göstermiş, eski liman kentleri hızla büyümüş ve yeni liman kentleri doğmuştur. Kapitalizmin etkisi altındaki imparatorlukta deniz ulaşımının yanı sıra demir yolu ulaşımının da etkisiyle ticarî yapı, Avrupa ekonomik dünyasına daha fazla angaje olmuştur.⁴³

Reform süreci olarak sunulabilecek *II. Mahmud dönemi (1808-1839)* döneminde yaşanan değişim sürecinin izlerini, imparatorlukta, *zamanda yürüyen ve ruha adanmış* anıtsal yapıların varlığı üzerinden sürebilmek mümkündür. II. Mahmud'un, babası *I. Abdülhamid*'in yaptırdığı *Beylerbeyi Camii (İstanbul)* kompleksinde yaptırdığı tadilatın yanı sıra *muvakkithâne için Keçecizâde İzzet Molla*'nın cami kitabesinde düşürdüğü tarih, Osmanlı modernizasyonunun zamandan kopamayan, bunun yanı sıra onu iktidarının bir sembolü olarak kullanmaya devam eden yanını göstermektedir adeta.⁴⁴ Batı tipi modernizasyon olarak yorumlanabilecek olan bu süreçte, Tanzimat Fermanı'nın ilânı itibarıyla, yeni mimarî formların yanı sıra, İstanbul yangınlarının gösterdiği plânlama eksikliklerinin kentlerin Batı tipi modernizasyonu tartışmasını gündeme getirdiği de görülebilir. Özellikle 1865 yılında yaşanan ve yarımadanın üçte birini ortadan kaldıran *Harik-i Kebir* sebebiyle 1866'da sokak düzenlemelerini gerçekleştirmek ve geliştirmek üzere kurulan *Islahat-ı Turuk Komisyonu*'nun, II. Abdülhamid devrine varıncaya dek saptanan en etkili –ve bu bağlamda sosyal tepkilerle de karşılaşmış– modernleştirme denemeleri salt kent mekânı ile sınırlı kalmamış *Aya Sofya, Beyazıt Camii, Çemberlitaş Hamamı* gibi tarihî yapılarda da yürütülmüştür.⁴⁵

Tanzimat döneminde, mimarî alanda modernizasyondan, onun ideolojik içeriğine değinmek sizin bahsedebilmek mümkün değildir. Tanzimat dönemi entelijansiyasında göze çarpan *Batı'ya ilişkin farkındalık* onların *saat gibi işleyen* medeniyetlerinin ikmalî düşüncesine kapı açmıştır. Babialî'de, 1821'de kurulmuş *Tercüme Odası*'nda yetişmiş aydınların⁴⁶ –*özellikle Namık Kemal*'in– Avrupa kentleri etrafında kurguladıkları –bilginin dönüşümünü de içeren– kent ve kent mimarîsi ideali, ardıl dönemlerde kentlerin modernizasyonu sürecinde de sorunsalın temel hatlarını barındırmaktadır. Bu modernizasyonun ideolojik yapısı, mimarî figürler değerlendirilirken makineleşmiş ve modernleşmiş Avrupa kentlerinin birer sanatsal model olarak görülmesine dayanır.⁴⁷

Tam bu noktada, *Herbert Read* sanat ve sanat eğitimi üzerine tartışma yürütürken, Sanayi Devrimi'yle başlayan bu *makine çağı*'nın endüstriyel üslubunun süslemeyi reddeden ve bulunduğu her yerde kendi kendisini var eden mekanik ruhuna *ruhuna* değinir. En belirgin tasarımcı tipinin *inşaat mühendisleri* olarak görüldüğünü aktarır, bunu eleştirir ve tüm bunlara karşılık şu soruyu sorar: *"Makine, sanat üretiminde bulunabilir mi?"*⁴⁸ Read'in estetik kaygılar üzerinden tartış-

43 İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 242-243.

44 Wishnitzer, *Reading Clocks...*, s. 26-27.

45 Murat Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, çev. Büşra Helvacıoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 69-94.

46 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 199-203; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 235.

47 Akyürek, *Bilgiyi...*, s. 19-40; İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2009, s. 250-251.

48 Herbert Read, *Art and Industry*, Horizon Press, New York, 1954, s. 35-37.

tiği bu sorun, ideolojik empozisyon bağlamında değerlendirildiğinde, estetiği salt basit bir unsur haline getiren azametli yapının varlığına da işaret eder. Bu yapı, makineleştirilmiş bir sanatsal düzende, çeşitli imgeler yaratmaktan geri kalmamış, –çalışmamıza konu olması bakımından da– saat kulelerini bu imgeler içerisinde önemli bir mertebede değerlendirmiştir. Saat –veya mimarî bir form olarak *saat kuleleri*– modern çalışma prensibinin metaforu ve bu prensibe dayalı işleyen sistemlerin ideolojik gösterenidir.⁴⁹ Şüphesiz, tüm bu imgesel düzen Namık Kemal’in model olarak gördükleri Avrupaî kent yapılarına da içkindir –devam eden süreçte Osmanlı kent yapılarına da aynı ölçüde olmasa da nüfuz edecektir. Tanzimat Dönemi’nden itibaren uygulanan yeni plânlama tasarımlarında ve mimarî formlara ilişkin dönüştürme denemelerinde, sadece saat kuleleriyle sınırlı kalmamak üzere, kolektif bellekte yer edecek olan mimarî formlardaki çeşitli simgelerin –ya da simgeleşecek mimarî düzenlemelerin– daha plânlı olarak sunulduklarını görebilmek mümkündür. Fakat, saat kulesi inşaatları öznelinde/kapsamında, ilgili nesnenin özellikle II. Abdülhamid döneminde bir modernleşme sembolü olarak kullanılması bahsi, konumuz itibarıyla da bizi saat kulelerini mercek altına almaya sevk etmektedir.

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı’da, Avrupa karşısındaki askerî ve diplomatik yenilgilerin katalize ettiği modernleşme politikalarının devamı niteliğindedir. Günümüzde, kimi zaman göz ardı edilmesinin aksine, Sultan II. Abdülhamid, imparatorluğun çözülmeye doğru giden gerilemesine ilişkin *çözüm reçeteleri bulmaya çalışan bir hükümdardır*.⁵⁰ Modernleşmeyi bu anlamda bir çare olarak gören II. Abdülhamid, Balkanlar’daki toprak kayıplarının, artan kapitalist baskının ve Avrupa’nın *zor yoluyla modernleştirme* noktasına varan simgesel tahakkümünün çözümü olarak modernizasyonu görmüştür. Şehzadelikten bu yana Avrupa uygarlığının ürünleriyle içli dışlı bir düşünce yapısında olan II. Abdülhamid, Avrupa’dan getirilecek “*medeniyet-i hazıra*”nın da bu anlamda bir reçete olduğu görüşünde olmuştur.⁵¹ Bu medeniyet-i haziranın temellerini oluşturan Bağdat Demiryolu Projesi, II. Abdülhamid saltanatının modernist çizgisinin yüzü niteliğindedir.⁵² Bu medeniyet-i hazıra ürünü beraberinde Alman İmparatorluğu’nun nüfuzunu da getirmiş, Alman İmparatorluğu’nun sıcak denizlere inme amacı bu demiryolu ağı ile pekiştirilmiştir.⁵³ Örnekte de görüleceği üzere; Osmanlı modernleşmesinin Batı tipi çerçevesinde yine aynı Batı’nın *modernleştirici* ya da diğer bir tabirle belirli amaçlar uğruna modernleşmeye zorlayıcı etkisini görememek neredeyse imkansızdır. Osmanlı nazarında ise, kent yapısında demografik, ekonomik ve mimarî bağlamda önemli dönüşümlerin katalizörü olması plânlanan demiryolu ağı, Osmanlı kent modernizasyonunun anahtarlarından biri olmuştur.⁵⁴

49 Rudi Volti, *Society and Technological Change*, St. Martin’s Press, New York, 1988, s. 97-101.

50 II. Abdülhamid döneminin modernist çehresinde *Münif Paşa*’nın yeri es geçilemeyecek denli önemlidir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın “*Son Asır Türk Şairleri*” isimli eserinde yer verdiği üzere, bir dönem sultana ekonomi-politik okutarak hocalık da yapmış olan Münif Paşa, sultanın çoğu kez fikirlerine danıştığı önemli bir isim olmuştur. Münif Paşa’nın Tahran sefirliği döneminde kaleme aldığı “*Tahran Layihası*” belgesinin yanı sıra, kaleme aldığı çeşitli yazılarda Osmanlı modernleşmesinin mümkünâtının ancak “*ulûm u fûnun*” kuralına bağlı olduğunu ve Batı’da süregelen yenilik dalgasının takip edilmesi gerektiğini savunmuş olması, Münif Paşa’yı Osmanlı modernleşmesi sürecinde önemli bir düşünsel aktör olarak sunmaya yetecek türden birer anekdotdur. Bkz.: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri: Cilt II*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 997-1012; İbrahim Şirin, “Münif Paşa’nın Tahran’dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündükleri”, *Turkish Studies*, 3/4 (2008), s. 759-761; F. Samime İnceoğlu, “Tanzimat’ta Bir Düşünür ve Bürokrat: Münif Paşa ve İktisat Tasavvuru”, *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 19 (2005), s. 236-240; İsmail Doğan, “Münif Mehmed Paşa (1830-1910)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 9-12.

51 Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 52-53.

52 Alma Wittlin, *Abdul Hamid: The Shadow of God*, çev. Norman Denny, John Lane The Bodley Head Limited, London, 1940, s. 191; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 16-17.

53 İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 73-74; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Süner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 128-129; Georgeon, *Sultan Abdülhamid...*, s. 151.

54 Tekeli, *Anadolu’da...*, s. 242-245.

Kent mekânının dönüştürülmesine yarayan tüm modernist atılımların kapsamı salt ulaşım ağının modernizasyonu sınırlı değildir. Sultan'ın iktidarının halk kitlelerine duyurulması sorunsalı, mimarî formları imparatorluğun gündemine sokar. Bu mimarî formlar içerisinde de saat kuleleri önem arz eder. Saatler, Osmanlı tarihinin diğer birçok döneminde görüldüğü gibi II. Abdülhamid döneminde de özellikle saat kulesi formunda iktidarın bir sembolü olarak kullanılacak ve İstanbul, İzmir, Kudüs, Manastır gibi birçok kentin⁵⁵ yanı sıra İzmit'i de kendisine mekân edinecektir.

Saatlerin padişah suretlerini barındırır bir yapıda oluşturulmalarının miladı I. Abdülmecid dönemidir (1839-1861) (Şekil 6). Bu dönemden itibaren neredeyse imparatorluğun sonuna dek sürecektir olan yeni bir saat modası gelişmiştir. Bu yeni moda uygun olarak sultanların resimleri kendilerine cep saatlerinde yer bulmuşlardır.⁵⁶ Sultan resimlerinin tebaa ile bu denli birleşimi, sultan çehrelerinin bir iktidar sembolü barındırmasının açıklaması niteliğindedir. Cep saatlerine dek giren iktidar, Osmanlı modernizasyonunun simgesel gücünü de gözler önüne sermektedir. İşte tüm bu dönemlerin ardından, II. Abdülhamid döneminde başlayan kent formundaki dönüşüm evresinde görülen birer iktidar sembolü olarak saat kuleleri inşası faaliyetlerindeki artış⁵⁷, sultanın XXV. cülusu yaklaşırken doruk noktasına ulaşmıştır. Yüzyıllardır kullanılagelen bir zaman sunucusu olarak *minare* ve *ezan*, artık *saat kuleleri* ile görevini paylaşmıştır. Avrupa'nın emek-sermaye çelişkisinde ve sermaye döngüsünde önemli bir metafor olarak kullanılan saatin Osmanlı'da mimarî ve sosyal konjonktüründe yer almaya başlaması, onun Osmanlı coğrafyasındaki sembolik anlamının da alt metni niteliğindedir. İnşa edilen tüm bu yapılar, imparatorluk topraklarında, "*padişahın taşradaki simgesel temsili*" anlamına gelmektedir.⁵⁸ Bu bağlamda, Osmanlı için saat kulesi simgesi, "*kent sanatının*", Batılılaşmanın ve gelişimin –ezan-saat kulesi çatışmasından hareketle– seküler çehresine tekabül etmektedir.⁵⁹

Saat kulesinin bir iktidar sembolü olarak inşası ve kullanımından İzmit de payına düşeni alır. İzmit'te, cülus törenleri adına, 1902-1903 aralığında dönemin İzmit mutasarrıfı *Musa Kazım Bey* tarafından mimar *Vedat (Tek) Bey'e* yaptırılan *İzmit Saat Kulesi*, Osmanlı modernleşmesinin sembolik değerini taşıyan II. Abdülhamid dönemi saat kulelerinden yalnızca biridir. Fakat, bu inşa döneminin mimarî formunun sanatsallığı ve süslemeleriyle belki de en çok dikkat çeken örneği de yine bu saat kulesidir. Dört kata ayrılmış Neo-Klasik üsluplu süslemeler barındıran ince işçilikli bu yapının dört bir yanında büyük saatler yer alır (Şekil 7).⁶⁰ Avrupa'dan, cülus törenleri dolayısıyla inşa edilen İzmit Saat Kulesi için özel siparişle getirtilen bu saatlerin Osmanlı gümrüğünden geçişi için de her şey hazır: *Medeniyet-i haziranın* ülkeye girişi elbette gümrük vergilerinden muaf tutularak kolaylaştırılacaktır (Şekil 8).⁶¹

55 Hicran Hanım Halaç, Sibel Özdemir, "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri: II. Abdülhamid Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları ve Bir Tipoloji Denemesi", *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9/4 (2014), s. 193-194.

56 Kurz, *Sultan İçin...*, s. 84-85.

57 Wishnitzer, *Reading Clocks...*, s. 126-127.

58 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 41.

59 Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 168.

60 Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011, s. 64; Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti (1839-1938)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2009, s. 175-178.

61 BOA, DH. MKT. / 468-38-01;

İmparatorluğun 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda aldığı yenilginin üzerine yaşanan mülteci akınları, veba salgınları ve yangınlar sebebiyle temeli ancak 1900'de atılan İzmit Saat Kulesi (Şekil 9) mâli zorluktan ötürü ancak 1902-1903 aralığında bitirilmiştir. *Sultan Abdülaziz Kasrı* civarındaki parkta inşa edilmiş, üç cephesi sebillerle çevrilmiş, iki katlı kare kaide üzerine oturtulmuş, ikinci kattaki seyir balkonundan itibaren daralarak yükselen bu saat kulesinin süslemelerle bezeli yapısına II. Abdülhamid'in tuğrası da yerleştirilmiştir.⁶²

Yapıldığı dönemde oluşturulmuş kartpostallara bakıldığında, İzmit Saat Kulesi, bir tepenin üzerinden körfeze bakarken dönem İzmit'inin merkezinden rahatlıkla görülebilecek bir "*devr-i Abdülhamid Hân-ı Sâni*" sembolü olarak yükselmektedir (Şekil 10). İzmit Saat Kulesi'nin, içerdiği süslemeler ve *Pierre-Joseph Proudhon*'un, zamanında "*kurumlu ırkların gündelik ekmeği*" olarak yorumladığı⁶³ ihtişamlı üslupsal formlar bağlamında bir sanat eseri olduğu mâlumdur; fakat simgesel ve tarihsel değeri, sanat tarihçisi *Alois Riegl*'in de *sanat anıtı-tarihi anıt* konusunda vurguladığı üzere, daha baskın bir düzeydedir. Riegl, sanatsal bir anıtın bu yöndeki içeriğinden ziyade tarihi alt metnin bizi ilgilendirdiğini belirtir ve ekler: "...'*sanat anıtları*' ve '*tarihi anıtlar*' arasındaki ayırım yanlışdır, çünkü birinci, ikincisi tarafından içerilir ve onun içinde çözünür."⁶⁴

SONUÇ YERİNE: MODERNLEŞMENİN İZMİT SAAT KULESİ'NE SİNMIŞ TARİHÇESİNİ GÖZDEN KAÇIRMAMAK ÜZERİNE

Mimarî figürler ya da yapılar salt betondan derilerine dokunulduğunda ya da güneşte parlayan pencere-gözlerinden baktığı manzara ölçüsünce değerlendirildiğinde, sanatsal anlamının ötesine taşınmaz. Tarihsel bir döneme özgü sanatsal bir yapının ruhuna dokunmak, o yapının ilk kez yükseldiği dönemin nitelikleri değerlendirildiği taktirde –belki tam anlamıyla olmasa bile– imkân kazanacaktır. Saraylar, köprüler, binalar, anıtlar ve –çalışmamız öznelinde– saat kuleleri gibi yapılar barındıran mekânlar, bu *ruha dokunma* edimi, bir *hafıza* da sunmaktadır.

Pierre Nora'nın belirttiği gibi, özünde her bir hafıza mekânı, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesinden doğar ve bu hafızayı belirli formlarda sunabilmek adına oluşturulur. Nora, tüm bu "*saygın, dokunaklı ve soğuk*" girişimlerin özeti şu cümleleriyle yorumlar: "*Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir...*"⁶⁵ Bakıldığında, modernleşen Batı uygarlığının bir *hastalık* olarak varsaydığı ve bu uğurda düzenlemelerle kurtulmaya çalıştığı kent kalabalığının⁶⁶ tedavisinde birer *iyleştirici* olarak sunulabilir tüm bu anıtlar. Bununla birlikte, anıtların inşası için seçili mekânlar, *Henri Lefebvre*'ye göre, *ideolojinin* yaşam alanlarıdır. İdeoloji, "*mekânda vücut bulabilmek için*" mekânın düzenine müdahale eder ve mekânı bizzat kendisi üretir. Ürettiği mekân, onun varlığının bir parçasıdır artık; tıpkı *Lefebvre*'nin hatırlattığı şu denkleme okunabileceği gibi: "*Kiliseler olmadan kilise kurumu ne olurdu?*"⁶⁷

Modernleşen Batı'dan getirilen *medeniyet-i hazıra* da kuşkusuz bu alt metnin saklandığı mahfazasında taşıdığı ruhu Osmanlı modernleşmesine –ya da *modernleştirilmesine*– ekleyecektir. Böylece, özellikle Tanzimat'tan bu yana değişen idarî ve sosyo-kültürel yaşamın içerisinde

62 Meltem Cansever, *Türkiye'nin Kültür Mirası: 100 Saat Kulesi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 152-153.

63 P. J. Proudhon, *Sanatın Prensibi*, çev. Senem Örneç, Öteki Yayınları, Ankara, 2016, s. 277.

64 Alois Riegl, *Modern Anıt Kültü: Doğası ve Kökeni*, çev. Erdem Ceylan, Daimon Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

65 Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 23.

66 Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 247.

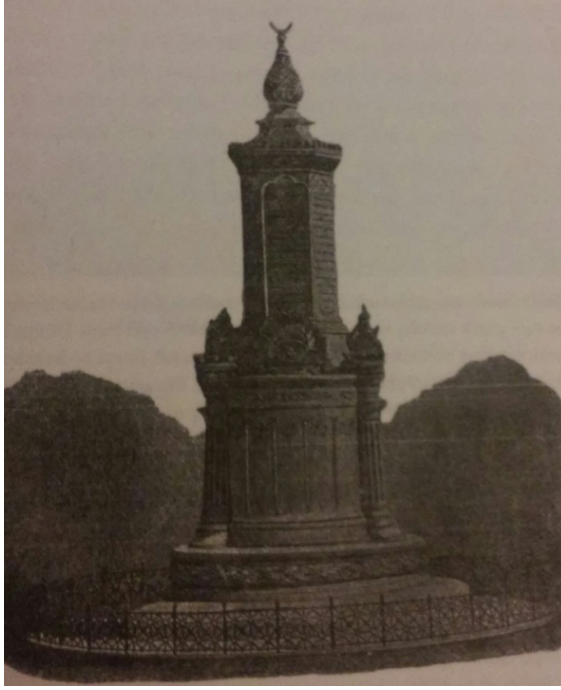
67 Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 71-75.

kent mekânı, mimarî formlar ve mimarî sembolizm, tıpkı medeniyet-i haziranın formülüne uygun bir biçimde kullanılacaktır.

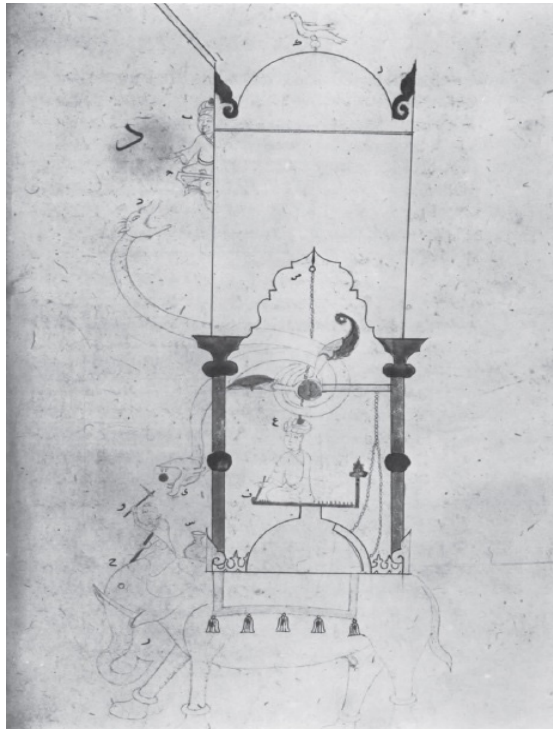
Tüm bu belirtilenlerin ardından, sıra İzmit Saat Kulesi'ne geldiğinde, artık karşımızda *ihtişamlı* bir modernizm anlatısının yükselmekte olduğunu görürüz. Yükselen ne bir beton yapıdır ne de salt tuğra; yükselen modernizmin fallik ve müktedir simgesel tarihçesidir. İzmit Saat Kulesi her ne denli sanatsal özellikleriyle etkileyici bir görünüş arz etse de Batı modernleşmesinin ve bu modernleşmenin Osmanlı uyarlamasının geçmişinden ayrılamayacak bir parçadır ancak. İzmit'in sakinlerince daima görülen ve görülegelen bu anıtını *gözden kaçırmamak*, ancak ve ancak onun bir saatin *tik taklarıyla* yaşayan –ve elbette yine bir saat misali pek çok zaman bozularak tamire ihtiyaç duyan– modernizme dayalı tüm bu tarihçesini mümkün merteye ayrıntılandırarak düşünme gayreti göstermekle mümkün olabilmektedir.

Ve tüm bu çalışma ve naçizane meşakkat, onun bu müphem betondan derisi altında saklı metnine dokunmaya vakfedilmiştir...

GÖRSELLER

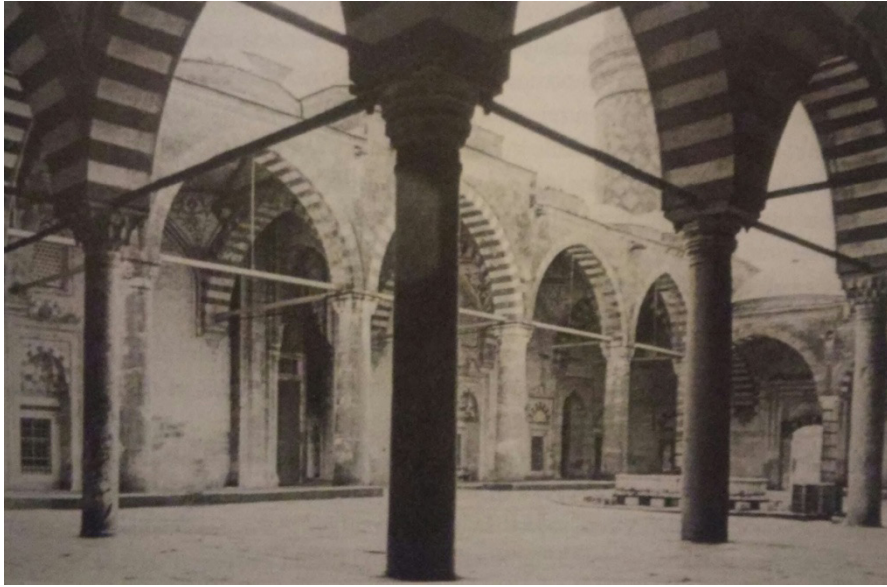
Şekil 1: Artin Pascal Bilezikçi tarafından, 1855'te Paris'te düzenlenen *Dünya Sergisi*'nde Osmanlı adına sergilenen "Kırım Savaşı Anıtı" ya da farklı çevrelerce kabul edilmiş diğer adıyla "Tanzimat Abidesi." (Şehbâl, S. 83, 1 Teşrinievvel 1329/14 Ekim 1913, s. 210'dan aktaran: Akyürek, *Bilgiyi...*, s. 115)

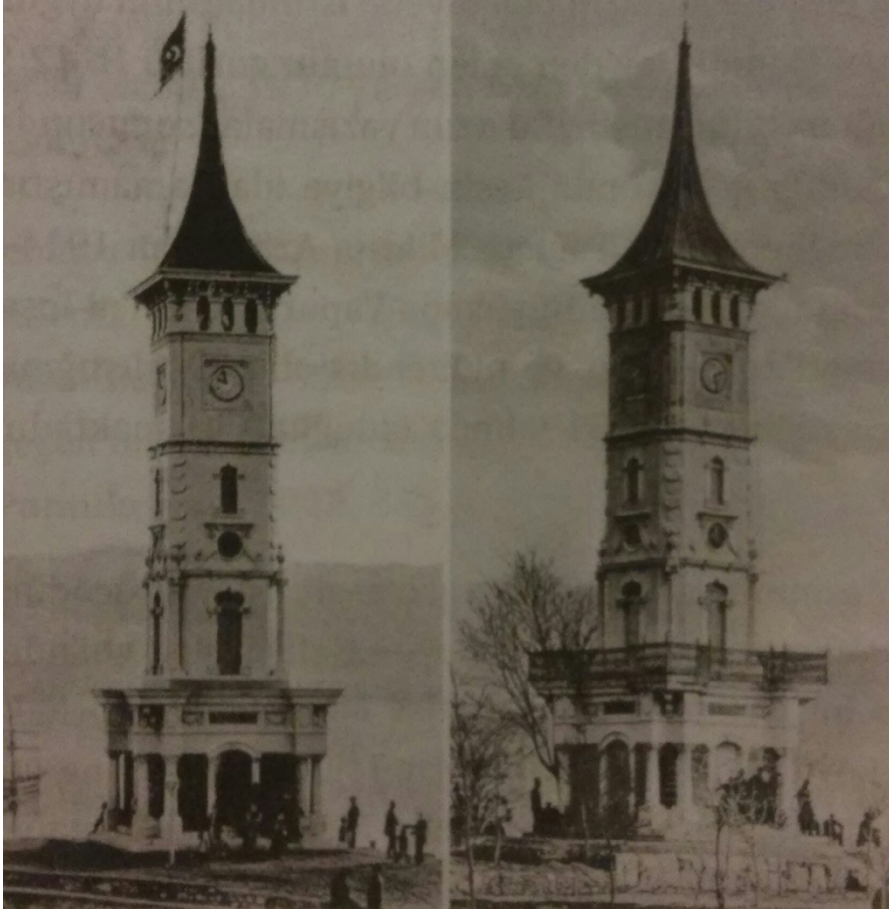
Şekil 2: El-Cezerî'nin "*Kitâb fî ma-rifat al-Hiyal al-handasiyya*" isimi eserinde yer verdiği *filli su saati* çizimi. (Ibn Al-Razzâz Al-Jazarî, *The Book...*, s. 58.

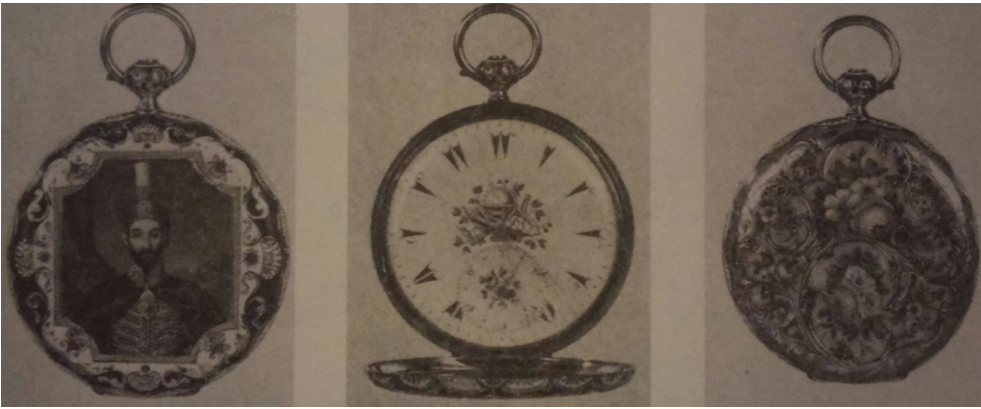
Şekil 3: Osmanlı'daki güneş saatlerine bir örnek olarak verilebilecek, Edirne'deki *Selimiye Camii*'nin ikinci ve üçüncü güneş saatleri. Güneş saati prensip olarak dikilen bir çubuğun güneşin gün içerisindeki evrelerine göre zaman çizgilerine düşürdüğü gölge ile saati gösterir yapıdadır. (Çam, *Osmanlı...*, s. 143)

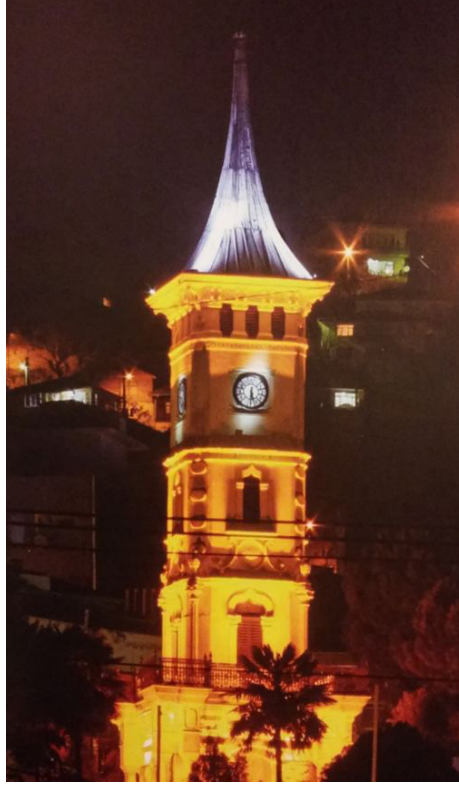
Şekil 4: Zaman tespiti ve programı adına muvakkithane birimini de bünyesinde barındıran, Edirne'de II. Murad döneminde yapılmış "Üç Şerefeli Cami." (Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı...*, s. 123)

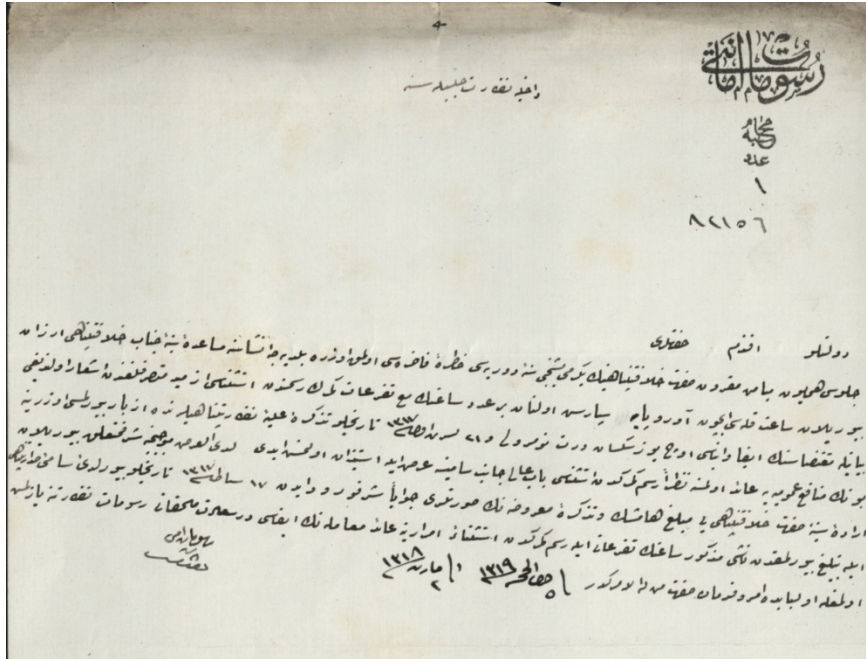
Şekil 5: Izmit Saat Kulesi (Kaya, *Tanzimat'tan...*, s. 178)

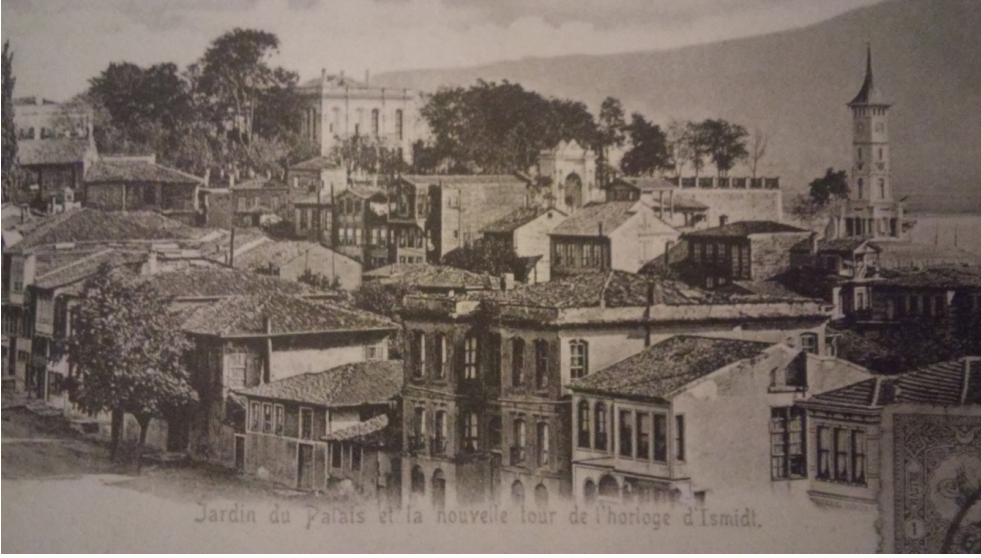
Şekil 6: Sultan Abdülmecid'in portrelerini içeren cep saatleri. (Kurz, *Sultan İçin...*, s. 108)

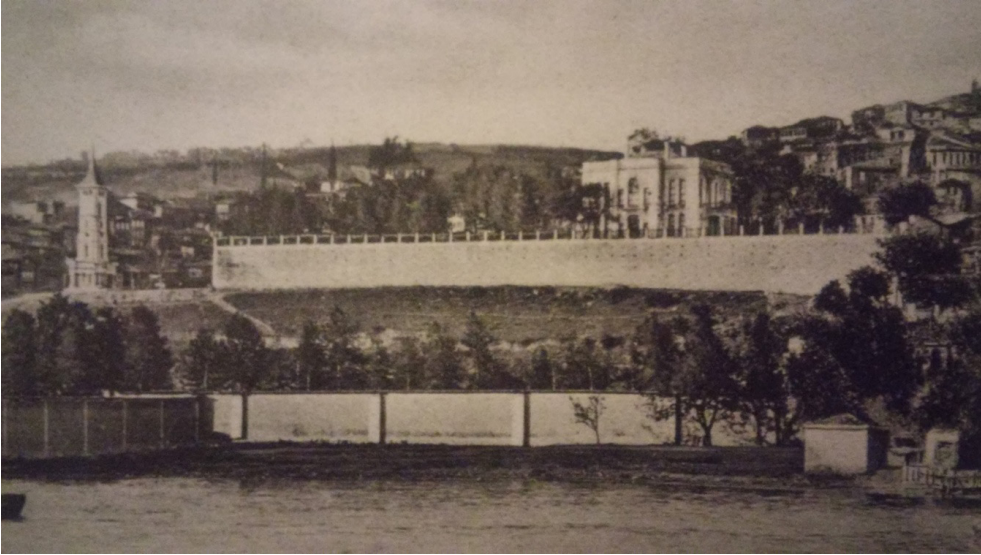
Şekil 7: İzmit Saat Kulesi (Cansever, Türkiye'nin..., s. 153)

Şekil 8: İzmit Saat Kulesi'nin inşasında kullanılacak olan saatin gümürkten geçirilirken vergiden muaf sayılması buyuran 24 Zilhicce 1319/3 Nisan 1902 tarihli belge. (BOA, DH. MKT./468-38-1)

Şekil 9: Izmit Saat Kulesi'ni ve Izmit yerleşim silüetini içeren, *Ghedavdjian Kardeşler'*in hazırladığı 1910 tarihli kartpostal. (Kolektif, *Zamanın Aynasında Bir Ulu Şehir: Kocaeli*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2009, s. 63)

Şekil 10: Sahilden *Kasr-ı Hümayûn* ve Izmit Saat Kulesi'ni gösteren 1910 tarihli kartpostal. (Kolektif, *Zamanın Aynasında...*, s. 64)

KAYNAKÇA

BOA, DH. MKT. / 468-38-1.

- Acun, Hakkı, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011.
- Akyürek, Göksun, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, haz. Manuel Serrano Y Sanz, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul (Yayın Yılı Belirtilmemiş).
- Aristoteles, Augustinus, Heidegger, *Zaman Kavramı*, der. Saffet Babür, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.
- Aurelius Augustinus, İtirafı, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Aveni, Anthony F., *Empires of Time: Calendars, Clocks, and Cultures*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1989.
- Benjamin, Walter, *Illuminations: Essays and Reflections*, çev. Harry Zohn, Schocken Book, New York, 1969.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Bourdieu, Pierre, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası: I. Cilt*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Busbecq, Ogier Ghislain de, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cansever, Meltem, *Türkiye'nin Kültür Mirası: 100 Saat Kulesi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2009.
- Crabbe, George, "The Poor And Their Dwellings", *The Borough*, Ballantyne Hanson & Co., Edinburgh, 1903.
- Çam, Nusret, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Çelik, Zeynep, Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- Demir, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 98-102.
- Deniz, Şefaattin, *Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa ve Dönemi: Bir Osmanlı Paşasının 69 Yıllık Serencamı*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2016.
- Deniz, Şefaattin, "İzzet Mehmet Paşa Vakfı'na Ait Bir Eser: Safranbolu Saat Kulesi", *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu (21-22 Mayıs 2010)*, ed. Ahmet Gürbüz, Karabük Valiliği Kültür Yayınları, Karabük, 2011, ss. 31-39.
- Deringil, Selim, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- Doğan, İsmail, "Münif Mehmed Paşa (1830-1910)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, ss. 9-12.
- El-Farukî, İsmâil Râci; El-Farukî, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu,

- Zerrin Kibaroglu, *İnkılâb Yayınları*, İstanbul, 1999.
- Elias, Norbert, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Eraşar, Osman, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 333-343.
- Ergüney, Yeşim Duygu; Pilehvarian, Nuran Kara, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron Journal*, 10/2 (2015), ss. 224-240.
- Foucault, Michel, *Söylemin Düzeni*, çev. Turhan Ilgaz, Hil Yayın, İstanbul, 1987.
- Foucault, Michel, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay vd., Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Goodwin, Godfrey, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, çev. Müfit Günay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Güçlü, Abdülbaki; Uzun, Erkan vd., "Modernizm", *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2008, ss. 1005-1011.
- Gül, Murat, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, çev. Büşra Helvacıoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Gürbüz, Şule, "Saat Kulelerinin Varlığı ve Yokluğu Üzerine", *Zamanın Görünen Yüzü: Saatler*, ed. Selahattin Özpallabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 133-147.
- Halaç, Hicran Hanım; Özdemir, Sibel, "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri: II. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları ve Bir Tipoloji Denemesi", *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9/4 (2014), ss. 190-200.
- Hirschman, Albert O., *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?*, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hobsbawm, Eric J., *Fransız Devrimi'ne Bakış: İki Yüz Yıl Sonra Marseillaise'in Yankıları*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.
- Hobsbawm, Eric J., *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Ibn Al-Razzâz Al-Jazarî, *The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices (Kitâb Fi Ma-'Rifat Al-Hiyal Al-Handasiyya)*, çev. Donald R. Hill, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1974.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri: Cilt II*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnceoğlu, F. Samime, "Tanzimat'ta Bir Düşünür ve Bürokrat: Münif Paşa ve İktisat Tasavvuru", *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 19 (2005), ss. 231-264.
- Kant, Immanuel, "Aydınlanma Nedir", *YAZKO Felsefe Yazıları*, çev. Nejat Bozkurt, 6 (1983), ss. 139-148.
- Kant, Immanuel, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi", *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, çev. Uluğ Nutku, haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 31-47.

- Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti (1839-1938)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2009.
- Kolektif, *Zamanın Aynasında Bir Ulu Şehir: Kocaeli*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2009.
- Koloğlu, Orhan, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.
- Krafft, H. U., *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kurz, Otto, *Sultan İçin Bir Saat: Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Lacan, Jacques, *Fallus'un Anlamı*, çev. Saffet Murat Tura, Altıkırkbeş Yayın, İstanbul, 2013.
- Lefebvre, Henri, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Lowry, Heath W., *An Ongoing Affair: Turkey & I*, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mardin, Şerif, "Batıcılık", *Türk Modernleşmesi - Makaleler IV*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 11-22.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Meier, Allison, "Elephant Water Clock Among 25,000 Pages Of Medieval Arabic Scientific Manuscripts", <http://Hyperallergic.Com/159586/Elephant-Water-Clock-Among-25000-Pages-Of-Medieval-Arabic-Scientific-Manuscripts/>, Erişim Tarihi: 15.02.2017.
- Meis, Morgan, "Rage Against The Machine: 200 Years Ago, The Luddites Tried To Stop Technological Progress. They Didn't Succeed.", <http://Thesmartset.Com/Article01161301/>, Erişim Tarihi: 01.02.2017.
- Mumford, Lewis, *Technics and Civilization*, Routledge & Kegan Paul Ltd., Londra, 1955.
- Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Ortaylı, İlber, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi: I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Proudhon, P. J., *Sanatın Prensibi*, çev. Senem Örnek, Öteki Yayınları, Ankara, 2016.
- Ragon, Michel, *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*, çev. Murat Aykaç Erginöz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Read, Herbert, *Art and Industry*, Horizon Press, New York, 1954.
- Reich, Wilhelm, *Cinsel Ahlâkın Boygöstermesi*, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Riegl, Alois, *Modern Anıt Kültü: Doğası ve Kökeni*, çev. Erdem Ceylan, Daimon Yayınları, İstanbul,

- bul, 2015.
- Roux, Jean-Paul, "At", *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 35-36.
- Sanders, William T.; Price, Barbara J., *Mesoamerica: The Evolution of a Civilization*, Random House, New York, 1968.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Sennett, Richard, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şirin, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2009.
- Şirin, İbrahim, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, 3/4 (2008), ss. 759-771
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tekeli, İlhan, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Terwilliger, Robert E., *Christian Believing*, Morehouse-Barlow Co., New York, 1973.
- Thompson, E. P., İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Volti, Rudi, *Society and Technological Change*, St. Martin's Press, New York, 1988.
- Von Bretten, Michael Haberrer, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Haberrer'in Anıları 1585-1588*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Weber, Max, Şehir: Modern Kentin Oluşumu, çev. Musa Ceylan, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012
- Wishnitzer, Avner, *Reading Clocks, Alla Turca: Time and Society in the Late Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, 2015.
- Wittlin, Alma, *Abdul Hamid: The Shadow of God*, çev. Norman Denny, John Lane The Bodley Head Limited, London, 1940.
- Woods, Micheal, Mary B. Woods, *Ancient Computing Technology: From Abacuses to Water Clocks*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, 2011.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig: II. Cilt*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Süner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İZMİT REDİF TABURU

CENGİZ ÇAKALOĞLU*

REDİF TEŞKİLATI

Osmanlı Devletinin geleneksel ordu yapısı II. Mahmut döneminde köklü değişikliklere uğramıştır. Bunların başında 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılıp yerine kurulan “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” ordusuyla birlikte mükellefiyet sisteminin başlaması gelmektedir. Önemli değişikliklerden diğeri redif teşkilatının kurulması olmuştur¹.

1834 yılı Ağustos ayı başında bir Redif Nizamnâmesi hazırlandı. Nizamnâmenin baş kısmında, memleketin savunması için yeterli miktarda ve savaş usûllerini öğrenmiş asker yetiştirilmesinin gereği belirtilmiş ve bu amaçla Anadolu ve Rumeli'nin uygun görülen yerlerinde redif taburları teşkiline başlanması emredilmiştir.

Tüzüğe göre, her sancaktan eşit olarak subayları ile beraber 1.426 mevcutlu, dörder bölüklü, birer redif taburu teşkil edilecekti. Teşkilata istekli olan kimseler alınacak ve bunların yaşları yirmi üç ile otuz iki arasında olacaktı.

Redif subay ve komutanlarının yetişmesi için bunlar, gerekirse İstanbul'a çağrılacağı gibi, İstanbul'dan miralay, kaymakam, alay emînleri gönderilerek de redif subaylarını kendi bölgelerinde eğitim yaptırmak ve yetiştirmek yoluna gidilecekti.

Redife yazılanlara birer kat elbise verilecek ve bunları ancak eğitimde giyecekler ve temiz tutacaklardı. Yalnız bunlar, bir imtiyaz olmak üzere, eğitim dışı zamanlarda fes giyecekler, askerî kıyafetle gezmek isteyenlere de, kendileri yaptırmak şartıyla izin verilecekti. Redif subayları yine bir imtiyaz olmak üzere, her zaman resmî kıyafetleri ile gezeceklerdi².

Silah altına çağrılmaları halinde redifler de nizamiye askerleri gibi maaş ve tayinat alacaklardı. Subayların ve askerlerin malzemeleri devlet tarafından verilecekti. Devlet tarafından askerlere eğitim zamanında verilen silah ve malzeme eğitimden sonra geri alınacak ve redif depolarında muhafaza edilecekti.

Teşkilatla ilgili resmî yazışmalardan sonra derhal Anadolu ve Rumeli'de redif taburlarının kurulması çalışmalarına başlandı. 1835 Şubatında Karahisar-ı sahip, Ankara Çankırı, İzmir, Men-teşe, Serez, Teke, Çirmen, Silistre, Kütahya, Kastamonu sancaklarında her biri 1.426 mevcutlu on bir redif taburunun teşkili tamamlanmıştı³.

* Yrd. Doç. Dr. MCBÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 Naci Çakın, “Redif Teşkilatı”, Askerî Tarih Bülteni, S: 26, Şubat 1989, s. 31.

2 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), III/5, Ankara 1978, s. 196; Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmed Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure”, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, c. XIII, İstanbul 1982, s. 130; N. Çakın, a.g.m., s. 32.

3 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 197.

1843 yılında Osmanlı ordusunda yeni düzenlemeler yapıldı. Düzenlemelerden biri, o tarihteki Osmanlı sınırları esas alınarak toprakların yeni kurulan beş ordu mıntıkasına ayrılmasıydı. Bunlar, merkezi İstanbul olan Hassa Ordusu (1. Ordu), merkezi Üsküdar olan Dersaadet Ordusu (2. Ordu), merkezi Manastır olan Rumeli Ordusu (3. Ordu), merkezi Sivas olan Anadolu Ordusu (4. Ordu) ve merkezi Şam olan Arabistan (5. Ordu) ordusuydu⁴. 1848 yılında merkezi Bağdat olan Irak ve Hicaz Ordusunun (6. Ordu) kurulmasıyla ordu sayısı altıya⁵ ve 1871 yılında Yemen’de merkezi San’a olan 7. Ordunun kurulmasıyla da yediye⁶ çıkmıştır.

Redif teşkilatı 1834 yılında kurulmuş olmakla birlikte, silah altında bulunan askerî kuvvetin yetersizliği yüzünden ihtiyaç karşısında redif askeri de silah altına alındığından nizamiye ile redif arasında hemen hemen hiçbir fark kalmamıştı. Bu yüzden 1843 yılına kadar kurulmuş olan bütün redif taburları nizamiye ordusuna dahil edildi⁷.

Redif teşkilatının nizamiye ordusu dışında, yedek bir ordu özelliğini kazanması bu tarihten sonra oldu. Nizamiye askerliği süresi beş yıl olarak tespit edildi. Bu süreyi tamamlayan askerler yedi yıl da redif sınıfında bulunacaklardı. Redifler, olağanüstü bir durum sebebiyle silah altına çağrılmadıkları sürece, sırasıyla her yıl bir ay bağlı oldukları kazaların merkezlerinde eğitim yapacaklardı. Bu süre içinde nizamiye askerleri gibi maaş ve tayinat alacaklardı. Yeni düzenlemede, her ordu bölgesi, nizamiye (muvazzaf) alayların adedi kadar redif bölgelerine ayrılarak, her redif bölgesinde dört taburlu bir redif alayı kurulması kararlaştırıldı. Bu suretle, nizamiye ordusundan başka, ihtiyaç halinde yararlanılacak bir ihtiyat ordusu vücûda getirilmişti⁸. Bununla birlikte, kanunun asıl tatbikatı, 1847 Ocak ayı ortalarında çıkarılan emirnâme ve bununla birlikte yayınlanan Kur’a nizamnâmesinden sonra olmuştur⁹.

1869 yılında Hüseyin Avni Paşa’nın seraskerliği sırasında çıkarılan bir kanunnâme ile orduda yeni bir düzenleme yapıldı. Ordu kuvvetleri nizamiye, redif ve mustahfız olmak üzere üç kısma ayrıldı. Askerlik süresi yirmi yaşından kırk yaşına kadar yirmi yıla çıkarıldı. Bu yirmi yıllık askerliğin dört yılı silah altında ve iki yılı ihtiyatta olmak üzere, toplam altı yılı nizamiyede, altı yılı redifte ve sekiz yılı mustahfızda geçecekti¹⁰.

İhtiyat sınıfına geçenler, silah altında bulunmalarında bir mecburiyet olmadığı zamanlarda memleketlerine salıverilecekler fakat, bunlar ihtiyatlık süresince bağlı oldukları redif taburları bölgelerinden dışarı çıkamayacaklardı. İhtiyatlık süresini de tamamlayanlar birinci sınıf redife geçeceklerdi¹¹.

Bu düzenleme ile redif sınıfı da mukaddem (birinci) ve talî (ikinci) olmak üzere ikiye ayrıldı.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Irade Mesail-i Mühimme, nr. 203; Ceride-i Havadis, nr. 145, 15 Ş 1259; Ahmed Lûtfî, Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, c. VII, İstanbul 1999, s. 1147; İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 2002, s. 136

5 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 202.

6 Rüşdü Paşa, Yemen Hatırası, İstanbul 1325, s. 60; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 207.

7 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 146, 203.

8 Mehmed Rüşdü, Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı, İstanbul 1329, s. 68-69; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 145, 203; Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğun'da Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi", Askeri Tarih Bülteni, S: 18, Şubat 1985, s. 60; N. Çakın, a.g.m., s. 35.

9 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 146.

10 Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyyesi, İstanbul 1325, s. 18-19; Ziya Şakir (SOKO), Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu, İstanbul 1957, s. 32; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 147, 206; M. Çadırcı, a.g.m., s. 62; N. Çakın, a.g.m., s. 35.

11 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 207; N. Çakın, a.g.m., s. 37.

Altı yıl olan rediflik süresinin ilk üç yılı mukaddem sınıfında, ikinci üç yılı talî sınıfta geçecekti¹². Rediflik süresini tamamlayanlar da mustahfız sınıfına nakledileceklerdi¹³.

1869 düzenlemesiyle mevcut alay bölgelerinde birer alay daha kurulması suretiyle redif taburlarının sayısı yüz yirmiden iki yüz kırka çıkarıldı¹⁴.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra, 1881 yılında Osmanlı ordusunda birtakım değişikliklere gidildi. Bu değişikliklerin başında, Avrupa ordularında olduğu gibi, fırka (tümen) düzeninin benimsenmesi gelmekteydi. Düzenleme ile her tümenin iki liva (tuğay), her livanın iki alay, her alayın dört tabur ve her taburun dört bölükten meydana gelmesi kararlaştırıldı¹⁵. Her ordu bölgesinde bulunan nizamiye, redif ve mustahfız tümenlerin hepsi ordu komutanı ile müşir veya ferik komutasına verildi. Toplam yirmi yıl olan hizmet süresi değiştirilmediyse de, altı yıllık nizamiye hizmet süresinin piyadede üç ve diğer sınıflarda dört yılı silah altında, geri kalan yılları ihtiyat sınıfında geçirilmesi kararlaştırıldı. Bu düzenlemeyle rediflik süresi altı yıldan sekiz yıla çıkarıldı. Sekiz yılın dört yılı mukaddem sınıfında, diğer dört yılı da talî sınıfta geçecekti. Daha önce sekiz yıl olan mustahfızlık süresi altı yıla indirildi. Diğer yandan, redif taburlarının sayısı iki yüz kırktan üç yüz seksen dörde çıkarıldı¹⁶.

25 Temmuz 1886 tarihinde çıkarılan nizamnâmeyle askerlik süresine dokunulmadı. Ancak redif teşkilatında ve redif bölgelerinde bazı değişiklikler yapıldı. O zamana kadar redif alaylarının bölgeleri birbirine eşit olmadığından, bazı bölge halkı nüfus oranı bakımından mağdur olmakta ve birçok sakıncalar meydana gelmekteydi. Bu sakıncaları gidermek için nüfus sayımı yapılması, mevcut eşitsizlik düzeltilerek her redif alayı bölgesinin birbirine eşit şartlarla tesis ve teşkili kararlaştırıldı¹⁷. Ayrıca, ilave taburları adıyla yeni redif taburları kurulması yoluna gidildi¹⁸. Redif ve mustahfız taburları silah altına alındığında sekizer yüz mevcutlu olacaktı¹⁹.

25 Ekim 1886'da yayınlanıp 1887'de yürürlüğe giren yeni asker alma kanunuyla da orduda yeni düzenlemeler yapıldı. Bu kanunla beş yıl arka arkaya kur'a isabet etmeyenlerin redife geçirilmeleri yöntemi terk edildi. Her redif dairesi bir asker şubesi kabul edilerek bir tabur çıkaracak şekilde yeniden belirlendi²⁰. 1894 yılında ise 1869 yılında konulan redif sınıfının mukaddem ve talî olarak ikiye ayrılması uygulamasından vazgeçildi²¹.

Balkan Savaşlarından ağır bir yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti, Rumeli'yi kaybetmiş, silahlı kuvvetler maddî ve manevî yönden zedelenmişti. Bu nedenle kara kuvvetlerinin kuruluşunun yeni baştan düzenlenmesi ve orduya yeni bir ruh ve canlılık kazandırılması amacıyla Almanya'dan bir askerî islahat heyeti getirildi. Limon van Sanders'in başkanlığındaki Alman Islahat Heyetinin tavsiyeleriyle çıkarılan 14 Şubat 1913 tarihli "*Teşkilat-ı Umûmiye-i Askeriye Nizamnamesi*" ile redif teşkilatı kaldırıldı²².

12 Z. Şakir, a.g.e s. 32; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 208; N. Çakın, a.g.m., s. 37.

13 Z. Şakir, a.g.e., s. 32.

14 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 208; N. Çakın, a.g.m., s. 37.

15 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 212; Musa Çadırcı, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", Dördüncü Askerî Tarih Semineri, Ankara 1989, s. 38.

16 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 213.

17 Düstûr, I. Tertib, c. V, Ankara 1937, s. 574; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 214.

18 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 214.

19 Düstûr, I. Tertib, c. V, s. 573.

20 a.g.d., s. 574; M. Çadırcı, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", s. 39.

21 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 218.

22 N. Çakın, a.g.m., s. 48.

Redif fırka ve livaları kendi yerlerinin ismi ile anılmakta idiler. Aynı şekilde redif taburları da buldukları alay içinde birden dörde kadar numara almakla birlikte buldukları yerlerin isimlerini taşımakta idiler. Her redif fırkasına bir ferik (tümgeneral), redif tugayına mirliva (tuğgeneral) komuta etmekte idi. Redif alaylarının tek numaralı olanlarına komutan olarak miralay (albay) ve çift olanlarına kaymakam (yarbay) atanmakta idi²³.

Her redif taburu dairesi aynı zamanda bir ahz-ı asker (asker alma) şubesi idi²⁴. Redif taburunda komutan olarak bir binbaşı, bir kolağası, bir tabur kâtibi, bir depo memuru, bir depo memur muavini ve tüfekçi bulunmakta idi²⁵. Bir bölükte ise, bir yüzbaşı, bir üsteğmen, bir teğmen, bir muvazzaf başçavuş vardı. Seferde ayrıca gerekli sıhhiye memurları atanırdı. Fırka komutanları fırka merkezinde, diğer komutanlar da kendi birliklerinin olduğu merkezde bulunurlardı²⁶.

İZMİT REDİF TABURU

İzmit askerî açıdan yedi Osmanlı ordusundan Hassa Ordusu olarak adlandırılan 1. Ordu mıntıkası içinde yer almaktaydı. Yemen'deki 7. Ordu hariç diğer bütün orduların hem nizamiye hem de redif birlikleri vardı. 1869-1894 yılları arasındaki uygulamada ülkedeki bütün redif birlikleri Mukaddem ve Tali olarak ikiye ayrılmıştı. Bu dönemde İzmit Mukaddem Redif Taburu, 1. Orduya bağlı 15. Mukaddem Redif Fırkasının içindeydi. On altı taburdan meydana gelen bu fırka, iki livayı teşkil etmekteydi. Bir liva ise her biri dört taburu ihtiva eden iki alaydan oluşmaktaydı. İşte İzmit'in askerî açıdan önemi tam da bu noktadadır. Çünkü İzmit, hem liva, hem alay ve hem de tabur merkezidir. Bu dönemde İzmit Mukaddem Redif Taburunun künyesi, 1. Ordu, 15. Fırka, 29. Liva, 57. Alay, 1. İzmit Mukaddem Redif Taburu şeklindedir²⁷. Aynı durum Redif Tali teşkilatı açısı için de geçerlidir. İzmit Tali Redif Taburunun künyesi ise 1. Ordu, 27. Fırka, 53. Liva, 105. Alay, 1. İzmit Tali Redif Taburu şeklindedir²⁸. Bu durumda nizamiye birlikleri hariç, İzmit'te üst düzey subay olarak iki mirliva, iki miralay veya kaymakam, iki binbaşının bulunduğu söylemek mümkündür.

Mukaddem ve Tali uygulamasından 1894 yılında vazgeçildi ve redif birlikleri yeniden numaralandırıldı. Bu dönemde İzmit Redif Taburunun künyesi 1. Ordu, 1. Bursa Redif Fırkası, 2. İzmit Redif Livası, 3. İzmir Redif Alayı, 1. İzmit Redif Taburu şeklindedir. 3. İzmit Redif Alayının içinde İzmit Redif Taburundan başka, 2. Şile, 3. Adapazarı ve 4. Karamürsel redif taburları bulunmaktaydı. İzmit Livasını meydana getiren dört tabur ise Bolu Alayının içindeydi²⁹.

Daha önce belirtildiği üzere bir redif taburunun sefer mevcudu sekiz yüzdü. Subay ve hizmetli sayısı ise on beş civarındaydı. 1890 yılında İzmit Mukaddem Redif Taburunun subay ve hizmetli kadrosu şu şekildeydi:

Tabur Komutanı Binbaşı Nazif Efendi

Kolağası Mustafa Asım Ef.

23 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 218.

24 Düstûr, 1. Tertib, c. V, s. 661.

25 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), s. 218.

26 A.g.e, s. 219.

27 Salname-i Askerî, 1306, s. 221-222; Salname-i Askerî, 1307, 10. Defa, s. 221-222; Salname-i Askerî, 1309, 12. Defa, s. 539-540.

28 Salname-i Askerî, 1306, s. 243-244; Salname-i Askerî, 1307, 10. Defa, s. 243-244; Salname-i Askerî, 1309, 12. Defa, s. 557.

29 Salname-i Askerî, 1311, 13. Defa, s. 207-209.

Tabur Katibi Mehmet Ef.

Tüfekçi Ferhat Usta

Debboy Memuru Mülazım-ı sâñî Abdullah Ef.

1. Bölük: Yüzbaşı Mustafa Ef., Yüzbaşı İbrahim Ef., Mülazım-ı sâñî Recep Ağa
2. Bölük: Yüzbaşı Mehmet Adil Ef., Mülazım-ı evvel İsmail Ef., Mülazım-ı sâñî Salim Ef.
3. Bölük: Yüzbaşı Ahmet Ef., Yüzbaşı Mehmet Ef., Mülazım-ı sâñî Yusuf Ağa
4. Bölük: Yüzbaşı Osman Ef., Mülazım-ı evvel Zekeriya Ef., Mülazım-ı sâñî Enver Ef.³⁰

Aynı tarihte İzmit Tali Redif Taburunun kadrosu şu şekildeydi:

Tabur Komutanı Binbaşı Abdurrahman Efendi

Kolağası Hasan Fahri Ağa

Tabur Katibi Hüseyin Efendi

1. Bölük: Yüzbaşı Hafız Mustafa Ef., Yüzbaşı Mustafa Ağa, Mülazım-ı evvel Mehmet Ef.
2. Bölük: Yüzbaşı Tahir Ağa, Yüzbaşı Ali Ağa, Mülazım-ı evvel Mehmet Ef.
3. Bölük: Yüzbaşı Mehmet Ağa, Yüzbaşı Mehmet Ef., Mülazım-ı evvel Hasan Salih Ağa
4. Bölük: Yüzbaşı Veysi Ef., Yüzbaşı Tevfik Ef., Mülazım-ı evvel Halet Ef.³¹

1908 yılında ise taburun kadrosu şöyleydi:

Tabur Komutanı Binbaşı Ahmet Nuri Ef.

Kolağası Ömer Lütfi Ef.

Tabur Katibi Nureddin Ef.

Tüfekçi Ferhat Usta

Debboy Memuru Abdullah Ef.

Yüzbaşılar: Hayri Ef., Ahmet Ef., Şakir Bey

Mülazım-ı evveller: Süleyman Ef., Yusuf Ağa, Ahmet Ef.

Mülazım-ı sâñîler: Enver Ef., Namık Ef., Sadreddin Ef.³²

Redif teşkilatı kurulduktan sonra, zaman içinde her tabur merkezinde bir redif deposu (debboyu) inşa edilmiştir. Bu depolarda redif taburunun silah altına alındığında hemen verilmesi gereken silah, cephane, teçhizat ve giyecek gibi malzemeler hazır bulundurulurdu. İzmit Redif Deposu Sultan Abdülaziz döneminde İzmit mutasarrıfı Hasan Paşa tarafından 1863 yılında yaptırılmıştır. Yarı kagir kışla tipi bir yapıdır. Kalem işi bezemeleri dikkat çekicidir³³. Muhafaza ve temizlik işlerini yerine getirmek üzere depolarda genellikle yirmişer ihtiyat askeri istihdam edilmekteydi. Buna karşılık 1891 yılında İzmit Redif Taburuna ait silah ve malzemelerin gerektiğinde gönderilmek üzere İstanbul'da hazır bulundurulduğu ve bu yüzden muhafaza ve temizlik işlerinin ihtiyat askerlerine değil, redif subayları ve başçavuşlara havale edildiği görülmektedir³⁴. İzmit Redif Deposu 1886 yılının Aralık ayında bir yangın geçirmiş ve bu yangında cami avlusuna bakan tarafı zarar görmüştür³⁵. 1901 tarihli bir belgeden bu tarihte Redif Deposunun duvarının iki evin bahçesine bitişik olduğu anlaşılmaktadır. Emniyet açısından risk oluşturan bu durumun giderilmesi için ev ve bahçelerin istimlak edilmesi ve aynı zamanda

30 Salname-i Askeri, 1306, s. 222.

31 A.g.s., s. 244.

32 Salname-i Askeri, 1324-1326, 14. Defa, s. 653.

33 <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/ataaturk-ve-redif-muzesi/2702/26741>.

34 BOA, Y.MTV., 47/179.

35 BOA, Y.PRK.ASK., 36/94.

bodrum katının tamiri için çalışmalar başlatılmıştır³⁶. 1999 depremine kadar Askeri Mahkeme olarak kullanılan bina, günümüzde Atatürk ve Redif Müzesi olarak hizmet vermektedir³⁷.

Bilindiği üzere Osmanlı ordusunun esasını nizamiye birlikleri teşkil etmekte, redifler gerektiğinde silah altına çağrılan askerliğini daha önce yapmış yedek asker hüviyetindeydi. Savaş veya büyük bir isyan gibi olağanüstü bir durum ortaya çıkmadığı sürece redifler mutad talimler hariç günlük hayatlarına devam etmekteydiler. Ancak Osmanlı Devletinin son dönemlerinde bu olağanüstü durumların çokluğu yüzünden redifler çok sık silah altına alınmışlardır. II. Abdülhamid döneminin hemen başında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1877-1878 Savaşı rediflerin silah altına alınmasını gerektiren ilk büyük olay olmuştur. Savaş sırasında İzmit'te bulunan Mukaddem ve Tali Redif taburları da silah altına alınarak cepheye sevk edilmiştir³⁸.

Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı problemlerden birisi de Türk-Yunan sınırı meselesi olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken Yunanistan bundan faydalanmak istemiş ve Rusların Edirne'ye girmeleri üzerine ayaklanmalar çıkartmış ve bu arada Yanya'yı işgale hazırlanmıştı. Fakat Avrupa devletleri, Yunanistan'ın Yanya'ya karşı hareketini engellemişler, buna karşılık barış görüşmeleri sırasında Yunanistan'ın isteklerini göz önünde tutacakları vaadinde bulunmuşlardı. Yunanistan sınırının düzenlenmesi meselesi 1878-1881 yılları arasında üç yıl boyunca devam etti. Görüşmeler Preveze, Birinci İstanbul, Berlin ve İkinci İstanbul Konferansı olmak üzere dört safhada cereyan etti. 8 Mart 1881 tarihinde başlayan ve 24 Mayıs 1881'de anlaşma ile biten İkinci İstanbul Konferansı ile sınır meselesi çözüldü ve Osmanlı Devleti savaş yapmadan yeni bazı yerleri Yunanistan'a terk etmek zorunda kaldı³⁹. Bu üç yıllık süre zarfında, olayların seyrine göre, büyük askerî yığınak yapılmıştır. Yunanistan'ın savaş hazırlıklarına başlaması ve çeteler vasıtasıyla sınırı tecavüz ederek olaylar çıkartması yüzünden 1881 yılı Şubat ayında taraflar arasında gerginlik had safhaya ulaştı ve Osmanlı Devleti, redifleri silah altına almaya başlayarak Yanya Fırkasına sevk etmeye başladı⁴⁰. Bu olay sırasında içinde İzmit Taburunun da yer aldığı İzmit Mukaddem Redif Alayına bağlı dört taburun tamamı silah altına alınmıştır⁴¹. İzmit Redif Taburu 1881 yılının Ağustos ayı ortalarında terhis edilmiş ve Colos'tan Selimiye Fırkateynine bindirilen askerler evlerine gönderilmişlerdir⁴².

İzmit Redif Taburu II. Abdülhamid devrinde üçüncü defa Yunan Harbi sırasında silah altına alındı. Yunanistan'ın Girit ve Makedonya'daki faaliyetlerinin yanı sıra, Osmanlı sınırlarına silahlı saldırıda bulunması üzerine, 18 Nisan 1897 tarihinde Türk-Yunan savaşı çıktı. Müşir Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Yunanlıları arka arkaya mağlup ederek, kısa bir süre zarfında Yenişehir ve Tırhala'yı ele geçirdi. Sonucu kesin olarak belirleyen savaş ise 17 Mayıs 1897 tarihinde Dömeke'de yapıldı. Bu savaşta Yunan kuvvetlerinin hezimete uğraması üzerine, Türk ordusuna Atina yolu açıldı. Ancak özellikle İngiltere'nin baskısıyla Osmanlı Devleti savaşı durdurmayı kabul etti ve 21 Mayıs 1897'de mütareke imzalandı. Barış ise 4 Aralık 1897'de İstanbul'da imzalandı⁴³. Savaş sırasında diğer ordu mıntıklarından Rumeli'deki 3. Orduyu takviye amacıyla çok sayıda ilave nizamiye ve redif taburları cepheye kaydırıldı.

36 BOA, Y.MTV., 214/199.

37 <http://www.kocaelikulturturizm.gov.tr/TR,134339/muzeler-ve-orenyeleri.html>.

38 BOA, Y.PRK.ASK., 37/1.

39 Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Ankara 1997, s. 542-546.

40 BOA, Y. PRK. BŞK, 4/58; Y.EE, 40/181.

41 BOA, Y.PRK.ASK., 28/22.

42 BOA, Y.PRK.ASK., 8/20.

43 F. Armaoğlu, a.g.e., s. 562.

Bunlardan biri de İzmit Redif Taburu oldu⁴⁴. Tabur yaklaşık bir yıl silah altında kaldıktan sonra 14 Mayıs 1898 tarihinde Golos'tan vapura bindirilerek terhis edildi⁴⁵.

Taburun dördüncü defa silah altına alınmasının gerekçesi bir savaş değil, ziyaret oldu. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 18-22 Ekim 1898 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ikinci İstanbul ziyareti⁴⁶ sırasında İmparatorun İzmit'e de uğraması ihtimaline karşı İzmit Redif Taburu sekiz yüz mevcutla silah altına alındı. Daha altı ay önce cepheden dönmüş olan askerler, İmparator İzmit'e uğramayınca 24 Ekim 1898 tarihinde terhis edildiler⁴⁷.

II. Abdülhamid devrinin ilk zamanlarında Osmanlı askerlerinin elinde martini henri tüfekleri bulunmaktaydı⁴⁸. 1886 yılında İzmit Redif Deposunda İzmit Mukaddem ve Tali Redif Taburları silah altına alındıklarında dağıtılmak üzere toplam 1492 martini henri tüfeği vardı⁴⁹. Ancak daha gelişmiş bir tüfek olan mavzer silahlarının piyasaya çıkması üzerine martini henri tüfekleri kullanımdan kalkmaya başladı. Bu durumda Osmanlı ordusundaki tüfeklerin değiştirilmesi gerekmektedir. 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşından sonra silah değişimine hız verildi. Bu çerçevede İzmit Redif Taburunun silahları da 1899 yılında değiştirildi ve askerlere küçük çaplı mavzer tüfekleri dağıtıldı⁵⁰.

İzmit Redif Taburunun ilk üç görevde büyük kayıplar verdiği açıktır. Ancak bu kayıpların çok az kısmı elimizdeki kayıtlarda mevcuttur. Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarında Yunan Savaşında üç, Balkan Savaşlarında dört olmak üzere toplam yedi Kocaeli doğumlu şehit redif kaydı mevcuttur. Üstelik bu yedi şehit rediften bir kısmı vilayet merkezine değil ilçelere aittir. Tamamı er olan bu redif askerlerinin kimlikleri şu şekildedir:

Adı: Mustafa, Baba Adı: Bekir, Ölüm Yeri: Yıldız Hastanesi, Ölüm Tarihi: 27 Ağustos 1897, Türk-Yunan Savaşı⁵¹.

Adı: Mustafa, Baba Adı: Ahmet, Bucak: Akmeşe, Köy: Çavuşoğlu, Ölüm Yeri: Yıldız Hastanesi, Ölüm Tarihi: 28 Haziran 1897, Türk Yunan-Savaşı⁵².

Adı: Recep, Baba Adı: Ahmet, Ölüm Tarihi: 28 Temmuz 1897, Türk-Yunan Savaşı⁵³.

Adı: Ahmet, Baba Adı: Eşref, Lakabı: Bekaroğulları, Doğum Yılı: 1875, İlçe: Gebze, Köy: Tavşancıl, Ölüm Yeri: Geçitler Muharebesi, Ölüm Tarihi: 13 Ekim 1912, Balkan Savaşları⁵⁴.

Adı: Kadir, Baba Adı: Halil, Lakabı: Kaymaslıoğulları, Doğum Yılı: 1875, İlçe: Kandıra, Ölüm Yeri: Süloğlu Muharebesi, Balkan Savaşları⁵⁵.

44 BOA, Y.MTV., 183/84.

45 BOA, Y.PRK.ASK., 137/102; 137/117; 137/118.

46 Ö. Kürşad Karacaçıl, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)" Akademik Bakış, c. 6, S: 12, Yaz 2013, s. 114.

47 BOA, Y.MTV., 183/84.

48 BOA, Y.MTV., 51/54.

49 BOA, Y.PRK.ASK., 37/1. (Belgede depoda bulunan bütün malzemenin cins ve miktarı mevcuttur.)

50 BOA, Y.PRK.ASK., 148/63.

51 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 2094.

52 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 2096.

53 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 2144.

54 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 2274.

55 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 2792.

Adı: Mehmet Galip, Baba Adı: Hacı Osman Efendi, Doğum Yılı: 1880, İlçe: Gebze, Köy: Çeteşli, Ölüm Yeri: Geçitler Muharebesi, Ölüm Tarihi: 13 Ekim 1912, Balkan Savaşları⁵⁶.

Adı: Mustafa, Baba Adı: Süleyman, Lakabı: İmamoğulları, Doğum Yılı: 1880, İlçe: Gebze, Ölüm Tarihi: 13 Ekim 1912, Balkan Savaşları⁵⁷.

SONUÇ

Yedek asker olan rediflerin silah altına alınması, devletin büyük bir problemle karşı karşıya kaldığı anlamına gelmektedir. Son dönem Osmanlı tarihine baktığımızda çok sayıda redif taburunun çok kısa aralıklarla silah altına alındığı görülmektedir. II. Abdülhamid devrinde Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı-Yunan Savaşı, Ermeni olayları, Makedonya olayları, Yemen isyanları, Girit meselesi, İran sınır anlaşmazlığı, Dersim olayları, Balkan Savaşları gibi pek çok olay yüzünden çok sayıda redif taburu silah altına alınmıştır. Elbette bu durumun başta can kaybı olmak üzere çok olumsuz sonuçları olmuştur. Herhangi bir yerin redif taburunun izinin sürülmesi bu sonuçların ortaya çıkarılmasında yol gösterici olacaktır.

56 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 2971.

57 <http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>, Sıra nr. 3079.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Mesail-i Mühimme

Yıldız Esas Evrak (Y.EE)

Yıldız Mütenevvi Evrak (Y.MTV)

Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı (Y. PRK. ASK)

Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti Evrakı (Y. PRK. BŞK)

Resmi ve Süreli Yayınlar

Ceride-i Havadis

Düstûr, 1. Tertib, c. V, Ankara 1937

Salname-i Askerî, 1306

Salname-i Askerî, 1307, 10. Defa

Salname-i Askerî, 1309, 12. Defa

Salname-i Askerî, 1311, 13. Defa

Salname-i Askerî, 1324-1326, 14. Defa

Basılı Eserler

Ahmed Lütîfî; Vak'anüvîs Ahmed Lütîfî Efendi Tarihi, c. VII, İstanbul 1999.

Armaoğlu, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Ankara 1997.

Çadırcı, Musa; "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Ankara 1989.

_____ ; "Osmanlı İmparatorluğun'da Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi", Askeri Tarih Bülteni, S: 18, Şubat 1985.

Çakın, Naci; "Redif Teşkilatı", Askeri Tarih Bülteni, S: 26, Şubat 1989.

Karacagil, Ö. Kürşad; "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)" Akademik Bakış, c. 6, S: 12, Yaz 2013.

Kütükoğlu, Mübahat S.; "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, c. XIII, İstanbul 1982.

Mahmud Şevket Paşa; Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, İstanbul 1325.

Mehmed Rüşdü; Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı, İstanbul 1329.

Ortaylı, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 2002.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), III/5, Ankara 1978.

Ziya Şakir (SOKO); Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu, İstanbul 1957.

İnternet Siteleri

<http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/ataturk-ve-redif-muzesi/2702/26741>.

<http://www.kocaelikulturturizm.gov.tr/TR,134339/muzeler-ve-oren-yeleri.html>.

<http://www.msb.gov.tr/Personel/SehitleriListele>.

HEREKE FABRİKASI FES BÖLÜMÜNÜN KURULUŞU VE ÜRETİMİ

KEMALETTİN KUZUCU*

Osmanlı Devleti'nde ipekli dokuma alanında üretim yapan en kapsamlı fabrika olarak Sultan Abdülmecid devrinin (1839-1861) ilk yıllarında kurulan Hereke Fabrikası'nda, sonradan elbiselik çuhadan halıya, çarşaftan battaniyeye kadar farklı türlerde ürün imalatı gerçekleştirilmiştir. Fabrikanın en önemli ürünlerinden birisi de festir. Osmanlı döneminde fesin önemi sadece bir başlık olmasından değil, millîlik vasfı kazanmış bir nesne olarak geleneksel ve aynı zamanda siyasi ve askerî değeri de haiz bulunmasından ileri gelir. Hereke Fabrika-i Hümayûnu üzerine kaleme alınan tez, kitap ve makalelerde fabrikanın fes bölümünün açılışı için farklı tarihler öne sürülmüş; yanlış bilgi popüler bilim dergilerine ve internet sitelerine de aynıyla aksetmiştir. Genellikle birbirine atıf yapan çalışmaların dayandıkları ortak kaynak ise Cumhuriyet devrinde yayımlanmış bir ansiklopedidir. Oysa resmî devlet belgeleri ve dönemin basını incelendiğinde Hereke'de fes imalatının hangi tarihte başladığı ortaya çıkmaktadır. Bu bildiride fes bölümünün açılmasına giden süreç, hazırlık safhası, makine ve malzeme tedariki, fes usta ve kalfalarının istihdamı, profesyonelleşme çalışmaları ve nihayet yerli fesin tüketiciyle buluşmasının ekonomik, siyasi ve sosyal yansımaları incelenecektir. Bildirinin kaynaklarını arşiv belgeleri, dönemin basını, seyahatnameler, hatıratlar ve araştırma eserler oluşturmaktadır.

Asıl konuya geçmeden önce, fesin Osmanlı'daki kökenine dair genel kabul gören bilginin yeniden tartışılarak bazı hususların aydınlatılması gerekir. Kaynaklarda Türkiye'de fes kullanımının II. Mahmud zamanında başladığı, fes kelimesinin de ithalatının yapıldığı Fas şehriden esinlenerek doğduğu ileri sürülmüştür. Oysa gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet devrinde yapılan bazı çalışmalar, Türklerde fes kullanımının çok daha önceki devirlere uzandığını göstermiştir. Mahmud Talat, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali üzerine bu ülke feslerinin boykot edilip bunun yerine yerli fes, kalpak ve arakiye gibi başlıkların giyilmesinin teşvik edildiği ortamda, serpuş sorununu "tarih-i millîmize taalluk eden bir mesele" olarak ele almış ve fes kullanımını Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına dayandırmıştır. Talat'a göre fes, devletin banisi Osman Gazi'nin de giydiği bir kırmızı başlık ile bunun üzerine doladığı beyaz sarığın bir yadigârı iken sonradan birtakım değişikliklere uğrayarak bugünkü karma karışık renge ve ahvâle bürünmüştür. Fesin millîliğine gönderme yapan Talat, bunun yerine devetüyü rengi arakiye veya beyaz Çerkez kalpağını ikame etmeye çalışan görüşlere de karşı çıkmıştır.¹ Ancak Talat'ın Meşrutiyet heyecanıyla ürettiği bu tez kabul görmemiş, kimi yazarlar tarafından gelenek icadı kapsamında değerlendirilmiştir.²

Fesin Fas şehrinin kurulduğu tarihi de aşan çok eski bir mazisi bulunduğunu belirten Koçu, Anadolu'nun mitolojik çağlarında Frigya Kralı Midas'ın icat ettiği külah şeklindeki başlığı fesin ilk örneği olarak kabul eder. Romalıların ve Bizanslıların giydikleri kırmızı külahlar, fesin

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi – İSTANBUL.

1 "Plevne Tarih-i Harbi Müellifi İmzasıyla Aldığımız Varakadan Muktebestir", *İttihâd ve Terakki*, nr. 34, 27 Ramazan 1326/22 Ekim 1908, s. 3.

2 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 152.

Friglerden sonraki ilk örnekleridir. Bu başlık Ortaçağ'da Avrupalılar ve özellikle Rönesans asırlarında İtalyanlar tarafından giyilmiştir. Fas ise, İslamiyet'in yayılmasından sonra fesin giyildiği ilk Müslüman ülkesidir. Osmanlılar 16. yüzyılda Cezayir'i topraklarına kattıklarında burada kurulan deniz akıncıları (Cezayir korsanları) başlarına fes giymişlerdi. Evliya Çelebi, Akka limanını önündeki bir deniz savaşından bahsederken, Cezayirli Müslüman kalyoncuların başlarında kırmızı fes bulunduğundan bahsetmiştir. Yine Evliya'nın Kasımpaşa tasvirinde azeb askerinin giydiklerine dair tespiti de, fesin 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da kullanıldığına işaret etmektedir. Cezayirli gemicilerin ve onları takliden İstanbul'daki tersane askerinin giymiş oldukları fes, payitahtın sivil halkı arasında erkeklerden önce kadınlar tarafından 17. yüzyılda benimsenmiş bir başlıktır.³

Uluçay ise 1942 tarihli makalesinde, fesin anayurdu ve kelimenin menşei hakkındaki yaygın kanaate katılmakla birlikte, Osmanlı Müslümanlarının II. Mahmud devrinden iki yüz yıl önce de fes kullandıklarını ileri sürmüştür. İddiasını I. Mustafa'nın 6 Eylül 1622 tarihli hükmüne dayandıran Uluçay'ın tespiti, Evliya Çelebi'den daha erken tarihli ve İstanbul dışındaki bir coğrafyayı kapsamı bakımından önemlidir. Söz konusu hükümde padişah, Bursa, Manisa ve İzmir bölgelerindeki Yahudi ve kefere taifesinin, geleneksel kıyafetlerinden başka giysi giymemeleri hakkındaki emirlere uymayarak Müslüman kıyafetiyle dolaştıkları istihbaratını aldığını belirtmiştir. Gayrimüslim unsurun giymesinin yasak olduğu şeylerden birisi de kırmızı festi. Padişah yöneticileri bir kez daha ikaz ederek, söz konusu taifeden kırmızı fes, ucu boyalı sarık, sâdâta mahsus yeşil libâs ve zencefilî ferâce giyenlerin cezalandırılmasını istemiştir. Uluçay'ın daha yakın tarihli diğer kaynağı, 18. yüzyıl divan şairi Fitnat Hanım'dır. 1780'de, yani II. Mahmud'un tahta çıkmasından 28 yıl önce fani dünyadan göçmüş olan Fitnat Hanım, Türk kadınlarının başlarına fes giydiklerini yazmıştır.⁴

Görülüyor ki, fes II. Mahmud devrinden çok önce Osmanlı Müslümanları tarafından giyilmekteydi, ancak zorunluluğu yoktu. Yeniçeri ocağı kaldırılır kaldırılmaz Kaptanıderya Hüsrev Paşa donanmadaki bayrak askerinden yetenekli olanlara Napoleon ordusunda çavuş olarak görev yapmış Galliard marifetiyle Fransız usulünde talim yaptırmış ve fes giydirmişti. Hüsrev Paşa bir yıl sonra serasker olunca bu fesli özel birliği makamına naklettiği gibi, bir Cuma selamlığına çıkarıp II. Mahmud'un huzurunda talim yaptırdı. II. Mahmud, Hüsrev Paşa'nın askerlerinin başındaki fesin pratik olduğunu görünce, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kuruluşundan beri giyindiği hantal ve dayanıksız bir başlık olan şubaradan vazgeçilerek fes giydirilmesini emretti. Tunus'tan ilk parti olarak 50 bin fes sipariş edildi. Bunlar 1828 ilkbaharında Mansûre birliklerine dağıtıldı.⁵ Böylece Osmanlı coğrafyasında asırlardan beri giyilmekte olan fes,

3 Reşad Ekrem Koçu, "Tarih Boyunca Fes", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 1, Şubat 1972, s. 14-15.

4 M. Çağatay Uluçay, *Sancaktan Saraya (Seçme Yazılar)*, haz. M. S. Koz-H. Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 470. Söz konusu hüküm şudur: "İmdi her birinizin taht-ı kazalarında vaki olan *kasabât ve kurâda sakin olan Yahudi ve kefere taifesine muhkem tenbih eylesin ki iskarlat esbâb ve kırmızı fes ve barata ve sâdâta mahsus yeşil libâs giymeyip ve ucu boyalı sarık sarınmayıp ve hamama girdiklerde namaz vakti aşırıdıkta Müslümanlara tasaddur eylemeyip ve namaz vakti geçirmek için kanun-ı kadîm üzere çakşırak ile girip min-ba'd kadîmlerinden gayri esbâb giymemek bâbında hatt-ı hümayûn-ı saâdet-makrûnumla fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur... Bu babda sâdir olan ferman-ı celifül-kadrim üzere amel edip dahi her birinizin taht-ı kazasında vâki olan *kasabât ve kurâda sakin olan Yahudi ve kefere taifesinin mübâşir-i mezbûr marifetiyle tenbih eyleyesiz ki kırmızı fes ve ucu boyalı sarık ve iskarlat esbâb ve sâdâta mahsus yeşil libâs ve zencefilî ferâce giymeyip ve hamama girdiklerinde kanun-ı kadîm üzere Müslümanlara tasaddur eylememek için alamet-i çakşırak ve yeşil çenber ve yeşil kumaş ve kuşak isti'mâl etmeyip kanaat etmeyenleri mübâşir-i mezbûr marifetiyle şer'ile haklarından lâzım geleni icra ettiresiz."**

5 Yüksel Çelik, Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 306-308. Ahmed Rasim, 1908 boykotu sırasında kaleme aldığı bir makalesinde, fesin askerî teşkilata girişi hakkında Hüsrev Paşa'nın rolüne dair yukarıdaki bilgiyi anlatırken, bunu 1217 (1802-1803) hadiseleri arasında değerlendirmek suretiyle yanlıya düşmüştür. Sardunyalı Galliard'ı ihtida ederek Hurşid ismini almış bir Fransız muallim olarak sunarken, Hüsrev Paşa'nın yeni askerî eğitimin dünyanın her yerinde geçerli olduğu konusunda

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin başlığı olarak resmî bir hüviyet kazanmış oldu. II. Mahmud'un 1832 tarihli iradesiyle fese yüklenen anlam ise daha farklıdır. Zira bu buyruk, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki dış görünüş farklılığını ortadan kaldırmak üzere her din ve cemaat mensubu için fesi ortak bir başlık olarak belirlemektedir. Onun 1839'daki ölümünden sonra sarık sadece ulema ve tarikat mensuplarına bırakılırken, sivil ve askerî memurlar fes giymişlerdir. Başlangıçta yenilik karşıtlarının direnç gösterdikleri fes Tanzimat dönemi muhaliflerinin "püsküllü bela" nitelemesine maruz kalacaktır.⁶ Fakat farklı sınıflar tarafından kullanım alanı genişledikçe toplumsal muhalefet sönmeye yüz tutacak, nihayet her kesim tarafından benimsenen ve millî vasfı kazanan bir başlık olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk devrimleri kapsamında kullanımı yasaklandığında fes bu defa devrim karşıtlarının tutunduğu bir nesneye dönüşecek, kılık kıyafet devrimiyle ilgili tartışmaların sembolü haline gelecektir. Başlık meselesini millîlik bağlamında ele alan tutucu çevreler "milletin başına bela edilen" fesi reddederek, Batı kökenli şapka'yı millî kimliğine büründürerek çelişkiye düşeceklerdir. Fesi Tunus'tan getirterek kalyoncu neferlerine giydiren Serasker Hüsrev Paşa, sonradan meclis başkanlığı ve sadrazamlık yapmış bir devlet adamı olması görmezden gelinerek, "Hüsrev Paşa isminde biri" şeklinde sıradanlaştırılacak; "yürüyen bir gelincik tarlasına benzeyen kırmızı başlıktan hoşlandığı" iddiasıyla II. Mahmud'la alay edilecektir. Devrimci fanatizmin, Yunanistan'dan alındığı iddiasıyla fesi kamuoyundaki Yunan düşmanlığına alet ederek, bunun atılmasını zafer diye dayatıp, Avrupalı şapkanın kabulünü medenî milletler safına girmekle eşleştirmesi gibi gülünçlükler görülecektir.⁷

Fesin kadınlar da dâhil olmak üzere halk arasında kullanımının yaygınlaşması Tunus'tan yapılan ithalatı yetersiz kılınca, Fransa ve Avusturya'dan da getirilmeye başladı. Yıllık ithalat miktarının yarım milyonu geçmesi üzerine devlet, özellikle ordunun ihtiyacı olan feslerin yurt içinde üretilmesi için teşebbüse geçti. Bu konularda bilgisi bulunan Kâtibzâde Mustafa Efendi Fes Nazırı olarak atandı. Mustafa Efendi Tunus'tan 23 fes ustası, Bursa'dan da yetenekli 15 kalfa getirtti. Kadırga'daki cündî meydanında Hazine-i Hassa'ya ait binada fes imalatını başlattı. Burada eğitime dayalı üretim neticesinde bir buçuk yıl içerisinde 300'e yakın usta, kalfa ve işçi yetiştirildi. Ayrıca feslerin yıkanması için İzmit'te bir dinkhane kuruldu.⁸ Kadırga'daki atölye zamanla yetersiz gelmeye başlayınca, Eyüp'te Defterdar semtinde münhasıran fes fabrikası inşa edilmesine karar verildi. Buradaki Beyhan Sultan Sarayı birtakım inşaatla Feshane'ye dönüştürüldü. II. Mahmud'un iradesiyle 1833 Nisan'ının sonlarında Kadırga'daki tesisler buraya taşındı. Birkaç yıl sonra mekân yetersiz kalınca, çevredeki bazı yapılar istimlak edilerek Feshane genişletildi.⁹ 24 Temmuz 1836 tarihli *Takvîm-i Vekâyî*'de geçen "... sâye-i tevfiğ-vâye-i hazret-i cihanbânîde inşası ve bilcümle müteferriât ve levâzımâtının ikmâlî müyesser

Sadrazam Selim Mehmed Paşa vasıtasıyla Sultan III. Selim'i ikna ettiğini belirtir (Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz", *Sabah*, nr. 6848, 21 Ramazan 1326/17 Ekim 1908, s. 3). Öte yandan Selim Mehmed Paşa III. Selim devrinin değil, II. Mahmud devrinin sadrazamıdır.

6 Cl. Huart, "Fes", *İslâm Ansiklopedisi*, 4. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, IV, 575; Uğur Göktepe, "Fes", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, III, 296-297; Hülya Tezcan, "Fes", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XXII, 415.

7 Kemalettin Kuzucu, "Tirebolu'da Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Kutlamaları", *Tirebolu Tarihi Yazıları*, haz. A. Yüksel, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 208.

8 Tefvik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150. Yılında Tanzimat*, haz. H. D. Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 239. "Feshane", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 426. Yine ansiklopedi mehzalı bazı çalışmalarda bu dinkhanenin ilk fes üreten fabrika olduğu belirtilmiş ve el ile veya su kuvveti ile işleyen dövme aletiyle ve dövme yöntemiyle keçe türünden fes imalatına başlandığı kaydedilmiştir ("Fes", *Türk Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, XVI, 267; Hamza Çakır, "Türkçe Basında İlk Marka Rekabeti", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, Kayseri 2004, s. 29-30).

9 Ahmet Yaramış, "Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, İstanbul 2004, s. 98.

olan *Feshane-i Âmire*'de *i'mâl* kılınan feslerin renk ve kumaş ve biçimleri Tunus fesinden a'lâ...¹⁰ şeklindeki bilgi, inşaatın tamamlandığını ve Afrika malından daha kaliteli fes üretildiğini haber vermektedir.

Hereke'de fes bölümünün kurulmasından onlarca yıl öncesinde, fes üretimi ile İzmit arasındaki ilgiye dair bilgi veren 1835 tarihli seyahat notu hayli önemlidir. İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olarak görev yapan babası ile birlikte bu yıl içerisinde İstanbul'a gelerek dokuz ay yaşadığı şehir hakkında nefis hatıralardan birisini yazmış olan Julia Pardoe, Feshane ile ilgili tespitlerinde ilginç ayrıntılara yer vermiştir. Fes imalatını başından sonuna kadar anlatan yazar, Feshane'de yünlerin ipe dönüştürülmesinden sonra yumaklar halinde kadınlara verildiğini ve kadınların evlerinde fesleri örüp tekrar fabrikaya teslim ettiklerini belirtmiştir. Bundan sonraki işlem en kolay olmakla beraber en uzun zaman gerektireniydi. Örülür örülmez feslerin soğuk su ve sabunla yıkanmaları icap etmekteydi. Fakat İstanbul'daki akarsu kıtlığından dolayı bunlar yaklaşık 10 fersah uzaklıktaki İzmit'e gönderilmekteydi. Orada ovularak yıkanıp kurutulduktan sonra kesme, presleme ve diğer işlemler için yeniden Eyüp'e getirilmekteydi.¹¹ Miss Pardoe, Feshane'nin açılışı sırasında renklendirme konusunda yaşanan ve imalathaneyi feshetme noktasına getiren krizi de aktarmıştır. Buna göre fes imalatında başlangıçta Tunuslu Arap ustalar kullanılmıştı. Bunlar fesleri hedeflenen kalitede üretmelerine rağmen boyama konusunda istenilen kıvam elde edilemez. Arap ustaların samimiyetinden kuşkulanan Feshane Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin teklifi üzerine yeni bir grup Tunuslu getirilir. Ancak feslerin renklerinin solukluğu sorununu bunlar da çözemezler. Araplar boyanın iyi sonuç vermemesini İstanbul'un suyunun, imalatta kullanılan kimyasal maddelere olumsuz etki etmesine bağlarlar. Boyama işlemi son bir ümitle İzmit'te denenir ama sonuç değişmez. Yaşanan olumsuzluklar üzerine imalathaneyi kapatma fikirleri tartışılırken, Ömer Lütfi Efendi'nin akıllı bir girişimiyle düğüm çözülür. Arap işçilerin iyi niyetinden şüphelenen Ömer Efendi, Avanis adında Ankaralı bir Ermeni'yi Türk kılığında ve Yakup adıyla boyama odasına işçi olarak sokar. İyi bir kimyager ve kurnaz bir gözlemci olan Avanis, Arap boyacıların Tunus beylerbeyinden aldıkları gizli bir emir veya aşırı vatanperverlikleri sebebiyle gelişlerinden beri yaptıkları sahtekârlığı fark eder. Aptal bir çirak olarak oynadığı rolü bir tarafa bırakarak, gizlice çalışmasına devam eder. İzmit suyuyla boyadığı iki fesi Nazır Ömer Efendi'ye takdim eder. Bunları Tunus feslerinden ayırt edemeyen Ömer Efendi, Tunusluları huzuruna çağırarak fesleri gösterdiğinde, Arap ustalar Yakup'un, daha doğrusu Avanis'in tuzağına düştüklerini anlarlar. Tunuslular hak ettiklerinden daha fazla para ile memleketlerine yollanırken, Avanis Ağa da, Sultan Mahmud'un giyeceği fesin rengine karar verecek kadar önemli bir konuma ulaşır.¹²

10 *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 132, 9 Rebûlâhîr 1252. Haberin devamındaki "...cünûd-ı muntazama-i şâhâne idare olunduktan sonra Dersâdet sekencesine ve Rumeli ve Anadolu ahalisine kifayet ederek bundan böyle biçim ve kumaşı uygunsuz ve bahası ziyade olan Tunus fesine ve iki üç ayda fenalaşıp işe yaramayan feslere ihtiyaç kalmayacağı zâhir ve hüveydâ olduğuna binâen..." ifadesinden, üretim miktarının askerî ve sivil bütün talepleri karşılayacak düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

11 Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. M. B. Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 551.

12 J. Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, s. 552.

II. Abdülhamid'in Fescibaşısı Hamdan Elkâtipzâde Ali'nin gazete ilanı
(Tercümân-ı Hakikat, nr. 1869-7069, 6 Ramazan 1318/28 Aralık 1900)

HEREKE FES FABRİKASININ KURULUŞU

1900 yılının sonlarında İstanbul basınında yer alan ve yerli fes imalatının önemine dikkat çeken bir makale şöyle başlamaktaydı: “Osmanlılar arasında fes ticaretinin haiz olduğu ehemmiyeti izaha lüzum yoktur. Fes doğrudan doğruya bizim serpuş-ı mübahât-ı millîmiz olduğu için bunu hâlâ ecnebi fabrikalarının, ecnebi şirketlerinin yed-i ihtikârında bırakmamız hakikaten sezâ-vâr-ı teessüftür. Şimdiye kadar bu mesele birçok defa mevki-i mübahaseye konuldu. Yalnız ‘Feslerimiz’ serlevhası altında yazılan fıkârâtın bir araya toplanması lazım gelse ihtimal ki büyük bir cilt hâsil olur.” Yani Osmanlı ülkesinde fes üretiminin geliştirilmesi düşüncesi hayli eski olduğu kadar, geniş bir savunucu kitlesine de sahipti. Yazara göre, Osmanlı tüketicisini yabancı fes imalatçılarından ve bunların ürünlerini pazarlayan Orosdi-Back gibi mağazalara mahkûmiyetten kurtarmanın iki yolu vardı. Bunlardan biri doğrudan doğruya Feshane-i Âmiriye’yi geliştirmek, diğeri ise 40-50 bin liralık sermaye ile bir şirket kurarak ülkede fes imaline başlamaktı. Fabrikalaşmanın devletten beklenmesinin yanlışlığına değinen yazar, özel girişimcilerin cesaretlerini toplayıp üretime katılmalarının millî iktisat açısından önemini işaret ederek yazısını sürdürmekteydi.¹³ Bundan birkaç gün sonra yayımlanan bir başka makalede ise, geçmiş asırlardaki Osmanlı zanaatkarlarının ellerinden çıkan ürünlerin değerlerinden hiçbir şey kaybetmeyip bu asırda bile büyük

13 “Muhtıra: Memleketimizde Fes İmâlî”, *Sabah*, nr. 3984, 21 Şaban 1318/14 Aralık 1900, s. 1.

talep gördüğü dile getirilmiştir. Zira Avrupalılar bir süredir geleneksel Türk dokumalarını ve dokuma ürünlerinin taklitlerini imal etmeye uğraşmakta idiler. Tamamen bir kazanç kapısı açmak için girdikleri bu yolda kısmen muvaffak olsalar da bazı ürünleri yapmayı asla başaramıyorlardı. Zira bunlar geçmişî asırlar ötesine dayanan Türk-İslam düşünce ve yaşam biçimini yansıttığından, bunların üretmenin sadece Osmanlılara has bir meziyet olduğuna Avrupalılar da kanaat getirmişlerdi. İşte Batı dünyasının ticaret gazetelerini bile kendisine hayran bırakan Hereke Fabrikası'nda meydana getirilen birbirinden nefis ürünler de böyle bir zihniyetin eseri idi ve bu yüzden paha biçilemezdi. Bununla birlikte fiyatlarının yüksek oluşundan dolayı satın almaya herkesin gücü yetmemekte, dar gelirliler Avrupa'dan gelen daha ucuz malları satın almak zorunda kalmaktaydı. Orman Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Paşa fabrikayı ziyaret ederek, orta ve düşük gelirlilerin satın alabileceği harcıâlem eşya üretecek bir bölüm açılmasını istemişti. Hatta Avrupa'da bulunan Osmanlılardan oralardaki dokuma fabrikalarını gezerek harcıâlem mensucatın nasıl üretilip boyandığını öğrenmelerini ve İstanbul'a ivedilikle bilgi göndermelerini istemişti. Böylelikle fabrika II. Abdülhamid devrinde açılan ve günden güne gelişen halıcılık, dokumacılık, boyacılık ve ressamlık bölümlerinden sonra yeni bir departman daha kazanmış olacaktı.¹⁴ Hereke Fabrikası'nda eksikliği duyulan ve ilerleyen yıllarda sıklıkla dillendirilecek ürünlerden birisi festi.

Kocaeli sempozyumlarının üçüncüsüne tebliğ konusu ettiğimiz 1906 yılındaki Hereke ziyaretleri sırasında edinilen izlenimlerden birisi, fabrikanın fes bölümünün yakında açılması için yapılan hazırlıklarla ilgiliydi. Ziyaretçileri en güzel biçimde ağırlayan ve işletmenin faaliyetleri hakkında bilgiler veren fabrika müdürü Hacı Akif Bey, Çuha Fabrikası'nın peyki sayılabilecek fes imalatı bölümünün kurulması için makine siparişlerinin verildiğini, günde 500 fes üretebilecek makinelerin Ramazan'dan önce, yani Ekim'in ilk haftasında kurulabileceğini ve Kurban Bayramı'nda Hereke mamulü feslerin giyileceğini müjdelemişti.¹⁵ Belirtilen bayram 25 Ocak 1907 tarihine karşılık gelmekteydi. Fes bölümü gerçekten de buna yakın tarihlerde üretime başlamıştır. Hâlbuki şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genellikle *Türk Ansiklopedisi* mehz gösterilerek Hereke Fes Fabrikası'nın 1905 yılında açıldığı ileri sürülmüştür.¹⁶ Söz konusu ansiklopedide, fabrikanın 1843 yılında Serasker Rıza Paşa'nın yardımı ile Ohannes ve Boğos kardeşler tarafından 50 pamuklu ve 25 ipeklî tezgâhla işletmeye açıldığı belirtildikten sonra, kronolojik gelişimi anlatılmış, 1902'de 20 tezgâhla bir çuha ve şayak, iplik dairesi açıldığı; 1905'te buna fes dairesi ilave edildiği kaydedilmiştir.¹⁷ Bunun yanında fes bölümünün 1906,

14 "Hereke Fabrika-i Hümayûnu ve Teşebbüsât-ı Cedîde-i Terakki-perverâne", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 3984, 3 Ramazan 1318/25 Aralık 1900, s. 1.

15 Kemalettin Kuzucu, "1906 Yılından İstanbul'dan Hereke Fabrikasına Düzenlenen Birkaç Seyahat", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2017, s. 965. Bu çalışmada belirtildiği üzere, Hereke fabrikalar topluluğunu gezmek dönemin önemli sosyal faaliyetlerinden birisi kabul edilmekteydi. Bunun için turlar düzenleyen şirketler ortaya çıkmıştı. İstanbul'dan Hereke'ye gezi düzenlenmesi sosyal yardımlaşma ve dayanışma konusuna da araç edilmiştir. Örneğin 1908 Ağustos'unda Fatih bölgesinde meydana gelen ve tarihe Çırçır Yangını olarak geçen büyük afetin açtığı maddi ve manevi acıları hafifletmek amacıyla, geliri yangınzedelere tahsis edilmek üzere Hazine-i Hassa memurları Hereke'ye bir ziyaret tertip etmişlerdir (*Mizan*, nr. 49, 20 Şaban 1324).

16 Abdulkadir Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*, I. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 155; Mehmet Topal-Erkan Erdemir-Engin Kırılı, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, Mayıs 2012, s. 45; Serkan Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nin Bir Sanayi Merkezi Olarak Hereke", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2015, II, 716. Buluş, çalışmasının bir başka bölümünde Ohannes Paşa'nın yukarıda incelediğimiz tahriratını kaynak göstererek fes üretiminin 1907'de başladığını yazmış (s. 245), ancak başka bir değerlendirmede bulunmamıştır.

17 "Hereke Fabrikası", *Türk Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1971, XIX, 180.

1907 ve 1908 yılında kurulduğu da öne sürülmüştür.¹⁸

Yaptığımız arşiv taramasında 1905 ve 1906 yıllarında fes üretimine ya da bu yönde bir girişime dair ipucu elde edilememiştir. Bunun yanında, 1906 Kasım'ının sonlarında, fabrikanın Şehzadebaşı'ndaki satış mağazasının genişletilmesi için Hacı Akif Bey'in bir teşebbüsüne rastlamaktayız. Hacı Akif Bey bu belgede Şehzadebaşı mağazasının hâlihazırda çuka, şayak ve fanila gibi ürünlerin sergilenmesine dahi yetmediğinden bahsetmiş, yakında satışına başlanacak fesler için yeni bir reyon açma imkânı bulunmadığını dile getirmiştir. Bu nedenle mağazanın bitişindeki terlikçi dükkânının satın alınarak söz konusu mağazaya ilave edilmesi için ilgili merciler nezdinde girişim başlatmıştır.¹⁹ Ancak yazışmalar aylarca sürecektir.

Bu arada İstanbul gazetelerinde 1906 Aralık'ının başından itibaren, Hereke'de fes imalatıyla ilgili haber ve makaleler görülmeye başlar. Yazılarda fabrika için makine ve malzemelerin ikmal edildiğinden, deneme üretimlerinin yapılmaya başladığından ve tam teşekküllü üretime kısa zamanda geçileceğinden bahsedilir. İkdâm'ın başyazarı Ahmed Cevdet, daha önce çuha ve kaşmir imalatında yapıldığı gibi "henüz ham denilecek tarzda" fesler üretilmeye başladığını yazar. Fakat noksanları giderip pürüzsüz üretime geçilebilmek için, dünyanın en şöhretli fabrikalarının yaptığı gibi, Hereke Fes Fabrikası da ilk üretimlerini derhal piyasaya sürmeyecek, bunlar üzerinden bir süre profesyonelleşme çalışmaları yürütecektir. Pazarlama stratejisiyle ilgili bir hususa dikkat çeken Ahmed Cevdet, fabrikanın diğer ürünlerinin münhasıran kendi mağazalarında satılmasını normal karşılamakla birlikte, feslerin sadece bu noktalarda satılmasının yeterli olmayacağı kanaatindeydi. Çünkü fes zaruri bir ihtiyaç malzemesiydi. Fes satın almak isteyen herkesin fabrikanın şubelerine müracaat etmesi imkânsızdı. Şu halde Hereke fesleri bütün fesçi mağazalarına dağıtılıp satışa sunulmalıydı. Böylece diğer fes fabrikaları Hereke ile rekabete girecek ve fiyatta indirim gitmek zorunda kalacaklardı. Bununla birlikte yerli feslerin rağbet görmesi için Hereke Fabrikası'nın fiyatı daha düşük seviyede tutması gerekiyordu. Ancak bu indirim perakende satışlara değil, toptancı esnafa uygulanmalıydı. Ahmed Cevdet ayrıca, ihtikâra ve taklide meydan vermemek için feslerde Fabrika-i Hümayûn damgasının bulunması gerektiğini yazmıştır. Bütün bu önlemler neticesinde tüketici adı Avrupa feslerinden vazgeçip, Hereke feslerine yönelecekti.²⁰

Hacı Akif Bey'in ziyaretçilere söylediği üzere, Hereke Fes Fabrikası 1907 yılında açılmıştır. Kuruluş yılını bu şekilde tespit etikten sonra, bunun ayını ve gününü belirlemek gerekiyordu. Bunun için taradığımız dosyalar veri sunmazken, günlük gazetelerin takibi neticesinde, Mart ayının sonlarında Hereke feslerinin İstanbul'a ulaştığı görülmüştür. *Sabah* gazetesinin, "Fes Dârüssinâsi" diye adlandırdığı fabrikanın açılışının bir ayı geçmediğini belirtmesine bakılırsa, fabrika Mart'ın başında üretime başlamış ve Hereke fesleri 30 Mart tarihinde İstanbul'daki satış mağazalarının raflarındaki yerini almıştır.²¹ Demek ki fes fabrikası, Hacı Akif Bey'in öngör-

18 Önder Küçükerman, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*, Sümerbank Yayını, İstanbul 1987, s. 53; Emre Dölen, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2015, II, 677.

19 BOA, HH. HRK, nr. 66/15.

20 Ahmed Cevdet, "Mülâhaza: Hereke Fabrika-i Hümayunu Fesleri", İkdâm, nr. 4501, 26 Şevval 1324/12 Aralık 1906, s. 1. Bu yazıdan bir gün önce *Tercümân-ı Hakikat*'te yayımlanan bir haberde, Hereke Fabrikası'nın her gün bir adım daha terakki ettiği, Hereke halılarının sadece ülke içinde değil dışında da aranır ürün haline geldiği, kaşmir ve elbiselik kumaşa dışarıdan büyük bir talep olduğu, ürünlere en fazla rağbet gösterilen Romanya'dan kostümlük kaşmir, şayak ve çuha ile bir miktar ipeklilik kumaş numunesinin gönderilmesi için Köstence Şehbenderliğinin aracılık ettiği dile getirilmiş olmasına rağmen, fabrikanın fesle ilgili üretiminden ve bu konudaki gelişmelerden bahsedilmemiştir (*Tercümân-ı Hakikat*, nr. 9225, 25 Şevval 1324/11 Aralık 1906).

21 *Sabah*, nr. 6282, 16 Safer 1325/31 Mart 1907. K. Kuzucu, Hereke Fabrikası'na Düzenlenen Birkaç Seyahat, s. 966.

düğü tarihten yaklaşık kırk gün sonra üretime başlamıştır. Bu bilgi, aynı zamanda ansiklopedik kaynakların ne kadar temkinli kullanılması gerektiğini de hatırlatmaktadır.

Tercümân-ı Hakikat'in 31 Mart tarihli nüshasında yayımlanan ve sanat ve sanayiın muhtelif dallarında gözle görülür yükselişin yaşandığı II. Abdülhamid devrinin anlatıldığı uzunca bir "makale-i mahsûsa"da Hereke Fabrikası övünç kaynaklarından birisi olarak sunulmuştur. Padişahın iradesiyle iki ay önce inşaatına başlanan fes bölümünün tamamlanarak üretime geçtiği müjdelenmiştir. Yazar, kuruluşundan beri "bir derslane-i marifet, bir mekteb-i feyz ve rif'at" olarak temayüz eden bu müessesenin yeni bölümünü "Fes Dârüssinâası" diye nitelemiştir. Hereke fesleri, kadife gibi düzgün ve yumuşak dokumasıyla, göz kamaştıran rengi ve parlaklığıyla, ithal feslerden kat kat üstündür. Geçmiş elli, hatta seksen yıla dayanan Avrupa'nın fes fabrikaları yıllar süren deneme aşamasından sonra kaliteyi yakalayabildiği halde, Hereke Fabrikası bir aylık bir tecrübe neticesinde inanılmaz biçimde mükemmel bir ürün meydana getirmiştir. Avrupa feslerinin birkaç gün içinde bozulup renginin solmasından, en iyi cinsinin bile ağzlarının düzgün olmamasından herkes müşteki idi. Bunların her bir düzinesinden "düzgün ve matluba muvafık" ancak birkaç fes çıkabilmekteydi. Oysa Hereke feslerinin kesimi düzgün olduğu gibi, düzineler içerisinde deforme ürün çıkması da ihtimal dışındaydı. Zamanla daha mükemmelleşeceğine şüphe yoktu. Öte yandan, Avrupa'da fes imalatının birkaç sermayedar ile birkaç fabrikanın kontrolünde bulunması, yani üretim ve pazarlamanın birilerinin tekelinde olması, ticaretin temeli sayılan rekabet unsurunu ortadan kaldırmıştır. Zarafetten ve kaliteden yoksun Avrupa fesleri yüksek fiyatlarla pazara sürülmekte, bir iki aylık bile ömrü olmayan bu adi mallara her yıl yüz binlerce lira ödenmekteydi. İşte başarılı bir şekilde sektöre giren Hereke fesleri Avrupa fesleriyle her dalda rekabet edeceği gibi, dışarıya giden binlerce Türk lirası da ülkede kalacaktı. Osmanlı halkı bundan böyle millî başlığımızın yerli sürümünü giyecekti. Pazarlama stratejilerine yer verilen makalede, Hereke feslerine makul bir fiyat konulması halinde yerli feslere rağbetin artacağı dile getirilmiştir. Tüketicilere kalitesi, görünümü ve fiyatı ile mükemmel bir ürün sunmanın ötesinde, "fes alışverişinde aldanmadığına emin olmak yolunda da" güven verilmiş olacaktı. Kısacası gerek millî ekonominin güçlenmesi gerekse tüketicinin korunması açısından Hereke feslerinin ne kadar kârlı bir yatırım olduğu aşikârı. Makale, fabrikanın "bâni-i âlisi" olan padişaha şükran ve işletmecilikteki mahareti kadar yeniliklere açık olmasından dolayı Hacı Akif Bey'e takdir duygularıyla nihayete ermektedir.²² Makalede fes bölümünün, *dârüssinâa*, yani "sanat evi", "sanat yuvası" olarak önemsenmesi kadar, iki yıl sonra iktidara gelecek olan İttihad ve Terakki'nin "millî iktisat" politikasının dile getirilmiş olması hayli dikkat çekicidir.

Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa, Saray'a yazdığı 3 Haziran 1907 tarihli tahriratta, Hereke feslerinin büyük teveccüh gördüğünü, bununla birlikte günlük üretilen 500 fesin talebi karşılamaya yetmediğini belirterek, üretimin iki katına çıkarılması amacıyla Avrupa'ya 4 makine ve 1.000 kalıp ile 60-70 santimetre uzunluğunda lastik perdah makinesi siparişi için izin istemiştir.²³ Fabrika Müdürü Hacı Akif Bey ise, tarihi belli olmayan bir yazısında, fes üretiminin İstanbullu tüketicilere bile yetmediğini, taşradan hatta yurtdışından verilen siparişler göz önüne alınarak günlük üretim miktarını 2.000'e çıkaracak makineler satın almasını talep edecektir. Akif Bey'in bu ısrarının altında, dışarıdan yapılan yoğun sipariş yatmaktaydı. Zira sadece

22 "Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda Fes Dârüssinâası ve Muvaffakiyet-i Celile-i Cenâb-ı Padişahi", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 9333, 17 Safer 1325/31 Mart 1907, s. 1-2.

23 BOA, Y. MTV, nr. 298/96. Fabrika yönetimi, yeni ihtiyaçlara göre alınması gereken makinelerin önceden incelenmesi için uzman elemanlarından birkaçını Avrupa'ya göndermekte ve bunların yoluluk ve diğer giderlerini fabrikanın gelirlerinden karşılamaktaydı (BOA, MB. İ, nr. 150/65).

Hindistan, 20.000 düzine fes siparişi verip bedeli olan 16.000 lirayı Osmanlı Bankası yoluyla havale etmeye hazır olduğunu bildirmiştir.²⁴

Hereke fes fabrikasının kurulmasında ve gelişmesinde yabancı uzmanların katkısı görülmüştür. Resmî ödüllendirme mekanizması çerçevesinde, Haziran ayında Alman fes dikiş ustası Madam Kravazer'e sanayi madalyası verilmiştir.²⁵ Arşiv belgeleri, Hereke feslerinin birim ve düzine fiyatları hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin Eylül 1907 tarihli bir iade faturasında 55 adet fesin parasal değeri olarak 410 kuruş kaydı geçmektedir. Ürünlerin birim fiyatının "muhtelif" olduğu belirtilmiştir.²⁶ Buna göre fesin adedi ortalama 7,45 kuruştur. Bundan iki buçuk ay sonrasına ait faturada ise 6 düzine fesin karşılığı olarak 576 kuruş kaydedilmiş ve feslerin adedinin 8 kuruş olduğu belirtilmiştir.²⁷ Şubat 1908 tarihli faturada 3 düzine için 288 kuruş iadesi görülmekte, düzine başına birim fiyatının ise 96 kuruş olduğu görülmektedir ki,²⁸ bundan fesin bir adedinin 8 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. 1909 yılının Nisan ayına ait "Hereke Fabrika-i Hümayûnu Beyoğlu şubasının 324 senesi Şubat'ı gâyesindeki [13 Mart 1909] mevcûd-ı umûmîsini nâtik müfredât defteri"nde birçok ürünün yanında dört farklı fiyata sahip fes türü görülmektedir. Bunların birim fiyatları 6,5, 7,5, 8 ve 9 kuruştur. 6,5 kuruşluktan 6, 7,5 kuruşluktan 135, 8 kuruşluktan 43 ve 9 kuruşluktan 17 adet mevcuttur. Bunların değeri ise sırasıyla 36, 1.012,5, 344 ve 153 kuruştur.²⁹ Haziran 1908 tarihli bir faturada "Hereke Fabrika-i Hümayûnu mamulatından olup İnebolu'da Bakkalzade Mustafa'ya irsâl kılınan" 1.442 adet fes karşılığı olarak 4.950 kuruş kaydı yer almaktadır. Fesler sandık içerisinde taşınmıştır.³⁰

فصلی	
عصر ترقی حصر حضرت خلائقناہینک پر اوج بدایع قاسی اولوب سایہ تکمیل و ترقی حضرت پادشاهیدہ کونڈن کوئے ترقی ایکنده اولان هرکه فابریقه هایونی ممولات و منسوجاتک نفاست و طرافق مستقی ایضاح و بیان اولدنی کی فابریقه هایون اعمالاندن اولان وعلی الاعلا و اعلا و اوچیجی نوع نامزله ترقی ابدلان قملرک کرک بويا و کرک و تکلیه نفاست و منات و نسجک تکمیلی مستوجب شکران و استعسان اولدنی کی فابریقه هایونک اک سوک اعمالاندن اولان و طایت ظریف و مکمل سوخته نسج ابدلان اکسترا وعلی الاعلا و اعلا خالریله اولکلیرندن ترقی ابدانی ایچون ایچ طرفلری آرمه مایظه نوشیح ایکنده اعالی کرمانک کورسترمده اولدقاری و غبت اوزرینه فس شمه لرمن تربید ایله و آتیده مندرج فیاتلرله فروخت اولنقه در.	
غروش ۱۳ اکسترا	غروش ۱۱ اعلا
» ۲۰ » ایچریسی جافسلی	» ۱۶ » ایچریسی حصرلی
» ۱۲ » علی الاعلا مع پوستکول	» ۱۰ » اوچیجی نوع
» ۱۸ » ایچریسی حصرلی	» ۸ » چوجق قسی
طلوبدن و پراکنده سویتیله باشلوبه دیو: کوری باشنده هرکه فابریقه هایونی شعبه سی	
هرکه فابریقه هایونی فسجی باشیسی مصطفی	
شبات	
سره که جیده تراموای جاده سنده کوشه باشنده ۹ نوصرو	بنجه ایونسنده جده به جاده سنده کوشه باشنده ۲۴ نوصرو
بشکله باشنده تراموای موقنده ۶۰ نوصرو	اسکمارده آراهه و ایوری اسکله سی قارشوسنده ۴ نوصرو
دیوکار آره سنده ۶ نوصرو	صرجاده اولیا خانک قارشوسنده کوشه باشنده کی دکان

24 Hacı Akif Bey, fes bölümünün istenilen donanımına kavuşturulabilmesi için 1.500 lira gerektiğini ifade etmiştir (BOA, Y. PRK. HH, nr. 34/53).

25 25 R 1325 (7 Haziran 1907), BOA, I. TAL, nr. 423/32.

26 BOA, HH. HRK, nr. 56/107, 2 Şaban 1325/10 Eylül 1907.

27 BOA, HH. HRK, nr. 56/121, 18 Şevval 1325/24 Kasım 1907.

28 BOA, HH. HRK, nr. 57/3, 14 Muharrem 1326/17 Şubat 1908.

29 BOA, HH. HRK, nr. 57/41, 4 Rebülâhir 1327/25 Nisan 1909.

30 BOA, HH. HRK, nr. 66/37, lef 58.

Hereke feslerinin 1908 yılında İstanbul'daki genel satış bürosu Köprübaşı'nda Hereke Fabrika-i Hümâyûnu Feşçibaşısı Tuzcuzâde Mustafa'nın yönetimindeki mağaza idi. Burada toptan ve perakende satış yapılmaktaydı. Aynı zamanda dağıtım merkezi olan mağazanın, ikisi Bahçekapı'da Hamidiye Caddesi'nde, diğerleri Sirkeci'de tramvay yolu üzerinde, Beşiktaş'ta tramvay mevkiinde, Üsküdar'da araba vapuru iskelesi karşısında, Mercan'da Evliya Hanı'nın karşısında ve Direklerarası'nda olmak üzere yedi şubesi bulunuyordu. Mağazanın gazeteye verdiği ilanda, bunun Abdülhamid devri ticaret ve sanayi anlayışının örnek bir yansıması olduğu belirtilmekteydi. Fesler alıyyülâlâ, âlâ ve üçüncü sınıf olmak üzere üç kalitedeydi. Sağlamlığı, renklerinin canlılığı, dokumasının kalitesi ve renklerinin göz alıcılığı ile temayüz eden feslerin "ekstra ve alıyyülâlâ ve âlâ" türlerinin öncekilerden ayırt edici özelliği, iç taraflarında Osmanlı armasının bulunmasıydı. Feslerin türlerine göre fiyatları şöyleydi: Ekstra fes 13 kuruş, içerisi canfesli ekstra fes 20 kuruş, püsküllü alıyyülâlâ fes 12 kuruş, püsküllü ve iç kısmı hasırlı alıyyülâlâ fes 18 kuruş, püsküllü âlâ fes 11 kuruş, püsküllü ve içerisi hasırlı fes 16 kuruş, püsküllü üçüncü sınıf fes 10 kuruş ve püsküllü çocuk fesi 8 kuruş.³¹

HEREKE FESLERİNİN KÜRESEL ÜRETİMDEKİ YERİ

Hereke feslerinin üretime başlamasından birkaç ay önce, 1907 yılının başında, Avusturya fes fabrikaları sendikasının yayınladığı son altı aylık raporda, 1906 zarfında yün fiyatında genel bir yükseliş görülmesine rağmen fes satışında artış meydana geldiği belirtilmiştir. 1905 yılında yüzde 9 üzerinden 36 kron temettü hissesi dağıtan sendika, yükselen kârdan dolayı 1906 için hissedarlarına 10 üzerinden 40 kron dağıtma düşüncesindeydi. Rapora göre 1907 yılındaki fes satışının da aynı şekilde seyredeceği tahmin edilmekteydi.³²

Meşrutiyet hükümeti, askerın fes ihtiyacı konusunda dışarıya bağımlılıktan kurtulmak için, fes fabrikasını genişletip son sistem alet ve edevatla teçhiz etmek kararlılığını büyük bir azimle sürdürmekteydi.³³ Bununla birlikte fabrikanın makineleri ve sarf malzemesi Avrupa'dan ithal edilmekteydi. 1908 Şubat'ında bir Alman şirketinden 8 fes makinesi satın alınmıştı. 15 sandık içerisinde Paros vapuruyla getirilen makineler için 43.891 kuruş ödenmişti.³⁴ 14 Mart 1908 tarihinde Komisyoncu Ohanidi aracılığıyla 3.600 kuruş karşılığında 2 fiçı fes boyası getirilmişti.³⁵ Avusturya boykotunun başlamasından birkaç hafta öncesine ait bir faturada yine Ohanidi tarafından 6 fiçı içerisinde 300 kilogram fes boyası alındığı ve bunun için 5.600 kuruş ödendiği kayıtlıdır. 7 Ekim 1908 tarihli fatura ise 7 sandık içerisinde 800 kilogram fes ipliği satın alındığını göstermektedir. Weller fabrikasından alınan bu malzeme için 30.000 kuruş ödenmiştir.³⁶ 29 Ekim 1910 tarihli bir faturadan ise Avrupa'dan 8 sandık içerisinde 1.264,5 kilogram C.N. markalı fes ipliği satın alındığı anlaşılmaktadır.³⁷

Fes bölümünün açılmasından bir yıl sonra Paris'in *L'Europe Politique et Littéraire* gazetesinde yayımlanan ve 4 Nisan 1908 tarihli *Sabah* ile İkdâm'ın sütunlarına taşıdıkları Arthur Mock

31 *Sabah*, nr. 6655, 6 Rebûlevvel 1326/7 Nisan 1908.

32 *Sabah*, nr. 6291, 25 Zilhicce 1324/8 Şubat 1907.

33 "Güzel Bir Tedbir", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 10673, 20 Zilhicce 1328/22 Aralık 1910.

34 BOA, HH. HRK, nr. 66/37, lef 16.

35 BOA, HH. HRK, nr. 66/37, lef 24.

36 BOA, HH. HRK, nr. 66/37, lef 97 ve 98. Mayıs 1908 tarihli bir fatura ise Komisyoncu Ohanidi aracılığıyla Messageries Fransez vapuruyla 40 damacana içerisinde 1.000 kilogram sirke ruhu getirildiği ve bunun için 3.500 kuruş ödendiği kayıtlıdır (lef 34). Ancak bu maddenin fes imalatında kullanılıp kullanılmadığına dair bir ifade mevcut değildir.

37 24 Şevval 1328 (29 Ekim 1910), BOA, HH. HRK, nr. 57/59.

imzalı makalede, fes bölümünün Hereke fabrikalar topluluğu içerisindeki yerine değinilmiştir. Mock'a göre, fabrika teknik, teçhizat ve işletme yönlerinden Avrupa'daki benzerlerinden hiç de geri değildi. Ürünlerinin kalitesine ve özellikle halıların nefasetine diyecek yoktu. İstanbul'u gezecek olanların Hereke'yi mutlaka görmeleri gerekliydi. Zira İstanbul'dan buraya ulaşım gayet kolay olduğu gibi, güzergâh boyunca emsalsiz bir manzarayı temaşa etmek de ayrı bir keyif vermekteydi. Hereke'de öteden beri seccade, kadife, ipekli ve yünlü kumaş, mendil, fanila, çorap, maşlah, şal ve sair mensucat imal edilmekteydi, fakat birkaç yıl önce açılan çuka ve geçen yıl hizmete giren fes bölümleri fabrikaya yeni bir değer katmıştır. Sıralanan ürünlerin tamamı Avrupa'nın muhtelif sergilerinde teşhir olunmakta ve çoğu zaman birincilik ödülünü veya altın ödülünü kazanmaktaydı.³⁸

Hereke feslerine talebin artmasına paralel olarak üretimin de yükselen bir grafik çizmesi, asırlardır fes üretici olan Avrupalı fabrikatörleri endişeye sevk etmişti. Türk fesinin yükselişinden kaygılanan ülkelerin başında Avusturya gelmekteydi. Viyana fes şirketleri vekil-i umumîsi Mösyö Bardach, ülkesinin daha fazla zarar görmesini önlemek için birtakım girişimlerde bulunmak üzere İstanbul'a kadar gelir. Hacı Akif Bey'i bulan Bardach pervasız birtakım tekliflerde bulunur. Hereke'nin fes imalatını yalnız askerî ihtiyaçlara hasredip piyasaya mal sürmesi koşuluyla ona külli miktarda para vereceğini vaat eder. Hacı Akif Bey, askerî feslerin İstanbul'da Feshane-i Âmiré'de imal edildiğini söyleyerek, Bardach'ın teklifini de kati surette reddeder. Bunun üzerine küstah Avusturyalı gözdağı vermeye kalkışır. Osmanlı ordusunun çoğu ihtiyaçlarını kendilerinin karşıladığını hatırlatarak, teklifinin geri çevrilmesi halinde bazı yaptırımlarda bulunacaklarını, örneğin malların fiyatını Hereke feslerinin asla rekabet edemeyeceği şekilde yarı yarıya düşüreceklerini söyler. Buna karşılık Akif Bey, padişahın bu fabrikayı kurmasındaki maksadının salt ticaret ve kazanç olmayıp, bilumum Osmanlı toplumunun millî serpuşunun burada üretilmesi olduğunu belirtir. Ayrıca, Avrupa fesleri bedava piyasaya sürülse bile Osmanlıların her hâlükârda yerli fesleri tercih edeceklerini söyleyerek meydan okur. Yaptırımlarının hiçbir işe yaramayacağını dile getiren Akif Bey, kendisinin de gerekirse fabrikada ücretsiz çalışacağını ifade eder. Bu direniş karşısında gözü dönen Bardach, meseleyi diplomatik krize dönüştürecek tehditler savunur. Teklifinin kabul edilmemesi halinde elçilik personelinin yanı sıra eski ve önde gelen bazı Osmanlı bürokratları aracılığıyla baskısını arttıracığını söyler. Akif Bey de aynı sertlikte cevap vererek, Bardach'ın başvuracağı hiçbir yolun amacına ulaşamayacağını, bu yüzden tehditlerinin önem taşımadığını ifade eder. Bardach'la aralarında geçen sert diyalogu 6 Nisan 1908 tarihli yazısıyla padişaha arz eden Akif Bey düşüncelerini özgüven dolu şu ifadelerle tamamlamıştır: "İşte müddet-i kalile zarfında rakipleri

38 "Sanayi-i Osmâniyye: Hereke Fabrika-i Hümâyûnu", İkdâm, nr. 4976, 3 Rebûlevvel 1326/4 Nisan 1908, s. 1-2; "Hereke Fabrika-i Hümâyûnu ve Sanayi-i Osmâniyye", *Sabah*, nr. 6652, 3 Rebûlevvel 1326/4 Nisan 1908, s. 2. Ağırılık olarak halı üretimi üzerinde duran makalede oldukça ilginç tespitlere yer verilmiştir. Müslümanlar dokuma sanayiinde kendilerine mahsus yöntem geliştirmişlerdir ve halı imalatında Fransa, İtalya, Rusya ve Almanya'dakinden farklı bir yöntem uygulanmaktadır. Osmanlı halı sanatkârlarının mahareti taklit edilemeyecek bir tarzdadır. Padişahlar halıcılığa özel bir önem vermişler ve desteklemişlerdir. Hereke Fabrikası'nı Sultan Abdülmecid kurmuş, II. Abdülhamid ise mükemmel düzeye ulaştırmıştır. Fabrika bugün gayet mükemmel Şark halıları, pek latif ipekli ve yünlü kumaşlar imal etmekte ve bunlar ehven fiyata satılmaktadır. Ürünleri Avrupa mamulatiyle rekabet edecek düzeyde olan Hereke Fabrikası fizikî bakımdan da Goblen dâhil bütün Batı fabrikalarından üstündür. Osmanlı padişahının sarayından başka, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Romanya imparator ve krallarının saraylarının mefruşatı Hereke'nin nefis ürünlerinden oluşmaktadır. Amerika'nın belli başlı zenginlerinin tercihi de Hereke'den yanadır. Hereke Fabrikası dünyanın her tarafından yapılan siparişleri yetiştirmekte müşkülât çekmektedir. Halı imalatında Müslüman ve gayrimüslim 1.500 kız çalışmakta, bunların 15 kişilik gruplarının her birinin başında bir muallime bulunmaktadır. Kız işçiler evlilik çağına geldiklerinde fabrikadan ayrılarak köylerine gitmekte ve mesleklerini orada icra ederek halıcılığın yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Birkaç sene bu kızlardan başka 2.000 işçi için bir emekli sandığı kurulmuştur. Evlenecekleri zaman çeyizleri hazırdr. Sandığın sermayesi 200.000 frank civarındadır. Fabrika işçilerinin çocukları özel bir okulda eğitim görmektedirler.

endişeye düşürecek derecede terakki eden fes imalatının feyz ve kerem-i ilahî ve inayât-ı muvaffakiyyet-gâyât-ı hazret-i padişahî sayesinde gelecek seneye kadar Avrupa fes fabrikalarını dûcâr-ı tatil edecek derece revâc-ı terakkiye îsâl edileceğini maa'l-mübahât arz ve beyana cüret eyledim."³⁹

Avusturya'yı asıl sarsan kriz bundan altı ay sonra meydana geldi. Avusturya'nın 5 Ekim 1908 tarihinde tek taraflı olarak Bosna-Hersek'i ilhak kararı alması üzerine bu ülke mallarına karşı harb-i iktisadî (boycot) ilan edildi. Fes, boykot eyleminin simgesi haline dönüştü. Avusturya fesleri kitlesel eylemlerle başlardan çıkarılıp yerlerde ezilirken, bulabilenler başlarına Hereke ve Feshane feslerini geçirmeye başladılar. Bulamayanlar ise başka şapkaları denemişler, beyaz keçe külahlar, arakiyeler ve beyaz fes denilen türden başlıklar giyilmiştir. Fakat daha güçlü bir alternatif olarak kalpak ortaya çıkmış, aniden İstanbul'da ve taşrada yayılmıştır. Meşrutiyet'le gelen yeni rejimin rüzgârıyla millî serpuş olan fesin kaldırılıp yerine kalpağın ikame edilmesi düşünülmüş, birçok devlet dairesi memurlarına kalpak giydirmeye başladığını gazeteler yoluyla kamuoyuna ilan etmiştir. Meclis-i Mebusân'ın açılacağı gün fes yerine serpuş-ı millî olarak kalpak giyilmesi tavsiye edilmiştir. Böylece yıllarca sürecek olan fes mi kalpak mı tartışması başlamıştır. Ahmed Rasim gibi makul yazarlar, fesin birden bire kaldırılmasının mümkün olmadığını, bu yüzden bir yandan yerli fes üretimini işler hale getirmek, diğer yandan kalpak sanayiini harekete geçirmek icap ettiğini yazmışlardır. Rasim'e göre, süslenmeyi düşünmekten evvel iktisadi vaziyeti önemsemek gerekiyordu. Zira maddi durum düzeldikten sonra başa murassa çelenk takmak bile mümkündü.⁴⁰

Boycotun millî sanayi gelişmesine katkı yapacak bir fırsata dönüştürülmesini düşünen bazı yazarlar ise, mevcut fabrikaların üretim kapasitelerini arttırmaya dönük tedbirler almak hususunda hükümete çağrıda bulunmuşlardır. İstanbulluların Avusturya feslerini atıp Feshane ve Bursa arakiyelerini giymelerini takdirle karşılayan Ahmed Cevdet'e göre, şimdiye kadar Hereke ve Feshane dışında fes üreten bir fabrika kurulmamış olması ve millî başlığın dışarıdan satın alınması üzüntü vericiydi. Hereke Fabrikası'nda mevcut 13 makine yardımıyla günde 800 fes üretilmekteydi. Biraz gayret edilmesi halinde üretim kapasitesini 1200'e çıkarmak işten bile değildi. Rakamlar göz önüne alındığında tek başına Hereke Fabrikası'nın Osmanlıların fes ihtiyacını karşılamaya yetebileceği üzerinde duran Ahmed Cevdet, iki hafta sonra girecek Ramazan Bayramı'nı Avusturya malı yerine Hereke ve Feshane mamulâtıyla karşılamının imkânsız olmadığını savunmuştur.⁴¹ Bundan başka, İkdâm'daki "Avusturya'ya Yalnız Fes İçin Bir Milyon Lira Veriyoruz" başlıklı makale de oldukça manidardı.⁴²

39 BOA, HH. HRK, nr. 66/32.

40 Y. D. Çetinkaya, 1908 Osmanlı Boykotu, s. 146-149. Resmî dairelerin memurlarını kalpak giymeye teşvik etmeleri kampanyasına Sadaret destek vermemiş, hatta müsteşarlık bunun giyilmesini yasaklamıştır. Yasağı şaşkınlıkla karşılayan Şûrâ-yı Ümmet "Acaba boykotajı men' için ittihaz olunmuş bir tedbir mi?" (Şûrâ-yı Ümmet, nr. 140-77, 27 Zilkade 1326) diye sormaktan kendini alamamıştır.

41 Ahmed Cevdet, "Arakiyeler, Fesler", İkdâm, nr. 5167, 16 Ramazan 1326/12 Ekim 1908, s. 3.

42 "Evet, bugün tüccarımızın taht-ı itirafında olduğu üzere Avusturya'da Strakonice kasabası fabrikalarınca imal ve memleketimize ithal edilen feslerden bir milyon liralık bir ticaret hâsıl olmaktadır. Biz bu bir milyon lirayı dâhil-i memleketimizde kendi serpuş-ı millîmizi yapamayacak kadar bi-behre-i sanat olmak yüzünden Avusturya'nın ceyb-i intifâ'ına dolduruyoruz. Bu ticaret-i 'uzmâ İstanbul'da komisyoncusu Bahçekapusu'nda Orosdi Back ve satıcısı Osmanlı El-Kâtib Ali, Alalemcıyan, Gümüşgerdan, Minasyan ve Hayım Mitrani, Said bin Cebbare Efendiler oldukları halde icra ediyor. Sakın şu beş Osmanlı tacirine ta'riz ediyoruz fikri hatırınıza gelmesin Biz tacirlerimizin hamiyet ve fütüvvetinden eminiz. Onların şimdi ellerinde bulunan mallarını ne suretle sarf edeceklerini, siparişlerini ne suretle iptal eyleyeceklerini, yine aynı ticaret için ne türlü tedâbir-i vatanperverânede bulunacaklarını daha şu satırları yazarken tahmin ettik. Bizim buraya ilave edebileceğimiz birkaç nokta var ise o da yalnız İstanbul'daki Orosdi Back şubesinin bu ticaret-i mühimmeden 500.000 Frank hâlis, saf temettü aldığıdır. Bu beş Osmanlı taciri hemen bir kumpanya gibidir. Satış temettüü, ticareti galiba sermayeleri nispeti üzere beyenlerinde taksim edilmektedir" ("Avusturya'ya Yalnız Fes İçin Bir Milyon Lira Veriyoruz", Sabah, nr. 6843, 16 Ramazan 1326/12 Ekim 1908, s. 3).

Boykot, Hereke feslerinin fiyatlarına da etki etmişti. Tuzcuzâde Mustafa, vatandaşların kararlılığına karşılık Ramazan ve akabindeki bayram münasebetiyle bir jest olarak fes fiyatlarında tenzilata gitmiştir. Buna göre ekstra fes 13 kuruştan 11 kuruşa, aliyülâlâsı 12 kuruştan 10 kuruşa ve çocuk fesi de 8 kuruşa düşürülmüştür. Mağaza, vatanperver ahaliye bir güzellik daha yaparak payitahtın muhtelif semtlerinde yeni şubeler açmıştır.⁴³ Bu arada Avusturya mallarını Hereke damgasıyla piyasaya süren girişimlere de rastlanmaktaydı. Bazı basın kuruluşları yerli sanayii korumak ve tüketiciciyi bilinçlendirmek adına, fabrikanın damgasını, ürün türlerini ve fiyatlarını gazetelerde ayrıntısıyla yayımlaması hususunda yönetime çağrıda bulunmuşlardır.⁴⁴

Hereke feslerinin satış rekoru kırdığı⁴⁵ Türkiye’de bu tartışmalar yaşanırken, Avrupa gazeteleri, boykotun Viyana’daki tahribatını yazmakta idiler. Avusturya fes fabrikalarının hissesi yarının daha altına düşerek 240 Franktan 110 franka gerilemişti, üstelik düşüşün devam edeceği öngörülmekteydi. Viyana, Peşte ve Triyeste’deki birçok fabrika da işçi ve personel sayısını yarıya düşürme kararı almışlardı. Türkiye ile Avusturya arasındaki fes savaşı üzerine yapılan en çarpıcı yorumlardan birisi *Servet* gazetesinde şu şekilde yayımlanmıştır: “*Avusturya emtiasının en büyük müşterisi olan Osmanlıların hissîyat-ı milliyyelerine dokunmak ve onların en mes’ûd zamanında zararlarını bâdî ahvâli ihtiyar etmek Avusturya âlem-i ticaretine pek büyük bir darbe vurmıştır.*” Gazeteye göre Türkiye’nin kararlılıkla sürdürdüğü boykota son vermesi için Avusturya hükümetinin Fransa’nın aracılığına başvurmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Nitekim bunu da yaptı.⁴⁶

Hereke fesinin, yani yerli feslerin dolaşıma girmesi İstanbul basınından büyük destek görmüştür. *Sabah*’ta yayımlanan bir makalede Türk sanayiinin ve yerli mallarının revaç bulabilmesinin hükümetin ve ahalinin desteğine muhtaç olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte eski alışkanlıklarından kurtulamayan bir kısım ahali Avrupa malına rağbete devam etmekteydi. Hatta bazı resmî daireler de yabancı tüccarın telkinlerinden kendilerini alamamakta idiler. Ordu, askerin ihtiyacı olan 20 bin fesi Hereke Fabrikası’na sipariş etmiş, 5 bin fesi de ısmarlama hazırlığındaydı. Bunu öğrenen El-Kâtib-zâde Ali, Avusturya fes fabrikalarının vekiliyle birlikte Harbiye Nezaretî’ne giderek Hereke feslerinin adi olduğunun ve çok çabuk bozulduğunun herkes tarafından bilindiğini ileri sürüp, Avusturya fesine övgüler düzmüştür. Ali, ordunun ihtiyacı olan fesi daha ucuza karşılayabileceğini öne sürmüştü. Olayın arkasında Avusturya Fabrikası yönetimi bulunuyordu. Fabrika yönetimi her türlü rekabete mani olmak için fesleri istediği fiyatla satması konusunda Türkiye vekiline yetki vermişti ve gerekirse 8 kuruşluk fesi 4 kuruşa satmasını istemişti. Avusturya’nın bu stratejisi ilk bakışta maliyenin yararına gibi gözükse de, aslında yerli sanayii çökertmeye dönük bir girişimdi. Zira yerli sanayi çöktükten sonra Avusturya’nın 4 kuruşa düşürdüğü fes fiyatını yeniden 12 kuruşa yükselteceği muhakkaktı. Avusturya fabrikalarının bundan birkaç sene önce sendikalaşmaları bunun kanıtıydı. Gazete, bu hususların hükümetçe dikkate alınacağından kuşku duymadığını belirtirken, Osmanlı kimliğini taşıyan bir tacirin millî onura yakışmayan bu tavrını da protesto etmiştir.⁴⁷ *Cerîde* gazetesi sahibi Mahmud Celaleddin ise, haber için yaptığı yorumda, yerli sanayiini yaşatılması için

43 Toptan ve perakende satış deposu Köprübaşı’nda Eminönü’ndeki mağazadaydı. Diğer satış noktaları ise, Bayezid Camii avlusundaki sergide, Beşiktaş’ta Köprübaşı Hamamı bitişiğinde, Bahçekapı’da Hamidiye Caddesi’ndeki sebil karşısında, Sirkeci’de tramvay makasının olduğu yerdeki köşe başında, Direklerarası’nda Vezneciler’de, Koska’da Tramvay Caddesi’ndeki kadayıfçı karşısında, Üsküdar’da araba vapuru iskelesi karşısındaydı (*Sabah*, nr. 6843, 16 Ramazan 1326/12 Ekim 1908; *Saâdet*, nr. 84, 23 Ramazan 1326/19 Ekim 1908).

44 Y. D. Çetinkaya, 1908 Osmanlı Boykotu, s. 155.

45 S. Yazıcı, Osmanlı Devleti’nin Bir Sanayi Merkezi Olarak Hereke, s. 711.

46 *Servet*, nr. 1, 7 Zilkade 1326/1 Aralık 1908.

47 “Yerli Feslerimiz”, *Cerîde*, nr. 43, 2 Temmuz 1325/15 Temmuz 1909, s. 747-748.

hükümetin her türlü fedakârlığa katlanması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre resmî daireler kendi ihtiyaçları için yerli sanayie ve yerli ürünlere yabancı nazarıyla bakmazdı. Feshane'nin ürettiği yünün yanında, makine ve malzeme bakımından bir fesin ne kadar masrafa mal olduğu iyi hesaplanmalı, velev daha pahalıya gelse bile Viyana emtiasına inat yerli fesleri başlarda iftiharla taşımak gerekliydi. Avusturya'nın hileleri yüzünden Feshane'nin zaman zaman zarara uğramasına artık dur demenin zamanıydı.⁴⁸ Bununla birlikte boykotun amacından uzaklaşarak sulandırılması ve farklı türlerde başlıklar giyilmesi eleştirilmiş, basında alternatif olarak öne sürülen başlıkların hiçbirisinin millî olamayacağını ileri süren ve geleneksel fesi savunan yazılar çıkmıştır. Sokakları bu kaleme benzeten *Volkan* gazetesi yazarı Faruki Ömer farklı başlıkların ortaya çıkmasını, Hereke ve Feshane fabrikalarının atıl kalmasına ve piyasaya yeterince fes sevk edilmemesine bağlamıştır.⁴⁹

Avusturya boykotu yerli müteşebbisleri heyecanlandırmıştır. Örneğin Selanik'te Kibar Ali Kardeşler ve daha başka birileri şehirde fabrika kurmak istemişlerdir. *İttihâd ve Terakki* gazetesi, II. Abdülhamid devrinde vuku bulmuş olan böyle bir teşebbüsün, idaredeki bazı zevatın binlerce lira civarında rüşvet istemeleri üzerine akamete uğradığını ileri sürmüştür. Meşrutiyet Türkiye'sinde böyle bir engel kalmadığını savunan gazete, girişimcilerin tasavvurlarını gerçekleştirmeleri için bu fırsatı değerlendirmelerini salık vermiştir.⁵⁰ Bundan birkaç gün sonra İstanbul gazeteleri "Nev-icâd Şılık⁵¹ Fes Fabrikası'nın kurulduğunu haber verdiler: "*Tebaa-yı Osmâniyye'den olan bu fabrika sahibi yalnız harcı İtalya ve Belçika'dan getirilmek üzere şehrimizde bir fes fabrikası küşâd etmiştir. Meydan-ı fûruhta çıkardığı feslerin terden değil, hatta yağmurdan bile rengi solmaz. Ütüye ve tamire gelir. İsmarlama dahi kabul eder. Bundan başka fiyatının ehven olması müşterilerce ayrıca bâdi-i istifade ve memnuniyet olsa gerektir. Yeğâne mağazası Beyoğlu'nda Tekke Caddesinde 506 numaradadır.*"⁵² Gazetelerde Selanik'te bir fes fabrikası kurmak için bir grup tüccarın şirket kurdukları yönünde haber çıkması üzerine İstanbul'da oturan İsviçreli Max Weiser adlı bir işadamı ve işletmecisi, birikimlerini bu fabrikada değerlendirmek için gönüllü olarak çalışabileceğini bildirmiştir. Weiser geçmişte bir fes fabrikasının genel müdürlüğünü yapmıştı ve hâlen fes makineleri üreten Saksonya'daki bir fabrikanın da vekili idi. Hereke fes fabrikası, vekili olduğu bu ticarethane tarafından vücuda getirilmişti ve Feshane'deki makinelerden birisinin satın alımına da aracılık etmişti. Osmanlıların kendi millî başlıklarını üretilip, onları yabancılara ve dinar düşkünü Avusturya tüccarlarına muhtaç olmaktan kurtarmak konusunda emeği büyüktü. Weiser bütün bu hizmet ve deneyiminden dolayı, kurulacak

48 *Cerîde*, nr. 43, 15 Temmuz 1909, s. 749.

49 Y. D. Çetinkaya, 1908 Osmanlı Boykotu, s. 151-152.

50 *İttihâd ve Terakki*, nr. 31, 20 Ramazan 1326/15 Ekim 1908; *Sabah*, nr. 6847, 20 Ramazan 1326; Y. D. Çetinkaya, 1908 Osmanlı Boykotu, s. 156. Abdülhamid devriyle ilgili bu yargıya karşı çıkması açısından, Jön Türklerin Kahire'de yayımladıkları *Osmanlı* gazetesinde yer alan bir tespiti burada zikretmek faydalı olacaktır. Yazı Avusturya'daki fes fabrikalarının yüksek kazançları neticesinde ortaklarına yüksek kârlar dağıttığıyla başlamakta, fesin Osmanlılar için önemine değindikten sonra bu giyeceğin kendi ülkemizde imalatının önemine dikkat çekmektedir. Yazı, Avusturya feslerine karşı başlatılan boykottan beş sene önce, millî servetimizin dışarı akmasına dönük tedbirlere ve yerli malının önemine değinmesi bakımından da anlamlıdır. Yazar, İstanbul'daki Feshane'nin gelişmesi için tüketicilerin hiç olmazsa bir-iki yıl Avusturya feslerini satın almaktan geri durmalarını tavsiye etmektedir. Yazara göre, vatanımızda her türlü ilerlemeyi ve gelişmeyi yakıp yıkmak denaetinden geri durmayan Sultan Hamid bile bu hususta hayli teşvikte bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedir. "Söylemeye dilimiz varmıyor fakat söylemeyi de vazife icbâr ediyoruz: Artık, bu kadar kansız olmak, Sultan Hamid gibi bir basiretsizin verdiği hamiyet dersinden de arlanmamak için, izzet-i milliyenin hangi mezarda olduğunu anlamak lazım gelir." ("*Fes*", *Osmanlı*, nr. 125, 10 Şaban 1321/1 Kasım 1903, s. 4).

51 Şılık, bazı üreticilerin, kalıplama zahmetine girmek için, arasına hasırdan örülmüş deste konulan iki kat kumaşlı olarak ürettikleri fes türüdür. Kumaşın bir kısmı kullanılmaktan eskikip içindeki hasır örgü bölüm görülmeye başlayınca buna "şılık çıktı" denirdi. Söyleyiş daha sonra "cılık" a dönüşmüş ve eskijen her şeyi nitelemek üzere "cılık çıkmak" deyimini de buradan doğmuştur (Orhan Erdoğdu, "Üniformanın da Cılkı Çıktı", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 2017).

52 *Saadet*, nr. 85; *Sabah*, nr. 6851, 24 Ramazan 1326/20 Ekim 1908.

bir fabrikayı yönetmeye ve uzman işçi çevrelerini tanıdığı için bunları Türkiye'ye getirmeye muktedir olduğunu yazmıştı. Türklere bundan sonra da hizmet edebileceğini belirten Weiser, *Neue Freie Presse* gibi gazetelerin Osmanlıların fes konusunda daima Avusturya'ya muhtaç olduklarını yazmalarına değer vermiyor, Genç Türkler sayesinde bu düşüncenin pek yakında yıkılacağına yürekte inanıyordu. Ona göre Osmanlılar sadece kendilerinin değil, bütün İslam âleminin fes ihtiyacını karşılayabilecek potansiyele sahiplerdi. Zira bunun için gerekli hammadde ve işgücü mebzul miktarda mevcuttu, fes fabrikalarının tesisi ise abartıldığından çok daha düşük bir sermayeye muhtaçtı.⁵³ Selanik'te fes fabrikası kurulması bir teşebbüs de 1909 yılının Nisan'ında olmuştur. Ahmed Kapancı ve Telci Osman adlı müteşebbisler Vardar kenarında bir fes fabrikası tesis etmek üzere bir Osmanlı anonim şirketi kurmak amacıyla Bâbiâli'ye müracaat etmişler, Nafia Nezaretî'nce hazırlanan mukavele Şûrâ-yı Devlet tarafından incelenmeye alınmıştır.⁵⁴

Avusturya mallarına karşı en şiddetli boykotun uygulandığı yerlerden birisi de Mısır'dı. Basının ahaliyi Avusturya'nın kırmızı fesinden vazgeçirmek için günlerce yaptığı çağrı neticesinde Mısırlılar beyaz serpuşa yönelmişlerdi. Boykot biraya ve diğer ürünlere de teşmil edilmişti. Tepki, millî endüstriyi güçlendirmek üzere şirketleşmenin yolunu açmıştı. Kahire'de bir eczacı hazır elbise imal etmek için 10 bin lira sermaye ile şirket kurmuştu.⁵⁵ Hereke Fes Fabrikası'nın başarından başarıya koşmasından esinlenen ve yönetimin teşvikinden cesaret alan Kahireli bir grup tüccar fes fabrikası kurmaya soyunmuştu. Ülkede hazır uzman da mevcuttu. Bir iki yıl önce Hereke Fabrikası'nda fes imali sanatını ayrıntılarıyla tahsil ettikten sonra Kahire'ye dönen Tefik Efendi'nin tasavvur edilen fabrikanın başına geçirilmesi düşünüldü. Mısırlı girişimcileri takdir eden *Servet* gazetesi, İstanbul'daki sermayedarlara seslenerek, ülkenin muhtaç olduğu sanayi ve ticaretin gelişimine katkıda bulunmak için onları fedakârlığa davet etmiş ve Türkleri yabancı mallarına muhtaç olmaktan kurtaracak hamiyeti göstermelerini hatırlatmıştır.⁵⁶

Boykot Türkiye dışındaki Müslümanlardan da destek görmüştür. Örneğin Hindistan'ın Lahor şehriden Londra'daki *Daily Telegraph* gazetesine çekilen bir telgrafta, burada fes imal etmek için bir şirket kurulduğu bildirilmiştir. Hem Osmanlılara destek vermek hem de Hindistan'a önemli bir gelir kapısı kazandırmak isteyen bu düşünce Lahorlu bir Müslüman gazeteciden çıkmıştı. Gazeteci, Avusturya'ya tepki olarak Osmanlıların külah ve kalpak giymeye başladıklarını haber verdikten sonra, ülkesinin Müslümanlarına seslenerek bir fes fabrikası kurulmasının önemine değinmişti. Çağrıyla dikkate alan bir grup Hintli tüccar ve zengin bunu kuvveden fiile geçirmek için büyük bir şirket kurarak ilk adımı atmışlardı.⁵⁷

İMPARATORLUĞUN SON YILLARINDA HERKE FESLERİ

Aydın Mebusu Nesim Masliah'ın İttihâd gazetesi, Sultan Reşad'ın Ekim 1909'daki Hereke gezisinin satır aralarında, bilvesile fabrika hakkında bilgi vermiştir. Fabrikada "üç dört sene evvel fes imalatına başlanmışsa da hakan-ı sabıkın zamanında Hazine-i Hassa'nın idaresizliği yüzünden ileri götürülememiştir. Şimdilik günde ancak birkaç yüz fes imal edilmektedir. Mamafih bu kısımdan

53 İttihâd ve Terakki, nr. 34, 27 Ramazan 1326/22 Ekim 1908.

54 İkdâm, nr. 5340, 16 Rebülevvel 1327 1327/7 Nisan 1909.

55 İttihâd ve Terakki, nr. 38, 9 Şevval 1326/3 Kasım 1908.

56 "Şehrimiz sermayedârânı da ibraz-ı âsâr-ı hamiyet ve gayretle muhtaç olduğumuz birçok müessesât-ı sinâiyeye ve ticariyyeyi vücuda getirmeye sa'y etmiş olsalar vatana karşı vazifelerini ifa etmiş ve bizi ecnebi fabrikalarına müracaat mecburiyetinden kurtarmış olurlar." (*Servet*, nr. 1, 7 Zilkade 1326/1 Aralık 1908).

57 Şûrâ-yı Ümmet, nr. 133, 24 Muharrem 1327/15 Şubat 1909.

âtiyen birçok şeyler ümîd edilmektedir.”⁵⁸ Oysa yukarıda bahsedildiği üzere, fabrika bu tarihten bir sene önce günlük 800 fes üretme kapasitesine ulaşmıştı. Avusturya boykotunun etkisiyle bu miktarın daha da yükseldiği muhakkak olduğundan Masliah’ın eleştirisine katılmak mümkün değildir. İttihadçıların Müslüman tüccarı korumak ve onları üretime teşvik etmek amaçlarını idealize eden millî iktisat politikasının yansımaları 1910 yılından itibaren gazete ve dergilerin ilan sayfalarında açıkça görülür. Tüketiciyi devlet fabrikalarında ya da özel girişimciler eliyle üretilen malları satın almaya yönlendiren tanıtım metinleri oldukça çarpıcıdır. Enver tarafından çıkarılan mizah dergisi *Lala* dahi Hereke’nin gayet zarif ama dayanıklı feslerinden sitayişle bahsetmekteydi.⁵⁹

Herke Fesleri İhtiyacı

امتیاد ملی به فخر و ابتهاج ایله بوکسه لان باشلر عثمانلی فسلر ایله مزین اولرسه اولوی مناظره عادتاً بر نظر لاقیدی آتلیش دیمک اولور . ملتیزک بقاسی تجارت و اقتصاد ایله پایدار و روح استقلالیزک آتلیق مفاخر معنویه مزایله تاسیس پذیر اوله بیله جکی کونش کی آشکار ایکن باشقه ملتیک خزینهنه سنی دوله ایران تجارتنه یاردم ایتمک عادتاً کندی کندیمزه خیانت ایتمک دیمک اولور .

جهان مدنی علم اقتصادک ملتیری ارشاد ایتدیکی طرق تجارتله بوکسه لوب بزم ایسه تجارت ملیه مز بونلرک اک محتاج معاوتلریدر . شو حالده هایدیکیز عثمانلیلر عثمانلی متاعنه رغبت عثمانلی تجارتنه معاوتله هم ملتیکیزی احیاء ایتدیکن هم قرون افنخاریکن عثمانلی متاعیله مزین اولسون امین اولکیز که آله جفکن هرکه فابریقه هایونی فسلری دنیاک اک اعلا واک نفیس فسلریدر . کوبری باشنده والده خانی تختنده کی (۷) نوصولو ده بوده فروخت ایدلکده در . فابریقه هایون نامنه خارجیدن وقوع بوله جق سپاریشلر دخی در حال کوندریلور . شعبه لریمز — باغچه قپوسنده حیدیه قارشوسنده گوشه باشنده (۵۴) سرکه جیده باب عالی جاده سنده گوشه باشنده (۹) شهزاده دیرکار آراسنده آشچی قارشوسنده (۶) بشکطاش تراوای مقاص قارشوسنده گوشه باشنده (۲۰) نوصولی دکانلردر — طوژی زیاده مصطنعی

1910'ların başında Hereke feslerinin İstanbul temsilciliğini Tuzcuzâde Mustafa yürütmeye devam etmekteydi. İttihad ve Terakki'nin yarı resmî yayın organı *Tanîn*'deki "Dikkatle Okuyup Düşünmeliyiz" başlıklı ilan metni, Hereke fesini tercihin gerekçelerini sıralamaktaydı. Şöyle ki, bugün sevinç ve gururla yükselen başlar Osmanlı fesleriyle süslenmezse, o yüce duruşa gölge düşürülmüş olacaktı. Milletın bekâsının ticaret ve iktisat ile süreceği ve bağımsızlık ruhunun ancak manevi övünç ile kurulabileceği gün gibi ortada iken, yabancı mallarını satın alarak başka ülkelerin hazinesinin dolmasına yardım etmek "adeta kendi kendimize hıyanet etmek demek"ti. Uygur ülkelerin ekonomilerinin ticaretle güçlendiği bir çağda, Osmanlıların millî ticareti buna en fazla ihtiyaç duymaktaydı: "Şu halde haydiniz Osmanlılar, *Osmanlı metain rağbet Osmanlı ticaretine muavenetle hem milletinizi ihya ediniz, hem kurûn-ı iftiharınız Osmanlı metayıyla müzeyyen olsun. Emin olunuz ki alacağınız Hereke-i Fabrika-i Hümâyûnu fesleri dünyanın en a'lâ ve en nefis fesleridir.*"⁶⁰

58 İttihâd, nr. 24, 30 Cemâziyelevvel 1327/19 Haziran 1909.

59 "Hereke Fabrika-i Hümâyûnu mamulatından fes ile gayet zarif dayanıklı envâ' haffafiye ve ucuz Rus lastikleri Köprü üzerinde para alınan mahalle muttasıl Tuzcuzâde Mustafa Efendî'nin mağazasında satılmaktadır." (*Lala*, nr. 1, 13 Zilhicce 1328/16 Aralık 1910).

60 Tuzcuzâde Mustafa'nın mağazası Köprübaşında Valide Hanı altında hizmete devam etmekteydi. Bahçekapı,

TARİH	Mevcut tezgâh (adet)	Günlük faaliyette bulunan tezgâh (adet)	Bir haftada imal edilen fes (düzine)	Günlük çalışan işçi miktarı	Bir hafta zarfında ambara teslim edilen fes miktarı (düzine)	
20 Mart	20	3	20	19	-	Bir hafta zarfında boyanan 60 düzine festen 26,5 düzinesi kusursuz olarak ambara teslim edilmiştir. Kalan feslerin lekeli çıktığı görülmüş olup, bunların boyama işlemi sırasında mı yoksa diğer aşamalarda mı oluştuğu araştırılmaktadır. Bu hafta zarfında İstanbul'dan gelen feslerden 16,5 düzinesi boyanarak ambara teslim edilmiştir.
21 Mart	20	3	15	18	-	
22 Mart	20	3	9	20	-	
23 Mart	20	3	14	19	-	
24 Mart	20	3	16,6	20	-	
25 Mart	20	-	-	16	26,6	
			74,6		26,6	

KAYNAKÇA

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) BELGELERİ

Hazine-i Hassa Nezareti Hereke Fabrika-i Hümayûnu (HH. HRK)

İrade Taltifat (İ. TAL)

Mâbeyn-i Hümayûn İradeleri (MB. İ)

Yıldız Tasnifi Mütenevvia (Y. MTV)

Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Maruzatı (Y. PRK. HH)

2. ARAŞTIRMA ESERLER VE İNCELEMELER

Ahmed Cevdet, "Arakiyeler, Fesler", İkdâm, nr. 5167, 16 Ramazan 1326/12 Ekim 1908, s. 3.

_____, "Mülâhaza: Hereke Fabrika-i Hümayûnu Fesleri", İkdâm, nr. 4501, 26 Şevval 1324/12 Aralık 1906, s. 1.

Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz", *Sabah*, nr. 6848, 21 Ramazan 1326/17 Ekim 1908, s. 3.

"Avusturya'ya Yalnız Fes İçin Bir Milyon Lira Veriyoruz", *Sabah*, nr. 6843, 16 Ramazan 1326/12 Ekim 1908, s. 3.

Buluş, Abdulkadir, *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Çelik, Yüksel, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Çakır, Hamza, "Türkçe Basında İlk Marka Rekabeti", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, Kayseri 2004, s. 27-36.

Çetinkaya, Y. Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Dölen, Emre, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2015, II, 66-687.

Erdinç, Orhan, "Üniformanın da Cılkı Çıktı", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 2017.

"Fes", *Osmanlı*, nr. 125, 10 Şaban 1321/1 Kasım 1903, s. 4.

"Fes", *Türk Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, XVI, 267.

Göktaş, Uğur, "Fes", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, III, 296-297.

Güran, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150. Yılında Tanzimat*, haz. H. D. Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 235-257

_____, "Feshane", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, 426-427.

"Güzel Bir Tedbir", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 10673, 20 Zilhicce 1328/22 Aralık 1910.

Hereke Fabrikası", *Türk Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1971, XIX, 179-181.

"Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda Fes Dârüssınâası ve Muvaffakiyet-i Celile-i Cenâb-ı Padişahî", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 9333, 17 Safer 1325/31 Mart 1907, s. 1-2.

- "Hereke Fabrika-i Hümâyûnu ve Sanayi-i Osmâniyye", *Sabah*, nr. 6652, 3 Rebûlevvel 1326/4 Nisan 1908, s. 2.
- "Hereke Fabrika-i Hümâyûnu ve Teşebbüsât-ı Cedîde-i Terakki-perverâne", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 3984, 3 Ramazan 1318/25 Aralık 1900, s. 1.
- Huart, Cl., "Fes", *İslâm Ansiklopedisi*, 4. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, IV, 575.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Tarih Boyunca Fes", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 1, Şubat 1972, s. 14-19.
- Kuzucu, Kemalettin, "Tirebolu'da Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Kutlamaları", *Tirebolu Tarihi Yazıları*, haz. A. Yüksel, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 194-219.
- _____, "1906 Yılından İstanbul'dan Hereke Fabrikasına Düzenlenen Birkaç Seyahat", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2017, s. 955-974.
- Küçükerman, Önder, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*, Sümerbank Yayını, İstanbul 1987.
- "Muhtıra: Memleketimizde Fes İmâli", *Sabah*, nr. 3984, 21 Şaban 1318/14 Aralık 1900, s. 1.
- Pardoe, Julia, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. M. B. Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- "Plevne Tarih-i Harbi Müellifi İmzasıyla Aldığımız Varakadan Muktebestir", *İttihâd ve Terakki*, nr. 34, 27 Ramazan 1326/22 Ekim 1908, s. 3.
- "Sanayi-i Osmâniyye: Hereke Fabrika-i Hümâyûnu", *İkdâm*, nr. 4976, 3 Rebûlevvel 1326/4 Nisan 1908, s. 1-2.
- Uluçay, M. Çağatay, *Sancaktan Saraya (Seçme Yazılar)*, haz. M. S. Koz-H. Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Tezcan, Hülya, "Fes", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XXII, 415.
- Topal, Mehmet-Erkan Erdemir-Engin Kırılı, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, Mayıs 2012, s. 37-64.
- Yaramış, Ahmet, "Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, İstanbul 2004, s. 94-99.
- Yazıcı, Serkan, "Osmanlı Devleti'nin Bir Sanayi Merkezi Olarak Hereke", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2015, II, 707-725.
- "Yerli Feslerimiz", *Cerîde*, nr. 43, 2 Temmuz 1325/15 Temmuz 1909, s. 747-748.

3. SÜRELİ YAYINLAR

Cerîde

İkdâm

İttihâd

İttihâd ve Terakki

Lala

Mizan

Osmanlı

Sabah

Saâdet

Servet

Şûrâ-yı Ümmet

Takvîm-i Vekâyi

Tanin

Tercümân-ı Hakikat

EK – 1

HEREKE FABRİKA-İ HÜMÂYÛNU'NUN YENİ FESLERİ⁶³

Geçenlerde nigâşte-i sahife-i şükrân ve mahmidet eylediğimiz veçhile kariha-i ilhâm-sabîha-i hazret-i padişahîden hükmet-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyrulan irade-i keramet-mu'tâde-i cenâb-ı zıllul-lâhî mantûk-ı münîf-i mehâsin-redîfine tevfikân Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nun bir cihetinde bir "Fes Dârüssinâası" inşa edilmiş ve fes imalatına mübâşeret kılınmış idi.

Dârüssinâa-i mezkûrenin zaman-ı küşâdı henüz bir mâhı tecavüz etmemiş olduğu halde imalatı hayret-bahş bir surette terakki etmiş ve dün ilk mamulattan bulunan numuneler nazar-ı iftiharımızı tezyin eylemiştir. Bu fesler hakikaten cümleden serpuş-ı iftiharî olmaya şâyân-ı mükemmeliyeti hâiz ve nefaset ve nefaseti hakkında ne kadar itnâb-ı mâkâl edilse caizdir.

Fes Dârüssinâası mamulatının hâiz-i metanet ve nefaset olacağı daha bidayet-i teessüs ve küşâdında malum idi. Çünkü Hereke Fabrika-i Hümâyûnu gibi sanayi-i Osmâniyye'nin numune-i bî-hemtây-ı mükemmeliyeti olan bir müessese-i cesîme-i marifet-pîrânın mahzâ in'itâf-ı feyz-i nazar-ı kimya eser-i hazret-i şehriyâr-ı a'zamı ile vasıl olduğu muhit-i terakki içinde sây-e-i inayet-vâye-i hazret-i padişahîde her türlü levâzımı istihzâr ve istikmâl edilmiştir.

Bizim gördüğümüz fes numuneleri dârüssinâanın bir aylık semere-i sa'y ve gayretidir. Binâenaleyh tedricen daha ziyade terakki ve tekâmül edeceği ve daha enfes fes imaline muvaffak olacağı şüpheden berîdir. Bu feslerin şimdilik pazar-ı ahz u itâyâ çıkarılmaması henüz ihtiyaca kâfi derecelerde imal edilmekten münbâ'is olup imalat terakki eyledikten sonra mevki-i fûruhta ihracı mukarrerdir ki bu suret sây-e-i âtifet-pîrây-e-i cenâb-ı cihanbânîde karîben teyessür-nümâ-yı husûl olarak yüz binlerce liranın ba'de-mâ memleketimizde kalması ve dârüssinâa-i mezkûre mamulât-ı nefsesinin ahalimizin fart-ı iftihar ve mübâhâtına ziyet-bahş olması gibi muhassenât-ı mühimme-i iktisâdiyye husûle getirecektir.

Malum olduğu üzere serpuş-ı millîmiz olan fesler yalnız Avusturya dâhilindeki fabrikalarda imal ve Memâlik-i Osmâniyye'ye irsal olunur. Memâlik-i şâhâneye mezkûr fabrikalardan her sene yüz binlerce lira kıymetinde fes idhâl edilmekte olmasına nazaran Fes Dârüssinâası imalatını tevsi' ve ihtiyaca kâfi derece fes imal edildiği takdirde mebdâliğ-i mühimme-i ma'rûfe dâhilde kalmış olacaktır. Şurası da nazar-ı dikkate alınacak hususâtandır ki fes için senevî yüz binlerce lira vermekten başka tedarikinde dahi müşkülâta tesadüf olunuyor:

Evvelen: Avusturya fabrikaları mamulâtından olan fesler ekseriya nefaset ve metanet-i matlûbeyi hâiz değildir. Bazılarının rengi çabuk atar, boyası akar, kenarları bozulur.

Sâniyen: Düzinelerinin her birinin içerisinde ancak birkaç tanesi matlûb derecede görülüyor. Hâlbuki Fes Dârüssinâası mamulâtından olan feslerin boyası hâlis, nesci zarif ve metin olduğu gibi ale's-seviyye düzineleri derununda derecesi nokta-i nazarından bir çeşit bulunacak ve bu surette hem esnaf hem de ahali pek çok istifade edecektir.

Sâlisen: Avusturya fabrikaları fesleri sendika altında bulunduğundan fiyatı daima yüksek tutulmaktadır. Bu galâ-yı fiyattan ise doğrudan doğruya servet-i memleket müteessir ve mutazarrırdır. Avusturya'dan memleketimize gönderilen fesler mahallinde sendikaya tâbî olduğu gibi memleketimizde dahi iki monopol altındadır. Fabrikalar fesi burada yalnız Orosdi-Back ticarethanesine gönderir.

⁶³ Sabah, nr. 6282, 16 Safer 1325/31 Mart 1907, s. 3.

Mezkûr ticaret-hanede fes ticaretiyle meşgul Said bin Cebbare, el-Kâtib Ali Bey, Alalemciyan ve Gümüşgerdan ticarethanelerine tevzi eder. Hasılat-ı temettüü beynlerinde taksim edilir. Temettüattan yüzde yirmi altısını Said bin Cebbare, yirmi ikisini Alalemciyan ve Gümüşgerdan, on sekizini el-Kâtib Ali Bey ticarethaneleri alır. Binâenaleyh fesler her nerede satılır ise satılışın fiyatları bir ve rekabete tabi değildir. Şu halde iki sendika da şehrimizde fes fiyatı üzerine icra-yı tesir ettiğinden vaktiyle yedi buçuk kuruşa aldığımız feslerin şimdi on beş kuruşa alınması esbâb-ı mesrûdeden münba'isidir.

İşte Fes Dârüssinâası bu gibi mahâziri-i iktisâdiyyeyi ref' etmiş ve bize dayanıklı, zarif, fiyatı ehven serpuş-i millî tedarik etmiş olacağından mamulâtının her ferd tarafından hâhiş-i tâmm ve mesârr-ı bî-pâyân ve kemâl-i tevkîr-i firavân ile iktisâ edileceğinde şüphe yoktur.

El-yevm Avusturya'da mevcûd müteaddid fes fabrikalarından bir kısmı bundan elli altmış sene, diğer kısmı da hemen seksen sene evvel teessüs ederek ticaret-i adîde ve amelîyat-ı medîde neticesinde bugünkü hale gelebilmiştir. Öyle iken yine mamulâtı matlûb derecede değildir. Hâlbuki gördüğümüz fes numuneleri Fes Dârüssinâası'nın bir aylık mahsul-i mesâisi olmasına rağmen onlardan kat kat dayanıklı ve nefistir.

Netice-i âmâl-i mekârim-iştîmâl-i mülûkâneleri memâlik-i şâhâneleri dâhilinde sanat ve hırfetin daimi terakki ve teâlîsine ma'tûf ve masrûf bulunan velinimet-i bî-minnet-i akdesimiz padişah-ı terakki-perver efendimiz hazretlerinin cümle-i müessesât-ı mahâsin-gâyât-ı hazret-i mülûkânelerinden olan Hereke Kumaş ve Çuha Fabrika-i Hümâyûnu ipek halılar, döşemelikler, ipekli mensucat, salon ve yatak odaları takımı, cihaz levazımı, iç takımları, battaniyeler ve saire gibi birçok mamulât-ı nefise ve metînesiyle harice ihtiyaçtan cümleyi müstağni kılmış ve mamulâtındaki zarafet ve metaneti en büyük sergilerde fevkalâde takdirat ve mükafâta mazhar olmuş olduğu cihetle sây-i inayet-vâye-i hazret-i padişahîde serpuş-i millîmizi dahi maa-ziyâdetin tedarik ile o ihtiyacı da temin edeceğinde şüphe etmeyiz.

Hemen Cenab-ı Hak, velinimet-i bülend-iktidar ve şehriyâr-ı merâhim-şiâr padişahımız efendimiz hazretlerini her halükarda muvaffakun bî'l-hayr ve saye-i hümâ-vâye-i mülûkânelerinin fark-ı ubûdiyetimizde ebediyyen peyda ve ber-karar buyursun.

EK – 2

SANAYİ-İ OSMÂNİYYE: HERKEKE FABRİKA-İ HÜMÂYÛNU⁶⁴

Memâlik-i Şâhâne'de sanayi-i nefise ve bilhassa bütün dünyada meşhur ve muteber olan halıların nesc ve imali sanatı cidden tetkike şâyândır. Evvel emirde şurasını ihtar etmelidir ki beyne'l-İslam halıcılık Fransız, İtalyan, Rus ve Alman halı sanayiinden büsbütün farklıdır. İslamlarda sanayi-i nesciyye kendilerine mahsus bir tarzda terakki etmiştir. Sanayi-i nesciyye miyânında en mümtaz mevkide halıcılık bulunmaktadır. Osmanlı sanatkârlarının mahareti gayr-i kâbil-i taklid bir derecededir. Halıların nefâset ve tarz-ı mahsûsuna fiyatça ehveniyeti dahi munzamm olmuş, en mükemmel Şark halıları Avrupa'nın mamulât-ı mümâsilesinden ucuz çıkmakta bulunmuş olduğundan cihanın her tarafında mazhar-ı rağbet-i fevkalâde olmasına sebep budur. Fakat bu rağbetin asıl sebebi padişahân-ı 'izâm-ı Osmâniyye tarafından halıcılık sanatının temin-i terakkisi için daima bî-dirîğ-i lütuf ve inayet buyrulması hasebiyle mamulâtın fevkalâde nefaset kesbetmesidir.

64 L'Europe Politique et Littéraire'de yayımlanan makalenin tercümesidir (İkdâm, nr. 4976, 3 Rebûlevvel 1326/4 Nisan 1908, s. 1-2).

Ezcümle vâlid-i mâcid-i cenâb-ı padişahî Cennetmekân Sultan Abdülmecid Han hazretleri sanat-ı nescin terakkisi esbâbını temin ve ihzâr etmek üzere Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nu tesis eylemişlerdir. Hâmi-i mu'zam-ı ilim ve irfan olan şevketlü Abdülhamid Han-ı Sâni hazretleri bu Fabrika-i Hümâyûnu öyle bir hâl-i mükemmeliyet ve intizama ifrağ buyurmuşlardır ki memâlik-i garbiyyenin birçok fabrikalarına numune-i tekemmül olabilir.

Filhakika Hereke Fabrika-i Hümâyûnu bugün gayet mükemmel Şark halıları, pek latif ipekli ve yünlü kumaşlar imal ediyor. Bunlar fiyat ve nefasetçe Avrupa'nın emsâli mamulatına rekabet etmektedir. Taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden Fabrika-i Hümâyûn'un temin-i intizamı için bî-diriğ ve ibzâl buyrulan eltâf ve inayât gayr-i kâbil-i ta'dâddir. Fabrika-i Hümâyûn'a tahsisat-ı mukteziyye itâ ve Saray-ı Hümâyûn mefruşâtı lütfen buradan tedarik buyurulmaktadır. Tezyîd-i imalat için her türlü eltâf ve teşvikât ibrâz buyruluyor. Saray-ı Hümâyûn'dan mâadâ İtalya, Almanya, Avusturya ve Macaristan, Romanya saray-ı hükümdarîleri mefruşâtı Hereke Fabrikası'nın mamulât-ı nefîsesinden mürekkebidir. Hükümdarân hazerâtının bu rağbetini Amerika milyarderlerinin rağbet-i mahsûsası takip eylediğinden bugün destgâhların kesret ve tenevvü'üne rağmen Hereke Fabrika-i Hümâyûnu cihanın her tarafındaki müşterilerin siparişlerini yetiştirmekte düçâr-ı müşkülât oluyor.

Bundan dolayıdır ki memâlik-i şarkıyyede asla seyahat etmemiş kimseler için dahi bu fabrika hakkında biraz malumat sahibi olmak fâideden hâlî değildir. Dersâdet'ten Hereke'ye şimendifer ile dört saatte gidilir. Hereke latif bir mevkidir. Buraya gidenler yolda Adalar'ın, İzmit Körfezi'nin tasvir-i letafeti gayr-i mümkün manzaralarını, Anadolu'nun latif ağaçlarla mestur münbit tepelerini temaşaya muvaffak olurlar. Ba'de güzel bir mevkide trenden inerler. Lütfen bî-diriğ buyrulan müsaade-i seniyye-i cenâb-ı padişahî ile bütün züvâr Fabrika-i Hümâyûn'un her tarafını ziyaret edebilir. Ba'de akşamüzeri avdet olunur. Bir suretle bir günde hem Fabrika-i Hümâyûn ziyaret hem de iyi bir tenez-züh icra edilmiş olur.

Hereke'de kumaşların, halıların usûl-i nesc ve imali hakkında malumat-ı mahsûsa itâsına makalemiz müsait değildir. Zaten tarz-ı imâl ve âlât ve edevât-ı nesciyye nokta-i nazarından Garb'ın en büyük fabrikalarından hiç farkı yoktur. Hatta destgâhların usûl-i cedîdeye muvafık bulunması cihetinden bütün dünyaca meşhur goblen fabrikasına bile kat kat fâiktir. Memâlik-i şâhânede bilhassa Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nu pek iyi tanıyan bir zat diyor ki: "Fabrika-i Hümâyûn dünyanın her tarafında takdirât-ı mahsûsaya nâil olan nefis halılardan mâadâ seccade, kadife, mefruşat için ipekli ve yünlü kumaş, mendil, fanila, çorap, maşlah, şal ve sair mensucat imal eder. Şeref-sudûr buyrulan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahî hükmi-celîline tevfikân birkaç sene evvel biri çuka, diğeri fes imaline mahsus olmak üzere ayrıca iki fabrika daha tesis edilmiştir. Mamulât-ı mezkûrenin kâffesi Avrupa'nın muhtelif sergilerinde teşhir olunarak birinci mükâfat veya altun madalya kazanmıştır. Fabrika-i Hümâyûn mamulât-ı nefîsesinin şöhreti çâr-ı aktâr-ı cihana yayılmış olduğu için Dersâdet'e gelen ecânib mutlaka bu güzel fabrikayı ziyaret etmek isterler.

Lakin Fabrika-i Hümâyûn'un ehemmiyetini tezyîd eden şey yalnız bu rağbet-i fevkalâde değildir. İktisat nokta-i nazarından Hereke fabrikasının temin ettiği menâfi' pek büyüktür. Çünkü Memâlik-i Şâhâne ahalisinin mamulât-ı ecnebiyye mübâyaa etmelerine hâcet bırakmıyor. Filhakika Fabrika-i Hümâyûn mensucati nefaset, metanet ve ehveniyet nokta-i nazarından mamulât-ı ecnebiyyeye her derece ile fâiktir. Fabrika-i Hümâyûn'un Beyoğlu'nda Cadde-i Kebîr'de ve İstanbul'da Bâbîâlî Caddesi'nde açtığı mağazalarda mensucat-ı mezkûrenin kâffesi fûruht edildiği gibi Çini Fabrika-i Hümâyûnu mamulât-ı nefîsesi dahi satılmaktadır. Bu mağazalar her gün haylice hasılat yapıyor.

Fabrika-i Hümayûn'da halıcılık sanatı şu suretle talim ediliyor: Halı nescinde 1.500 kız istihdam olunmaktadır. Bunlar Müslüman ve Rum olup on beşer kişiden mürekkep kısımlara ayrılmışlardır. Her bir kısım bir muallimenin idaresindedir. Bu küçük işçiler sinn-i tehhüle vâsıl oldukları zaman Fabrika-i Hümayûn'dan çıkarak köylerinde sanat-ı nesci nesc ve ta'mim ediyorlar ve mevâdd-ı ibti-dâiyye buldukları takdirde nefis halılar, seccadeler vücuda getiriyorlar.

Fabrika-i Hümayûn işçilerinin çocukları hususi bir mektepte tahsil etmektedirler. Birkaç sene evvel kızlardan mâadâ 2.000 işçi için bir tekâüd sandığı tesis edilmiştir. Kızlar tehhül edecekleri vakit cihaza nâil oluyorlar. El-yevm tekâüd sandığının sermayesi 200.000 frank kadardır.

El-hâsıl Fabrika-i Hümayûn halıcılık sanat-ı nefsesinin Şark'ta fevkalâde parlak ve şâyân-ı iftiharını bir devre-i terakkiye dâhil olduğunu enzâr-ı âlemde ispat ediyor.

ZİRAAT RAPORLARINA GÖRE İZMİT SANCAĞINDA TARIM (1911)

HALİM DEMİRYÜREK*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son devrinde ziraat de dâhil neredeyse her alanı kapsayan yoğun bir yenileşme süreci yaşandı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası iktidar olan İttihatçıların Maliye Nazırlarından Mehmet Cavit Bey, Osmanlı'nın bir tarım memleketi olmasına dikkat çekerek, güçlü ve kurumsal bir ekonomik yapı tesis etmede ziraatın hayatî önemine vurgu yapmış; tarım sektörünün Osmanlı iktisadî yapısı içindeki önemi, İttihatçılarda teşekkül eden milli iktisat zihniyeti gibi faktörlerin de devreye girmesiyle, ziraat ve ziraatçı, Ticaret ve Ziraat Nezareti yetkililerince üzerinde durulan mühim konulardan biri haline gelmişti. Ayrıca yetkililer tarafından sahaya inilerek, Osmanlı tarımı ve tarımcısının problemleri yerinde incelenmiş, modern zirâat aletlerin kullanımı teşhir ve teşvik edilmiş, bitki ve hayvan hastalıklarıyla baş etmenin yöntemleri anlatılmış/gösterilmiş, yeni bitki/ağaç türlerinin ekimi/dikimi üzerine tecrübe çalışmaları gerçekleştirilmiş; hâsılı ziraat ve ziraatçı modernize edilmeye çalışılmıştır.

Elverişli iklimi ve verimli topraklarıyla her türden mahsulün¹ yetişmesine olanak sağlayan İzmit sancağının² merkez ve mülhakatında da nezaret yetkilileri alana inmek suretiyle, yukarıda bahse konu olan çalışmaları yürütmüşler ve ilgili makamlara rapor etmişlerdi.

Bu makalede, söz konusu raporlar doğrultusunda önce İzmit sancağının 1911 yılındaki ziraat durumuna, akabinde yetkililerin sancakta inceleme yaptıkları mahallere ve son olarak da bitki türlerine yönelik tecrübe çalışmalarına yer verilecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: halim.demiryurek@bilecik.edu.tr

15. yüzyıl vakif kayıtlarından İzmit havalisinin mahsulatının keten, ceviz, zeytin, yemiş, üzüm ve bal gibi ürünlerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Nr: 1-78, 1340, s. 27). Şemseddin Sami sancağın mahsulatı arasında hububat, sebze, meyve, şarap, pamuk, ipek kozasını zikretmektedir. Ayrıca sığır ve mandaların çok olduğunu söylemektedir (*Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, İstanbul 1307, s. 849*). Tüccarzade İbrahim Hilmi ise sancakta yetişen ürünleri şöyle sıralamaktadır; hububat sınıfından buğday, arpa, çavdar ve yulaf; baklagil çeşidinden fasulye, nohut ve mercimek; meyve cinsinden üzüm ile sanayi bitkisi türünden keten ve tütün (Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323, s. 107).
- İzmit 1888'de müstakil bir sancak statüsü kazandı (Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Kocaeli 2014, s. 19; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 175). Sancak merkezi İzmit'ti. Karamürsel, Adapazarı, Kandıra, Geyve ve sonradan kaza olan Yalova, İzmit Mutasarrıflığının diğer kazalarıydı (Halim Demiryürek, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim:1898-1904", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C. 3, Kocaeli 2015, s. 1211). Temmuz 1921 itibarıyla, büyük bölge esasından küçük bölge esasına dayanan 74 vilâyetli yeni bir sistem kabul edildi. Dâhiliye Vekâleti 1923'te mutasarrıfların isimlerinin vali ile değiştirildiğine, mülhak/müstakil bütün sancakların vilâyet unvanına sahip olduklarına ilişkin bir genelge yayınladı. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin sancak/liva kademesi, Milli Mücadele/cumhuriyet döneminde il halini aldı (Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015, s. 13). Yeni düzenleme çerçevesinde il olan *Kocaeli*, İzmit Mutasarrıflığının idari ünitelerini bünyesinde barındırmayı sürdürdü. Zira Sakarya 1954'e kadar Kocaeli'nin idari ünitelerinden biriydi. Yalova 1929'da ilçe yapılarak İstanbul'a bağlandı. İzmit ise 1930'a kadar İzmit'e bağlı kaldı. (Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909-1913-1914)*, C. 3, Ankara 1997, s. 26). 1909, 1913, 1914 ve 1926 yıllarında İzmit'in tarım ürünlerinin üretim miktarları ve hayvan varlığı için bkz. Halim Demiryürek, "İzmit'te Zirai Üretim (1909-1926)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, C. 2, Kocaeli 2016, s. 969-975).

ZİRAÎ FAALİYETLERE GENEL BAKIŞ

İzmit sancağında, 1911 senesinin ilkbahar ve yaz mevsimleri ziraî faaliyetlere müsaade etmedi. Sakarya nehri ve Mudurnu çayındaki taşmalar; Geyve, Akhisar, Adapazarı ve İzmit'te suların yükselerek baskınlara yol açması; derelerden akan suların sancağın hemen her tarafında seylaplar teşkil etmesi ve birçok mahaldeki ekili araziye harap etmesi; bağ ve bahçelerde baş gösteren hastalıklar ve kuraklık nedeniyle artan haşarat tarımsal faaliyetleri zorlaştırdı. Nitekim tütün, mısır, patates ve soğan gibi yaz ürünlerinden nispeten az mahsul alındı. Bu itibarla 1911'deki tarımsal ürün üretim miktarı 1910 yılına göre %15 ilâ %18 oranında geriledi.³

İpek böcekçiliğinden de beklenen hasılat sağlanamadı. Son yıllarda böceklerin askı zamanlarında felâşeri/felâşri hastalığına tutulup telef olmaları çiftçileri çaresiz bıraktı. 1910'da tütün mahsulünün revaç bulup yüksek fiyatlara satılması ipekçilikte başarısız olan çiftçileri tütüncülüğe sevk etti. Nitekim Bahçecik'te, Adapazarı'nda ve bazı köylerde dutluklar sökülerek tütün tarlalarına dönüştürüldü. Tütüncülüğe yönelenler yalnızca ipekçilikten şikâyetçi olanlar değildi. Ziraatla hiç münasebeti olmayanlar bile tarla kiralayarak bu işe teşebbüs etmişlerdi. Şöyle ki 1911 senesi zarfında tütün ziraatıyla uğraşanların adedi ile bu ziraata ayrılan arazinin dönümü 1910 yılına nispeten iki kat artmış ve görece fazla mahsul elde edilmişti. Lakin fazla mahsulat sebebiyle fiyatlar önemli derecede düşmüştü. Nitekim 1910'da 12 kuruş olan tütün 1911'de ancak 6 kuruşa satılabiliyordu. Dolayısıyla tütünün yüksek fiyatlarla kendilerine mâl olması çiftçileri zarara uğratmıştı.⁴

1911 yılının ilkbahar ve yaz başlangıcında tüm hububat ve meyve ağaçlarının çiçekleri açmamış ve meyve teşkiline müsaade etmemiş olsaydı çiftçilerin zararı daha da artacaktı. Diğer taraftan zeytin mahsulü 1911'de misli görülmemiş derecede artmıştı. Buna bir örnek vermek gerekirse; Yalova'nın Katırlı köyünün zeytin üretimi senelik ortalama 40-50 bin kıyyeyi⁵ geçemezken 1911'de 320.000 kıyyeye ulaşmıştı. Aynı durum ve nispet Yalova'nın diğer zeytin yetiştiren mevkiileri için de geçerliydi. Zeytin mahsulü Karamürsel ve İzmit'te de hatırı sayılır bir raddeye ulaşmıştı. Her ne kadar bazı mahallerde ağaçlar doludan zarar görmüşse de fazla bir hasar oluşturmamıştı. Muşmula mahsulü de 1910'a nispeten hem miktarca fazla hem de fiyatça yüksekti. Yalova 1910'da takriben 750.000 kıyye muşmulayı Romanya'ya sevk etmişti. Sancakta 1910'a göre sadece Yalova varidatını artırabilmişti. Nitekim bu kazanın 1910'da 488.100 kuruş olan aşar geliri, 1911'de 596.822'ye yükselmişti. Diğer idari ünitelerin hepsinin varidatı düşmüştü. Sancak geneline bakıldığında ise 1910'da 8.865.477 olan varidatın 1911'de 7.178.361'e gerilediği görülmüştür.⁶

SANCAKTA İNCELEME YAPILAN MAHALLER

Ticaret ve Ziraat Nezareti memurları, 1911 yılında Adapazarı'na altı defa giderek otuz iki gün ikamet ettiler; civar tarlaları ile Süleymaniye, Karaabdiler, Yurdan, Gerd ve Arifiye'de inceleme yaptılar. Adapazarı'nda Avrupa'dan getirilen *la bearnaise gluke, geante, abondance montvillier president, imperator, institut de beauvais* ve *kruger* türü patateslerden 80 kg. dağıtıldı. Farklı türlerdeki sebze, fasulye, yerfıstığı, mısır ve Kolombiya yulafları meraklı çiftçilere tevzî edilerek

3 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i Ziraiyyesi", Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 17, İstanbul 1328, s. 87.

4 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 88.

5 (ق) i. (Ar. kıyye) Okka, 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü: "Kıyye-i âşârî: Eski okka (1282 gr.)." "Kıyye-i cedîde: Yeni okka, kilo (1000 gr.)." <http://lugatim.com/s/KIYYE>

6 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 89.

buğların üretimi ve ticaretlerine ilişkin bilgi verildi. *Ustıla gomabris* hastalığının büyük hasarlar doğurmasına binaen sirayetinin men'î hususunda bir talimatname kaleme alınarak her tarafa ulaştırıldı. Ayrıca Arifiye'de hastalık hakkında bir konferans düzenlenerek halk bilgilendirildi. Bunun yanı sıra Adapazarı ve civar bahçelerinde *posrun lanijer* ve *armut kaplanı* hastalığı tespit edildi. Bunların etkisiz hale getirilmesi hususunda bir yönetmelik kaleme alınarak kaymakamlık vasıtasıyla dağıtıldı ve bazı bahçe sahiplerinin huzurunda ilaç hazırlanarak bir ağaca tatbik edildi. Bu hastalığın yayılma merkezinin Adapazarı'nın tren istasyonu mevki olduğu saptanarak nezarete bir rapor sunuldu.⁷

Nezaret yetkilileri Sapanca'ya da bir kere giderek üç gün inceleme yapmışlardı. Burada ziraat alet talebinde bulunan çiftlik sahipleri ile mülakat edilip, yeni usul üzere ziraat faaliyetinde bulunmalarını sağlayacak aletler için bir cetvel tanzim edildi ve aletleri tedarik edebilmek için gerekli çalışmalar yapıldı. Meyve ağaçlarında *posrun lanijer* ve *armut kaplanı* hastalığı görülerek bunların yok edilmesi hakkında bir konferans verildi. Lazım gelen ilaçların idare tarafından ücretsiz dağıtılacağı da ilan edilerek ahalinin bahçelerini ilaçlamaları teşvik edildi.⁸

Geyve merkezi ile Akhisar'ın civar bağ ve tarlaları, Ürünlü, Eşme ve İstasyon köyleri de gezildi, tohum dağıtımı yapılarak *mildiyö* hastalığına ilişkin ahaliye bilgi verildi. Ayrıca Amerika'nın Teksas eyaletinden gelen pamuk tohumlarının ihrakı, bağcılık, filoksira ve yeni usul ziraat ve ziraat aletler üzerine konuşmalar tertip edildi. Bunun yanı sıra şeker pancarı, kantolop, ananas ve diğer cins kavun tohumları, Karası'nın susam tohumu, işmuni, nobari ve afifi cinsi pamuk tohumları, Amerikan yer fıstığı, çeşitli fasulyeler ve diğer türlerde tohumlar dağıtıldı. Mısır, okalıptus tohumu, sekiz kilo göz taşı ve elli top kadar kara virüs verildi. Göz taşı karışımının hazırlanma yöntemi de fiilen gösterildi. Teksas eyaletinden bir aracı kişi vasıtasıyla ithal edilen pamuk tohumları *omthoumus grandis* haşaratı barındırdıkları gerekçesiyle nezaretin emri doğrultusunda Akhisar'da ihrak edildi..

Hendek'e ise bir defa gidilerek tütün ziraatı, kimyevî gübreler ve yeni ziraat aletlerinin kullanımı hakkında pek çok çiftçi huzurunda konferans düzenlendi. İcra edilen teşvikatın bir neticesi olarak aynı sene içinde iki kişi tütün üzerine kimyevi gübre tecrübesinde bulunacağını taahhüt etti. Bunlara üç tür gübreden 120 kg. ücretsiz dağıtıldı. Hendek ahalisine ayrıca Trabzon'dan getirilen 5.000 adet fındık fidanı ve kral filip deve dişi mısırlarından da verildi.⁹

Kandıra'ya da bir defa gidilip üç gün kalındı. Civar tarlaları, dut ve meyve bahçeleri gezilerek bunların tımarı ve budamaları hakkında bilfiil dersler verildi. Ayrıca gece birçok çiftçi huzurunda ziraat aletler, derin sürmek, ipekçilik ve bağcılık üzerine bir konuşma icra edildi ve izahatı daha iyi anlamaları için mektep tahtası üzerine resimler çizilerek ders anlatıldı.¹⁰

Bahçecik'e ise dört defa gidilerek on üç gün ikamet edildi; Rum-ı cedit, Hisareyn, Tatar, İhsaniye, Kazıklı, Değirmendere, Örcün, Saraylı, Selimiye, Lütfiye, Ahmediye, Ayazmapınar ve Çataltaş köyleri ile Hüseyinbey ve Musa Kazımbey çiftlikleri gezildi. Bahçecik'te denenmek üzere 20 kg. patates, bazı sebze tohumları, kimyevi gübre, göz taşı ve fare virüsü dağıtıldı.

7 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 92.

8 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 93.

9 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 95-96.

10 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 94; Kandıra'nın ekonomik yapısı ile ilgili olarak bkz. Kenan Göçer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III* (25-27 Mart 2016), C.II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2017, s.901-902, ss.897-910."

Diğer köylere de çekirge itlafı için gidilerek arap sabunu ile gaz yağının hazırlanma usulü gösterildi. Bundan başka Değirmendere ve Bahçecik'e tecrübe için geçici olarak birer adet pülverizatör bırakıldı; Örcün, Saraylı, ve Değirmendere köyelerine on altı kıyye göz taşı verildi ve mildiyö hastalığı hakkında bir toplantı yapıldı. Ayrıca bastırılan mildiyö tarifnameleri dağıtıldı ve Değirmendere'de birçok bağcıya *bouillie bordelaise* ilacının kullanımı uygulamalı olarak gösterildi ve öğretildi.¹¹

Karamürsel'e üç defa gidilerek merkez kasaba ve köyelerinde on iki gün teftiş yapıldı. Kaza merkezinin civar bahçe ve tarlaları ile Oluklu, Hayriye, Yalakdere, Merdegöz, Kuğlacak, Yörükler, İznik, Çakırca, Boyalıca, Kuruca, Kızderbent, Aktoprak, Tevfikiye, Feyziye, Denizçalı, Gıbtazdere, Saraycık, Altunzade ve Balçıçiftliği ve Guyunca köyelerinde incelemeler gerçekleştirildi. Her gidilen mahalde çekirge itlafına dair konferanslar verildi ve ilaçların hazırlanma metodu gösterildi. Kaza merkezindeki sebze bahçelerine dağıtılmak üzere Avrupa'dan getirtilen sebze tohumları ve Merdegöz köyüne Trabzon'dan getirtilen fındık fidanlardan 18.000 adet bırakılarak bunların dikilmesi ve bakımı hakkında bilgilendirme toplantısı düzenlendi.¹²

Yalova'da ise üç defa çekirge, bir defa filoksira için teftiş yapıldı. Bu bağlamda kaza merkezinin civar tarla ve bağlar ile Şakşak, Kapanca, Taşköprü, Kabaklı, İlyas, Kalic, Dere, Gaçık, Soğucak, Kuru, Akköy, Kadı, Safran, Paşaköy, Kirazlı, Çukurköy, Müslim, Çukur gayrimüslim köyleri, Baltacı, Millet ve Aragül çiftlikleri ile Kuru Dere mevki gezildi. Neticede dört-beş ve belki de altı seneden beri buralarda filoksiranın mevcut olduğu ama fark edilemediği anlaşıldı. Merkez kasaba ve civardaki filoksirali köyler dolaşarak Amerikan çubuklarıyla bağların yenilenmesi ve dikkat edilmesi gereken hususlar üzerine konferanslar verildi, bağcılara "Amerika asma ile bağ yetişmez yetişse bile çabuk kurur" düşüncesinin yanlışlığı anlatıldı, Amerikan çubuklar ile bağcılık yapılması hususunda ikna çalışmaları yürütüldü. Diğer yandan da bahçıvanlara kimyevî gübre verilerek deneyimde bulunmaları teşvik edildi. Ayrıca Baltacı çiftliğinde mısır pamuğu tecrübe edildi ve Karesi'den getirtilen kavun tohumları dağıtıldı. Bağcılara verilmek üzere 10 kg. miktarındaki göz taşı mahalli yetkililere teslim edildi, müracaat eden bazı bağcılara da *bouillie bordelaise* ilacının hazırlanma usulü gösterildi. Burada denenmek üzere 100 kıyye patates birkaç çiftçiye verildi ve ziraat yapılacak tarla bizzat ziraat müfettişince belirlendi, hatta bir rub¹³ ölçek kadar yer bizzat müfettiş tarafından ekildi. Yeni ziraat aletler, derin sürme vs. hakkında bir toplantı yapıldı.¹⁴

Daha önce inceleme yapılan İznik nahiyesine *mildiyö* hastalığı için bir defa daha gidildi. Çakırca, Boyalıca, Akçaalan, Akköy ve Yörükler köyü ahalisi çekirge itlafı için sevk edildi. Mildiyö hastalığı müşahade olunan İneklı, Elbeğli, Ömerli köyleri ile bağları gezildi, bu köylerin muhtarları ile meraklı bağcılarının birçoğu Elbeğli köyüne çağrılarak mildiyö hastalığı hakkında bir konferans düzenlendi. Ayrıca pülverizatör kullanımı gösterilerek, otuz kıyye kadar *bouillie bordelaise* ilacı imal edilip tüm bağcılara bir dönüm kadar bir mahalde göz taşı uygulaması fiilen gösterildi. Bundan başka 15 kıyye kadar göz taşı ücretsiz dağıtıldı ve bir pülverizatör tecrübe edilmesi için geçici bir süreliğine çiftçilere teslim edildi.¹⁵

11 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 93.

12 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 94.

13 Rub: Dörtte bir, çeyrek. Bir şeyin dört kısmından birisidir (*Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317, s. 658*).

14 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 95-96.

15 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 95-96.

ZİRAÎ TECRÜBE ÇALIŞMALARI

İzmit sancağının muhtelif yerlerindeki tarla ve bahçelerde hem yerli hem de ithal bitki türlerinin ekimi/dikimi yapılarak verim düzeylerine ilişkin deneyim çalışmaları gerçekleştirildi. Bazı bitkiler tahmin edilenin de üzerinde semere verirken bazıları ise iklim ve toprak gibi faktörler nedeniyle beklentiyi karşılamadı.

Avrupa'dan getirilen patates türleri Adapazarı ve Taşlık'ta, Adapazarı'ndan satın alınan patates cinsi ise Yalova, İzmit ve Karasu'da tecrübe edildi. Adapazarı ve Taşlık'ta özellikle *institut beanvais* ve *la bearnaise* cinslerinden çok verim alındı. *Gluke geante* cinsi de mahsuldar idi. Taşlık köyünde denenilen 30 kg. *institut de beanvaisun* bir rub' dönümünden 400 kg. hasılat alındı. Hâlbuki yerli cinsten aynı miktar araziden 250 kg. ürün alınmıştı. Adapazarı'ndaki tecrübeler ise şöyleydi: bir kişi *abondanee de moutvillier* cinsinden 50 kg. patatesi yarım dönüm arazide denedi ve tahminen 700 kg. mahsul elde etti. Oysa ki diğer yarı dönümden ancak 400 kg. mahsul alabilmişti. Başka bir mevkide birer sıra *bearnej*, *flok* ve *imparator* cinsi patatesler yan yana ekildi, yedi sıra da bunların yanına yerli cins patates ekilerek tecrübe edildi, hasat zamanına doğru bizzat mahalle gidilerek incelendi. Mevsimin çok kurak geçmesine rağmen Avrupa cinslerinin yerlilere nispeten daha dayanıklı oldukları görüldü. Yerlilerden ve Avrupa'dan getirilenlerden on kök açılarak incelendi, yerli köklerdeki patateslerin ortalama beş adet ve cevizden az büyük olduğu görüldü. Halbuki imparator cinsinin ortalama adedinin yedi ve yerlilere nispeten büyüklüğünün takriben üç misli raddesinde olduğu gözlemlenmişti. Baernej ve flok türleri ise ortalama on adedin üzerindedir. Adapazarı'nda dağıtılan patatesten 4.000 kıyyeye yakın mahsul elde edildi. Yalova'daki deneme tarlası, su baskınlarına maruz kaldığı için gayet güzel yetişmiş patatesler kökleriyle beraber sürüklenerek denize dökülmüştü. Bununla birlikte tecrübe eden kişi patateslerin gelişiminden çok memnun kalmıştı. İki kişi dahi heveslenerek patates ziraatına başlamak istemiş ve yerleri hazırlanmıştı.¹⁶

Karasu ve İzmit'teki deneyim çalışmaları olumlu neticeler vermişse de her nasılsa belediye tarafından birçok kişiye az miktarda dağıtıldığından elde edilen sonuçtan pek de istifade sağlanamamıştı. Bazıları neticeden memnun kalmış ve 1911 zarfında az miktarda ekim yapacaklarını söylemişlerdir.

Karamürsel'den getirilen kış kavunu tohumları ise Adapazarı, Yalova ve Akhisar'da tecrübe edildi ve iyi sonuç alındı. Lakin kavunun geç yetişmesi nedeniyle muhafazasının zor olduğuna hükmedildi ve pek rağbet görmedi. Bununla birlikte kavun-karpuz mahallerini uzun müddet koruma altında bulundurabilenler tarafından kış kavunu tohumlarının getirilmesi talep edildi. Avrupa'dan getirilen *kandalup*, *ananas* ve *infalur/onflur* cinsleri de söz konusu mahallerde denenerek müspet sonuçlar alındı ve 1911 zarfında ekimi yapılmak üzere tohumlar muhafaza edildi.¹⁷

Susam deneyimine gelince, İzmit ve Akhisar'da dağıtılan beyaz Çin susamı ile Karesi ziraat memurluğundan temin edilen sarı susamlardan son derece iyi sonuç alındı. Yerli cins susam tek başaktan ürün verdiği için mahsulü Karasi susamına göre düşük kaldı. Çünkü Karasi susamı tek kökten birden fazla başak sürgün verdiği için daha verimli olmaktaydı. Çin beyaz susamı, Karesi susamı kadar mahsuldar olmamış ise de fazla fiyatla satılacağı ümit edildiğinden her iki-

¹⁶ "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 97, 98, 99.

¹⁷ "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 99.

sinden alınan mahsulün tohumluğa ayrılması münasip görüldü. Lakin beyaz Çin susamının asli rengini kaybederek sarı renge tahvil edeceği de düşünöldü. Çünkü bazı tarlalardaki susamlar tohumları kadar beyaz çıkmamıştı.

Susamın yanı sıra İzmit sancağı arazisi fındık yetiştirmeye son derece müsait olduğu için fındık da tecrübe edildi. 1910 senesi *nebatat-ı müfide* tahsisatıyla Şubat sonuna kadar yaklaşık 6.000 fındık fidanı Geyve, İznik, Bahçecik, Kandıra ve Armişe’de dağıtıldı, mevkiine göre bunların yüzde beşten yüzde elliye kadarı tutmuş idi. Elbette ki bu sayı oldukça azdı. İlginç olan, 1911 senesi tahsisatıyla Kasım ayında gelen ve vakit zayı edilmeden Merdagöz, İznik, Bahçecik, Döngel, Kandıra, Sapanca, Hendek, İzmit ve Büyükderbent’te birçok şahsa dağıtılan 50.000’den fazla fındık fidanının hiçbirinin tutmaması idi. Bu durum ahali arasında *Trabzon vilayetinden dışarıya çıkarılan fındık fidanlarının başka mahalde tutup çoğalmamaları için ameler tarafından köklerinin deniz suyuna batırıldığı* şayialarına neden oldu. Diğer taraftan bu söylentiyi doğrulayan bazı gelişmeler de yaşandı. Nitekim Trabzon ve Giresun ile irtibat ve münasebeti olan birçok kişi tarafından masrafları taraflarınca karşılanarak bir hayli fındık fidanı getirilerek dikildi. Mesela, 1911’de Yalovalı bir şahıs tarafından 25.000 adet fındık fidanı getirildi, fidanların nakli esnasında bir hile yapılmaması için hususi bir adam bu mahalle gönderildi ve tamamıyla Trabzon’da cari olan usul üzere dikme işlemini yapmak için mahir bir adam fidanlarla beraber getirildi. Dikilen fidanların neredeyse hepsi tuttu. Sapanca, Geyve, Büyükderbent ve Karasu’da da Gürcü ve Laz muhacirleri Trabzon’dan epeyce miktarda fındık fidanı getirmişler, kendileri diktikleri gibi talep eden yerli ahaliye de satmışlardı. Bu fidanların önemli bir kısmı da mükemmel bir surette tuttu. Bu durum fındık fidanlarının bu havalide hatırı sayılı bir mahsul vereceğine önemli bir işaret olarak telakki edildi.¹⁸

Fındıktan alınan tatmin edici sonuç yer fıstığı için geçerli değildi. Yer fıstığı Adapazarı, Yalova, Bahçecik ve Akhisar’da denendi. Yalova, Bahçecik, Akhisar deneyimlerinden iyi netice alınmamış ise de Adapazarı’ndan son derece olumlu sonuç alındı. Tecrübe yapılan bir rub’ dönüm mahalden 60 kg. fıstık elde edildi. Bir dönümden elde edilen hasılat ise 240 kiloya ulaşmıştı. Bunun her bir kıyyesi üçer kuruşa satılacağından dönüm başından 720 kuruş elde edileceği anlaşılmıştı. Ayrıca Adapazarı arazisi patates yetiştirmeye de çok müsait olduğundan çiftçiler patates yetiştirmeyi daha faydalı görmekteydi. Zira hali hazırda, dönümden 700 kuruş kıymetinde takriben 1.000 kıyye patates alınmaktaydı ve patatesin müşterisi her zaman bulunmaktaydı. Hâlbuki yer fıstığının mahreci sınırlı ve köklenmemesi için de kurutmaya yani geniş mahallere ihtiyaç vardır. Bu sebeplerden dolayı yer fıstığı Adapazarı’nda güzel yetişebiliyorsa da yaygınlaştırılması güç olduğundan mesai harcanması doğru bulunmadı.

Benzer biçimde Senfuan? (سن فوان) ve Yoncadan da iyi sonuç alınamadı. Senfuan ve yonca tohumları Karasu’da tecrübe edildi ama beklentiyi karşılamadı. Bunun sebebi tohumların yeşerme kabiliyetlerini bir dereceye kadar kaybetmesi ve bir de tecrübe edenlerin talimatnameye uymamasıydı. Önceki seneden kalmış ve 1911’de dağıtılmış Senfuan tohumlarının vereceği neticenin, tohumların filizlenmesinde bir kusur olup olmadığını net bir şekilde ortaya koyması beklenmektedir.

Maklura deneyimi de beklentiyi karşılamadı. Dikenli maklura tohumu Adapazarı, Akhisar ve Bahçecik’te tecrübe edildi fakat hiçbir yerde tutmadı. Esasında ekileceği sırada tohumların yeşerme kabiliyetini yitirdiği görölmüş yine de ziraati icra edilmişti.¹⁹

18 “İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i...” s. 100, 101, 102.

19 “İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i...” s. 102, 103.

Sancaкта Okaliptüs Ağacı da tecrübe edildi. Sancağın tarıma elverişli İznik, Geyve, Akhisar, Yalova ve Adapazarı gibi mevkileri için fevkalade faydalı olacağı düşünülen okaliptüs tohumları adı geçen yerlerde dağıtıldı ve oldukça iyi sonuç alındı. Lakin çok az miktarda ekim yapıldığı için yetişen fidanlar da pek az oldu. Geyve, Akhisar ve İznik'e verilen okaliptüsler çimlenip bir-iki santimetre boyuna ulaştı. Önceki seneden kalan fidanların boyu ise bir buçuk metreye çıktı. Lakin okaliptüsler soğuğa dayanamadıklarından istikballeri meçhul görüldü. Nitekim 1910 senesi kışında Yalova'da baltacı çiftliğindeki 15 cm. boyuna ulaşan dört adet okaliptüs köklerinden kurudu.

Okaliptüsün aksine mısır deneyimi bereketli geçti. Altı tür mısır sancağın her tarafına dağıtılarak tecrübe edildi ve en iyi netice veren cinsler *dent de cheval* ve *king philip* oldu. Adapazarı, Arifiye ve Sapanca'da bu cinsler çok beğenilerek tohumluk için ayrıldı. Hatta bazı çiftçiler yeniden talepte bulundu ve 1911 yılı içinde bu cinslerden beşer kilo daha getirildi. Patlar türü *popkort* mısırından da çok iyi neticeler elde edildi ama bundan büyük istifade beklenmediğinden yeniden getirilmedi. *Cufcon* türü her ne kadar Yalova ile Karamürsel'in bazı taraflarında fevkalade büyüyüp altı metre kadar yükseklik kazanmışsa da sancağın diğer taraflarında hiç yeşermediği için yeniden talep görmedi.

Hayvan ve şeker pancarından da iyi sonuçlar alındı. Bunlar Geyve, İzmit, Bahçecik ve Akhisar'da denendi. Arifiye divanından getirilen bir kök 4,50 kg, Geyve'nin Eşme köyündeki bir kök ise 7 kg. sıkletindeydi. Bahçecik'te de 5 kiloluk pancarlar yetişti, şeker pancarlarının şeker oranının uygun derecede olduğu da tespit edildi.

Mısır pamuğu deneyimi ise iklim nedeniyle hayal kırıklığına yol açtı. Afifi, Eşmuni, Abası, Nubari mısır cinsi pamuk tohumları Yalova, Geyve ve Akhisar'da tecrübe edildi ve söz konusu yerlerde yetişemeyeceği anlaşıldı. Çünkü bunlar olgunlaşmak için yeterli sıcaklığı bulamamaktaydı. Kozalar bağladıkları halde yeşil kalıp açılmıyorlardı. Yetkililere göre, Sakarya nehri kanalizasyon edilip her sene vuku bulan sel baskınlarının önü alınırsa ziraata daha erken başlanabilir ve pamuk mevsimi müddeti uzatılarak belki bir başarı sağlanabilirdi. Yoksa mevcut şartlar altında bu cins mısır pamuklarından bir menfaat beklenemezdi.²⁰

Tecrübe edilen bir diğer bitki türü de Kahve Hindibası idi. Bahçecik, Adapazarı, Yalova ve Akhisar'da denendi. Bahçecik hariç diğer mahallelerde tımarına çok dikkat edilmediği için başarı sağlanamadı. Bahçecik'te yapılan tecrübeye üretilen kökler, kurutulmuş kahve ile karışık halde pişirilip içilmiş, pek cüzi bir fark hissedilmmişti. Yetkililere göre, bu bitkinin yaygınlaştırılması çiftçilere fayda sağlayabilirdi. Çiftçiler haneleri için kahveyi ucuza mal ettikten sonra geri kalanını satıp kazanca dönüştürebilirlerdi. Lakin esas mesele bu bitkiyi kullanmaya alışmaktır. Kahve hindibasının diğer bir faydası ise yapraklarının salata olarak tüketilebilmesiydi.

Bununla beraber muhtelif cinsten sebze tohumları için de tecrübe çalışmaları gerçekleşti. Avrupa'dan getirilen çeşitli türde sebze tohumları sancağın her tarafındaki bahçıvanlara dağıtıldı ve iyi sonuçlar alındı. Bunlardan en ziyade beğenilenler Paris kök kerevizi, perfeksiyon domatesi, liturman karnibaharı, Hollanda ispanağı, flazula ve kaymak fasulyeleriydi. Patlıcanların büyük kısmı gelişim göstermedi, pırasaların da yerlilere nispeten hiçbir farkının olmadığı görüldü. Tütün tohumları Bahçecik, Büvecik, Hendek ve Karamürsel'de saraycık çiftliğinde,

²⁰ "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 104, 105.

halkalı ziraat mektebinden mezun Nazım Bey tarafından tecrübe edildi ve en iyi sonucu *marylandwhite* ve *burley* cinsi verdi. Her iki cinsin renkleri de altın sarısı olup içimleri beklentiyi karşılamıştı. Yerli tütünlere nazaran daha yüksek fiyatla satılacakları lakin nispeten az mahsul verecekleri düşünüldüğünden bu cinslerin ekilmesi uygun bulunmadı. Yine de Büvecik'de denenmek üzere bir miktar tohumluk ayrıldı. Bari ve Kolombiya yulafları ise Adapazarı'nda tecrübe edildi ve iyi netice verdi. Hasılatı tohumluk olarak bırakıldı. Nezaretten yollanan keten ve kenevir tohumları, zamanında talep gelmediği için 1911 senesinde tecrübe edilemedi.²¹

SONUÇ YERİNE

1911 yılında birçok idari üniteden oluşan İzmit sancağında, iklimin normal dışı seyri, hasarat ve bitki hastalıkları gibi bazı nedenler tarımsal aktiviteleri engelleyerek verimi düşürdü ve 1911'deki tarımsal ürün üretim miktarı 1910 yılına göre geriledi. Sancakta 1910'a göre sadece Yalova varidatını artırdı, diğer idari ünitelerin hepsinin geliri düştü. Adapazarı, Sapanca, Geyve, Akhisar, Hendek, Kandıra, Bahçecik, Karamürsel, Yalova, İzmit'te nezaret yetkililerince incelemeler yapıldı, bitki ve hayvan hastalıklarıyla baş etmenin yöntemleri, yeni ziraat aletlerinin kullanımına ilişkin konferanslar verilerek ahali bilgilendirildi. Ayrıca patates, kış kavunu, susam, fındık, yer fıstığı, yonca, makkulura, okaliptüs, pancar, mısır pamuğu, kahve hindibası ve muhtelif sebze türleri için sancakta teşkil edilen tecrübe tarlalarında deneyim çalışmaları yürütüldü ve çoğundan olumlu sonuç alındı.

21 "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i..." s. 106, 107.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Nr: 1-78, 1340.
- Çam, Yusuf, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Kocaeli 2014.
- Demiryürek, Halim, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-1904)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu I*, C. 3, Kocaeli 2015.
- Demiryürek, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015.
- Demiryürek, Halim, "İzmit'te Ziraat Üretim (1909-1926)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, C. 2, Kocaeli 2016.
- Göçer, Kenan "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III* (25-27 Mart 2016), C.II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2017, ss.897-910.
- Güran, Tefik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909-1913-1914)*, C. 3, Ankara 1997.
- Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, <http://lugatim.com/s/KIYYE>
- Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, İstanbul 1307.*
- Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317.*
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323.
- "İzmit Sancağının Ahval-i Umumiye-i Ziraatıyesi", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 17, İstanbul 1328.

İZMİT TEHCİRİ DAVASI

NEJDET BİLGİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra, bağımsızlık veya özerklik peşinde koşan Ermeni örgütlerinin yönlendirmesiyle, Ermeni toplumu içinde ciddi hareketlenmeler oldu. Genelde devlete bağlı oldukları yönündeki açıklamalara rağmen, Osmanlı'nın savaş halinde bulunduğu devletlerle işbirliği ve hatta kader birliği yaptıkları somut olarak görüldü. Osmanlı Devleti, özellikle cephelere ve ikmal yollarına yakın bölgelerde önlemler alma ihtiyacı hissetti. Ve nihayetinde bu önlemler zorunlu göç ve iskanla (tehcir) zirveye ulaştı.

Olağan dönemde bile uygulanırsa sıkıntı yaratabilecek olan zorunlu göç kararı ve uygulaması, savaş dönemi şartlarında güçlükle gerçekleştirildi. Aynı zamanda birçok acı olaya ve yolsuzluğa da yol açtı. Osmanlı Devleti, zorunlu göçün üçüncü ayından itibaren ortaya çıkan şikayetleri gözönünde bulundurarak, yeni önlemler almak durumunda kaldı. Daha da önemlisi, ciddi boyuttaki öldürme ve yolsuzluk iddiaları için mahkemeler kurdu ve yargılamalar yaptı.¹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve savaşın sona ermesiyle birlikte, zorunlu göçte tabi tutulan Ermenilerin bir kısmı geri döndüler. Bu kez yeni bir yargılama süreci başladı. 1918 sonlarında kurulan Divan-ı Harb-i Örfiler ve özellikle başkent İstanbul'daki mahkeme, Ermeni zorunlu göçü / tehciri ile ilgili yargılamalar yaptı. İstanbul'daki mahkeme faaliyete geçtiği tarihten görevine son verildiği tarihe kadar çeşitli evreler geçirdi. Özellikle, Yozgat ve Trabzon tehcir davaları ile İttihat ve Terakki liderlerinin yargılandığı davalar, kamuoyunda çokça yankı uyandırdılar. Bunların yanında, yine tehcirle ilgili olan fakat daha az yankı uyandıran davalar da görüldü. Bu davalardan birisi de İzmit Tehciri Davası'dır. Dava İzmit sancağının/livasının merkezi durumunda bulunan, İzmit kazası Ermenileri ile ilgilidir.

İZMİT KAZASI VE ERMENİLER

İzmit ve çevresinde, 1523 tarihli tapu tahrir defterlerine göre, Ermeni nüfus bulunmamaktaydı. Ermeni nüfusun bölgeye XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren, Karabağ, Revan, Adana, Harput, Eğin, Kütahya, Sivas, Erzurum, Palu ve Kemah'tan geldikleri kabul edilmektedir. Ermeniler İzmit kazası dahilinde, İzmit şehrinin yanısıra, Bahçecik, Döngel, Yuvacık (Ovacık), Arslanbey, Dağköy, Akmeşe ve Haskal köylerine yerleşmişlerdir.²

İzmit müstakil sancağı, 1912 (R. 1328) tarihli devlet salnamesine göre İzmit (merkez), Adapa-

* Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nejdet.bilgi@gmail.com

1 Savaş dönemi yargılamaları hakkında bkz. Yusuf Sarınoy, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskanının Perde Arkası, İstanbul, 2012, s. 233-259.

2 Oğuz Polatel, İzmit Kazası Ermenileri'nde Dinsel Yapı ve Eğitim Faaliyetleri (1839-1915), KÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2010, s. 12; Nedim İpek, "Kocaeli'de Göç ve İskan", Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1262.

zarı, Geyve, Karamürsel, Kandıra ve Yalova olmak üzere 6 kazadan oluşmaktadır.³ Konumuzla ilgili İzmit merkez kazasında ise, 121 köyü bulunan Nefs-i İzmit dışında, 39 köyü bulunan Ermişe ve 29 köyü bulunan Bağçecik nahiyeleri bulunmaktadır.⁴ 1914 yılı Osmanlı resmi nüfus istatistiğine göre, İzmit sancağı; İzmit (merkez), Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve, Yalova ve İznik olmak üzere, toplam 7 kazadan oluşmaktadır.⁵ 1333-1334 (1917-1918) tarihli Devlet Salnamesi'nde de durum aynıdır.⁶ Yani kazalar itibarıyla savaş öncesi dönemden farklı değildir. Ayrıntıda farklılıklar bulunmakla beraber, salnamede belirtilmemektedir. Bunları kabaca şöyle tespit edebiliyoruz: Devlet Salnamesi'ne göre, 1911 yılında İzmit müstakil sancağınının merkezi olan İzmit kazası; Nefs-i İzmit, Ermişe ve Bağçecik nahiyelerinden oluşmaktadır.⁷ 1916 yılında bunlara ek olarak, İzmit kazasına bağlı Derbend nahiyesinin kurulduğu bilgisi bulunmaktadır.⁸ Ancak, 1919'daki yargılama sürecinde, nahiyenin ilk müdürü olarak görev yapan Vecihi Bey, Derbend nahiyesinin tehcirden birkaç ay önce kurulduğunu belirtmiştir.⁹ Tehcir Ağustos 1915 başında başladığına göre, bu ifadeden hareketle nahiyenin kuruluşunun Nisan-Mayıs ayları olması muhtemel görünüyor. Ama kesin olan şudur: Tehcir sırasında İzmit kazasına bağlı bir de Derbent nahiyesi¹⁰ ve başında da Vecihi Bey adında bir müdürü bulunuyordu.

Tablo 1- İzmit kazası 1914 nüfus dağılımı:

Cemaatler	Nüfus	Oran
Müslüman	40.403	56,51
Ermeni	24.321	34,02
Rum	5.226	7,31
Protestan	1.078	1,51
Yahudi	307	0,43
Yabancı	145	0,20
Keldani	8	0,01
Süryani	3	0,00
Latin	3	0,00
Toplam	71.494	99,99

Sancağın merkezi olan İzmit kazasının, 1914 yılı Osmanlı resmi nüfus istatistiğine göre, toplam nüfusu 71.494'tü. Bu toplam nüfusun 40.403'ü Müslüman, 5.226'sı Rum, 23.873'ü Gre-

3 1328 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmışyedinci sene, Dersaadet 1328, s. 849.

4 1328 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, s. 846.

5 Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, Wisconsin 1985, s. 184.

6 1333-1334 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmışsekizinci sene, Dersaadet 1334, s. 729-731.

7 1327 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmışaltıncı sene, Dersaadet 1327, ss. 834-837.

8 Enis Şahin, Sinan Demirağ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 580.

9 "Divan-ı Harb'de: Nahiy Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 30 Teşrinisani 1335, s. 3.

10 Vedat Turgut, Enis Şahin, "Derbend ve Çevresinde Mülki Yapılanma Çalışmaları ve Kartepe İlçesinin Teşekkülü", Kartepe Kitabı, I, ed. Işıl Altun, Kocaeli 2013, s. 401-403'e göre, 1923 yılında İzmit kazasında Derbend adıyla bir nahiyeye bulunmaktadır. 1925 yılında bu nahiyenin merkezinin Uzuntarla köyünde olmasından dolayı adını Uzuntarla olarak değiştirdiği belirtilmektedir.

goryen, 448'i Katolik olmak üzere 24.321'i Ermeni idi. Geri kalanı Protestan (1.078), Yahudi (307), Keldani (8), Süryani (3), Latin (3) ve Yabancı (145) nüfustu (Tablo I).¹¹ Bu tablodan çıkarılabilecek sonuç şudur: Savaş başladığında veya tehcir başladığında İzmit kazasında Gregoryen, Katolik ve Protestan olmak üzere yaklaşık 25.000 Ermeni nüfus bulunuyordu.¹² Bu tarihlerde kazaya bağlı Bahçecik'te ise yaklaşık 10.000 Ermeni nüfus bulunuyordu.¹³

İZMİT TEHCİRİ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra, bağımsızlık veya özerklik peşinde koşan Ermeni örgütlerinin, devlete karşı, savaşın gidişatını dikkate alarak tutum belirledikleri söylenebilir. Bu tutum, İtilaf Devletleri'nin ve özellikle Rusya'nın, cephelerde aldığı mesafeye endekli olmakla beraber, görünürde ve söylemde devletin yanında bir görüntü sergileme şeklindeydi. Ancak, cephelerdeki durum Osmanlı aleyhine geliştikçe, Ermeni örgütleri daha açık bir tutumla İtilaf Devletleri safında yer almaya başlamışlardı. Bu yalnızca cephede sergilenen bir tutum değildi. Ülke içinde de, özellikle coğrafi konum itibarıyla stratejik noktalarda bu tutumun yansımaları olmuştu. Ordu güzergahlarında, ikmal yollarında ve başkente ve boğazlara yakın yerlerde yaratılan ve yaratılma ihtimali olan tehlikeler, devleti önlem almaya sevk etmişti. Bu önlem önceleri uyarı şeklinde iken, sonrasında Ermeni toplumunun önde gelenlerinin belli kentlerde toplanarak kontrol altına alınması şeklinde oldu.¹⁴ Ancak, Ermenilerin tutumunda değişiklik olmadı. Bu da tehcir olarak adlandırılan zorunlu göç ve iskan uygulamasının gündeme gelmesine yol açtı.¹⁵

Osmanlı'nın savaşa girmesiyle birlikte, ülke genelinde Ermeniler arasında bir hareketlilik görünür hale geldi. Bu da ister istemez güvenlik önlemlerini gündeme getirdi. Bu çerçevede İzmit Ermenileri ile ilgili alınan önlemleri, belgelere yansıdığı kadarıyla görebiliyoruz. Polis Müdür-i Umumisi imzasıyla 7 Kasım 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, İzmit'e bağlı Arslanbey, Döngel, Yuvacık, Bahçecik köylerinin tümüyle Ermenilerle meskun olduğu ve buralarda çok miktarda silah ve cephane bulunduğu kaydedilmiştir. Nezaret bunun üzerine, 15 Kasım tarihli bir yazı ile, İzmit Mutasarrıflığı'ndan gerekenin yapılarak sonucunun bildirilmesini istemiştir. İzmit Mutasarrıfı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne verilen 26 Ocak 1915 tarihli cevapta ise, ilginç biçimde sadece belirtilen köylerde değil, Ermişe'deki kilisede dahi silahlar bulunduğu ihbar edildiği belirtilmektedir. Bu yüzden daha önce halktan silahları teslim etmeleri istendiği halde karşılık bulmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, arama kararı alınmasına rağmen bundan vazgeçildiği, şimdi de arama yapmak için birkaç tabur askere ihtiyaç duyulduğu ve faydadan çok zararı olacağı düşünülerek, uygun zamana ertelendiği bildirilmiştir.¹⁶ Bu uygun zamanın da, zorunlu olarak tehcirin hemen öncesinde ortaya çıktığını, Talat Paşa'nın hatıralarından öğreniyoruz.¹⁷

Tehcir kararından önce, Ermeni toplumunun önde gelenlerinin 24 Nisan 1915'te tutukla-

11 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, Ankara 2005, s. 617, 675; Karpat, Ottoman Population, ss. 184-185.

12 Protestan nüfusun ekseriyetinin Ermeni olması muhtemeldir.

13 Polatel, İzmit Kazası..., s. 24.

14 Bkz. Sarıay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, ss. 183-200.

15 Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Ankara 1999, ss. 24-38.

16 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), Ankara 2007, s. 106-108; 625-627.

17 Talat Paşa'nın Anıları, haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2007, s. 67.

arak İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli kentlerine zorunlu ikamete tabi tutulması sürecinde, İzmit de bu kentler arasında yer almıştır. Nitekim İzmit tehciri davasının duruşmaları sırasında bunlardan bazıları şahit olarak ifade vermişlerdir.

27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan geçici kanunla savaş alanlarındaki, savaş alanlarına yakın bölgelerdeki veya ordunun ikmal güzergahlarındaki Ermenilerin, buldukları yerlerden topluca daha iç bölgelere göç ettirilerek yerleştirilmesi yoluna gidildi. Bu çerçevede başlangıçta İzmit gibi, ülkenin batı bölgelerindeki Ermenilerin tehciri düşünülmemişti. Fakat İtilaf donanmasının Çanakkale ve Karadeniz kıyılarına taarruzları, başkente çok yakın yerlerdeki Ermenilerin de göç ettirilmesini zorunlu kılmıştır. İzmit Ermenileri de bu çerçevede tehcire dahil edilmişlerdir. Nitekim dönemin Ermeni olaylarını ele alan resmi yayında, ülke içindeki Ermeni hareketleri anlatılırken, İzmit ve çevresindeki olaylar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Rus filosunun Ereğli'yi topa tutmaya yeltendiği sıralarda Adapazarı ve İzmit Ermenilerinin de derhal tebdil-i vaziyetle casusluğa çalıştıkları görüldü. Bilhassa Adapazarı'nda Rusların birkaç güne kadar sahile dökecekleri asker ile borularını, trampetlerini çalarak gelecekleri ve o zaman bir tek Türk bırakmayacaklarını açıktan açığa söylemeye ve yortu, eyyam-ı mukaddeselerinden biri değil iken bombardıman teşebbüsü günü evlerde toplanarak çalgılarla icra-yı şadmaniye başladılar.

Hükümet Payitaht'ın yanında demek olan bu havalide bu kadar açık ve sarih harekate intizar etmiyordu. Şu ahval üzerine tahkikata mecbur oldu. Neticede: Yalnız Adapazarı'nda birkaç tanesi Adapazarı'nı tamamen berhava etmeye kafi yerli ve ecnebi mamulatından fitilli, memeli yüzlerce bombalar, mavzer, gra, son sistem tüfekler, dinamit, mavzer, Karadağ tabancaları, suret-i mahsusada imal ettirilmiş asker ve jandarma elbiseleri, binlerce cephane ve mühimmat, bomba imaline mahsus alat ve edevat, ecza, dinamit fitilleri elde edildi.

Taharriyat İzmit'e teşmil olundu. Orada da yüzlerce esliha, on onbeş kadar müthiş kuvve-i tahribiyeyi haiz memeli bombalar, Arslanbey, Ovacık, Bahçecik Ermeni karyelerinden birçok gra, manliher, mavzer ve Ermenilerin en büyük ruhban mektebini havi bulunan Ermişe nahiyesindeki mekteb kilisesinin başrahip odasından gayet cesim ve aynı zamanda kuvve-i tahribiyesi pek büyük üç dört bomba ile dolaplarından birçok esliha ve cephane çıkarıldı. Gerek merkez ve gerek Adapazarı'nda derdest olunan ihtilal heyeti erkan-ı mühimmesinin ifadatından Ruslar tarafından Karadeniz'de Sakarya nehri ağzına asker çıkarıldığı zaman bu bombaları asker bulunan mahallerde istimal, katliam icra ve askerlerin elbiselerini biliktisa asker kıyafetine girerek ordu-yı hümayunun hareketini eşkal eylemek, hükümeti şaşırtmak için tertibat-ı mahsusada yapıldığı ve teşkilatın İlan-ı Hürriyet'i müteakib defaatle İstanbul'dan, Bulgaristan'dan suret-i mahsusada gönderilen komite rüesasını ve bilhassa Pandoht nam-ı müstearını taşıyan şahıs tarafından icra edildiği ve merhum Pandoht vasıtasıyla Adapazarı'nda Dökmeci Horen Viramyan'a muhtelifülcins müdhış bombalar imal ettirilerek bunlardan birçoklarının merhum Pandoht tarafından başka tarafa nakil olduğu ve mevcut külliyetli esliha ile cephanenin Sabah Gülyan ve refikleri tarafından İstanbul'da Mahmud Paşa'da Çorapçı Hanı civarındaki silahçı mağazası sahibi Agob marifetiyle buralara naklolunduğu anlaşılmıştır.

İzmit ve civarı ve alelhusus Bahçecik komitece pek ileri gitmiş komite rüesasının en mühim cevalangahı olmuşdu. İstanbul'da Taşnaksutyun'u, bunların naşir-i efkârı olan Azadamard'ı yaşatan, komitenin her türlü teşebbüsünde ilk evvel önyak olan bu liva ile Hüdavendigâr vilayeti şubeleri idi. Adapazarı komitecilerine gelince, bunların vaziyeti İlan-ı Meşrutiyet'ten birkaç sene sonra Ermeni harflerinin mucidi olan Sahak, Mesrob isimlerindeki a'zanın yevm-i mahsusu dolayısıyla Adapazarı'nda çıkar-

dıkları, birkaç jandarma ve polis şehadetiyle neticelenen vukuat hemen her gün birbirini veli eden taşkınlıklar, İslamların izzet-i nefislerini cerihadar edecek tecavüzler ile malumdur.

Tertibat-ı isyanîyenin meydana çıktığını gören komite rüesası çeteler teşkil ile etrafa ve Bahçecik, Yalova üzerinden Bursa hududuna doğru dağıldılar. "Ahali-i İslamiye'ye şiddetle taarruza başladılar. Bunlara amele taburlarında bulunan Ermeni efrad da firar ederek iltihaka, firar etmeyenler de ellerinden geldiği kadar muavenete giriştiler." Her tarafta kama ve tüfekle katledilmiş, baltalarla parçalanmış İslam cesetleri görülmeye başladı. Bilhassa, İzmit merkezine tabi Kullar karyesinden Boşnak Malik, Abdülhamid oğlu Ali, ondört yaşında Ali oğlu Seyid, Umran oğlu Abdülgani, oğlu Me-cid; Abdullah oğlu Hüseyin, Bekir oğlu İsmail, Osman baltalar ile bu çeteler tarafından parçalandı.¹⁸

4 Ağustos 1915 tarihinde Nazır Talat imzasıyla İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen bir şifre telgrafta, liva dahilindeki Ermenilerle rin ihracından vazgeçilerek, miktarlarının bildirilmesi istenmiştir.¹⁹ Fakat aynı gün, bu telgrafın ardından bir telgraf daha gönderilerek, bütün Ermenilerin ihraç edilmesi, yalnız Adapazarı, İzmit ve Bahçecik Ermenilerine biraz müsaade verilmesi, sürenin sona ermesinden sonra sevk edilmeleri istenmiştir.²⁰ Belgelerdeki bu bilgiler, 1919 yılındaki mahkeme sürecindeki bilgilerle ilişkilendirildiğinde, tehcir tarihi biraz daha açıklık kazanmaktadır. Divan-ı Harb-i Örfî'de İzmit Tehciri Davası görülürken, tehcir sırasında Bahçecik nahiyesi müdürlüğü yapan Ali Şuuri Bey'in verdiği ifadeye göre, Bahçecik'te tehcir 6 Ağustos 1915 (24 Temmuz 1331) tarihinde başlamıştır.²¹ Ermeni kaynaklarında da tehcir için 6-9 Ağustos tarihleri verilmekle beraber, 13-15 Ağustos tarihleri de anılmaktadır.²² Ali Şuuri Bey ayrıca, Hapishane-i Umumi Müdürü İbrahim Bey'in geniş yetkilerle silahları toplamaya geldiği bilgisini de vermektedir.²³ Mahkemenin başka bir duruşmasında, şahitler tarafından İbrahim Bey'in tehcir başlamadan 15 gün önce gelerek silahları topladığı ifade edilmiştir.²⁴ Buna göre, İbrahim Bey'in silahları toplamaya geldiği tarihin 22-23 Temmuz 1915'lere denk düştüğü söylenebilir. Resmi yayından aktarılan bilgilerdeki silah araması da bu olsa gerektir. Yine mahkeme safahatında verilen ifadelerden anlaşıldığına göre, İzmit civarına tehcir emri geldiğinde Ermenilere 24 saat mühlet verilmiştir. Ancak, istekleri üzerine bu süre 48 saate çıkarılmıştır.²⁵ Dolayısıyla 4 Ağustos tarihli belgede sözü edilen müsaadenin de bu 48 saatlik mühlet olduğu anlaşılıyor. Bu sürenin de bitimi 6 Ağustos'a denk düştüğüne göre, hem mahkemede söylenen ve hem de Ermeni kaynaklarından aktarılan tarih de resmi belgedeki tarihle uyuşmuş oluyor. Fakat resmi yazışmalarda tarih sorunu yine de bitmiyor. Dahiliye Nezaretî'nden 9 Ağustos 1915 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen acele ibareli şifreye göre,

18 Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi İlan-ı Meşrutiyetden Evvel ve Sonra, İstanbul 1332, ss. 225-227. Bu bilgilerin özetlenerek dönemin Dahiliye Nazırı tarafından ifadesi için, bkz. Talat Paşa'nın Anıları, s. 67. Kullar köyünde katl edilenlerin, Ermişe nahiyesindeki ruhban okulunda, Bahçecik, Arslanbey ve Yuvacık'ta ele geçen silahların, fotoğrafları için bkz. Ermeni Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi Tesavir ve Vesaiik, Albüm Numro 1 ve 2, [yty] s. 19, 34, 38, 39.

19 Bekir Günay, Ermeni Tehciri İzmit 1914-1920, Ankara 2002, s. 95.

20 Günay, Ermeni Tehciri İzmit, s. 94,136.

21 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 28 Teşrinisani 1335, s. 2.

22 Raymond Kevorkian, Ermeni Soykırımı, Çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İstanbul 2015, s. 783-784.

23 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

24 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 23 Kanunisanı 1920, s. 2. R. Kevorkian, Jandarma Komutanı olarak andığı İbrahim Bey'in 15 Temmuz'da 200 askerle Arslanbey köyünü kuşatarak tehciri başlattığını ve ardından da Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı Çerkezlerin köyü yağmaladığını yazmaktadır. Kevorkian'ın metin içinde verdiği iki ayrı tehcir tarihine bunu da eklemek gerekir. Ancak 15 Temmuz muhtemelen silah aramasının başladığı tarihtir. Kevorkian Bahçecik'ten (Bardizag) söz ederken bu kez İbrahim Bey'i İttihad ve Terakki delegesi olarak Temmuz başında buraya geldiğini ve Arslanbey'de savurduğu tehditleri burada da tekrarladığını söylerken takdim tehcir yaptığını da farketmemiş görünüyor. Kevorkian'ın bu kadar açık ve dar alandaki tarihleri, olayları ve isimleri çelişkili biçimde sunması dikkat çekici. Kevorkian, Ermeni Soykırımı, s. 782-784.

25 "Divan-ı Harb'de: Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 30 Teşrinisani 1335, s. 3.

Adapazarı, İzmit ve Bahçecik Ermenileri için, bir hafta süre verilerek, sevk edilmelerinin daha önce bildirildiği belirtilmiş, bunun gereğinin yapılması ve verilen sürenin dolmasından sonra sevkiyatın gerçekleştirilmesi istenmiştir.²⁶ Bu uyarıdan ve mahkemede verilen bilgilerden, göç edecek Ermenilere resmi yazıda bir hafta mühlet verilirken, yerel yöneticilerin bunu önce 24 saat, sonra da 48 saat şeklinde uyguladıkları anlaşılıyor.

Dahiliye Nezareti, aralarında İzmit sancağının da bulunduğu tehcire tabi vilayet ve sancaklara gönderdiği yazılarla, sevk edilen Ermenilerin borç ve alacaklarının tesviyesini,²⁷ Emval-i Metruke Komisyonları marifetiyle mallarının korunmasını, mal ve eşyalarının ellerinden ucuza alınmasına müsaade edilmemesini, istedikleri mal ve eşyaları yanlarında götürmelerine izin verilmesini,²⁸ din değiştirenlerin, evlenenlerin ve çocukların şahsi mülklerinin korunmasını²⁹ istemiştir. Zorunlu göçün muhtemel yolsuzluklara ve kötü muameleye yol açmamasına çalışılmıştır. Hatta Dahiliye Nazırı imzasıyla 29 Ağustos 1915 tarihinde vilayet ve sancaklara gönderilen bir şifreli yazı ile, Ermenilerin sevkiyatının amacı belirtilerek, bunun dışına çıkanların cezalandırılması istenmiştir. Bu yazıya göre, "*Ermenilerin buldukları mahallerden ihraçlarıyla tayin olunan menâtika sevklerinden hükûmetçe muntazar olan gâye bu unsurun hükûmet aleyhine teşebbüsât ve faaliyetde bulunamamalarını ve bir Ermenistan hükûmeti teşkili hakkındaki âmâl-i milliyelerini takib edemeyecek bir hâle getirilmelerini te'min esasına ma'tûf*"tur.³⁰ Bu uyarının tehcirin asıl amacının dışına taşması ihtimali üzerine yapıldığı açıktır. Bütün uyarılara ve önlemlere rağmen, kötü muamele ve yolsuzlukların meydana gelmesinin engellenemediği, 1915-1916 ve 1919-1920 yargılamaları ile sabittir.

İzmit Mutasarrıfı imzasıyla 17 Eylül 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevabi yazıda, İzmit sancağının merkez ve bağlı birimlerinde bulunan, 58 bin civarındaki Ermeni nüfusun, tamamen sevk edilmiş olduğu ve liva dahilindeki istasyonlarda da toplanmış Ermeni bulunmadığı bildirilmiştir.³¹ Bu yazıdan da açıkça anlaşılacağı üzere, İzmit sancağındaki ve dolayısıyla konumuz olan İzmit kazasındaki Ermenilerin tamamı, tehcir kapsamında göç ettirilmişlerdir. Yayınlanan arşiv belgelerine göre, sevk edilen İzmit Ermenilerinin bir kısmının, çeşitli Anadolu şehir ve kasabalarında sevk edilmek üzere bekletilmekte olduğu³², bir kısmının da 1916 Şubat başlarından itibaren sevk yerleri olan Deyr-i Zor'a ulaştıkları anlaşılmaktadır.³³ İzmit Ermenileri büyük ölçüde Eskişehir, Konya ve Pozantı üzerinden Rakka, Meskene, Deyr-i Zor, Musul ve Bağdat'a gönderilmişlerdir.³⁴ İzmit Ermenileri sevk edildikten bir süre sonra, bazılarının geri döndükleri tespit edilince, 5 Aralık 1915 tarihinde İzmit mutasarrıflığına bir yazı gönderilerek, Dahiliye veya Harbiye Nezaretlerinin izni olduğunu gösterir belgesi olmadan geri dönenlerin, sevk edildikleri yerlere gönderilmesi istenmiştir.³⁵

Tehcir uygulamalarının yapıldığı tarihlerde ortaya çıkan öldürme ve yolsuzluk şikayetleri üzerine, Dahiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği tezkireyi ele alan Meclis-i Vükela, 29 Eylül 1915 tarihinde bu şikayetlerin incelenmesine, suçluların yargılanmasına ve bazı vilayet ve san-

26 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 207, 761.

27 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara, 1994, s. 75.

28 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 75-76.

29 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 117, 436.

30 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 227, 791; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 87, 389.

31 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 253, 819.

32 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 256.

33 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 349-351,

34 Kevorkian, Ermeni Soykırımı, s. 783.

35 Bülent Bakar, Ermeni Tehciri, Ankara, 2009, 105.

caklara inceleme heyetleri gönderilmesine karar vermiştir.³⁶ Nazır Talat Bey'in 28 Eylül 1915 tarihli yazısında Ermenilerin sevkleri sırasında memur ve ahaliden bazılarının kanuna aykırı hareketlerini yerinde incelemek ve suçluları Divan-ı Harblere göndermek üzere, bazı vilayet ve sancaklara heyetler gönderilmesinden söz edilmektedir. Bu heyetlerin gideceği yerler arasında, İzmit sancağı da bulunmaktadır.³⁷ Nitekim, Mayıs 1916'ya kadar İzmit sancağında tehcir sırasında işlenen suçlardan yargılananların sayısı 28'dir.³⁸

Dahiliye Nezareti'nden, aralarında İzmit sancağının da bulunduğu yerlere gönderilen 1 Eylül 1915 tarihli yazı ile, Ermenilerin sevk yerlerine bir an önce gidebilmeleri için, gereğinin yapılması isteniliyor ve masraflar için nereye ne miktar para gönderildiği de belirtiliyor. Buna göre, İzmit sancağına 100.000 kuruş gönderilmiştir.³⁹ Dahiliye Nazırı Talat Bey'in 22 Mart 1917 tarihinde vilayet ve sancaklara bildirdiğine göre, sevk ve iskan işlerine harcanmak üzere İzmit sancağına bu tarihe kadar 500.000 kuruş yardımda bulunulmuştur.⁴⁰

Tehcir uygulaması, 27 Ekim 1915 tarihinde vilayet ve sancaklara Nazır Talat imzasıyla gönderilen yazı ile, sevk için yola çıkarılanlar hariç durdurulmuştur.⁴¹ 15 Mart 1916 tarihinde, yine Nazır Talat imzasıyla vilayet ve sancaklara gönderilen bir yazı ile, askeri veya idari herhangi bir gerekçeyle, Ermenilerin sevk edilmeyeceği duyurulmuştur.⁴² Savaşın sonlarına doğru, 22 Ekim 1918 tarihinde de sevk edilen Ermenilerin yerlerine geri dönmelerine müsaade edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³ Nitekim Ekim 1918 sonlarına kadar geri dönen 25.000 Ermeni arasında, İzmit Ermenileri de bulunmaktadır.⁴⁴ Dahiliye Nazırı imzasıyla vilayet ve sancaklara gönderilen 20 Kasım 1918 tarihli yazıya göre, Bahçecik Ermenilerinin tamamı yerlerine iade edilmiş ve Ermişe Darüleytami da ilgililere teslim edilmiştir.⁴⁵ 20 Aralık 1918 tarihine kadar İzmit Ermenilerinden 9.526'sı yerlerine dönmüşlerdir.⁴⁶ Şubat 1919 itibarıyla yerlerine iade edilen İzmit Ermenilerinin sayısı 13.670'e ulaşmıştır.⁴⁷ Ermenilerin geri dönüşüyle birlikte, mallarının iadesi meselesi de gündeme gelmiştir. Mahalli yönetimlerin bu konuda nasıl davranacakları da pek açık değildi. Nitekim İzmit mutasarrıflığı, 21 Kasım 1918 tarihinde bir yazıyla Bahçecik'e dönen Ermenilerin evlerini henüz teslim alamadıklarını öğrenmiş ve inceleme başlatılmasını istemiştir.⁴⁸ 25 Mayıs 1919'da İzmit mutasarrıflığına çekilen telgrafta, Ermeni ve Rumlara ait işlemleri incelemek üzere bir İngiliz subayı ile mülkiye müfettişlerinin gönderileceği bildirilmektedir.⁴⁹ Ancak 1920 yılına kadar ne kadar Ermeni nüfusun geri döndüğü açıklık kazanmış değildir.

MAHKEME VE DURUŞMALAR

İzmit Tehciri Davası diğer önemli tehcir davaları gibi İstanbul'da görüldü. Tehcir davalarına

36 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 276-277, 853-854.

37 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 128.

38 Sarıay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, s. 248.

39 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 109.

40 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 110-111.

41 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 75-76.

42 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 134-135, 462.

43 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 169.

44 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 174.

45 Ermenilerin Sevk ve İskanı, s. 401-402, 1017.

46 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 183, 184.

47 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 190.

48 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 202.

49 Bakar, Ermeni Tehciri, s. 207.

bakmak üzere ilk Divan-ı Harb-i Örfi 16 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştu. Kısa bir süre sonra ülkenin başka bölgelerinde de yeni Divan-ı Harb-i Örfiler kurulunca (8 Ocak 1919) her birinin sorumluluk alanını belirleme sorunu ortaya çıkmıştı. Nitekim 21 Ocak 1919'da ilgili bakanlıklara gönderilen bir yazı ile duruma açıklık getirildi. Bu meyanda İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nin sorumluluk alanı, İstanbul vilayeti ile Çatalca ve İzmit sancakları olarak belirlenmiştir.⁵⁰

İzmit Tehciri Davası, İstanbul'da Esad Paşa'nın başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi tarafından görüldü. Bu mahkeme bazan İstanbul/Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi, bazan Tehcir Divan-ı Harb-i Örfisi ve en son da Birinci Divan-ı Harb-i Örfi şeklinde anılmıştır.

İzmit Tehciri Davası olarak adlandırılan bu dava, dönemin basınında, "İzmit Tehciri Muhakemesi", "Nahiye Müdürleri Davası", "Derbend ve Bahçecik Tehcirleri Muhakemesi", "Vecihi ve Şuuri Beylerle Rüfekasının Muhakemeleri", "Derbend ve Bahçecik Tehcirleri" gibi adlarla anılmıştır. İlk duruşması 27 Kasım 1919 tarihinde gerçekleştirilen davanın⁵¹, son duruşması 29 Şubat 1920'de yapılmıştır. Tespit edilen toplam duruşma sayısı ise 16'dır (Tablo - II).⁵²

Tablo II- İzmit Tehciri Davası duruşma tarihleri

1. Duruşma: 27 Kasım 1919	9. Duruşma: 31 Ocak 1920
2. Duruşma: 29 Kasım 1919	10. Duruşma: 7 Şubat 1920
3. Duruşma: 3 Aralık 1919	11. Duruşma: 14 Şubat 1920
4. Duruşma: 7 Aralık 1919	12. Duruşma: 17 Şubat 1920
5. Duruşma: 10 Aralık 1919	13. Duruşma: 19 Şubat 1920
6. Duruşma: 18 Aralık 1919	14. Duruşma: 24 Şubat 1920
7. Duruşma: 4 Ocak 1920	15. Duruşma: 25 Şubat 1920
8. Duruşma: 22 Ocak 1920	16. Duruşma: 29 Şubat 1920

MAHKEME HEYETİ

İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi heyeti, mahkemenin kurulduğu tarihten itibaren sürekli değişikliklere uğramıştır.⁵³ Bu davayı gören mahkeme ve heyetinin, İzmit Tehciri Davası'nı görmeye başlamadan önceki son şekli, 26 Ağustos 1919 tarihli irade-i seniye ile belirlenmiştir. Buna göre, Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi ile Erkan Divan-ı Harbi heyetlerinin usulen değiştirilmeleri gerekmiş ve Divan-ı Harb-i Örfi başkanlığına Beşinci Kolordu eski kumandanı Erkan-ı Harbiye Mirlivalarından Ahmed Esad Paşa, azalıklarına Dokuzuncu Kolordu eski kumandanı Erkan-ı Harbiye Mirlivası İhsan, Mülga Altıncı Ordu açığında Erkan-ı Harbiye Mirlivası Receb,

50 Bilgi, Ermeni Tehciri, s. 67-68.

51 Kevorkian, Ermeni Soykırımı, s. 1106'da davanın 15 Ocak 1920'de başladığını yazmaktadır. Oysa bu tarihe kadar 7 duruşma yapılmıştır. Üstelik 15 Ocak'ta duruşma yapıldığına dair başka hiçbir yayında bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Kevorkian'ın atıfta bulunduğu 16 Ocak tarihli La Renaissance'ın dikkatlice yeniden incelenmesi gerekir.

52 Taner Akçam, "Divan-ı Harb-i Örfi'de Görülen Davaların Listesi: Ermeni Tehciri ve Öldürmeler ile İlgili Davalar", Der. Vahakn N. Dadrian – Taner Akçam, "Tehcir ve Taktik" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakkî'nin Yargılanması 1919-1922, İstanbul 2008, s. 165-166'da davanın duruşma tarihlerini verirken, 13 Aralık ve 20 Ocak tarihlerinde de duruşma yapıldığını belirtmekle beraber, gösterilen gazetelerde ve diğerlerinde sözü edilen davalar İzmit Tehciri Davası değildir. Ayrıca Akçam, 31 Ocak tarihli duruşmayı 30 Ocak olarak göstermektedir.

53 Bu mahkemenin Esad Paşa'dan önceki geçirdiği safhalar için bkz. Bilgi, Ermeni Tehciri, ss. 69-74, 96-101, 126-130.

Hudeyde Fırkası eski kumandanı Erkan-ı Harbiye Mirlivası Ahmed Hamdi ve Usturmca Fırkası kumandanlığından emekli Erkan-ı Harbiye Mirlivası İsmail Hakkı Paşalar, aza mülazımlıklarına Erkan-ı Harbiye Miralaylarından Ahmed Refik ve İhtiyat sınıfından sınıf-ı muvazzafa nakliyle emekli Piyade Miralay Ahmed Necib Beyler tayin kılınmışlardır (Tablo III).⁵⁴ Bir gün sonra yani 27 Ağustos 1919 tarihli başka bir irade-i seniye ile Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi müstantiklerinden Haralambos Efendi azledilerek yerine Van Vilayeti İstinaf Mahkemesi eski azasından İsaî Hilmi Efendi tayin kılınmıştır.⁵⁵ Aradan birkaç gün geçtikten sonra, 31 Ağustos 1919'da mahkeme azalarından Erkan-ı Harbiye Mirlivası Ahmed Hamdi Paşa, Ankara'daki Yirminci Kolordu kumandanlığına tayin olunmuştur.⁵⁶ Yerine aynı tarihte Tedkik-i Seyyat Komisyonu'na memur Emekli Erkan-ı Harbiye Miralay Neşet Bey tayin edilmiştir.⁵⁷

Tablo III- Ağustos 1919 Sonu İtibariyle Divan-ı Harb-i Örfi

Mahkeme Reisi	Mirliva Ahmed Esad Paşa
Aza	Mirliva İhsan Paşa
Aza	Mirliva Receb Paşa
Aza	Mirliva Ahmed Hamdi Paşa
Aza	Mirliva İsmail Hakkı Paşa
Aza Mülazımı	Miralay Ahmed Refik Bey
Aza Mülazımı	Miralay Ahmed Necib Bey

23 Eylül 1919 tarihinde, Erkan Divan-ı Harbi aza mülazımı Erkan-ı Harbiye Miralay Süleyman Şakir Bey, Tehcir Divan-ı Harb-i Örfisi aza mülazımlığına tayin kılınmıştır.⁵⁸ Aynı gün, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi azalığında müstahdem Binbaşı Hamid Asaf Efendi, Bursa Tehcir Divan-ı Harb azalığına tayin olunmuştur.⁵⁹ Yalnız bu son tayinin İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi adını taşıması, bunun Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi ile aynı mahkeme olmadığını düşündürmektedir. Nitekim mahkeme üyeleri arasında bu isim yer almamaktadır.

23 Eylül 1919 tarihinde Tehcir Divan-ı Harb-i Örfisi aza mülazımı Piyade Miralay Necib Bey bu görevinden affını isteyerek emekliye ayrılmıştır.⁶⁰ Burada da Tehcir Divan-ı Harb-i Örfisi adı kullanılmıştır. Fakat konumuz olan Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi ile aynı olduğu, Miralay Necib Bey'in aza mülazımı olmasından anlaşılmaktadır. 28 Eylül 1919'da İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne eklenen konuları içeren kararname mucibince, Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi Müddeiumumiliğine Dersaadet İstinaf Mahkemesi azasından Şevket ve Müddeiumumi muavinliğine Beyrut İstinaf Mahkemesi azasından Halil Hilmi ve Müstantıklıklarına Ayıntab İstinaf mahkemesi müddei-i umumiliğinden müstafi Osman Remzi ve Haleb Mebus-ı sabıkı Artin ve Suriye İstinaf mahkemesi azasından Süleyman ve Van İstinaf mahkemesi azası sabıkasından İsaî Hilmi, Divan-ı Harb-i Örfi heyet-i tahkikiyesinden İstanbul ve Mülhakatı Sulh Hakimi Hamid ve Beyoğlu Bidayet Mahkemesi azasından Misak ve Dersaadet Bidayet Mah-

54 Takvim-i Vakayi', Nr. 3637, 31 Ağustos 1335, s. 1.

55 Takvim-i Vakayi', Nr. 3637, 31 Ağustos 1335, s. 1.

56 Takvim-i Vakayi', Nr. 3642, 10 Eylül 1335, s. 1.

57 Takvim-i Vakayi', Nr. 3642, 10 Eylül 1335, s. 2.

58 Takvim-i Vakayi', Nr. 3657, 28 Eylül 1335, s. 1.

59 Takvim-i Vakayi', Nr. 3657, 28 Eylül 1335, s. 2.

60 Takvim-i Vakayi', Nr. 3659, 30 Eylül 1335, s. 3.

kemesi müddeiumumi muavinlerinden Sakıb ve Beyoğlu Bidayet Mahkemesi müddeiumumi muavinlerinden Sadi Beyler, önceki görevlerine iade edilmiştir.⁶¹

13 Ekim 1919'da Mirliva Esad Paşa başkanlığında toplanan Birinci Divan-ı Harb-i Örfi azasından Mirliva Receb Paşa ve mütekaid Miralay Neşet Bey ile aza mülazımı Miralay Ahmed Refik Bey'in memuriyetlerine son verilmiş ve bunların yerlerine Ümera Divan-ı Harbi azasından ve mütekaidinden Mirliva Mustafa Kerimi Paşa ile yine aynı mahkemenin aza mülazımı Miralay Süleyman Şakir Bey azalığa ve daha önce Beyrut Divan-ı Harb-i Örfisi'nde bulunmuş olan Piyade Kaymakamı İbrahim Edhem Bey de aza mülazımlığına tayin edilmişlerdir.⁶²

19 Ekim 1919 tarihli bir irade-i seniyeye göre, 23 Eylül 1919 tarihinde neşr ve ilan olunan 18 Eylül 1919 tarihli kararname⁶³ mucibince, idare-i örfiye bulunan yerlerden Dersaadet'te üç ve Tekfurdağı, Bursa, Çine ve Samsun'da birer İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi oluşturulmuştur. Bu çerçevede konumuz olan Dersaadet Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi'nin reis, aza ve aza mülazımları da şu şekilde belirtilmiştir: Reis Erkan-ı Harbiye Mirlivası Ahmed Esad Paşa, Azalar Erkan-ı Harbiye Mirlivası İhsan Paşa, Erkan-ı Harbiye Mirlivası Mustafa Kerimi Paşa, Erkan-ı Harbiye Mirlivası İsmail Hakkı Paşa ve Erkan-ı Harbiye Miralay Süleyman Şakir Bey, Aza Mülazımları Erkan-ı Harbiye Miralay Şükrü Bey ve Piyade Kaymakamı İbrahim Edhem Bey (Tablo IV).⁶⁴ Bu durumda, yapılan son düzenleme ile mahkeme üyeleri arasında öncekilerden farklı olarak, sadece Aza Mülazımı Erkan-ı Harbiye Miralay Şükrü Bey bulunmaktadır. Bunun dışındakiler aynen korunmuşlardır. Fakat değişiklikler bununla son bulmamıştır. 7 Aralık 1919 tarihli irade-i seniye ile mahkemenin Aza Mülazımı Erkan-ı Harbiye Miralay Şükrü Bey Samsun Divan-ı Harb-i Örfi başkanlığına getirilmiştir.⁶⁵ 10 Aralık 1919 tarihli irade-i seniye ile, DHÖ'nin devair-i istintakiyesi işlerinin mevcut dört müstantıktan ikisi ile idaresinin mümkün olduğu anlaşıldığından Müstantık Osman Remzi ve İsaî Hilmi Efendilerin memuriyetlerine son verilmiştir.⁶⁶

61 Takvim-i Vakayî, Nr. 3661, 2 Teşrinievvel 1335, s. 1.

62 Takvim-i Vakayî, Nr. 3673, 16 Teşrinievvel 1335, s. 1.

63 Takvim-i Vakayî, Nr. 3653, 23 Eylül 1335, s. 3-4.

64 Takvim-i Vakayî, Nr. 3679, 23 Teşrinievvel 1335, s. 1.

65 Takvim-i Vakayî, Nr. 3719, 10 Kanunievvel 1335, s. 1.

66 Takvim-i Vakayî, Nr. 3724, 16 Kanunievvel 1335, s. 2.

Tablo IV- Ekim 1919 Sonu İtibariyle Divan-ı Harb-i Örfi

Mahkeme Reisi	Mirliva Ahmed Esad Paşa
Aza	Mirliva İhsan Paşa
Aza	Mirliva Mustafa Kerimi Paşa
Aza	Mirliva İsmail Hakkı Paşa
Aza	Miralay Süleyman Şakir Bey
Aza Mülazımı	Miralay Şükrü Bey
Aza Mülazımı	Kaymakam İbrahim Edhem Bey

İzmit Tehciri Davası başladığında, müddeiumumilik/savcılık makamından Şevket Bey bulunuyordu. Yargılama sürecinde Şevket Bey'in yerine, yardımcısı Hilmi Bey'in de duruşmalara çıktığı olmuştur. Dönemin basınında, davanın makam-ı müdafaasında / savunma makamında, yani avukat olarak sadece Kuddusi Bey'in bulunduğu bilgisi verilmektedir.

YARGILANANLAR VE SUÇLAMALAR

Mahkeme başkanı ilk duruşmalarda sanıklara isnad olunan cürmün nehb, garet, tehcir ve irtişa olduğunu belirtti. Mahkeme kararına göre suçlama, İzmit livası merkezi ile Bahçecik nahiyesinden, Döngel ve Yuvacık köylerinden nakledilecek olan Ermenileri kablenakl/nakilöncesi darb ve işkence etmek, emval ve eşyasını gasb eylemek ve yine İzmit livasına bağlı Derbend nahiyesinin Arslanbey köyü Ermenilerini tehcir esnasında darb ve işkence ve mallarını nehb ve garet eylemektir.⁶⁷

Davada yargılananlar, Bahçecik Nahiyesi Müdürü Ali Şuuri⁶⁸, Derbend Nahiyesi Müdürü Vecihi, Arslanbey Jandarma Karakolu Kumandanı Süleyman Çavuş, Arslanbey Jandarma Karakolu ikmal efradından Gebzeli Mustafa oğlu Ahmed Çavuş, İzmit jandarma efradından İzmitli Kadri oğlu Hasan Efendi, Hacı Halid Ağa ve Hacı Salih Efendi tutuklu olarak, Derbend Nahiyesi Jandarma Takım Kumandanı firari Cemal Çavuş, Dersaadet Hapishane-i Umumi Müdür-i Sabıki firari İbrahim Bey ve Bahçecik Nahiyesi Jandarma Kumandanı firari Faik Çavuş ise giyaplarında yargılanmışlardır. Ancak, yargılama sürecini veren gazete haberlerinde Hacı Halid Ağa ve Hacı Salih Efendi'nin adları karar duruşmasına kadar hiç zikredilmemiştir. İlginç bir biçimde bu iki isim, karar duruşmasından yaklaşık 4 ay 11 gün sonra yayımlanan resmi kararda da yer almamışlardır. Resmi karar metninde yer alan isimlerin hepsi az veya çok cezaya çarptırılmışlardır.

67 Takvim-i Vakayî, Nr. 3900, 11 Temmuz 1336, s. 3.

68 Ali Şuuri Bey, 1890'da Balıkesir'de doğdu. Balıkesir idadesinin Rüşdiye kısmından, Bursa İdadisi'nden ve 1912 yılında da Mülkiye'den mezun oldu. Aynı yıl Selanik vali maiyetine atandı ve şehrin Yunan işgaline girmesiyle esir düştü. Altı ay tutsaklıktan sonra İzmit mutasarrıflığı maiyet memurluğuna atandı. 1914 yılı Mayıs'ında Bahçecik nahiyeye müdürü oldu. 1916 Ağustos'unda Ayancık kaymakamı, Temmuz 1917'de Kastamonu Polis Müdürü oldu. Mütareke'de Ermeni tehcirinden Esat Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılandı. Tahliyesinin ardından Balıkesir'e döndü ve Nisan 1920'de Müdafa-yı Milliye Merkez Heyeti üyesi seçildi. Birkaç ay sonra da Milli Hükümet tarafından Balya kaymakamlığına atandı. İvrindi cephesinde Yunanlılara esir düştü. Mudanya mütarekesinden sonra mübadele edilerek Haziran 1923'te ülkeye döndü 1923, 1927 ve 1931 seçimlerinde Balıkesir milletvekili seçilerek TBMM'de görev yaptı. 20 Temmuz 1934 tarihinde ani bir felç geçirerek vefat etti. Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927, III. Cilt, Ankara 1995, s. 455-456; Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi TBMM –IV. Dönem 1931-1935, II. Cilt, Ankara 1996, s. 85; Mücellidoğlu Ali Çankaya, "Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte" Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), IV. Cild, Ankara 1968-1969, s. 1545.

Bu nedenle belki de bu iki isme, beraat etmiş oldukları için yer verilmemiş olabilir. Sonuçta davanın 7'si tutuklu, 3'ü firari olmak üzere toplam 10 sanığı bulunmaktadır (Tablo V).

Tablo V- İzmit Tehciri Davası'nın sanıkları

1. Bahçeçik Nahiyesi Müdürü Ali Şuuri Bey	6. Hacı Halid Ağa
2. Derbend Nahiyesi Müdürü Vecihi Bey	7. Hacı Salih Efendi
3. Arslanbey Jandarma Karakolu Kumandanı Süleyman Çavuş	8. Derbend Nahiyesi Jandarma Takım Kumandanı <i>firari</i> Cemal Çavuş
4. Arslanbey Jandarma Karakolu ikmal efradından Gebzeli Mustafa oğlu Ahmed Çavuş	9. Dersaadet Hapishane-i Umumi Müdür-i Sabıki <i>firari</i> İbrahim Bey
5. İzmit jandarma efradından İzmitli Kadri oğlu Hasan Efendi	10. Bahçeçik Nahiyesi Jandarma Kumandanı <i>firari</i> Faik Çavuş

ŞAHİTLER

Mahkeme ile ilgili haberlerde tüm detayların yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede şahitlerin çoğunun isimleri ve şahitlikleri tespit edilebilmekle beraber, tespit edilemeyenlerin de olabilceğini belirlemek gerekiyor. İlk iki duruşmadan sonra, sırasıyla tespit edilen şahitler şöyledir:

3. Duruşmada yazılı ifadesi okunan şahitlerden Tanaş Efendi, İbrahim Bey'in tutukluları dövdüğünü, İzmitli Karabet de İbrahim Bey'in 15 kadar Ermeni'yi hapsedtikten sonra jandarmalara dövdürttüğünü, Artin Kürekçiyan da yine İbrahim Bey'in kendisini tutuklayarak diğer tutuklularla birlikte jandarmalara dövdürttüğünü belirtmişlerdir.

4. Duruşmada yazılı ifade veren şahitler; Artin (Asadur): Önce Ali Şuuri Bey aleyhine ifade vermişse de, sonra gasp edilen eşyalarını bulduğu için Ali Şuuri Bey'den bir şikayeti olmadığını belirtmiştir. Diğer şahitler: İstapan, Murad Çavuş ve İzmit Polis Merkez Memuru Süleyman Fehmi Bey. Ayrıntı verilmemekle beraber bu üç şahidin de İbrahim ve Ali Şuuri Beyler aleyhinde, tehcir sırasında birçok Ermeni'yi darp ettiklerini ve eşyalarını yağmaladıklarını yazdıkları belirtilmektedir.

5. Duruşmada şahit olarak Agob Nişanyan Efendi dinlenmiştir. Nişanyan sanıkları tanımadığını, İzmit'e sevk edildiklerini ve oradan Konya'ya gönderildiklerini, İzmit'te iken İbrahim Bey'i gördüğünü söylemiştir. Aynı duruşmada şahit olarak Posta ve Telgraf Muhasebe ketebesinden Edvard Efendi de dinlenmiştir. Edvard, İzmit ve Eskişehir üzerinden Konya'ya sevk edildiğini, İzmit'te bir kiliseye kapatılarak darp edildiğini, fakat nahiye müdürleri hakkında bir şey bilmediğini söyledi. Duruşmada son olarak dinlenen şahit, Ali Şuuri Bey'in eşi mühtediye Hikmet Hanım oldu. Tehcirden, Müslüman olarak ve Ali Şuuri Bey'le evlenerek kurtulduğunu belirtiyor. Ali Şuuri Bey lehine şahitlik yapmıştır.

6. Duruşmada; Daha önce yazılı ifadesi okunan Artin (Asadur) dinlenmiştir. Asadur evinden alınan eşyalar için daha önce Ali Şuuri Bey'den şikayetçi olduğunu, sonra eşyalarını bulduğunu ve Ali Şuuri Bey'le ilgisi olmadığını öğrendiğinden şikayetini geri aldığını belirtmiştir. Duruş-

mada dinlenen diğer şahit Mıgırdıç, İstanbul'dan Çankırı'ya sevk edilirken İzmit'te 5 gün kaldığını ve İbrahim Bey'in bulunduğu bir eve götürülerek dövüldüklerini anlatmıştır. Mıgırdıç'tan sonra şahit Serope Efendi dinlenmiştir. Serope zanlıları tanımadığını İstanbul'dan Konya'ya sevk edilirken İzmit'e gönderildiklerini, burada İbrahim Bey'in maiyetindekilerin birçok kimseyi dövdüklerini ve paralarını aldıklarını duyduğunu söylemiştir. Duruşmada dinlenen son şahit, Patrikhane hademesi Kirkor Efendi oldu. Sanıkları tanımadığını, İzmit'e sevk edildiklerinde bir kiliseye hapsedildiklerini İbrahim Bey'in huzurunda kendisinin de falakaya yatırılarak paralarının alındığını söylemiştir.

7. Duruşmada; daha önce yazılı ifadesi okunan Bahçecikli Murad Çavuş şahit olarak dinlendi. Asadur Ağa'nın yanında tehcire kadar çalıştığını, Ali Şuuri Bey'in yağma yaptığını görmediğini ve duymadığını söylemiştir.

8. Duruşmada; şahitlerden Hacı Mıgırdıç Karabet dinlenmiştir. Şahit, İbrahim Bey'in tehcirten 15 gün önce silahları toplamaya geldiği, İbrahim Bey'in halka yapmadığını bırakmadığını, Ali Şuuri Bey'in de yanında bulunduğunu ve evindeki eşyaları zaptettiğini söylemiştir. Ardından diğer şahit tüccar Hamparsum Efendi dinlenmiştir. Hamparsum İstanbul'dan Deyr-i Zor'a sevk edilirken İzmit'e gönderildiklerini ve İbrahim Bey'le diğer görevlilerin kendisini dövdüklerini söylemiştir.

9. Duruşmada; Ali Şuuri Bey'in dinlenmesini istediği Amerikalı şahit Mister Rayet ve iddia şahitlerinden Receb Efendi gelmedikleri için dinlenemedi.

11. Duruşmada; Duruşmada ilk olarak şahitlerden Mister Rayet'in gönderdiği yazı okunmuş, tehcir sırasında İzmit'te bulunanın kendisi olmadığı anlaşılmıştır.

14. Duruşmada; şahit sıfatıyla Bahçecikli Rahip Aganya Efendi dinlendi. İbrahim Efendi'nin silah toplama bahanesiyle halkı darp ettiğini, Ali Şuuri Bey'in darpa katılmadığını söyledi. Diğer şahit Minas Efendi, İbrahim Bey'den dayak yediğini anlattı. Şahitlerden Kigork ise tehcir hakkında bilgi verdi. Aynı duruşmada Nişan Haçaryan veled Ohannes ise müşteki sıfatıyla maruzatta bulunmuştur. Ama kimden şikayetçi olduğu belirtilmemektedir. Ali Şuuri Bey ise Haçaryan'ın Hınçak komitesinden olduğunu ve ifadelerinin ise doğru olmadığını söylemiştir.

15. Duruşmada; ilk olarak şahit sıfatıyla Mihran Semerciyan dinlenmiştir. Ali Şuuri Bey'in tehcir sırasında yolsuzluklar yaptığını ve kendisine ait 650 lira değerindeki eşyasını tehditle aldığını söylemiştir. Ardından şahitlerden Receb Efendi ve müşteki Ardaşes Efendi dinlenmiştir. Her ikisi de Vecihi Bey aleyhinde konuşarak, sui hallerinden ve rüşvet aldığından söz etmişlerdir. Dava boyunca dinlenen veya yazılı ifadelerine başvuru şahit sayısı toplam 23'tür (Tablo VI). Ancak bunların bazıları aynı zamanda müşteki konumundadırlar.

Tablo VI- İzmit Tehciri Davası şahitleri

1-Tanaş Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.	13-Kirkor Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.
2-İzmitli Karabet, İbrahim Bey aleyhinde.	14-Hacı Mıgırdıç Karabet, İbrahim Bey aleyhinde.
3-Artin Kürekçıyan, İbrahim Bey aleyhinde.	15-Hamparsum Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.

4-Artin (Asadur): Ali Şuuri lehinde.	16-Mister Rayet, ilgisiz.
5-İstapan, İbrahim ve Ali Şuuri aleyhinde.	17-Rahip Aganya Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.
6-Murad Çavuş, İbrahim ve Ali Şuuri aleyhinde.	18-Minas Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.
7-Polis Süleyman Fehmi, İbrahim ve Ali Şuuri aleyhinde.	19-Kigork, tehcir hakkında bilgi soruldu.
8-Agob Nişanyan, İbrahim Bey aleyhinde.	20-Nişan Haçaryan veled Ohannes, müşteki.
9-Edvard Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.	21-Mihran Semerciyan, Ali Şuuri Bey aleyhinde.
10-Hikmet Hanım, Ali Şuuri Bey'in eşi ve lehinde.	22-Receb Efendi, Vecihi Bey aleyhinde.
11-Mıgırdıç, İbrahim Bey aleyhinde.	23-Ardaşes Efendi, müşteki Vecihi Bey aleyhinde.
12-Serope Efendi, İbrahim Bey aleyhinde.	

İzmit Tehciri Davası'nda şahitler ve şahitlik konusu, ilk tehcir davalarındaki şahitliklerden farklıdır. Özellikle Yozgat ve Trabzon tehcir davalarındaki şahitlik olgusunun, hem fazlaca eleştiri konusu olmasından ve hem de davalara bakış açısının ve şartların değişmiş olmasında ötürü değişmiş olduğu söylenebilir. Sözgelimi Yozgat davasında sanıkların dinlenmesini istedikleri şahitlerin masraflarını kendileri karşılamaları şartıyla getirebilecekleri söylenirken, İzmit davasında sanıkların dinlenmesini istediği şahitlerin gelmemesine rağmen mahkemenin gelmesinde ısrar etmesi o da olmazsa yazılı ifadesine başvurması taban tabana zıt tutumlardır. Ayrıca Yozgat davasında sanıklar aleyhine yalancı şahit organizasyonuna tanık olunurken, İzmit davasında şahitler arasında benzer durum varsa bile, en azından kendini hissettirmemektedir.

YARGILAMA SÜRECİ

1. Duruşma: İzmit Tehciri Davası'nın ilk duruşması 27 Kasım 1919'da yapıldı. Esad Paşa başkanlığındaki mahkemenin ikinci celsesinde Derbend nahiyesi müdürü Vecihi ve Bahçecik nahiyesi müdürü Ali Şuuri Beylerle arkadaşlarının ifadelerine başvuruldu. İddia makamında Savcı Şevket Bey, savunma adına da Avukat Kuddusi Bey bulunuyordu. Öncelikle zanlıların açık olarak hüviyetleri tespit edildi. Ardından Hapishane eski müdürü İbrahim Bey'e verilmiş olan mühlet kararname okundu. Mahkeme Reisi sanıklara isnad olunan cürmün nehb, garet, tehcir ve irtişa olduğunu söyledi ve zabıt katibi tarafından ithamname okundu. Ardından Savcı da talepnamesini okudu. Sonrasında salonda yalnızca Ali Şuuri Bey bırakılarak sorgulamaya geçildi. İlk ifade veren Ali Şuuri Bey, 1912 yılında mezun olduğunu, Kamil Paşa'nın sadaretinde Selanik vali maiyetine memur edildiğini çeşitli memuriyetlerde bulduktan sonra 1914'te Bahçecik nahiyesine tayin olduğunu, 1916'da Ayancık kaymakamlığına ve ardından Kastamonu Polis müdürlüğüne tayin edildiğini ve sonrasında da tutuklandığını söyledi. Mahkeme heyetinin emniyet-i dahiliyeyi ihlal suçlarından başka suçlara bakamayacağını söylenmesine rağmen, kendisinin bu hakkını tarihe bırakarak cevap vereceğini belirterek, tehcirde birçok kişilerin mallarını gasb ettiği iddiasını bütünüyle reddetti.⁶⁹ Ali Şuuri Bey Bahçecik'te tehcirin 24 Temmuz'da başladığını, Hapishane-i Umumi Müdürü İbrahim Bey'in tehcir sırasında Bahçe-

69 "Divan-ı Harb-i Örfi'de Emniyet-i Dahiliyeyi İhlal – Bağçecik Tehciri", İleri, 28 Teşrinisani 1919, s. 5; "Divan-ı Harb'de – Nahiyeye Müdürlüklerinin Muhakemesi", Alemdar, 28 Teşrinisani 1335, s. 2.

cik'te bulunmadığını, 1919'da geldiğini söyledi. Reis Paşa'nın tehcirden önce bazı suiistimler yaptığı iddialarının bulunduğunu söylemesi üzerine bunun mahkemenin görevi haricinde olduğunu iddia etti. Fakat Reis Paşa bunu reddederek sorusuna cevap istedi. Ali Şuuri Bey de, bunun bir yardım meselesi olduğunu, On Temmuz Bayramı sırasında Ermeni Başrahabinin bir nutkuna cevaben verdiği nutuktan sonra toplandığını söylemiştir. Bunun da söylendiği gibi 1800 değil 800 lira kadar olduğunu, Ermenilerin topladığını ve hükümet hazinesine hastahane inşası için verdiklerini söylemiştir. Bunun üzerine sanıklardan Hasan Efendi de salona alınmış ve kendisine Ali Şuuri hakkında sorular sorularak dışarı çıkarılmıştır. Ali Şuuri Bey, tehcir sırasında malul ve hasta Ermeniler için üç ev tahsis ettiğini ve bunları hastahane olarak kullandığını, bir Ermeni kızının ırzına geçmediğini, sözkonusu kızın kendi nikahı altında bulunduğunu, Ermenilerin yarısının kendisini severken yarısının sevmediğini, Ermenilerin mallarını istediği gibi sattıklarını, bazılarını götürdüklerini, kalanını da evlerinde bıraktıklarını, bunlara da emval-i metruke memurunun gelerek el koyduğunu, kendisinin değerli eşyaya elkoymadığını, gücü yettiği kadar suistimallere mani olduğunu, koyun ve dikiş makinesi aldığı iddiasının gerçek olmadığını söyledi.⁷⁰ Ardından Derbend nahiyesi müdürü Vecihi Bey salona alınmış ve sorulara cevap vermiştir. Bulunduğu nahiyede yalnızca Arslan köyünde Ermeni nüfus bulunduğunu, buradaki tehcirin de liva merkezinden idare olunduğunu, kendisinin hiçbir şeyi karışmamış olduğunu söyledi. Ardından diğer zanlılar da sorgulandı ve celse sonlandırıldı.⁷¹

2. Duruşma: Davanın ikinci duruşması 29 Kasım 1919'da yapıldı. Mahkeme heyetinin ve Savcı Şevket Bey'in salonda yerini almasından sonra Derbend nahiyesi müdürü Vecihi Bey hakkında bir yıl önce İstanbul Divan-ı Harbi'nce verilen men-i muhakeme kararı okundu. Ardından diğer zanlılar salondan çıkarılarak Vecihi Bey yalnız bırakıldı. Vecihi Bey Reis Paşa'nın soruları üzerine, Arslanbey köyüne tehcir gerçekleşikten sonra gittiğini, köyde tek Ermeni kalmamış ve eşyaların yağmalanmış olduğunu, kendisinin ötede beride kalmış eşyayı taplattırarak oradaki fabrikaya doldurduğunu ve aynı zamanda korunmasına özen gösterdiğini ve ardından da nahiyeye merkezine döndüğünü söyledi. Vecihi Bey Derbend nahiyesinin tehcirden birkaç ay önce teşekkül etmiş olduğunu, bu nedenle belediye dairesinde hiç eşya bulunmadığından bazı eşyaların teberru edildiğini ve emval-i metrukeden eşya aldığı iddiasının da bundan kaynaklandığını söyledi. Ermenilerin eşyasının bir komisyon huzurunda ve alenen müzayede ile satıldığını, Arslanbey köyünde 200 değil bir hanenin bile tahrip edilmediğini, yalnız bazı eski evlerin müzayede ile satıldığını söyledi. Bakkal Molla Receb'den bir sehpa ile bir koltuk aldığını, tehcirden sonra İstanbul'a geldiğinde Ardaşes'e tesadüf ederek kendisini tekrar tehcir etmekle tehdit edip para aldığı iddiasının iftira olduğunu, böyle adilliklere tenezzül etmeyen birisi olduğunu, Ardaşes'in de Düyun-ı Umumiye evrakında da kayıtlı olduğu şekliyle Eskişehir'e gittiğini söyledi.⁷² Vecihi Bey özetle, Arslanbey tehciri sırasında kesinlikle bir çöp bile gasp etmediğini, Ardaşes namındaki birinin bir araba eşyasının alındığını, bunu da belediye için kendisinin verdiğini, kendisinin daha önce bu hususta Divan-ı Harb'de tahkikatının yapıldığını ve men-i muhakeme kararı verildiğini belirtti.⁷³

Vecihi Bey'in sorgulanması kafi görülerek salondan çıkarıldıktan sonra, sanıklardan Ahmed Çavuş salona alınmıştır. Ahmed Çavuş sorulara verdiği cevapta; Arslanbey köyünde karakol kumandanı değil, er olduğunu, köyde dört jandarma bulunduğunu ve kumandanın da Süleyman Çavuş olduğunu söyledi ve şöyle devam etti: "*Tehcir nihayetine kadar orada bulunmuşdum. Ve-*

70 "Divan-ı Harb'de – Nahiyeye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 28 Teşrinisani 1335, s. 2.

71 "Divan-ı Harb-i Örfi'de Emniyet-i Dahiliyeyi İhlal – Bağçecik Tehciri", İleri, 28 Teşrinisani 1919, s. 5.

72 "Divan-ı Harb'de: Nahiyeye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 30 Teşrinisani 1335, s. 3.

73 "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Bağçecik Tehciri", İleri, 30 Teşrinisani 1919, s. 4.

cihi Beyi nahiye müdürü olarak tanırım. Derbend'e hiç gitmedim. Vecihi Bey bazan bizim köye gelir ve icra-yı teftişat ederdi. Vecihi Bey Arslanbey köyüne tehcirin akşamı mı, ertesi günü mü geldi, iyice hatırlayamıyorum. Tehcir edilenleri jandarma tabur kumandanı götürmüştü. Ermenilere verilen yirmidört saat mühlet talepleri üzerine kırksekiz saate iblağ olunmuşdu. Ermenilerin eşyalarını etraf köylerden gelen ahali almışdı. Bu eşya nisbeten ucuz satılıyordu. Bilfarz Ermeniler buğdayın okkasını kırk para ise otuz paradan satıyorlar ve herkese aman alınız, diye de yalvarıyorlardı. Jandarmalara katiyyen birşey almayınız, aksi halde Divan-ı Harb'e göndeririz, diye emir vermişlerdi. Ben inek değil, tavuk bile almadım. Köyün kenarında Mıgırdıç'ı soyduğum da vaki' değil ve yalandır. Esasen biz köyü terk edemez, daima içerde gezerdik. Çünkü vazifemiz inzibatı temin idi. Vecihi Bey iki araba kadar eşya almışdı, bunları belediye için almış imiş! (...) Lakin bu eşyayı tehcir edilen Ermenilerden almamışdı. Çünkü kendisi tehcir yapıldıktan sonra gelmişdi. Köye mensub yirmi kadar Ermeni vardı ki bunları aileleriyle tehcir eylemişdiler ve mektebe kapamışdılar. İşte Vecihi Bey bu askerlerin satdıkları eşyadan almışdı.”⁷⁴ Ahmed Çavuş ayrıca, Vecihi Bey'in Arslanbey köyüne geldiği sırada yanında bir miktar jandarma ile 15 kadar da Çerkes bulunduğunu, o sırada Ermenilerin bu civarda 8 Türk arabacısını katlettikleri için Vecihi Bey'in Ermenilerin eşyasından on araba kadar aldığını, fakat bunların yalnızca kendisine değil yanındaki Çerkeslere ait olduğunu da söylemiştir.⁷⁵

Ahmed Çavuş'un sorgulamasının sonuna doğru salona Süleyman Çavuş alınmıştır. Ahmed Çavuş sorgulaması bitince salondan çıkarıldıktan sonra Süleyman Çavuş sorulara şu cevabı vermiştir: *“Tehcirden bir ay sonraya kadar Arslanbey karyesinde karagol kumandanı idim. Tehcir emrini merkezden vermişlerdi. Ermeniler tehcir edilmeden evvel eşyalarının çalınmasına meydan vermemek için köyün etrafı jandarmaca sınırlanmışdı. Eşyalarını satan Ermeniler jandarma takım kumandanına müracaat ediyor ve 'ben eşyayı felanımı satdım, parasını da aldım' diyor. Bunun üzerine de takım kumandanı Nail Efendi eşyayı satın alana vesika veriyordu. Ve bu vesika sayesinde eşyalar köyden dışarı bırakılıyordu. Vecihi Bey bir kısım eşyayı ayırarak Uzuntarla'ya, hükümete götürüleceğini söylemişdi. Ben buna itiraz etdimse de dinletememişdim. Vecihi Bey'in aldığı bu eşya on üç araba idi. Eşyaların arabalara konmasına nezaret eden Vecihi Bey'di. Fakat bu eşya nereye götürüldü? Bilmiyorum. Aynı zamanda bu eşya parasız alınmışdı, zan ediyorum.”⁷⁶ Süleyman Çavuş'un ifadesinde şu bilgiler de yer aldı: *“Vecihi Bey tehcirin yapıldığı gün akşamı geldi. Ermeniler bir takım eşyalarını da satmışlardı. Kalanlar karagolun önünde idi. Kalan eşyaların bir kısmını Vecihi Bey kiliseye gönderdi. Diğer kısmını tam onüç arabaya yükleyerek aldı, gönderdi. Ben mani olmak istedim lakin dinlemedi. Ben de raporla keyfiyeti tabur kumandanıma bildirdim.”⁷⁷**

Süleyman Çavuş'tan sonra Kömürcü Hasan Efendi salona alınarak ifadesine başvurulduysa da,⁷⁸ basında ifadesi hakkında bilgi verilmemiştir. Vecihi Bey ise, *“bütün mukaddesat ve namusuna yemin ederek Ermenilerin eşyasından katiyen bir habbe almadiğini kendisine isnad olunan gasb keyfiyetinin Ardaşes'in belediye namına verdiği eşya olduğunu söyledi.”⁷⁹*

3. Duruşma: Davanın üçüncü duruşması 3 Aralık 1919'da yapıldı. Mahkeme heyeti ve Savcı Şevket Bey'in salona gelmelerinden sonra Ali Şuuri Bey dışındakiler dışarı çıkarılmıştır. Ali Şuuri Bey de sorulara şu cevabı vermiştir: *“Hayat-ı ömrümde hiçbir fırkaya intisab etmedim. İbrahim Bağçecik'e İzmit Jandarma Tabur Kumandanı ve maiyetinde birçok adam ile geldi. Kendisi*

74 “Divan-ı Harb'de: Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi”, Alemdar, 30 Teşrinisani 1335, s. 3.

75 “Divan-ı Harb-i Örfi'de – Bağçecik Tehciri”, İleri, 30 Teşrinisani 1919, s. 4.

76 “Divan-ı Harb'de: Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi”, Alemdar, 30 Teşrinisani 1335, s. 3.

77 “Divan-ı Harb-i Örfi'de – Bağçecik Tehciri”, İleri, 30 Teşrinisani 1919, s. 4.

78 “Divan-ı Harb'de: Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi”, Alemdar, 30 Teşrinisani 1335, s. 3.

79 “Divan-ı Harb-i Örfi'de – Bağçecik Tehciri”, İleri, 30 Teşrinisani 1919, s. 4.

*Jandarma Kumandanı tarafından bana takdim edildi. "Bu esnada Ermenilerin silahlarını toplamağa memur olduğu ve salahiyet-i vasia ile geldiği ilave edildi. Sonra da faaliyete başladı. Asker aileleri Bağçecik Ermenileri İzmit'e sevk olunduktan sonra geri geldi."*⁸⁰ Ali Şuuri Bey İbrahim Bey'in Hapishane-i Umumi eski müdürü olduğunu, kendisinin hareketına müdahale etmemesinin emr olunduğunu, bazı Ermenileri dövdüğü için kendisine başvurulduğunu, kendisine söylediğinde "sen karışma" cevabı aldığını ve bütün Ermenilerin mallarının komisyon vasıtasıyla satıldığını belirtmiştir.⁸¹

Ardından Derbend nahiye müdürü Vecihi Bey salona alınmış ve sorgulaması yapılmıştır. Vecihi Bey ifadesinde şunları söyledi: "324 tarihinde İttihad ve Terakki kulübüne intisab etmişdim. 329'dan sonra hiçbir fırkaya intisab etmedim. Ermenilerin tehciri sırasında Katolik ve Protestan Ermeniler dahi tehcir edilmiştir. Bunların İslam köylerinde iskanları için Dahiliye'den emir geldi. Bunun üzerine yetmiş kadar aileyi köylere taksim etdim. Bunların emvali dahi Emval-i Metruke Komisyonu tarafından satıldı. Çünkü evvela tehcir edildiler. Sonra iade edildiler."⁸² Vecihi Bey bu yetmiş hane nin asker ailesi olduğunu ve Eskişehir'den geri gönderildiklerini ve bir nisbet dahilinde İslam köylerine yerleştirdiğini belirtmiştir.⁸³ Ayrıca, İttihad ve Terakki'de bir ay kadar kaldığını ve sonrasında taşraya çıktığını da ilave etmiştir.⁸⁴

Vecihi Bey'den sonra salona sanıklardan Ahmed Çavuş alınmıştır. Ahmed Çavuş, "İbrahim Bey'le hiçbir köyde bulunmadım. İbrahim Bey köyleri kendisi gezerek silahları bizzat topladı. Orada üç papas vardı. Biri nefy olduğundan İbrahim Bey geldiği vakit iki papas kaldı. Bunları darb etdiğini işitdim. Birkaç kadını da mektebe koymuşdu. Bunları dövdüğünü, söğdüğünü bilmiyorum" *Yalnız bir kadının çocuk düşürdüğünü işitdim*" demiştir.⁸⁵ Ahmed Çavuş ifadesinde tehcir sırasında hiçbir köyde bulunmadığını, görevinin ötekini berikini buldukça vermek olduğunu, İbrahim Bey'in talepleri hakkında bilgisi bulunmadığını söylemiştir.⁸⁶

Ahmed Çavuş'tan sonra sanıklardan Süleyman Çavuş salona getirilerek sorgulanmıştır. Süleyman Çavuş ifadesinde, "Arslanbey karyesinde İbrahim Bey'in beş altı gün kadar bulunduğu, Ermenileri çağırıp Ermeni mektebine topladıklarını, kaç hane toplandıysa o kadar silah istediklerini, silah vermeyenleri sopa ile İbrahim Bey'in döğdüğünü, dışarıya çıkartılanların topal olarak çıktıklarını, şu halde falakaya yatırıldıklarını, o sırada feryad ve figan edenler varsa da ölenler olmadığını, eser-i darbdan kadının biri çocuk düşürdüğünü işitdiğini" söylemiştir.⁸⁷ Süleyman Çavuş'un İkdâm gazetesinde aktarılan ifadesine göre, İbrahim Bey mektebe toplanan Ermenilere kaç kişi olduklarını sormuş, onlar da altıyüz cevabını vermişler. Bunun üzerine, "sizden altıyüz silah isterim dedi. Getirenleri bıraktı, silah yok diyenleri döğdü. Evvelce de papas döğmüştü. Döğdüğü adamları falakaya vurarak dövüyordu. Eser-i darbdan bir kadının çocuk düşürdüğünü ahaliden işitdim. Fakat bu kadının kimin nesi olduğunu bilmiyorum"⁸⁸ şeklinde ifadesini tamamlamıştır.

Bundan sonra, mahkeme başkanının emriyle bütün zanlılar salona alınmış ve istinabe yoluyla

80 "Divan-ı Harb-i Örfî'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", İkdâm, 4 Kanunievvel 1335, s. 3; "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

81 "Divan-ı Harb-i Örfî'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri Muhakemesi", İleri, 4 Kanunievvel 1919, s. 3.

82 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

83 "Divan-ı Harb-i Örfî'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", İkdâm, 4 Kanunievvel 1335, s.3.

84 "Divan-ı Harb-i Örfî'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri Muhakemesi", İleri, 4 Kanunievvel 1919, s. 3.

85 "Divan-ı Harb-i Örfî'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", İkdâm, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

86 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

87 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

88 "Divan-ı Harb-i Örfî'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", İkdâm, 4 Kanunievvel 1335, s.3.

ifadeleri alınan bazı şahitler ve müddei şahsilerin yazılı ifadeleri zabıt katibi tarafından okunmuştur. Yazılı ifadelerde Ali Şuuri Bey'in Ermenileri darp etmediği, fakat bir Ermeni kızını zorla nikahına aldığı ve Ermenilerden 800 lira toplayıp cebine attığı belirtilmektedir.⁸⁹ Ali Şuuri Bey ise bunlar hakkında önceki duruşmada açıklamalar yaptığını söyleyerek şunları ilave etmiştir: *"Ben İbrahim Bey'e silah derci için cebir ve şiddet yapmamasını rica etmişdim. Para meselesi, geçen celsede de arz ettiğim veçhile cebren değil, kendi arzularıyla ve bir hastahane açılması için teberru edilmiş mebaliğdir. Tehcir, İzmit'den tefrik edilip gönderilen jandarmalar vasıtasıyla yapılmış olduğundan ben ne adam vurdum ve ne de tehcire müdahale etmedim. Kanunen bir tehcir yapılmakda olduğundan ben buna müdahale yapamazdım. Hin-i tehcirde nehb ve garet ve suiistimalat olmuş ise bundan ben mi mesul oluyorum? Faileri meydandadır. Onlar cevap versinler. Kadın meselesi ise, bu kız valdesi ile beraber hastahanedeki idi. Valdesi bunu alıp muhafaza etmemi rica eyledi. Ben de bir papas çağırdım. Alelusul bir nikah akd ederek taht-ı zevciyetime aldım. Elyevm zevcemdir ve bir de çocuğum vardır."*⁹⁰ Şahid Tanaş Efendi'nin ifadesinde İbrahim Bey'in adam dövdüğünü görmemekle beraber bunu herkesin söylediğini, Rahip Ohannes Efendi'nin bu yüzden ayaklarının şiş ve yara içinde olduğunu belirtiyordu. Şahitlerden İzmitli Karabet'in yazılı ifadesinde ise İbrahim Bey'in Yuvacığa beş jandarma göndererek 15 kadar Ermeniye aldırıldığını ve bunları dövdüğünü ve papazın Ali Şuuri Bey'e 100 lira verdiği belirtiliyordu. Şahit Artin Kürekçiyan ise bir tabancasını Ali Şuuri Bey'e teslim ettiğini, sonrasında İbrahim Bey'in kendisini çağırarak tutukluların yanına tıktığını, sonra da birçok jandarmalarla gelerek tutukluları birer birer dövdüğünü anlatmıştır. Benzeri birçok şahit ifadesi okunduktan sonra celse tatil edilmiştir.⁹¹

4. Duruşma: Dördüncü duruşma 7 Aralık 1919'da yapılmıştır. Mahkeme heyetinin ve sanıkların salonda yerlerini almasından sonra, 3. Duruşmada tamamlanamayan yazılı şahit ifadelerinin okunmasına devam edilmiştir. İleri gazetesi, okunan şahit ifadelerinin, Artin, İstapan, Murad Çavuş ile İzmit Polis Merkez Memuru Süleyman Fehmi Bey'e ait olduklarını yazmaktadır.⁹² Alemdar gazetesi ise duruşma safahatını biraz farklı ve daha ayrıntılı olarak şu şekilde vermektedir: *"Heyet-i hakiminin salona vürudunu müteakib geçen celsede kıraat olunan ifadat-ı tahririyeler yeniden kıraat edildi. Bu ifadelerin hemen hepsi Ermenilerin emval ve eşyalarının tehcir esnasında Ali Şuuri Bey tarafından ziyaa uğratıldığından bahis ediyordu. Badehu zabıt katibi tarafından Bağçecikli Asadur tarafından gönderilen istidanın kıraati Reis Paşa tarafından emr edildi. Bunda da her ne kadar emval ve eşyasından kısm-ı küllisinin Ali Şuuri Bey tarafından ziyaa uğradığından bahs ediliyor ise de ahiren emval-i magsubesinin kaffesini bulduğunu yazıyordu. Bu istida hakkında müddeiumuminin mütalaası soruldu ise de müddeiumumi fikrini ancak diğer evrakın kıraatını müteakib söyleyeceğini bildirmiş olduğundan şühudun istinabe suretiyle alınan ifadelerinin kıraatına zabıt katibi tarafından devam edildi. Bunların dahi kaffesi diğerlerinin mealinde idi. Bu ifade-i tahririyelerin kıraatını müteakib maznun Ali Şuuri Bey kıyamla kendisine isnad olunan bütün ceraimi bazı izahat ve delail göstererek redde çalıştı. Bundan sonra Dersaadet'de bulunan şühudun bera-yı şahadet muhakemeye celblerine lüzum hasıl olduğundan Ali Şuuri Bey'in muhakemesi şühudun vüruduna kadar talik olunmuş ve badehu Derbend nahiyesi müdiri Vecihi Bey aleyhinde mahallinde istinabe suretiyle alınan bazı şühudun ifadatı kıraat edildi. Bunlarda da Vecihi Bey'in bazı Ermeni emvalini zabt ettiğine dair isnadat vardı. Vecihi Bey bunların kıraatını müteakib kıyamla cümlesi hakkında izahat-ı lazıme bi'l-ita bu isnadatı redde çalıştı."*⁹³ İkdam gazetesi diğerlerinden farklı olarak, duruşmada müşteki Filorini'nin yazılı ifadesinin okunduğunu, ifadede Ali Şuuri bey'in birçok hanelerden eşyalar toplattığını, kendi makinesini

89 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 4 Kanunievvel 1335, s. 3.

90 "Divan-ı Harb-i Orfi'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", İkdam, 4 Kanunievvel 1335, s.3.

91 "Divan-ı Harb-i Orfi'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", İkdam, 4 Kanunievvel 1335, s.3.

92 "Divan-ı Harb-i Orfi'de – Derbend, Bağçecik Tehcirleri", İleri, 8 Kanunievvel 1919, s. 6.

93 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 8 Kanunievvel 1335, s. 3. İleri gazetesinde Artin olarak anılan şahit ismi Alemdar'da Asadur olarak geçmektedir. Muhtemelen Artin ön isim, Asadur da soy isimidir.

de aldığı ve bunları satarak bedellerini babasına gönderdiğini iddia ettiğini ve Ali Şuuri Bey'in de bunu reddettiğini belirtmektedir. Gazetede ayrıca müşteki İstefan'ın yazılı ifadesinde Hacı Ali Efendi'yi suçladığı ve Hacı Ali Efendi'nin de bunu reddettiği belirtilmektedir.⁹⁴ Yalnız gazetesinin Hacı Salih Efendi'nin ismini yanlışlıkla Hacı Ali Efendi olarak aktardığını da belirtmek gerekir. Zira yargılananlar arasında bu isimde birisi bulunmamaktadır.

5. Duruşma: Davanın 5. Duruşması 10 Aralık 1919 tarihinde yapıldı. Gazete haberlerine göre, mahkeme yine Esad Paşa başkanlığında toplanmış, fakat Savcılık makamında bu kez Hilmi Bey yer almıştır. Duruşmada ilk olarak şahit Agob Nişanyan Efendi dinlenmiştir. Nişanyan, sanıkları tanımadığını, dört yıl önce 16 arkadaşıyla sürgün edildiğini, İzmit'e sevk edildikleri sırada yolda 600-700 kadar Ermeni'ye tesadüf ettiğini, bütün muhacirlerin bir kiliseye kapatıldıklarını, Hapishane Müdürü İbrahim Bey'in de orada olduğunu ve üç gün sonra 16 kişi ile birlikte Konya'ya sevk edildiklerini söylemiştir. Nişanyan mahkeme reisinin, "siz İzmit'de iken tehcir var mı idi?" sorusuna, "evet tehcirin en şiddetli zamanı idi" cevabını vermiştir. Ayrıca İbrahim Bey'in dövüp sövdüğünü işittiğini de ilave etmiştir.⁹⁵ Ayrıca İbrahim Bey'in tehcire memur edildiğini, kendisinin Bahçecik ve Derbend civarındaki yolsuzluklardan haberi olmadığını da söylemiştir.⁹⁶

Ardından şahitlerden posta ve telgraf muhasebe ketebesinden Edvard Efendi salona alındı ve ifadesinde önce İzmit ve Eskişehir'e, sonra Konya'ya sevk olunarak orada üç yıl kaldığını, İzmit'te bir kiliseye hapsedildiklerini, burada üçer beşer darp edildiklerini, Vecihi ve Şuuri Beylerin fenalığı hakkında birşey bilmediğini söyledi.⁹⁷

Edvard Efendi çıktıktan sonra şahitlerden Ali Şuuri Bey'in eşi mühtediye Hikmet Hanım içeri alınmıştır. Hikmet Hanım kadın olduğu için celsenin gizli yapılmasını istemiş, Ali Şuuri de teyid etmişse de savcının gereksiz görmesi ve mahkeme heyetinin de müzakere ederek açık celse kararı alması üzerine Hikmet Hanım şu ifadelerde bulunmuştur: "Tehcirde İzmit'de idim. Herkes gibi bizi de sevk ediyorlardı. O zaman bir hastahane esir-i firaş [yatalak] olan valdem ve büyük annem Ali Şuuri Bey'den beni bir kere daha görmek için müsaade istemişlerdi. Bunun üzerine Ali Şuuri Bey bir adam göndererek iskeleden beni celb etdi valdem ile görüşürdü. Halet-i nez'de [can çekişme] olan valdem, Ali Şuuri Bey'den beni tehcirden kurtarmasını rica eyledi ve ben de bunun üzerine kendi arzumu din-i mübin-i İslamiyeti kabul eyledim. Ali Şuuri Bey'in bana karşı gösterdiği muhabbet hüsn-i muameleden fevkalade memnunum. Bu günde kendisinin zevcesiyim ebediyen de kendisine merbut kalacağım. Anam, babam ve her şeyim Ali Şuuri'dir."⁹⁸

Mahkeme başkanı bundan sonra İstanbul'da bulunan ve daha önce ifadeleri okunan bazı şahitlerin dinlenmesini gerekli görerek duruşmayı tamamladı.⁹⁹

94 "İzmit Tehciri Hakkındaki Muhakemenin Rüyeti", İkdam, 8 Kanunievvel 1335, s. 3.

95 "Divan-ı Harb'de – Vecihi ve Şuuri Beylerle Rüfekasının Muhakemeleri", Türk Dünyası, 11 Kanunievvel 1919, s. 3; "İzmit Tehciri Muhakemesi Divan-ı Harb'de Rüyet Edildi", İkdam, 11 Kanunievvel 1335, s. 3.

96 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 11 Kanunievvel 1335, s. 1.

97 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 11 Kanunievvel 1335, s. 1; "Divan-ı Harb'de – Vecihi ve Şuuri Beylerle Rüfekasının Muhakemeleri", Türk Dünyası, 11 Kanunievvel 1919, s. 3; "İzmit Tehciri Muhakemesi Divan-ı Harb'de Rüyet Edildi", İkdam, 11 Kanunievvel 1335, s. 3.

98 "Divan-ı Harb'de – Vecihi ve Şuuri Beylerle Rüfekasının Muhakemeleri", Türk Dünyası, 11 Kanunievvel 1919, s. 3; "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 11 Kanunievvel 1335, s. 1. İkdam'daki bilgiye göre Hikmet Hanım, nikahlarının bir papas, imam ve mahtar huzurunda kıyıldığını ve beş yaşında bir çocuğu olduğunu söylemiştir. "İzmit Tehciri Muhakemesi Divan-ı Harb'de Rüyet Edildi", İkdam, 11 Kanunievvel 1335, s. 3.

99 "Divan-ı Harb'de – Vecihi ve Şuuri Beylerle Rüfekasının Muhakemeleri", Türk Dünyası, 11 Kanunievvel 1919, s. 3.

6. Duruşma: Davanın 6. Duruşması 18 Aralık 1919'da yapıldı.¹⁰⁰ Mahkeme heyeti ve Savcı Şevket Bey salondaki yerlerini aldıktan sonra, ilk olarak şahitlerden Asadur dinledi. Asadur, daha önce yazılı olarak verdiği ifadeyi teyit ederek şunları söylemiştir: *"Maznunların hepsini tanırım. İzmit'de verdiğim ifademde evimin kapısı kırılarak bir çok eşya ve kerestelerimin yağma edildiğini söylemişdim. Filhakika avdetimde eşyalarımı ötede beride bulmuşum. Bu eşyalarımı Ali Şuuri Bey'in almadığını anladığımdan kendisiyle bir davam olmadığına dair istida vermişdim. Emin olunuz bu hususta kimse beni icbar etmemişdir. Evvelce Ali Şuuri Bey'in eşyalarımı aldığını zan ederek dava eylemişdim. Bilahire vukuubulan tahkikatım ve eşyalarımı Protestan mektebinde bulmaklığım üzerine davamdan feragat eylemiş, yanıldığımı anlamışdım. Ali Şuuri Bey'den bir şikayet ve davam yoktur."*¹⁰¹

Ardından diğer şahit Mıgırdıç şunları söylemiştir: *"Maznunları tanımam. Bendeniz İstanbul'dan ikiyüz kişi ile beraber tehcir edilerek Kangırı'ya gitdim. Üç ay kaldıktan sonra İzmit'e götürdüler. İzmit'de beş gün kaldım. Hapishane-i Umumi Müdür-i Esbakı İbrahim Bey orada idi. Bir hane vardı. Ermenileri oraya götürürler döğderdi. Beni de döğdü. Birkaç gün sonra da Konya'ya sevk olundum. İbrahim Bey hakkında başka birşey bilmiyorum."*¹⁰²

Mıgırdıç'tan sonra şahitlerden Serope Efendi şu ifadeyi verdi: *"Maznunlardan hiç birini tanımıyorum. Beni buradan İzmit'e sevk etmişdiler ve orada iki gün kalmış, sonra da Konya'ya gönderilmişdik. İzmit'de bulunduğumuz esnada Reşad ve Hikmet Beyler de orada idiler. İbrahim Bey'in birçok kimseleri fena halde döğdüğünü biliyorum. Beni kimse döğmemişdi. Lakin dayak yiyenlerden birçoğunu gözlerimle görmüşdüm. Dayağı İbrahim Bey'in maiyeti atıyordu. Reşad Bey buna iştirak etmiyordu. İbrahim Bey'in birçok kimselerden para aldığını bilmiyorum. Yalnız Sıvacıyan Efendi'den beşyüz lira aldıklarını işitmişdim."*¹⁰³

Duruşmada dinlenen son şahit Patrikhane hademesi Kirkor Efendi oldu. Kirkor Efendi'nin sorulara cevabı şu şekildedir: *"Manzunlardan hiçbirisini tanımıyorum. (331) senesi Ağustos'unda İzmit'e sevk olunmuşum. Bizi kiliseye habs etdikleri zaman Reşad ve Hikmet Beyler de orada idi. İbrahim Bey'in birçok kimseleri darb ettiğini işitiyordum. Bir gün beni de üç arkadaşım alıp götürmüşler ve ayrı bir yere habs, sonra da İbrahim Bey'in huzurunda falakaya yatırarak darb etmişlerdi. "Bu esnada bayılmışdım. Ayıldığımda kemerimdeki paraların aşırılmış olduğunu gördüm. İbrahim Bey'in bir mahbusdan üçyüz lira istediğini işitmişdim. Lakin bu mahbusun kim olduğunu şimdi hatırlayamıyorum."*¹⁰⁴

Son şahidin de salondan çıkarılmasından sonra zanlılara bazı sorular sorulmuş ve ardından istinabe yoluyla alının bazı ifadelerin ulaşması ve yeni şahitlerin dinlenmesi için yargılama ileri bir tarihe bırakılmıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ "Divan-ı Harb'de", Tercüman-ı Hakikat, 18 Kanunievvel 1335, s. 3.

¹⁰¹ "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 19 Kanunievvel 1335, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri", İleri, 19 Kanunievvel 1919, s. 3; "Divan-ı Harb'de: İzmit Tehciri", İkdâm, 19 Kanunievvel 1335, s. 3.

¹⁰² "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 19 Kanunievvel 1335, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri", İleri, 19 Kanunievvel 1919, s. 3; "Divan-ı Harb'de: İzmit Tehciri", İkdâm, 19 Kanunievvel 1335, s. 3.

¹⁰³ "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 19 Kanunievvel 1335, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri", İleri, 19 Kanunievvel 1919, s. 3; "Divan-ı Harb'de: İzmit Tehciri", İkdâm, 19 Kanunievvel 1335, s. 3.

¹⁰⁴ "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 19 Kanunievvel 1335, s. 3; "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri", İleri, 19 Kanunievvel 1919, s. 3; "Divan-ı Harb'de: İzmit Tehciri", İkdâm, 19 Kanunievvel 1335, s. 3.

¹⁰⁵ "Divan-ı Harb'de: İzmit Tehciri", İkdâm, 19 Kanunievvel 1335, s. 3; "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 19 Kanunievvel 1335, s. 3.

7. Duruşma: 7. Duruşma 4 Ocak 1920 tarihinde yapıldı. Mahkeme ikinci celsesinde İzmit Tehciri Davası'nı görüştü. Heyetin salonda yerini almasının ardından, Asadur Ağa'nın yanında müstahdem Bahçecikli Murad Çavuş şahit olarak dinlendi. Murat Çavuş şunları söyledi: *"Seferberliğin onüçüncü ayında asker oldum. Muahharen beni İzmit mahkemesinde istintak etdiler. Asadur Ağa'nın yanında tehcire kadar çalışdım. Tehcir olunurken İzmit'de bir esnafa kömürünü tamamıyla satdım, kozalarını dahi bir tüccara satdı. Hayvanatını ben satdım, paraları kendisine teslim etdim. Tekrar mağazaya vürudumda emval-i metruke namıyla eşyanın taht-ı nezarete alındığını gördüm. Ali Şuuri Bey'in emval-i metrukeyi yağma etdirdiğini katıyyen ne duydum, ne de gördüm. Ahalinin maşatlıkda eşyalarını satdığını gördüm. İbrahim Bey'i şahsen görmedim."*¹⁰⁶

Murat Çavuş'tan sonra zabıt katibi tarafından İzmit'ten istenen bilgilere gönderilen cevaplar okundu. Bunlarda Vecihi Bey'in Uzuntarla'dan getirdiği Çerkesler ile birçok eşya aldığı belirtilmekteydi. Vecihi Bey bu konuda izahat verdikten sonra, Mıgırdıç'ın istidası hakkında tahkikatta bulunulmasını istedi. Ayrıca Ali Şuuri Bey'in topladığı yardımlar hakkında istenen bilgilere verilen cevaplar da okundu. Şuuri Bey yardımların teslim olduğunu gösteren ve yerinden alınan belgeleri sundu. Bunlarda Bahçecik halkının 13.000 kuruş yardım verdikleri ve harcama yerleri yazılıydı. Mahkeme başkanı İzmit'ten istenen bilgilerin gelmesine kadar yargılamayı erteledi.¹⁰⁷

8. Duruşma: Davanın 8. Duruşması 22 Ocak 1920'de gerçekleştirildi. Mahkeme heyetinin toplanmasından sonra ilk olarak şahitlerden Hacı Mıgırdıç Karabet dinlenmiştir. Mıgırdıç Karabet şunları söylemiştir: *"Tehcir başlamazdan onbeş gün evvel İbrahim Bey gelib silahları toplamışdı. İbrahim Bey'in ahaliye yapmadığı yokdur, dayak atarken kaç defalar Ali Şuuri Bey de yanında idi. Emval-i metruke kiliseye depo edilmişdi. Bilahire bunlar yağma edilmiş, satılmış."*¹⁰⁸ Mıgırdıç Karabet'in ifadesi başka bir gazetede şöyle özetlenmektedir: *"Tehcir esnasında İzmit'de bulunduğunu, tehcirden istisna edildiğini ve tehcirin Bağçecik'de yirmi dört saat zarfında yapıldığını ve Ali Şuuri Bey'in kendi hanesine geçerek eşyalarını zabt eylediğini hikaye etdi. Ali Şuuri Bey şahidin evinde bedel-i icarını vererek ikamet etdiğini ve bedel-i icarı emval-i metruke komisyonuna tevdi etdiğine dair kendisinde vesaik mevcud bulunduğunu iddia etdi."*¹⁰⁹ Ali Şuuri Bey ise şahidin doğru söylemediğini ve şahidi dayaktan kendisinin kurtardığını söylemiştir.¹¹⁰ Ardından şahitlerden tüccar Hamparsum Efendi dinlenmiştir. Hamparsum Efendi İstanbullu olduğunu ve İstanbul'dan bazı Ermeni düşünürlerle birlikte, İzmit'e sevk edildiğini, orada 4 gün tutulduklarını, sorgulanmaları için Polis Müdüriyeti Siyasi Kısım Müdürü Reşad Bey'in geldiğini ve Hapishane Müdürü İbrahim Bey'le beraber kendisini dövdüğünü, sonra Deyr-i Zor'a sevk edilirken Konya civarında firar ettiğini anlatmıştır.¹¹¹ Ardından bir gazeteye göre, İzmit mutasarrıflığından istenen bilgilere gelen cevaplar¹¹², diğer birine göre ise, savcının isteği üzerine, mahkemenin davetine icabet etmeyen üç şahidin ilk ifadeleri¹¹³ okundu ve yargılama ileri tarihe bırakıldı.

9. Duruşma: Davanın 9. Duruşması 31 Ocak 1920 tarihinde yapıldı. Celsenin açılmasından

106 "Divan-ı Harb'de – İzmit Tehciri Muhakemesi", Vakıf, 5 Kanunısani 1336, s. 3.

107 "Divan-ı Harb'de – İzmit Tehciri Muhakemesi", Vakıf, 5 Kanunısani 1336, s. 3; "Divan-ı Harb'de – Nahiy Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 5 Kanunısani 1920, s. 2

108 "Divan-ı Harb'de – Nahiy Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 23 Kanunısani 1920, s. 2.

109 "Divan-ı Harb-i Örfi'de İzmit Tehciri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 23 Kanunısani 1336, s. 3.

110 "Divan-ı Harb'de – Nahiy Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 23 Kanunısani 1920, s. 2.

111 "Divan-ı Harb-i Örfi'de İzmit Tehciri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 23 Kanunısani 1336, s. 3; "Divan-ı Harb'de – Nahiy Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 23 Kanunısani 1920, s. 2.

112 "Divan-ı Harb-i Örfi'de İzmit Tehciri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 23 Kanunısani 1336, s. 3.

113 "Divan-ı Harb'de – Nahiy Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 23 Kanunısani 1920, s. 2.

sonra Ali Şuuri Bey'in ısrarla dinlenmesini istediği müdafaa şahitlerinden Mister Rayet ve iddia şahitlerinden Receb Efendi'nin gelmediği anlaşıldı. Savcı, Ali Şuuri Bey ısrar etmediği takdirde Mister Rayet'in dinlenmesine gerek olmadığını söyledi. Ali Şuuri Bey de, yargılamanın bir an önce tamamlanması için Mister Rayet'in dinlenmesinden feragat ettiğini, iane meselesine ait elinde daha güçlü belgelerin ve bu meselenin daha önce incelenmiş olduğunu söyledi. Mahkeme başkanı Esad Paşa ise Mister Rayet'in gerçeğin aydınlatılması için dinlenmesine daha önce karar verildiğini, Receb Efendi'nin de aranması için müzekkere çıkarılacağını söyledi.¹¹⁴

Daha sonra Vecihi Bey'e emval-i metrukeden aldığı eşyalar hakkında sorular soruldu. O da, *"Teberru olunan eşyalar ile birlikde eşya aldığım söyleniyor, bunlar hep menkulata müstenid ifadadır"* diyerek, iddiaları reddetti. Okunan zabıtnamede Vecihi Bey'in maiyetinde getirdiği Çerkeslerin emval-i metrukeden mal aldıkları, evlere girdikleri yazılıdır. Vecihi Bey ise bu hususun şimdiye kadar sorulmadığını söyledi. Sonra zabıtname fezlekesinin men-i muhakeme hakkındaki kısmı okundu. Burada Vecihi Bey'in Ardaşes'in mallarını aldığının tebeyyün etmediğinden men-i muhakemesine karar verildiği yazılmaktaydı. Ardından yargılama 7 Şubat Cumartesi gününe ertelenerek duruşma tamamlandı.¹¹⁵

10. Duruşma: 10. Duruşma 7 Şubat 1920 tarihinde yapıldı. Esad Paşa başkanlığındaki mahkeme heyetinin yerini almasından sonra şahitlerden Amerikalı Mistar Rayet ile diğer şahitlerin gelmedikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine Vecihi Bey'in aldığı iddia edilen eşya hakkındaki 1915 yılında İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nde yapılan tahkikat evrakı okundu. Vecihi Bey ise söz konusu eşya hakkında izahat vererek, *"bunların bazı eşhasın parası mukabilinde satın aldıkları eşyadan ibaret olduğunu"* söyledi.¹¹⁶

Bunun ardından sanıklardan Hasan Efendi'nin aynı meseleden Bolu Divan-ı Harb-i Örfisi'nde yargılanarak berat ettiği hakkındaki iddianın açıklık kazanması için evrakın oradan getirilmesi kararlaştırıldı. Mahkeme heyeti ayrıca mahkemeye icabet etmeyen Amerikalı Mister Rayet'ten yazılı cevap istenmesini kararlaştırarak duruşmaya son verdi.¹¹⁷

11. Duruşma: Davanın 11. Duruşması 14 Şubat 1920 tarihinde yapıldı. Esad Paşa başkanlığındaki mahkemenin ve savcılık makamında bulunan Hilmi Bey'in salondaki yerlerini almasıyla duruşma başlamıştır. İlk olarak şahitlerden Amerikalı Mistar Rayet'ten gelen cevap okunmuş ve içeriğinden tehcir sırasında İzmit'te bulunan şahsın Mister Rayet değil, Mister Hanri namında biri olduğu anlaşılmıştır. Bunun ardından Hasan Efendi hakkında Bolu Divan-ı Harbi'nden gelen telgrafname okunmuş ve evrakın İzmit'e gönderildiği anlaşılmıştır. Şahitlerden Receb Efendi'nin ve tarafların iddia ve ithamlarının bir sonraki duruşmada dinlenmesine karar verilerek duruşma tamamlanmıştır.¹¹⁸

12. Duruşma: 12. Duruşma 17 Şubat 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Esad Paşa başkanlığında mahkeme heyetinin salondaki yerlerini almasından sonra, şahit Receb Efendi'nin gelmediği

114 "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 1 Şubat 1920, s. 8; "Divan-ı Harb'de", Alemdar, 1 Şubat 1336, s. 3.

115 "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 1 Şubat 1920, s. 8; "Divan-ı Harb'de", Alemdar, 1 Şubat 1336, s. 3.

116 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 8 Şubat 1336, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfi'de Bağçecik ve Derbend Tehcirleri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 8 Şubat 1336, s. 2.

117 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 8 Şubat 1336, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfi'de Bağçecik ve Derbend Tehcirleri Muhakemesi", Tasvir-i Efkâr, 8 Şubat 1336, s. 2.

118 "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Alemdar, 15 Şubat 1336, s. 2. 11. Duruşma hakkında yalnızca Alemdar'da bilgi bulunmaktadır. Vakit'te yer alan haber yalnızca duruşmanın olduğu ve başka bir güne ertelendiği şeklindedir. "Divan-ı Harb'de - Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", Vakit, 15 Şubat 1336, s. 2.

anlaşmıştır. Aynı zamanda savcının da henüz talebini hazırlamadığından, itham ve savunmaların dinlenmek üzere duruşmanın 19 Şubat Perşembe günü yapılmasına karar verilmiştir.¹¹⁹

13. Duruşma: Davanın 13. Duruşması 19 Şubat 1920 günü yapılmıştır. Esad Paşa başkanlığındaki mahkeme heyetinin salondaki yerlerini almasından sonra Ermeni Patrikhanesi'nden gelen bir tezkere okunmuştur. Tezkerede İzmit Ermeni Marhasalığı'ndan gelen bir telgrafnamede sürgünden henüz dönmüş olan 4 Ermeni'nin Ali Şuuri Bey hakkında şahadette bulunmak istediklerinden söz edilmektedir. Savcının bu hususta bir karar verilmesi gerektiği düşüncesi üzerine mahkeme heyeti müzakere odasına çekilerek bir süre konuyu görüşmüştür. Mahkeme salonuna dönen heyet, geçen duruşmada yargılamanın sona erdiğinin duyurulduğu, savcılığın da evrakın çokluğu dolayısıyla incelemeyi tamamlayamadığı için, telgrafla sözkonusu Ermeni şahitlerin ve Receb Efendi'nin dinlenmesine karar vermiştir. Dolayısıyla yargılamaya 24 Şubat Salı günü devam edileceği açıklanarak duruşma tamamlanmıştır.¹²⁰

14. Duruşma: Davanın 14. Duruşması 24 Şubat 1920 tarihinde yapıldı. Mahkeme heyetinin salondaki yerlerini almalarının ardından şahit sıfatıyla gelen Bahçecikli Rahip Aganya Efendi dinlendi. Aganya Efendi, tehcir muamelesine ait birşey bilmediğini, Hapishane eski müdürü İbrahim Bey'in silah toplamak bahanesiyle ahaliyi darp ettiğini, Ali Şuuri Bey'in darba katılmadığı gibi kendisini dayaktan kurtardığını söyledi. Diğer şahit Minas Efendi İbrahim Bey'den dayak yediğini anlattı. Şahitlerden Kigork'un ise tehcir hakkında bazı bilgiler verdiği belirtiliyorsa da ayrıntı bulunmamaktadır. Şahitlerden sonra Nişan Haçaryan veled Ohannes müşteki sıfatıyla bazı maruzatta bulundu. Ali Şuuri Bey de cevap olarak müştekinin Hınçak komitesine mensup ve ifadelerinin baştan sona saçmalık olduğunu söyledi. Ardından ertesi gün devam edilmek üzere duruşmaya son verildi.¹²¹

15. Duruşma: Davanın 15. Duruşması 25 Şubat 1920 tarihinde yapıldı. Esad Paşa başkanlığındaki mahkemenin ilk celsesinde şahit sıfatıyla Mihran Semerciyan Efendi dinlendi. Şahit Ali Şuuri Bey'in tehcir sırasında birçok yolsuzluklarda bulunduğunu, 650 lira değerindeki eşyasının tehditle Ali Şuuri Bey tarafından alındığını söyledi. Ardından şahit Receb Efendi ve müşteki Ardaşes Efendiler dinlendi. Her ikisi de Vecihi Bey aleyhinde konuştular. Vecihi Bey'in sui halinden ve birçok kimselerden rüşvet aldığından söz ettiler. Mahkeme tahkikatını tamamladığını belirterek tarafların iddia ve savunmaları için öğleden sonra devam etmek üzere celse kapatıldı.¹²²

Öğleden sonra toplanan ikinci celsede Savcı Şevket Bey iddiasını açıkladı ve giyaben mahkemesi sürenlerden Hapishane-i Umumi Müdür-i Esbakı İbrahim Bey'le Jandarma Faik Çavuş'un öldürme fiiline adları karışmış olmalarından dolayı idamlarını istedi. Ardından yargılamaları vicahen sürdürülenlerden Vecihi Bey'le Süleyman ve Ahmed Efendilerin Kanun-ı Cezanın 82. Maddesi gereğince cünha ile mahkumiyetlerini, Ali Şuuri Bey'le Hacı Halid ve Hasan Efendilerin ise beraatlerini talep etmiştir. Ardından da mahkemenin kararının tefhim olunmak üzere Pazar gününe ertelenmesine karar verilerek duruşma tamamlanmıştır.¹²³

119 "Divan-ı Harb'de – İzmit Tehciri Muhakemesi", Alemdar, 18 Şubat 1336, s. 2; "İzmit Tehciri Muhakemesi", Tercüman-ı Hakikat, 18 Şubat 1336, s. 2.

120 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 20 Şubat 1336, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 20 Şubat 1920, s. 3.

121 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 25 Şubat 1336, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 25 Şubat 1920, s. 3.

122 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 26 Şubat 1336, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 26 Şubat 1920, s. 4.

123 "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", Alemdar, 26 Şubat 1336, s. 2; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri,

16. Duruşma ve Karar: Mahkemenin 16. ve son duruşması 29 Şubat 1920 tarihinde yapıldı. Esad Paşa başkanlığında toplanan mahkeme İzmit tehcirindeki suiistimallerden dolayı yapılan yargılama sonunda alınan kararı açıklamıştır. Buna göre, gıyaplarında Hapishane müdürü İbrahim Bey'in 15 yıl kürek cezasına çarptırılarak rütbe ve memuriyetinden mahrumiyetine, Faik Çavuş'un 3 yıl 200 gün hapsine karar vermiştir. Vicahen de Bahçecik nahiye müdürü Ali Şuuri Bey'in 1, Vecihi Bey'in 2 yıl süreyle hapislerine, Ahmed Çavuş ile Hasan Efendi'nin 4'er ay hapsedilerek 20'şer deynek vurulmalarına, Süleyman Çavuş, Hacı Halid ve Hacı Salih Efendilerin de beraatlerine karar verilmiştir.¹²⁴ Karar, davada yargılanan 10 sanıktan 8'inin, firariler hariç hepsinin tahliye olmalarına rağmen, çeşitli cezalarla mahkum olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu da tehcir sırasında İzmit Ermenilerine yapıldığı iddia edilen kötü muamele ve mallarına yönelik gasp ve yağma gibi suçlamaların sabit olduğu anlamına gelmektedir.

Mahkeme sonrasında Ali Şuuri Bey 14 aydan beri tutuklu olduğu için ceza süresini tamamlamış olduğundan, Vecihi Bey hakkındaki tahkikatın ise mürur-ı zamana uğradığından, Ahmed Çavuş ile Hasan Efendi de ceza sürelerini Bekirağa'da tamamlamış olduklarından ve Süleyman Çavuş'la Hacı Halid Ağa da beraat etmiş olduklarından tahliye edilmişlerdir.¹²⁵ Bu durumda tutuklu sanıkların tamamı tahliye edilmiştir. Yalnızca firari sanıklar sorunu geriye kalmıştır.

Mahkeme kararını 29 Şubat 1920 tarihinde vermekle ve gereği yerine getirilmekle beraber, kararın Padişah tarafından onaylanarak (6 Temmuz) *Takvim-i Vakayi'*de yayımlanması ancak 11 Temmuz 1920 tarihinde gerçekleşebilmiştir. Kararın tam metni şu şekildedir:

"Mehmed Vahideddin

İzmit livası merkezi ile Bağçecik nahiyesinden ve Döngel ve Yuvacık karyelerinden nakl edilecek olan Ermenileri kablelnakl darb ve işkence etmek ve emval ve eşyasını gasb eylemekle maznun-aleyhüm olub hal-i firarda bulunan Dersaadet Hapishane-i Umumi Müdür-i sabıkı İbrahim Bey'in tafsilatı 8 Cemaziyelahir 1335 ve 29 Şubat 1336 tarihli ve 35/38 numrolu mazbata-i hükmiyede muharrer olduğu üze a'zam cürmünden dolayı mülkiye ceza kanununun yüzüçüncü maddesine tevfikan onbeş sene müddetle kalabendliliğine ve müebbeden rütbe ve memuriyetden mahrumiyetine ve hukuk-ı medeniyeden ıskatıyla emval-i mahcuzesinin usulü dairesinde idare etdirilmesine ve Bağçecik nahiyesi jandarma kumandanı olub kezalik hal-i firarda bulunan Faik Çavuş'un kanun-ı mezkurun ikiyü-zotuzüçüncü maddesine tatbikan üç sene hapsiyle elli lira ceza-yı nakdi alınmasına ve askeri ceza kanununun ondördüncü maddesi yerine kaim olan 3 Mart 1331 tarihli kanunun beşinci maddesi mucebince ceza-yı nakdi-i mezkure mukabil ikiyüz gün daha habsine ve mezkur Bağçecik nahiyesi müdir-i sabıkı olub mevkuf bulunan Ali Şuuri Bey'in a'zam cürmünden dolayı 24 Temmuz 1330 tarihli Kanun-ı muvakkatin üçüncü maddesine tevfikan bir sene müddetle küreğe konulmasına ve İzmit livasına merbut Derbend nahiyesinin Arslanbey karyesi Ermenilerini tehcir esnasında darb ve işkence ve mallarını nehb ü garet eyledikleri iddiasıyla maznun-aleyhüm olub mevkuf bulunan sabıkan mezkur Arslanbey jandarma karagolu ikmal efradından Gekbüzeli Mustafa oğlu Ahmed Çavuş ve İzmit jandarma efradından İzmitli Kadri oğlu Hasan Efendi ile Derbend nahiyesi jandarma takım kumandanı firari Cemal Çavuş'un Askeri Ceza kanunnamesinin doksansekizinci maddesi mantu-

26 Şubat 1920, s. 4.

124 "Divan-ı Harb'de Dün Mahkum Olanlar", Alemdar, 1 Mart 1336, s. 1; İleri gazetesinde 20'şer deynek cezası 14'er deynek olarak, İbrahim Bey'in cezası 15 yıl, ve Faik Bey'in cezası ise sadece 3 yıl olarak verilmiştir. "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 1 Mart 1920, s. 2. Kevorkian, Ermeni Soykırımı, s. 1106'da mahkeme kararı ile ilgili hemen hemen aynı bilgileri, 2 Mart 1920 tarihli La Renaissance gazetesinden aktarmaktadır.

125 "Divan-ı Harb'de Dün Mahkum Olanlar", Alemdar, 1 Mart 1336, s. 1; "Divan-ı Harb-i Örfi'de", İleri, 1 Mart 1920, s. 2.

kunca onbeşer değnek darbıyla dörder ay hapislerine ve mevkuf bulunan mezkur Derbend nahiyesi müdir-i sabıki Vecihi Bey'in dahi mülkiye ceza kanununun seksenikinci maddesinin birinci fıkrasına tatbikan iki sene müddetle habsine dair Dersaadet Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi'nden İbrahim Bey'le Faik ve Cemal Çavuşlar haklarında gıyaben ve diğerleri hakkında vicahen verilen hüküm ve karar firariler ele geçtiklerinde tekrir-i muhakeme edilmek üzere tasdik olunmuştur.

İşbu irade-i seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

19 Şevval 1338

6 Temmuz 1336

Harbiye Nazır Vekili Namına

Sadrazam Namına

Ahmed Hamdi

Şeyhülislam Abdullah¹²⁶

SONUÇ

İzmit Tehciri Davası 16 duruşmada tamamlanmış ve yaklaşık üç ay sürmüştür. Davanın konusu İzmit merkez, Bahçecik ve Derbend nahiyeleri ve bağlı köylerden yapılan zorunlu göçtür. Hem zorunlu göç, yani tehcir ve hem de tehcir sırasındaki kötü muamele, mal ve eşya gaspı davanın eksenini oluşturmaktadır. Dava konusu olarak herhangi bir öldürme vakasından söz edilmemiştir. Hiçbir şahit veya iddia sahibi de bir öldürme olayını, dava kapsamında gündeme getirmemiştir. Fakat şahitlerden bazıları doğrudan görmemekle beraber İbrahim Bey'in gözaltına aldığı kadınlardan birinin çocuğunu düşürdüğünden söz etmişlerdir. Bunun dışında davada daha çok yolsuzluk, darp, gasp ve kötü muamele gibi konular gündeme gelmiştir.

Hükümet Ermenilerle ilgili nihai olarak zorunlu göç kararı alırken, başkent ve çevresindeki vilayet ve sancaklardaki Ermeni nüfusu buna dahil etmeyi düşünmediği anlaşılıyor. Fakat başkente yakın yerleşimlerin İtilaf güçlerinin saldırısına maruz kalması ve bunun da oralarda yaşayan Ermeniler arasında sevinçle karşılanmasından öte, devlet aleyhine hareketliliklere sahne olması tedbir alma ihtiyacını doğurmuştur. İzmit de bu yerleşimlerden birisidir. İzmit ve çevresinde, daha önceki tarihlerde silah ve mühimmat depolama veya devlet aleyhine faaliyetler kapsamında şikayetler sözkonusu olmasına rağmen, ertelenen arama kararları bu kez uygulamaya konmuştur. Aramalarda ele geçen silahlar ve mühimmat, Rus saldırılarına gösterilen tezahüratla birlikte değerlendirilmiş ve buraların da tehcire tabi tutulması kararına yol açmıştır.

İncelediğimiz dava konusu İzmit sancağının tamamını değil, İzmit kazasını kapsamaktadır. İzmit kazasında da bu tarihlerde yaklaşık 25.000 Ermeni nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun tamamına yakını zorunlu göç ve iskan kararı ile, Deyr-i Zor başta olmak üzere bugünkü Suriye ve Irak'ın kuzeyinde kalan coğrafyaya gönderilmiştir. Ancak, bunlardan bir kısmı tehcir uygulamasının durdurulduğu tarihlerde göç güzergahındaki bazı merkezlerde kaldılar ve yerleştirildiler. 1918 sonlarında geri dönüş izninin çıkmasından sonra da, bir kısmı İzmit'e geri döndü. Hatta resmi belgelerde Bahçecik nahiyesi Ermenilerinin tamamının geri döndüğü vurgulanmaktadır. Şubat 1919'a kadar İzmit'e geri dönen Ermeni nüfusun 13.670 olduğu resmi belgelerde yer almaktadır. Bahçecik'in 10.000 civarında nüfusu olduğu düşünüldüğünde, tamamına yakınının geri dönmüş olması muhtemeldir. Ancak tüm İzmit kazası Ermeni nüfusunun 25.000 civarında olduğu dikkate alındığında, 11.000 kadarının bu tarihlerde henüz dönmediği söylenebilir. Kaldı ki belgelerdeki İzmit, kaza değil de sancak olarak ifade ediliyorsa bu yorumlar da anlamsız kalır. Ama Bahçecik özelindeki resmi bilginin, doğru olma ihtimali büyük görünmektedir.

¹²⁶ Takvim-i Vakayi', Nr. 3900, 11 Temmuz 1336, 3.

İzmit kazasında tehcir işleminin, Temmuz içindeki silah ve mühimmat aramalarının ardından, 6-9 Ağustos 1915 tarihlerinde başladığı anlaşılıyor. Arama ve ardından başlayan zorunlu göç sürecinde, bazı şikayetlerin olduğu ve bunların da 1915-1916'da yargı konusu olduğu, dönemin divan-ı harplerinde İzmit sancağında toplam 28 kişinin yargılanmasından anlaşılmaktadır. İzmit'e ilişkin bu yargılamaların sonuçları veya ayrıntıları hakkında, henüz ortaya çıkarılmış bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan soruşturma ve yargılamalar aşamasında gerçekleştirilen ve burada ele alınan İzmit Tehciri Davası'nın detayları, kısmen daha açıktır. Buna rağmen, mahkemenin resmi kararı hariç, sürece ilişkin ortaya çıkmış başkaca resmi bilgi bulunmamaktadır.

Dönemin basını, konunun ele alınmasına imkan veren şimdilik yegane kaynaktır. 27 Kasım 1919-29 Şubat 1920 tarihlerinde, 16 duruşmada tamamlanan yargılamanın 7'si tutuklu 3'ü firari, toplam 10 zanlısı bulunmaktadır. Yargılama sürecinde kimisi müdahil olarak tanımlanabilecek (müddeihahsi) 23 şahit dinlenmiş veya yazılı ifade vermiştir. Şahit sayısının, mahkeme sürecinin basına yeterli seviyede yansımamış olmasından dolayı daha fazla olma ihtimali de bulunmaktadır.

Yargı sürecinde gündeme gelen iddialar tehcir, kötü muamele, darp, gasp ve yağmalama gibi suçlardır. Sanıklardan hiçbiri doğrudan öldürme suçlamasına maruz kalmamış ve böyle bir olayın yaşandığına dair iddia da olmamıştır. Yargı sürecine ilişkin mevcut literatürün hemen tamamında böyle bir iddia ve olay dillendirilmemesine rağmen, davanın 15. Duruşması'nda Savcı Şevket Bey, firari iki sanık için, öldürme fiilinde rolleri olduklarını belirterek, haklarında idam cezası talep etmiştir. Buna rağmen, mahkeme kararında sanıklardan hiçbiri için öldürme suçu vurgusu kullanılmamış, idam cezası da verilmemiştir. Dolayısıyla savcının talebindeki ifadenin gerçek karşılığının ne olduğu şimdilik meçhuldür. Ancak, yukarıda da vurgulandığı gibi dava sürecinde bazı şahitler, kendileri görmemekle beraber, firari sanıklardan İbrahim Bey'in gözaltına aldığı hamile kadınlardan birinin çocuğunu düşürdüğünü duyduklarını söylemişti. Muhtemelen savcının bu yöndeki beyanları esas alarak idam cezası talebinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Mahkeme heyetinin ise bu iddianın bizzat şahidi bulunmadığı ve bu yönde itham da olmadığı için, talebi yerinde görmediği ve kararda bu yüzden söz konusu etmediği anlaşılıyor.

Yargılama sürecinin, eldeki literatüre yansıyan bilgiler bağlamında, daha önceki yargılamalara göre hukuk içinde kaldığı görülüyor. Dönemin gazeteleri, mahkeme sürecinin siyasi tartışma konusu yapıldığına dair bir intiba uyandırmıyor. Biraz da bu nedenle olsa gerek, mahkemenin daha az müdahaleye uğradığı ve kararlarının da daha adil olduğu söylenebilir. Ayrıca mahkeme safahatından ve karardan anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu edilen suçların, sabit olduğu da anlaşılmaktadır. Zaten duruşmalardaki ifadelerin, basında yer alan kısımlarından da böyle bir kanaat edinilmektedir.

KAYNAKÇA

GAZETE HABERLERİ

- "Divan-ı Harb'de – İzmit Tehciri Muhakemesi", *Alemdar*, 18 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de – İzmit Tehciri Muhakemesi", *Vakit*, 5 Kanunısani 1336.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", *Alemdar*, 11 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", *Alemdar*, 20 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", *Alemdar*, 23 Kanunısani 1920.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", *Alemdar*, 26 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürleri Muhakemesi", *Alemdar*, 5 Kanunısani 1920.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Alemdar*, 19 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Alemdar*, 28 Teşrinisani 1335.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Alemdar*, 8 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb'de – Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Vakit*, 15 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de – Vecihi ve Şuuri Beylerle Rûfekasının Muhakemeleri", *Türk Dünyası*, 11 Kanunievvel 1919.
- "Divan-ı Harb'de Dün Mahkum Olanlar", *Alemdar*, 1 Mart 1336.
- "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürleri Muhakemesi", *Alemdar*, 8 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Alemdar*, 15 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Alemdar*, 4 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb'de: İzmit Tehciri", *İkdam*, 19 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb'de: Nahiye Müdürlerinin Muhakemesi", *Alemdar*, 30 Teşrinisani 1335.
- "Divan-ı Harb'de", *Alemdar*, 1 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb'de", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Bağçecik Tehciri", *İleri*, 30 Teşrinisani 1919.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri Muhakemesi", *İleri*, 4 Kanunievvel 1919.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend ve Bağçecik Tehcirleri", *İleri*, 19 Kanunievvel 1919.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de – Derbend, Bağçecik Tehcirleri", *İleri*, 8 Kanunievvel 1919.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de Bağçecik ve Derbend Tehcirleri Muhakemesi", *Tasvir-i Efkar*, 8 Şubat 1336.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de Emniyet-i Dahiliyeyi İhlal – Bağçecik Tehciri", *İleri*, 28 Teşrinisani 1919.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de İzmit Tehciri Muhakemesi", *Tasvir-i Efkar*, 23 Kanunısani 1336.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de: İzmit Tehcirinin Muhakemesi", *İkdam*, 4 Kanunievvel 1335.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de", *İleri*, 1 Mart 1920.
- "Divan-ı Harb-i Örfi'de", *İleri*, 1 Şubat 1920.

“Divan-ı Harb-i Örfi’de”, İleri, 20 Şubat 1920.

“Divan-ı Harb-i Örfi’de”, İleri, 26 Şubat 1920.

“İzmit Tehciri Hakkındaki Muhakemenin Rüyeti”, İkdam, 8 Kanunievvel 1335.

“İzmit Tehciri Muhakemesi Divan-ı Harb’de Rüyet Edildi”, İkdam, 11 Kanunievvel 1335.

“İzmit Tehciri Muhakemesi”, *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Şubat 1336.

Takvim-i Vakayi’, Nr. 3637, 31 Ağustos 1335; Nr. 3642, 10 Eylül 1335; Nr. 3657, 28 Eylül 1335; Nr. 3659, 30 Eylül 1335; Nr. 3661, 2 Teşrinievvel 1335; Nr. 3673, 16 Teşrinievvel 1335; Nr. 3653, 23 Eylül 1335; Nr. 3679, 23 Teşrinievvel 1335; Nr. 3719, 10 Kanunievvel 1335; Nr. 3724, 16 Kanunievvel 1335; Nr. 3900, 11 Temmuz 1336.

RESMİ YAYINLAR VE BELGE NEŞİRLERİ

1327 *Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1327.

1328 *Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Altmışyedinci sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

1333-1334 *Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Altmışsekizinci sene, Hilal Matbaası, Dersaadet 1334.

Ermeni Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi Tesavir ve Vesaik, Albüm Numro 1 ve 2, [yty]

Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi İlan-ı Meşrutiyetden Evvel ve Sonra, Matbaa-i Amire 1332.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, TC Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara 1994.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara 2007.

ANI VE ARAŞTIRMALAR

Akçam, Taner, “Divan-ı Harb-i Örfi’de Görülen Davaların Listesi: Ermeni Tehciri ve Öldürmeler ile İlgili Davalar”, Der. Vahakn N. Dadrian – Taner Akçam, *“Tehcir ve Taktik” Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki’nin Yargılanması 1919-1922*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008.

Bakar, Bülent, *Ermeni Tehciri*, AAM, Ankara 2009.

Bilgi, Nejdet, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, KÖK-SAV, Ankara 1999.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, *“Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte” Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, IV. Cild, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi TBMM –IV. Dönem 1931-1935*, II. Cilt, TBMMV, Ankara 1996.

Günay, Bekir, *Ermeni Tehciri İzmit 1914-1920*, Kocaeli Üniversitesi, Ankara 2002.

İpek, Nedim, “Kocaeli’de Göç ve İskan”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, KBB, Kocaeli 2015.

- Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985.
- Kevorkian, Raymond, *Ermeni Soykırımı*, Çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim, İstanbul 2015.
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927*, III. Cilt, TBMMV, Ankara 1995.
- Polatel, Oğuz, İzmit Kazası Ermenileri'nde Dinsel Yapı ve Eğitim Faaliyetleri (1839-1915), KÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2010 Sarınay, Yusuf, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskanının Perde Arkası*, İdeal, İstanbul 2012.
- Şahin, Enis - Sinan Demirağ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, KBB, Kocaeli 2016, ss. 563-602.
- Talat Paşa'nın Anıları*, Haz. Alpay Kabacalı, İş Kültür, İstanbul 2007.
- Turgut, Vedat - Enis Şahin, "Derbend ve Çevresinde Mülki Yapılanma Çalışmaları ve Kartepe İlçesinin Teşekkülü", *Kartepe Kitabı*, I, Ed. Işıl Altun, Kocaeli 2013, ss. 399-418.

OSMANLI DEVLETİ HİZMETİNDE GEBZELİLER (SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİNE GÖRE)

MUSTAFA SARI*

Giriş

Osmanlı Devlet teşkilatında II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde köklü değişiklikler meydana geldi. Nezaretler ve meclisler tesis edilerek devlet işleri daha sistemli hale getirilirken, memurların görev tanımları ise yeniden yapılarak memurluğun statüsü Tanzimat'la birlikte daha sistemli hale getirildi.¹ Her ne kadar yeni düzenlemeler yapılmış olsa da, memurların kayıtlarının II. Abdülhamid devrine kadar tam olarak tutulmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan, Müslüman olan, olmayan bütün memurların biyografilerinin kaydedilerek sicillerinin tutulması hususunda ilk ve önemli çalışma, II. Abdülhamid dönemi başlangıcında, 1879'da, Sicill-i Ahval Komisyonu'nun kurulmasıyla oldu.² Memurların bu dönemde sicil kayıtlarının tutulmasının nedeni, devletin istihdam ettiği personel hakkında bilmesi gereken bilgilere sahip olmak ihtiyacının yanında, II. Abdülhamid'in sivil bürokrasiyi etkin bir biçimde siyasî kontrol altına almaya çalışmasından kaynaklanmaktaydı.³

Sicill-i Ahval Komisyonu'nun çalışmaya başlamasıyla ilk defa olarak, şer'iyye, askeriye ve zaptiye dışında kalan, dâhiliye, mülkiye, adliye, maliye, evkaf vb. gibi dairelerdeki memurların en büyüğünden, en küçüğüne kadar biyografileri kaydedilmeye başlandı.⁴ Sicill-i Ahval kayıtlarında Osmanlı devlet teşkilatında görev alan memurlara ait, vazifeleri süresince hal tercümelerine konu olan, özel haller veya memuriyet esnasındaki haller, tarihi seyir, ahlak ve gidişat gibi durumlar yer almaktadır. Kayıtların tutulmasıyla meydana gelen defterlere de Sicill-i Umumi Defterleri adı verilmiştir.⁵

Sicill-i Ahval Komisyonu, 1896'da lağvedilerek yerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu kuruldu. Bu yeni komisyon aynı zamanda yine aynı yılda lağvedilen Memurin-i Intihap Komisyonu'nun vazifelerini de ifa edecekti. Memurların sicil işlerini artık bu komisyonun altında kurulan Si-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr.

1 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 45-73; Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)*, çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 119-186.

2 Atilla Çetin, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sayı: 29, Ankara 2005, s. 89.

3 Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.7-8.

4 Çetin, a.g.m., s. 89.

5 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 3. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2010, s. 237.

cill-i Ahval İdaresi yürütecekti.⁶ 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Memurin-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak Dâhiliye Nezareti teşkilatı içinde yeniden Sicill-i Ahval İdaresi teşekkül ettirilmiş ve memurların sicil işlerine bu birim bakmaya başlamıştır.

Sicill-i Ahval Komisyonu'nun kurulmasından itibaren 1909 yılına kadar gerek bu komisyon gerekse Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından mülkî ve adlî memurlardan 51.652 memurun sicil kayıtları 201 defterde toplanmıştır.⁷

Sicill-i Ahval Defterlerinde kaydedilen memurların ismi, mahlâsı veya künyesi, babası memur ise memuriyetinin rütbesi, bilinen şahıslardan ise hangi sülaleye mensup olduğu, göreve başlama tarihleri, tahsil durumları, liyakat ve ehliyet dereceleri, varsa azil, tayin ve mahkemeleri, gayrimüslim ise hangi milletten olduğu yazılmıştır.⁸

Sicill-i Ahval kayıtlarında Gebze doğumlu 27 tane memur tespit edilmiştir. Çalışmada mezkûr kayıtlarda Gebze doğumlu olmayanlar dikkate alınmamıştır. Mesela Gebze Mal Müdürü Ahmed Hulusi Efendi'nin memur olan üç oğlu tespit edilmiştir. Bunlardan Hüseyin Avni Efendi⁹ ve Hasan Tahsin Efendi¹⁰ Gebze doğumlu olmadıkları için çalışmaya alınmazken, diğer oğlu Mehmed Ali Efendi Gebze'de doğduğu için çalışmada kullanılmıştır.¹¹ Bunun dışında Gebze kazası dâhilinde olan Hereke ve Darıca doğumlu memurlar da çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus da Sicill-i Ahval Defterleri'nde sıklıkla Hicrî ve Rumî olarak verilen tarihlerin birbirlerine uymadığıdır. Böyle durumlarda Hicrî tarih tercih edilmiştir.

I. GEBZELİ MEMURLAR İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER

I.1. GEBZELİ MEMURLAR İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Gebzeli memurların isimleri, doğum tarihleri, milliyetleri, baba adları, babalarının meslekleri ve ailelerinin unvanları şu şekildedir:

		Doğum	Milliyet	Baba adı	Baba mesleği	Aile Unvanı
1	Mehmed Sadık Efendi	1860	Müslim	Ahmed Ağa		
2	Mustafa Efendi	1855	Müslim	Mustafa Ağa	Nahiye müdürü	
3	Musa Efendi	1846	Müslim	Ahmed Ağa	Yemenici	
4	Halil İbrahim Efendi	1860	Müslim	Mehmed Ali Ağa	Yağcı	

6 Sarıyıldız, a.g.e., s. 88-89, 95-98.

7 *Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 237. Aslında kaç memurun sicil kaydının tutulduğu tartışma konusudur. 2010 yılında basılan aksine, 2000 yılında basılan *Osmanlı Arşivi Rehberi*'nde bu rakam 92.000'dir (*Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 241). Atilla Çetin de makalesinde bu rakamı vurgular (Çetin, a.g.m., s. 89). Ancak Gülden Sarıyıldız, Osmanlı Arşivi'nin Sicill-i Ahval fihristleri üzerinde yapılan çalışma neticesinde mükerrer kayıtların ayıklanması sonucu memur sayısının 51.698 olarak tespit edildiğini belirtmektedir (Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterler," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 37, s. 135).

8 *Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 237

9 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), DH.SAİDd, (Sicill-i Ahval İdaresi/defter), 116/ 461.

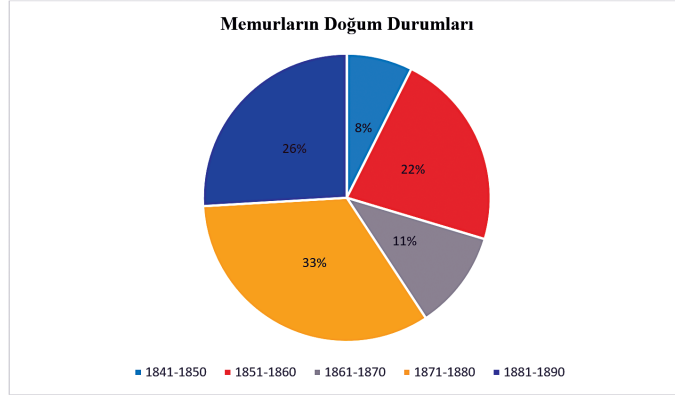
10 BOA, DH.SAİDd, 103/ 303.

11 BOA, DH.SAİDd, 148/ 393.

5	Abdulkaki Efendi	1878	Müslim	İsmail Ağa	Çiftçilik ve ticaret	
6	Ahmed Efendi	1873	Müslim	Mehmed Raşid Ağa	Ziraat	Avcioğlu
7	Hüseyin Efendi	1884	Müslim	Salih Ağa		
8	Cemal Süleyman Efendi	1877	Müslim	Sadullah Efendi		
9	Ahmed Hilmi Efendi	1881	Müslim	Şerif Ali Ağa		
10	Andon Ağa	1846	Rum	Darıcalı Apostol		Külâh oğlu
11	Mehmed Efendi	1854	Müslim	Mehmed Raşid Efendi		
12	Mehmed İzzet Efendi	1869	Müslim	Ahmed Efendi		
13	Panayotaki Efendi	1871	Müslim	İstanbulu Kostaki Ağa	Basmacı esnafı	
14	Halil İbrahim Efendi	1875	Müslim	Akifzâde Abdülkadir Ağa	Eski Gebze Kazası Meclis-i İdare Azası	
15	Mehmed Ali Efendi	1887	Müslim	İbrahim Ağa	Bahçıvan	Çanakoğlu hafidi
16	Hakkı Efendi	1865	Müslim	Hafız Hasan Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu kemhane amelesinden	
17	Hüseyin Kemal Efendi	1886	Müslim	Hacı Mustafa Efendi	İmamlardan	
18	Emin Efendi	1869	Müslim	Hüseyin Ağa		
19	Mehmed Ali Efendi	1883	Müslim	Ahmed Hulusi Efendi	Gebze kazası Mal Müdür-i sabıkı	
20	Cemil Efendi	1876	Müslim	Ahmed Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu Sarıcı Ustası	
21	Ali Rıza Efendi	1851	Müslim	Ahmed Efendi	Doğramacı esnafından	Karazâde
22	Abdullah Efendi	1881	Müslim	Hüseyin Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu amelesinden	
23	Hafız Ali Vasfi Efendi	1874	Müslim	Ahmed Ağa	Ziraattan	
24	Mustafa Asım Efendi	1876	Müslim	Mehmed Ağa	Tüfenkçi ustalarından	
25	Hafız Ahmed Efendi	1858	Müslim	Sadık Ağa		
26	Faik Efendi	1881	Müslim	Ali Ağa	Silivri Jandarma Yüzbaşısı	
27	Hafız Mehmed Efendi	1872	Müslim	Salih Ağa		

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1841-1850 arası 2 memur, 1851-1860 arası 6 memur,

1861-1870 arası 3 memur, 1871-1880 arası 9 memur 1881-1890 arası doğumlu 7 memur bulunmaktadır. Memurların doğum tarihlerine göre oranları ise aşağıdaki gibidir:

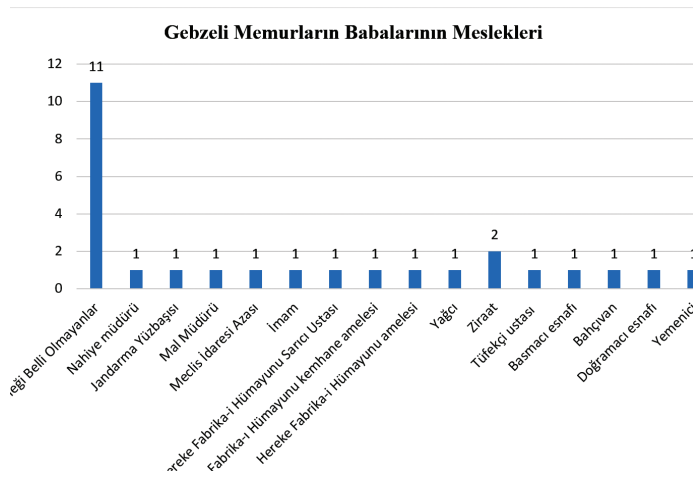

Gebzeli memurların doğum oranları dikkate alındığında, en fazla % 33'lük oranla 1871-1880 arasında memur doğmuştur.

Memurların sadece 2'si Rum olup, diğerleri Müslüman tebaadandır. Rum nüfusun daha çok olduğu Darıca doğumlu memurlar da çalışmanın kapsamına girseydi, Rum memurların sayısı daha fazla olabilecekti.

Sicill-i Ahval kayıtlarında kadın memurelere de rastlanılmasına rağmen,¹² Gebze doğumlu bütün memurların erkek oldukları göze çarpmaktadır. Gebzeli memurların 3'ü *hafız* lakabını taşımaktadır. Memurların 26'sının unvanı *efendi*dir. Sadece 1'i *ağa* unvanını taşımaktadır. Memurların babalarının unvanları göz önüne alındığında ise durum değişmektedir. Çünkü *ağa* unvanını 17, *efendi* unvanını ise ancak 9 kişi taşımaktadır. 1 kişinin ise unvanı belirtilmemiştir.

Sicill-i Ahval defterlerinde memurların aile unvanları, şöhretleri, ya da lakaplarını da bulmak mümkündür. Gebzeli memurlardan da Karazâde, Avcıoğlu, Çanakoğlu, Külahoğlu gibi şöhretlerle anılan memurlar bulunmaktaydı.

Sicill-i Ahval kayıtlarına göre Gebzeli memurların babalarının meslekleri şu şekildedir:

¹² Kadın memureler için bkz: Yunus Özger, *Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleleri*, 4/1, 2012, ss. 419-447.

Gebzeli memurların babaları nahiye müdüründen, doğramacı esnafına kadar 16 farklı meslek icra etmektedirler. Ancak bunlardan 3'ü Hereke Fabrikası'nda çalışmaktaydılar. Ayrıca tabloda da açıkça görüldüğü gibi baba mesleği belli olan 16 memurun babalarının 9'u da memur idi. Yani Gebze örneğinde olduğu gibi, Osmanlı toplum hayatında memurların çocuklarının da memur olma oranı yüksekti.

Sicill-i Ahval kayıtlarında ayrıca, Gebze doğumlu iki memurun vefat tarihi yer almaktadır. Bunlardan Mehmed Sadık Efendi 17 Eylül 1909 (H. 2 Ramazan 1317) tarihinde vefat ederken,¹³ diğer memur Musa Efendi ise 19 Ekim 1903 (H. 27 Recep 1321) hayata gözlerini yummuştur.¹⁴ Vefat kaydı sicillere giren memurlardan Mehmed Sadık Efendi 49 yıl yaşarken, Musa Efendi ise 57 yıl yaşamıştır.

Memurun İsmi	Doğum Tarihi	Ölüm Tarihi	Yaşadığı Yıl
Mehmed Sadık Efendi	1860	1909	49
Musa Efendi	1846	1903	57

1.2. GEBZELİ MEMURLARIN EĞİTİM BİLGİLERİ

Sicill-i Ahval defterlerinde memurların eğitim bilgileri de yer almaktaydı. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde *sıbyan mektebi*, ilk tahsili vermek üzere kurulan mekteplere verilmiş olan addır. Bu mekteplerde sabi denilen beş yaş altındaki çocuklar okuduğu için bu ad verilmiştir. Hemen her mahallede bir tane bulunduğu için halk arasında *mahalle mektebi* adıyla da anılmaktadır.¹⁵ Zamanla *idadi mektebi*, sıbyan mektebinden sonra ilk tahsili veren mektepler haline geldi.¹⁶ *Rüştiye mektebi* ise ortaokul derecesindeki mekteplere verilen addır. İlk rüştiye mektebi 1838 senesinde İstanbul'da açılmıştır.¹⁷

Gebzeli memurların eğitim durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir:¹⁸

Memurun İsmi	İlköğretim	Ortaöğretim	Yüksek Okul düzeyinde	Özel Yetenek	Bildiği yabancı diller
Mehmed Sadık Efendi	Sıbyan			-Hesap ilmi -Türkçe okuryazar	
Mustafa Efendi		Rüştiye		Türkçe kitabet eder	

13 BOA, DH.SAİDd, 20/ 209.

14 BOA, DH.SAİDd, 87/ 7.

15 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 291.

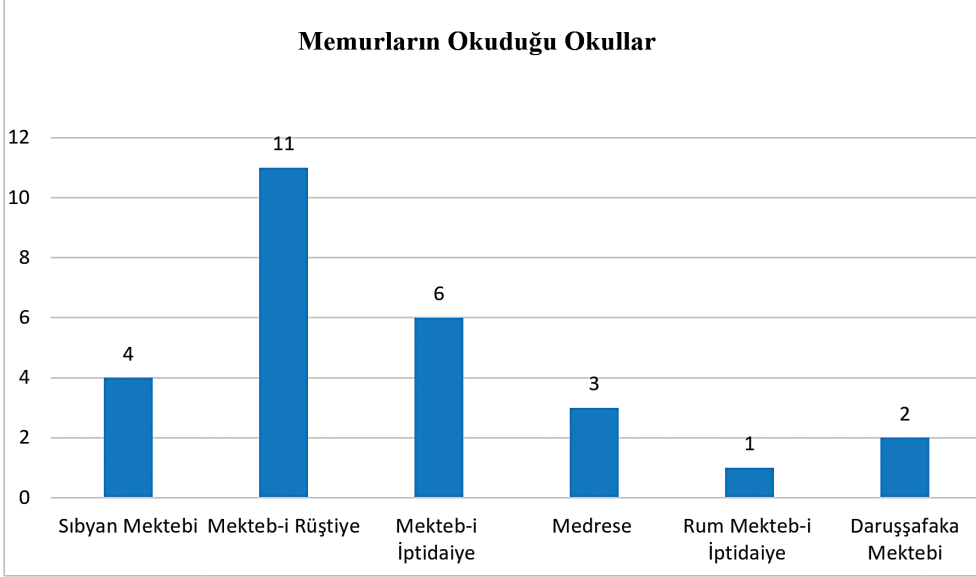
16 Pakalın, a.g.e., c. II, s. 14.

17 Pakalın, a.g.e., c. III, s. 65. Gebzeli memurların büyük çoğunluğunun gittiği Gebze Rüştiye Mektebi, 1869 yılında yayınlanan Maarif Nizamnamesi'nin ardından kaza merkezlerinde de erkek rüştiye mektepleri açılmaya başlanmasıyla faaliyete geçirilmiştir. Gebze Rüştiye Mektebi detaylı bilgi için bkz: Biray Çakmak, Feyzullah Yerlikaya, "Gebze Erkek Rüştiye Mektebi", *I. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, ss. 101-128.

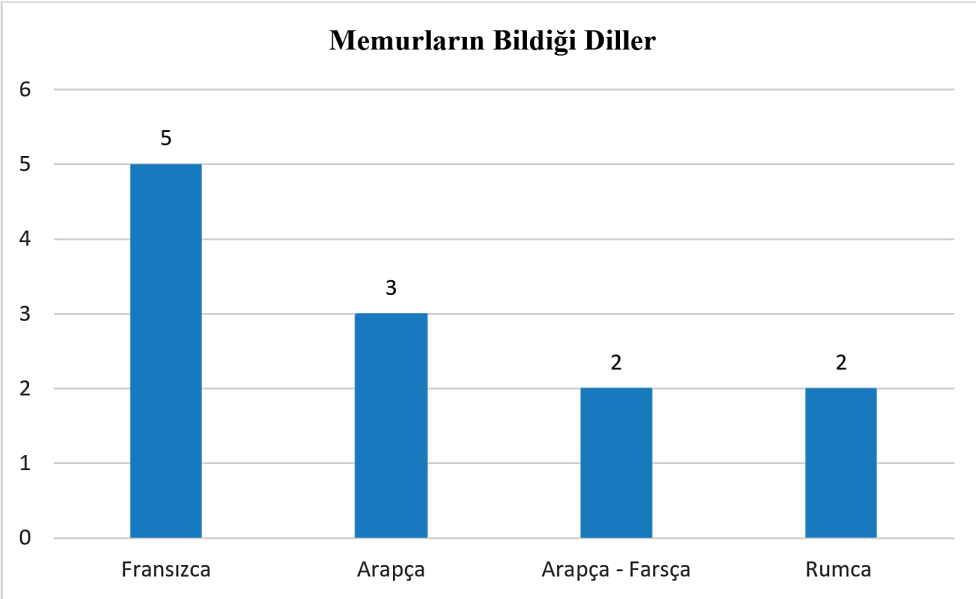
18 Bazı memurların gittikleri okulları bitirmedikleri görülmüştür. Yani şahadetname alamadan ayrılmışlardır. Bu şekildeki memurların devam ettikleri okullar da tabloda belirtilmiştir.

Memurun İsmi	İlköğretim	Ortaöğretim	Yüksek Okul düzeyinde	Özel Yetenek	Bildiği yabancı diller
Musa Efendi	Sıbyan			Türkçe okuryazar	
Halil İbrahim Efendi	İptidai	Rüştiye		Türkçe okuryazar	Arapça ve Farsça
Abdülbaki Efendi	İptidai	Rüştiye			
Ahmed Efendi	İptidai	Rüştiye		Türkçe kitabet eder	
Hüseyin Efendi	Sıbyan			Türkçe okuryazar	
Cemal Süleyman Efendi	Sıbyan	Rüştiye		Türkçe okuryazar	
Ahmed Hilmi Efendi	Sıbyan	Rüştiye		Türkçe okuryazar	
Andon Ağa	Rum İptidai Mektebi			Türkçe konuşur	Rumca
Mehmed Efendi	Sıbyan		Medrese	Türkçe okuryazar	Arapça
Mehmed İzzet Efendi	İptidai	Rüştiye		Türkçe okuryazar	Arapça ve Farsça
Panayotaki Efendi		Fevziye Rüştiyesi		Türkçe okuryazar	Fransızca
Halil İbrahim Efendi	Sıbyan	Rüştiye		Türkçe okuryazar	
Mehmed Ali Efendi	İptidai				Fransızca
Hakkı Efendi	İptidai			Türkçe okuryazar	
Hüseyin Kemal Efendi	Sıbyan	Darüşşafaka		Türkçe okuryazar	Fransızca
Emin Efendi	İptidai			Türkçe okuryazar	
Mehmed Ali Efendi	Sıbyan	Rüştiye		Türkçe okuryazar	Fransızca
Cemil Efendi	İptidai			- Türkçe okuryazar - Çuka fenni tahsil	
Ali Rıza Efendi	İptidai		Medrese	Türkçe okuryazar	Arapça
Abdullah Efendi	Sıbyan	Darüşşafaka		Türkçe okuryazar	Fransızca
Ali Vasfi Efendi	İptidai			Türkçe kitabet eder	
Mustafa Asım Efendi	Sıbyan	Rüştiye		Türkçe okuryazar	
Hafız Ahmed Efendi	Sıbyan			Türkçe okuryazar	
Faik Efendi	İptidai	Rüştiye		Türkçe kitabet eder	
Hafız Mehmed Efendi	Sıbyan/İptidai		Medrese		Arapça

Gebzeli memurların en son gittiği okullara göre eğitim durumları şu şekildedir.

Gebze doğumlu 27 memurun 12'si Türkçe'nin dışında bir dil bilmektedir. Fransızca ve Arapça bilen memur sayısı 5 iken, Farsça ve Rumca bilen memur sayısı ise ikidir.

1.3. MEMURLARIN MESLEK DURUMLARI VE MAAŞLARI

Gebzeli memurların görevleri ve maaşları şu şekildedir:¹⁹

	Memurun Adı	Memurun Görevi/Görevleri	Memurun Maaşı
1	Mehmed Sadık Efendi	Gebze Dühan Fabrikası Muavinliği	100 kuruş
		Eskihisar Rüsumat İdaresi Memuriyeti	200-300 kuruş
2	Mustafa Efendi	İstanbul Polis 3. Bölüğü'nün 1. Çavuşu'nun 1. Neferliği	300 kuruş
		İstanbul Polis 3. Bölüğü'nün 4. Çavuşluğu	350 kuruş
		İstanbul Polis 3. Bölüğü'nün 3. Sınıf Komiserliği	500 kuruş
		Tuzla Tahaffuzhanesi'nde memur	500 kuruş
3	Musa Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu Muallim Muavinliği	15-20 kuruş yevmiye
		Hereke Fabrika-i Hümayunu Muallim-i Evvelliği	500-1900 kuruş
4	Halil İbrahim Efendi	Gebze Kazası 1. Kol Ağnam Ta'dat Kâtipliği	500 kuruş
		Darıca Nahiyesi Aşar Muharrirliği	300 kuruş
		Gebze Kazası Sandık Eminliği	360 kuruş
5	Abdülbaki Efendi	Gebze Kazası Ziraat Bankası Sandığı Muhasebe Kitabeti Refakatçiliği	250 kuruş
		İstanbul Vilayeti ve Mülhakatı Ziraat Bankası Şubesi Mukayyitliği (saymanlık)	300 kuruş
6	Ahmed Efendi	İstanbul polis neferliği	300 kuruş
		İstanbul 3. sınıf polis komiserliği	300 kuruş
7	Hüseyin Efendi	İstanbul Telgraf Merkezi Muhabere Memuriyeti Refakatçiliği	65-100 kuruş
		Hüdavendigâr Vilayeti Telgraf ve Posta Merkezi Muhabere Memurluğu	250 kuruş
		Selanik Vilayeti Telgraf ve Posta Merkezi Muhabere Memurluğu	200 kuruş
8	Cemal Süleyman Efendi	Gebze Telgrafhanesi'nde memur	300 kuruş
		İstanbul Aksaray Telgraf ve Posta Şubesi memur refakatçiliği	200 kuruş
9	Ahmed Hilmi Efendi	Gebze Kazası Sandık Eminliği	360 kuruş
10	Andon Ağa	Hereke Fabrika-i Hümayunu marangozluğu ²⁰	320-900 kuruş
11	Mehmed Efendi	Gebze Kazası Jandarma Süvari Tahsildarlığı	150 kuruş maaş / 250 kuruş tayinat
		Gebze Kazası Maliye Tahsildarlığı	300 kuruş
		Gebze Kazası Süvari Tahsildarlığı	400 kuruşu
12	Mehmed İzzet Efendi	Gebze Kazası Belediye Kitabeti	150 kuruş
		Gebze Kazası Üsküdar ciheti aşar muharrirliği	300 kuruş
		Eminönü aşar muharrirliği	400 kuruş
		Darıca Nahiyesi aşar muharrirliği	270 kuruş
		Gebze kazası ağnam merkezi umur-ı hesabiye kitabeti	600 kuruş
		Gebze kazası aşar merkezi hesabiye kitabeti	280 kuruş
		Gebze kazası sandık eminliği	360 kuruş

19 Memurların maaşları verilirken “-” ile belirtilenlerden ilki, ilk maaşı, diğeri ise zamlarla son maaş miktarıdır. Mesela, Musa Efendi, Hereke Fabrika-i Hümayunu Muallim-i Evvelliği vazifesinde ilk önce 500 kuruş maaş almış daha sonra çeşitli tarihlerdeki zamlarla maaşı 1.900 kuruşa kadar ulaşmıştır.

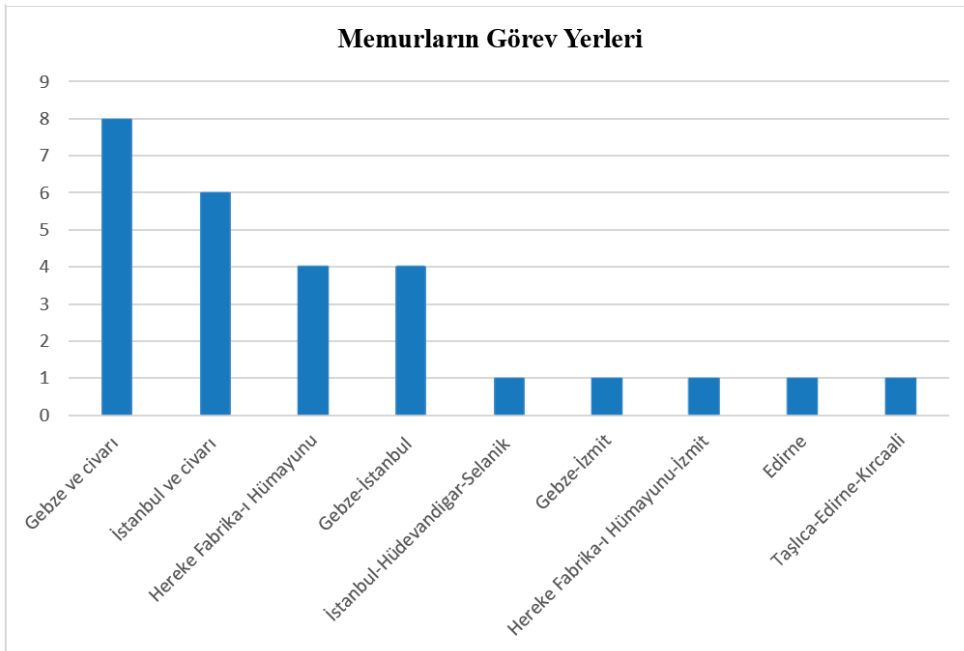
20 Andon Ağa'nın Sicill-i Ahvali'nde “Kumaş Fabrika-i Hümayunu'na girdiği” yazılıdır. Aslında Kumaş Fabrikası denilince akla İzmit Çuha Fabrikası gelmesine rağmen, mezkûr sicilin ilerleyen satırlarında Hereke Fabrika-i Hümayununda çalıştığı anlaşılmaktadır.

13	Panayotaki Efendi	Darıca Duyûn-ı Umûmiye İdaresi muvakkat çiroz mubassırlığı	300 kuruş
		Karamürsel Duyûn-ı Umûmiye İdaresi memurluğu	200-300
		Adapazarı Duyûn-ı Umûmiye İdaresi hazine harir muvakkat kitabeti	250 kuruş
		Darıca Duyûn-ı Umûmiye İdaresi muvakkat müskirat-ı istimare kitabeti	10 kuruş yevmiye
		Katırlı Duyûn-ı Umûmiye İdaresi memurluğu	300 kuruş
14	Halil İbrahim Efendi	Gebze kazası tahrirat kitabeti	280 kuruş
		Gebze kazası sandık emınlığı	360 kuruş
15	Mehmed Ali Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu boyacılığı	60 para-10 kuruş yevmiye
		Çuha Fabrika-i Hümayunu boyacılığı	250 kuruş
16	Hakkı Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu Makine Perdaht Şubesi	1-14 kuruş yevmiye
		Hereke Fabrika-i Hümayunu Makinistliği	375 kuruş
17	Hüseyin Kemal Efendi	Beyoğlu Telgraf ve Posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memuriyeti	300 kuruş-340 kuruş
18	Emin Efendi	Gebze'de Gazi Mustafa Paşa İmaretı Müdürlüğü	100 kuruş
19	Mehmed Ali Efendi	Edirne Vilayeti İğneada Telgraf ve Posta Merkezi muhabere memuriyetine	250 kuruş
		İğneada Telgraf ve Posta Merkezi müdüriyeti	600 kuruş
20	Cemil Efendi	Hereke Fabrika-i Hümayunu Masurehanesinde kâtip muavinliği	1,5 kuruş yevmiye
		Hereke Fabrika-i Hümayunu çuka dairesi makinist refakati	4-11,5 kuruş yevmiye
		Hereke Fabrika-i Hümayunu çuka dairesi makinist muavinliği	380-1.000 kuruş
		Hereke Fabrika-i Hümayunu muallim-i evvelliği	1.300 kuruş
21	Ali Rıza Efendi	Gebze kazası Tavşancıl köyü aşar muharrirliği	300 kuruş
		Gebze sandık emınlığı	270 kuruş
		Gebze Kazası Mal Müdürlüğü	450 kuruş
		Saray-ı Hümayun hububat anbarı idaresinde merbut Ahurkapu Kiyah Anbarı memurluğu	360 kuruş-700 kuruş
22	Abdullah Efendi	Galata Postanesi Memurluğu	300-340 kuruş
23	Hafız Ali Vasfi Efendi	Gebze Kazası Belediye Sandık Emınlığı Kitabeti	150 kuruş
		Gebze Kazası Tahsilat-ı Müfredat Kitabeti	200 kuruş
24	Mustafa Asım Efendi	Beykoz Kazası Nüfus Kitabeti	125 kuruş
		Beykoz Kazası Tahsilat-ı Müfredat Kitabeti	200 kuruş
25	Hafız Ahmed Efendi	Gebze kazası bidayet mahkemesi mübaşirliği	160 kuruş
		Gebze kazası 4. Daire süvari tahsildarlığı	400 kuruş
26	Faik Efendi	Çatalca Sancağı Jandarma Süvari Bölüğü Emınlığı	130-400 kuruş
		Çatalca Sancağı Polis Komiser Muavinliği	500 kuruş
		Çatalca 3. Sınıf komiserliği	600 kuruş
27	Hafız Mehmed Efendi	Taşlıca Rüşumat müdüriyeti mülhakattan Priboy rüşumat idaresi muhafaza memurluğu	250 kuruş
		Kırcaali rüşumat idaresi ser-muhafaza memurluğu	500 kuruş
		Karakılavuz rüşumat idaresi memur vekâleti	580 kuruş
		Dedeğaç rüşumat memuriyeti muayene kitabeti	350 kuruş
		Dedeğaç Müskirat - Zahir Gümrüğü Kantarcılığı	500 kuruş
Dedeğaç Muayene Memurluğu	600-620 kuruş		

Tablodan anlaşılacağı üzere en yüksek maaşı Hereke Fabrika-i Hümayunu Muallim-i Evvelliği vazifesiyle Musa Efendi almıştır. Musa Efendi'nin bu vazifeden aldığı maaşı 500 kuruştan tedricen 1.900 kuruşa kadar çıkmıştır. Aynı vazifeyi yapan Cemil Efendi ise 1.300 kuruş maaşta kalmıştır.

Gebzeli memurların en fazla görev yaptığı mesleklerden birisi de Gebze Kazası Sandık Eminliği görevidir. Bu görevi değişik tarihlerde Halil İbrahim Efendi,²¹ Mehmed İzzet Efendi, Halil İbrahim Efendi²² ve Ali Rıza Efendi yapmışlardır. Bu görevden Ali Rıza Efendi 270 kuruş alırken diğerleri 360 kuruş maaş almışlardır.

Gebzeli memurlar, Gebze başta olmak üzere Hüdavendigar, İstanbul, Tuzla, Hereke, Darıca, Eskişehir, Selanik, Beykoz, Eminönü, Karamürsel, Adapazarı, Edirne, İğneada, Galata, Çatalca, Preboy, Kırcaali, Karakılavuz ve Dedeoğaç gibi yerlerde memurluk yapmışlardır.

En fazla memur Gebze ve civarında görev almıştır. 13 memurun yolu Gebze'den geçmiştir. Buna Hereke Fabrikası'nda çalışan 5 memur da eklendiğinde Gebze doğumlu 18 memur Gebze ve civarında istihdam edilmiştir. Gebze'yi 11 memurla İstanbul takip etmektedir. İstanbul'un tercih edilmesinin nedenleri devletin başkenti, yani memur şehri olması ve Gebze'ye oldukça yakın olması muhtemeldir. Gebze doğumlu memurlar arasında en uzak yerde görev yapan Hafız Mehmed Efendi'dir. Taşlıca Sancağı'nda Priboy'da göreve başlayan Hafız Mehmed Efendi Kırcaali Karakılavuz ve Dedeoğaç'ta görevlerine devam etmiştir.

21 D. 1860, babası Mehmed Ali Ağa.

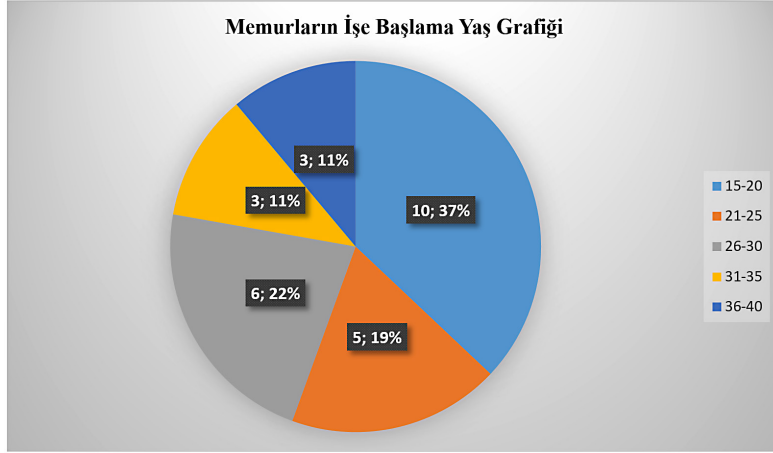
22 D. 1875, babası Akifzâde Abdülkadir Ağa.

1.4. MEMURLARIN İŞE BAŞLAMA YAŞLARI

Gebzeli memurların işe başlama yılları ve yaşları şu şekildedir:

	Memurun adı	İşe Başlama Yılı	İşe Başlama Yaşı
1	Mehmed Sadık Efendi	1867	17
2	Mustafa Efendi	1880	25
3	Musa Efendi	1873	27
4	Halil İbrahim Efendi	1889	29
5	Abdülbaki Efendi	1897	19
6	Ahmed Efendi	1901	28
7	Hüseyin Efendi	1904	20
8	Cemal Süleyman Efendi	1901	24
9	Ahmed Hilmi Efendi	1902	21
10	Andon Ağa	1882	36
11	Mehmed Efendi	1891	37
12	Mehmed İzzet Efendi	1888	19
13	Panayotaki Efendi	1895	24
14	Halil İbrahim Efendi	1894	19
15	Mehmed Ali Efendi	1897	19
16	Hakkı Efendi	1881	16
17	Hüseyin Kemal Efendi	1905	19
18	Emin Efendi	1906	37
19	Mehmed Ali Efendi	1903	20
20	Cemil Efendi	1892	26
21	Ali Rıza Efendi	1880	29
22	Abdullah Efendi	1905	24
23	Ali Vasfi Efendi	1905	31
24	Mustafa Asım Efendi	1904	28
25	Hafız Ahmed Efendi	1889	31
26	Faik Efendi	1898	17
27	Hafız Mehmed Efendi	1904	32

Gebzeli memurlarla ilgili işe başlama yaşlarının oranı ise şu şekildedir:

Gebzeli Memurların işe başlama yaşları 15-20 arasında 10, 21-25 arasında 5, 26-30 arasında 6, 31-35 arasında 3 ve 36-40 arasında 3 kişidir. Memurların işe başlama yaş ortalamaları ise yaklaşık 25'tir.

1.5. HEREKE FABRİKA-İ HÜMAYUNU'NUN GEBZELİ MEMURLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Osmanlı Devleti'nin önemli sanayi kuruluşları arasında yer alan Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun ²³Gebzeli memurların üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Gebzeli memurlardan Hereke Fabrikası'nda çalışanlar, fabrika iptidai okulunda eğitim görenler ve babası fabrikada çalışanların tablosu aşağıdaki gibidir:

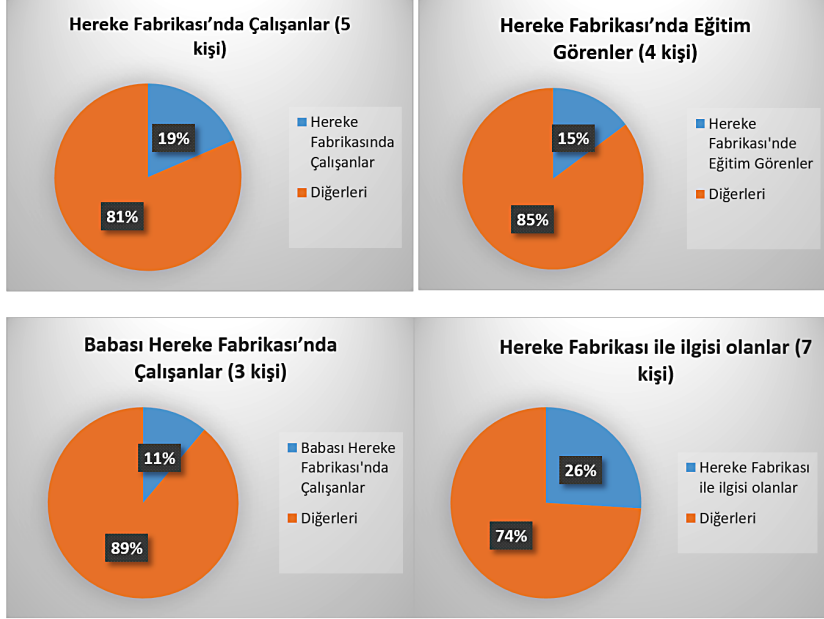
	Fabrika da çalışanlar	Fabrikada eğitim görenler	Babası fabrikada çalışan
Musa Efendi	X		
Andon Ağa	X		
Mehmed Ali Efendi	X	X	
Hakkı Efendi	X	X	X
Cemil Efendi	X	X	X
Abdullah Efendi			X
Hafız Mehmed Efendi		X	
Toplam	5	4	3

Gebze doğumlu 27 memurun 5'i Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda çalışmıştır. Hereke Fabrikası'nın iptidai okulunda 4 memur eğitim görmüştür. Bunlardan Hafız Mehmed Efendi'nin

23 Hereke Fabrika-i Hümayunu, Ohannes ve Boğos Dadyan kardeşler tarafından kurulmuş ve 1843 yılında 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes dokuma tezgâhi ile üretime başlamıştır. Dadyan kardeşler 1845'te fabrika üzerindeki haklarından vazgeçmişler ve fabrika Hazine-i Hassa Nezareti'nin idare ve mülkiyetine geçmiştir. Fabrika hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Dölen, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları", *1. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, s. 675-678.

dışındakiler fabrikada çalışmaya devam etmiştir. Ayrıca Gebzeli memurların 4'ünün babası da Hereke Fabrikası'nda çalışmışlardır. Bunlardan da Abdullah Efendi dışındakiler babasının izinden gitmişler ve fabrikada çalışmaya devam etmişlerdir. Ancak Hereke doğumlu memurların çalışmamız dışında olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

Hereke Fabrika-i Hümayunu ile ilgili tablolar

1.6. GEBZELİ MEMURLARA VERİLEN RÜTBE, MADALYA VE NİŞANLAR

Gebzeli memurlara görevlerindeki başarılarından dolayı rütbe, nişan ve madalyalar verilmiştir. Memurlara verilen rütbe, nişan ve madalyaları kısaca açıklamakta fayda vardır.

Mecidi nişanı, 1852 yılında Sultan Abdülmecid tarafından çıkarılmıştır. Nişan, devlete hiz-

3. Rütbeden Osmanî Nişanı

metlerinde özel gayret başarı gösteren kişileri ödüllendirmek üzere verilmekteydi. Padişahın himayesi altında bulunan bu nişan, birden beşe kadar sıralanan beş derece veya rütbeden oluşmakta ve kayd-u-hayat şartıyla verilmekteydi.²⁴

2. Rütbeden Mecidi Nişanı²⁵

4. Rütbeden Mecidi Nişanı²⁶

İftihar nişanı, rütbe nişanı olmayıp asker ve sivil kişilere taltifat amacı ile ihdas edilmiş olan bu nişan altın ve gümüş olarak II. Mahmud döneminden itibaren bastırılmıştır. İftihar nişanı yabancılara da verilmiştir. II. Abdülhamid döneminde çıkarılan bir irade ile iftihar madalyası sanayi madalyasına tahvil edilmiştir.²⁷

Osmanî Nişanı, Sultan Abdülaziz tarafından 1861 yılında ihdas edilmiştir ve nişanın birden dörde kadar rütbeleri vardır.²⁸

3. Rütbeden Osmanî Nişanı²⁹

4. Rütbe Osmanî Nişanı³⁰

24 Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Kültür Bakanlığı, İstanbul 2004, s. 176-177.

25 Eldem, a.g.e., s. 193.

26 Eldem, a.g.e., s. 194.

27 Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, çev. Erhan Uzsay, Destination Management Company, İstanbul 2001, s. 169, 205, 255-257.

28 İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişanları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 19.

29 Eldem, a.g.e., s. 233.

30 Eldem, a.g.e., s. 233.

Tahlisiye Madalyası, Osmanlı Devleti'nde fiilî olarak can kurtarma gerçekleştirenlere verilmek üzere 1859- 1860 (H. 1276) yılında ihdas edilmiştir. Gümüş ve bakırdan olmak üzere iki çeşittir. 1892'de çıkarılan nizamname ile tahlisiye madalyası, yangında ateş içinde kalanları, deniz, nehir veya göllere düşüp boğulma riski taşıyanları, yıkılan bina ve duvar altında kalanların canlarını kurtarmak maksadıyla kendilerini tehlikeye koymak suretiyle gayret gösterenlere verilmesi kararlaştırılmıştır.³¹

Yunan Muharebe Madalyası 1897 yılında Yunanlılar ile yapılan savaşta Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi üzerine, II. Abdülhamid tarafından bastırılması emredilmişti. Kısa sürede 130.000 kadar bastırılan bu madalyanın verilme neden uzun yıllar sonra Osmanlı Devleti'nin bir savaşta zaferle ayrılması ve devletin bozulan imajının yeniden düzeltilmek istenmesiydi.³²

4. Rütbe Osmanî Nişanı³³

Rütbe, devlet memurlarıyla halktan bazılarına verilen paye ve unvanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlı Devleti'nde mülkiyede H. 1248 (1832-1833) yıllarında verilmeye başlanmıştır. Mülkiyedeki rütbeler şu şekildedir: Vezir, Bâlâ, Ülâ Evveli, Ülâ Sanisi, Saniye Sınıf-ı Mütamayizi, Saniye, Sâlise, Râbia, Hâcegânlık ve Hâmise. Saniye sınıfının daha sonra Saniye Sınıf-ı Sanisi ve Saniye Sınıf-ı Mütamayizi olmak üzere iki dereceye ayrıldığı görülmektedir. Rütbeler, II. Meşrutiyet ile birlikte kaldırılmıştır.³⁴

Bu kısa açıklamalardan sonra Gebzeli memurlara verilen rütbe, nişan ve madalyalar şu şekildedir:

31 Pakalın, a.g.e., c. III, s. 374.

32 Eldem, a.g.e., s. 307-308.

33 Eldem, a.g.e., s. 315.

34 Pakalın, a.g.e., c. III, s. 69-70, 124.

4. Rütbe Osmanî Nişanı

Mustafa Efendi	29 Nisan 1893'de (H. 12 Şevval 1310)	Rütbe-i Salise
Musa Efendi	29 Ocak 1884 (H. 30 Rebiülevvel 1301)	4. Rütbeden Mecidî Nişanı
	12 Ağustos 1886 (H. 12 Zilkade 1303)	Rütbe-i Salise
	13 Eylül 1887 (H. 24 Zilhicce 1304)	4. Rütbeden Osmanî Nişanı
	9 Mart 1891 (H. 28 Recep 1308)	Gümüş İftihar Madalyası
	15 Mart 1894 (H. 8 Ramazan 1311)	Gümüş Liyakat Madalyası
	21 Ocak 1893 (H. 3 Recep 1310)	Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniyesi
	22 Aralık 1895 (H. 5 Recep 1313)	Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Mütamayizi
	16 Kasım 1898 (H. 2 Recep 1316)	3. Rütbeden Osmanî Nişanı
	7 Temmuz 1899 (H. 27 Safer 1317)	Fransız Hükümeti Okisiye ve Akademi Nişanı
	14 Mayıs 1905 (H. 9 Rebiülevvel 1323)	2. Rütbeden Mecidî Nişanı
	5 Nisan 1903 (H. 7 Muharrem 1321)	Rütbe-i Evveli Sınıf-ı Sanisi
Ahmed Efendi	17 Temmuz 1898 (H. 27 Safer 1316)	Yunan Muharebe Madalyası
Andon Ağa	9 Mart 1891 (H. 28 Recep 1308)	İftihar Madalyası
	4 Ağustos 1897 (H. 5 Rebiülevvel 1315)	4. Rütbeden Mecidî Nişanı
	16 Mart 1903 (H. 16 Zilhicce 1320)	4. Rütbeden Osmanî Nişanı
Hakkı Efendi	1 Nisan 1903 (H. 3 Muharrem 1321)	Sanayi Madalyası
Cemil Efendi	16 Nisan 1906 (H. 21 Safer 1324)	4. Rütbeden Mecidî Nişanı
Ali Rıza Efendi	8 Eylül 1906 (H. 19 Recep 1324)	Rütbe-i Salise
Faik Efendi	---	İftihar Nişanı/ Tahlisiye Madalyası
Hafız Mehmed Efendi	---	Yunan Muharebe Madalyası

27 Gebzeli memurdan 8'i rütbe, nişan ya da madalya almıştır. Madalya ve nişan alanlardan birisi de Rum tebaasından olan Andon Ağa'dır. En fazla nişan madalya ve rütbeyi Musa Efendi almıştır.

1. 7. GEBZELİ MEMURLARIN ALDIĞI DISİPLİN CEZALARI

Gebzeli memurlar arasında disiplin cezalarını alanlar da bulunmaktaydı. 27 memur arasından üç memur, Ahmed Hilmi Efendi, Halil İbrahim Efendi,³⁵ Ali Rıza Efendi hakkında bu tür soruşturmalar açılmıştır.

Ahmed Hilmi Efendi, Gebze Kazası Sandık Eminliği görevinde iken, 1 Ekim 1904 (H. 21 Recep 1322) tarihinde görevinden ayrılmıştır. Ancak bu emanetteki görevindeyken görevini kötü kullandığına dair ihbar neticesinde hakkında soruşturma açılarak, mahkeme altına alınmıştır. Ancak bu davadan adem-i mesuliyetine hükmedilmiş ve berat etmiştir.³⁶

35 D. 1875, babası Akifzâde Abdülkadir Ağa.

36 BOA, DH.SAİDd, 121/ 331.

Diğer bir memur Halil İbrahim Efendi de Gebze Kazası Sandık Eminliği vazifesi sırasında sahte kuponlara imza attırıldığı için hakkında soruşturma açılmış mahkemeye verilmiş, mahkeme sonucunda suçu sabit görülerek görevinden azledilmiştir.³⁷

Ali Rıza Efendi ise Gebze Kazası Mal Müdürlüğü vazifesinde iken zimmetine akçe geçirmek ve resmi defterlerden evrak çıkararak sahtekârlık yapmak suçlarından dolayı görevinden uzaklaştırılarak mahkeme altına alınmıştır. Ancak Ali Rıza Efendi, Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi'nde görülen davadan berat etmiş ve berat kararından sonra da memurluk hayatına devam etmiş, hatta rütbe dahi almıştır.³⁸

Memurun adı	Görevi	İsnat edilen suç	Mahkeme Sonucu
Ahmed Hilmi Efendi	Gebze Kazası Sandık Eminliği	Görevini kötü kullanmak	Berat
Halil İbrahim Efendi	Gebze Kazası Sandık Eminliği	Sahte kuponlara imza attırmak	Görevinden azil
Ali Rıza Efendi	Gebze Kazası Mal Müdürlüğü	Zimmetine akçe geçirmek ve evrakta sahtecilik yapmak	Berat

Gebzeli 27 memurdan 3'ü hakkında görevini kötüye kullanmak, sahtecilik ve zimmetine para geçirmek gibi suçlardan dolayı haklarında soruşturma açılmış ve mahkeme altına alınmıştır. Bunlardan sadece birisinin suçu sabit görülmüş ve vazifesinden azledilmiştir.

1.8. GEBZELİ MEMURLARIN ASKERLİK DURUMLARI

Osmanlı Devleti'nde zorunluk askerlik Tanzimat ile birlikte gündemde olmuştur. 1846 yılında askere alma kanunu çıkarılmış, bu kanun 1869 ve 1886 yıllarındaki çıkan kanunlarla değişikliğe uğramıştır. Kanunlara göre Osmanlı'da askerlik yaşı 20-25 yaşları olarak belirlenmiştir. Ayrıca askerlik süresi ise beş yıldır. Askere alma ise askerlik çağında bulunanların her yıl kura ile seçilmesine dayalıdır.³⁹

Gebzeli memurlar da diğer Osmanlı vatandaşları gibi askere gitmişlerdi. Sicill-i Ahval Defterleri'nde bazı memurların askerlik ile ilgili bilgilerine de yer verilmektedir. Gebzeli 5 memurun da bu şekilde askerlik bilgilerine ulaşılmıştır. Bu memurlar Ahmed Efendi, Mehmed Efendi, Hakkı Efendi, Mustafa Asım Efendi ve Hafız Mehmed Efendi'dir. Bu memurlardan Ahmed Efendi, askerlik görevinde çavuşluğa kadar terfi ederken, Mustafa Asım Efendi'nin rütbesi ser-çavuşluğa yükseltilmiştir. Ayrıca Ahmed ve Hafız Mehmed Efendiler 1897 yılında yapılan Yunan Savaşı'na iştirak ettiği için, Yunan muharebe madalyası ile taltif edilmişlerdir.

Bu memurların kaç yaşında asker olduğu, askere gidiş ve askerden dönüş tarihleri şu şekildedir:

37 BOA, DH.SAİDd, 143/ 201.

38 BOA, DH.SAİDd, 149/ 79.

39 Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa Çadircı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, 2003, s. 53-54.

İsim	Doğum Tarihi	Askeriyeye Giriş Yaşı	Askeriyeye giriş tarihi	Askeriyeden Terhis tarihi	Süre
Ahmed Efendi	1873	21	1 Ekim 1894	23 Eylül 1899	5
Mehmed Efendi	1854	21	21 Kasım 1875	13 Mart 1883	8
Hakkı Efendi	1865	25	13 Temmuz 1890	14 Ocak 1895	5
Mustafa Asım Efendi	1876	22	8 Mayıs 1898	5 Mayıs 1904	6
Hafız Mehmed Efendi	1872	20	22 Eylül 1892	??	

Gebzeli memurlar yaklaşık 5-6 yıl arasında askerlik yapmışlardır. Sadece Mehmed Efendi 8 yıl askerlik yapmış olup, bunun nedeni de 1877-1878 yılları arasındaki Osmanlı-Rus seferi olmalıdır. Memurlar askere kanunda belirtilen yaşlarda yani 20-25 yaşlarında gitmişlerdir.

2. GEBZELİ MEMURLARIN TERCÜME-İ HALLERİ

2.1. MEHMED SADIK EFENDİ

Mehmed Sadık Efendi, Ahmed Ağa'nın oğludur. 1859/1860 (H. 1276) yılında Gebze'de dünyaya gelmiştir. Sıbyan mektebinde akaide dair bazı risaleler okumuştur. Hesap ilmüne karşı aşinadır. Türkçe okuryazardır.

Mehmed Sadık Efendi, 1877 (H. 1294) senesi başlarında 17 yaşında olduğu halde, 100 kuruş maaşla Rüşûmat Nezaretine bağlı Gebze Dühan Fabrikası muavinliğine girmiştir. Ancak aynı sene içerisinde bu vazifesinden istifa etmiş ve görev süresince herhangi bir soruşturma geçirmemiştir.

Ağustos/Eylül 1877 (H. Şaban 1294) ayında 200 kuruş maaş ile Rüşûmat Nezaretine bağlı Eskihisar Rüşûmat İdaresi memuriyetine tayin edilen Mehmed Sadık Efendi'nin bu görevi sırasındaki maaşı Temmuz 1878'de (H. Recep 1295) 300 kuruşa yükseltilmiş, ancak Mart/Nisan 1880'de (H. Rebiulahir 1297) 240 kuruşa düşürülmüştür. Mehmed Sadık Efendi'nin maaşı tekrar 13 Mart 1888 (H. 4 Cemaziyevvel 1300) tarihinde 60 kuruş zam ile 300 kuruşa yükseltilmiştir.

Mehmed Sadık Efendi, 17 Eylül 1909 (H. 2 Ramazan 1317) tarihinde vefat etmiştir.⁴⁰

2. 2. MUSTAFA EFENDİ

Mustafa Efendi, kapıcı başlarından ve nahiye müdürlerinden müteveffa Mustafa Ağa'nın oğludur. 1855 (H. 1271) yılında Gebze'de doğmuştur. Gebze Rüştüye Mektebi'nde tahsil görmüştür. Türkçe kitabet eder.

Mustafa Efendi, 31 Mayıs 1880 (H. 21 Cemaziyelahir 1297) tarihinde 300 kuruş maaşla İstanbul Polis 3. Bölüğünün 1. Çavuşunun 1. Neferliği'ne tayin edilerek memuriyet hayatına girmiştir. 4 Mayıs 1889'da (H. 4 Ramazan 1306) 350 kuruş maaşla aynı bölüğün dördüncü çavuşluğuna, 1 Ekim 1890 (H. 16 Safer 1308) tarihinde ise 500 kuruş maaşla 3. sınıf komiserliğine terfi edilmiştir. Mustafa Efendi'ye bu görevi sırasında 29 Nisan 1893'de (H. 12 Şevval 1310) Rütbe-i Salise verilmiştir.

40 BOA, DH.SAİDd, 20/ 209.

Komiserlik görevinden sonra Mustafa Efendi, 4 Eylül 1895 (H. 14 Rebiülevvel 1313)⁴¹ tarihinden 12 Aralık 1895 (H. 24 Cemaziyelahir 1313) tarihine kadar geçici olarak Sıhhiye tahsisatından ayrılan ödenek ile 500 kuruş maaşla Tuzla Tahaffuzhanesi'nde vazifelendirilmiştir.⁴²

2.3. MUSA EFENDİ

Musa Efendi, yemenici Ahmed Ağa'nın oğludur. Şöhreti Yemenicizâde'dir. 1846 (H. 1262) yılında Gebze kazasında doğmuştur. Gebze Sıbyan Mektebi'nde tahsiline devam etmiştir. Türkçe okuryazardır.

Musa Efendi, 20 Ocak 1855 (H. 1 Cemaziyelevvel 1271) - 14 Mart 1873 (H. 14 Muharrem 1290) tarihleri arasında Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda istihdam olunmuştur. 15 Mart 1873 tarihinde (H. 15 Muharrem 1290) 15 kuruş yevmiye ile Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda muallim muavinliğine tayin edilmiştir. Maaşı 15 Mart 1875'de (H. 7 Safer 1292) 20 kuruşa çıkarılmıştır. Ancak fabrikanın işleri tatil edilmesinden dolayı yevmiyesi 14 Kasım 1876 (H. 26 Şevval 1293) 10 kuruşa indirilmiştir.

Musa Efendi, 13 Mart 1877 tarihinde (H. 27 Safer 1294) 750 kuruş maaşla muallim-i evveliğe terfi etmiştir. Ancak 14 Mart 1880 tarihinde (H. 2 Rebiyülahir 1297) maaşı 600 kuruşa indirilmiştir. Bunun dışında Musa Efendi, 14 Mart 1881 (H. 12 Rebiyülahir 1298) tarihinden 13 Ocak 1881 (H. 14 Rebiülevvel 1301) tarihine kadar fabrikanın işlerinin tatil edilmesinden dolayı yarı maaş almıştır. Bu tarihte maaşı 1.000 kuruşa çıkarılsa da, fabrika hala tatil bulunduğundan dolayı 13 Mart 1884 (H. 15 Cemaziyelevvel 1301) tarihine kadar maaşı, 500 kuruş olarak verilmiştir. Musa Efendi'nin maaşı sırasıyla 13 Ocak 1891 tarihinde (H. 2 Cemaziyelahir 1308) 1.250 kuruşa, 5 Nisan 1892 (H. 7 Ramazan 1309) tarihinde 1.400 kuruşa, 1 Temmuz 1893 tarihinde (H. 16 Zilhicce 1310) 1.500 kuruşa çıkarılmıştır. Musa Efendi'nin maaşı, 13 Mart 1897 (H. 9 Şevval 1314) tarihinde 1.425 kuruşa indirilse de, 13 Aralık 1897 (H. 18 Recep 1315) tarihinde 1.625 kuruşa, 9 Kasım 1901 (H. 27 Recep 1319) tarihinde ise 1.900 kuruşa yükseltilmiştir.

Musa Efendi'ye Osmanlı Devleti tarafından görevlerindeki gayret ve başarılarından dolayı rütbe, nişan ve madalyalar tevcih edilmiştir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: 29 Ocak 1884 tarihinde (H. 30 Rebiülevvel 1301) 4. Rütbeden Mecidî Nişanı, 12 Ağustos 1886 (H. 12 Zilkade 1303) Rütbe-i Salise, 13 Eylül 1887 tarihinde (H. 24 Zilhicce 1304) 4. Rütbeden Osmanî Nişanı, 9 Mart 1891 (H. 28 Recep 1308) tarihinde Gümüş İftihar Madalyası, 15 Mart 1894 (H. 8 Ramazan 1311) tarihinde Gümüş Liyakat Madalyası, 21 Ocak 1893 (H. 3 Recep 1310) tarihinde Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniyesi, 22 Aralık 1895 (H. 5 Recep 1313) tarihinde Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Mütemayizi, 16 Kasım 1898 (H. 2 Recep 1316) tarihinde 3. Rütbeden Osmanî Nişanı, 7 Temmuz 1899 (H. 27 Safer 1317) tarihinde Fransız Hükümeti Akademi Nişanı, 14 Mayıs 1905 (H. 9 Rebiülevvel 1323) tarihinde 2. Rütbeden Mecidî Nişanı ve 5 Nisan 1903 (H. 7 Muharrem 1321) tarihinde Rütbe-i Evveli Sınıf-ı Sanisi.

Musa Efendi, 19 Ekim 1903 (H. 27 Recep 1321) tarihinde vefat etmiştir.⁴³

41 Belgede 1311 yazılmış ama 1313 olmalı.

42 BOA, DH.SAİDd, 71/ 199.

43 BOA, DH.SAİDd, 87/ 7.

2.4. HALİL İBRAHİM EFENDİ

Halil İbrahim Efendi, yağcı müteveffa Mehmed Ali Ağa'nın oğludur. 1860 (H. 1276) yılında Gebze kasabasında dünyaya gelmiştir. Gebze kasabasında İptidai Mektebi'nde tahsil gördükten sonra, sonra Rüştiye Mektebi'nde Arapça ve Farsça okumuş ise de şahadetname almamıştır. Türkçe okuryazardır.

13 Mart 1889 (11 Recep 1306) tarihinde 500 kuruş maaşla Gebze kazası birinci kol ağnam sayım kâtipliğine tayin edilen Halil İbrahim Efendi, 13 Nisan 1889 (H. 12 Şaban 1306) tarihinde vazifesini tamamlayarak görevinden ayrılmıştır. Ancak daha sonra Halil İbrahim Efendi, 21 Nisan 1894 (H. 15 Şevval 1311) tarihinden 13 Temmuz 1894 (H. 9 Muharrem 1312) tarihine kadar 300 kuruş maaş ile Darıca Nahiyesi'nin ihale öncesi aşar muharrirliğinde istihdam edilmiştir. 6 Mayıs 1896 (H. 23 Zilkade 1313) tarihinden 12 Ocak 1897 (H. 8 Şaban 1314) 270 kuruş maaş ile yine Darıca Nahiyesi aşar muharrirliği vazifesini yapmıştır.

Halil İbrahim Efendi, 3 Mayıs 1897 (H. 1 Zilhicce 1314) tarihinden 12 Mart 1898 (H. 18 Şevval 1315) tarihine kadar 300 kuruş maaş ile Darıca Nahiyesi aşar memuriyetinde istihdam edilmiştir. 13 Mart 1899 (H. 1 Zilkade 1316) tarihinde 360 kuruş maaş ile Gebze Kazası Sandık Eminliği'ne tayin olan Halil İbrahim Efendi, 11 Eylül 1902 (H. 7 Cemaziyelahir 1320) tarihinde bu vazifesinden ayrılmıştır.⁴⁴

2.5. ABDULBAKİ EFENDİ

Abdülbaki Efendi, çiftçilik ve ticaretle meşgul İsmail Ağa'nın oğludur. 1878 (H. 1295) yılında Gebze'de doğmuştur. Gebze İptidai ve Rüştiye Mekteplerinde tahsil görmüştür.

10 Ekim 1893 (H. 29 Rebiüevvel 1311) tarihinde 16 yaşındayken mülazemetle Gebze Kazası Ziraat Bankası Sandığı'na girmiştir. 13 Nisan 1897 (H. 11 Zilkade 1314) tarihinde 250 kuruş maaşla adı geçen banka sandığı muhasebe kitabeti refakatine tayin edilerek vazifeye başlamıştır. 10 Ocak 1911 (H. 9 Muharrem 1329) tarihinde 300 kuruş maaşla İstanbul Vilayeti Ziraat Bankası Şubesi mukayyitliğine (şaymanlık) tayin olmuştur.⁴⁵

2.6. AHMED EFENDİ

Ahmed Efendi, Avcıoğlu olarak bilinen ziraattan Mehmed Raşid Ağa'nın oğludur. 1873 (H. 1289) yılında Gebze Kazası Mudarlı köyünde doğmuştur. Mahalle İptidai Mektebi ve Rüştiyesi'nde tahsiline devam ederek şahadetname almıştır. Türkçe kitabet etmektedir.

Ahmed Efendi, 1 Ekim 1894 (H. 30 Rebiüevvel 1312) tarihinde ismine kura isabet ederek askeriye girmiştir. Daha sonra tedricen rütbesi çavuşluğa terfi edilmiş ve kendisine 17 Temmuz 1898 (H. 27 Safer 1316) tarihinde Yunan muharebe madalyası ihsan buyrulmuştur. 23 Eylül 1899 (H. 17 Cemaziyevvel 1317) tarihinde askerliğini tamamlayarak ihraç tezkeresi almıştır.

44 BOA, DH.SAİDd, 95/ 357.

45 BOA, DH.SAİDd, 98/ 5.

21 Şubat 1901 (H. 2 Zilkade 1318) tarihinde 300 kuruş maaşla İstanbul polis neferliğine tayin olunan Ahmed Efendi, 19 Mart 1904 (H. 2 Muharrem 1322) tarihinde İstanbul 3. sınıf polis komiserliğine terfi edilmiştir.⁴⁶

2.7. HÜSEYİN EFENDİ

Hüseyin Efendi, müteveffa Salih Ağa'nın oğludur. 1884 (H. 1301) senesinde Gebze kazasında doğmuştur. Sıbyan mektebinde tahsil görmüştür. Türkçe okuryazardır.

Hüseyin Efendi, 1903 (H. 1320) yılında İstanbul Telgraf Merkezi Muhabere Memuriyeti refakatine mülazemetle girmiştir. 23 Şubat 1904 tarihinde (H. 6 Zilhicce 1321) tarihinde 65 kuruş maaşla kendisine vazife verilmiştir. Hüseyin Efendi'nin maaşı 14 Eylül 1904'de (H. 4 Recep 1322) 100 kuruşa yükseltilmiş ve resm-i tahlifi (resmi yemin töreni) yapılmıştır. 26 Ekim 1905 (H. 26 Şaban 1323) tarihinde 250 kuruş muvakkat maaşla Hüdavendigar Vilayeti Telgraf ve Posta Merkezi muhabere memurluğuna tayin edilen Hüseyin Efendi, 18 Nisan 1907 (H. 5 Rebiülevvel 1325) tarihinde 200 kuruş muvakkat maaşla Selanik Vilayeti Telgraf ve Posta Merkezi muhabere memurluğuna nakil olunmuştur.⁴⁷

2.8. CEMAL SÜLEYMAN EFENDİ

Cemal Süleyman Efendi, Sadullah Efendi'nin oğludur. 1877 (H. 1294) senesinde Gebze'de doğmuştur. Sıbyan mektebinde ve Gebze Rüştüye Mektebi'nde okumuştur. Türkçe okuryazardır.

Cemal Süleyman Efendi, 1897/1898 (H. 1315) yılında Gebze Telgrafhanesi'ne mülazemetle girmiştir. 14 Mart 1901 (H. 23 Zilkade 1318) tarihinde 300 kuruş muvakkat maaşla vazifelenen Cemal Süleyman Efendi, 1 Eylül 1906'de (H. 12 Recep 1324) 200 kuruş maaşla İstanbul Aksaray Telgraf ve Posta Şubesi memur refakatine nakledilmiştir.⁴⁸

2.9. AHMED HİLMİ EFENDİ

Ahmed Hilmi Efendi, Şerif Ali Ağa'nın oğludur. 1881 (H. 1298) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. İlk önce Gebze kasabası Sıbyan Mektebi'nde saha sonra Rüştüye Mektebi'nde okuyarak, 15 Ağustos 1897 (H. 16 Rebiülevvel 1315) tarihinde şahadetname almıştır. Türkçe okuyup yazmaktadır.

Gebze Kazası Mal Kalemi'ne mülazemetle giren Ahmed Hilmi Efendi, 10 Eylül 1902 (H. 6 Cemaziyelahir 1320) tarihinde 360 kuruş maaşla Gebze Kazası Sandık Emaneti'ne tayin olunmuştur.

Ahmed Hilmi Efendi, 1 Ekim 1904'de (H. 21 Recep 1322) görevinden ayrılmıştır. Ancak bu emanette görevde iken görevini kötü kullandığına dair ihbar neticesinde hakkında Kaza Müd-

46 BOA, DH.SAİDd, 113/ 361.

47 BOA, DH.SAİDd, 116/ 309.

48 BOA, DH.SAİDd, 116/ 415.

de-i Umumi (savcı) Muavinliği'nin talebi üzerine hakkında soruşturma açılarak, mahkemeye verilmiştir. Ancak bu davadan adem-i mesuliyetine (sorumsuzluğuna) hükmedilmiş ve berat etmiştir.⁴⁹

2.10. ANDON AĞA

Osmanlı Devleti'nin Rum milletinden olan Andon Ağa, Külahoğlu Darıcalı Apostol'un oğludur. 1845/1846 (R. 1261) Gebze kasabasında doğmuştur. Darıca Rum İptidai Mektebi'nde tahsil görmüştür. Türkçe konuşur, Rumca yazar.

Andon Ağa, 13 Aralık 1882 (H. 2 Safer 1300) tarihinde 320 kuruş maaşla Hereke Fabrika-i Hümayunu⁵⁰ marangozluğuna tayin olunmuştur. Andon Ağa'nın maaşı, 30 Haziran 1887 (H. 8 Şevval 1304) tarihinde 500, 5 Nisan 1892 (H. 7 Ramazan 1309) tarihinde 600, 1 Temmuz 1893 (H. 16 Zilhicce 1310) tarihinde 700, 8 Mayıs 1900 (H. 8 Muharrem 1318) tarihinde 750, 8 Ocak 1902 (H. 28 Ramazan 1319) tarihinde 800, 14 Mart 1907 (H. 29 Muharrem 1325) tarihinde ise 900 kuruşa yükseltilmiştir.

Andon Ağa, vazifesinde başarılı ve gayretli çalışmaları nedeniyle kendisine Osmanlı Devleti tarafından 9 Mart 1891 (H. 28 Recep 1308) tarihinde iftihar madalyası, 4 Ağustos 1897 (H. 5 Rebiülevvel 1315) tarihinde 4. Rütbeden Mecidî Nişanı, 16 Mart 1903 (H. 16 Zilhicce 1320) tarihinde 4. Rütbeden Osmanî Nişanı ihsan buyrulmuştur.⁵¹

2.11. MEHMED EFENDİ

Mehmed Efendi, müteveffa Mehmed Raşid Efendi'nin oğludur. 1854 (H. 1270) senesinde Gebze kazası dâhilindeki Köşeler köyünde doğmuştur. İlk tahsilini Köşeler köyündeki Sıbyan Mektebi'nde yapmıştır. Daha sonra Süleymaniye'de Dökmeci Ula Medresesi'nde mantığa kadar Arapça okumuştur. Türkçe okuyup yazmaktadır.

21 Kasım 1875'de (H. 22 Şevval 1292) kura ile askeriyeye giren Mehmed Efendi, 13 Mart 1883 (H. 4 Cemaziyevvel 1300) tarihinde terhis olmuştur.

Mehmed Efendi, 14 Aralık 1891 (H. 12 Cemaziyevvel 1309) tarihinde 150 kuruş maaş ve 250 kuruş tayinat ile Gebze Kazası Jandarma Süvari Tahsildar Neferliği'ne tayin edilmiştir. Mehmed Efendi, 4 Nisan 1897 (H. 2 Zilkade 1314) tarihinde 300 kuruş maaş ile Gebze kazası maliye tahsildarlığına, 3 Ekim 1902 (H. 29 Cemaziyelahir 1320) tarihinde ise 400 kuruşu geçmemek üzere aidaatla Gebze kazası süvari tahsildarlığına nakledilmiştir.⁵²

2.12. MEHMED İZZET EFENDİ

Mehmed İzzet Efendi, Gebzeli Ahmed Efendi'nin oğludur. 1869 (H. 1286) senesinde Gebze'de doğmuştur. Gebze İptidai Mektebi'nde okuduktan sonra, Rüştüye Mektebi'nde birer miktar Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuyuzar.

49 BOA, DH.SAİDd, 121/ 331.

50 Belgede Kumaş Fabrika-i Hümayunu olarak yazmasına rağmen, belgenin ilerleyen satırlarında Hereke Fabrikası olduğu açıktır.

51 BOA, DH.SAİDd, 122/ 401.

52 BOA, DH.SAİDd, 128/ 99.

13 Eylül 1888 (H. 7 Muharrem 1306) tarihinde 150 kuruş maaş ile Gebze kazası belediye kitabetine tayin edilen Mehmed İzzet Efendi, bu görevde 12 Ağustos 1890 (H. 25 Zilhicce 1307) tarihine kadar kalmıştır. Daha sonra yeniden 14 Temmuz 1892 (H. 18 Zilhicce 1309) tarihinde aynı miktar maaş ile belediye kitabetine girmiş ve bu vazifesine 15 Nisan 1893 (H. 28 Ramazan 1310) tarihine kadar devam etmiştir.

Mehmed İzzet Efendi, bu vazifeden sonra 14 Mayıs 1893 (H. 27 Şevval 1310) tarihinden 11 Ağustos 1893 (H. 28 Muharrem 1311) tarihine kadar 300 kuruş maaşla Gebze kazası Üsküdar ciheti aşar muharrirliği vazifesini yürütmüştür. Mehmed İzzet Efendi, 26 Nisan 1894 (H. 20 Şevval 1311) tarihinden 13 Ağustos 1894 (H. 10 Safer 1312) tarihine kadar yine aynı vazifede aynı miktar maaş ile görevlendirilmiştir.

Bu vazifeden sonra 14 Ağustos 1894 (H. 11 Safer 1312) tarihinden 29 Ekim 1894 (H. 28 Rebiülahir 1312) tarihine kadar 400 kuruş maaş ile Eminönü aşar muharrirliğinde görev yapan Mehmed İzzet Efendi, 16 Nisan 1895 (H. 20 Şevval 1312) tarihinden 14 Ekim 1895 (H. 24 Rebiülhair 1313) tarihine kadar 270 kuruş maaş ile Darıca Nahiyesi Aşar Muharrirliğinde görev almıştır. Mehmed İzzet Efendi, 15 Ekim 1895 (H. 25 Rebiülhair 1313) tarihinden 12 Aralık 1895 (H. 24 Cemaziyelahir 1313) tarihine kadar 270 kuruş maaş ile Darıca Nahiyesi zeytin aşar muharrirliğinde görev almıştır.

Mehmed İzzet Efendi, 13 Mart 1896 (H. 28 Ramazan 1313) tarihinden 6 Mayıs 1896 (H. 23 Zilkade 1313) tarihine kadar 600 kuruş ücret ile Gebze kazası ağnam umur-ı hesabiye kitabesinde, 7 Mayıs 1896 (H. 24 Zilkade 1313) tarihinden 23 Temmuz 1896 (H. 12 Safer 1314) kadar ise 400 kuruş maaş ile Eminönü aşar muharrirliğinde görevlendirilmiştir.

3 Ağustos 1896 (H. 23 Safer 1314) tarihinden 3 Şubat 1897 (H. 1 Ramazan 1314) 280 kuruş maaş ile Gebze kazası aşar merkez-i hesabiye kitabesinde istihdam olunan Mehmed İzzet Efendi, 13 Mart 1897'de (H. 9 Şevval 1314) tarihinde 360 kuruş maaş ile Gebze kazası sandık emniyetine tayin olunmuştur.⁵³

2.13. PANAYOTAKİ EFENDİ

Osmanlı Devleti Rum tebaasından olan Panayotaki Efendi, basmacı esnafından İstanbul'lu Kostaki Ağa'nın oğludur. 17 Mart 1871 (H. 24 Zilhicce 1287) tarihinde Gebze'de doğmuştur. İstanbul'daki Fevziye Rüştüye Mektebi'nde okuyarak şahadetname alan Panayotaki Efendi, Türkçe okuyazar olup Fransızca'ya da aşinalığı vardır.

Panayotaki Efendi, 25 Temmuz 1892 (H. 29 Zilhicce 1309) tarihinde mülazemetle Darıca Duyûn-ı Umûmiye idaresine girmiştir. 3 Nisan 1895 (H. 7 Şevval 1312) tarihinden 13 Haziran 1895 (H. 19 Zilhicce 1312) tarihleri arasında 300 kuruş maaşla aynı idarenin muvakkat çiroz mubassırlığı görevinde bulunan Panayotaki Efendi, 23 Haziran 1895 (H. 29 Zilhicce 1312) tarihinden 23 Ekim 1895 (H. 4 Cemaziyellevvel 1313) tarihine kadar 200 kuruş maaşla Karamürsel Duyûn-ı Umûmiye memuriyeti muvakkat harir kitabesinde görevlendirilmiştir.

Panayotaki Efendi, daha sonra 27 Mart 1896 (H. 12 Şevval 1313) tarihinden 11 Haziran 1896 (H. 29 Zilhicce 1313) tarihine kadar 300 kuruş maaşla yine Darıca Duyûn-ı Umûmiye müdüriyeti muvakkat çiroz mubassırlığı; 3 Temmuz 1896 (H. 22 Muharrem 1314) tarihinden 12

53 BOA, DH.SAİDd, 137/ 47.

Ekim 1896 (H. 5 Cemaziyelevvel 1314) tarihine kadar 250 kuruş maaşla Adapazarı Duyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde Hazine'ye ait harir muvakkat katipliği; 28 Kasım 1896 (H. 22 Cemaziyelelahir 1314) tarihinden 12 Aralık 1896 (H. 7 Recep 1314) tarihine kadar 10 kuruş yevmiye ile Darıca Duyûn-ı Umûmiye Müdüriyeti muvakkat müskrat-ı istimare katipliği görevlerinde bulunmuştur.

Panayotaki Efendi'nin yukarıda belirtilen görevlerin tamamı muvakkat görevlerdi. 13 Nisan 1897 (H. 11 Zilkade 1314) tarihinden 3 Safer 316 (30 Haziran 314) tarihine kadar 350 kuruş maaşla ve vekâlet suretiyle Kuru Duyûn-ı Umûmiye memuriyetinde bulunan Panayotaki Efendi, 1 Ağustos 1898 (H. 13 Rebiülevvel 1316) tarihinde 250 kuruş maaşla Adapazarı Duyûn-ı Umûmiye Müdüriyeti aşar kâtipliğine tayin kılınmış ve 9 Eylül 1899 (H. 3 Cemaziyelevvel 1317) terfi edilerek 300 kuruş maaşla Katırlı Duyûn-ı Umûmiye memurluğuna nakil edilmiştir.⁵⁴

2.14. HALİL İBRAHİM EFENDİ

Halil İbrahim Efendi, Gebze kazası Meclis-i İdaresi eski azalarından Akifzâde Abdülkadir Ağa'nın oğludur. 1875 (H. 1291) senesinde Gebze kazasında doğmuştur. Gebze Sibyan Mektebi'nde ve Rüştîye Mektebi'nde tahsil görmüş ve 14 Temmuz 1892 (H. 18 Zilhicce 1309) tarihinde şahadetname almıştır. Türkçe okuryazardır.

Halil İbrahim Efendi, 1 Ağustos 1892 (H. 7 Muharrem 1310) tarihinde Gebze Kazası Bidayet Mahkemesi Kalemî'ne ve bir müddetten sonra Gebze kazası tahrirat muhasebesine mülazemetle girmiştir. 16 Kasım 1894 (H. 17 Cemaziyelevvel 1312) tarihinden 11 Temmuz 1895 (H. 18 Muharrem 1313) tarihine kadar 280 kuruş aylıkla Gebze kazası tahrirat kitabesinde görev yapmıştır. 3 Temmuz 1900 (H. 5 Rebiülevvel 1318) tarihinde 360 kuruş maaşla Gebze Kazası Sandık Eminliği'ne tayin kılınmıştır. 9 Eylül 1902 (H. 5 Cemaziyelelahir 1320) tarihinde aynı miktar maaşla yeniden Gebze Kazası Sandık Eminliği'ne tayin edilmiştir.

Halil İbrahim Efendi, sandık eminliği vazifesi sırasında sahte kuponlara imza attığı için hakkında soruşturma açılarak mahkeme altına alınmış ve mahkeme sonucunda suçu sabit görülerek görevinden azledilmiştir.⁵⁵

2.15. MEHMED ALİ EFENDİ

Mehmed Ali Efendi, bahçıvan müteveffa İbrahim Ağa'nın oğludur. Çanakoğlu hafidi denmekle bilinir. 1887 (H. 1304) senesinde Gebze kazasında doğmuştur. Hereke Fabrika-i Hümayunu İptidai Mektebi'nde okuyarak şahadetname almıştır. Fransızca'ya aşinadır.

13 Mart 1897 (H. 9 Şevval 1314) tarihinde 60 para yevmiye ile Hereke Fabrika-i Hümayunu boyahanesine dâhil olan Mehmed Ali Efendi'nin yevmiyesi 13 Mart 1899 (H. 1 Zilkade 1316) tarihinde 3, 14 Ekim 1900 (H. 19 Cemaziyelelahir 1318) tarihinde 3.5, 14 Nisan 1904 (H. 28 Muharrem 1322) tarihinde 10 kuruşa çıkartılmıştır. 14 Mayıs 1906 (H. 20 Rebiülevvel 1324) tarihinde ise yevmiyesi maaşa dönüştürülerek, 250 kuruş maaşla Çuha Fabrika-i Hümayunu boyacılığına tayin olunmuştur.⁵⁶

54 BOA, DH.SAİDd, 138/ 155.

55 BOA, DH.SAİDd, 143/ 201.

56 BOA, DH.SAİDd, 144/ 97.

2.16. HAKKI EFENDİ

Hakkı Efendi, Hereke Fabrikası Hümayunu kemhane amelesinden müteveffa Hafız Hasan Efendi'nin oğludur. 1865 (H. 1282) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. Hereke Fabrikası İptidai Mektebi'ne gitmiş ise de şahadetname alamamıştır. Çok az Türkçe okuyup yazmaktadır

Hakkı Efendi, 25 Ekim 1879 (H. 9 Zilkade 1296) tarihinde Hereke Fabrika-i Hümayunu Makina Perdaht Şubesi'ne çıraklıkla girmiştir. 14 Mayıs 1881 (H. 14 Cemaziyelahir 1298) tarihinde 1 kuruş yevmiye almaya başlayan Hakkı Efendi'nin yevmiyesi sırasıyla, 23 Eylül 1881 (H. 28 Şevval 1298) tarihinde 2 kuruşa, 13 Ağustos 1882 (H. 28 Ramazan 1299) tarihinde 4 kuruşa, 23 Temmuz 1884 (H. 29 Ramazan 1301) tarihinde 5 kuruşa, 19 Ocak 1887 (H. 23 Rebiülahir 1304) tarihinde 7 kuruşa, 5 Ocak 1888 (H. 20 Rebiülahir 1305) tarihinde 8 kuruşa çıkarılmıştır.

Hakkı Efendi, ismine kura isabet ettiğinden 13 Temmuz 1890 (H. 25 Zilkade 1307) tarihinde askere alınmış ve bu tarihten 17 Aralık 1894 (H. 18 Cemaziyelahir 1312) tarihine kadar yevmiyesi 4.5 kuruş olarak kalmıştır. 14 Ocak 1895 (H. 17 Recep 1312) ihtiyat tezkeresi alması nedeniyle yevmiyesi 10 kuruşa yükseltilmiştir. Fakat daha sonra emsalinin silahaltına çağırılmasından dolayı⁵⁷ redif askeri olduğu için 27 Eylül 1896 (H. 19 Rebiülahir 1314) tarihinden 12 Haziran 1898 (H. 22 Muharrem 1316) tarihine kadar yevmiye 5 kuruş almıştır.

Hakkı Efendi, 13 Haziran 1898 (H. 23 Muharrem 1316) tarihinden itibaren yevmiye 11 kuruş almaya başlamış ve yevmiyesi 26 Ağustos 1898 (H. 8 Rebiülahir 1316) tarihinde 14 kuruşa yükseltilmiştir. 2 Şubat 1905 (H. 27 Zilkade 1322) tarihinde yevmiyesi maaşa dönüştürülerek aylık 375 kuruş maaşla Hereke Fabrika-i Hümayunu makinistliğine tayin olunmuştur.

Hakkı Efendi, 1 Nisan 1903 (H. 3 Muharrem 1321) tarihinde sanayi madalyasıyla taltif edilmiştir.⁵⁸

2.17. HÜSEYİN KEMAL EFENDİ

Hüseyin Kemal Efendi, eimmeden (imamlardan) Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. 1886 (H. 1303) senesinde Gebze kasabasında dünyaya gelmiştir. Sıbyan Mektebi'nde okuduktan sonra Darüşşüfaka Mektebi'nde tahsil hayatını sürdürmüştür. Türkçe ve Fransızca okur ve yazardır.

17 Aralık 1905 (H. 19 Şevval 1323) tarihinde 300 kuruş maaşla Beyoğlu Telgraf ve Posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memuriyetine tayin edilen Hüseyin Kemal Efendi'nin maaşı 14 Ocak 1907 (H. 29 Zilkade 1324) 340 kuruşa yükseltilmiştir.⁵⁹

2.18. EMİN EFENDİ

Emin Efendi, Hüseyin Ağa'nın oğludur. 1869 (H. 1286) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. Gebze İptidai Mektebi'nde tahsil görmüştür. Türkçe okur ve yazardır.

57 Bunun nedeni 1896-1897 Girit krizi ve Yunan Savaşı olmalıdır.

58 BOA, DH.SAİDd, 144/ 167.

59 BOA, DH.SAİDd, 145/ 457.

Emin Efendi, 2 Aralık 1906 (H. 15 Şevval 1324) tarihinde aylık 100 kuruş maaşla Gebze Gazi Mustafa Paşa İmaretî Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir.⁶⁰

2.19. MEHMED ALİ EFENDİ

Mehmed Ali Efendi, Gebze kazası eski Mal Müdürlerinden Ahmed Hulusi Efendi oğludur. 1883 (H. 1300) senesinde Gebze'de doğmuştur. Gebze Sıbyan Mektebi ve Rüştîye Mektebî'nde okuyarak ala (iyi) derecede şahadetname almıştır. Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

1898/1899 (H. 1316) senesinde Kartal ve İğneada telgrafhanelerine mülazemetle giren Mehmed Ali Efendi, 22 Eylül 1903 (H. 29 Cemaziyelahir 1321) tarihinde 250 kuruş muvakkat maaşla Edirne Vilayeti'nde İğneada Telgraf ve Posta Merkezi Muhabere Memuriyeti'ne tayin edilmiştir. Mehmed Ali Efendi, 9 Ağustos 1906 (H. 18 Cemaziyelahir 1324) tarihinde 600 kuruş maaş ile İğneada Telgraf ve Posta Merkezi Müdüriyeti'ne terfi ettirilmiştir.⁶¹

2.20. CEMİL EFENDİ

Cemil Efendi, Hereke Fabrika-i Hümayunu sarıcı ustası müteveffa Ahmed Efendi'nin oğludur. 1876 (H. 1292) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. Hereke Fabrika-i Hümayunu İptidai Mektebî'nde tahsil görmüş ve şahadetname almıştır. Daha sonra Hereke Fabrikası'nın Çuha-Makine Dairesi'ne girerek iki sene kadar teorik ve pratik olarak çuha hakkında tahsil görmüştür. Türkçe okuryazardır.

Cemil Efendi, 14 Ocak 1892 (H. 13 Cemaziyelahir 1309) tarihinde yevmiye 1.5 kuruş ile Hereke Fabrika-i Hümayunu masura hanesinde katip muavinliğine tayin olunmuş, 14 Haziran 1892 (H. 18 Zilkade 1309) tarihinde ise Hereke Fabrikası kemha dairesine devam etmiştir.

Cemil Efendi, 24 Eylül 1892 (H. 2 Rebiülevvel 1310) tarihinde 4 kuruş yevmiye ile Çuha dairesi makinist refakatine tayin edilmiş, yevmiyesi sırasıyla 13 Ocak 1894 (H. 6 Recep 1311) tarihinde 5.5 kuruşa, 14 Ocak 1895 (H. 17 Recep 1312) tarihinde 8 kuruşa, 13 Ağustos 1897 (H. 14 Rebiülevvel 1315) tarihinde 9 kuruşa çıkartılmıştır

13 Eylül 1898 (H. 26 Rebiülahir 1316) resim imalatını öğrendikten sonra resim haneye nakledilen ve 14 Ocak 1900 (H. 12 Ramazan 1317) tarihinde yevmiyesi 10 kuruş olan Cemil Efendi'nin yevmiyesi 14 Kasım 1900 (H. 21 Recep 1318) tarihinden itibaren 11.5 kuruş yevmiye almaya başlamıştır. Cemil Efendi, 12 Ekim 1902 (H. 9 Recep 1320) tarihinde yevmiyesi maaşa dönüştürülerek 380 kuruş maaşla çuka-dairesi makinist muavinliğine tayin edilmiştir. Cemil Efendinin maaşı 24 Ekim 1903 Şaban 1321 (R. 11 Teşrinievvel 319 – M.) 500 kuruşa yükseltilmiştir.

Cemil Efendi'ye vazifesindeki iyi hizmetlerinden dolayı 16 Nisan 1906 (H. 21 Safer 1324) tarihinde 4. Rütbeden Mecidi Nişan-ı Zîşanı ihсан buyrulmuştur.

Cemil Efendi, 5 Ekim 1907 (H. 27 Şaban 1325) tarihinde 700 kuruş maaşla Muallim-i Evvel Muavinliği'ne tayin edilmiştir. Maaşı 15 Mart 1910 (H. 3 Rebiülevvel 1328) tarihinde ise 1.000

60 BOA, DH.SAİDd, 148/ 45.

61 BOA, DH.SAİDd, 148/ 393.

kuruşa yükseltilen Cemil Efendi, 3 Ağustos 1913 (H. 29 Şaban 1331) tarihinde ise 1.300 kuruş maaşla Muallim-i Evveliğe terfi edilmiştir.⁶²

2.21. ALİ RIZA EFENDİ

Ali Rıza Efendi, Karazâde denmekle bilinen doğramacı esnafından Ahmed Efendi'nin oğludur. 1851 (H. 1267) senesinde Gebze'de doğmuştur. Gebze İptidai Mektebi'nde tahsil gördükten sonra çeşitli medreselerde bir süre dersleri Arapça olarak tahsil etmiştir. Türkçe okuyup yazmaktadır.

Ali Rıza Efendi, 13 Mayıs 1880 (H. 3 Cemaziyelahir 1297) - 13 Ocak 1881 (H. 11 Safer 1298) ve 14 Mayıs 1881 (H. 14 Cemaziyelahir 1298) - 27 Kasım 1881 (H. 5 Muharrem 1299) tarihleri arasında 300 kuruş maaşla Gebze kazasına tabi Tavşancıl köyünde aşar muharrirliği vazifesinde istihdam edilmiştir.

28 Kasım 1881 (H. 6 Muharrem 1299) tarihinde 270 kuruş maaşla Gebze Sandık Eminliği'ne tayin edilen Ali Rıza Efendi, daha sonra 9 Haziran 1884 (H. 14 Şaban 1301) tarihinde 450 kuruş maaşla Gebze Kazası Mal Müdürlüğü'ne terfi olunmuştur.

Ali Rıza Efendi, zimmetine akçe geçirmek ve resmi defterlerden evrak çıkararak sahtekârlık yapmak suçlamalarından dolayı açığa alınarak 3 Haziran 1886 (1 Ramazan 1303) tarihinde mahkeme altına alınmıştır. Ancak Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi'nde görülen davadan berat etmiştir.

Ali Rıza Efendi, berat ettikten sonra devletteki görevlerine devam etmiş, 22 Ekim 1891 (H. 18 Rebiülevvel 1309) tarihinde 360 kuruş maaşla Saray-ı Hümayun Hububat Ambarı İdaresi'ne bağlı Ahırkapı Kiyah (ot) Ambarı memurluğuna tayin olunmuştur. Bu görevde iken maaşı 18 Aralık 1884 (H. 19 Cemaziyelahir 1312) tarihinde 380 kuruşa, 13 Ocak 1898 (H. 19 Şaban 1315) tarihinde 450 kuruşa, 14 Mart 1898 (H. 20 Şevval 1315) tarihinde 600 kuruşa, 14 Mart 1902 (H. 4 Zilhicce 1319) 650 kuruşa, 16 Aralık 1903 (H. 26 Ramazan 1321) tarihinde ise 700 kuruşa çıkartılmıştır.

Ali Rıza Efendi, 8 Eylül 1906 (H. 19 Recep 1324) tarihinde rütbe-i salise ile taltif edilmiştir.⁶³

62 BOA, DH.SAİDd, 149/ 43.

63 BOA, DH.SAİDd, 149/ 79.

2.22. ABDULLAH EFENDİ

Abdullah Efendi, Hereke Fabrika-i Hümayunu işçilerinden Hüseyin Efendi'nin oğludur. 1881 (H. 1298) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. Sıbyan Mektebi ve Darüşşafaka Mektebi'nde tahsil görmüştür. Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

14 Şaban 1323 (R. 1 Teşrinievvel 1321 – 14 Ekim 1905) tarihinde 300 kuruş maaşla Galata Postanesi memurluğuna tayin edilen Abdullah Efendi'nin maaşı, 14 Ocak 1907 (H. 29 Zilkade 1324) tarihinde 340 kuruşa çıkarılmıştır.⁶⁴

2.23. ALİ VASFİ EFENDİ

Hafız Ali Vasfi Efendi, ziraattan Ahmed Ağa'nın oğludur. 1874 (H. 1290) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. Gebze kasabası İptidai Mektebi'nde tahsil görmüştür. Türkçe kitabet etmektedir.

14 Temmuz 1905 (H. 11 Cemaziyelevvel 1323) tarihinde 150 kuruş maaşla Gebze kazası belediye sandık eminiği inzimamı kitabetine tayin edilen Ali Vasfi Efendi, 28 Haziran 1908 (H. 28 Cemaziyelevvel 1326) tarihinde 200 kuruş maaşla Gebze Kazası tahsilat-ı muzırrat kitabetine tayin olunmuştur.⁶⁵

2.24. MUSTAFA ASIM EFENDİ⁶⁶

Mustafa Asım Efendi, tüfekçi ustalarından Mehmed Ağa'nın oğludur. 1876 (H. 1292) senesinde Gebze kazasında doğmuştur. Gebze'de Sıbyan Mektebi'nde tahsil gördükten sonra, Rüştüye Mektebi'nde üç sene kadar dersleri takip etmiş ise de mektebin lağvından dolayı şahadetname alamamıştır. Türkçe okuyup yazmaktadır.

9 Mayıs 1898 (H. 16 Zilhicce 1315) tarihinde askeriyeye alınarak tedricen başçavuşluğa kadar terfi eden Mustafa Asım Efendi, 5 Mayıs 1904 (H. 19 Safer 1322) tarihinde askeriyeden terhis edilmiştir

3 Temmuz 1904 (H. 19 Rebiülahir 1322) tarihinde 125 kuruş maaşla Beykoz kazası nüfus kitabetine tayin edilen Mustafa Asım Efendi, 12 Rebiülahir 1326 (R. 1 Mayıs 1324 – M. 14 Mayıs 1908) tarihinde 200 kuruş maaşla Beykoz Kazası tahsilat-ı muzırrat kitabetine nakledilmiştir.⁶⁷

64 BOA, DH.SAİDd, 149/ 283.

65 BOA, DH.SAİDd, 160/ 323.

66 Mustafa Asım Efendi'nin Sicill-i Ahval Defterleri'ndeki tercüme-i halî mükerrerdir ve birbiriyle de özellikle tarihlerde çelişkiler bulunmaktadır. Mesela, Beykoz kazası nüfus kitabetine tayin edilmesini ilk belgede (BOA, DH.SAİDd, 117/ 397) 23 Haziran 1904 (H. 9 Rebiülahir 1322) olarak verilirken diğerinde (BOA, DH.SAİDd, 160/ 397) 3 Temmuz 1904 (H. 19 Rebiülahir 1322) olarak verilmiştir. Bu çalışmada, ilave bir kısım bilgiler bulunduğu için son kayıt (BOA, DH.SAİDd, 160/ 397) temel alındı.

67 BOA, DH.SAİDd, 160/ 397.

2.25. HAFIZ AHMED EFENDİ

Hafız Ahmed Efendi, müteveffa Sadık Ağa'nın oğludur. 1858 (H. 1275) senesinde Gebze kasabasında doğmuştur. Gebze kasabasında sıbyan mektebinde okumuştur. Türkçe okuyup yazmaktadır.

Hafız Ahmed Efendi, 25 Mayıs 1889 (H. 25 Ramazan 1306) tarihinde 160 kuruş maaş ile Gebze Kazası Bidayet Mahkemesi mübaşirliğine tayin olmuştur. 14 Temmuz 1905 (H. 11 Cemaziyelevvel 1323) tarihinde istifa ederek görevinden ayrılan Hafız Ahmed Efendi, 15 Mart 1908 (H. 11 Safer 1326) tarihinde 400 kuruş aidaatla Gebze Kazası 4. Daire Süvari Tahsildarlığı'na tayin olunmuştur.⁶⁸

2.26. FAİK EFENDİ

Faik Efendi, Silivri Jandarma Yüzbaşı Ali Ağa'nın oğludur. 1881 (H. 1298) senesinde Gebze'de doğmuştur. Gebze Rüştüye Mektebi'yle Üsküdar'da Ravza-i Şarkî Mektebi iptidaisinde tahsil görmüştür. Gebze Rüştüyesi'nden 15 Ağustos 1897 (H. 16 Rebiülevvel 1315) tarihli aliyyülala (pekiyi) derecede şahadetname almıştır. Türkçe kitabet eder, telgraf yazısına aşinadır.

13 Ocak 1898 (H. 19 Şaban 1315) tarihinde Kartal Jandarma Taburu'na kaydedilen Faik Efendi, 15 Ocak 1901 (H. 24 Ramazan 1318) tarihinde Çatalca Sancağı Jandarma Süvari Bölük Eminliği'ne terfi ettirilmiş ve bu tarihten itibaren 13 Ekim 1907 (H. 6 Ramazan 1325) tarihine kadar aylık 130 kuruş maaş almıştır. Faik Efendi, 13 Ekim 1907 (H. 6 Ramazan 1325) tarihinden 14 Kasım 1909 (H. 1 Zilkade 1327) tarihine kadar tayinatla birlikte 400 kuruşla adı geçen emirlikte istihdam edilmiştir.

Çatalca Tensik Komisyonu'nun 14 Kasım 1909 (H. 1 Zilkade 1327) tarihli kararıyla 500 kuruş maaşla polis komiser muavinliğine nakledilen Faik Efendi, daha sonra boşalan Çatalca 3. Sınıf komiserliğine 600 kuruş maaşla 25 Ekim 1910 (H. 20 Şevval 1328) tarihinde tayin edilerek, 19 Kasım 1910 (H. 16 Zilkade 1328) tarihinde vazifesine başlamıştır.

Faik Efendi, memuriyet zarfında say ve gayretinden dolayı iftihar nişanıyla tahlisiye madalyasına nail olmuştur.⁶⁹

2.27. HAFIZ MEHMED EFENDİ

Hafız Mehmed Efendi, müteveffa Salih Ağa'nın oğludur. 24 Ocak 1872 (H. 13 Zilkade 1288) tarihinde Gebze'de doğmuştur. Tavşancıl Sıbyan Mektebi'nde Kuran'ı hıfzettikten sonra Herke İptidai Mektebi'nde okumuştur. Daha sonra Hoca Hayrettin Medresesi'nde bir müddet Arapça ve dini ilimler tahsil etmiştir. Ancak herhangi bir şahadetname ve icazetname alamamıştır. Türkçe kitabet eder.

22 Eylül 1892 (H. 29 Safer 1310) tarihinde askere alınan Hafız Mehmed Efendi, askerî hizmeti sırasında bir adet Yunan Muhabere Madalyası almıştır.

68 BOA, DH.SAİDd, 167/ 83.

69 BOA, DH.SAİDd, 179/ 449.

Hafız Mehmed Efendi, 22 Kasım 1904 (H. 14 Ramazan 1322) 250 kuruş maaşla Taşlıca Rüsûmat Müdüriyeti Mülhakatından Pripoy (Prijepolje) Rüsûmat İdaresi Muhafaza memurluğuna, 31 Mayıs 1905 (H. 26 Rebiülevvel 1323) tarihinde ise 500 kuruş maaşla Kırcaali Rüsûmat İdaresi ser-muhafaza memurluğuna tayin edilmiştir.

14 Ağustos 1905 (H. 12 Cemaziyelahir 1323) tarihinden 21 Kasım 1905 (H. 23 Ramazan 1323) tarihine kadar 80 kuruş zamlı maaşla Karakılavuz Rüsûmat İdaresi memur vekâletinde istihdam olunan Hafız Mehmed Efendi, 13 Mayıs 1906 (H. 19 Rebiülevvel 1324) mahalli havanın imtizacına uymamasından dolayı rızasıyla 350 kuruş maaşla Dedeğaç rüsûmat memuriyeti muayene kitabetine nakledilmiştir. Hafız Mehmed Efendi, 1 Nisan 1907 (H. 17 Safer 1325) tarihinde 500 kuruş maaşla maa müskirat zahire gümrüğü kantarcılığına, 14 Temmuz 1910 (H. 6 Recep 1328) tarihinde ise icra kılınan tensikatta 600 kuruş maaşla muayene memurluğuna tayin olunmuştur. Hafız Mehmed Efendi'nin maaşı, 14 Kasım 1910 (H. 11 Zilkade 1328) tarihinde ise 620 kuruşa yükletilmiştir.⁷⁰

SONUÇ

Sicill-i Ahval Defterleri'nde 27 Gebze doğumlu memura rastlanmıştır. Bunların 2'si Rum diğerleri ise Müslüman tebaadandır. Gebzeli memurların tamamı erkektirler. Memurlardan 3'ü hafız lakabını taşımaktadır. Memurlardan sadece 1'i ağa unvanını kullanırken, geri kalan 26'sı efendi unvanını kullanmaktadır.

Gebzeli memurlardan 16'sinin baba meslekleri belirtilmiştir. Bunlar nahiye müdürü, yağcılık, ziraatçılık, bahçıvan gibi çeşitli meslek dallarıyla uğraşmaktadırlar. Fakat göze çarpan husus baba mesleği belli olan 16 memurun 9'unun babasının memur olduğudur. Yani Gebze örneğinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda memur olanların evlatlarının da memur olmaları yaygındır.

Gebzeli memurların tamamına yakını ilkokul statüsünde olan sıbyan ya da iptidai mekteplere gitmişlerdir. Ortaokul statüsünde rüştiyeye 11 memur, Darüşşafaka'ya ise 2 memur gitmiştir. Medrese tahsili alan 3 memur dışında yüksekokul seviyede eğitim gören yoktur. Gebzeli memurlardan 12'si yabancı bir dil bilmektedir. 5 memur Fransızca bilirken, Arapça ve Farsçayı aynı anda bilen 2 memur bulunmaktadır. 3 memur ise sadece Arapça bilmektedir. 2 Rum memurun da Rumca bildiğini belirtmek gerekir.

Gebzeli Memurların işe başlama yaşı ortalama olarak 25 olarak tespit edilmiştir. Gebzeli memurlar işe ilk başladıklarında ortalama 210 kuruş ücret alırken bu zamanla artarak ortalama 470 kuruşa kadar çıkmıştır. Memurların buldukları vazifelerdeki maaşları ise ortalama 340 kuruş civarındadır.

Gebzeli memurlardan en düşük ücreti Hereke Fabrika-i Hümayunu boyacılığı vazifesinde 60 para yevmiye ile Mehmed Ali Efendi almıştır. En yüksek maaşı ise Hereke Fabrika-i Hümayunu Muallim-i Evveliği görevindeyken 1.900 kuruş maaşla Musa Efendi almıştır.

Gebzeli memurlar Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde vazife alsalar da en fazla Gebze ve civarında görev yapmışlardır. Hereke Fabrikasında çalışan memurlar da eklendiğinde 18 memur Gebze ve civarında görev yapmıştır. Gebzeli memurlardan 11'i de İstanbul'da görev

⁷⁰ BOA, DH.SAİDd, 184/ 215. Hafız Mehmed Efendi'nin son iki vazifesinin (maa müskiratı zahire gümrüğü kantarcılığı ve muayene memurluğu) nerede olduğu belirtilmemesine rağmen, bir önceki vazifesinin olduğu Bulgar sınırında bulunan Dedeğaç'ta olma ihtimali yüksektir.

almışlardır. Gebze doğumlu memurlar yakın yerlerin dışında, Balkanların en ücra köşelerinden biri olan Bosna-Hersek sınırındaki Taşlıca Sancağı'na bağlı Preboy'da dahi görev yapmışlardır.

Gebzeli memurlardan 8'ine vazifelerindeki başarı ve gayretlerinden dolayı rütbe, nişan ve madalya verilmiştir. Hereke Fabrika-i Hümayunu Muallim-i Evveliği görevini yapan Musa Efendi'ye 11 adet rütbe, nişan ve madalya ihsan buyrulmuştur. Musa Efendi, 2. ve 4. Rütbelerden Mecidî Nişanları, 3. ve 4. Rütbelerden Osmanî Nişanları ve Gümüş Liyakat Madalyası gibi nişan ve madalyalara layık görülürken aynı zamanda Fransız Hükümeti tarafından verilen Akademi Nişanı'nı da almıştır. Diğer göze çarpan madalyaları ise can kurtaranlara verilen Tahlisiye Madalyası'nı Faik Efendi; 1897 yılında yapılan Yunan Savaşı'nda yararlılık gösterenlere verilen Yunan Muharebe Madalyası'nı da Ahmed ve Hafız Mehmed Efendiler almışlardır.

Gebzeli memurlar arasında rütbe, nişan ve madalya alanlar olduğu gibi ceza alanlarda bulunmaktaydı. 27 memurdan Ahmed Hilmi Efendi, Halil İbrahim Efendi ve Ali Rıza Efendi hakkında görevini kötüye kullanmak, sahtecilik ve zimmetine para geçirmek gibi suçlardan dolayı soruşturma açılmış, bunlardan haklarında soruşturma açılmış ve bunlardan suçsuzluğu anlaşılan Ahmed Hilmi Efendi ve Ali Rıza Efendi berat ederlerken, suçu sabit olan Halil İbrahim Efendi görevinden azledilmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA); DH.SAİDd (Sicill-i Ahval İdaresi/defter)

2. KİTAP, MAKALE VE TEZLER

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Artuk, İbrahim, Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişanları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 3. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2010.

Çetin, Atilla, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sayı: 29, Ankara 2005, ss. 87-104.

Dölen, Emre, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları", *I. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, ss. 665-687.

Çakmak, Biray, Feyzullah Yerlikaya, "Gebze Erkek Rüştüye Mektebi", *I. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2015, ss. 101-128.

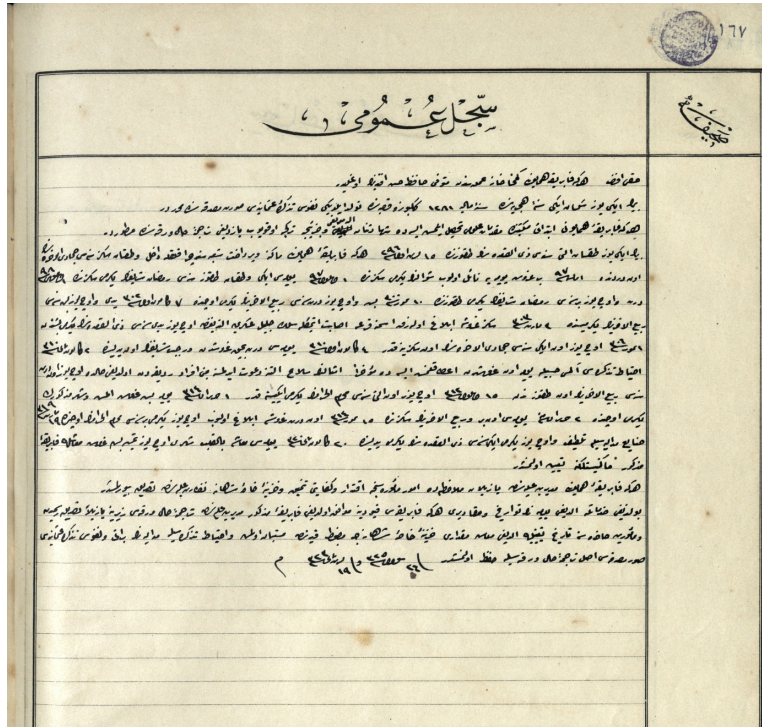
Eldem, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Kültür Bakanlığı, İstanbul 2004

Erüreten, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, çev. Erhan Uzsay, Destination Management Company, İstanbul 2001.

- Findley, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)*, çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 374.
- Özger, Yunus, *Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümelere*, 4/1, 2012, ss. 419-447.
- Sarıyıldız, Gülden, "Sicill-i Ahval Defterler," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 37, ss. 134-136.
- Sarıyıldız, Gülden, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.
- Tunalı, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa Çadırcı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, 2003.

EKLER

ÖRNEK SICİLL-İ AHVAL KAYDI: HAKKI EFENDİ

Okunuşu:

Hakkı Efendi Hereke Fabrika-i Hümayûnu kemhane amelesinden müteveffâ Hafız Hasan Efendi'nin oğludur.

Bin üç yüz seksen iki sene-i hicriyesinde sene-i maliye 1281 Gekbuze kasabasında tevellüd eylediği nüfus tezkere-i Osmaniyesi suret-i musaddakasında muharrerdir.

Hereke Fabrika-i Hümâyûnu İbtida-i Mektebi'nde mukaddemât-ı 'ulûmu tahsil eylemiş ise de şahadetnâme almadığı ve cüz'ice Türkçe okuyup yazdığı tercüme-i hal varasında masturdur.

Bin iki yüz doksan altı senesi Zilka'desi'nin dokuzunda 15 Teşrin-i evvel 296 Hereke Fabrika-i Hümâyûnu makine ve perdaht şubesine çıraklıkla dâhil ve doksan sekiz senesi Cemaziye'l-ahiresi'nin on dördünde 1 Mayıs 97 bir kuruş yevmiyeye nail olup Şevvalinin yirmi sekizinde 1 Eylül 97 yevmiyesi iki ve doksan dokuz senesi Ramazan-ı şerifinin yirmi sekizinde 1 Ağustos 98 dört ve üç yüz bir senesi Ramazan-ı şerifinin yirmi dokuzunda 10 Temmuz 300 beş ve üç yüz dört senesi Rebiü'l-ahirinin yirmi üçünde 7 Kânunuevvel 302 yedi ve üç yüz beş senesi Rebiü'l-ahirinin yirmisinde 3 Mart 303 sekiz kuruşa iblağ olunarak ismine kur'a isabet etmekle sülûk-ı celil-i askeriye alındığından üç yüz yedi senesi Zilka'desi'nin yirmi beşinden 1 Temmuz 306 üç yüz on iki senesi Cemaziyelahiresinin on sekizine kadar 4 Kânunuevvel 310 yevmiyesi dört buçuk kuruştan ve Receb-i şerifinin on yedisinde 2 Kânunusani 310 ihtiyat tezkeresi alması hasebiyle yevmiye on kuruştan ita kılınmış ise de müehhira emsalinin silah altına davet edilmesine mebni efrâd-ı redifeden olduğu halde üç yüz on dört senesi Rebiülahirinin on dokuzundan 15 Eylül 312 üç yüz on altı senesi Muharremü'l-hareminin yirmi ikisine kadar 1 Haziran 314 yevmiye beş kuruş almış ve şehir-i mezkûr yirmi üçünde 2 Haziran minh yevmiyesi on bir ve Rebiü'l-ahirinin sekizinde 15 Temmuz 314 on dört kuruşa iblağ olunup üç yüz yirmi bir senesi Muharremü'l-hareminin üçünde 19 Mart 319 Sanayi Madalyasıyla taltif ve üç yüz yirmi iki senesi Zilka'desi'nin yirmi yedisinde 20 Kanunusani 320 yevmiyesi maaşa bî'l-kalp şehri üç yüz yetmiş beş kuruş maaşla fabrika-ı mezkûr makinistliğine tayin olunmuştur.

Hereke Fabrika-i Hümâyûnu Müdüriyet-i Aliyesi'nden yazılan mülahazada umûr-ı memuresince iktidar ve kifayeti tenm'ik ve Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaretince de tasdik buyrulmuştur.

Bulunduğu hidemâtle aldığı yevmiyenin tevârih ve mekadırı Hereke Fabrikası kuyûduna muvâfık olduğu fabrika-i mezkûr müdüriyet-i aliyesinden tercüme-i hal varakası zîrine yazılan tasdik-i resmîyeden ve memuriyet-i hazırasına tarih tayiniyle olduğu maaş miktarı Hazine-i Hassa-i şahanece mazbut kaydından müsteban olmuş ve ihtiyat tezkeresiyle madalyanın beratı ve nüfus tezkere-i Osmaniyesi suret-i musaddakası asıl tercüme-i hal varakasıyla hıfz olunmuştur.

Fi 26 Şevval 325 ve fi 19 Teşrinisani 323.⁷¹

71 BOA, DH.SAİDd, 144/ 167.

KOCAELİ'NİN GURURU GÖLCÜK TERSANESİ: RESMİ BELGELER VE İSTANBUL BASININA YANSIMALAR (1933-1960)

ZEKİ ÇEVİK*

Giriş

İnsanoğlu hayatını sürdürmek ve geliştirmek için su ve su kaynaklarına bağımlıdır. Bu bakımdan büyük su kütleleriyle ilgilenmek ve onlardan faydalanmak fikri ve davranışı, onun denizlerle olan ilişkisini doğurmuştur.¹ Bu anlayış ve ihtiyacın derecesi ise, insanların denizle olan ilişkisinin seviyesini belirlemiştir. İşte denizcilik, denizlerden sağlanan pek çok nimetten, imkân ve kolaylıklardan faydalanma çabası olarak doğmuştur. Denizlerden faydalanma vasıtaları da bilgi, sermaye ve teknoloji birikimine göre değiştikçe, çeşitlilik göstererek gelişmiştir. Denizlerden faydalanmasını bilen milletler giderek "Denizci toplum/devlet" oldular. Zaman içinde farklı denizci devletler arasında deniz kaynak ve imkânlarının kullanılması ve stratejik sulara ve su yollarına hakim olmak amacıyla kıyasıya mücadeleler yaşandı. Bu rekabet ve mücadeleler bugün de okyanus, deniz, göl, nehir, boğaz ve körfezlerde kısacası su kaynaklarının olduğu her yerde sürmektedir.

Deniz, çağlar boyunca toplumların refah seviyesini, güvenlik algısını, savaş biçimini ve uluslararası ilişkilerini şekillendirmiştir. Denizin devletlerin pek çok politikasını doğrudan etkilemesi, ülkeleri denizler üzerinde daha fazla hâkimiyet sağlama amacıyla güçlü donanmalar kurmaya itmiştir. Tarih boyunca Hollanda, Portekiz, İspanya, Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya ve ABD uluslararası alanda hakim konumda olmanın denizden geçtiğini göstermiştir.

Dünya tarihinde söz sahibi olmuş milletlerin, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının temelinde denizcilik ve denizler vardır.² Denizlerde güçlü olmadan büyük devlet hüviyetine ulaşmanın ne kadar güç, hatta imkânsız olduğunu tarih bize göstermektedir.³ Büyük imparatorluklar denizle ilgili faaliyetlerini, stratejilerinin temel unsuru olarak görmekte ve yaptıkları mücadelelerde denizciliği esas alan politikalar yürütmüşlerdir.⁴

Bu çerçevede denizcilik politikaları ve denizcilik tarihi, hemen her ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri tarihinin ayrılmaz birer parçası olarak kabul edilmektedir.⁵ İnsanoğlunun denizle alâkası başlangıçta bir kıyıda diğerine mal taşınması esasına dayanırken gelişen zaman içinde yolcu ve yük taşınması halini almış, bilahare gerek ekonomik ve ticari faaliyetlerin korunup geliştirilmesi gerekse siyasi ve stratejik sebeplerle askerî deniz gücü gelişmiştir.⁶

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e. posta: zcevik41@hotmail.com

1 Tülay Duran, Türk Denizciliği ve Deniz Ticareti Kaynakları, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Vapur Donatanları ve Acenteleri Derneği 100.Yılı Anısına, İstanbul, 2002, s. 35.

2 T.Alfred Mahan, Captain, The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783, Oxford Publications, U.K, 1987, s.2.

3 Paul Kennedy; Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul,1995, s.14.

4 Mahan; a.g.e., s.11.

5 Yılmaz Aklar, "Denizcilik Gücünün Milli Güç İçindeki Yeri", İkinci Denizcilik Gücü Sempozyumu, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999, s. 25-43.

6 Güzide Sezgin, İnönü Dönemi (1938-1950) Türk Denizciliği, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,

Deniz gücü denildiğinde genellikle akla ilk gelen savaş gemilerinden oluşan filodur. Deniz gücü ağırlıklı olarak askeri güç ile bağdaştırılmaktadır. Bu yaklaşım yanlış olmamakla birlikte eksiktir, zira günümüzde deniz gücü dış politika, ekonomi, ticaret ve güvenlik gibi farklı alanları etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Küresel çapta hızlı ve öngörülemeden gelişmelerin yaşandığı yüzyılımızda, denizlerin güvenlik, istikrar, ekonomi ve uluslararası ilişkiler açısından önemi daha da artmıştır. Küreselleşme ve karşılıklı ekonomik bağımlılık sonucu deniz ticareti ve deniz yoluyla enerji nakliyatı her geçen gün artarken farklı ve karmaşık yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla devletler diğer faaliyetlerin yanında güvenlik ve refahlarını tehdit eden bu unsurlarla da mücadele edecek deniz kuvvetlerine ihtiyaç duymaktadır.

Üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin de mutlaka "Denizcilik Gücü"nü arttırarak "deniz alâka ve menfaatleri"ni sağlama ve korumaya yönelik milli bir politikası olmalıdır. Bu amaca yönelik faaliyetler ancak tam manasıyla milli olduğu, veya yabancı kaynak ve araçları milli çıkarlar çizgisine çektiği ölçüde fayda sağlar, aksi halde sağlanan menfaat milli olmaktan çıkar ve başka millet/devletlerin menfaati haline gelir.⁷

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Zafer muhribi ile Rodos Adası'nın önünden geçerken Filotilla Komodoru Albay Sait Halman'a "Deniz Kuvveti'ni yalnız askeri bir kuvvet olarak düşünenlerden değilim. Bu kuvvetlerin dış politikada da büyük etkileri vardır; en büyük sanat ve kültür temsilcisidir" demiştir.⁸ Onun Deniz Kuvveti konusundaki vizyonu ise "Hudutlarının mühim ve büyük aksami deniz olan Türk Devleti'nin Donanması'nın da mühim ve büyük olması gerektir. O zaman Türkiye Cumhuriyeti daha emin ve müsterih olacaktır. Mükemmel ve kadir bir Türk Donanmasına malik olmak gayedir "sözü ile hayata geçirilmiştir.⁹ İşte bu amaç ve hedeflere ulaşmak için bugüne kadar Gölçük Tersanesi'nin yürüttüğü öncü tarihi görev inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Bu çalışmada 1933-1960 yılları arasında Gölçük Tersanesi'nin bu işlevine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

TÜRK ASKERİ DENİZCİLİĞİ VE GEMİ İNŞASININ KISA TARİHÇESİ

Bozkır kültürünün insanı olan Türkler (Hazar Denizi hariç) denizi sonradan gören ve denize yabancı olan bir milledir. 1071 Malazgirt Zaferi sonrası, denizde yüzer unsura sahip olması konusunda Türklerin ilk öncü Emiri Çakabey olmuştur.¹⁰ Çakabey 1078 yılında Bizans'a esir düşmüştür. İki yıl sonra Bizans'ta yaşanan taht kavgasında, kargaşadan faydalanarak İstanbul'dan kaçmış, Ege bölgesinde faaliyetlere başlamış ve kısa süre içerisinde İzmir, Urla, Çeşme ve Foça'yı alarak bölgede bir beylik kurmuştur. Diğer Türk Beyliklerden farklı olarak bu beylikte denizci kimliği ön plana çıkmıştır. 1081 yılında 50 parçalık bir donanma inşa etmiş, zamanla Türkleri rakipleriyle denizlerde mücadele edecek bir duruma getirmiştir.¹¹ 1089 yılında Midilli, 1090 yılında ise Sakız Adası'nı fethetmiştir. 1 Mayıs 1090 tarihinde İzmir-Karaburun ile Sakız Adası arasında kalan Koyun Adaları civarında Bizans Donanması ile giriştiği savaşta Bizans'a ağır kayıplar vermiştir. Bizans Donanması ricat ederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. İlk Türk Deniz zaferinin ardından Emir Çakabey denizlerdeki kontrol sahasını genişletmiş, donanması ile Çanakkale önlerine kadar yaklaşmıştır. Ne var ki 1095 yılında Emir Çakabey'in zamansız ölümü Türk denizciliğinin gelişmesini geciktirmiştir.

⁷ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.1.

⁸ Mert Bayat, Atatürk'ün Deniz Stratejisi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1988, s. 16-17.

⁹ Emin Sancar, Türk Denizcilik Tarihi, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2006, s.22.

¹⁰ Sancar, Türk Denizcilik..., s. 27.

¹¹ Türk Deniz Kuvvetleri Tarihî, Deniz Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 2005, s.22

¹² Türk Deniz Kuvvetleri'nin kuruluş tarihi 1081 olarak kabul edilmektedir.

https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=11, (Erişim tarihi:28.2.2017).

Gerçek anlamda Türklerin denizciliğe ilgi ve alakası Selçuklu Sultanlarının Anadolu'ya seferlerinden sonra başlamıştır.¹² Anadolu'nun fethedilmesinde büyük emeği geçen Selçuklu Meliki Süleyman Şah, Bizans İmparatorluğu'na ait olan İznik ve çevresini ele geçirerek, Türkleri Marmara kıyılarına ulaştırmayı başarmıştır. Süleyman Şah, aynı zamanda, İznik'i başkent ilan ederek, kendisine en sadık komutanlardan birisi olan Ebu El Kasım'ı burada vekil olarak bırakarak Anadolu içlerine çekilmiştir.¹³ Bunu fırsat bilen Bizans kuvvetleri İznik'i geri almak için saldırı da bulunmuş, ancak Ebu El Kasım karşısında başarısız olarak geri çekilmiştir. Bizans mağlubiyetinden cesaret alan Ebu El Kasım Marmara kıyılarını ele geçirerek Gemlik'i almıştır. Burada Türklerin tarihinde ilk kez tersane inşa ettirmiştir.¹⁴

Ancak kısa bir süre sonra Bizans'ın kara ve deniz kuvvetleri Gemlik'i kuşatıp, yeni kurulan Türk tersanesi ve gemilerin yakmak suretiyle daha yeni gelişmekte olan Türk denizcilik kültürünü kısa bir süreliğine imha etmişlerdir. Buna rağmen İznik şehri Bizans'ın merkezine yapılacak doğrudan seferler için ileri bir üs olarak Türklerin elinde kalmıştır.¹⁵

Anadolu'daki ilk tersaneler Selçuklular tarafından Gemlik¹⁶, Sinop¹⁷(1214) ve Alanya¹⁸ (1227)'da kurulmuştur.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında Karamürsel'de ve Karesi Beyliği'nin Osmanlı topraklarına katılması ile Aydıncık'ta (Edincik) tersane tesis edildi. Daha sonra İzmit'in de Bizans'tan alınmasıyla İzmit Tersanesi kurulmuştur.²⁰ Osmanlı Devleti'nin ilk tersanesi ise Orhan Bey zamanında, 1327'de Karamürsel'de kuruldu ve Osmanlı Devleti'nin deniz teşkilatlanmasının temelleri burada atıldı.²¹

Rumeli'de Osmanlı Beyliği genişlemeye başlayınca Çanakkale Boğazından Gelibolu'ya asker sevkıyatı önem kazanmaya başlamıştır. Sultan I. Murat yeteri kadar gemi yapılması konusunda Lala Şahin Paşa'ya ferman göndermiş, İzmit, Gelibolu ve Gemlik'te kurulan tersanelerde gemi yapımına başlanmıştır. Sultan Yıldırım Bayezit 1390 yılında Gelibolu'da başlattığı büyük donanma inşasını 11 yıl gibi bir süre sonunda tamlayarak 1401 yılında denize indirmeyi başarmıştır. Böylelikle devletin deniz üssü İzmit'ten Gelibolu'ya transfer edilmiş ve tam teşekküllü bir devlet tersanesi vücuda getirilmiştir.²² Düzenli ve büyük ilk Osmanlı donanması ise Gelibolu'da kurulan bu tersanede inşa edilmiştir.²³

12 Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Araştırmaları, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2, Marmara Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21.*

13 Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Süleyman Şah hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:10-11, Sene: 1979-1980, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul, 1981, s. 1-18.

14 Askerî Tersaneler Tarihî; Deniz Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 2007, s.2.

15 Gencer, *Türk Denizcilik...*, s.33.

16 Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretî'nin Kuruluşu (1789-1967)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 3250, İstanbul, 1985, s. 2.

17 Şakir Batmaz, II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002, s.1.

18 Muhsin Kadioğlu, *Türkiye'de Deniz Ulaştırma ve İşletmeciliği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 2.

19 Ahmet Demir, *Türkiye'de Gemi Yapım Sanayinde Kuruluş Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 225-207, Ankara, 1967, s. 23.

20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 54

21 Demir, *Türkiye'de Gemi...*, s. 2.

22 Hayati Tezel, *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihî*, Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Yay., İstanbul, 1973, s. 59, 64.

23 Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri, Kuruluş Devri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1981, s. 328-329; Demir, *Türkiye'de Gemi...*, s. 23; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 390.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra Türk denizciliği büyük gelişme göstermiştir. Karadeniz, Ege, Akdeniz, Kızıldeniz ve Atlas Okyanusu'nda varlık gösteren Osmanlı İmparatorluğu denizin nimetlerinden geniş ölçüde istifade etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethini hazmedemeyen batı dünyasının İstanbul üzerine bir Haçlı donanması gönderebileceğini varsayarak donanma miktar ve niteliğini arttırmaya çalışmıştır.²⁴ Esasen Osmanlı'da tersane işlerine ağırlık verilmesi Fatih Sultan Mehmet ile başlar.²⁵ O dönemde Ha- liç'te, birkaç göz kapalı kızaktan ibaret olarak kurulan tersane, Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan ilavelerle de, Kanuni devrinde zamanına göre en mükemmel hale getirilmiştir.²⁶

Sultan II. Bayezit devrî Fatih devrinde geliştirilen Osmanlı deniz politikalarının cihanşümül hüviyet kazamaya başladığı bir dönemdir. 1484 yılında Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarından Kili ve Akkerman'ın alınması ile Karadeniz-Ege güney-kuzey deniz ticaretinin kontrolü Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.²⁷ Osmanlı deniz politikası bir taraftan tersanelerini geliştirirken diğer taraftan gemi inşa faaliyetlerine devam etmiştir. Bunun sonucu olarak denizlerde güçlenen Osmanlılar, 1499 yılında İnebahtı, 1500 yılında Moron, Koron ve Navarin'i almıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları Kızıl Deniz ve Hint Okyanusuna ulaştığında Hindistan ve Uzakdoğu'ya hâkim olma gayreti içinde olan Portekiz Donanması ile karşılaşmak üzere Süveyş'te bir filo inşasına başlanmıştır.²⁸

Osmanlı padişahları içinde denizlerin önemini en fazla idrak eden Kanuni Sultan Süleyman olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Mısır ve Arap Yarımadası'na hükmedebilmesi için; Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne hâkim olması gerekiyordu. Bunu sağlamak üzere Osmanlı Devleti'nin büyük deniz filoları teşkil ederek denizlerde üstünlük sağlaması ve bir deniz imparatorluğu şeklinde teşkilatlanması zorunluymuştu. Hıristiyan dünyası 1571'de İnebahtı'da Osmanlı donanmasının yakılması olayına kadar olan dönemde denizdeki üstünlüklerini kaybetmişlerdi.²⁹ 1533 yılında Kanuni Sultan Süleyman, Barbaros Hayreddin Paşa'yı İstanbul'a davet ederek onu Kaptan-ı Derya ilan etmiştir. Paşa'nın girişimi ile İstanbul Tersanesi'nde inşa edilen yeni gemiler Osmanlı İmparatorluğu Donanması'na güç katmıştır. Bu dönemde Avrupa devletlerinin hiçbiri tek başına Osmanlı Devleti ile baş edemeyeceklerini biliyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı 300 gemiden oluşan Venedik, Papalık, İspanya, Portekiz, Ceneviz ve Malta Haçlı donanması oluşturuldu. Bu müşterek donanmanın komutasına da dönemin en büyük deniz komutanı olarak görülen Andrea Dorya'ya getirildi. Ancak bu Haçlı donanması, Barbaros Hayreddin Paşa emrindeki 122 gemilik Osmanlı Donanması karşısında büyük bir hezimete uğramış ve neticede 27 Eylül 1538 yılında Preveze Deniz Zaferi kazanılmıştır. Bu zafer Karadeniz ve Kızıldeniz'den sonra Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirdi.³⁰

Barbaros Hayreddin Paşa Preveze'de Haçlı donanmasını bozguna uğrattığı bir sırada, bir başka Osmanlı donanması da Hadım Süleyman Paşa kumandasında Hindistan'daki Diyu Kalesi'ni kuşatmaktaydı. Birbirinden çok uzak mesafelerde bulunan bu iki Türk filosunun aynı anda zafer kazanması Türk denizciliğinin XVI. yüzyıldaki gelişmişliğinin önemli bir göstergesidir. Hadım Süleyman Paşa 72 parçadan oluşan donanması ile Umman Denizi'nde Portekizliler ile mücadeleye başlamıştır. Selman, Piri, Murat ve Seydi Ali Reislere Süveyş Kaptanı unvanı

24 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ, Yapı Kredi Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2004, s.92.

25 Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin..., s. 392; Mehmet Şükrü, Bahriyemizin Tarihçesi, İstanbul, 1328'den aktaran Kadioğlu, Türkiye'de Deniz..., s. 16.

26 Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin..., s. 396-397; Batmaz, II. Abdülhamit Devri..., s. 11, 16.

27 İdris Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s.191-194.

28 Ali İhsan Gencer, Türk Denizcilik Araştırmaları, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2, Marmara Yay., İstanbul, 1997, s.11-13.

29 Bostan, Beylikten..., s.199.

30 Gencer, Türk Denizcilik..., s.13.

verilmiştir. O dönemin Amerika Birleşik Devletleri Osmanlı Devleti'ne vergi vermeye başlamıştır. Seydi Ali Reis ise Hint Denizi'nde karşılaştığı düşman kuvvetleri ve tayfunlar yüzünden filosunun bir kısmını kaybederek kara yoluyla İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Hindistan ve İran ülkelerinden geçerek 3 yıllık uzun seyahati neticesinde İstanbul'a ulaştıktan sonra "*Mirrat-ı Memalik*" adlı eserini yazmıştır. Ayrıca coğrafya, riyaziye ve denizcilik fennine ait çeşitli kitaplar kaleme almıştır. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan II. Selim döneminde de Akdeniz Osmanlı hakimiyeti altında bulunuyordu. Bu hakimiyet öyle şekil almış ki, Akdeniz devletleri Türklerin denizlerde yenilmez olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Ancak bu dönemde Venedik idaresindeki Kıbrıs'a sefer düzenlenmesi ve adanın 1570 yılında Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi üzerine Papalığın önderliğinde Venedik ve İspanya gibi güçlü donanmalara sahip devletler Kıbrıs'ı bahane ederek ittifak kurmuşlardır.³¹

İnebahtı deniz savaşlarında Osmanlıların mağlup edilmesinden sonra Kaptanlık makamına getirilen Kılıç Ali Paşa'nın 16 yıl süren kaptan-ı deryalığı sırasında Türk denizciliği toparlanmaya başladı. Nitekim Osmanlı Devleti savaşı takip eden tüm kış mevsimi boyunca bütün tersanelerde gemi inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Başta İstanbul, Gelibolu, İzmit ve Sinop tersaneleri olmak üzere Varna, Silistre, Semadirek, Burgaz, İğneada, Vize, Ahyolu, Süzebolu, Midye, Kefken, Bartın, Samsun, Biga, Rodos ve Sakarya nehri üzerinde gemi inşasına başlandı. 5-6 ay gibi kısa bir sürede toplam 134 gemi inşa edilip denize indirildi. Böylece Osmanlı Devleti, İnebahtı'daki donanması kadar güçlü bir donanmayı yeniden oluşturarak Akdeniz'deki faaliyetlerine devam etti.³² Barbaros Hayrettin Paşa, Turgut Reis ve onların yetiştirdiği denizcilerden sonra Osmanlı deniz gücü denizcilik bilgisi olmayan kaptan paşaların idaresine verildi. Sonunda Osmanlı Devleti duraklama sonra da gerileme ve çöküş dönemine girmiş ve gelişmelerden uzak kalmıştır.

1771'de yaşanan Çeşme faciasından sonra tersaneler yeniden düzenlenerek çağın tekniğine uygun gemi inşa edebilecek bir duruma getirilmeye çalışılmıştır.³³ Osmanlı Devleti bir taraftan kalyon tarzı gemilerin inşa çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan batıdaki denizcilik gelişmelerine en kısa sürede sahip olmak için eğitim meselesini ele almıştır. Osmanlı donanmasını çağın icaplarına uygun hale getirmek için Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın büyük katkıları ile 1773 yılında Mekteb-i Riyaziye (matematik) okulu kurulmuştur. Sultan III. Mustafa kara mühendishanesinden ayrı olarak tersane bünyesinde bir mühendishane kurulması konusunda irade buyurmuştur. 1775 tarihinde Kasımpaşa Mühendishane-i Bahri (Deniz Subay Okulu) kurulmuştur. Bu okulun açılması Osmanlı Devleti bahriyesi için çok önemli bir gelişmedir. O döneme kadar alaydan yetişen deniz subaylarının yerine ilk kez batılı manada okuldan mezun subaylar savaş gemilerinde görev almaya başladı.³⁴

Sultan III. Selim zamanında da Osmanlı donanmasının ıslahı konusunda şuurlu ve planlı bir program başlatıldı. Askerî gemi inşa eden tersanelerin genişletilmesi ve modernizasyonu konusunda planlama yapıldı. Özellikle Tersane-i Amire başta olmak üzere, ülkenin değişik sahillerine yayılmış askerî tersanelerinde ıslahat çalışmalarına başlandı. Nihayet 1795 yılına gelindiğinde irili ufaklı tersanelerde toplam 90 gemi inşa edilmiştir.³⁵

31 Gencer, Türk Denizcilik..., s.17-19.

32 Bostan, Beylikten..., s. 201-202.

33 Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri,, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., 2002, 1.Basım, s. 4.

34 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Bankası Yay., 13. baskı, İstanbul, 2008. s.65.

35 Gencer, Türk Denizcilik..., s.26.

Osmanlı tersanelerindeki ilk kuru havuz III. Selim döneminde 1797–1800 tarihleri arasında Manol Kalfa ve mühendis Rhode'nin başkanlığında İsveçli mühendislerden oluşan bir heyet tarafından inşa edilmiştir.³⁶ İkinci kuru havuz 1821–1825 yılları arasında Manol Kalfa ile Mühendishane'de hocalık yapan başmühendis Abdülhalim Efendi tarafından inşa edilmiştir.³⁷

Sonuç itibarıyla başta XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Fransız, İsveç ve İngiliz mühendisler ve subaylar, yeni gemi inşa ve indirme metotları başta olmak üzere, kuru havuzların yapılması, yeni alet ve edevatın imali gibi konulardaki hizmetleriyle Osmanlı deniz teknolojisinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.³⁸

Zaman içinde gemi inşa sektöründe geleneksel yöntemlerle çalışan ustalar ve mimarlar, yabancı uzmanlardan elde ettikleri bilgileri edindikleri tecrübeler ile birleştirerek kendilerini geliştirme fırsatı buldular. Tersane baş mimarı olan İsmail Kalfa/Halife, Hamamizade Ahmet, Gülşen Bey, İnegöllü Numan Bey, Ahmet Hâce, Seyyid Mustafa Hoca ve Konyalı Ebubekir bunlardan bazılarıdır. Sonraki yıllarda yerli gemi inşa mühendisleri bu birikimler sayesinde birçok illere imza attılar. Mesela Mühendis Mehmet Efendi ve Mimar Mehmet Usta, 64 metre uzunluğunda, 128 toplu ve 1280 personele sahip Mahmudiye Kalyonu'nu inşa ettiler. 1830 yılında inşa edilen bu kalyon bir süre zamanının en büyük gemisi olma özelliğini korumuş, Sivastopol bombardımanındaki faaliyetleriyle bir efsane haline gelmiş gazi unvanı almıştır. Aynı yıl içerisinde Mimar Mehmet Efendi ve Hasan Kalfa 64 toplu Şerefesân Firkateyni'nin inşasını başarıyla tamamlamışlardı.³⁹ Hemen hemen tüm gayretlerini askerî gemi yapımına yönlendiren Tersane-i Amire halkı bir süre sonra iş gücü fazlalığına bağlı olarak Barça, Şalopa, Çırnak, Sakoleva, Volik, Pulaka, Golet, Çamlıca, Karamürsel, Kırlangıç, Kelek gibi daha çok ticari maksatlarla kullanılan farklı tiplerde gemiler inşa etmişlerdir.⁴⁰

1853 tarihine kadar geçen barış döneminde batıda sitim devri başlamış olduğundan özellikle ticaret gemileri sitim kazanlı ve yandan çarklı olarak inşa edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti de buna ayak uydurarak dışardan birkaç tane yandan çarklı vapur aldığı gibi, Tersane-i Amire'nin tezgâhlarını yenileyerek sitimli gemilerin inşasına başlamıştır.⁴¹

Sultan Abdülaziz'in tahta geçmesinden yaklaşık bir yıl sonra (1862) savaş gemisi olarak kullanılan ahşap teknelerin tersanelerde inşasına son verildi. O dönemde Osmanlı Devleti'nin emrinde çalışan yabancı müşavirlerin nezaretinde tersanelerde zırhlı gemi yapma konusunda etütler yaptırıldı ve planlar çizildi. Tersane-i Amire'nin genişletilmesinde Fransız-İngiliz tersaneleri model olarak alındı.⁴² 7 Nisan 1864 tarihli vesikaya göre tersane fabrikalarında gemi inşa eğitimi gören 17 Bahriye Mektebi öğrencisi gemi inşası konusunda eğitim almak üzere İngiltere'ye gönderildi.⁴³

36 İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri I: Tersanede Büyük Havuz İnşası (1794–1800)," 150. Yılında Tanzimat, İmge Yay., Ankara, 1992, s. 69–90

37 İdris Bostan, Türkler ve Denizcilik, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 99.

38 Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma..., s. 201.

39 Tuncay Zorlu, Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and Modernisation of Ottoman Navy, New York, 2008, s.78-109.

40 Sancar, Türk Denizcilik..., s. 347-363.

41 Taneri, Osmanlı Kara ve..., s. 261

42 Fahri Çoker, Osmanlı Bahriyesi'nde İngiliz Heyetleri, Bahriyemizden Yakın Kesitler, Deniz Kuwetleri Matb., Ankara, 1994, s.271.

43 İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.190.

II. Abdülhamit döneminde ahşap teknelerin inşasında bilinen klasik yöntemler kaldırılarak yeni teknolojiye uygun tezgâhlar satın alındı. Uyum meselesi hariç, mevcut bilgi birikimi, el becerisi ve nitelikli iş gücü sayesinde bu geçiş sürecinin kolay aşıldığını söylemek mümkündür.⁴⁴ İstanbul'da Tersane-i Amire için bir ana plan hazırlandı, bu ana plan dâhilinde tersanede bulunan alanlar kademe kademe elden geçirildi. Yurt dışından satın alınan buhar takatli makine ve tezgâhlar, yeni yerlerine monte edildi. Ayrıca yeni sistem tezgâh ve makinelerin kullanmasının öğrenilmesi için ilgili ülkelere (İngiltere, Fransa ve Almanya) personel gönderildi. Tezgâh ve makineleri öğrenen bu uzmanlar da yurt içindeki kurslarda eğitim vererek yeni personel yetişmesini sağladılar. Yoğun çalışma temposuna ilave olarak Tersane-i Amire'nin bir miktar altyapı yatırımları ile buhar gücü ile tahrik edilen, metal teknelerinde inşasında başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı tersanelerinde buhar makineli ve zırhla kaplı savaş gemilerinin inşası devlet kademesinde gurur kaynağı olmuştur.⁴⁵ Ne var ki o dönemlerde Osmanlı Devleti, top ve silah sistemleri, makine aksamlarının imali ve yedek parçaları, cayro, parekete (sürat ölçer), ölçü aletleri, mekanik aksamlar, elektrikli sistem ve teçhizeler destekleyecek altyapıya sahip değildi.⁴⁶

Sultan Abdülaziz devrinde İngiltere'den sonra gemi sayısı bakımından ikinci sırada bulunan Osmanlı donanmasının, gemilerde görev yapan subay, astsubay ve teknisyen sayısı bakımından çok yetersiz olduğu bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamit donanmanın ağır mali yükü yanı sıra Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinde donanmanın başrol oynaması, Osmanlı donanmasının kaderini belirlemiş ve muhteşem gemiler Tersane-i Amire' de tutularak ihmal edilmiş ve çürümeye terkedilmiştir.⁴⁷

Gemilerin arızalarını onarmak için kurulan Tir-i Güverte sınıfı, çoğu küçük zabıt ve neferlerden oluşurdu ve sayıları 300-500 arasında değişmekteydi. 1883 yılında bu sınıfın toplam sayısı 745 iken geçen 21 sene içinde artacağı yerde yarı yarıya azalmıştır. Bu azalış özellikle nefer sayısında olup, diğerleri ise sabit kalmıştır. Özellikle gemi yapım faaliyetlerinde istihdam edilen Tir-i Güverte sınıfının sayısındaki bu düşüş doğrudan gemi yapım faaliyetlerini etkilemiştir. Bu azalışın sebebi dönemin iç olayları gereği Tir-i Güverte personeline aktif olarak donanmada vazife verilmesidir.⁴⁸

Tersane-i Amire'nin imalat işlerinin takibi ile ilgili Ocak 1882 tarihinde İmalat Komisyonu kuruldu. Yeni oluşturulan bu komisyonun nizamnamesinde kuruluş gayesi, Tersane-i Amire imalat ve inşaatının günden güne artması sebebiyle imalatın talep edildiği şekliyle yapılıp yapılmadığını, metanet ve dayanıklılığını kontrol etme olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹

Çoğunluğunu neferlerin oluşturduğu kalafatçı, burgucu, ateşçi gibi ustaların da vazife yaptığı Sanayi-i Bahriye Alayı, kurulduğu 1867 yılında sayıları 1000-1500 civarında idi. 1887 yıllarına kadar sayıları 2000'i bulan Sanayi-i Bahriye Alayı'nın 1888 ve 1889 yıllarında hızlı bir düşüş göstermiş, 1890'a gelindiğinde mevcut sayısı 1000-1200 civarına indi. Bunun en büyük sebebi 1889 yılında patlak veren Girit İsyanı'nda personele olan ihtiyaçtır.⁵⁰ Gemilerde yetişmiş de-

44 Afif Büyüktuğrul, "Memleket Müdafası ve Donanma", Donanma Mecmuası, İstanbul, Temmuz 1941, s. s.388.

45 Batmaz, II. Abdülhamit Devri..., s. 88.

46 Gencer, Türk Denizcilik..., s. 95.

47 İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İletişim Yay., İstanbul, 2003, 5. Baskı, s. 123. Erdoğan Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 151-152.

48 Batmaz, II. Abdülhamit Devri..., s.102.

49 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Bahriye (I. BH.), Dosya No:1, İrade No: 1314-R-3.

50 Enver Ziya Karal, Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s 121-123.

nizci personelin olmaması yüzünden Sanayi-i Bahriye Alayı'ndan bir kısım personel muharip sınıfına kaydırılmıştır.⁵¹ II. Abdülhamit zamanında (1896 yılında) bahriye personeli bizzat Padişahın iradesi ile Fransa'ya gönderilmiştir.⁵²

1909 yılında Osmanlı donanmasında göreve başlayan İngiliz Amiral Douglas Gamble danışman olarak vazife aldı ve donanma personelinin bilgi ve tecrübesini artırmaya çalıştı. Nitekim kendisine verilen ilk yetkiler; Osmanlı Deniz Kuvvetleri'ni tensik (düzenleme) ve ıslah etmek, doğrudan doğruya Bahriye Nazırı'yla muhabere edebilmek, ıslahat konusunda yetki sahibi olmak, gemileri, kara tesislerini kontrol ve teftiş hakkına sahip olmak şeklindedir. Bütün bu yetkiler İngiliz amirali Osmanlı bahriyesinde Donanma Komutanlığı makamına eşit seviyeye getirdi. Esasen Donanma Komutanlığı makamı bir Türk subayı (Albay Ramiz) tarafından sevk ve idare edilmekte idi. Bu yeni kuruluş, bazı değişiklikler ile Cumhuriyet dönemi Bahriye Vekâleti'nin kaldırılmasına kadar, yani 1927 yılına kadar uygulanmıştır.

II. Meşrutiyet sonrasında, Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırı olduğu bir dönemde Amiral Sir Arthur H. Limpus'un başında bulunduğu İngiliz ıslah heyeti donanmada yenileşme faaliyetlerine başladı.⁵³ Yine 1909 yılında Amiral Sir Douglas Gamble başkanlığındaki başka bir İngiliz Bahriye misyonu da İstanbul'a gelerek Osmanlı bahriyesindeki ıslahat faaliyetlerinin kapsamını genişletmişlerdir. Daha sonra Gamble'in yerine Amiral H.P. Williams, onun yerine de tekrar Tümamiral Limpus getirilmiştir. Limpus başkanlığındaki İngiliz ıslah heyeti 6 subay, 60 civarında astsubaydan oluşmakta idi. Limpus da bir kısım Osmanlı bahriye zabitlerini eğitim almaları amacıyla İngiltere'ye göndermiştir. donanmayı Marmara'dan çıkartarak Beyrut'a kadar intikal ettirmiştir. O zamanın şartlarına göre bu teşebbüs büyük bir başarı olarak yorumlandı.⁵⁴

1911 yılı Nisan ayında, Yunanlıların, İtalyan tersanelerinde inşası tamamlanan Averof zırhlısını teslim almaları, hükümeti, bahriye programının bir an önce gerçekleştirilmesi konusunda harekete geçirmiştir. İngiliz Vickers-Armstrong firması ile Mayıs 1911 yılında İzmit Gölçük'te büyük bir tersane inşası için anlaşma yapıldı. Ayrıca aynı firmaya 2 adet modern dretnot (Reşadiye ve Sultan Osman) ısmarlandı. 1914 yılı başında Reşadiye'nin inşası tamamlanmış, Sultan Osman'ın ise tekne inşası bitmiş silah donatımına başlanmıştı. Bir heyet bu gemileri teslim almak için İngiltere'ye gönderildi, 3 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere'nin resmi olarak gemileri teslim etmeyeceğini bildirmesi üzerine heyet eli boş olarak yurda döndü. Böylece parası da ödenen bu iki gemi İngiliz Kraliyet donanmasına katıldı.⁵⁵

Balkan Harbi'nden sonra ise Çanakkale Boğazı'nın yeni tahkim tasarısını yapmak üzere, Alman Askeri İslah Kurulu'ndan istihkâm müfettişi General Weber, topçu müfettişi Posselt ve deniz uzmanı Amiral Shack görevlendirilmişti.⁵⁶ Bunlar Enver Paşa'nın emri ile Çanakkale Boğazı'ndaki bataryalar ile gemilerde görevlendirildiler. Daha sonra Osmanlı Donanma Komutanlığı'nı deruhte eden Amiral Souchon'un talebi üzerine diğer Alman Subayları da donanmada görevlendirilmişlerdir. Amiral Souchon Karadeniz harekâtıyla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olmuştur.⁵⁷

51 Bostan, Osmanlı Bahriye, s.162.

52 İlber Ortaylı, Son İmparatorluk Osmanlı, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 80.

53 Doğan Hacıoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbine Girişi, Akademi Yay., 2000, İstanbul, s. 32.

54 Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., s.148-149.

55 Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ..., s.159-160.

56 Hacıoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun..., s. 34.

57 Geniş bilgi için bkz. Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 36, Ankara /Güz 2014, s.201-227.

Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı'na atandığı 1914 yılında Osmanlı donanmasında danışman olarak çalışan İngiliz İslah Heyeti Başkanı Amiral Limpus ve Amiral Gamble Bahriye'nin ıslahı konusunda çeşitli layihalar (raporlar) hazırlatmıştır.⁵⁸ General Otto Liman von Sanders'in başkanlığındaki yeni Alman askeri heyeti 1913 tarihinde İstanbul'a geldi. Bu dönemde sadece Osmanlı donanmasında değil, ülkenin her köşesinde Alman nüfuzu artmaya başlamıştır.⁵⁹ 1914 başlarında 60-70 üyesi olan bu Alman heyetinin varlığına rağmen, Osmanlı Donanması Amiral Limpus başkanlığında İngiliz bahriye heyeti tarafından yönlendirilmesine devam edilmiştir.⁶⁰

Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte İtilaf Devletleri'ne ait Donanma ile Yunan Donanması Karadeniz kıyılarında abluka uygulanmış, Anadolu sahillerinde bulunan her türlü tekneye el koymuş/ batırmıştır.⁶¹ Türk Denizcileri ise bölgede ele geçirdikleri gemiler ile İstanbul'dan kaçarak Milli Hükümet'e katılan teknelerle Cumhuriyet Donanması'nın temelleri atılmıştır. Milli Mücadele'de ihtiyaç duyulan mühimmat ve cephane Rusya ve Romanya'dan bu küçük donanma ile sağlanmıştır.⁶²

Cumhuriyet'in Türk Deniz Kuvvetleri, Osmanlı Devleti'nden miras olarak hareket imkân ve kabiliyeti kısıtlı olan irili ufaklı toplam 43 gemi devralmıştır. Bu gemilerin önemli bir kısmı Milli Mücadele süresince Haliç'te enterne edilmiş, harekâttan sakıt gemilerdir.⁶³ Cumhuriyet'e intikal eden Milli Mücadele'nin karacı generallerine karşılık, Deniz Kuvvetleri'nde sadece 1 amiral ve 5 denizci albay bulunmakta idi.⁶⁴

Lozan Antlaşması gereği⁶⁵ Boğazlar bölgesinin özel bir komisyon tarafından idare edilecek tarafsız bir statüde olması sebebiyle⁶⁶ Marmara Denizi içinde donanmaya ait üs teşkil edecek bir liman yapılmasına karar verildi. Bu amaçla en elverişli bölge olan İzmit Körfezi'nde uygun yerlerin fizibilite çalışmaları yapıldı.⁶⁷ 1923 yılında "*Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı*" adı altında yeni bir komutanlık İzmit'te teşkil edildi. Aslında kilise olan Fransız okul binası satın alınarak, Komutanlık Karargâhı bu binaya nakledildi. İzmit Bahriye Kumandanlığı ise bu Komutanlığa bağlanmıştır.⁶⁸

Öncelikle Gölcük'te Bahriye Çiftliği⁶⁹ adı verilen meyve bahçesi 1924 yılında istimlak edilmiş ve Mecidiye Kruvazörü buraya kıçtan kara edilerek bakım-tutum onarımı yapılmıştır.⁷⁰

58 Deniz Müzesi Arşivi mektubu (DMA. MKT), Belge No:973/65.

59 Ortaylı, *Son İmparatorluk* ..., s.125-126.

60 Ulrich Trupener, *Germany and the Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, 1968, s.13-15.

61 Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek. Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar, Kuva-yı Milliye Donanması*, Yaprak Yay., İstanbul, 1992, s. 42.

62 Zeki Arkan - Lütü Sancar, *Türk Denizcilik Tarihî*, Cilt-2, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 11.

63 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atatürk ve Türk Denizciliği*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 1969, s.81.

64 Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s. 196.

65 Ali Naci Karacan, *Lozan, Nokta Kitap*, İstanbul, 2007, s. 222. Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, "Çanakale Boğazı'nın kuzeybatı da 4 km ve güneydoğuda 20 km ve Karadeniz Boğazı'nın ise doğu ve batı kıyısından 15'er km uzaklığa kadar olan bölgelerin askerden arındırılması (madde 4); boğazlar komisyonunun kurulması (madde 5); askerden arındırılacak bölgelerde hiçbir istihkâm, topçu veya ışıldak tesisleri, hiç havacılık ve deniz üssünün kurulamayacağı (madde 6); İstanbul ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere sadece 12 bin kişilik bir garnizon bulundurulması (madde 8)" kararlaştırılmıştır.

66 Mahmut Belik, *Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü*, Yüksel Yay., İstanbul, 1962, s. 231.

67 Şerafettin Erdem, "Anılarda Gölcük", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Ankara, Kasım 1991, sayı: 551, s. 29.

68 Erdem, "Anılarda...", s. 35.

69 Lozan antlaşması hükümleri gereği Boğazlar Komisyonu kurulmuş ve Boğazlar gayri askeri hale getirilmişti, bir süre sonra denizcilerin ananevi tersanesi olan İstanbul Tersanesi (eski Tersane-i Amire) seyrifain idaresince ele geçirme niyeti baş gösterince Yavuz'un onarım gördüğü mahallin etrafındaki çiftlik satın alınarak 1924 yılında Bahriye'ye devir edilecektir. İşte bu çiftliğin adı bu tarihten itibaren "Bahriye Çiftliği" olarak anılacaktır.

70 Erdem, "Anılarda...", s. 175.

Cumhuriyetin ilanından bir yıl gibi kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Atatürk, 11–21 Eylül 1924 tarihleri arasındaki Karadeniz seyahatini Cumhuriyet donanmasının denize çıkan ilk gemisi olan Hamidiye Kruvazörü ile yapmış⁷¹ ve 20 Eylül 1924 günü, geminin şeref defterine Deniz Kuvvetlerimiz açısından tarihi belge niteliğinde olan sözler kaydetmiştir.⁷²

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra denizcilik alanında yapılan en önemli yenilik Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesidir. TBMM'de 19 Nisan 1926 yılında kabul edilen 815 sayılı Kabotaj Yasası 29 Nisan 1926'da Resmi Gazetede yayımlanmış ve 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir. 815 sayılı Kabotaj Yasası'nın resmi adı "*Türkiye sahillerinde nakliyatı bahriye (kabotaj) ve limanlarla karasuları dâhilinde icrayı sanat ve ticaret hakkında kanun*"dur.⁷³

Türk Deniz Kuvvetleri'ni güçlendirme kapsamında 1924 yılında Hollanda'dan 2 denizaltı, 1926 Almanya'dan 1 denizaltı satın alındı. Bu dönemde, envanterinde Yavuz, Turgutreis, Hamidiye, Mecidiye Kruvazörleri, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet Torpido Kruvazörleri ile Samsun, Basra ve Taşoz Muhriplerini bulunduran Türk donanması, ana unsurları ile Gölcük'te faaliyet gösterdi. Hollanda'ya sipariş verilen ve Milli Mücadele'nin coşkusu yansıtan I. İnönü ve II. İnönü denizaltıları da 1928 yılında Türk Deniz Kuvvetleri'ne katılmıştır.⁷⁴

Kasımpaşa Tersane-i Amire'ye ait fabrika ve havuzları devir-teslim protokolü alelacele bir günde hazırlanarak ve 27 Aralık 1927 tarihinde imzalaya açılmıştır. Protokolü Seyr-i Sefain İdaresi adına emekli Albay Sadullah, Deniz Kuvvetleri adına Yarbay Mehmet Ali Ülgen imzalanmıştır. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Kazım Orbay hakem olarak protokole imza atmıştır.

Protokole göre;

1. İstanbul Tersanesinde bulunan Fabrika ve Havuzlar Deniz Kuvvetleri'nin idaresinden Seyr-i Sefain İdaresi'ne verilmiştir.
2. Valide Kızağı fabrikaları Deniz Kuvvetleri'nde kalmaya devam etmiştir.
3. Yavuz'un tamiri tamamlandığında Gölcük Tersanesi'nin kademeli bir şekilde teşkil edilmesi konusunda plan hazırlanmış, İstanbul Tersanesi'nde bulunan askerî malzemelerin Gölcük'e transferi konusunda tedbirler alınmıştır.
4. Seyr-i Sefain İdaresi, Gölcük'te askeri bir tersane meydana getirilmesi için Deniz Kuvvetleri'ne 3 milyon liralık bir yardım yapılmasını esasa bağlanmıştır.

71 Nejat Saner, Atatürk Dönemi, 19 yılın Altın Öyküsü, Milliyet Yay., İstanbul, 1975, s. 30.

72 Atatürk'ün Türk Donanması hakkında burada belirttikleri stratejik hedefler bakımından çok önemlidir: "Hamidiye Kruvazörü, maziden kalan Donanma aksamı içinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin denizlerinde faaliyete geçen ilk gemisi oldu. Beş seneden beri mütehasısı olduğum deniz hayatını bana yaşatan bu gemi oldu. Türk Donanması kumanda ve zabitan heyetini bu gemide ve buna refakat eden Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörü'nde tanıdım. Temas ettiğim, ruhu genç, mefkûresi genç, bu istikbal kumandan ve zabitleri bende Bahriyemiz için kuvvetli ümitler hâsıl etti. Bu kıymetli, şedit arzulu heyeti yadigârı mazi olan bu gemi içinde bırakmakla iktifa olunamaz. Onları, müsait ve müstahak oldukları kadar inkişafa mahzar edebilmek için bugünün icabına başvurmak lazımdır. Mükemmel ve kadir bir Türk Donanmasına malik olmak gayedir. Bunun ilk azimet noktası, sefain-i harbiye tedarikinden evvel onları muvaffakiyetle sevk ve idareye muktedir kumandanlara, zabitlere, mütehasıslara malikiyettir. Hamidiye'de ve Peyk-i Şevket'te tanıdığım arkadaşlar, gayeye yürüyebileceğimizin canlı ve kıymetli delilidirler. Bugün için bu güzide heyet büyük alaka ile muhafaza olunacaktır. Mevcut büyük, küçük gemilerimizden yalnız kabili istifade olanlar tefrik ve ihya edilebilir. Donanmamız Heyet-i Umumiyesi'nde, faal ve nafi unsurlardan mütevazı bir bahri cüz'ü tam vücuda getirmek imkânına kani oldum. Bunun için Hükümet-i Cumhuriyetin, tedbir ve teşebbüsleri ile şahsen alakadar olacağım. Esaslı ve kıymetli bir nokta-i azimeti bulduktan sonra ondan muazzam gayeye yürümek ve ona vasil olmak elbette müyesser olacaktır." Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., s. 193 (dipnot: 858).

73 Sancar, Türk Denizcilik..., s. 266.

74 Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., s. 195

5. Seyr-i Sefain İdaresi, harp gemilerinin havuzlanması hususunda ticaret gemilerine nazaran öncelik vermiştir. Bu suretle Cumhuriyet donanması tarihi tersaneden mahrum bırakılmıştır.⁷⁵

Gemilerdeki genel tamirat 1924 ile 1927 yılları arasında da sürecek, donanma ancak 1928'de toplu hareket yapabilecektir. Yalnız Yavuz kruvazörünün onarımı 1930'a kadar devam etmiştir. İstanbul'da Yavuz'u havuzlayacak kapasitede büyük bir havuzun bulunmaması sebebiyle, öncelikle bir Alman şirketinin Gölcük bölgesinde Yavuz için uygun bir yüzer havuz yapmasına, daha sonra geminin bir Fransız şirketi tarafından onarılmasına karar verilmiştir.⁷⁶ Yavuz'un havuzlanma ihtiyaçları, bir anlamda Gölcük'ü Deniz Kuvvetleri ile özdeşleştirecek olan yolun başlangıcı olmuştur. Gölcük'te havuzu yapan Alman Flender Şirketi ile müştereken çeşitli onarım atölyeleri, barınma barakaları ile mayın, akümülatör ve torpido fabrikaları kurularak, faaliyete geçirilmiştir.⁷⁷ Bu tesisler Türk Deniz Kuvvetleri'nin Gölcük'teki ilk onarım tesisleri olarak tarihi bir misyon üstlenmiştir. Daha sonraki yıllarda peş peşe yapılan yeni tesisler ve modernizasyon projeleri ile o dönemlerde büyük bir bataklık, küçük bir göl ve fındık tarlaları ile kaplı olan bugünkü Poyraz Rıhtımı ve Gölcük Tersanesi'nin bulunduğu alan, Türk Deniz Kuvvetleri'nin ağırlık merkezini oluşturan görkemli bir yapıya kavuşturuldu. Diğer taraftan, Lozan Antlaşması'nın Boğazlar bölgesini askerden arındırması sebebiyle Haliç'te ve İstinye'de bulunan Deniz Kuvvetleri'ne ait alt yapı tesisleri ilerleyen yıllar içinde Gölcük'e transfer edildi. İşte Gölcük, bu dönemde donanmanın ana üssü olarak belirlendi.⁷⁸

Yavuz Muharebe Kruvazörü, 1927 yılında Gölcük'te havuzlanarak overhol edilmiştir. Bugün dünya çapında firkateynler ve denizaltılar inşa eden Gölcük Tersanesinin ilk filizleri de bu dönemde atılmıştır.⁷⁹

Bu çalışmalara paralel olarak, Donanma personelinin eğitim ve öğretimine özel bir önem verilmiş; çeşitli konularda talimnameler hazırlanarak, kurumsallaşma yönünde ilk adımlar atılmıştır. Ayrıca, o döneme göre modern sayılabilecek yabancı ülke Deniz Kuvvetleri ile irtibat kurularak, yenilikler takip edilmeye çalışılmış ve 1927'de Hollanda ile iki adet denizaltı inşası yönünde sözleşme imzalandı.⁸⁰

Yavuz'un havuza alındıktan sonra havuz sarnıçlarının tahliyesinde denge sağlanamamış, büyük bir kazaya sebebiyet verilerek Yavuz zırhlısı havuza düşürülmüştür. Bu sırada Havuz platformu yanında Yavuz'un özellikle kıç tarafı hasar gördü. Yavuz havuzdan çıkartılarak sahile çekildi ve bir süre su kesiminin üst kısmı burada onarıldı. Havuz ise Alman Flander şirketi tarafından imzalanan kontrat gereği, firma tarafından onarıma alınarak 3 aylık süren onarım sonucunda eski haline getirilebildi.⁸¹ Donanma Komutanlığı'nın kendi personelinin havuzlamayı yapması konusunda ısrarı üzerine çaresiz kalan Vekâlet deniz subayı Binbaşı Cevat Bey'in Yavuz'u havuzlamasına izin vermiştir. Yavuz zırhlısı bu sefer bir aksaklık olmadan havuza alındı ve geminin kıç tarafındaki hasarın keşfi yapılarak, onarım faaliyetlerine başlandı.⁸²

75 Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., s. 224.

76 Büyüktuğrul, Büyük Atatürk ve ..., s. 258

77 Celal Eyiceoğlu, "Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları", Donanma Dergisi, İstanbul, Ekim, 1962, s.12

78 İzmit açıklarında demirli ve yaralı bulunan Yavuz Muharebe Kruvazörü'nü ziyarete giden Atatürk, 1925 yılının Eylül ayında Donanma Komutanı Yarbay Necati'ye şunları söylemiştir: "Yavuz Gemisine ilk defa geliyorum. Yaralı da olsa bugünkü şekli o zamandan daha pek çok değerlidir. Bu gemiyi Türk Milleti'nin ihtiyacı olan sağlam ve kudretli bir zırhlı şekline sokacağız. Bu kudret, silah bakımından sizlere, dış politika bakımından da bizlere büyük hizmetler görecektir, gurur sağlayacaktır." , Oran, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., s. 195 (dipnot: 867) .

79 Erdem, "Anılarda...", s.79.

80 Afif Büyüktuğrul, Cumhuriyet Donanması (1923-1960), Deniz Basımevi, 1967, İstanbul, s.8.

81 Fahri Çoker, "Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler", Deniz Kuvvetleri Dergisi, Deniz Basımevi, Ankara, Temmuz 1994, sayı: 560, s.311.

82 Erdem, "Anılarda...", s.28-40.

O dönemde genç Cumhuriyet'in sancak gemisi olarak kullanılması düşünülen Yavuz zırhlısının havuzda onarılması konusunda ilginç bir hadise yaşanır. Yavuz'un onarım işleri havuzu inşa eden Alman firmasına değil, Fransız Penoit şirketine verilmiştir.⁸³ Fransız firması Gölcük bölgesinde çalışmalara başlar, Yavuz'un çok büyük bir karınaya sahip olması sebebiyle yeni atölyeler kurulur. Bu çerçevede silah sistemleri fabrikası, tekne atölyesi, porsun/boya ambarları, yara savunma ambarı, lastik ve kalıp işlemleri atölyesi, makine aksamları montaj fabrikası, döküm atölyesi, boru atölyesi gibi otuza yakın yeni birim faaliyete geçirildi. Onarım faaliyetlerinin uzaması paralelinde açılan atölye sayısı daha da artarak çok geniş alanlara yayılmıştır. Bu alanlar şimdiki Gölcük Askeri Tersanesi bölgesini kaplamıştır. Fransız firması onarımın tespit edilenden fazla olduğunu ileri sürerek zarar ettiğini açıklamıştır. Bu yüzden Yavuz'un onarım işi 5 yılda tamamlandı. 25 Şubat 1930 tarihinde Yavuz zırhlısı onarımları tamamlanarak havuzdan indirilebilmiştir. Bir süre daha makine ve kazan onarımını tabi tutulan Yavuz, donanmadaki yerini almıştır.⁸⁴

Bununla ilgili "Yavuz-Havuz" davası olarak tarihe geçen olay da ise Bahriye Vekili Ali İhsan Eryavuz onarım ihalesinde yolsuzluk yaptığı iddiası ile Yüce Divan'a sevk edilmiştir. Böylece Genç Cumhuriyet'in kısa tarihinde Yüce Divan'da yargılanan ilk Vekil, Bahriye Vekili Ali İhsan Eryavuz oldu.⁸⁵

Yine kurmay subay yetiştirmek üzere, 02 Kasım 1930 tarihinde Deniz Harp Akademisi Yıldız Sarayı'ndaki binasında eğitim/öğretim faaliyetine başlamıştır.⁸⁶

GÖLCÜK TERSANESİ İLE İLGİLİ TESPİTLER (1933-1960)

Gölcük sahilinde bir tersane kurulmasının yer tespiti 1911 yılında resmen yapılmıştır. O zaman bugünkü Gölcük'te bir yerleşim yoktur ve tersanenin olduğu bölge de sazlıklarla çevrili iki balık gölünün yer aldığı bir bataklıktır. 1911 yılı sonlarına doğru Paşabahçe Sultançayırının bitişiğindeki sebze bostanında bir gemi fabrikasının yapımı gündeme gelir. Bu sırada Krupp ve Orlando Works şirketlerinin rekabetine rağmen Amiral Williams'ın başkanlığındaki İngiliz Heyeti'nin etkisiyle İngiliz Vickers Armstrong şirketiyle anlaşma sağlanır. Vickers Armstrong Şirketi, Boğazlar ve Marmara bölgesini dolaşarak yeni tersane için en uygun yerin Gölcük bölgesi olduğuna karar verir. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na Kasım 1914'te Almanya tarafında katılması, İngiliz Vickers Armstrong Şirketi ile olan anlaşmanın feshedilmesine neden olur. Anlaşma feshedildikten sonra İngiliz Bahriye Heyeti ve teknisyenleri ülkelerine döner. Savaşın ilk yılları içinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hamidiye Kruvazörü ile İzmit Körfezi'ni dolaşır. Her ikisi de Gölcük'te tersane kurulmasının doğru bir karar olduğu görüşüne katılır. Aynı teklif, 1916 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından Alman firmalarına yapılır. Alman Blohm und Voss şirketi, anlaşma sağlandığı takdirde tersaneyi derhal kuracağını belirtir. Anlaşma sağlanır fakat savaşın ağır masrafları karşısında projeye kaynak sağlamak mümkün olmadığından Gölcük'te tersane kurulması fikri Cumhuriyet'e kadar gerçekleştirilemez.⁸⁷

83 Eyiceoğlu, "Geçmişte ve Şimdi...", s.1-17.

84 Büyüktuğrul, Cumhuriyet Donanması ..., s. 92.

85 Yüce Divan'da İhsan Bey'in, iki sene ağır hapsine, rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine ittifakla karar verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu-Cemal Necip Gürel, "Yavuz-Havuz Davası", Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Eylül 2014-September 2014 Yıl 7, Sayı XIX, s. 233-267

86 Ergün Demirel, "Türk Deniz Tarihî Özeti Cumhuriyet'in 60. yılında Türk Deniz Kuvvetleri", Deniz Kuvvetleri Dergisi, Deniz Kuvvetleri Basımevi, Sayı: 523, İstanbul, 1983, s.115

87 F. Yavuz Ulugün, "Donanma ve Gölcük Tersanesi'nin Tarihi", <http://www.academia.edu/7563279>, (Erişim tarihi:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı ile 1933 yılında Donanmanın ana üssünün Gölcük olmasına karar verildi.⁸⁸ Bu konuda 20 Şubat 1933 tarihinde Hükümetin TBMM Başkanlığına sunduğu kanun teklifi şu şekildedir:

"Harp gemilerinin tamiri için Gölcükte tamir limanı ve tersane yaptırılması hakkında kanun lâiyhası

MADDE 1 — Harp ve yardımcı harp gemilerinin tamir, idame ve barınmaları için İzmit körfezindeki Gölcükte bir tamir liman ve tersanesinin mühim kısımlarının yaptırılması masrafı olarak 1933 malî senesinden başlayarak her sene bütçesine konulacak tahsisatla altı senede peyderpey ödenmek ve inşaat bittikten sonra firmanın geri kalan alacağına mukabil Hazine bonoları verilmek üzere ceman dört milyon liralık taahhüdât icrasına Millî Müdafaa vekili mezundur.

MADDE 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

*MADDE 3 — Bu kanunun hükümlerini icraya Millî Müdafaa ve Maliye vekilleri memurdur."*⁸⁹

23.01.2017)

88 Erdem, "Anılarda....", s.28-40.

89 Bu kanunun gerekçesi de Başbakan'ın imzasıyla şöyle açıklanıyor:

"T.C.
Başvekâlet
Muamelât Müdürlüğü
Sayı: 6/462

23- II- 1933

B. M. M. Yüksek Reisliğine

Harp gemilerinin tamiri için Gölcük'te yaptırılacak tamir limanı ve tersane hakkında hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinin 20- II- 1933 toplantısında Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan kanun lâiyhası esbabı mucibesi ve Maliye vekilliğinin bu husustaki 19- I- 1933 tarih ve 1084/38 sayılı mütealenamesi ile birlikte arz olunmuştur efendim.

Başvekil

İsmet

Esbabı mucibe

Eski ve az adetteki gemilerimizin tamirat ihtiyacını oldukça tatmin etmekte olan eski Haliç tersanesi, iki sene evveline kadar bilmecburiye istimal edilmekte idi. Bu gün donanmamıza iltihak etmiş bulunan yeni harp birliklerimiz ile ahiren tamirâtı hitam bulan Yavuz harp gemimizin İstanbul'da bırakılması tecviz olunmamış ve bizzarur İstanbul tersanesi de" bu sebeple serbest istimal kabiliyetini kaybetmiş ve bilûmum deniz harp vahitlerimiz ile sefaini muavinemizin barınmaları ve tamirat işleri, Marmara müstahdem mevki mintakası dahilinde bulunan Gölcüğe nakledilmiştir.

Bu günkü vaziyette burada gemilerimizin emniyetle yatmaları ve barınmalarına vesaitsizlik hasebile imkân olmadığı gibi gemi tamirat işleri için de Yavuzun tamiri esnasında Fransızlar tarafından yapılmış olan basit ve iptidâî birkaç atölye ile biri kömür ve diğeri ağır yağ ile müteharrik iki adet kuvvet santralından ve mayın ve akümülatör fabrikalarından maada büyük tesisat ta mevcut değildir.

Bu tesisatın hali hazırda mevcut olan eski ve yeni gemilerimizi vaktinde ve teker teker bile tamire kâfi gelmediği anlaşılmıştır. Bugün için harp kuvvemize Hükümeti Cumhuriyemizin ilâve ettiği Yavuz gemisi ile 4 muhrip ve 3 adet avcı botu ve 4 denizaltı gemilerinin kıymeti harbiyeleri yüksek ve kendileri aynı zamanda çok nazik birer silâhtırlar.

Devlete 100 milyonlara mal olan ve her an kullanılabilmesi lüzumu aşikâr bulunan filomuzun bakımı için bir limana ve emin bir tersaneye ihtiyaç varestei arzdir.

Bu vaziyet karşısında yeni gemilerin ve nazik cihazlarının hüsnü muhafaza ve tamirleri için ihtiyaca kâfi bir liman ve tersane mevcut olmaması, esasen yüksek süratlerin temini gayesiyle pek nazik olarak imal edilen, bu silâhların denizli havalarda birer şamandıra üzerinde bırakılmalarına sebebiyet vermekte olmakla binnetice bu gemilerin narin tekneleri daha çabuk haraba yüz tutacak ve dolayisile bu gemiler daha kısa bir zamanda kuvvemizden çıkarılacaklardır.

Milyonlar sarfile temin edilen bu harp gemilerinin hem memleketin müdafaası uğrunda istenildiği bir anda sefere hazır bir halde bulundurulması ve hem de bu maksat etrafında gemilerin tamiratının zamanında ve fennin icap ettireceği şekilde ve iktisadî bir tarzda yapılması ve mahrukatı ile diğer teçhizatı harbiyelerinin en kısa bir zamanda gemilere verilebilmesi için İzmit müstahkem mevki mintakası dahilinde tersane için elverişli bulunmuş olan mezkûr mahalde son sistem bir tersane ve mahfuz liman inşası zarurî bir hâl almıştır.

Bir taraftan bu maksat diğer taraftan bütçe vaziyeti nazara alınarak müteaddit senelere sâri taahhüdât icrasına mezuniyeti mutazammın merbut kanun lâiyhası tanzim ve Büyük Meclisin tasvibine arz olunmuştur." Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre:4, İctima:2, Cilt: 15, (I:44, 1.5.1933, C:1).

Bu kanun 8 Mayıs 1933'de TBMM'de oylanarak kabul edildi⁹⁰ ve 2173 Numara ile 14 Mayıs 1933 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁹¹

Bu dönemde Yavuz Muharebe Kruvazörü, 1930 yılında onarımının tamamlanmasından sonra Deniz Kuvvetlerinin Sancak Gemisi olarak, 1950 yılına kadar hizmet verdi, Türkiye Cumhuriyeti'nin denizlerdeki gücünün bir simgesi oldu; birçok devlet büyüğü ve yabancı konuklar bu kruvazörde ağırlandı.⁹²

26 Mayıs 1934'te Gölcük Tersanesinde ilk gemi "Gölcük" yağ tankeri kızağa konuldu⁹³ ve 17 ay sonra denize indirildi.⁹⁴ Cumhuriyet döneminde inşa edilen bu ilk gemi Türk mühendis ve işçileri tarafından Gölcük Tersanesinde yapıldı ve 1 Kasım 1935 tarihinde yapılan bir törenle denize indirildi.⁹⁵

Yavuz kruvazörünün bakım ve onarımı için kurulan Gölcük Tersanesi'nde bir süre sonra bakım ve onarımın ötesinde, gemi inşa etme becerisini de göstermek yönünde adımlar atıldı. Bunun ilk ürünü Gölcük tankerinin inşasıdır. Gölcük tankerinin su sathında boyu 58.60 metre, genişliği 9,40 metre, derinliği 3,70 metreydi. Ağırlığı 1250 ton olan tankerin çektiği su 3.10 metreydi. Taşıma kapasitesi 750 ton olan tankerin 700 beygir gücünde makineleri vardı ve tek pervaneliydi. Hızı asgari 11.5 mil olan geminin 29 mürettebatı bulunuyordu.

Donanma için inşa edilen Gölcük tankerinin önce 30 Ekim 1935'te denize indirilmesi planlandı. Ancak hava muhalefeti, törenin yapılmasını engelledi. Geminin kızıakta kalmasının tekniği olarak sakıncalı olduğu düşünüldüğünden 1 Kasım 1935 Cuma günü, süre elvermediği için geniş katılımın sağlanamadığı bir törenle Gölcük tankeri denize indirildi. Geminin denize indirilmesi sırasında teknenin kızıakta hareket etmemesi üzerine 50 kadar işçinin çabası ile gemi kızıakta harekete geçti ve denize indi.⁹⁶

1983'de hizmet dışı kalan Gölcük tankerinden çok daha modern gemiler bugün Türkiye tersanelerinde inşa edilmekte hatta bunlar yurt dışına da satılmaktadır. Ancak Gölcük tankerinin

90 TBMM ZC, Devre:4, İctima:2, Cilt: 15, (I: 47, 8-5-1933, C: 1), s.37.

91 T.C. Resmî Gazete, 14 Mayıs 1933, Sayı:2400, s. 2470.

92 Çoker, Osmanlı Bahriyesi'nde..., s. 231; Bu kapsamda, Yavuz Muharebe Kruvazörü, Zafer ve Tinaztepe muhripleri ile birlikte 1933 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Bulgaristan'ı ziyareti münasebetiyle Varna'ya, 1936 yılında ise 5 muhrip, 4 denizaltı ve bir denizaltı ana gemisi ile eğitimler yapmak ve Akdeniz'de varlık göstermek maksadıyla Malta ve Yunanistan'a ziyaretlerde bulunmuştur. Saim Besbelli, "İki Dost Bahriye", Donanma Dergisi, İstanbul, Nisan 1957, sayı: 417, s.12-16. Yavuz Muharebe Kruvazörü, tarihindeki belki de en acı görevini 19 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün na'şını İstanbul'dan İzmit'e nakletmekle yapmıştır. Hakan Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Sayı: 43, Ankara, Bahar 2009, s. 540-541.

93 Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1934, s. 1. Türk denizciliği ve Gölcük tersanesi ile ilgili Yunus Nadî'nin bir makalesi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 17 Temmuz 1934, s.1. "Yağ gemisi bitmek üzere", Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mayıs 1935, s.1.

94 "Gölcük Yağ Geminin Tecrübeleri Yapıldı" başlıklı gazete haberinde "Gölcük Tersanesi'nde inşa edilen ilk gemi "Gölcük"ün İzmit önlerinden demir alarak İstanbul'a gelmesi ve Dolmabahçe önlerinde demirlemesi anlatılıyor. İki resimle birlikte gemideki özel misafirler ve geminin özellikleri hakkında da bilgiler verilmiş. Akşam Gazetesi, 18 Eylül 1937, s.5; "Gölcük yağ gemisi dün İstanbul'a geldi", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1937, s. 1,7.

95 "Gölcük" ismi verilen bu yağ gemisinin proje ve yapımında görev alan gemi mühendisi Deniz Yüzbaşı Ata (Nutku) Beydir. Resimli olarak verilen gemiyi indirme töreni haberi için bkz. "Yağ gemisi indirilirken", Cumhuriyet Gazetesi, 3 Kasım 1935, s. 1,8.

96 "Ölen Sanat Dirildi", Deniz 1935; 6: 15-16; Ata Nutku, "Yağ Geminin Denize İndirilmesi", Deniz 1935; 6:17-18. Cumhuriyet 25 Birinciteşrin 1935; 4112; Cumhuriyet 31 Birinciteşrin 1935; 4118. Cumhuriyet 3 İkinci kanun 1935; 4123' den aktaran Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Döneminde İnşa Edilen İlk Gemiler: Gölcük Tankeri, Kocataş ve Sarıyer Vapurları", Gemi Mühendisliği ve Sanayimiz Sempozyumu, 24-25 Aralık 2004, s. 304. (<http://160.75.46.2/staff/unsan/Kongre2004/30.pdf>- erişim tarihi 24.02.2017)

inşası Türkiye için o dönem itibarıyla önemli bir başarıydı. Gölcük tankerinin inşası bir zihniyete karşı zaferi temsil ediyordu. Bu zihniyet kısaca "Türkiye'de gemi yapılamaz" sözü ile ifade edilmekteydi. Gölcük tankerinin inşası bu anlayışı yıktı. Bunun arkasındaki öncü kişi yaşamı boyunca Türkiye'de gemi inşa sanayini ve bilimini kurmak için çalışmış olan Ata Nutku'du.⁹⁷

Denizci bir aileye mensup olan Ata Nutku, Türkiye'de modern kılavuzluk teşkilatının kurucusu olan Süleyman Nutki'nin oğludur. ⁹⁸ 1904'te doğan Ata Nutku, Almanya'da gemi mühendisliği eğitimi aldı. Gölcük tankerinin planlarını çizdiği sırada donanmada yüzbaşı rütbesi ile görev yapmaktaydı. Gölcük ve Taşkızak askeri tersanelerinin modernleştirilmesi için çalışan Ata Nutku, 1948'de Deniz Kuvvetlerinden yarbay rütbesiyle emekli oldu. Yüksek Mühendis Okulu'nda gemi inşaiye dersleri veren Ata Nutku, 1953'te Gemi Enstitüsü'nü kurdu. Ordinaryüs profesör olarak uzun yıllar ders veren Ata Nutku, meslek yaşamında bir yüzer havuz, iki mayın dökme gemisi, üç şehir hattı vapuru, dört araba vapuru, ve Deniz Nakliyat'a ait Abidin Daver şileplerini inşa etti. 100 metre uzunluğunda gemi model deney havuzunu ve laboratuvarını gerçekleştirdi. Türkiye gemi inşa sanayinin öncü ismi Ata Nutku 1994'te vefat etti.

Ata Nutku, teknik yetersizliklerin ötesinde bir zihniyete ve atalete karşı mücadele verdi. Gölcük tankerinin inşası sırasında karşılaştığı engeller bunu açıkça ortaya koymaktadır. Oğlu Prof. Dr. Yavuz Nutku, Amiral Afif Büyüktuğrul'un henüz yayımlanmamış olan anılarından konuyla ilgili olarak şunları nakleder: "Gölcük tersanesinde yapılan ilk gemi olan Gölcük yağ gemisi denizi indirildi. Bu gemiyi İnşaiye Yüzbaşı Ataullah Nutku planlamıştı. İnşa kararı almak için bir hayli uğraştı. Çünkü Gölcük erkanı ya da müdürleri bu geminin yapılmasını istemiyorlardı. Çünkü onlarda bu inşaatın sorumluluğunu alacak cesaret yoktu... Ata tarafından Avrupalı bir çalışma sistemi kurulmuştu. Ata işçi olarak her başvurunu alıyordu ama ilmi esaslara göre kabiliyeti olmayanları da hemen işten çıkarıyordu. Fabrika müdürleri ise Gölcük yağ gemisinin bütçesi üzerinden başka işler yapmak istiyorlardı.. Zaten bu yol onların hep kullana geldiği bir sistemdi. Buna Ata razı değildi ve fabrika müdürlerine başka iş için metelik bile koklatmıyordu. Karşılığında fabrika müdürlerinde Ata'ya karşı müthiş bir reaksiyon başlamıştı. Açık açık 'bu gemi yapılmayacak' ve 'Nihayet bunu hurdacılara satacağız' gibi çirkin sözler söyleniyordu. Bu reaksiyon o kadar şiddetli idi ki gemi denize indirilirken hiçbir tören yapılmamıştı. Gemi, bizler ve Ata'nın arkadaşları huzuruyla sessiz sedasız denize indirilmişti. Ortada fabrika müdürlerinden kimse yoktu. Bizler Ata'yı tebrik ettik." Ata Nutku'nun Gölcük tankerinin inşası sırasında mücadele ettiği zihniyet, geminin hemen denize indirilmesinin ardından da kendisine karşı dostane olmayan tavrını gösterdi. Bu olayı oğlu Prof. Nutku "Babam Gölcüğün inşaatı sırasında çok iyi çalışan işçilere bir akşam köfte çıkartılması için mutfağa emir vermiş. Sonuçta böyle bir yetkisi olmadığı için Divan-ı Harbe verilmiş. Neyse ki 'köfte davasından' beraat etmiş! Bu olay ailemizde bir efsane olmuştur" diye anlatır.⁹⁹

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 1936 yılında imzalanması ile birlikte Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği uluslararası topluma kabul ettirilmiş ve bu sözleşmeyi takip eden günlerde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında birer Müstahkem Mevki Komutanlığı ve bu komutanlıklara bağlı Deniz Komutanlıkları kurulmuştur. Hatta o dönemde İzmit Körfezi de Kocaeli Müs-

97 "Ata Nutku Kimdir", Deniz, 1935; 6: 18-19; Gökhan Tok, "Türkiye'nin Gemi Yapan Adamı: Ata Nutku", Bilim ve Teknik Dergisi, 1997; 354: 70-71; Kemal Karhan, "Ord. Prof. Ata Nutku", Bilim ve Teknik Dergisi, 1997; 354: 72-73. Yavuz Nutku, "Babam Ata Nutku", Bilim ve Teknik Dergisi, 1997; 354: 74-76' dan aktaran Koraltürk, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 305.

98 Nurcan Bal, Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2003. Murat Koraltürk, Türkiye'de Kılavuz Kaptanlığın Tarihi, Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği, İstanbul 2004' den aktaran Koraltürk, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 305.

99 Koraltürk, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 305.

tahkem Mevki sınırları içindedir. Zira gerek İzmit Körfezine, gerekse Gölçük Tersanesine yük getiren bir yabancı geminin girmesi izne tabidir. Gölçük Tersanesine inceleme için girecek yabancı uzmanların girişleri de Bakanlar Kurulu kararıyla mümkün olabilmektedir.¹⁰⁰

15 Nisan 1936 tarihli Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Bakanlar Kurulu'nun imzalarıyla aldığı gizli bir kararnameden 4 denizaltı gemisinin sipariş edildiğini ancak denizaltı alımı için ayrılan tahsisatın azlığı dolayısıyla buna Gölçük tersanesi için ayrılan tahsisattan ilave edilmesinin kararlaştırıldığını görüyoruz.¹⁰¹

8 Şubat 1937 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Milletler Cemiyeti Askeri Yıllığı ile Alman ve Fransız Bahriye Salmamelerine göre derlenmiş bir yazıdan yeni ve eski 18 gemiden oluşan harp filomuzun toplam tonajının 53.720, mürettebatımızın da 9200 kişi olduğunu öğreniyoruz. Yine aynı kaynaklara göre Türk donanmasında 24 adet de küçük çaplı gemi vardır.¹⁰²

Gölçük Tersanesinde yapılan ve 26 Mart 1938'de denize indirilen 4. gemi "Atak" mayın gemisidir.¹⁰³ 90 bin Türk lirasına mal olan bu geminin de mühendisi Deniz Yüzbaşı Ata (Nutku) Bey'dir.¹⁰⁴ Gemi motorları dışında tamamen yerli malzeme ve emekle inşa edilmiştir. Aynı gün "Dalgıç" isimli bir geminin de omurgası kızığa konuluyor.¹⁰⁵

30 Mart 1938 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki bir haberden Çanakkale zaferinin kazanılmasında büyük payı olan "Nusret" mayın gemisinin de o sırada Gölçük'te bulunduğunu ve adının "Sardun" olarak değiştirildiğini öğreniyoruz.¹⁰⁶

II. Dünya Savaşı'nın arifesinde Başvekil Celal Bayar'ın İstanbul ve Gölçükteki askeri Tersanelerde incelemeler yapması deniz kuvvetlerine verilen önemin bir göstergesidir.¹⁰⁷ 11 Şubat 1938'de İstanbul'dan İzmit'e gelen Celal Bayar ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ile Gölçük Tersanesi de ziyaret etmiş incelemelerde bulunmuştur. Habere göre yapımı süren Atak mayın gemisini gezmiş, Hollandalı bir grubun çizdiği Gölçük limanı planını incelemiş ve şerefine Yavuz zırhlısında verilen öğle yemeğine katılarak İzmit'e oradan da Ankara'ya hareket etmiştir.¹⁰⁸

1938 Şubat ayında ise Taşkızak Tersanesinde inşa edilen ve isimleri bizzat Mustafa Kemal

100 Bu konuda Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzasıyla 23.7. 1937 tarihinde Başbakanlığa gönderilen yazı ve Reisicumhur K. Atatürk ve Bakanlar Kurulunun imzaladığı 28/7/1937 tarihli kararname için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi - BCA, (Fon Adı: Kararlar Dairesi Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 77-69-2, Belge Tarihi: 28.7.1937.)

101 Bu konuda Başbakanlık Kararlar Müdürlüğü'nün Reisicumhur K. Atatürk, Başvekil İsmet İnönü ve Bakanlar Kurulu üyelerinin imzaladığı gizli kararname için bkz. BCA, (Fon Adı: Kararlar Dairesi Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 63-29-19, Belge Tarihi: 15.4.1936.)

102 "Deniz yıllıklarına göre Türkiye'nin Deniz Kuvvetlerine bir bakış", Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 1937, s. 7.

103 Resimli haberi için bkz. "Atak mayın gemimiz dün merasimle denize indirildi. Gölçük fabrikalarında yapılan "Atak, Yalnız Türk işçisinin eseridir.", Akşam Gazetesi, 27 Mart 1938, s.1,13.

104 Ata Nutku'nun İTÜ de verdiği bir konferanstan izlenimler için bkz. "Denizciliğimize dair bir konferans", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mart 1945, s. 2.

105 "Atak mayın gemisi dün törenle denize indirildi.", Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1938, s. 1,8. Yine bu gazete haberinden Gölçük tersanesi için 50 milyon Türk lirası sarf edileceğini de öğreniyoruz.

106 "Gölçük'te yeni tersane", Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1938, s. 5. Bu haberde gemi inşa mühendisi Deniz Yüzbaşı Ata Bey'in yurt dışına ihtisas için gideceği yazıyor.

107 "Başvekil dün eski Tersaneyi ve İstinye dokunu gezdi.", Akşam Gazetesi, 10 Şubat 1938, s. 1,5.

108 "Başvekil Gölçük- İzmit yoluyla Ankara'ya gitti", Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1938, s.1,5.

Atatürk tarafından verilen Atılay ve Yıldırım Denizaltıları denize indirilmiştir.¹⁰⁹ Yaşar Nabi (Nayır) 29. 03.1938 tarihli Ulus gazetesinde yayınlanan bir yazısında Gölcük Tersanesi'ne övgüler yağdırıyor ve Türk denizciliği hakkında kısa bilgiler veriyor.¹¹⁰

1 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin beşinci intihap devresinin dördüncü toplantı yılı açılarken Teşkilâtı Esasiye Kanununun 36 ncı maddesi hükümlerine tevfikan Reisicumhur K. Atatürk'ün emirleri ile Başvekil Celâl Bayar tarafından okunan Reisicumhurun nutkunun bir yerinde Donanmamız ve Gölcük Tersanesine ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

"Deniz Kuvvetlerimizin takviyesi için lüzumlu olan harp gemilerimizin küçük bir kısmı sipariş edilmiştir. Büyük bir kısmı da sipariş edilmek üzeredir. (Alkışlar)

Bu meyanda mevcut gemilerimizin daha mükemmel bir hale konulması için tertibat alınmaktadır.

*Bu sene Gölcük harp tersanemizin inşasına başlanacaktır."*¹¹¹

Gölcük liman ve tersanesinin yapım ihalesinin 1939 Nisanında verildiği haberi basında yer almıştır.¹¹² Milli Müdafaa Vekaleti, Deniz Levazım Müdürlüğü'nün Bakanlığa gönderdiği yazılardan öğrendiğimize göre bu ihale ile ilgili mukavelename bir Alman şirketi ile 12. 05. 1939 tarihinde imzalanmıştır. 12. 08. 1939 tarihinde işe başlaması gereken Alman grubu işe başlamadığı bildiriliyor. 16. 09. 1939 tarihli yazı ile de Alman kredisiyle yapılacak olan Gölcük tersane inşaatı bu kredi çıkmadığı için mukavelenin fesh edilebileceği bildirilmiştir.¹¹³

1939 yılında İngiltere'ye 4 muhrip, 4 denizaltı, 2 mayın gemisi sipariş edilmiştir. Aynı yıl, Almanya'da inşa edilmiş olan Saldırım Denizaltısı Donanmaya katıldı.¹¹⁴ Batıray Denizaltısına 1939 yılı Eylül ayında Alman Deniz Kuvvetleri tarafından el konulmuştur. II. Dünya Harbi yıllarında Deniz Okulları emniyet açısından İstanbul'dan Mersin'e nakledilerek, eğitim ve öğretim bu bölgede sürdürülmüştür.¹¹⁵

Almanya 1 Eylül 1939 da Polonya'ya saldırarak II. Dünya Savaşı'nı fiilen başlatmıştı. Bu sebeple Gölcük liman ve tersanesinin yapımı durmuş Alman inşaat grubu ile yapılan mukavelename de tasfiye edilmiştir. Başbakanlık Milli Müdafaa Vekaleti'nden gelen tasfiye tezkiresi 3. 09.1941 tarihinde Devlet Şurası Reisliğine (Danıştay Başkanlığı) gönderilip görüş sorulmuş ve oradan gelen ve herhangi bir tazminat ödenmeden tasfiye kararı yine Başbakanlıkça 22. 01. 1942'de Milli Müdafaa Vekaletine bildirilmiştir.¹¹⁶

Türkiye İkinci Dünya Savaşı döneminde de savaş gemisi inşa etmiştir. İngiltere bahriyesinin desteği ile 1941–1944 yıllarında 5 hücumbot (Yıldırım, Şimşek, Bora, Kasırga, Tayfun) inşa

109 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı SHOD Başkanlığı, Sessiz ve Derinden (Türk Denizaltıcılık Tarihi), İstanbul 2007, s.219.

110 "Türk Tersanesi", Ulus Gazetesi, 29. 03.1938, s.2.

111 T.C. Resmî Gazete, 2 Teşrinisani 1938, sayı: 4052, s.10816. Bu nutkun bir değerlendirmesi için bkz. "Harp tersanesi", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Kasım 1938, s. 3.

112 "Gölcük tersanesi", Cumhuriyet Gazetesi, 26 Nisan 1939, s. 3.

113 BCA, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 63-422-16, Belge Tarihi: 16.09.1939)

114 Sessiz ve Derinden..., s.227.

115 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi Tarihi, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2007, s.222.

116 BCA, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 63-423-9, Belge Tarihi: 24.01.1942)

olunmuştu. Makine aksamı Taşkızak İstanbul, tekne aksamı Gölcük'te yapılan hücumbotlar ahşap tekneli olarak inşa edilmişlerdir. 65 ton deplasmanlı ve 33 mil sürat yapan (uçak motoru takılmıştır) hücumbotlar uzun ömürlü olmamışlar ve 1951 yılında hizmet dışına çıkarılmışlardır.¹¹⁷

23 Haziran 1941 günü, Refah Şilebi, 4 denizaltı gemisini teslim alacak personel ve staj yapmak üzere İngiltere'ye gönderilen 20 Pilot adayı ile Mersin'den İskenderiye'ye intikalde iken bir denizaltı gemisinin attığı torpido ile batırılmış ve 167 kişi şehit olmuştur.¹¹⁸

Çanakkale Boğazı çıkışında sualtı savunma sistemleri ile ilgili denemeler yapan Atılay Denizaltısı, 14 Temmuz 1942 tarihinde I. Dünya Harb'i'nden kalma mayınlara çarparak batmış ve 39 denizaltıcımız şehit olmuştur.¹¹⁹

Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Fen ve İmalat Şube Müdürlüğünce Başvekalete 16 1. Teşrin 1943 tarihinde gönderilen bir belgede Gölcük Tersanesi hakkında bilgilere rastlıyoruz. Bu belgede Gölcük Tersanesinde incelemelerde bulunacak yabancı bir mühendisin durumu açıklanıyor. Belgede şu bilgiler veriliyor:¹²⁰

"Gölcükte yapılacak harp tersanesinin planları 936 senesinde bir Hollandalı firmaya hazırlattırılmış ve planlar üzerine de, tahsisat vaziyetinin müsaadesi nispetinde tersane inşaatına geçilmiş bulunduğu yüksek makamınızca malumdur.

Halbuki son harp tecrübelerine nazaran harp tersanelerinin inşasında bilhassa tayyare taarruzlarına karşı alınacak tertibat hakkında bir çok yenilikler elde edildiği gibi eski tersanelerde bile bu yeniliklere göre tadilat yapıldığı öğrenildiğinden, henüz esaslı surette inşasına başlanmamış olan Gölcük tersanesinin evvelce ihzar edilen projelerinin bu tecrübelerde elde edilen yeniliklere göre tadiline zairet hasıl olmuştur.

Bu hususta İngiliz Ateşnavallığı ile yapılan temaslar neticesi, Gölcük tersane planlarını hazırlayan Y. Mühendis M. Blohm'un halen İskenderiye'de İngiliz harp limanları tesisatı işleriyle meşgul bulunduğu ve kendisinin Vekaletimiz Deniz Müsteşarlığı ile temas ederek mevcut plan ve projelerde yapılması icabeden değişiklikler hakkındaki istişarede bulunabileceği ve mumaileyhin aylık ücreti olan 110 sterlin ile Türkiye'ye gidip gelme yol masraflarının hükümetimiz tarafından ödenmesi kabul edildiği takdirde M. Blohm'ın bir ay için Türkiye'ye gelmesine müsaade edileceği İngiliz ateşnavallığının 27-9-943 tarih ve 570 sayılı yazısıyla bildirilmiştir...."

Hollandalı bu mühendis eşyle birlikte Türkiye'ye kelmiş ve bir ay süreyle Gölcük tersanesinde incelemelerde bulunmuştur.

Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Fen ve İmalat Şube Müdürlüğünce Başvekalete 12. 08. 1943 tarihinde Bakan'ın imzasıyla gönderilen bir yazıdan Gölcük Tersanesinde bazı eksikliklerin giderilmesi ve bir kısım işçi evlerinin yapımına acilen ihtiyaç olduğu bildiriliyor. Bu yazıdan

117 Sezgin, İnönü Dönemi..., s. 102.

118 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İki Mavi, Türk Deniz Havacılık Tarihi, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2007, s.119.

119 Sessiz ve Derinden..., s.248.

120 Bu konudaki yazışmalar için bkz. BCA, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 104-1-6, Belge Tarihi: 04.11.1943)

makine, tekne inşa fabrikaları ile dökümhanenin inşaatının başladığını, teknik malzemenin ise harp kredisiyle İngiliz Admiralti Brasset firmasınca getirip monte edileceğini öğreniyoruz. Bu konunun Bakanlar Kurulu'na sevk edilerek karar alınması isteniyor. Ayrıca aynı yerde bu şirketle yapılacak 16 maddeli sözleşme metninin sureti yer almaktadır.¹²¹

Türk Deniz Kuvvetlerini geliştirme ve modernizasyon çabaları, II. Dünya Harbi'nin sona ermesi ile birlikte hız kazanmış, Amerika Birleşik Devletleri'nden temin edilen su üstü gemisi ve denizaltı sayısında artış sağlanacak, bunun yanı sıra, eğitim, personel ve lojistik konularında reform niteliğindeki projeler hayata geçirilecektir.¹²² Bu amaçla Türkiye'ye gelen ABD heyetlerinden deniz grubu şefi Amiral Seetle 4 Şubat 1948'de Ankara'da bir basın toplantısı yapmıştır. Burada Gölcük tersanesinin "İslah ve takviye" edileceğini söylüyor.¹²³ Bu tarihlerde Gölcük bir yerleşim birimi olarak yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Nitekim 14 Ocak 1949 tarihli bir gazete haberinden Gölcük'teki ilkokulunun vakti zamanında Fransızlardan kalma derme çatma bir barakadan oluştuğunu anlıyoruz. Gölcük'ten bir mektup gönderen okuyucu pencereleri kırık harabe halindeki bu ilk okulu yapmaya devletin öncelik vermesini istiyor. Zira aynı tarihlerde Gölcük'e bir tekel binası inşaatının başladığını yine bu mektuptan öğreniyoruz.¹²⁴

16 Nisan 1949'da ABD yardımı çerçevesinde "Gelibolu" ve "Giresun" isimleri verilen iki muhrip Gölcük'e geldi.¹²⁵ Bu gemilerin Türk donanmasına katılma töreni ise 28 Nisan 1949'da yine Gölcük'te yapıldı.

Genelkurmay Başkanlığı Karargâhında 1928 yılından 1949 yılına kadar Deniz Müsteşarlığı olarak temsil edilen Deniz Kuvvetleri, Yüksek Askeri Şuranın 15 Ağustos 1949 günü almış olduğu tarihi bir kararla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olarak teşkil edilmiştir.¹²⁶

14 Mayıs 1950 genel seçimlerini kazanan Demokrat Parti 27 Mayıs 1960 tarihine kadar iktidarda kaldı. Bu dönemde Cumhurbaşkanı seçildikten kısa süre sonra 13 Ağustos 1950'de Celal Bayar'ın Gölcük Tersanesi ziyaret ettiğini görüyoruz.¹²⁷ Bu ziyarete Cumhurbaşkanına Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve ABD Yardım Heyeti Başkanı Russel Dorr ile eşi de refakat etmişlerdir. 17 Ağustos 1950 tarihinde de Cumhurbaşkanı Başbakan ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Gölcük tersanesinde bir kere daha incelemelerde bulunuyorlar.¹²⁸ Yine bu dönemde TBMM Tutanaklarından elde ettiğimiz bilgilerden ilkinde 1.6.1951 günü DP Zonguldak Milletvekili Abdürrahman Boyacıgiller'in verdiği bir sözlü önergeye Milli Savunma Bakanı'nın verdiği cevapta rastlıyoruz. Milletvekili bu önergesinde Milli Savunma ve Ulaştırma Bakanlarından sözlü olarak şu soruları cevaplamalarını istiyor:

*"T. B. M. Meclisi Sayın Başkanlığına
Ankara*

Özeti: Gemi inşası ve tersane tesisi (hakkında sözlü soru)

121 BCA, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 63- 423-12, Belge Tarihi: 12.08.1943)

122 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Denizlerin Koruyucuları, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 2003, s.175.

123 "Gölcük tersanesi takviye edilecek", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1948, s.3.

124 "Gölcük'teki ilkokul binası", Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1949, s.2.

125 "İki yeni muhribimiz Gölcük'te", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Nisan 1949, s.1,3.

126 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XXXVIII. Cilt 13, s.41.

127 "Cumhurbaşkanının dünkü tetkikleri", Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1950, s.1.

128 Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1950,s.1,3.

1. Memleketimizin denizci karakterde olması ekonomik ve stratejik ve jeopolitik durumu bakımından olduğu kadar, her alandaki kalkınma yolunda yürümesi nazara alınarak, ticaret ve savaş gemilerimizin memleket içinde inşa edilmesi düşünülmekte midir?

2. Bu hususun sağlanması askerî ve ticari gemilerin inşası için tersaneler tesisi düşünülmekte midir? Bu hususta atılmış adımlar var mıdır?

3. Gerek Devlet Denizyollarının elinde ve gerekse deniz kuvvetlerimizin hizmetinde bulunup miatları dolan ve satılığa çıkarılmış ve çıkarılacak olan gemilerimizin dış pazarlara satılmayarak demir - çelik fabrikalarımıza satılması veya mal edilmesi düşünülmekte midir?

Bu hususları Millî Savunma ve Ulaştırma Bakanları tarafımdan sözlü olarak T. B. M. Meclisinde cevaplandırılmasını diler saygılarımı belirtirim.

4.V.1951

Abdürrahman Boyacıgiller

Avukat

Zonguldak Milletvekili"

Milli Savunma Bakanı'nın verdiği cevap ise şöyledir:

"MİLLÎ SAVUNMA BAKANI HULÛSÎ KÖYMEN (Bursa) — Sayın arkadaşlarım, 3395 sayılı Kanunla tersanenin İstanbul'dan Gölcük'e nakledilerek orada muayyen senelere münkasem ödeneklerle Gölcük Tersanesinin ihtiyaca göre inşa ve tevsiî kararlaştırılmış ve şimdiye kadar bu yolda 20 milyonu müteceviz para sarfiyle hakikaten memleketin en modern harp gemilerini tamir edecek, bakımını sağlayacak bir tersane meydana gelmiştir. Gerek bu tersanede ve gerekse İstanbul'daki Taşkızak adıyla tanınan tersanede ihtiyaca göre üç bin tona kadar muhtelif çeşitte gemiler yapılmaktadır. Aynı zamanda bu gemiler için dış memleketlerden gelecek makineler ve yardımcı vesaitle teçhizi, monte edilmesi bu tersanede mümkün bulunmaktadır. Şunu da kaydetmek isterim ki tersanelerde yapılan gemiler yalnız teknelerine mütaallik inşaata münhasırdır. Bunun makine aksamı dış memleketlerden getirilmek suretiyle monte olunmaktadır. Bundan gayrı, arkadaşımızın sorduğu sualler arasında deniz kuvvetlerinden kadro harici edilmiş yüzer veya batık halde mevcut olan gemilerin tonajı da 18000 ton demirden ibarettir. Bunlar artık istimale elverişli ve kabiliyetli olmadığı için bu gemiler Maliye Bakanlığına devredilmiştir. Bundan gayrı kırpıntı demirler de vardır. Bunların maliyeti ve mülkiyeti Maliye Bakanlığına ait olduğu için Maliye Bakanlığı bunları mevzuat dâhilinde taliplerine ihalesini ve satışını yapmaktadır. Soru üzerinde Millî Savunma Bakanlığına taallûk eden kısımlara mütedair cevabım arz ettiklerimden ibarettir."¹²⁹

Bu tarihlerde Gölcük tersanesinde çalışan işçi ve memurların ihtiyaçlarını karşılamak üzere Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü'nün bir kararnamesinden tüketim kooperatifi kurulduğunu anlıyoruz. 6 Kasım 1951 tarihli bu kararnameye göre merkezi Gölcük olmak üzere 10 yıl süreli 5000 TL sermayeli "Gölcük Tersanesi Memur ve İşçileri İstihlak Kooperatifi" kurulması kabul edilmiş Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına bildirilmiş olup Resmi Gazeteye de yollanmıştır.¹³⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin 18 Şubat 1952 tarihinde Kuzey Atlantik Savunma Paktı (NATO)'na üye olması ile birlikte, Türk Deniz Kuvvetleri de NATO'ya üye olan ülkelerle ilişkilerini artıracak; kuvvet yapısını, eğitim doktrinini, imkân ve kabiliyetlerini geliştirecek ve NATO standart-

129 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 8, (B: 84, 1.6.1951, O: 1), s. 4-5. Bu görüşmelerle ilgili Abidin Daver'in gazete haberi için bkz. "Gemi inşa sanayimize dair", Cumhuriyet Gazetesi, 9 Temmuz 1951, s.2.

130 BCA, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 127-81-4, Belge Tarihi: 06.11.1951)

larında harekât icra edebilen bir hüviyet kazanacaktır. ABD, Türkiye daha NATO'ya girmeden Türk Deniz Kuvvetleri'ne özellikle de Gölcük tersanesine desteğini göstermiştir.¹³¹ Mesela Marshall Planından da destek alınarak Gölcük Limanının yapımı için 60 milyon lira harcama yapılacağı haberleri vardır.¹³² Bu dönemde Türk devlet yetkilerinin de Gölcük Tersanesine özel ilgilerine şahit oluyoruz. Nitekim Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes 26 Ağustos 1952'de yanlarındaki diğer devlet erkânı ile İstanbul'dan Demirhisar Muhribi ile Gölcük Tersanesindeki tesisleri ziyaret edip dönüyorlar.¹³³ Bir Hollanda firmasının yaptığı Gölcük rıhtımını açılış töreni 6 Ekim 1952'de yapılmıştır.¹³⁴

Türkiye NATO'ya girdikten sonra da gelen NATO komutanları Gölcük Tersanesine de uğrayıp incelemelerde bulunmuşlardır. Mesela NATO Kuvvetleri Başkomutan Yardımcısı Mareşal Montgomery buna örnek gösterilebilir.¹³⁵ Yine NATO Güney Doğu Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı ve İngiliz Donanması Akdeniz filosu Başkomutanı Amiral Lord Mountbaten de 1953'te Gölcük tersanesini ziyaret etmiştir.¹³⁶

Bu dönemde, 04 Nisan 1953 tarihinde Dumlupınar Denizaltısı'nın Çanakkale Boğazı'nda İsveç Şilebi Naboland ile çarpışması sonucu 81 denizaltıcımız Şehit olmuştur.¹³⁷

Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet (1883-1958), 29. 07. 1953 tarihli Milliyet Gazetesinde "Gölcük Tersanemiz ve İnşa Kabiliyeti" başlıklı yazısında ilginç değerlendirmeler yapıyor: Bu tarihte Deniz Kuvvetlerimizin Taşkızak ve Gölcük tersanelerinin olduğunu ve İstanbul ve Kocaeli'nin elden çıkma tehlikesi olursa Türkiye'nin tersanesiz kalacağına dikkat çekiyor. Tersanelerin sayısının artırılmasını ve Akdeniz limanlarına yayılmasını söylüyor. Bu tecrübeli General, Gölcük tersanesine de sabit havuz yapılmasını istiyor. 1926 yılında Mareşal Fevzi Çakmak ile Gölcük'e ilişkin bir anısını paylaşıyor:

"Gölcük tersanemiz esas itibarıyla, 1926'da Yavuz'un tamiri sıralarında tesis olunmuş sayılır. O vakit Müşir Fevzi Paşa ile şemasını görmeye geldiğim zaman Gölcük henüz sivrisinek dolu bir bataklık halinde idi: ve orada yapılmış olan ilk tesisler birkaç personel barakasıyla bir iki atölyeden ibaretti. O tarihten sonra Gölcük tersanesi çok ağır ilerledi. Planları bile ancak 1932'den sonra Hollanda firmasına yaptırıldı. Bundan sonra orada bir Alman firması tarafından bir torpido fabrikasıyla denizaltılarımız için bir batarya ve akümülatör doldurma atölyesi kuruldu. Bugün görülmekte olan mu-

131 Türkiye'ye gelen NATO'nu Güney Doğu Orduları Başkomutanı Amiral Robert Carney İstanbul'da düzenlediği basın toplantısında Gölcük Tersanesi ile ilgi şunları söylüyor: "Dün Gölcük tesislerini gezdim. Gölcükteki tesislerin yapılmasına ait hazırlık çalışmaları sırasında Deniz Kuvvetleri Karargahında bulunmam itibarıyla bu çalışmalara ben de iştirak etmiş ve ayrıca Gölcüğü 1949 yılında ziyaret etmiştim. Bundan dolayı bu defa tekrar Gölcüğe gelerek bütün makinaları yerli yerine konmuş görmek benim için büyük zevk oldu." Amiral ayrıca Gölcüğe ABD'den alınan Gelibolu (Bucanan) muhribi ile geldiğini belirtiyor. "Bu gemiyi Pasifik savaşımdan bilirim" diyor ve geminin Türk komutanına: "Geminiz hiçbir zaman bugünkünden daha temiz ve tertipli tutulmamıştı." diye iltifatını belirtiyor. "Amiral Carney'in basın toplantısı" Akşam Gazetesi, 20 Mayıs 1952, s.1-2; Milliyet Gazetesi, 19-20 Mayıs 1952, s. 1,7.

132 Milliyet Gazetesi, 23 Mayıs 1951, s. 3.

133 "Celal Bayar Gölcük'te", Akşam Gazetesi, 26 Ağustos 1952, s.1-2; "Bayar ve Menderes'in Gölcük'teki tetkikleri", Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1952, s. 1,4,7; Celal Bayar, daha önce ve sonra da Gölcük Tersanesi'nde incelemelerde bulunmuştur. Bkz. Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1950, s. 1,5; Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1951, s. 3; Cumhurbaşkanı Bayar 100 yataklı Gölcük Deniz Hastanesini açılışını da yapmıştır. Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1954, s. 1,3.

134 "Gölcük tersanesinde", Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1952, s. 2.

135 Milliyet Gazetesi, 21 Eylül 1952, s. 1,7.

136 Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1953, s. 1,7; Cumhuriyet Gazetesi, 31 Temmuz 1953, s. 1,8.

137 Nuri Alacalı, Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılı'nın Güvencesinden Seçmeler, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s.122.

azzam fabrika binalarının çoğunun inşasına 1942'de ve daha sonra başlandı. Makinalar bazı İngiliz firmalarından alınacaktı. Fakat İkinci Cihan Harbi bunların hepsinin gelmesine engel oldu. Böylece 1946'da fabrika binaları henüz boş birer iskelet halinde idiler. Gölcük tersanemizde hakiki ve hızlı ilerleme ancak 1947'den itibaren ve B. Amerika Devletleri'nin yardımıyla mümkün olmuş ve bugün (1953) devam etmekte olan bu yardım sayesinde Gölcük tersanesi plan mucibince %90 nispetinde tamamlanmış sayılabilir."

Yine Gölcük tersanesiyle ilgili gururla şunları ifade ediyor: *"Gölcük tersane ve fabrikalarında çalışan bütün mühendis, teknisyen, usta ve işçiler- döküm fabrikasındaki tek Amerikalı döküm ustası müstesna- hep Türk'tür. Umum Müdür de hakikaten yerine oturtulmuş bir Deniz Makine Albayı'dır."*

NATO'nun Gölcük tersanesi ve deniz üssüne ilgisi sürmüştür. Mesela Nato'nun 1954'teki Güneydoğu Avrupa kuvvetleri Başkomutanı Oramiral Fechteler ile beraberindeki heyet de Gölcük tersanesinde incelemelerde bulunurlar. Gölcük Deniz Hastanesi de 23 Temmuz 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından açıldı.

4 Temmuz 1955'te ülkemizi ziyaret eden Irak Kralı II. Faysal, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Gölcük tersanesini ziyaret ettiler.

1954 yılındaki bir haberde yine Gölcük tersanelerinde yapılmakta olan üç adet açık deniz römorkörünün inşaatı tamamlandığı haberini görüyoruz. Haberin devamında ise *"Bir müddet evvel Amerikan yardımı ile, takviye edilen harp gemilerinin tamir ve havuzlanma işi süratle ikmal edilmektedir."* denilmektedir.¹³⁸

1956 yılında Cumhurbaşkanlığının *"Umur"* yatı Gölcük tersanesinde inşa edildi.¹³⁹ 23 Mayıs 1956 tarihinde İran Şehinşahi Muhammed Rıza Pehlevi ve eşi Süreyya ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İstanbul'dan Savarona okul gemisiyle Yassıada tesislerine geçerek bir deniz tatbikatı izlemişler sonra da Gölcük tersanesini ziyaret etmişlerdir. ¹⁴⁰ Görüldüğü üzere Kocaeli'nin gururu Gölcük tersanesi o dönemde Türkiye'yi ziyaret eden bütün yabancı yetkililere gezdirilmektedir. Bu durum Gölcük tersanesi ve deniz üssünün Türkiye'nin de gururu olduğunun açık delilidir.

1958 yılında ise Gölcük Tersanesinde yapılan Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in katılımıyla *"Pınar-2"* su gemisi ile *"Lale"* ve *"Gül"* isimlerinde iki motorbot denize indirilmiştir.¹⁴¹

23Ağustos 1960 tarihinde ABD'den alınan *"Hızırreis"* denizaltısının devir teslim töreni Gölcük'te yapıldı.¹⁴²

Deniz Kuvvetlerinin büyüyen ve gelişen ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla 1961 yılında; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı:

Donanma Komutanlığı

Kuzey Deniz Saha Komutanlığı

Güney Deniz Saha Komutanlığı

Deniz Eğitim Komutanlığı şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştır.¹⁴³

138 Yeni İstanbul Gazetesi, 1 Aralık 1954, s. 3; "Türk işçisi denizaltı ve muhrip inşa ediyor" başlıklı röportaj için bkz. Milliyet Gazetesi, 25 Temmuz 1953, s. 6.

139 "Riyaset-i cumhur Yatı denize indirilecek" Milliyet Gazetesi, 27 Şubat 1956, s. 2.

140 Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mayıs 1956, s. 1,5.

141 Milliyet Gazetesi, 26 Şubat 1958, s. 3.

142 Resimli haber, Milliyet Gazetesi, 24 Ağustos 1960, s.1

143 T.B.M.M, Tutanak Dergisi, Dönem XXXVIII. Cilt 13, s.48.

Deniz Eğitim Komutanlığının ismi 1995 yılında "Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı" olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁴

Kıbrıs Meselesi 1960'lı yıllarda ülke gündemini işgal etmeye başladığında çıkarma filosunun oluşturulması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler paralelinde, yurt içinde amfibi gemi ve araçlarının inşasına öncelik verilmiş, yurt dışından da tank çıkarma gemisi tedariki yönünde çalışmalar yapılmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri, 1974 yılında Kıbrıs Harekatı'nda kilit rol oynamış ve askeri açıdan en zor harekât olarak kabul edilen amfibi harekâtı başarı ile gerçekleştirerek, kara birliklerinin Kıbrıs'a çıkmasını sağlamıştır.¹⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Ege Deniz'inde 1500 adaya sahip Yunanistan'ın oluşturduğu adaletsiz yapının ancak güçlü bir Deniz Kuvvetleri ile dengelenebileceğini düşünmektedir.¹⁴⁶ 11-21 Eylül 1924 tarihleri arasında Atatürk, Cumhuriyet donanmasının ilk denize çıkan gemisi Hamidiye Kruvazörü ile Karadeniz seyahatine çıkmıştır. Bu seyahati esnasında gemi subaylarına en sık vurguladığı husus özetle şöyledir: "Donanmasız Anadolu olmaz. Donanmadan yana kuvvetli olmak Türkiye'nin savunması için şarttır. Donanmamız izlediğimiz politikanın da kuvvetli desteği olacaktır."¹⁴⁷

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden intikal eden Deniz Kuvveti çok yetersizdi. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiğinde 120.000 tonluk 120 parça askerî gemi ile küçük bir ticaret filosuna sahipti. Fakat bu filonun 50.000 tonluk bakımsız ve hareket kabiliyeti çok kısıtlı bir kısmı Cumhuriyet dönemine kalmıştır. Lozan Antlaşması gereği Türk limanları arasında yük ve yolcu taşıma hakkı da hemen yeni devlete geçmemiştir. Kıyı şehirleri arasında yük ve yolcu taşımak için genç Cumhuriyet 01 Temmuz 1926 yılında çıkartılan Kabotaj Kanunu'na kadar beklemek zorunda kaldı. 1930 yılına gelindiğinde Türk Ticaret Filosu, buharlı ve motorlu olmak üzere 90.000 tona ulaşmıştır.¹⁴⁸

Türkiye Karadeniz, Marmara, Ege ve Doğu Akdeniz'de 8300 km kıyı şeridine sahiptir. Türkiye bugün bu eşsiz coğrafyasına rağmen acaba denizlerden istenildiği kazancı sağlayabiliyor mu? Denizlerdeki hak ve menfaatlerini askerî anlamda bir ölçüde savunduğu halde, sivil anlamda denizin nimetlerinden yeterince faydalanabiliyor mu? Bu sorulara maalesef gönül rahatlığıyla evet diyemiyoruz. Ancak bizce bu konuda karamsar olmamak gerekir. Zira Türkiye Cumhuriyeti bütün iç-dış olumsuzluklar ve engellemelere rağmen harp sanayi, donanma ve gemi inşası konularında belirli bir seviyeye gelmiştir. Mesela 1938-1971 yılları arasında sadece Gölcük tersanesinde değişik tonajlarda 22 gemi inşa edilmiştir.¹⁴⁹

1970'li yılların sonuna doğru Gölcük Tersanesi'nde yeni denizaltıların inşasına karar verildi. Yakın zamanda (2012) Havadan Bağımsız Sistemlere (Air Independent System-AIP) sahip denizaltıların Gölcük Tersanesi'nde inşası konusunda Milli Savunma Bakanlığı ile ilgili birimler arasında sözleşmeler hazırlanmıştır.¹⁵⁰

144 Alacalı, Türk Deniz Kuvvetleri..., s. 88.

145 Ali Kemal, Ömrüm, Yay. Haz.: Zeki Kuneralp, İsis Yay., İstanbul, 1992, s.77.

146 Ali Kurumahmut, Deniz Subayları İçin Temel Deniz Hukuku, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2011, s.21.

147 https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=131&dil=1 (Erişim tarihi:28.2.2017)

148 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam İsmet İnönü, Cilt-1,Yüksel Yay., Ankara, 1993, s.341.

149 İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, "Ülkemizde Gemi Yapım Endüstrisi", Türk Kültürü-Deniz Kuvvetleri Sayısı, Cilt:X, Sayı:117, Temmuz 1972, s. (217)- 881.

150 Milliyet Gazetesi,10 Eylül 2012.

Türkiye son dönemlerde yaptığı yatırım ve atılımlarla askerî tersanelerinde ve fabrikalarında son teknolojiye sahip savaş gemisi, denizaltı, uçak/helikopter, insansız hava aracı, roket, füze ve hassas mühimmat üretme/inşa etme yeteneğini kazanmıştır. Askerî tersanelerindeki gemi inşa faaliyetleri dışında, deniz kuvvetleri başlıca yüzer, uçar ve dalar birliklerinde 20–30 yıl görev süresini tamamlayan personel, emekli/istifa sonrası Marmara Tuzla Tersaneler Bölgesi ve Karadeniz Ereğli’de bulunan özel tersanelerde, (Remak, Hatko, Dearsan, Ustaoglu...) Marina-ları (2012 yılı itibarıyla Türkiye sahillerine yayılmış 34 marina mevcuttur), Liman Başkanlıkları ve kısa bir sürede askerî tersane/fabrikalardaki mevcut yetenekler özel sektöre aktarılması ve Savunma Sanayii sektörlerinde önemli canlanma yaşanmıştır. Bu kapsamda MİLGEM diye adlandırılan Millî Gemi Projesi’nde son teknoloji ürünü gemilerin askerî tersanelerde inşasına başlanmış ve serisinin ilk gemisi olan Heybeliada korveti 27 Eylül 2008’de denize indirildi. İkinci millî gemimiz Büyükada korveti ise 27 Eylül 2011’de denize indirildi. Böylece Türk Deniz Kuvvetleri’nin 20 yıl önce başlattığı araştırma ve geliştirme faaliyetleri ilk semerelerini verdi ve bu sayede Türkiye, dünyada kendi savaş gemisini tasarlayarak üreten ilk 10 ülke arasına girdi.¹⁵¹

Bu çalışmada 1933-1960 yılları arasında belgeler ışığında incelemeye çalıştığımız Gölcük askerî tersanesi bugün; 300 dönüm yüzölçümü, 903 tezgâh kapasiteli makine parkı, 108 dönüm kapalı iş alanı, 42 fabrika/atölye, 5+3 adet rıhtım/iskelesi ile iş kapasitesi bakımından Türkiye’nin en büyük tersanelerinden biridir. Türk Deniz Kuvvetleri’nde bulunan su üstü savaş gemileri, denizaltılar ve yardımcı sınıf gemilerin elektrik, elektronik, tekne, makine ve silah sistemlerine yönelik overhol ve arıza onarımları, alınan çağdaş teknolojiyi takip eden eğitimler ve uzun yılların getirdiği deneyim birikimi sayesinde başarı ile gerçekleştirilmektedir. Gölcük tersanesinin mevcut imkân ve kabiliyetlerine erişiminde, 1964-1968 yılları arasında gerçekleştirilen denizaltı ve muhrip overholleri, 1980’li yıllardan itibaren yapılan Ay Sınıfı denizaltı overholleri ve 1990’lı yıllarda icra edilen Tepe ve Yavuz Sınıfı firkateyn overholleri önemli rol oynamıştır. Tepe sınıfı firkateynlerle birlikte yüksek basınçlı (1.200 psi) stimli gemilerin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı envanterine girmesiyle bunların bakım ve onarımlarının yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bu bakım için gerekli altyapıyı oluşturmak ve uzman personel yetiştirmek suretiyle ülkemiz, kısa sürede ABD’den sonra bu görevi etkinlikle icra edebilecek ilk ülke konumuna gelmiştir. Muhtelif makine ve silah sistemleri modernizasyonları ile bunların kalibrasyonu ve muvazatı da Gölcük tersanesinin rutin faaliyetleri arasındadır. Gölcük tersanesi, aynı zamanda seyirde veya ana üs dışında arıza yapan gemilere mobil onarım timleri intikal ettirerek arızanın yerinde onarımını sağlamakta; gerektiğinde dost ve müttefik deniz kuvvetleri gemilerinin fırsat ve arıza onarımları konularında da hizmet vermektedir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde ilk kalite belgesi (AQAP120) alan kurum olan Gölcük tersanesinde, hammadeden son ürüne kadar tüm işlemlere kalite kontrolü uygulanmaktadır.¹⁵²

Gölcük Tersanesi bu gelişmişliği ile bugün olduğu gibi gelecekte de hem Kocaeli’nin hem de Türkiye’nin gururu olmaya devam edecektir.

¹⁵¹ [https://tr.wikipedia.org/wiki/TCG_Heybeliada_\(F-511\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/TCG_Heybeliada_(F-511)).

¹⁵² Emine Akçadağ, “Denizlerin önemi ve Türk Deniz Kuvvetleri”, BILGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi), Rapor no:68, İstanbul, Ağustos 2015, s.30.
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-38-2015083152deniz-kuvvetleri.pdf> (Erişim tarihi: 25.02.2017)

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), İrade-i Bahriye (I. BH.), Dosya No:1, İrade No: 1314-R-3.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi - BCA*, (Fon Adı: Kararlar Dairesi Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 77-69-2, Belge Tarihi: 28.7.1937.)
- BCA*, (Fon Adı: Kararlar Dairesi Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 63-29-19, Belge Tarihi: 15.4.1936.)
- BCA*, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 63-422-16, Belge Tarihi: 16.09.1939)
- BCA*, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 63-423-9, Belge Tarihi: 24.01.1942)
- BCA*, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 104-1-6, Belge Tarihi: 04.11.1943)
- BCA*, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 63- 423-12, Belge Tarihi: 12.08.1943)
- BCA*, (Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 127-81-4, Belge Tarihi: 06.11.1951)
- Deniz Müzesi Arşivi mektubu (DMA. MKT), Belge No:973/65.

MECLİS ZABITLARI

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre:4, İctima:2, Cilt: 15, (İ:44, 1.5.1933, C:1).
- TBMM ZC*, Devre:4, İctima:2, Cilt: 15, (İ: 47, 8-5-1933, C: 1).
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem XXXVIII. Cilt 13.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 8, (B: 84, 1.6.1951, O: 1).
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem XXXVIII. Cilt 13, s.48.

KİTAP VE MAKALELER

- Aklar, Yılmaz, "Denizcilik Gücünün Milli Güç İçindeki Yeri", İkinci *Denizcilik Gücü Sempozyumu*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999.
- Alacalı, Nuri, *Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılı'nın Güvencesinden Seçmeler*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009.
- Ali Kemal, Ömrüm, Yay. Haz.: Zeki Kuneralp, İsis Yay., İstanbul, 1992.
- Ankan, Zeki - Sancar, Lütfü, *Türk Denizcilik Tarihi*, Cilt-2, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009.
- Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam İsmet İnönü, Cilt-1, Yüksel Yay., Ankara, 1993.
- Bal, Nurcan, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 2003.

- Belik, Mahmut, *Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü*, Yüksel Yay., İstanbul, 1962.
- Besbelli, Saim, "İki Dost Bahriye", *Donanma Dergisi*, İstanbul, Nisan 1957, sayı: 417.
- Bayat, Mert, *Atatürk'ün Deniz Stratejisi*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1988.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul, 2008, 13. Baskı.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- _____ "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri I: Tersanede Büyük Havuz İnşası (1794–1800)," *150. Yılında Tanzimat*, İmge Yay., Ankara, 1992.
- _____ *Türkler ve Denizcilik*, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul, 2007.
- _____ *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul, 2006.
- Büyüktuğrul, Afif, "Memleket Müdafaası ve Donanma", *Donanma Mecmuası*, İstanbul, Temmuz 1941.
- _____ *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, Deniz Basımevi, 1967, İstanbul.
- _____ *Büyük Atatürk ve Türk Denizciliği*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 1969.
- Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., 2002, 1. Basım.
- Çoker, Fahri, *Osmanlı Bahriyesi'nde İngiliz Heyetleri, Bahriyemizden Yakın Kesitler*, Deniz Kuvvetleri Matb., Ankara, 1994.
- _____, "Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Deniz Basımevi, Sayı: 560, Ankara, Temmuz, 1994.
- Demir, Ahmet, *Türkiye'de Gemi Yapım Sanayinde Kuruluş Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 225–207, Ankara, 1967.
- Demirel, Ergün, "Türk Deniz Tarihî Özeti Cumhuriyet'in 60. yılında Türk Deniz Kuvvetleri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, Sayı 523, İstanbul, 1983.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı SHOD Başkanlığı, *Sessiz ve Derinden (Türk Denizaltıcılık Tarihi)*, İstanbul, 2007.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *İki Mavi, Türk Deniz Havacılık Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2007.
- Türk Deniz Kuvvetleri Tarihî*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 2005.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Denizlerin Koruyucuları*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2003.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2007.
- Duran, Tülay, *Türk Denizciliği ve Deniz Ticareti Kaynakları*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Vapur Donatanları ve Acenteleri Derneği 100.Yılı Anısına, İstanbul, 2002.
- Erdem, Şerafettin, "Anılarda Gölcük", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 551, Ankara, Kasım 1991.

- Eyiceoğlu, Celal, "Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları", *Donanma Dergisi*, İstanbul, Ekim 1962.
- Gencer, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1967)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 3250, İstanbul, 1985.
- _____, *Türk Denizcilik Araştırmaları*, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2, Marmara Yay., İstanbul, 1997.
- Hacıoğlu, Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbine Girişi*, Akademi Yay., 2000, İstanbul.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağı*, Yapı Kredi Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10-11, Sene: 1979-1980, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matb., 1981.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Nokta Kitap, İstanbul, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996.
- Kayabalı, İsmail - Arslanoğlu, Cemender, "Ülkemizde Gemi Yapım Endüstrisi", *Türk Kültürü-Deniz Kuvvetleri Sayısı*, Cilt:X, Sayı:117, Temmuz 1972, s. (217)- 881.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1995.
- Kurumahmut, Ali, *Deniz Subayları İçin Temel Deniz Hukuku*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2011.
- Mahan, T.Alfred, Captain, *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, Oxford Publications, U.K, 1987.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet - Gürel, Cemal Necip, "Yavuz-Havuz Davası", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)* Eylül 2014 September 2014 Yıl 7, Sayı XIX, ss. 233-267
- Mehmet Şükrü, *Bahriyemizin Tarihçesi*, İstanbul, 1328.
- Mütercimler, Erol, *Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek. Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar, Kuva-yı Milliye Donanması*, Yaprak Yay., İstanbul, 1992.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, 5. Baskı.
- _____, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yay., İstanbul, 2011.
- Sancar, Emin, *Türk Denizcilik Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 2006.
- Saner, Nejat, *Atatürk Dönemi, 19 yılın Altın Öyküsü*, Milliyet Yay., İstanbul, 1975.
- Taneri, Aydın, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- Tezel, Hayati, *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Yay., İstanbul 1973.
- Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire*, Princeton University Pres, New Jersey, 1968.
- Uzun, Hakan, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", *Atatürk*

Yolu Dergisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Sayı: 43, Bahar 2009, s. 531-553.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

Zorlu, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and Modernisation of Ottoman Navy*, New York, 2008.

TEZLER

Batmaz, Şakir, *II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002.

Kadioğlu, Muhsin, *Türkiye'de Deniz Ulaştırma ve İşletmeciliği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.

Oran, Erdoğan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Sezgin, Güzide, *İnönü Dönemi (1938-1950) Türk Denizciliği*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

GAZETELER

"*Akşam Gazetesi*, 18 Eylül 1937.

"Başvekil dün eski Tersaneyi ve İstinye dokunu gezdi.", *Akşam Gazetesi*, 10 Şubat 1938.

"Atak yalnız Türk işçisinin eseridir.", *Akşam Gazetesi*, 27 Mart 1938.

"Amiral Carney'in basın toplantısı" *Akşam Gazetesi*, 20 Mayıs 1952.

"Celal Bayar Gölcük'te", *Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 1952.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Temmuz 1934.

"Yağ gemisi bitmek üzere", *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1935.

"Yağ gemisi indirilirken", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Kasım 1935.

"Gölcük yağ gemisi dün İstanbul'a geldi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Eylül 1937.

"Deniz yıllıklarına göre Türkiye'nin Deniz Kuvvetlerine bir bakış", *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Şubat 1937.

"Atak mayın gemisi dün törenle denize indirildi.", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mart 1938.

"Gölcük'te yeni tersane", *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mart 1938.

"Başvekil Gölcük- İzmit yoluyla Ankara'ya gitti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Şubat 1938.

"Harp tersanesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Kasım 1938.

"Gölcük tersanesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Nisan 1939.

- "Denizciliğimize dair bir konferans", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1945.
- "Gölcük tersanesi takviye edilecek", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Şubat 1948.
- "Gölcük'teki ilkokul binası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1949.
- "İki yeni muhribimiz Gölcük'te", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Nisan 1949.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ağustos 1950.
- "Cumhurbaşkanının dünkü tetkikleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ağustos 1950.
- "Gemi inşa sanayimize dair", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1951.
- "Gölcük tersanesinde", *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ekim 1952.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1953.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1954.
- "Bayar'ın Gölcük'teki tetkikleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Temmuz 1954.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 3-5 Temmuz 1955.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1956.
- Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1950.
- Milliyet Gazetesi*, 18 Ağustos 1950.
- Milliyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1951.
- Milliyet Gazetesi*, 28 Haziran 1951.
- Milliyet Gazetesi*, 21 Eylül 1952.
- Milliyet Gazetesi*, 19-20 Mayıs 1952.
- "Bayar ve Menderes'in Gölcük'teki tetkikleri", *Milliyet Gazetesi*, 26 Ağustos 1952.
- Milliyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1953.
- Milliyet Gazetesi*, 29 Temmuz 1953.
- "Türk işçisi denizaltı ve muhrip inşa ediyor" *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1953.
- Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1954.
- "Riyaset-i cumhur Yatı denize indirilecek" *Milliyet Gazetesi*, 27 Şubat 1956.
- Milliyet Gazetesi*, 26 Şubat 1958.
- Milliyet Gazetesi*, 24 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, 10 Eylül 2012.
- T.C. Resmî Gazete*, 2 Teşrinisani 1938, Sayı: 4052.
- T.C. Resmî Gazete*, 14 Mayıs 1933, Sayı: 2400.
- "Türk Tersanesi", *Ulus Gazetesi*, 29 Mart 1938.
- Yeni İstanbul Gazetesi*, 1 Aralık 1954.

İNTERNET KAYNAKLARI

Akçadağ, Emine, "Denizlerin önemi ve Türk Deniz Kuvvetleri", *BİLGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, Rapor no:68, Ağustos 2015, İstanbul.

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-38-2015083152deniz-kuvvetleri.pdf> (Erişim tarihi: 25.02.2017)

https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=131&dil=1 (Erişim tarihi:28.2.2017)

https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=11 (Erişim tarihi:28.2.2017)

Koraltürk, Murat, "Cumhuriyet Döneminde İnşa Edilen İlk Gemiler: Gölcük Tankeri, Kocataş ve Sarıyer Vapurları", *Gemi Mühendisliği ve Sanayimiz Sempozyumu*, 24-25 Aralık 2004. (<http://160.75.46.2/staff/unsan/Kongre2004/30.pdf>- erişim tarihi 24.02.2017)

Tuna,Ozan, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 36, Ankara /Güz 2014.

https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=11 (Erişim tarihi:28.2.2017)

Ulugün, F. Yavuz, "Donanma ve Gölcük Tersanesi'nin Tarihi",

<http://www.academia.edu/7563279>, (Erişim tarihi: 23.01.2017)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/TCG_Heybeliada_\(F-511\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/TCG_Heybeliada_(F-511)).

EKLER

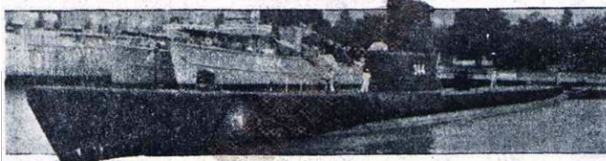

27.08.1952, Milliyet, Sayfa 1

Dün Gölükte tetkiklerde bulunan Cumhurbaşkanı ile beraberinde (Foto: Basın foto)

24.08.1960, Milliyet, Sayfa 1

[MİLLİYET]

HIZIR REİS Amerikan hükümetinin bize verdiği Hızırreis denizaltısı dün Gölükte törenle donanmamıza katılmıştır. Amerikan donanmasında İkinci Mertebe adını taşıyan denizaltısı 28 Nisan 1959 yılında California'da yapılan bir merasimle Türk bayrağı çekilmiş ve gemi yurda sevk edilmiştir. Yukarıdaki resimde donanmamıza katılan Hızırreis denizaltısı görülmektedir.

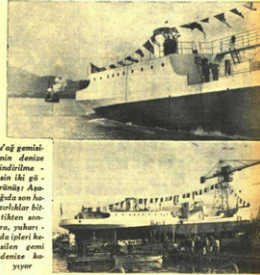

İsmet Üstübağcı ve müstahkem meşki komandanı Amiral Mehmet Ali Paşa yağ gemisinin ambara koyma merasiminde ilk sıraya çıkarken

Gölük 26 (Sırtı mahsusa) günün saat 14 te yapıldı. Bu gemi, Cumhuriyet İktisadî Gölükte terasini atığı yeni Türk tersanesinde tecrübe eden Türk işçisi, bilgi, san'at ve kabiliyetinin yeni bir eseri, Türk azim ve inatının, Türk emekinin ve işçilerinin bir ürünüdür. Bu geminin (Mühürü başını sahifede).

Yağ gemisi indirilirken

Çok samimi bir tören yapıldı, geminin indirildiği kızakta yeni bir gemiye başlanıyor

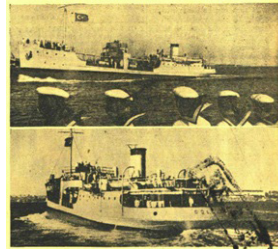

Yağ gemisinin denize indirilmesi - iki gün önce başlanılan işler - denize indiriliyor

Cumhuriyet, 03 Kasım 1935, Sayfa 1.

Gölük yağ gemisi dün İstanbul limanına geldi

Bu gemi, mühendisleri, ustaları, işçileri hep Türk olan Gölük tersanesinin ilk eseridir

Cumhuriyet, 18 Eylül 1937, Sayfa 1.

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1934, Sayfa 1.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GÖLCÜK TERSANESİ'NİN YAPIM SÜRECİ

MAHMUT AKKOR*

Denizcilik ve donanma kavramları, Türk tarihi kadar eski dönemlere dayanmaz. Orta Asya'dan Anadolu'ya göçle birlikte denizle ilk ciddi temas başlar fakat hızlı bir yükseliş göstermez. Denizle çevrelenen bir coğrafyada yaşanmasına rağmen geçmişten gelen yaşam tarzının etkisiyle denize olan ilgi zayıftır. Diğer taraftan yaşanan coğrafya ve fetih yönü dikkate alındığında kara savaşları ağırlıklı gerçekleşen mücadeleler nedeniyle denizcilik faaliyetleri geri planda kalmıştır. Türk tarihinden denizcilik faaliyetlerinin en etkili olduğu yıllar, şüphesiz ki Osmanlı Devleti dönemindedir.

Karesioğullarına ait donanmanın Osmanlı Devleti'ne katılması ile birlikte donanma kavramı ilk kez ortaya çıkar. Tersane olgusunun da yine bu dönemde kullanılmaya başlandığını biliyoruz ve devlete ait ilk tersane, Gemlik'te faaliyet göstermiştir.¹ Karesioğulları'ndan elde edilen donanma sayesinde Gelibolu'ya adım atılır ve burada bir tersane daha kurulur.² Donanma gücü, Osmanlı Devleti'nin büyümesiyle paralel bir seyir izlemiştir. Denizcilik faaliyetleri, özellikle 16.yy'da altın çağını yaşamış ve Akdeniz'de mutlak bir egemenlik kurulmuştur.³

Yükselme döneminde karadaki başarıları denizlerdeki başarılar takip etmişti. Gerileme döneminde ise Osmanlı donanması her geçen gün kan kaybetmiş ve 19 yy'ın son çeyreğine gelindiğinde elde kalan son gemiler de limanlara demirlenerek birkaç girişim dışında tüm hareketlilik durmuştur. Kötü gidişatı mümkün olduğunca durdurabilmek için İngiliz Mühendis G. W. Garret ve ortağı İsveçli Silah üreticisi Thorn Nordenfelt, Osmanlı Devleti'nin daveti üzerine İstanbul'a gelirler. İstanbul'da yapılan görüşmeler sonucunda İngiltere'de imal edilecek iki denizaltı alımı konusunda anlaşma yapılır. İstanbul Taşkızak Tersanesi'nde montajlama işlemi yapılan Abdülhamid ve Abdülmecid, böylece Osmanlı donanmasının ilk denizaltıları olurlar. Denizaltıların dalış denemeleri, Ocak 1888'de İzmit'te yapılır.⁴

Devletin ihtiyacıyla alakalı olarak 1892 tarihinde İzmit Tersanesi'nde Mudanya Vapuru yapılır. İki sene sonra da bir araba vapuru yapıma başlanır ancak tamamlanamaz. Tersanedeki çalışmalar istenilen düzeye çıkartılamaz ve 1905 yılı itibariyle İzmit tersanesindeki tüm faaliyetlere son verilir.⁵

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli.

1 Inalcık, Halil, "Osmanlı Deniz Egemenliği", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu*, 27-29 Eylül 2004, Ankara, s. 52.

2 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Ankara, 1975, s. 575.

3 Inalcık, Osmanlı Deniz Egemenliği, s. 62.

4 Şarman, Kansu, "Tahte-i bahr'lar Marmara'da", *Popüler Tarih*, Sayı 34, Haziran 2003, s. 62.

5 Gökçay, Namık, *İzmit Tersanesi Marmara Üssü Bahri Marmara Deniz Ana Üs Tarihçeleri*, İstanbul, 2009, s. 12.

19.yy'ın sonu ve 20.yy'ın ilk yılları Dünya'nın büyük bir savaşa sürüklendiği dönemdi. Padişah II. Abdülhamid, devleti korumak amaçlı denizcilik alanında bazı hamleler yapar. Bahriye Nezareti teşkilatında düzenlemelere gidilir ve İngiltere'den birçok mühendis ile işçi getirilir.⁶ Gelen kişilerle birlikte çeşitli tersanelerde çalışmalar yapılır ancak istenen başarı elde edilmez. Başarısızlığın en önemli nedeni, büyük bir filo oluşturmak ve yürütmek için ihtiyaç duyulan yetişmiş kalifiye eleman eksikliğiydi. Donanmaya ilgi duyulmayı başta Haliç tersanesi olmak üzere tüm tersanelerin her geçen gün zayıflamasına neden oldu.⁷

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte donanma konusunda yeni girişimler yapılır. Donanmanın eğitimiyle ilgilenmesi için İngiliz Amiral Douglas Gamble başkanlığında Amiral Hugh Williams ve Amiral Arthur H. Limpus'tan oluşan bir heyet, Şubat 1909'da İstanbul'a gelir. Eylül 1914'e kadar çeşitli tarihlerde birçok kez İstanbul'a gelen Amiral Gamble, Bahriye Nezareti'nin yeniden teşkilatlandırılması için bir tasarı hazırlar.⁸

Amiral Gamble, yapmış olduğu çalışmalar sırasında en çok donanmanın eğitimi üzerinde durur. Yaptığı çalışmaların neticesini görmek için Temmuz 1909'da 21 parçadan oluşan Osmanlı donanması ile Ege Denizi'nde üç buçuk ay sürecek bir çalışma/tatbikat yapar. Donanma, son on yıldır ilk kez bu kadar uzun süreli bir göreve çıkmıştır. Birçok asker, bu denli büyük bir deniz vazifesine daha öncesinde hiç katılmamıştır.⁹ İngilizlerin desteği ile yaşanan bu gelişmeler, Almanya'yı fazlasıyla rahatsız etmişti. Osmanlı coğrafyasında yer edinme gayreti, İstanbul'da diplomasi trafiğini her geçen gün arttırmaktaydı.

İngiliz heyetin donanmanın geliştirilmesiyle ilgilendiği dönemde ülke içerisinde başka gelişmeler de yaşanıyordu. 19 Temmuz 1909'da "Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti" adında bir cemiyet kurulur. Çalışmalarını bir program dahilinde yürütmek isteyen Cemiyet, bir Nizamname oluşturur. 4 Kasım 1909 tarihinde onaylanan Nizamname¹⁰ ile merkez ve taşra teşkilatları hızla oluşturulmaya başlanır. 13 Temmuz 1911 tarihine gelindiğinde Cemiyet'e bağlı 46 Merkez Şube ve bu şubelere bağlı 331 şube sayısına ulaşılmıştır. Çok geniş bir alana yayılan Cemiyet'in başlıca şubeleri: "Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, İzmit, Bitlis, Bursa, Bolu, Çatalca, Diyarbakır, Sivas, Samsun, Trabzon, Kastamonu, Kala-yi Sultaniye, Konya, Mamuretülaziz, Van, Basra, Bağdat, Bingazi, Beyrut, Cebel-i Lübnan, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Hicaz, Halep, Resmo, Zor, Selanik, Suriye, Trablusgarp, Kıbrıs, Kudüs, Kandiye, Kosova, Medine-i Münevvere, Mısır, Manastır, Musul, Yanya, Yemen, Berlin ve Paris"dir.¹¹

Cemiyet'in halk tarafından tanınması ve destek görmesi için şubeler vasıtasıyla konferanslar ve toplantılar düzenlenmiştir. Gazetelerde faaliyetleri hakkında geniş bilgiler verilmiş, özellikle Donanma Mecmuası, halka ulaşmada en önemli araçlardan birisi olmuştur. Cemiyet, etkisini arttırabilmek için teşkilatlandığı bölgede sözü geçen, tanınmış, halk tarafından kabul görmüş kişileri bünyesine katma yoluna gitmiştir. Müftü, kadı, asker, kaymakam gibi resmi

6 Düzücü, Levent, "Osmanlı Bahriye Teşkilatında Reform Çabaları (1876-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3 Sayı 5, Kış 2009, s. 6

7 Ulugün, F. Yavuz, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit, 2009, s. 59.

8 Gökçay, *İzmit Tersanesi*, s. 13.

9 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 59-60.

10 Gök, Nurşen, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 27, Sayı 43, Ankara, 2008, s. 77

11 Gök, *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler*, s. 80.

görevi olanlar şube başkanı olarak görevlendirilmiştir. Gayrimüslim topluluklar içinden Cemiyet'e ilgi duyanlar ve din adamlarından şubelerde görev alanlar vardı.¹²

Cemiyet, 17 Şubat 1914 tarihinde adını "Osmanlı Donanma Cemiyeti" olarak değiştirmiştir. Değişikliğin temel sebebi, yeni kurulan diğer cemiyetlerle isim benzerliklerinin oluşmaması ve muhtemel karışıklıkların önüne geçilmek istenmedir. Cemiyet, adını resmi olarak değiştirirse de birçok yerde eski adı da kullanılmaya devam etmiştir.¹³ I. Dünya Savaşı'nda alınan mağlubiyet nedeniyle İttihat ve Terakki ile destek verdiği tüm kurumlar hakkında yoğun bir eleştiri başlamıştır. Cemiyet de bu eleştiriden nasibini alır. 1919 yılında çıkarılan bir kanunla Donanma Cemiyeti'nin Bahriye Nezareti'ne katılması, derneklere ait malların ise Hazine'ye aktarılması kabul edilmiştir.¹⁴

2 Nisan 1919'a kadar faaliyetlerini sürdüren Cemiyet, halktan büyük destek görmüştü.¹⁵ Halktan toplanan paralarla dört torpido muharip gemisi alınmıştır.¹⁶

Trablusgarp Savaşı ve ardından yaşanan Balkan Savaşları'nda deniz gücünün kara ordusu kadar önemli olduğu ortaya çıktı. Karadan İstanbul'a kadar yaklaşan Balkan devletleri, denizden de başkenti kuşatabilirdi. Yaşanan bu talihsizlik, donanmanın kuvvetlendirilmesi fikrini pekiştirdi. Dregnot tipi gemiler yapmak ve Haliç tersanesinin geliştirilmesi gündeme gelir. Dregnot yapımı ve 8 Haziran 1911 yılı itibarıyla İngiltere'de yapımına başlanan 25.000 tonluk Reşadiye zırhlısının havuzlanması ve gerektiğinde onarımının yapılması, Haliç tersanesinin var olan şartlarında ve Haliç'in su yüzey genişliği dikkate alındığında pek mümkün görünmüyordu. İstanbul'a yakın bir yerde yeni bir tersane yapılması düşünülmeye başlandı.¹⁷

Tersane için uygun yer aranırken, tersanenin kimin tarafından yapılacağı konusunda belirsizlik vardı. Osmanlı Devleti üzerindeki Alman etkisi karar vermeyi zorlaştırmaktaydı. İngiltere'nin deniz gücü olarak kendisini ispatlaması, donanma konusundaki tecrübesi ve Reşadiye zırhlısının İngiltere'de yaptırılıyor olması dikkate alınarak İngiliz "Sir W. G. Armstrong Whitworth & Company Ltd and Vickers Ltd."¹⁸ şirketiyle 2 Aralık 1913 tarihinde bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre tersanenin Gölcük'te yapılması kararlaştırıldı.¹⁹

Antlaşmanın imzasından sonra hızlı hareket eden şirket, 1914 yılı ortalarında tersane yapımına başlamak istemektedir. İnşaata başlamak için ihtiyaç duyduğu parayı daha çabuk temin etmek için tersaneye ait hisse senetlerinin bir kısmını satışa çıkarır.²⁰

Gölcük, coğrafi yapısı gereği tersane yapımı için uygun bulundu ancak burası, devlet arazisi değildi. Bölgenin acilen kamulaştırılması gerekiyordu. Dahiliye Nezareti ve İzmit Mutasarrıflığı arasında Ocak 1914'te yapılan yazışmalar neticesinde kamulaştırma çalışmalarına hızla başlanması kararlaştırıldı. Mutasarrıflığa gönderilen yazıya tersane yapılacak alanı gösteren bir de

12 Gök, *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler*, s. 85.

13 Özçelik, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara, 2000, s. 14

14 Bulut, Sedef, "Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti: İzmit Müstakil Livası Şubesinin Çalışmaları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Cilt 2, Kocaeli, 2016, s. 966.

15 Gök, *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler*, s. 77

16 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 59.

17 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 60.

18 Şirketin adı kayıtlarda kısaca "Armstrong Vickers" olarak geçer.

19 FO 608/275, *Imperial Ottoman Docks, Arsenals And Naval Construction Company Ltd.*, 1920.

20 FO 608/227, *Ottoman Docks Company*, 1919.

harita eklenmiştir. Haritada gösterilen alanda sorun çıkmaması için sahil boyunca ve içeriye doğru 5'er km'lik alanın kamulaştırılması istenmiştir. Arazinin yabancıların eline geçmemesi için özenli davranılması ayrıca belirtilmiştir.

Kamulaştırma çalışmaları başlamış ancak arazi sahipleriyle fiyat konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. İzmit Mutasarrıflığı, 7 Temmuz 1914 tarihli telgrafında durumu Dahiliye Nezaretine iletir fakat savaş kapıdadır ve devlet, tersane yapımına önem verilebilecek bir durumda değildir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak antlaşması yapmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri bloğunda savaşa dahil olduğu için İngiliz Armstrong Vickers şirketiyle imzalanan tersane antlaşması, 13 Kasım 1914'te feshedilir.²¹

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda umduğunu bulamamış ve ağır bir mağlubiyet almıştır. Savaş sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi²² ile Anadolu ve Boğazlar bölgesi İtilaf devletlerinin işgali altına girmiştir. Mütareke'nin 6. maddesi: "Osmanlı harp gemileri teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanlarında İtilaf devletleri tarafından gözetiminde tutulacaktır." ve 9. maddesi "İtilaf devletleri Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasitalardan istifade edeceklerdir." ile hem elde kalan son gemilerin kontrol altına alınacağı hem de limanların İtilaf devletlerinin denetimine gireceği kayıt altına alınmıştır.²³

6. madde doğrultusunda Osmanlı Donanması'na ait ayrıntılı bir kayıt oluşturulur. Tespit edilebilen tüm gemiler, denetlenmesi kolay olsun diye Haliç'e çekilir. İstisna olarak büyüklüğünden dolayı sadece Yavuz zırhlısı İzmit Körfezi'ne demirlenir.²⁴

Körfez bölgesinin hareketlendiği günlerde Armstrong Vickers şirketi temsilcileri, 14 Mart 1919'da ABD nezdinde bir girişimde bulunarak tersane yapımına ilişkin sözleşmeyi kendisinin fesh etmediğini ve hükümlerin bağlayıcı olamayacağını dile getirir.²⁵ 24 Mart 1919 tarihinde İngiliz hükümetine yazılı bir dilekçeyle başvuran şirket temsilcileri, ne yapılması gerektiği konusunda görüş ister. Savaş başlamadan önce yapılan masraflar ve hisse senetleri yüzünden 100.000 £ civarında para harcadığını ve tersane yapımı duracaksa antlaşma hükümleri gereğince Osmanlı Devleti'ne ayrıca tazminat ödenmesi gerektiği belirtilir. Diğer taraftan şirket temsilcileri, zararı mümkün olduğunca azaltmak için işe devam etmek istemektedir. Ortalama 600.000 £'a tersane işini tamamlayabileceklerini söylerler.²⁶

Tersane yapımına devam edilmeyecek ve tazminat ödenecekse Osmanlı Devleti'ne doğrudan para ödemek yerine Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde İngiltere'ye olan borçlarından bir kısmının silinmesini teklif ederler.²⁷

Firma yaptığı antlaşmaya istinaden bir an önce işi bitirerek bölgeden ayrılmak ister, bunun için de İngiliz yetkilerle yoğun görüşme halindedir. Fakat Anadolu coğrafyasındaki hakimiyet mücadelesi İngiltere'nin istediği istikamette gitmemektedir. Anadolu'da filizlenen direniş ve akabinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli, İngilizleri fazlasıyla

21 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 61-62.

22 Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, Ankara, 1973, s. 32.

23 ADM 116/1823, *Armistice with Turkey*, 1918.

24 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 70.

25 FO 608/87, *Imperial Ottoman Docks, Arsenals And Naval Construction Co.*, 14 March 1919.

26 FO 608/227, *Claims of British Parties in Imperial Ottoman Docks Convention*, 24 March 1919; J 13/13316, *Imperial Ottoman Docks Arsenal and Naval Constructions Ltd.*, 1932.

27 FO 608/227, *Claim of Shareholders of Imperial Ottoman Docks Company*, 2 July 1919.

kızdırmıştır. Tepki olarak İngiltere, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal eder.²⁸ Boğazlar bölgesinde mutlak hâkimiyet kurmak ve İstanbul'u güvence altına almak isteyen İngiltere, İstanbul'un ardından 26 Nisan 1920'de İzmit'e yerleşir.²⁹ İngiltere, artık İstanbul ve Kocaeli yarımadasında en etkin güç durumuna gelmiştir.

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketini de göz ardı etmek istemeyen İngiltere, göstermelik olarak İzmit ve havalisini boşaltmış ve bölgenin kontrolünü Yunanistan'a bırakmıştır. Eylül 1920'ye gelindiğinde İzmit'te Yunan varlığı kesinleşmiş olur.³⁰ Yunan ordusu, Temmuz 1921'e kadar yaklaşık bir yıl bölgede kalır.³¹ İşgal döneminde yaşananlar, İstanbul ile Anadolu arasında köprü görevi gören İzmit'in ne kadar önemli bir konumda olduğunu ispatlar.

Lozan Antlaşması'nın imzası ile İngiltere, I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında yaptığı tüm planları gözden geçirmek zorunda kalır. Aynı zamanda Ankara da Lozan'la birlikte ortaya çıkan yeni süreçte yeni bir strateji geliştirmek durumundadır. Madde 4, 5, 6 ve 8 ile Boğazlar bölgesinde bir komisyon oluşturulması, komisyonun sorumlu olduğu sınırlar, boğazlar bölgesinin her türlü askeri faaliyetten arındırılması ve tesis kurulmasının yasaklanması, İstanbul ve çevresinin asayiş işlerinden sorumlu olacak küçük bir askeri birliğin kalması kararlaştırılmıştı.³²

Antlaşma hükümlerinden anlaşılacağı üzere Boğazlar Komisyonu'nun sorumlu olacağı alan içerisinde hiçbir askeri ve sivil yapılaşmaya müsaade edilmeyecekti. Aynı zamanda var olan tesislerin de bahsi geçen sınırların dışına çıkarılması gerekiyordu. Haliç tersanesi, bu şartlarda yeni bir yere taşınmalıydı. Savaş öncesinde Gölcük bölgesinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında İzmit körfezi, bu iş için uygun görünüyordu. Körfez, hem korunaklı hem büyük tersane yapımına uygun hem de boğazlar bölgesinin kontrolü için stratejik bir konumdaydı.

Vakit kaybetmeden çalışmalara başlandı. 1923 yılında Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı oluşturuldu. 30 Aralık 1924'te Genel Kurmay Başkanlığı'na (Erkan-i Harbiye-i Umumiye Reisliği) bağlı Bahriye Vekâleti kuruldu. Kuruluş amacı, var olan imkânlarla yeni bir donanma oluşturmak olan Bahriye Vekâleti, öncelikle var olan gemilerin tamiri ve kuvvetlendirilmesiyle ilgilenilecekti. İlk olarak donanma için hayati öneme sahip olan Yavuz zırhlısının bakımı yapılacaktı.³³

Yeni bir tersaneye ihtiyaç duyulmasının bir diğer nedeni de Yavuz'du. Yavuz'un büyüklüğü nedeniyle bakımını her tersanede yapmak mümkün değildi. Hem Haliç tersanesinin taşınması hem de Yavuz'un bakımı derken Gölcük'ün önemi giderek artıyordu.

Gölcük, İzmit merkeze yaklaşık 15 km uzaklıkta, körfezin güneyinde eğimli bir arazi üzerinde yer alan sahil kısmı bataklık olan bir bölgedir.³⁴ Bölgede tersane inşaatının bir an evvel başlatılması için 1925 yılı bütçesinden 40.000 lira tahsis edilmiştir. Bu para ile Gölcük bölgesindeki kamulaştırma çalışmalarının yapılması kararlaştırılmıştır. Kamulaştırma işlemi tamamlandıktan

28 Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)*, Cilt 1, Ankara, 1973, s. 461.

29 Beyoğlu, Süleyman, "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Cilt 2, Kocaeli, 2015, s. 1022.

30 Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Ankara 2006, s. 137..

31 Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945, s. 75.

32 LO 2/516, *Treaty of Lausanne 1923*, 1958.

33 Koraltürk, Murat, "Cumhuriyet Döneminde İnşa Edilen İlk Gemiler: Gölcük Tankeri, Kocataş ve Sarıyer Vapurları", *Gemi Mühendisliği ve Sanayimiz Sempozyumu*, 24-25 Aralık 2004, s. 304.

34 Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945, s. 203.

sonra artan para ile bataklıkların kurutulması ve tersane inşaatı için ihtiyaç duyuluna malzemelerin alınması kabul edilir.

Tahsis edilen para ile bataklıkların kurutulması ve var olan yolların bakım işleri yapılır. Diğer taraftan Haliç tersanesinden sökülmeğe başlanan malzemeler, körfeze yavaş yavaş gelmeye başlar. Gölcük bölgesindeki yapılaşma bitmediği için gelen malzemeler, Kocaeli Deniz Fabrikası'na gönderilir.

Tersane yapımı için uygun firma arayışı başlar. 9 Mayıs 1925'de Alman Flender şirketiyle havuzun yapılması konusunda bir antlaşma yapılır. Antlaşmaya göre çalışmalar, 23 Haziran 1925 başlamış, 13 Aralık 1926'da tamamlanmıştır. Flender şirket, havuzdan başka ek tesisler kurarak donanmaya ait bölgedeki ilk yapılaşmayı da başlatmış oldu. Aynı yıl içerisinde Yavuz'un tamir ve bakım işleri için ihaleye çıkıldı. İhaleyi, Chantiers et Ateliers de Saint Nazaire – Penhoed" adlı bir Fransız firması kazandı. Alman Flender şirketi, Gölcük'teki havuz işini tamamladığı için artık Yavuz'un bakım süreci başlayabilirdi. 1927 yılının sonlarına doğru Tuzla'da demirli duran Yavuz, Gölcük'e taşındı ve bakım-onarım işlemi başladı.

Tersane çalışmaları hızla devam ederken Türkiye, denizlerde yapılacak faaliyetlerde elini kuvvetlendirmek için bir kanun çıkarttı. 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren Kabotaj Kanunu ile "Karasularında, limanlarda, göller ve akarsularında yapılacak olan her türlü ticari faaliyetin Türk vatandaşları tarafından ve Türk sermayesi ile yapılması" kabul edildi.³⁵

1928 yılına gelindiğinde tersane yapımında istenen ölçüde ilerleme sağlanamamıştı. Dönem itibarıyla devlet, Lozan'dan kalma sorunlarla ilgilenmekte, inkılap hareketleriyle uğraşmakta ve özellikle çok ciddi ekonomik sorunlar yaşamaktaydı. Tüm zorluklara rağmen geleceğe dönük yapılan bu tersane işine büyük önem verilmekte ve geliştirilmesi için çaba sarf edilmekteydi. Bu amaçla personelden uygun görülenler yurtdışına eğitim amaçlı gönderilirdi.³⁶

Haliç tersanesinin taşınması işlemi yavaş gittiği için 18 Nisan 1928 bir kararname yayınlandı. Buna göre; Lozan Antlaşmasına göre boğazlar bölgesinin durumuna dikkat çekilmiş ve İstanbul'da bir donanma üssünün bulunamayacağından donanmaya ait tüm malzemenin İzmit'e taşınması gerektiği belirtilmişti.³⁷

Yavuz zırhlısının bakım-onarım işlemi, 1930 yılında tamamlandı. 400 Fransız ve 900 Türk işçisinin çalıştığı bakım işinde zarar ettiğini belirten Fransız şirket, tesisleri Türkiye'ye devrederek ülkeden ayrıldı.³⁸

Almanlardan ve ardından Fransızlardan kalan binalar, Gölcük bölgesindeki yapılaşma devam ederken çeşitli şekillerde değerlendirilmişti. 6.9.1931 tarihli bir kararname ile Fransızlardan kalan barakaların subaylar tarafından kullanılması kararlaştırılmıştır.³⁹

35 Hergüner, Mustafa, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme (1923-1930)*, İstanbul, 2003, s. 103-104.

36 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 86-87.

37 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 88.

38 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 90.

39 BCA; 30-18-1-2 / 23 - 62 - 20

Haliç tersanesinin taşınma işlemi son derece yavaş ilerlemekteydi. 1931 yılı başında sökme işlemiyle ilgilenen yetkililerle görüşülerek işlemler hızlandırılmış ve tersane malzemelerinin Ekim ayı içerisinde İzmit'e ulaşması sağlanmıştır.⁴⁰

Gölcük bölgesinde çalışmalarla yakından ilgilenen kimi yabancı firmalar, Türkiye nezdinde girişimlerde bulunarak tersane yapımına talip olmuştu. Fransız firması Pieux Franki şirketine ait bir mühendis, çalışmaları yerinde görmek için Türkiye'ye bir resmi izin başvurusu yaptı. Başvurusu değerlendirilen Louis Jessen'in Gölcük'e gelmesi yetkililer tarafından kabul edildi ve gerekli resmi izinler verildi.⁴¹

Donanmanın oluşturulması konusunda kendi imkânlarıyla yol almak ve bu amaçla tersane yaptırmak isteyen Türkiye, ihtiyaç duyduğu ama hemen üretme şansı olmayan bazı gemileri, yurtdışından alır. İtalya'ya sipariş verilen iki denizaltı, iki muhrip gemisi ve üç hücumbot; 1931 yılı içerisinde Gölcük'e ulaştı. Bir yıl sonrasında iki muhrip gemi daha donanmaya dahil oldu.⁴²

Tersane çalışmalarında çalışanlardan kaynaklanan gecikmeler de yaşanabiliyordu. İstanbul'dan gelen işçilerin büyük bölümü etrafta bulunan bataklıklar yüzünden sıtma vb. hastalıklara yakalanmış ve Gölcük'ü terk etmişti. Gidenlerin yerine civar köylerden gelen kişiler yerleştirilerek işin devamı sağlanır.⁴³

Gölcük'teki tersane çalışmaları zaman zaman aksaklıklar yaşansa da devam etmekteydi. Tersanede yapılacak işlerin daha düzenli ilerleyebilmesi için 1932 yılında "Gölcük Tersanesi Şartnamesi" hazırlanmıştır. Şartnameye göre 10.000 tonu geçmemek kaydıyla yapılacak gemilerin ve denizaltı inşaat ve onarım yeterliliğine sahip olacak fabrikaları kapsayan bir tersane projesinin hazırlanması kabul edildi. Donanma üssünün kurulmasına ilişkin kaideler de bu şartnamede yer aldı.⁴⁴ Ayrıca, 19 Şubat 1933'te Gölcük'te yaptırılacak olan liman ve tersaneye ilişkin bir kanun layihası düzenlendi.⁴⁵

Kararların tekrar gözden geçirilmesi için 8 Mayıs 1933'te TBMM'de bir oturum yapıldı. Oturum sonrası yapılan oylama sonucunda 2173 sayılı kanunla Donanma Üssü'nün Gölcük'te kurulması kabul edilmiştir. Yasaya göre; savaş gemilerinin onarımı, idamesi ve barınmaları için Gölcük'te bir onarım liman ve tersanesinin yaptırılması kararlaştırılmıştır. Gölcük'te inşa edilecek yapıların masraflarını karşılamak üzere her yıl 4 milyon TL'ye kadar hazine bonosu çıkarılması yasayla kayıt altına alınmıştır.⁴⁶

İnşaat işleri devam etmekteydi ancak bazı teknik malzemenin yurtdışından alınması gerekiyordu. Bütçe durumu dikkate alındığında devlet erkânının rahat davranması pek mümkün değildi. Alınacak malzemelerde son derece hassasiyet gösterilmesi konuyla ilgilenen kişilere özellikle iletilirdi. Buhar Kuvvet Santrali türbinleri için rotör ile türbin ve diğer parçalarının

40 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 92.

41 BCA; 30-18-1-2 / 24 - 71 - 2

42 Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme*, s. 47.

43 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 92; Osmanlı'dan Cumhuriyete ulaşımın seyri ve ayrıntılı bir bibliyografik çalışma için bkz. "Kenan Göçer, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulaşım ve Servet-i Fünûn Dergisi Ulaşım Bibliyografyası, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(2), İstanbul 2016, ss.149-205."

44 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 93.

45 BCA, 30-18-1-2 / 33 - 10 - 16.

46 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 93.

alınmasıyla ilgili çalışmalar yapılırken dikkatli olunması ve pazarlık yapılması resmi yazıyla vurgulanmıştı.⁴⁷

Yaşanan maddi sorunlar, teknik personel yetersizliği ve dönemin şartları dikkate alındığında yeni bir tersane yapmak pek kolay iş değildi. Tüm zorluklara rağmen yapılan çalışmaların karşılığı alınmaya başlamıştı 58.60 metre uzunluğunda 9.40 metre genişliğinde 3.70 metre derinliğinde olan Gölcük tankeri, 26 Temmuz 1934'te kızağa konulmuş 1 Kasım 1935 günü denize indirilmişti. 1.250 ton ağırlığında ve 700 beygir gücündeki motoruyla 29 mürettebatla hareket eden gemi, Türkiye'de gemi tezgâhlarında imal edilen ilk gemiydi.⁴⁸

Gölcük bölgesinde yapılacak tersaneye ilişkin resmi süreç tamamlandıktan sonra bir ihale yapıldı. İhaleyi 9 Mayıs 1934'te "Nederladsche Maatshappij Voor Havenwerken" adlı Hollanda firması aldı.⁴⁹ Firma, iki yıl kadar çalıştıktan sonra tersane ve donanma üssünün yapılabilmesi için nelerin olması gerektiğini etraflıca belirttiği 86 bölümden oluşan bir proje hazırladı. Proje, Türk yetkililer tarafından beğenilmiş ancak maddi imkânlar nedeniyle sadece 13 bölümün yapılabilmesi mümkündü.⁵⁰ 13 bölüm için yeni bir ihale yapılması kararlaştırılır. İhaleye katılan firma sayısı arttıkça rekabet de artar ve fiyat kırılabilir düşüncesiyle ihaleye doğrudan davet edilen firmalar da olmuştur; Fransız Şinayder ve Alman Hohtif firmaları,⁵¹ Emlak Bank Yapı İşleri Limited Şirketi,⁵² Julius Berger Consorsium ve Sanayi ve Ziraat Makinaları TAŞ.⁵³ İhale, "Nederladsche Maatshappij Voor Havenwerken" firması ile birlikte beş Alman firmasından oluşan bir ekipte kalır.⁵⁴

İhale süreci tamamlanmış ancak antlaşmanın imzasından önce projenin gerekliliği üzerine Milli Müdafaa Vekâleti uzun bir izahat yapmak zorunda kalmıştır. Sözleşmede geçen hususlar üzerinde dikkatle durulmuş ve Türkiye'nin geleceği açısından projenin önemi vurgulanmıştır.⁵⁵ Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, var olan sözleşme hükümlerine yurtdışından getirilen malların vergiden muaf tutulması, inşaat yapımında kullanılan kum, çakıl, kireç vs. malzemelerin ocaklardan temin edilirken vergi alınmaması gibi bazı eklemeler yapılmasını talep eder.⁵⁶ Böylece maliyetin düşürülmesi hedeflenir. Nitekim yurtdışından getirilen ürünlerden gümrük vergisi alınmaması ya da bir müddet için tehir birçok resmi yazıda dile getirilmiştir.⁵⁷

Firmalarla ihale süreci tamamlanmış ancak antlaşmaların imzası bir hayli gecikmiştir. Uzun süren görüşmeler neticesinde antlaşmalar ancak 1939 yılında imzalanabilmişti.⁵⁸ İnşaat işlerinin 12.8.1939'da başlatılması sözleşme hükümleri arasında yer alır ancak bahsi geçen tarih geldiğinde herhangi bir çalışma başlamayınca Milli Müdafa Vekaleti, Başvekalet'e 16.9.1939'da bir

47 BCA, 30-18-1-2 / 35 - 26 - 7.

48 Koraltürk, *Cumhuriyet Döneminde İnşa Edilen İlk Gemiler*, s. 304.

49 BCA, 30-18-1-2 / 45 - 39 - 2.

50 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 93.

51 BCA, 30-18-1-2 / 84 - 65 - 2.

52 BCA, 30-18-1-2 / 84 - 84 - 15.

53 BCA, 30-18-1-2 / 85 - 91 - 18.

54 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 93.

55 BCA, 30-10-0-0 / 63 - 422 - 14.

56 BCA, 30-10-0-0 / 63 - 422 - 15.

57 BCA, 30-18-1-2 / 69 - 81 - 1.

58 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 93.

yazı göndererek sözleşmenin fesh edilmeden Alman firmasının bir an önce işe başlatılması tavsiyesinde bulunur.⁵⁹

Türkiye, elindeki imkanlarla eksik gördüğü alanlardaki açıklarını kapatma gayretindedir. Diğer taraftan ülkesini ilgilendiren dış gelişmelere de kapasını kapatmaz ve sıkı takip halindedir. Yeni bir dünya savaşının çıkacağına dair işaretler başlayınca Türkiye, Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletlere boğazların statüsünün tekrar gözden geçirilmesi için çağrıda bulundu. İsviçre'nin Montreux şehrinde yapılan görüşmeler sonucunda 20 Temmuz 1936'da 29 madde 4 ek bölümden oluşan Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.⁶⁰ Antlaşmaya göre Türkiye'nin boğazlar bölgesinde tek hakim olduğu ve istediği ölçüde güvenlik hattı oluşturabileceği kararı alındı.

Boğazlar bölgesindeki tüm kısıtlamaların kaldırılmasına rağmen tersanenin Gölcük bölgesinde yapımına devam edilmiş ve gerekli antlaşmalar imzalanmıştır. İmkânlar ölçüsünde birçok sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmış ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi planların yeniden gözden geçirilmesine neden olur. 1.8.1940 tarihi itibarıyla antlaşma yapılan Alman firmaların sözleşmenin ödeme şartlarıyla ilgili olan Funk Kredi Antlaşmasını yapmadığı için sözleşmenin devam ettirilebilmesinin mümkün olamayacağı kabul edildi.⁶¹

Alman firmalar ile çalışmaların yürütülemeyeceğine kanaat getirilince İngiliz firmalar ile yola devam edilmesi gündeme geldi. Fakat, gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra projenin bir Türk şirketi tarafından sürdürülmesinin daha uygun olacağı kabul edildi. İhtiyaç duyulan malzemelerin tedariki yurtdışından sağlanacaktı. İngiltere'den tezgâhlar ve gerekli bazı teçhizatlar getirildi. 1942 yılında yeni bir ihale yapıldı ve tersane çalışmalarının iki yıl içerisinde tamamlanması kararlaştırıldı.

Çalışmalar ağır ilerleyince 1943 yılında projeyi hazırlayan Hollanda firmasından destek istendi. Firma, ayrıntılı bilgilendirmelerin yapıldığı bir dizi konferans verdi. Konferanslar sonucunda var olan durumla ilgili analizler yapıldı. Proje için ayrılan 17.783.788 TL'lik bütçe, son düzenlemeler dikkate alınarak 1948 yılına kadar kullanılacak şekilde yıllara bölündü.⁶²

Tersanenin gerekli kısımlarının yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan malzemelerin İngiltere'den getirilmesi kararlaştırılmıştır. Gelen malzemelerin montajını İngiliz Breset firmasının yapması uygun bulunmuş ve 16 maddelik bir sözleşme yapılmıştır.⁶³ Ancak savaş koşulları tersane yapımını yine engellemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasi ortamda Türkiye, ABD taraftarı bir politika izlemiştir. Sovyet tehdidi akabinde ortaya çıkan Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Türkiye-ABD yakınlaşması başlamıştır. Tersane yapımı için gerekli olan malzemeler, bu sürecin bir uzantısı olarak ABD'den getirilmiştir. Tersane için gerekli olan çalışmalar bu dönemden sonra hız kazanmış ve 1952 yılına gelindiğinde Gölcük, donanmanın merkezi haline gelmiştir.⁶⁴

59 BCA, 30-10-0-0 / 63 - 422 - 16.

60 FO 371/48699, *Convention Regarding Regime of the Straits*, 15 Dec 1945.

61 BCA, 30-10-0-0 / 63 - 423 - 3.

62 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 95.

63 BCA, 30-10-0-0 / 63 - 423 - 12.

64 Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, s. 95-96.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

- BCA, 30-10-0-0 / 63 - 422 - 14.
BCA, 30-10-0-0 / 63 - 422 - 15.
BCA, 30-10-0-0 / 63 - 422 - 16.
BCA, 30-10-0-0 / 63 - 423 - 12.
BCA, 30-10-0-0 / 63 - 423 - 3.
BCA, 30-18-1-2 / 23 - 62 - 20.
BCA, 30-18-1-2 / 24 - 71 - 2.
BCA, 30-18-1-2 / 33 - 10 - 16.
BCA, 30-18-1-2 / 35 - 26 - 7.
BCA, 30-18-1-2 / 45 - 39 - 2.
BCA, 30-18-1-2 / 69 - 81 - 1.
BCA, 30-18-1-2 / 84 - 65 - 2.
BCA, 30-18-1-2 / 84 - 84 - 15.
BCA, 30-18-1-2 / 85 - 91 - 18.

THE NATIONAL ARCHIVES, LONDRA

- ADM 116/1823, *Armistice with Turkey*, 1918.
FO 371/48699, *Convention Regarding Regime of the Straits*, 15 Dec 1945.
FO 608/227, *Claim of Shareholders of Imperial Ottoman Docks Company*, 2 July 1919.
FO 608/227, *Claims of British Parties in Imperial Ottoman Docks Convention*, 24 March 1919.
FO 608/227, *Ottoman Docks Company*, 1919.
FO 608/275, *Imperial Ottoman Docks, Arsenal and Naval Construction Company Ltd.*, 1920.
FO 608/87, *Imperial Ottoman Docks, Arsenal and Naval Construction Co.*, 14 March 1919.
J 13/13316, *Imperial Ottoman Docks Arsenal and Naval Constructions Ltd.*, 1932.
LO 2/516, *Treaty of Lausanne 1923*, 1958.
- Beyoğlu, Süleyman, "Kocaeli'de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Cilt 2, Kocaeli, 2015.
 - Bulut, Sedef, "Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti: İzmit Müstakil Livası Şubesinin Çalışmaları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Cilt 2, Kocaeli, 2016.
 - Düzcü, Levent, "Osmanlı Bahriye Teşkilatında Reform Çabaları (1876-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3 Sayı 5, Kış 2009.

- Göçer, Kenan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulaşım ve Servet-i Fünûn Dergisi Ulaşım Bibliyografyası", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(2), İstanbul 2016, ss.149-205.
- Gök, Nurşen, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 27, Sayı 43, Ankara, 2008.
- Gökçay, Namık, *İzmit Tersanesi Marmara Üssü Bahri Marmara Deniz Ana Üs Tarihçeleri*, İstanbul, 2009.
- Hergüner, Mustafa, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme (1923-1930)*, İstanbul, 2003.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Deniz Egemenliği", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu*, 27-29 Eylül 2004, Ankara.
- Koraltürk, Murat, "Cumhuriyet Döneminde İnşa Edilen İlk Gemiler: Gölcük Tankeri, Kocataş ve Sarıyer Vapurları", *Gemi Mühendisliği ve Sanayimiz Sempozyumu*, 24-25 Aralık 2004.
- Özçelik, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara, 2000.
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Ankara 2006.
- Şarman, Kansu, "Tahte-i bahr'lar Marmara'da", *Popüler Tarih*, Sayı 34, Haziran 2003.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)*, Cilt 1, Ankara, 1973.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, Ankara, 1973.
- Ulugün, F. Yavuz, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit, 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Ankara, 1975.
- Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945.

EKLER

**“Sir W. G. Armstrong Whitworth & Company Ltd and Vickers Ltd .”
şirketiyle 2 Aralık 1913 tarihinde imzalanan antlaşmanın tam metni.**

Taraflardan biri olarak Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa
tarafından temsil edilen Osmanlı hükümeti;

Ve diğer taraf olarak Sir Armstrong Whitworth & Limited Şirketi
ve Vickers Limited Şirketi arasında;

Ve Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhasasa İdaresinin de bağlantılı olan
OSMANLI RIHTIM, TERSANE VE GEMİ İNŞAHATI ŞİRKETİ’NİN kurulmasıyla ilgili

ANTLAŞMA

Aşağıda yer alan maddeler üzerinde anlaşmaya varılmıştır:-

MADDE 1

Anlaşmayı akdeden ilk taraf olarak Osmanlı hükümeti ve ikinci taraf olarak yukarıda adı geçen kuruluşlar mevcut anlaşmaya ek olan Koşullar Listesindeki her şeyi, fabrikaların ve atölyelerin inşaatı ve yönetiminin yanı sıra genel olarak donanımları, buhar kazanları ve diğer mekanizmalarıyla birlikte savaş ve ticaret gemilerinin yapımı ve tamiri amacı taşıyan Osmanlı Şirketi’ni kurmayı karşılıklı bir şekilde taahhüt etmektedirler. Osmanlı hükümeti tarafından sipariş edilen her türdeki ve durumdaki savaş,yük ve diğer gemiler aşağıda yer alan 4. maddede belirtildiği gibi Hükümet tarafından planlanacağıyi bilinmelidir.

Bu Şirket, “Société Impériale Ottomane Co-Intéressée des Docks, Arsenaux et Constructions Navales” adını alacaktır ve anonim şirket olarak kurulacak ve yönetilecektir. Osmanlı anonim şirketi olan bu Şirket, hazırlanmış olan mevcut antlaşmanın ve Ana Sözleşmenin hükümlerine bağlı hakların korunmasıyla şu an veya gelecekte Osmanlı İmparatorluğu’nun yasalarına tabi olacaktır.

MADDE 2

Anlaşmayı akdeden ilk taraf olarak Hükümet’in işbu Şirket’e katkısı aşağıdakilerden oluşmaktadır:-

1. Bir önceki maddede bahsedilen konu göz önünde bulundurularak hem yüzen havuzun kullanılması hem de İzmit’te geniş bir deniz üssünün kurulması için ve envantere göre tersanede,

rihtimde ve atölyelerde kullanılacak her türlü aletler ve sağlam makineler için gerekli alanın yanı sıra ekteki planda belirtildiği gibi bununla bağlantılı diğer alanlarla birlikte Altın Boynuz'da⁶⁵ bulunan kamuya ait tersane, rihtım ve atölyelerin Şirket'e teslim edilmesi.

2. 4. ve 7. maddede belirtilen görevlerden ayrı olarak

İkinci Akit taraf olan yukarıda bahsedilen Kuruluşların katkıları aşağıdakilerden oluşmaktadır:-

1. Daha sonra 10. maddede bahsedileceği gibi mali esaslar doğrultusunda Şirket'in faaliyet göstermeye başlaması için gerekli sermayenin toplanması.

2. Faaliyet gösterdiği sürece uzun kariyerleri boyunca işbu Kuruluşların edindiği deneyim, yetki ve profesyonel yeterlilikle Şirket'in teknik yönetim ve kontrolüyle ilgilenme.

3. Gemi inşaatı alanında en son gelişmelere göre ve Koşullar Listesine ve onaylanmış taslaklara uygun olarak Şirket'in amacına tamamen ulaşabileceği bir konuma gelmesi düşüncesiyle gerekli sınırlar içerisinde Haliç'teki tersanelerin geliştirilmesinin yanı sıra oradaki rihtımların ve atölyelerin geliştirilmesi için yatırım yapılması.

4. Mevcut antlaşmanın eklenen Koşullar Listesi'ne ve onaylanan taslaklara uygun olarak İzmit Körfezi'nde söz konusu yüzer havuzun yapımında gerekli olacak alanda işçilerin kalabileceği konutlar, donanımlar ve atölyelerle birlikte mevcut olan ve hala yapımı süren en geniş gemilerini alabilecek kapasitede olan yüzer havuz yapılması ve yerleştirilmesi. Mevcut anlaşmada bulunan koşullar uyarınca yüzer havuzun bulunduğu yere kapsamlı bir deniz üssünün İzmit Körfezi'nde kurulması için gerekli rihtım, atölye, ilkokul ve diğer binaların yapımıyla ilgili Hükümete istekte bulunulması durumunda son bahsedilen binaların yapımı için birbirini izleyen özel anlaşmalar yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

5. Osmanlı iş gücünden ve Osmanlı mühendislerin işbirliğinden olabildiğince yararlanılması ve Şirket'in tasfiyesi durumunda Osmanlı hükümetinin kendi vatandaşlarından oluşan kadroyla Şirketi yönetmeye devam edebileceği şekilde kendi atölyelerinde çalışanlarca izlenen sistemle değişmeyen profesyonel talimatlarla yönetilmesi. Başta, Şirket, teknik olarak mümkün olduğunca Osmanlı müfettiş ve ustabaşı işe alabilir. Mevcut taslağın gerçekleştirilmesi için yöneticiler, müfettişler ve ustabaşılar dışında İngiliz vatandaşı olan işçilerin sayısı Osmanlı tebaasından olan diğer işçilerin sayısını diğer bir deyişle 100'ü geçemez.

6. Gemilerin gövdelerinin yapımında teknik kadronun en azından yarısının Ana Sözleşmede onaylanan 10 yıllık süreyle Osmanlı vatandaşından oluşması ve makinelerin yapımında yer alacak teknik kadronun en azından yarısının daha sonra 7. maddenin 4. paragrafında belirtilecek sürelerde olması kararlaştırılan 15 yıllığına Osmanlı vatandaşından oluşması göz önünde bulundurularak profesyonel kadronun seçilmesi ve vakit geçirmeden oluşturulması.

Bu madde Cövde Yapımı Bölümünün ya da Makine Yapımı Bölümünün Yöneticilerini etkilememektedir.

65 Metnin aslında "Altın Boynuz" olarak geçen tüm kelimeler, metnin devamında Türkçe karşılığı olarak "Haliç" kullanılmıştır.

7. Ana Sözleşmenin onay tarihinden başlayarak Şirket'in birinci yılın sonunda torpido muhribi gemilerinin gövdelerinin yapımıyla (1), 18. ayın sonunda Bahriye Nezareti ile Şirket arasında ikinci bir sipariş yapılmazsa ve o sırada başka bir torpido muhribi yapılmıyorsa keşif gemilerinin gövdelerinin yapımıyla (2), iki buçuk yılın sonunda Weymouth tipi savaş gemisinin gövdesinin yapımıyla (3), üçüncü yılın sonunda torpido muhribinin veya keşif gemisinin makinelerin yapımıyla (4), dördüncü yılın sonunda Weymouth tipi savaş gemilerinin makinelerinin üretimiyle (5) ve on ikinci yılın sonunda her türlü ve her boyuttaki geminin gövdesinin ve makinelerinin yapımıyla (6) ilgilenebilecek bir aşamaya ulaşması için rıhtımların ve atölyelerin geliştirilmesi.

Ancak yukarıdaki paragrafta 3-6 numaralarda belirtilen yapım işiyle ilgili olarak Şirket tarafından alınan yükümlülüklerin yerine getirilmesi, adı geçen alt kısımdaki konuyla bağlantılı olarak tamir ve yapım işinin gelişmesi için elzem olan ek sermayenin Şirket tarafından verileceği güvencesini alan İmparatorluk Hükümetine bağlıdır. Ana Sözleşmenin onaylandığı zamanda bahsedilen tahsisat gerçekleşmezse yukarıda 3-6 numaralarda belirtilen zaman aralıkları yalnızca tahsisat tarihinden saymaya başlayacaktır.

Mücbir sebeplerle karşılaşıldığında yukarıda belirtilen zaman aralıkları, Şirket'in vakit kaybetmeden resmi yollarla Bahriye Nezaretine yazılı bir şekilde vaziyeti bildirmesi durumunda işlerin durdurulduğu süre kadar uzatılır.

MADDE 3

Devlet tarafından Şirket'e verilen yerlerin uzağında kalan, kamuya ait olmayan ve rıhtımların, tersanelerin, atölyelerin vb.nin inşaatında gerekli olacak bütün alanların söz konusu alanlarla ilgili olarak sahiplerle Şirket arasında uzlaşmaya varılmazsa Müsadere Kanunu gereğince bahsi geçen alanlar Şirket adına alınacaktır. Ancak bu alanların devri, Devlet adına yapılacaktır. Devlet daha sonra Şirket'e mülkiyetin tam devrini verecektir. Şirket'in sahiplerine aynı şekilde tazminat vermesi koşuluyla çalışma sırasında kısa bir süreliğine gerekli olacak alanlar yerel yetkililer tarafından Şirket'e devredilecektir.

Çalışma yerlerinin açılması ve yapımı için gerekli olan Arazi-i Emiriyye olarak bilinen toprakların mülkiyeti belli bir bedel alınmadan Şirket'e devredilecektir. Yapım sırasında toprakların kısa süreli kullanılmasından da herhangi bir ücret alınmayacaktır.

Şirket'in hisse senetleri ve tahvillerinin yanı sıra kuponlar ve Şirket ve Hükümet arasında mübadele edilen senetler ve evraklar Osmanlı damga vergisinden muaf olacaktır.

MADDE 4

Şu andan itibaren Şirket'in Osmanlı hükümetinin Koşullar Listesi'nin 16. maddesinde belirtilen özel fiyatla sipariş verdiği gövde ve makine tamiri ve yapımı ve zırh tamiri ile ilgilenmesi; bunun yanı sıra Osmanlı hükümetinin siparişlerinin özel siparişlerden daha önce kabul edilmesi; son olarak Şirket'in yabancı askeri yapım işi için herhangi bir sipariş almamaları şart koşulmuştur ve onaylanmıştır. Diğer bir yandan Şirket, 7. maddede belirtilen bölgede Hükümetin bütün tamir ve (Osmanlı Denizcilik İdaresinin, Gümrük İdaresinin, Düyun-u Umumiye'nin ve Osmanlı İmparatorluğu Tütün Rejisinin haricinde) bütün gemi yapımı siparişlerini Bahriye Nezareti Teknik Bölümü tarafından verilen tarihler arasında kendine ait özel

tersanelerde ve atölyelerde yerine getirme hakkına sahiptir. Şirket'in henüz üretemeyeceği güvertede tamamlaması gereken savaş gemilerinin zırh, top ve mühimmat siparişlerinin yanı sıra savaş gemilerinin makine siparişleri ile ilgili olarak bu ek siparişler, Türkiye'deki kamuya ait fabrikalarda yapılamıyorsa işbu Şirket, İmparatorluk Hükümetine karşı bütün aracılık ve komisyon ücretleri hariç tutularak İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığından verilmiş benzer askeri bir sipariş olarak sayılacak bir şekilde benzer ücretler ve yapım süresi göz önüne alınarak bahsi geçen ek siparişleri İngiltere'de tamamlama yükümlülüğü altında olduğu kabul edilmiştir. Bahsedilen ek siparişlerin ücretleri konusunda taraflar arasında anlaşmaya varılamazsa mevcut antlaşmanın 14. maddesinde öngörüldüğü gibi bu konu, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın hakemliğine sevk edilecektir. Son olarak Şirket, adı geçen ek siparişleri yerine getirecek ya da yukarıda bahsedilen koşullar altında gerçekleştirecek durumda olmadığını beyan ederse, Osmanlı hükümetinin benzer siparişlerle ilgili tam hareket özgürlüğüne sahip olacaktır. Aynı şekilde Şirket, Harbiye Nezaretinin teknik bölümü tarafından istenen tarihlerde tamir ve gemi gövdelerinin ya da makinelerinin yapım siparişlerini kendisine ait tersanelerde ve atölyelerde gerçekleştiremeyeceğini beyan etmesi durumunda Osmanlı hükümeti adı geçen siparişlerle ilgili Şirket'e verilen süre dâhilinde tam hareket özgürlüğüne sahip olacaktır.

Birinci maddede belirtildiği gibi Osmanlı hükümeti tarafından sipariş edilen her savaş, yük ve diğer gemi türleri bu Hükümet tarafından bildirilmelidir. Aynı şekilde her siparişin özel koşulları ve detayları özel bir sözleşme ile kararlaştırılmalıdır.

Bahriye Nezareti bir ya da birden fazla denetim görevlisi aracılığıyla sipariş verebilir. Şirket faaliyet gösterdiği sürece hesap defterleriyle ilgili ve tersanelerin ve atölyelerin yenilenmesiyle, tamir edilen makinelerin ve aletlerin iyi durum olduğuyla ilgili denetimler yapılacaktır.

MADDE 5

Daha önceki 2. maddenin 4. paragrafında yer alan koşullara uygun olarak İzmit Körfezi'nde inşa edilecek ve yerleştirilecek olan yüzen havuz Koşullar Listesi'nde belirtilen şartlar altında ve zaman içinde tamamlanmalıdır. Ancak mücbir sebepler halinde planlanan zaman aralıkları, Şirket'in derhal resmi olarak Bahriye Nezaretine yazılı bir şekilde olanları bildirmesi koşulu nedeniyle işlerin durdurulduğu süre kadar uzatılır.

Havuz, onaylanmış projelere ve Koşullar Listesinde yer alan özelliklere uygun olarak ve ustalıkla inşa edilmelidir. Şirket'in Bahriye Nezaretine yapım işinin tamamlandığını bildirilmesiyle birlikte Bahriye Nezareti tarafından belli bir amaçla atanmış teknik komisyon havuzu inceleyecektir. Geçici kabul alındıktan sonra gerekli görülürse havuz yerleştirildikten sonra İzmit'te teknik bir komisyon tarafından ikinci bir havuz teftişi yürütülebilir. Havuzun onaylanmış projelere ve Koşullar Listesi'nde yer alan özelliklere uygun olarak ve ustalıkla inşa edildiği onaylanırsa Bahriye Nezareti komisyonun raporuyla kati kabulü ilan edecektir. Bahsedilen teknik komisyonun bütün masrafları Hükümet tarafından karşılanacaktır.

MADDE 6

Şirket, yurt dışından gönderilecek atölyelerde, rıhtımlarda ve tersanelerde gerekli olabilecek aletler, makineler ve ekipmanlar gümrük vergisinden muaftır.

MADDE 7

Şirket, Ana Sözleşme'nin onayladığı tarihten başlayarak 30 yıllığına mevcudiyetini sürdürecektir. Hükümet, mevcut antlaşmada hâlihazırda onaylanan noktalar dışında gerekli duyulabileceği düşünülen değişikliklerle birlikte onay vermek için teslim edildikleri günden itibaren bir aylık süre içinde işbu Ana Sözleşme onaylamayı taahhüt ederken, Şirket mevcut anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren iki ay içinde işbu Ana Sözleşmeyi onaylamalıdır.

Bu süre boyunca anlaşmayı akdeden ilk taraf olarak Osmanlı hükümeti, mevcut maddenin son paragrafında belirttiği durum gerçekleşmediği sürece genel olarak Karadeniz'in, Boğazların, Marmara'nın, Ege Denizi'nin ve Akdeniz'in herhangi bir bölgesinde rıhtım ve askeri inşaat işlerinin yapılması ve yönetilmesi için Osmanlı veya yabancı olduğuna bakılmaksızın herhangi bir kuruma, Şirket'e veya özel kuruluşa herhangi bir yetki veya onay vermeyeceğini temin etmektedir.

Bu nedenle, Hükümet mevcut anlaşmanın 2. maddesinde bahsedilen İzmit Körfezi ve Haliç'ten başka yukarıda belirtilen bölgelerde deniz üssü, depo, askeri depo, atölye, tersane ve askeri tersane açmaya ya da açtırılmasına karar verirse Hükümet, hem ticari hem de askeri olarak bahsedilen binaların yapımı, tamamlanması ve işletilmesi hususunda anlaşmayı akdeden ikinci taraf olan kuruluşlara aynı şekilde yürütmelerine izin vereceğini taahhüt edecektir.

Buna ilaveten işbu kuruluşlar bu konuyla ilgili olan İmparatorluk Hükümeti'nin teklifini redderse hükümet, bu teklif koşulları altında tam hareket özgürlüğüne sahip olacaktır.

MADDE 8

Usulen onaylanan mücbir sebeplerin gerçekleştiği durumlar dışında mevcut antlaşmanın ve Koşullar Listesi'nin şartlarına binaen Şirket'in faaliyet göstermediği ve hükümete karşı verilen sözü yerine getirmede başarılı olamadığı görüldüğü durumda, Devlet Şurası ile görüşüldükten sonra üç ay aralıklarla irade-i seniyye aracılığıyla iki temerrüt ihtarı gönderilmesiyle Şirket'in imtiyaz haklarını kaybettiği ilan edilebilir. Böyle bir durumda hükümet; gemi tamiri ve yapımıyla ilgili işleri güvence altına almak ve devralmak için gerekli adımları atacaktır.

Planlara ve sayım listelerine uygun olarak hem Hükümet hem de Şirket tarafından verilen araziler, taşınmaz mallar, rıhtımlar, tersaneler, atölyeler, makineler, aletler, malzemeler olmak üzere Şirket'in bütün aktifleri ve özellikle döner sermayesi borçlarından ve yükümlülüklerinden arınmış bir şekilde sadece ve sadece hükümete geri verilecektir.

MADDE 9

Şirket'in Ana Sözleşmesinde aşağıdaki şartların olmasına karar verilmiş ve onaylanmıştır:-

Osmanlı tebaasından olan her görevli, çalışan ve işçi; Harbiye Nezareti'nin onayına tabi olacaktır. Çoğunluğu İngilizlerden oluşan ve Kanada Dominyonunda ya da Britanya adalarındaki diğer rıhtımlarda ve atölyelerde anlaşmayı akdeden ikinci taraf olan kuruluşlarca yürütülen rıhtım ve atölye işlerinde yer almış yabancı personelin işe alınması Şirket tarafından özellikle yukarıda belirtildiği gibi ahlaki davranışlarını, yeteneklerini ve ihtiyatlılıklarını garanti eden

bir belgenin teslimine bağlıdır. Yukarıdaki koşulları taşımayan yabancı uyruklu kişiler Harbiye Nezaretî'nin izni olmadan Şirket'te görev alamayacaktır.

Bahsi geçen personelin her biri ile ilgili yeterli bilgi içeren ve özellikle Şirket'te çalışmaya başladıkları günden itibaren neler yaptıklarıyla ilgili listeler Şirket tarafından Harbiye Nezaretine gönderilecektir.

Dahası Şirket, işbu listeleri güncel tutmak amacıyla bütün terfilerle, değişikliklerle ve işten çıkarmalarla ilişkin ek bilgileri tekrardan bildirmelidir.

Osmanlı tebaasından olmayan müdürler haricinde Şirket'in bütün görevlileri, çalışanları ve işçileri fes giymek zorundadır.

İngilizce olarak teslim edilebilecek şartname, liste, plan, vb. gibi tamamen teknik dokümanlar dışında Şirket ile Hariciye Nezareti arasındaki resmi görüşmeler Türkçe yapılmalıdır.

Hâlihazırda rıhtımlarda ve tersanede çalışan görevliler yeterli beceriye sahip olma koşulunu taşıması halinde Şirket'te çalışmaya başlayacaktır. Bununla birlikte Şirket, hiçbir şekilde çalıştıkları bölümlerde bir sekteye neden olmadıkları sürece teknik ve idari yeterliliklerine bakılarak farklı bölümlerde çalışarak kolaylık sağlayacak stajyerler alacaktır.

Harbiye Nezareti ve Şirket arasındaki anlaşmaya uygun olarak binaların ve işlerin güvenliği ve devletin ilgilendiği her türlü işin, tamirin ve gemi inşaatlarını gizli kalması için gerekli olabilecek her türlü adım atılmalıdır.

Yönetim Kurulu toplantılarına katılma hakkı olan devleti temsil eden iki kişi, Şirket'e atanmalıdır ve adı geçen temsilciler, ne Şirket'in yönetim kurulunda bir oy hakkına sahip olacaktır ne de yönetime karışma hakları vardır.

Her temsilci, kişisel asistan olarak bir temsilci yardımcısı işe alabilir. Bu görevlilerin maaşları, hükümetin sorumluluğunda olacaktır.

Devlet temsilcileri ve denetçileri adına Şirket, gerekli yerleri ayarlamalıdır. Görevlilerin kullanması için nöbet yerlerinin ve nöbetçi kulübesinin yapımı ve düzenlenmesi için gereken her şey sağlanacaktır.

Anlaşmanın devam ettiği süre boyunca Harbiye Nezaretinin inceleme yapabilmesi için Şirket, hükümete altı aylık gelir ve gider hesaplarını teslim etmelidir.

İşbu hesaplar inceleme yapacak devlet temsilcilerine zamanında gönderilmelidir.

Şirket'in yönetim kuruluyla ilgili olarak 9 müdürden 7'si, 7 müdürden 3'ü ya da 9 müdürden 4'ü Osmanlı tebaasından olmalı ve Osmanlı Devleti tarafından atanmalıdır. Geri kalanları ise anlaşmayı akdeden ikinci taraf olarak kuruluşlar tarafından atanmalıdır. İlk müdürlerin atanması 5 yıllığına geçerli olacaktır.

İlk beş yıl boyunca Başkanlık makamı İngiliz bir müdüre verilecek ve daha sonraki beş yılda da Osmanlı bir müdüre verilecektir. Daha sonra her yıl sırayla olmak üzere önce İngiliz sonra Osmanlı müdürler arasında değişim olacaktır.

Yönetim kuruluna ek olarak Şirket, iki müdürün yönetim kurulu toplantıları sırasında işbu komitenin tavsiyesini istediği her durumda ve 1.000T£'yi⁶⁶ aşan siparişler ve alımlarla ilgili kararlar alınırken danışılması ve tavsiyesine dikkat edilmesi gereken anlaşmayı ve akdeden ikinci taraf olan kuruluşların 4 müdüründen oluşan teknik ve mali "danışma komitesi" kuracaktır.

Yukarıdaki hükümlere uyulmadan verilen bütün kararlar geçersiz sayılacaktır.

Anlaşmanın geçerlilik süresi dolunca veya anlaşmanın geçerlilik süresi sona ermeden önce borcun ödenmesi durumunda İmparatorluk hükümeti; rıhtımlar, tersaneler, atölyeler olmak üzere arazileri ve taşınmaz malların yanı sıra özellikle döner sermaye olmak üzere Şirket'in bütün aktifleri ve sabit ve taşınabilir makinelerin, aletlerin ve malzemelerin üzerindeki Şirket'in haklarını devralabilir. Bu nedenle Şirket, haklarını İmparatorluk hükümetine devrederken hiçbir kesinti olmadan işe devam edilebilecek bir durumda ve borçlarından ve yükümlülüklerinde arınmış bir şekilde olmalıdır.

Rıhtımlarda, atölyelerde ve tersanelerde bulunan makinelerin iyi durumda olduklarından emin olmak ve gerekli görülürse yıpranma ve ya daha etkili bir makinenin üretilmesi nedeniyle makinelerin değiştirilmesi amacıyla Şirket'in kârlarından kenara ayırarak yedek akçe oluşturulmalıdır. "Makine Yedek Akçesi" olarak adlandırılacak olan bu akçenin oranı ve dağıtımı daha sonraki 11. maddede açıklanacaktır.

MADDE 10

Bu işletmenin mali oluşumu ile ilgili olarak aşağıda verilen esaslar, anlaşmayı akdeden birinci ve ikinci taraflar arasında anlaşılmış ve onaylanmıştır:-

Toplam sermaye 1,485,000 T£ / 1,350,000 £ / 33,750,000 frank olacaktır.

Bu miktar aşağıda gösterildiği şekilde hisseler ayrılacaktır:-

1. 220.000 T£ / 200.00 £,

2. (a) 55.000 T£ / 50.000 £ / 1.250.000 frank Ana Sözleşmenin onaylandığı zamanda Genel Kurul toplantılarında imtiyazlı hisse sahipleriyle aynı oy kullanma hakkı veren 22 T£ / 20 £ değerinde 2500 adet %5 ½ imtiyazlı senetler halinde anlaşmayı akdeden ikinci taraf olan kuruluşlar tarafından ödenmiştir.

Olağan ve imtiyazlı olmak üzere Şirket'teki bütün hisseler, her iki taraf arasında karşılıklı bir anlaşma olmadığı sürece hem İmparatorluk hem de kuruluşlar tarafından devrolunamayan olarak kabul edilecektir.

(b) Hamiline yazılan veya kaydedilen %5 ½ tahviller halinde olan 1,210,000 T£ / 1,100,000 £ 27,500,000 frank döner sermayenin ihtiyaçlarına uygun olarak ve Şirket'in işlerinin ilerleyişine göre ihraç edilecektir.

Bu tahviller 110 T£ / 55 T£ / 22 T£ (100 £,50 £,20 £ / 2.500,1.250,50 frank) kuponlar halinde olacaktır.

⁶⁶ 'T£' kısaltması 'Turkish Pound' olarak geçmektedir ve 'Türk Lirası' olarak çevrilmiştir.

Finansal piyasada İngiliz devlet tahvillerinde ya da Fransız devlet tahvillerinde 3 puanlık bir düşüşe neden olacak kargaşa ya da iki Avrupa devleti arasında savaş çıkması durumunda antlaşmayı akdeden ikinci taraf olarak kuruluşlar, Paris'te kısa süre önce kabul edilen Duyun-u Umumiye'nin tahvillerine uygulanan %5'lik sabit net oranından daha az olmayacak bir oranla, ihraç edilecek tahvilleri elde tutabilecektir.

Yukarıda bahsedilen acil ihraç, Ana Sözleşme'nin onaylanmasından ve bahsi geçen tahvillerin ihracından hesaplanmaya başlayarak en fazla bir ay içinde gerçekleştirilecektir.

Sonradan ihraç edilecek tahvillerle ilgili olarak işbu kuruluşlar, ihracın gerçekleştiği sırada piyasa değerine dikkat ederek Bahriye ve Hazine-i Hassa Nezaretlerinin ortak kararıyla belirlenen net oranıyla tahvilleri ödeyeceğini taahhüt etmektedir.

Ancak böyle bir kararın gelmemesi durumunda yukarıda bahsi geçen kuruluşların ihraçtan iki ay önceki süreçte piyasadaki ortalama kotasyonundan az olmayan, 7 puandan daha az olan sabit net oranında işbu tahvilleri ödeyeceğine söz verdiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen kur oranı, daha önce Paris'te bahsedilen, ihraç edilecek %5'lik tahvillerin ortalama oranından düşük olmaz ise bu durumda ihraç edilecek tahvillerin kesinlikle ödeneceği net oran bahsi geçen borcun ortalama kur oranına eşit olmalıdır. Ancak işbu kuruluşlar, bahsedilen 7 puanın 9'a getirilmesi için sigortacılarla görüşmek zorunda olduklarını düşünmüş olabilirler.

Bununla birlikte ilk ihraç 300.000 £'dan daha az olmamalıdır ve tahvillerin hepsi Ana Sözleşmenin onaylandığı tarihten itibaren en fazla 3 yıl içinde ihraç edilmelidir.

Menkul kıymetlerin sermaye hesabında yıllık miktarının %7'sini temsil eden 88,550 T£ / 80,500 £ tutarındaki yıllık ödemeye Şirket'in net gelirlerin yetersizliği durumunda faizin ödenmesi ve A&B menkul kıymetlerinin bozdurulması güvence altına alınacaktır.

İşbu yıllık miktarın düzenli ve tam olarak ödenmesini sağlamak amacıyla Osmanlı hükümeti imtiyazlı hisselerin ve tahvillerin tamamen geri ödeneceği zamana kadar Duyun-u Umumiye'de toplanan paradan ve yıllık 300.000T£'i aşan Sivas vilayetinin vergilerinden yıllık miktarı 88,550 T£ olan sermayenin ve faizin ödenmesi için Şirket'e gerekli yetkileri vermektedir.

Bu ödeme herhangi bir ödmeden daha sonra da gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen 88,550 T£ tutarındaki ödeme, 1909 yılında %4'lük tahvillerin işlemi için daha önce yapılan bir anlaşmayla Duyun-u Umumiye'nin Hazine-i Hassa Nezaretine her şeyden önce ödemesi gereken yıllık 63.600 T£ tutarındaki ödmeden sonra gelmektedir.

Osmanlı hükümeti, Şirket'in faaliyet gösterdiği süre boyunca aynı değerde olan ve aynı güvenceleri sunan diğer gelirlerin tahsisi onaylanmadan önce ve mevcut anlaşmanın tarafları arasında eski bir anlaşma olmadan bahsi geçen yıllık miktarın ödenmesi için ayrılan gelirlerinde azaltma ve değişiklik yapmayacağını bildirmektedir.

31 Aralık tarihi itibarıyla yıllık kapanış hesabındaki net gelirlerin sadece daha önce ihraç edilmiş tahvillerin değil ayrıca imtiyazlı hisselerin faizlerinin ödenmesi ve borçların ödenmesi için yeterli olmadığı görülürse Duyun-u Umumiye yukarıda belirtilen gelirlerden sadece 31 Ekim'in borçlarının ve faizlerinin ödenmesi için değil gerek duyulursa 30 Nisan'ın borçlarının ve faizlerinin ödenmesi için gerekli miktarı Şirket'e doğrudan ödeyecektir. (Net gelirler belli

bir formüle göre belirlenmektedir. Net gelir=brüt hâsılat-işletme ve yönetim masrafları. İmtiyazlı senet ve tahvillerin ödemeleri ve faizlerin ödemeleri hariç tutulmaktadır.)

Bu durumda şirket, ilk önce Osmanlı temsilcileri tarafından incelenmesi gereken borçların ve faizlerin yıllık miktarlarını bulunduran hesapları, Şubat ayı içerisinde Hazine-i Hassa Nezaretine vermelidir.

Kuponların vade sonundan 15 gün önce ve Londra'da sterlin olarak belirlenen teminat ödemesinin gerçekleşebileceği bir süre içerisinde hükümet, Duyun-u Umumiye'nin Şirket'e ödemesi gereken toplam miktarı, Duyun-u Umumiye'ye bildireceğini taahhüt etmektedir.

Yılın sonundaki hesaplarda imtiyazlı senetlerin ve tahvillerin borçlarının ve faizlerinin tamamının ya da bir kısmının ödenmesi için yeterli toplam net gelirin olduğu anlaşılması durumunda Umumiye tarafından yapılan ve teminattan fazla olabilecek ödemeler derhal

İmparatorluk hükümetine geri verilecektir ve zararların karşılığı ödenecektir.

Emsallerin aksine Duyun-u Umumiye tarafından söz konusu teminat için tahsis edilen gelirlerin bu teminatı sağlamakta yetersiz olduğu görülürse kuponların vade sonundan önce 15 gün içerisinde bütün eksiklikler İmparatorluğun genel gelirlerinden Hazine-i Hassa Nezaretince tamamlanacaktır.

İmtiyazlı sermaye senetlerinin ve sermaye tahvillerinin tutarlarının 30 yıl boyunca %1½ oran üzerinden hesaplanan altı aylık itfa fonu, (9,487.50 T£ / 8,625 £ / 215,625 frank) ilk iş yılının resmi başlangıcından sonra 31 Ekim veya 30 Nisan'dan itibaren ödenmelidir.

Ancak tahvillerle ilgili olarak ödemeler tam olarak altıncı iş yılından itibaren başlayabilir. Diğer bir deyişle tahvillerin ödemesi, bu zamana kadar birikmiş olan itfa fonuna göre ilk geri ödeme Şirket'in altıncı yılında 30 Nisan'da ya da 31 Ekim'de başlayacaktır.

İlk 5 yılın bitiminden sonra ve cari fiyat itibari değerine ulaştığında ya da itibari değerini aştığında Hazine-i Hassa Nezaretiyle mutabık kalarak Şirket'in tahvillerin itibari değerlerini geri ödeyerek ve daha düşük faizi olan teminatlarla tahvilleri değiştirerek her zaman ilerleme seçeneği vardır.

Şirket'in o zamana kadar Osmanlı hükümetine geri ödeme yapmasından sonra belli bir miktarın kalması durumunda faizlerin ve borçların ödenmesi için güvence olarak itibari değerinin altında ise borsada satın alarak ya da Hazine-i Hassa Nezareti ile anlaşmalı olarak işbu tahvillerin belirlenen itibari değerlerinin üstünde ya da itibari değerlerinde olursa olsun %5'lik prim ile değerlerinin karşılığını vererek piyasadaki tahvillerin tamamının ve ya bir kısmının itfasını gerçekleştirmeye hakkı vardır.

İmtiyazlı senetlerle ilgili olarak onların ödemesi ancak Şirket'in kapatılmasında ya da belli bir süre sonra Şirket'in tasfiye edilmesinde ve tekrardan satın alınmasında birikmiş imtiyazlı senet itfa fonundan gerçekleştirilebilir.

İmtiyazlı senetlerin yanı sıra tahvillerin birikmiş itfa fonundaki faizler, bu itfa fonuna eklenmelidir. İmtiyazlı senet itfa fonunun tam olarak oluşmasından sonra fonun faizleri İmparatorluk hükümetine ödenmelidir.

İtfa fonu tamamen oluştuktan ve tahvillerin hepsi ödendikten sonra Duyun-u Umumiye'den alınan yıllık ödeme durdurulmalıdır ve bu amaçla tahsis edilen gelirler İmparatorluk hükümetine bir şey talep edilmeden geri verilmelidir.

Tahvillerin dönüştürülmesi halinde hükümet tarafından teminat altına alınan yıllık ödemenin miktarı, işbu menkul kıymetlerin itfası ve faizlerinin yeni ve eski oranları arasındaki farklılıkla orantılı bir miktarda azaltılacaktır. Tahvillerin tamamının veya bir kısmının ödenmesi durumunda geri ödenmiş menkul kıymetlere ve faizlere tekabül eden tutar İmparatorluk hükümetine ödenecektir.

MADDE II

Tahviller ya taşbasımlı ya da kabartma baskılı Hazine-i Hassa Nazırı'nın imzasının olduğu tıpkı basım halinde olmalıdır ve İmparatorluk hükümetinin murahhas temsilcisi tarafından kontrol edildiği anlaşılması için imzalanmalıdır.

Bu temsilci, aktin ikinci tarafı olan kuruluşların istekte buldukları tarihten itibaren en fazla 20 gün içinde Londra'ya gelmelidir. Bununla birlikte tahvillerde Duyun-u Umumiye Başkanı'nın, Osmanlı Rıhtım, Tersane ve Gemi İnşaatı Şirketi'nin Yönetim Kurulu temsilcisinin ya da başkanının ya taşbasımlı ya da kabartma baskılı olarak mühürlü imzaları bulunmalıdır.

Tahviller Türkçe, İngilizce ve Fransızca hazırlanmalıdır. Tahvillerin arkasında hamilleri ilgilendiren ve özellikle menkul kıymetlerin garantileri ve itfası veya yeniden satın alımı ile ilgili mevcut anlaşmada yer alan maddelerden alıntılar yer alacaktır.

Ödenmiş hisse senetleri ve imtiyazlı hisse senetleri ile birlikte tahvillerin son hali, Osmanlı hükümetine onaylatılacaktır. Senetlerin ve tahvillerin son hali, Hazine-i Hassa Nazırı'na gönderildiği tarihten itibaren 20 gün içinde onaylanmalıdır. Yukarıda belirlenen süre içinde cevap gelmemesi durumunda Osmanlı hükümetinden onay alınmış olarak kabul edilecektir.

Yeniden alınan veya keşide edilen ve ödenen tahvillerle birlikte vadesi gelen ve ödenen kuponlar da delinelerek geçerliliği ortadan kaldırılacak ve İmparatorluk Hazinesine ödemeyi yapacak olan Duyun-u Umumiye Yönetimi'ne Şirket tarafından gönderilir.

Keşide edilen tahvillerin ödemesinde vadesi henüz gelmeyen kuponlar menkul kıymetlere bağlı olduğu görülebilir ve eksik kuponlar ödenen menkul kıymetlerin hamiline geri verilmelidir. Aynı şekilde yeniden satın alma yoluyla itfa gerçekleşiyse vadesi henüz dolmayan kuponların hepsi yeniden alınan menkul kıymetlere bağlanmalıdır.

Vade gününden sonra 5 yıl içinde tahsil için sunulmayan kuponlar ve ödeme tarihinden itibaren 15 yıl içinde tahsil edilmeyen ve keşide edilen tahviller için Osmanlı hükümeti tazminat beraat edebilir.

MADDE 12

İmtiyazlı senetlerin ve tahvillerin itfasının ve faizinin ödenmesi için yapılan masrafları içeren bütün idari ve işletme masrafları hesaptan çıkarıldıktan sonra net işletme kârı aşağıdaki gösterildiği şekilde dağıtılacaktır:-

1. %5'i genel amaçlı ihtiyaç akçesi için;
2. %2 ½ 'si özel makine yedek akçesi için;
3. %5'i Yönetim Kurulu ve Danışma Komitesi için;

Bununla birlikte belirlenmiş olan ücretler aşağıdaki gibidir:-

Her Müdür'e ve Danışma Heyetinin her üyesine yıllık 330 T£ / 300 £ ve Başkan'a 550 T£ / 500 £.

4. Belli bir zamana kadar imtiyazlı hisse senetlerinin ve tahvillerinin itfası ve faizlerinin ödemesi için güvence olarak İmparatorluk hükümeti tarafından ödenen toplam tutarın geri ödenmesi için belli bir miktar ayrılmalıdır;

Hesap dışındakiler:-

5. Genel amaçlı ihtiyat akçesi ya da makine yedek akçesi için Yönetim Kurulu'na kesinti uygulanabilir.
6. Sağladıkları katkılarının karşılığında hem Osmanlı hükümetine hem de ikinci akit tarafı olan Kuruluşlar'a tahsis edilen ödenmiş imtiyazsız hisse senetleri arasında kâr payları dağıtılacaktır.

Şirket iflas etmeden önce yeniden satın alınması ya da tasfiye edilmesi durumunda ihtiyat akçesinde kalanlar aşağıda belirtildiği şekilde dağıtılmalıdır:-

1. Aşağıda bulunan 13. maddenin 1. fıkrasındaki hükümlerin saklı kalması koşuluyla işbu itfa için gerekli tutarın bulunamaması durumunda gerekli tam tutar ile imtiyazlı hisse senedi ihtiyat akçesinin toplamı arasındaki farkı kapatmak için yeterli bir miktar ayrılacaktır.
2. Geri ödenmeyen imtiyazlı hisse senetleri ve tahvillerin itfalarının ve faizlerinin yıllık ödemelerini güvence olarak ödeyen Hükümet'e iade edilmesi için gerekli bir miktar ayrılacaktır.
3. Geri kalan, 10. madde uyarınca birinci akit taraf olan Osmanlı hükümeti ve ikinci taraf olan kuruluşlara verilen ödenmiş imtiyazsız hisse senetleri arasında dağıtılacaktır.

Şirket'in kapanması durumunda genel amaçlı ihtiyat akçesinin dağılımı, önceki kısmın 2. ve 3. paragraflara uygun olarak gerçekleşecektir.

Özel makine yedek akçesi ile ilgili olarak varolan hesap ya Şirket kapandığında ya da hükümet tarafından geri satın alınmasıyla ilgili anlaşılmaya varıldığında veya tasfiye ve iflas sonucunda Şirket'in kapanmadan önce faaliyetlerinin durdurulduğunda sadece ve sadece Osmanlı hükümetine geri verilecektir.

MADDE 13

20 yılın sonunda Osmanlı hükümeti aşağıdakileri yerine getirirse Şirket'i yeniden almaya hakkı olacaktır:-

1. Piyasadaki tahvillerin tamamının itibari değerinde geri ödenmesi ve imtiyazlı hisse senetleri ile ilgili olarak, hisse senetlerinin geri ödenmesi için gerekli toplam tutar ve bu senetlerin birikmiş ihtiyat akçesindeki varolan toplam tutar arasındaki farkı tamamlaması;

2. Yeniden alımdan önceki üç yıl boyunca adi hisseler arasında dağıtılmış ortalama kârlar doğrultusunda otuzuncu yılın sonuna kadar kârları gösteren nispi yıllık gelirin, ikinci akit taraf olan Kuruluşlar'a tahsis edilen adi hisse senetlerine dağıtılacağına güvence vermesi.

MADDE 14

Mevcut antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ilgili teknik konularda herhangi bir görüş ayrılığı oluştuğunda iki taraf için de son kararı verecek olan İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı'na hakemlik etmesi için müracaat edilecektir.

Tamamen teknik olmayan konulardaki görüş ayrılıkları her iki tarafın birer hakem atamasıyla iki hakem tarafından eşit ve iyi niyetli bir ortamda çözümlenmelidir. İki hakemin anlaşamadığı durumda Harbiye Nazırı ve İngiliz Yargıtay Başkanı ortak kararlar Lahey'deki Daimi Hakem Heyeti'nin üyelerinden seçilen bir hukuk danışmanının iyi niyetli ve eşitlikçi bir tutumla görüş ayrılığını çözebilecek Üst Yetkili Hakem olarak atayacaktır.

Osmanlı Harbiye Nazırı'nın ve İngiliz Yargıtay Başkanı'nın üst yetkili hakemin seçiminde anlaşmaya varamaması durumunda İsviçre Eyaletler Konseyi'nden Lahey'de bulunan Daimi Hakem Heyeti'nin Belçikalı, Danimarkalı, Hollandalı, Norveçli, İsveçli ya da İsviçreli üyeler arasından üst yetkili hakem ataması istenecektir.

Önceki iki fıkrada belirtilen bu süreç, bu konuda anlaşmaya varılamaması durumunda başlayacaktır.

MADDE 15

Mevcut antlaşma bu kararı doğrulayan Geçici Kanunun ilan edildiği tarihte kesinleşecektir.

19 Kasım 1913'ten (1329/2) itibaren geçerli olmak üzere İstanbul'da üç nüsha halinde verilmiştir.

Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi adına;

BAŞKAN, Adam Block (imzalayan)

Bahriye Nezareti: (İmza ve Mühür)

Sör W.G. Armstrong, Withworth & Limited Şirketi adına: C.L. OTTLEY, Müdür (imzalayan)

Vicker Limited Şirketi adına: V. CAILLARD, Müdür

KOŞULLAR LİSTESİ

Osmanlı Rıhtım, Tersane ve Gemi İnşaatı Şirketi ile ilişkili olan Anlaşmaya eklenmiştir.

FASIL I

YÜRÜTÜLECEK İŞLERİN GRUPLANDIRILMASI

Birinci Grup.- Rıhtımın yeniden düzenlenmesi ve teçhizatlandırılması.

İkinci Grup.- Tersanenin yeniden düzenlenmesi ve teçhizatlandırılması.

Üçüncü Grup.- İzmit'te yüzen havuz ve atölyeler.

Dördüncü Grup.- Personel vb.

Beşinci Grup.- Sayılar, koşullar ve çalışma saatleri.

Altıncı Grup.- 1.-5. grupta bahsedilmeyen işler ve malzemeler.

MADDE I

Her grupta yürütecek işler.

İlk grup aşağıdakilerden oluşmaktadır:--

- (a) Rıhtımdaki kuru havuzların tamiri.
- (b) Varolan atölyelerin tamiri ve içerisinde iş yapmaya uygun hale getirilmesi; demir sac işçileri, tesisatçı, vb. için yeni binaların inşaatı. Saclar ve çubuklar için rafların yapılması.
- (c) Rıhtımlardaki taşıtların ve aletlerin teçhizatlandırılması.

İkinci grup aşağıdakilerden oluşmaktadır:--

- (a) Yanaşma alanının yapımında, yanaşma alanının bulunduğu yerde tarıklama ve temizleme işinde kullanılacak donanımlar ve yapılacak değişiklikler.
- (b) Binanın tadilatı; makinelerin, aletlerin ve donanımların yenilenmesi.

Üçüncü grup aşağıdakilerden oluşmaktadır:--

- (a) İzmit'te yüzen havuz.
- (b) İzmit Tersanesi için gerekli olan alanın taslağının çıkarılması.
- (c) Atölyelerinin yapımı ve teçhizatlandırılması, saclar için rafların hazırlanması, vb.
- (d) Çitlerle alanların kapatılması.
- (e) İşçiler ve çalışanlar için konutlar.
- (f) Limanların ve geçitlerin derinleştirilmesi.
- (g) Demir yolları, tekerlekli taşıtlar, yüzen taşıtlar vb.

Dördüncü Grup aşağıdakilerden oluşmaktadır:--

- (a) Çalışma saatleri, maaşların ve ücretlerin miktarı, vb.

Beşinci Grup aşağıdakilerden oluşmaktadır:--

- (a) Hükümet ve özel kurumlar için yapılacak işlerin sıralanması.
- (b) Yürütülecek işlerin süreleri.

Altıncı Grup aşağıdakilerden oluşmaktadır:--

- (a) Haliç'de küçük bir yüzen havuz vb.
- (b) Arazinin temizlenmesi.
- (c) Depoların incelenmesi vb.
- (d) Çıraklar.

FASIL II

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ GRUPTA YÜRÜTÜLECEK İŞLERİN ÖZEL KOŞULLARI

KISIM A

Rıhtımda gemileri koymak için ayrılan alanın tadilatı

MADDE II

1 Numaralı havuzun duvarları kurşunla ya da su geçirmez olması için gerekli olan herhangi madde ile kaplanacaktır.

3 Numaralı havuzun duvarları kesona yakın bir yerde tamir edilecektir.

Gerekli bulunması durumunda omurga blokları yenilenecektir.

KISIM B

(Eklenen Plan X.'e bakınız)

Mevcut Atölyelerin tadilatı ve içerisinde yürütülecek işlere uyumlu hale getirilmesi

MADDE III

Ana Depo (Planda A. olarak işaretlendi)

Ana giriş kapısının solunda bulunan mevcut kulübeler raflarla, sandıklarla, dolaplarla vb. ile tamamen donatılarak ana depo olarak kullanılacaktır.

Perçinleme ve civatalama deposu

Ana giriş kapısının sağında bulunan mevcut depolar raflarla, sandıklarla, vb. ile tamamen donatılarak perçinleme ve civatalama deposu olacaktır.

Filika ve gemi direği deposu

Yukarıda bahsedilen deponun yanında bulunan mevcut baraka, filika ve gemi direği deposu olacaktır.

Ofisler (Planda D. olarak işaretlendi)

Mevcut ofisler düzenlenecektir, yeniden döşenecektir ve gerekliyse ofislerin tadilatı yapılacaktır.

Boya ve Basınçlı havayla çalışan aletlerin bulunduğu depo (Planda E. olarak işaretlendi)

Ofislerin yukarısında kalan mevcut iki bina tekrardan düzenlenecek, binaların tadilatı yapılacak ve basınçlı aletlerin ve boyaların bulunacağı bir depo olarak tanklarla, raflarla, dolaplarla, vb. ile teçhizatlandırılacaktır.

Diğer depolar (Planda F. olarak işaretlendi)

Rıhtımın farklı bölgelerinde bulunan çeşitli depo, kulübe ve baraka yeniden düzenlenecek, gerekli ise tadilatı yapılacak ve teçhizatlandırılacaktır.

Montaj Atölyesi (Planda G. olarak işaretlendi)

Varolan makine atölyesinin gerekli tadilatı yapılacaktır ve herhangi bir geminin motorunun ve gövdesinin tamirinin yapılabilmesine imkan sağlamak amacıyla son model makinelerle teçhizatlandırılacaktır.

Kereste Fabrikası (Planda H. olarak işaretlendi)

Mevcut kereste fabrikalarının tadilatları yapılacaktır ve gerekli görülen kerestelerin kesilmesi için son model testerelerle, rendelerle vb. ile teçhizatlandırılacaktır.

Marangoz Atölyesi (Planda I. olarak işaretlendi)

Kereste fabrikası ve makine atölyesinin üst katında bulunan mevcut marangoz atölyesi bir duvar ile ikiye ayrılacaktır. İlk bölüm yeni işlerin gereksinimleriyle başa çıkması için her tür terestereyle, delgiyle, rendeyle ve tornayla teçhizatlandırılacaktır. Diğer bölüm aşağıda açıklanan "atölye Y" olacaktır.

Armador ve yelkenci atölyesi (Planda J. olarak işaretlendi)

Armador ve yelkenci atölyesinin her türlü modern gerekliliklerini karşılamak için atölye dışı makineleri, halat, palamar, kesme makineleri, mengene vb. ile teçhizatlandırılacaktır.

Pompalama istasyonu (Planda K. olarak işaretlendi)

Varolan yeni istasyon Şirket'e iyi koşullarda devredilecektir.

Elektrik Santrali, Deneme Atölyeleri, Galvaniz Atölyesi (Planda L. olarak işaretlendi)

Pompalama istasyonuna ait mevcut binanın tadilatı yapılacaktır ve modern gereklilikleri karşılamak amacıyla bütün rıhtımı aydınlatacak ve yeterli kapasiteye sahip olacak bir elektrik

santrali, bir deneme atölyesi ve dinamolar, hava kompresörleri, deneme ve galvanize donanımları ile birlikte galvaniz atölyesi olarak farklı üç şekilde teçhizatlandırılacaktır.

(Yeni Bina - Deneme atölyeleri rıhtımda yer almayıp tersanede yer alabilir.)

Demirci ve Köşebent Atölyesi (Planda M. olarak işaretlendi)

Mevcut demirci atölyesinin tadilatı yapılacaktır ve demirci ve köşebent atölyesiyle ilgili olarak ise modern gereklilikleri karşılamak amacıyla demirci ocakları, buharlı ve havalı çekiçler, örsler vb. ile teçhizatlandırılacaktır.

Sac İşçilerin ve Tesisatçıların Atölyeleri (Planda N. olarak işaretlendi)

Sac işçileri, tesisatçılar, kalaycılar ve bakırcılar için yeni bir bina inşa edilecektir. Bu bina 55 metreye 30 metre genişliğinde olacaktır ve iyi sonuçlar alabilmek için modern gereklilikleri karşılayacak delme makineleri, makaslama makineleri ve diğer makineler ile teçhizatlandırılacaktır.

Sacların ve demir çubukların bulunduğu rafların depolanması
(Planda O. olarak işaretlendi)

Yukarıda bahsedilen yeni binalar ve 1 Numaralı Havuz'un arasında bir depo inşa edilecektir ve rıhtımın işleri için gerekli olan sacların ve çubukların depolanması için yeterli bir kapasiteye sahip olacaktır. Bu atölyelere yeni makinelerin getirilmesi sırasında Harbiye Nezareti için yürütülen tamir işlerinin sekteye uğramaması için gerekli her şey yapılmalıdır.

KISIM C

Donanımlar, tekerlekli taşıtlar ve deniz vasıtaları hususunda Rıhtımın düzenlenmesi.

MADDE IV

Perçinleme, delme, kalafatlama, lambalar, pompalar vb. için hava basınçlı aletler gibi donanımlar modern gereklilikleri karşılamak amacıyla tedarik edilecektir.

5 tonluk vinçten ve 5 kamyondan oluşan tekerlekli taşıtlar tedarik edilecektir.

2 sandaldan, 6 temizleme kayığından ve 6 tahta usturmaçadan oluşan deniz vasıtaları tedarik edilecektir.

BÖLÜM II

İKİNCİ GRUPTA YÜRÜTÜLECEK İŞLERİN ÖZEL KOŞULLARI

(Bkz. Plan Y)

KISIM A

*Gemi yapımı için havuzların tadilatının yapılması.
Havuzların yakınındaki yerlerin temizlenmesi ve derinleştirilmesi.*

MADDE V

Gemi yapımı için havuzlar (Planda A. olarak işaretlenmiştir)

1 Numaralı havuzun su seviyesine olan eğim açısı çok fazladır ve eğim açısı azaltılacaktır. Gemi inşaatıyla ilgili modern gereklilikleri karşılamak amacıyla havuzlar daha geniş yapılacaktır. Bir sıra takarya yerleştirilecektir. Havuzların etrafına gereksinimlere göre sehpa vinçleri ve yük vinçleri kurulacaktır.

Havuzların bulunduğu yer, gemilerin denize indirilmesi için derinleştirilmesi gerekmektedir.

2 Numaralı havuzun işleri, ekteki Antlaşma'ya binaen Şirket'in tasarrufunda olan sermayenin sadece Şirket'in yürüttüğü diğer işler için değil ayrıca 2 numaralı havuzda bahsedilen işlerin yürütülmesi için yeterli olduğu kesinleşene kadar ertelenecektir.

KISIM B

Binaların tadilatı ve donanımların ve aletlerin yenilenmesi

MADDE VI

Bakır ve Demir Dökümevi (Planda B. olarak işaretlenmiştir)

Bakır ve demir dökümevinin gerekli tadilatları yapılacaktır ve yağmur geçirmez hale getirilecektir.

Taslak Atölyesi (Planda C. olarak işaretlenmiştir)

Atölye aynı şekilde modern gereklilikleri karşılamak amacıyla gerekli makinelerle teçhizatlandırılacaktır.

Elektrikli montaj atölyesi (Planda D. olarak işaretlenmiştir)

Bu atölyenin malzemelerine ve makinelerine ihtiyaç duyulursa eski demir dökümevine taşınacaktır. (Planda D1. olarak işaretlenmiştir.)

Gemi İnşaatı Makineleri Atölyesi (Planda E. olarak işaretlenmiştir)

Gerekli tadilatlar yapılacaktır ve modern gereklilikleri karşılamak amacıyla demir saclar ve köşebent demiri için kullanılan son model makineler tedarik edilecektir.

Buharlı Kazan Atölyesi (Planda F. olarak işaretlenmiştir)

Tadilatlar yapılacaktır ve modern gereklilikleri karşılamak amacıyla gerekli bulunan yeni makineler kurulacaktır.

Demirhane (Planda E. olarak işaretlenmiştir)

Tadilatlar yapılacaktır ve modern gereklilikleri sağlamak amacıyla gerekli olan makineler içine kurulacaktır.

Küçük ve büyük montaj atölyeleri (Planda H. olarak işaretlenmiştir)

Tadilatlar yapılacaktır ve en güncel yöntemlerle bütün motor tamirlerini üstlenmek için gerekli aletlerle ve makinelerle teçhizatlandırılacaktır.

Bakırcı atölyesi (Planda I. olarak işaretlenmiştir)

En modern şekilde tamamen teçhizatlandırılacaktır.

Tesisatçılar'ın ve Kalaycılar'ın atölyesi (Planda J. olarak işaretlenmiştir)

Bakırcı atölyesinin tam karşısındaki büyük atölye yukarıda bahsedilen iki amaçla kullanılacaktır ve en modern yöntemlerle işleri yürütmek için gerekli malzemelerle ve makinelerle teçhizatlandırılacaktır.

Silah Montaj Atölyesi (Planda K. olarak işaretlenmiştir)

Tadilatı yapılacaktır ve modern gereklilikleri karşılamak amacıyla gerekenler tedarik edilecektir.

Donanımların ve aletlerin taşınması.

Tersaneye getirilen donanımların ve aletlerin bir kısmı, Harbiye Nezareti'nin onayına tabi olarak İzmit'e tedarikte bulunulması için kaldırılabilir.

Harbiye Nezareti, iskelenin önündeki bütün kullanılamaz halde olan gemileri ortadan kaldıracaktır. Şirket, iskeleye 8-10 tonluk kapasitesi olan döner vinç inşa edecektir. Şirket'in Ana Sözleşmesi'nin onayından itibaren en fazla üç ay içinde ortadan kaldırma işlemi gerçekleştirilmezse Şirket'in kendisi bu işlemi gerçekleştirecektir ve gerçekleştirilen işlemin bütün masrafları Harbiye Nezaretince karşılanacaktır.

Tersaneyi çevreleyen bir çitin kurulması

MADDE VII

İşçilerin ve diğer çalışanların etkili bir şekilde denetlenmesini sağlamak için Şirket'in tam sorumluluğunu üstüne aldığı tersanenin bir bölümünü kapatmak amacıyla çit kurulacaktır. Çitin konumu planda noktalı çizgilerle gösterilmiştir.

BÖLÜM III

(Bkz. Plan 3)

ÜÇÜNCÜ GRUPTA YÜRÜTÜLECEK İŞLERLE İLGİLİ ÖZEL KOŞULLAR

KISIM A

Izmit'te Yüzen Havuz

MADDE VIII

Üç bölümden oluşan yüzen havuz yurtdışında inşa edilen Türkiye'ye getirilen ve İzmit Körfezi'ne demir atılan deplasmanı 30,000 ton olan bir geminin yanaşacağı bir kapasitede olmalıdır. Bu havuzun her ucunda batardo olmalıdır ve deplasmanı 32,000 ton olan gemiler yanaşabilmelidir.

Ana Sözleşmenin onaylandığı tarihten itibaren en fazla 30 gün içinde bütün özellikleri, tahmini hesabı ve planı içeren bir proje Harbiye Nezareti'ne teslim edilmelidir. Değişikliklerle birlikte ya da değişiklikler olmadan Harbiye Nezaretinin onayı projenin sunulduğu tarihten hesaplayarak en fazla bir ay içinde gerçekleştirilmelidir.

Çalışmaya başlayacak üç bölümün teslimat ve kurulum süresi, en fazla projenin onay tarihinden 30 aydır. Bu süreyi azaltmak için Şirket elinden geleni yapacaktır.

KISIM B

Izmit'te Tersane için gerekli alanın hazırlanması

MADDE IX

Kamulaştırmanın gerekli olduğu alan, ekte bulunan plan ZZ'de gösterilmiştir. Bu alan, sözleşmenin onaylandığı tarihten başlayarak en fazla dört ay içerisinde Şirket'e teslim edilmelidir. Bu alanın sadece küçük bir bölgesi mevcut projenin yürütülmesi için kullanılacaktır ve geri kalanı daha sonraki projelerde kullanılacaktır.

Alan, büyük ölçüde ağaçlarla ve çalılıklarla kaplı çok sert bir arsadan oluşmaktadır. Batısında küçük bir lagünle kesişmektedir. Yüzen havuz projesinin yürütülmesi için ayrılan bölge çalılıklardan temizlenmelidir ve civarındaki bütün binalar yıkılmalıdır.

KISIM C

(Buraya eklenmiş Plan Z.'ye bakınız.)

Atölyelerin inşaatı ve teçhizatlandırılması vb.

MADDE X

İki katlı bir bina inşa edilmelidir. Bu bina bunlardan oluşmaktadır: Ana ofisler, ana depo, montaj atölyesi, armador atölyesi, yelkenci atölyesi, perçinleme için bir depo, Rıhtım'ın aletleri için bir depo, müdürün ofisi, ambulans alanı, hava basınçlı aletler için bir depo ve deney atölyesi. Yukarıda bahsedilen her depo ve atölye modern gereklilikleri karşılayacak bir şekilde hazırlanacak ve donatılacaktır.

İçerisinde sac işçileri, köşebent demiri işçileri ve kazan imalatçıları, demirciler için atölyeler ve elektrik santrali bulunduran bir bina inşa edilecektir ve hepsi modern gereklilikleri karşılayacak bir şekilde hazırlanmalı ve teçhizatlandırılmalıdır.

Birinci katında birleştirme atölyesi ve ikinci katında tesisatçıların atölyesi bulunan iki katlı bir bina inşa edilecektir. Modern gereklilikleri sağlayacak aletlerle ve makinelerle donatılacaktır.

Diğer binalar (galvanize atölyesi, boya deposu, garaj, yangın pompaları, kereste fabrikası, filikalar ve direkler için bir baraka, kömür deposu, kapıcı için bir konut) inşa edilmelidir, hazırlanmalıdır ve işlerin verimliliği ve işçilerin sağlığı göz önüne alınacak bir şekilde makinelerle, aletlerle, eşyalarla, elektrikle, vb. ile donatılmalıdır.

Gerekli olduğu düşünülürse en kısa sürede küçük bir dökümevi yapılacaktır.

Yukarıda bahsedilen atölyelerin, ofislerin, depoların vb.nin özellikleri, tahmini hesabını, planlarını içeren projeler Sözleşmenin onaylanmasından itibaren en fazla dört ay içinde Harbiye Nezaretî'nin onayına gönderilmelidir.

Değişiklerin yapılıp yapılmamasına bakılmaksızın Harbiye Nezaretî, projelerin sunumundan itibaren en fazla bir ay içinde onay vermelidir.

Yüzen havuzun vardığı günde bütün atölyeler, ofisler ve depolar tamamen tamir edilmiş ve aletlerle ve makinelerle donatılmış olmalıdır. Şirket, Harbiye Nezaretî'ne bahsedilen yapıların bittiğini bildirdiğinde yapıların mevcut "Koşullar Listesi"nin ve onaylanmış projelerin şartlarına ve teknik özelliklerine uygun bir biçimde olduğu bulunursa Harbiye Nezaretî yapıların onaylanması için gerekli düzenlemeleri yapacaktır.

Projelerle, yürütmeye ve onayla ilgili mevcut Maddenin şartları aynı şekilde aşağıda yer alan XIV. maddede sıralanan işlere uygulanabilir.

KISIM D

Tesisin çitlerle kapatılması.

MADDE XI

İzmit'teki tesisin etrafı, üstü dikenli teller olan çitlerle kapatılacaktır. Bir giriş kapısı ve bir kapıcı kulübesi olacaktır. Bu çitler plan Z.'de takriben gösterilecektir.

KISIM E

İşçiler ve Çalışanlar için Konutlar

MADDE XII

İşçiler ve çalışanlar için konutlar alanın arkasında yüksek bir arsada inşa edilmelidir. En son olarak sıhhi tesisatın, elektriğin, düzgün kanalizasyon sisteminin, kaplanmış yolların ve iyi bir su şebekesinin olabileceği yere inşa edilmelidirler. Bu meskenlerin tam konumu o alanda yapılacak detaylı bir inceleme sonunca kararlaştırılacaktır. En uygun konum, mevcut projenin yürütülmesi için alınan alanın sınırları içinde değilse Hükümet gerekli ek bölgeyi alacaktır ve Şirket'e devredecektir.

Yapılacak konutlara bir cami ve bir okul eklenecektir.

Hem işçilerden hem de çalışanlardan kira alınacaktır. (belli durumlarda bu kural değişikliğe tabi olabilir.) Ancak bu kira aşırı yüksek olmayacaktır.

Osmanlı tebasından olan çalışanlar ve işçiler tarafından ödenen kira kaldıkları konutların eşyalı ya da eşyasız olması durumuna göre maaşlarının altıda birini ya da sekizde birini aşmayacaktır.

İzmit'teki bekar çalışanlar eşyalı konutlarda ya da hanlarda kalacaktır. Bu hanların her biri, işçiler isterse uygun bir fiyata işçilere yemek hizmeti sağlayacak kişiler tarafında yönetilecektir.

Şirket, hükümet temsilcisiyle birlikte bu konutların ve hanların kullanımıyla ilgili uygun kurallar oluşturabilir.

KISIM F

Limanların ve geçitlerin derinleştirilmesi.

MADDE XIII

Derinleştirme işleri, Yüzen Havuz'un etrafında gerçekleştirilecektir. Bu amaçla uygun tarak gemileri ve mavna gemileri kullanılacaktır.

KISIM G

Demir yolları, Tekerlekli ve Yüzen taşıtlar vb.

MADDE XIV

Yukarıda bahsi geçen demir yolları, tekerlekli ve yüzen taşıtlar vb. mevcut anlaşımda kararlaştırılan tesise uygun olmalıdır. Teslim edilecek olan planlarda ve listelerde belirtildiği gibi bir kargo gemisi, motorlu yarım güverteli bot, sandallar, kayıklar, şamandıra, gezici vinç, vagonlar dahildir.

BÖLÜM IV

DÖRDÜNCE GRUPTA YÜRÜTÜLECEK İŞLERLE İLGİLİ ÖZEL KOŞULLAR

KISIM A

Çalışma Saatleri ve Maaşların Miktarı.

MADDE XV

İş saatleri aşağıdaki gibi olacaktır:-

İş saatleri, 1 Nisan'dan 31 Ağustos'a kadar günde 9 buçuk saat ve 1 Eylül'den 31 Mart'a kadar günde 9 saat olacaktır. Cuma günleri, her iki bayramın ilk günü ve Kanun-i Esasiye'nin ilan edilmesi anısına 10/23 Temmuz günleri tatil olacaktır.

Ramazan ayı boyunca çalışma saatleri günde 6 saat olacaktır ve maaşların üçte ikisi verilecektir.

Eğer bir işçi sabah on beş dakika atölyeye geç gelirse girmesine izin verilecektir. Ancak günlük kazancının sekizde birini kaybedecektir. Eğer daha önce bir kez geç kalmışsa ve bir kez daha geç kalıyorsa günlük kazancını kaybedecektir.

Fazladan mesai yapanlara, normal maaştan %25 daha fazlası ödenecektir.

Cuma gününde çalışanlara, normal maaştan %50 daha fazlası ödenecektir.

Şirket, Harbiye Nazırı ya da hükümet temsilcisinin izniyle fazladan mesailerin yapılmasına onay verebilir.

Yukarıdaki kuralların uygulamasıyla ilgili özel değişiklikler Harbiye Nazırı'nın onayıyla Şirket tarafından gerçekleştirilebilir.

Osmanlı tebaasından olan işçilerin maaşları yaklaşık olarak aşağıdaki tabloda verilen miktarlarda olacaktır:

Tam olarak bir günlük çalışmaya kuruş olarak verilecek ortalama miktar

Kaplamacı ve Kazancı27
Köşebent Demircisi22
Sondaj İşçisi20
Perçin Ustası20
Kalafatçı (demir ya da odun)20
Montajcı27
Marangozcu22
Elektrikçi27
Boyacı17

Doğramacı22
Tesisatçı.18
Modelci22
Yelkenci.19
Demir Sac Ustası.20
Bakırcı.22
Ameleler.13
Kalıpçı.24

Verilen maaş tablosunda herhangi bir değişiklik yapmak için Harbiye Nazırı ile mutabık kalınarak Şirket onayı gereklidir.

Eğer bir işçi, üstün bir beceriye sahip olduğunu kanıtlarsa Şirket maaşını artırabilir.

BÖLÜM V

BEŞİNCİ GRUPTA YÜRÜTÜLECEK İŞLERLE İLGİLİ ÖZEL KOŞULLAR

KISIM A

Hükümetin ve Özel Kuruluşlar için yürütülecek işlerin yeniden sayılması

MADDE XVI

Osmanlı hükümeti gemi inşaatı ve tamiri için aşağıdaki 4 maddeden oluşan tutarları ödeyecektir:-

- (a) Alınan ve kullanılan yapı gereçlerinin değerleri.
- (b) Çalışan müteahhitlere, ustabaşları ve işçilerine ödenen maaşın tam tutarı.
- (c) Binaların ve araçların bakım masraflarını, sigortayı, işletme masrafları ve çeşitli küçük masrafları kapsayan genel masrafların nisbi bir kısmı.
- (d) Yukarıdaki üç maddenin toplamının %10'una denk gelen kâr miktarı.

Osmanlı donanmasının gemileri rıhtıma girerken ve rıhtımdan çıkarken diğer gemilerden %20 daha az ödeyecektir. Rıhtımın kirasıyla ilgili olarak diğer gemilerden talep edilenden %10 daha az ödenecektir.

Tamamen ödenmiş adi sermaye %6 oranında kâr getirmeye başladığı zaman kadara rıhtımlar için indirimli ücret %20'den %30'a ve rıhtımın kirasındaki indirim %10'dan %15'e çıkabilir.

Döşeklerin temizliği ve boyanması için havuza çekilen gemiler, genel kural gereği en fazla 7 verimli iş gününden fazla havuzda kalmaz.

Bu kısıtlı zaman, döşegin temizliği ve boyama dışında başka tamirlerin söz konusu olduğu durumlarda geçersizdir.

Aynı şekilde havuza getirilen geminin mürettebatı temizlik ve boyama işlerinde yardımcı olacaktır.

30 günden daha az süren Osmanlı donanmasına ait gemilerin tamirinin ücretleri, tamamlanmasından sonra 20 gün içinde ve Harbiye Nezareti'nin son kabulüyle ödenecektir.

30 günden fazla süren Osmanlı Donanmasına ait gemilerinin tamirinin ücreti, 30 gün boyunca ya da 30 gün içinde aralıklarla gönderilen taslaklarla yürütülen işin geçici kabul almasından sonra her taslağın teslim edildiği 20 gün içinde ödenmelidir.

Tamirin son onayı, Harbiye Nezareti'ne yaptıkları işleri ihtar etmelerinden sonra 3 gün içinde gerçekleştirilmelidir.

İmparatorluk hükümeti adına Şirket tarafından yürütülen gemi inşaatı işleriyle ilgili olarak ücretler, yapılan işlerin ilerleyişi ile orantılı olarak ve her siparişe tabi olan özel sözleşmelerin yükümlülüklerine uygun olarak ödenecektir.

Yukarıda belirtilen sürelerde yapılmayan bütün ödemeler, yıllık %6 oranında faiz getirecektir.

Özel kuruluşlar adına yürütülecek işlerle ve özellikle kuru havuza girme masrafları ilgili olarak Harbiye Nezaretiyle mutabık kalınarak Şirket tarafınca şu an Pire kentindeki ve Odesa'daki rıhtımlarda bulunan tersanelerde uygulanan ücretten daha fazla olmayan genel bir tarife oluşturulmuştur.

KISIM B

İşlerin Yürütülme Süreleri

MADDE XVII

Anlaşmanın onaylanmasından sonra bir ay içinde gemilerin yüzen havuzdaki tamirleri Tersane'deki aletlerle yapılacaktır. Gemiler onay tarihinden sonra 3 ay içinde bitmiş olmalıdır.

Haliç'teki rıhtımın yenilenmesi ve yeniden düzenlemesi antlaşmanın onaylanmasıyla başlayacaktır.

Şirket, alanın mülkiyetini üstüne alır almaz Plan ZZ.'de belirtilen İzmit'teki alan temizlenmeye başlayacaktır.

Rıhtımda varolan binaların tadilatı ve yeni binaların inşaatı 6 ay içinde neticelendirilmelidir.

Harbiye Nezareti'nin izniyle Tersane'den getirilen yeni makineler antlaşmanın onaylandığı tarihten itibaren en fazla 9 ay içinde rıhtıma kurulmalı ve çalışır durumda olmalıdır.

BÖLÜM VI

ALTINCI GRUPTA YÜRÜTÜLECEK İŞLERLE İLGİLİ ÖZEL KOŞULLAR

KISIM A

Haliç'te Küçük Yüzer Havuz vb.

Şirket'e devredilen diğer gereçlere uygulanan aynı şartlar altında var olan küçük yüzen havuz, Şirket'e devredilecektir.

MADDE XVIII

Kıyıda ki yüzer vinç Şirket'in tasarrufunda olacaktır. Gerekli duyulursa vinçler, kepçeler, mavn gemileri ve tarak gemileri Şirket'in tasarrufunda olacaktır. Bu durumda bu konuyla ilgili ortak bir anlaşma hazırlanarak Şirket Harbiye Nezareti'ne kira ödeyecektir.

KISIM B

Bölgenin Mülkiyetinin Verilmesi

MADDE XIX

Anlaşmanın onaylandığı tarihten sonra 1 ay içerisinde Harbiye Nezareti yeni atölyelerin inşaatı için ayrılan alanları tahliye edecektir. Aynı şekilde onay tarihinden sonraki 1 yıl içerisinde Harbiye Nezareti iskeleleri ve arazileri Şirket'e devredecektir.

KISIM C

Mal Tedariki

MADDE XX

Harbiye Nezareti arzu ederse Şirket brüt maliyet fiyatı üzerinden yağlama yağı, üstüpü, salmastra, vb. gibi belli malzemeleri kâr olarak bu fiyatın %10 ile birlikte tedarik etmeyi garanti etmektedir. (Brüt maliyet fiyatı, sigorta, nakliyat, depolama ve teslimat maliyetleriyle birlikte satış fiyatı anlamına gelmektedir.)

Harbiye Nezareti ile görüşülerek bu malzemelerin depolanması için uygun yerler seçilmelidir.

KISIM D

Çıraklar

MADDE XXI

14-17 yaşlarında çıraklar çeşitli atölyelere kabul edilecektir ve Tersane bulunan binalardan birinde akşam dersleri verilecektir.

FASIL III

ÇEŞİTLİ DÜZENLEMELER

MADDE XXII

Rıhtımdaki kuru havuzlarla ilgili olarak gelişme Worthington pompa gereçleriyle yapılacak denemelerin sonucuna bağlıdır. 2 numaralı yanaşma noktasının altında bulunan kanal, Hükümet'in hesabına şu an tamiri yapılmaktadır. Böylelikle Şirket tarafından hazırlanan fiyat tahmini için bir hazırlık yapılmamıştır. (12-15 Ekim 1913) Halihazırda 2 numaralı havuzun altındaki kanal test edilmezse bu amaçla havuzlara yerleştirilmesi mümkün olduğunda betonarmedeki mevcut yapımının dökme demir borularla devam edilmesi gerekecektir.

Hükümet bu işi Şirket'e devretmek isterse yeni pompaların yerleştirileceği sütunların durumu kontrol etmek amacıyla yapılanlardan kaynaklanan masraflarla birlikte yürütme masrafları Şirket'i ilgilendirmemektedir.

Şirket, kanalların yerine yerleştirilmesi ve pompaların çalışır hale getirilmesi için gerekli işleri uygun bir ücretle yerine getireceğini kabul etmektedir.

MADDE XXIII

Hükümet, gerekli duyulduğu zamanlarda devlete ait gemileri çekmeyi ve başka bir yere götürmeyi taahhüt etmektedir. Gemilerin kuru havuza çekilmesi gerektiğinde gemi tamiri başlatılabileceği bir mesafedeysen Şirket, geminin havuza pruvanın yaklaşmasıyla halatların gemiden havuza geçirilmesiyle ve kıyıya demir atılmasıyla ilgilenecektir.

MADDE XXIV

Yaklaşık 1000 £'dan fazla tutacak önemli teçhizatların ya da yapıların tamirinde veya tamirin süresinin uzaması durumunda Şirket, tahmini bir tutarı ve yürütülecek işin bir planını Harbiye Nazırının bilgisine sunacaktır.

MADDE XXV

Resmi Görevlilerin İzmit'e Gidişi

Şirket'in faaliyet gösterdiği süre boyunca Şirket gereğince bilgilendirilmesi koşuluyla ya Derince'den ya da İzmit'ten resmi göreve gitmek için atölyelerden ayrılan veya görevden dönen Hükümet görevlilerinin taşınması için Şirket yüzer vasıtaların kullanılmasına izin verecektir.

MADDE XXVI

Mürettebatın sayısının azaltılması

Harbiye Nezareti tamir işinin sekteye uğramaması için tamirde olan gemilerin mürettebatının sayısının olabildiğince azaltacaktır.

MADDE XXVII

İşten Çıkarmalar

Harbiye Nezareti'nin hizmetinden vazgeçebileceği ve Şirket'in işe alabileceği mühendislerin istifa etme hakları vardır.

MADDE XXVIII

Buraya eklenen planlarda belirtilen yeni binalarla birlikte işçilerin ve çalışanların barınması için Şirket tarafından inşa edilecek konutlar veya hanlar, taştan, tuğla, demir, çelik, betonarme ve ya Harbiye Nezaretince onaylanan diğer malzemelerle yapılmalıdır ve binaların yapımında tahta kullanılmamalıdır.

MADDE XXIX

Bu belgeye eklenen planlara göre Şirket'e derhal devredilmesi gereken tersanenin etrafında bulunan belli binalar şu an için Harbiye Nezaretine bırakılacaktır.

Harbiye Nezareti başka bir mülk hazırlayana kadar bu binalar, Şirket'e devredilmeyecektir.

Planda harfle gösterilmeyen binalar, torpido tamiri atölyesinden, telsiz telgraf atölyesinden, tamim okulundan, fırından, konferans salonundan ve denizcilik okulundan oluşmaktadır.

En kısa zamanda Şirket'e devredilmesi gereken her bina planda bir harfle gösterilmiştir ve eğer Şirket bahsedilen alanda diğer binalara da ihtiyaç duyarsa Harbiye Nezareti binaları boşaltmaya hazır olduğunda diğer binalar da Şirket'e devredilecektir.

SAVAŞ DURUMUNDA ŞİRKETİN HÜKÜMETLE OLAN İLİŞKİSİ

MADDE XXX

Savaş durumunda Şirket'e ait olan tersaneler, rıhtımlar, atölyeler, makineler, gereçler ve her türlü donanımlar Donanma'nın ihtiyaçlarına göre kullanılacaktır. Eğer istenirse Şirket; tamir, gemi yapımı, vb. hizmetlerini vermek amacıyla Harbiye Nazırı ile iletişime geçecektir. Ancak Harbiye Nazırı izin verdiği sürece askeri ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak Şirket'in olağan faaliyetlerine devam etme hakkı vardır.

Savaş süresince ya da bir kısmında gerekli olduğunu düşünürse Harbiye Nazırı işbu Şirket'in personelinin tamamının ya da bir kısmının yardımıyla ya da yardımı olmaksızın Şirket'in bütün hizmetlerinin kontrolünü ele alma yetkisi vardır.

Bu son durumda Şirket'in yaşayabileceği kayıp ile ilgili olarak ya Şirket ve Harbiye Nezareti arasında ortak bir sözleşme yapacaktır ya da anlaşmanın 14. maddesinin sondan bir önceki paragrafı uyarınca anlaşmazlık durumunda hakem müessesine başvuracaktır. Tazminatın miktarı ve ödeme koşulları aynı şekilde kararlaştırılacaktır.

Şirket, savaşın başlamasıyla yürütülen işlerin hemen durmaması için gövdelerin ve motorların tamiri için kullanılan malzemelerin fazlaca depolanmasından emin olacaktır.

MADDE XXXI

Karşılıklı olarak istenmesi durumunda mevcut Koşullar Listesi'nin maddeleri Harbiye Nezareti ve Şirket'in ortak kararıyla değiştirilebilir.

Sir W.G. Armstrong, Whitworth & Limited Şirketi Adına;

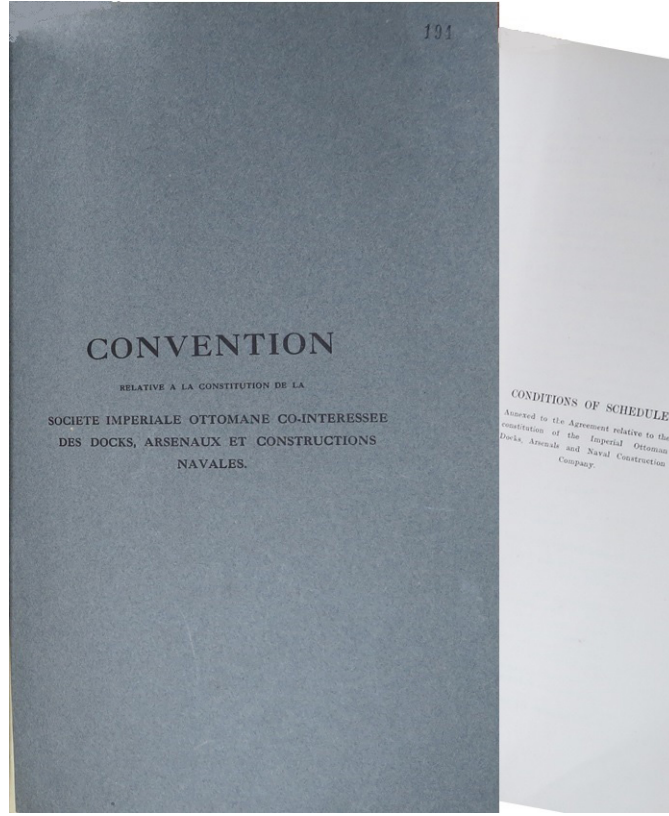
C.L.OTTLEY, Müdür.

Vickers, Limited Şirketi adına:

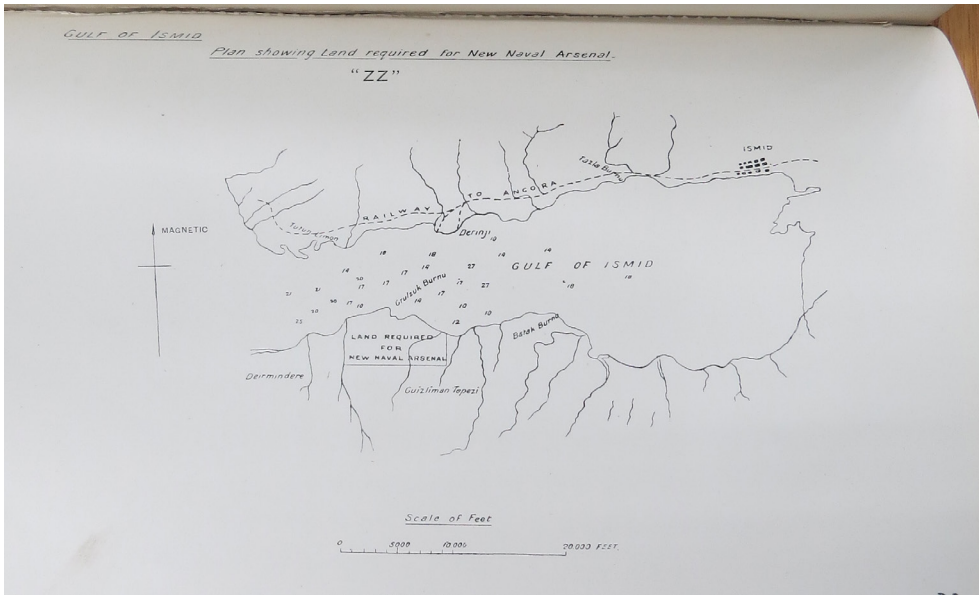
V.CAILLARD, Müdür.

19 Kasım 1329.

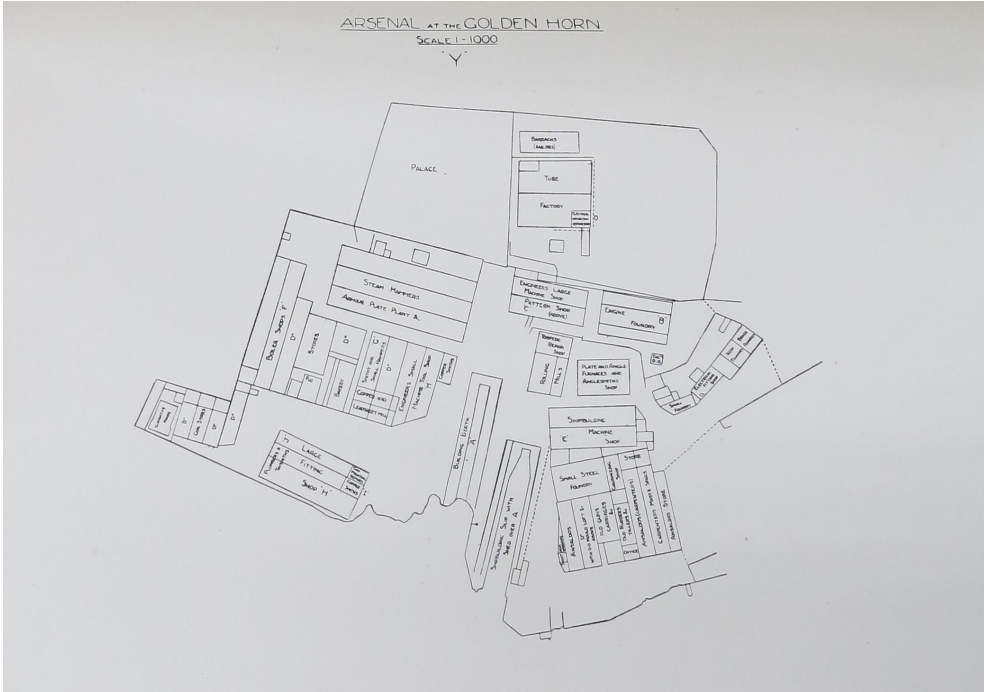
2 Aralık 1913.

"Sir W. G. Armstrong Whitworth & Company Ltd and Vickers Ltd."
şirketiyle 2 Aralık 1913 tarihinde imzalanan antlaşmanın kapağı.

Gölcük Tersanesi'nin haritada gösterilen yeri

Haliç Tersanesi

The List will close on or before **WEDNESDAY, the 25th JULY, 1914.**

Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Constructions Company.
(Société Impériale Ottomane de Docks, Arsenaux et Constructions Navales.)
Incorporated under the Laws of the Ottoman Empire.

Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Company, Ltd. and Vickers, Ltd.
WHICH FIRM VOUCHERS

have subscribed on the terms of the Prospectus for £100,000 of the Bonds now offered.

OFFER FOR SALE OF
£600,000 5½ PER CENT. GUARANTEED BONDS
OF THE ABOVE COMPANY
(Part of a total authorized issue of £1,100,000 like Bonds)
UNCONDITIONALLY GUARANTEED AS TO PRINCIPAL AND INTEREST BY THE IMPERIAL OTTOMAN GOVERNMENT

Specifically secured by the assignment of an Annuity payable from the title revenues of the Vilayet of Sivas. The Administration of the Ottoman Public Debt will collect these revenues and will pay the Annuity Bondholders for the service of the loan. The service of the loan is further guaranteed by the Government out of the General Revenues of the Empire.

The Bonds are repayable on or before the 14th November, 1914, by means of a Cumulative Sinking Fund of 14 per cent. per annum, commencing forthwith, and to be applied by half-yearly drawings at par or by purchase below par.

The Bonds will be to Bearer or to order, and will be denominated in £20 (£20, £50, £100, £250, £500, £1,000, £2,500, £5,000, £10,000, £25,000, £50,000, £100,000, £250,000, £500,000) and £100 (£100, £200, £500, £1,000, £2,500, £5,000, £10,000, £25,000, £50,000, £100,000, £250,000, £500,000) and will bear interest at the rate of 5½ per cent. per annum, payable on the 14th May and 14th November in each year. They will bear Public Debt, and of a representative of the Company, and will be countersigned in London by a representative of the Ottoman Government. The Ottoman Government has granted that the Bonds and Company shall be exempt in the Ottoman Empire from all Duties, Taxes and Stamp Duties.

The Company reserves the right to issue further Bonds beyond the said amount of £1,100,000 provided that such further Bonds shall have no right to any charge upon the title revenues from which the above-mentioned Annuity is payable.

LLOYDS BANK LIMITED, Lombard Street and Branches, and the NATIONAL BANK OF TURKEY
are authorized, as Bankers for the Purchasers, (the National Bank of Turkey and others) to offer the above Bonds for sale

AT THE PRICE OF 94 PER CENT.

Payable as follows—

£5 per £100 Bond on Application.	Allocation.
£10	14th August, 1914.
£20	14th September, 1914.
£30	14th October, 1914.
£40	14th November, 1914.
£10	
Total - £94	

Payment in full may be made on allotment or on the due date of any instalment under discount at the rate of 2 per cent. per annum. Scrip Certificates of the Company will be issued after payment of the amount due on allotment and will bear a Coupon of 15% per £100, payable on the 14th November, 1914, representing interest to that date at the rate of 14 per cent. per annum on the instalments from the due dates of payment. The Bonds will in due course be delivered in exchange for fully paid Scrip Certificates.

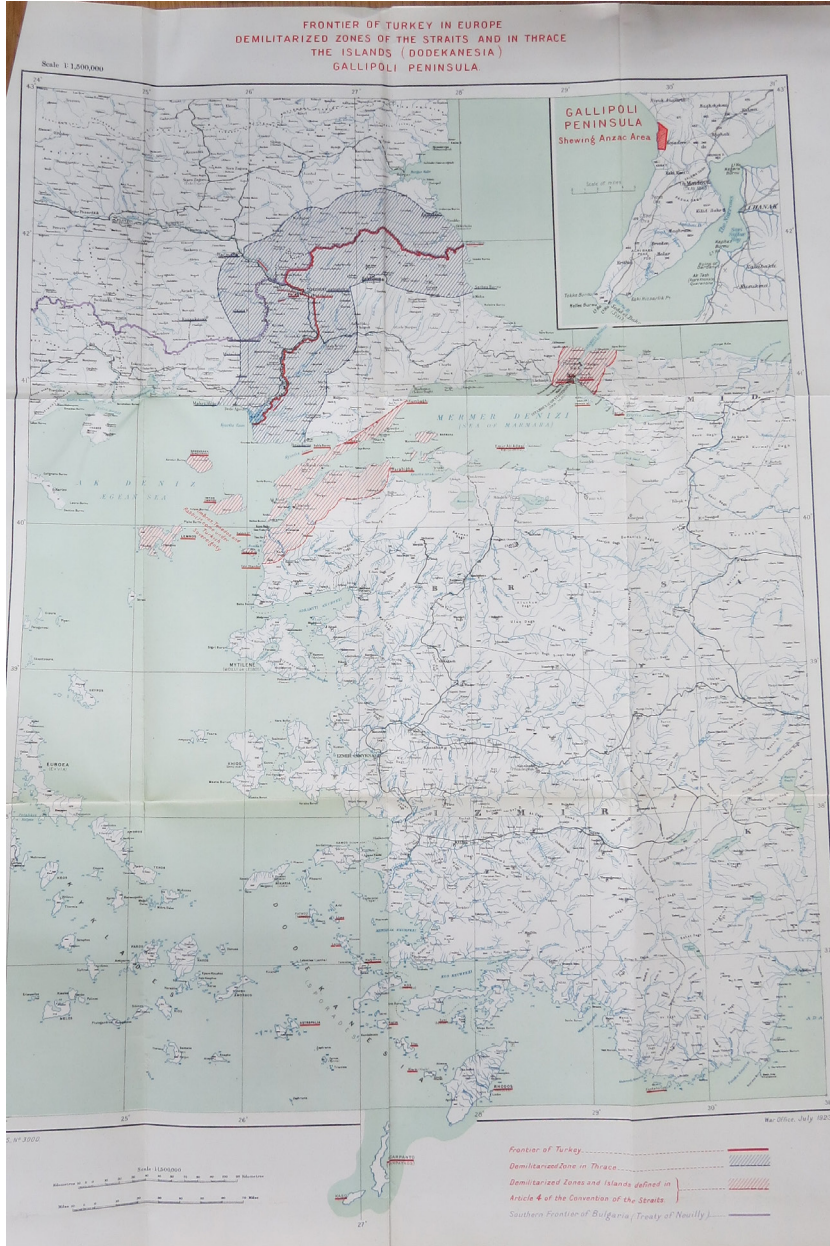
Applications from holders of Shares, Stock, Debentures and Debenture Stock in Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Company, Limited, and Vickers, Limited, will receive special consideration.

Directors.
Nominated by the Imperial Ottoman Government.
His Excellency **BEHDİŞ HAKALAN EFFENDI** (Deputy and Ex-Minister of Public Works).
His Excellency **ABDÜL NESSİM BEY** (Mayor).
His Excellency **ABDÜL ZEKÂİ BEY** (Ex-Chief of Staff in Imperial Ottoman Navy).
CAPTAIN MOUSTAFA ZEKÂİ BEY (Imperial Ottoman Navy).
CAPTAIN İBRAHİM AKHURİ BEY (Imperial Ottoman Navy).
Nominated by Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Company, Ltd. and Vickers, Ltd.—
SIR ADAM BLOCK, K.C.M.G. (Honorary Knight and Honorary President of the Council of Administration of the Ottoman Public Debt).
J. F. WHITFIELD, Esq. (Senior Partner of J. W. Whitfield & Co. of Constantinople).
ARTHUR VIERE, Esq. (Joint Representatives in Constantinople of Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Co. Ltd. and Vickers, Ltd.).
HARRY VIERE, Esq. (Joint Representatives in Constantinople of Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Co. Ltd. and Vickers, Ltd.).
MICHEL EFFENDI MINSERLI (Comptroller of the Administration of the Ottoman Public Debt).

Advisory Committee.
COLONEL SIR EDOUARD PERCY CRAVEMILL GUYONARD, K.C.M.G. (Director of Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Co. Ltd.).
BRIG-GENERAL SIR CHARLES LANGDALE OTTLEY, K.C.M.G. (Director of Sir W. G. Armstrong, Whitworth & Co. Ltd.).
SIR VINCENT GAILLARD (Director of Vickers, Ltd.).
FRANCIS H. BARKER, Esq. (Director of Vickers, Ltd.).

Trustees for the Bondholders.
TRUSTEES, EXECUTORS AND SECURITIES INSURANCE CORPORATION LIMITED, Winchester House, E.C.
Solicitors for the Trustees.
SLAUGHTER & MAY, 18, ABINGDON SQUARE, E.C.

Tersaneye ait hisse senetlerinin satış ilanı

Lozan Antlaşmasına göre Boğazlar bölgesi

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AĞAÇ DENİZİ KOCAELİ

RESÜL NARİN*

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kocaeli sancağının en önemli varlıklarından biri her zaman ağaç zenginliği olmuştur. Coğrafi şartların bölgeye bir armağanı olan ağaç zenginliği birçok dönemde yöreye "Ağaç Denizi" lakabının verilmesine vesile olmuştur.

Osmanlı döneminde Kocaeli sancağı idari olarak pek çok zaman değişikliğe uğramıştır. Yine de genel bir hat çizecek olursak, Osmanlı Devleti zamanında değişik eyaletlere bağlanmasına ve sahip olduğu kaza isimlerinin değişmesine rağmen Kocaeli Sancağı genel itibarıyla bugünkü Kocaeli Vilayetinin yanı sıra Yalova ve Sakarya'nın tamamı ile İstanbul, Bilecik ve Bursa'nın bir bölümünü bünyesinde bulundurmaktaydı.¹ Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise sınırlar daha da daralmış ve özellikle Sakarya'nın 1954'te il olmasından sonra günümüz sınırlarına büyük oranda kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti açısından, devlet ihtiyaçlarının karşılanması anlamında, Kocaeli bölgesinin önemli özelliği sahibi olduğu ormanları olarak görülmüştür. Devletin birçok kurum ve işletmesinde, İstanbul halkının yakacak ve diğer ihtiyaçlarında Kocaeli orman ürünleri büyük yer edinmiştir.

AĞAÇ DENİZİ KOCAELİ

Ormanların bol miktarda bulunduğu Kocaeli bölgesi tarihi boyunca orman zenginliği ile ön plana çıkmış bir bölgedir. Osmanlılar burayı zapt ettikleri zaman bu ağaç bolluğunu görür görmez, buraya "Ağaç Denizi" ismini vermişlerdi.² Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Geyve'den sonra gezisine devam ederken Ağaç Denizi'ni şöyle anlatır:

"Oradan (İzmit) kuzey tarafa köprüyü geçerek, Sakarya Nehri boyunca «Ağaç Denizi» denilen ormandan geçtik. Burası bir ormandır ki, içinde gölgenin yabancı olan nice garipler kaybolarak vahşi hayvanlara yem olmuştur. Defne, ardıç, çam, ıhlamur ağaçlarının çiçeklerinin kokusundan insanın damağı kokulanır. Güneş içine asla tesir edemez. Bu ağaçlık içinde binlerce tahta biçecek bıçkı değirmenleri vardır. İzmit Gölçüğünün bittiği yerde gemi keresteleri keserler. Bu dağlar, dört sancak sınırları içinde olup, hakikaten ağaç denizidir. Bir tarafı Bursa,

* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, KÜGEM Koordinatörü, resulnarin@gmail.com

1 Resül Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleter*, Cilt: LXXV, Sayı: 274, Aralık 2011, s.770

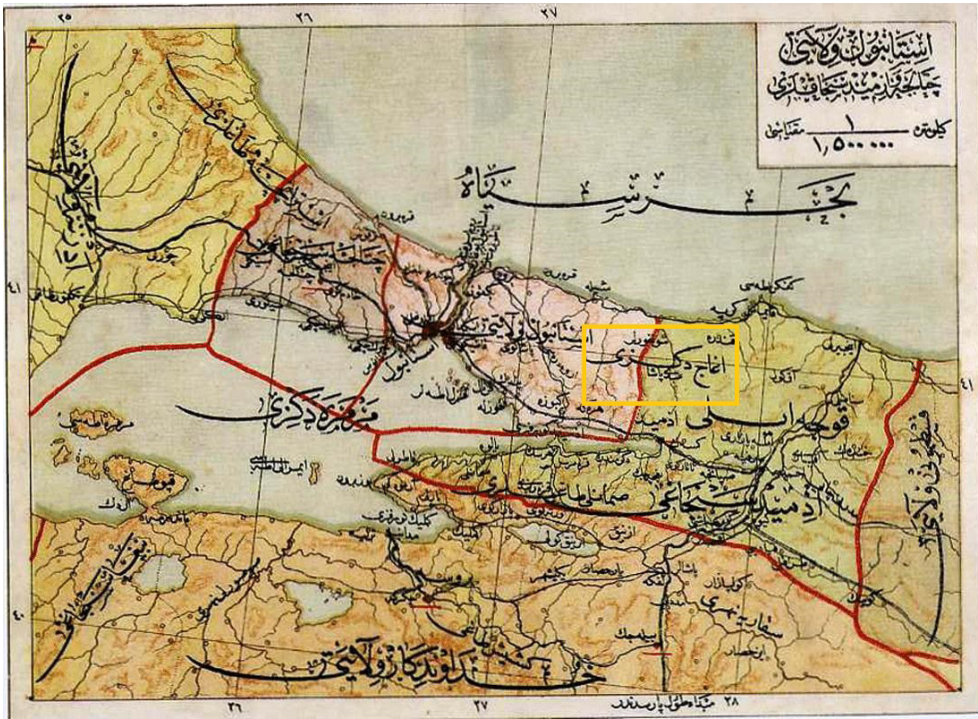
2 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, Türkyolu Matbaası, İzmit, 1945, s.31

bir tarafı İzmit, bir tarafı da Bolu ve Kocaeli sancaklarıdır. Etrafı ancak bir ayda dolaşılabilir. Ama seçme yerleri, bu Geyve yolu üzerinde olan kısımdır.” Demıştır.³

Ali Cevad’ın 1313(1891) yılında yayınladığı “Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lügati” isimli kitapta Ağaç Denizi şöyle anlatılır:

“Ağaç Denizi: Kocaeli şube-i ceziresinin şimal-i şarki(Kuzeydoğu) cihetinde kain gayet sık bir ormanlıktır ki ağaçların kesreti (Bolluk) bu isimle yâd olunmağa sebep olmuştur.”⁴

Ağaç Denizi kelimesi Osmanlı haritalarına da yansımıştır. 1907 tarihini taşıyan İstanbul Vilayeti Çatalca ve İzmit Sancakları haritasında görüleceği üzere Ağaç Denizi kelimesi İzmit’in üst tarafları olarak verilmiştir. Bu gösterim ile Ali Cevad’ın veya Evliya Çelebi’nin vurguladığı kesim birbiriyle uymamaktadır.

Osmanlı döneminde kente uğrayan seyyahların üzerinde sıkça durdukları ve dikkat çektikleri iki önemli özellik, bölgenin sahip olduğu zengin ormanları ile limanıdır. Nitekim seyyahlar tarafından “ağaç denizi” olarak adlandırılan bölge, güney ve güneydoğusundaki ormanlar sebebiyle XVI. ve XVII. yüzyıllarda sürekli ilgi çeken bir yer oldu.⁵

Kocaeli sancağının en önemli kereste üretim ve nakil merkezi İznikmid (İzmit) ve Sakarya havası idi. Ancak Kocaeli sancağının hemen her bölgesi esas itibarıyla odun ve kereste üretimi yapılan önemli alanlardı. Erken devirlerde İznikmid (İzmit), Ağaçlı, Gekbuze (Gebze),

3 Narin, a.g.m., s.778-779

4 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1313, s.17

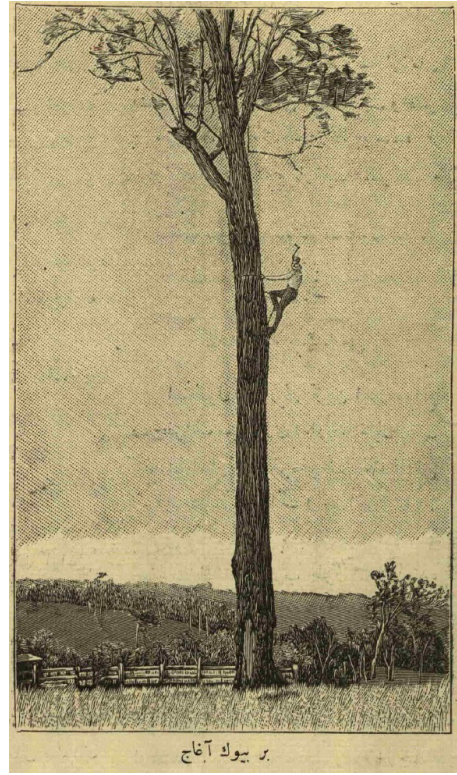
5 Uğur Kurtaran, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Ormanlarının Başlıca Kullanım Alanları (1700-1754)” *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, s.1070

Sapanca, Kandıra, Ada (Adapazarı), Akyazı, Görele, Abısafı, Sarıçayır, Geyve, Akhisar (Pamukova) Karamürsel, Yalakabad (Yalova) ve İznik kazaları kereste ocaklarının belirlendiği yerlerdendi. Daha sonra bunlara yeni ocaklar eklenmeye devam etti.⁶

Kocaeli bölgesinde ağaçlar bölge ismi olarak da yer etmiştir. Mesela Kocaeli sancağının bir kazasının adı Ağaçlı idi. 1831 nüfus sayımlarında 1732 erkek nüfusu kaydedilen bu kaza, 1890 yılında idari olarak Kandıra'ya bağlıdır.⁷ Tahir Sezen'in Osmanlı Yer Adları Sözlüğü isimli kitabında Ağaçlı, 1887 yılında Hüdavendigâr vilayetine bağlı olan Kocaeli sancağı içerisinde bir kaza olarak geçmektedir.⁸ Nuri Akbayar ise, "Osmanlı Yer Adları Sözlüğü" isimli kitabında Ağaçlı'yı 1970 yılında Kocaeli-Kandıra-Akçaova-Akçaağıl (Akçaağıl-Ağaçaağıl) köyü olarak vermiştir.⁹

Adapazarı'nda meşhur Karaağaç

Bir Büyük ağaç¹⁰

ORMANLARIN KULLANIM ALANLARI

Kocaeli'nin tarifsiz değeri olan ormanları pek çok alanda kullanılmaktaydı. Özellikle şehrin başkente yakın olması ve yine deniz yoluyla nakliye imkânının bulunması bölgeyi ve sahibi olduğu orman ürünlerini cazip hale getirmiştir.

6 Yaşar Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli Ve Kullanımı", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, s.1087-1088

7 Kenan Göçer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Cilt:2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik-İbrahim Şirin-Ali Yeşildal, Kocaeli, 2017, s.898-899

8 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 2006, s.8

9 Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s.2

10 Servet-i Fünun 22 Temmuz 1309, Sene 3, Cilt 5, s.332

Osmanlı toprak rejimi açısından ormanlarla devletin ilgisi, kara hakimiyeti sürdürdüğü dönemlerde yakacak ve mimari ihtiyaçların sağlanmasıyla sınırlı idi. Ancak devlet, deniz hakimiyeti süreciyle daha kapsamlı bir ihtiyaç profili ve organizasyona gerek duymuş ve özellikle askeri kurumların ihtiyacı olan ürünleri barındıran ormanlar, Tersane-i Amire'ce idare edilmeye başlanmıştı. Devletin geçirdiği idari değişimlerin paralelinde farklı uygulamalar hayata geçirilmişse de orman ürünlerinin temininde ve ormanlara bakış açısında Tanzimat'a kadar dikkate değer bir farklılık yoktu.¹¹

Kocaeli yöresi orman ve orman ürünleri bakımından bölgenin fethinden itibaren Osmanlı ekonomisine önemli katkılarda bulunan yerlerden biridir. Bu durum bölgenin coğrafi konumu ve iklim yapısı ile ilgili olup, bölge birçok orman ürününün kolayca yetiştiği bir konum arz eder. Nitekim daha önce bahsettiğimiz üzere bölge eski dönemlerde "ağaç denizi" olarak zikredilmiş olup, bu özelliğini Osmanlı Devleti döneminde de muhafaza etmiştir.¹²

Kocaeli bölgesi yüzyıllar boyunca gerek Tersane-i Amire'de gerekse diğer tersane ve işliklerde inşa edilen donanma gemilerinin gövde, sütun, seren, kürek vb. parçalarının imali için gereken keresteyi sağlamıştır.¹³

Kocaeli ormanlarının en yaygın kullanım alanlarından biri de kereste ticareti olup, Kocaeli ve etrafında kereste ticareti yaygın bir iş kolu olarak faaliyet göstermekteydi. Ancak devletin aldığı kararla ülke dışına ve tüccara kereste satılması yasaklandı. Bu durum ise özellikle iç bölgelerde kereste kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden oldu.

Yine ormanların önemli kullanım alanlarından birisi de evlerin ısıtılmasında odun olarak kullanımıdır. Özellikle İstanbul'un odun ihtiyacının karşılanmasında, başlıca alanlardan olan Kocaeli bölgesinde, bunların dışında bazı esnaf gruplarının ihtiyaçları, ev eşyalarının yapımı ve fırınlardaki ekmeğin üretiminde orman ürünlerinden istifade edilmiştir.¹⁴

Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kereste talebinin artması, ödemelerin rayicin çok altında ve değerini yitirmiş akçe ile yapılması büsbütün sorun haline geldi. Buna kereste toplamakla görevli olanların kendileri için de köylüye bir ek ödeme çıkarmaları gibi uygulamalar eklenince köylüler arasında hoşnutsuzluk arttı. Köylüler, bir çıkış yolu olarak tüccara yasa dışı kereste satmaya başladılar. Yüzyılın sonlarında, ormanlarda kullanılabilir kereste miktarının azalması üzerine, kereste yerine köylünün sabit miktarda para ödemesi esası kabul edildi.¹⁵

25 Ağustos 1724 tarihli bir belgeye göre 1725 yılı Donanma-yı Humâyûn kalyonları tamirleri için Kocaeli sancağı kazalarından çeşitli cinslerde 4.694 kıta keresteyi keserek nakledilmesi için 17.250 kuruş bedel biçilmişti. Tersane-i Amire emini tarafından Kereste Emini marifetiyle bahar aylarında bu sevkiyat gerçekleştirilecekti.¹⁶

11 Bekir Koç, "1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37 Cilt: 24, Ocak 2005, s.233

12 Kurtaran, a.g.m., s.1071

13 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara, 1992, s. 102-112,

14 Kurtaran, a.g.m., s.1072-1073

15 Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: 2, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 593-594.

16 BOA. C. BH. 93/4493

10 Nisan 1735 tarihinde Tersanede yapılan kalyonların denize indirilmesi için İzmit dağlarından yüz elli kıta filenk ve on beş kıta kızak tahtaları kesilip gönderilmesi istenmişti.¹⁷ İlerleyen aylarda 10 Kasım 1735 tarihinde Midilli'de inşa olunan iki adet donanma kalyonu için kızaklık kereste Kocaeli bölgesi ormanlarından tedarik edilmişti.¹⁸

26 Ocak 1738 tarihinde Davut Paşa Sarayı'nın mutfak ve ahır binaları için gerekli olan kereste İzmit'ten satın alınmıştı.¹⁹

Kudüs'te bulunan Sahret-ullah-ül Müşerrefe'nin tamiri için gerekli keresteler 14 Ağustos 1742 tarihinde Kocaeli sancağındaki Kuru-yı Hümayun dağlarından temin edilmişti.²⁰

Tophanede yeniden dökülecek olan büyük ve çeşitli cinslerdeki top kundaklarının üretimi için 15 Temmuz 1768'de yine Kocaeli sancağından kereste istenmişti.²¹

Gerek İzmit ve gerekse İstanbul tersanesine kereste sağlanmasını düzenlemek üzere İzmit'te bir kereste emini ile onun yardımcısı olarak kereste mübaşirleri vardı.²²

Sultan II Mahmud döneminde 1836'da Kocaeli tımarları İzmit tersanesine ocaklık olarak verilmiştir.²³

Kocaeli bölgesi orman ürünlerinin çoğunlukla kullanıldığı bir başka alan ise odun kömürü yapımıdır. Nitekim özellikle Tophane'deki fırınlarda demir ve bakır gibi madenlerin eritilmesi için çok miktarda odun kömürüne ihtiyaç duyuluyordu. Bu nedenle fırınlarda odun ile birlikte kullanılan odun kömürü ihtiyacı yaş ağaçlar ile sağlanırdı. Bunun için ise özellikle Kandıra, İzmit, Üsküdar ve Yoros kazalarından acemi oğlanları tarafından odun kömürü temin edilirdi. Yine barut yapımında kullanılan odun kömürünün temini için devlet daha ziyade baruthaneyeye yakın olan İznikmid, Yalakabad, Gemlik, Kocaeli gibi yerleri tercih etmektedir.²⁴

Kocaeli Sancağı ve havalisinde bulunan karaağaç, 19. yüz başlarında, gemi tamiri ve inşası, top kundağı, tekerleği ve sair mühimmatın imalinde kullanılırdı. Aynı iş için yararlanılan bir ağaç türü de dişbudak idi. Bu ağaç çeşitlerinden manola-i kebir, manola-i dest gibi adları taşıyan kerestelerin üretimi yapılır, malzeme olarak hazır tutulurdu. Tüfeklerin cevizden mamul kundaklarının ham madde kaynaklarından biri de yine Kocaeli Sancağıydı.²⁵

Kocaeli ormanlarından istifade eden İstanbul'daki başlıca kurumlardan biri de Darphane-i Âmire'dir. Nitekim darphane faaliyetlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu yakacağıın önemli bir bölümünü Kocaeli bölgesinden sağlıyordu. Para basımında kullanılan en önemli yakacak türü olan odun kömürü Kocaeli bölgesinden havasız bir ortamda odunun kömürleşmesiyle elde ediliyordu. Yine para basımında kullanılan kömür ise genellikle çam, meşe ya da köknar ve kızılğaçtan yapılıyordu. Bu sebeple genellikle bu ağaçların bol olduğu Kocaeli

17 BOA. C. BH. 251/11614

18 BOA. C. BH. 233/10814

19 BOA. C. SM. 178/8925

20 BOA. C. EV. 304/15489

21 BOA. C. AS. 359/14879

22 Ahmed Nezih Galitekin, *Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde bir Eşraf Ailesi (Soydan'lar)*, İzmit, 2011, s. 179

23 Galitekin, a.g.e., s. 181-182.

24 Kurtaran, a.g.m., s.1072

25 Baş, a.g.m., 1088

bölgesindeki Bahçecik, Yuvacık ve Yeniköy ahalisi darphanenin ihtiyaç duyduğu kömürü hazırlıyordu.²⁶

Osmanlı devrinde, bugün olduğu gibi, kullanılan ağaçların bir türü yakacak ve kaba işler için kullanılmakta idi. İstanbul'daki saraylar ve büyük devlet kurumları, bu türden odunu şiddetle talep eden yerlendendi. Odun ham maddesinin bir kısmı, tuğla fabrikaları ve büyük miktarda odun kullanan işletmelere satılırdı. İnşaat ve özellikle tersaneler için ayrılan ikinci gurup kereste ise, sanayi ürünlerini oluşturuyordu. Bu alanda kullanılamayacağı görülen keresteler, yine kaba odun olarak ayrılırdı. Devlet, odun ve kereste ihtiyacının karşılanması için gerekli malzemelerin teminini güvence altına alırdı. İdari makamlar ve tüccarlar, talep edilen odun veya kerestenin hazır tutulması için ciddi idari organizasyonlara girişir, bu amaçla taraflar arasında karşılıklı anlaşmalar yapılırdı.²⁷

Ormanlık alanlardan temin edilen kerestelerin taşınması, ciddi problemleri beraberinde getiriyordu. Odun ve kereste talebi halinde, kesim yerinin belirlenmesi, satın alma, kesim hazırlığı, kesim, kıyıya taşıma, gemilerle nakil ve ilgili mahallere ulaştırma işlemleri bir dizi çalışmayı gerektiriyordu. Çeşitli etkenlerle bu işlerde problemler çıkabiliyordu. Satış, kesim ve nakil işleri sırasında pek çok engel görülüyordu. Bazen sermaye sahibi güçlü kişiler, bu işe müdahale edip, daha düşük bir rayiçle toptan alım yapar, sonra istediği kimseye ya da gemi sahiplerine istediği fiyata sattığı olurdu. Bu ise, köylünün mağdur ve şikâyetine vesile olurdu. Emin, kâhya, müdür, memur, tüccar gibi görevlilerin, yaptıkları usulsüzlükler ya da odun ve benzeri malzemeyi baskı ile ucuza kapatma girişimleri, zimmete geçirmeler, dolandırıcılıklar ve benzeri yolsuzluklar muhtelif şikâyetlere yol açıyordu.²⁸

İSTANBUL'UN AĞACI KOCAELİ'NDEN

Kocaeli bölgesi, İstanbul'a yakınlığı gerek denizden ve gerekse karadan ulaşım kolaylığı dolayısıyla başkentin arka bahçesi konumundadır. Bu bölgedeki her türlü istihsalî İstanbul'dan ayrı düşünmek imkânsızdır. Osmanlı Devleti başkentin iaşesi için ulaşım olarak yakın olan her yerden hububat ve hayvani gıdalar talep eder iken, yanı başındaki Kocaeli'nin bundan muaf olması düşünülemez. Halkın elindeki ihtiyaç fazlası her türlü üründe öncelik başkentin olmalıdır.²⁹

Kocaeli Sancağının hiç şüphesiz en önemli ve Osmanlı Devleti için vazgeçilemez istihsalî orman ürünleriydi. Başta donanmanın ihtiyaç duyduğu çeşitli cins ve ebatlarda kereste, inşaatlarda ihtiyaç duyulan keresteler ve sarayın ve halkın ihtiyaç duyduğu yakacak odun ve odun kömürü. Kocaeli bölgesi ormanlık alan olduğundan ve İstanbul'a yakın olma hesabıyla başkentin odun ihtiyacının önemli bir bölümünün buralardan karşılanması anlaşılır görünmektedir. Doğu Trakya da ormanlık ve odun istihsaline uygundur. Fakat ulaşım imkânları bakımından Kocaeli yarımadası gerek Marmara ve gerekse de Karadeniz sahillerindeki iskelelerden ulaşım olarak daha yakın görünmektedir.³⁰

26 Kurtaran, a.g.m., s.1073

27 Baş, a.g.m., s.1083

28 Baş, a.g.m., s.1084

29 Mustafa Nuri Türkmen, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusuna Kocaeli Bölgesinden Yapılan Lojistik Destekler" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:1, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s.578

30 Türkmen, a.g.m., s.578-579

İstanbul'un kereste taleplerinin büyük çoğunluğu Kocaeli bölgesinden temin ediliyordu. Kocaeli Sancağının kaza, nahiye ve köyleri, özellikle İznikmid ve Sakarya Nehri havalisindeki ormanlar, eskiden beri nitelikli kerestelerin üretildiği alanlardı.

16. yüzyılın son çeyreğinde İzmit Körfezi yakınlarında, başka yerde bulunmayan ve daha önce hiç görülmemiş kalitede kürek yapımına imkân sağlayan bir ormanlık alan keşfedilmişti. Bu devirden itibaren İstanbul kapılarının önü sayılacak derecede yakın bir yerden, küçük kanallar vasıtasıyla körfeze, oradan İstanbul sahiline veya iç kısımlara kolay bir şekilde kereste nakli imkânı yapılmaya başlandı. Bölge daha sonra da Osmanlı donanmasının zengin kereste ocaklarından biri olarak kalmaya devam etti.³¹

ORMAN VE DENİZİN İZMİT'E KAZANIMI: TERSANE

Bizans döneminde de İzmit'te bir tersanenin varlığından söz edilebilir; ancak bu tersane Latinler döneminde önemini yitirmiştir. İzmit'in Osmanlılar tarafından alınmasının ardından bu tersanenin canlandırılmasına girişilmiştir. Karamürsel Bey Karamürsel kasabasını aldıktan sonra denize de egemen olmak gerektiğini görerek Kavak Koyu-Armutçuk mevkiinde bir tersane kurarak öncelikle beş gemi yaptırdı. İzmit tersanesi Sultan Orhan döneminde küçük boyutlu teknelerin yapımına uygun bir hale getirilmiş olmakla birlikte Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu donanma merkezi haline getirmesi sonucunda İzmit ile birlikte Karamürsel de önemini yitirdi.³²

Osmanlılar kesin olarak H. 738/M. 1337-1338 yılında fethettikleri İzmit'te bir tersane inşa etmişlerdir.³³

İzmit Sancağı orman yönünden zengin olduğu için sancağın özellikle Geyve, Adapazarı, Kandıra bölgelerinde elde edilen tomruklar 200'ün üzerindeki imalathanelerde işlenerek bir bölümü İzmit Tersanesi'nde kullanılır, önemli bir bölümü İzmit iskelesinden İstanbul ya da yurt dışına sevk edilirdi.³⁴

Osmanlı donanması için savaş gemilerinin yapıldığı başlıca tersanelerden olan İzmit Tersanesi'nde de diğer tersanelerde olduğu gibi yalnızca tekne halinde inşa edilen gemilerin donanımları Tersane-i Amire'de yapılmıştır.

İmparatorluğun tüm tersanelerinde olduğu gibi İzmit Tersanesi'nde 1892 yılından sonra gemi inşa faaliyetleri giderek azalmış, 1905 yılında da faaliyetlerine son verilmiştir. İzmit Tersanesi, Lozan Antlaşması'ndan sonra 1923 yılında kurulan İzmit Bahriye Kumandanlığı tarafından kullanılmış, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Marmara Üss-i Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı adını alan bu kumandanlık, 1930 yılına kadar tersane içerisindeki binaları kullanmaya devam etmiştir. 1960'lı yıllarda D-100 karayolu çalışmaları sırasında tersanenin bir bölümü yıkılmış, yolun güneyinde kalan kısım da demiryolunun sahilinden geçirilmesi çalışmaları sırasında ortadan kalkmıştır.³⁵

31 Baş, a.g.m., s.1087

32 Emre Dölen, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s.666

33 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 390.

34 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, ITO yay., İstanbul, 2011, s.45

35 Şennur Kaya, "Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 3, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s.1522

İZMİT KÂĞIT FABRİKASI (1843)

Tanzimat sonrasındaki sanayileşme girişimleri kapsamında Sultan Abdülmecid'in öncülüğünde 1843'de devlet tarafından İzmir'de Bryan Donkin kâğıt makinesi ile üretim yapacak bir kâğıt fabrikası ile bir çuha fabrikasının kurulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Barutçubaşı Ohannes bu fabrikalar konusunda inceleme ve görüşmeler yaparak gerekli araç ve gereçlerin alımını sağlamak üzere Londra'ya gönderilmiştir. Günde 500 okka (641 kg) kâğıt üretecek bir fabrikanın bütün masrafları ile birlikte 4.400 keseye mal olacağı ve fabrikanın işleyebilmesi için de 1.800 kese sermayeye gerek olduğu hesaplanarak bir proje hazırlanmış ve gerekli planlar çizdirilmiştir.³⁶

İzmit'te yapılacak kâğıt fabrikası için Londra'da bulunan Barutçubaşı Ohannes'e hazırlattırılan maliyet raporu 29 Haziran 1843 tarihinde Ziraat Meclisi'nde müzakere edilmişti.³⁷

Londra'ya gönderilen Barutçubaşı Hoca Ohannes bir rapor hazırlayıp göndermişti. Raporunda çeşitli bahaneler ileri sürülerek İzmir'de kurulmasına karar verilmiş olan Kâğıt Fabrikası'nın kuruluş yerinin açıkça adını anmadan İzmir'e aktarılmasını hedeflemişti.

Kısa bir süre sonra 1844'de İzmir'de bir kâğıt fabrikanın kurulması için Düzoğlu Hoca Agop ve ortaklarına imtiyaz verilmiş ve anlaşıldığı kadarıyla İzmir için hazırlanan proje İzmir'de yaşama geçirilmiştir.

İzmir Kâğıt Fabrikası sermaye sorunları, kaliteli kâğıt üretememesi, devlete satılan kâğıtların bedelinin iki yıla varan gecikmelerle tahsili ve Avrupa'da hızla büyüyen kâğıt sanayiinin rekabeti karşısında 20 yıl çalıştıktan sonra 1863 veya 1864'de kapanmak zorunda kalmıştır.³⁸

ORMAN NİZAMNAMESİ (1870)

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü durdurmak, gerileme ve düzensizliği önlemek için bir çare olarak görülen Tanzimat Fermanı'nda devleti yeniden organize edecek kanunlar yapılması fikri ön plana çıkmıştı. Tanzimat'ın ilanını takip eden süreçte yerli milli ve İslami hukuktan derlenmiş kanunların yanı sıra başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa devletlerinin kanunlarından tercüme veya büyük ölçüde faydalanmak suretiyle çeşitli kanunlar hazırlanmıştı. 1840 ve 1851 yılında hazırlanan Ceza kanunları, 1858 Arazi Kanunnamesi, 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu ve 1869 Mecelle-i Ahkam-ı Adliye düzenlemelerinde yerli milli-İslami içerik ön planda iken, 1850 Ticaret Kanunu, 1862 tarihli Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, 1864 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi, 1880 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu ve 1881 tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu tercümeyle oluşturulmuş kanunlardı. 1870 tarihli Orman Nizamnamesi, Fransız Orman Kanunu temel alınarak hazırlanmakla birlikte, milli-İslami uygulama ve anlayışlara da yer verildiği için karma bir metin özelliğini taşımaktaydı. Osmanlı

36 Emre Dölen, "Kuruluşu İzmir'den İzmir'e Kaçırılan Bir Kâğıt Fabrikası (1846)" *Uluslararası Kara Münsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, s.747

37 BOA, C. İKTS, 18/865

38 Dölen, a.g.e., s.748-753

ormancılığı için önemli bir zihniyet değişikliğini ifade eden metin 13 Ocak 1870 tarihinde ilan edilmişti.³⁹ Nizamnamenin birinci maddesinde ormanlar dört sınıfa şöyle ayrılmıştır:

1. madde: Memâlik-i Mahrusâ-i Şâhiâne'de kâ'in ormanlar dört kısma münkasımdır. Birincisi doğrudan doğruya devlete â'id bulunan ve ikincisi evkâfa merbût olan ormanlar ve üçüncüsü kasabat ve kurâya mahsus baltalıklar dördüncüsü eşhâs uhdesinde bulunan korular. Dördüncü kısmın ahkâm ve mu'amelat-ı tasarrufiyesi ve ahval-i sa'iresi Arazi Kanunname-i Hümayunu'nun mevad-ı muhtelifesinde muharrer olduğundan işbu nizamname ondan bahs etmeyüb yalnız miriye ve evkâfa ve kurâya mahsus olan orman ve baltalıklara şamildir.⁴⁰

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ormancılık doğal olarak önceliğini ve önemini yitirmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra Nizamname'nin eksikliklerini tamamlamak ve daha kapsamlı bir kanun çıkarma çabalarına girişilmiştir. Bu dönemin en bariz özelliği ise Nizamname ile temel ve çatısı kurulan ormancılığın daha bilinçli ve teknik yöntemlerle idaresine giden sürecin başlatılmış olmasıdır. 13 Nisan 1870 tarihinde yürürlüğe giren Orman Nizamnamesi bu planlı dönem çalışmalarından sonra 19 Şubat 1937 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.⁴¹

1937 yılında çıkarılan 3116 Sayılı Orman Kanunu ile ormanların devletçe işletilmesi prensibi kabul edilmiştir. Daha önceki mevzuata göre işletme imtiyazı ile Devlet Ormanları'nda işletmecilik yapan özel ve tüzel kişilere bu kanunun geçici 5 inci maddesine göre tasfiye için 10 yıllık bir süre tanınmıştır. Bu hüküm gereğince süresi dolan imtiyaz sahiplerinin bir kısmı, kurdukları tesislerin faaliyetlerini durdurmuşlardır. Bu tesislerin bir bölümü Orman Umum Müdürlüğü'nce satın alınmış, bir bölümü ise artırmalı satışlardan satın aldıkları hammaddeyle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tabi bu durum Cumhuriyet'in ilk dönemi için geçerli olmuştur. Bugün ise orman ve ağaç ürünleri sanayi tamamen serbest ticaret kuralları çerçevesinde sürdürülmektedir.⁴²

İZMİT'İN SİMGESİ DEMİRYOLU ÇINARLARI

II. Abdülhamid devrinde mutasarrıf Sırrı Paşa, İzmit'in imarına ve bu arada şehir içi ve şehir dışı yollarının yapımına önem verdi.⁴³ Selim Sırrı Paşa demiryolundaki şosesleri yaptırdığının akabinde 1888 tarihinde yolun iki tarafına da istasyondan başlayarak çınar ağaçları diktirmiştir. Bu ağaçların korunması hususunda lâzım gelen fennî tedbiri yaptırdıktan sonra bizzat kendisi meşgul olmuştur.⁴⁴

Tarihî olayların, coğrafi etkilerin, demografik yapıların ve yönetsel etkilerin kentin kültürel kimliğinde derin izler bıraktığı, bugünden geçmişe bakıldığında rahatlıkla görülebilir. Bu izlerden birini teşkil eden örneklerden biri de İzmit'in silüetinde önemli bir yer tutan eski adıyla "tren yolu" bugünkü adıyla "yürüyüş yolu" dediğimiz alanın her iki yanında sıralanan yüzyıllık tarihi çınar ağaçlarıdır. Selim Sırrı Paşa şehrin tam ortasından geçen ve yapımı kendisine

39 Koç, a.g.m., s.234-236

40 Koç, a.g.m., s.251

41 Koç, a.g.m., s.247

42 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, ITO yay., İstanbul, 2011, s.45

43 Ahmet Gündüz, "Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:1, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, s.518

44 Yüce, a.g.e., s.206

verilmeyen bu hattın her iki tarafına çınar fidanları diktirir.⁴⁵ Günümüzde de bu çınar ağaçları İzmit'in en önemli simgelerinden biri olarak bugünkü adıyla Yürüyüş Yolu'nda görkemleriyle durmaktadırlar.

1890, Fevziye Cami tarafından istasyona doğru bir bakış. O zamanlar şehir içinden geçen tren yolu etrafındaki çınarlar, Mutasarrıf Selim Sırrı Paşa tarafından yeni diktirilmişken

SÜLEYMANIYE ORMANI (1915)

İzmit sancağına bağlı Adapazarı Kazası dâhilinde Süleymaniye Ormanı hakkında nezaret orman müfettişlerinden Süleyman Bey 22 Temmuz 1915 tarihinde bir rapor hazırlamıştı.⁴⁶ Bu rapora göre: Süleymaniye ormanı, Adapazarı kasabasının araba ile iki buçuk saat kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bu ormanın doğu sınırını Soğuksu ve Kurt köyleri, kuzey sınırını Dinsiz Suyu ile Sakarya Nehrinin birleşme noktası, batı sınırını Soğuksu köyü arazisi ve Rıza Bey Çiftliği Ormanı ile Mudurnu Nehri ve Dinsiz Suyunun birleştiği nokta ve Paşa Köyü teşkil etmektedir.

Bölgenin sınırlarının tam olarak çizilmesi için Adapazarı kazası orman müfettişi Sadullah, Hendek nahiyesi orman bekçi başı Zekeriya efendilerle orman bekçisi Mehmed Murad, Mehmed Çavuş, Süleymaniye bekçisi Haşim bir araya gelmişler ve sınırların çizilmesine eşlik etmişlerdi. Bu iş için pusula kullanılmıştı. Hazırlanan haritaya göre bölge 1589 hektarı ormanlık, 72 hektarı çayırılık, 85 hektarı mera ve 94 hektarı da bataklık olmak üzere toplam 1840 hektardır.⁴⁷

45 Turgut Karaçoban, "Yüzyıllık Çınarların İzinden: Selim Sırrı Paşa ve İzmit- Ankara Demiryolu Serüveni", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s.751

46 Bu raporu bana ileten sayın Doç. Dr. Safiye KIRANLAR hocama teşekkürü bir borç bilirim.

47 Ticaret ve Ziraat Nezaret Mecmuası, Kalem-i mahsus müdüriyeti marifetiyle tertib edilmiştir, Altıncı Sene- 31 Ağustos sene 1331, Aded 54-52, İstanbul Matbaa-i Amire, 1331, s.113-118

Islah edilen mıntıkanın 7049 hektarı tamamen ormandır. Ancak 148 hektarı ormandan adı mıntıka idi. Bölge Sakarya Nehri ve bunun bir kolu olan Mudurnu havzasına mensuptur. Sakarya Nehrinin o dönemdeki durumu gerek sallar ve gerek köpük vapurlar ile kereste nakline müsait bir haldeydi.

Bölgede koru cinsten ormanlara tesadüf edilmektedir. Baltalık sahaları ise şu çeşitleri ihtiva etmektedir: kayın, meşe bundan başka az miktarda gürgen dağınık surette çınar, karaağaç ve muhtelif fundalar. Ağaç çeşitlerinin başlıcasını teşkil eden kayın ve meşeden başka gayet az miktarda çam, gümüş ihlamur, köknar görülmektedir.

Ağaçların kalitesine gelince kayının kullanım alanları iyi olmasından bu hususta kendisine daha iyi bir mevki temin ettirebilir. Ihlamur, marangoz kerestesini verdiği gibi meşe ve çam da kullanılmaktadır. Köknar mukavemetçe Avrupa'da yetişen köknarlardan daha az kıymettedir.

Mıntıka 1920'den 1940'a kadar yirmi sene için ıslah edilmiş olup bu düzenleme, diğer devlet ormanlarına da uygulanmak istenildiği halde harbin bitmesi bu işe mani olmuş idi.⁴⁹

ADAPAZARI AHŞAP VE DEMİR MALZEME İMALATHANESİ ANONİM ŞİRKETİ

Kasım 1916 başlarında Adapazarı'nda savaş malzemesi dışında zirai ve diğer küçük makineler, pompalar, değirmen donanımı üretecek büyük bir fabrika kuruldu. Savaş öncesinde sanayi yerleşimleri kuramayan Almanlar, savaş esnasında endüstri alanları kurmak için olanaklar bulmuşlardı.⁵⁰ Fabrikanın açılışını bizzat Harbiye Nazırı Enver Paşa yapmıştı. Enver Paşa fabrikanın açılışını yapmakla kalmamış aynı zamanda döneminin en önemli milli yatırımlarından olan bu fabrikaya 20 hisse ile hissedar olmuştu.⁵¹ Açıldığında fabrikada 400 işçi ve darüleytamlarda okuyan 50 talebe çalışmaktaydı.⁵²

7 Temmuz 1915 tarihinde Adapazarı'nda her çeşit araba, ahşap ve demir mamulleri ile mobilya imal edecek bir fabrika için gereken tüm altyapı malzemeleri tedarik edilmiş ve sadece fabrikanın inşası kalmıştı.⁵³ Bakanlar kurulu kararıyla Çark Suyu kenarında kurulan fabrikaya gereken hammadde İnegöl ve Aksu ormanlarından bedeli karşılığında karşılanacaktı.⁵⁴

Adapazarı Ahşap ve Demir malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi nizamnamesinin birinci maddesi şöyleydi: "Adapazarı'nda tesis kılınan fabrikada ali-ül umum ahşap, demir malzeme imaliyle iştilgal, orman ağaçları mübayaa(satın alma) ve iltizam ve kereste fûruhtu(satış). Hükümet-i seniyye için levazımat taahhüt eylemek ve iş bu muamelata doğrudan doğruya veyahut bil-vasıta müteallik olan bilcümle teşebbüsât-ı sanaiye ve ticariyeye dair hususatı icra etmek borsa muamelatıyla iştilgal etmemek üzere zirde imzası muharrer tebaa-ı Devlet-i Aliyyeden Nihadin Caninden tertip ve ihracı ber-vech ani

49 İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sene: 40, Numro: 6, Nisan 1340, s.247

50 Yaşar Bülbül, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul, 2010, s.30

51 Resmî Gazete, 2 Şubat 1937, Sayı 3523, s.7622

52 Harb Mecmuası, Yıl:1, Sayı:14, Teşrinisani 1332, s.212

53 BOA, DH. UMVM., 97/28-3

54 BOA. MV. 203/89

kararlaştırılan hisseler ahabı beyninde şerait atıye dairesinde bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkil kılınmıştır.”⁵⁵

Enver Paşa'nın açılış esnasında fabrikanın anonim şirkete dönüştürülmesi önerisi kurucular tarafından derhal benimsenmiş, bunun üzerine Harbiye Nezareti ile kurucu şirket arasında bir mukavele yapılmıştı. 14 Nisan 1917 tarihinde fabrika şirkete dönüştürülmüştü.⁵⁶ Şirketin kuruluş amacı Adapazarı'nda bir fabrika inşasıyla ahşap ve demir malzeme üretmek, orman satın almak ve işletmek ve bu işlerle ilgili sınai ve ticari girişimlerde bulunmaktır. Yönetim merkezi İstanbul'da bulunan şirketin kurucusu Nihat Bey'dir. Diğer illerde şube açma yetkisine haizdir. Şirketin süresi 30 yıldır. Sermayesi her biri 20 Osmanlı lirası değerinde isme yazılı 4.200 hisseye bölünmüş 84.000 liradır.⁵⁷ Hisse senetleri yalnızca Osmanlı vatandaşlarına aittir.⁵⁸

I. Dünya Savaşı'nda 1916'da büyük bir tesis olarak kurulan ve orduya nakliye arabası ve tüfek parçaları hazırlayan "Araba Fabrikası"nın, Adapazarı sanayi tarihinde önemli yeri vardır. Cumhuriyet döneminde "Demir-Tahta Fabrikası" (DA-TA) adını alan ve istasyonun batısındaki bu fabrika (bugünkü Zirai Donatım Kurumu), eskiden sergilere katılacak kadar kaliteli imalat yapıyordu.⁵⁹

Fabrikada üretilen arabalar

55 *Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi nizamname-i Dahilisi*, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1333, s.3

56 BOA. MV. 247/5

57 BOA. A. DVN. MKL. 62/21-3

58 Ramazan Balcı-İsmail Sırma, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, ITO yay., İstanbul, 2012, s.92-93

59 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, ITO yay., İstanbul, 2011, s.43

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KOCAELİ ORMANLARI

Kocaeli ormanları, Kuzey Anadolu silsilesinin hemen hemen ortasına isabet eden Kastamonu ve Bolu ormanlarının batı kısmı İzmit ve Hendek ormanları namıyla tanınmıştır. Bu ormanlar Bolu'dan batıya doğru uzanmakta olup İstanbul'a yaklaştıkça daha fazla kümeleşir gittikçe de boş arazi ortasında tek tük orman parçaları halini almaya başlarlar. Bu kısmın en yoğun ciheti Adapazarı'nın kuzeyinde hendek havalisindedir.

İzmit ve Hendek ormanlarının en önemli özelliği ağaçların cinsi itibarıyla Trakya'da Istranca(-Yıldız) dağları ormanlarına benzer olmasıdır. Filhakika Istranca ormanları gibi burada da çam ender olup ancak bölgenin doğu kısmında hâkimdir. En önemli ağaç kayın olup İzmit sancağı ormanlarının %12'sini teşkil eder. Bundan sonra meşe, gürgen ve dişbudak ağaçları gelir ki bunların da genel toplamı ormanın %30'udur. Ağaçların kestane %7'si, çam %6, kızılğaç %5, palamut %4'ünü oluşturur. Kızılğaç, çınar, şimşir, akçaağaç, köknar vesaire de geri kalan cinsleri teşkil ederler. Ormanlık arazi tahminen 350.000 hektara yakın olup bu suretle genel İzmit sancağı toplam alanının %28'ine yakın bir bölgeyi kaplar.

İzmit ormanları, İzmit Körfezi ve Sapanca gölüyle Sakarya havzası bölümü diye iki kısma ayrılır. Bir kısmı bu havzanın kuzeyine tesadüf eden ve bununla Karadeniz arasında bulunan kısım oldukça ehemmiyet olup Adapazarı, Hendek ormanları bu kısma dahildir. Diğeri idari sınırlarıyla bu sancağa dahil edilmiş bulunan güney kısmıdır ki İzmit körfezinin güney kısmındaki Katırlı dağlarının üzerine kaplar. Bu ikinci kısım İstanbul'a mütemadiyen odun ve kömür ihraç eden merkezlerden birisidir ki bu tahribat dolayısıyla yoğunluğu günden güne azalmaktadır. Karamürsel, Yalova, Değirmendere kasabalarının arkasına düşen bu ormanlarda kestane, meşe ve gürgen ağaçları diğer cinslere üstündür. Bu kısımda bulunan yabancı fındık, zeytin, kiraz ağaçları aşılansak ehlileştirilmiş, bu suretle bu bölgenin fındık, zeytin ve kirazı en mühim hasılatı konumuna geçmişti.⁶⁰

İzmit ve Hendek ormanları tamamen hükümete ait değildir. Tasarruf senetleri itibarıyla 817 parçaya ayrılan bu ormanların 275.000 hektarlık 263 parçası hükümete, 33.400 hektarlığı 510 parçası köylülere, 18.400 hektarlık 41 parçası şahıslara ve 7.500 hektarlık 3 parçası da vakıflara aittir.

Bu orman kitlesinden ihraç edilen kereste ve ürünleri aşağıdaki gibidir:

	Metre³	kıymet lira
1322 senesinde (1904-7 senesi)	26940	42176
1323 senesinde (1907-8 senesi)	31927	50746
1325 senesinde (1909-10 senesi)	33898	67876

Miktarcı Bolu ve Kastamonu ormanlarına yaklaşmayan Kocaeli sancağının kereste sağlanan çeşitleri ise aşağıdaki gibidir. (1325 senesi (1909-10) istatistikine nazaran)

60 İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sene: 40, Numro: 6, Nisan 1340, s.245

	Metre³	kıymet lira
Gürgen	2865	5515
İhlamur	4009	10710
Ceviz	1094	4270
Akçaağaç	23	63
Karaağaç	416	260
Dişbudak	1738	3789
Kayın	3504	6166
Meşe	6023	28183
Kestane	981	1971
Çınar	71	136
Kökнар	1730	1953
Çam	1132	2838
Kızılağaç	57	127
Muhtelif kereste	230	3750
Toplam	33897	67876

İzmit ve Hendek ormanlarında 1924 senesinde elde edilen kereste pek o kadar ehemmiyete haiz değilse de İstanbul'un yakınında olması itibarıyla bu şehrin yakacak ihtiyacının mühim bir kısmını temin etmekteydi. Filhakika bu sancak arazisi dahilinde 125.000 tona yakın odun ile 100.000 kantara yakın kömür üretilmekte ve ihraç edilmektedir. Senelik üretilen miktarın toplam değeri 500 liraya ancak bulan orman ürünleri de ehemmiyet haiz değildi.⁶¹

1940'lı yıllarda Kocaeli vilayeti sınırları içerisinde bulunan ormanların durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶²

Kaza	Resmi Koru Orman (hektar)	Resmi Bataklık Orman (hektar)	Özel Orman (hektar)	İhtilafli Orman (hektar)	Toplam
İzmit	11.000	13.200	186	4.000	28.380
Adapazarı	34.878	12.000			46.878
Kandıra	0	34.800	15	10.092	44.907
Geyve	22.500	21.500			44.000
Karamürsel	0	11.800			11.800
Gebze	0	13.000		4.000	17.000
Hendek	16.200	14.400			30.600
Karasu	18.700	9.300			28.000
Toplam	103.278	130.000	201	18.092	251.571

İlçelere göre ağaçların dağılımı ise şöyleydi:

61 İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sene: 40, Numro: 6, Nisan 1340, s.246

62 Yüce, a.g.e., s.251

İzmit yüzde 80 kayın, yüzde 15 meşe, yüzde 5 kestane, kayak, ihlamur, dişbudak, Adapazarı yüzde 70 kayın, yüzde 20 meşe, yüzde 10 karaağaç,

Kandıra yüzde 20 meşe, yüzde 75 kayın, yüzde 5 dişbudak,

Geyve yüzde 25 meşe, yüzde 65 kayın, gürgen yüzde 10 karaağaç, ihlamur, kavak,

Karamürsel yüzde 70 kayın, yüzde 20 meşe, yüzde 20 kestane,

Gebze yüzde 60 kayın, yüzde 40 meşe,

Hendek yüzde 70 kayın, yüzde 10 dişbudak, yüzde 10 meşe, yüzde 5 köknar

Karasu yüzde 70 kayın, gürgen, yüzde 25 meşe, karaağaç, yüzde 5 ihlamur.

1944 yılında Kocaeli'nde bir senelik kereste üretimi şöyleydi:

Ağacın cinsi	Miktarı m ³
Çam	1.000
Meşe	1.000
Karaağaç	2.000
Dişbudak	2.500
Ihlamur	100
Kestane	100
Kök nar	2.500
Kayın	25.000
Gürgen	1.000
Toplam	35.200

Bir senelik yakacak odun üretimi

Ağacın cinsi	Miktarı (Ton)
Çam odunu	1.500
Meşe	50.000
Kızılağaç	500
Ihlamur	100
Dişbudak	3.000
Kocayemiş	500
Kestane	1.000
Köknar	2.000
Kayın	50.000
Gürgen	20.000
Karışık odun	20.000
Toplam	148.600⁶³

Kocaeli yarımadası üzerinde kuru orman sahası kabaca sularını Karadeniz'e döken akarsularla, Marmara'ya sularını döken akarsular arasındaki su bölümü hattının güneyine rastlar. İstanbul

63 Yüce, a.g.e., s.252

ve İzmit gibi iki büyük yerleşme merkezi arasındaki bu saha, Kocaeli yarımadası bitki örtüsünün en fazla tahrip edildiği kesimlerden biridir. Bu durum kuru ormanların asli özelliğini kaybetmesine ve yerini maki bitki topluluğuna bırakmasına neden olmuştur.⁶⁴

Karasu bölgesi Cumhuriyet dönemine gelindiğinde de oldukça zengin ormanlara sahipti. Halkın başlıca gelirleri bu ormanlardandı. Bölgedeki Ağaç cinsleri: Kayın, gürgen, kestane, karaağaç, kızılbaş, kavak, meşe, ıhlamur köknar akçaağaç. Pek az miktarda şimşir ve çınar da vardır. Umumiyetle kayın ve gürgenden maden direği yapılır. Kızılbaş ve kavaktan kontrplâk ve kibrit fabrikaları için tomruk üretilir. Karaağaç, diş budak, kestane ve diğer çeşitlerden kereste ve kereste çeşitleri istihsal edilir. Ayrıca dişbudak ağacından araba parmaklığı yapılmaktaydı. (Bu parmaklığa kütük ayağı da denilmektedir) Kestane sürgünlerinden sepet çubuğu imal olunur. Bu cins ağaçlardan ikinci derece odun olur. Karasu ormanlarının genişliği elli ilâ altmış bin hektardır.⁶⁵

Adapazarı'nda bir kâğıt fabrikası da kurulması gündeme gelmişti. Adapazarı'nda kurulacak kâğıt fabrikasına verilecek hammaddenin fiyatlandırılması hakkında, 7 Aralık 1919 tarihinde Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'ndan Sadaret'e bir yazı gönderilmişti.⁶⁶ Ancak bu fabrika kurulmamıştı.

SEKA KÂĞIT FABRİKASI

Kocaeli bölgesinin sahip olduğu orman zenginliği en büyük hammaddesi ağaç olan kâğıt fabrikasının İzmit'te kurulmasına vesile olmuştur. Bu fabrikanın kuruluş yerinin belirlenmesi açısından iki sorun vardı. Fabrika hangi şehirde ve doğal olarak o şehrin neresinde kurulacaktı. Bu sorunlardan birincisi 1934 Nisanının ilk haftasında çözüldü. Türk ve Alman uzmanlarından oluşan bir heyet Ereğli ve İzmit'te incelenmeler yaparak kararlarını vermişlerdi. Kâğıt fabrikası İzmit'te kurulacaktı. Aslında anılan heyette yer alan Mehmed Ali Bey kuruluş yerinin İzmit olacağını 1928 yılında karar vermişti.⁶⁷

Mehmed Ali Kağıtçı neden İzmit'i tercih ettiniz sorusuna şu cevabı veriyordu:

"Kâğıt fabrikası önce su ister. Bu, İzmit'te fazlasıyla var. Kilez deresi, Sapanca gölü, bunları besleyen sürekli kaynakları ile hem gür, hem sertliği uygun, hem de şehre çok yakındır. Ulaşım çok önemlidir. İzmit'te deniz vardır. Körfez suları durgun, yılın her ayında yükleme-boşaltmaya uygun, dışarıdan gelecek fabrikanın iri parçaları ile diğer malzemenin boşaltılmasına müsaittir. Ayrıca iskelesi de vardır. Özellikle Derince Limanı iskelesinden faydalanmak mümkündür. Karayolu ve demiryolu da müsaittir. Kalifiye işçi temini bakımından, İstanbul'un da yakınlığı ile, İzmit tercih edilir. Piyasaya çok yakındır. En büyük piyasa merkezi olan İstanbul'la kapı komşudur. En ucuz hammadde deniz yolu ile gelir. İzmit'in deniz yolu tercihe şayandır. Sadece kükürt, kaolin ve kireçtaşını kara yolundan temin ediyorduk. Dışarıdan getirttiğimiz fabrikanın iri parçalarını bu sakin limanda emniyetle iskeleye çıkartabiliyorduk. Bütün bu

64 Mutlu Güngördü, *Marmara Bölgesinin Bitki Coğrafyası*, İstanbul, 1999, s.77-78

65 Yüce, a.g.e., s.201

66 BOA, ŞD, 1269/34-8

67 Seka Postası Yılı:5, Sayı:108, 15 Nisan 1961; Ubeyd Öce, *Mehmed Ali Kağıtçı*, Duygu Matbaası, İstanbul, 1950, s.14

imkanlara sahip olan İzmit'i seçmek, fabrikayı burada kurmak en isabetli karar olacaktır, diye düşündüm."⁶⁸

İzmit'e fabrika kurulmaya karar verildiği zaman bu kent 14.000 kadar nüfusu barındıran, mütevazı bir şehirdi. Su evlere merkeplere yüklenen fiçılarla taşınıyor mangal kömürü ile işleyen gazojen motoru şehir cereyanını sağlayan dinamoyu çeviriyordu. Ampullerden yayılan sarımtırak ışın şiddeti gazojen motorunun temposuna göre azalıp çoğalıyordu. Şehrin büsbütün karanlıkta kaldığı akşamlar nadir değildi.

Beklenen gün gelip çatmıştı. İzmit'te Sümerbank tarafından kurulan kâğıt fabrikası ile İstanbul Paşabahçe'de iş bankası tarafından kurulan şişe ve cam fabrikasının temelleri başvekil İsmet Paşa ile iktisat vekili Celal Bey Tarafından aynı günde atılacaktı.⁶⁹

İnşaat işleri 1936 Ocak ayı sonunda tamamlanmış ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından fabrikanın 6 Kasım 1936 tarihinde açılışı gerçekleştirilmişti.⁷⁰ 18 Nisan 1936 tarihinde üretimi başlayabilmiştir. İlk çıkan kâğıt sarı renkli zarf kâğıdı idi.⁷¹ Bu tarih Türk kağıtçılık tarihi için olduğu kadar İzmit'in tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası idi. 1945'e kadarki o zor yıllarda ülke tüketiminin yarısı bu fabrikadan karşılandı.⁷²

Uzun yıllar hizmet veren SEKA, 1991'de özelleştirme kapsamına alındı. 10 kâğıt fabrikasından 6'sı özelleştirildi. 14 Eylül 1998'de özelleştirme yüksek kurulu merkezdeki İzmit işletmesini de özelleştirme kapsamına alarak anonim şirkete dönüştürdü. İşçilerin direnişe başlamaları sonucu karar bir buçuk ay sonra geri alındı. Zarar ettiği için kapatılması ya da özelleştirilmesi 2000 yılında tekrar gündemdedi. Fabrika o yıl 26 milyon lira zarar etti. 2001'deki zarar 28 milyon, 2002'deki 33 milyon, 2003'te 48 buçuk milyon zarardaydı. Alınana kimi önlemlerle 2004 yılı ancak 31 milyon zararla kapatılabildi. Üstelik, bir zamanların tekeli SEKA, ülke içinde toplam kâğıt üretiminin artık sadece yüzde 4'ünü karşılayabiliyordu. Dahası, en yeni makinesi 45 yaşında olan tesis büyük bir çevre kirliliğine de neden oluyordu. Kurum 1997'den bu yana özelleştirme yüksek kurulundan 375 milyon dolar kaynak almıştı.⁷³

Yapılan özelleştirmeler sonucunda geriye yalnız İzmit işletmesi kalmıştı. Zararın katlanılamaz hale gelmesi üzerine, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 8 Kasım 2004 tarih ve arazisinin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devrine ve kıdem tazminatlarının 18 Şubat 2005 tarihinde ödemesi koşuluyla işçilerin iş akitlerinin feshine karar verildi.⁷⁴

68 SEKA Dergisi, Sayı:4, Şubat-1984, s.20-21

69 Uygur Kocabaşoğlu, VD., *SEKA Tarihi Türkiye Selüloz ve Kâğıt fabrikalarının Tarihsel Gelişimi*, SEKA Gen. Müd. Yay., İzmit, 1996. s.68

70 Fabrikanın açılışı ile ilgili Kurun gazetesi 6 Kasım tarihli nüshasında "İzmitlilere ve Memlekete Kutlu Olsun! İlk Kâğıt Fabrikamız Bugün Açılıyor" başlığını kullanarak okuyucularına duyurmuştu. Kurun, Yıl: 20-2, Sayı: 6763-703, 6 İkinciteşrin 1936, s.1; Kurun, Yıl: 20-2, Sayı: 6764-704, 7 İkinciteşrin 1936, s.1

71 Cumhuriyet, Sene: 11, Sayı:4284, 19 Nisan 1936, s.1; İzmit Kâğıt Fabrikası'nda üretilen ilk kâğıt, şehirde dolaştırılmış ve şehir o günü bir bayram havasında yaşamıştı. Bu tarihten sonra da 18 Nisan "Kağıtçılık Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştı. 21 Nisan 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Peyami Sefa da bu büyük olayı sayfalara taşımış ve bu önemli tarihin Kağıtçılık Günü olarak kutlanması istemişti. Cumhuriyet, Sene: 11, Sayı:4286, 21 Nisan 1936, s.1

72 *SEKA Kâğıt Fabrikası SEKA PARK Bir Dönüşümün Öyküsü*, KBB yay., Ankara, 2010, s.69

73 *SEKA Kâğıt Fabrikası*, s.75

74 Emre Dölen, *Dünyada ve Türkiye'de Kağıtçılığın Tarihi*, KBB Kültür ve Sosyal İşler D. Bşk. Yay., Kocaeli, 2015

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Selüloz-İş sendikası ve özelleştirme idaresi başkanlığı arasında imzalanan 10 Mart 2004 tarihli protokol göz önüne alınarak 6 Nisan 2005 tarih ve 2005/46 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı ile işletme tüm makine, teçhizat, arazi ve çalışanları ile birlikte Kocaeli büyükşehir belediyesine devredildi ve devir işlemi 14 Mayıs 2005'de tamamlandı.

SEKA'dan bir görünüm

SONUÇ

Geçmişten günümüze Kocaeli bölgesi ağaç zenginliği ile ön plana çıkmış bölgelerimiz arasında yer almıştır. Osmanlı döneminde Kocaeli'nin orman zenginliği günümüze göre daha önemli bir konumda idi. Payitaht için pek çok dönem Kocaeli demek orman demektir.

Coğrafi şartların Kocaeli'ne kazandırdığı ağaç zenginliği Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bölgeye ayrı bir önem kazandırmıştır. Kocaeli orman ürünlerinin en büyük alıcısı devletin başkenti olan İstanbul'du. Kocaeli Sancağı, İstanbul ile yakın ilişkili olmak zorunda olan bir bölgedir. İstanbul'dan ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Bu sebepten İstanbul'un iase ve yakacak ihtiyacı noktasında vazgeçilemeyecek noktadadır.

Osmanlı Devlet yöneticileri Kocaeli ormanlarına ayrı bir önem vermişlerdir. Çeşitli zamanlarda ormanların korunması için değişik tedbirler de alındığı olmuştur. Devletin pek çok ihtiyacı

için kullanılan bu ormanlar Kocaeli bölgesinde başta tersaneler olmak üzere pek çok işletme ve fabrikanın kurulmasına da vesile olmuştur.

Cumhuriyet dönemi öncesinde 1843 tarihinde bölgede bir kâğıt fabrikası kurulması gündeme gelmişken çeşitli nedenlerle bu gerçekleşmemiştir. 1934 yılında Mehmed Ali Kağıtçı'nın öncülüğünde temeli atılan fabrika ile Osmanlı döneminde gerçekleşmeyen projenin Cumhuriyet dönemi ile birlikte hayata geçmesi sağlanmıştır.

Kocaeli yarımadasındaki ormanlar, İstanbul, İzmit ve Adapazarı gibi büyük yerleşim merkezlerinin orman ürünlerine duyduğu ihtiyaç, ulaşım imkanlarının kolaylığı ve çok eski bir yerleşim tarihine sahip oluşu nedeniyle geniş ölçüde tahribe uğramıştır.⁷⁵ Bugünleri 1862 yılında gören Fransız Kontu A. De. Moustier şöyle diyor:

"Bu bölgedeki ceviz ağaçları pek çok, hem de pek iri ağaçlar. Etraf ormanlık ne yazık ki, bu zenginliği gelecek nesillere hazırlayıp bırakanları takip edenler yok. Çünkü kesilenlerin yerine yenisi dikilmiyor. Bir tek genç ağaca rastlamadım. Bu gidişle Adapazarı ormansız kalacak"⁷⁶

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi son yıllarda toprakla buluşturduğu milyonlarca ağaç ile bölgenin eski enginliğine kavuşması yolunda önemli adımlar atmıştır.

EKLER

EK-1 Kocaeli bölgesinde ağaçların kesilmesi ve nakledilmesinde yaşanan sorunlar ve yapılması gerekenlere dair 9 Haziran 1720 tarihli belge:

Mevkûfât'a kayd oluna

Tersâne-i Amirede inşâ olunacak Donanma-yı Hümâyûn kalyonları için Kocaeli Sancağında vâki kaza ve nevâhîden sûret-i defter-i Mevkûfât mucibince kat ve nakli ferman olunan keresteyi kaza ahalipleri ol tarafta verilen çaplarına göre kat ve iskeleye nakl eylediklerinde kabzına memur olanalar mutlaka celb ve nakl için getirdiğiniz kerestenin verdiğimiz çaplara göre arzen ve kadden noksanı vardır diye beğenmeyip nice türlü eziyetten sonra tarafı mîrîden verilen akçeyi tamamen vermeyip ve beğenmedikleri keresteyi geceleyin yerinden kaldırıp ihfâ etmeleriyle kerestelerimizi ertesi günü yerinde bulamayıp bu veçhile gadr-u teaddî eylediklerinden mâada emin olanlar keresteyi getirmediniz diye bizlerden tamamen akçesini alıp her bir keresteyi dahi bizlerden talep ederler diye reayadan katı vâfiri bu tarafa gelip Dîvân-ı Hümâyûna ref-i rik'alarıyla ile iştikâ ve tazallüm etmeleriyle cümlesi getirtilip keyfiyet kendilerinden suâl olundukta Tersâne-i Amire tarafından kerestenin çaplarıyla bir mimar tayin ve emîn efendiler tarafından bahâları dahi tamamen verdirilip ketm olunmak üzere tenbîh ve çaplarına göre kat eyledikleri kerestenin ahz-u kabz olunmamasında celb ve menfaat için kereste emînlerinin cebr ve teaddîleri men olunduğu surette katı ferman olunan keresteyi bilâ-teallül kat ve nakl eylemek üzere cümlesi taahhüd etmeleriyle Dergâh-ı Âlî gedikli müteferrikalarından Abdullah zîde mecduhû mübaşir tayîn ve Tersâne-i Amire tarafından iki ucu memhûr çaplar verilip mahalline irsal ve ol canibe vardıkta kereste tamamen nakl oluncaya dek İzmit Tersânesi'nde meks ve tevakkuf edip reayanın

75 Güngördü, a.g.e., s. 49

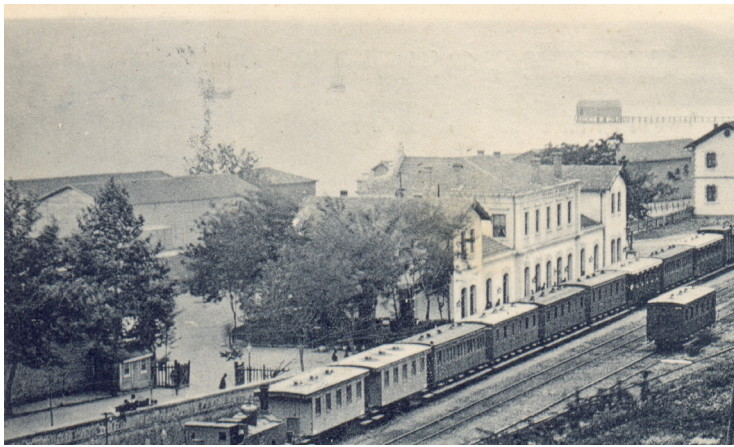
76 Narin, a.g.m., s.780

getirdikleri kerestelere nazar ve her cinsini yedine verilen çaplar ile tatbik eyledikten sonra çaplarına mutabik olanlarını kabzına memur olana ahz u kabz ve taraf-ı mîrîden verilen bahâlarını dahi sûret-i defter-i Mevkûfât mûcebince Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Halil Paşa dâmet me'âlîhu ve kadı marifetiyle ashabına tamamen itâ ve teslim ettirip reâyâ fukarasına bir türlü gadr-u teaddî olunmamak üzere ferman olunan ecnâs kerestenin mecmuunu kat ve nakl eylemeleri için ekîd ve şedîd emr-i şerîf irsal ve bu hususa nezâret eyleyip Kereste Emîni ve mübaşir ve mimar taraflarından reayaya bir veçhile zulm-ü teaddî ettirilmemek üzere mîr-i mîrân-ı mumaileyh dahi üzerlerine nazır tayîn olunmuş idi mübaşir-i mezkûr ile gönderilen emr-i şerîf meclis-i şer' de cümle muvacehesinde feth ve kıraat olunup katı ferman olan kerestenin icâleten kat ve nakl olunmasını kendilerine tenbîh eylediklerinde mutlakan kereste teklifini üzerimizden def ettiririz mûlahazasıyla livâ-i mezbûrede vâki Kandıra ve Gençli ve Kaymas ve Şeyhler ve Aaçlı Nahiyeleri ahâlîsinin herbirisi bizim dağlarımızda kalyon kerestesi yoktur deyi getirmeğe dahi kadir değilleriz ve getirmeziz diye katîce cevâb vermeleriyle medîne-i İzmit'in ulemâ ve sulehâ ve ahâlîsi bir yere gelip emr-i şerife itaat ve inkiyâd eylemeleri hususu rıfk-u müvâsât ile kendilere telkîn ve ifâde olundukta bir tarîkle mütenebbih olmayıp ru'ûnet ve huşunette ısrar eylediklerinden gayri ekserisi dahi askerîlik iddiasında olmalarıyla mugâyir-i emr-i şerîf serkeşlik eylemekte cebren reayayı dahi kendilere tebeyyet ettirip mücerred kereste katından kendilerini tahlîs için kereste getiren reayayı dahi taşrada ahz ve kereste tahmîl eyledikleri arabaların şikest eyleyip biz kereste getirmeyiz iken sizler niçin kereste getirdiniz diye muâhaze ve geriye ricat ettirmeleriyle bunların bu veçhile hareketleri saire dahi sirayet edip umûr-ı mühimmenin tatiline bâis olmalarıyla eğer haklarından gelinmez ise ferman olunan kerestenin bir veçhile tahsili mümkün değildir diye mîrimîrân-ı mûmâ-ileyh ve mübaşir-i mezkûr arz etmeleriyle Donanma-yı Hümâyûn kalyonları sevâhil-i deryada vâki memâlik-i İslâmiye ile şâir bilâd ve cezâyiri keyd-ü mazarrat-ı eşkiyâdan muhafaza ve hîn-i iktizâda memâlik-i mahrûseye îsâl-i gezend eylemek kasdında olan düşman ile muharebe için vaz olunmağla müdâfaa-i düşman-ı dîn ve muhâfaza-i bilâd-ı müslimîn için iktizâ eden muhârebâtta muazzam esbâb-ı fevz ü nusret olmak takribi ile elzem-i levâzım-ı saltanattan olup tevkîr ve teksiri husûsusu ehemmi-i umûr-ı Devlet-i Aliyye'den olmağla beher sene inşâ olunan kalyonlara iktizâ eden kereste ve şâir lâzımının ne tarîk ile olur ise olsun tedârik ve ihzarı vâcib olup ve kalyonlar zuhurundan bu vakte gelinceye dek lâzım olan kereste Kocaeli Sancağında vâki kazalar ahâlîlerine kat ve nakl ettirile geldiğinden kat-ı nazar kereste katı tekâlîf-i saire misilli olmayıp öteden beri muayyen olan bahâları taraf-ı mîrîden verile gelmekle bu surette zikr olunan nahiyeler ahâlîlerinin kadîmden beri kat ve nakl ede geldikleri keresteyi kat ve nakl eylemekten imtina eylemeleri bî-vech olup bu defa bu makûle illet ve inâd eylemeleri içlerinde askerîlik iddia eden eşirrâdan sirayet eylediği zahir ve aşikâr ve mukaddeman gelip teşekkî eylediklerinde kendileri gadr-u teaddîden sıyânet için taraf-ı mîrîden verilen akçeleri ketm olunmamak ve çaplarına göre getirdikleri keresteler bilâ-teallül ahz u kabz olunup bir türlü cevr ettirilmemek üzere mahsûs mübaşir tayîn ve ekîd ve şedîd emr-i şerif dahi gönderilmişken yine mütenebbih olmayıp beyhude öZR-ü illet ile pâ-ber-câ-yı merkez-i huşunet olmaları ulû'l-emre adem-i inkiyâd ve itaatlerinden iktizâ eyleyip itâat-i emr-i şerîf eylemedikleri için haklarında tertîb-i ceza olunmak lâzım olduğundan şakî-i mezbûrların bu veçhile hareketi Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendin azam umurundan olan kalyonlar inşâsının tatîl ve tehirine bâis olacağı bedîhiyât-ı umurdan olmağla Dergâh-ı Alî Yeniçerileri Ocağı tarafından yüz nefer yeniçeri ile orta avuş ve yâhud küçük avuş ve yâhud bunların mânendi hasekilerden çeri ve cesur ve kârgüzâr bir haseki tayîn ve mahalline irsal olunup varıldıkta livâ-i mezbûrda askerîlik iddiasıyla itâat-i emr-i şerîf eylemeyip sâirlerini

dahi adem-i itaate sevk ve idlâl ile kendilere tebeiyet ettirip muazzamât-ı umurdan olan kalyonlar kerestesinin tehîr ve ta'vîkine sebep olanlar kaç nefer âdemler ise bilâ-tevakkuf ahz ve yakaları kesilip şer'an haklarında icbâ eden cezaları tertîb ve icra ve reâyâ tâifesinen dahi onlara istinâd ve tebe-iyet ile ferman olunan keresteyi kat ve nakl eylemekte inâd ve muhalefet edip sairlerini dahi tahrik ve idlâl eyleyenler dahi buldurulup bilâ-tereddüd ahz ve müebbed küreğe vaz olunmak üzere kayd-u bend ile Tersâne-i Amire'ye irsal ve kendisi ol tarafta meks eyleyip sûret-i defter-i mevkûfât mûcebince mukaddeman kat ve nakli ferman olunan kalyonlar kerestelerini bilâ-illet kat ve nakl ve kabzına memur olana teslim ederler ise kabban ve kata yine inâd ve muhalefet üzere olurlar ise yanında olan kuvvât ile üzerlerine varıp muhalefet edenleri ahz ve haklarından gelip bi-eyyi vechin kân keresteyi kat ve nakl ettirmekte ihtimam ve bu veçhile dahi râzî olmadıkları surette teannüd üzere olan her hangi nahiyehi ahâlîsinden ise cümlesinin şer'an lâzım gelen cezaları tertîb olunmak üzere bir ân evvel arz u ilâm olmak için Dîvân-ı Hümâyûn tarafından emr-i şerif tahrîr ve Mevkûfât'a kayd için ilmühaber kaimesi verilmek üzere iftihârü'l-ümerâi ve'l-ekâbir bi'l-fiil Başdefterdâr olan el-Hâc İbrâhîm Efendi dâme ulüvvühu ilâm etmeğin sâdir olan fermân-ı âlî mûcebince Dergâh-ı Alî Yeniçerileri Ağasına ve İzmit Kâdîsî'na ve zikr olunan nahiyeler nâiblerine vech-i meşrûh üzere amel olunmak için Dîvân-ı Hümâyûn tarafından emr-i şerif tahrîr olunmağla Mevkûfât Kalemine kayd olunmak üzere işbu ilmühaber kaimesi verildi fî-Evâili Ş sene [1] 132⁷⁷

Izmit güneydoğu yönüne bakış 1920'ler

Izmit Tren İstasyonu 1902

77 BOA. C. BH. 183/8622

Adapazarı Sakarya Köprüsü

Sakarya Nehrinde tahtadan köprü

1910'lar, Hürriyet Caddesi'nden bir manzara

1940'lar Izmit'in meşhur çınarları

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

- BOA, DH. UMVM., 97/28-3
BOA, ŞD, 1269/34-8
BOA. A. DVN. MKL. 62/21-3
BOA. C. AS. 359/14879.
BOA. C. BH. 183/8622.
BOA. C. BH. 233/10814.
BOA. C. BH. 251/11614.
BOA. C. BH. 93/4493.
BOA. C. EV. 304/15489.
BOA. C. SM. 178/8925.
BOA. MV. 203/89
BOA. MV. 247/5

KİTAP VE MAKALELER

- Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi nizamname-i Dahilisi, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1333.
- Ahmed Nezih GALİTEKİN, *Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde bir Eşrâf Ailesi (Soydan'lar)*, İzmit, 2011.
- Ahmet GÜNDÜZ, "Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:1, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2016, ss.517-527.
- Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1313.
- Bekir KOÇ, "1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37 Cilt: 24, Ocak 2005, ss.231-257.
- Emre DÖLEN, "Kuruluşu İzmit'ten İzmir'e Kaçırılan Bir Kâğıt Fabrikası (1846)" *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:2, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2016, ss.747-757.
- Emre DÖLEN, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2015, ss.665-687.
- Emre DÖLEN, *Dünyada ve Türkiye'de Kağıtçılığın Tarihçesi*, KBB Kültür ve Sosyal İşler D. Bşk. Yay., Kocaeli, 2015.

- İdris BOSTAN, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK Yay., Ankara, 1992.
- İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Kenan GÖÇER, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kandıra'da Sosyal Huzursuzluk Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt:2, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK-İbrahim ŞİRİN-Ali YEŞİLDAL, Kocaeli, 2017, ss.897-909.
- Mustafa BOZDEMİR, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İTO yay., İstanbul, 2011.
- Mustafa Nuri TÜRKMEN, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusuna Kocaeli Bölgesinden Yapılan Lojistik Destekler" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 1, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2015, ss.577-583.
- Mustafa Şerif, *Adapazarı Devlet Ormanlarından Hendek Nahiyesi İdare Mıntıkasına Aid Amenajman Layıha-i Fenniyesidir 1336-1356 1920-1940*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.
- Mutlu GÜNGÖRDÜ, *Marmara Bölgesinin Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1999.
- Nuri AKBAYAR, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001.
- Ramazan BALCI-İsmail SIRMA, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İTO yay., İstanbul, 2012.
- Resül NARİN, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Bellekten*, Cilt: LXXV, Sayı: 274, Aralık 2011, ss.749-783.
- Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, Türkyolu Matbaası, İzmit, 1945.
- SEKA Kâğıt Fabrikası SEKA PARK Bir Dönüşümün Öyküsü, KBB yay., Ankara, 2010
- Suraiya FAROQHİ, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: 2, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Şennur Kaya, "Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 3, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2015, ss.1520-1539.
- Tahir SEZEN, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 2006.
- Turgut KARAÇOBAN, "Yüzyıllık Çınarların İzinden: Selim Sırrı Paşa ve İzmit- Ankara Demiryolu Serüveni", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2015, ss.739-752.
- Ubeyd ÖCE, Mehmed Ali Kağıtçı, Duygu Matbaası, İstanbul, 1950.
- Uğur KURTARAN, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Ormanlarının Başlıca Kullanım Alanları (1700-1754)" *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, Ed. Haluk SELVİ-M. Bilal ÇELİK, Kocaeli, 2016, ss.1069-1082.
- Uygur KOCABAŞOĞLU, VD., SEKA Tarihi Türkiye Selüloz ve Kâğıt fabrikalarının Tarihsel Gelişimi, SEKA Gen. Müd. Yay., İzmit, 1996.
- Yaşar BAŞ, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli Ve Kullanımı", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, Ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli, 2016, ss.1083-1091.

Yaşar BÜLBÜL, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul, 2010.

Ticaret ve Ziraat Nezaret Mecmuası, Kalem-i mahsusa müdüriyeti marifetiyle tertib edilmiştir, Altıncı Sene- 31 Ağustos sene 1331, Aded 54-52, İstanbul Matbaa-i Amire, 1331

GAZETE VE DERGİLER

Cumhuriyet, Sene: 11, Sayı:4284, 19 Nisan 1936.

Cumhuriyet, Sene: 11, Sayı:4286, 21 Nisan 1936.

Harb Mecmuası, Yıl:1, Sayı:14, Teşrinisani 1332

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sene: 40, Numro: 6, Nisan 1340

Kurun, Yıl: 20-2, Sayı: 6763-703, 6 İkciteşrin 1936.

Kurun, Yıl: 20-2, Sayı: 6764-704, 7 İkciteşrin 1936.

Resmî Gazete, 2 Şubat 1937, Sayı 3523, s.7622

SEKA Dergisi, Sayı:4, Şubat-1984.

SEKA Postası Yıl:5, Sayı:108, 15 Nisan 1961

Servet-i Fünun, 22 Temmuz 1309, Sene 3, Cilt 5, s.332

MİLLİ MÜCADELE’NİN İÇ CEPHESİ KOCAELİ

ADNAN SOFUOĞLU*

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de esasında içeriği çok daha önceden Foreign Office’de hazırlanmış olan, çok ağır şartları içeren 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi’ni imzaladı ve I. Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak ayrıldı. Türkiye’nin İtilaf Devletlerince parçalanması ve ele geçirilmesini içeren Mütareke Osmanlı Devletinin elini kolunu bağlıyor ve devleti aslî niteliklerinden yoksun bırakıyordu.¹

13 Kasım’da içinde bir Yunan zırhlısının da bulunduğu İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinden oluşan bir İtilaf Donanması İstanbul önlerine geldi. Bir müddet sonra Amerikan savaş gemileri de İstanbul’a gelecektir. 14 Kasım 1918’de İngiliz birlikleri İstanbul’a karaya çıktılar. Bunu Fransız ve İtalyan birlikleri takip etti. Bu donanma Mütareke’nin 1. maddesini gerekçe göstererek Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri tesislere el koydu ve İstanbul Boğazı ile hinterlandını denetim altına aldı. Bu tarihten sonra İstanbul Türk Kurtuluş Savaşı yanı sıra, Sovyet Rusya Balkanlar ve Orta Avrupa ile Arap bölgelerinde meydana gelen ve kendi aleyhlerine gördükleri gelişmelere karşı müdahale için askeri üs oldu.² Mondros Mütarekesi uygulaması çerçevesinde limanlar, ulaşım yolları ve haberleşme hatlarının denetimi kapsamında 15 Kasım’dan itibaren ise küçüklü büyüklü 48 parça gemiden oluşan bir İtilaf Donanması İzmit Körfezi’ne gelerek burada bulunan Türk Donanmasını enterne etti. Ardından İngilizler karaya asker çıkarıp şehri denetim altına aldılar. Bu sırada bir Fransız birliği de İzmit’te karaya çıkarıldı.³ Mütareke kapsamında Toros tünelleri ve Bağdat demiryolu ile birlikte Konya, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Adapazarı, Haydarpaşa demiryolu hatlarını, üzerinde güçlendirilmiş bölgeler kurularak denetim altına alındı. İstanbul Boğazı’nın hinterlandında bulunan ve oldukça stratejik bir bölge olan İzmit, Osmanlı başkenti İstanbul’u Anadolu’ya karayolu, demiryolu ve deniz yoluyla bağlıyordu. Anadolu’nun ihraç kapılarından biri olan İzmit bu bakımdan da hem sivil hem de askeri bakımdan önemli olan bir liman kentiydi.⁴

Yine Mütareke hükümleri çerçevesinde silahlar da teslim alındı ve 145000 tüfek, 1867 silah, 682 makineli tüfek teslim edildi. Bundan başka İstanbul silahhaneleri, Çanakkale silah depoları, Rus-Kafkas Ordularının Brest-Litovsk antlaşması sonrası çekilirken bıraktıkları Trabzon, Kars ve Batum silah depoları, Türk savaş sanayi işletmeleri ele geçirildi. Ayrıca İtilâf Dev-

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

1 Türk İstiklâl Harbi,(Bundan sonra (TİH) C.1, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1962, s. 33 v.d; Mondros Mütarekesi maddeleri için bkz. Alî Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948, s. 33-34 ve 66-68; Selahattin Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, C.1, Ankara, 1973, s. 10 v.d; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C. 3, K. 4, Ankara 1983, s. 742-746; A. M. Şamsutdinov, Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923, Çeviren: Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 26-30

2 Şamsutdinov, a.g.e., s. 31.

3 Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1973, s. 27; TİH, C. 1, s. 115-116; Rifat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit 1945, s. 66-68; Avni Öztüre, Nikomedia İzmit Tarihi, İstanbul, 1969, s. 159-160.

4 Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Ankara, 1974, s. 85; İslâm Ansiklopedisi, İzmit Maddesi, C. 5/2, İstanbul 1968, s. 1253; Ayrıca Milli Mücadele yıllarında demiryollarının durumu ile ilgili bkz. Ziya Gürel, Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk, Ankara, 1989; Adnan Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 16-18

letleri, Mütareke'nin istismara açık maddelerine dayanarak, I. Dünya Savaşı sırasında nüfus bölgeleri olarak paylaştıkları bölgeleri fiilen denetimleri altına almaya ve Osmanlı topraklarını işgal etmeye başladılar.⁵

Diğer taraftan Mütarekelerle sıcak çatışmaların bitimi sonrasında barış antlaşmalarının hazırlanması için 18 Ocak 1919'da Galip devletlerce yani itilaf devletlerince Paris Barış Konferansı toplandı. Konferansta dünya haritası yeniden düzenlenecek bu çerçevede yeni bir dünya düzeni kurulması planları Almanya yani Batı Avrupa'dan başlamak üzere ele alınacaktı. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının paylaşılması meselesi oldukça çetrefilli ve çatışmalı bir konu oldu. Konferansta Türkiye sorununun görüşülmesi Yunanistan'ın Türkiye üzerinde toprak isteklerinin incelenmesiyle başladı. Yunanistan 30 Ocak 1919'da Barış Konferansı'na bir muhtıra verdi. Yunanistan Başbakanı Venizelos 3-4 Şubat 1919'da Onlar Konseyi huzurunda taleplerini dile getirdi.⁶ İtilaf Devletler özellikle İngilizler Yunanlıların yanı sıra Türkiye'deki gayrimüslim unsurların taleplerine de olumlu yaklaşım göstermekteydiler. Bu durumdan cesaret alan gayrimüslim unsurlar, özellikle Rum ve Ermeniler var olan gizli cemiyet ve örgütlerine yenilerini ekleyerek yıkıcı ve bölücü faaliyetlere yöneldiler. Bu anlamda Kocaali Yarımadası ve çevresinde Rum ve Ermeni faaliyetleri gittikçe arttı ve genişledi.⁷

Bu arada Paris Konferansı'nda Yunan talepleri ile ilgili bir dizi görüşme ve gelişme sonrası 12 Mayıs 1919 günlü oturumda İtilaf Devletleri İngiltere, ABD, Fransa İzmir'in Yunanlar tarafından işgalini kararlaştırdılar. Ardından Yunan birlikleri 15 Mayıs sabahı İtilaf Devletleri gemilerinin koruması ve desteği altında İzmir'i işgale ettiler ve işgali İzmir şehri ile sınırlı tutmayıp genişlettiler. 15 gün zarfında tüm İzmir ve çevresi işgal edildi. Bu sırada Yunanlılar büyük bir katliama da imza attılar. Damat Ferit Paşa Hükümeti ilk etapta bu işgali doğru dürüst protesto dahi edemedi ve sessiz kaldı.⁸ Ancak bu işgal ülkede geniş bir infial uyandırdı. Başta

5 Şamsutdinov, s. 31-32; Anadolu'daki işgallerle ilgili bkz. Atatürk, M. Kemal, Nutuk, Cilt. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, s. 1.

6 Şamsutdinov, a.g.e., s. 43-44

7 Hüsâmettin Ertürk; Milli Mücadele'de Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri, ATASE Kitaplığı A/1/218, D. 449/A, s. 168-169; Sofuoğlu; Milli Mücadele Döneminde..., s. 26-31; Sofuoğlu; "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaali-Yalova-İzmir Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 28, S. 54, Ankara, Kasım, 2002, s. 795 v.d. Esasında Mondros Mütarekesi sonrasında diğer bölgelerde olduğu gibi İstanbul'un Anadolu kıyılarından başlayarak Şile, İzmit, Mudanya yöresine kadar uzanan bölgede Rum ve Ermeni örgütlerinin yönlendirdiği çeteler tedhiş hareketi içine girmişler ve belgeyi istikrarsız hale getirmeye çalışmaktaydılar. Halide Edip Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, İstanbul, 1985, s. 80; Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 26-28; Yüce, a.g.e., s. 65-68; Recep Karacakaya, Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878- 1923), İstanbul, 2001, s.154 v.d; Sofuoğlu, Kuvay-ı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, Ankara 1994, s. 42; Bunlara karşı Kocaali Bölgesinde, Kuvay-ı Milliye anlamında, Yahya Kaptan Küçük Arslan ve Büyük Arslan, Hacı Necati, Hafız Mustafa komutalarında toplam bin kadar kuvvet oluşmuştu. Ancak bunlar zaman zaman aralarında da çatışmaktaydılar. Karadeniz kıyılarında Akçakoca'dan Şile'ye kadar olan bölgede Ipsiz Recep ve Osman Bey'in sayısı oldukça yüksek birlikler bulunuyordu. Zonguldak ve Ereğli taraflarında Cevat Rifat Bey, Emin Bey, Murat Bey, Binbaşı Ethem Bey ve Sabri Bey komutalarında toplam beş bin kadar milli kuvvet bulunmaktaydı. Enver Behnan Şapolyo, Kuvay-ı Milliye Tarihi, Ankara 1957, s. 136-137; Şamsutdinov, a.g.e., s. 126

8 Şamsutdinov, a.g.e., s. 46-47; Alexander Anastasius Pallas, Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922), Çeviren: Orhan Azizoğlu, İkinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 40-41; "İzmir'in işgali ve notalar için bkz. M. Cemil Bilsel, Lozan, Birinci Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s.214 v.d.; Ahmet (Midillili), Türk İstiklal Harbinin Başında Milli Mücadele, Ankara 1928, s. 3-5. İzmir'in işgali ve diğer işgaller geniş bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne, Ankara 1959, C. 1, s. 87 v.d ile 122 v.d; Gothard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 69 v.d; TIH, C. 1, Kısım 1, s, 64 v.d; Sofuoğlu, Kuvay-ı Milliye Dönemi..., s. 89 v.d; Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, ss.131-142; İşgali protesto mitingleri için bkz. Kemal Arıburnu; İstanbul Mitingleri, İstanbul, 1975; Kazım Özalp, Milli Mücadele, C.1, Ankara, 1985, C. 1. s. 20-23; Damat Ferit Paşa hakkında bkz, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Cilt: 4, İstanbul, 1982, s. 2029-2094; Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s. 436-439.

İstanbul olmak üzere ülkenin birçok şehir ve kasabasında protesto mitingleri tertip edildi. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine işgali protesto eden telgraflar çekildi. İşgale karşı gelişen bu geniş halk hareketi sonunda Damat Ferit Paşa Hükümeti Paris Barış Konferansı'na işgali kınayan bir telgraf çekti ve ülkede düzenin sağlanabilmesi için Yunan birliklerinin İzmir'den çekilmesini istedi. Bunun dışında Padişah Vahdettin işgalden 11 gün sonra 26 Mayıs 1919'da Ülkenin geleceği konusunda karar vermek ve aynı zamanda ülkedeki galeyanı yatıştırmak üzere Şuray-ı Saltanat'ı toplantıya çağırıyordu. Bütün bu gelişmeler üzerine Paris Barış Konferansı Dörtler Konseyi Türk görüşlerini dinlemek üzere 30 Mayıs 1919'da Paris'e Türk heyetinin çağırılması kararını aldı. Konferans başladığından beri ilk defa galip devletlerin yenilen bir devlet heyetini bu şekilde daveti Damat Ferit Paşa Hükümeti ve taraftarlarınca çok olumlu karşılandı ve Hükümet halka özel bir çağrıda bulunarak İtilaf güçlerine karşı her türlü mücadeleye son verilmesini istedi. Esasında İtilaf Devletleri'nin bu girişimi ülkedeki galeyanı yatıştırmaya yani kamuoyunu aldatmaya yönelik bir girişimdi. Nitekim çağrı üzerine Dışişleri Bakanı A. Tevfik Paşa'nın da bulunduğu Sadrazam Damat Ferit Başkanlığı'nda bir Heyet 17 Haziran'da Paris'e varacak ve Damat Ferit Paşa Konferansı'na dört bölümden oluşan Türk tarafının taleplerini içeren muhtırasını sunacaktır. Ancak bu muhtıra dikkate alınmayacak ve Fransız Başbakanı Clemenceau İtilaf devletleri adına yaptığı bir konuşma ile geri çevrilecektir.⁹ Ardından ABD ile başının derde girmesini istemeyen İngiltere'nin de işine geldiğinden Dörtler Konseyi'nin kararıyla Türkiye ile yapılacak barış şartlarının görüşülmesi ABD'nin Osmanlı Devleti'nin bir kısmında manda kabul edip etmeyeceğinin tespitine kadar ertelenecektir.¹⁰

Bu gelişmeler yaşanırken ordu müfettişliği göreviyle 19 Mayıs 1919 da Samsun üzerinden Anadolu'ya geçmiş bulunan ve teslimiyetçi politikalarla bir yere varılamayacağını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, kendisi gibi düşünen arkadaşlarıyla Amasya'da bir araya geldi. Burada yapılan görüşmeler sonunda 22 Haziran 1919 da yayınlanan genelge ile de açıkça Milli Mücadele hareketi başlatıldı.¹¹ Ardından Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey 23 Temmuz 7 Ağustos tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi'ne katıldı. Bilahare tüm engelleme girişimlerine rağmen Amasya Genelgesi'nde belirttiği şekilde 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplandı. Bu kongrelerde ülkenin içinde bulunduğu durum ele alınarak ülkenin geleceği tartışıldı ve bir dizi kararlar alındı. Alınan kararları takip ve uygulamak üzere Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Heyet-i Temsiliye oluşturuldu. Kongre kararı gereği Sivas Valiliğine müracaatla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin bu cemiyete katılması, Milli Kuvvetlerin tek çatı altında toplanması ve Heyet-i Temsiliye'nin denetimine verilmesi için önemli adımlar atıldı.¹²

Bütün bu gelişmeler, başta İngilizler olmak üzere itilaf Devletleri'ni tedirgin etti. Özellikle İngilizler bu örgütlenmenin önüne geçip direnişin durdurmak için Osmanlı Hükümetini sıkıştırarak, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal İstanbul'a dönmesini istemeye başladılar. Esasında

9 Damat Ferit Paşa'nın muhtırası için bkz. Bilsel, a.g.e., Birinci Cilt, s.224 v.d.

10 Muhtıralar ve gelişmeler için bkz. Bilsel, a.g.e., Birinci Cilt, s. 222 v.d.; Gökbilgin, a.g.e., s. 93-95; Sömürgeler üzerinde manda sistemini destekleyen, manda verecek devleti tespit etmek için de yerli halk arasında referandum yapılması görüşünü ortaya atan ABD, referandum sonucuna kadar Türk sorununun Paris Barış Konferansı'nda görüşülmesini istemediler. Şamsutdinov, a.g.e., s. 45 v.d.

11 Mazhar Müfit Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 1, Ankara, 1986, s.219; Bilal N. Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.1, Ankara, 1973, s. 239; Amasya Genelgesi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk; a.g.e., Cilt. 1, s. 30 v.d.; Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s. 75-76 .

12 Bu konularda geniş bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal; Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1974; Uluğ İğdemir; Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1986;; Vehbi Cem Aşkun; Sivas Kongresi, İstanbul, 1963; Mahmut Goloğlu; Sivas Kongresi, Ankara, 1969, s. 65 v.d.; Cebesoy; a.g. e., s. 183; Kansu; a.g.e., Cilt: 1, s. 218 v.d.; Atatürk; a.g. e., C.1, s. 86 v.d.

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gelişen bu milli Mücadele hareketi, o sırada hükümette bulunan Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni de tedirgin etmekteydi. Nitekim Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırarak, Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrıya uymaması üzerine de görevinden azledilecek, bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa askerlik görevinden istifa edecektir. Esasında Damat Ferit Paşa Hükümeti ve ona destek veren çevreler, Mondros Mütarekesi sonrası işgallere ve hak ihlallerine karşı ülke genelinde oluşturulmaya başlanan Kuvay-ı Milliye, Müdafı Hukuk ve benzeri teşkilatlanmaları, İttihatçı teşkilatlanma olarak görmekteydi ve bu örgütlenmelere karşı faaliyetlerini daha da şiddetlendirmişti. Bu çerçevede başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere tüm Milli Mücadele'ye katılanlar gerek Damat Ferit Paşa Hükümeti ve taraftarlarınca ve gerekse İtilaf Devletleri özellikle İngilizler tarafından kesin olarak tasfiye edilmesi gereken kişiler olarak görülmekteydi. Nitekim Dâhiliye Nazırı Adil Bey 23 Temmuz 1919'da Trabzon Valisi'ne Ardından 26 Temmuz'da bütün valilere telgraf göndererek Kuvay-ı Milliye karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Diğer taraftan halk nazarında itibarlarını sarsmak dolayısıyla etkinliklerini kırmak amacıyla Milli Mücadele liderleri, "İttihatçılık"la, "İttihatçı kalıntıları" olmakla suçlandılar. O sırada ülkeyi I. Dünya Savaşına sokarak milletin istikbaliyle oynadıkları suçlamasının yanı sıra liderlerinin de Mütareke sonrası ülkeyi terk etmiş olmaları dolayısıyla İttihat ve Terakki halk nazarındaki itibarını oldukça yitirmiş görünüyordu. Bu suçlama fazla etkin olmayınca bu sefer Bolşeviklikle suçlanacaklardır.¹³

Bütün bu girişimler Kuvay-ı Milliye'ye daha doğrusu Milli Mücadele hareketine karşı bir iç cephenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Ali Fuat Paşa Milli Mücadele'ye karşı işgalci güçlerin yani İtilafların alacakları siyasi tavrı şöyle açıklamaktadır. "...Ankara'da yeniden kurulacak olan milli idare ve hükümetin üç düşman ile karşı karşıya geleceğini düşünmüştük. Bunlardan biri dâhili, diğer ikisi ise harici idi. Dâhili düşmanlarımız malumdu. Damat Ferit Paşa ile taraftarları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Entelicens servisinin vatan hainleri, mürteciler ve mukabil ihtilalcilerden toplayabilecekleri kuvvetlerle Ankara'da yeni bir milli idarenin kurulmasına ve bu idarenin bir ordu tesis etmesine mümanaat edeceklerdi. Bu hainane hareketleri esnasında İngiliz kuvvetlerinin yakından veya uzaktan himayesine mazhar olacakları şüphesizdi. Dâhili düşmanların üç istikamette Ankara üzerine yürüyebilecekleri düşünülmüştü.

Birincisi: Düzce-Bolu-Beypazarı-Ankara,

İkincisi: Kastamonu-Ankara,

Üçüncüsü: Yozgat- Ankara'dır."¹⁴

İsmet Paşa (İnönü) Milli Mücadele'ye katıldığı sıradaki durumu şöyle anlatıyor.

"Genelkurmay Başkanı olarak vazifeye başladığım zaman memleket askeri bakımdan iki

13 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (Bundan sonra HTVD) Sayı: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1952, Vesika No: 15 ve 17. Gelişmelerle ilgili bkz. Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, Yıl 2006, ss. 1-33; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele -Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 344-346; Mevlanzade Rifat, İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İç Yüzü, Yedi İklim Yayınları, İstanbul 1993, s. 252-254. Kansu, a.g.e., Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 219-220; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk-İttihat ve Terakki", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz-1989; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 104-106.

14 Cebesoy bu durumun gerekçesini "Konya ile Balıkesir vilayeti dâhilinde ayaklandırılacak olan mukabil ihtilalciler vasıtasıyla Yunan ordusu karşısındaki milli müfrezelerimiz arkalarından vurulmak istenecekti." şeklinde açıklıyor. Cebesoy, a.g.e., s. 284

cephe karşısında bulunuyordu: İç cephe ve dış cephe. İç cepheyi içerdeki isyanlar açmıştı. Daha meclis açılmadan evvel, epeyce zaman evvel, birçok yerde vakit vakit isyanlar olmuştu. Meclis açıldığı günlerde bu isyanlar büyük ölçüde yayılmaya başladı...İstanbul'da hükümet Damat Ferit Paşa Hükümetiydi. Damat Ferit Paşa Hükümeti İtilaf Devletleri ile Büyük Millet Meclis aleyhine içli dışlı olarak beraber çalışıyordu... (bu duruma etkin olan) asıl sebep, (İtilaf Devletleri'nin ülke içinde) gördükleri manzaranın onları Türk milletinin içeride birbiri ile vuruşa vuruşa nihayet çöküp dağılacağı intibasını kesinlikle vermiş olmasıdır."¹⁵

İtilaf Devletleri'nin iç cephe ile varmak istedikleri hedef, bir iç savaşla TBMM'nin açılışını ve çalışmalarını engellemek Milli Mücadele hareketini etkisiz kılmaktı. Bu girişimlerinde İngilizler Rusya'da Bolşeviklere karşı uyguladıkları ama başarısız oldukları yöntemi şimdi tekrar Türkiye'de yürürlüğe koymak istiyorlardı.¹⁶

İşte bu ortamda yukarıda da değindiğimiz gibi Kocaeli jeopolitik ve jeostratejik olarak çok önemli bir bölge olan Kocaeli bölgesi Milli Mücadele döneminde önemli bir iç cephe halini almıştır.

Kocaeli bölgesi, hem İtilaf Devletleri özellikle İngilizler tarafından hem de Milli Mücadele karşıtı olan İstanbul Hükümetleri ile onları destekleyen güçler tarafından Anadolu'ya gerçekleştirilecek müdahalelerde bir basamak ve yığınak bölgesi olarak kullanılacaktır.

Nitekim başta Damat Ferit Paşa Hükümetleri olmak üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri, Teali İslam, Askeri Nigeşban ve Kızıl Hançerliler Cemiyeti gibi Milli Mücadele'ye karşı olan muhalif guruplar da anlaşarak Cemiyet-i Ahmediye adıyla bir cemiyet teşkil etmişlerdi. Bu cemiyet; Anadolu'da Kuvay-ı Ahmediye teşkilatı oluşturup Kuvay-ı Milliyeye karşı cihat ilan edecekler, ilk etapta Biga'da teşkilatlarını tamamladıktan sonra Gönen'i elde edecekler, bilahare Bursa'daki teşkilatı genişleterek Adapazarı ile birleştireceklerdi.¹⁷

Nitekim bu cemiyet, planları çerçevesinde propaganda yapmak ve örgütlenmek maksadıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerine bu arada çok önem verdikleri İzmit ve Adapazarı bölgesine sadık adamlarını gönderdi.¹⁸

Nitekim daha Ekim 1919'da Maslup Kâzım'ın kardeşi Hikmet İstanbul'dan aldığı talimat ile Adapazarı taraflarına gelip faaliyet geçti. Bunun yanı sıra daha önce subaylıktan atılma Manyaslı Bekir, çok miktarda para ve talimatla İstanbul'dan Adapazarı, Hendek ve Düzce yöresine gelerek, yörenin ileri gelenleriyle irtibat kurdu ve Milli Mücadele Hareketi aleyhine propaganda bulunup teşkilat yapmağa başladı. Bu girişimler sonucunda İzmit, Adapazarı, Hendek ve Düzce yöresinde Milli Harekete karşı ilk muhalif hareketler ortaya çıktı.¹⁹

15 İtilaf Devletleri'nin bu şekilde davranmalarının bir sebebini de İnönü şöyle açıklıyor. " ... Onlar kuvvet sevk ederek Anadolu hareketini bastırmaya pek meyilli değillerdi. Gerçi bunu zaman zaman denemek istediler. Fakat Birinci Dünya Harbinin ağır yorgunluğundan ve ıstıraplarından sonra, Anadolu'ya muntazam kuvvetler sevkine kendi milletlerinde yeni bir sefer gözüyle bakılıyordu. Bu bakımdan Anadolu'ya muntazam kuvvet göndermeyi mümkün görmüyorlardı." İsmet İnönü, Hatıralar, Yayına Hazırlayan, Sabahattin Selek, 1. Kitap, Ankara, 1985, s. 198.

16 Şamsutdinov, a.g.e., s. 135-139

17 Cebesoy, a.g.e., s.298

18 Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 61 v.d.

19 Bu girişimi Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey, Adapazarı'nın ileri gelenlerinin yardımıyla engelleyip ilk etapta etkisiz kılacaktır .Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 64-67; Atatürk, a.g.e., Cilt 1, s. 257 ve C. 3, belge 162-165-166 -170 a.b.c. ve 174; Kenan Esengin, Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar, İstanbul, 1975, s. 84-85; Nizamettin Karacabe, Türk Ulusal Savaşının İlk Parçası, İstanbul, 1940, s.140

Ama bölgedeki asıl etkili muhalif girişim 1920 Şubat aylarından itibaren ortaya çıkacaktır.

Şöyle ki, bu sırada Osmanlı Devleti'ne imzalatılacak antlaşmanın hazırlanması için İtilaf Devletlerince Şubat 1920 Londra ve Nisan 1920 San Remo Konferansları tertiplenmişti. Şimdi Misak-ı Milli'ye aykırı olacağı daha başından belli olan bu antlaşmaya karşı tavır alacağı kesin olan Milli Mücadele Hareketi'ni etkisiz kılmak ve aynı zamanda antlaşmayı İstanbul Hükümeti'ne imzalatabilmek için bir takım girişimlerde bulunacaklardır.²⁰

Nitekim İtilaf Devletleri Bu süreçte 17 Şubat'tan 31 Mart'a kadar Bab-ı Âli'ye beş nota vermişlerdir. Baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart'ta İstifa etmiştir. Yerine gelen Salih Paşa Hükümeti de baskılara maruz kalmıştır. Bu arada İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ederek Meclis-i Mebusan'ı basmış ve Milli Hareket yanlısı önde gelen bazı mebusları tutuklamışlardır.²¹ Ayrıca İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, Salih Paşa Hükümeti'ne biri 26 Mar, diğeri 31 Mart'ta olmak üzere, Kuvây-ı Milliye'nin resmen red ve mahkûm edilmesi talebini içeren iki nota vermişlerdir. Hükümet 29 Mart'ta bu notalara, bu hareketlerin meşru hakların savunulması olduğu cevabını verince, bu cevaptan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J De Robeck Mustafa Kemâl Paşa'nın red ve mahkûm edilmesini değil onaylandığı anlamını çıkarmıştır. Bu arada Hükümet 1 Nisan'da da uzun bir nota ile işgal kuvvetlerince yapılan hukuka aykırı uygulamalar protesto etmiştir.²² Bu protesto ile aynı zamanda Salih Paşa Hükümeti istifa niyetini de ortaya koymuştur. Nitekim bu baskılar karşısında Hükümet 2 Nisan'da istifa edecektir.²³ Salih Paşa yerine 5 Nisan'da Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hakkından gelinmesi ve sulh ve sükûn tavsiyesini içeren İradesi ile dördüncü defa Sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Paşa ilk iş olarak daha önceki Hükümetleri döneminde olduğu gibi, Milli Harekete karşı şiddet ve baskı politikasına yönelmiştir.²⁴

Bu süreçte 18 Mart'ta Meclis-i Mebusan'ın tatili sonrası Ankara'da TBMM'nin açılması için çalışmaların başlatılmıştı. Şimdi Hükümet ve onu destekleyenler TBMM'nin faaliyete geçmesini önlemek istiyordu.²⁵

Bu çerçevede Sadrazam Damat Ferit Paşa ilk iş olarak 7 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. De Robeck ile görüştü ve Milli Harekete karşı destek istedi.²⁶ Hemen akabinde Anadolu'daki vilayet, mutasarrıflık ve sancaklara yeni atamalar yapıldı. 9 Nisan'da Ahmet Anzavur Mir-i Miranlık (Saadetlu Paşalık) rütbesi ile tekrar Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığına, görevinden alınan Kocaeli Mutasarrıfı Suat Bey'in yerine ilk etapta gayri resmi olarak, daha önce Ahmet Anzavur'un İzmit mutasarrıf yardımcılığını yapmış olan ve Milli harekete şiddetle karşı olan İbrahim Hakkı getirildi. Bu kişi bilahare 28 Nisan'da da vekâleten tayin edildi.²⁷ Yine

20 Barış Antlaşmasının (Sevr) hazırlanışı bkz. Bilsel, a.g.e., s. 296 v.d.

21 İşgal süreci sonraki gelişmeler için bkz. Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 335 v.d.

22 Notalar için Bkz. Bozkurt, a.g.e., s.377-378

23 Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili..., s. 151-153 ve Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 91-96

24 Bozkurt, a.g.e., s. 378- 380; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 2. Cilt Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984, s.410. , Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili..., s. 153

25 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İştiklerim, Ankara, 1984, s. 124-125; İnal, a.g.e., s. 2053; TBMM'nin açılması ile ilgili gelişmeler için bkz. Atatürk, a.g.e., Cilt 1, s.421-422.

26 Bozkurt, a.g.e., s. 378-380

27 Sofuoğlu, Kuvay-ı Milliye..., s.327; TİH, C. 2, 2. Kısım, Ankara 1965,s.104; Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s.86- 87; Ş. Can Erdem, "İbrahim Hakkı Beyin İzmit Mutasarrıflığı",Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, C. 3, Sayı 5. İstanbul 2004; Kâmil Erdeha, "İzmit Mutasarrıflığı III ve IV, C. VII, Sayı 50 ve 51, Ocak- Mart ve Nisan-Haziran Ankara 1978; HTVD; Sayı: 35, Belge 874

Ahmet Anzavur bir İngiliz torpidobotuyla 9 Nisan'da Bandırma'ya çıkarıldı. Anzavur ve adamları anarşiyle savaş

9 Nisan'da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin yanı sıra özellikle İzmit ve Adapazarı yöresinin Saray'a yakın olan ileri gelenleri İstanbul'a davet edildi. Kendilerinden sadakat yemini alındı. Hükümet 10 Nisan'da, Milli Hareketi fitne ve fesat hareketi olarak niteleyen ve Kuvay-ı Bağiye şeklinde sert ifadeler içeren bir genelge yayınladı.²⁸ Aynı gün bu genelge çerçevesinde, lider ve taraftarlarının öldürülmelerinin şer'an uygun olduğu ifadelerini içeren, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Fetvası yazıldı ve 11 Nisan'da yayımlandı.²⁹ Bu arada Padişah'ın fermanı 11 Nisan itibarıyla yeniden yayımlandı. Bu fetva ve genelgelerle, broşürler özel kur-yelerle Anadolu'ya bu arada tabi olarak İzmit, Adapazarı bölgesine gönderilip dağıtıldı.³⁰ Bu arada İngiliz Muhipleri Cemiyeti Mili Hareket karşıtı çalışmalarını hızlandırdı. Bu cemiyetin faaliyetlerine Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Nigehbancılar ve Kızılhançerliler de katıldı.³¹

Bu gelişmelerin ve girişimlerin sonucu olarak 13 Nisan 1920'de Milli Mücadele hareketine karşı İstanbul Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce yönlendirilen ve İngilizlerce de desteklenen İstanbul Genelkurmay subayı olan Hayrı Bey'in teşvikleriyle Düzce merkezli bir isyan başladı ve hızla bölgeye yayıldı. Sayıları 4000'e varan ayaklanıcılar Düzce'yi basarak hapishaneyi boşalttılar çatışma ile oradaki süvari müfrezesinin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarını ve zabitlerini hapsedtiler. Bunlar Ankara üzerine yürümeye hazırlanıyorlardı. Nitekim ayaklanma kısa sürede Hendek, Gerede, Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu şekilde Ankara'ya karşı yapılan isyanlar ve irtica hareketleri Balıkesir'in kuzeyinden başlayarak Ankara'nın yakınlarına kadar yayıldı ve tehlikeli bir iç savaş boyutuna ulaştı. Bu arada İngilizler isyancıları desteklemek için 24 Nisan'da Kuvay-ı Milliye'nin en geniş faaliyet gösterdiği alanlardan biri olan Şile'ye asker çıkarmışlardı.³²

propagandasıyla etrafına topladığı bin kişilik gurupla Balıkesir, Gönen ve Manyas çevresinde etkinlik oluşturdu. Bir ara Bursa bile tehdit altına girdi. 21 Nisan'da Bölgedeki Kuvay-ı Milliye birlikleri, Çerkez Ethem'in Kuvay-ı Seyyare ve Sarı Efe Edip birlikleri ile 184. Alay birliklerinin birlikte gerçekleştirdiği harekâtle Anzavur'u bozguna uğrattı. Ahmet Anzavur ve adamları İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Şamsutdinov, a.g.e., s. 137. Geniş bilgi için bkz. Zühtü Güven, Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha İstanbul 1948, s. 106 v.d.

28 Bozkurt, a.g.e., s. 381

29 Bozkurt, a.g.e., s. 382

30 Sarıhan, a.g.e., 2. Cilt, s. 416-418 ve Cilt 3, s. 19-20; Jaeschke Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili..., s. 153 ve Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi..., s. 97-98; İnal, a.g.e., s. 2056-2057; Bilal Şimşir, a.g.e., C.2, Ankara 1979 s. 42; TİH, C. 6, Ankara 1964, s. 323, ek. 8; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, s. 60; Ali Fuat Paşa hatıralarında Milli Mücadele'ye karşı yapılan menfi propaganda şunları söylemektedir; "24. Fırkanın Eskişehir'de toplanmış olan üç bin mevcutlu ikinci piyade alayını 6 Nisan'dan itibaren trenle Eskişehir'den Bilecik'e nakle başlanmıştır. Buradan Bursa'ya kara yürüyüşü ile gidilecekti... Alayın birinci taburu bin mevcutlu Bilecik'ten hareket etmiş olmasına rağmen Bursa'ya ancak yüz elli mevcutla gidebilmişti. Neferler Bilecik Bursa arasında firar etmişlerdi. İkinci tabur da aynı akıbete uğramıştı. Bunun üzerine fırka kumandanlığı Bilecik Bursa arasında bazı tedbirler almak lüzumunu duymuştu. Zabıtlardan beş altı kişi nefer elbisesi giyerek Bilecik'e kadar gidecekler ve orada üçüncü taburun arasına karışarak firar hadisesinin sebeplerini araştıracaklar ve firara mani olmağa çalışacaklardı... Zabıtların anlattıklarına göre bütün yol boyunca köylü ve hoca kıyafetli bir çok sahte kimseler askerlerin içlerine karışıyor, Anzavur ve maiyeti padişahın Müslüman askeridir. Onlara silah atanlar katil ve padişaha asi olurlar diye geniş propagandalarla neferleri firara teşvik ediyorlarmış. Bu sahte kıyafetli adamların kurdukları merkezler dağıtılmış ve elebaşları da yakalanmıştı." Cebesoy, a.g.e., s. 350-351; Ahmet İzzet Paşa da hatıralarında; "...Milli Mücadelecileri, padişah iradesi ve fetvalarla engellemek ve kötölemek, mücahitleri sultana karşı ayaklanmak suçuyla itham etmek, Mebuslar Meclisini zabıta kuvvetleri vasıtasıyla kapamak, İstanbul'un işgali günü yapılan mezalim ve tutuklamalar yetmiyormuş gibi, bir hayli hamiyetli mebusu İngilizlere tutturup sürgün ettirmek, ondan sonra yayımlanan Hattı-ı Hümayun ve beyannameleri halkın gözünde bütün sorumluluğu Zat-ı Şahaneye yükletecek bir şekilde kaleme almakla hem padişaha ihanet hem de meşrutiyet hükümlerine açıkça muhalefet etmek gibi kötülük ve alçaklıklar...Ferit Paşa ve çevresi ise el altından bütün Anadolu'yu Müdafaa-ı Milliye aleyhinde tahrik, İstilacı düşmana teslim olmaya teşvik ve casuslar göndererek, paralar saçarak müdafaa cephesinin arkasında ve yanlarında Konya, Zile, Bolu, Adapazarı yörelerinde ayaklanmalar, karışıklıklar çıkarmıştır...Yunan kuvvetlerinin önünde Ulema kılığında bir takım reziller sevk ettirerek, Yunan askerinin halife kuvveti olduğunu ve karşı konulmamasını halka telkin ettirmiş olduğu rivayet edilen şeyler arasındadır." demektedir. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, II. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 78-79.

31 İngiliz Muhipleri ve Sait Molla'nın faaliyetleri için bkz. Atatürk, a.g.e., Cilt.1, s. 292 v.d.

32 Atatürk, a.g.e., cilt 2, İstanbul 1981, s. 442 v.d; Cebesoy, a.g.e., s. 350; Şamsutdinov, a.g.e., s. 135-139.

Düzce merkezli isyan bu şekilde bir gelişme gösterirken Damat Ferit Paşa General Milne'den aldığı izinle 14 Nisan 1920'de Anzavur'a katılmak ve fetva ile genelgesi içeren mektupları iletmek üzere 22 subay gönderdi. Kendisinden Bursa'nın işgal edilerek Yalova'da bulunan İbrahim Bey'e katılması, bilahare İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı ile görüşerek üç kuvvetin birlikte Eskişehir'i ve demiryolunu ele geçirmesi istendi. Ayrıca Kendisinden halkın elde edilmesi için her türlü tedbirin alınması da istenmekteydi.³³

Şimdi Ankara için en önemli iş en kısa zamanda en geniş ölçüde çıkarılan bu dâhili isyanları derhâl bastırmak, asayişin temin etmek, hükümeti oluşturup otoritesini mümkün kılmak işiydi.³⁴ Bu çerçevede Ankara elindeki tüm kuvvetleri harekete geçirdi ve Ali Fuat Paşa Geyve-Adapazarı, Refet Bey Bolu-Düzce bölgelerine asayişin sağlanması üzere görevlendirdi.³⁵

Anadolu'da dolayısıyla üzerinde durduğumuz bölgede bu karışıklıklar sürerken, Damat Ferit Paşa Hükümeti asayişin temin etmek adı altında Milli Harekete karşı harekâta bulunmak üzere Kuvayı İnzibatiye teşkiline gitti. Bunun için 18 Nisan'da hazırlanıp onaylanan kararname 24 Nisan 1920'de Takvim-i Vekayî'de yayımlandı ve İngilizlerden sağlanan destekle Dâhiliye ve Harbiye Nezâretleri'ne bağlı subaylar, görevliler ve emekli olanlarla gönüllülerden Kuvayı İnzibatiye birlikleri oluşturulmaya başlandı. İstanbul'un her tarafında mahalle muhtarlarından Kuvayı İnzibatiye'ye gönüllü asker yazılması istenildi.³⁶ Nitekim bu doğrultuda İzmit Mutasarrıfı İbrahim Bey Adapazarı'na gelerek Padişah'ın selamını tebliğ etti ve 150 lira maaşla Kuvayı İnzibatiye için gönüllü kaydetmeye başladı. Ayrıca Kuvayı İnzibatiye sevk edilemeyecek yerlerde, kararname hükümlerine uygun olarak kurulacak olan gönüllü kıtalar hakkında, memleketin dört bir tarafına gerekli işlemlerin yapılması için tahrirat gönderildi.³⁷ Bu girişimler sürerken Kuvayı İnzibatiye Kumandanlığına da ordu kumandanı yetkisiyle eski Harbiye nazırı Süleyman Şefik Paşa getirildi. Kendisine aynı zamanda direkt Harbiye Nezâretleri'ne bağlı olarak İzmit'te "İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanlığı" adıyla kurulan birimin kumandanlığı da verildi. Vazifesine dair talimatname, 2 Mayıs 1920'de Damat Ferit Paşa tarafından Padişah'a arz edildi. Aynı gün Süleyman Şefik Paşa ve Kurmay Heyeti İstanbul'dan İzmit'te gelerek Yavuz Zırhlısını karargâh yaparak yerleşti. Ayrıca 26 Nisan'da da, Anadolu'da kontrolü sağlamak gayesiyle "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumilik" kuruldu. Başına da yüksek maaşla Müşir Zeki Paşa tayin olundu. Zeki Paşa ilk iş olarak halkı İstanbul Hükümeti etrafında kenetlenmeye davet eden ve ihtirasları peşinde koşanları kanunun pençesine teslim edeceğini belirten bir bildiri yayımladı.³⁸

33 Bozkurt, a.g.e., s. 383

34 İsmet İnönü hatıralarında gelişmeleri şöyle değerlendiriyor; "Buna karşılık, hadisler göstermiştir ki, Meclis açıldıktan sonra İtilaf Devletlerinin ve İstanbul Hükümetinin Damat Ferit Hükümetinin, başlıca hedefleri olmuştur. 1920 Nisanından bu senenin nihayetine kadar sekiz on ay zarfında düşman taarruzu ile iç isyanlar bir yerden kumanda edilir şekilde intizamla idare olunmuştur... İç ve dış hareketler, birbirinden çok uzak mesafelerde, fakat yekdiğerleriyle ahenkli olarak muntazam bir şekilde işlerdi." İnönü, a.g.e., 1. Kitap, s. 199-200.

35 Atatürk, a.g.e., Cilt 1, s. 429; Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, İstanbul, 1942, s. 113 v.d.; Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele, İstanbul, 1987, s. 63; Kâzım Aras, İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi'ndeki Harekât, 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı, İstanbul, 1936, s. 9; TIH; C. 6, s. 63; Kazım Özalp, Milli Mücadele, C.1, Ankara 1985, s.116; Cebesoy, a.g.e., s. 378; TIH; C. 6, s. 96; Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 89 v.d.

36 Bozkurt, a.g.e., s. 386; Karabekir, a.g.e., s.663.

37 Atatürk, a.g.e., Cilt 2, s. 444; Günay Çağlar, Kuvây-ı İnzibatiye, https://www.google.com.tr/search?q=Kuvay%C4%B1+%C4%B0nzibatiye+C%C3%BCnay+%C3%87a%C4%9Flar&gws_rd=cr,ssl&ei=73SpWKCpD8rda-rDsZgD

38 Ancak Paşa bilahare başarısız olması ve Ahmet Anzavur'la çatışması üzerine, İstanbul'a çağrılacak, bunun üzerine Paşa 21 Mayıs'ta İzmit'ten ayrılacaktır. Ardından 10 Haziran'da da görevine son verilecektir. Sarıhan, a.g.e., s.27; İlhami Soysal, 150'likler, İstanbul 1988, s.290 Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 79; HTVD, Sayı 35, Belge 874; Müfettiş-i Umumiliği Kararnamesi için bkz. Sofuoğlu, Kuvayı Milliye..., s. 342 v.d Kuvayı İnzibatiye Kararnamesinin orijinal

Bu arada hazırlığı tamamlanan Kuvay-ı İnzibatiye'nin ilk birlikleri 4 Mayıs'ta İzmit'e getirildi. Ardından hazırlanan diğer birlikler takip etti. Bu birlikler 8 Mayıs'ta karaya çıkarıldılar. Çadırılı ordugâha yerleşen birlikler ileri güvenliği sağlamak üzere, bir top ile 4'ü ağır 7 makineli tüfek desteğinde 12 subay ve 175 erden oluşan bir birliği Sapanca'ya gönderdi.³⁹

Bu hazırlıklar sürerken 11 Mayıs'ta Birinci İdâre-i Örfiyye Mahkemesi Mustafa Kemâl Paşa ile arkadaşları hakkında idam kararı verdi. Bu karar 24 Mayıs'ta Padişah tarafından onaylandı.⁴⁰

Bu sırada Balıkesir bölgesinde bozguna uğrayıp İstanbul'a dönmüş bulunan Ahmet Anzavur, 26 Nisan'da Damat Ferit Paşa ile görüşükten "Kuvay-ı Muhammediye Umum Kumandanı" unvanı ve kendisine verilen 55 bin lira parayla yakın adamları beraberinde olduğu halde 8 Mayıs'ta İzmit'e geldi. Derhal propaganda ve adam toplama faaliyetlerine girişti. Bilahare Anzavur bölgede toplamayı başardığı bin kişiyi bulan kuvvetiyle, önce Adapazarı'nı ve Kandıra'yı işgal etti. Sonra Milli Kuvvetlerin Karargâhı Geyve Boğazı üzerine şiddetli bir taarruzda bulundu. İki gün süren şiddetli çarpışmaların sonunda Kendisi de yıkılan atının altında kalıp bacağından yaralanarak büyük zayıyla Adapazarı'na çekildi. Ardından 23/24 Mayıs'ta İstanbul'a gitti. Bu şekilde Anzavur sahneden çekildi.⁴¹

Bu arada bölgedeki karışıklığı ve isyanı bastırmak üzere görevlendirilen Ali Fuat Paşa, Bursa'dan Milli Hareketin karargâhı Geyve'ye geldi ve bir harekât planı hazırladı. Bilahare hazırlanan plan doğrultusunda Bölgeye kaydırılmış olan Çerkez Ethem'in Kuvay-ı Seyyaresi'nin de desteğiyle 23 Mayıs'ta isyancılara karşı harekât başlatıldı. Kısa sürede çok geniş sahaya yayılmış olan Düzce merkezli isyan bölgesinde kontrol sağlandı.⁴²

Bu gelişmenin ardından bu kez 11 Haziran'dan itibaren hazırlığa girişen Kuvay-ı İnzibatiye Birlikleri Milli Kuvvetlere karşı 14 Haziran sabahı İzmit-Sapanca şosesi üzerinden taarruza geçti. Ancak buna karşı hazırlığını yapmış bulunan Alı Fuat Paşa komutasındaki Milli Kuvvetler de aynı günün sabahı erken saatlerinde baskın şeklinde karşı taarruza geçtiler. Bu taarruz karşısında İnzibat Birlikleri önemli bir direniş göstermeden çekildiler ve bu sırada bir kısım

metni için ise bkz aynı eser ekler bölümü, Ayrıca bkz. Takvim-i Vakayı, 24 Nisan 1920, No: 3835; Atatürk, a.g.e., Cilt 2, s. 445-446; Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s. 266 v.d; Murat Bardakçı, Şahbaba, İstanbul, 1998, s. 176-179; Süleyman Şefik Paşanın görev ve yetkileri içeren talimatname sureti için bkz. HTVD, Sayı: 51 Belge 1174; Bozkurt, a.g.e., s. 386-387

39 Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 98-102; TIH, C: 6, s. 119-123; Esengin, a.g.e., s. 105-106; Apak, a.g.e., s. 140 v.d.

40 Sarıhan, a.g.e., Cilt 3, s. 40. Akandere, a.g.m., s. 34-37

41 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969, s. 666; Bu son gelişmeler üzerine İzmit Mutasarrıfı Bölgede sıkıyönetim ilan edecek, Suphi Paşa da "Divan-ı Harbi-i Örfi" üyelerinin acilen tayin edilip, İstanbul'dan İzmit'e gönderilmesini isteyecektir. Bu gelişmeler olurken Anzavur ve taraftarlarının İstanbul'a başarı telgrafları çekmişlerdir. Bunun üzerine 20 Mayıs'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi Kiraz Hamdi Paşa İzmit'e gelmiştir. Ancak durumun bir başarı değil tam aksi olduğunu gören Heyet büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. bkz. Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 106 v.d.

İsmet İnönü Hatıralarında Anzavur hakkında şunları söylemektedir. "Anzavur İstanbul Hükümetinin başlıca vasıtası. Jandarmadan yetişme bir insan. İstanbul Hükümetinden aldığı vazifeye nerde Yunanlılara karşı bir müdafaa kurulmuş ve bir Kuvay-ı Milliye teşkilatı meydana gelmişse, bunlara taarruz etmek için harekete geçer, şekavet yapar, sonra bir şaki gibi muntazam kuvvetler tarafından takip edilmeye çalışılır... Kuvay-ı İnzibatiye ve Anzavur padişah namına hareket ediyorlardı... Anzavur'un Marmara'nın güney bölgesinde Bandırma havalisinde üst üste iki defa harekete geçmesinde başka maksatlar da vardı. Açıkçası Anzavur harekâtı Çanakkale Boğazı'nı elde bulundurmak, istihkâmları arkadan temin etmek ve Çanakkale bölgesindeki İngiliz, Fransız depolarını emniyet altına almak için İngilizler tarafından ihdas olunmuştur. Atatürk meselenin bu tarafına çok ehemmiyet vermiş ve Anzavur'un ikinci isyanı başladıktan sonra bir beyanname ile halkı uyarmak istemiştir." İnönü, a.g.e., 1. Kitap s. 201-202

42 Fazla bilgi için bkz. Cebesoy, a.g.e., s. 383 v.d; TIH, C. 6, s. 124 v.d; HTVD, Sayı: 72, Belge 1561; Apak, a.g.e., s. 142.

İnzibat kuvveti de Milli Kuvvetlere katıldı. Buna mukabil Kuvay-ı İnzibatiye Topçu birliği bir kısım subaylarının gayretiyle Milli Kuvvetler üzerine şiddetli bir şekilde ateşe devam etti, ama bir netice almaları mümkün değildi. Nitekim İnzibat topçusunun bir kısmı geri çekildi. Bir kısmı da diğer birlikler gibi Milli Kuvvetler tarafına geçti. Bu taarruz sırasında Milli Kuvvetlere ateş açmış olan İngiliz Kuvvetlerinin de karşı ateşle İzmit tel örgü içerisine kadar çekilmeleri sağlandı. Bu arada Milli Kuvvetlere katılmayıp İzmit'e çekilen Kuvay-ı İnzibatiye birlikleri ise 15 Haziran'dan itibaren İngilizler tarafından silahları alınarak gemilerle İstanbul'a gönderildi. Böylece bir iç cephe teşkil eden bölgede Milli Kuvvetler şimdilik kontrol ve denetimi sağlamış bulunuyorlardı.⁴³

Şimdilik diyorum çünkü Adapazarı, Hendek ve Düzce bölgesi Temmuz ayından itibaren yine karışacaktır.

Bu da esasında bölgede yeni gelişmelerin habercisiydi. Nitekim İzmit'e yeni birlikler getiren İngilizler, 10 Temmuz'da bir adet tayyare eşliğinde bir tabur kadar kuvvetle, yerine atanan Abdulvahap Bey'i İzmit'e sokmayıp adeta Mutasarrıflığı gasp eden İbrahim Hakkı Bey'in yardımıyla İzmit'in hemen hinterlandında karışıklıklar çıkardılar. Bu karışıklıklarda bizzat İngilizlerce desteklenen Rum ve Ermeni çeteleri de yer almaktaydı. Bu şekilde büyük çapta olmasa da bir müddet daha yani Temmuz ve Ağustos ayı boyunca bölgede asayişsizlik sürdü. Hendek ve Düzce yöresinde yeni ayaklanmalar çıktı. Bölgede tekrar başlayan ayaklanmanın eskisi gibi tüm bölgeye yayılmasını engellemek ve Kuvay-ı İnzibatiye'nin arta kalanlarıyla irtibatını kesmek için Ali Fuat Paşa bölgeye yeni takviye kuvvet sevk ederek buradaki Milli Kuvvetleri yeniden konuşlandırdı.⁴⁴

Diğer taraftan Damat Ferit Paşa Hükümeti ve muhalifler bölge üzerinden Milli Harekete, karşı girişimlerini sürdürdüler ve Anadolu'ya sevk edilmek üzere yeni bir askeri kuvvet oluşturmak için yeni girişimler başlattılar.⁴⁵

Şöyle ki, San Remo'da ortaya konan Barış Antlaşmasını imzalama meselesi ile Sevr'e gidecek imzacı heyeti tespit etmek üzere 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda bir Saltanat Şurası toplanmıştı. Bu şurada aynı zamanda Harbiye Nazırı Ahmet Hamdi vasıtasıyla, İngiliz Askeri Temsilcisi General Satellard'a başvurularak, şimdilik birincisinin İstanbul ve çevresinde, ikincisinin de Bursa-Balıkesir ve Çanakkale Bölgesinde olmak üzere iki tümenin kurulmasına karar verildiğini belirtti. Bu girişim barışın uygulanması ve Anadolu'da asayişin kurulması için "Barış şartları ile ilgili Spa Konferansı'ndaki son değişiklik ve kararları kapsamı içerisinde" yapılmaktaydı. Oluşturulmak istenen 25 bin kişilik iki tümen için gereken silah cephane ve donatım malzemelerinin de Osmanlı Hükümeti malı olan bütün depolardan karşılanmasına müsaade edilmesi istendi.⁴⁶ Bu istek, İngiliz Orduları İstanbul genel karargâhı tarafından İngiltere Harbiye Bakanlığı'na, bildirildi. Ayrıca aynı birim 8 Ağustosta aynı makama yazdığı başka bir yazı ile İstanbul Hükümetinin, silah, teçhizat ve erzakın İngiltere'den satın almak istediğini de

43 Daha fazla bilgi için bkz. Cebesoy, a.g.e., s. 410-414 ve 432 v.d; TLH; C. 6, s. 133-137; Sofuoğlu, Milli Mücadele Döneminde..., s. 110 v.d; Aras, a.g.e., s.12-13; Erdeha, *İzmit Mutasarrıflığı IV*, C.7, Sayı 51, s. 24.

44 Cebesoy, a.g.e., s. 445; Aras, a.g.e., s. 18-20

45 Sofuoğlu, Milli Mücadelede..., s. 184 v.d; TLH; C. 6, s. 113-116; Aras, a.g.e., s. 13; Özkök, a.g.e., s. 268-269 İhsan İdikut; Nazım Bey, İstanbul, 1952, s. 27; TLH; C. 2, K 2, s. 303-305; Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadeleye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 18, S.

46 HTVD; Sayı: 51, Belge 1178; Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 405; Saltanat şurası ve imza için alınan kararla ilgili bkz. Bilsel, a.g.e., Birinci Cilt, s. 328 v.d; İnal; a.g.e., s. 2062

bildirdi.⁴⁷ Bunun yanı sıra Hükümet, İtilaf Devletlerinin ileri sürdüğü şart doğrultusunda yeni kurulacak birlikler için İtilaf Devletleri subayı talebinde bulundu.⁴⁸

İngiltere Harbiye Nezareti 17 Ağustos'ta kendi Dışişleri Bakanlığına Anadolu'ya karşı kullanılacak üzere 25 bin kişilik bir kuvvetin kurulmasını uygun gördüğünü bildirdi.⁴⁹ Bu çerçevede İngiltere Harbiye Nezareti İstanbul İngiliz Orduları Genel Karargâhına, Dışişleri Bakanlığının İstanbul Hükümeti'nce derhal özel bir kuvvet kurulmasından yana olduğunu bildirdi.⁵⁰

Görüldüğü gibi Damat Ferit Paşa Hükümeti ve muhalifler Anadolu'ya karşı Kuvay-ı İnzibatiye benzeri yeni bir birlik oluşturmaya çalışıyordu.⁵¹ Bu çerçevede Anadolu Fevkalade Müfettişi-i Umumisi Müşir Zeki Paşa 30 Ağustos 1920 de Sadarete başvurarak, "Anadolu'da icrayı te'dibat için"(terbiye etme, yola getirme) "Kuvay-ı Seferiye"nin kurulmasını talep etti. Daha sonra da bu kuvvetin nasıl teşekkül ettirileceği ile ilgili tafsilatlı doküman ve harita sundu. Arkasından 8 Eylül'de oluşturulacak fırkaların daha hızlı bir şekilde teşkil ve ikmalini gerçekleştirmek için Müfettişi-i Umumilik ile Harbiye Nezareti'nin bir komisyon teşkil etmesini istedi. Bunun arkasından da 13 Eylül'de Sadarete sunduğu yazı ile gemi ve tayyare talebinde bulundu. Ayrıca keşif ve seri haberler almak gayesiyle Anadolu'ya itimada haiz şahıslar gönderilmesinin muvafık olduğunu belirtti.⁵²

Bu sırada İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı, plan çerçevesinde karargâh yapmak gayesiyle Adapazarı'nı, Eylül'ün ilk haftasında ilga edilen Kuvay-ı İnzibatiye 2. Alay Kumandanı olan ve İstanbul'a dönmemiş bulunan Bekir Sıtkı'nın desteğiyle ve başında Maan Mustafa adlı birinin bulunduğu küçük bir birliğe işgal ettirdi. Maan Mustafa buraya kaymakam yapıldı.⁵³ Bu girişim çok başarılı olmadı. 5 Eylül'de Geyve'den gönderilen Cengiz Bey Müfrezesi Adapazarı'nı geri

47 Yazıda satın alınmak istenen erzak miktarı da 50 bin ordugâh çadırı, 50 bin kişilik kışlık, 50 bin kişilik yazlık asker elbisesi, 50 bin büyük boy palto, 80 bin çift bot, 11 bin at, 1700 çeşitli yük arabası ve 2500 takım eyer olarak ifade edilmekteydi. Şimşir; a.g.e., C. 2, s. 280

48 Şimşir; a.g.e., C. 2, Ankara, 1975, s. 281-317-321 ve 347-348; Esasında Hükümet, 15 bin kişilik özel kuvvet ile 25 bin kişilik jandarma kuvvetinden oluşacak 40 bin kişilik bir kuvvet kurmayı planlıyordu. Bu çerçevede Hükümet, Anadolu'daki ihtilalci teşkilatın esas kaynağının Yunan işgali olduğu, Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu'daki hareketi bastırmak istediği, Padişaha bağlı subayların ve halk çoğunluğunun ihtilalcilerin üzerine yürümek için işaret beklediği, hareketi bastırabilmek için kuvvet toplamak gerektiği, bu kuvvetin bir ay içinde toplanıp bir ay içinde de hazır hale getirileceğini ifade etti. Ardından iki aydır hazırlanmakta olduğu belirtilen askeri projenin uygulanması için Bursa, Adapazarı ve Karadeniz tarafından toplanarak kurulacak 40 bin kişilik ordu için İtilaf Devletleri kontrolünde bulunan silahların hemen geri verilmesi, askerinin Anadolu kıyılarında taşınabilmesi için gemi sağlanmasını talep etti. Buna ilaveten Hükümet yeteri kadar İtilaf subayı verilmesi ile 20 milyon lira kredi açılması talebinde de bulundu. Bu durumda gerekli desteğin sağlanacağı vaat edildi. Şimşir; a.g.e., C. 2, s. 314-315 ve 317-321; HTVD; Sayı: 51, Belge 1179

49 Şimşir; a.g.e., C. 2, s. 279

50 Şimşir; a.g.e., C. 2, s. 304-305 ve 316-317

51 30 Temmuz'da dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti görevden çekilmiş, yeni hükümetin kurulması görevi tekrar Damat Ferit Paşa'ya verilmiş O da beşinci hükümetini kurmuştu. Bu Hükümet Sevr Antlaşmasını imzalamıştı. Antlaşma maddeleri ve nasıl imzalandığı için bkz. Bilsel, a.g.e., Birinci Cilt, s. 305 v.d. ile 328 v.d. Salahi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 85; İsmail Hami Danişment, İlahi Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, İstanbul, 1973, s. 465; Sofuoğlu, Kuvay-ı Milliye..., s. 397-398

52 Zeki Paşa yazısına iliştiirdiği pusula ile de komisyonun, Harbiye Nezareti'nden; Harbiye Nazırı Paşa hazretleri, Nezaret Müsteşarı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Erkan-ı Harbiye Şube Müdürü, Müfettişi-i Umumilikten; Müfettişlik Erkan-ı Harbiye Reisi, Müfettişlik Erkan-ı Harbiyesi'nden bir binbaşı, Müfettişlik Levazım Reisi, Müfettişlik Jandarma Şubesi'nden bir zabıt. Takip Heyeti; Bir binbaşı, bir yüzbaşı, bir mülazım, iki katip şeklinde tertip edilebileceğini belirtti. Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 407; Ayrıca konuyla ilgili arşiv belgelerinin asılları ve transkripsiyonu için bkz. Sofuoğlu; "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 18, Sayı: 52, Mart 2002, s. 62 v.d. ek kısmı

53 Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 412; Bu kişi bilahare Yunan işgali sırasında da Adapazarı'nda kaymakamlık yapacak, bu sebeple kendisi 150'likler listesinde yer alacaktır. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.4, Ankara, 1985, s. 462

aldı.⁵⁴ Ancak Milli Kuvvetler Adapazarı Bölgesini uzun süre ellerinde tutamadı. Nitekim Adapazarı ve Sapanca 14 Eylül'de İznik ile Karamürsel'i abluka altına alan Bekir Sıtkı'nın girişimleri ile kardeşi nahiye müdürü Abdullah'ın refakatinde olarak tekrar işgal edildi.⁵⁵

Bundan sonra Adapazarı'nın işgali günü yani 14 Eylül'de "Hükümet-i Meşrua Ahali-i Sadika Kıtaat-ı Kumandan-ı Umumisi" unvanını kullanan Bekir Sıtkı, ikinci Düzce isyanı ve bölgede meydana gelen bu yöndeki diğer olayları desteklemek için Zeki Paşa'dan, acilen silah ve cep hane talebinde bulundu. Ayrıca ıslahat projesini Adapazarı'nı karargâh yapıp ve oradan tatbik etmeğe başlarsa çok kolaylıklarla karşılaşacağı, şimdiki müsait zamandan istifade etmek için pek süratli hareket edilmesi gerektiğini belirterek Zeki Paşadan merkezi hükümetle biran evvel irtibat kurulmasını ve seri tedbir alınmasını istedi. Zeki Paşa isteleri Sadarete aktardı.⁵⁶

Ancak İstanbul Hükümeti ve taraftarlarınca bu girişimler yapılırken Cengiz Bey'in talebi doğrultusunda Sapanca-Büyük Derbent- Suadiye taraflarında yeni Milli Müfrezeler (Milli Kuvvetler) kurulma yoluna gidildi.⁵⁷

Bu girişimler sürerken Ankara Hükümeti ile Düzce asileri görüşmeler yapılmaktaydı. Bu görüşmeler 22 Eylül'de olumlu bir şekilde sonuçlandı. Böylece 19 Temmuz'da tekrar başlayan karışıklıklar 22 Eylül itibarıyla sonuçlandı ve Milli Kuvvetler hâkimiyeti sağladı.⁵⁸

Bu sırada İtilaf Devletleri Eylül ayı başlarında Kocaeli mıntıkasını harp sahası ilan ederek, İstanbul Hükümetine bağlı nizami birlikleri çıkardılar.⁵⁹ Bundan sonra 5 Eylül'de Yalova'yı işgal eden bilahare İzmit ve havalisine gelmiş olan 11. Yunan Tümeni'ne ait birlikleri takviye gayesiyle Eylül'ün üçüncü haftası içinde beş nakliye gemisiyle Derince'ye yeni Yunan birlikleri sevk edildi. Böylece Yunanlılar Manisa Tümeni adını verdikleri 11. Tümenlerini olduğu gibi İzmit'e yerleştirdiler. Bu gelişmelerden sonra İngiliz Birlikleri İzmit ve havalisini tamamen boşaltarak Bölgenin askeri kumandasını Yunanlılara terk ettiler. Kendileri ise Gebze'ye çekildi. Böylece İzmit aynı zamanda dış cephe haline geldi.⁶⁰ Bölge Haziran 1921 sonlarına kadar işgal altında kalacaktır.

Bölgede bu gelişmeler olurken diğer taraftan İtilaf Devletleri arasında, Anadolu'ya kuvvet gönderme yerine zaten önceden beri gündemde olan bir heyet gönderme düşüncesi ön plana çıktı.⁶¹

Nitekim 28 Eylül'de İngiltere Yüksek Komiseri, İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Wilson'dan, herhangi bir dış yardım almadan Hükümetin milliyetçilerle baş edip edemeyeceği, 20 milyon liralık yardımın yetip yetmeyeceği, hazırlığın üç ay içinde bitip bitmeyeceği ve Padişah kuvvetlerinin milliyetçiler tarafına geçmeleri halinde İtilaf Devletlerinin bu durumla

54 Aras; a.g.e., s. 35-36

55 Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 412-413

56 Sofuoğlu; Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin..., s. 57; Kuvay-ı Milliye..., s. 407-408

57 Sofuoğlu; Milli Mücadelede..., s. 196

58 Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 401-402

59 Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 412

60 Pallis, a.g.e., s. 54; TIH; C. 2, K. 2, s. 294; Aras; a.g.e., s. 39 v.d; Hüsnü Himmetoğlu; Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, C.1, İstanbul 1975, s. 193; Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 419; Milli Mücadelede..., s. 196-197; Yüce; a.g.e., s. 74; Jaeschke; Türk Kurtuluş Savaşı ..., s. 149; TIH; C. 2, K. 4, s. 129; Öztüre; a.g.e., s. 162.

61 Şimşir; a.g.e., C. 2, s. 307-309 ve 321-322; Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 408.

başta çıkıp çıkamayacağını sormuştu. Wilson'dan olumsuz cevap alınmıştı.⁶²

Bu ortamda Damat Ferit Paşa Hükümeti ve muhaliflerin Milli Harekete karşı yeni bir kuvvet oluşturma çabası gerçekleşme imkânı bulamadı. 16 Ekim'de de İtilafların yeni politikaları çerçevesinde Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı.⁶³ Bundan sonra iç çatışmalar büyük ölçüde sona erdi. Anadolu'da Yunan işgal bölgeleri hariç diğer Bölgelerde Ankara Hükümeti tam hâkimiyetini kuracaktır. Ancak bu iç çatışmalar Ankara Hükümetini çok uğraştırmış ve her açıdan çok pahalıya mal olmuştur.

62 Şimşir; a.g.e., C. 2, s. 346-348; Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 410; Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin..., s. 59

63 Sofuoğlu; Kuvay-ı Milliye..., s. 412; Ahmet İzzet Paşa İtilaf Devletlerinin yaklaşımları ve Damat Ferit Paşa Hükümeti ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. Ahmet İzzet Paşa; a.g.e., C. 2, s. 88; Ayrıca buradan aktarılan görüşler için bkz. Sofuoğlu; Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin..., s. 61'de 82 notlu dipnotu

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edip; *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1985
- Ahmet İzzet Paşa; *Feryadım*, Yayına Hazırlayan: Süheyl İzzet Furgaç: Yüksel Kanar, İstanbul, 1993
- Apak, Rahmi; *Carp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1942
- Aras, Kâzım; İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi'ndeki *Harekât*, 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı, İstanbul, 1936
- Atatürk, M. Kemal; *Nutuk*, C. 1,2,3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981
- Balcıoğlu, Talia; *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1952
- Bardakçı, Murat; *Şahbaba*, İstanbul, 1998
- Bayur, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 3, K. 4, Ankara 1983.
- Belen, Fahri; *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1973.
- Bozkurt, Abdurrahman, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014
- Can, Erdem Ş.; «İbrahim Hakkı Beyin İzmit Mutasarrıflığı».
- Cebesoy, Ali Fuat; *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- Coşar, Ömer Sami; İstiklal Harbi Gazetesi, Milliyet yayını No: 2 ve 15
- Çufalı, Mustafa; "İstiklâl Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü 1921" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 3, Sayı 5. İstanbul 2004. ss 105-124
- Danışment, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, İstanbul, 1973
- Dinamo, Hasan İzzettin; *Kutsal İsyan*, C. 6, İstanbul, 1967
- Erdeha, Kâmil ; "İzmit Mutasarrıflığı I, II, III, IV", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. VII, Sayı. 48-52, Ankara, 1977 ve 1978.
- Ertürk, Hüsamettin; İki Devrin Perde Arkası, Hazırlayan, Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1969
- Esengin, Kenan; *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975
- Goloğlu, Mahmut; *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969
- ; Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970
- Gökbilgin, Tayyib; *Milli Mücadele Başlarken*, C.1 Ankara 1959
- Göztepe, Tarık Mümtaz; *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Baskı, İstanbul, 1994
- Gürel, Ziya; *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk*, Ankara, 1989
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD); T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Sayı: 35, 51,53, 72
- Himmetoğlu, Hüsnü; *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.1, 2, İstanbul 1975
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal; *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1969
- İnönü, İsmet; *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan, Sabahattin Selek, C. 1, Ankara, 1985
- İslâm Ansiklopedisi; İzmit Maddesi, C. 5/2, İstanbul, M.E.B. yayını, 1968
- Jaeschke, Gotthard; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970
- ; İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1986
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami; *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1957
- Kandemir, Feridun; İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar, İstanbul, 1964
- Karabekir, Kâzım; İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969.
- Karacabe, Nizamettin; *Türk Ulusal Savaşının İlk Parçası*, İstanbul, 1940

- Karacakaya, Recep; *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878- 1923)*, İstanbul, 2001
- Koçu, Reşat Ekrem; *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul, 1964
- Mısıroğlu Kadir; *Yunan Mezalimi*, İstanbul, 1977
- Mısıroğlu, Aynur; *Kuvay-ı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, İstanbul, 1976
- Müderrişoğlu, Alptekin; *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1974.
- Özalp, Kazım; *Milli Mücadele*, C.1, Ankara, 1985
- Özel, Sabahattin; *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, İstanbul, 1987
- Öztoprak, İzzet; *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara, 1981
- Öztoprak, İzzet – AYTEPE, OĞUZ - KARATAŞ, MURAT; *Yunan İşgalinde Batı Anadolu*, C. 2, . Ankara 2014.
- Öztüre, Avni; *Nikomedia İzmit Tarihi*, İstanbul, 1969.
- Pontus Meselesi, Yayına Hazırlayan, Yılmaz Kurt, Ankara, 1995
- Sarıhan, Zeki; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 3, Ankara, 1986.
- Sofuoğlu, Adnan; *Kuvay-ı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, Ankara, 1994
- ; *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Ankara 2006.
- ; "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye
- Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, S. 52, Ankara, Mart 2002
- Soysal, İlhami; *150'likler*, İstanbul, 1985
- Şehidoğlu, Süreyya; *Milli Mücadelede Adapazarı- Bolu-Düzce- Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970
- Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri, 1911-1922, Genelkurmay Harp
- Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1977
- Şimşir, Bilal N.; İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. 2, Ankara, 1975
- İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. 3, Ankara 1979
- Takvimi Vekayi; 29 /4/ 1335, No: 3535; 19/6/1335, No: 3579- 24 Nisan 1920, No: 3835
- Tansel, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara, 1973
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, Ankara, 1985
- TBBM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, Ankara, 1959
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 11, Ankara, 1958
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 15, Ankara 1958
- Türk İstiklâl Harbi*; C.1, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1962
- C. 2, Kısım 1, Ankara, 1963
- C.2, Kısım 2, Ankara, 1965
- C. 2, Kısım 3, Ankara, 1966
- C. 2, Kısım 4, Ankara, 1974
- C. 6, Ankara, 1964
- Türkgeldi, Ali; *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948
- Türkgeldi, Ali Fuat; *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1984.
- Yunan Fecayii, *Dâhiliye Nezareti Yayını*, 2. Kitap, İstanbul, 1921.
- Yüce, Rifat; *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İstanbul 1945.

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KARA FATMA'NIN KOCAELİ CEPHESİNDEKİ HİZMETLERİ

SABAHAATTİN ÖZEL*

Genelde bir toplumun yarısını kadınların oluşturduğu bilindiğine göre, erkekler ne kadar çaba harcasalar, kadınların katılmadığı bir harekete milli bir nitelik ve biçim veremezler. Hele bu hareket bir ölüm kalım mücadelesi, bir var olma yok olma sorunuysa, kadınların bu mücadelede yer almaları yaşamsal bir önem kazanır.

Nitekim Milli Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınları bu kutsal mücadelede çeşitli alanlarda üzerlerine düşen görevleri büyük bir onur ve özveriyle yerine getirmişlerdir. Bu bağlamda 20.000 civarında kadın deve, katır ve kağrı kollarında ölesiyeye çalışmışlardır. Öyle ki bir kadının 15 km ye ulaşan mesafedeki yükü 40-60 kg arasında değişiyordu. Burada Türk kadınlarının I.Dünya Savaşı'nda da benzer hizmetleri ölüm pahasına yaparak kazandıkları deneyimin de katkısını anımsamak gerekir. Ahmet Rasim'in gözlemlerine göre, Şarkışla yolunda her kağrının başında ayakları çıplak kadınlar zahire taşıyordu. Sivas valisi Necmettin Bey zahire taşırken vefat eden bir kadın adına kitabeli bir mezar yaptıracağını söylemişti. Suşehri'nde Koçhisar tarafları kadınları kış boyunca bora ve tipiler altında orduya erzak taşımışlar, bunların birçoğuna ordu komutanlığı tarafından madalya verilmişti. Yine Milli Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınları hastanelerde yaralı gazilerin yaralarını sarmışlar, üzerlerindeki her türlü ziyneti bağışlamaktan kaçınmamışlardı. Ancak konumuz açısından asıl önemli olan, bütün bunlardan öte savaş meydanlarına atılarak milli namus ve bağımsızlık uğruna kanlarını akıtmaktan da geri kalmamışlardı.

Biz bu bildirimizde bu cesur ve övgülerin en büyüğünü hak eden kadın kahramanlardan Kara Fatma'nın(Fatma Seher Hanım) Kocaeli Cephesindeki hizmetlerini ele alacağız. Fakat asıl konumuza geçmeden Milli Kurtuluş Savaşı'nın kadın kahramanlarından birkaçını kısaca hatırlatmak yararlı olacaktır. Bunlardan aslen Prizren'li Ayşe Çavuş Balkan Savaşı sonrasında Türkiye'ye göç etmiş, dört erkek ve bir kız çocuğuyla Kasaba'ya (Turgutlu) iskan edilmişti. Balkan felaketinde kocasını kaybetmiş, en büyük sıkıntı ve acıları yaşamıştı. Fakat bu kez Yunan Ordusu İzmir'e çıkmış (15 Mayıs 1919) Ege içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine Ayşe Çavuş büyük oğlu, damadı ve çocuklarını alarak Uşak taraflarına doğru yola çıkmıştı. Daha sonra elinde sopası dilenci kıyafetinde Aydın'a geçmiş, muhtarın evinde üç gece konuk kalmıştı. Bu konukluğu süresince boş durmamış, mahalle delikanlılarını düşmanla mücadele etmeleri konusunda motive etmişti. Kaçmanın erkekliklerine yakışmayacağını, vatani kurtarmak için çalışmalarını gerektiğini anlatmıştı. Civar köylerden 280 delikanlıyı ikna etmişti. Muhtar da yardım etmiş, kendisine bir filintayla 200 mermi vermişti.

Aynı günlerde Yunan kuvvetleri Kasaba'yı işgal etmiş, etrafını tel örgülerle çevirmişlerdi. Ayşe Çavuş ve gençler Kasaba'yı kurtarmak amacıyla harekete geçmişlerse de, bunun için gerekli malzemeye sahip olmadıklarından geceyi dağda geçirdikten sonra Salihli'ye gitmişlerdi. Burada kendilerine her şey verilmişti. Bunlardan özellikle altı çift dombay ve iki kalın organ çok işe

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi,

yarayacaktı. Bu süre içinde sayıları 350 olmuştu. Aynı gece Kasaba'ya dönerek, Hasan Çavuş'la birlikte tel örgüleri sökmüşler, bu sırada patlayan mayınlar nedeniyle 10 dombay parçalanmıştı. Düşmanla iki saat kadar süren çatışmanın ardından sabaha karşı Kasaba'ya girmişlerdi.

Bundan sonraki süreçte Ayşe Çavuş ve kuvvetleri düşman keşif kollarına karşı etkin bir mücadele vermişler, Demirci'nin işgalini öğrenince 350 atlıyla kasabanın imdadına koşmuşlardı. Gece üç koldan yaptıkları ani baskın sonucunda, henüz siperlerini kazamamış düşmanı kaçırmayı başarmışlardı. Oradan Simav'a geçtikleri sırada Ayşe Çavuş, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da kendisiyle görüşmek istediğini öğrenmişti. Mustafa Kemal Paşa kendisini istasyondaki çalışma odasında kabul etmişti. Ayşe Çavuş Ankara'da da 54 kişilik bir kuvvet oluşturmuş, oğlu ve damadıyla birlikte Kütahya'ya gitmişti. Oradayken düşmanın Gediz'e girdiğini öğrenince hemen yola çıkmışlar, Hamidiye köprüsüne yaklaştıkları sırada, karşıdan bir otomobilin geldiğini öğrenince atlarını ormana gizleyerek pusu kurmuşlardı. Pusuda şoförüyle birlikte iki Yunan subayını öldürmüşler, iki de makineli tüfek ele geçirmişlerdi. Kullanmasını bilen olmadığından otomobili atlara bağlayıp kuvayı milliye komutanına götürmüşlerdi. İşte o güne kadar Ayşe Teyze olarak anılan 54 yaşlarındaki bu cesur ve özverili kadına çavuşluk rütbesi verilmiş ve kendisi Ayşe Çavuş olarak anılır olmuştu. Ayşe Çavuş'un bir oğlu Gediz'de, damadı Demirci'de şehit düştüler. Ayşe Çavuş kendi hemcinslerinden 25 kadınlık gönüllü takımıyla da cephelerde mücadele etmiş ve iki kez de yaralanmıştı.

Milli Kurtuluş Savaşı'nın kadın kahramanlarından biri de Şarkikarahisar'lı Hasan kızı Penbe Çavuştur. Nisan 1922'de Giresun'dan gönüllü olarak cepheye hareket eden 58 yaşlarındaki Penbe Çavuş, Topal Osman komutasındaki 47. Alayın birinci taburuyla savaşa katılmış, erkek bir savaşçıyı aratmayacak düzeyde vatan görevini yerine getirmişti. 8 savaş yarası olan Penbe Çavuş ele geçirdiği bir Yunan subayından geriye kalan kılıç ve eldivenleri hatıra olarak saklıyordu.

Milli tarihimizde ele aldığımız Kara Fatma adının bir ilk olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bir önceki yüzyılın ikinci yarısında da bir Kara Fatma fenomeni vardır. Öyle ki, Kara Fatma Kırım Savaşında(1854-1856) gönüllü bir Kürt alayının başında sancak dalgalandırmıştır. Hatta genç ve güzel İngiliz Kraliçesinin zafer madalyasıyla onurlandırdığı kahramanlar arasında yer almıştır. Yine 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Erzurum savunmasında da Kara Fatma adına rastlıyoruz. Bir anlamda dillere destan olan bu efsane kadın, Malatya sancağı mülhakatından Aladağlı bir Kürt beyinin kızıydı. Zayıf, orta boylu, esmer, siyah gözlü, siyah kaşlı ve erkek elbisesi olarak tanımlanmış; entari yerine geniş bir şalvar, ceket yerine sarka denen bir tür cepken giydiği belirtilmiştir. Sesi erkek sesi gibi gür ve sertti. Yüzünü örtmüyor, boyun ve saçlarını leçel denen beyaz bir bezle sarıyordu. Aladağlı Kara Fatma emrindeki atlılarla Erzurum'da Aziziye tabyasının imdadına koşmuş, askerin doyurulup giydirilmesinden, yaralıları sırtında taşımaya kadar her türlü katkıyı sunmuştu. Biz asıl konumuz olan Erzurumlu Fatma Seher Hanıma verilen Kara Fatma lakabının bu tarihi geçmişten mülhem olduğu kanısındayız.

Kara Fatma Erzurumlu tanınmış bir aileden Yusuf Ağa ve eşi Ayşe Hanımın kızıdır. Vanlı bir ailenin subay oğluyula evlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlarında V.Tümen'de görev yapan eşi Binbaşı Erdişin Bey'le(veya Derviş Bey) birlikteydi. Erdişin Bey savaşın başlarında Sarıkamış'ta şehit düşmüştür. Bu savaşta Kara Fatma da kendi ailesinden 9-10 kadınla birlikte Kafkas cephesine kadar gitmiş, daha sonra çocuklarıyla beraber savaşın sonuna kadar Edirne'de Yanık Kışla'da kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nin(30 Ekim 1918) ardından İstanbul'a geçmiş,

ancak kendi öz yurdunda tutsak düşen, halkı her türlü hakarete maruz kalan bir kentte fazla kalmayı içine sindirememişti. Van'daki aile ocağından da uzun süre ayrı kalmıştı. Diğer taraftan Doğu illerine yönelik bir Ermenistan projesi de gündemdedi. Kara Fatma Konya ve Diyarbakır üzerinden Van'daki ailesinin yanına gitti. Ermeniler Kara Fatma'nın ailesinden 23 kişiyi şehit etmişlerdi. Dolayısıyla Van'da kaldığı süre içinde Ermenistan hayali peşinde koşan Ermenilerle mücadele etti. Bu bağlamda Erzurum ve Van'da kocaları ve kardeşleri Ermenilerce şehit edilmiş 42 kadından oluşan silahlı bir kuvvet kurdu. Bunlardan 28'i şehit düştü. Geriye kalan 18 kadın da daha sonra İnönü savaşlarında kısmen şehit olmuş ve yaralanmıştı.

Kara Fatma doğuda boş durmuyor, bütün yurtseverler gibi mücadele ediyordu. Ancak o sırada yurt genelinde yerel kongreler toplanıyor, batıda önemli tehdit ve tehlikeler baş gösteriyordu. Dolayısıyla bütün bunlara kayıtsız kalması, yerinde durması söz konusu olamazdı. Bu nedenle kardeşi Mehmet Çavuş'la birlikte kuvvet oluşturmaya başlamış, kısa sürede 100-150 kişi toplanmıştı. Kara Fatma beraberinde 9 yaşındaki kızı Fatma'yla birlikte İstanbul'a gitmiş, oradaki kardeşi Süleyman'la buluşmuştu. Bir süre sonra İstanbul'dan ayrılmak da zorunlu hale gelmişti. Burada eli kolu bağlı beklemenin bir yararı olamazdı. Bir gün İstanbul'dan 18 tüfek kaçırarak Üsküdar üzerinden Anadolu'ya geçti. Bu sırada 150 kişilik çetesiyle birlikte Van'dan çıkıp gelen kardeşi Mehmet Çavuş'la İzmit civarında Taşköprü'de buluştu. İşte Kara Fatma'nın Kocaeli cephesindeki hizmetleri bu şekilde başladı.

Kara Fatma ve kuvvetleri yörede birden ortaya çıkmamışlar, onun yerine kıyafet değiştirerek durumu kavramaya çalışmışlardı. Kara Fatma, oğlu Seyfettin ve iki kardeşi bir süre çoban kılığında siğir otlatmışlardı. Bir gün bu dört çoban Gülbahçe deresinin etrafındaki yamaçlarda hayvan otlatıyorlardı. Bu sırada uzaktan iki silahlı adam belirmişti. Bunlar gerçekte Gülbahçe, Orhaniye, Arpalık ve Mecidiye köylerini haraca bağlayan Ermeni jandarmaları! Bir süre sonra çobanların yanına vardılar. Kendilerine pek tanıdık görünmeyen dört çobana kim olduklarını sordular. Arpalık'ın çobanlarıyız cevabından tatmin olmadıklarından zorla götürmek istediler, dövmeye yeltendiler. Bu duruma feveran eden dört çoban iki Ermeni'yi öldürerek silahlarını gömüp köye döndüler. Ertesi gün etraf bu olayla çalkalanıyordu. Meçhul intikamcılar her tarafta aranıyor. Sonuçta bütün kuşuklar çobanlar üzerinde yoğunlaşmıştı. Kara Fatma'nın küçük kızı da dahil, çobanlar bağlanarak şiddetle soruşturuldular. Fakat sonuç alamayınca serbest bıraktılar. Aynı akşam Arapalık'tan Davulcular Ormanına doğru dört çoban ellerinde iki tüfekle döndüler. Kara Fatma köylülere her ay ödedikleri 200 lira haracı ödememelerini söyledi. Bundan böyle köylülerin can, mal ve ırz güvenliğini kendisinin sağlayacağını bildirdi.

Kara Fatma artık kendisini açıkça ortaya sürmüştü. Bir taraftan Sapanca havalisinde (.....) Bey vasıtasıyla silah satın alıyor, diğer taraftan da civar köylerden gelen gönüllü delikanlıları çetesine katıyordu. Kısa sürede mevcudu 480'yi bulmuştu. Bir gün kardeşi Mehmet Çavuş Ermiş'e'yi (Akmeşe) basarak 9 silah ele geçirmişti. Buna karşılık Yunan işgalindeki İzmit halkı büyük bir baskı altındaydı. Kara Fatma kırsal kesimdeki tutumunun aksine, İşgal İzmit'inde farklı bir kimlikle faaliyet gösteriyordu. Son zamanlarda üzeri yırtık pırtık görümlü bir köylü kadın pazarda öteberi satmaya başlamıştı. Köylü kadın iki kez geldiği pazardan akşamüstü dönerken beraberinde 6'şar sandık götürmüştü. Bir işgal kentinde bunun uzun süre gözden kaçması olası değildi. Nitekim üçüncüsünde kuşukları çeken köylü kadın yakalanmış, dönüş yükünün cephanesini sandıkları olduğu ortaya çıkmıştı. Kara Fatma cephanesini sandıklarını Sultani okulunda Ali Efendi'den alıyordu.

Yunanlılar Kara Fatma'yı askeri koğuşlardan birine hapsederek 19 gün boyunca çeşitli işkencelerle sorguladılar. Dişlerini döktüler. Yüzüne boya sürüp, boynuna tasma takıp sokaklarda dolaştırdılar. Bu acımasız sorgulama sonunda tamamen güçsüz, hasta ve perişan durumdaydı. 19 günün sonunda kendisini sürükleyerek bir Yunan subayının karşısına çıkardılar. Gözleri kan çanağına dönmüş, posbıyıklı, çizmeleri demir çivili Yunan subayı bozuk bir Türkçeyle Kara Fatma'yı sorgulamaya başladı. 19 gün boyunca Türk Ordusu'nun durumuyla ilgili sorularını bir kez daha sordu. Kara Fatma daha önce olduğu gibi, ısrarla yoksul bir köylü kadını olduğunu, bir şey bilmediğini yineledi. Yunan subayı basit görümlü bu kadını konuşturma umduunu yitirince ağzını bozmuş, hakaretler yağdırmaya başlamıştı. Kara Fatma bu hakaretlere sessiz kalmamış, tepkisini "çeneni tut imansız" sözleriyle göstermişti. Fakat Yunan subayının çivili çizmeleri göğsünü bulunca sırtüstü yuvarlanmış ve bayılmıştı. Gözlerini açtığında hapsedilmiş olduğunu gördü. İriyari üç kişi el ve ayaklarını bağlayarak üst başını yırtmışlar, ağzına bez tıkamışlardı. Kara Fatma'nın zayıf vücudunun üst kısmı çıplak kalmıştı. Adamlardan biri boynundan tutarak başını yere eğdirmiş, bir diğeri de tel fırçayla sırtını fırçalamaya başlamıştı. Kara Fatma bilincini kaybetmiş, tekrar bayılmıştı.

Kara Fatma'nın zoraki uyku halindeyken gördüğü bir rüya umut kapılarını aralamıştı. Rüya kendisi beyaz bir yatakta hasta yatıyordu. Nur yüzlü iki yaşlı hoca ziyaretine gelmişlerdi. Hatırını sorup iyi olacağını müjdelemişler, ardından adını anarak kendisine dünyada eşi emsali olmayan bir ev yaptırdıklarını, kalkıp evine gitmesini söylemişlerdi. Kara Fatma umutsuz bir sesle, nerede evim, hiç böyle bir mutluluğa erişebilir miyim ki? Diye cevap vermişti. Aksakallı hocalardan biri bir anahtar uzatarak, kalk hadi, işte bak kapılar açık demişti.

Kara Fatma gözlerini açtığında üst başının kanlar içinde olduğunu görmüştü. Ama bir şeyi daha fark etmişti. Gördüğü rüya doğru mu çıkıyordu? Çünkü kapılar açıktı. İki kişi çeteci, ikisi Yunan askeri dört kişi kapı önündeki sofada sofra kurmuşlardı. Önlerinde üç şişe, kucaklarında ağlayan bedbaht iki kız vardı. Gerçi Kara Fatma hala yarı baygın haldeydi. Bütün bunları bulanık bakışlarıyla hayal meyal görüyordu. Bir süre sonra üç Yunan askeri gelerek perişan durumdaki kızları alıp götürmüşlerdi. Dört muhafız ise oldukları yerlerde sızmış, yığılıp kalmışlardı. Kara Fatma kendisinde biraz daha güç hissetmeye başlamıştı. Zorlukla doğrulup kalktı. Üst başını örterek sofaya çıktı. Artık gördüğü rüyanın gerçekliğinden kuşku duymuyordu. Sızıp kalmış muhafızların silahlarını alarak, üçünü kuşağıyla bağlamış, eline aldığı kollu Rus tüfeğine mermi sürerek binanın dışına çıkmıştı. İlerde köşe başında silahlı üç karaltı görünüyordu. Kara Fatma'nın kalbi hızla çarpıyordu. Karaltıların aksi yönde duvarlara sürünerek uzaklaştı. İzmit'ten hızla ayrıldı. Bir hayli yürüdüktan sonra durdu. Nereye gidiyorum diye düşündü. Yol batıya, Derince'ye doğru gidiyordu. Yanlış yöndeydi. Daha ileri gitse veya geri dönse ele geçmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle kuzeye doğru yürümeye başladı. Yokuş yukarı çıkıyordu. Dolayısıyla dört tüfeğin ağırlığını iyice hissetmeye başlamıştı. Kan ter içinde bir çeşme başına ulaştı. Orada 11 yaşlarında pejmürde kılıklı bir çocukla karşılaştı. Çocuk Müslüman'dı ve kaybettiği sığırın yolunu gözlüyordu. Çocuğa Kara Fatma çetesinin adını duyup duymadığını sordu. Çocuk, kim duymadı ki, ben duymayayım sözleriyle cevap verdi. Üstelik çetenin yerini de biliyordu. Kara Fatma'yı oraya kadar götürdü. Üç tüfeği de çocuk taşıyordu. Yarım saat kadar yürüdüler. Çocuk ilerde karanlığın içinde daha koyu bir karaltıyı işaret etti. Nah işte oradalar diyerek taşıdığı üç tüfeği de yere bırakarak geri döndü ve kayıp sığırını aramaya koyuldu.

Bu sırada karanlığın içinde kimdir o? sesi yükselmişti. Kara Fatma çocuğun söylediklerinden çok emin değildi. Yine de karanlıkta sesin geldiği tarafa ilerledi. Bu sırada aynı uyarı bir kez daha duyuldu. Kimdir o? Kara Fatma önce ürktü. Sonra bu sesin tanıdık olduğunu fark etti.

Bu ses kahraman efradından Kandıra'nın Dalca köyünden Ali oğlu Ömer'in sesiydi. Benim evlat dedi. Ben Kara Fatma. Ömer sevincini anne diyerek gösterdi. Tüm çete mensupları ona anne derlerdi. Birlikte ormana girdiler. Çete efradı yaşamından umut kestikleri annelerinin çevresinde toplandılar. Gece sevinç içinde kurtuluş şenlikleri yapıldı. Kara Fatma biraz soluklandıktan sonra 19 gün boyunca çektiklerini anlattı. Anlattıklarından oldukça etkilenen kardeşi Mehmet Çavuş bütün hıncıyla haykırdı. Yapacağı dört baskınla öcünü alacağına yemin etti. Üç gün sonra birbiri peşi sıra Ermişe ve Domuz Kışla'yı bastılar. Son baskından üç gün sonra kardeşi Kandıra'ya yine silah almaya gitmişti.

Bir Cuma gecesi Kabakçı köylülerinden biri soluk soluğa geldi. Bir numaralı çete reisi Mehmet Çavuşa bir imdat mektubu getirmişti. Bir yandan da iki gözü iki çeşme anlatıyordu. Bizim köyden Mehmet'i bu gece gerdeğe koyduk. Tam bu sırada köyü Ermeni ve Rum çetesi bastılar. Düğün evine girerek Mehmet'i bağladılar. Elbisesini çıkarıp yere serdiler. Gelini onun gözü önünde yatırdılar. 25 çete mensubu da geline tecavüz etmişlerdi. Adamın nefesi tutulmuş, gerisini söyleyememişti. Hıçkırarak yetiş Kara Fatma diye bağırmıştı. Kara Fatma, çetesinden 18 kişi alarak köye doğru harekete geçti. Köyün etrafını çepeçevre kuşattı. Bu esnada düşman köyün genç kızlarını da toplayarak düğün evinde toplamıştı. Tam bu sırada evden çıkan iki saldırgan bir genç kızı saçlarından samanlığa doğru sürüklüyorlardı. Derhal Kara Fatma'nın oğlu Seyfettin ve iki arkadaşı ikisini de sessizce halletmişlerdi. Kız ise düşüp bayılmıştı. Seyfettin'in iki yiğit arkadaşı Sapançalı Murat ve Mecidiyeli Musa çavuştu. Bunun ardından birkaç haydut daha iki kızı daha sürükleyerek çıkarmışlardı. Kara Fatma bu durumda daha fazla beklemeyi gereksiz görmüş ve ateş emrini vermişti. Dışarı fırlayan haydutlardan dördü silahlarını bırakarak kaçabilmiş, diğerleri öldürülmüştü. 17'lerden ise ikisi yaralanmıştı. Yapılan incelemede haydutların Domuz Kışla'dan Manuk ve Serkis komutasındaki 10 kadar Ermeni'yle Pircumalı Rumlardan oluştuğu anlaşılmıştı. Kara Fatma çetesi bu baskınla 25 silah ele geçirmişti. Ertesi gün bölgedeki komutan Kara Fatma'ya 100 lira ödül, bir kat asker elbisesi ve takdirname göndermişti.

Bu olaydan birkaç gün sonra Türk Ordusunun İzmit yönündeki taarruzu başlamıştı. Kara Fatma İzmit'i kurtarmaya yönelik bu taarruzda dört gün boyunca savaştı. Bir taraftan da yaralanan efradının yaralarını sarmıştı. Yaralananlar arasında bir kardeşi de vardı. Kara Fatma orduyla beraber İzmit'e girmiş ve burada 12 gün kalmıştı. İzmit'teki 13.gününde kıtasıyla İznik yöresine, Avdan yaylasına gitme emrini almıştı. Bu sırada kendisi hasta olduğundan, kardeşi ve efradı emredilen yere intikal etmişti. Kara Fatma iyileşinceye kadar İzmit'te kalmış, 11 gün sonra kıtasına katılmıştı. 29 Ağustos 1921'de Yunan kuvvetleri Kara Fatma'nın tuttuğu Bereket, Kaynarca ve Karadin'e saldırmıştı. Çatışmalar Saldırının ilk gününde 11 saat, ikinci gününde 9 saat sürdü. İkinci günün sonunda düşman dört saatlik bir mesafeye geri çekildi. Çatışmalarda Kara Fatma sol kolundan, oğlu sağ ayağından yaralandı. Bu başarı üzerine Kara Fatma müfrezesi nizamiyeye çevrilmiş ve İntikam Taburu olarak adlandırılmıştı.

Üç gün sonra komutanın daveti üzerine Kara Fatma İzmit'e döndü. Kara Fatma Kandıra, İzmit ve Adapazarı yöresinden 380 gönüllü topladı. Kendisine Gemlik cephesine gitme emri verildi. Kara Fatma bu emrin gereği olarak Kumla'ya girdi. Düşmana Kara Fatma'nın 1000 kişilik bir kuvvetle geldiği bildirildi. Bu haber Yunanlıları oldukça telaşlandırdı. Dolayısıyla düşman gerçekte 380 kişilik kuvvetin üzerine çok üstün bir kuvvetle saldırmasına karşın, kaçmaya zorlandı. Bu savaşta Kara Fatma'nın gönüllülerinden 11 kişi şehit düştü. Buna karşılık düşmandan 15 katana, 10 makineli tüfek, 72 bomba ve 20 adet bomba atma düzeneği ele geçirildi.

Bu hareketin ardından Kara Fatma Çınarcık'a hareket emrini aldı. Çınarcık'a gitmek için bir tepeyi aşmak gerekiyordu. Kara Fatma kır atının üzerinde tepeyi aşıp, yokuş aşağı inerken elindeki dübünüyle ufku gözlüyordu. Bir yandan da efradının ayaklayıp da kendisine verdikleri taze cevizleri yiyordu. Bu sırada birden denizde burnun arkasından bir torpido belirmişti. Torpido Kara Fatma kuvvetlerinin hizasına gelir gelmez top ateşine başlamıştı. Kara Fatma 114 süvariye sağ taraftaki vadiye doğru marş marş, piyadelere de yere yat komutlarını vermişti. O sırada yanı başına mermi düşmüş, atı güllenin savrulduğu tarafa denize doğru sıçramıştı. Kara Fatma'nın üzerinde al elbisesi vardı. Esasen elbiseleri azdı. İyi dikmiş dikmesine karşın, savaş boyunca dikilmiş bir fistanı olmamıştı. Beyaz atı kendisin kolay hedef yapıyordu. Torpidonun ateşi aralıksız sürüyordu. Kara Fatma dizlerine kadar denize girmiş, kendisini sırtüstü suyun üzerine bırakmıştı. Amacı ölü süsü vererek üzerine yöneltmiş ateşten kurtulabilmektir. Torpido kıyıya iyice sokulmuş, makineli tüfek ateşine başlamıştı. Bu sırada Kürt Ömer adlı bir er daha önce elde edilen bomba atma düzeneklerinden biriyle torpidoya üç bomba fırlattı. Bombalardan biri güvertede patlamıştı. İki Yunanlı yere yuvarlanmış, torpidonun içi altüst olmuştu. Pervanesi hareketlenen torpido hızla uzaklaşmıştı. Bombanın patlamasıyla torpidodan atlayarak sahile kadar yüzen siyah kıvrık tüylü köpeğe Kara Fatma sahip çıkmıştı. Torpido ateşiyle efrattan iki kişi şehit düşmüştü.

Kara Fatma bu sırada seyyar müfrez komutanıydı ve başçavuş rütbesindeydi. Çınarcık sonrasında İzmit'e, oradan da Avdan yaylasına gitti. Burada düşmanla iki kez çatışmaya girdi. Tekrar İzmit'e dönerek Yalova, Bahçecik, Kandıra ve İzmit'ten 180 gönüllü daha topladı. Böylece İntikam Taburu üç bölüğe yükseldi. Birkaç ay sonra 135 kişiyle eşkiya takibine gönderildi. Bolu, Gerede ve Çaycuma'ya kadar uzanan bu takip sonucunda pek çok eşkiya ele geçirildi. 40 kişilik bir çetenin reisleri olan Lima ve İbrahim Hendek ve Düzce arasındaki bir köyde kendiliklerinden teslim olmuşlardı.

Kara Fatma Sakarya Savaşı günlerinde Geyve, Sapanca yöresinde görev yaptı. Savaş süresince 5 yara aldı. El ve ayaklarındaki yaralar dışında, memesinde bir şarapnel parçası taşıyordu. Kara Fatma memesindeki şarapnelin biraz acı verdiğini söyledikten sonra, diğerlerini kedi tırnağıyla eşdeğer olarak nitelendirmiştir.

Kara Fatma'nın bir gece erkek subaylarla yaptığı bir siper sohbetinde konu kadın ve erkek cesaretinin kıyaslanmasına gelmişti. Erkek subaylar ne de olsa bizim kadar cesur olamazsın demişlerdi. Kara Fatma buna şiddetle itiraz etmiş, sonuçta bir keşif taarruzuyla bunu kanıtlamaya hazır olduğunu söylemişti. Kara Fatma gece çıktığı keşif taarruzundan sabaha karşı ölü iki Yunan askeri ve iki atla dönmüştü. Komutanlık bu başarısından dolayı kendisini o gecedeki itibaren bölük komutanlığına terfi ettirmişti.

Bir gün Amerika Şark-ı Karip Muavenet Heyeti İzmit Şubesi Müdürü Mafat, Kara Fatma'dan bir fotoğrafını çekmek için izin istemiş, Kara Fatma da bu isteği geri çevirmemişti. Mafat, Kara Fatma'nın bu jestine karşılık, kendisine nasıl bir armağan sunarsa memnun olacağını sorunca, kendisi 15'li İngiliz filintasına hayır diyemeyeceğini söylemişti. Mafat, Kara Fatma'nın bu isteğini yerine getirememişse de, filinta yerine Kara Fatma'ya iki adet saplı İngiliz bombası armağan etmişti.

Temmuz 1922'de Erzurum'a gitmek üzere Trabzon'da konaklayan Kara Fatma, 15 Temmuz'da Trabzon Rus konsolosluğunu ziyaret etmiş, konsolos Trabzon kendisine altın saatle

birlikte bir takdirname sunmuştu. Kara Fatma buna cevaben yazdığı 16 Temmuz tarihli yazısında, kendisini bölük komutanı, üsteğmen Fatma Seher olarak ifade etmiştir.

Kara Fatma Milli Mücadeleye atıldığında 9 yaşındaki kızı yanındaydı. Savaşın son yılında 11 yaşına gelmişti. Savaş süresince annesinin yanından ayrılmamıştı. Annesi kendisini ekseri İzmit'te bırakıyordu. Fakat kızı durmuyor, askerlerin peşine takılarak siperlere kadar giriyordu. Savaş esnasında annesine, askerlere mataralarla su taşıyordu. İzmit'teki bir çatışmada sağ elini kaybetmişti. Bir defasında İzinli olarak Ankara'ya giden annesine yazdığı mektupta, kendisine küçük bir tabanca aradığını yazmıştı. Mektubunda sağ elim yok ama sol elimle pek güzel ateş edebiliyorum diye yazmıştı.

Kara Fatma Milli Mücadeleye atılırken bu mücadelenin kadın erkek birlikte çalışarak kazanılacağı inancındaydı. Kadın peşesiz ve yüzü açık gezmekle iffetini kaybetmezdi. Kadının erkek gibi çalışmasına karşı çıkanlar kalın kafalıları ve onlara çok düşmandı. Kendisi okuma yazma bilmiyordu. Ancak hangi adam kadının ülkesine hizmet etmesine karşysa, o adam kesinlikle kendisinden de daha cahildi. Çocuklar mutlaka okumalıydı. Çok iyi biliyordu ki, Anadolu'da erkek, kız bütün çocuklar okurlarsa, Anadolu'yu değiştirecekler, bütün batıl düşünceler kalkacak, Türk'ün yüzü gülecek, Türkler yaşamaya başlayacaklardı. İşte bu düşünceyle küçük kızını okutabilmek için çaba harcıyordu. Barış istiyordu, hem de çabuk olsun istiyordu. Buna muhtaç olduğumuz inancındaydı. Uzatmaya gelmezdi. İnce ve derin işlere akli ermiyordu. Ancak ülkemizin işine de hiç kimse karışamazdı. Kara Fatma eğitim görmemekle beraber zeki ve bilge bir kadındı. Konuşurken onu dinleyenler, bir gazete makalesi okumuş gibi olurlardı. Bütün Türkiye onun toprağı, bütün Türkler kızı, kardeşi, babasıydı.

Sonuç olarak Kara Fatma Milli Mücadelede özellikle Kocaeli cephesinde çalışmış, adı İzmit dağlarında dillerde dolaşmış, şaşkınlık ve hayranlık uyandırmıştı. İzmit caddelerinde kısa boylu, kemikli, geniş yapılı, başının ortasından saçları omuzlarına sarılmış, gümüş saplı kamçısını sallayışı, keskin kaşları altındaki yağız bakışları gönüllerde taht kurmuştu. Ülke üç yıl önce ne haldeydi, şimdi ise ne hale gelmişti. Eğer kazanılan onurda bir pay sahibi olabilmişse, kendisi için ne büyük mutluluktu.

KAYNAKÇA

- Akşam, 3 Temmuz 1923.
Anadolu'da Yenigün, 8 Haziran 1922.
İstikbal(Trabzon), 16 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 17 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 18 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 20 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 21 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 23 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 24 Temmuz 1922.
İstikbal(Trabzon), 26 Temmuz 1922.
İstiklal Savaşı'nda Kara Fatma, İstanbul 1944.
Kadınlar Dünyası, 20 Temmuz 1329(2 Ağustos 1913).
Tanin, 26 Haziran 1922.
Tanin, 5 Temmuz 1923.
Tevhid-i Efkâr, 17 Haziran 1922.
Vakit, 22 Nisan 1921.
Vakit, 7 Mayıs 1921.
Vakit, 5 Şubat 1922.

KURTULUŞ SAVAŞINDA KARAMÜRSEL

MUSTAFA HERGÜNER*

Giriş

Karamürsel İzmit Körfezi'nin güneyini kaplayan coğrafi konumuyla Anadolu'daki bin yıllık tarihimize içinde, en eski kazalarımızdan biridir. Tarihi M.Ö.1324 yılına kadar giden ve PRONECTUS adıyla bilinen bu kentimizin Fenikeliler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.¹ Malazgirt Zaferi (1071)'ni müteakip Anadolu'ya gelen Selçuklular ve diğer Türk Beyliklerinin Osmanlılar kadar kalıcı olamadıkları tarihi bir gerçektir ve/fakat bu beylikler bir anlamda Osmanlı'nın Cihan devleti olmasına da bir zemin hazırlamışlardır. Çünkü özellikle Selçuklular'ın dağılmasından sonra Anadolu'da Beylikler'in temel gelirleri genelde "Gaza" ilkesine yani Hristiyan halktan gelir temin etmeye dayanmakta idi. Bölgenin sosyokültürel ve jeopolitik yapısının incelenmeden yapılan bu Gaza'lar ancak Ganimet denilen gelir teminine yönelik olduğundan Beylikler bölgede kalıcı olamamıştır. Oysa Osmanlı -diğer beyliklerin aksine- bölgenin siyasal, sosyal ve ekonomik özelliklerini incelemiş ve kurduğu uygarlıkla bölgenin tüm yönleri ile sorumluluğunu yüklenmiştir.

Osman Bey (1299-1324) ve oğlu Orhan Bey (1324-1362) dönemlerinde Karadeniz kıyılarında, Sinop civarında Dulkadiroğulları, onun batısında Candaroğulları ile Marmara ve Ege kıyılarındaki Karesi Beyliği, ve daha güneyde Aydınoğulları hüküm sürmekte idi. Hem Müslüman ve hem de -Osmanlıya göre- oturmuş ve organize durumdaki bu beylikler Osmanlı'nın ilerlemesi için bir engel teşkil ettiğinden ona batı istikametinde ve Bizans üzerine akınlar yapma zorunluluğunu getiriyordu. 1323 yılında İzmit fatihi Akçakoca Pronectus'u, Samsa Çavuş İznik'i, Gazi Abdurrahman da Yalova'yı fethetmiştir.² Bu ilerlemeler karşısında telaşa düşen Bizans, İzmit Körfezi'nin güneyini yeniden takviye etmişti. Bu yeni takviyeler ile Körfez'de güçlenen Bizans Kuvveti Osmanlı'nın batıya ilerlemesini engellemekte idi. Osmanlı için tek çare İzmit Körfezi'ne hakim olmak, bunun içinde bir "deniz gücü" oluşturmaktı. Dönemin en denizci beyliği olan Karesi Beyliği (1303-1361)'nden bu konuda yardım istenir.

Osmanlı'nın talebini olumlu karşılayan Karesi Bey (1303-1328) en iyi denizcilerinden Kara Mürsel Alp komutasında 24 parça gemiyi -denizcileri ile birlikte- Orhan Bey'in emrine gönderir. Karesi denizcileri Bizans'ı telaşlandırmamak için intikal sırasında Bizans Bayrağı bile çekerler. Nihayet Mürsel Bey Pronectus'a gelerek³ şimdiki Pazar köyünün bulunduğu yerde çekek yeri ve gemi onarım/inşa tezgahlarını kurar, denizcilerini de buraya yerleştirir. Bu suretle Osmanlı Beyliği'nin ilk Emir-ül Sevahil-i (Sahiller Emiri-Kaptanı Derya) Mürsel Bey adını verdiği Karamürsel kasabasını yine Osmanlı Beyliği'nin ilk "deniz üssü" olarak düzenler.⁴ Bu

* Doç. Dr., E-posta: mustabeyher@hotmail.com.

1 Şemsettin Arıkan-Agah Yönel, Karamürsel, Ankara 1972, s.9-11, Erdoğan Özdemir, Düünden Bu Güne Karamürsel, 2b., Karamürsel, 1989, s.17-35; Rifat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit, 1945 s. 1-16.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 4. b, I. cilt, T.T.K Ankara 1982, s. 117; Hammer Tarihi, Ata Bey Tercümesi, C. 2, İstanbul, 1987, s. 98-103

3 Rifat Yüce, Kocaeli Tarih..., s. 18.

4 Bugünkü anlamda Deniz Kuvveti/Gücü'nün inşa, onarım, sağlık, ikmal ve eğitim gibi hizmetlerin verildiği kıyı tesislerine "Deniz Üssü " denilmektedir. Osmanlı'nın ilk deniz üssü Karamürsel bu tarihten itibaren bu

arada Venedik teknelerinden alınan ilhamla 15-20 m boyunda ön tarafı az su çeken tek direkli "Karamürsel Teknesi" tipini de oluşturur. Karamürsel tekneleri 1990'lı yıllara kadar İzmit Körfezi'nde taşıma yapacaklardır.⁵

Batiya ilerlemek Bursa'ya ve oradan Ege'ye ulaşmak isteyen Osmanlı için Karamürsel'in taşıdığı stratejinin bilincinde olan Mürsel Bey ondan sonra aynı göreve getirilen Emir Ali Bey bir taraftan Dilburnu-Hersek arasında yaptığı taarruzi deniz karakolları ile Bizans'ın İzmit Körfezi ile ilişkisini kesmiştir. Diğer taraftan ise Marmara'nın Dilburnu batısında güney kıyılarındaki adaları fethetmiş, sahillere egemen olmuş böylece Osmanlı Deniz Gücü'nün Çanakkale Boğazı'na ulaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Beyliği bu deniz fütühatını Karamürsel Bey'in kendi icadı olan, hem asker, hem de yük taşıyabilen ve kıyıya kolay yanaşabilen "Karamürsel Tekneleri" ile yapmıştır.

1324-1328 yılları arasında Emir-ül Sevahil görevinde bulunan Kara Mürsel Bey Bursa'nın fethine de katılmıştır. 1328 yılında ölen bu kahraman denizcimizin mezarı Karamürsel'dedir.⁶ Karamürsel Bey'den sonra aynı göreve gelen Emir Ali Bey'in en büyük başarısı Hereke'yi denizden yaptığı taarruzla fethederek Osmanlı Beyliği'ne katmasıdır. Osmanlı'nın İzmit-Karamürsel-Hereke üçgenine egemen olması ile başlayan bir Denizci Cihan Devleti olma stratejisi Kurtuluş Savaşı'nda da tekrarlanacaktır. İzmit Körfezi'nin bir güney limanı olan Karamürsel'in coğrafyası, İstanbul, İzmit ve Bursa bölgelerine en kolay ulaşım imkanına sahiptir. Bu coğrafya Kasaba'nın ekonomik, sosyal ama asıl önemlisi tarihi değerini ortaya koymaktadır. Osmanlı dönemi boyunca bağımsız İzmit Sancağına bağlı olarak İstanbul'un meyve, sebze, zeytin ve orman ürünleri ihtiyacını gidermiş olan Karamürsel'in idari yapısında -bugüne değin- bir değişiklik olmamıştır. Nüfusu 1914 yılında yani I. Dünya Savaşı başlangıcında 23.547 iken 1926 yılında 17.920'ye düşmüştür. Bugün kentin nüfusu 34.796'dır.⁷ ancak Cumhuriyet Döneminde Karamürsel'in coğrafyasından bir vilayet (Yalova) ile 3 kaza (Çiftlikköy, Altınova, Gölcük) çıkmıştır.

Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı'nda kurtarılan şehirler İzmit (28 Haziran 1921), Karamürsel (4 Temmuz 1921) dir. Hereke'ye ise Büyük Taarruz'dan hemen sonra 18 Eylül 1922'de gelinmiştir.

MONDROS MÜTAREKESİ (30 EKİM 1918)

I. Dünya Savaşı (1914-1918) dünyanın pek çok bölgelerinde meydana gelen kanlı ve büyük boğuşmaların ötesinde uluslararası değerler açısından yepyeni denge ve değer yargıları getiren "tarihsel bir olay"dır. 18. yüzyılda hızla gelişen teknik ve bunun paralelinde değişen sosyal ölçüler yeni düzenlemelere ihtiyaç göstermektedir. Yeni hammadde kaynakları, bunların ilgili ülkelere nakli, işlenerek meydana getirilen mamul maddelerin pazarlarına götürülmesi ve bu-

denizcimizin adıyla anılacaktır.

5 Fevzi Kurtoglu, Türklerin Deniz Muhabereleri, Deniz Basımevi, İstanbul, 1940, s. 68 Teknelerin 50 ton taşıma güçleri vardır. 14-16 m. arasında boyları olan bu teknelerin baş taraflarının su kesimi çok azdır, kıyıya rampa edilebilirler teknelerin modellerinin Venedik'ten alındığı değerlendirilmektedir.

6 Karamürsel Bey'den sonra bu makama Emir Ali geçer, Hereke ve Imralı (asıl adı Emir Ali) adasının fatihidir (daha geniş bilgi için bkz. Tefvik İnci, Kadırgalar Devrinin Derya Kaptanları, Deniz Basımevi, İstanbul, 1974, s. 26, vd)

7 İzmit Sancağı'nın idari yapısı için bkz. ATASE, evrak 1/4294, Dolap No: 30, Göz. 2, Kis. 1723, F. 11 Nüfusları için; 1914 yılına ait Adnan Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, Genkur Basımı, Ankara, 1914, s. 16; İktisat vekaleti, İst. Ticaret Bahriye Müd. Türk Deniz Ticaret Yıllığı, İstanbul, 1926, s. 120; Karamürsel Belediyesi Brifing Dosyası (1998)

ralarda satılması için en zengin potansiyel Ortadoğu, Asya ve Uzakdoğu'da bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, mevcut coğrafyası, en önemlisi İslam halifesinin merkezi ve hatta Hristiyanların yarısına yakınının bağlı olduğu mezhep olan Ortodoks patriğinin İstanbul'da yani onun başkentinde bulunması nedeniyle I. Dünya Savaşı'nın en stratejik hedeflerinden birisini teşkil ediyordu. Diğer taraftan Avrupa; Doğu Avrupa'ya kadar gelmiş ve yaklaşık 500 yıl buralarda egemenlik sürmüş olan "Türk varlığından" daima rahatsız olmuştur. Dolayısıyla savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) Avrupa'nın Karlofça Antlaşması (1699)'ndan beri sürdürdüğü "tarihi emelleri" nin son halkasını teşkil etmektedir. Özellikle şu maddeler, parçalanmış Osmanlı'nın yerine yeni bir devlet kurulmasına bile olanak tanımamaktadır.⁸

- (Md. 5) Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek askeri kuvvetten başkası hemen terhis edilecektir. (Gerekli kuvvetin nitelik ve niceliği İtilaf devletleri hükümetleri ile Osmanlı hükümeti arasında, "görüşmeler" ile belirlenecektir.
- (Md. 6) Osmanlı karasularında güvenlik ve buna benzer konular için kullanılacak küçük gemiler dışında Osmanlı sularında veya Osmanlı'nın bulunduğu sulardaki tüm savaş gemileri teslim olup Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.
- (Md. 7) Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklardır.
- (Md. 8) Osmanlı İmparatorluğu'na ait bütün liman ve demiryollarından İtilaf devletleri yararlanacak, Osmanlı Hükümeti bu imkanlardan -sadece ticaret veya ordusunun terhis maksatları için- yararlanabilecektir.
- (Md. 9) Tüm demiryolları İtilaf devletleri subaylarının denetimine verilecektir.

Bunlardan sadece 7.Madde Mütareke sırasında Osmanlı Ordularının bulunduğu -Batım, Musul, Kerkük ve hatta Libya- topraklarından bile çıkartılmasını ve oraların işgal edilmesine imkan tanımakta idi. Nitekim de öyle olmuş, Musul, Kerkük ve Batım Mütareke' den sonra işgal olunmuştur.

Tamamı 25 madde olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamiyle teslim olması demek olan bu mütarekeden 9 gün sonra İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı mütarekeyi imzalayan ve uygulatıcısı Amiral Calthrope 8 Kasım 1918 tarih ve 5126 sayılı yazısı ile Osmanlı hükümetinden talep ettiği hususlardan konumuzla ilgili olanlar aşağıda verilmiştir.⁹

1-Mütarekenin 6. maddesi gereğince Osmanlı hükümeti, harp gemilerinin durumlarını bildirecektir.

2-Turgut Reis, Yavuz, Muin-i Zafer, Hamidiye, Mecidiye ve diğer muhripleri ile savaş gemilerinin; cepheleleri ile, üç pus ve daha büyük topların nişangahları alınarak depolara teslim edilecektir.¹⁰

8 Genel Kurmay Başkanlığı Türk İstiklal Harbi (TİH), c. I, Ankara 1992, s.35 ve devamı; Celal Bayar, Ben de Yazdım, C. 4, İstanbul, 1997, s. 41 ve devamı (eserde görüşmelerin metni vardır).

9 Anonim, "Deniz ve Hava Cephesi", Türk İstiklal Harbi, C. V, Gen. Kur. Yayını, Ankara, 1964, s. 7-9. Bir pus 2.54 cm'dir.

10 ATASE, ¼ Kls. 51, Dos. H-1, F. 4-19; Deniz Müzesi Def. 490, s. 362-365

3- Yavuz zırhlısının dışındaki savaş ve yardımcı savaş gemileri Haliç'te bulundurulacaktır. (Yavuz Zırhlısı 24000 ton şimdiki fırkateynlerin 6 misli) olduğundan Haliç'e sığmıyordu

4-Gemilerde sadece bakım-tutum ve emniyet görevlerinin sürdürülmesine yönelik personel bulundurulacaktır.

5- Ticaret gemilerinden savaşta el konulanlar ile İtilaf devletlerine ait olanlar bildirilecek, diğerlerinin her türlü ticari faaliyetleri yine İtilaf devletlerinin kontrol ve izninde olaraktan sürdürülecektir. Bu arada Seyri Sefain İdaresi, Şirketi Hayriye ve Haliç Vapur İdaresi gibi Osmanlı Denizcilik kuruluşlarına ait vapurlar, müttefiklerin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda kullanılmaya hazır bulundurulacaklardır.

Bu suretle işgal edilmeye hazır hale getirilen Osmanlı'nın 500 yıllık başkentine İtilaf donanması girmeye hazırdır. 13 Kasım 1918 günü 91'i savaş gemisi toplam 167¹¹ parça gemi İstanbul'a gelir, bir kısmı başlangıçta İzmit Körfezi'ne demirler, hatta İzmit'te bir İtilaf Devletleri Deniz Temsilciliği kurulur. Ancak bundan daha sonra vazgeçilir. Bunun yerine İtilaf Devletleri gemileri Mudanya, Gemlik ve İzmit körfezlerinde taarruzi karakollar yaparlar. Sahillerimize asker çıkartır ve hatta kıyılarımızı top ateşi ile taciz ederler. İtilaf devletlerinin İzmit'i işgalleri de bu tarihte olmuştur. İngiliz birlikleri Derince limanı ve depolardaki cephane ve askeri malzemeye el koymak üzere, savaş ve yardımcı gemileri ile getirdikleri askerleri Derince limanına çıkarırlar. Önce İzmit, daha sonra Sapanca, Derbent ve Geyve'ye kadar olan yerleşim yerlerindeki postane ve tren istasyonlarını kontrol altına alırlar, daha sonra da bölgeye hakim olurlar.¹² Bu arada Yavuz Zırhlısı İzmit Körfezi'ne -İzmit önlerine- demirletilip gerekli ihtiyaçları için yanına Zuhaf ganbotu demirletilir.

Bu sırada İzmit'te Adana Cephesi'nden getirilmiş olan I. Fırka bulunmakta ve İstanbul'daki 25.Kolordu'ya bağlı idi. Adana'dan 2 Şubat 1919'da İzmit'e gelen Fırka'nın genel görevi bölgedeki asayişin korunmasına yönelikti. İstanbul'a çok yakın olan ve bu nedenle İngiliz kuvvetlerinin kontrolünde olan I. Fırka Sivas Kongresi'ne kadar Milli Mücadele yanlısı görünmemiştir. 24 Eylül 1919 tarihinden itibaren I. Fırka komutanlığına getirilen Mustafa Asım Bey Sivas Kongresi'nden sonra teşkil olunan Heyeti Temsiliye'nin emrine girecektir. Bu tarihten itibaren İstanbul'dan Karamürsel ve civarına getirilip buradan Anadolu'ya geçirilen personel, silah ve mühimmatın güvenliği I. Fırka komutanlığı tarafından sağlanacaktır.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un -resmen işgali- ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasının ardından İngiliz birlikleri savaş gemileri ile İzmit'e gelirler, toplarını karaya çevirerek kıyıya yakın bir şekilde demirlerler. Karaya çıkan birlikler önce şehirde bir gösteri yürüyüşü yaparlar. Bu sırada İzmit'e İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlı I.Fırka (Tümen) bulunmaktadır. Komutanlık Bolu ve İzmit sancaklarından, dolayısı ile Karamürsel'den de sorumlu idi. Mustafa Asım Bey'in yerine I. Fırka kumandanı olan Erkanıharp Miralay Rüştü Bey¹³ ve komuta kademesi Müftülük

11 Başlangıçta İtilaf Donanmasının İzmit Körfezinde bulundurulması planlanmış idi, bu maksatla "İzmit Mevki Bahri Kumandanlığı" kurulmuştur. Gemilerin İstanbul'a dönmeleri ile bu kumandanlıkta 17 Haziran 1919'da kaldırılır. Türk İstiklal Harbi, C. I, Ankara 1992, s. 170; Türk İstiklal Harbi, C. V. Ankara, 1964, s. 10; Dz. Müz. Def. 490, s. 239 (21 Haziran 1919)

12 Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele, İstanbul, 1987; Kolektif, Kocaeli Yıllığı, Kocaeli Valiliği, Kocaeli 1967, s. 76-80; Avni Öztüre, İzmit Tarihi, İstanbul, 1969, s. 157-166.

13 Asım Bey Kuvay-i Milliye taraftarı olup, İstanbul-İzmit-Ankara hattındaki personel ve askeri malzeme nakliyatında Milli Kuvvetlere çok büyük faydalar sağlamıştır. Ali Fuat Cebeşoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s. 238-246)

binasında toplanmış, durumu görüşmektedir. İşgal kumandanı yayınladığı bildiri ile “İsteyenin İzmit’i terk edebileceğini” ilan etmiştir. Bu sırada Erzurum ve Sivas Kongrelerini tamamlayarak “Ülke Kaderi üzerinde sorumluluk yüklenen Heyet-i Temsiliye” 27 Aralık 1919’da Ankara’ya gelmiştir. I. Fırka Ankara ile yaptığı görüşme sonunda dağılmış ve isteyenler “Heyeti Temsiliye” nin emrine girmek üzere doğu istikametinde İzmit’i terk etmişti. Heyeti Temsiliye I. Fırka yerine Ankara’da Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın komuta ettiği XX. Kolordu başlısı 24 Fırka’yı Kaymakam Mahmud Bey komutasında 17/18 Mart 1920 gecesi İzmit’e gönderilmiştir.¹⁴

Anadolu yarımadasının en stratejik bölgesinin Kocaeli ve İzmit Körfezi olduğu tarihi bir gerçektir. Nitekim Kocaeli ve İzmit Körfezi Mondros Mütarekesi ile birlikte İstanbul ve Boğazlar bölgesi için tampon bölge olarak tespit edilmiş, savunma planları buna göre yapılmıştır. Bu planlama Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)’ne kadar uygulanmıştır. Hatta İkinci Dünya Savaşı’nda da bu usul devam ettirilmiştir.¹⁵ Diğer taraftan

Osmanlı İmparatorluğu’na 500 yıldır başkentlik yapmış olan İstanbul’da savaş sonrası terhis olan askeri personel ile askeri mühimmat yoğun olarak bulunmaktadır. Mütarekeyle birlikte ülkeye gelen ve ilk ağızda 200 bini geçen¹⁶ (38.000 İngiliz, 59.000 Fransız, 17.900 İtalyan ve 90.000 Yunan kuvvetleri olmak üzere toplam 204 bin) işgal kuvvetlerinin ülkeden kovulmasına yönelik hazırlıklar ve bu maksatla kurulan Batı cephesinin desteklenmesinde, İstanbul’daki askeri potansiyelden yararlanılmıştır.¹⁷ İşgal kuvvetlerinin İstanbul’da İtilaf askerlerinin olumsuz davranışları ile de hızlanan Milli Mücadele hareketinde İstanbul’daki askeri personel ve mühimmat İnebolu ve/veya Karamürsel yolu ile Batı cephesine nakledilmiştir. Bu nedenle Mütareke’den itibaren Marmara’ya dolan İtilaf donanmasının temel stratejisi bu ulaştırma yollarını kontrol etmek ve askeri nakliyatı engellemek olmuştur.

İtilaf devletleri tarafından İzmit Körfezi’nde yapılan kontrollerle bir taraftan Eskişehir civarında yığılan Türk ordularının İstanbul’dan lojistik destek sağlamaları engellenirken diğer taraftan da 15 Mayıs 1915’te İzmir’e çıkan Yunan kuvvetlerinin Anadolu içlerine kolayca ilerlemelerinin engellemesine çalışılmıştır. Diğer taraftan İngiliz savaş gemileri Yunan kuvvetlerinin Bursa ve İznik istikametinde ilerleyişini kolaylaştırmak için bölgedeki Türk kuvvetlerinin bölünerek etkili bir savunma yapmalarını önlemek üzere Gemlik ve Mudanya körfezlerinde “Taarruzi Deniz Harekati” yapmıştır. 12 parça savaş gemisinden oluşan İngiliz Filosu 2 ve 6 Temmuz 1920 tarihlerinde Gemlik ve Mudanya şehirlerini bombardıman ettikten sonra karaya askeri personel çıkarmayı denemiş, ancak başarılı olamamıştır. Ama ne var ki bölgede bulunan ve Kurmay Albay Bekir Sami’nin kumanda ettiği 56. Tümenin buraya kuvvet ayırması Bursa’nın Yunanlılara karşı savunulmasını olumsuz biçimde etkilemiş ve 8 Temmuz 1920 tarihinde Bursa düşmüştür. Bu suretle Yunanlılara da Yalova-İzmit yolu da açılmıştır. Öte yandan İstanbul ve civarından sorumlu İşgal kuvvetleri komutanı İngiliz General Milne’nin emrine 11. Yunan Tümeni verilir. Tümen başlısı 16. P. Alayı 31 Temmuz 1920’de Derince’ye gelir.

14 Kaymakam Mahmut Bey, “Düzce İsyanı” sırasında 22 Nisan 1922 günü Geyve Boğazında şehit edilir. Yerine Miralay Atıf Bey gönderilir.

15 Mondros Mütarekesi’nin I. Maddesi Sevr Antlaşması’nın II. ve III. bölümleri, Lozan Antlaşmasının (Boğazlar Sözleşmesi) 4. Md. Erdoğan DÜMEN, Tarih İçinde Boğazlar, İst, 1990, s. 276-277; İsmail SOYSAL, Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları, c. I. Ankara 1989, s. 148-149

16 Hüsnü Hikmetoğlu, Yakın Tarihimizdeki Makaleleri, C. II, s. 265, C. III. s. 89, 165-170, Hüsnü Hikmetoğlu, Yakın Tarihimiz, İstanbul, 1962; Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, E.U. Basımevi, Ankara, 1957, s. 192-202.

17 ATASE, 414478 Kls. 624, Dos. 3, Fihrist 136; Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 384-387, Türk İstiklal Harbi, C. 2, 2. Kısım, Gen. Kur Yayını, Ankara, 1991, s. 294-299.

Diğer iki alay (9. Girit ve 17.P. Alayları) Eylül 1920'de İzmit'e getirilir. Bu suretle bölge 11. Yunan Tümeni'nin sorumluluğuna verilmiş olmaktadır. Böylece Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın dediği gibi "Dahili Cephe" olan Bilecik-İzmit-Bursa ve çevresi işgal kuvvetlerinin kontrolüne geçmiş oluyordu.¹⁸ Düşmanın Batı Anadolu'da Nazilli-Eşme-Demirci-Bursa hattına kadar ilerlemesi ile Boğazlar'ın da Anadolu ile bağlantısı kesildiği gibi İzmir için de geniş bir coğrafi alan kopmuş oluyordu.

KUVAYİ MİLLİYE VE FAALİYETLERİ

23 Temmuz'da başlayan Erzurum Kongresi akabinde 8 Ağustos 1919'da ülke genelinde yayınlanan bir bildiri ile memleketi haksız yere işgal eden İtilaf devletlerine karşı, Türk bağımsızlığını korumak için, Milli Kuvvetlerin kurulması, milletin kendi iradesi ile egemenliğine sahip çıkması duyurulmuştu. Bunun yanında Osmanlı vatandaşı olan Ermeni, Rum ve bazı Çerkezler işgal kuvvetleri ile birlikte hareket ederek, kurdukları çetelerle köyleri basmakta idiler. Bu duruma göre Ordusu terhis edilen, silahları alınan Türk halkı, nefsi müdafaa durumunda bulunuyordu. Bu ve benzeri düşüncelerden hareketle bölge halkı kendi arasında teşkilatlanmaya başladı.¹⁹ 13 Kasım 1919'da işgale karşı gizli bir faaliyet göstermek ve karşı koymak üzere İstanbul'da kurulan "Karakol Cemiyeti"²⁰ tarafından örgütlenen Kocaeli'ndeki Kuvayi Milliye Çeteleri'nin başlıca görevleri

Yukarıda açıklananlardan başka İstanbul-İzmit Batı Cephesi arasındaki askeri personel ve malzemenin akışını sağlamaktır. Bunun yanında Fener Rum patrikhanesi bölgeyi Rumlaştırarak üzere Rum muhacirler getirmekte, bu konuda çalışma yapan Kordos Cemiyetleri de ona yardımcı olmaktadır. Karakol Cemiyeti bunlarla da mücadeleler yapmıştır. Başlangıçta İzmit Jandarma Kumandanı Yzb. Kerim Bey'in koordinesinde daha sonra Maltepe Atış Mektebi Müdürü Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey'in emrinde faaliyet gösteren ve bölgede görev yapan belli başlı Kuvayi Milliye çeteleri şunlardır:²¹

İzmit Körfezi'nin kuzeyinde (Gebze-Tavşancıl bölgesinde):

Yahya Kaptan,²²

Küçük Aslan,

Büyük Aslan,

18 Cebesoy, Milli Mücadele..., s. 229, Ali Fuat Paşa heyeti Temsiliye tarafından 9Eylül 1919'da "Garbi Anadolu Umumi Kuvayi Milliye Kumandanlığı"na atanır. Daha sonra bu kumandanlık "Batı Cephesi" olarak değiştirilir (25 Haziran 1920) Ali Fuat Paşa bu görevini 9 Kasım 1920'ye kadar sürdürmüştür.

19 Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 70. Fahri Can, "İlk Milli Mukavemet Nasıl Kuruldu", Yakın Tarihimiz, C. I, s. 11-14.

20 Karakol Cemiyeti bir bakıma İttihat ve Terakkinin devamıdır. Kuruluşu Enver Paşa'nın ülkeyi terk ettiği Eylül1918'e kadar uzanır. Aralık 1920'de TBMM'nin emri ile kapatılır. İsmet Görgülü, Sesli Belgelerden Harp Hatıraları, Harp Akademileri, İstanbul, 1989, s. 36; Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara, 1984, s. 4; Türk İstiklal Harbi, C. VII. Ankara, 1975, s. 109

21 Fahri Can, "İlk Milli Kuvayiye Nasıl Kuruldu", Yakın Tarihimiz, C. II, İstanbul 1962, s. 29; Özdemir, Dünden Bu Güne..., s. 41-60; Şemsettin Arkan, Karamürsel, Ankara, 1972, s. 234-278; Karakol Cemiyeti için bkz. F. Tevetoğlu adı geçen eser, diğer gizli cemiyetler için TLH, c.VII, s. 109 ve devamı

22 Yahya Kaptan 1891 Yanya doğumludur. Balkan Savaşında Sırp ve Bulgar çetelerine karşı savaşmış, I. Dünya Savaşı sonunda Enver Paşa tarafından kurulan "Teşkilat Mahsusa'ya girerek Irak bölgesinde komitacılık yapmıştır". Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a İtilaf Devletlerinin gelmesi ile (13 Kasım 1919) Tavşancıl'a gelmiştir. Karakol Cemiyeti ile bağlantılı olarak Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiştir. Tavşancıl üzerinden Anadolu'ya personel ve silah göndermiş, İstanbul Hükümeti tarafından 8 Ocak 1920'de Tavşancıl'da şehit edilmiştir. H.İzzettin DINAMO, Kutsal isyan, c. IV, İstanbul 1990, s.5-50, Turgut ÖZEL, "Kocaeli Yarımadasında Milli Mücadele ve Yahya Kaptan", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü.

İpsiz Recep,
Sarı Aslan,
Bulgar Sadık,
Yüzbaşı Nail,
Gebzeli Rifat Kaptan.

Karamürsel ve civarındakiler,²³

Gökbayrak Müfrezesi
Doktor Enis Bey Müfrezesi,
Karamürsel Taburu,
Ne Olursa Olsun Taburu,
Yalovalı İbrahim Reis,
Terzi Laz Mevlut (85 kişi),
Adem Çavuş Çetesi (40 kişi),
Aktopraklı İsmail Efendi Çetesi (40 kişi),
Pomak Hasan Çetesi (40 kişi),
Fatma Seher (Kara Fatma) Çetesi.
Bu güçlerden Karamürsel ile ilgili olanları aşağıda anlatılacaktır.

DOKTOR ENİS BEY MÜFREZESİ:

Millis Yüzbaşı Dr. Enis Fahrettin Bey Mütareke'den sonra Tıp Fakültesi'nin son sınıfından ayrılmış ve Kuvayi Milliye Teşkilatı'na girmişti. Bir ara Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilir. Enis Fahri önce Tavşancıl bölgesinde faaliyet gösteren Yahya Kaptan ile çalışmıştı. O'nun 8 Ocak 1920'de Tavşancıl'da İstanbul Hükümeti tarafından şehit edilmesi üzerine Karamürsel'e gelmiş, bu arada Bursa ve civarına savunmasından sorumlu Alb. Bekir Sami ile de işbirliği yapmıştı.

100 kişilik bir kuvvet olan çete Bursa valisi Hacim Muhittin (ÇARIKLI)'nın yardımları ile kurulmuştur. İzmit'te konuşlu 24.Tümen Komutanı (Şehit) Mahmut Bey emrinde olarak İzmit ve havalisi Kuvayi Milliye kumandanı olarak görevlendirilmiş olan Enis Bey'in en önemli olaylarından birisi; Karamürsel'deki Padişah yanlısı Kuvayi İnzibatiye kuvvetlerine yardım eden askeri ve mülki zevatı alıp Milli Hükümetin organlarına teslim etmesidir. Bilindiği gibi Padişah Vahdettin'in aynı zamanda eniştesi olan Sadrazam Damat Ferit Paşa, Ankara Hükümeti'ni hiçbir zaman kabullenememiştir.

Ferit Paşa'nın Milli hareketi ortadan kaldırmak üzere yaptığı en önemli olumsuz çabalarından birisi "Kuvayi İnzibatiye"yi kurmasıdır. 18 Nisan kararnamesi ile kurulması irade edilen, İstanbul'da toplanarak Seyri Sefain vapurları ile İzmit'e getirilen Kuvayi İnzibatiye Kuvvetleri 8 Mayıs 1922 günü Derince, Değirmendere ve Karamürsel iskelelerinden karaya çıktılar.²⁴ Karamürsel'e çıkışları sırasında Kaza Kaymakamı İsmail Bey ile Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Fuat Bey yardımcı olmuşlardı. Esasen bu kişiler sık sık İstanbul'a giderek oradan talimat ta almaktadırlar. Bu arada kasaba eski Belediye Reisi Hafız Abdurraufi ile dava vekili Osman Bey ile halktan bazı kimseler de Padişah yanlısı olup, bu kişilerce Kuvayi İnzibatiye'ye yardım

23 Ahmet Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, Yalova, 1998, s. 18-26; Özdemir, Dünden Bu Güne..., s. 96 ve devamı. Hamit Pehlivanlı, Askeri Polis Teşkilatı, Ankara, 1992, s. 162-163

24 Görünüşte; İzmit bölgesindeki asayişin sağlanmasını hedefleyen ancak gerçekte işgal güçlerine yardımcı olmayı dolayısıyla Milli kuvvetlerimizin başarısızlığını amaçlayan bu hareket için ayda 30 lira maaş ile vasıfsız insanlar toplanmıştır. (bkz. Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 349-360, TİH., C. VI., Ank. 1974, s. 119-123)

etmekte idiler. Dr. Enis Bey 8 Mayıs 1920 günü 100 kişilik çetesiyle, Karamürsel'e gelir, bu kişileri alıp götürür. Kaymakam ve Askerlik Şubesi Reisi İznik'te kurşuna dizilir, eski belediye reisi ile dava vekili Osman Bey burada asırlılar, diğerleri Karamürsel'e dönerler.²⁵ Dr. Enis Bey'in bu hareketi Kuvayi İnzibatiye'nin bölgede karşılaştığı ilk direniştir. Ancak Karamürsel'in yerlilerinden Arnavut Niyazi'nin organize ettiği Kuvayi İnzibatiye'nin olumsuz faaliyetleri bir müddet daha devam edecektir.

Dr. Enis Bey'in Karamürsel'e gelişinden birkaç gün sonra, 13 Mayıs 1920'de Bahçecikli Gürcü Aslan ve Değirmendereli Kazım komutasında bir "Kuvayi İnzibatiye" kuvveti İznik'ten Karamürsel'e gelmişti. Bunun üzerine Enis Bey'in Karamürsel'de bıraktığı miktarı az olan Kuvayi Milliye Müfrezesi bölgeden ayrılmış, şehir yine Kuvayi İnzibatiye'ye teslim olmuştu.

GÖKBAYRAK TABURU:

Kafkasya'dan Bursa'ya göç etmiş bir ailenin çocuğu olan Cemal Bey Bursa Askeri Rüştiyesi mezunudur. 1916 yılında gönüllü olarak Kafkas Cephesi'nde savaşmıştır. Cemal Bey'in rütbesi bazı belgelerde Yüzbaşı bazı belgelerde üsteğmen olarak geçmektedir. 20 Nisan 1920 tarihinde başlangıçta Kafkas göçmenlerin oluşturduğu Bursa gönüllü efradından 300 mevcutla teşekkül etmiştir. Daha sonra mevcut 600'e çıkacaktır. Sorumluluk sahası Yalova-İznik-Değirmendere hatlarının içinde kalan sahadır. Bu müfreze de yine bölgede bulunan 56. Fırka kumandanı Albay Bekir Sami Bey ile Bursa Valisi Hacim Muhiddin (ÇARIKLI)'nın yardımları ile kurulmuştur. Kumandanlığını Yüzbaşı (Dağıstanlı) Cemal Bey'in yaptığı müfreze Yalova, Karamürsel ve Değirmendere'den katılımlarla önce tabur daha sonra alay seviyesine çıkacaktır.²⁶ Zaman zaman bölgedeki diğer milli müfrezeler -mesela Şeyh Şamil Müfrezesi- taburun emrine verilecektir. Gökbayrak taburu başlangıçta Kocaeli'nden sorumlu 24. Tümen'in emrinde iken, 3 Temmuz 1920'den itibaren İznik'e gönderilmiş ancak her zaman Karamürsel ve civarının savunulmasından sorumlu olmuştur.

Bunun üzerine, Gökbayrak Taburu Kumandanı Yzb. Cemal Bey, 500 piyade 200 süvariden oluşan birliği ile 20 Mayıs 1920'de Karamürsel'i kuşatmıştı. Bu sırada kasabada Aslan Bey'in kumandasında olarak; Hamidiye Köyünden Hacı Kadir, Değirmendere'den Kazım ve İznitli Arnavut Niyazi gibi çetecilerin bulunduğu 500 inzibatçı vardır. Aslan Bey İznik'te bulunan İnzibat Kuvvetlerinin "İznik ve Havalisi Fevkalade Kumandanı" Süleyman Şefik Paşa'dan yardım ister (Bu yardım gelmemiştir).²⁷ Bu arada çatışma başlamış, yerli halk çatışma sırasında Karamürsel'in yakılmasından endişe etmektedir. Kadı Müftü ve Karamürsel'in ileri gelenleri Aslan Bey'in yanına giderek endişelerini dile getirirler, Aslan Bey buna rıza göstererek "Durumu Görüşmek Üzere" Cemal Bey'e bir mektup yazar. Gökbayrak Müfreze Kumandanı bu mektuba göre Arnavut Kazım'ı görüşmeler için Aslan Bey'e gönderir. Kazım Bey Kuvayi İnzibatiyelerin temsilcisi Arnavut Haydar Bey ile Türkçe/Arnavutça uzun uzun tartışırlar. Kazım Bey Haydar

25 Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 354 (dipnotu dahil). Bu sayfalardaki bilgileri Nazmi Oğuz, (1904-.....) 'dan dinleyerek ve karşılaştırarak düzenledik. Adı geçen kişi bu dönemde Karamürsel'de yaşamış olup denizden gelen askeri malzemelerin taşınmasında görev almıştır. Karamürsel'de oturmaktadır.

26 ATASE, "Gökbayrak Taburu" koleksiyonu, klasör 32, dosya 186, fihrist 1-16, 1-17 ve 1-18; Cemal Bey ailesi Dağıstan'dan gelerek Bursa'ya yerleşmiştir. 41. Alayın kuruluşu Gökbayrak Müfrezesidir. Müfreze daha sonra tabur, 1 Şubat 1921'de bölükleri teşkilatlandırılarak iki tabur, 21 Şubat'ta 41. Alayın iki taburu teşkil olundu (Alayın diğer üçüncü taburu ipsiz Recep Müfrezesidir).

27 18 Nisan (Kuvayi İnzabatiye) kararname gereğince İznik ve Havalisi Fevkalade Kumandanlığı Harbiye Nezaretine bağlıdır. Süleyman Şefik Paşa hem bu kumandanlığı ve hem de "Kuvayi İnzabatiye Kumandanı"dır. Bilindiği gibi bu havalide başta Ahmet ANZAVUR olmak üzere bazı çeteler de Kuvayi İnzabatiye'ye bağlıdır.

Bey'e Erzurum Kongresi'nden itibaren sürdürülen Kurtuluş Mücadelemizin detaylarını anlatır, ancak görüşmelerden bir sonuç alınamaz, tekrar savaşıma karar verirler. Hatta Haydar Bey yanındaki arkadaşlarına; "Haydi muharebe başlayacak ateş ediniz" emrini bile verir. Bunun üzerine Kazım Bey telaşsız bir şekilde "Peki ben de geliyorum, muharebeye başlarız diyerek" ayrılır.

Ancak Aslan Bey, Arnavut Haydar Bey'in Ankara yanlısı olduğunu değerlendirmektedir. Nitekim Haydar Bey'in oğlu daha sonraki anlatımlarında bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bu defa; Kadı Müftü, Ramazan vaizcilerinden İsmail Hakkı ve Karamürsel'in diğer ileri gelenlerinden oluşan bir heyet Gökbayrak Müfrezesi'ne gitmeye karar verirler. Cemal Bey kendilerine "Milli Kuvvetler" in maksat ve amacını uzun uzun anlattıktan sonra Hoca İsmail Hakkı'ya dönerek; Hocam sen söyle, bizim tuttuğumuz yol mu doğru yoksa inzibatçıların tuttuğu yol mu? der. İsmail Efendi hiç düşünmeden Cemal Bey'in haklı olduğunu söylemesi üzerine, kan dökülmesini istemiyorlarsa Kuvayi İnzibatçıların, Karamürsel'i terk etmelerinin gerektiğini söyler. Heyet Karamürsel'e geldiğinde inzibatçıların kasabayı terk ettiği anlaşılır.²⁸ Diğer taraftan Kuvayi Milliye'nin Karamürsel'e girdiği 20 Mayıs günü Kuvayi İnzabatiye Komutanı Kiraz Hamdi Paşa ile birlikte teftiş için İzmit'e gelen Sadrazam Damat Ferit Paşa İnzibat kuvvetlerinin disiplinsizliğini gördükten sonra "Hayal Kırıklığı"na uğrayacaktır.

Birkaç gün sonra Bursa Valisi Hacim Muhiddin (ÇARIKLİ) ve ulemadan Bursa Mebusu Servet Bey Karamürsel'e gelerek halka Milli kuvvetlerin desteklenmesi yönünde nasihatte bulunurlar. Esasen Müfrezeye Kumandanı Yüzbaşı Cemal Bey, Karamürsel halkını zaman zaman köy camilerinde ve köy meydanlarında toplayıp uyarmış, eli silah tutan herkesi "Milli Mücadele"ye çağırmıştır. Başlangıçta Akçat köyünde karargahını kuran Gökbayrak Müfrezesi'nin bölgedeki faaliyetleri Kurtuluş Savaşı" boyunca devam edecektir. Bu arada Tabur, Ali Fuat Paşa tarafından 24-25 Ekim 1920'de Yunan kuvvetlerine karşı bağımsız olarak yapılan "Gediz Taarruzu" sırasında Kaymakam Atıf Bey'in emrinde olarak 24. Tümen komutanlığı emrinde savaşa katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiştir. Birlik geçen zaman içinde giderek alay seviyesine kadar çıkacak, İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz savaşlarında kendisine verilen görevleri yerine getirecektir.²⁹

Kuvayi İnzabatiye'nin karşılaştığı bu ilk direniş üzerine Süleyman Şefik Paşa, İstanbul hükümetinden silah ve cephane talebinde bulunur, ayrıca İstanbul'da bulunan 2. Kuvayi İnzabatiye Alayı'nın da süratle bölgeye sevkini ister.³⁰ Halen bölgede bulunan inzibatçı kuvvetlerin körfezin diğer kıyılarından getirilip-götürülmesi için emrine bir gambot veya silahlandırılmış olarak- Kırangıç vapurunun verilmesini ister. Ancak bu istek yerine getirilmemiştir. Ali Fuat Paşa'nın emrinde olarak Milli Kuvvetlerin Kuvayi İnzabatiye'ye 14 Haziran 1920'de İzmit ve bölgesinde giriştikleri "Topyekün" taarruzla Kuvayi İnzabatiye ertesi gün (15 Haziran günü) tamamıyla yok edilecektir.³¹

1920 yılı Ekim ayı sonlarında Cemal Bey müfrezesinden bir bölük Karamürsel'e giderken Fulaçık köyünün Rumlarının ateşi ile karşılaşmış, geriye dönmek zorunda kalmışlardır. Ertesi gün

28 Rahmi Apak, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu, İstanbul, 1942, s. 140-143; Arıkan, Karamürsel, s. 258-261

29 Türk İstiklal Harbi, II. Batı Cephesi, kısım 2,3,4,5 ve 6, Ankara 1994, ATASE, Gökbayrak Taburu Koleksiyonu

30 18 Nisan kararnamesi ile iki Kuvayi İnzabatiye Alayı teşkil edilmiş idi. Bunlardan I. Alay (65 subay 971 er) İzmit'te göreve başlamış iken II. Alay (94 subay 638 er) henüz Harbiye nezaretinde idi. TİH, c. VI. S. 121; ATASE, 5/5517, Kl. 449, Dos. I, F. 6

31 Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 366-370; TİH, C. VI. s. 130-133

Cemal Bey müfrezesiyle köye gelir. Ancak köyde bulunan Rumlar ve hatta Ermeniler Yunanlar tarafından silahlandırılmışlardır. Bunun üzerine Cemal Bey köyü top ateşine tutar, hedef saldırgan Rumlar olmakla beraber Karamürsel'deki silahsız köylüler de zarar görür. Cemal Bey bu olay nedeniyle³² daha sonra eleştiriyi uğrayacaktır.

KARAMÜRSEL TABURU:

Büyük savaşlarda kentlerin kendi adını alan bir tabur veya alay kurmaları bir Osmanlı adettir. Mesela Balkan savaşlarında Samsun, Kayseri, Ereğli, gibi adlarla savaşan Tümenler bile vardır. Karamürsel Taburu da böyle kurulmuştur.

Ağustos 1920'de bölgedeki Kuvayi Milliye müfrezelerinin ve terhis olmuş Karamürsellili subayların katkısıyla kurulmuştur. Taburda mahkum er sayısı fazladır, bir başka deyişle hapisanede bulunan ve hapis cezasına çarptırılmış erler bu taburda çoğunluktadır. Ancak BMM'nin bilgisi dahilinde olarak bazı subaylar da görev almıştır. Aynı zamanda Karamürsel kaymakamı olan Yüzbaşı Hüseyin Avni Bey komutasında faaliyet gösteren Karamürsel Taburu, bölgenin savunulmasında etkin bir görev almıştır. İzmit ve havalisini savunmaktan sorumlu olan I. Mürettep Kolordu Komutanlığının emrinde olmuş, Başiskele Değirmendere gibi yerleşim yerlerinin savunulmasında görev almıştır. Bu nedenle de bölge civarında konuşlanmıştır.³³

Karargahı İzmit gölü batısındaki Pamukcaderbent'te olan taburun başlıca üç bölüğün temel görevi Değirmendere, Karamürsel ve Yalova gibi kasabaların savunulması olmuştur. 4 Mart 1921 günü bir Yunan torpidosu Gonca'ya yaklaşmış birkaç mermi attıktan sonra sahile 40 kadar askeri personel çıkardıktan sonra 6 kişiyi tutuklayarak bölgeden ayrılmıştı. Bu tarihten sonra Tabur denizden gelecek tehditleri de dikkate alarak kıyıya mevzilenecektir.³⁴ Karamürsel Taburu; Yunan Birlikleri'nin bölgeden çekilişi sırasında onu takip eden ve 4 Temmuz'da Karamürsel'e ilk giren Türk Birliği'dir. Bu tabur Kurtuluş Savaşı'nın diğer safhalarında -Mesela Sakarya Savaşı'nda- Batı cephesinin emrinde olarak "Karamürsel Müfrezesi" adıyla büyük yararlılıklar gösterecektir.

YALOVALI İBRAHİM:

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Artvin'den Akköy'e göç eden bir ailenin çocuğu olan İbrahim Ethem Bey Yalova'daki Müdafaaı Hukuk Cemiyeti ve Karakol Cemiyeti'nin destekleriyle kurduğu çete ile bölgenin güvenliğini sağlarken İstanbul-Karamürsel arasında denizden yapılan personel ve askeri malzeme naklinde büyük hizmetler yapmıştır. Aynı zamanda bir kaptan olan Akköylü İbrahim başlangıçta İstanbul hükümetini desteklemektedir. Damat Ferit Paşa ve Eski Dahiliye Nazırı Reşit Paşa ile görüşükten sonra Yalova bölgesinde iki-üç yüz kişiden oluşan bir bekçi teşkilatı kurmuş ve Dahiliye Nezaretinden bu iş için külliyetli miktarda para da almıştı. 1920 yılının başlarından itibaren başta Karakol Cemiyeti olmak üzere Müdafaaı Hukuk Cemiyeti üyeleri ile bölgedeki askeri ve sivil zevat Yalovalı İbrahim Reis ile giriştiği temaslarla onun "Kurtuluş hareketini" desteklemesini sağlamıştır.

Yalovalı İbrahim (İbo) bu görüşmeden itibaren özellikle İstanbul'dan Yalova ve Karamürsel'e

32 Rasil Koçal, Milli Mücadele Hatıraları, (Tarih ve Yer yok-Yalova Kitaplığı) s. 6

33 Yusuf Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, İstanbul, 1993, s. 122, ATASE, 5/5517, Kl. 1169, Dos. 2 Dol. 19, C. 2

34 Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı. s. 121

denizden yapılan taşımalar ile Kuvayi Milliyecilere silah ve mühimmat sağlanmasında büyük yararlar sağlayacaktır. Mevcut çetesi ile Rum/Ermenilerin bulunduğu köylere baskınlar düzenleyen İbo 1920 yılının Eylül ayında Yunanlılar tarafından yakalanarak Atina'ya götürülür, savaş sonunda yapılan Lozan Antlaşması ile birlikte tekrar yurda dönerse de hakkında soruşturma açılır ve İstiklal Mahkemesi'ne gönderilir. Ancak çalışmalarını yakinen bilen Ali Fuat Paşa tarafından kurtarılır. 1929 yılında Yalova Hükümet Binası önünde bir saldırı sırasında hayatını kaybeder.

DiĞER MİLLİ ÇETELER:

Bu çeteler Uzundere Köyünden; Terzi Laz Mevlüt, Adem Çavuş, Deli Ömer, Aktopraklı İsmail Efendi, Pomak Hasan, Alaattin Bey çeteleridir. Karamürsel'i korumak için teşkil olunan bu çeteler, bölgedeki Ermeni ve Rum çetelerle mücadele verirken kasabayı işgal kuvvetlerine karşı da korumuşlardır.

Bu tarihlerde bölgede faaliyet gösteren ancak işgal kuvvetlerine hizmet eden gayri müslim çeteler de vardır. Bu çeteler ise genelde dört grup halinde faaliyet göstermektedirler.³⁵

Orhangazili Topal Kostî; Kılınç'taki gruba kumanda etmektedir.

Penik; Şavşak'taki gruba kumanda etmektedir.

Ohannes; Laledere'deki gruba kumanda etmektedir.

Artin; Karamürsel'deki gruba kumanda etmektedir.

Bunlardan Artin ve Ohannes Ermeni, diğerleri Rum'dur. Milli çetelerimiz bu çeteleri imha ederek, bölgeden sorumlu Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın büyük takdirlerini de kazanmışlardır.³⁶ Karamürsel'in Kurtuluş Savaşı'ndaki geçirdiği evreler anlatılırken bu çetelerin faaliyetlerinden de söz edilecektir.

NE OLURSA OLSUN TABURU:

Bu tabur ile ilgili arşiv belgesine rastlanamamakla beraber 1920 ortalarından itibaren bölge insanların meydana getirdiği, Karamürsel'in kurtuluşu ile dağılan bir milis güç olduğu anlaşılmaktadır. Taburu oluşturanların bir kısmı Karamürsel'de mülki ve yerel idarede görev alan (memurlar) kişilerdir. Hendek'te şehit edilen 24. Fırka Komutanı Kaymakam Mahmut Bey'in amcazadesi İsmail Bey'in denetiminde Fevziyeli Davut, Aktopraklı Osman, Tahtalı'dan Ramazan ve Semetler'den Adem, İsa ve Mustafa gibi askerlikte çavuş olmuş bölge insanları tarafından kurulmuştur. Kocaeli bölgesindeki askeri birliklerde bulunan Karamürselliler askerler şehirlerinin yakıldığını öğrenmeleri üzerine kente gelirler. Bu erlerden bir kısmı birliklerine dönmeyerek Ne Olursa Olsun Taburu'na katılmışlardır. Taburun en önemli üyelerinden biri 23 Ekim 1920 katliamını önleyen Mehmet Efe'dir. Aktoprak ve Sermayeci köyleri arasında konuşlanmış olan ve mevcudu 500'ü bulan bu tabur Gökbayrak Müfrezesi ve Karamürsel Taburu ile birlikte hareket etmiş, Karamürsel'in kurtarılması ile (4 Temmuz 1921) dağılmış, bölgede konuşlu bulunan Mürettep Tümen emrine girmişlerdir.

35 Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 239-241, Kazım Özalp, Milli Mücadele, Ankara, 1971, s. 153; Ahmet Akyol, Kurtuluş Savaşı'nda Yalova, Yalova, 1998, eserin çeşitli sayfalarında İbrahim Ethem ile ilgili bilgiler vardır.

36 Arkan, Karamürsel, s. 245, Özdemir, Düden Bu Güne..., s. 101-114; Nazmi Oğuz, "Karamürsel'deki Milli Çeteler", Özgür Kocaeli Gazetesi, 4 Temmuz 1996 Ekim.

Bu konuda bilgisine müracaat ettiğimiz 1910 Karamürsel doğumlu Nazmi OĞUZ, taburu bilmektedir. O dönemdeki en disiplinsiz ve dağınık birliğin bu tabur olduğunu anlatan Nazmi Bey, denizden yapılan taşımalarda bu taburun büyük gayretler sarf ettiğini belirtmektedir.³⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi Karamürsel yerlilerinden oluşan bu birlik İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silah nakliyatında büyük hizmetler yapmıştır.

İŞGAL KUVVETLERİ KARAMÜRSEL'DE

Karamürsel mevcut coğrafi stratejisi nedeniyle Anadolu'nun denize açılan bir iskelesi durumundadır. Kurtuluş Savaşı sırasında buradan Anadolu'ya ve özellikle Batı Cephesi'ne pek çok askeri taşımalar olmuştur, bu konudaki araştırmalarımız daha sonra anlatılacaktır. Gerek İngiliz ve gerekse Yunan kuvvetleri bu taşımalara engel olmak masadı ile Karamürsel'e çok büyük baskılar uygulamışlardır. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı sırasında Karamürsel 4 defa işgale uğramıştır; bu işgaller tarih sırasına göre

25 HAZİRAN 1920

I. Dünya Savaşı'ndan sonra 19 Ocak 1919'da Paris'te toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olmasını içeren Sevr Barış Antlaşması'nın taslağını San Remo görüşmelerinde hazırlamıştı. Taslak Barış Antlaşması'nın görüşmeleri için 11 Mayıs'ta Paris'e gelen Tevfik Paşa Barış taslağını incelemiş, koşulları ağır bulduğundan görüşmelerden çekilmişti. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne 1 aylık düşünme süresi tanımıştı. Bu arada Antlaşma'nın kabulünü sağlamak üzere Yunan Kuvvetleri'nin ilerlemesini desteklemişlerdi.

Kurtuluş Savaşımız için 1920 Haziran ayı bu nedenle çok hareketli geçmiştir. İngiliz savaş gemileri 18 Haziran'da askeri kumaş üreten İzmit Çuha fabrikasını bombalayıp çalışmaz hale getirirken 25 Haziran'da TBMM Batı Cephesi'ni kurmuş komutanlığına da Ali Fuat Paşa'yı atamıştı. İstanbul Hükümeti tarafından Milli Mücadele'yi engellemek için kurulan Kuvayı İnzibatiye de yine bölgeye bu ay içinde gelmiş 13/14 Haziran gecesi taarruz etmişlerdi. 5 Haziran günü denizden Değirmendere iskelesine gelen Yunan kuvvetleri 6 Haziran günü Karamürsel'e gelirlir ve halkı tehdit ederler.³⁸ Yine bu günlerde Yunan kuvvetleri Balıkesir bölgesinde bulunmaktadır ve Bursa'nın işgaline yönelik Batı'ya ilerleyişini devam ettirmektedir. Bu arada İstanbul'daki depolardan Anadolu'ya silah ve mühimmat nakli bütün hızı ile devam etmektedir. 15 Haziran gecesi Karamürsel'in Pazar köyünden Mustafa ve Ahmet kaptanlara ait Avniye ile İsmet motorları Haliç'teki Karaağaç Cephane deposundan yaptıkları kaçakçılık İngiliz kuvvetlerini pek sinirlendirmiştir. İstanbul Hükümeti'ni bu konuda sıkıştırdıkları gibi pek çok şüpheliyi de sorguya çekmiş, birkaç gün Haliç'e motor girmesine engel olmuşlardır.

25 Haziran sabahı şehrin doğu tarafına demirleyen 4 büyük ve 2 küçük savaş gemisinden oluşan İngiliz filosu -diğer kıyılara göre daha sığ olan- Küçükdere ile Şayak fabrikası arasında 800 civarında asker çıkarmıştı. İngilizler bu hareketleri ile gerek Güney Marmara'daki -Gemlik önlerindeki- deniz güçleri ile askeri olarak Yunan kuvvetlerine yardım ederken bölgedeki ida-

37 Koçal, Milli Mücadele Hatıraları, s. 11; Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 125, Özdemir, Dünden Bu Güne..., s. 114, Rami Apak, Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu, Ankara, 1990, s. 164-167, Nazmi Oğuz ile 7 Temmuz 1999'da yapılan konuşma

38 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. III, Ankara, 1995, s. 161.

recilere verdikleri direktiflerle “Yunan kuvvetlerinin Batı yönündeki ilerleyişini desteklemektedirler”³⁹ 25 Haziran 1920 sabahı Karamürsel’de 800 askeri ile sahile çıkan İngiliz kuvvetleri şehri kuşatırlar. Harp gemilerinden sahile gelen nakliye vasıtalarına veya diğer durumlara ait bilgilerin filo komutanına bildirilmesi için sahilde bir İngiliz deniz eri ağaca çıkararak görünür işaretlerle gemilere bilgiler vermektedir. Milli çeteciler bu eri vurur.⁴⁰ Bu arada bölgeden sorumlu 24. Fırka Komutanlığına da bilgi verilmişti.

İngiliz işgal komutanı kasabada tellal bağırtıp vurulan İngiliz eri için bir şey yapılmayacağını kasaba halkı ile iyi geçinmek istediklerini, halkın Debboy binası önünde toplanmasını bildirir. Ancak bu sırada İngiliz birliklerinin bir kısım kuvvetleri Küçükdere bölgesinde Pomak Osman çetesi ile çarpışmaktadır. Çarpışmada Türkler bir şehit İngilizler bir yaralı vermiştir. İngiliz komutanı, Debboy binası (Nazmi Oğuz bu binanın askeri hizmete ayrıldığını ve şimdiki Ziraat Bankası’nın bulunduğu yer olduğunu beyan etmektedir) önünde toplanan halka; Anadolu’ya yönelik olarak İstanbul’dan yapılan deniz nakliyatını kastederek;

“Bu bölge uluslararasıdır, Milli Kuvvetler buraya gelecek olurlarsa bunları İngiliz birlikleri vura-caklardır, ancak sizler sükunetle yaşayınız” diyerek halkı bir yandan sakinleştirirken diğer taraftan da yapılan bu işgale alıştırmaya çalışır. Bunun yanında telgrafhanenin bulunduğu binaya arama yaparlar, buldukları silahları alırlarken telgraf santralini de çalışmaz hale getirirler. İngiliz birliği daha sonra gemilerine binip kasabayı terk ederler.⁴¹ Terk ederken Küçükdere civarında bıraktıkları kuvvetler, burada bulunan 10 kişilik çetemize ateş etmiş, açılan ateş sırasında bazı askerleri de yaralanmıştır.

Karamürsel Kaymakam vekili ve aynı zamanda Jandarma Komutanı olan Binbaşı Kemalettin Bey Yalova’dan BMM Reisliğine 26 Haziran 1920 tarihinde yukarıdaki olaylarla ilgili açıklamalarda bulunur:

- İngilizler hükümet binasındaki evrak ve defterleri tahrip etmişler, bazı belgeleri bu arada kırtasiye malzemelerini de almışlar.
- Jandarma kumandanı masasında bulunan personel maaşlarını almışlar.
- Hapishaneyi açarak içerdekileri salıvermişler, bu arada Harambolas adlı Rum’u -kendilerine karşı olduğu için- alıp götürmüşlerdir.
- Telgrafhaneyi tahrip ederek Milli Kuvvetlerimizin bulunduğu İznik’le ve Yalova ile irtibatları tamamıyla kesmişlerdir.⁴²

Kasabada bulunan Kuvayi Milliye Müfrezesi ve Jandarma takımı gelen işgalci güçlere bir şey yapamamanın ezikliği içindedir. Gelen Jandarma takımı komutanı Yzb. (Arnavut) Rasim, İzmit’teki 24. ve Bursa’daki 56. Fırkaya silah ve cephaneye talebinde bulunursa da bir cevap ala-

39 Bu desteğin temelinde 19-26 Nisan 1920 tarihlerinde arasında İtalya’nın Sanremo şehrinde toplanan konferans kararlarının Paris konferansında Osmanlı temsilcisi Tefrik Paşa’ya kabul ettirilmesi (11 Mayıs 1920) yatmakta idi. Konferans kararlarına göre İstanbul Halifeliğinin başkenti olarak kalmaktadır. İzmir ve Trakya Yunanlılara, Güneydoğu Fransızlara, Güneybatı İtalyanlara verilir.

40 Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 84, Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, s. 39, Ankan, Karamürsel, s. 259 (semafor iki elde sarı/kırmızı bayrak ve kol işareti ile haberleşme, gemiler arasında yapılır)

41 Apak, Garp Cephesi..., s. 137; Cemalettin Özbay, “Karamürsel’in Tarihimizdeki Yeri”, I. Karamürsel Denizcilik Sempozyumu, K.O.Ü. Yayınları, Kocaeli, 1996, s. 4

42 Hacim Muhittin Çarıklı, a.g.e., s. 260, Belge No: 30

maz.⁴³ Olaydan iki gün sonra 27 Haziran günü bir İngiliz torpidosu ile 1 subay, 1 tercüman ve 10 er yine Karamürsel'e gelirler, Jandarma kumandanlığından geçen gün burada bıraktıkları telgraf malzemelerini isterler. Jandarma kumandanı kendilerinin silahlı olmadıklarını ancak bu malzemelerin "Kuvayi Milliye"nin emirleri gereğince iade edilemeyeceğini bildirmesinin yanında gerekirse çatışmaya girebileceklerini de beyan ederek malzemeyi vermez. Bunun üzerine İngilizler şehirden ayrılırlar.

II TEMMUZ 1920

Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris'te 19 Ocak 1919'da 32 devletin katılımıyla Paris Barış Konferansı toplanmıştı. Konferansta görüşülen konulardan birisi de Osmanlı'nın tamamen yok olması ve yerine yeni bir Türk devletinin kurulmasına ait planlama idi. Ancak bu görüş Konferans'a delege olarak gönderilen Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa tarafından kabul edilmemişti. Bunun üzerine Batı Anadolu üzerinden Yunan ilerleyişi desteklenmişti.⁴⁴ 15 Mayıs 1915'te İngiliz kuvvetlerinin de destekleri ile İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri 12 Haziran'da hemen bütün Batı Anadolu'yu ele geçirdiler. Ancak bu hızlı ilerleme, Paris Barış Konferansı'nda da tepki ile karşılanmıştı. Bunun üzerine İngiliz General Milne İzmir'e gönderilerek bir Sınır Tespiti Komisyonu kurulmuş ve 12 Haziran 1919 tarihi itibarı ile mevcut durum yani Aydın-Manisa-Ayvalık-Turgutlu kentlerinin Batısı Yunan kuvvetlerine doğusu ise Türk kuvvetlerine bırakılmıştır. Paris Barış Konferansı "General Milne Hattı" olarak ta bilinen bu hattı 12 Ağustos 1919'da onaylanmıştır.

Ancak Yunan kuvvetleri İtilaf devletlerinin de yardımı ile zayıf Türk kuvvetlerinin Yunanlılar u bağlamda olarak karşısında ilerleyişlerini devam ettirmişlerdi. 22 Haziran 1920'de Milne hattını geçip Balıkesir ve Bursa vilayetlerini işgal ederek Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu suretle Marmara'nın güney kıyılarını özellikle İzmit Körfezi'ni işgal ederek Ankara veya Batı cephesinin İstanbul ile irtibatını kesmeyi planlamakta idiler. Yunanlılar Bursa'yı işgal ettikleri 8 Temmuz 1920 tarihinden sonra 11 Temmuz 1920'de Karamürsel'e geldiler. Bu onların Karamürsel'e ilk gelişleridir. Gelişlerinin temel sebebi İstanbul'dan Ankara'ya yönelik yapılan askeri nakliyatın engellenmesi, Karamürsel iskelesinin çalışamaz hale gelmesidir.

İngiliz savaş gemisinden 11 Temmuz sabahı Ereğli'de karaya çıkan 400 mevcutlu Yunan taburu 4 km'lik yolu yürüyüş ile geçerek aynı gün öğleden önce Karamürsel'e gelmişti. Yunan taburunun Karamürsel'de bulunduğu 36 saatlik süre içinde İngiliz torpidosu onları desteklemişti. Yunan birliği iskelede ve/veya başka yerlerde İstanbul'dan getirilip Anadolu'ya sevk edilmek üzere beklemekte olan askeri malzemeleri aramıştı. Ancak herhangi bir askeri malzeme bulunamamıştı.

Yunan taburu askerleri Karamürsel'de bulunduğu süre içinde kasabada ve civar köylerde pek çok çapulculuk yapmışlardı. Yaptıkları sokak çatışmalarında Akçat köyünden Jandarma Ahmet'in oğlu Halil, Keleşoğullarından Mehmet Şükrü, Muhacir Veysel, Demirci Remzi, Muhızıroğlu Ahmet ve Boşnak Rasim ile Boşnak Beşir'in oğlu Nazif'i şehit etmişlerdi.⁴⁵ Yunanlılar

43 Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 84, 124. Fırka bu isteği karşılamamış, Bursa'daki 56. Tümeni tavsiye etmiştir. Oysa bu sırada 56. Tümen Yunanlılarla çarpışmaktadır. 8 Temmuz'da Bursa'nın işgali ile 56. Tümen doğuya çekilir.

44 Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, 2. K. Genelkurmay Yayını, Ankara 1991, s. 396, Paris Barış Konferansı için bkz. Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara, 1986, s. 145

45 Bu isimler Karamürsel Belediye binasının yanındaki Atatürk büstü kaidesinin bir yüzünde yazılıdır; C. Özbay,

şehirden ayrılırken halktan kendilerine mukavemet eden 29 kişiyi İstanbul'a götürmek üzere yanlarına almışlardı. Sonradan bu şahıslardan bazılarının cesetleri sahilde bulunmuştu ki bu da bu kişilerin yolda denize atıldıklarını göstermektedir.⁴⁶ Yunanlıların kasabada buldukları sırada Pomak Hasan, Terzi Laz, Mevlüt ve Aktopraklı İsmail çeteleri kendilerine rahat vermemiş, onları devamlı taciz etmişlerdir. Yunanlılar şehri terk etmekle beraber bir kısım unsurlarını (11.Tümen istihbarat birimini) şimdiki belediye binasının ait katına yerleşmişlerdi. Bu günlerde Karamürsel'in 15 km batısındaki Bahçecik kasabasında İzmit Mutasarrıfı İbrahim Bey'in koordinesinde padişah yanlısı (Kuvayi İnzibatiye) kuvvetler Ermeni ve Rum çetelerle iş birliği yapıp İstanbul'a yakın bir hükümet kurmayı planlamakta idiler. Durum Karamürsel Kaymakamı tarafından 24.Tümen komutanlığına bildirilmişti.⁴⁷

18 TEMMUZ 1920

Yunanlılar Karamürsel'e ikinci kez 18 Temmuz'da gelmişlerdi. İstanbul'dan bir arabalı vapurla gelen 400 kişilik Yunan taburu kasabada 3 gün kalmış ve buradan Yalova'ya gitmişti. Bu üç gün içinde kasabayı kuşatmışlar ve Akçat köyünde karargah kurmuş olan Karamürseli çeteler ile çatışmalar yapmışlardı. Halk zaten dağlara kaçmıştır. Bu sırada İngiliz birlikleri kasabanın 20 km doğusunda Çuha (veya Şayak) fabrikasında bulunmaktadır.⁴⁸ 15 Ağustos'tan itibaren bu bölgede 16.Yunan Alayının bir taburu yerleştirilecektir. Yunanlılar bu gelişlerinde kasabada 77 kişiyi öldürmüşler, 15 kişiyi yaralamışlar, 3'ü kız 20 kadına tecavüz etmişlerdir.⁴⁹ Bu arada Şeyh Felabi'nin torunlarından Kara Bali bey tarafından yaptırılan "Karabalıbey Camii" ni de yakıp yakmışlardır.

Yunan askerlerinin verdikleri zarar 9.785.460 lirası, taşınmazların yakılıp yıkılması olmak üzere toplam 10. 222. 303 liradır. (1 lira bir Osmanlı altınıdır). Yunanlıların gelişlerinin asıl amacı İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan "Askeri Personel ve Malzeme Nakliyatı"na engel olmak üzere Karamürsel halkını ve bölgedeki Milis Güçleri sıkıştırmak, onlara korku vermektir. Öyle ki Yunan atlıları ellerinde gaz tenekeleri ile rastladıkları Türk vatandaşlarına gaz dökmekte arkasından kibritle -diri diri- yakmaya çalışmaktadırlar.

Bu sırada Yunan ilerleyişi Uşak istikametinde devam ettiğinden bölgede bulunan Yüzbaşı Dağistanlı Cemal Bey'in kumanda ettiği Gökbayrak Taburu, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olarak İznik bölgesine intikal etmişti.⁵⁰ Bölgede Gökbayrak taburunun ayrılmasından doğan boşluğu doldurmak üzere Ağustos ayında teşkil edilen Karamürsel Taburu -veya müfrezesi- bölgeyi nizami esaslar içinde koruyacaktır. Taburun bölge savunması için ihtiyaç duyduğu paranın temini için İznik'te bulunan "Yalova Mal Sandığından" talepte bulunuldu. Ancak Gökbayrak Taburu mevcut parayı makbuz mukabilinde aldığından Karamürsel Taburu'na para yardımı yapılamadı.

1920 Temmuz ayının üçüncü haftasında, Genelkurmay Başkanına direkt olarak bağlı olarak Askeri Polis (AP) teşkilatı kuruldu. Teşkilatın esas görevi: "Ordu gerisinde ve ordu mintikasın-

a.g.t.

46 ATASE, Kls. 681, Dos. 57, F.1; Rahmi Apak, Garp Cephesi..., s. 137; Rahmi Apak. İstanbul'a götürülenlerin 29 kişi olduğunu belirtiyor; Özdemir, Dünden Bu Güne..., s. 145.

47 ATASE, Kls.894, Dos.9 F.67

48 ATASE, 21.7.1336 tarihli evrak arşivi 6/365, Dos. 8, Dolap15, Göz. 1; Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, s. 38

49 TBMM, Zabıt Ceridesi, CXV, s. 238 (Özel, Kocaeli ve Sakarya...dan nakil s. 161)

50 ATASE, 4/4478, Klasör 825, Dos. 9, F. 18

da düşmanın, casusluk faaliyetleri, propagandası ile gizli teşkilat kurması ve karışıklık çıkartmasını engellemek, karşı tedbirler almak" idi.

Teşkilatın bir diğer görevi de Anadolu ve İstanbul'daki Müslüman halkın maneviyatlarını yükseltmek üzere önemli bilgileri içeren broşürlerin dağıtılması idi. Bu bağlamda olarak savaş bölgelerine özellikle denizden gelip-giden şahıs ve/veya araçlar etkin bir kontrol edilecekti. Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı Batı Cephesi Askeri Polis Teşkilatı Bakanlığı'na bağlı olan teşkilat I ve II. Sınıf şubeler ile şubelerin bulunmadığı yerlerde İrtibat Subaylığı olarak kurulmuştur. Bu cümleden olmak üzere Karamürsel'de bir şube açılarak bir müdür, iki sivil yazıcı memur, bir polis, iki inzibat görevlendirildi.⁵¹ İrtibat Subaylığı görevi ise Cökbayrak Taburu'ndan bir Kuveyi Milliyeci görevlendirildi. Teşkilat ileride daha geniş anlatacağımız "Deniz Nakliyatı" nın gereği biçimde güvenli ve gizli bir şekilde icrası için Karamürsel bölgesinde istihbarat, güvenlik ve benzeri çalışmalar yapmıştır. Bir başka deyişle Askeri Polis Teşkilatı'nın Karamürsel'deki temel görevi İstanbul'dan yapılan deniz nakliyatını emniyet ve güvenlik açısından organize etmektir. Karamürsel'de faaliyet gösteren Askeri Polis Şubesi Milli çetelerin tavır ve tutumlarını da takip etmiştir. Örneğin Yalova'lı İbrahim hem İngilizler ile ve hem de bölgeden sorumlu (Ertuğrul Grubu komutanı) Miralay Kazım (ÖZALP) ile iyi ilişkiler içinde olduğu yakinen takip edilmiştir. Yine Askeri Polis Şubesi'nin bir diğer tespiti de Ermeni çetelerinin Karamürsel'in hemen batısında olan Laledere Köyüne 22 Eylül 1920'de yaptıkları baskındır. Ermeniler küçük yaştaki çocukları öldürmekle kalmamışlar bir de şehri yakmış şube öldü sanılıp bırakılan 4 yaşındaki dört yaşındaki bir çocuğu Karamürsel'e getirmişti.⁵² sonra da kaçmışlardı. Öte yandan Karamürsel'de bulunan Çuha ve Şayak Kumaş Fabrikası'nın mamullerine BMM'nin 16.9.1920 tarihinde çıkardığı 221 sayılı icra vekilleri kararıyla el konulmuştu.⁵³ Alınan karar gereğince Milli Ordu'nun elbiseleri bu kumaşlarla dikilecekti.

1920 yılının Ağustos ayı tüm ülkenin bütün sorumluluğunu yüklenmiş olan TBMM için çok hareketlidir. Bir taraftan Adapazarı-Hendek ayaklanması ile uğraşırken diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu tarafından imzalanan Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) tanımamaktadır. Antlaşma gereğince Boğazlar Bölgesinin ayrı bir otoriteye (Boğazlar Komisyonu) teslim edilmesi gerekmektedir. Karamürsel ise Boğazlar Bölgesi içinde yer almaktadır.⁵⁴ Bu nedenle Karamürsel ayrı bir değer kazanmış oluyordu.

İtilaf Devletleri açısından ise giderek ülke kaderine etkin biçimde hakim olan Ankara Hükümeti'nin ülkenin topyekün savunulmasına destek imkanlarını yok etmek birinci öncelik taşımaktadır. Bu bağlamda Anadolu içlerine ilerletilen Yunanlılar yine bu düşünceyle yani Anadolu'nun İstanbul'dan desteklenmesine engel olmak üzere Karamürsel'e gelmektedirler.

23 Ekim 1920

Yunanlıların Karamürsel'e üçüncü gelişleri 23 Ekim 1920 tarihine rastlar, durumdan haberdar olan Kaymakam vekili Refik Bey sabahleyin tellal bağirtip "halkı sükunet içinde bulunmasını ve evlerinden ayrılmamalarını günlük işlerini yapmalarını yani -diğer zamanlarda olduğu

51 Hamdi Pehlivanlı, Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı, Ankara, 1992, s. 12, 25, 33, 65.

52 A.g.e., s.139

53 Kararnamede ödemeler için Bursa Valisi Hacim Muhittin (Çarıklı)ya müracaat edilmesi belirtilir. Nitekim 16.01.1929'da çıkan7479 sayılı icra vekilleri kararı ile ödemeler yapılır (Bakanlık Arşivi kutu Dosya 12, 13 evrak 3,9)

54 Stefanos Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, İstanbul, 1979, s. 587

gibi- dağa çıkmamalarını” söyletir. Öğlen vakti Yalova’da bulunan süvari alayına bağlı taburdan arabayla şehre gelen Yunanlı kumandan doğruca hükümet binasına gider. Bu sırada Karamürsel’in güneyinde İznik’in Çakırcalı köyü civarında bulunan “Karamürsel Taburu” ve bölgedeki diğer Milis çeteler buralarda bulunan Yunan kuvvetlerine saldırmaktadır. Merdigöz’lü (Avcıköy’lü) David adlı Ermeni, durumu Yunan kumandana bildirir. Yunan kuvvetlerinin kötü niyetini sezen halk sokaklardan süratle dağılarak evlerine kapanır. Saat 18 civarında Yalova yönünden bir piyade taburu ile Pazarköy yönünden de yine bir Yunan Piyade taburu Karamürsel’e gelmiştir. Taburlar beraberlerinde 4 adet dağ topu getirmiştir.⁵⁵ Bu sırada iki Yunan torpidosu kasabayı top ateşine tutmaktadır. Atışlar sırasında şehirde bulunan Şayak fabrikası yıkılmış, çalışamaz hale gelmiştir.

Bu sırada Laz Mustafa Efendi komutasında toplanmış olan Terzi Laz Mevlüt 85 kişilik çetesi ile Teke- Yalakdere şosesinin güneyinde Yunan taburlarına saldırmış ve Yunan taburunu burada tutmuş hatta mevzilerini terk etmeye mecbur etmiştir. Ancak denizden Yunan torpidolarının açtığı ateşe dayanamayarak buldukları siperleri terk etmeye mecbur kalmıştır. Yunan askerleri ancak Laz Mevlüt’ün çetesinden kurtulduktan sonra şehre girebilmiştir. Aynı gün İzmit Körfezi’nde sefer yapan Seyri Sefain İdaresine ait Kırlangıç vapuru Karamürsel iskelesine -şehirdeki silahlı çatışma nedeniyle- uğrayamaz ve Hereke’ye geri döner’. Yunan torpidolarının atışlarıyla yıkılan “Şayak fabrikası”na ait tezgahlar bir hafta sonra İstanbul’a taşınır.⁵⁶ (Şayak fabrikası ile ilgili geniş bilgi ileride anlatılacaktır)

Ertesi gün (24 Ekim 1920) Yunanlı kumandan kasabadaki 15 yaşından büyük tüm erkekleri hükümet konağı önünde sıraya dizer. Onlardan Anadolu’ya gönderilmek üzere İstanbul’dan getirilen ve halen evlerinde saklanan silah ve cephanenin teslimini ister. Ayrıca Mustafa Kemal ve onun kuvvetlerine yardım etmemelerini aksi takdirde kendilerini öldürmekle tehdit ettikten sonra, kendilerinden bu bölgeden Anadolu’ya yapılan silah nakliyatı hakkında bilgi isterler. Yeterli bilgi alamaması üzerine birden başlayarak her onuncu numaraya isabet edenı vurdurarak şehit eder. O gün hükümet binası önünde şehit edilenler ile kasabanın diğer yerlerinde şehit edilenlerin isimleri aşağıdadır:

Viran Ali, Açıkbaş Halil Çavuş, Çerkez Bekir, Arnavut Deli Hasan, Koltukçu Nazif, Yağcılarının Ali, Halil ve Fatma Bergorç, Taşlıcalı Ahmet, Mehmet oğlu Mustafa, Yzb. Bayraktar İlyas, Perende İsmail, Tasviyeci Hasan, Zaimoğullarından Hasan, Arnavut Ali, Bayan Saliha, Terzi Osmanların Arif, Tahsildar Ali, Bayan Zeynep.⁵⁷ Muhacir Veysel, Demirci Remzi, Muhzır oğlu Ahmet, Boşnak Rasim ile adı öğrenilmeyen bir erkek.

Yunanlıların hükümet binası önünde halka bu şekilde eziyet ederken kasaba eşrafından ve Rumca bilen Mehmet Efe, Yunan kumandanın karşısına dikilerek “Kumandanım müsaade edersen ben silahlarını toplayayım” diyerek Yunanlıların bu işini üzerine almıştı. Kumandanın kendisini kasabaya kaymakam tayin etmesi ve yanına iki Yunanlı er vermesi ile Mehmet Efe görevine başlamıştı. Mehmet Bey’in Rumca bilmesine karşılık, Yunanlı erler Türkçe bilmemektedir. Bu suretle Türk halkı kolaylıkla indoktrine edilerek silah ve cephane Yunan kuvvetlerine teslim edilmemişti. Mehmet Efe, isteyenlerden Hereke’ye sefer yapmakta olan Kırlangıç va-

55 Özel, Kocaeli ve Sakarya..., s. 115, C. Özbay, a.g.t

56 İstanbul’un Vefa (Taşhan)’da faaliyete geçirilen tezgahlar zaman içinde artacak 1930 yılında 15’e çıkan tezgah sayısı ileride Yeni Karamürsel Mağazaları’nın çekirdeğini oluşturacaktır. 5 Ocak 1930 tarihli Cumhuriyet

57 Hükümet binası önünde şehit olanların tam ve kesin listesinde değişik belgeler var. Biz Karamürsel Belediye binası önündeki Atatürk Anıtı kaidesindeki listeyi buraya aldık. (M. Hergüner)

puru ile kasabadan ayrılmasını sağlarken, temin ettiği öküz arabaları ile yine halkın eşyalarını karayolundan taşımaya yardımcı olmuştu. Yunanlıların daha sonra kentten geri çekilmesi ile halk tekrar yerlerine döneceklerdir. Bu dönüşlerde Amerikan ve İngiliz yardım kuruluşlarının da etkisi vardır. Bu olaydan iki hafta sonra 6 Kasım 1920 günü Gökbayrak Taburu günü Karamürsel'e gelerek duruma el koymuştu. Kaymakam Refik Bey de taburla birlikte Karamürsel'e geri dönerek görevine başlamıştı.⁵⁸

Karamürsel Kaymakamlığı'nın 23 Ekim katliamına ilişkin olarak 14 Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesine gönderdiği rapor özet olarak şu şekildedir:

"Kasabanın tüm erkeklerini hükümet binası önünde dizip, baştan sayıp 10 ve katlarına isabet eden 35 kişiyi şehit etmelerine ilaveten⁵⁹ ilçeye bağlı 45 köyden 15'ini yakmışlardır. Kasabanın tüm erkekleri hükümet binasının önünde veya camilerde iken şehir talan edilmiş, dükkânlardaki eşya Yunan askerleri tarafından yağma edilmiştir".

4000 haneli ve İzmit Körfezi'nin en eski ve zengin kasabalarından biri olan Karamürsel'de Kur'an-ı Kerim ayaklar altına alınmış olup, şehirde 10.000 nüfustan sadece 100 kişi bulunmaktadır. Kazada kaymakamdan başka memur yoktur. Kasabanın maddi ve manevi kaybı 30.000 lira civarındadır.⁶⁰

Yunan kuvvetleri Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (CEBESÖY)Paşa'nın 2. Tümen (11 ve 61. Tümenler ve Çerkez Ethem'in 1. Kuvayi Seyyaresi ile Gediz Taarruzunu başlattığı (24 Ekim 1920) aynı günde Yunan kuvvetleri bölgede dağınık bir halde bulunan Milis güçlerimize (Kuvayi Milli çetelerine) karşı harekete geçerek Karapınar-Akçat-Tepeköy hattına kadar ilerleyerek oradaki köyleri yakmışlar, üç gün süren bu hareketlerini müteakip geri dönmüşlerdir. Yunanlıların bölgedeki vahşeti 2 Kasım 1920 tarihine kadar devam etmiştir. Yunanlılar mal müdürü Murtaza, Jandarma Subayı Ahmet ve İlyas Beyler ile birlikte şehrin ileri gelenlerini de yanlarına alarak Yalova istikametinde bölgeden ayrılırlar. Yolda Kaytazdere civarında Halil (Aktaş) Adil (Çeviker), Kazım (Demiraslan) gibi kişilerin de bulunduğu milis güçlerimizle karşılaşılırlar. Yunanlılar bu çatışmayı da aştıktan sonra beraberindeki esirler ile birlikte Tavşanlı köyüne gelirler, buradaki un fabrikasını yıktıktan sonra esirlere bir hendek kazdırırlar. Elleri arkadan bağlı bu esirleri hendeğin dışına dizip vurduktan sonra Yunan kumandanı şehitlerin kafalarını portatif kazmalarla deldirir.⁶¹

Halen Tavşanlı köyü sınırları içinde bulunan bu şehitlikte yatan (isimleri burada mevcuttur) kahramanlarımızın adları şunlardır: Karamürsel Mal Müdürü Murtaza, Üsteğmen İlyas, Hakkı, Arif, Lütfü, Şakir, Nazif, Arif ve Şükrü ve adı bilinmeyen bir Yzb. İle iki Mehmetçik. Bu sırada Karamürsel'den tutukladıkları 50 kadar kişiyi Bursa'ya göndermişlerdir. Haziran 1920 itibariyle

58 Talat Yazalan, "Türkiye'de Yunan vahşet ve soykırımı girişimi", C. I., Genelkurmay Yayını, Ankara, 1994 s. 105-106; Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, s. 46-47

59 Rahmi Apak eserinde hükümet binasında şehit olanları 11 kişi olarak vermekte iken, belediye önündeki Atatürk Anıtında 23 kişinin adları vardır. Atese'deki evrak (yukarıda açıklanmaktadır) ta 35 kişi olarak belirtmektedir. Biz anıttaki isimleri esas aldık.

60 ATASE, 1698, 1699 V3 1700 numaralı klasörlerde bölgede zarar gören 610 aileye ait beyannameler mevcuttur.

61 Ankan, Karamürsel, s. 253; ATASE, kls. 4/4471, 681, Dos. 120, F. 7; Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, s. 41, Kaymakam Refik Bey'in Raporu: ATASE, Kls 4/4479, Dos. 105, Göz. 5, Kl.681, Dos. 120, F. 7, 7/1. Türk İstiklal Harbi, C. II, Kıs. 4, Ankara, 1974, s. 32-35. Yunanlıların tüm kuvvetleriyle taarruz ederek ordularımızı Ankara'nın doğusuna atma planları Sakarya Savaşı ile (23 Ağustos-13 Eylül 1921) yok edilecektir. (Gediz Taarruzu başarısızlıkla sonuçlanacak ve Ali Fuat Paşa 9 Kasım 1920'de bu görevden alınarak Moskova Büyükelçiliğine gönderilecektir.)

İzmir sancağı ile bağlılarından Karamürsel ve Yalova'dan meydan gelen Yunan mezalimine ait rakamlar yukarıda verilmiştir.⁶²

Ayrıca hükümet memurları ve jandarmadan ileri gelenler 50 kadar kişiyi de tevkif ederek Bursa'ya götürürler. 2 Kasım 1920'de Karamürsel Kaymakam vekili Refik Bey'in Garp cephesine verdiği rapora göre bu kişilerden bir kısmı kayıklara doldurularak Yunan torpidolarının kışına bağlanmış ve o şekilde denizden götürülmüştür. Bazılarının cesetlerinin sahile vurmasından bu kişilerin denizde şehit edildikleri anlaşılmaktadır.⁶³

MAL KAYBI (LİRA)

(Taşınır mal ifadesi evlerden alınan altın ve benzeri mücevherat ile parayı, taşınmaz mal ise ev/tarla ve benzerine verilen zararı belirtmektedir. ATASE kayıtlarında zararlarla ilgili geniş açıklamalar vardır.)

SAĞLIK HİZMETLERİ

Ülkemizin önemli bir yardım kuruluşu olan Kızılay 1877 yılında "Hilal-i Ahmer Cemiyeti" olarak kurulmuştur. Cemiyet 1912 yılından itibaren Karamürsel'de faaliyet göstermiş, 1916 yılında da bölgede 100 yataklı bir hastane kurulmuştur. Mondros Mütarekesi'nin ardından İngiliz ve Yunan kuvvetlerinin İzmit ve civarını işgalleri ile birlikte Karamürsel kasabası da olumsuz biçimde etkilenmiştir. Bu bağlamda olarak 15 Kasım 1920 tarihinde Dr. İhsan ve Dr. Ziya Beyler ile üç hastabakıcı "Sekizinci İmdat Heyeti" olarak şehre gelmişlerdir. İmdat Heyeti sadece Karamürsel'de çalışmamış burası merkez olmak üzere 20 km doğu ve 20 km batıda kalan yerleşim yerlerinde de sağlık hizmetleri görmüştür.

Heyet bölgede iki ay kalmış ve bir muayenehane ile 30 yataklı bir hastane açmıştır. Ayrıca bir de gezici sağlık ekibi kurarak civar yerlerdeki tedavi ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Bu arada bölgede sıkça görülen sıtma ve ishal vakaları için de 26 Temmuz 1921 tarihinde; Dr. Rüştü bey tarafından ve yine Hilal-i Ahmer adına bir sağlık ünitesi açılmıştır. Karamürsel Hastanesi savaş sonuna kadar faaliyetlerini sürdürürken hastanede görev yapan doktorlar zaman zaman Batı Cephesi'nin Geyve'de açtığı sağlık merkezine gönderilmişlerdir. Diğer taraftan yine Karamürsel'de de görev yapan Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyeleri bölge halkının beslenme ve barınma gereksinimlerinde de yardımcı olmuştur.⁶⁴

KARAMÜRSEL ŞAYAK FABRİKASI

Kurtuluş Savaşı sırasında Marmara Bölgesi'nde üç adet kumaş fabrikası mevcuttur. Bunlar: Hereke Kumaş Fabrikası, İzmit Çuha Fabrikası ve Karamürsel Şayak Fabrikaları'dır. Her üç fabrika da Osmanlı Ordusu'na kumaş ürettiğinden kendilerine ait kısa bilgiler vermeyi uygun gördük.

62 TBMM Zabıt Ceridesi, c. XV. S. 238

63 ATASE, 4/4471 kls. 681, Dos. 57, F.9; Apak, Garp Cephesi..., s. 165

64 Rahime Aydın, "Karamürsel Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Sağlık Hizmetleri", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, C. III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s. 1669-1677

İZMİT ÇUHA FABRİKASI

Padişah Abdülmecit (1839-1861) döneminde İzmit'te Çuha deresi bölgesinde Ermeni ustalar Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşler tarafından 1843 yılında inşa olunmuş 1844 yılında Sultan Abdülmecit tarafından açılışı yapılmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında genel görevi askeri personele elbiselik kumaş ile fanila ve çadır ihtiyaçlarını sağlamak olmuştur. 18 Haziran 1920 günü (Ramazan Bayramı'nın birinci günü) İzmit Körfezi'ne biri büyük toplam dört İngiliz Savaş gemisi gelmişti. İngiliz savaş gemileri aynı gün öğleden sonra İzmit Çuha Fabrikasına yaptıkları deniz topçu ateşleri ile fabrikada büyük hasar meydana getirmişlerdir. Daha sonra bölgeye gelen 7 İngiliz uçağı havadan attıkları bombalar ile fabrikada yangın çıkmış ve fabrika çalışamaz hale gelmişti. Bölgenin savunulmasından sorumlu olan 143. Alayın 2. Taburu ile bu tabura bağlı Firuz Bey Müfrezesi ve Gökbayrak Taburu İngiliz taarruzlarına herhangi bir karşılıkta bulunamamıştır.

KARAMÜRSEL ŞAYAK FABRİKASI

1890 yılında "Karamürsel Fes, Çuha ve Şayak Fabrikası" adıyla Bosnalı Çengiç Mustafa Bey ile Volçitrinli Yusuf Efendi tarafından kurulmuş ve 1893'te faaliyete geçmiştir. O tarihten itibaren üretilen kumaşlar hem askeri ve hem de sivil personelin giyim ihtiyacını karşılamıştır. İngiliz ve Yunan savaş gemilerinin 25 Haziran, 11 ve 20 Temmuz 1920 tarihlerinde Karamürsel'e yaptıkları deniz topçu ateşi ile fabrikayı yakmışlardı. Yaptıkları bu yıkımı yeterli görmeyen düşman kuvvetleri karaya çıkardıkları askerlere verdikleri benzin bidonları ile fabrikayı tamamen yakmışlardı. Daha önce fabrikayı terk eden işçiler gözyaşları ile bu yangını seyretmişti. Fabrikanın yakılıp yıkılıcığını daha önceden öğrenen Bursa Valisi Hacim Muhittin (ÇARIKLI) ile Tabur Komutanı Dağıstanlı Yzb. Cemal Bey fabrikadaki 60 bin metre kumaşı Bursa'ya götürmüş, oradan askeri birliklere dağıtmıştır.⁶⁵

Fabrika bacası halen yerinde durmaktadır. Fabrikanın ortakları daha sonra makineleri İstanbul'a taşıyacaklar Aksaray (Fatih) semtinde bulunan Taş Han'da 15 tezgah kurarak faaliyetlerini devam ettireceklerdir. Bu maksatla Karamürsel'deki işçiler İstanbul'a getirilirken Avusturya'dan makine parçası ile gerekli iplik tedariki devam edecektir. Fabrika müdürü Ekrem Sanal ile İşletme Şefi Fazlı Tulga da Karamürsel'den İstanbul'a giderek imalatın başına geçmiş ve yine eskisi gibi Anadolu'ya kumaş göndermeye devam etmişlerdi. Geçen zaman içinde oluşan gelişmeler ile bu günkü Yeni Karamürsel Mağazaları kurulacaktır.

HEREKE KUMAŞ FABRİKASI

İzmit Çuha Fabrikası'nın inşasından sonra kalan malzeme ile Hereke'de Ulupınar deresinin her iki tarafında 196 dönümlük bir arazi üzerine kurulmuştur. Asıl adı Fabrikayı Hümayun dur. Çuha Fabrikasını kuran Dadyan kardeşler tarafından 1843 yılında inşa olunan fabrika diğerlerinden daha kaliteli kumaş ile ipekli dokuma (perde vs) üretmektedir. Ve genelde Saray'a hizmet etmektedir, dolayısı ile büyük ölçüde askeri personele yönelik kumaş üretmemiştir. Bu nedenle de Kurtuluş Savaşı boyunca faaliyetine devam etmiştir. Buna rağmen fabrika yine de zaman zaman askeri kumaş ta üretmiştir. Bu yıllarda Fabrika Müdürü olan Yusuf Agah (ATEŞ) Bey Milli Mücadele yanlısı tutum sergilediğinden Fabrikayı Hümayun Mektebi'ne yerleşmiş

65 Zeynep İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası", Karamürsel Sempozyumu, C. II, Kocaeli, 2016, s. 1117-1139

bulunan İngiliz kuvvetleri tarafından görevden alınmıştır. Bölgede konuşlu Osmancık Taburu ile Yahya Kaptan ve Dayı Mesut çeteleri Fabrika'nın İngiliz ve Yunan kuvvetlerine karşı korunmasını sağlamışlardır.

Bu tarihlerde bölgenin savunmasından sorumlu olan 20.Kolordu Komutanı –veya Garp Cephesi Komutanı- Ali Fuat (CEBESÖY) Paşa gerek İzmit Çuha Fabrikası'nın ve gerekse Karamürsel Şayak Fabrikası'nın bombalanarak faaliyetten men edilmelerinin sebebini de İngilizlerin elinde kalan askeri elbiseleri satmak gibi bir planlarının olduğunu yaymaktadır.⁶⁶ Nitekim de öyle olmuştur ve TBMM İngilizlerden pek çok askeri elbise almıştır. Çünkü İngiliz kuvvetlerinin elinde I.Dünya Savaşı'nda kullanılmamış pek çok kumaş ve askeri elbise bulunmakta idi.

KARAMÜRSEL'İN KURTULUŞU

İnönü (9-10 Ocak 1921) ve II. İnönü (31 Mart-1 Nisan 1921) zaferlerinden sonra Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki durumları artık düşündürücü olmaya başlamıştır. Öte yandan Yunana Kralı Alexandre yerine referandumla tahta oturan (25 Aralık 1921) Konstantin ülkede seferberlik ilan ederek Ön Asya Harekatı'nı çabuklaştırmaya karar vermiştir. Harekatı bizzat kendi yönetmek üzere 12 Haziran 1921'de İzmir'e gelmiştir.⁶⁷ Konstantin Anadolu Zaferi'ne (!) nostaljik bir hava vermek üzere Haçlı Kuvvetlerinin ünlü komutanlarından Aslan Yürekli Richard'ın İzmir'e geldiği iskeleden İzmir'e çıkmıştı. Diğer taraftan Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart) ile Ankara Hükümeti'ni istediklerine razı edemeyen İtilaf Devletleri Yunan ilerleyişini desteklemektedirler. Bu stratejik durum nedeniyle Yunan Başkumandanı General Papulas kuvvetlerin toplayarak Afyon-Eskişehir istikametinde bir taarruz yapmaya karar verir. Bu bağlamda olarak İzmit'te bulunan 11. Yunan Tümeni Papulas'ın kuvvetlerine katılmak üzere 23 Haziran'dan itibaren İzmit'ten gemilerle Mudanya/Gemlik iskelelerine naklolurken tümen başlısı 17.P. Alayı beraberinde bir dağ bataryası ile Karamürsel-Yalova istikametinde kara yolu ile çekilmeye başlar. Alay bir taburunu Başiskele'de bulunan bir Çuha Fabrikasının korunmasına bırakmışsa da bu taburda Kocaeli'nin savunulmasından sorumlu I. Kolordu başlısı Mürettep Fırka tarafından geri atılmıştır.⁶⁸ Yunan kuvvetlerinin çekilişlerini kolaylaştırmak için bölgede bulunan Yunan torpidoları kara yolu ile geri çekilen taburların Kuvayi Milliye birliklerinin taarruzundan korunmak üzere 10 ve 11 Haziran günleri Karamürsel'in doğu ve batısını topa tutmuşlar ve hatta 15-20 kişiden oluşan askeri birliklerini karaya bile çıkartmışlardı. Ancak sahildeki milli kuvvetlerin karşı koyması üzerine bölgeden uzaklaşmışlardı. Yunan gemileri bölgeden uzaklaşırken yakaladıkları motorları da götürmüşlerdi. Sonuç olarak Yunan kuvvetleri 28 Haziran tarihi itibarı ile İzmit'i ve devam eden günlerde de Değirmendere, Karamürsel ve Yalova'yı boşaltmışlardı. Yunan kuvvetlerinin geri çekilişi sırasında 3 Temmuz 1921 günü Karamürsel'de esir alınan bir Yunan askeri (16.Alay II. Tabur 3.Bölük) verdiği ifadede "Son derece düzensiz bir şekilde, adeta kaçar gibi geri çekildiklerini ve kendilerine yakıp-yıkma ve öldürme gibi gayri insani emirler verildiğini o nedenle de Karamürsel'i benzin bidonları dökerek yaktıklarını" söylemişti.⁶⁹ Buradan da Yunan kuvvetlerinin Sakarya yönündeki taarruz için toplanma bölgelerine gitmedikleri, Kocaeli bölgesinde gördükleri milli kuvvetlerin taarruzlarına dayanamayıp bölgeyi terk ettikleri anlaşılmaktadır.

66 Ali Fuat Cebesoy, "Bilinmeyen Hatıralar"; haz. O. Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2005, s. 385

67 TIH, II. Cilt, 4 Kıs., s. 30-36; Selahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşında İngiliz Servisi", Ankara, 1995, s. 194

68 Türk İstiklal Harbi, C. II, 4. Kısım, s. 138-145; Kazım Özalp, Milli Mücadele, Ankara, 1998, s. 178-181; Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele, İstanbul, 1987, s. 154.

69 Tevhidi Efkar, 4 Temmuz 1921

Yunan kuvvetlerinin (11.Manisa Tümeni) şehri boşaltmasının ardından 28 Haziran 1921 sabahı hiçbir mukavemete uğramadan İzmit'e giren 33. Süvari Alayı şehrin asayiş ve düzenini sağlar. Yunanlıların İzmit'i terk etmeden önce şehirde 300 kişiyi şehit ettiği anlaşılır. İzmit'i boşaltan Yunan kuvvetlerinden XI. Tümenin bir kısım birlikleri kıyı kolunu takip edip 28 Haziran günü saat 16:00 sıralarında Karamürsel'e ulaşırlar. Bu sırada İznik'in kuzeyinde konuşlanan Karamürsel Taburu Yunanlıların, Seymen-Yalova istikametindeki çekilişleri sırasında bölgeye zarar vermelerini önlemek ve mümkün olduğu takdirde Yunan birliklerine taktik taarruzlar yaparak zarar verme görevi için mevcut dört bölüğünü Yunan kuvvetlerinin çekilme yönündeki mevkilerine konuşlandırmıştır. Ancak Tümenin çekilme (Karamürsel-Yalova) istikametindeki yakıp yıkma olaylarına tamamiyle engel olamaz. Buna rağmen Karamürsel Taburu bu "geri çekilme" yi takip etmiş mümkün olduğunca Yunan kuvvetlerine zarar vermiştir.⁷⁰

Esasen Mürettep Fırka (Tümen) Yunanlıları takip etmekte idiye de Genelkurmay Başkanlığı Yunan Taarruzunun bölgede yeniden başlayacağını değerlendirdiğinden Miralay Kazım (Özalp) kumandasındaki Mürettep Kolordü'yu daha güneydeki Yunan asıl kuvvetlerinin bulunduğu bölgeye (Bilecik-Yenişehir hattına) göndermeye karar vermişti. Karamürsel ve bölgenin sorumluluğu için ise 4 bölüklü Karamürsel Taburu görevlendirilmiş, Değirmendere müfrezesi ile bölgedeki diğer milis güçler taburun emrine verilmişti. Servetiye (Gölcük bölgesinde) kasabasının korunması için görevlendirilen Karamürsel Taburunun bir bölüğü buradaki milis güçlerle birleşerek Yunanistan'ın 17.Alayı ile göğüs göğüse muharebeler yapmış ve Alay'a zayıplar vermişti.

Karamürsel ve civarında bulunan Milis Kuvvetler ve hükümet memurları 28 Haziran'dan itibaren, Yalakdere çevresindeki sırtlarda mevzilenmişti. Bu arada Karamürsel taburu tüm unsurlarıyla Boyalıcada konuşlanarak Yunanlıların 17.P. Alayı ile şehirdeki Yunan birliklerinin birleşmesini önlemiş, bu suretle şehre daha az zarar verilmesini sağlamıştır.⁷¹ 29 Haziran gecesi Karamürsel Taburu -bağlı olduğu- Mürettep fırka/41. Alay Kumandanlığının emirlerine gereğince "Yunan kuvvetleri ile teması muhafaza ederekten" taciz görevi yapmaktadır. Yunan Kuvvetleri iki gruba ayrılmıştı, bir grup Tatar İhsaniye'den itibaren karayolunu takip ederken diğer grup ise tamamiyle kıyı şeridini takip etmekte, bu ilerleyişi Kalkış zırhlısının denizden yaptığı top ateşleriyle desteklemektedir. 1 Temmuz günü Gölcük bölgesine gelen Yunan kuvvetleri Değirmendere ve Halidere'de mevcut Milis Güçleri ve Karamürsel Taburu ile Değirmendere Müfrezesi'nin sıkıştırdığı Yunan Kuvvetleri, Kalkış Zırhlısı'nın denizden yaptığı ateş yardımı ile kurtulmuştu.⁷² Hatta Yunanlılar Ereğli ve Karamürsel (kumaş fabrikası)'deki iskelelere asker çıkartarak birbirlerini takviye etmek zorunda kalmışlardır. Bu arada bugün sadece bacası kalmış olan Karamürsel Şayak Fabrikası'nı tekrar tahrip etmişlerdi.

Yeni takviye kuvvetlerle güçlenen Yunan birliklerinin Yalova istikametindeki ilerleyişi -etrafı yakıp yıkarak- devam etmektedir. Bu nedenle Yalakdere'de mevzilenmiş olan Milli kuvvetler ile kasabanın memurları mevzilerinde tutunamazlar ve daha güneydeki tepelere çekilirler. 29 Haziran sabahı öncü birlikleri ile Karamürsel'e gelen Yunan kuvvetlerinin mevcudunun 7-8 bin kişiyi bulduğu tahmin edilmektedir. Burada yeniden tertiplenen 17. Piyade Alayı ve bağlı birlikler 3 Temmuz günü bölgeden ayrılarak Yalova'ya oradan da Orhangazi istikametindeki

70 ATASE, kls. 1167, Dos. H-1, F. 1/54 ve 144, ATESE kla1167, Dos. H-1, F. 1/148 ve 1/50

71 Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 186; Kazım Özalp, "Sakarya'ya Doğru", Yakın Tarihimiz, C. 3, s. 38-40

72 ATASE, kls. 1072, Dos. 120, F. 59; Yunan işgali ile ilgili bkz. Cemal Kutay, Türkiye İstiklal Mücadeleleri Tarihi, C. 18, İstanbul.

ilerlemelerine devam eder. Yunan kuvvetleri Giderken Karamürsel kasabasını ve 9 köyünü yakmışlardır.⁷³

3 Temmuz günü geri çekilen Yunan kuvvetlerini takip ile görevli Sakarya Mintika Kumandanlığı unsurları tarafından yapılan keşifle Karamürsel ile Tepeköy arasında, çeteci olduğu sanılan 200 kişilik bir kuvvetin bulunduğu tespit edilmişti. Aynı gün Hilal-i Ahmer (Kızılay) tarafından Karamürsel'e gönderilen (Seyri Sefain İdaresi'ne ait) Gülnihal vapuru kasabada düşman kıtası kalmadığını, ancak şehrin yanmakta olduğunu bildirmişti.⁷⁴ Bunun üzerine 4 Temmuz 1921 sabahı Karamürsel Taburu'na ait bir bölük (2.Bl.) kasabaya girerek "Ebediyete kadar sürecek olan" Türk Hakimiyeti'nin kanıtı olarak şehre yerleşmişti.

Karamürsel'in kurtuluşundan hemen sonra şehre gelen İdam gazetesi yazarlarından Ali Nihat Bey izlenimlerini 28 Temmuz 1921'de yayınlamıştı. Karamürsel'de Bir Gün adlı yazısında Ali Nihat Bey şehrin hemen tamamen boşaldığını kalan halkın da -evleri yakıldığından- sokaklarda gecelediklerini, Kaymakam Seyfiyeddin Bey'in bir ağaç altında battaniye üzerine oturmuş, masasında gelen telgraflar ile bir hokka ve yazı kalemi bulunduğunu anlatmaktadır. Şehirdeki Hilali Ahmer (Kızılay) tarafından kurulmuş olan birkaç çadır halka sıcak yemek dağıtmanın yanında bazı sağlık hizmetleri de yapmaktadır. Nihat bey kentin yanmış-yıkılmış ve kendi tabiri ile dümdüz olmuş sokaklarını gezerken pek çok parçalanmış cesetler görmüştü. Halk bu cesetleri toplayıp mezarlığa taşımakta idi.⁷⁵

Karamürsel'in kurtarılması ile birlikte bölge halkı tarafından teşkil olunmuş olan Ne Olursan Ol Taburu ve diğer Milis çeteler dağılıp, evlerine dönerler. Savaş gücünde olanlar Karamürsel Taburu'na katılarak yine Mürettep Kolordü'nün emrinde olarak Sakarya Meydan Muharebesi'nin (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ihtiyacı olan silah ve mühimmatın gönderilmesine yardımcı olacaklardır. Karamürsel'in ordularımızın lojistik desteğinde İstanbul'dan gelen malzemeler için stratejik bir liman özelliği Kurtuluş Savaşı süresince devam edecek ve kentimiz bu hizmeti yerine getirecektir.

KARAMÜRSEL'DE YAPILAN TAŞIMALAR

Mondros Mütarekesi'nin sonrasında bilindiği gibi donanma enterne edilmiş, Kara Ordularının asker mevcudu 60 bine kadar düşürülmüş ve buna karşın ülkede 204.000 civarında yabancı güç bulunmakta idi.⁷⁶ Yunanlıların İzmir'e çıktığı 15 Mayıs 1919 tarihinden, Büyük Taarruz ve Takip Harekatı'nın bitirildiği 18 Eylül 1922 tarihine kadar yani 3 yıl 4 ay 3 gün, Yunanlılara ilaveten İngiliz, Fransız, İtalyan, Gürcü ve Ermeni askerleri ile Karadeniz'de Pontus, diğer bölgelerde Rum ve Ermeni çetelerine kıyasıya savaşlar/çarşımlar yapılmış, her birinde kaybedilen insan ve malzeme zayıyatı bir sonrakinde telafi edilmiştir. 26 Ağustos 1922 tarihinde ordularımızın mevcudu-donatılmış olarak 210 bini Büyük Taarruz'a katılan kuvvetler olmak üzere

73 ATASE, evrak 1/4282, Dos. 113, Cöz. 2, Dolap 10;23.10.1920 ile 10.06.1921 tarihleri arasında Karamürsel'de zarar gören kişilerle ilgili, ATASE, evrak 4/4478, Dosya 30, Cöz 2, Dolap 18 evrak tarihi 30.06.1921 Tavşanlı Köyünün uğradığı zarar-zıyanla ilgili, Yunan ilerlemesi için bkz. TİH., c. II. K. 4, s. 164

74 Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, s. 193; Özalp, Milli Mücadele, s. 180

75 Atilla Oral, "Karamürsel'in İşgali", Özgür Kocaeli Gazetesi, 7 Aralık 2003, (Pazar Eki Orta Sayfa)

76 Bu dönemde Osmanlı'nın yalnızca 9. Kolordusu mevcut ise de bunlardan Gelibolu/Çanakkale'deki 14 Kolordu Trakya'daki I. Kolordu ve İstanbul'daki 25. Kolordular itilaf Devletleri'nin kontrolünde yani enterne durumunda olduklarından 115.000 mevcudun 2/3 nün dikkate alınması gerekir. (Türk İstiklal Harbi, C.VII. Ank. 1975, s. 96)

toplam 315.000'i geçmektedir.⁷⁷ Kuvvetlerimizin bu şekilde personel ve malzeme yönünden desteklenmesinde deniz nakliyatının rolü çok büyük olmuştur.

Ülkemizin Yunan kuvvetleri tarafından işgalinin önlendiği ve asıl büyük muharebelerin yapıldığı Batı Cephesi'nin Askeri Personel, silah ve mühimmat desteği temelde iki iskele üzerinden yapılmıştır. Bunlar İnebolu ve Karamürsel İskeleleri'dir.

Kurtuluş Savaşı'nda I. Dünya Savaşı'nda kullanılmış bulunan 1332 (1916) basımlı Seferiye Nizamnamesi kullanılmıştır. Buna göre savaş alanı: Muharebe bölgesi Menzil bölgesi (İkmal yapılan bölge) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Menzil bölgesi cephe, ordu veya kolordu komutanlıklarının sorumluluğunda idi. Komutanlar bu iş için Kurmay Başkanlarını veya Menzil Komutanı adıyla ayrı bir subayı görevlendirirlerdi. Bu görevli, bölgesindeki ikmal, onarım, sağlık ve ulaştırma hizmetlerini yürütürdü. 10 Ocak 1921 tarihinden itibaren Milli Müdafaa Vekaletine (MMV) bağlı olarak kurulan "Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü" bu hizmetleri yurt genelinde yapmıştır. Bu cümleden olarak Karamürsel'deki "Karamürsel Hat Komutanlığı" başlangıçta Kocaeli bölgesinin savunulmasından sorumlu Mürettep Kolordu'ya bağlı iken daha sonra bu birim yeni kurulan Sevkiyat ve Nakliyat Umumi Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.⁷⁸ Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü'nün kuruluşundan sonra Karamürsel Hat Komutanlığı Bolu Menzil Bölge Müfettişliği'ne bağlanmıştır. Bolu Menzil Müfettişliği ise 111 Subay ve 1110 Er mevcudu ile diğerlerine nispetle en kalabalık bir kadroya sahip bulunmakta idi. Bolu'ya bağlı olarak görev yapan Karamürsel Hat K.lığı İzmit, İzmit ve Geyve'deki menzil komutanlıkları ile Batı Cephesi'ne lojistik nakliyatlar yapmakta idi. Bu hatta ayrıca Karamürsel ile İzmit'te birer sağlık merkezleri de bulunmakta idi.

İstanbul'daki silah ve mühimmat ambarları ile imalathaneleri kuvvetlerimiz için stratejik bir değer taşımaktadır. Ayrıca terhis edilen/dağıtılan ordularımızın askeri personel ile askeri okul/birliklerdeki öğrenci ve diğer personel İstanbul'da yoğun bir şekilde bulunmakta idi. Kurtuluş Savaşı boyunca Felah, Karakol veya Muaveneti Milliye gibi gizli kuruluşlar tarafından İstanbul'daki askeri personel ve malzeme Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştır. Ulaştırma sırasında gerekli olan taşıyıcılar -genelde hayvanlar ve/veya onların çektiği arabalardır- ücreti karşılığında kullanılıyordu. Ancak Sakarya Savaşı öncesi Başkomutanlığa getirilen Mustafa Kemal Paşa 7/8 Ağustos 1921'de yayınladığı Tekalifi Milliye (Milli Görevlendirme) emirleri gereğince taşıyıcı sahipleri belli bir miktarı belli bir mesafeye taşıyacaklardı.⁷⁹ Batı Cephesi'ne denizden ulaştırılması için iki hat tespit edilmiştir. Bu hatlar İstanbul-İnebolu ile İstanbul-İzmit hatları idi. İzmit 28 Haziran 1921'de kurtarıldığından bu tarihe kadar İstanbul-İzmit Hattı Karamürsel üzerinden icra edilmiştir. İzmit kurtarıldıktan sonra da yine Karamürsel-İzmit yolu Batı Cephesi'ne yakın olduğundan kullanılmaya devam edilmiştir.

Aşağıda İzmit Körfezi'nden -genelde Karamürsel civarından- Batı cephesine yapılan nakliyatla ilgili bilgileri vermekteyiz.

1. İnönü Savaşları sırasında yapılan Nakliyat⁸⁰ (20 Aralık 1920-15 Nisan 1921): Toplam ağırlığı 32,5 ton olan, top, mavzer ve piyade mermilerinden oluşan cephane, 38,5 ton

77 TİH., c. VII. Çizelge 8,TİH. c. I,K. 6, Kitap 2, Ankara, 1995, s. 9-15

78 1916 Seferi Nizamnamesi, (Yeni harflerle basımı 1946, ATASE kitaplığı); ATASE, 1/4282. D. 10, C.I .Kls. 572. Dos. 69, F. 1

79 Türk İstiklal Harbi, s. 249-253

80 Türk İstiklal Harbi, C. VII İdari Faaliyetler Genkurmay Yayınları, Ankara, 1976, s. 357-359

yiyecek, 32 ton yem ile 107,5 ton çeşitli askeri malzeme. 23 Eylül 1920'de Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı olarak İstanbul'da kurulan Hamza Grubu tarafından gönderilmiştir. Grubun adı da daha sonra Felah olarak değişecektir.

2. Kütahya-Eskişehir Savaşlarında yapılan Nakliyat⁸¹ (15 Nisan-25 Temmuz 1921): Toplam ağırlığı 14,5 ton çeşitli silah (220 piyade tüfeği, kasatura ile top ve tüfek mermileri ile uçak bombası), 181 ton yiyecek, 34 ton yem, 49 ton araç-gereç, 105 ton Uçak benzini. Göndermeler Felah ve Müdafayı Milliye (MM) gruplarına yapılmıştır. Göndermeler Karamürsel ve Yalova üzerinden yapılmıştır.
3. Sakarya Meydan Muharebesi Dönemi'ne ait Nakliyat⁸² (26 Temmuz-10 Eylül 1921): Toplam ağırlığı 10 ton çeşitli cephane (bunun 2015'i piyade tüfeği) 12325 ton yiyecek, 47,5 ton yem, 101 ton araç-gereç, 5 ton uçak benzini. Genelde MM Grubu tarafından yapılan göndermeler Karamürsel ve İzmit iskelelerinden yapılmıştır.
4. Büyük Taarruza Hazırlık Dönemindeki Nakliyat⁸³ (22 Ekim 1921-30 Temmuz 1922): Toplam ağırlığı 38,5 ton çeşitli cephane (250 tüfek) 221,5 ton yiyecek 1367 ton yem, 49,5 ton araç-gereç. Bu göndermelerde yine MM Grubu tarafından yapılmış olup Karamürsel ve İzmit iskeleleri kullanılmıştır.
5. Büyük Taarruz ve Takip Harekatı Sırasındaki Nakliyat⁸⁴ (31 Temmuz-18 Eylül 1922): Toplam ağırlığı 36,5 ton olan ve büyük kısmı top mermisi olan çeşitli cephane, 235 ton yiyecek, 120 ton yem 51 ton araç-gereç. Bu taşımalarda deniz yoluna ilaveten -artık Ankara'nın kontrolüne geçmiş olan- demiryolu hattı kullanılmıştır.

TAŞIMALARLA İLGİLİ OLAYLAR

Bu konuda toplayabildiğimiz çeşitli olaylar aşağıda anlatılacaktır.

17 Ağustos 1919 günü Ruşen Kaptan idaresindeki taka Haliç ambarlarından yüklenen 1000 kasatura ve 14 sandık cephaneyi Karamürsel iskelelerine götürmekte iken tekne Bandırma civarında olan Karacabey'in Kurşunlu köyü civarında karaya oturur. Takanın personeli yardım istemek üzere karaya çıkarlar. Ancak buradaki Muca ve Yenice köyü rumları taka personeline saldırmaktadır. Bölgede bulunan Bandırma Jandarma Taburu olayı incelemek üzere Kurşunlu'ya gelerek takadaki mürettebata Rumlarının tecavüzlerini önler. Bölgedeki balıkçıların da yardımı ile tekne kurtarılarak Topçular (Karamürsel) bölgesine gönderilir.⁸⁵ Mühimmat Karamürsel'de karaya çıkarılarak İznik yolu ile Batı Cephesi'ne intikal ettirilir.

15 Ekim 1920'de Karamürsel'in Pazar köyünden Mustafa kaptanın Avniye takası (takada 80 kadar silahlı fedai vardır) ile yine aynı köyden Ahmet Kaptan'ın İsmet motoru Hemşinli Mehmet ve Mahmut kardeşlerin koordinesinde Haliç'teki Karaağaç deposundan silah ve mühimmat yüklemişlerdi. Yükleme sırasından ambarlardan sorumlu üsteğmen Nazmî'nin de yardımları ile İngiliz nöbetçiler etkisiz hale getirilmişti. Ayrıca burada görev yapan 30 kadar

81 Türk İstiklal Harbi, s.319-320

82 Türk İstiklal Harbi, s.344,353-354

83 Türk İstiklal Harbi, s. 419-420

84 Türk İstiklal Harbi, s. 504-505 (Bu eserin ilgili sayfalarının dip notlarında ATASE arşiv bilgileri vardır)

85 ATASE, (Yeni sistem) sıra 3498, Kutu 22, Gömlek 135, (17.8.1919)

Türk muhafız teknelerine alınmıştı.⁸⁶ 16 Ekim'de İsmet Motoru Karamürsel'e gelmiş, yolda arıza yapan Avniye ise 17 Ekim'de Karamürsel'e ulaşmıştı. Burada aynı zamanda askeri polis şefi olan Kaymakam Yzb. Tefvik'in de koordinesinde olarak yerli halk tarafından tekneler boşaltılmış ve Batı Cephesi'ne gönderilmişti. Teknelere gelen 30 kişi daha sonra "Kurtuluş Savaşı"na katılmak üzere Anadolu'ya gitmişlerdi. Karaağaç baskını İngilizleri pek kızdıracak ve uzun müddet Haliç'e tekne sokmayacaklardır. İngilizler bununla kalmayacak Karamürsel'i bundan böyle daha da rahatsız edeceklerdir.

Sevkiyat ve Nakliyat Umumi Md. lüğü'nün 22 Mart 1921 tarihli bir raporunda çeşitli zamanlarda İstanbul'dan deniz yolu ile Karamürsel'e gelen mühimmatın 120 sandık Alman cephanesi, 391 sandık Türk tüfek cephanesi, 273 Alman tüfeği, 20 mk. tüfek, 6,5 milyon kapsül olduğu belirtilmektedir.⁸⁷

İtilaf Kuvvetleri Dil Burnu-Hersek Burnu arasında etkin bir şekilde deniz karakolları yapmaktadırlar. İstanbul-İzmit arasında çalışan tekneler burada muhakkak kontrol edilirler, ancak kahraman denizcilerimiz bunun da kolayını bulmuş, ellerindeki -erzak taşıma belgeleri- ile bu karakolu aşabilmektedirler. Silah taşımada bir diğer usul de yabancı bayraklı ancak Türk subaylarınca kullanılan gemilerden yararlanılmasıdır. Mesela bunlardan biri Hindistan uyruklu Asaf Bey'e ait ancak İngiliz Bandıralı ve/fakat içinde Türk subayları bulunan İndia adlı gemidir. Gemide bulunan Gv. Yzb. Kenan ve Tğm. Selahattin (Soner)'in bu taşımalarda büyük hizmetleri olmuştur. Bunun yanında Karamürsel'in yerli halkından olan İsmail (fedai) Kaptan'ın tek işi Haliç-Karamürsel arasındaki taşıma olmuş, Emekli Yzb. Murat (Sağır Murat) bölgeye gelen silah ve mühimmatın iç bölgelere intikalinde görev almıştır. Murat Bey İstanbul'dan Batı Cephesi'ne gönderilen mühimmatın sadece Karamürsel ekserisi için hizmet vermemiştir. İnebolu'ya gönderilen askeri malzemeler için de pek çok tekne tedarik etmiş bunun için de herhangi bir hizmet almamıştır. Yine Karadere'li Mehmet Hicret Bey, Yalakdere doğumlu Dz. Yzb. Ahmet Fetgeri (Aşeni) Bey, İstanbul'da yüklenen malzemelerde koordine görevi yapmışlardır.⁸⁸ Motorların ve mavnaların boşaltılmasına tanık olan Fransız gazeteci ve yazar Klod Farer Karamürsel'e gelen askeri malzemelerin boşaltılması ile ilgili gayretleri şöyle anlatmaktadır:⁸⁹

"Motorların açığa gelip demirlemesi ile kasaba halkı, genç-ihhtiyar, erkek-kadın tümüyle kasabadaki yetkilinin (Kaymakam, Jandarma Kumandanı...) bir işaretleriyle kıyıya toplanıp sahile/iskeleeye gelen malzemeleri öküz arabalarına veya depolara taşımaktadır. Bu iş öylesine maharet ve çabuklukla yapılmaktadır ki biraz sonra yine kasaba günlük yaşamına dönmektedir."

İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi binasında eğitim gören Jandarma Zabıt Mektebi'ne ait silah deposuna 2 Mayıs 1921 gecesi bir baskın düzenlenmişti. Baskında 5 Alman mavzer tüfeği, 4 Alman Kasaturası, 12 mavzer, 10 anahtarlı mavzer, kasalı mavzer, 24 mavzer kasaturası, 97 martin marka tüfek, 82 martin tüfeği kasaturası, 5 kasaturalı martin tüfeği ile bu silahlara ait cephanesi ve yedek parça rıhtıma getirilerek takalarla Karamürsel'e gönderilmişti.⁹⁰

86 Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler", Yakın Tarihimiz, C. I, s. 377-378 ile C. II, s. 349-350; Pehlivanlı, Kurtuluş Savaşı İstihbaratında..., s. 65; ATASE, Kls. 687, Dos. 140, Fih. 1-8

87 TİH, Batı Cephesi 2.C. 3. Kit. Ank. 1978, s. 279

88 Ahmet Fetgeri (Aşeni) Bey Karamürseli bir deniz subayıdır (1886-1966) I. Dünya Savaşı'nda Fransızlardan esir alınan Müstecip Onbaşı denizaltısını da Baş çarkçılığını yapan Ahmet Bey Cumhuriyet Döneminde 19 yıl Güreş Federasyonu Başkanlığı yapmıştır. Erdoğan ARIPINAR, Resimli Tarih mecmuası, sayı 11, İstanbul 1977, s. 41; Deniz Müzesi Zabitanı Sicil Dosyası, Def. 7

89 Emrullah Nutku, "İstanbul'un Armağanları", Yakın Tarihimiz, C. III. s. 89-90; Mithat Işın, İstiklal Savaşı Deniz Cephesi, İstanbul, 1946, s. 91; Özdemir, Dünden Bu Güne..., s. 98-99. M. Celalettin Orhan, Askerlik Hatıralarım, İstanbul, 1982, s. 28-32; Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, s. 23-24; Özalp, Millî Mücadele, s. 180

90 Adnan Sofuoğlu, "Millî Mücadele'de Kocaeli Üzerinden Anadolu'ya Sevkiyat", Uluslararası Karamürsel Alp

İstanbul- Karamürsel Taşıma yapan gemilerde itilaf devletlerinin gemileri ile iyi geçinmek için her türlü çareye başvurmuşlardır. Örneğin Hindistan bayrağını taşıyan India gemisi (stimbót) seferlerin birinde Karamürsel önlerine geldiğinde (Dilburnu bölgesi) burada kontrol yapmakta olan İngiliz savaş gemilerine tesadüf eder, II. Kaptan George derhal gelen gemiyi kış gönderindeki İngiliz Sancağı ile selamlar buna çok sevinen İngiliz gemileri selama mukabele ederek India gemisine yol verir. Oysa gemide Anadolu'ya sevk edilen askeri mühimmat vardır, geminin kaptanı Türk'tür.

Haziran 1921'de Mekteb-i Bahriye (Deniz Harp Okulu)'de sınıf subayı olan Üstğm. Abdurrahman (Benlioğlu) Zeytinburnu'ndan okulun ihtiyacı olarak henüz Ada'ya gelmiş olan silahları (480 Mavzer, 160 Şnayder tabancası, 500 kasatura, 600 sandık mavzer mermisi) Anadolu'ya kaçırmak üzere Heybeliada'dan Yarımcalı Muharrem kaptanın Selamet adlı motoruna yükler. Bu sırada Yunan savaş gemileri Heybeliada önlerinde demirlidirler, ancak gemi subaylarının çoğu adada oturan Rum tüccarın evinde verilen davettedirler. Bu nedenle yüklenme sırasında büyük bir güçlkle karşılaşmamışlardır. Diğer taraftan Ada'nın vapur iskelesinde Fransız uyruklu -Müslüman- Senegalli askerler bulunmaktadır. Onlar da taşımalarda kolaylıklar sağlarlar. Yükleme tamamlanan Selamet motoru Üsteğmen Abdurrahman Benlioğlu ile birlikte, "Felah" adlı örgütün tekneye temin ettiği -İzmit'teki Fransız askerleri için- patates nakliyatı görev kağıdını da alarak adadan ayrılır. Yalova Samanlı deresine gelerek burada "Karamürsel Menzil Hat Komutanı"⁹¹ Mk. Ybz. Hakkı Bey ile temas edilerek askeri malzeme kendisine teslim edilir. Selamet motoru yükünü boşalttıktan sonra buradan ayrılarak Karamürsel'in tam karşısında Tavşancıl önlerine gelir ve Yunan savaş gemileri tarafından kontrol edilir. Zaten boş olan tekne Hereke önlerinden tekrar Karamürsel iskelesine gelir. Yalova'ya boşalttığı ve karayolu ile Karamürsel'e getirilen bu cephaneleri buradan tekrar yükleyerek İzmit- Seymen iskelesine boşaltır. İzmit'e gidilirken yine Yunan karakol botuna yakalanırsa da elindeki Patates Nakliye kağıdı onları kurtarmıştır. Tekne İzmit'e vardığında silah ve malzeme İzmit'e teslim olunurken Abdurrahman Bey'de Anadolu'ya geçer.

5 Temmuz 1921'de yani Yunan kuvvetlerinin henüz bölgeyi terk ettiği bir tarihte kente getirilen bu silahlar Mürettep Kolordu'nun ihtiyaçlarını gidererek özellikle Sakarya Savaşı'nda kullanılacaktır. Ayrıca İstanbul'dan daha önce getirilmiş olan 2 adet 75 mm'lik top da henüz Karamürsel'den dışarıya çıkartılmamış olup Yunan kuvvetlerinin bulma ihtimaline karşı toprağa gömülmüştür. Bu toplar da yine Selamet motoru ile Seymen iskelesine götürülür. Gerek taşımalarda gerekse silahların saklanması Kurtuluş savaşımızın kahramanlarından ve Karamürsel bölgesinde de faaliyet gösteren Kara Fatma'yı da anmak gerekir.⁹² Kara Fatma'nın özellikle Yalova Bölgesi'ndeki faaliyetlerde büyük faydası olmuştur.

Karamürsel bölgesine yönelik deniz nakliyatının korunmasında etkin bir görev alan Fatma Seher Hanım'ın 135 kişiden oluşan çetesi Yalova-Değirmendere arasında faaliyet göstermiş, Yunanlıların İzmit'ten çıkarılmaları sırasında Mürettep Kolordu emrinde olarak Çengilli dolaylarında İntikam Taburu adıyla harekate başlamıştır. Fatma Seher Hanım Mürettep Kolordu emrine girmeden önce Yalova-Değirmendere bölgelerinde, bir taraftan Rum ve Ermeni çete-

Sempozyumu II, Kocaeli, 2016, s. 1379

91 10 Ocak 1921'de kurulan Sevkiyat ve Nakliyat Umum Md. lüğü tarafından teşkil olunmuştur. TİH. c. VII, s. 247

92 Fatma Seher Hanım; Erzurumludur, kocası I. Dünya Savaşı'nda (Savkavuşta'ta) şehit düşmüştür. Kurtuluş Savaşı boyunca kurduğu çetesi -sonradan tabur haline getirilmiştir- ile mücadeleler vermiş, üstğmen rütbesine kadar yükseltilmiştir. TİH. c. II, 4 Kısım, s.180 ve devamı, Akyol, Kurtuluş Savaşında Yalova, s.23 Trabzon Halk Evi Istikbal Gazetesi, 1921 yılı nüshaları.

lerle mücadele ederken diğer taraftan da İstanbul'dan deniz yoluyla gelen askeri personel ve mühimmatın karaya çıkartılması ve Batı cephesine nakline yardımcı olmuştur.

Kurtuluş savaşı sırasında Yunan nakliye gemilerine de zarar verilmiştir. Kuvayı Milliye'nin Karamürsel sorumlusu Demir Bey bölgede bulunan Deniz Teğmeni Nurettin (Bengi)'den Yunan Kuvvetlerine askeri malzeme taşımakta olan Yunan bandıralı Kleopatra gemisine el konulması istenir. Nurettin Bey yaptığı araştırma ile geminin İstanbul'dan getirdiği cephaneyi Gemlik'e bıraktıktan sonra 20/22 Temmuz 1922'de Gebze'ye döneceğini öğrenir. Yanına kendi gibi deniz teğmeni olan kardeşi Seyfettin (Bengi) Beyi de alan Nurettin Bey Yalova'nın batısında Bozburun açıklarında Kleopatra'yı yakalarlar. 800 tonluk olan geminin 7 kişiden ibaret olan mürettebatının sarhoş olması Nurettin ve Seyfettin teğmenlerin işini kolaylaştırır. Gemiyi ele geçirmelerini müteakip İzmir Bahriye Kumandanlığına teslim ederler.⁹³ 2 Ekim 1921 gecesi Tuzla önünde demirli ve bir İngiliz destroyeri (savaş gemisi)'nin kontrolünde bulunan Yavuz zırhlısı üzerindeki 2 adet 88 mm'lik krup marka top kürsüleri ile birlikte sökülür. Motora yüklenerek Karamürsel'e getirilir. Bölgenin Yunan gemilerinin top ateşlerinden zarar gördüğü dikkate alınarak [topların menzilleri (ateş mesafesi) 9 km'dir]. Buraya konuşlandırılması planlanırsa da sonradan bundan vazgeçilir. Toplar daha sonra Samsun limanının savunulmasında kullanılacaktır.⁹⁴ Muavenet-i Bahriye grubu tarafından koordine edilmiş olan bu taşımayı aşağıda özet bilgileri verilen diğer taşımalar takip etmektedir.

7 Kasım 1921'de Mavnalarla Haliç'teki ambarlardan iki adet uçak ile Fransız yapısı Burakreis gambotundan çıkan iki adet 47 mm'lik top taka ve daha küçük tonajdaki motorlarla Karamürsel'e nakledilmişti. Daha sonra İzmit Liman Başkanlığı'nda görev alacak olan Teğmen İbrahim ETHEM Efendi 26 Eylül 1921'de kendi şahsi teşebbüsleri ile yine Haliç ambarlarından alıp Sağır Murat'ın teknesi ile getirdiği 141 Alman Mavzeri, 110 Kasatura, 515 Alman Martel'inden ibaret silahları Karamürsel Hat Kumandanlığı'na teslim etmişti.⁹⁵

4 Haziran 1921 günü yine Haliç'teki ambarlardan 15 adet demirli tip Rus mayını Karamürsel'e getirilmiş, 3 subay ve 1 astsubay da bu iş için görevlendirilmiş idi. Ayrıca Körfez'in en dar yeri olan Dil Burnu-Hersek Burnu arasında yapılacak mayın dökümüne ait planlama ile teknik hizmetler için Bahriye Dairesi'nden Gv. Yzb. Zeki Işın gönderilmişti. (Bu subay daha sonra II. Dünya Savaşı sırasında Refah Şilebi'nde şehit olacaktır)

Ancak vasıtasızlık yüzünden bu gerçekleşmemiş, kasabanın düşman gemileri tarafından bombalanması (30 Haziran 1921) üzerine bu mayınlar, Yavuz'un 88 mm'lik topları ile bu topların 300 atımlık cephaneleri 10 km güneydoğudaki Çavuşçiftliği'ne taşınmıştı. Daha sonra bu mühimmat 15 Temmuzda da İzmit'e nakledilmişti.⁹⁶ Esasen Genelkurmay Başkanlığı Karamürsel yaklaşma sularının mayınlamanın olumsuz sonuçlar vereceğini değerlendirerek bunun yerine Mudanya ve Gemlik körfezlerinin mayınlamasını planlamıştır. Daha sonra Karamürsel'in mayın yerine torpidolarla savunulması planlanır, bu maksatla Haliç ambarlarından torpidolar alınıp yine motorlara yüklenir, ancak tekneler köprülerden geçip Karaköy'e gelirken İngilizler tarafından yakalanırlar, böylece bu teşebbüste gerçekleşmez. Karamürsel önlerinin

93 Nurettin Bengi, Cumhuriyete Kan Verenler, İstanbul, 1973, s. 34 ve devamı.

94 Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele, İstanbul, 1987, s. 108

95 ATASE, 1/4336, KL. 1007, Dos. 17, Göz. 2

96 Anılan subay (Gv. Yarbay Osman Zeki Işın) 24 Haziran 1941 tarihinde Refah Şilebi ile Mısır'a giderken Kıbrıs'ın kuzeyinde İtalyan Ondina denizaltısı tarafından geminin batırılması ile şehit olmuştur. Fahri Çoker, Bahriyemiz Yakın Tarihinden Kesitler, Ankara, 1994, s.76-85

veya diğer bir anlatımla Hersek-Dilburnu arasının mayınlanması Lozan Görüşmeleri (1923 yılı) sırasında gerçekleşecektir.

Taşımalar sırasında bazı tekneler Yunan gemileri tarafından yakalanmış, hatta batırılmışlardır. Savaş sonrasında bu tür zarara uğrayan taşımacılar tekne bedellerini istemişler, ayrıca kendilerinin de "İstiklal Madalyası" ile onurlandırılmalarını talep etmişler ise de Cumhuriyet Hükümeti bunu kabul etmemiştir. Bu konuda bir örnek te Temmuz 1921'de Heybeliada açıklarında Yunan gemileri tarafından batırılan İsmail Ağa'ya ait motordur.

İsmail Ağa geçimini sahip olduğu iki tekne ile İstanbul-Yalova veya Karamürsel arasında taşımacılık yapmaktadır. İstiklal Savaşı sırasında oğulları Fehmi (ÇAM) ve Saffet (ÇAM) tarafından işletilen bu kayılar Ahırkapı ile Yalova veya Karamürsel arasında askeri mühimmat taşımaktadırlar. Fehmi'nin Sakarya Meydan Muharebesi öncesi askere alınması üzerine her iki tekne henüz 17 yaşında olan Saffet tarafından işletilmektedir. Teknelerden biri silah yüklü olarak Karamürsel'e gelirken Büyükada önlerinde askeri mühimmatla birlikte Büyükada önlerine Yunan torpidosu tarafından çevrilmiş ve merkezleri olan Heybeliada Çam Limanı'na götürülmüşlerdi. Tekne içindeki askeri mühimmatla birlikte batırılırken ihtiyar kimselerden oluşan tayfalar serbest bırakılmışlardır.

Savaş sonunda İsmail Ağa -daha sonra oğlu Saffet- hem kayık için tazminat ve hem de kendileri için "İstiklal Madalyası" istemişler ise de konunun bir ticari faaliyet olduğu ve esasen o dönemde uygulanan "Denizde Ulaştırma Vasıtaları" kanuna göre teknelerin ve personelinin asker sayılmadığından bahisle talep kabul olunmamıştı.⁹⁷ Taşımaların bir kısmı para karşılığında yapılıyor ve bu işten bazı kişiler büyük paralar kazanıyordu.

Büyük Taarruz ve Takip Harekatından sonra Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) ile ateşkes imzalanır. Daha sonra 20 Kasım 1922- 5 Şubat 1923 tarihleri arasında toplanan I. Lozan görüşmelerinden bir sonuç elde edilememesi üzerine TBMM kendisini güven içinde görmez, bunun üzerine İzmir ve İzmit Körfez girişleri mayınla kapatılır. Bu cümleden olmak üzere 7 Şubat 1923'te Tavşancıl ve Karamürsel'in batısı (Hersek burnu) mayın ve denizaltı ağlarıyla kapatılır. Bu bağlamda olarak Uyanık mayın gemisi Körfez sularına ilave mayın döküşü için yüklü olarak Hersek bölgesinde bekletilirken ticaret gemileri için geçitler bırakılır, ayrıca bir de kılavuzluk birimi kurulur. Çünkü Uluslararası Deniz Hukuku'na göre böyle durumlarda zararsız geçen gemiler rehberlenecektir. (Bu hatlara dikkat etmeyen 2000 tonluk bir demir yüklü İtalyan Şilebi 19 Ekim 1923'te bu hatta mayına çarparak batar, 6'sı Türk 8 kişi boğulur.) Mayın hatlarının korunması için Değirmendere topçu bataryasında bulunan 3 adet 105 mm'lik toplar Karamürsel ve Dil İskelesine yerleştirilir.⁹⁸ Aslında İzmit'in kurtarılmasına müteakip 6 Temmuz 1921'de Kocaeli Bahriye Kumandanlığı bahriye Müşavirliği ve İzmit Bahriye Kumandanlığı kurulmuştu.⁹⁹ Dolayısı ile yukarıda anlattığımız faaliyetler bu komutanlığın koordinesinde yerine getirilmişti.

İstanbul'dan Karamürsel'e yapılan deniz nakliyatında başarılı görevler üstlenen Bnb. Celal

97 M. Serhat Yılmaz, "Milli Mücadele Yıllarında Karamürsel İskelesine Mühimmat Taşıyan Bir Kayıkçı", Gazi Akçakoca Sempozyumu, C. II, Kocaeli, 2015, s. 1096-1102

98 Türk İstiklal Harbi Deniz ve Hava Cephesi, Genkur Yayını, Ank. 1965, s. 53-58. Ayrıca mayın döküşü için bkz. Aynı kitabın ek-14 ve ek-15'teki belgeler (Lozan Antlaşması gereğince Boğazlar askersizleştirildiğinden İzmit Körfezi'nde savunma tedbirleri alınmıştır.)

99 Mithat Işın, İstiklal Harbi Deniz Cephesi, Genkur Yayını, Ankara, 1946, s. 141

(Köprücü Celal) Kocaeli Bahriye Komutanlığı'na atanmıştı. Aynı zaman da İzmit Liman Reisliği görevini de üstlenen Celal Bey'e Gv. Yzb. Zeki (Işın) İzmit Liman Reis Muavini olarak atanmıştı. Akabinde 20 Temmuzda Gv. Bnb. Hulusi (Amiral Gökdalay) Bey Karamürsel'e liman reisi olarak atanır. Hulusi Bey bu görevi 23 Eylül 1922 tarihine yani savaş sonuna kadar devam ettirir.²³ Eylül'den sonra Gv. Yzb. Halil Bey Karamürsel liman reisi olur. Esasen Karamürsel Limanı Marmara'da olanlardan Milli Hükümet'e en çok bağlı olan limandır, savaş boyunca İzmit Körfezi'nin "Kabul Limanı" olmuştur. Milli Müdafaa Vekaleti'nin 17 Şubat 1921 tarihli emirleri gereğince -10 Ocak 1921'de kurulan- Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü başlığı olarak "Karamürsel Hat Kumandanlığı" ile "Karamürsel Menzil Nokta Kumandanlığı" teşkil edilir.¹⁰⁰ Bundan sonra deniz taşımacılığında organize ve koordine faktörlerine dayalı olarak yapılır. Karamürsel'e silah ve cephane nakliyatı Yunanlıların şehre son gelişleri (30 Haziran 1921) ve yakışları (3 Temmuz 1921) sırasında da devam eder. İsmail (Sofuoğlu) Kaptanın teknesi bu tarihte -şehir alevler içinde yanarken- silah ve cephanesini boşaltmaktadır.¹⁰¹

Bilindiği gibi Yunan donanması 26 Mart 1921 tarihinden itibaren bütün kıyılarımızda abluka ilan etmiştir, devletin o kesimdeki deniz alanının işgali demek olan "deniz ablukası"na rağmen İstanbul-Karamürsel deniz taşımacılığı devam etmiştir. Buna rağmen Yunan savaş gemileri teknelerimize engellemeler yapmışlardır. Mesela 4 Ağustos 1921'de Hersek burnu önlerinde askeri malzeme yüklü bir teknemizi kontrol ve alıkoymuşlar, 5 Ekim 1921'de bir torpidot yine Hersek civarına (Çatal Burnu'na 8 top mermisi ile, 4 Temmuz 1922 günü bir torpidobot Karamürsel iskelesinde bulunan bir takaya makinalı tüfekle ateş etmiştir.¹⁰²

KAZIM ÖZALP VE TAŞIMALAR

Miralay (Albay) Kazım (ÖZALP) Bey (1182-1968) Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat (CEBESÖY) tarafından 25.07.1920 tarihi itibari ile Ertuğrul Grubu Kumandanlığına yani Kocaeli bölgesinden sorumlu Kolordu Kumandanlığına getirilmişti. Kazım Bey mevcut kuvvetiyle İzmit ve Karamürsel'in kurtarılmasında büyük hizmetler yapmıştı. Kazım Bey bölgenin kurtarılmasında gördüklerini şu şekilde anlatmaktadır.¹⁰³

Yunanlılar geri çekilirken, gerek Adapazarı'nı ve gerek İzmit'i yakmağa teşebbüs etmişlerdi. Fakat takip kuvvetlerimizin seri hareketleri buna fırsat vermemişti. Yalnız İzmit'in bir mahallesi ve yakınındaki bazı köyleri yakabildiler. Yunanlılar çekilirken Rum halk ve düşmana hizmet etmiş olan bazı kimseler, onlarla birlikte kaçtılar. Karamürsel'e giden Yunan kuvvetleri bu kasabayı da yaktılar.

Karamürsel, o günlerde vatanperverliğin bir ana faaliyet merkezi idi. İzmit yakınlarında muharebeler devam ettiği sıralarda bile, İstanbul'dan Karamürsel'e top, tüfek, cephane naklediliyor ve oradan Ankara'ya yollanıyordu. Bu hizmeti gören bahriye subaylarımızı, motor kaptanlarını ve mürettebatını daima takdirle anmak lazımdır. Karamürsel'e çıkarılan cephane ve silahları, düşmana kaptırmamak için kadın erkek, çoluk çocuk bütün halk tam bir gayretle ellerinde ve sırtlarında taşıyorlardı.

Yunan kuvvetleri Karamürsel'e gideceği sırada, henüz büyük iki topumuz Anadolu'ya nak-

100 ATASE, 4/502, KI.1878 Dos. 8, F.89, Göz. 4 Türk İstiklal Harbi, c. II, Ks. 3, s.35; C. VII. S. 237

101 Sofuoğlu, Kuvayi Milliye Döneminde..., s. 392 (1645 sayılı dipnot)

102 Türk İstiklal Harbi, C. V, s. 55-57

103 Kazım Özalp, "Milli Mücadele" C. 1, Ankara, 1998, s. 179-180

ledilmemişti. (Sözü edilen toplar Yavuz zırhlısının 88 mm lik iki toptu. Bu iki top sonradan trenle Arifiye'ye oradan da Samsun'a gönderileceklerdir). Karamürsel'deki memurumuz toplarımızı düşman eline geçirmemek için saklamış, kendisi de gizlenmişti. Yunanlılar girdikleri zaman Karamürsel ve yakınlarında arama yaptılar, buna rağmen bir şey bulamadılar. Düşman Karamürsel'den ayrıldıktan sonra saklanan toplarımız Anadolu'ya yollandı.

Karamürsel'den çekilen düşman İznik'e doğru ilerledi. Ben kuvvetlerimizi İznik Gölü'nün kuzeyine naklettim. Burada tekrar karşılaştık ve çarpışmalara devam ettik. Düşman İznik-Adapazarı bölgesindeki fırkasını İznik yakınlarına çekmekle, ordusunu daha toplu bir vaziyette koymuş bulunuyordu.

KARAMÜRSEL'DEN BATI CEPHESİ'NE İSTİHBARAT AKIŞI

İstanbul'dan Batı Cephesi için Karamürsel'e sadece askeri mühimmat, gıda ve sağlık malzemeleri gönderilmemiştir. Özellikle İstanbul'da bulunan İtilaf devletleri subaylarından elde edilen bilgiler Karamürsel'e sefer yapan tekne kaptanları ve/veya Karamürsel ve Değirmendere'ye uğrayan Seyri Sefain vapurları kaptanları ile gönderilmiştir. Gelen bilgiler Karamürsel'de görev yapan Askeri Polis (Ayn-Pe) Şubesi tarafından telgraf ve/veya özel kuryeler ile Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderiliyordu. İstanbul limanı deniz işçileri kolbaşı M. Ali Çavuş, Galata Sandalcılar kahyası Rizeli Ali Osman, Yükleme Boşaltma ekip başı Siirtli Emin Bey, Siirtli Ömer ile Emekli Deniz Yüzbaşı Murat (Sağır Murat), Trabzonlu Şükrü Reisoğlu, Reşat Bey ve Hüsnü Himmetoğlu bu konuda hizmet eden başlıca kişilerdir. Aşağıda Batı Cephesi'nin önemli İstihbarat Subaylarından Fahri Akçakoca AKÇA'nın (1894-1955) Karamürsel yolu ile Batı Cephesi'ne gönderdiği İstihbarat çalışmaları -özet olarak- anlatılacaktır.¹⁰⁴

Denizli doğumlu olan Fahri Bey Edirne Yüksek Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra I. Dünya Savaşı'na katılmış Arabistan'da İngiliz kuvvetlerine esir düşmüştü. Esaretten döndükten sonra Denizli Mebusu Necip Ali tarafından 1 Eylül 1920 tarihinde Garp Cephesi'ne İstihbarat Subayı olarak gönderilmişti. Fahri Bey bu görevini ülkenin kurtuluşuna kadar devam ettirmiştir.

I. İnönü Savaşı (6-11 Ocak 1921) sonrasında düşmanın Bursa ve özellikle İzmir bölgelerindeki durumu hakkında bilgilere ihtiyaç duyulmakta idi. Bu iş için Mulazım Sani (Üsteğmen) Fahri Bey'e "Karamürsel yolu ile İstanbul'a oradan Bursa ve/veya İzmir'e gitmesi, bu belirtilen yerlerde gerekli bilgileri yine Karamürsel yolu ile Batı Cephesi'ne aktarması emredilmişti". Fahri Bey Karamürsel'e geldiğinde kaymakam, jandarma komutanı, Askeri Polis Şubesi'ne kendisini takdim ettikten sonra resmi kıyafetini çıkartarak sivil elbise tedarik etmiş daha sonra Değirmendere'ye gelerek bir Yunan vapuru ile İstanbul'a hareket etmişti. (O günlerde Karamürsel Milli Kuvvetlerin elinde, Değirmendere ise tarafsız bir görünümde idi. Buradan bir gün Türk bir gün Yunan vapuru İstanbul'a sefer yapmakta idi) Fahri Bey daha vapurda iken Yunan subayları ile tanışmış, onlarla poker oynamıştı. Oyun sırasında üç ay sonra -Haziran ve Temmuz aylarında- Yunan kuvvetlerinin Anadolu içlerine büyük bir saldırıya geçeceklerini öğrenmiş, bu bilgileri de İstanbul'a gelişinin hemen akabinde Karamürsel'e göndermişti.

Fahri Bey önceden kararlaştırıldığı gibi İstanbul'da Sirkeci'de Osmaniye Otel'i'ne yerleşmişti. Aldığı haberleri şifreleyerek Seyri Sefain vapurunda ikinci kaptan olarak çalışan Ahmet Bey veya Haliç'te bulunan ve Karamürsel'e sefer yapan motor kaptanları veya Seyrisefain İdare-

104 İstiklal Savaşı İstihbarat Subaylarından Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları, Yayına Hazırlayan Önder Göçkün, Ankara, 2014, (Bilgiler çeşitli sayfalardan derlenmiştir)

si'ne ait vapurlardaki kaptanlar ile Karamürsel Kaymakamlığı'na gönderecekti. Kaymakamlıkta bu bilgileri Askeri Polis Şubesi ile Batı Cephesi'ne gönderecekti. İstanbul'dan elde edilen bilgiler bu şekilde Karamürsel'e ulaştırılırken Osmanlı Genelkurmayından bazı subaylarda Fahri Bey'e yardımda bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi Harbiye Nezareti'nde Yaverlik yapan Yüzbaşı Kamil Bey idi. Kamil Bey kendisine sadece haber sağlamaz, gerektiğinde Fahri Bey'e para yardımı yapmasının yanında İstanbul, İzmir ve Bursa'dan da kendisine yardım edecek kişileri temin etmişti. İstanbul dışından gelecek bilgilerin posta yolu ile toplanması için Eminönü'nde bir Türkmen tarafından işletilen eczanenin de adresini vermişti.

Fahri Bey Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar Batı Cephesi'ne istihbarat hizmetini sürdürmüştür. Bu hizmet için Bursa, İzmir ve hatta Rodos adasına kadar gitmiş ve raporlarını genelde İstanbul üzerinden Karamürsel yolu ile göndermişti. Karamürsel'e gelen bilgiler Askeri Polis Şubesi tarafından tekrar şifrelenip ya mevcut telgraf hatları veya özel kuryeler ile Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. İstihbarat akışının sağlıklı biçimde yapılması için Mürettep Kolordu Komutanı Halit (KARSIALAN) büyük bir titizlik göstermekte idi. Bölgenin tüm sorumluluğunu yüklenmiş olan Halit Bey zaman zaman ilgililerle sert tartışmalara bile girmekte idi. Ama ne var ki Karamürsel askeri mühimmatın naklinde olduğu gibi istihbarat olayını da başarıyla yerine getirmiştir.

Ulusal Kurtuluş savaşımızın sürdürüldüğü Trakya bölgemizde görevliler de Ankara hükümetinden talimat almak için Karamürsel eksenini kullanmışlardır, bunlardan biri de Fuat Balkan'dır.

FUAT BALKAN (1887-1970)

Batı Trakya'nın kurtarılmasına ait ikinci gayret kurtuluş Savaşı'nda ve Yüzbaşı Fuat (BALKAN) Bey'in koordinesinde olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu kesintisiz biçimde 500 yıldan fazla egemen olduğu Trakya'yı Balkan Savaşı (1912-1913) sırasında kaybetmişti. Ancak bu gerek devlet ve gerekse kamuoyu ve hatta burada yaşayan Türkler tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Balkan Savaşı'nın ardından Bnb Enver Bey'in (sonradan Paşa) koordinesinde ve Kuşçubaşı Eşref Bey'in kumandasında Kuvayi Milliye Kıtaları ile Edirne ardından Batı Trakya kurtarılmıştı. Osmanlı Hükümeti'nin sürdürdüğü Barış Görüşmelerini olumsuz yönde etkilememek için Batı Trakya'da ayrı bir Türk Devleti kurmuştu.¹⁰⁵ Ama ne var ki bu gayret sonradan iptal olunacaktır.

Daha önce Bosna Hersek'ten Karamürsel'e gelen göçmen bir ailenin çocuğu olan Fuat Bey 1906 Kara harp Okulu mezunudur. Trakya bölgesinde 1908 yılından itibaren Makedonya'da komitacılık yapmıştır. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)'ni müteakip Karakol cemiyeti tarafından Batı Trakya'ya gönderilmiş, burada bulunan I. Kolordu Komutanı Alb. Cafer Tayyar (Tüm. Eğilmez) ile 49. Tüm. K. Alb. Şükrü Naili (Korg. Cökberk) Beylerin emir ve komutasında komitacılık görev ve faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁰⁶

Yurt dışında bulunan İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarıyla ilişkisini devam ettiren Karakol Cemiyeti'nin BMM'nin açılışı (23 Nisan 1920) ile birlikte eski gücünü kaybetmesi üzerine¹⁰⁷

105 İsmet Görgücü, "On Yıllık Harbin Kadrosu", Ankara, 1993, s. 42-44

106 Fuat Balkan'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz adlı 4. Ciltlik yayının her dergisi (aylık)nde mevcuttur.

107 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara, 1991, s. 4-50; Türk İstiklal Harbi, C. VII, s. 107-109

Fuat Bey talimat almak üzere İstanbul'dan Karamürsel yolu ile Ankara'ya gelmişti. İstanbul'dan kiraladığı bir sandalla 5 Haziran 1921 günü yola çıkan Fuat Bey ertesi gün topçular mevkiinde karaya çıkarak Askeri Polis Teşkilatı (AP)'nin aracılığı ile Eskişehir'de Genelkurmay Başkanı ve Garp cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ile görüşmüştür. Oradan Ankara'ya geçerek Milli Müdafaa Vekili ve Genelkurmay Başkan vekili Fevzi (ÇAKMAK) Paşa'ya gitmişti.¹⁰⁸ Balkan Savaşı'nın ardından Bulgaristan'ın topraklarına katılan Batı Trakya savaş sonunda Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Ancak çoğunluğu Türk olan bölge Türkiye'ye katılmak istiyordu. Bu maksatla 6 Kasım 1918'de Trakya ve Paşaeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyet Fuat Balkan'ın koordinesinde bölgeye hakim olduğu gibi 15 Ekim 1919 tarihinde "Batı Trakya Türk Hükümeti" adı ile yine bağımsız bir devletin kurulması sağlandı. Yunanistan, Bulgaristan tarafından hatta Fransızlar tarafından da tanınan Hükümet 7 ay yaşadı. Yunanistan'ın gayretleri ile yapılan referandumda halk Yunanistan'ı tercih etti. Bunun üzerine 25 Mayıs 1920'de Batı Trakya Milli Hükümeti kuruldu. Ancak bu hükümette 24 Temmuz 1922'de imzalanan Lozan Antlaşması ile tarihe karıştı.¹⁰⁹ Fuat Bey Ankara'ya geldiğinde Batı Trakya Milli Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmekte idi. Durumu etraflı bir şekilde anlatmıştı.

Buradan aldığı talimatlar, yazılar ve beş bin lira ile yine Karamürsel yolu ile İstanbul'a dönmüştü. Aldığı talimatlardan birisi Ankara'da idam edilen Hintli casus Mustafa Sağır'ın yaptıklarının Bulgaristan'daki gazetelerde yayınlanması idi. (Trakya'daki gazeteler konuyu çarpıtmakta idi). Ama ne var ki Karamürsel önlerinde bindiği Sağır Murat'ın motoruyla İstanbul'a giderken Yunan kuvvetlerine yakalanır. Teknede evraklarını yok eden Fuat Bey beş bin liranın bulunduğu bavulla birlikte tutuklanır. Yunanlılarca yapılan muhakemelerinde kendisini "Koyun Tüccarı" olarak tanıtırsa da paraları kurtaramaz. Yapılan yargılama sonunda İzmit'te hapse atılır. Buradan bir yolunu bulup Seymen'den bir başka tekne ile İstanbul'a kaçan Fuat Bey'i Batı Trakyalı olan bir Yunan eri tanır. O'nun Batı Trakya'da Türkleri Yunanlılar'ın aleyhine teşkilatlandırdığını bilmektedir. Bu nedenle İstanbul'da zor günler yaşayan Fuat Bey Müsellahı Milliye Grubu (MM Grubu) Başkanı ve Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşi Albay Esat Bey ile temas kurar ve MM Grubunun yardımı ile görev yeri Trakya'ya döner.

Savaştan sonra Genelkurmay Başkanlığı çağrısı ile yurda dönen Fuat Bey (1926-1928) yıllarında Kara Harp Okulu'nda spor (eskim) öğretmenliği yaptıktan sonra Bnb. Rütbesi ile emekli olur. Bu arada 1924 ve 1928 yıllarında yapılan olimpiyatlarda eskrim dalında ülkemizi temsil eder. Daha sonra 1939-1943 ve 1946 seçimlerinde Trakya ve Kocaeli milletvekilliklerini yapan Fuat Balkan Karamürsel'e yerleşir ve 1970 yılında burada vefat eder.¹¹⁰ Karamürsel'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (BMM) bir de mebus göndermek istenmiştir.

BMM'nin toplanması (23 Nisan 1920) sırasında Karamürsel'in yerli halkından olup Ankara'ya İzmit Mebusu olarak gönderdiği Şeyh Kutbettin Efendi "Mazbatasını kaybettiğinden" Ankara'ya gidememiştir. Kutbettin Efendi İngilizlerin Karamürsel'i işgalleri sırasında (Seçim) Mazbatasını kaybettiğini beyanla yenisini talep etmiş, ancak İzmit mutasarrıflığından gelen cevapta mazbata suretinin kendilerinde olmadığı belirtilmekle Kutbettin Efendi BMM üyelik hakkını kaybetmiştir.¹¹¹

108 Yakın Tarihimiz, C. 3, s. 133, 171, 213, 267; Tevfik Bıyıkoglu, Trakya'da Milli Mücadele, C. I, Ankara, 1987, s. 400

109 Görgülü, Sesli Belgelerden..., s. 212-213

110 Metin Martı, Fuat Balkan'ın Hatıraları, İstanbul, 1998; Turgut Güner, Komitacı F. Balkan'ın Anıları, İstanbul, 2008

111 TBMM Zabıt Ceridesi, C. II. s. 307

SONUÇ

İzmit Körfezi "tarih boyunca" Anadolu'nun Batı'ya açılan kapısı olmuş, bölgedeki tüm mücadeleler bu esas üzerinden cereyan etmiştir. Osmanlı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Anadolu'dan derine açılan ilk kapısı da İzmit ve Karamürsel olmuştur. Ancak bölgenin jeo-stratejik değerlendirilmesi yapılırken; Körfez'in kuzey tarafı (Tavşancılı bölgesi) ile güney tarafı (Karamürsel bölgesi)'nin farklı özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır.

Körfezin kuzey tarafı daima İstanbul'un bir banliyösü durumunda olmuş, idari yapılanma da buna göre düzenlenmiştir. (Mesela bu bölge zaman zaman Üsküdar'a bağlanmıştır.) Kurtuluş Savaşı sırasında bu bölgede faaliyet gösteren Kuvayı Milliye -Mesela Yahya Kaptan Çetesigüçleri İstanbul ile yakın ilişkide olmuş, Ankara hükümeti ile ilişkileri bu mihver etrafında cereyan etmiştir.

Karamürsel ve civarının bulunduğu güney taraf ise daima müstakil bir idari yapı içinde bulunmuş, İznik, Bursa ve dolayısıyla batı Anadolu ile etkin bir bağlantı içinde olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında bu bölge Batı cephesinin en stratejik bağlantı noktalarından birisidir. Ordularımızın Askeri Personel ve Malzeme nakliyatında, Karadeniz'deki İnebolu, Trabzon limanları gibi en önemli kabul iskelelerinden birisi Karamürsel dir. Ankara hükümeti tarafından burada "Askeri Polis Teşkilat, Sevkiyat ve Nakliyat Menzil Kumandanlığı, Liman Reislığı ve Kuvayı Milliye" birimlerinin teşkil edilmesinde bu gerçek vardır. Milli Kurtuluş savaşımız boyunca İstanbul-Karamürsel deniz nakliyatı -hiç aksatılmaksızın- devam etmiştir ve İstanbul'un Batı Cephesi'ne yaptığı göndermelerin %23'ü bu eksen üzerinden gerçekleşmiştir.¹¹²

Kurtuluş Savaşı sırasında Karamürsel'in bir başka hizmeti de İstanbul'dan ve/veya İstanbul'a gelen istihbarat bilgilerinin Batı Cephesi'ne ulaştırılmasıdır. Bunun için Seyri Sefain vapurları, silah taşıyan motorlar ile Karamürsel-Batı Cephesi arasındaki telgraf hatları kullanılmıştır. Batı Cephesi'nin taarruzi duruma geçinceye kadar yığınaklanması ve taarruzlarını en verimli bir şekilde yapılabilmesinde Karamürsel ve havalisindeki mücadelelerde bu stratejik gerçek yatmaktadır. Dolayısıyla bu bölge ve özellikle Karamürsel daima düşmana neden olmuş, birkaç defa yıkılmış, halkı -100 kişiye kalan dek- şehri terk etmek zorunda kalmıştır.

Ama Karamürsel'in kahraman halkı bu meşakatlere göğüs germesini bilmiş, Milli Kurtuluş savaşında üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmiştir.

24 Temmuz 1933 günü Yalova'dan deniz yolu ile gelerek kasabayı ziyaret eden Ulu Önder'in "Karamürsel halkı İstiklal savaşında kadınıyla, erkeğiyle cephaneye ve silah taşıyarak Büyük mücadelemizde kahramanlık örneği vermiştir"¹¹³ bu gerçeği kanıtlamaktadır.

Dileğimiz bu güne kadar yeterince incelenmemiş olan bu hususun geçen zaman içinde daha geniş boyutlarda araştırılması, Karamürsel'in Milli tarihimiz içinde hakkı olan yerinin belirlenmesi ve bu hakkın kendisine verilmesidir.

112 Türk İstiklal Harbi, C. VI; Kitabın çeşitli bölümlerinden alınan rakamların ortalamasıdır.

113 Daha önce Karamürsel'e bağlı bir nahiye olan Yalova 2 Aralık 1929'da çıkan 1533 sayılı kanun ile İstanbul'a bağlı ilçe olmuştur. Atatürk'ün Karamürsel'i ziyaretleri için bkz. Karamürsel Belediyesi Arşivi, (Arşivde konuyla ilgili ve o günlerde yayınlanmış olan gazeteler vardır.)

KOD ADI: KÜÇÜK DOKTOR “FAHRİ CAN”

NERMİN ERSOY*

1897’de Yemen’in merkezi San’a da doğmuş olan Fahri Necip (Fahri Can), Abdulhamit tarafından Yemen’e sürgüne gönderilmiş olan eski mülkiye kaymakamı Necip Bey’in oğludur. İlk ve orta tahsilini San’a da tamamlamış, lise eğitimine Akkâ Liva İdadisi’nde başlamış olsa da Üsküdar İdadisi’nde bitirmiştir. 1917 yılında Tıp Fakültesinden mezun olan Fahri Bey I. Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda talebe olarak çavuş rütbesi ile Haydarpaşa, Edirne Merkez, Kadıköy Yeldeğirmeni, Selimiye Deri ve Zührevi Hastalıkları Askeri Hastanesi’nde çalışmıştır. Mezun olduktan sonra da Birinci Mülazım rütbesiyle Alemdağ da Birinci Menzil Hastanesi’nde ve daha sonra ordu ile alakası mahfuz kalmak şartıyla İstanbul Emrazi Sâriye mücadelesinde çalışmış ve orada iken ordudan terhis edilmiştir.

Doktor Fahri Can Bey

Bu tarihler Osmanlı Devleti için zor yıllardır. I. Dünya Savaşı (28 Temmuz 1914 - 11 Kasım 1918), Kapitülasyonların kaldırılması (1914), Ermeni Tehciri (1915), Mondros Mütarekesi’nin imzalanması, Padişah’ın İstanbul işgaline seyirci kalması, vatansever askerlerin, halkın ve üniversite öğrencilerinin örgütlenmesine yol açmıştır. Dr. Fahri Bey de mütareke-den sonra bir süre Bakteriyoloji hanede çalışmış, ancak gazete yazılarından ittihatçı olmasının anlaşılması üzerine tatbikata maruz kalınca Erenköy’de serbest çalışmak zorunda kalmıştır¹.

Fahri Can, 1963 tarihli Yakın Tarihimiz Dergisinde *Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?* başlıklı yazısında “karakolun, mütarekenin ilk günlerinde *bu işlerin sonu nereye varacak? Böyle ellerimiz böğrümüzde felaketlerin sadece seyircisi mi olacağız* diyen Kara Vasıf,

Baha Sait ve Refik İsmail Beyler tarafından 1918 Ekim sonu Mahmut Paşa Cami avlusunda bir kahvede kurulduğunu, isim babasının Baha Sait Bey olduğunu söylemektedir”.

Bu eski İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri ile yeni Kuvvacıların 13 Kasım 1919’da kurduğu *Karakol Cemiyeti* Mustafa Kemal’in önderliğinde hem işgal kuvvetleriyle hem de Osmanlı ile mücadele etmeye başlamıştır.^{1,2-4}

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı

Gekbuze Hükümet Tabibi olarak Dr. Fahri Bey'e bağlı 42 köy ve üç nahiyeye bulunmaktaydı. Birbirinden çok uzak ve ulaşımı çok güç olan bölgede halk Rum çetelerinden büyük eziyet görmekteydi. Tüm güçlük ve tehlikelere rağmen kendisine bağlı bütün köyleri at sırtında dolaşarak, Türk köylerine Rum Çeteleri tarafından çok sık yapılan baskın ve kayıpları kayıt eder, ölenlerin otopsi raporlarını hazırlardı. Baskınlara maruz kalan halkın tedavisini ve salgınlardan korunmasını sağlayan Kocaeli Karakol Cemiyeti içindeki kod adıyla *Küçük Doktor*, halkın da isteği doğrultusunda baskına uğramış olan köylerdeki halkın mücadeleye ortak edilmesi ve bu nedenle silahlandırılması gerektiğini ittihatçı Jandarma Komutanı Nail Bey'e iletir. Kumandan Nail Bey büyük bir cesaretle öneriyi kabul eder ve evlerini, bahçelerini, hayvanlarını yakıp yıkan, canlarını, namuslarını alan bu çetelerle mücadele için köylerdeki gençlere Gekbuze'deki Jandarma Deposundaki silahlarının gizlice dağıtılmasına olanak sağlar. Dr. Can, halkın silahlanarak kendini koruması için fırsat sağlamanın yanı sıra bütün köyler için bir nöbet ve parola sistemi kurarak baskınların önlenmesine yardımcı olur ^{1,5,9}.

Anadolu'ya aydın, silah ve mühimmat geçirilmesinde çok önemli rol oynayan Kocaeli Karakol Cemiyeti Dr. Adnan Adıvar ile eşi Halide Edip Adıvar'ın da Anadolu'ya geçmesini sağlamıştır. Dr. Fahri Can, Kara Aslan Çetesi ile birlikte tıbbiyeden hocası olan Adnan Adıvar'ı ve beraberindekileri büyük bir güçlkle sağ salimen Ankara'ya ulaştırmışlardır ^{1,5,10}.

Kısa sürede bölgede sevilen ve sayılan bir şahsiyet olmuştur. Hekim olarak yaptığı köy gezilerinde halka gizlice silah taşıyor, köyleri dolaşmaya çıktığında Türk çetelere de uğrayarak onlara Karakol Cemiyeti'nin mesajlarını götürüyordu. Köylerin Rum ve Ermeni çetelerinin baskılarından korunmasını sağlamak için en belalı Türk çete reisiyle buluşarak milli mücadeleye davet etmiştir. Bölgenin en büyük Türk çetesinin lideri Kara Aslan ile buluşur ve çeteyi büyük bir maharetle milli davaya dâhil eder. Bundan sonra da Kocaeli Karakol Cemiyeti müstakil faaliyetlerde bulunan yaklaşık 15-16 Türk çete ve müfrezeyi bir çatı altında toplamayı başarır. Bu birleşimin adı *Osmancık Taburu* olur. Kocaeli Karakol Cemiyeti Başkanı Yenibahçeli Şükrü Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal'e tüm haberleri iletmektedir. Her şey emir komuta zinciri içinde gitse de bölgedeki çeteleri ve milis güçlerini kontrol altında tutabilecek bir lidere ihtiyaç vardır. Tam o günlerde Şükrü Bey kendilerine bir mesaj yollayarak Gekbuze havalisinde tüm Kuvayı Milliye güçlerinin başına *Yahya Kaptan*'ın getirildiği haberini verir ^{9,11,12}.

Dr. Fahri Bey'in bölgeye gelişinden yedi ay sonra bölgeye gelmiş olan Kaptan, İngilizlerin, Hilafet Ordusunun, Ermeni ve Rum Çetelerinin korkulu rüyası haline gelmiştir. Yahya Kaptan kısa sürede bölge halkına yapılan zulmü önlemiş, halka cephane bulmuş, Anadolu'ya kişi, silah ve mühimmat taşınmasını hızlandırmıştır. Korkusuz, gözü pek bir delikanlı olan Yahya Kaptan, kısa sürede herkesin güvenini kazanmıştır. Bu gelişmelerden rahatsız olan İstanbul Hükümeti bölgeye 90 kişilik Kuvva-i İnzibatiye müfrezesini göndererek Gekbuze'nin tüm nahiyeye ve köylerinde hâkimiyet kurdurmuş ve eski Gekbuze Kaymakamı Ferit Bey ile Doktor Fahri Can Bey hakkında arama emri, Yahya Kaptan için de öldürme emri çıkartmıştır⁷. Halkı korumak için 8 Ocak 1920 günü Tavşancıl'da teslim olan Yahya Kaptan orada şehit edilmiştir ^{3-5,8-12}.

- 5) Fahri Can. *Antep'in Uğurlu Kâhini*. Yakın Tarihimiz. C.1, S.12,17 Mayıs 1962;281-282
- 6) Fahri Can. *Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştur?* Yakın Tarihimiz. C.IV, İskit Yayınları. İst. 1963, S.48
- 7) Fahri Can. *Gaziantep Müdafasından Bir Sayfa*. Yakın Tarihimiz. Yıl? C.IV, S.399
- 8) Fahri Can. *İzmir Suikast Teşebbüsü ve Kara Kemal Bey, İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu?* Yakın Tarihimiz. Yıl ? V.1, S.169, 334
- 9) Fahri Can, *Kurmay Albay Bakkal Todori'nin Hikâyesi*, Yakın Tarihimiz, Cilt: 2, (Yayımlanma Yeri ve Tarihi Yok), s. 345–346.
- 10) Fahri Can, *Birinci Dünya Harbinden Sonra İlk Millî Kuvvet Nasıl Kuruldu?* Yakın Tarihimiz. Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık TAŞ, İstanbul. 31 Mayıs 1962, Cilt 2, Sayı 14, Sayfa: 28-29.

Kuvvaci Küçük Doktor *İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu?* Başlıklı yazısında o günleri şöyle anlatmaktadır: *Yerli hainler yalnız Gebze, Kandıra mıntıkalarını kasıp kavuranlardan ibaret değildi. İstanbul banliyösü demek olan Büyük ve Küçük Bakkal Köyleri, Paşaköyü haydutları da o civarı cehenneme çeviriyordu. Bunların arasında en hunharı ve en küstahı Paşaköylü Milti Kaptandı. Bu haydut işgal kuvvetlerinden o kadar yüz bulmuştu ki Türklerin çakı bile taşımasına tahammül edemeyen işgalciler bunun pür silah Kadıköyüne, Moda'ya, hatta İstanbul'a geçip öyle dolaşmasına ses çıkarmıyorlardı.Faaliyetlerimizin sürat ve selameti için kuvvetlerimizi mıntıkalara ayırdık. Bu sahada başta, o sıralarda Maltepe Endaht Mektebi kumandanı olan Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey bulunuyor*

*Kocaeli Kuvayı Milliye Kumandanı unvanını alarak mıntıkasında salâhiyetli bir kumandan oluyor.Bu kuvvet ilk iş olarak yerli hınayet çetelerini temizlemiş, İstanbul Anadolu koridorunu açık tutmuş; İstanbul'dan kara yolu ile kaçırılan silah, cephane ve her türlü harp malzemesini Anadolu'ya aktarmış, İstanbul'un işgalinden sonra da Anadolu'ya geçmek isteyen mebus, kumandan, idare amiri ve her türlü vatandaşı salimen Anadolu'ya geçirmiştir. Gebze köylüsünün bir seneye yakın bir zaman çiftini çubuğunu, maişetini bir tarafa bırakarak arabasıyla, hayvanıyla, yaşlısı ve genciyle kendisini Kuvayı Milliye emrine vermiş olmasını şükranla anmamak mümkün değildir"*²².

Dr. Fahri Can, İzmir Suikastı mahkûmlarına itibarlarının iadesi için de büyük çaba göstermiştir. Bir röportajında "İdam edilenlerin çocukları ve diğer akrabaları, toplum içerisinde *alnı lekeli* olarak gezmektedir ve söz konusu yargılamalarda adli hata yapılma olasılığı mevcutsa aradan geçen uzun zamana rağmen bu hatayı düzelterek bu insanların hak arayışlarına destek olmak her şeyden önce vicdani bir görev olmalıdır" demektedir²³.

Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyetlerinin İdari Heyeti Üyesi olan Dr. Fahri Can 1980'de vefat etmiştir ¹.

KAYNAKÇA

- 1) Semiz Y. Akdağ Ö. Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları. Çizgi Kitabevi, Konya. 2011;43,77.
- 2) Müezzinoğlu E. Millî Mücadele Döneminde İttihatçılar Üzerine Bir Değerlendirme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. Cilt: 5 Sayı: 8, 2016, Sayfa: 2913-2933
- 3) Sofuoğlu A. Millî Mücadele Döneminde Kocaeli Üzerinden Anadolu'ya Sevkiyat ve Geçişler. Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı, 2015: 1375-1383. <http://www.kocaelitarihsempozyumu.com/bildiriler2/94.pdf> kaynaklar.
- 4) Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hareke'de. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-58/baskomutan-gazi-mustafa-kemal-pasa-herekede>
- 5) Kolcuoğlu MK. Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine. Cinius Yayınları. İstanbul, 2013, S.77-79,202-215,248-249.
- 6) Osman Akandere. Millî mücadele yıllarında Marmara bölgesinde faaliyet gösteren, Müfrezeler, Milis kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922). dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/431/413
- 7) Zürcher Erik Jan, The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish Nationalist Movement 1905-1926. (Leiden: E. J. Brill, 1984). Pp. 198. International Journal of Middle East Studies Volume 20, Issue 3 August 1988, pp. 390-393 <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-middle-east-studies/article/div-classtitlezurchererik-jan-the-unionist-factor-the-role-of-the-committee-of-union-and-progress-in-the-turkish-nationalist-movement-19051926-leiden-e-j-brill-1984-pp-198div/8AA2AA645BA97603E18207D88B84ADAE>
- 8) www.endokrin.org/Tr/content3.asp?m1=İstiklal Madalyası Alan Hekim ve Eczacılar.
- 9) Aydoğdu, M: Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti -Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-75/kocaeli-yarimadasinda-karakol-cemiyeti-mustafa-kemal-pasa-rekabeti-ve-yahya-kaptan-olayi-i> (19 Ocak 2017)
- 10) Askeri Tıbbiyeliler Kardeşlik Derneği. <http://atkder.org/2016/06/21/dr-adnan-adi-var-ve-halide-edipin-anadoluya-gecmesi.html> (29)
- 11) Aksu Ş. Yahya Kaptan Kimdir? <http://www.izmitturkocagi.org.tr/?git=haberdetay&haber=11>.
- 12) Aksu Ş. Yahya Kaptan. Kocaeli Üniversitesi Yayınları Yayın No: 102, İzmit, 2003;136,
- 13) Karasakal M. Gaziantep savunması ve Gaziantep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti <http://www.mehmetkarasakal.com/397/>
- 14) Samet Bayrak. Antep Harbinde Sağlık Hizmeti ve Dr. Mecit Barlas Hizmetleri. 6 Ocak 2015. <http://www.gaziantep27.net/antep-harbinde-saglik-hizmeti-ve-dr-mecit-barlas-hizmetleri-458655yy.htm> (Erişim: 19 Ocak 2017)
- 15) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/.../tbmm03025025.pdf>
- 16) Cumhuriyet Gazetesi. 22 Ekim 1930
- 17) Cumhuriyet Gazetesi. 22 Ekim 1930. Sayfa:2
- 18) Cumhuriyet Gazetesi. 4 Ekim 1971.

- 19) https://www.myheritage.com.tr/names/naime_can,
- 20) <http://sabetayciavcisi.blogspot.com.tr/2015/07/gencay-gurun-huseyin-husnu-pasa-koc.html>
- 21) Yıldırım C. Yakın Tarihimiz İçin Mühim Bir Kaynak; “Kuva-yı Milliye” Dergisi. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum. Bahar 2016, Cilt 5, Sayı 13, Sayfa: 45-65
- 22) Fahri Can, *Birinci Dünya Harbinden Sonra İlk Millî Kuvvet Nasıl Kuruldu?* Yakın Tarihimiz. Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık TAŞ, İstanbul. 31 Mayıs 1962, Cilt 2, Sayı 14, Sayfa: 28-29.
- 23) Mehmetefendioğlu A, Gürel CN. İzmir Suikastı mahkûmları için 1956 yılında yapılan bir iade-i itibar girişimi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* XII/25 (2012-Güz/Autumn), ss. 227-244.

İNGİLİZLERİN VE DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMET'İNİN İZMİT VE ÇEVRESİNİ KONTROLLERİ ALTINDA TUTMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE AHMET ANZAVUR'UN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

OSMAN AKANDERE*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başları sayılabilecek 1915 Mart ve Nisan aylarında yapılan bir dizi gizli görüşme sonrasında Çarlık Rusya'sına bırakılan İstanbul ve Boğazlar Bölgesi, 1917'de çıkan Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rejiminin yıkılmasıyla hükümsüz kalmıştır. Bu durumu kendi menfaatleri açısından değerlendirmek isteyen İngilizler, İzmit ve civarının da içinde yer aldığı İstanbul ve Boğazlar bölgesini Mondros Mütarekesini takip eden günlerde işgal edeceklerdir.

Boğazlar bölgesinde uzun süreli bir kontrol ve hakimiyet sağlamak isteyen İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'dan sonra öncelikli olarak işgal ettiği şehir İzmit olmuştur. Nitekim Boğazda demirlemesinden bir gün sonra yani 14 Kasım 1918'de 17 parça gemiden oluşan bir İtilaf Donanması İzmit önlerine gelmiştir. İzmit şehri Fransız askerlerince işgal edilmiştir¹. Diğer taraftan Adapazarı'na gelen bir İngiliz birliği de İstasyon civarına yerleşerek, demiryolu hattını denetimleri altına almışlardı².

İşgal güçleri ve özellikle İngilizler Milli Mücadele hareketinin Anadolu'da güç kazanmaya başlamasıyla birlikte hep bir korku içinde olmuşlardır. Onların bu korkusu Türk halkının her geçen gün daha fazla desteklediği Kuva-yı Milliye hareketinin bu bölgede nüfuz kazanması, bölgeye hakim olmasıydı. Bu nedenle İngilizler kendi işgalleri ve kontrolleri altında tuttıkları İzmit ve civarında Kuva-yı Milliye'nin etkili olmasını önlemeye çalışmışlardır.

İngilizler uzun bir süre Boğazları ellerinde tutmak istediklerinden Milli kuvvetleri mütemadiyen bu bölgeden uzak tutmak isteyeceklerdir. Bu politikalarında kendilerine en büyük yardımcı ve destek olan yapı ise Damat Ferit Paşa Hükümetleri olmuştur. Milli Mücadeleye her bakımdan karşı olmuş olan ve aldığı aleyhte kararlar ve ihanet düzeyindeki icraatlarıyla bilinen Damat Ferit Paşa, Anadolu'daki hakimiyeti yeniden İstanbul'a kazandırmak için İngilizlerle işbirliği yapmıştır. Nitekim İngilizler 12 Eylül 1919'da İstanbul Hükümeti ile yaptığı gizli antlaşma ile İstanbul'un Türklerde kalması ve Osmanlı toprak bütünlüğünün sağlanması kaydıyla Boğazların kontrolünü ellerine geçirmişlerdir.³

Bu çerçevede 1919 Eylül ayında İngilizlerle gizli bir işbirliği antlaşmasını imzalamıştır. Bu gizli

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. Öğrt. Üyesi; oakandere@konya.edu.tr

1 Sabahattin, Özel, Milli Mücadele'de İzmit, Adapazarı ve Atatürk, Derin Yay., İstanbul, 2005, s.15..

2 Mehmet Okur – Murat Küçükuşurlu, İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918–1920) , Trabzon, 2006, s.21

3 Adnan Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 26.

antlaşma ile Boğazların kontrolünü elde eden İngilizler, bölgedeki durumlarını daha da güçlendirmişlerdir. Nitekim dönemin İngiliz Başbakanı Lloyd George 29 Nisan 1920'de Avam kamerasında yaptığı konuşmasında "Boğazları korumak zorunda olduklarını ve bunun kendileri için bir görev addettiklerini söylemiştir⁴. Yine İtilaf devletleri, özellikle de İngilizler San-Remo Konferans kararlarını belirlerken İzmit ve civarının da yer aldığı Boğazlar bölgesini kendilerinin hakimiyeti ve kontrolü altında olmasına dikkat etmişlerdir⁵. Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti adına Paris'te 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın Boğazlar ile ilgili maddesi, Boğazlar bölgesini Osmanlı Devleti'nin elinden almakta ve oluşturulacak bir komisyonun idaresine bırakmaktaydı.

Sevr Antlaşması hemen hemen bütün Sapanca Gölü'nün batı kısımlarını da içine alacak şekilde Kocaeli yarımadasının tamamını İtilaf Devletlerinin nüfuzu altına sokmaktaydı. İtilaf devletleri bölgede asker bulundurabilecekleri gibi gerekli gördüklerinde de askeri harekât yapabileceklerdi. Öyle ki bölgede bulunan ve asayiş ile huzuru sağlamakla görevli olan Türk jandarması da İtilaf devletlerine bağlanıyordu. İtilaf Devletleri bölgedeki askeri menfaatleri açısından her türlü düzenleme yapma hakkına kavuşmakta, hatta kendi çıkarlarına aykırı her şeyi de yasaklama hakkına da sahip oluyorlardı.

İngiltere, İzmit ve civarının da içinde yer aldığı Boğazlar bölgesini her hâlükârda elinde tutmak istiyordu. İstanbul'a da bir anlamda yerleşen İngilizler, Boğazlarda fiili bir egemenliğe sahip olmuşlardı. Bu nedenle Boğazlar bölgesinde kendisinden başka bir devletin varlığını menfaatleri açısından tehlikeli görmekteydi. Bu nedenle mümkün olduğunca İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki varlığını devam ettirecek stratejiler geliştirerek, bunları hayata geçirmeye çalışmıştır.

Bu stratejilerden birisi de her geçen gün Anadolu'da güçlenen ve halkın desteğine sahip olan Milli Mücadele hareketinin ve onun silahlı gücü olan Kuva-yı Milliye güçlerinin Boğazlar bölgesine yönelik ilerlemesine ve yapacağı askeri müdahaleleri önlemek amacıyla, Boğazların etrafında tampon bölgeler oluşturmaktı. İngilizler için Boğazları güvence altına alacak tampon bölge için en uygun yer "Kocaeli, Hendek ve Düzce" bölgeleriydi⁶. Bu nedenle İngilizler İzmit ve civarı bölgesine çok önem vereceklerdir.

İngilizlerin İzmit ve civarına yönelik hassasiyeti, Kuva-yı Milliye hareketinin Anadolu'da güçlenmesinden sonra daha da artmıştır. İngilizler Damat Ferit Paşa Hükümeti ile bölgede her geçen gün güçlenen Milli Mücadele hareketine karşı işbirliği yapmışlar ve bazı önlem ve yaptırımlar konusunda anlaşmışlardı. Müşterek karar neticesinde anlaşılan konulardan birisi de Demiryolları hatlarını kontrol altında tutan İngiliz askeri birliklerin mevcudunu artırmak ve hat boyunca bazı önemli merkezlerde Milli Mücadele aleyhinde muhalif yapılar ve bölgeler oluşturmaktı. Böylece İzmit-Eskişehir-Konya hattı elde tutulacak ve Kuva-yı Milliye'nin bu hat üzerinde demiryollarından istifadesi önlenecekti. Ayrıca Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketi Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'nin nüfuz ve tesirinden uzaklaştırılacaktı. Zaman içinde de Anadolu içlerine hatta Sivas'a kadar olan bölgeyi tekrar merkezi hükümetin yani İstanbul Hükümetinin taht-ı hâkimiyeti altına almaları mümkün olabilecekti⁷.

4 Müge Yılmaz, "Paris, San-Remo Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 36, İstanbul 1970, Özel, Milli Mücadele'de İzmit, Adapazarı ve Atatürk, s.16.

5 Özel, Milli Mücadele'de İzmit, Adapazarı ve Atatürk, s.16

6 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s. 26-27; Adnan Sofuoğlu, Milli Mücadele Dönemi'nde Kocaeli, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2006, s. 16-17.

7 Bu anlatımlar için bkz. Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Temel yay., İstanbul 2000, s. 213-214.

Ayrıca İzmit ve civarı Anadolu'da etkinliğini sağlamış gözüken Kuva-yı Milliye'nin aleyhindeki askeri veya diğer girişimler için bir üs olabilir. Bilhassa Silah ve cephane ile oluşturulacak bazı askeri güçler için bir yığınak ve hareket noktası olması anlamında en uygun bölgeydi.

Bütün bu nedenlerden dolayı İngilizler İzmit ve civarını ellerinde tutabilmek, Kuva-yı Milliye birliklerinin bu bölgeye yapacakları saldırıları önlemek ve Milli Hareketin bölgede güçlenmesini önlemek için İstanbul'un resmen işgali olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti ile de işbirliği yapmışlardır. Öncelikli olarak bölgede işgallere karşı oluşan Kuva-yı Milliye gücünü kırmak ve hem kendilerinin hem de İstanbul Hükümeti'nin menfaatlerini gözetecek bazı yaptırımlara ve uygulamalara girmişlerdir

Bölgede aynı süreçte birçok şey yapılmıştır. Bunlar arasında İzmit ve civarında ve devamında Düzce, Hendek, Adapazarı bölgesinde iç ayaklanmalar çıkartmak ya da ayaklanmalara destek vermek, Damat Ferit Paşa Hükümetine para ve silah desteği sağlayarak Kuva-yı İnzibatiye diye adlandırılacak olan silahlı güçler oluşturmak ve bölgeyi Yunanlılara işgal ettirmek dikkati çekenler arasındaydı.

İZMİT VE CİVARININ MİLLİ MÜCADELE HAREKETİ AÇISINDAN ÖNEMİ

İzmit Mutasarrıflığı, Ankara'nın İstanbul ile bağlantısını sağlayan önemli kara ve deniz yolları üzerinde bulunuyordu. Anadolu'dan gelen Kastamonu, Bolu, Ankara, Adana Afyon, Kütahya ve Eskişehir kara ve demir yolu da bu bölgeden geçmekteydi⁸. Ayrıca İzmit ve civarı çok verimli bir araziye sahipti. Küçük bir iskelesi olmasına rağmen, önemli bir ticaret merkeziydi. Ayrıca, Anadolu şimendiferinin İzmit'ten geçmekteydi. Yine bölgedeki şose yollar arasında en iyileri İzmit- Geyve-Ankara ve İzmit-Kandıra yollarıydı.

İşte bu özelliklerinden dolayı Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin daha çok çok başlarından itibaren İzmit'i kazanmak istemiştir. Mustafa Kemal'e göre İzmit Anadolu'ya giriş kapısı olabilir. Bu nedenle mutlaka İzmit ve civarında Kuva-yı Milliye güçlendirilmeliydi. Milli Mücadele lehine kazanılacak olan İzmit ve civarı, Kuva-yı Milliye'nin İstanbul'a yönelik hareketlerinde bir üs olabilir⁹. O nedenle bölgedeki Milli Mücadele yanlısı sivil ve askeri idarecilerden İzmit ve civarında Kuva-yı Milliye'nin güçlendirilmesini ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına nezaret ederek bölgedeki köy ve kasabalarda da çalışmalar yapmalarını istemişti.

İzmit, Eylül 1919 sonlarında Heyet-i Temsiliye tarafından kazanılması gereken bir mutasarrıflık haline gelmiştir. 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelmesinden sonra, İzmit'in stratejik önemi daha da artmış ve Geyve haberleşme merkezi olmuştur. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye Reisi olarak, telgraf görüşmeleri yaptığı ve gerekli tamimleri gönderdiği önemli merkezlerden biri de, İzmit Mutasarrıflığı olmuştur¹⁰. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve Mebusan Meclisi'nin İngilizler tarafından dağıtılması ile İzmit'in önemini arttırdığından, TBMM tarafından bölgede Ertuğrul Grubu Komutanlığı'nın kurulması kararlaştırılmıştır. 25 Temmuz 1920 tarihinde, Ertuğrul Grubu Komutanlığı'na Kazım (Özalp) Paşa getirilmiştir¹¹.

8 Enver Konukçu, "Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/13 (1988), s. 223.

9 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. II, Ankara, 1994, s. 140.

10 Konukçu, "Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri", s. 223.

11 Kazım Özalp, Milli Mücadele, C. I, Ankara, 1988, s. 149.

İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Heyet-i Temsiliye, İstanbul'daki hükümet ile her türlü irtibatın bir süre için kesilmesini istemiş ve Milli Mücadele taraftarları da Ankara'ya davet edilmiştir. İstanbul'un işgali sonrası milli hareket yanlılarını tutuklamaya başlaması ile Anadolu'ya geçişler hızlanmış ve bu geçişlerde Kocaeli Menzil Hattı, önemli rol oynamıştır.

Osmanlı ordusunun büyük silah depoları İstanbul'da bulunmaktaydı. Diğer bir ifade ile Milli Mücadele hareketinin ihtiyaç duyduğu silah başta olmak üzere askeri malzemenin önemli bir kısmı İstanbul'da bulunan bu silah depolarındaydı. Yine bu silah ve askeri malzemelerin üretildiği askeri fabrikaların önemli bir kısmı da İstanbul ve İzmit'te bulunuyordu. Bu nedenle İzmit bölgesi Milli Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu silah ve askeri malzemelerin İstanbul'dan kaçırıldıktan sonra Anadolu'ya nakledilmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Çünkü en kısa yoldan bu silahlar İzmit üzerinden sevk ediliyordu. Ayrıca bilhassa Anadolu'ya askeri sanayi konusunda eğitilmiş insanların ve özellikle de İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra da bir çok vatansever sivil ve askeri şahsiyetin Anadolu'ya geçiş için kullandığı güvenli bir yoldu. Bu geçişlerin devam etmesi İzmit ve çevresinin Kuva-yı Milliye'nin kontrolünde olmasına bağlıydı¹².

İzmit ve civarının Milli Mücadele'miz bakımından önemli kılan bir diğer neden de İzmit'in İstanbul ile telgraf haberleşmesinin sağlandığı bir merkez olmasıydı¹³. Yine İzmit ve civarına hakim olacak olan Kuva-yı Milliye, bu bölgedeki demiryollarını da kontrol edebilecekti. Bölgenin elde edilmesi Milli Mücadele açısından çok önemli bir stratejik bölgeyi de eline geçirmiş olacaktı. İzmit ve civarına hakim olacak olan Milli Mücadele hareketi bu yolla etkisini İstanbul'a kadar yayma imkanına sahip olacaktı. İstanbul merkezli Milli faaliyetlerin kontrolü ve yönlendirilmesi de sağlanmış olunacaktı.

Milli Mücadele cephesinin İzmit ve civarında hakimiyet tesis etmesi, bölgenin ekonomik imkanlarından da yararlanmasını sağlayacaktı. İşte bütün bu nedenlerden dolayı İzmit ve civarı Milli Mücadele hareketinin çok önem verdiği ve etkisi altına almak istediği bölgelerinin başında geliyordu.

DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ'NİN İZMİT VE CİVARINA YÖNELİK BAZI GİRİŞİMLERİ

İzmit ve civarını Anadolu'ya hakim olabilmek için girişeceği faaliyetler için bir üs bölgesi olarak gören Damat Ferit Paşa, bölgeyi aynı zamanda Kuva-yı Milliye'ye karşı oluşturacağı silahlı güçlerin takviye edileceği bir lojistik ve hareket merkezi haline getirmek istiyordu.

Damat Ferit Paşa İzmit ve civarına yönelik planlarını hayata geçirmek için bölgenin etnik anlamda çeşitliliğinden yararlanmak istemekteydi. Bu nedenle Kuva-yı Milliye'ye karşı bölgede yaşayan, Çerkez, Abaza, Pomak gibi unsurlardan yararlanmış, hatta bu bölgede Kuva-yı Milliye aleyhinde teşkilatlar oluşturmuştu¹⁴. Yine bu bölgede yaşayan halkı Kuva-yı Milliye aleyhine çevirmek amacıyla yoğun olarak propagandalar yapan Damat Ferit Paşa, özellikle

12 Sofuoğlu, Milli Mücadele Dönemi'nde Kocaeli, s. 18.

13 İzmit ve civarının bir "gizli haberleşme merkezi" olduğuna ilişkin anlatımlar için bkz. Enver Behnan Şapolya, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi, İstanbul 1967, s. 23; Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri, İstanbul 1955, s.38; Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, İstanbul 1973, s.131.

14 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.334.

11 Nisan 1920'de Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Padişah Fermanı, Hükümet Beyannamesi ve Şeyhülislam Fetvasının çeşitli yollarla dağıtılmasını sağlayarak halkın kafasını karıştırmaya çalışmıştı. Bölgenin sosyo kültürel yapısı ile halkın dini duyguları istismar edilerek Kuva-yı Milliyecilerin ittihatçı, Bolşevik, asi ve dinden çıkmış oldukları suçlamaları ile bölgede Kuva-yı Milliye karşıtlığı güçlendirilerek, isyanlar çıkartılmak istenmiştir.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, bölgedeki Çerkez halkının Saray'a olan bağlılıklarından istifade ederek, düzce, hendek ve bolu bölgesinde geniş çaplı isyanlar çıkarmıştı. İsyancıların bütün bölgeyi ateş çemberine çevirdiği o günlerde Damat Ferit Paşa'nın bir diğer teşebbüsü de Kuva-yı Milliye'ye karşı kullanacağı bir paralı güç oluşturmalarıdır.

Damat Ferit Paşa Kuva-yı Milliye'ye karşı kullanacağı, kendi kontrolünde düzenli bir askeri birlik oluşturmak istemiş ve bu konuda İngilizlerin desteğini de sağlamıştı. Kuva-yı İnzibatiye adı verilecek olan bu askeri birliğin kuruluş kararname 18 Nisan 1920'de Damat ferit Paşa Hükümeti'nce onaylanmıştı. 18 Maddeden oluşan Kuva-yı inzibatiye kararnamesi 24 Nisan 1920'de Takvim-i Vekayi'de yayınlandı¹⁵. Bu kararname ile jandarma kuvvetine benzer ve gönüllülerden oluşan Kuvây-ı İnzibatiye'nin kurulması kararlaştırıldı. Kuvây-ı İnzibatiye, Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine bağlı olup, subaylar ve emekli olanlarla gönüllülerden oluşuyordu.

Damat Ferit Paşa Hükümeti Kuva-yı İnzibatiye'ye asker toplamak için birçok bölgelerden asker toplanmaya çalışmış, özellikle esirlikten dönen askerlere Kuva-yı Milliye aleyhine yapılan olumsuz propagandalar yapılarak onların bu yeni orduya katılmaları sağlanmak istemiştir.

Damat Ferit Paşa Anadolu'da yeniden hakimiyeti sağlamak ve Kuva-yı Milliye birliklerini ortadan kaldırmak maksadıyla bir taraftan Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesini çıkararak bir ordu oluşturmaya çalışırken diğer taraftan da İzmit'te doğrudan harbiye Nezareti'ne bağlı olacak şekilde "İzmit ve Havalisi Fevkalade Komutanlığı" kurularak komutanlığına aynı zamanda Kuva-yı İnzibatiye'nin de komutanlığını üstlenecek olan Süleyman Şefik Paşa tayin edilmiştir¹⁶.

Damat Ferit Paşa Kuva-yı İnzibatiye ve İzmit ve Havalisi Fevkalade Komutanlığı'nın kurulması ile iktifa etmeyerek Anadolu'da asayiş ve emniyetin iadesi, istikrarın temini" maksadıyla 28 Nisan 1920'de çıkardığı diğer bir kararname ile de Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği adıyla bir umumi müfettişlik teşkilatı kuruyordu¹⁷.

Kuva-yı Milliye'nin seyyar bir askeri birlik olması nedeniyle Anadolu'daki hakimiyeti tesis edebilmek için askeri alanın dışında daha geniş yetkilerle donatılmış bir müesseseye olan ihtiyaç, Anadolu fevkalade Müfettiş-i Umumiliğinin kurulmasını gerekli kılmıştı. Bu müfettişliğin kuruluş amacı çıkartılan kararnamesinde; "Bu müfettişlik Anadolu'da ortaya çıkan istenmeyen durumu bir an önce ortadan kaldırarak emniyet ve asayişin "serian istikrarına aid tedabiri istikmal vazifesiyle mükellef" olacaktı¹⁸.

15 Cünay Çağlar, "Kuvây-ı İnzibatiye", Atatürk Yolu: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, IV/15 (1994), s. 344.

16 Çağlar, "Kuvây-ı İnzibatiye", s. 344-345; Türk İstiklâl Harbi C. VI İç Ayaklanmalar (1919- 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1964, s. 66-67.

17 Ali Arslan, Anadolu fevkalade Müfettiş-i Umumiliği-IV. Ve V. Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü(1920-), Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.4, Sayı:16, Ankara, Kasım 1995, 443.

18 Arslan, Anadolu fevkalade Müfettiş-i Umumiliği, s.444.

Müfettişlik kararnameğine göre, Anadolu'da asayişin temini için lüzüm görülecek bütün "kuva-yı askeriye-i inzibatiye, kuva-yı zabita ve gönüllü birlikler" müfettişliğin emri altında olacaktı. Yani 18 Nisan 1920 tarihli kararname ile kurulan Kuva-yı İnzibatiye¹⁹, Anadolu fevkalade Müfettiş-i Umumiğine "bağlı bir askeri birlik oluyordu. Yetkileri arasında "gereken bölgelerde idare-i örfiye(sıkıyönetim) ilana ve yine gerektiğinde mevcut askeri teşkilatları ilga ederek yeniden Kuva-yı İnzibatiye kurmak" bulunan müfettişlik oldukça geniş yetkilerle donatılmış olup doğrudan Heyet-i Vükela'ya yani hükümete bağlı olacaktı²⁰.

İZMİT VE CİVARINDA KUVA-YI İNZİBATIYE'NİN FAALİYETLERİ VE AHMET ANZAVUR

Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi'nin çıkartılmasının hemen akabinde oluşturulacak askeri güç için asker yazılması çalışmalarının başladığı günlerde, İngiliz casusluk yuvası konumunda bulunan İngiliz Muhibleri Cemiyeti vakit kaybetmeden çalışmalara başlamış ve kurulması düşünülen bu ordu için maddi destek vermiştir²¹. Kısa bir süre sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askeri Nıgehbanlılar, ve Kızılhançerliler Cemiyetleri de bu çalışmalara katılarak Kuva-yı İnzibatiye ordusunun bir an önce kurulmasını sağlamaya çalışmışlardır.

İstanbul'da Kuva-yı İnzibatiye çalışmaları sürerken Biga bölgesindeki ikinci isyan hareketinde de başarılı olamayarak yenilgiye uğrayan Ahmet Anzavur İstanbul'a gelmişti. İstanbul'da sarayla ve İngilizler ile temas kurmuş ve bazı görüşmeler yapmıştı. Kendisine Paşa'lık unvanı ve sıfatı verilen Ahmet Anzavur bu kez de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce Adapazarı bölgesinde isyan faaliyetlerinde bulunan Abaza ve Çerkez kuvvetlerini başına kumandan tayin edildi.

Yine Kuva-yı İnzibatiye'nin sevk ve idaresi için Harbiye Nezareti'nde bir Karargah-ı Erkanı Harbiyesi" adıyla bir yeni yapı oluşturuldu. Kuva-yı İnzibatiye ile ilgili bütün emirler buradan verilecekti. Sadrazam Damat Ferit Paşa vekâleten Harbiye Nazırlığı görevini de yürüttüğü için Kuva-yı İnzibatiye'nin sevk ve idaresini elinde tutacaktı²².

Kuva-yı İnzibatiye'nin bir an önce eksikliklerini tamamlayarak İzmit ve civarına bu birlikleri sevk etmeyi hedeflemekteydi. Nitekim Damat Ferit Paşa, özel bir çaba sarf ederek İstanbul'daki depolardan silah, cephane ve araç gereç sağlanmış ve Nıgehbanlı subayların yönetiminde yüksek maaş verilerek asker yazılan gönüllülerden ve işsizlerden Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur. Oluşturulan birlikler 29 Nisan 1920'den itibaren İzmit bölgesine sevk edilmeye başlandı. İzmit'e yerleştirilmeye çalışılan Kuva-yı İnzibatiye birliklerine karşı bölgede bulunan Kuva-yı Milliye birliklerince tepki gösterilerek, ilk direniş hareketleri başlamıştı.

Kuva-yı İnzibatiye'nin İzmit ve civarında direnişle karşılaşması bu birliklere kumandanlık yapmakta olan Süleyman Şefik Paşa'yı telaşlandırmış ve hemen Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden silah, cephane ve bölgeye yeni birliklerin acilen gönderilmesini istemişti.

Bu arada Kuva-yı İnzibatiye'nin giderek İzmit ve civarındaki varlığını artırması, bölgedeki etkisini kaybetmek istemeyen Kuva-yı Milliye cephesini harekete geçirecektir. Nitekim Genel-

19 Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondrostan Mudanya'ya Kadar(30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), 2. Baskı, İstanbul 1989, s.99.

20 Arslan, Anadolu fevkalade Müfettiş-i Umumiği, s.446.

21 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk I, İstanbul 1967, s.212-217.

22 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.351.

kurmay Başkanı Miralay İsmet Bey o sırada Biga'da bulunan çerkez Ethem'i Kuva-yı Milliye kuvvetlerine ve bilhassa da bölgedeki Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa'ya Geyve ve bölgesinin savunulmasına yardım etmesi amacıyla en kısa sürede kuvvetleriyle Geyve bölgesine gelmesi istenmişti. Böylece Kuva-yı Milliye'nin İzmit ve civarındaki askeri gücü hem Çerkez Ethem'in bölgeye gelmesi hem de alınan diğer askeri tedbirler ile artırılmıştı²³.

Milli kuvvetlerin İzmit ve civarındaki askeri hazırlıklarının hızla devam ettiği günlerde İstanbul'da bulunan Ahmet Anzavur, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile 26 Nisan'da İstanbul'da bir görüşme yapmıştır.²⁴ Damat Ferit Paşa tarafından İzmit'e çıkmış olan Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerine destek olmak için görevlendirilen Ahmet Anzavur, Sadrazamdan 55 bin lira civarında para almıştı. Bu parayla eskiden birlikte çalıştığı çetecileri ve adamlarını yanına çağırarak ve onlarla birlikte İzmit'e gelmişti²⁵.

İzmit'e gelen Ahmet Anzavur burada ilk önce Kuva-yı İnzibatiye Kumandanı ve aynı zamanda İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanı olan yaver-i Ekrem Süleyman Paşa'nın yanına gitmiştir. Damat Ferit Paşa tarafından kendisine Paşalık rütbesi verilmiş olan Ahmet Anzavur, doğrudan sadrazamdan emir alan bir Kumandan gibi hareket etmiş Kuva-yı İnzibatiye Kumandanı Süleyman Şefik Paşa'yla adeta emrindeki bir asker gibi davranarak ona emirler vermeye çalışmıştır. Nitekim Süleyman Şefik Paşa'ya hitaben yaptığı konuşmada, kendisinin İstanbul Hükümet-i Erkan-ı Harbiyesi'nce bu göreve atandığını söyleyerek, istediği zaman Kuva-yı İnzibatiye'ye kumandanlık yapabileceğini belirtmiştir.

Ahmet Anzavur'un Kuva-yı İnzibatiye Kumandanı ve aynı zamanda İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanı olan yaver-i Ekrem Süleyman Paşa'ya olan küstahça tavrı ve konuşması hem Süleyman Şefik Paşa'da hem de onun emrindeki diğer komutanlarda büyük bir tepki doğurmuştur. Hatta bu durumu protesto etmek için damat ferit Paşa Hükümetine protesto telgrafı çektiler.

Ahmet Anzavur ise kendi durumunu güçlendirmek için İstanbul'a yani Hükümete gönderdiği raporda Süleyman Şefik Paşa'nın ve emrindekilerin görevleri ile ilgili hiçbir hazırlık yapmadıklarından bahsetmiş ve onları şiddetle eleştirmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti bu günlerde Kuva-yı İnzibatiye'nin bir an önce harekete geçmesini istediğinden Anzavur'un Süleyman Şefik Paşa'ya olan davranışını görmemezlikten gelmiş, üstelik Kuva-yı İnzibatiye Komutanı'nın gizli tahsisatından 15 bin lira 2000 tüfek ve 600 sandık cephaneye almış ve İzmit üzerinden Adapazarı'na gitmiştir²⁶.

Aynı günlerde İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey de Kuva-yı İnzibatiye'nin kendi kumandası altına verilmesini talep etmişti. İzmit ve Civarı Fevkalade Komutanı olan ve aynı zamanda Kuva-yı İnzibatiye birliklerine de kumandanlık eden Süleyman Şefik Bey, İzmit Mutasarrıfı'nın bu talebine Hükümete şikayet etmişse de Damat Ferit Paşa Hükümeti herhangi bir işlem yapmamıştı. Bu duyarsızlığa tepki gösteren Süleyman Şefik Paşa, Anzavur meselesinden dolayı da Hükümete kızgın olduğundan görevini terk ederek İzmit'ten ayrılmıştır²⁷.

23 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.355-356.

24 Belen Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı 195.

25 Özel, Milli Mücadele'de İzmit, Adapazarı ve Atatürk, s. 137; Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.356; Belen Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı 195. Kenan Esengin, Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar, İstanbul 1982, s.108-109.

26 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.356-357; Sofuoğlu, Milli Mücadele'de Kocaeli, s.106.

27 Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.357.

Ahmet Anzavur ise bu gelişmelerden memnun olmuş ve Adapazarı civarında Kuva-yı Milliye'ye yapacağı saldırı için kuvvet toplamağa başlamıştı. Amacı emrindeki asker sayısını artırarak bölgeye hakim olmaktı. Nitekim kısa sürede etrafına 500 civarında asker toplayarak Adapazarı'nda kontrolü ele geçirdi. Anzavur kendisine "Kuva-yı Muhammediye Umum Kumandanı" unvanı ve sıfatını vererek emrindeki kuvvetlerle Geyve üzerine yürümeden önce kumandanlığını üstlendiği Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerinin geri ve yan taraflarını emniyet altına almak için Karamürsel bölgesindeki milli kuvvetlerle "Değirmendere" bölgesinde hazırlıklara başlamıştı. Bu bölgede Dayı mesut olarak da bilinen Mesut Efendi müfrezesiyle çarpışmış ve bu müfrezeyi geri çekilmeye zorlamış ve bilahare de Kandıra'yı işgal etmişti²⁸.

Anzavur'un bu başarısı karşısında Geyve bölgesinde bulunan Milli Kuvvetlerin komutanı Ali Fuat Paşa, Ahmet Anzavur'a karşı yapacağı taarruz için bir taraftan kuvvet toplamaya çalışırken bir taraftan da Anzavur kuvvetlerinin ileri harekâtını durdurmak için Geyve Boğazı'nın batısına gelen hat üzerinde savunma için tertibat aldırılmıştı²⁹.

Bu arada Ahmet Anzavur'da Kandıra'yı işgal ettikten sonra esas hedefi olan Geyve üzerine yürümeye karar vererek ileri harekâta geçti. Giriştiği hareketiyle ilgili olarak ta İstanbul'daki Harbiye Nezaretine gönderdiği bir raporda da; Geyve Boğazına sabahtan askeri harekâta başladığını ve topçu ateşi yaptırdığını, Boğaz'ın Sakarya'ya hakim noktalarının da işgal edildiğini belirtmiş ve 15 Mayıs 1920 günü sabahı da genel taarruza başlayacağını söyleyerek emrindeki 2000 kişilik iaşesini temin için para gönderilmesini talep etmişti.

Gerçekten de Ahmet Anzavur 15 Mayıs 1920'de Biga'dan getirdiği 500 kişilik asi kuvvetin yanında Adapazarı ve civarından topladığı bir o kadar kuvvetle Geyve Boğazına saldırmıştı. Amacı Kuva-yı Milliye'den önce Geyve Boğazını ele geçirerek Eskişehir yolunu açmaktı. Burada kazanacağı başarıyla İstanbul'daki nüfuzunun artacağını düşünmekteydi³⁰.

Ahmet Anzavur kuvvetleri 15 Mayıs 1920 günü yaptığı şiddetli çarpışmalarla Doğançay'ı almış, hatta buradaki demiryolu köprüsünden istifade ederek Sakarya Nehri'nin batısına bile geçmeyi denemişti. Ancak bu bölgedeki dağ bataryası elindeki iki topla Anzavur kuvvetlerine çok zayıf verdirdiğinden, nehrin batısına geçemediler. Bilhassa bölgede bulunan 20 Kolorduya ait bazı birlikler Anzavur kuvvetlerine karşı inatla bölgeyi savunarak onların ileri harekâtını durdurmuştu. Bölgede akşama kadar devam eden şiddetli çarpışmalar sonucunda Anzavur kuvvetleri dağıtılmış hatta geri çekilmeye zorlanmıştı. Havanın kararmış olması Milli kuvvetlerin bir takip harekâtı yapmasına engel olmuş ve böylece geri çekilen Anzavur kuvvetlerine daha fazla zarar verilememişti³¹.

Ahmet Anzavur 15 Mayıs'ta uğradığı bu başarısızlık üzerine, ertesi günü dağılan birliklerini toparlayarak yeniden Milli kuvvetlere saldırmıştır. Bu kez Sapanca'ya kadar gelmiş olan Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerinden de istifade etmişti. Bütün gün boyunca Sakarya'nın batısındaki Milli kuvvetlere taarruz eden Anzavur kuvvetleri bir sonuç elde edememişti.

17 Mayıs'ta Ahmet Anzavur yanındaki 300 kadar atlı kuvvetiyle Geyve İstasyonu'na doğru bir kez daha taarruz etti. Anzavur'un Geyve İstasyonuna saldırdığı o gün, bölgede 30 kadar

28 Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin Kandıra bölgesindeki faaliyetleri ve Ahmet Anzavur'un kuvvetleriyle yaptıkları çarpışmalar için bkz.: Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Çizgi Kitapevi, s. 153-156.

29 Türk İstiklâl Harbi VI.Cilt İç Ayaklanmalar (1919- 1921),s.70.

30 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Tel Yay., İstanbul, 2000, s. 423-424.

31 Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İç Ayaklanmalar(1919- 1921),s.70-71.

istihkâm askerinden başka bir kuvvet yoktu. O yüzden o gün Geyve boğazı büyük bir tehlike atlattır. Bu baskında bizzat 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve yaveri sayısı 30'u geçmeyen bu kuvvetin başında, hatta ellerindeki topu ve makineli tüfeği de bizzat kullanmak suretiyle kahramanca savunma yapmışlardır. İki saat kadar süren bu sıkıntılı durumdan Dayı Mesut Müfrezesi ile Demirci Mehmet Efe'nin atlı zeybeklerinin çatışmaya katılmasıyla kurtulan Milli kuvvetler, gelen yardımlarla Anzavur'un askerleri büyük kayıplar vererek kaçmışlardır³².

Ahmet Anzavur'un kuvvetleri kaçarken kendileriyle birlikte o bölgedeki Rumlar ve Ermeniler de kaçmışlar ve İzmit'e gitmişlerdir. Üç gün boyunca gece gündüz Geyve Boğazını ele geçirmek için Geyve'ye saldıran Anzavur, son çarpışmada atından düşerek yaralanmıştı. Ahmet Anzavur mağlup bir şekilde Adapazarı'na dönerken Damat Ferit Paşa'ya 22 Mayıs'ta durumu açıklayan bir telgraf göndermiştir³³.

Telgrafın başlangıç kısmında Damat Ferit Paşa'nın emrine uyararak İzmit'e geldiğini ve Yavuz zırhlısında Kuva-yı İnzibatiye ve İzmit ve Havalisi fevkalade Kumandanı Süleyman Şefik Paşa ile görüştüğünü söyleyen Ahmet Anzavur devamlı beraberinde olan ve bilahare katılacak olan 500 kadar süvari ile 1500 kadar piyade askerinin işe ve maaşlarında kullanılmak üzere 60 bin lira ve 2000 bin tüfek ile cephane istediğinden bahsetmiştir. Süleyman Şefik paşa tarafından kendisine kesinlikle para verilmeyeceği ancak 2000 tüfek ile cephanenin verileceği ve bunlarında üç gün içerisinde arkasından yetiştirileceğinin söylendiğini belirterek, bir anlamda kendisine sahip çıkılmadığını belirterek paşayı suçlamıştır.

Süleyman Şefik Paşa'nın bir anlamda kendisine sahip çıkmadığını sitemkar bir ifade ile dile getiren Ahmet Anzavur bilahare başarılarından bahsetmiştir. Nitekim telgrafında Adapazarı'na geldiğini ve buradan süvari ve piyade asker toplayarak üç aydır Kuva-yı Milliye'nin elinde bulunan Kandıra'yı ele geçirmek için hareket başlattığını ve yaptığı müsademedan sonra, burada bulunan Kuva-yı Milliye kuvvetlerini dağıttığını yazmıştır.

Ahmet Anzavur telgrafında Geyve Boğazını ele geçirmek için yaptığı saldırıdan da övgüyle bahsetmiştir. Nitekim Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak nitelendirdiği Ali Fuat Paşa tarafından işgal edilen Geyve Boğazlarını kurtarmak için iki saat boyunca, bu kuvvetlerle şiddetli çarpışmalar yaptığını ve hatta Sakarya köprüsünü ele geçirdiğini söylemiştir.

Raporunun devamında bilahare Sapanca bölgesinde bulunan Milli kuvvetlerin çarpıştığı Kuva-yı Milliyecilere yardıma geldiğini ve yine dağlarda iskan olmuş olan bazı Laz ahalisinin de arkalarından kendi kuvvetlerine saldırdığını ve bunun sonunda çok sayıda şehit ve yaralı verdiğinden bahseden Ahmet Anzavur, mecburen çarpışma alanını terk etmek zorunda kaldığını belirtmiştir.

Anzavur Sadrazam Damat Ferit'e gönderdiği raporda uğradığı başarısızlıktan yılmadığını ve Sapanca Nizamiye kolunun bulunduğu cepheye gelerek bir aydan beri Kuva-yı Milliyecilerin elinde bulunan stratejik bir tepeli onlardan aldığını ve nizamiye askerlerine teslim ettiğini ancak buranın Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerince muhafaza edilemediğini ve gece yarısı tekrar düşmanın yani Kuva-yı Milliyecilerin eline geçtiğini ifade etmiştir.

32 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.426-428; Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İç Ayaklanmalar (1919- 1921), s. 71.

33 Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İç Ayaklanmalar (1919- 1921),s.71-72; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.III, İstanbul, 1991, s. 121.

Ahmet Anzavur, kendisinin ve kuvvetlerinin bir haftadan beri rahmet ve çamur içerisinde muharebe ettiklerini, askerlerinin ve hayvanlarının işlerinin temininde büyük sıkıntılar yaşadıklarını, çarpışmalarda birçok yaralı verdiklerini ve çok sayıda hayvan kayb ettiklerini raporunda dile getirmekte ve ardından da Sadrazamdan para talep etmektedir.

Anzavur hayvanlarını kayb ettikleri için yaya kalan askerlerine hayvan almak amacıyla Kuva-yı İnzibatiye Kumandanı Süleyman Şefik Paşa'dan aldığı 5 bin liradan başka 6 bin lira daha borç para aldığını ve bu parayla bugüne kadar geldiklerini, büyük sıkıntılarla karşılaştıklarını, ancak bundan sonra paraları olmadığı için bir şey yapamaz hale geldiklerini belirtmekteydi.

Raporunun son kısmında ayın 21'de yaptığı muharebe esnasında hayvanın yere yıkıldığını ve ayağının da düşen atın altında kaldığını ve ezildiğini, ayağını tedavi ettirmek üzere İstanbul'a hareket ettiğini söyleyerek cepheden ayrıldığını belirtmiştir.

Gerçekten de bu telgraftan sonra Anzavur Ahmet Adapazarı'ndan ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Anzavur'un İstanbul'a dönmek için yola çıktığı bir dönemde Damat Ferit Paşa'da Kuva-yı İnzibatiye birliklerinin durumunu yerinde görmek için İzmit'e gelmekteydi. Sadrazamı İzmit'e getiren Ahmet Anzavur'un telgrafları olmuştu. Emrindeki kuvvetlerle İzmit'e geldiği ve bilahare Kuva-yı Milliye kuvvetleriyle yaptığı muharebelerde, başlangıçta kısmen kazandığı başarıları abartarak İstanbul'a Sadrazam'a telgraflar çekmişti.

İşte Anzavur'un başarılarını abartarak anlattığı telgraflarını alan Damat Ferit Paşa beraberinde Erkan-ı Harbiye Reisi Kiraz Hamdi Paşa olduğu halde Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerini hem tefiş etmek hem de kazanılan başarıları yerinde görmek amacıyla 20 Mayıs'ta İzmit'e geldi. Ancak İzmit'e geldiklerinde durumun Anzavur'un raporlarında belirttiği gibi olmadığını ve aksine Kuva-yı İnzibatiye askerlerinin perişan durumunu gördüler. Büyük bir hayal kırıklığına uğramış olan Damat Ferit'e halk ta çok fazla itibar etmemiş, hatta karşılama törenine bile katılmamıştı. Damat Ferit Paşa ve beraberindeki heyet İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştı³⁴.

Damat Ferit Paşa çok güvendiği Ahmet Anzavur'un ve Kuva-yı Milliye birliklerinin uğradığı büyük mağlubiyete rağmen İstanbul'a dönünce İngiliz Yüksek Komiseri'nden 10 bin kişinin silahlandırılmasına müsaade istemiş ve hatta üç hafta içinde Anadolu'daki Kuva-yı Milliyecilere boyun eğdireceğini söylemişti³⁵.

Geyve Boğazı ve Sapanca bölgesindeki mağlubiyetler, verilen büyük kayıplar ve özellikle de Ahmet Anzavur'un kaçarcasına bölgeden kaçarak İstanbul'a dönmesi Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerinin başındaki komutanlarda ciddi bir moral çöküntüsü yaratmıştı.

SONUÇ

İzmit ve civarını Anadolu'ya hakim olabilmek için girişeceği faaliyetler için bir üs bölgesi olarak gören Damat Ferit Paşa, bölgeyi aynı zamanda Kuva-yı Milliye'ye karşı oluşturacağı silahlı güçlerin takviye edileceği bir lojistik ve hareket merkezi haline getirmek istiyordu.

34 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.429; Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzey Batı Anadolu, s.360.

35 Bilal Şimşir, II, s.117.

Kuva-yı Milliye'nin gücünü etkisiz hale getirmek amacıyla oluşturulan Kuva-yı İnzibatiye İzmit ve civarında konuşlandığı günlerde, Biga bölgesinde iki defa isyan hareketi çıkartarak Milli Mücadele hareketine bir çok zararlar vermiş olan Anzavur Ahmet'te bölgede görevlendirilmiştir.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce Paşalık payesi verilerek İzmit ve civarında Kuva-yı İnzibatiye birlikleri ile müştereken hareket etmesi istene Anzavur, bu kuvvetlerin de idaresini alarak giriştiği askeri harekâtlarda, başarılı olamayacak ve nihayetinde çareyi İstanbul'a bir anlamda kaçmakta görecektir.

Ahmet Anzavur'a duyduğu güven ile onu İzmit ve havalisinde Kuva-yı Milliye aleyhinde faaliyetlerde bulunmak amacıyla, geniş yetkiler ve büyük tahsisatlar vererek görevlendiren Damat Ferit Paşa bir kez daha hayal kırıklığına uğramıştır.

Yine Anadolu'ya yeniden hakim olmanın bir vasıtası olarak İngilizlerin büyük ölçüde maddi destek vererek kurulmasını sağladığı Kuva-yı inzibatiye başarısızlığa uğramış ve Kuva-yı Milliye güçleriyle yaptığı bütün çarpışmaları kaybetmiş, önemli sayıda askerleri de Milli kuvvetlere dahil olmuştur.

İngilizler Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmede artık damat ferit Paşa'ya kurdurdukları Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerinden yaralanamayacağını anladıklarından, bu kuvvetler için sağladıkları para desteğinden vaz geçmişlerdir. Zaten bir süre sonra da çıkartılan yeni bir kararname ile Kuva-yı İnzibatiye'nin lağvı kararlaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAP

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk I*, İstanbul 1967.
- Aydemir, Şevket Süreyya İkinci Adam, C. I, İstanbul 1973.
- Belen, Fahri, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel yay., İstanbul 2000.
- Esengin, Kenan, *Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar*, İstanbul 1982
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondrostan Mudanya’ya Kadar(30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, 2. Baskı, İstanbul 1989.
- Nadi, Yunus, *Ankara’nın İlk Günleri*, İstanbul 1955.
- Okur – Mehmet Küçükuşurlu, Murat *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918–1920)*, Trabzon.
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele*, C. I, Ankara, 1988.
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadele’de İzmit, Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yay., İstanbul, 2005
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II. , Ankara, 1994.
- Semiz, Yaşar, AKDAĞ, Ömer, *Yenibahçeli Şükrü Bey’in Hatıraları*, Çizgi Kitapevi.
- Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Dönemi’nde Kuzey Batı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Dönemi’nde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2006.
- Şapolya, Enver Behnan, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele’nin İç Alemi*, İstanbul 1967.
- Şimşir, Bilal Nuri, *İngiliz Belgelerinde Atatürk II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.III, s. İstanbul 1991.
- Türk İstiklâl Harbi VI.Cilt, İç Ayaklanmalar(1919- 1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1964.

MAKALE

- Arslan, Ali, *Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği-IV. Ve V. Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Anadolu’daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi’nden Geri Alma Teşebbüsü(1920)-, Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, 4/16 (1995).
- Çağlar, Günay, “Kuvây-ı İnzibatiye”, *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, IV/15 (1994).
- Konukçu, Enver, “Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/13 (1988).
- Yılmaz, Müge, “Paris, San-Remo Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 36 (1970).

İSMAİL CANBOLAT BEY'İN MEBUSAN MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

NURETTİN GÜLMEZ*

Giriş

İsmail Hakkı Canbolat (İstanbul 1880-İzmir 13 Temmuz 1926). Babasının adı Cemal'dir.

İsmail Canbolat¹, 1864'teki Büyük Çerkez Sürgünü² ile Anadolu'ya göç etmiş bir Adige³ Hatko ailesindedir. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra, Manastır ve Selanik'te görev yapmıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucu üyelerindedir. Meşrutiyet'in ilanını sağlamak için Makedonya'da yapılan çalışmalarda büyük görevler üstlenmiştir. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelmiş ve Harp Okulu'na tarih öğretmeni olarak atanmıştır. 1909 yılında askerlikten ayrılmış ve Adalar Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir.⁴

1912 yılında İzmit milletvekili olarak Mebusan Meclisi'ne girmiştir.⁵ Balkan Savaşı'na gönüllü yedek subay olarak katılmıştır.

Resim-1: İsmail Canbolat⁶

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, gulmeznurettin@gmail.com

1 Selda Kaya Kılıç, "1908 Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmit Mebusları ve Faaliyetleri," *Karamürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Haluk Selvi & M. Bilal Çelik & Ali Yeşildal (ed.), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2016, ss. 947-958,

2 Kafkasya'yı Ruslaştırma planı 1857'de General Milyutin tarafından yapılmıştır. "Dağlıların yaşam şartlarını çekilmez hale getirip göçe zorlamak" fikri, General Baryatinskiy tarafından 1860'ta Çar Alexander'a kabul ettirilmiştir. Ayrıca, kalacak olanların Hıristiyanlaştırılacağı, 25 yıl süreyle askere alınacağı ve Hilafet Ordusuna karşı cepheye sürüleceği, dedikodusunun halk arasında yayılması da göçü teşvik etmiştir. Uygulamaya konan bu plan neticesinde, Kafkasya halkı kendi topraklarından göçe zorlanmış ve 500.000-1.500.000 arası insan yurtlarından ayrılmıştır. Göç eden Çerkezlerin 500.000'i göç esnasında çeşitli hastalıklardan ve açlıktan hayatını kaybetmiştir.

3 Çerkezlerin bir boyudur. Adigeler, Kuzey Kafkasya halklarından olup, tarihin bilinen en eski devirlerinden günümüze kadar Kuzey Kafkasya'nın orta ve batı kesimlerinde yaşayan ve Adige dilini konuşan halklardan birisidir. Batılılar onların ülkelerine Circassia, kendilerine de Circassien derler. Osmanlı kaynaklarında diğer Kafkas halkları ile birlikte Çerkes-Çerakis tabiri kullanılmaktadır. Araplar ise bunlara Şerkes-Şerakis adını verirler.

4 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü*, 1920-1950, C. 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 100.

5 *Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi*, 21 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-46, s. 628.

6 *TBMM Albümü*, 1920-1950, C. 1, s. 100.

Balkan Savaşı'ndan sonra Milli Emniyet Müdürlüğü'ne ve birkaç ay sonrada Emniyet Genel Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Bu dönemde Enver Paşa'nın en güvendiği insanlardan biri olmuştur. Enver Paşa, İsmail Canbolat'ı uyararak, polis müdürünü her şeyin takip edilmesi hususunda sıkıca tembihlemesini istemiştir.⁷

Bir süre İstanbul Valiliğini vekaleten yürütmüştür. İstanbul Belediye Başkanı olmuş ve bu görevi 4 Şubat 1915- 29 Nisan 1915 tarihleri arasında yerine getirmiştir.⁸

1917-1918 yılları arasında Stokholm Elçiliği görevinde bulunmuştur.

30 Temmuz 1918 tarihinde Dahiliye Nazırlığına getirilmiştir. İsmail Canbolat'ın Dahiliye Nazırlığı'na getirilmesinde, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı olan politikacılar arasında yer alması etkili olmuştur. Çünkü savaşta sona doğru yaklaşıldığı ve olayın vahamete doğru gittiği anlaşılmaya başlanmıştır.⁹

Bu sırada içerde bir başka gelişme olmuş ve Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin'in vefatıyla Vahdettin'in hiç beklemediği padişahlık kapısı açılmıştır. Vahdettin'in ilk padişah olduğu günlerde Sadrazam Talat Paşa, Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat Bey'i çağırarak şunları söylemiştir: "*Sultan Mehmet Reşat dinine ve milletine sadık bir padişahtı. Vahdettin'in ise İttihat ve Terakki'ye gizli bir kını ve husumeti vardır. Çünkü, önceden beri Kürt Şerif Paşa, Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail gibi Hürriyet ve İtilafçılarla işbirliği ve temas halindedir. Hatta Mevlanzade Rifat'ın Paris'te çıkardığı Serbesti gazetesini de gizli yollardan İstanbul'a getirtip okuduğu bilinmektedir. Yani Vahdettin, Enver Paşa ve İttihat ve Terakki'ye karşıdır. Bu nedenle Vahidettin'in sarayına girip çıkan herkes takip edilmelidir.*"¹⁰ Bu konuşmanın ardından sarayı takip konusunda ön plana çıkan isim ise Cavit Efendi olmuştur.

Ayrıca İttihatçılar, saraya yerleştirilecek hafiye konusunda tartışmışlar ve Enver Paşa'nın önerisiyle, 31 Mart hadisesinde İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun kumandanlarından Şehit Muhtar'ın yengesi, Galata Gümrük Başmüdürü Nail Bey'in Hanımıyla görüşme kararı almışlardır.¹¹ Alınan kararları uygulama görevi, Dahiliye Nazırı olarak İsmail Canbolat'ın olmuştur. Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce, 30 Eylül 1918'de bu görevden ayrılmıştır.

1918 yılı sonlarında Teşkilâtı Mahsusa hakkında, Meclisi Mebusan'da Beşinci Şube'de yapılan soruşturma sırasında, üst düzey İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin ve hükümet üyelerinin ifadesine başvurulmuştur. Bu konuda İsmail Canbolat, kendisinin Dahiliye Nazırlığı döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın örgütlenmesinin söz konusu olmadığını, onun için teşkilat hakkında bilgisinin bulunmadığını, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ülke içiyle ilgili değil, dışarıya için kurulmuş olduğunu düşündüğünü belirtmiştir.¹² Buna karşılık bir başka çalışmada İsmail Canbolat, Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapmış ünlüler arasında gösterilmiştir.¹³

7 Necmi Uyanık, "Bir Devrin Gizli Cephesi: M Razi Yalkın ve Eserleri Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 17, Konya 2007, s. 199.

8 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 74

9 Zürcher, *a.g.e.*, s. 131.

10 Uyanık, *a.g.y.*, s. 196.

11 Uyanık, *a.g.y.*, s. 196.

12 Cemil Koçak, "Ey Tarihçi Belgen Kadar Konuş, Belgesel Bir Teşkilat-ı Mahsusa Öyküsü", <http://research.sabanciuniv.edu/10/1/301180000169.pdf>, s. 6;

13 Eray Göç, "Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2 (2013), s. 95.

Mütareke devrinin başında İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendini fesih kararı almasından sonra, onun yerine kurulan Teceddüt Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. Teceddüt Fırkası, kısa süren hayatı döneminde, Enver Paşa'nın siyasetlerine karşı olduğu bilinen ve aralarında Aydın Mebusu Yunus Nadi, Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran), Galip Bahtiyar, Dr. Tevfik Rüş-tü (Aras) ve İsmail Canbolat'ın bulunduğu tanınmış İttihatçılar tarafından yönetilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası şubeleri, Teceddüt Fırkası şubelerine dönüştürülmüştür.¹⁴ İsmail Canbolat, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün mirasının emanet edilebileceği bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi olarak Samsun'a hareketine kadar geçen sürede İstanbul'da bazı arayışlar içine girmiştir. İlk olarak Rauf (Orbay), Fethi, Kâzım Karabekir, İsmail Canbolat ve Cafer Tayyar (Eğilmez) beylerin katıldığı toplantılarda Tevfik Paşa hükümeti yerine İzzet Paşa'nın başkanlığında daha güçlü bir hükümetin kurulması için çalışma yapılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla bir yandan Mebuslar Meclisi'nin Tevfik Paşa kabinesine güven oyu vermemesine uğraşmışlar, diğer yandan Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir'in padişahla görüşmesine karar vermişlerdir. Mustafa Kemal'in Naci Bey (Eldeniz) aracılığı ile yaptığı başvuru üzerine Padişah, Mustafa Kemal'i 15 Kasım'daki Cuma selâmlığında kabul etmiştir. Ancak bu görüşmede Padişahın yaklaşımı hiç de cesaret verici olmamıştır. Ayrıca Mebuslar Meclisi de beklenenin aksine Tevfik Paşa hükümetine güven oyu vermiştir.¹⁵ İsmail Canbolat, Mütareke döneminde İstanbul'daki kurtuluş çaresi arayan kadronun içersindedir. İzzet Paşa başkanlığında bir kabine kurulabilseydi, bu kabinede Mustafa Kemal, Rauf, Fethi ve İsmail Canbolat'ın da olması kararlaştırılmıştır.¹⁶

Tam bu sıralarda bir gün Rauf Bey ve İsmail Canbolat, Mustafa Kemal'in evine gitmişlerdir. Evde Mustafa Kemal ile Kara Kemal'i ateşli bir tartışma içinde bulmuşlardır. Konuşmanın konusu, Ahmet Tevfik Paşa'yı kaçırmak ve bu yolla hükümeti değiştirmektir. Bunun üzerine İsmail Canbolat, öfkelenmiş, bu çeşit komitacılığın kendi yöntemi olmadığını söylemiş ve evden ayrılmıştır. Mustafa Kemal, daha sonra konuyla ilgili olarak, Kara Kemal'in düşüncesini öğrenmek için böyle yaptığını söylemiştir. Komitacılıktan kendisinin de hoşlanmadığını belirtmiştir.¹⁷ Fakat 1919 Ocak ayı sonlarında Canbolat tutuklanmıştır. İsmail Canbolat, Sabri Bey ve Fethi Bey gibi tanınmış eski İttihatçıların tutuklanması, vatanseverleri sindirmeye yönelik bir harekettir. Bu tutuklamalar, İttihat ve Terakki'ye ve milliyetçilere karşı bir sindirme hareketi olarak uygulanmıştır.

Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından tutuklanmış ve İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. Sürgünden döndükten sonra İsmail Canbolat, Türkiye'de mali sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. İsmail Canbolat, 9 Nisan 1922'de o sırada Avrupa'da olan Cavid Bey'e gönderdiği mektupta, parasızlıktan söz etmiş, eski siyaset arkadaşından kendisine bir iş bulmasını istemiştir:

"Anlaşma ve arkasından da barış ihtimali artmakla beraber, aslında politika ile uğraşmama hakkındaki fikrim ve bilhassa şu andaki mali vaziyetim bir an evvel bir işe başlamamı gerektiriyor. Dolayısıyla, konuştuğumuz iş için lazım gelen girişimlerde bulunmanı rica ederim. ...Her ne lazımsa yaparsın. Paris'e mi, Brüksel'e mi gidip görüşmek lazım gelecektir, onu bana yazarsan ben de gidip görüşürüm.

14 Zürcher, a.g.e., s. 137.

15 Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, Ankara, 2006, s. 313.

16 Zürcher, a.g.e., s. 195.

17 Zürcher, a.g.e., s. 203-204.

Belki Paris'te konuşurken de söylemişsindir. Vaziyetimin haysiyet kırıcı olmaması gerekir. Diğer taraftan beş aşağı, beş yukarı uzlaşabiliriz...

Bekir Sami geldi, iki defa gördüm. Mustafa Kemal'in artık barış yapmak fikrinde olduğunu söylüyor..."¹⁸

Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan önce seçimlerin yenilenmesine ihtiyaç olmuştur. Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa, seçim kararının alınmasından önce çıktığı yurt gezisi sırasında İzmit'te İttihatçı önderlerden Kara Kemal ile görüşmüş, İttihatçıların yeni dönemdeki tavırlarının ne olacağını anlamaya çalışmıştır. Kara Kemal, Mustafa Kemal Paşa'ya İttihat ve Terakki Fırkası'nın dağılmış bir durumda olduğunu, kendisinin milli hareketin yanında olacağını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Kara Kemal'in bu düşüncelerinden memnun kalmakla birlikte, diğer İttihatçıların düşüncelerinin ne olduğunu öğrenmesini istemiştir. Bu istek üzerine Kara Kemal, İttihatçıların bir araya geldiği bir toplantıyı Cavit Bey'in evinde gerçekleştirmiştir. Toplantıya Cavid, Kara Kemal, Şükrü, İsmail Canbolat tarafından isimleri tespit edilen kişiler, İstanbul'da bulunanlar ve bulunmayanlar çağrılmıştır. Toplantıya katılanlarla İttihat ve Terakki'nin geleceği tartışılmıştır.¹⁹ Ancak, bu toplantının basına yansımaları ile birlikte, yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmışlardır. İttihatçılar, yapmış oldukları toplantıda almış oldukları kararları Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmek için İsmail Canbolat'ı görevlendirmişlerdir. 15 Nisan'da Ankara'ya gelen İsmail Canbolat, Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmıştır. İttihatçıların yapmış olduğu teklife, Mustafa Kemal Paşa olumsuz karşılık vermiştir. İttihatçıların bir şeye karışmamalarını istemiştir.²⁰

İsmail Canbolat, 1923 seçimlerinde aday olmuş ve II. dönem İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın milletvekillerindendir. Daha sonra Rauf Bey'le birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları ve yöneticileri arasında yer almıştır.²¹ 8 Kasım 1924 Cumartesi günü yapılan oylamada İsmet Paşa Hükümetine, 19 ret oyuna karşı 148 kabul oyuyla güvenoyu verilmiştir. İkinci İnönü kabinesinin kurulmasıyla muhalif grup ile Halk Fırkası arasındaki ilişkiler, kopma noktasına gelmiştir. Güvenoyu oylamasının ertesi günü aralarında Rauf Orbay, Adnan Adıvar, İsmail Canbolat ve Refet Paşaların da olduğu 11 kişi Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir.²²

21 Kasım 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın, Times muhabiri McCartney'e verdiği mülakatta yeni kurulan parti için söylediği sözler son derece ağırdır. Mülakatta Mustafa Kemal, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için şu sözleri kullanmıştır: "*Terakkiperverler, cumhuriyetçiliklerinde samimi değiller. Programları bir sahtekârlık örneği, onlar düpedüz gericidirler.*" Bu yaklaşım, Cumhurbaşkanı'nın muhalefetle uzlaşmaya hiç niyetli olmadığını göstermiştir. Mülakatta kullandığı dil ve ifadelerin tonu açıkça muhalefetin ezileceğinin kanıtıdır. Muhabire göre Gazi, son derece kızgındır. Muhalefet üyelerini, her şeylerini borçlu oldukları kendisine karşı nankörlükle suçlamıştır. Onları vatan haini olarak nitelendirmiştir. Yine Times muhabiri McCartney'e göre, mülakatta çevirmenlik yapan mebus, sık sık araya girerek, "*Sakin olun, Paşam!*" demiştir.²³

18 Murat Bardakçı, "Darağacına Götüren Mektupları Tam 80 Sene Sonra Açıklıyorum," *Hürriyet*, 2 Temmuz 2006.

19 Selma İlikan & Faruk İlikan, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Resmi Zabıtlar*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005, s. 772.

20 Resul Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11/22 (2012/2), s. 78.

21 *TBMM Albümü, 1920-1950*, C. 1, s. 100.

22 Babaoğlu, *a.g.y.*, s. 82.

23 Babaoğlu, *a.g.y.*, s. 83-84.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla başlayan süreç ve Mustafa Kemal'in yukarıdaki açıklamaları, 1926 suikast girişimi ve idamlara giden yolun ilk işaretlerini vermiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin İstanbul'da kurulması ve Galata Köprüsü'nün üzerinde cesetlerin salınması beklenirken, İzmir bütün gelişmelerin merkezi olmuştur.²⁴

1926'daki İzmir Suikastı'nın ardından birçok Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekili gibi İsmail Canbolat da tutuklanmıştır.²⁵ İzmir'de Atatürk'e düzenlenen suikastla ilgisi olduğu iddiasıyla İzmir'deki İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır.²⁶ Saldırıyı teşvik edip geride duranlar olarak İzmir Mebusu Şükrü, eski Ankara Valilerinden Abdulkadir, eski laşeci Kara Kemal, Sivas Mebusu Halis Turgut, Eskişehir Mebusu Arif, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Saruhan Mebusu Abidin, baytar albaylığından emekli Rasim gösterilmiştir.²⁷ 26 Haziran'da İzmir'de Elhamra Sinema Salonu'nda duruşmalara başlanılmıştır. Bütün sanıkların İzmir'de toplanması ile tutuklu adedi 49'a ulaşmıştır. Uzun ve kapsamlı iddianame, Savcı Necip Ali tarafından okunmasıyla başlayan duruşmalar, 13 Temmuz 1926 Salı günü tamamlanmıştır.²⁸

Yargılama sırasında Cavid Beyin evinde yapılan ve İttihat ve Terakki'nin geleceğini belirlemeye yönelik toplantılar, İzmir Suikastında aleyhte delil olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer alması da aleyhinde değerlendirilmiştir.²⁹ İttihat ve Terakki rüesasının, Milli Mücadele'yi zafer ve istiklâl ile neticelendirmiş ve daha sonra Halk Fırkası'na dönüştürülen Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na nüfuz etmeye çalıştıkları, Rauf, Adnan, Kara Kemal, Şükrü, İsmail Canbolat beylerin idaresindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldıkları, İttihat ve Terakki mensubu şahsiyetlerin veya herhangi bir suretle muhalif vaziyete geçmiş diğer kişileri birer birer teşkilata katmaya çalıştıkları gibi konular, idam cezalarının gerekçesi olarak sayılmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarından bazılarının Cavid'in evinde iki kere toplanması, burada İttihat ve Terakki Fırkası'nın kurulması için hazırlanan tüzüğün daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında aynen kullanılması da bir başka suç unsuru olarak gösterilmiştir. 1923'te 2. Dönem TBMM seçimlerinde, İzmir Mebusu Şükrü ve İstanbul Mebusu İsmail Canbolat beylerin mebus olabilmeleri meselesinin Rauf Bey tarafından özel olarak takip ve temin edildiği, bunun Cavid Beyin evinde alınan kararların uygulamaya konması olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.³⁰ İsmail Canbolat ve arkadaşlarının, Halk Fırkası'nın TBMM'deki çoğunluğunu ortadan kaldırarak memleketin idaresini ele geçirmeye çalıştıkları, bir başka gerekçedir.³¹ Bu gerekçeleri, yargılamalar sonunda açıklanan kararnamede görmek mümkündür.

Ankara İstiklâl Mahkemesince İzmir'de yapılan duruşma sonucu; Atatürk'e suikast girişiminden suçlu bulunarak idamlarına karar verildiği ve 13.07.1926 günü hükmün yerine getirildiğine dair, Ankara İstiklâl Mahkemesi Savcılığının 17.10.1926 tarihli Tezkeresi, TBMM'nin, 03.11.1926 tarihli 2. Birleşiminde, Genel Kurul'da okunmuştur.³² Ankara İstiklal Mahkemesi Savcısı Necip Ali imzasıyla gelen yazıda şunlar yer almaktadır:

24 Babaoğlu, *a.g.y.*, s. 84

25 Zürcher, *a.g.e.*, s. 261.

26 TBMM Albümü, 1920-1950, C. 1, s. 100.

27 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi 1923-1927*, C. 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 556.

28 Öztürk, *a.g.e.*, s. 557.

29 İlkan & İlkan, *a.g.e.*, s. 772.

30 Öztürk, *a.g.e.*, s. 565.

31 Öztürk, *a.g.e.*, s. 572.

32 TBMM Albümü, 1920-1950, C. 1, s. 124.

“Türkiye Hükümetini düşürmek ve bu suretle memlekette hükümet değişikliği yapmak gayesine yönelik olarak ve bu kötü maksatlarına en kısa yoldan ulaşmak için Reisicumhur Hazretlerinin şahıslarına karşı suikast icra etmek üzere teşekkül eden fesatlık şebekesinin hazırlıklarıyla ilgili silahlar, suçüstü halinde yakalanmıştır. Şimdiye kadar yapılan ön inceleme neticesinde yakalananların itiraflarıyla işbu cinayetin önceden beri planlandığı, bazı engeller yüzünden uygulanmadığı, bu kere Reisicumhur Hazretlerinin İzmir’e vaki seyahatinden faydalanarak uygulamaya koymak istedikleri sabit olmuştur. Gittikçe derinleşen tahkikattan anlaşıldığına göre suikast, yalnız birkaç kişinin planı eseri olmayıp, Terakkiperver Fırka reisleri ve mensupları tarafından düşünülmüş ve gayet itina ile vücuda getirilmiş bir programın ürünüdür. TBMM üyelerinden olan Terakkiperver Fırka reisleri ve mensuplarının faili aslî sıfatıyla bu meseleyle ilişkili buldukları açığa çıkmıştır. Aşağıda adı yazılı kişilerin Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun 17. Maddesi gereğince tutuklanmış ve mahkeme yerel suç olması itibarıyla İzmir’de toplanarak yasal görevine başlamıştır. Ona göre yasal işlemin yapılması hususunu istirham eylerim.”³³

Bu yazı, bir TBMM üyesinin tutuklanması sonrasında, mahkemenin kanunen TBMM’ye göndermek zorunda olduğu bilgilendirme yazısıdır.

Yazının devamında İsmail Canbolat’ın adının da bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan 27 milletvekilinin adı sıralanmıştır. Yine Savcı Necip Ali tarafından TBMM Başkanlığı’na gönderilen yazıda; Türk Ceza Kanunu’nun 55. Maddesi gereğince, *“Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu değiştirmeye ve kaldırmaya, anayasaya dayanarak kurulan TBMM’yi görevden men etmeye yönelik fiiller”* gereğince ve 57. Maddesine bağlı olarak ölüm cezasına çarptırıldıkları belirtilmiştir. TBMM’nin 18 Mayıs 1926 tarihinde yapılan 102. birleşiminin birinci oturumunda verdiği yetkiye bağlı olarak, 13 Temmuz 1926 tarihinde infaz edilmişlerdir.³⁴

Yargılamalara daha sonra Ankara’da devam edilmiştir. Ankara’da yargılanan İttihatçılar, hem suikast suçlamasından hem de iktidar yıllarındaki uygulamalarından dolayı sorguya çekilmişlerdir. Ankara İstiklal Mahkemesi, kararını 26 Ağustos’ta vermiş ve bu defa da önde gelen dört İttihatçı, eski Maliye Nazırı Cavid, Doktor Nazım, Hilmi ve Nail Beyler idama mahkûm edilmişlerdir. Hemen o gece darağacına götürülmüşlerdir. Cavid Bey son söz olarak; *“Allah’ın laneti zalimin üstündedir. Zulümdür bu zulüm!”*, Doktor Nazım ise *“Yook! Vallahi yok! Bu meselede hiçbir alakam, kusurum yok. Masumum!”* demiştir.³⁵

Murat Bardakçı’nın yazdıklarına göre, İstiklal Mahkemesi’nin savcısı Necip Ali Bey, idamını istediği İttihatçıların suikastı, Avrupa’da buldukları sırada planladıklarını ve bu maksatla sürekli mektuplaştıklarını iddia etmiştir. Fakat bu mektuplar, uzun süren aramalara rağmen bulunamamıştır. Mektuplar bulunamayınca, bazı evlerde yapılan toplantılar suikast hazırlığı için yeterli görülmüş ve mahkeme bu toplantıları suç delili kabul ederek eski İttihatçıları idam etmiştir. Halbuki idamlardan yetmiş yıl sonra bulunan Cavid Bey, Doktor Nazım ve İsmail Canbolat’ın mektuplarında, Gazi Paşa’ya suikastla ilgili bir tek söz bulunamamıştır. Mustafa Kemal Paşa’ya karşı İzmir’de hakikaten bir suikast hazırlığında bulunduğu ve girişimin son anda önlendiği açıktır. Ancak İttihat ve Terakki’nin lider kadrosunun bu işle pek bir alakasının olmadığı söylenebilir. Yine Murat Bardakçı, suikast girişiminin siyasi bir tasfiye için araç olarak kullanıldığını iddia etmektedir.³⁶

33 MMZC, 3 Kasım 1926, 2. Dönem, C. 27, Birleşim-2, s. 16.

34 MMZC, 3 Kasım 1926, 2. Dönem, C. 27, Birleşim-2, s. 16.

35 Bardakçı, *Hürriyet*, 2 Temmuz 2006.

36 Bardakçı, *Hürriyet*, 2 Temmuz 2006.

Falih Rıfki ise suikastta etkili olan kişiler arasında Eski İaşe Nazırı Küçük Efendi Kara Kemal ile Eski Maarif Nazırı Şükrü Beyi göstermektedir. Bunlardan sonra da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan İzmir Mebusu Şükrü Beyi, Kara Kemal Beyi ve İsmail Canbolat Beyi saymaktadır.³⁷

İsmail Canbolat Bey sorgusunda, Cavid Bey'in evinde yapılan toplantının, Mustafa Kemal Paşa'ya sunacakları teklifle bağlantılı olduğunu, sonraki toplantının da Kara Kemal'in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeyi öğrenmek için yapıldığını, suikasttan haberi olmadığını söylemiştir.³⁸ İsmail Canbolat savunmasında; daima kanunlara saygılı olduğunu, suikast ile hiçbir ilgisinin olmadığını, söylenenlerin yalan olduğunu belirtmiştir.³⁹ Bunun üzerine Savcı, İsmail Canbolat'ın küreğe mahkum edilmesini teklif etmiştir.⁴⁰ Fakat hakimler İsmail Canbolat ve Halis Turgut Beyleri önce 10'ar yıla mahkûm etmiş, ancak itirazları sonucu karar "idam" olarak değiştirilmiştir.⁴¹

İdamlar, 13 Temmuz Salı'yı 14 Temmuz Çarşamba'ya bağlayan gece gerçekleştirilmiş ve sabaha karşı 03'e kadar sürmüştür. İdam edilenler, 14 Temmuz 1926 saat 10'a kadar sehpalarda bırakılmış ve akın akın gelen halka teşhir edilmişlerdir. Sonra arabalara yüklenen cesetler önce karantinadaki Merkez Hastanesi'ne götürülmüşler ve üzerlerindeki eşyalar alındıktan sonra Kadifekale civarındaki Kokluca Mezarlığı'na götürülerek gömülmüşlerdir. Yani İsmail Canbolat'ın mezarı da Kokluca Mezarlığındadır.⁴²

MEBUSAN MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

Üçüncü dönem Mebusan Meclisi'nde İzmir mebusu olarak görev yapan İsmail Canbolat, 47 defa söz almıştır. Konuşmalarında tam bir devlet adamı tavrı göstermiş, hükümetin icraatlarında yardımcı olacak işlerin ivedi olarak geçmesine katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünün korunması konusunda kararlı davranmış, hukuk dışı işlerin yapılmasının karşısında durmuştur. İzmir ile ilgili her hangi bir konuyu Mebusan Meclisi'ne taşımamış ve genel konular üzerinde konuşmuştur.

37 Gülten Savaşal Savran, "1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 22.

38 Savran, *a.g.t.*, s. 55.

39 Savran, *a.g.t.*, s. 59.

40 Savran, *a.g.t.*, s. 57.

41 Savran, *a.g.t.*, s. 63.

42 Savran, *a.g.t.*, s. 63-64.

Tablo- 1: Izmit Mebusu İsmail Canbolat'ın Mebusan Meclisi performansı.

Sıra	Söz Aldığı Konular	Söz Alma Sayısı
1	Arnavutluk'taki karışıklık	6
2	Cami ve vakıflara ait olup kişi üzerinde görülen yerlerin istimlaki	1
3	Toplantı kanununun 9. maddesinin değiştirilmesi	10
4	Jandarma nefer, onbaşı, çavuş ve başçavuşlarının ödenekleri ve emeklilikleri hakkında kanun	1
5	Müzakere Usulü Kanunu	3
6	Simav Yangını	2
7	Mebusan Meclisi İdare Memurlarının istifası	3
8	Askerlerin siyasetle uğraşmalarının yasaklanması	4
9	Bir önceki oturum tutanakları üzerine	2
10	1328 Posta ve Telgraf Nezareti bütçesi	3
11	Mebusan Meclisi Sarayının eşyaları	2
12	Kanun-u Esas'ının 35 ve 43. maddeleri, 7. maddenin değiştirilmesi	1
13	İç Tüzük'ün bazı maddeleri	5
14	Mebusan ve Ayan Meclisi üyelerinin mebusluk dışında iş yaptıkları taktirde mebusluktan istifa etmiş sayılmaları	1
15	1330 yılı Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesi	3
16	İstanbul Polis Genel Müdürlüğünde Müdür Yardımcılığı kurulması	1
	TOPLAM	47

ARNAVUTLUK'TAKİ KARIŞIKLIKLAR

Arnavutluk'ta ortaya çıkan ve bir süre devam eden, gittikçe de yayılma eğilimi gösteren karışıklıklarla ilgili olarak Berat⁴³ Mebusu Süreyya ve arkadaşları, Dahiliye Nazırı'ndan konuyla ilgili ne gibi tedbirlerin alındığını sormuşlardır. Bunun üzerine söz alan İsmail Canbolat, soru önergesinden önce konunun Nazır ile görüşülmesinin ve onay alındıktan sonra soru önergesinin verilmesinin teamül gereği olduğunu hatırlatmış, Dahiliye Nazırı'nın onayının alınıp alınmadığını sormuştur.⁴⁴

Fakat Canbolat'ın bu açıklaması, Arnavutluk'ta büyük olayların çıktığı bir zamanda Arnavut mebusların soru önergesini engellemek olarak algılanmıştır. Arnavut mebuslar, Arnavutluk ve bütün Osmanlı kamuoyunu tatmin edecek bir açıklama beklediklerini belirtmişlerdir. İsmail Canbolat'tan böyle bir şeye engel olmamasını istemişlerdir. Canbolat Beyin söylediğinin, kimseye burada bir şeyin sorulmasını ve söylenilmesini istememek olarak değerlendirmişlerdir. Hatta İstanbul Mebusu Bedros Hallaçyan Efendi, soru önergesi vermek her mebusun doğal hakkı olduğunu ve İç Tüzüğe göre, soru önergesi için hiçbir sınırlamanın bulunmadığını söylemiştir.⁴⁵

43 Berat, bugün Arnavutluk'un bir şehridir. Arnavutluk'un 12 eyaletinden biri olan Berat Eyaleti'nin başkentidir. Osmanlı döneminin önemli merkezlerinden birisidir. Osmanlı döneminde iki katlı, penceresi bol ve beyaz renkli evleriyle meşhurdur. Berat şehri, "Bin Pencere Şehir" olarak bilinir.

44 MMZC, 13 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-21, s. 515.

45 MMZC, 13 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-21, s. 516.

Tekrar söz alan İsmail Canbolat Bey, duruşunu değiştirmemiş ve şunları söylemiştir: “Bir defa, ben soru sorulmasın demedim. Yalnız, geçen Meclis’in tuttuğu yolun Hukuku Esasiye’ye uygun olmadığını iddia ediyorum. Eğer bunun aksini iddia edecekler varsa çıksınlar, beni ikna etsinler. Ben, soru olmasın demiyorum. Yalnız tutulan yol Hukuku Esasiye’ye aykırıdır. Yanlış bir yoldur. Bu Meclis, geçen Meclis’in teamüllerini, tamamıyla kabul etmeğe mecbur değildir. Çünkü, İç Tüzük ile kabul edilmemiş bir keyfiyettir. Hallaçyan Efendinin söyledikleri söz, benim sözüme aykırı değildir. Nazırın onayını almak, nazırın bu soruya cevap vermem diyebilmek yetkisini içermez. Bakınız, Matbuat Kanunu’nun müzakeresi için Nazır, birkaç gün tehirini talep ediyor ve Meclis bunu kabul ediyor. Bunun için de ihtimal ki iki gün sonra gelirim der. («O başka» sedaları). Her mebusun burada soru önergesi vererek, ondan açıklama istemeye hakkı vardır. Nazırın onayını alarak soru önergesi hakkını kullanabilir.”⁴⁶

Bedros Hallaçyan Efendi, İsmail Canbolat ile aynı düşüncelerini ifade ettikten sonra farklı bir açıklama getirmiştir. Mebusların soru önergesi verme hakkının doğal olduğunu, soru önergesinin verilmesinde bir sınırlama olamayacağını, soru önergesi hakkının sınırlandırılması durumunda azınlıkların hukukunun korunamayacağını, herkesin Meşrutiyet’in hizmetçisi olduğunu, Meşrutiyet’e hizmet konusunda parti ayrımı gözetmediklerini, herkesin mebusların doğal haklarını kabul etmek zorunda bulunduğunu ve soru önergesi vermeden önce Nazırın onayının alınmasının da şart olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

İsmail Canbolat, teamül, hukuk ve iç tüzük kurallarına uyulmasından yana bir tavır sergilemiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin yanında durmuştur. Ortaya çıkan karışıklıkların abartılmasına ve kötüye kullanılmasına izin vermeyen bir tutum sergilemiştir.

SIYASET VE ASKERİYE

Askerin siyasetle uğraşmasının sonuçlarını Osmanlı Devleti, pek acı ödediği için, bir kanun yaparak bu işin önünü almaya çalışmışlardır. İki maddelik teklifte, siyasi toplantı ve gösterilere katılan, siyasi makale yayınlayan, meydanlarda siyasi konuşma yapan, kanunen sahip olduğu yetkiyi seçimlere müdahale biçiminde kullanan rütbeli ve rütbesiz bütün askerlerin, iki aydan altı aya kadar hapsedilmesi, görev yerinin değiştirilmesi ve bu değişiklikte yolluk ve yevmiye ödenmemesi kararlaştırılmıştır. Tekrarı halinde dört aydan bir seneye kadar hapis ve askerlikten ihracı öngörülmüştür. Küçük subay, onbaşı ve erlerin askerliklerinin altı aydan iki seneye kadar uzatılması ve iki aydan altı aya kadar pranga cezasına çarptırılması teklif edilmiştir.⁴⁸

Her türlü siyasi derneğe üye olan bir subayın üç aydan bir seneye kadar hapsi ve askerlik mesleğinden atılması, küçük subay, onbaşı ve erlerin askerliklerinin bir seneden üç seneye kadar uzatılması ve üç aydan altı aya kadar pranga cezasına çarptırılması ve görev yerin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Siyasi dernek kuranlar ve bu cemiyetlere yardım edenlere öngörülen cezalarının en yükseğinin uygulanması istenmiştir.⁴⁹

İşte bu teklifi hazırlayan encümende yer alan İsmail Canbolat, askerın siyasetten uzak durması için gerekli önlemleri almak için çaba göstermiştir

46 MMZC, 13 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-21, s. 516.

47 MMZC, 13 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-21, s. 517.

48 MMZC, 18 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-23, s. 568-570.

49 MMZC, 18 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-23, s. 571.

MEBUSAN MECLİSİ REİSİNİN STATÜSÜ

İsmail Canbolat'a göre, Mebusan Meclisi Reisinin statüsü, bir nazırla eşit düzeyde değildir. İç Tüzük'teki maddeler ve Encümen'in teklifleri, Mebusan Meclisi Reisinin statüsünü, "Nazırlar değil, bir kaymakam, bir nahiyeye müdürü, bir kalemin ufak bir mümeyyizi derecesinde" göstermiştir.⁵⁰ İsmail Canbolat, bu yanlışa itiraz etmiştir

MECLİS İDARE MEMURU CANBOLAT

Dıraç⁵¹ Mebusu Esat Paşa, bir soru önergesi vermiş ve Padişah tarafından Mebusan Meclisi Başkanlığı için tahsis edilen saraya, Meclis Başkanı'nın neden taşınmadığını sormuştur. Ayrıca taşınma geciktiği için Meclis Eski Başkanı Ahmet Rıza tarafından bazı demirbaş eşyaların aşırılmış olduğu yolundaki duyumları dile getirmiştir.⁵²

Menteşe Mebusu Halil Bey, süreci anlatmış, Meclis İdare memuru olan İsmail Canbolat ve Hakkı Beylerin saraydaki demirbaş eşyaları teslim almaya gittiğini belirtmiştir. Fakat Ahmet Rıza'nın kendi evinde tamirat olduğu için tamirat bitinceye kadar süre istemiş, daha önce doğrudan doğruya demirbaşların teslimi Hazine-i Hassa tarafından Ahmet Rıza'ya yapıldığı için geri alma işlemi de Hazine-i Hassa'ya bırakılmış ve daha sonra Hazine-i Hassa'dan bir muhasebecinin tesellüm işlemini gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Fakat Esat Paşa, 650 kalem eşyadan 120 kalem eşya kaldığı yolundaki iddiasını dile getirince İsmail Canbolat, bu bilgilerin yanlış olduğunu, istediği zaman saraya gidip eşyaları görebileceğini, eşya sayısının 650 olmadığını, orada 7-8 bin liralık eşya bulunmadığını, kayboldu denilen eşyaların kolonya şişeleri, cam bardaklar ve kibrit kutuları gibi cari tüketim eşyası olduğunu belirtmiştir. Bu meselenin Mebusan Meclisi'nde söz konusu olmasından dolayı üzüntülerini dile getirmiştir.

MECLİS MEMURLARININ GÖREVE ATANMASI, GÖREVDEN ATILMASI VE TERFİLERİ

İç Tüzük'te yapılması istenilen değişiklik teklifinde, Meclis idare heyetini rahatsız eden durumlar vardır. Teklifte yer alan metin şöyledir: *"Tahrir Heyeti'nde bulunan memurların talimat dairesinde görevden alınması, atanması, terfi ve tayini, cezalandırılmaları hakkı, başkâtibin teklifi üzerine Meclisi Mebusan kâtipleriyle istişare ettikten sonra Reise ve memurini saire ile müstahdemlerin yine talimat dairesinde görevden alınması, atanması, terfi ve tayini, cezalandırılmaları hakkı, idare memurlarının teklifi ile yine Reislik makamına aittir. Yalnız Riyaset Başkâtibinin görevden alınması, atanması, Reis tarafından Divanı Riyaset kararıyla uygulanır."*⁵³

İsmail Canbolat, bu teklifte, Riyaset Başkâtibi, Heyet-i İdare Başkâtibi ve Meclis Başkâtibi karmaşasının bulunduğunu, bunun düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca idare memurlarının bir memur gibi telâkki edilmesinin yanlışlığına dikkat çekmiştir. Bütün Avrupa parlamentolarında tutulan usul, idare memurlarının müstakil olmaları hususudur.⁵⁴

50 MMZC, 5 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-36, s. 388.

51 Arnavutluk'un ikinci büyük şehridir. Adriyatik sahilindedir. Osmanlı Devleti döneminin önemli kentlerinden birisidir.

52 MMZC, 11 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-39, s. 415.

53 MMZC, 2 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-14, s. 307.

54 MMZC, 2 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-14, s. 308.

İsmail Canbolat; Osmanlı Devleti'nde memurların göreve atanması, görevden alınması ve cezalandırılmaları hakkında tutulan usulün, Avrupa ülkelerindeki memurlar hakkında Avrupa parlamentolarında tutulan usul olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bu usul belirlenirken iki şeyi dikkate almak gerekmektedir:

1- Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa devletlerinin nezaretlerindeki memurların durumlarını düzenleyen kurallar.

2- Meşrutiyet'in uygulandığı Fransa gibi ülkelerdeki uygulamalar.⁵⁵

Memurların cezalandırılması gibi küçük konuların Başkanlık Divanı'na gelmesine gerek olmadığını, bu işi mümeyyizlerin çözebileceğini belirtmiştir. Bir hademenin yolsuzluğundan dolayı iki günlük maaşının kesilmesi için, talimatta "şu işi yaparsa iki günlük maaşı kesilir" deniyorsa, Reis ve onun emri altında çalışan adamlar bunu uygulamakta serbest olmalıdır.⁵⁶

Bir memurun sadece kişisel bir kararla cezalandırılmasını da uygun görmeyen Canbolat; bunun için Başkanlık Divanı tarafından bir yönetmelik hazırlanmasını, diğer ülke parlamentolarında olduğu gibi suçların ve cezalarının belirlenmesini, sorun oluştuğunda da istişareye gerek olmaksızın bu yönetmeliğin uygulanmasını önermiştir.⁵⁷

"Diğer ufak memurlar hakkındaki cezanın bir kısmını, başkâtip uygulayabilir. Kalem Mümeyyizleri veya müdürleri hakkında Reis tarafından mücazat tayin edilebilir. Fakat başkâtip hakkında istişare edilmeli. Başkâtip hakkındaki muamelede Reis, Divanı Riyasetle istişare etmeli. Fakat tarafsız olmalıdır. Meselâ, istişare sonunda Divanı Riyasette ekseriyet Reisin fikrinin aleyhinde olmuş ve Reis azınlıkta kalmış ise Reis, doğrudan doğruya, manen olsun mesul iken, bu takdirde o mesuliyeti pek anlamsız kalacak. Çünkü, azınlıkta kalmış olacaktır. Azınlıkta kalırsa, diyelim ki başkâtibin yolsuz bir muamelesi olsa bile, hakkında tayini mücazat edememelidir." Yeni bir yönetmelik hazırlanıncaya kadar bu kuralın böyle uygulanmasını, yeni yönetmelik yapılıncaya ona göre hareket edilmesini teklif etmiştir.⁵⁸

MECLİS İDARE MEMURLARININ İSTİFASI

Yeni İç Tüzüğü'nün ikinci maddesinde yer alan metni İsmail Canbolat şöyle değerlendirmiştir: *"Reis ile reis vekillerinin ve kâtiplerinin memuriyet müddeti ertesi senenin toplantı yılının başlamasına kadardır, denilmektedir. Fakat İdare Memurları unutulmuştur. Sonra, 8. maddede, idare memurlarının da kaç tane olduğu belirtilmemiştir. Teamülen üç idare memuru bulunmaktadır. Bunların görev süresi, reis ve reis vekillerinin müddeti kadar devam etmektedir. Bizim yazdığımız şey, mevcut ve kabul edilmiş bir şeyin, yalnız buraya yazılmasından ibarettir. Burada beyhude telâş ediliyor. Tahsisat meselesine gelince, ben ve arkadaşlarım namına söylerim ki, biz, tahsisat kabul edecek değiliz."*⁵⁹

Bir sonraki oturumda idare memurları ile ilgili yapılan düzenlemede İsmail Canbolat ve arkadaşlarının itirazı dikkate alınmayınca idare memurluğu görevinden istifa etmişlerdir. Mebusan Meclisi idare memurlarından olan İzmit Mebusu İsmail Canbolat, Canik Mebusu Ahmet

55 MMZC, 5 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-36, s. 389.

56 MMZC, 5 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-36, s. 389.

57 MMZC, 5 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-36, s. 389.

58 MMZC, 5 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-36, s. 389.

59 MMZC, 2 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-14, s. 318-319.

Hakkı ve Serfice⁶⁰ Mebusu Grigor, Meclis Başkanlığına verdikleri bir dilekçe ile istifalarını sunmuşlardır. Bu istifa mektubunda mebusluk sıfatıyla yürütülen bu vazifenin Meclis'in bakış açısına göre kabule imkân olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca idare memurlarının her iki meclisin de yasama hizmetlerini ve hesaplarını bütün toplantı yılı içinde idareye memur olmalarını teklif etmiştir.⁶¹

Çünkü idare memurları ile ilgili İç Tüzük'te değişiklik teklif edilmiş ve konu encümene gönderilmiştir. Encümene gönderilen yeni düzenlemeye göre, idare memurlarının görev süresi altı ay ile sınırlandırılmıştır. Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, idare memurlarının istifasını yerinde bulmuş ve onları tebrik etmiştir. *"İdare memurları büyük bir mesuliyet alıyorlar. Meclisin bütün işlerine göz kulak olacaklar. Vazifeleri altı ayla sınırlandırılıyor. O zaman bu işi yürütemezler. Arkadaşlarımı tebrik ederim. Yaşasınlar. Bu sorumluluğu kimse üzerine almaz."*⁶² Aynı şekilde Karesi Mebusu Ali Galip Bey de *"onurlu olan adamların böyle yapmaları lâzım gelir. Çünkü yapılan tekliflerde adeta bunlara bir uşak muamelesi yapıldı. Arkadaşlığa gereken hürmet gösterilmedi. Katiyen İdare Memurlarının ve Riyasetin ehemmiyeti yoktur, denildi. Böyle itimatsızlık gösterildikten sonra, iyi etmişler, kendilerini tebrik ederim,"* diyerek istifaya destek vermiştir.⁶³

İç Tüzüğün tam şekillenmediği bir aşamada gelen istifalar şaşkınlık yaratmış, istifalarını geri almaları veya İç Tüzüğün idare memurları ile ilgili yeni şekli kabul edilinceye kadar sabretmeleri istenmiştir. Mebusan Meclisi, istifayı kabul etmemiştir. Fakat İsmail Canbolat da istifasında ısrar etmiştir. Aynı zamanda mebus olan idare memurları, diğer mebuslar tarafından sadece bir memur gibi görüldükleri için istifa ettiklerini belirtmişlerdir.

İsmail Canbolat'ı bir önceki görüşme sırasında söylenen sözler üzmüştür. *"Gerek ben ve gerek arkadaşlarım tarafından, bizim bu tatil zamanındaki hizmetimize mukabil hiçbir para kabul etmeyeceğimiz defalarca beyan edilmiş olduğu halde, burada bir arkadaşımız kalkmış, demiş ki, bu, ileride para istemek için bir yoldur. Ben, bu sözün söylenmiş olduğuna teessüf ederim. Demek ki, kendilerine o tarzda isnatların yapılmasına razıdırlar ki, bize de böyle isnatlarda bulunuyorlar."*⁶⁴

Reis, bu sözleri duymadığını, duymuş olsaydı bu sözleri tashih ettirmiş olacağını belirttiikten sonra istifalar kabul edilmemiş ve görüşme ertelenmiştir.⁶⁵

60 Osmanlı İmparatorluğu'nda Manastır merkezinde bulunan Rumeli Vilayeti'ne bağlı sancak statüsünde bir yerleşim yeridir. Günümüzde Yunanistan'ın orta kesiminde bir kasabadır.

61 MMZC, 7 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-17, s. 427.

62 MMZC, 7 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-17, s. 428.

63 MMZC, 7 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-17, s. 428.

64 MMZC, 7 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-17, s. 428.

65 MMZC, 7 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-17, s. 428.

JANDARMA NEFERLERİNE ÖDENEK

Sadrazam Sait Paşa imzasıyla gönderilen tezkirede; jandarma nefer, onbaşı, çavuş ve başçavuşların ödeneklerinin artırılması ve emeklilik şekilleri hakkındaki kanun teklifi⁶⁶ Mebusan Meclisi'nde gündeme alındığında İsmail Canbolat, "Böyle faydalı olan konular için bir defa müzakerede ne beis vardır? Bizim birçok yapılacak kanunumuz ve çeşitli ihtiyaçlarımız vardır. Fakat zamanımız azdır. Doğal olarak hükümetin teklif ettiği böyle şeyleri kabul ederek bir an evvel çıkarmalıyız. Şu kadar var ki, daha ziyade dikkatle incelemeliyiz,"⁶⁷ demiştir. O, devletin işlerinin hızlı yürümelerinden yanadır. Mebusların görevi, işi daha iyi incelemeleridir. Hata payını düşürmeleridir.

MEBUSLUK DIŞINDA İŞ YAPANLARIN İHRACI

İzmit Mebusu İsmail Canbolat Bey; Meclis-i Âyan ve Mebusan üyelerinin başka bir vazife kabul etmeleri halinde, Âyan Meclisi üyeliği ve mebusluktan istifa etmiş sayılmalarını, bu şekilde mebusluktan atılanların, altı ay geçmeden tekrar memuriyete tayin edilmemelerini teklif etmiştir.⁶⁸ Kanun teklifi, kısa bir görüşmeden sonra Kanun-ı Esasi Encümeni'ne gönderilmiştir.⁶⁹

İsmail Canbolat, bu kanun teklifi ile mebusluğun gereğinin yapılmasını istemiş ve mebusluktan yararlanarak ek gelirlerin sağlanmasına karşı çıkmıştır. Mebusluğu bir vatan görevi olarak görmüştür.

SİMAV YANGINI

Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey ve arkadaşları, Darıca yangını münasebetiyle kabul olunan kanunun Simav kasabası hakkında da uygulanmasına dair kanun teklifi vermiştir. Simav'da yanan hanelerin yenilenmesi amacıyla Osmanlı maliyesinden her hane için yüz lirayı ve toplam haneler için yüz bin lirayı aşmayacak şekilde, Simav ahalisinin yapacakları borçlanmalarına Maliye Nezareti'nin kefaletini istemiştir. Azmi Efendi'nin verdiği bilgiye göre durum şudur: "Simav Kasabası 1.500 haneli bir kasabadır. Yangında 1.200 kûsur ev yanmıştır ki, biz bu 1.200 ev üzerine her haneye 100'er lira olmak üzere 120 bin lira istemiştik. Muvazene-i Maliye Encümeni, bu 120 bin lirayı 100 bin liraya düşürmüştür. Pekâlâ dedik ve biz de razı olduk. İhtimal ki içinden ihtiyacı olmayıp da almayanlar bulunur dedik. Evi yanmış, eşyası yanmış, yiyecekleri yanmış, bir seneden beri sokak ortasında kalmış olan ve arkadaşlarının yardım ve himayesiyle vakit geçiren bir ahaliye sizin ihtiyacınız var mı, yok mu diye sormak doğal olarak gereksiz bir şey olur. Onun için, evi yananların hepsinin borçlanacaklarını hesap ederek buraya 120 bin lira koymuş idik. Sonra hükümetin teklifi olan bu 100 bin liraya da itiraz etmedik. Zira, 200 hane bu suretle borçlanmayı arzu etmeyebilir, diye düşündük. Binaenaleyh, münakaşa olmasın diye buna razı olduk."⁷⁰

Teklifi nizamnameye uygun bulan İsmail Canbolat, konunun tartışılması için hükümetten bir maliye memurunun Meclis'e gelmesinin daha doğru olacağına işaret etmiştir. Yoksa yetki dışı bir konuda karar verileceğine dikkat çekmiştir.⁷¹ Meclis çalışmaları sırasında Canbolat, her şeyin kanunlar çerçevesinde ve teamüllere uygun olarak yapılmasını savunan bir karakter göstermiştir.

66 MMZC, 5 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-6, s. 53.

67 MMZC, 5 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-6, s. 54.

68 MMZC, 12 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-7, s. 92.

69 MMZC, 26 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-11, s. 214.

70 MMZC, 12 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-20, s. 506.

71 MMZC, 12 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-20, s. 503.

TOPLANTI KANUNU'NDA SINIRLAMA

Toplantı Kanunu'nun dokuzuncu maddesinin değiştirilmesiyle ilgili olarak bir kanun teklifi verilmiş, bu teklifte açık alanlarda yapılacak toplantıların, memleketin huzur ve sükununu korumak için hükümet tarafından yasaklanabileceği belirtilmiştir.⁷²

Konu üzerine epeyce mebus söz almıştır. İsmail Canbolat da söz almış ve önemli açıklamalarda bulunmuştur. Toplantı hakkının mutlak olarak kullanıldığı tek ülkenin İngiltere olduğunu belirten İsmail Canbolat, toplantı hakkı konusunun Avrupa'da çeşitli aşamalar geçirdiğini, başlangıçta toplantı hakkının kullanılmasının birtakım şartlara bağlanmış olduğunu, zamanla bu şartların hafifletildiğini, daha basit kurullarla uygulandığını belirtmiştir.

İngiltere'de; bir kişinin söz söyleme hakkının bulunmasından hareketle bir kişinin istediği yere gidip, istediği sözü söylemesi hususunda hakka sahip olduğu gibi, beş-on kişinin veya beş-on bin kişinin de bir araya toplanması uygun görülmüştür. Fakat bu uygulama, Avrupa'daki diğer ülkelerde yoktur. İngiltere'deki bu uygulamanın Osmanlı'da aynen tekrar edilip edilmeyeceği üzerine düşünen İsmail Canbolat:

"Bizde, üç-beş kişi gereksiz bir şey için, bir yerde toplandığı zaman, oradan geçen bütün insanlar onun başına toplanırlar. Bizde toplantı pek çabuk olur ve maksatsız toplanılır.

"İngiltere'de böyle olmuyor. Hatta o kadar ki, bazı arkadaşlarımızla gözümüzle gördük, kadınlar bir yerde toplanmışlar. İçlerinden birisi, konuşuyor. Aralarında hiçbir erkek yok. Çünkü kadınlığa ait bir mesele hakkında söz söyleniyor. Sonra, istedikleri yazılı olan levhaları bütün dünyaya ilân ederek geçen birçok halk var. Asker gibi muntazam geçiyorlar. O mesele ve fikirde olmayan hiç kimse, bunlara katılmıyor.

"Bizde böyle değildir. Onun için kural ve kayıt koymak zorunludur. Genel Toplantı Kanunu'nda bu çeşit kayıt ve şartlar konmazsa Selanik Vakası⁷³ gibi bir şey başka yerde olursa gayet cesur ve memleketini çok seven bir memur çıkarsa, ihtimal ki o memur kanunun üstüne çıkarak o toplantıyı yasaklar. Çünkü memleketin selâmetini o toplantının yasaklanmasında görür.

"Bu gibi durumların ortaya çıkması beklenir. Bu kanunun özellikle İstanbul için çıkarıldığı söylenebilir. O da sıkı yönetimin buradan kaldırılması içindir. Fakat İstanbul'da kadro hariçleri gibi hükümetten isteği olan heyetler ve ahalinin bir kısmı, toplantılar yapmak için sıkı yönetimin kaldırılmasını bekliyorlarmış.

72 MMZC, 18 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-9, s. 146.

73 Olay, 6 Mayıs 1876'da Selanik'in Avrathisar kazasında meydana gelmiştir. Dinini değiştirip Müslüman olmak üzere Selanik'e gelen Helen adında genç bir Bulgar kızı, daha istasyondayken Amerikan konsoloslu ve onun maiyetindeki 150 kadar adam tarafından zaptiyelerin elinden alınarak kaçırılmıştır. Bu durum şehirde heyecana sebep olmuş, büyük bir kalabalık kızın kurtarılması için validen harekete geçmesini istemiştir. Valinin aldığı tedbirleri yeterli görmeyen bu topluluk bu kez ertesi gün, Selimpaşa Camii'inde toplanmış ve kızın kurtarılması için validen bir şeyler yapması hususunda ısrarcı olmuşlardır. Bunu duyan Fransız ve Alman konsolosları, camiye gitmelerinin tehlikeli olacağı yönünde kendilerine yapılan uyarıları dikkate almayıp camiye gitmişler, kız isteyen halka kızın Amerikan konsolosunun evinde olduğunu, konsolos Selanik'te bulunmadığı için hemen getirilmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Fakat öfkeli kalabalık, Fransız ve Alman konsolosları öldürmüşlerdir. Konsolosların katledilmesi Avrupa'da büyük yankı uyandırmış, tüm Avrupa kamuoyu ayağa kalkmıştır. Olaya Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya, Selanik limanına harp gemileri göndererek Osmanlı Devleti'ni tahdit etmişlerdir. Osmanlı'dan hadiseye sebep olanların şiddetle cezalandırılmalarını istemişlerdir. Osmanlı yönetimi, hemen Selanik'e harp gemileriyle asker göndermiş, valiyi değiştirmiş ve konsolosları öldürenlerin mahkemelerini yaptırarak suçluları idam ettirmiştir. Kızı kaçırana hiçbir şey yapılmamıştır. (Ayşe Özdemir Kızılkın, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da İhtida Olaylarına Gayri Müslimlerin Tepkisi: İşkence ve Zulümler", *Tarih Okulu*, 13 (2012), s. 41-42).

"Sonra bizde açık yerler denilen, nereleridir? Zannediyorum ki, şehir dahilinde olan yerlerimiz, meydan dediğimiz yerler hep sokaktan ibarettir. Şehir haricine gitmek meselesine gelince, birkaç yüz kişinin şehir haricine gitmesini düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Emin olunuz, bütün İstanbul halkı arkalarından gidecektir.

*"Belçika'da anayasanın 19. maddesinde, açık alanlardaki toplantı zabıta kanunlarına bağlıdır, denilmektedir. Zabıta kanununda ise bu gibi toplantıları yasaklama hakkı verilmiştir."*⁷⁴

İsmail Canbolat, Osmanlı'daki toplantı kanununun 1891 tarihli Fransız toplantı kanunundan alındığını belirtmiş ve seçim dönemlerinde kamuoyu oluşumu için toplantı kanununun daha serbest uygulanmasını istemiştir. Genel toplantıların açık alanlarda yapılmasını, o günkü şartlarda şüpheli ve tehlikeli bulmuştur. Açık alanlarda toplantı yapılmasının hükümet tarafından yasaklanması teklifini desteklemiştir. Fakat hükümetin yasaklama yetkisini mutlak olarak kabulü taraftarı değildir. Girit Meselesi gibi milli konularda mitingler yapılmasının yasaklanmasına karşıdır.⁷⁵

Niğde Mebusu Nanyas Efendi, hükümetin bu tekliften amacının memlekette huzur ve sükunu sağlamak olduğunu belirttikten sonra, *"her türlü genel toplantı yasaktır,"* deyin iş bitsin ve *"Osmanlı halkının hayat hakkı kadar değerli olan toplantı hakkı kurban edilmemelidir,"* diyerek eleştirisini dile getirmiştir. Sonra da kanun teklifini şöyle yumuşatmayı teklif etmiştir: *"Açık yerlerde yapılacak toplantılardan memleketin huzur ve sükûnunu açıktan ihlal mahiyetinde bulunanlar yasaklanır."*⁷⁶

Kanun teklifi aleyhinde Sivas Mebusu Karabet Paşayan Efendi, Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi, Manastır Mebusu Pañçedoref Efendi, Manastır Mebusu Trayan Nalı Efendi, İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi gibi daha çok azınlıklara mensup mebuslar konuşmuştur.

Kanun teklifinin lehinde ise Kırkkilise Mebusu ve Maarif Nâzırı Emrullah Efendi, Trabzon Mebusu Servet Bey, Humus Mebusu Şefik Latif Bey, Kengiri⁷⁷ Mebusu Mehmet Tefvik Efendi, Edirne Mebusu ve Posta ve Telgraf Nazırı Mehmet Talat Bey, Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi gibi Türk ve Müslüman halktan olan kişiler söz söylemiştir.

Toplantı hakkının yasaklanması konusunda hükümete yetki veren kanun teklifi, çok tartışılan bir konu olmuştur. Aynı konu 8. ve 9. birleşimlerde de görüşülmüş ve sonuçlandırılmamıştır. Tekrar görüşülmek üzere ertelenmiştir. 30 Mayıs 1912'de 13. birleşimde tekrar gündeme gelmiştir. Bu görüşme sırasında İsmail Canbolat, teklifin oylamaya sunulmasını istemiştir.⁷⁸ Gürültüler artınca İsmail Canbolat, reise dönerek, *"Terbiye dairesinde söz söylesinler,"* diyerek herkesi terbiyeye davet etmiştir. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi, *"Terbiyesiz sensin,"* deyince ortalık karışmıştır. Reisin uyarısı ile İsmail Canbolat, *"Ben kimseye bir terbiyesizlik isnat etmedim,"* demiş, onun üzerine Ohannes Varteks Efendi, *"Mademki tahkir manasıyla söylememiş, ben de o cihetten sözümü geri alıyorum. Eğer o maksatla söylemiş ise, başımı kesse geri almam,"* demiştir.⁷⁹

74 MMZC, 18 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-9, s. 158.

75 MMZC, 18 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-9, s. 159.

76 MMZC, 18 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-9, s. 161.

77 Bugünkü Çankırı vilayetinin eski adıdır.

78 MMZC, 30 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-13, s. 274.

79 MMZC, 30 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-13, s. 275.

İsmail Canbolat; 2 Haziran 1912 tarihli oturumda “terbiyesiz” ithamını tekrar gündeme getirmiş ve “nasıl ki ben kimseye böyle bir tecavüzde bulunmayı kabul etmiyorsam, benim hakkımda da vuku bulacak böyle bir taarruzu kabul etmem. Hiç kimseye kötü söz söylemem ve kimsenin de kötü söz söylemesini kabul etmem ve buna tahammül edemem,” diyerek Ohannes Varteks Efendi’nin sözlerini tekrar düzeltmesini istemiştir.

Ohannes Varteks Efendi; “Benim de şahsen asla garezim yoktur. Kendisi sevdiğim bir arkadaşımıdır. Üzüntülerimi belirtiyorum ki, aramızda böyle hâdise meydana gelmiş ve yanlış anlama sonucu kendisine böyle bir hakarete bulunmuşum. Şimdi de söylüyorum ki, benim fikrimde asla kimseye hakaret etmek fikri yoktur, etmem de. Fakat, bana olan hakaretleri de müdafasız bırakmam. Canbolat Beye inanır ve itimat ederim. Mademki şimdi Canbolat Bey bana böyle bir şey söylemeyi fikrinden geçirmemiş olduğunu söylüyor, ben de böyle bir söz söylediğime teessüf ediyorum,” diyerek özür dilemiştir.⁸⁰

Böylece İsmail Canbolat ile Ohannes Varteks Efendi arasındaki, “terbiyesiz” deyip demediği tartışması, tatlıya bağlanmıştır.

İSTANBUL POLİS GENEL MÜDÜRLÜĞÜNDE MÜDÜR YARDIMCILIĞI İHDASI

İsmail Canbolat’ın Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemde İstanbul için bir emniyet müdür yardımcısı talebi olmuştur. Bu talep, bir kanun teklifi olarak Mebusan Meclisi’ne götürülmüştür. Bunun üzerine İstanbul Polis Genel Müdürlüğü’nde birinci sınıf polis müdürü üstünde olmamak üzere 3.500 kuruş maaşlı bir Müdür Muavinliği ihdas edilmesi konusunda bir kanun teklifi verilmiştir. Bu teklifin gerekçesinde şunlar yer almaktadır:

“İstanbul’da bir Polis Genel Müdürü vardır. Bu birtakım şube müdürlerinden müteşekkildir. Adli kısım ve siyasi kısım müdürleri vardır. Sonra bu şube müdürlerinin de bir başı olmak lazım gelir. Polis Müdürünün olmadığı zamanlarda muavin, bunlara baş olur, riyaset eder. Binaenaleyh, İstanbul Polis Genel Müdürü’nün bir muavine ihtiyacı vardır. Her dairenin müdür muavinleri vardır. Zannederim yazı işleriyle meşgul olan dairelerin birer muavini olduğu gibi asayişle meşgul olan polis müdürünün de birer muavini olmalıdır. Kurulacak yeni müdür yardımcısı kadrosunun maaşı, zam suretiyle değil, diğer ödeneklerden aktarılarak yapılmıştır. Çeşitli memur maaşları kısmından alınmıştır.”⁸¹

Emniyet Genel Müdürü sıfatıyla Mebusan Meclisi’nde konuşan İsmail Canbolat; İstanbul Polis Genel Müdürü’nün haftada bir gün bile evine gidemediğini, her gece beş saatten daha fazla uyuyamadığını, gece yarısından sonra teftiş ile zaman geçirdiğini, isteyen herkesin geceleyin İstanbul Polis Genel Müdürlüğü’ne giderek durumu görebileceğini, bu yardımcılık görevine gerçekten ihtiyaç olduğunu, görevin ve ödeneğin Mebusan Meclisi tarafından kabulünü istemiştir.⁸² Tartışmalar sonunda istek, küçük değişikliklerle kabul edilmiştir.⁸³

İsmail Canbolat, bulunduğu kurumların sıkıntılarını çabuk tespit edebilen bir kişiliğe sahiptir. Sorun çözücüdür. Bulduğu kurumun haklarını savunur ve hızla iş görülmesinden yanadır. Emniyet Genel Müdürlüğü’ndeki icraatları, bu görüşü desteklemektedir.

80 MMZC, 2 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-14, s. 297.

81 MMZC, 1 Temmuz 1914, 3. Dönem, C. 2, Birleşim-33, s. 221.

82 MMZC, 1 Temmuz 1914, 3. Dönem, C. 2, Birleşim-33, s. 221.

83 MMZC, 1 Temmuz 1914, 3. Dönem, C. 2, Birleşim-33, s. 223.

POLİS MAAŞLARINA ZAM TALEBİ

1914 senesi Emniyet-i Umumiye Bütçesi'nin görüşülmesi sırasında Emniyet Genel Müdürü olarak Meclis-i Mebusan'daki görüşmelere katılan ve konu hakkında izahat veren İsmail Canbolat, polis memurlarının ve komiserlerin maaşına zam istemiştir. Dahiliye Müsteşarı Ali Münif Beyin açıklamasına göre, istenilen para, bir zam ve ilave değildir. Dahiliye Nezareti bütçesinin bazı maddelerinden tasarruf edilmiş, yani lüzumsuz görülen masraflardan 94.200 kuruluş iktisat edilmiştir. Tasarruf edilen bu miktarın, Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesine zammı teklif edilmiştir. Bütçe Encümeni Mazbata Muharriri de bu aktarma işlemini kabul etmiş, Meclis'ten onay istenmiştir. Meclis de bu onayı vermiştir.

Fakat o dönemdeki en önemli şikâyet, emniyet teşkilatının tam anlamıyla henüz görevini yapamamış olmasıdır. Emniyet teşkilatının dört beş defa değiştiği, istihbarat dairesinin kurulduğu, fakat işletilemediği, yapılan teşkilatın görevini yapması durumunda zam verilebileceği belirtilmiştir.⁸⁴

Dahiliye Nazırı Mehmet Talat Bey, yapılan itirazlara, polislik kadrolarının bir kısmının boş olduğunu ve çok düşük maaşla polislik mesleğine talip bulamadıklarını belirterek cevap vermiştir. Hatta Adana valisinin telgraf göndererek, polis memuru olacak adam bulamadığını, bu maaşla İstanbul'da talip varsa yazmasını istediğini, istenilen bütçe verilirse her ilin durumuna göre polis memurlarına farklı maaş vereceklerini ifade etmiştir.

Emniyet Müdürü olarak İsmail Canbolat, durumu şöyle açıklamıştır: *"Polislerin kıdemlisini, kıdemsizini ayırmak üzere değil, pahalı olan memleketleri nazarı dikkate alarak doğrudan doğruya yüz kuruş zam teklif ve bunun altı aylık miktarı olan 1.920.000 kuruşun bütçeye konulmasını talep ediyoruz."* Bu açıklamalardan sonra Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesi kabul olunmuştur.⁸⁵

TBMM'DEKİ ÇALIŞMALARI

İsmail Canbolat, ikinci dönem TBMM'de İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu görevi sırasında 18 defa söz almıştır. Bir soru önergesi vermiş ve bir de şifahi soru sormuştur. Birinci dönem TBMM'den devir olarak gelen evrakın yeniden tetkik edilmesi konusunda söz almış, TBMM'de çoğunluğun olmaması nedeniyle görüşülen konularda karar verilemeyeceğini belirtmiş ve oturum, Reis tarafından kapatılmıştır.⁸⁶

Tablo-2: İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat'ın TBMM performansı.

Sıra	Söz Aldığı Konular	Söz Alma Sayısı
1	Bir önceki meclisten devir evrak	1
2	Yaban domuzlarının itlafı	1
3	İstiklal Mahkemesi heyetinin görev ve yetkilerinin tespiti	1
4	Altın ve metal para basımı	1

84 MMZC, 1 Temmuz 1914, 3. Dönem, C. 2, Birleşim-33, s. 219-220.

85 MMZC, 1 Temmuz 1914, 3. Dönem, C. 2, Birleşim-33, s. 224-225.

86 TBMMZC, 16 Ağustos 1923, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-5, s. 86.

5	İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 5. maddesinin değiştirilmesi	4
6	İstiklal Muharebelerinde yaralanan ve ölen subaylara verilecek ikramiye	2
7	1924 yılı Meclis, Cumhurbaşkanlığı, Divan-ı Muhasebat ve Hilafet bütçeleri	2
8	Telgraf ve Telefon işlerinin düzenlenmesi	3
9	Genel af	1
10	İstanbul Belediyesi kanununda düzenleme yapılarak Ankara'da da kullanılması	1
11	1924 yılı bütçesi	2
12	1924 yılı Dahiliye Vekaleti bütçesi	1
13	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerine	1
14	Mektupların açıldığına dair açıklama isteği	2
15	Şifahi sorular ve cevapları	1
	TOPLAM	24

YABAN DOMUZLARININ İTLAFI

İzmir Mebusu Mustafa Rahmi Beyin yaban domuzlarının itlafı hakkında 2/186 numaralı kanun teklifi ve İktisat Encümeni mazbatası görüşülürken Yusuf Akçura söz almış, yaban domuzlarının ve diğer bazı hayvanların birçok yerde tarım alanlarına zarar verdiğini belirterek konunun acilen görüşülmesini istemiştir. Bunun üzerine İsmail Canbolat söz almış ve tekliflerin tam Meclis'e gelirken, milletvekillerinin eline "acele" denilerek tutuşturulmasını eleştirmiştir. Meclis'te her şeyin acilen görüşülmesine taraftar olduğunu, fakat bu aciliyetin daha evvelki maddelere münhasır kalması gerektiğini, kendilerine gelen maddeleri bir iki gün incelemek istediklerini ifade etmiştir. Maddeleri incelemeye vakit kalması gerektiğini, oluşacak ufak tefek hataların önüne ancak böyle geçilebileceğini, kanunlaştıktan sonra çare aramanın yersiz olduğunu, aciliyet işlerinin Meclis'e gelmeden evvel encümenlerde uygulanmasını istemiştir.⁸⁷

İSTİKLAL MAHKEMELERİ'NİN YETKİLERİ

Erzincan Mebusu Sabit Bey, İstanbul'a gönderilen İstiklâl Mahkemesi heyetinin görev ve yetkilerinin acilen tespiti lüzumuna dair bir önerge vermiş, bunun üzerine Adliye ve Dahiliye encümenlerinin müşterek mazbatası müzakere edilmiş ve müzakere neticesinde Antalya Mebusu Rasih Efendinin önergesi kabul edilmiştir. Konuyla ilgili söz alan İsmail Canbolat, görev ve yetkilerin belirlenmesinde hükümetin bulunmasının şart olmadığını, İstiklâl Mahkemesi Kanunu'nun dördüncü maddesi gereğince TBMM'nin lüzum görmesi durumunda, İstiklâl Mahkemeleri'nin görevlerinin bir kısmını kaldırabileceğini belirtmiştir. Yani konunun tamamen TBMM'ye ait bir mesele olduğunu söylemiştir.⁸⁸

İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun 5. maddesinin tadiline dair bir teklif verilmiş, Layiha Encümeni kanun teklifini görüşülmeye değer bulmamış ve bu kayıtla konuyu TBMM'ye göndermiştir. Bunun üzerine söz alan İsmail Canbolat, bunu bir yetki gaspı olarak görmüştür.

87 TBMMZC, 16 Ağustos 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-63, s. 81-82.

88 TBMMZC, 13 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-67, s. 211.

TBMM'nin yetkisinde olan konularda TBMM'nin karar verebileceğini, bakanların yetkisi dışında kalan konularda karar vermemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Şöyle ki:

"Ben, esasa girmeden evvel gecikmiş bir konudan bahsedeceğim. Bunu bir siyasi mesele olarak değil, bir hukuki ve ilmi mesele olarak konu ediyorum. Bizim devlet şeklimize göre memleketi idare eden heyet kimdir? Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun dördüncü maddesi şöyle diyor: (Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.) Şimdi bu mühim noktayı tespit ettikten sonra gelelim İstiklâl Mahkemeleri Kanununa ve On altıncı maddeyi okuyalım: (İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.) Bu madde gayet sarih olduğu gibi kanunun diğer maddeleri de mahkeme heyetinin ayda bir defa, çalışmasının ve hükümlerinin özetini Büyük Millet Meclisi'ne bildirmesini gerektiriyor. Bunlar ve diğer konular, İstiklâl Mahkemesi azasının doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından ve Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi gösteriyor ki, bu kanun, tamamıyla Büyük Millet Meclisi'ne ait bir kanundur. İcrası da ona aittir. Halbuki tatbikatta görüyoruz ki, bunun aksi uygulanıyor. İcra Vekilleri Heyetinin bir yerde İstiklâl Mahkemesi kurmasının şartları, kanunda gösterilmiştir. Bu yetkisi kanunda açıktır.

"Fakat biz, meselâ yirmi beş arkadaş bu kanununun tadilini teklif ediyoruz. Teklifimiz Lâyiha Encümenine veriliyor. Lâyiha Encümenine Başvekil Paşa geliyor. Hükümet namına beyanatta bulunuyor. Sonuçta Lâyiha Encümeni, bizim teklifimizin şayanı müzakere olmadığına karar veriyor. TBMM'ye sevk ediyor. İşte ben, şimdi buna itiraz ediyorum. Bir defa bizim devlet şeklimize göre, doğrudan doğruya Meclis'e ait olan bir kanunun tadil ve müzakeresi meselesinde İcra Vekilleri Heyeti'nin hiçbir yetkisi yoktur. Mebus olarak vardır, söyledim. Fakat hükümet namına beyanatta bulunmaya hakları yoktur. Mamefih bunu dikkate almayalım. Parlamenter devletleri dikkate alalım. Nitekim bizim İstanbul'daki evvelki hükümetimiz de bu şekilde idi. Orada bile İç Tüzükte, doğrudan doğruya Meclis'e ait olan bir meselede yine böyle idi. Çünkü Meclis, kendisine ait olan meseleyi kendisi müzakere eder. Başka taraftan hiçbir suretle kendisine müdahale ettirmez. Peki, acaba Lâyiha Encümenine verilen bir kanun teklifine karşı, Hükümet beyanatta bulunup bu işe müdahale edebilir mi? Bilirsiniz ki, Lâyiha Encümeni, her Meclis-i Mebusan'da yoktur. Bazı devletlerin Meclis-i Mebusan'ında vardır. Bazılarınıninkinde yoktur. Fakat Lâyiha Encümeni, mevcut olan Meclis-i Mebusan'da bile parlamenter olan hükümetlerde bizdeki gibi yasama ve yürütme kuvveti, Büyük Millet Meclisi'nin uhdesinde olması şeklini dikkate almıyoruz. Yasama ve yürütme kuvveti ayrı bulunan memleketlerde bile yine hükümet, Lâyiha Encümenine müdahale etmez. Çünkü Lâyiha Encümeni, Meclisin Nizamname-i Dahilî Encümeni gibi özel bir encümandır. O hazırlayıp getirir. Ondandır hükümeti ilgilendiren bir şey olabilir. O memleketlerde Lâyiha Encümeninden geldiği ve Meclis'te ait olduğu encümene gittiği vakit veyahut Meclis Genel Kurulunda müzakere edildiği zaman ona iştirak eder. Yani Lâyiha Encümenindeki müzakereye hükümet karışmaz. Onun için başlangıçta söz aldığım zaman arz ettiğim gibi bunu da bir siyasi mesele olarak konu etmiyorum. Başka bir fikrim yoktur. Fakat istiyorum ki, bizim hükümet şeklimize göre, şu muamele tespit edilsin. Büyük Millet Meclisi, her şeyi tatil, ilga, icra ve yeniden uygulamaya koyma konularında tamamen serbesttir. Bu cihetin tespit edilmesini evvelemler rica ediyorum. Ondandır esas meseleye geçildiği vakit, ben de kendi teklifimi söyleyeceğim."⁸⁹

Layihâ Encümeni adına Tokat Mebusu Emin Bey söz almış ve İsmail Canbolat'a cevap vermiştir. Layihâ Encümeni'ne Başvekil İsmet Paşa'nın gelip konuşma yaptığını, bunun bir müdahale olarak nitelenemeyeceğini, İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nda, "İstiklâl Mahkemeleri, İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum üzerine teşekkül eder," denildiğini, bunun da konuyla doğrudan ilgili olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.

89 TBMMZC, 24 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-73, s. 424-425.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey de konuşmasında, Layiha Encümeni'nin bir konunun görüşülmeye değer olup olmadığına karar verirken, hükümetin müdahale etmesini eleştirmiştir.⁹⁰

Benzer bir usul eleştirisini, 1924 yılı Meclis bütçesinin görüşülmesi sırasında da yapmıştır. Meclis'e karşı encümenin taahhüt edeceği bir bütçenin görüşülmesinin sakıncalarına dikkat çekmiştir. Bütçe işinin Vekiller Heyeti'nin işi olduğuna vurgu yapmıştır.⁹¹

METAL PARA BASIMI

Altın ve bozukluk para basılması sırasında paraların üzerinde basıldığı yerle ilgili bir ifadenin bulunduğunu ve bunun gereksiz olduğunu belirtmiştir. Celal Nuri Bey, verdiği cevapta bunun bir sakıncasının olmadığını, Ankara adının başarının bir sembolü olarak konulduğunu söylemiştir.⁹²

MALUL SUBAYLAR

Bayezid Mebusu Süleyman Sudi Bey'in İstiklal Harbi'nde malul olan subaylara verilecek ikramiyeye dair kanunun birinci maddesi üzerinde yapılacak değişiklik teklifi münasebetiyle söz almış ve reisten bir an önce teklifi oylamasını istemiştir.⁹³

HABERLEŞME KONUSU

İsmail Canbolat, telgraf ve telefon işlerinin düzenlenmesi hakkındaki tasarı görüşülürken söz almıştır. Konuşmasında; devletler arasında uluslar arası haberleşmeye ait yapılmış sözleşmenin, ülke içi haberleşmeye örnek gösterilemeyeceğini, bir devletin, diğer devletlere karşı tam bağımsızlığını muhafaza için kayıtlar koymasının gayet normal olduğunu, fakat bu tasarı ile doğrudan doğruya Türklere verilmiş olan bir hakkın alındığını, yani hükümetin istediği telgrafi istediği vakitte vermesi gibi bir sorunun oluşacağını, hat bozulacak gerekçesiyle birinin telgrafının kabul edilmesi, diğerinin kabul edilmemesi durumunun ortaya çıkacağını belirtmiştir. İsmail Canbolat'a göre haberleşme konusu, Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile çözülmesi gereken en esaslı meselelerden biridir. Yoksa telgraf kanunu ile çözülemez. Savaş hali gibi olağanüstü durumlarda haberleşmenin kesilebileceği, normal şartlar altında kesilemeyeceğini söylemiştir.⁹⁴ İsmail Canbolat, yanlış gördüğü uygulamalara karşı tavrını ortaya koyan biridir.

GENEL AF

Genel af çıkarılması hakkındaki Siirt Mebusu Halil Hulki Efendinin kanun teklifi, Lâyiha Encümeni tarafından görüşülmeye değer bulunmamış, İsmail Canbolat ise "Lâyiha Encümeninin reddettiği bir şeyin müzakeresi zaruridir," diyerek tavrını ortaya koymuşsa da, TBMM tarafından görüşülmesine gerek olmadığına karar verilmiştir.⁹⁵

90 TBMMZC, 24 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-73, s. 425.

91 TBMMZC, 17 Ocak 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-85, s. 168.

92 TBMMZC, 22 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-72, s. 393.

93 TBMMZC, 24 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-80, s. 725.

94 TBMMZC, 21 Ocak 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-87, s. 257-258.

95 TBMMZC, 21 Ocak 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-97, s. 636.

MEKTUPLARIN AÇILMASI

Bu dönemde İsmail Canbolat'ı en çok meşgul eden konulardan birisi de, kendisine gelen mektupların açılmasıdır. Hatta konuyla ilgili olarak verdiği bir soru önergesi ile Dahiliye Vekilinden durumu sormuştur.

"Riyaseti Celile'ye

Bir müddetten beri bazı arkadaşlar, mektuplarının açılmakta olduğundan şüphe etmekte idiler. Hatta dün açıldığı pek belli birkaç zarfı da bir arkadaşımız bana göstermiştir. Bunun oluşturduğu şüphe üzerine bugün kilitli olan çekmecemden aldığım bir mektubun açıldıktan sonra acemice kapatılmış olduğunu fark ettim ve o dakikada salonda bulunan rüfekaya ibraz ettim. Görenler kanaatimi teyit ettiler. Mektupların mahremiyet ve masuniyetine riayet etmek, hürriyetin en eski, en tabii ve en basit kuralıdır. Keyfiyetin hemen Dahiliye Vekilinden açıklanmasını ve Meclisi Âlice seçilecek bir heyet marifetiyle Ankara, İstanbul postanelerinde gerekli incelemenin yapılması ve sorumlularının ortaya çıkarılması hususunun kararlaştırılmasını teklif ve rica ederim.

*İstanbul Mebusu
İsmail Canbolat"⁹⁶*

Bu iddia üzerine söz alan Dahiliye Vekili Ferit Bey, önerenin kabulünü ve konunun aydınlatılmasını teklif etmiştir. Bu önerenin hükümete yönelik bir suçlama içerdiği için acilen görüşülmesini de istemiştir. Sonrasında önerge kabul edilmiş ve Dahiliye Vekili Ferit Bey, bu iddianın gayet mühim bir mesele olduğunu, hükümetin böyle bir itham altında bir dakika bile bulunmasının mümkün olmadığını ve öncelikli olarak müzakeresi hususunu istirham etmiştir.⁹⁷ Öncelikli olarak görüşülmesi kabul edilmiş ve konu 16 Şubat 1924'te TBMM'de görüşülmüştür. Çünkü kabul edilen bu soru önergesiyle ilgili olarak inceleme yapılması ve sonuçtan üç gün içinde TBMM'ye bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine 16 Şubat 1924'te Dahiliye Vekili Ferit Bey, TBMM'ye bilgi sunmuştur.

"İstanbul Mebusu Muhteremi Canbolat Beyin, istizahı üzenine Salı günü Heyeti Aliyeniz muvacehesinde müzakere cereyan etmiş ve bu müzakere siyasi nokta-i nazardan müteşekkik ve minnettari olduğum itimadı âlinizle nihayet bulmuştu. Yalnız kabul edilen bir takrirde idari cihetten acaba bu mektuplar hakkında hakikaten açılmak suretiyle bir hâdise olup olmadığının tahkiki acizanelerine havale edilmiştir. Bu mesele hakkında lâzım gelen tahkikatı ifa ettim ve Heyeti Celilenize netice hakkında maruzatta bulunacağım. Efendim, mesele iki zarf üzerinde cereyan ediyor. Birisi İstanbul Mebusu Muhteremi Canbolat Beyefendinin aldıkları bir mektup üzerine, diğeri yine İstanbul Mebusu Muhteremi Rauf Beyefendinin almış oldukları bir mektup üzerinedir. İkisi ayrı ayrı surette tecelli ettiği için, icra ettiğimiz tetkikat neticesinde her ikisi hakkında vasil olduğumuz neticeleri arz edeceğim. Evvelâ Rauf Beyefendiye ait bir mektup hakkında arzı malûmat edeyim. Rauf Beyefendinin bu husustaki mütalaası o gün almış olduğu mektubun (elindeki zarfı bükerek) bu suretle katlanarak ayrıca bir kâğıtla yapılandırılmış olması ve postahanedan doğrudan doğruya geldiğini ima etmek üzere Ankara Postanesi damgasının ve Ankara Postanesine diye ayrı el yazısının bulunmasıdır. Ne için bir mektup bu suretle kapanmış ve ne için postane burasına ayrıca bu şeyi yazmış. Binaenaleyh tetkik edilmesi gereklidir, demişlerdir. Efendim bunun hakkında tahkikat yaptık. Bu, bir idari meseleden

96 TBMMZC, 12 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-100, s. 734.

97 TBMMZC, 12 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-100, s. 734-735.

ibarettir. Bildiğiniz gibi postaneler, mektupları aldıkları zaman onları gönderilecek postanelerin her birine ait hususi bir kutunun içerisine diziyorlar. Meselâ İzmit Postanesi o gün Eskişehir'e, Ankara'ya, Konya'ya, daha başka yerlere ait mektuplar alıyor. Onu aldı mı, o kutuların içerisine koyuyorlar. Ne zaman posta kalkacak? Falan gün posta kalkacak. Kaç mektup oldu? Mesela Ankara'ya on iki tane. Onu tutuyorlar birbiri üzerine koyup bir sicimle bağlıyorlar, bir paket yapıyorlar ve paketim üzerine de doğrudan doğruya Ankara Postanelerine diye yazıyorlar. - Şurada olduğu gibi - Konya Postanesine keza bir paket, bu, mektupların daha mahallinde iken gidecekleri yerlere kolaylıkla dağıtılması için takip ettikleri bir usuldür. Yoksa perakende olarak çuvalın içine atsalar her uğranılan yerde bunun bulunmasına imkân yoktur. Uğranan yerlerde paketleri çıkarıyor, oralara dağıtıyor. Eğer o mektuplar çok olursa sicim ile bağlıyorlar. İki, üç tane olursa veya iade olacak olursa burada olduğu gibi sicimle bağlayacaklarına ucunu böyle geriye katlayıp ve bir kâğıt yapıştırıp gönderiyorlar. Bunun adet olduğu ve öteden beri postanelerde tatbik edilen bir usul olduğu anlaşılmıştır. Bu, mektup Lefke'den bir tane olmak üzere çıkmıştır. Lefke postane memuru bu tek mektubu, zarfın üzerinde sicim ile dört tarafından bağlayacağına bir mektup olduğundan dolayı kâğıtla iki ucunu kapatmış şu halde paket haline sokmuştur. Çünkü açık olarak bırakmış olsa vazifesini ifa etmemiş oluyor. Eğer yapıştırmadan gönderseydi perakende bir mektup bir yere düşmüş gibi görülecekti ve dağıtıma giden seyyar da bu mektuba baktığı zaman, acaba kimindir ve nereye gidecek, diye bakmak mecburiyetinde kalacak. İstanbul Mebusu muhteremi falan filân diyeceğine onun yerine..., bu kâğıdı yapıştırır ve üzerine yazar. Nitekim bugün Antalya'dan gelmiş olan bir posta çantasının içinden de şu çıkmıştır. Bir değil iki taraftan bağlıdır ve adresleri içerisine konmuştur. Çünkü seyyarın ve nakliyatta bulunanların nazarı dikkatlerini celp etmek için şurasına da «Ankara postanesine» cümlesi yazılmıştır. Tetkik buyurunuz. (Hacet yok sesleri). Yani postanelerimizde cereyan eden teamülden bir tanesinin Lefke'den Rauf Beyefendiye gönderilen mektuba tesadüf ettiği görülmüştür.

“İcra edilen tetkikat esnasında, nitekim arkadaşlarımıza salonda da arz etmiştim, katiyen açıldığına dair hiçbir şey görülmemiştir. Yalnız kendilerince şüphe uyandıran, bu meseledir. Binaenaleyh bu mesele hakkında maruzatım bundan ibarettir.

“İkinci mesele Canbolat Beyefendinin mektubudur.

“Bu hususta da idari tetkikatta bulunduk. Bu mektubun zarfının açılmış olduğuna dair cüzi bir şüphe bile mevcut olmadığı ve memurin hakkında bunun açılmış olmasından dolayı tetkikat ve tahkikatta bulunmak lâzım olmadığı ortaya çıktı. Niçin? Bunu da arz edeyim. Aldığımız mektuplar üzerinde tetkikat icra ettik. Şu neticeye vasil olduk: Gelen mektupların yüzde altısı bugüne kadar yaptığımız, yani şu bir iki gün zarfında yaptığımız tetkikat yüzde altı gösterdi. Olabilir iki yüzde yirmi olur, yüzde beş olur, bilmiyoruz. Fakat biz yüzde altı bulduk. Bunların örneğini birçok arkadaşımıza göstermiş olduğum gibi, birçok örneği burada olduğu gibi, bunlardan yüzde altısı açılmışa benziyor bir surette kapanık geliyor. Mesela şu mektubun şurası açılmış gibi bir şey vardır. Bakınız efendim! Şu tarzda bir mektuptur. Bir takımları da mesela gayet kirlili bir surette kapanmıştır. Adeta açık denilecek gibidir. Müsaade buyurunuz, bakınız! Bazıları da tamamen açıktır. Mesela şu mektup, (Ankara Vilâyetinin Yozgat Sancağı'nın Ağırli Müslim Karyesinde kayınpederin Ahmet Onbaşıya takdim kılındı). Şimdi bu mektupların bir kıymeti ve bunun içerisinde bir şey olmasının ihtimali yoktur. Fakat bu suretle ya sahibi tarafımdan hiç yapıştırılmadan binlerce mektup gönderilirken, bazısı da kapatmasını unutmaktadır. Yahut bazısı da en adi ve en fena zarfları kullanıyor. Bazısı birkaç kere açıp kapanıyor. Tekrar yapıştırıyor. Balkınız efendim şu mektubun kirliliğine. Pek fena bir vaziyettedir. Bunu birisi görse tabii açılmıştır, der. Fakat takdir buyurursunuz ki, açılacak bile olsa bu tarzda açılmaz değil mi, efendim? Binaenaleyh Heyeti Celileniz, zannediyorum ki arz etmiş olduğum bu izahatla kanaat

buyurmuşlardır. Zaten beyefendiler de şimdiye kadar o mektupların bir tanesinin şüphe oluşturmasını esasa atıf buyurmazlar.

“Buyurdular ki, zarfların bir tarafının zamkî sonradan sürülmüşe benziyor. Onu geçen gün de bil-münasebe arz etmiştim. Heyeti Celilenizden her birinin satın aldığı zarflar üzerinde tetkikat icra buyursunlar, bir tarafı güzel zamklıdır, bir tarafı da fena zamklıdır. Tasavvur buyurunuz beyefendiler, vaktiyle harpten evvel böyle bir zarfı on paraya alırdık ve öyle kullanırdık. Şimdi bu zarfı yine on paraya alıyoruz. Meskukatın kıymeti nokta-i nazarından takdir buyuracak olursanız, bugün bu zarfların kıymeti hakikatte bir parayadır. Eh, bir paraya aldığımız zarflar üzerinde artık arzu buyursanız, ki her tarafı güzel olsun ve her tarafı yapışsin. Cinsine ve kıymetine taallûk olan bir takım hususatta bu mesele tahakkuk olmaktadır. Bunun üzerine düşündük, şimdi biz ne yapabiliriz? Diyelim ki posta idarehanesi, fena zarfları, fena kapanmış şeyleri, kirli yapıştırılmış zarfları kabul etmeyecektir. Arzu buyurur musunuz? (Hayır sesleri). Bu olur mu efendim? Rüfekayı muhteremeye tavsiye edeceğim bir şey vardır. O da bir tanesi yüz paralık zarflarla muhabere etsinler. (Handeler). O vakit gayet sağlam olur. Zarflar muntazam olunca açılmış olduğu iddia edildiği taktirde, bir takım tetkikat icrasında delilde kuvvetli bir emareye sahip olunabilir.”⁹⁸

BÜTÇE ÜZERİNE

İsmail Canbolat, 1924 bütçesi görüşülürken söz almış ve uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında hükümete yol göstermiş, Türkiye'nin sıkıntlarına dikkat çekmiş, tespitlerde bulunmuş ve çözüm önerileri sunmuştur. Onun bütçe konuşmasının ana başlıkları şöyle sıralanabilir:

DENK BÜTÇE OLMALI

1924 bütçesi görüşülürken söz alan İsmail Canbolat; bütçe hazırlanırken Muvazene-i Maliye Encümeni'nin iki ayda önemli değişiklikler yaptığını, bu da Encümen'in kararsızlığını gösterdiğini, bütçe kabul edildikten sonra da bu kararsızlık devam ederse bütçede açıkların oluşabileceğini, kendi yaptığını beğenmeyen bir Encümen ortada olduğunu, bütçelerin temelini gelir gider dengesi bulunduğunu vurgulamıştır. Bütçede dış borç ödemelerinin yer almamasının bir eksiklik olduğunu, bütçede 7,5 milyonluk bir açık öngörüldüğünü, bunun samimi bir tahmin olmadığını, gelir kaynağı olarak sadece tarımın görüldüğünü, buna karşılık tarımın iyileştirilmesi için kooperatifleşme veya devlet desteği gibi konuların bütçede yer almadığını, çiftçiyi tefecilerin elinden kurtaracak önlemlerin bulunmadığını ifade etmiştir.⁹⁹

ASAYİŞİ SAĞLAMAK

Devletin asıl işinin emniyet ve asayişin temin etmektir.

TARIM SİYASETİ

Çiftçiyi desteklemek için kredi bankalarının kurulması gerektiğini, Ziraat Bankası bu iş için

⁹⁸ TBMMZC, 16 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-103, s. 8-10.

⁹⁹ TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 357.

kullanılacaksa 3-5 milyonluk sermaye artışının işe yaramayacağını, yüz milyonluk bir takviyeye ihtiyaç bulunduğunu, çiftçiye verilecek kredilerin faizinin çok düşük olması gerektiğini, devletin çiftçiye sübvanses etmesinin uygun olduğunu, ziraat odalarının kurulmasını ve doğal afetlere karşı çiftçinin sigortalanmasını istemiştir. Ülkede tarım ve hayvancılık yaygın olduğu halde bakkallarda Avrupa'dan gelen sebze, meyve ve peynirlerin bulunduğunu, tarım ve hayvancılığın modernize edilmesi gerektiğini, tarımda sulamanın ve suni gübrenin kullanılmasının sağlanmasını istemiştir.¹⁰⁰ Şöyle ki:

*"Devlet, ziraat siyasetinde ziraat şirketleri kooperatifleri teşkil, asayişini temin etmek, zürrai tefecilerden kurtararak düşük faizle kredi açmak, ziraat makineleri dağıtmak, hayvan cinslerini ıslah etmek ve hayvan sayısını artırmak, tohumluğu olmayanlara vaktinde iyi cinsten tohumluk dağıtmak, yollar yapmak ve halkın üretim gücünü artırmak lâzımdır. Ziraat ve orman işleri, İktisat Vekâletinden ayrılmalı ve bir Ziraat Vekâleti kurulması taraftarıyım."*¹⁰¹

SANAYİ SİYASETİ

Devletin gelişmesi için sadece tarım siyasetinin yeterli olmadığını, sanayi siyasetine de ihtiyaç bulunduğunu, bunun başlangıcının en azından kendi temel ihtiyaçlarını içeriden temin edebilecek surette bir sanayi memleketi olmakla yapılabileceğini söylemiştir. İsmail Canbolat'a göre; *"memleketimizde kömür var, maden var, zengin ormanlarımız var, pamuk ve ipek yetişir. Koyun beslenir, yün tedarik edilebilir. Kuvvetinden istifade edebilecek sular da vardır. Özetle sanayi memleketi olmak için bütün etkenler mevcuttur... Artık bundan sonra olsun ekmeğimizi, elbisemizi, bardak, tabak gibi en basit ihtiyaçlarımızı, şekerimizi, kibritimizi, peynir ve yağımızı olsun memleketimizden tedarik etmeliyiz. Buna uygun bir siyaset takip etmeliyiz...Yüzde 10-15 bile pahalı olsa yerli mallarını tercih etmeliyiz."*¹⁰²

Orduya yapılacak alışverişlerde yerli mallarının tercih edilmesini, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yenilenmesini, fabrika işçilerinin Türk olmasını, uzmanlık gerektiren konularda geçici bir süre için yabancı uzman kullanılabileceğini belirtmiştir. Sanayi kurmak için yabancı sermayenin kullanılabileceğini, fakat Osmanlı dönemindeki hatalara düşülmemesi gerektiğini, Türkiye'nin bir sanayi ve ticaret siyasetinin olması lüzumunu, yoksa ithalat ve ihracat arasındaki farkın devam edeceğini savunmuştur.¹⁰³

VERGİ SİSTEMİ

Vergi sisteminde de bir düzenleme bekleyen İsmail Canbolat, *"bir ferdin yahut bir ailenin hayatını sürdürdürebilmesi için asgari bir miktar vardır. Bu miktar (asgari ücret), vergiden muaf tutulmalıdır. Vergi mükellefiyeti de diğer mükellefiyetler gibi imkân ve gelire göre olmalıdır. Hakikaten bir devletin hayatı, bir şahsın hayatından daha kıymetlidir. Buna şüphe yoktur. Devlet, tehlikeli zamanlarda halktan sınırsız fedakârlık ve lüzum görürse canını bile isteyebilir. Bu, devletin devamı içindir. Devlet de vatan evlatlarının insanca yaşamasını sağlayacak önlemleri almak zorundadır... Parası vardır ve yahut verebilir diye haksız vergi almak doğru değildir."*¹⁰⁴

100 TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 358-359.

101 TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 359.

102 TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 359.

103 TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 360.

104 TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 360-361.

Aşar vergisinin kaldırılmasını ve arazi vergisine dönüştürülmesini isteyen Canbolat; *"Köylü efendimizdir. Halk hükümetiyiz, deyip duruyoruz. Bu köylüler nasıl efendi ve biz nasıl hizmetkârız ki efendilerimizin memleketlerini ellerinden alıyoruz ve onlar da hâlâ efendi namını taşıyorlar?... Cumhuriyet adalet, hakkaniyet demektir. Köylüden yüzde yirmi alınıp da halkın diğer bir kısmından yüzde beş gibi cüzi bir vergi almak hakkaniyete uygun değildir."*¹⁰⁵

SONUÇ

İsmail Canbolat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin önemli şahsiyetlerinden birisidir. Osmanlı Devleti döneminin Enver, Talat ve Cemal Paşa üçlüsünün ve alternatifi olarak görülen üçlü arasındadır. Bunlar Mustafa Kemal, Rauf ve İsmail Canbolat'tır. Harp Okulu mezunudur. Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı zamanlarında askerlik dışında da önemli görevler üslenmiştir.

İyi bir örgütçüdür. II. Meşrutiyetin ilanını sağlamak için Makedonya'da yapılan çalışmalarında yetiştirilmiştir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Fırkası'nın, Teceddüt Fırkası'nın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasındadır. Teşkilat-ı Mahsus'a da görev yapmıştır.

İyi bir bürokrattır. Stockholm elçiliğinde bulunmuş, Adalar Kaymakamlığı, İstanbul Vali Vekilliği, İstanbul Belediye Başkanlığı, Milli Emniyet Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Dahiliye Nazırlığı yapmıştır.

İyi bir subaydır. Manastır ve Selanik'te askeri görev yapmış, Balkan Savaşı'na gönüllü subay olarak katılmıştır. Mondros Mütarekesi döneminde İstanbul'daki kurtuluş çaresi arayan kadronun içersindedir. İzzet Paşa başkanlığında bir kabine kurulabilseydi, bu kabinede Mustafa Kemal, Rauf, Fethi ve İsmail Canbolat'ın da olması kararlaştırılmıştır. İngilizler tarafından tutuklanmış Malta'ya sürgün edilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Malta'da sürgünde yaşamıştır. Malta'dan Türkiye'ye döndükten sonra ekonomik sıkıntılarla boğuşmuştur. Karnını doyurma derdine düşmüştür.

İyi bir milletvekilidir. Hem Mebusan Meclisi ve hem de TBMM'deki çalışmaları sırasında, devletin ve milletin haklarını korumak için sağlam bir duruş sergilemiştir. Meclis'in hızlı çalışmasından ve milletin sorunlarına çözümler üretmesinden yanadır. Osmanlı Devleti'ne karşı azınlıklar tarafından estirilmeye çalışılan ayrılıkçı rüzgarların karşısında dimdik durmuştur. Onun nazarında devlet değerlidir. Devletin yaşaması için bireyler feda edilebilir. Fakat devlet de bireylerin insanca yaşamasını sağlayacak ortamı hazırlamakla görevlidir.

İleriye gören bir devlet adamıdır. 1920'li yıllarda tarım sigortasını, tarımda makineleşmeyi, aşar vergisinin kaldırılmasını, çiftçilerin tefecilerin elinden kurtarılmasını, kooperatifleşmeyi, vergi adaletini, asgari ücretin belirlenmesini, asgari ücretten vergi alınmamasını, sanayileşmeyi, ithalat ve ihracat arasında dengenin sağlanmasını, milli ekonominin kurulmasını istemiştir. Kalkınmada yabancı sermayenin kullanılabilceğini, fakat Osmanlı Devleti dönemindeki hatalara düşülmemesi gerektiğini belirtmiştir.

İzmit ve İstanbul milletvekilliği yaptığı dönemler, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti-

105 TBMMZC, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111, s. 361-362.

tî'nin en çalkantılı dönemleri olduğu için olsa gerek, doğrudan doğruya İzmit ve İstanbul ile ilgili bir çalışması yoktur. Sadece Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemde, İstanbul'da asayişî temin edebilmek ve özellikle yerlerdeki polislerin maaşına zam yapılması için girişimlerde bulunmuştur.

TBMM döneminde O, muhalif bir milletvekilidir. İsmail Canbolat'ın, mektupların açılması konusundaki soru önergesini, hükümet, bir güven oyuna dönüştürmüştür. Dahiliye Vekili'nin üç gün içinde konuyu araştırıp TBMM'yi bilgilendirmesi önergesi oylamaya konulmuştur. İsmail Canbolat, oylamada ret oyu kullanmıştır. Önerge gereği yapılan incelemede Canbolat ve Rauf Beylere ait mektupların açılmadığı, zarflar üzerindeki kuşku yaratan işlemlerin işin tekniğinden kaynaklandığı açıklanmıştır.¹⁰⁶

Sanatkâr, meslek sahibi ve tarımcı olmalarına bakılmaksızın mübadillerin rastgele yerleştirildikleri, ovalıları dağa, dağlıların ovaya yerleştirilmiş olduğu, oradan oraya dama taşı gibi oynatıldığı konusunda hükümete yönelik sert eleştiriler yapmıştır. Konuyla ilgili tahkikat yapılması isteğinde bulunmuşsa da bu istek reddedilmiş ve hükümete güven oylamasına dönüşen oylamada İsmail Canbolat yine muhalif kalmıştır. Hükümete güvensizlik oyu vermiştir.¹⁰⁷

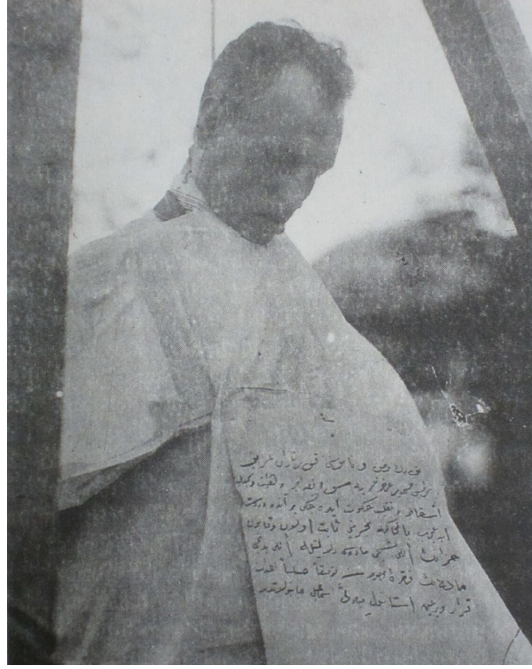

Resim-2: İzmir İstiklal Mahkemesi'nde duruşma salonunda İsmail Canbolat.¹⁰⁸

106 Öztürk, Parlamento Tarihi, C. 2, s. 365.

107 Öztürk, Parlamento Tarihi, C. 2, s. 372-373.

108 <https://www.google.com.tr/search?q=ismail+Canbolat+g%C3%B6rselleri&biw=644&bih=587>

Resim-3: İdam sehpasında İsmail Canbolat.¹⁰⁹

İdam sehpasında göğsüne asılan yazıda şöyle denilmektedir:

“Türk vatan ve namusunu kurtaran Aziz Reis-i Cumhuriyet Hazretleri'ne suikast icra ve Hey'et-i Vekile'yi iskat ve taklib-i hükümet edecekleri bir anda, derdest edilip bil'muhakeme mücrimiyeti sabit olan, Ceza Kanunu'nun 55'nci maddesi delaletiyle 57'nci maddei mahsusasına tevfikân salben idamına karar verilen İsmail Canbolat'tır.”¹¹⁰

KAYNAKÇA

Babaoğlu, Resul, “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11/22 (2012/2), ss. 63-108.

Bardakçı, Murat, “Darağacına Götüren Mektupları Tam 80 Sene Sonra Açıklıyorum,” *Hürriyet*, 2 Temmuz 2006.

Göç, Eray, “Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2 (2013), ss. 85-111.

<https://www.google.com.tr/search?q=ismail+Canbolat+g%C3%B6rselleri&biw=1360&bih=618>

<https://www.google.com.tr/search?q=ismail+Canbolat+g%C3%B6rselleri&biw=644&bih=587>

İlkan, Selma & İlkan, Faruk, *Ankara İstiklal Mahkemesi*, Resmi Zabıtlar, Simurg Yayınları, İstanbul 2005.

Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi 1923-1927*, C. 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Kılıç, Selda Kaya, “1908 Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmit Mebusları ve Faaliyetleri,” *Karamürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Haluk Selvi & M. Bilal Çelik & Ali Yeşildal (ed.), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2016, s. 947-958.

¹⁰⁹ <https://www.google.com.tr/search?q=ismail+Canbolat+g%C3%B6rselleri&biw=1360&bih=618>

¹¹⁰ Savran, a.g.e., s. 64.

- Kızılkın, Ayşe Özdemir, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da İhtida Olaylarına Gayri Müslimlerin Tepkisi: İşkence ve Zulümler", *Tarih Okulu*, 13 (2012), ss. 35-51.
- Koçak, Cemil, "Ey Tarihçi Belgen Kadar Konuş, Belgesel Bir Teşkilat-ı Mahsusa Öyküsü", <http://research.sabanciuniv.edu/10/1/3011800000169.pdf>.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 1 Temmuz 1914, 3. Dönem, C. 2, Birleşim-33.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 11 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-39.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 12 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-20.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 12 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-7.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 13 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-21.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 18 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-23.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 18 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-9.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 2 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-14.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 21 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-46.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 26 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-11.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 3 Kasım 1926, 2. dönem, C. 27, birleşim-2.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 30 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-13.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 5 Mayıs 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-6.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 5 Temmuz 1912, 2. Dönem, C. 2, Birleşim-36.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 7 Haziran 1912, 2. Dönem, C. 1, Birleşim-17.
- Savran, Gülten Savaşal, "1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Turan, Şerafettin, "Mustafa Kemal Atatürk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, Ankara, 2006.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü*, 1920-1950, C. 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 12 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-100.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 13 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-67.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 16 Ağustos 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-63.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 16 Ağustos 1923, 2.dönem, C. 1, birleşim-5.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 16 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-103.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 17 Ocak 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-85.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 21 Ocak 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-87.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 21 Ocak 1924, 2. Dönem, C. 5, Birleşim-97.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 22 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-72.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 24 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-73.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 24 Aralık 1923, 2. Dönem, C. 4, Birleşim-80.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 25 Şubat 1924, 2. Dönem, C. 6, Birleşim-111.
- Uyanık, Necmi, "Bir Devrin Gizli Cephesi: M Razi Yalın ve Eserleri Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 17, Konya 2007, ss. 179-208.
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salıhoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

1920 MECLİSİNDE HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (TEZEMİR)

SELDA KILIÇ*

Osmanlı Tarihi açısından 19 Mart 1877 (4 Rebiulevvel 1294) Meclisi-i Mebusan'ın açılış tarihi olması nedeniyle son derece önemlidir. Hakkı Tarık Us, Meclisi-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1877 (1293) adlı eserde 22 Ağustos 1939 'da yazdığı Önsöz (Bir kaç söz) 'de şöyle diyor. *"Türk devletini Meclisle idare veya Türk Devletinde Meclis istişaresine yer verme rejimi, üzerinde çalışılmaya değer bir mevzuudur. Ben bu ciltlerle, bunu gelecek zamanlarda güç de olsa yapacak ilim adamlarımıza bir yol açacağını sanıyorum. Bu zabıtları bir araya toplamanın görüldüğü kadar kolay olmadığını bilmekte fayda vardır."*¹ Hakkı Tarık Us'un da belirttiği üzere Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri üzerinden çalışmalar yapmak dönemi, olayları iyi anlamak ve değerlendirmek açısından kıymetlidir.

Osmanlı Devlet'inde Tanzimat Fermanı'nın ilanından beri devam etmekte olan değişim ve yenileşme süreci, 1876 Kanun-ı Esasi ile anayasalı bir yönetim biçimine geçilerek yeni bir aşamaya girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın bazı hükümlerinin anayasal nitelik taşıdığı tartışmalıdır. Ancak derinlikli bir bakış açısıyla incelediğimizde bu fermanın sadece hükümetin bir reform programı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde anayasalı devlet yönetimine geçiş ancak 1876 Kanun-ı Esasi ile mümkün olmuştur. Fakat bu pek de kolay olmayacaktır. Önemli bir hazırlık süreci geçirilmiştir.²

Dolayısıyla bu süreci başlatan 1876 yılı da öneme haizdir. 23 Aralık 1876 yılı itibarıyla uzunca bir süreç atlatılarak Osmanlı Kanun-ı Esasi'si ilan edilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra 1877'de ise, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayandan oluşan iki ayaklı bir Meclis-i Mebusan açılması ile ilk Parlamento deneyimimiz başlamıştır. Yani diğer bir deyişle 1876 Anayasası, Meclis-i Umumi adını almış olan bir parlamento kurmuştur. İki Meclisten meydana gelen bu parlamento'nun "Meclis-i Ayan" veya "Heyet-i Ayan" adını taşıyan meclisin bütün üyeleri, Padişah tarafından atanmaktadır. Diğer meclisin yani "Meclis-i Mebusan" ya da "Heyet-i Mebusan" üyeleri ise, halk tarafından iki dereceli seçimle seçilmektedir. Anayasa, parlamentonun yetkilerini hayli dar tutmuştur. Örneğin, bir parlamento üyesinin kanun teklif etmesi için, önce padişahın müsaade alması gereklidir. Her iki mecliste kabul edilen tasarılar, padişahın onayı olmadan yürürlüğe girememektedir. Hükümetin Heyet-i Mebusan'a karşı sorumluluğu, anayasa da açıkça belirtilmiş değildir. Buna karşılık padişah, istediği zaman Heyet-i Mebusan'ı feshedebilmektedir.

Görülüyor ki, 1876 Anayasası, henüz Batı örneklerine uygun bir meşruti monarşiyi tam olarak kuramamıştır. Devletin yönetiminde ağırlık yine de padişahıdır. Nitekim II. Abdülhamit, anayasanın bu niteliğinden yararlanarak, 1878 yılında Mebusan Meclisini dağıtmış ve ülkeyi tekrar

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı.
E-posta: seldakayak@yahoo.com

1 Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan 1293=1877 Zabıt Ceridesi, Devre:1, C. 1, İçtima:1, Vakıt Gazete- Matbaa İstanbul, 1939, s. 2.

2 Selda Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Anayasal Sisteme Geçişi", Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 50.Yılına Armağan, Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2012, s. 716-717.

eski yönetim biçiminde yönetmeye başlamıştır. Ancak Abdülhamit'in yönetimi, bazı çevrelerde gitgide yoğunlaşan bir muhalefet uyandırmış, "Genç Türkler" adı verilen bu muhalefet hareketi, Genç Osmanlılardan daha geniş bir çevrenin malı olmuştur. Sonunda 1908 yılında Rumeli'deki askeri birliklerin isyana başlamasıyla II. Abdülhamit, 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Meşrutiyet'e karşı olan grupların başlattığı "31 Mart Vakası" adı verilen ayaklanma Rumeli'den gelen Hareket Ordusu tarafından kısa sürede bastırıldıktan sonra, Abdülhamit tahttan indirilmiş ve 1909 yılında Anayasa, parlamenter bir sistem yönünde değişikliklere uğramıştır.

1909 değişiklikleri ile padişahın yetkileri daraltılarak Mebusan Meclisi'nin yetkileri genişletilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun Mebusan Meclisine karşı sorumlu olduğu açıkça belirtilmiştir. Padişahın meclisi fesih etme hakkı, Ayan Meclisi'nin onayı ve üç ay içinde yeni seçim yapılması şartlarına bağlanmıştır. Kanun teklif edebilmek için padişahın izninin alınması zorunluluğu kaldırılmıştır. Meclislerce kabul edilen bir kanunun, padişahça ya iki ay içinde onaylanması ya da bir kere daha görüşülmek üzere meclislere geri gönderilmesi hükmü konulmuştur. Geri gönderme halinde bu metnin kanunlaşabilmesi için, meclislerin 3'te 2 çoğunluğu gerekli idi.

En önemlilerine kısaca değindiğimiz bu anayasa değişiklikleriyle, 1876 Anayasası, mümkün merteye daha demokratik bir meşruti monarşi anayasası haline getirilmiştir. Ne var ki, gitgide ağırlaşan iç ve dış koşullar ve ülkede yeterli bir demokratik geleneğin bulunmaması, bu anayasanın gereği gibi uygulanmasına imkân vermedi. Anayasal bir rejim perdesi gerisinde İttihat ve Terakki partisinin yönetiminin ağırlaştırmasını ortaya çıkardı. Bu durum, I. Dünya savaşının yenilgi ile sona ermesiyle birlikte nihayete ermiş oldu.

Milli Mücadele dönemine geldiğimizde, Mondros Mütarekesini izleyen düşman işgallerinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Müdafaa-ı Hukuk hareketlerini yarattığını, Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu ulusal direnişe yön ve liderlik verdiği bilinmektedir. Bu direniş karşısında İstanbul Hükümeti, Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılmasına izin vermek zorunda kaldı. Seçimler, müdafaa-ı hukukçulara büyük çoğunluk sağladı. Böylece toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, ülkenin bölünmezliğini ilan eden Misak-ı Milli'yi kabul etti. Ancak kısa bir süre sonra İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri ve milli mücadeleye taraftarı birçok milletvekili tutuklamaları karşısında bu meclisin görev yapmasına olanak kalmadı. Zaten işbirlikçi Damat Ferit hükümeti meclisi feshetmişti. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, illere gönderdiği bir tamimle Ankara'da "olağanüstü yetkilere haiz" bir meclisin toplanacağını bildirerek yeni seçimler yapılmasını istedi. Olağanüstü yetkili meclis deyimiyle kastedilen şey, bu meclisin bir kurucu meclis niteliğinde olacağı idi.

TBMM, 23 Nisan 1920 tarihinde, söz konusu tamim üzerine yeniden seçilen üyelerle İstanbul Mebusan Meclisinden kaçıp gelebilen üyelerin katılımıyla açıldı. TBMM'nin ilk işlemlerinden biri, kendi bünyesi içinden çıkan bir yürütme kuvveti kurmak oldu. (25 Nisan 1920) Yürütme Kurulunu meydana getiren "icra vekilleri"³ yani "Bakanlar" meclis tarafından ve kendi üyeleri

3 18 Eylül 1920 günü İcra Vekilleri Heyeti Meclis Genel Kuruluna, bir "Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Lahiyesi" hazırlayarak sundu. Bu layiha, "Encümen-i Mahsus" isimli özel bir komisyona havale edildi. Komisyon raporunu hazırladı. 18 Kasım 1920'den Teşkilât-ı Esasîye Kanununun kabulüne kadar iki ay sürecek görüşmeler başladı. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun görüşülmesi ve kabulünde katı anayasalar için öngörülen özel kurallar (nitelikli çoğunluk vs.) uygulanmamış, adî kanunlar için var olan usuller izlenmiştir. Teşkilât-ı Esasîye Kanununun kabulünde 1876 Kanun-u Esasînin değiştirilme usulünü öngören 116'ncı maddesindeki üçte iki çoğunluk kuralına uyulmamıştır. Konunun uzmanları, 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun diğer Osmanlı ve Türk Anayasalarına göre

arasından teker teker seiliyorlardı. Bir devlet başkanlığının yaratılması da, siyasi nedenlerle uygun görülmemiştir.

23 Nisan 1920’de açılan meclis, hemen çalışmalarına başlamıştır. Bu ilk çalışmaların önemli bir kısmı meclisin işleyişi ile ilgilidir. Başkanların, kâtiplerin ve encümenlerin seçimi, yasa çıkarma, komisyonların kurulması, iç tüzük çalışmaları ve geçici hükümetin kurulması bu çalışmalara yöneliktir. TBMM’nin niteliği, çalışma esasları ve yetkileri bakımından Osmanlı mebusan meclisini örnek alması mümkün değildir. Olağanüstü koşullardan dolayı yasama ve yürütme gücü meclisin kendi elinde olmalıydı. Bu nedenle Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli meclis oturumunda, bu durumu açıklayan bir konuşma yapmış ve hükümet kurulması konusunda bir önerge vermiştir. Geçici bir anayasa niteliği taşıyan bu önerge de, meclisin üstünlüğü, geçici bir hükümetin kurulması, yasama ve yürütme gücünün meclis elinde toplanması istenmiştir.⁴

1920 Meclisinde İzmit Vekilleri şunlardır:

Fuat (Carım) Bey (1892-9 Nisan 1972)

Hafız Abdullah (Tezehir) (1871-17 Kasım 1940)

Halil İbrahim (Gürsoy) Efendi (1859-13 Temmuz 1926)

Hamdi Namık (Gör) Bey (1881-16 Şubat 1957)

Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey (1876-28 Eylül 1958)

Tahir (Barlas) Bey (1886 Temmuz 1953)⁵

Sabri Ergül (Bir kez söz almış)⁶

Mustafa Bey (Bir kez söz almış)⁷

Bu çalışmada yukarıdaki vekillerden Hafız Abdullah Tezehir’in 1920 Meclisindeki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Ancak öncelikle Abdullah Efendi’nin biyografisi hakkında kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır.

Abdullah Efendi, 1871 (1287)’de Adapazarı’nda doğmuştur. Eşraftan Emir Ali Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul’a gelerek Fatih Medresesi’nde eğitim ve öğretim gördü. Müderrislik icazeti aldı. Ancak bir süre Müderrislik yaptıktan sonra baba mesleği olan ticaretle meşgul oldu. Adapazarı Emniyet Bankası Müdürü iken millî mücadeleye katılarak TBMM’nin I.Dönemi için yapılan seçimde İzmit milletvekili oldu.⁸ 28 Haziran 1920’de Meclise katıldı.⁸ 6 Temmuz 1920’de milletvekili mazbatasını onaylana-

hazırlanışı bakımından daha demokratik olduğunu vurgulamaktadırlar. Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Bursa, Ekin, 2000, s. 47 (www.anayasa.gen.tr/tah.pdf, Erişim Tarihi: 17.02.2017).

4 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, haz. Esmâ Torun, Sıdıka Cebeci, Vasfi Korkmaz, Emin Çaycı, Kocaeli Üniversitesi, Fen-edebiyat Fak. Tarih Böl. ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Böl., Kocaeli 2006, s. 87-88.

5 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s. 66-75.

6 20. Dönem Milletvekilidir. Bir kez söz almıştır. MMZC, Kapalı oturum, II. Dönem.

Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeler	Sabri Ergül (İzmit (Kocaeli)): Sağlık personeli sayısına ve dağılımına ilişkin sorusu ve Sağlık Bakanı Halil İbrahim Özsoy’un cevabı (7/3295)
---	---

7 II. Dönem milletvekilidir. Gizli celsede bir kez söz almıştır. MMZC, C. 35, Birleşim:10, s. 91-105.

Söz Alanlar	MUSTAFA BEY (İZMİT (KOCAELİ)) : Mücadele-i Milliye’ye iştirak etmeyen ve hududu millî haricinde kalan erkân ve ümera zabitan ve mensubiyet-i askeriye hakkında yapılacak muameleye dair layiha-i kanuniye münasebetiyle.
-------------	--

8 Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM (1919-1923), Cilt: III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 535

rak Başkanlık makamına sunulmuştur.⁹ Şeriye-Evkaf, Mali Kanunlar, Tapu Kadastro ve İktisat komisyonlarında çalıştı.¹⁰ Dönem içinde meclis kürsüsünde 50 konuşma yaptı. Ayrıca 6 kez meclis gizli oturumlarında söz aldı. 2 defa da önerge verdi.¹¹ Abdullah Efendi, milletvekilliği I.Dönemde sona erince memleketine dönerek ticaret yaşamını sürdürdü.17 Kasım 1940'da öldü. Evli olup yedi çocuk babası idi.¹² Ayrıca Hafız Abdullah Efendi, Arapça, Rusça ve Farsça da biliyordu.¹³

Hafız Abdullah Efendi (TEZEMİR)

ADAPAZARI - 1871, Emir Ali - Medrese - Arapça, Farsça, Rusca - Müderris, Tüccar - Adapazarı Emniyet Bankası Müdürü - I inci Dönem İzmit Milletvekili - Evli, 7 Çocuk.

Ölümü: 17.11.1940

(Resim Kaynak: TBMM Albümü 1920-1991, TBMM Kütüphanesi, Yer:1914-1915, Demirbaş:9405268, s.26.)

9 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.69

10 Türk Parlamento Tarihi, s.535

11 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, cilt,2,3,4,5,7: Türk Parlamento Tarihi'nde Abdullah Efendi'nin" Dönem içinde (6) gizli oturumlarda olmak üzere (54) konuşma yaptı." bilgisi verilmektedir. Ancak MMZC' de 2'si önerge, 50 konuşma, 6 gizli celse konuşması vardır.

12 Türk Parlamento Tarihi, s.535; Ayrıca Abdullah Efendi'nin biyografisi için: İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s. 69

13 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.69: Bu eserden aktarma, Türkiye Cumhuriyeti Parlamenterler Ansiklopedisi, s.60.

Seçim Bölgelerine Göre Tutanaklarda İstatistik

İZMİT (KOCAELİ)

No	Üye	Adet
1	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR)	50
	HAFİZ ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR)	6
2	HALİL İBRAHİM EFENDİ (HALİL İBRAHİM GÜRSOY)	5
3	HAMDİ BEY (HAMDİ NAMİK GÖR)	18
	HAMDİ NAMİK BEY (HAMDİ NAMİK GÖR)	206
4	MUSTAFA BEY	1
5	SABRİ ERGÜL	1
6	SAFFET BEY (SAFFET ARIKAN)	11
7	SIRRI BEY (HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU)	149

8 Tahir (Barlas) Bey (1886 Temmuz 1953)¹⁴

Hafız Abdullah Efendi görüldüğü gibi, ikisi önerge olmak üzere, 50 defa Meclis de söz almıştır. 6 kez de kapalı oturumlarda konuşmuştur.

Abdullah Efendi 'nin verdiği önergeler:

10	Takrirler (önergeler)	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Ankara'da şehremaneti teşkil edilmesine dair.	5	84	86
17	Takrirler (önergeler)	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İznik ahalisine muavenet (yardım) edilmesine dair	7	123	55

Önergelerinden birisi, "İzmit Mebusu Abdullah Efendinin, İznik Ahalisine muavenet (yardım) edilmesine dair takrir'dir.¹⁵ Görüşmelerde Meclis Başkanı tarafından önerge oylanarak kabul edilmiş ve Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.¹⁶ Böylece Abdullah Efendi'nin bu önergesi kabul edilmiştir.

Bir diğer önergesi de Ankara ile ilgilidir. "İzmit Mebusu Abdullah Efendinin Ankara'da şehremaneti teşkil edilmesine dair takriri." Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilisine (Dersaadetteki şehremanetinin teşkilâtını havi olmamak üzere Ankara'da dahi bir şehremanetinin teşkilini teklif eylerim. 16 Teşrinievvel 1336, İzmit Mebusu, Abdullah"¹⁷ Meclis Başkanının önergeyi

14 Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem, C.III, s. 544-545 ; İzmit Milletvekilleri, 1920-1927,s.75.

15 " REİS — İznik ahalisine muavenet edilmesine dair İzmit Mebusu Abdullah Efendinin takriri var, tensip buyurursanız bunu da Dâhiliye Vekâletine gönderelim, (Muvafık sedaları). Dâhiliye Vekâletine tevdi edildi efendim."

16 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.2, I.123, s.55

17 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.5, I.84, s.86"Emin Bey (Bursa) — İzahat Vermek Hakkıdır (Gürültüler) Memlekette Belediye Yok Canım; Abdullah Efendi (İzmit) — Anladılarsa Söylesinler (Ret Sedaları Gürültüler) Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) — Verilen takrir eğer teklifi kanuni ise usulen Lâyiha Encümenine gider, bilâhare Meclise gelir. Reis — Rica ederim kabul etmediniz ne yapalım efendim?" diyalogunun ardından Abdullah Efendinin önergesi kabul edilmemiştir.

kabul edip edilmediğinin sorması üzerine, Bursa Mebusu Emin Bey, önerge sahibi olan Abdullah Efendinin önerge sahibi olarak izahat vermesini istemiştir. Ancak Meclisten önergeye ret cevabı verilmiştir.

Ayrıca Abdullah Efendi, Meclisin kapalı oturumunda yani gizli celselerinde 6 kez de söz almıştır.

No	Ana Başlık	Özet Bilgi	Cilt	Bir- le- şim	Sayfa
KAPALI OTURUMLAR (GİZLİ CELSELER) -- 1. Dönem					
1	Söz Alanlar	HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Müdafaa-i memleket hususunda ittihazı icap eden acil tedbir ve Jandarma teşkilâtının ıslahı ve Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı mevadının yeniden tanzimine dair verilen takrirlerin bir encümeni mahsusla havalesine dair.	2	64	209
2	Söz Alanlar	HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : 1337 senesi Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası münasebetiyle.	2	157	716
3	Söz Alanlar	HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmit Sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni mazbatasını münasebetiyle.	2	159	768
4	Söz Alanlar	HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Burdur'da müsadere olunan koyunlardan bir kısmının suiistimal edildiğine dair istinat hakkında Dördüncü Şube mazbatasını münasebetiyle.	2	164	861
5	Söz Alanlar	HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Bütçe Kanunu layihası Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi münasebetiyle.	3	79	589 590A
6	Söz Alanlar	HAFIZ ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Lozan Konferansında takip olunacak iktisadi ve malî mesai ile mesaili arziye ve siyasiye deki esasat hakkında müzakerat münasebetiyle.	4	3	47

(Kaynak: TBMM Albümü 1920-1991, TBMM Kütüphanesi, Yer:1914-1915, Demirbaş: 9405268, s. 26.)

Hafız Abdullah Efendi'nin Meclis görüşmelerinde üzerinde durduğu ve söz alıp konuştuğu önemli konular şunlardır:

- Eğitim işlerinin iyileştirilmesi ve ilerletilmesi ve yeni düzenlemeler yapılması konuları ile ilgili¹⁸
- Casusluk, hıyanet-i vataniye ve harbiye ile Ankara İstiklal mahkemesi tezkeresi münasebetiyle¹⁹
- Adliye ve Maliye Kanunları hakkında²⁰
- İstiklâl Mahkemesi azasının dörde artırma hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri²¹
- Müdafaa-i Milliye bütçesine üç milyon lira ilâvesine dair Kanun münasebetiyle sözleri
- İznik ahalisine yardım edilmesine dair²²
- Yol bedeli nakdîsi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri²³
- Defterihakanî (eskiden taşınmaz mala ilişkin tasarruf işlemlerinin kayıt ve tescil edildiği defter) bütçesi münasebetiyle sözleri²⁴
- Yunanlıların işgal ettikleri arazide mezalimin önüne geçmek için ne gibi siyasi tedbirler alındığına dair soru münasebetiyle²⁵
- Anadolu ve Bağdat Demiryolları Nakliyat Tarifesinin altı misline artırılmasına dair Kanun münasebetiyle²⁶
- Muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi ve takrir münasebetiyle²⁷
- Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi münasebetiyle²⁸
- Tahriri tereke (miras) hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle²⁹
- Ziraat Bankası bütçesi münasebetiyle³⁰
- Halife Abdülmecit Hazretlerine arzı biat etmek üzere gidecek olan heyet azasına ikişer yüz lira harcırah verilmesine dair Divanı Riyaset³¹
- Tuz Kanununun tadiline dair kanun lâyihası münasebetiyle³²
- Aşar mültezimlerinin taksit bedellerinin üç ay tecillerine dair kanun lâyihası³³
- İdare-i kura ve nevahi kanun lâyihası münasebetiyle³⁴
- Dâhiliye Vekâletinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle³⁵

18 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.4, l.78, s.541

19 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.5, l.81, s.12

20 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.5, l.97, s.351

21 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.6, l.104, s.80

22 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.7, l.123, s.55

23 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.8, l.152, s.281

24 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.8, l.158, s.477-478

25 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.9, l.16, s.368

26 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.9, l.18, s.436

27 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.11, l.41, s.29

28 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.20, l.58, s.519-523-530

29 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.12, l.70, s.143-144

30 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.21, l.67 ve 68, s.221, 243

31 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.25, l.142, s.27

32 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.12, l.78, s.246

33 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.13, l.83, s.46

34 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.18, l.16, s.400-401; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.20, l.49, s.228-231,

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.20, l.59, s.548; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.25, l.144, s.53.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.25, l.160, s.5506; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.26, l.164, s.94,

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.26, l.178, s.453.

35 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.18, l.18, s.456-457; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.18, l.19, s.591

- Samsun'da İdare-i Örfiye (Sıkıyönetim) ilânına dair tezkere münasebetiyle³⁶
- Yunan mezalimi hakkında milletlere çekilen protesto notasına dair³⁷
- Kars, Ardahan, Batum'da (Elviye-i Selâse) vergilerin (devlet gelirinin tahsiline) dair kanun münasebetiyle³⁸
- Süreleri sona eren Memurin Muhakemat (Kamu görevlilerin Yargılanması) Heyetiyle Encümenine yeniden aza intihap olunmasına dair Büyük Millet Meclisi Reis-i saniliği tezkeresi ve intihap münasebetiyle³⁹
- Avans Kanunu münasebetiyle⁴⁰
- Ev veya Dükkân gibi yapıların (Müsakkafat) Vergisi ve Aşar Resmiyle Gümrük Tarifesinin tadiline dair⁴¹
- Kimi şahıslara ilişkin özel meseleler⁴²
- Sivil doktorların (etibbanın) ordudan terhis edilmelerine dair takrir münasebetiyle⁴³
- Vilayet İdare Kanunu ile İlköğretim (tedrisatı iptidaiye) Kararnamesinin tadili münasebetiyle⁴⁴

Abdullah Efendi'nin söz aldığı, fikrini beyan ettiği konulara daha ayrıntılı bakacak olursak, örneğin; 1920 Meclisinde gündemi uğraştıran önemli konulardan birisinin milletvekillerinin meclise gelmemeleri, milletvekilliğinden istifaları ve mazbataların kabulüne dair olan konular olduğu görülmektedir.⁴⁵ Bilhassa birinci mecliste bununla ilgili çok sayıda konuşma geçmiştir. İzmir milletvekili Dr. Mustafa Bey'in hastalığından dolayı uzunca bir süredir Rodos da kalması ve meclis çalışmalarına katılmaması konusu, Konya mebusu Vehbi Efendi, Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, Malatya mebusu Lütfi Bey arasında münakaşaya sebep olmuştur. İzmit milletvekili Abdullah Efendi de, *"Bugünlerde tarihî işlerimiz pek çoktur. Bununla meşgul olmayalım. Mademki bu adam bu milletin, bu vatanın saadeti için çalışıyormuş, kendisini mebusluğundan mahrum etmeyiz. Buraya, geldiği tarihten itibaren tahsisatını veririz."* diyerek İzmir milletvekilinin izinli sayılması konusundaki görüşmelerin bitmesini istemiştir. Zira bu önemli günlerde, yapılması gereken tarihi işler olduğunu bu gibi basit meselelerle uğraşmaması gerektiği fikrini savunmuştur.⁴⁶ Meclisin yine (22.09.1336) tarihli oturumunda, Abdullah Efendi'nin *"Besim Atalay Bey'in iznine tecavüz eden müddete ait takrir münasebetiyle sözleri"* bu konularla alakalıdır. *"Efendiler Divanı Riyaseti, her mebus, mutlak be mutlak dört ay burada ikmalî müddet etmeyince tahsisatını tamamen alamayacak demiş, bu mesele böyle olduktan sonra bir mebusun bir hafta, üç beş gün yolda, şurada burada kalmasıyla neden kistelyevm⁴⁷ icra edilsin? Dört ayı karar verilmiş, dört ayı da ikmal ettireceğiz deniyor. Şu halde kistelyevm neden icap ediyor? Tefik Efendi biraderimizin buyurdıkları gibi, mebusanı kiram eshabı maaştan 'katiyen değildir. Eshabı maaştan olmayan bir kimsenin kistelyevmi ne suretle icra edilecek? Bunu bendeniz anlayamıyorum. Yalnız bunun böyle olması lâzım gelir. Abdullah Efendi (Devamla) — Karar varsa anlaşılın. Bir hakikattir*

36 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.20, İ.50, s.253

37 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.20, İ.59, s.129

38 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.21, İ.59, s.129

39 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C21, İ.80, s.499

40 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C25, İ.156, s.381-385

41 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.25, İ.159, s.482-493-494; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.26, İ.161, s.29

42 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.5, İ.66, s.181-182-190

43 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.9, s.116

44 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.19, s.398-399-406

45 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.85

46 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.12, İ.63, s.25-26.

47 Vazifeye gelinmeyen günler için maaş veya ücretten kesilen para

bu, bu hakikate karşı kimsenin söz söylemek salâhiyeti yoktur. Şimdi arz edeyim, bir mebus Ankara'da ise ve meclise gelmiyorsa bundan kıstelyevm yapılmak doğrudur. Bendeniz bunu tasdik ederim." demektedir. Görüşmelerin uzaması üzerine müsaade isteyip tekrar söz alan Abdullah Efendi, "*Bendeniz istirahat ediyorum ve diyorum ki: Bu Mecliste her gün böyle bir takrir okunuyor, bu takrirlerin nihayeti alınsın, demek istiyorum. Millet'in işi konuşulsun diye arz ediyorum. Heyeti Umumiye 'bunun hakkında karar versin. Hemen her gün bir takrir çıkmasın. Millet'in işi görülsün. Onun için söylüyorum efendim. Kati bir karar verelim.'*" Devam ederek; "*Reis Beyefendi; yine bizim dediğimiz olmadı. Böyle her gün bir mesele çıkıyor, buna bir karar vermeli, millet'in işini konuşalım diyoruz.*"⁴⁸ demiştir. Görüldüğü gibi Abdullah Efendi, tarihi günlerden geçilen bir dönemde, bağımsızlık gibi son derece önemli ve beka savaşı veren bir ülke de ve Mecliste bu gibi konuların önemsizliği üzerinde durularak, meclisin vaktinin boşa harcadığını vurgulamaktadır. Ona göre bu gibi konular tali konulardır. Meclis önemli konuları görüşmelidir.

Abdullah Efendi, Adana mebusu Zekâi Beyin, verdiği "*İstiklâl mahkemeleri azaları adedinin dörde iblâğına dair teklifi kanunisi ve adliye encümeni mazbatası*"⁴⁹ na cevaben "*İstiklâl Mahkemesi azasının dörde iblâğı (artırma) hakkındaki Kanun münasebetiyle*" söz alarak istiklal mahkemesi üye sayısının artırılmasını istemiştir.

28 Kasım 1920 tarihindeki meclis oturumunda "*Bendenizin içtihadıma göre her nerede istiklâl mahkemeleri açılacak ise, mesela Eskişehir'de, orada mezun arkadaşlarımızdan zevatı kiram var. Sivas'ta da öyle. Şimdi bunlardan birisi hem memleketinde oturur, hem de mahkemeye devam eder. Bu zevata istihkak da verilmez. Mahkeme azalarının bu suretle dörde iblâğını bendeniz fikrimce münasip görüyorum.*"⁵⁰ diyerek, istiklal mahkemelerinin üye sayısının dörde çıkarılması önerisinin çok doğru olduğu kanaatindedir.

Meclis deki bir diğer konu da eğitim meselesidir. Abdullah Efendi, "*Umuru maarifin esbabı terakkisi hakkındaki teklif münasebetiyle*" söz almıştır. Maarif vekili Dr. Rıza Nur Bey, Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, Karasi mebusu Hasan Basri Bey, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey arasında yapılan harareti tartışmada konuşmuştur. Konunun esası Maarif sistemindeki sıkıntılar, okulların kapanması, eğitim için ayrılacak ödeneğin olmamasıdır. Muallimlerin bazı yerlerde altı-sekiz ay bir yıl gibi uzun müddet maaş alamadıkları olmaktadır. Abdullah Efendi ise konuyu daha farklı bir açıdan değerlendirmektedir. "*Müsaade buyurur musunuz bir şey sorayım. Acaba bunlar niçin kapatıyorlar, esbabı nedir acaba? Bizzat bendeniz bulunduğum kazada bu vaki oldu. Bendeniz Adapazarı azasından bulunuyorum ki orada Meclisi maarif encümenimde idim. Hükümetin bir irade-i seniyesi var. Bu irade-i seniye tebaan halka «şu kadar para isterim» diyor. Biz diyoruz ki efendim maarif müdürüne - İşte kendisi buradadır, sorabilirsiniz - biz mektep isteriz, bu mektepler para istiyor, bizden on bin lira istiyorsunuz, yirmi bin lira vereceğiz. Fakat mekteplerde hiç bir talebe namaz kılmadığı gibi hocalar da namaz kılmıyor. Bundan dolayı bu parayı vermeyeceğiz diyorlar. Bu parayı vermiyorlar ve mektebi de kapattılar. Hem de aleni bir surette o muallimler namaz kılmazsa, talebeler arkasında namaz kılmazsa, o tahsilden bu millet fayda görmez diye böylece karar verdiler.*"⁵¹ diyerek sıklıkla kapatılan okulların olduğunu dile getirerek buna karşı çıkmıştır.

Meclisin çözümlenmeye çalıştığı sorunlardan birisi de ordunun asker ihtiyacını karşılamak-

48 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.4, l.70, s.265-266-267-268.

49 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.6, l.104, s.79.

50 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.6, l.104, s.80.

51 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.4, l.78, s.541.

tir. Bu nedenle “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” çıkarılmış ve “İstiklal Mahkemeleri” kurularak bu soruna çare bulunmaya çalışılmıştır.⁵² İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey’den “—*Casusluk ve hıyaneti vataniye ve harbiye ile maznun eşhasa ait askerî divanı harplerden mevru evrakın iade edilip edilmeyeceğine dair Ankara istiklâl mahkemesi Riyaseti*”ne dair bir tezkere gelmiştir. “Reis — *Casusluk ve hıyaneti vataniye ve harbiye ile maznun eşhasa ait askerî divanı harplerden mevru evrakın iade edilip edilmeyeceğine dair bir numaralı Ankara istiklâl mahkemesinin tezkeresi okunacak, dinleyelim. Büyük Millet Meclisi Riyasetine gerek hıyaneti vataniye ve gerek casusluk cürümleri ile maznun birçok zevata ait evrak bazısı bidayet mahkemesinden bazısı askerî divanı harplerden, keza bazısı muhakeme edilmiş, fakat henüz hükme iktiran etmemiş, bazıları da henüz muhakemesine bile ibtidar (çabucak başlama) edilmemiş olduğu halde âdemi salâhiyet kararları ile mahkememiz tevdî edilmiştir. Gerçi bunlardan hıyaneti vataniye ile müntehim ve bidayet mahkemelerince derdesti rüyet bulunanları iade edilecek ise de casusluk ve hıyaneti vataniye ve harbiye ile maznun ve askerî divanı harplerden mevdu bulunan evrakın da iade edilip edilmeyeceğinde mahkememizce iştibah (şüphelenme) hâsıl olduğundan Meclisi Âlinin bu bapta kararının süratle işarı maruzdur. 11 Teşrinievvel 1336 Reis İhsan⁵³ Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey’in konuşmasının ardından, istiklal mahkemelerinin üye sayısının artırılması için bir öneri de Abdullah Efendi’den gelmiştir. Meclisin 28 Kasım 1920 tarihli toplantısında söz alarak;⁵⁴ “*Efendim, istiklâl mahkemeleri azasının dörde iblâğı için Adliye encümeni karar veriyor. Pek münasip ve pek doğrudur. Fakat Meclisin de nisabı ekseriyeti 86 olmasına nazaran arkadaşlarımızdan bir kısmını daha intihap edecek olursak her halde nisabı ekseriyete halel geleceği tabiidir.*”diyerek, İstiklal Mahkemelerinin üye sayısının dörde çıkarılması önerisinin çok doğru ve uygun olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Ancak bu dört üyenin de milletvekillerinden seçilmesi durumunda, oturumlarda görüşme yapmak için çoğunluğun sağlanamayacağı uyarısında da bulunmuştur. Bu durumu ortadan kaldırmak için nerede İstiklal mahkemesi varsa o bölgede izinli sayılan milletvekillerinin görev yapması olduğunu ifade etmiştir. Böylece hem meclis görüşmeleri hem de mahkemelerin görevlerinin aksamamış olacağını savunmuştur. Ancak Abdullah Efendi’nin bu önerisi mecliste kabul görmemiştir. Oturum başkanı dördüncü kişinin hastalık olasılığına karşı düşünüldüğünü belirterek görüşmelere son vermiştir.⁵⁶*

Abdullah Efendi, meclisin 1 Temmuz 1922 tarihli oturumda Elviye-i Selase’de yani Kars, Ardahan ve Batum’da vergilerin toplanma biçimine dair görüşmeleri esnasında yasa önerisine karşı çıkmıştır.⁵⁷ Söz alarak, “*Maliye Vekili Hasan Beyefendi burada Muvazene-i Maliye Encümeninde iddia ettiğim meselede ısrara başladılar. Hâlbuki Hasan Beyin burada imzaları da olduğu halde bunun zammına taraftar olmadıklarını iddia ediyor. Buna hayret ettim. İki encümen, Muvazene-i Maliye ve Kavanin-i Maliye encümenleri bir yerde içtima etmişler ve içtimaları neticesinde bize bir mazbata takdim ediyorlar. Esbab-ı mucibe meyânında şunu gösteriyorlar ki, oraların varidatı ile masarifatı tekabül etmediğinden dolayı bir misil daha ilâvesini temenni ediyorlar. Hâlbuki arkadaşlar düşününüz ki, yani Rus’un idaresinden çıkan bir yer ahalisine ve yüz lira veren bir adama diyeceksiniz ki, sen iki yüz lira vereceksin, niçin? Çünkü varidat ile masarifat tekabül etmiyor. Ben buna hayret ederim. Yani varidat ile masarifatın tekabül etmediğinden dolayı bir adamın vergisi yüz liradan iki*

52 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.143

53 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.5, I.85, s.11

54 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.168

55 Abdullah Efendi, “— Bendenizin içtihadına göre her nerede istiklâl mahkemeleri açılacak ise, mesela Eskişehir’de, orada mezun arkadaşlarımızdan zevatı kiram var. Sivas ‘ta da öyle. Şimdi bunlardan birisi hem memleketinde oturur, hem de mahkemeye devam eder. Bu zevata istihkak da verilmez. Mahkeme azalarının bu suretle dörde iblâğını bendeniz fikrimce münasip görüyorum.”demektedir. TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.5, I.85, s.11

56 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.168

57 İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, s.185

yüz liraya çıkarılır mı? Acaba bunun için bir tetkikat icra etmişler mi? Oraların muhasebecilerinden, memurlarından sormuşlar mı? Acaba bu adamlar bu parayı verebilecek mi? Encümenler böyle bir malûmat alabilmişler mi ki ve yüz lira veren bir adama iki yüz lira vereceksin, diyorlar?”⁵⁸ Bolu Milletvekili Nuri Bey’de Abdullah Efendiye, “Anadolu’da beş mislini kabul etmediniz mi?” demesine cevaben Abdullah Efendi, “— Müsaade buyurun Andolu’da beş mislini kabul ettiniz başka, siz de buraya gelir, onu söylersiniz. Benim mütalâam encümen burada demeli idi ki; «Evet buraları iki, üç sene oldu yahut dört sene oldu, bizim elimize geçti. Anadolu’da şöyle oluyor, böyle oluyor.» Fakat henüz Rus idaresinden çıkmış ve bizim idaremize geçmiş olan bir yerdeki ahaliye ikrah getirecek bir verginin konulmasına taraftar değilim. Encümen ancak yüzde on, yüzde yirmi yahut yüzde yirmi beş nispetinde bir şey göstermiş olsaydı belki akıl ve mantık dairesinde bir şey olurdu Yüzde yüz nispet katiyen doğru değildir ve böyle vergi verin demeye aklım ermez. Bu cihetleri lütfen izah etsinler. «Varidat masarifata tekabül etmedi» diye bu, esbabı mucibe olamaz.”⁵⁹ demiştir. Abdullah Efendi’nin itirazına rağmen yasa değiştirilmeden kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi Abdullah Efendi, vergileri artırmanın ülkenin ekonomik alandaki sorunlarını çözmeye yardımcı olmayacağını bunun aksine bu durumun halk arasında hoşnutsuzluk yaratarak toplumsal sorunların ortaya çıkmasına sebep olacağını düşünmektedir.

Mecliste “İstilazedelere verilecek tohumluk hakkındaki kanun münasebetiyle” açılan oturymda da söz almıştır. Karahisar-ı sahip Mehmet Rüştü’nün uzun konuşmasının ardından söz alan Abdullah Efendi, “Bendeniz usule dair söyleyeceğim. Bu mesele için Maliye Vekâleti ile anlaşmak lâzımdır. Buradan havale vermek kâfi değildir. Bendeniz bugün İzmit’ten geliyorum. İzmit ahalişi aç. İzmit sancağına beş bin lira havale verilmiş.” diyerek konuşmasına devamlı, “— Muhterem arkadaşlarımızın beyan buyurdıkları gibi, ordunun elinde mevcut olan fazla hayvanatı da mübadele etmek, yani maliyeye devredip ahaliye vermek hususunu da düşündünüz mü? Ordunun elinde pek fazla hayvanat mevcuttur. Bendemiz İzmit’e gittim, gördüm. İlaşe de edemiyorlar. Bunları bir an evvel ahaliye tevzi etmek lâzımdır.”⁶⁰ fikrindedir. Abdullah Efendi, devletin fakir olan köylü halkına tohumluk ve çift hayvanı yardımı yapması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle de İzmit’i yakından takip edip bildiği için halkın açlık ve sefalet içinde olduğunu ifade etmektedir.

Ziraat Bankasının 1338 tarihli bütçe meselesi konuşulurken söz alan Abdullah Efendi, “— Ziraat bankalarının memlekette nakli nukud muamelesini yapmaları bence de gayet makul ve hatta elzemdir. Fakat be-şartı an ki Ziraat Bankası bu muameleyi diğer bankalardan ehven yapsın. Hâlbuki Ziraat Bankası bugün nakli nukud muamelesini her bankadan daha pahalıya yapıyor.”⁶¹ diyerek Bankanın fakir çiftçi bankası olmasından dolayı yapılan işlemlerden alınan paraların diğer bankalara oranla daha uygun yapması gerektiğini, oysa Ziraat Bankasının diğer banklara oranla işlemlerden alınan paranın daha çok olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine İktisat vekili Hasan Bey’de “Arkadaşların malumatına müracaat ederim.” diyerek konuyu tetkik edeceğini söylemiştir.

Meclis’ de “Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle” söz almış ancak usul konusunda fikrini beyan etmiştir. “— Efendim, bendeniz bütçe hakkında söyleyecek değilim. Yalnız usule dair söz aldım. Muvazene Encümeni arkadaşlarından üç, dört zatı Müdafaa-i Milliye’ye göndermişler, bunların vazifesi tetkikat icra etmektir. Yani gönderdikleri arkadaşlar tetkikat icra edecekleri tespit edecekleri meselenin encümenin heyeti umumiyesi de mevzuu bahis olma-

58 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.21, l.66, s.181 (1.7.1338)

59 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.21, l.66, s.181

60 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.24, l.137, s.484-485

61 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.21, l.67, s.221

sı lâzım gelirdi. Böyle olmadı. Bu katiyen doğru değildir. Mesele şimdi tavazzuh ediyor. Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi şöyle diyor, diğeri hayır öyle değil böyledir diyor. Mazbata Muharriri üç, beş, altı, yedi dokuz, on tane olursa neticede işin böyle olacağı zaruridir. Her halde bu meselenin Muvazene-i Maliye Encümenine gitmesi emri zaruridir⁶² diyerek, yapılan usul hatasını vurgulamıştır.

“Hiyanet-i vataniyeden on sene küreğe mahkûm Muhtar Yürükoğlu Mehmet hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasını münasebetiyle” Mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

“ — Efendiler, bendeniz Adliyeciyi değilim. Fakat diyebilirim ki böyle siyasi bir Meclisin mütemadiyen böyle ilamlar gürültü arasında gerek idamı, gerek sair hükmü tasdiki doğru değildir. İstirham ederim, bir muhakemede mahkeme heyeti müddei ile müdahaleyi ve şahitleri dinledikten sonra ayrıca bir müzakere odaları vardır. Oraya çekilirler. Oraya çekildikten sonra hükmü yazarlar. Rica ederim, istirham ederim, bunu Mahkeme-i Temyiz’e bırakalım. Böyle siyasi bir Meclisin böyle işlerle uğraşması katiyen doğru değildir. (Doğru sedaları) Bunu Heyeti Umumiye’nin vicdanına havale ediyorum.”⁶³ Görüldüğü gibi Abdullah Efendi, herhangi bir şahsın, yargısının mecliste yapılmasının doğru olmadığını söylemiştir. Bunun yerinin yargı olduğunu idam da dâhil herhangi bir ceza hükmünün mecliste görüşülmemesini, siyasi bir meclisin bu işlerle uğraşmasının doğru olmadığını savunmuştur.

Abdullah Efendi, “Sivil etibbanın ordudan terhis edilmelerine dair takrir münasebetiyle” de görüşlerini bildirmiştir. Kozan mebusu Dr. Fikri Bey’in verdiği takrirden ülkedeki birçok kaza, liva hatta vilâyetlerinin hekimsiz olduğu dile getirilmiştir. “ — Reis Bey, şimdi bu takrir Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerinin huzuriyle müzakere edilecek olursa uzun uzadıya müzakere edilir. Hâlbuki buna lüzum yok. Doktorları terhis edeceklerinde de şüphe yoktur. Bu doğrudan doğruya tasviben Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılsa hepsinden hayırlı olur.” diyerek, bu doktorların bir kısmının silâh altında bulunduğu ve bunların bir an evvel terhislerinin yapılmasının elzem olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

Mecliste uzun uzun tartışılan ve son derece önemli bir konu olan “Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun 15. maddesinin tadiline dair kanun lâyihası münasebetiyle” Abdullah Efendi de söz almıştır. 12 maddelik verilen bir “Lâyiha-i Kanuniye” ile yapılan değişiklikler açıklanmaktadır.⁶⁵ “ — Tedrisatı İptidaiye Vergilerini ve kendilerine ait olan paraları mahalline terk edecekler mi,

62 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.22, İ.81, s.16

63 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.27, İ.198, s.458 (24.02.1339)

64 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.9, s.116

65 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.12, s.21

MADDE 1. — Beş yüz haneden dun kasaba ve köylerde mevcut iptidai mektepleri maaş ve masarifinin yüzde otuz beşi, beş yüz haneden bin haneye kadar olan kasaba ve şehirlerde yüzde ellisi, daha büyük şehirlerde yüzde altmış beşi mezkûr köy, kasaba veya şehir halkı tarafından temin ve tesviye edilir. MADDE 2. — Yeniden açılacak iptidai mekteplerinin inşaat ve maaş ve masarifi de birinci maddedeki ahkâma tâbidir. MADDE 3. — Tekâlifin tarh ve tevziinde halk yedi dereceye tefrik olunur. Birinciden bir, ikincide iki-üçüncüden beş, dördüncüden yedi, beşinciden on, altıncıdan On beş, yedinciden yirmi lira alınır. Ancak halkın derecelere tefrik ve taksimi kendilerine ait borcu temin edecek bir surette olacaktır. MADDE 4. — Büyük servet ve ticarethane sahiplerinden fevkalâde olarak yüz liraya kadar Maarif Vergisi alınabilir. MADDE 5. — Resmî ve hususi müesseselerde çalışan bilumum memurîn ve müstahdeminin maaş ve tahsisatı fevkalâdelerinden veya ücreti maktualarından yüzde biri Maarif Vergisi olarak alınacaktır. MADDE 6. — İşbu yüzdeler resmî ve hususi müesseseler muhasebelerince her ay kat’ ve tevkif edilerek mahallî idare-i hususiyetlerine teslim edilir. MADDE 7. — Beş yüz haneden dun kasaba ve köylerde tevziat cetveli muallim de dâhil olduğu halde ihtiyar heyeti tarafından tanzim edilerek kaza maarif encümenine verilecektir. Bin beş yüz haneye kadar olan kasabalarda tevziat cetvellerini ihtiyar heyeti ve maarif encümeni yapacaklardır. Daha büyük şehirlerde işbu tevziat tedrisatı iptidaiye meclisleri tarafından yapılacaktır. Tevziat cetvellerini tanzim eden heyete mahalleri belediye, ticaret ve ziraat odaları azasından da ikişer aza

etmeyecekler mi? Maarif Vekilinden soruyorum.”⁶⁶ diyerek itiraz etmiştir. Pek çok vekilin söz alıp konuşmasından sonra da “— Mevzuu müzakere Tedrisatı iptidaiye Nizamnamesinin on beşinci maddesinin ilgası hakkında bir tekliftir. Bu madde ilga edilmekle beraber, Hakkı Hami Beyin ve sair arkadaşların söyledikleri gibi kanuna diğer bazı maddeler de ilâve edilmiştir. Yani Tedrisatı İptidaiye Vergisi namıyla ahaliden alınan para kalktıktan sonra, idadi mektepleri, Muvazene-i Umumiye’ye verilir. Maarif Vekili Beyefendiden rica ederim, bir memlekette Aşar Vergisi olarak on bin lira yirmi bin lira aldıktan sonra yüz haneli veyahut elli haneli bir köy bin, bin beş yüz lira Tedrisatı İptidaiye Vergisi mi versin istiyorlar? Bendeniz son teklifin maksat ve gayesini, elde mevcut teklifi kabul ettirmemek fikrine müstenit gibi görüyorum. Bu fikre kail oluyorum. Eğer Tedrisatı iptidaiye Kanununun on beşinci maddesi lâğvedildikten sonra varidat, masarifatına tekabül etmezse; aradaki farkı millet vermeye mecburdur. Verir ve zaten şimdiki kadar da vermemiş midir? Rica ederim şimdi asıl olan lâ-yihayı müzakere edelim. Diğer tekliflerin encümene gitmesi lâzımdır. Encümene gitmeden müzakere-leri katiyen doğru olamaz.”⁶⁷ diyerek alınan verginin çok fazla olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca konunun önce Encümen de görüşülmesi gerektiğini söylemiştir. Abdullah Efendi’nin sözlerinin ardından uzun müzakereler yapılmıştır. En sonunda Maarif Vekili İsmail Safa(Mersin) söz alarak, “— Efendim, ben vekâlete geldiğim günden beri bu kanunla meşgul olmuşumdur. Bu kanun, bir vakitler üç encümene müzakere edilmekte idi. Muvazene, Maarif ve Dâhiliye encümenlerinde. Bu müzakereyi Maarif ve Dâhiliye encümenlerinde uzun müddet takip ettim. Encümen bir kere içtima etti...”⁶⁸ diyerek uzun bir konuşma yapmıştır. Sonunda da bu kanunun bir an evvel çıkması gerektiğini ifade etmiştir. Uzun süren müzakerelerden sonra Abdullah Efendi’nin de savunduğu gibi encümene havalesi yapılan kanun oylama ile kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, Abdullah Hamdi Tezehir’de TBMM’de İzmit vekilleri arasında etkin bir rol oynamıştır. Meclis içi çalışmalarda yeni bir devlet inşa edilirken ülkeyi ilgilendiren konularda söz alarak ülke meselelerini çözmeye çalışmıştır. TBMM’nin Birinci döneminde vekillik yapan Abdullah Bey, milli mücadeleye katılan bir kişi olarak da meclis konuşmalarında bağımsızlık üzerinde önemle durduğu görülmektedir. Meclisin çalışmalarına baktığımızda birçok konu üzerinde genel olarak uzun tartışmalar yapıldıktan sonra kararlar alınmıştır. Ülke savaş içinde olmasına rağmen, ülkeyi ilgilendiren her bir konu üzerinde titizlikle durulduğu görülmektedir. Meclise genel olarak baktığımızda bütün vekillerin hassasiyet gösterdiği görülmekle birlikte, özellikle İzmit vekillerinin ve konumuz olan Abdullah Efendi’nin halkın faydasına olan işleri yapmak ve bu meyanda kararlar almak konusunda başı çektiği görülmektedir. Abdullah Efendi, Mecliste eğitim, askerlik, istiklal mahkemeleri, mali konular, vergi, ulaşım, mülki idare, tarım, siyasi meseleler ve çeşitli konularda söz alıp yapılan tartışmalara katıldığını görüyoruz. Abdullah Efendi’nin bir diğer özelliği de ulusal bağımsızlık savaşı verilirken Mecliste tartışılmadan ve karar alınmadan herhangi bir şeyin yapılmamasını savunması olmuştur. Gerçekten de Meclisin genel atmosferine baktığımızda halkın çıkarlarını ön plana alan ve onların lehinde ve yararına olan kararların alındığını görüyoruz. Bunlar yapılırken de özellikle İzmit vekillerinin, özelden de Abdullah Efendi’nin büyük bir çabayla halkın faydasına olan kararların alınmasında gayretle çalıştığını görüyoruz.

İştirak edeceklerdir. MADDE 8. — İşbu tevziat cetvelleri halkın malûmu olmak üzere köy, kasaba ve şehirlerde münasip mahallere il sak ve ilân edilecektir. İtiraz etmek isteyenler on beş gün zarfında mahallî meclisi idarelerine müracaat edebilirler. MADDE 9. — Bu vergiyi tahsil için idare-i hususiyeler ayrıca tahsildarlar dahi istihdam edebileceklerdir. MADDE 10. — İşbu kanuna muhalif olan Tedrisatı İptidaiye Kanunu, muvakkatinin on beşinci maddesi mülgadır. MADDE 11. — 1337 ve 1338 senelerinde tahakkuk ettirilen masarifi mecburinin kısmen veya tamamen tahsil ve tenkisi veyahut büsbütün affı ve ihmali idare-i hususiyetlerin salâhiyeti dâhilindedir. MADDE 12. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

66 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.12, s.217

67 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.12, s.219

68 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, C.28, İ.12, s.220

Birinci meclis ve daha sonraki Meclislerde seçilen vekillerin elbette çok büyük bir ekseriyeti ülke sorunlarını dile getirmişlerdir. Her vekil tabii ki bir bölgeden seçilmiş de olsa, öncelikle tüm halkın ortak vekilidir. Vekillerin de zaten ilk görevleri ulusal olmalarıdır. Ancak elbette bir kısım vekiller seçilmiş oldukları yöreleri daha iyi tanıdıkları için kendi bölgeleriyle ilgili sorunları dile getirmişlerdir. İzmit milletvekilleri de, İzmit'in ve halkının sorunlarını Meclis gündemine taşımışlardır. Abdullah Efendi'nin ise, "İzmit Mebusu Sırrı Beyin, Adapazarı'ndaki kereste fabrikası hakkındaki suali münasebetiyle" söz almasının dışında başka, İzmit ile ilgili bir konuda konuşması bulunmamaktadır.

Diyebiliriz ki, Abdullah Efendi (Tezehir), I.TBMM'de, ülkenin son derece zor koşullar altında bulunduğu bir süreçte, yukarıda ifade ettiğimiz birçok hayati sorunlara ilişkin konularda meclis içinde yasama çalışmalarında bulunmuştur. Bunun yanında savaş ortamında bulunan ülkenin bu durumu en az hasarla atlatabilmesi için büyük bir gayret sarf etmiştir. Meclis içindeki çalışmaları, aldığı söz verdiği öneriler ve tartışmalara yaptığı katkılarla ülkenin bağımsız, güçlü ve demokratik bir şekilde evrilmesine katkısı olmuş bir vekil olarak karşımıza çıkmıştır. Bu açıdan baktığımızda Abdullah Efendi de Türk siyasi tarihi açısından önemli bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan 1293=1877 Zabıt Ceridesi, Devre:1, C. 1, İçtima:1*, Vakit Gazete- Matbaa İstanbul 1939.

İzmit Milletvekilleri, 1920-1927, haz. Esmâ Torun, Sıdika Cebeci, Vasfi Korkmaz, Emin Çaycı, Kocaeli Üniversitesi, Fen-edebiyat Fak. Tarih Böl. ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Böl., Kocaeli 2006.

Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin, 2000.

Selda Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Anayasal Sisteme Geçişi", *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 50.Yılına Armağan*, Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2012.

Türk Parlamento Tarihi, *Milli Mücadele ve TBMM (1919-1923)*, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, Ciltler: 2-3-4-5-6-7-8-9-11-12-13-18-20-21-22-24-25-26-27-28.

EKLER

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ -- 1. Dönem			
1	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Umuru maarifin esbabı terakkisi hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri	4 78 541
2	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Besim Atalay Beyin izninde tecavüz eden müddete ait takrir münasebetiyle sözleri	4 70 266:268
3	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Casusluk ve hıyaneti vataniye ve harbiye ile maznun eşhasa ait askerî Divanı harplerden mevрут evrakın iade edilip edilmeyeceğine dair Ankara İstiklâl Mahkemesi tezkeresi münasebetiyle sözleri	5 81 12
4	Takrirler (önergeler)	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Ankara'da şehremaneti teşkil edilmesine dair.	5 84 86
5	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, darülmualiminlerin lağvına ve sultanilerin idadiye kalbine dair teklifi kanunisi ve Lâyiha ve Maarif Encümenleri mazbataları münasebetiyle sözleri	5 86 108
6	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Mahpus iken askere sevk edilen İskilipli Ali oğlu Mustafa ve rüfekasının afları icap edip etmeyeceğine dair Adliye Vekâleti tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle sözleri	5 87 129
7	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin, suiistimali meni ve suiistimal ile izhar edilen servetlerin istirdadı hakkında teklifi kanunisi ve Adliye ve Kavanin-i Maliye encümenleri mazbataları münasebetiyle sözleri	5 97 351
8	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İstiklâl Mahkemesi azasının dörde iblâğı hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri	6 104 80
9	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Müdafaa-i Milliye bütçesine üç milyon lira ilâvesine dair Kanun münasebetiyle sözleri	6 107 176:177
10	Takrirler (önergeler)	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İznik ahalisine muavenet edilmesine dair	7 123 55

11	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : 1336 senesi Müdafaa-i Milliye bütçesi ve o meyanda müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri münasebetiyle sözleri	8	147	137 141 152
12	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Tarik bedeli nakdîsi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri	8	152	281
13	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : 1336 senesi Defterihakanî bütçesi münasebetiyle sözleri	8	158	477 478
14	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Müdafaa-i Milliye Vekâleti 1337 senesi bütçesi münasebetiyle	9	15	310
15	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Gümrük Tarifisinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki Kanun münasebetiyle	9	16	355 362
16	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İşgal altındaki arazide Yunanlıların ika ettikleri mezalimin önüne geçmek için ne gibi tedbiri siyasiye ittihaz edildiğine dair sual münasebetiyle	9	16	368
17	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Anadolu ve Bağdad Demiryolları Nakliyat Tarifisinin altı misline iblâğına dair Kanun münasebetiyle	9	18	436
18	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi ve takrir münasebetiyle	11	41	29
19	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Garp Cephesinde bilfiil harekâtı askeriye sahası olan mevkiilere münhasır olmak üzere aşarın usulü cibayetine dair kanun lâyihası münasebetiyle	11	51	292
20	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İzmir Mebusu Doktor Mustafa Beyin mezuniyeti hakkındaki Divanı Riyaset kararı münasebetiyle	12	63	27
21	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Hiyaneti vataniyeden mahkûm Alabıykoğlu Ali hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasası münasebetiyle	12	65	71
22	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Tahriri tereke hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle	12	70	143:144

23	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Tuz Kanununun tadiline dair kanun lâyihası münasebetiyle	12	78	246
24	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Zabitan Saydiye Nizamnamesinin tadiline dair Kanun münasebetiyle	12	78	242:243
25	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Aşar mültezimlerinin taksit bedellerinin üç ay tecillerine dair kanun lâyihası	13	83	46
26	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İdare-i kura ve nevahi kanun lâyihası münasebetiyle	18	16	400:401
			20	49	228 231
			20	59	548
			25	144	53
			25	160	506
			26	164	94
			26	178	453
27	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Dâhiliye Vekâletinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle	18	18	456:457
			18	19	491
28	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : 1338 senesi ikinci Avans Kanunu münasebetiyle	19	38	504
29	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Samsun'da İdare-i Örfiye ilânına dair tezkere münasebetiyle	20	50	253
30	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : 1338 senesi Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi münasebetiyle	20	58	519 523 530
31	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Yunan mezalimi hakkında milletlere çekilen Protesto Notasına dair	20	59	561 562
32	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Posta ve Telgraf İdaresinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri	21	62	45:46
33	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Elviye-i Selâsede vergilerin sureti cibayetine dair kanun münasebetiyle	21	66	181:182 190
34	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Ziraat Bankasının 1338 senesi bütçesi münasebetiyle	21	67	221
			21	68	243

35	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Müddetleri hitam bulmakta olan Memurin Muhakemat Heyetiyle Encümenine yeniden âza intihab olunmasına dair Büyük Millet Meclisi Reis-i sanilîği tezkeresi ve intihap münasebetiyle	21	80	499
36	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle	22	81	16
37	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İstilâ zedelere tavizen verilecek tohumluk hakkındaki Kanun münasebetiyle	24	137	484:485
38	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Halife Abdülmecit Hazretlerine arzı biy'at etmek üzere gidecek olan heyet azasına ikişer yüz lira harcırah verilmesine dair Divanı Riyaset kararı münasebetiyle	25	142	27
39	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Yedinci Avans Kanunu münasebetiyle	25	156	381 385
40	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Müsakkafat Vergisi ve Aşar Resmiyle Gümrük Tarifesinin tadiline ve 15 Ağustos 1336 tarihli Kanunun ilgasına ve memaliki müstahlasla aşar muamelâtına ve aşar mültezimlerinden edayı deyn edenlerin emlâki merhune ve mütefevzıalarının iadesine ve Aşar Nizamnamesine ve vilâyetlerin hisse-i menafi ve tömbeki beyiye ve İstihlâk Resmine ve 9 Kânunuevvel 1338 tarihli Avans Kanununa bir madde ilâvesine dair Kanunu münasebetiyle	25	159	482 493:494
41	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İstanbul Avans Kanununa müzeyyel (ilave) Kanun münasebetiyle	26	172	288 289 291 294:295
42	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İzmit Mebusu Sırrı Beyin, Adapazarı'ndaki kereste fabrikası hakkındaki suali münasebetiyle	27	186	135
43	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Hıyaneti vataniyeden on sene küreğe mahkûm Muhtar Yürükoğlu Mehmet hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle	27	198	458
44	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFIZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : 1339 senesi Birinci Avans Kanunu münasebetiyle	27	201	511 517

45	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Düyunat-ı sabıkanın sureti tediyesine dair Kanun münasebetiyle	28	9	128:129
46	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Sivil etibbanın ordudan terhis edilmelerine dair takrir münasebetiyle	28	9	116
47	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Tedrisatı İptidaiye Kanununun 15. maddesinin tadiline dair kanun lâyihası münasebetiyle	28	12	216 219
48	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İntihabı Mebusan Kanununun Bazı mevaddını muadil Kanun münasebetiyle	28	17	333
49	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : İdare-i Vilâyet Kanunu ile Tedrisatı iptidaiye Kararnamesinin tadili münasebetiyle	28	19	398:399 406
50	Söz Alanlar	ABDULLAH EFENDİ (HAFİZ ABDULLAH TEZEMİR) (İZMİT (KOCAELİ)) : Vefat en beyu ferağ veya teminat suretiyle emvali gayrimenkulleri merhum olup tediye-i düyun edemeyen medyunların emlâk ve düyunu hakkındaki Kanun münasebetiyle	29	26	217

Unsu...ality: PCL

Refet BELE

İSTANBUL - 1881, Servet - Harp Akademisi - Fransızca, Almanca - Jandarma Genel Kumandanı - Os. M. M. 4 üncü Dönem İzmir - I inci Dönem İzmir, II (İstifa: 2.11.1926), V, VI, VII, VIII inci Dönem İstanbul Milletvekili - Dahiliye Umuru, Dahiliye, Millî Müdafaa Vekili - Bekâr.

Ölümü: 2.10.1963

Reşit Bey

I inci Dönem İzmir Milletvekili.

Ölümü: 22.8.1920

Tahsin Bey (UZER)

SELANİK - 1879, İbrahim - Mülkiye Terk - İdare - Kaymakam, Van, Erzurum, Şam, İzmir Valisi - Os. M. M. 4 üncü Dönem İzmir - I inci Dönem İzmir, II inci Dönem Ardahan (Ara Seçim), III ve V inci Dönem Erzurum (İstifa: 3.11.1935), IV üncü Dönem Konya Milletvekili - Evli, 4 Çocuk.

Ölümü: 3.12.1939

Yunus Nadi ABALIOĞLU

FETHİYE - 1880, Halil - Hukuk - Fransızca - Hukuk, Ekonomi, Gazetecilik - Yeniğün Gazetesi Sahibi - Os. M. M. 2 ve 3 üncü Dönem Aydın, 4 üncü Dönem İzmir - I inci Dönem İzmir, II inci Dönem Mentеше, III, IV, V, VI ncı Dönem Muğla Milletvekili - Evli, 4 Çocuk.

Ölümü: 1945

Fuad Bey (CARIM)

HALEP - 1892, Raşit - Mülkiye - Fransızca, İtalyanca, Arapça - Diploması - İdare - Adapazarı Kaymakamı - I inci Dönem İzmit Milletvekili (Moskova Elçiliğine tayini nedeniyle istifa: 24.7.1922) - Bekâr.

Ölümü: 9.4.1972

Hafız Abdullah Efendi (TEZEMİR)

ADAPAZARI - 1871, Emir Ali - Medrese - Arapça, Farsça, Rusca - Müderris, Tüccar - Adapazarı Emniyet Bankası Müdürü - I inci Dönem İzmit Milletvekili - Evli, 7 Çocuk.

Ölümü: 17.11.1940

Halil İbrahim Efendi (GÜRSOY)

İZNİK - 1860, Ali - Rüştiye - Belediyecilik - Çiftçi - I inci Dönem İzmit Milletvekili - Evli, 2 Çocuk.

Ölümü: 19.7.1926

Hamdi Namık Bey (GÖR)

MANASTIR - 1884, İbrahim Hulusi - Mülkiye - Arnavutça, Bulgarca - İdare - Geyve Kaymakamı - I inci Dönem İzmit Milletvekili - Evli, 3 Çocuk.

**Sırrı Bey
* (Hüseyin Sırrı BELLİOĞLU)**

LEFKOŞA - 1876, Nuri - Kismen Mülkiye - Az Fransızca ve Rumca - İdare, İktisat - Amasya Mutasarrıfı, Tüccar - Os. M. M. 4 üncü Dönem İzmit - I inci Dönem İzmit, II, IV üncü Dönem Kocaeli Milletvekili - Evli, 2 Çocuk.

Ölümü: 28.9.1958

TEŞKİLAT-I MAHSUSA KOMİTACILIĞINDAN İZMİT MEBUSLUĞUNA: SAPANCALI HAKKI BEY

SEYDİ VAKKAS TOPRAK*

Giriş

İttihad ve Terakki üyesi ve *Teşkilat-ı Mahsusa* komitacılarından olan Sapançalı Hakkı Bey, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’de gelişen pek çok olayla birlikte anılan ancak hep arka planda kalmış olan bir şahsiyettir. Yakup Cemil, Atıf [Kamçıl], Kuşçubaşı Eşref, Cavit Bey, Kâzım Bey[Dirik], Kuşçubaşı Hacı Sami ve Eyüp Sabri gibi İttihatçı ve komitacılarla birlikte hareket etmiş, Türkiye tarihinde önemli olaylara adı karışmıştır. Mustafa Kemal ve Enver Paşa gibi önemli kişilerle dostluk kurmuştur. Birçok cephede savaşmış ve Yakup Cemil’le birlikte yargılanarak Kastamonu’ya sürgün edilmiştir. Bu çalışmada Sapançalı Hakkı Bey’in Osmanlı Devleti’nin son döneminde meydana gelen önemli olaylardaki rolleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki faaliyetleri ele alınmıştır.

SAPANCALI HAKKI BEY’İN AİLESİ VE KISA HAYAT HİKÂYESİ

Asker ve siyaset adamı olan Sapançalı Hakkı Bey’in kökeni Halepli bir Türkmen ailesine dayanmaktadır. Babası Haleplioglu Hacı Mehmed Ağa, annesi Şerife Hanım’dır. Ailesi göç ederek Sapanca’ya yerleşmiştir. Koyun ticareti ile uğraşan Mehmed Ağa dürüst ve namuslu biri olarak tanınmıştır. Hakkı Bey, 1882’de Sapanca’da dünyaya gelmiştir. Mehmed Ağa’nın vefatından sonra Şerife Hanım iki oğlu ve iki kızıyla birlikte İstanbul’a göç ederek Cihangir semtine yerleşmiştir. Çocuklarından Hakkı’yı Beşiktaş Askerî Rüştiyesine, Bakı’yi de Baytar Askerî Rüştiyesine göndermiştir. Askerî Rüştiyeden mezun olan Hakkı Bey, askerî idadîde okumak için Edirne’ye gitmiş, askerî idadîden sonra Harbiye Mektebine gitmek için tekrar İstanbul’a gelmiştir¹.

Sapançalı Hakkı Bey, Harbiye’den mezun olunca, 1 Eylül 1903 (Rumi 19 Ağustos 1319) tarihinde merkezi Selanik olan III. Ordu’ya teğmen olarak tayin edilmiştir. İlk görevi Selanik Redif Alayına bağlı Toyran Redif Taburundaydı. Bu görevi sırasında bölgede etkin olan İttihatçıların önde gelenleriyle tanışmış, onların vasıtasıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne girmiştir. Mesai arkadaşı Ömer Naci Bey onun Cemiyete girişine aracılık etmiştir². Bu sırada kışladaki görevi Selanik’ten İşkodra’ya nakledilmiştir. Yeni görev yerinde Kazım [Dirik] Bey’le birlikte İttihad ve Terakki’nin şubesini açmış ve cemiyete üye kaydetmeye başlamıştır. Siyasi faaliyetlerinin İstanbul’da duyulması üzerine hakkında yakalama kararı çıkınca Karadağ’a firar etmiş ve bir yıl kadar orada kalmıştır. II. Meşrutiyetin ilanına kadar burada kalmış, meşrutiyetle birlikte özgürlüğüne kavuşmuş ve Selanik’e gelmiştir. Bir müddet daha Selanik Redif Taburunda hizmet ettikten sonra askerlikten ayrılmıştır. Subaylıktan ayrıldıktan sonra Selanik’te, İttihad ve

* Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, seyditoprak@gmail.com

1 Galib Vardar, *İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler*, haz. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yay, İstanbul, 2003, s. 439-440.

2 Taner Aslan, “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, *Bilgi*, 47 (2008), s. 103-104.

Terakki'nin İşkodra Şubesi Kâtib-i Mesulu sıfatıyla Cemiyette çalışmıştır³.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihad ve Terakki'nin gizli örgütü olan *Teşkilat-ı Mahsusa* adına Trablusgarp, Balkanlar, İran, Suriye ve Filistin'de görev yapmıştır. Hakkı Bey, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ticarete de başlamış, savaş sırasında da faaliyetlerini devam ettirmiştir. Hatta Romanya ile dış ticaret yaparken adı bazı yolsuzluk ve casusluk faaliyetlerine de karışmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra siyasetle de ilgilenmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlerde aday olmuş ve İzmit mebusu seçilmiştir. Mütarekenin karışık siyasi ortamında bir müddet yurt dışında kalmışsa da zaferden sonra yurda dönmüştür. Cumhuriyet döneminde adı dönemin ilk siyasi yolsuzluk davasına karışmış, hapis ve memurluktan men cezalarına çarptırılmıştır. Sapançalı Hakkı Bey, 1937'de İstanbul'daki evinde vefat etmiştir⁴.

İTTİHAD VE TERAKKİ İLE TEŞKİLAT-I MAHSÛSA FEDAILİĞİ

Sapançalı Hakkı Bey, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İttihad ve Terakki içerisinde ismi ön palana çıkan faal üyelerden biridir. Birçok iç ve dış olayda etkin rol oynamıştır. Meşrutiyetle beraber, İttihad ve Terakki içerisinde, Enver Bey'in etrafında toplanmış bir grup gözü pek subay, teşkilatın hedefleri doğrultusunda siyasî ve gizli askerî faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Henüz adı konmamış olan bu fedai grubunu Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada *Teşkilat-ı Mahsusa* ismiyle tarih sahnesine çıkarmıştır. *Teşkilat-ı Mahsusa*, 5 Ağustos 1914 tarihinde, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bağlı olarak Süleyman Askerî Bey'in idaresi altında resmen kurulmuştur. Masrafları nezaretin örtülü ödeneğinden karşılanmıştır. Teşkilatta kimler yoktu ki: Sapançalı Hakkı, Kuşçubaşı Eşref ile kardeşi Selim Sami, Hüsrev Sami, Çerkez Reşit, İskeçeli Arif, Şehreminili Çerkez Sadık, Filibeli Halim Cavit, Kırkkiliseli Ali Rıza, İsmail Canbulat, Trabzonlu Rıza, Yüzbaşı İhsan, Hüsamettin [Ertürk], Ohrili Eyüp Sabri, İzmitli Mümtaz, Teğmen Atif [Kamçıl] ve Yakup Cemil gibi pek çok fedai ve silahşor Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almıştır⁵.

Selanik'teki ilk görevi sırasında İttihad ve Terakki'ye iştirak eden Sapançalı Hakkı Bey teşkilatın faal bir üyesi olarak çalışmıştır. Cemiyete eleman kazandırmak için de uğraşmıştır. Sonradan cemiyetin namlı silahşoru olan Yakup Cemil'in teşkilata katılması onun vesilesiyle olmuştur. Yakup Cemil, Rumeli'de eşkiya takibinde birlikte çalıştığı subay arkadaşı Sapançalı Hakkı Bey'in kendisini İttihad ve Terakki'ye katılması için ikna ettiğini ifade etmiştir. Selanik'te, Mithat Şükrü'nün evinde yapılan, cemiyete girişinin ilk adımı olan yemin törenine de iki arkadaş birlikte gitmiş, Sapançalı Hakkı Bey aday Yakup Cemil'e kefil olmuştur⁶.

Sapançalı Hakkı'nın da içinde bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa fedailerinin Meşrutiyetin ilanından sonraki ilk dış görevlerinden biri İran'a yönelik olmuştur. İran'da 1906'da ilan edilen meşrutiyet tatil edilince, daha önce İstanbul'da okudukları için Jön Türkleri tanıyan İran İnkılap

3 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyân, II, Mey Yay., İstanbul 1977, s. 170-171; Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 439-440; Soner Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2008, s. 298. Sapançalı Hakkı'nın bu ayrılığı askerlikten kesin bir kopuş değildir. Enver Bey'in emrinde, Cemiyetin amaçları doğrultusunda, gizli faaliyetlere devam etmiştir. Hakkı Bey, Babıalı Baskınından sonra kesin olarak askeriyeden ihraç edilmiştir.

4 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 440-443.

5 Philip Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, çev. Tansel Demirel, Araba Yay., İstanbul 1993, s. 47-49.

6 Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, s. 26-27; İlyas Kara, Teşkilat'ın Silahşoru Yakup Cemil, Kum Saati Yay., İstanbul 2005, s. 42-44.

Cemiyeti liderleri, eski arkadaşları olan ittihatçılardan yardım istemişlerdir. Amaçları meşrutiyeti yeniden ilan etmeye İran Şah'ını mecbur etmektir. İranlı meşrutiyetçilere yardım etmek için İstanbul'dan bir fedai grubu gönderilmiştir. Bu fedai grubu Yüzbaşı Halil Bey'in komutasında İzmitli Mümtaz, Sapançalı Hakkı, Mülazım Hilmi, Ömer Naci, Mustafa Necip, Mehmed Emin, Kuşçubaşı Eşref ve Selim Sami gibi silahşorlardan tertip edilmiştir. Tahminen 1909 yılının ilk aylarında, fedailer deniz yoluyla Trabzon'a, oradan Erzurum'a gitmişlerdir. Burada kendilerine katılanlarla büyüyen grup Van ve Doğubayazıt üzerinden İran'a giriş yapmıştır. Sınır boyundaki aşiretlerin desteğini almayı da ihmal etmeyen fedailer, Şah'a karşı mücadele eden Hay Kalesi'ndeki muhalif İranlılara yardımda bulunmuşlardır. Ancak bu sırada İstanbul'da 31 Mart Vakası gerçekleşmiş ve fedailer geri çağırılmıştır⁷.

Sapançalı Hakkı Bey, 1911'de İtalyanlara karşı direniş mücadelesi yürüten Libyalılara yardım için Trablusgarp'ta bulunmuştur⁸. Trablusgarp Savaşı çıkınca, İtalyan işgaline karşı yerli halkı teşkilatlandırma ve İtalyanlara karşı savaşıma görevi İttihatçı fedailere düşmüştür. Çünkü devlet İtalyan işgaline uğrayan Afrika'daki son toprağını kurtarmak için İtalya ile savaşıcak güce sahip değildi. Ancak Trablusgarp'tan da kolayca vazgeçemeyen hükümet, halkı işgalcilere karşı örgütlemek için gizlice gönüllü subaylar gönderme yolunu seçti. Mustafa Kemal, Ömer Naci, Yakup Cemil gibi subaylarla birlikte gönüllü olarak Trablusgarp'a giden fedailerin içinde Sapançalı Hakkı da bulunmaktaydı⁹.

Aslında Cemiyeti kontrolüne almak isteyen İttihad ve Terakki liderlerinden Talat Bey'in, savaş vesilesiyle Mustafa Kemal, Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil ve Ömer Naci gibi muhaliflerini Selanik'ten uzaklaştırdığını belirtenler de olmuştur. Gönüllüler Trablusgarp'a gitmek için bir Rus vapuruyla Kıbrıs üzerinden Mısır'a gitmişler, orada aynı yolun yolcusu olan Rauf Bey'le karşılaşmışlardır. Fedailer uzun ve meşakkatli bir çöl yolculuğuna çıkarken hastalanan Mustafa Kemal'i hastanede bırakmak zorunda kalmışlardır. Mısır'dan Bingazi'ye kadar olan bin altı yüz kilometrelik yolun Libya sınırına kadar olan kısmını trenle, geriye kalan bin kilometrelik kısmı da deve sırtında kat etmişlerdir¹⁰. Balkan Savaşlarının çıkışına kadar İtalyanlara karşı mücadeleye devam eden bu genç, cesur ve fedakâr subaylar, Trablusgarp'ın İtalyanlara terki üzerine eyaletten ayrılarak yeni görevlere gitmek üzere İstanbul'a gelmişlerdir¹¹.

Trablusgarp'taki İtalyan işgalinden itibaren İstanbul'da siyasi ortam Jön Türklerin aleyhine dönmeye başlamıştır. İttihad ve Terakki'yi iktidardan düşürmek için orduda, mecliste ve meclis dışında güçlü siyasî oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Muhalif mebuslar ile subaylardan oluşan ve *Halaskârân-ı Zabîtân* grubunun desteğini alan *Hürriyet ve İtilaf Fırkasını* seçimle bertaraf etmek için harekete geçen Jön Türklerin baskısıyla meclis feshedilmiştir¹². Bu gergin ortamda İttihatçılar iki gruba ayrılmıştır: Var güçlerini kullanarak seçimi kazanma hesapları yapan Talat Beyin başını çektiği grup¹³ ve seçime katılmamayı savunan Sapançalı Hakkı Bey'i

7 Kara, Teşkilat'ın Silahşoru..., s. 48-49; Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, s. 59-64.

8 Nevzat Köseoğlu, Şehit Enver Paşa, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 105, 165.

9 Fethî Tevetoğlu, Ömer Nâci, MEB Yay., İstanbul 1992, 151-156.

10 Kara, Teşkilat'ın Silahşoru..., s. 64-65.

11 Dinamo, Kutsal İsyan, s. 75-77; Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, s. 101-104.

12 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, IX, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 154-162.

13 Nitekim İttihatçılar iktidar gücünü kullanarak seçimleri büyük bir farkla kazanmışlardır. Ancak muhalefetin baskılarına dayanamamaları iktidarı Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kurduğu Büyük Kabine'ye bırakmak zorunda kalmışlardır. Seydi Vakkas Toprak, "Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği", The Journal of Academic Social Science Studies-International Journal of Social Science, 34 (Spring II 2015), s. 418-419.

destekleyen grup¹⁴. İttihatçıların ilk kez İstanbul'da topladığı ve açık olarak yaptığı bu kongre iki grubun kıyasıya çatışmasıyla geçmiştir. Seçime girme taraftarı olan Talat Bey ve arkadaşlarının karşısında seçime katılmayı reddeden Sapançalı Hakkı Bey ve arkadaşları kıyasıya mücadele etmişlerdir. Sapançalı Hakkı Bey'in, bu nazik ortamda hükümetin seçimden vaz geçmesi durumunda, İttihad ve Terakki'nin seçimi kabul etmeyerek ihtilal yapmaktan başka seçeneğinin bulunmadığını söylemesi üzerine kongre seçime girmeme kararı almıştır. Ancak araya girerek harareti bir konuşma yapan Talat Bey'in kararı tekrar müzakere ettirmesi ve toplantıya sonradan katılan üyelerin de oy kullanması üzerine, kongre kararını seçime girme şeklinde değiştirmiştir¹⁵.

Sapançalı Hakkı Bey, Balkan Savaşları sırasında Rumeli'de henüz adı konmamış olan Teşkilat-ı Mahsûsa fedaisi olarak silahlı eylemlerde bulunmuştur. Batı Trakya ve Makedonya'da görünüşte ticaretle uğraşmış, ancak gerçekte Teşkilat-ı Mahsûsa adına faaliyet göstermiştir¹⁶. Teşkilat-ı Mahsusa'nın komitacıları Sapançalı Hakkı, Kuşçubaşı Eşref, İzmitli Mümtaz, Binbaşı Hüsametdin, Hüsrev Sami, İskeçeli Arif ve Topçu İhsan çetelerin başında Batı Trakya halkını Bulgar, Sırp ve Yunan zulmüne karşı korumaya çalışmışlardır¹⁷.

BABIALİ BASKINI VE SONRASINDAKİ FAALİYETLERİ

Jön Türklerin iktidarı ele geçirdiği 1913'teki *Babialı Baskını*nda etkin rol alan fedailerden biri Sapançalı Hakkı'dır. Talat Bey'in hazırladığı plan çerçevesinde Emin Beşe'nin evinde toplanan komitacılar baskının plan ve hazırlıklarını tamamlamışlardır. 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Bey, bir kır atın üzerinde, beraberinde cemiyetin silahşorlarından Yakup Cemil, İzmitli Mümtaz, Sapançalı Hakkı ve Mustafa Necip olduğu halde, kırk elli kişilik bir fedai grubu ile İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinden çıkarak Babialı'ya hücum etmiştir. Talat Bey ve Mithat Şükrü'nün katılımıyla hükümet toplantısını basan grup, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile birkaç kişiyi öldürmüş ve iktidarı Jön Türkler adına ele geçirmiştir¹⁸. Baskın başarılıdıktan sonra Enver Bey, Sadrazam Kamil Paşa'dan aldığı istifa mektubunu sunmak üzere Şeyhülislam'ın otomobiliyle Dolmabahçe Sarayı'na doğru hareket etmiştir. Bu sürede Babialı'nın güvenliğini sağlama işini Talat Bey'le birlikte Sapançalı Hakkı üstlenmiştir¹⁹.

Babialı Baskını sonrasında, 3 Şubat 1913 tarihinde, Sapançalı Hakkı Bey ve komitacı arkadaşları Mehmed Nazım, Yakup Cemil, Hasan Tahsin, Hüseyin Rahmi ve Yusuf Musa ordudan resmen atılmışlardır²⁰. Sapançalı Hakkı Bey, orduyla ilişkisi kesildikten sonra parti işlerinden de ayrılarak serbest ticaretle uğraşmaya başlamıştır²¹. Ancak bu ayrılık onun için İttihatçılık düşüncesinden kesin bir uzaklaşma olmamıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında ticari

14 Cemiyetin fedailiğini yapmış olan Yakup Cemil ve Sapançalı Hakkı Bey gibi ordudan ayrılmış bazı subaylar zorla açtırdıkları meclisin eski devir adamları tarafından kapatılmasını hazmedemiyorlardı. Celâl Bayar, Ben De Yazdım, III, Sabah Kitapları Türkiye'den Yay., İstanbul 1997, s. 55.

15 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 98-109; Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1998, s. 291.

16 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, I, Mey Yay., İstanbul 1975, s. 233.

17 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, III, Mey Yay., İstanbul 1974, 194

18 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 146-161; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, I, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1979, s. 175-176; Hasan Babacan, Mehmed Talât Paşa 1874-1921, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, s. 77-80.

19 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 169-170.

20 Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, s. 145-146.

21 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 437.

faaliyetleri devam etmekle birlikte, Teşkilat-ı Mahsusa'nın diğer gözü pek fedailerıyla birlikte Sapançalı Hakkı'nın da çeşitli cephelerde faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Askerlikten ayrılmış olmasına rağmen siyasetle ilgisini kesmeyen Sapançalı Hakkı Bey, buhranlı zamanlarda komitacı arkadaşlarıyla tekrar sahneye çıkmaktan çekinmemiştir. Trablusgarp Savaşıyla birlikte İttihat ve Terakki içinde hizipleşmeler artmıştır. Enver Paşa'nın etrafında toplananlar olduğu gibi Talat Bey'in etrafında kümelenenler de olmuştur. Enver Bey'in yanında yer alan Sapançalı Hakkı Bey, Talat Bey'in partiyi ele geçirmesinden korkmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesi üzerine, Sadrazam tayin edilen Sait Halim Paşa hükümetine Talat Bey ve çevresindekilerin girmesini engellemek için İttihatçı fedailer harekete geçmişlerdir. Bu fedailerin başında yine Sapançalı Hakkı Bey yer almıştır. Cemiyetin kâtib-i mesulleri sıfatıyla Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil, Atıf [Kamçıl], Süleyman Askerî, Hüsrev Sami, İzmitli Mümtaz, Topçu İhsan ve Abdulkadir gibi fedailer toplanarak Talat Bey ve ekibini hükümete sokmama kararı almışlardır. Bu kararı İttihat ve Terakki'nin askerî kandanından üyeler de desteklemiştir. Nitekim Sapançalı Hakkı, İzmitli Mümtaz, Süleyman Askerî, Yakup Cemil ve Topçu İhsan; Talat Bey'e karşı olan itirazlarını Sait Halim Paşa ve Cemal Bey'e bizzat iletmışlerdir²². Daha sonra kararı İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi üyelerine ve Talat Bey'e de aktarmışlar, ancak Talat Bey'in kabineye girmesine engel olamamışlardır²³.

Birinci Balkan Savaşı sonucu Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını hazmedemeyen fedailer harekete geçmiştir. Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil, Topçu İhsan, Atıf, Hüsrev Sami ve Süleyman Askerî bir araya gelerek hükümeti askerî harekât yapmaya zorlamışlardır. 30 Haziran 1913'te, Çatalca'da orduya katılan fedailer askerlerin önünde ilerlemişlerdir. Enver Bey'in komutasında Keşan, İpsala, Uzunköprü ve Edirne'yi almayı başarmışlardır²⁴. Edirne'nin geri alınmasından sonra Enver Paşa'nın emriyle Batı Trakya'ya geçen fedailer gerilla taktiğiyle vuruşmaya devam etmişlerdir. Bu sırada *Batı Trakya Geçici Hükümeti* adında bir yönetim ilan edenler arasında Sapançalı Hakkı Bey de yer almıştır²⁵. Savaş bittikten sonra da Teşkilat-ı Mahsusa'nın fedaileri Enver Paşa'nın emriyle hoca ve tüccar gibi kisveler altında bölgede faaliyetlerine devam etmişlerdir. Meriç'in batısında ilerlemesine büyük devletlerin izin vermediği Türk ordusu geriye dönerken fedailer faaliyetlerine gizli olarak devam etmişlerdir. Makedonya'da İzmitli Mümtaz, Topçu İhsan, Sapançalı Hakkı ve Binbaşı Hüsametdin; Batı Trakya'da İskeçeli Arif; Arnavutluk'ta Ohrili Eyüp Sabri ve Hayrettin Bey bir müddet daha mücadeleye devam etmişlerdir²⁶. Süleyman Askerî'nin gözetimindeki fedailerin Batı Trakya'daki Türkleri Doğu Trakya ve Anadolu'ya yerleştirme çalışmaları devam etmiştir. Özellikle Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin lağvı ve Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Süleyman Askerî ile birlikte Hakkı Bey de muhacirlerin iskânıyla ilgilenmiştir²⁷. Ancak bu yerleştirme planını uygulamada başarı sağlanamamıştır²⁸.

22 Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, s. 359-360.

23 Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, s. 165-168.

24 Yalçın, Teşkilat'ın İki Silahşoru, s. 168-170.

25 Ahmet Efe, Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref, Bengi Yay., İstanbul 2007, s. 82-88; Yücel Yiğit, "I. Balkan Savaşı'na Yeni Yaklaşımlar: Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kökenleri", Turkish Studies, 10 (1), 2015, s. 833-834.

26 Yiğit, a.g.m., s. 835; Kara, Teşkilat'ın Silahşoru..., s. 106-110.

27 Osman Akandere ve Feridun Ata, "(Nemrut) Mustafa Paşa Divan-ı Harbi'nde Yargılanarak İdam Edilen Bir Kuşçubaşı Milliyeci: Dramalı Rıza Bey ve Millî Mücadele'deki Hizmetleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2003), s. 24.

28 Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 49.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ

Birinci Dünya Savaşına girilmesi üzerine Enver Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa'yı harekete geçirmiştir. Teşkilatın birçok mensubu değişik cephelere gönderilirken Sapançalı Hakkı, İzmitli Mümtaz'la birlikte Suriye'de görevlendirilmiştir²⁹. Almanya'nın safında savaşa katılan Osmanlı Devleti, Mısır üzerine yapılması planlanan Kanal Harekâtının hazırlıklarına hemen başlamıştır. Hazırlıkları yapmak üzere bizzat Enver Paşa tarafından İzmitli Mümtaz Bey'in komutasında bir Teşkilât-ı Mahsusa birliği güney cephesine gönderilmiştir. 1914 sonbaharında, Süleyman Askerî aracılığıyla İzmitli Mümtaz Bey'in Kudüs civarındaki çalışmalarına, eski mebuslardan Esat Şukayr ile birlikte Sapançalı Hakkı da katılmıştır³⁰. Sapançalı Hakkı ve İzmitli Mümtaz, Kanal Seferi sırasında Suriye'de Teşkilat-ı Mahsusa adına faaliyet gösteren iki etkili fedai olmuşlardır. Fedailer, Süveyş Kanalı üzerine yapılacak sefer için Suriye ve Filistin'deki aşiret reislerinin desteğini temin etmeye ve lojistiği sağlamaya çalışmışlardır. Sefer sırasında ve Sina çölünü geçerken ordunun ihtiyaç duyduğu deve ve deve sürücülerini de onlar temin etmişlerdir. Teşkilat-ı Mahsusa ajanları bunun için Padişahın verdiği hediyeler ve Halife adına yazılmış cihat çağrılılarıyla pek çok yeri gezerek destek sağlamaya çalışmışlardır. Bedevilerden ve Arap aşiretlerinden yarı askerî yardımcı kuvvet toplamaya gayret etmişlerdir. Topladıkları kuvvetleri Şam'da hareketli gerilla birlikleri olarak eğiterek savaşa hazırlamak da İzmitli Mümtaz Bey'in başındaki fedai birliğinin vazifesiydi. Aynı zamanda düzenli orduda hizmet edebilecek kabiliyette Arap ve Bedevi askerler kaydetmek de bu birliğin görevleri arasındaydı³¹.

Savaşın devam ettiği sırada Sapançalı Hakkı Bey'in ticari faaliyetleri de devam etmekteydi. Cephelelerdeki vazifelerinden fırsat buldukça İstanbul'daki işlerinin başına dönüyordu. Bir ara tamamen siyasetten uzaklaşmış işlerini geliştirmekle meşguldü. Galata'da (Karaköy'de) Denizcilik İşletmesinin bulunduğu binanın üst katında kiraladığı yazıhanesinde ticari faaliyetlerini devam ettiriyordu. Yine İttihatçı arkadaşlarının ziyaretlerini de yazıhanesinde kabul ediyordu. Tabi bu ziyaretlerden rahatsız olan İttihatçı hükümet, eski arkadaşlarını ve bilhassa Sapançalı Hakkı'yı gizli polisle izletmekten geri durmuyordu. Özellikle bu ziyaretlere gözü pek fedai Yakup Cemil'in iştirak etmesi Talat Bey ve Enver Paşa'yı ziyadesiyle tedirgin ediyordu. Takipten tedirgin olan Sapançalı Hakkı yazıhanesini yine Galata'da Selanik Bankası ve Asicorazione Generale Sigorta Şirketinin bulunduğu binaya taşımak zorunda kalmıştı³².

Çanakkale Savaşından sonra Mustafa Kemal, İstanbul'a gelmişti. Şehirde kaldığı sürede İttihad ve Terakkici eski arkadaşlarıyla Meserret ve Pera Palas gibi yerlerde görüşmeler yapıyordu. Bu arkadaşları o dönemin iktidarınca hoş karşılanmayan Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami gibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın fedaileriydi. Hükümet Mustafa Kemal'i Ruslarla savaşmak üzere Doğu Cephesi'ne, Bitlis-Muş yöresine gönderirken, yanına Sapançalı Hakkı'yı alarak hükümeti devirme hayalleri kuran Yakup Cemil'i bertaraf etme planları yapıyordu³³.

Sapançalı Hakkı Bey, işlerini takip etmek için bir ara yurt dışına çıkmış, uzun bir müddet Romanya'da Bükreş'te kalmıştır. Romanya'nın henüz savaşa girmemiş olduğu bu sürede Romanyalı bir tüccarla ortaklık kurmuştur. Hariciye Nezaretine buğday ve un satan gayrimüslim

29 Akandere ve Ata, "(Nemrut) Mustafa Paşa...", s. 28.

30 Vedat Kartalcık, "Asım'ın Sözvarlığı Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", I. Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yay., Burdur 2009, s. 826.

31 Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, s. 87.

32 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 449-451.

33 Dinamo, Kutsal İsyan, II, s. 161-165.

tüccarlarla rekabet etmek için Romanya'dan temin ettiği çeşitli temel gıda maddelerini daha ucuz fiyatla satmak üzere nezaretle anlaşmıştır. Un partilerinin bir kısmı teslim edilmiş, ancak devamı gelmemiştir. İttihatçıların içinde bulunan Sapançalı Hakkı Bey'in rakipleri, gizli olarak Bahattin Şakir'i Romanya'ya göndererek ticari anlaşmayı bozmayı başarmışlardır. Birden bire un sevkiyatı kesilince Enver Paşa ve hükümetin nazarında Sapançalı Hakkı'nın itibarı tehlikeye girmiştir. Bu arada durumu araştıran Sapançalı Hakkı'nın kardeşi Baki Bey, bu işte bir dolabın döndüğünü anlamış, Romanya'ya giderek durumu Osmanlı elçisi Safa Bey ve ağabeyine izah etmiştir. Bu sırada un tedarikçisi Romanyalı tüccar, elindeki unu İngilizlere satmışsa da Sapançalı Hakkı, kardeşinin yardımıyla aleyhinde dönen bu dolaptan kurtulmuştur³⁴.

YAKUP CEMİL'İN DARBE GİRİŞİMİ, MAHKEME VE SÜRGÜN

Bükreş'te bulunduğu sırada bazı Fransız ve İngiliz diplomatlarla yaptığı bazı görüşmeler İstanbul'a dönünce Sapançalı Hakkı Bey'in başına bela olmuştur. İtilaf Devletleri, Çanakkale Savaşının bitiminden sonra Almanya'yı yalnız bırakmak için Osmanlı Devleti ile barış yapma planları hazırlamışlardır. Fransız ve İngiliz diplomatlar, Sapançalı Hakkı'nın Enver Paşa ile olan dostluğundan yararlanmak istemişlerdir. Diplomatlar, Sapançalı Hakkı'nın tanıdığı bazı tüccar ve bankerleri kullanarak onunla görüşmüşler, ona aracılık teklif etmişlerdir. Siyasetle ilgisinin bulunmadığını, kendisinin sıradan bir tüccar olduğunu söyleyen Hakkı Bey, diplomatlara tekliflerini Osmanlı Devleti'nin Bükreş'teki elçisi Safa Beyefendi'ye sunmalarını tavsiye etmiştir. Ancak yurda döndükten sonra bu görüşmeleri dost sohbetlerinde bazı yakın arkadaşlarına söylemiştir. Bunlardan biri de, o sırada Enver Paşa'dan istediği yarbaylık rütbesini alamadığı için hükümeti devirmeye kalkışan Yakup Cemil'dir³⁵.

Enver Paşa ve Talat Bey'den intikam alma peşinde olan Yakup Cemil, İtilaf Devletleriyle barış yapılması gerektiğini her yerde söyleyerek hükümetin dikkatini üzerine çekmiştir. Hatta içinde Talat Bey'in de bulunduğu bazı önde gelen İttihatçılara bu görüşmelerden bahsederek Enver Paşa'nın nefretini kazanmıştır. Hükümeti devirme hazırlığı yapan Yakup Cemil, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in bir tertibiyle yakalanarak Bekirağa Bölüğü'ne konmuştur. Yakup Cemil'le birlikte ona destek veren bazı İttihatçılar da tutuklanmıştır. Vaziyetin vahametini fark eden Sapançalı Hakkı Bey, hiçbir şey olmamış gibi Avrupa'ya gitmek için yola çıkmıştır. Hollanda'ya gitmek için Sirkeci'den trene binmeye çalışırken, Talat Bey'in emriyle gönderilen sivil polisler tarafından yakalanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne konmuştur³⁶. Mahkeme sonucu Yakup Cemil idama mahkûm edilmiş ve Kâğıthane'de kurşuna dizilmiştir. Sapançalı Hakkı'ya ise Enver Paşa'nın araya girmesiyle sürgün cezası verilmiştir³⁷.

Yakup Cemil'in planına göre darbe başarılı olusaydı Sapançalı Hakkı önemli bir bakanlığa getirilecekti. Yine de eski dostu Enver Paşa araya girerek Hakkı Bey'i idamdan kurtarmıştır. Darbe girişiminden suçlu bulunmayan Hakkı Bey, mahkemede İngiliz esirlerinin yurt dışına çıkarılmasıyla da itham edilmiştir. İstanbul'da kalmasını tehlikeli bulan Talat Paşa ve etrafındakilerin isteği üzerine Hakkı Bey, arkadaşları Hüsrev Sami, İzmitli Mümtaz ve Nail Bey ile birlikte sürgün edilmiştir³⁸.

34 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 437, 441-443.

35 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 437-438, 441-450.

36 Dinamo, Kutsal İsyân, II, s. 180.

37 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler, s. 437-438, 441-450.

38 Ahmet Mehmetefendioğlu, "Sapançalı Hakkı'nın Kastamonu'dan Kaçması Olayı", Tarih ve Toplum, 114 (1993), s. 336.

Bu sürgün kararına Dâhiliye Nazırı Talat Bey, büyük bir önem atfetmiş, sürgünlerin bir önce gidecekleri yere ulaşması için süreçleri bizzat takip etmiştir. Dâhiliye Nazırının bilgisi dâhilinde Sapançalı Hakkı Bey, Hüsrev Sami ile birlikte, görevli memurlar ve yeteri kadar jandarmanın refakatinde, 1916 sonbaharında sürgün edildiği Kastamonu'ya gönderilmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, bizzat kendi imzasıyla 13 Ekim 1916 /30 Eylül 1332 tarihinde, Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'nin askerî lüzum üzerine Kastamonu'da ikamet için memur Ahmet Efendi gözetiminde sevk edildikleri bilgisini Eskişehir Mutasarrıflığına bildirmiştir³⁹. Kastamonu Valisi Atıf Bey, Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'nin vilayetlerine ulaştığını 14 Eylül 1916 tarihli telgrafla İstanbul'a bildirmiştir⁴⁰. Aynı zamanda yol güzergâhındaki Ankara Vilayetine de bir yazı göndererek sürgünlerin Kastamonu'ya güven içerisinde sevkî için yeterli miktarda memur ve jandarma görevlendirilmesini istemiştir⁴¹. Talat Bey aynı tarihli bir yazı ile de Kastamonu Vilayetini uyarmıştır. Kastamonu'ya sürgün edilen Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'nin fesat telkin etmelerine ve firar etmelerine meydan verilmemesini tavsiye etmiştir⁴².

Sapançalı Hakkı Bey, 1916 yılı sonu veya 1917 yılı başlarında sürgün yerinden firar etmiştir. 9 Ocak 1917 /27 Kanunievvel 1332 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Ankara vilayetine gönderilen Talat Bey imzalı telgraf, jandarma subayı kıyafetinde firar eden Hakkı Bey'in yakalanmasını emretmiştir⁴³. Hakkı Bey, kıyafet değiştirmiş olduğu halde Kastamonu Jandarma Okulunda hocalık yapan Düzcü Azmi Çavuş ile birlikte 19 Aralık 1916 tarihinde şehirden ayrılmıştır. Jandarma kılığında ve Ahmet takma adıyla Koçhisar ve Çankırı yoluyla Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da Hacı Bayram tekkesi şeyhi Şemseddin Efendi ve İttihad ve Terakki'nin kâtib-i mesullerinden Necati Bey'in evinde bir süre saklanmıştır. Sapançalı Hakkı'nın firar ettiği haberi üzerine hükümet, Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'i firariyi yakalamakla görevlendirmiştir. Tahkikat neticesinde Hakkı Bey, Azmi Çavuş ve Şemseddin Efendi ile birlikte yakalanmıştır. Ankara Polis Müdürlüğü'nün raporuna göre Hakkı Bey ifadesinde, mektup yazmak için geldiğini, firar etme niyetinin olmadığını, Kastamonu'da tazyik gördüğünü, Ankara'da kalmak veya başka bir yerde gitmek istediğini söylemiştir. Hakkı Bey, soruşturmadan sonra Kastamonu'ya gönderilmemiştir. Ankara'da iki polis ve iki jandarmaya teslim edilerek Konya'ya gönderilmiştir⁴⁴.

Sapançalı Hakkı Bey'in firarından sonra devlet olayı bütün yönleriyle tahkik ettirmiştir. Hakkı Bey'le ilgili bilgi toplamak üzere jandarma subayı İbrahim Efendi Çankırı'ya gönderildiği gibi, Çankırı'ya sürgün edilmiş olan Kasabın Fehmi de aynı amaçla serbest bırakılmıştır. Edinilen bilgiye göre Sapançalı Hakkı, firar etmek için Tirebolu'ya bir motorbot getirtmeye çalışmıştır. Bu amaçla İstanbul'daki kardeşi Baki Bey'e annesi vasıtasıyla gönderdiği mektupla haber yollamıştır. Bu bilgi üzerine Dâhiliye Nezareti, alınan tedbirlerin artırılması için 1 Eylül 1917 tarihinde Kastamonu'ya emir göndermiştir⁴⁵.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Sapançalı Hakkı Bey'i sürgün yerinde de rahat bırakmamıştır. Kastamonu Valisi Atıf Bey'e resmi telgraflar göndererek, suçlarını hatırlattığı Hakkı Bey'in suçlu olduğunu bildiren delillerle birlikte İstanbul'daki Divan-ı Harbe sevkini talep etmiştir. Talat Bey'in 6 Eylül 1917 tarihli telgrafına göre Hakkı Bey, darbeye kalkışan Yakup Cemil'in hocası

39 13 Ekim 1916 / 30 Eylül 1332 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 67/252.

40 14 Eylül 1916 / 1 Eylül 1332 / 16 Zilkade 1334 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 532/102.

41 13 Ekim 1916 / 30 Eylül 1332 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 67/262.

42 13 Ekim 1916 / 30 Eylül 1332 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 67/257.

43 9 Ocak 1917 / 27 Kanunievvel 1332 / 15 Rebiyülevvel 1335 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 71/204.

44 Ankara Valiliğinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 3 Ekim 1917 / 3 Teşrinievvel 1333 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 567/82.

45 1 Eylül 1917 / 1 Eylül 1333 / 14 Zilkade 1335 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 79-A/2.

ve suç ortağı olan Hakkı Bey, başarılı olamayacaklarını anlayınca kendini kurtarmak için hükümete haber vermiştir. Ayrıca hükümete taahhüt ettiği unları Romanya'da satarak memlekete ihanet etmiştir. Amaç ve düşüncesi vatan için zararlı ve İstanbul'da bulunması tehlikeli olan bu siyasi bir suçlu, sıkı gözetim ve denetim altında tutulması için Kastamonu'ya gönderilmiştir. Be sürgünün yöre halkı, polis ve memurları fikirleriyle zehirlememesi ve firar etmemesi için gerekli tedbirlerin alınması gereklidir. Yine Hakkı Bey'in firar etmek için İstanbul'a mektup gönderdiği, servetini Rusya gibi bir memlekete kaçtırmaya çalıştığı konusunda valiyi uyarmıştır. Tesbihçizade Ragıp'ın çetesiyle işbirliği yaptığı ve memurları halkı hükümet aleyhine kışkırttığını iddia ettiği Hakkı Bey'in derdest edilerek yargılanmak üzere Divan-ı Harbe gönderilmesini validen istemiştir. Ancak suçlayıcı deliller elde edemeyen vali Atıf Bey, Sapançalı Hakkı Bey'i yakalayamamıştır⁴⁶.

Sapançalı Hakkı Bey'in davası Ankara Divan-ı Harb-i Örfisinde görülürken hükümet davanın aşamalarını yakından takip etmiştir. Dâhiliye Nezareti, Sapançalı Hakkı ile birlikte firar olayı ile alakalı olarak yargılanan kişilerin durumunu takip etmiştir. Dâhiliye Nezareti müsteşarı, 30 Ağustos 1917 tarihli telgrafla Ankara Vilayetinden, Sapançalı Hakkı'nın yakalanmasında kolluk kuvvetlerine yardımcı olan Kastamonu Jandarma Mektebi Müdürü Yüzbaşı Kadri, kardeşi Ali ve Azmi Çavuş'un haklarında yapılan işlemlerin Nezarete bildirilmesini istemiştir⁴⁷.

Sapançalı Hakkı Bey, trenle Eskişehir'e götürülmüştür. Burada bir müddet bekledikten sonra aktarma yapılarak Konya treniyle yola devam edilmiştir⁴⁸. Bindikleri tren 6 Ekim 1917 / 6 Teşrinievvel 1333 tarihinde Konya'ya ulaşmıştır⁴⁹. Sapançalı Hakkı'nın Konya'ya teslim edildiği Ankara Valiliği tarafından 6 Ekim 1917 / 6 Teşrinievvel 1333 tarihinde telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir⁵⁰.

Nitekim Sapançalı Hakkı Bey, 1919'da yargılandığı Divan-ı Harb'de verdiği ifadesinde firar olayı sonrasında Konya'ya sürüldüğünü beyan etmiştir. Yeni sürgün yerinde de sürekli göz hapsinde tutulmuştur. Bu sırada bazı İngiliz esirlerinin kaçırılmasına aracılık ettiği gerekçeyle vatana ihanet suçlamasıyla hakkında Kastamonu'da tahkikat başlatılmıştır. Dört İngiliz esiri, Sapançalı Hakkı'nın Kastamonu'dan firarına yardım eden kişiler tarafından kaçırılmıştır. Kebapçı Mustafa, Hizmetçi Süleyman, Jandarmadan Hilmi Çavuş ve Ali Çavuş ile çeteci Musa ve Ragıp'ın girişimleriyle esirlerin kaçırılmasıyla ilgili yapılan tahkikatta Sapançalı Hakkı da şüpheli görülmüştür. Dururumu Dâhiliye Nezaretine bildiren Kastamonu Valiliği adı geçen kişilerle birlikte Sapançalı Hakkı'nın da Divan-ı Harb'de yargılanması için emir çıkarılmasını talep etmiştir⁵¹. Ancak mahkemenin görüleceği sırada İttihatçılar iktidarı terk etmek zorunda kalmışlar ve mahkeme görülmemiştir. Sapançalı Hakkı Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra sürgünden İstanbul'a dönmüştür⁵².

46 Eylül 1917 / 6 Eylül 1333 / 19 Zilkade 1335 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 79-A/42, 1-2.

47 30 Ağustos 1917 / 30 Ağustos 1333 / 15 Zilkade 1335 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 79/266.

48 Eskişehir'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Ekim 1917 / 5 Teşrinievvel 1333 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 567/101.

49 Konya'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Ekim 1917 / 6 Teşrinievvel 1333 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 567/113.

50 Ankara Valiliğinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 8 Ekim 1917 / 8 Teşrinievvel 1333 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 568/12.

51 16 Mayıs 1918 tarihli telgraf. BOA, DH, ŞFR, 584/50,1-5.

52 Mehmetefendioğlu, "Sapançalı Hakkı'nın...", s. 336-337.

MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ VE MEBUSLUĞU

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanması neticesi başlayan mütareke döneminde Sapançalı Hakkı eski arkadaşlarıyla memleketin mukadderatı üzerine kafa yormaya devam etmiştir. İtilaf Devletleri ve Sarayın baskıları karşısında Sadrazam Ahmed İzzet Paşa 9 Kasım 1918'de istifa etmek zorunda kalınca yeni hükümeti kurma görevi Tefvik Paşa'ya verilmiştir. İzzet Paşa, istifa ettiği sırada Yıldırım Orduları Grubunun dağıtılması neticesi İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal Paşa ile irtibat halindeydi. Bu sırada yeni hükümeti Tefvik Paşa'nın kurmasını hazmedemeyen İttihatçılar harekete geçmişlerdir. Bunlardan Yenibahçeli Şükrü, emrindeki hücum taburunu Nadırağa Çiftliğine yerleştirdikten sonra mebuslardan Hüseyin Kadri ve Sudi Bey'le Sapançalı Hakkı'nın Osmanbey'deki evinde buluşmuştur. Saraya baskı yaparak Ahmed İzzet Paşa'yı yeniden sadrazam yapma emelindeydiler. Ancak İzzet Paşa durumdan haberdar değildi. Sapançalı Hakkı, Saraya hücum arzusunda olan Yenibahçeli Şükrü'yü zor zapt ederek İzzet Paşa ile görüşmeye gitmiştir. İzzet Paşa'nın hükümet kurmayı kabul etmemesi ve Mustafa Kemal'in gelişini beklemenin iyi olacağını söylemesi üzerine grup Saraya baskın yapmaktan vaz geçmiştir. Baskın taraftarı olmayan Sapançalı Hakkı da böylece rahat bir nefes almıştır. İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, önce Ahmet İzzet Paşa, ardından Fethi Bey ve Yenibahçeli ile görüşükten sonra mütareke ortamında hükümet kurdurma düşüncesinin fayda getirmeyeceğine karar vermiştir⁵³.

Mütareke döneminde Anadolu'daki kuva-yı milliyet birliklerine İstanbul'dan silah kaçırlmasında Sapançalı Hakkı, Mithat Şükrü ve Kara Kemal gibi İttihatçılar etkili olmuşlardır. Bunlar Harbiye Nezaretinde görevli subaylar vasıtasıyla orduya ait silahlar ile toplanmış olan silahların depolandığı yerleri tespit etmişlerdir. Zamanı geldiğinde silahların Anadolu'ya geçirilmesinde hizmette bulunmuşlardır⁵⁴.

Mütareke döneminin Kuva-yı Milliyet aleyhtarı sadrazamı Damat Ferit Paşa, 4 Mart 1919'da iktidara geldikten sonra İttihatçıları tutuklamaya başlamıştır. Tutuklamaların temel gerekçesi savaş sırasında yaşandığı iddia edilen tehcir ve öldürme olaylarıydı. 10 Mart 1919'da eski Sadrazam Said Halim Paşa'nın da içinde bulunduğu eski nazır, mebus ve gazeteci yirmi iki kişi tutuklanmıştır⁵⁵. Tutuklananlar listesinde pek çok İttihatçı ile birlikte Sapançalı Hakkı da yer almıştır⁵⁶. Sapançalı Hakkı, bu sıralarda *İstiklâl Gazetesi*'ni çıkarmaktaydı⁵⁷. Tutuklamaların haksızlığına değinen *İstiklâl*, 11 Mart 1919 tarihli 79. sayısında, önceki gün tutuklanan zevatın isimlerini yayınlamıştır. Listede gazetenin imtiyaz sahibi Sapançalı Hakkı Bey'in yanı sıra eski mebuslardan Fazıl Berki Bey, Eski Sadrazam Said Halim Paşa, Ayan Başkâtibi Müştak Bey, Eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ve Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey gibi önde gelen zevatın isimleri yer almıştır⁵⁸. 27 Nisan-5 Temmuz 1919 tarihleri arasında yapılan yargılamalar sonucu suçlanan, içinde Sapançalı Hakkı'nın da bulunduğu sanıklar idam dâhil çeşitli cezalara

53 Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yay., İstanbul 1998, s. 135-141; 176182.

54 Sorgun, *Mütareke Dönemi...*, s. 208-208.

55 Ridvan Akın, "İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921)", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2014/1), s. 76-77.

56 Sorgun, *Mütareke Dönemi...*, s. 295.

57 Sapançalı Hakkı Bey, 22 Aralık 1918'den itibaren Halil Ekrem'le birlikte İstanbul'da *İstiklâl Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamıştır. Rauf Ahmed [Hotinli]'nin başyazarlığını yaptığı gazete 1919 yılı Ağustos ayı sonuna kadar yayın hayatını devam ettirmiştir. Geniş bilgi için bkz: Ersin Demirci, *İstiklâl Gazetesi İndekslemesi*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat 2012.

58 *İstiklâl Gazetesi*, 11 Mart 1919, Sayı 79, s. 1.

çarptırılmışlardır⁵⁹. Tutuklu bulunduğu sırada Rüşumat Müdürü M. Ali Bey, Sapançalı Hakkı'dan, serbest bırakılması karşılığında "bir hayır işine" 800 lira vermesini istemiştir⁶⁰.

Sapançalı Hakkı Bey, mütareke döneminde Askerîye ve Teşkilat-ı Mahsusa yıllarından arkadaşları olan Topçu İhsan ile birlikte ticarî faaliyetlerine devam etmiştir. Bir yandan ticaret yaparken, bir yandan da işgal altındaki İstanbul'da kurulmaya başlamış olan milli direniş örgütlerine destek olmaya çalışmıştır. İtilaf Devletlerinin baskısı altındaki başkentte siyasetten uzak durmayan Sapançalı Hakkı, Anadolu'da canlanan Milli Mücadele hareketini desteklemiştir. Politikaya aktif olarak katılmış, Osmanlı Mebusan Meclisi için 1919 sonbaharında yapılan seçimlerde mebus adayı olmuş ve İzmit'ten mebus olarak seçilmiştir⁶¹. Hakkı Bey'in mebusluğu Meclisin 26 Ocak 1920 tarihli toplantısında tasdik edilmiştir⁶². Mebusan Meclisi'nin IV. Döneminde seçilen Hakkı Bey, 12 Ocak -18 Mart 1920 tarihleri arasında mebus olarak görev yapmıştır⁶³.

Hakkı Bey'in İttihad ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa ve komitacılık faaliyetlerindeki faal rolünü mecliste göstermediği anlaşılmaktadır. Meclis zabıt cerideleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre Hakkı Bey Mebusan Meclisi'nde sadece bir kez söz almıştır. Buradaki konuşması Birinci Dünya Savaşında Ermenilerin tehciri ve bazı öldürme olayları (tehcir ve taktil) hakkında İzmit Mebusu Sırrı Bey'in verdiği bir soru önergesiyle ilgilidir. Sırrı Bey, tehcir ve öldürme olayları için Divan-ı Harb teşkilinin Kanun-i Esasî'ye aykırı olduğunu belirterek Adliye ve Harbiye Nazırlarının cevaplaması için Meclise bir önerge vermiştir. İşte Sapançalı Hakkı Bey'in Mebusan Meclisi'ndeki tek konuşması bu önergeyle ilgilidir⁶⁴. 12 Şubat 1920 tarihindeki oturumda Hakkı Bey, Divan-ı Harb için vilayetlerden şahitlerin İstanbul'a getirilmesi imkânı olmadığından, ilgililerin mahallindeki mahkemelerde yargılanmasının münasip olacağını belirterek önergeye destek vermiştir⁶⁵.

Mütareke dönemindeki baskılar, polis takibi ve tutuklamalar karşısında bunalan Sapançalı Hakkı da diğer İttihatçılar gibi yurt dışına gitmek zorunda kalmıştır. Kurtuluş Savaşının bitimine kadar dışarıda kalmış, zaferin kazanılmasından sonra yurda dönmüştür. Mustafa Kemal Paşanın iltifatlarına mazhar olmuşsa da resmi işlerden uzak durmuş, memuriyete girmemiştir⁶⁶.

CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Cumhuriyet döneminde ticaret hayatına devam eden Sapançalı Hakkı Bey, Yavuz Zırlısının tamiriyle ilgili bir yolsuzluk davasına adı karşınca, 1928'de, Divan-ı Âlî'de yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Dönemin Bahriye Vekili İhsan Bey vesilesiyle Sapançalı Hakkı'nın adı bu yolsuzluk olayına karışmıştır. Selanik'te III. Ordu'da görevliyken İttihad ve Terakki'ye katılmış olan Topçu İhsan Bey, 1919'da binbaşyken emekliye ayrıldıktan sonra İttihad ve Terakki'den

59 Recep Çelik, "Ermeni Katliamı İddiaları Çerçevesinde Mondros Mütarekesi Sonrası Kurulan Divan-ı Harpler ve Yapılan Yargılamalar, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 4 (2003), s. 39-40.

60 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, T. İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 301.

61 Taner Bilgin, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları", Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yay., Kocaeli, 2015, s. 1124.

62 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt I, Devre IV, s. 24.

63 İhsan Cüneş, Türk Parlamento Tarihi, II, TBMM Vakfı Yay, Ankara 1997, s. 69.

64 Selda Kaya Kılıç, "1908 Osmanlı Mebusan Meclisinde İzmit Mebusları ve Faaliyetleri", Uluslararası Gazi Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2016, s. 956.

65 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt I, Devre IV, s. 98-99.

66 Vardar, İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler, s. 443.

arkadaşı olan Sapançalı Hakkı ile birlikte İstanbul'da kibrit ve patates ticareti yapmıştır⁶⁷. İhsan Bey, aynı zamanda Anadolu'daki direniş hareketine destek vermiş, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya suikast iddiasıyla Divan-ı Harp tarafından idama mahkûm edilince de, Mart 1920'de, Anadolu'ya geçerek Kuva-yı Milliye'ye katılmıştır. Büyük Millet Meclisinde Cebelibereket Mebusu ve Milli Müdafaa Komisyonu üyesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında yer alan İhsan Bey, İş Bankasının kuruluşunda kurucu üye olarak yer almış, 1924 yılı sonunda da Bahriye Vekili olmuştur⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişine sebep olan Yavuz Zırhlısı (Goben) savaşta hasarlı çıkınca Mondros gereği silahları sökülerek İzmit'te bekletilmiştir. İhsan Bey, Bahriye Vekili olunduktan sonra Yavuz Zırhlısının tamiri için yabancı bir firma ile 1927'de sözleşme imzalamıştır. Zırhlının onarım işinde yolsuzluk ve rüşvetten şüphelenen Başbakan İsmet Paşa, Müdafaa-i Milliye ve Maliye vekillerinin uyarılarını da dikkate alarak konuyu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya aktarmıştır. Mevzuyu İhsan Bey'le görüşen Mustafa Kemal Paşa, yapılan savunmayı yeterli bulmuşsa da İsmet Paşa işin peşini bırakmamıştır. Rüşvet ve yolsuzlukla suçladığı İhsan Bey hakkında soruşturma açılarak Divan-ı Âlî'de yargılanması için Meclis'e önerge vermiştir. Mecliste verdiği nutukta Yavuz Zırhlısının tamir işinde İhsan Bey'in kanununa aykırı hareket ederek rüşvet aldığını belirtmiştir⁶⁹. Böylece genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasal yolsuzluk davasının yargıya intikalini sağlamıştır. Kurulan Meclis Araştırma Komisyonunun Bahriye Vekilini devleti zarara uğratmak ve rüşvet almaktan kusurlu bulması üzerine Meclis, İhsan Bey'i Divan-ı Âlî'ye sevk etmiştir⁷⁰.

Meclis'in kararı üzerine kurulan mahkeme 9 Şubat 1928 tarihinden itibaren sanıkları yargılamaya başlamış, dava sürecinde İhsan Bey ve Sapançalı Hakkı Bey tutuklanmıştır. Mahkeme İhsan Bey'i Yavuz Zırhlısının tamiriyle ilgili olarak ihaleye fesat karıştırmak, devleti zarara uğratmak, rüşvet almak ve arkadaşı Sapançalı Hakkı ile ortağı Koniçeli Nurettin'e menfaat sağlamakla suçlamıştır. Sanıklar kendilerini savunarak suçsuzluklarını beyan etmişlerdir. Sapançalı Hakkı Bey de ifadesinde şirket temsilcisi olarak devletin lehine görüş bildirmişti. Koniçeli Nurettin'in yanında çalışan Ekrem Hamdi ifadesinde, Sapançalı Hakkı'nın, Bahriye Vekiline verilmek üzere Paris'te şirketten büyük meblağda para aldığını iddia etmiştir. Hakkı Bey iddiaları reddetmişse de mahkemeye sunulan deliller şirketten para alındığını göstermiştir. Hakkı Bey de daha sonra bir miktar para aldığını kabul etmiştir. 16 Nisan 1928'de sona eren mahkeme İhsan Bey'le birlikte Sapançalı Hakkı Bey'i Yavuz Zırhlısının tamiri olayında menfaat sağladığı gerekçesiyle suçlu bularak bir yıl ağır hapis cezasına çarptırmıştır⁷¹.

67 M. Aydın Kocaman, Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa, Dokuz Eylül Üniversitesi ALTE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 17.

68 Ahmet Mehmetefendioğlu – Cemal Necip Gürel, "Yavuz – Havuz Davası", Tarih Okulu Dergisi, 7/19 (2014), s. 240-242.

69 İsmet Paşa'nın verdiği önerge, komisyon kurulması ve İhsan Bey'in Divan-ı Âlî'ye sevk sürecinde mecliste yaptığı konuşma metinleri için bkz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz (Haz.), Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, II, TBMM Yay., Ankara 2014, s. 102-120.

70 Mehmetefendioğlu-Gürel, "Yavuz – Havuz Davası", s. 244-248.

71 Mehmetefendioğlu-Gürel, "Yavuz – Havuz Davası", s. 249-256.

SONUÇ

İttihat ve Terakki'nin faal üyesi ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın namılı silahşoru olan Sapançalı Hakkı Bey, zamanla adı sanı unutulmuş şahıslardan biri haline gelmiştir. Oysa Hakkı Bey, Rumeli'deki ilk teşkilatlanma döneminde Cemiyetin propagandasını yapan ve cemiyete üye kazandıran etkin bir lideriydi. 1909'da İranlı meşrutiyetçilere yardım etmek için İran'a giden Hakkı Bey, Trablusgarp Savaşına Enver, Mustafa Kemal, Rauf ve Yakup Cemil gibi subaylarla giden gönüllülerle birlikte İtalyanlara karşı savaşmıştır. Balkan Savaşlarında Enver Bey'in emrinde Sırp, Bulgar ve Yunanlılara karşı çarpışmış, savaş sırasında cephe gerisinde kalarak Rumeli'nin Müslüman ahalisini zulümden kurtarmak için Doğu Trakya ve Anadolu'ya yerleştirmeye çalışmıştır.

1913'te Cemiyeti kesin olarak iktidara getiren Babıali Baskınında Enver Bey'in yanı başında yer alan Sapançalı Hakkı Bey, zamanla hükümeti korkutmaya başlamıştır. Cemiyet içerisindeki hizipleşmede Talat Bey'in karşısında yer alan muhaliflerin başını çekmiştir. Babıali Baskınından kısa bir süre sonra askerlikten ihraç edilince ticarete atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında iç ve dış ticaretle uğraşmaya devam etmiştir. Ancak görev verildiğinde Teşkilat-ı Mahsusa adına cepheye de gitmiştir. Kanal Seferi öncesi Enver Paşa'nın hazırlık için bölgeye gönderdiği İzmitli Mümtaz Bey'in komutasındaki fedailer arasında Hakkı Bey de yer almıştır. Suriye ve Filistin'de halkı Halifenin sancağı altında savaşmaya ikna etmeye çalışmış, bedevileri askere yazarak onları eğitmiş ve ordunun lojistiğini sağlamaya çalışmıştır.

1916'da İstanbul'da ticari faaliyetlerine devam ederken adı Yakup Cemil'in darbe girişimine karışınca tutuklanmıştır. Mahkemede darbeye destekten daha ziyade Romanya'da bulunduğu sırada İtilaf Devletleriyle tekli antlaşma yapma teşebbüsleriyle ilgili olarak sorgulanmış ve Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Kastamonu sürgününden firar etmiş ancak Ankara'da yakalanarak Konya'ya gönderilmiştir. Konya'da sürgün cezasını çekerken hakkında vatana ihanetten dava açılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve İttihatçıların iktidarı terkmesinden sonra sürgün ve ihanet davasından kurtularak İstanbul'a gelmiştir.

Mütareke döneminde ticari faaliyetlerini sürdürürken İstiklal gazetesini çıkarmış, Anadolu'daki kuva-yı millie taraftarı derneklere destek olmaya çalışmıştır. Savaş suçlarıyla ilgili olarak 1919'da yeniden tutuklanmıştır. Yine aynı yıl yapılan seçimlerde aday olmuş ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne İzmit mebusu olarak katılmıştır.

Yeni Türkiye devleti kurumsallaşmaya çalışırken Sapançalı Hakkı Bey de ticarete devam etmekteydi. Eski İttihatçı arkadaşı İhsan Bey'in Bahriye vekilliği sırasında Hakkı Bey'in adı cumhuriyet tarihinin ilk siyasi yolsuzluk davasına karışmıştır. Bahriye Vekâleti, meşhur Yavuz Zırhlısının tamir işini bir Fransız şirketine ihale etmiştir. Başbakan İsmet Paşa'nın savaş gemisinin ihale ve tamiri işinde yolsuzluk ve rüşvetten şüphelenmesi üzerine İhsan Bey hakkında TBMM'de kurulan komisyonun kararıyla Divan-ı Âlî kurulmuştur. Divan-ı Âlî'nin İhsan Bey'le birlikte yargıladığı şirket temsilcilerinden biri de Sapançalı Hakkı Bey olmuştur. Mahkemenin bir yıl ağır hapis ve memuriyetten men cezası verdiği Hakkı Bey 1937'de İstanbul'da vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ KAYNAKLARI

BOA, DH, ŞFR, 567/101.

BOA, DH, ŞFR, 567/113.

BOA, DH, ŞFR, 567/82.

BOA, DH, ŞFR, 568/12. .

BOA, DH, ŞFR, 584/50, 1-5.

BOA, DH, ŞFR, 67/252.

BOA, DH, ŞFR, 67/257.

BOA, DH, ŞFR, 67/262.

BOA, DH, ŞFR, 71/204.

BOA, DH, ŞFR, 79/266.

BOA, DH, ŞFR, 79-A/2.

BOA, DH, ŞFR, 79-A/42, 1-2.

DH, ŞFR, 532/102.

ARAŞTIRMA – İNCELEME ESERLER

Akandere, Osman - Ata, Feridun, "(Nemrut) Mustafa Paşa Divan-I Harbi'nde Yargılanarak İdam Edilen Bir Kuva-yı Milliyeci: Dramalı Rıza Bey Ve Millî Mücadele'deki Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2003), ss. 17-83.

Akın, Rıdvan, "İttihat Ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-I Harb-i Örfi'de Yargılanması Ve Malta Sürgünleri (1918-1921)", Doç. Dr. Melike Batur Yamaner'in Anısına Armağan I, *Ga-latasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2014/1), ss. 59-120.

Akşin, Sina, *Jön Türkler Ve İttihat Terakki*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1998.

Aslan, Taner, "İttihâd-I Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig*, 47 (2008), ss. 79-120.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, I, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1979.

Bayar, Celâl, *Ben De Yazdım*, III, Sabah Kitapları Türkiye'den Yay., İstanbul, 1997.

Bilgin, Taner, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2015, ss. 1115-1126.

Çelik, Recep, "Ermeni Katliamı İddiaları Çerçevesinde Mondros Mütarekesi Sonrası Kurulan Divan-ı Harpler ve Yapılan Yargılamalar, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4 (2003), ss. 27-42.

Demirci, Ersin, *İstiklâl Gazetesi İndekslemesi*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Yozgat, 2012.

Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyân*, I, II, III, Mey Yay., İstanbul, 1975, 1977, 1974.

Efe, Ahmet, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yay., İstanbul, 2007.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, Iı, Tbm Vakfı Yay, Ankara, 1997.

- İstiklâl Gazetesi, (1918-1919).
- Kara, İlyas, *Teşkilat'ın Silahşoru Yakup Cemil*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.
- Kartalcık, Vedat, "Asım'ın Sözvarlığı Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *I. Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yay., Burdur, 2009.
- Kılıç, Selda Kaya, "1908 Osmanlı Mebusan Meclisinde İzmir Mebusları ve Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-1*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2016, ss. 947-958.
- Kocaman, M. Aydın, *Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa*, Dokuz Eylül Üniversitesi AİLTE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.
- Köseoğlu, Nevzat, Şehit Enver Paşa, Ötüken Yay., İstanbul, 2008.
- Meclis-İ Mebusan Zabıt Ceridesi*, Cilt I, Devre IV.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet – Gürel, Cemal Necip, "Yavuz – Havuz Davası", *Tarih Okulu Dergisi*, 7/19 (2014), ss. 233-267.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, "Sapancalı Hakkı'nın Kastamonu'dan Kaçması Olayı", *Tarih ve Toplum*, 114 (Haziran 1993), ss. 335-339.
- Neziroğlu, İrfan-Yılmaz, Tuncer, (Haz.), *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, II, TBMM Yay., Ankara, 2014.
- Sorgun, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yay., İstanbul, 1998.
- Stoddard, Philip, *Teşkilât-ı Mahsusa*, (Çev: Tansel Demirel), Araba Yay., İstanbul, 1993.
- Tevetoğlu, Fethî, Ömer Nâci, Meb Yay., İstanbul, 1992.
- Toprak, Seydi Vakkas, "Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği", *The Journal Of Academic Social Science Studies-International Journal Of Social Science*, 34 (Spring II 2015), ss. 417-426.
- Vardar, Galib, *İttihâd Ve Terakki İçinde Dönenler*, haz. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003.
- Yalçın, Soner, *Teşkilat'ın İki Silahşoru*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2008.
- Yiğit, Yücel, "II. Balkan Savaşı'na Yeni Yaklaşımlar: Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kökenleri", *Turkish Studies*, 10/1 (2015), ss. 825-837.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, T. İş Bankası Yay., Ankara 1998.

EKLER

Sapançalı Hakkı Bey².

Sapançalı Hakkı Bey'in tutuklandığı haberini veren İstiklâl Gazetesi'nin 11 Mart 1919 tarihli 79. sayısının logosu.

MİLLİ MÜCADELE’DE GEBZE KAYMAKAMLARININ KAÇIRILMALARI OLAYI

HALUK SELVİ*

Giriş

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada 42 köyü bulunan Gebze Kazası, İstanbul Vilayeti Müsküdar Mutasarrıflığına bağlı bir idari birimdi. Tarih içinde bazen Bolu Eyaleti Kocaeli Sancağına bazen İstanbul Vilayetine bağlı olan bu kaza idari açıdan Beykoz, Kartal, Şile ve Adalar Kazaları ile birlikte şekillendirilmişti.¹ Nüfusun altıda birini gayrimüslimlerin ve özellikle de Rumların oluşturduğu Gebze Kazasında nüfus şöyle bir tarihi gelişme göstermiştir:²

Yıl	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Bulgar	Toplam
1845	7.465	1.850	-	-	-	9.315
1881/1882	15.822	3.125	8	1	3	19.958
1906	19.069	4.911	-	-	-	23.980
1914	26.220	5.856	47	21	-	32.144

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin genel nüfus hareketlerine paralel olarak gelişme gösteren Gebze’de Müslüman ve Rum nüfusunda azalmalar yaşanmış, 1918 yılında kazada yaklaşık 20.000 Müslüman nüfusa karşılık 2.500 Rum nüfusu kalmıştır. Savaş sırasında bu bölgeden başka alanlara sevk edilen Rumlar mütarekeden sonra eski yerlerine dönmeye başlamışlar, bu hareketlilik Gebze Kazasında savaş öncesi nüfus dengelerini geri eski haline getirmiştir.

Mondros Mütarekesinden sonra bütün ülkede olduğu gibi Gebze ve çevresinde de olağanüstü bir dönem başlamıştır. Gebze Kazası ve şehir merkezi İstanbul’u Anadolu’ya bağlayan önemli bir stratejik konumda olduğu için bu olağanüstü durum diğer bölgelere göre hem daha önce başlamış hem de kendisini daha şiddetli hissettirmiştir. Deniz yolu, tren yolu ve haberleşme imkânları bu bölgeyi cazibe merkezi yapıyordu. Gebze’nin Kuşçalı (Kutluca) Köyüne 1918’de bir telgrafhane açılmış, 1919’da da İstanbul ile rahat haberleşebilmek için Gebze tren istasyonuna, kaza merkezindeki önemli mevkilere Darıca, Mollafenari, Karayakuplu, Eskişehir, Balçık, Denizli, Tavşancıl gibi köylere telefon ve bir de hat çekilerek İstanbul yönünde görüşme yapılabilir olmuştur.³ Mütarekeden sonra İstanbul’da ve Anadolu’da kontrolü sağlamak ve İstanbul ile Anadolu arasındaki geçişi önlemek isteyen İngilizler Gebze’de üslenirken İstanbul’dan Anadolu’ya insan ve savaş gereçleri taşımak isteyen Kuva-yı milliyeciler de aynı şekilde Gebze’de hakim olmak istemişlerdir. Mütarekeden sonra Kuva-yı Milliye ve direniş taraftarlarının ilk örgütlendikleri bölge Gebze’dir diyebiliriz.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi, hselvi@sakarya.edu.tr

1 Gülfettin Çelik, Gebze (Sosyo-Kültürel Bir İnceleme), Gebze 2003, s. 14.

2 Kemal Karpat, Ottoman Population (1830-1914), Wisconsin, 1985, s. 162; 170; Gülfettin Çelik, Gebze (Sosyo-Kültürel Bir İnceleme), s. 116.

3 İsmail Sevinç, Gebze Tarih Ansiklopedisi, Kocaeli, 2005, s. 195.

GEBZE'DE KUVA-YI MİLLİYE NASIL KURULDU?

Gebze ve çevresinde Mondros Mütarekesinden sonra işgallere karşı ilk milli teşkilatı Karakol Cemiyeti'nin kurduğu anlaşılmaktadır. Kara Vasıf ve Kara Kemal gibi eski İttihatçıların kurduğu bu cemiyete daha sonra Yenibahçeli Şükrü ve daha birçok eski Teşkilat-ı Mahsusa üyesi de katılmıştı. İstanbul ile Anadolu arasında irtibat temini için Kocaeli mıntıkasında bir menzil teşkilatı kuran bu teşkilat, Kocaeli mıntıkası Kumandanlığına ve Kocaeli Menzil Kumandanlığına Yenibahçeli Şükrü Bey'i atamıştı. Kocaeli'ndeki Rum köylerinin Müslüman köylerine saldırımları, mezalim ve adam öldürmeleri üzerine Şükrü Bey, Endaht Mektebindeki cephane ve silahları, daha önce Teşkilat-ı Mahsusada çalışan çete kaptanlarına dağıtarak Venizelist Rumların daha ileri gitmesini engellemişti. Yenibahçeli Şükrü Bey maiyetinde birçok subay çalıştırmıştı. Bunlardan Kadıköy İnzibat Karakolunda görevli piyade Yüzbaşı Sipahi Dayı Mesud Bey ve Doktor Fahri Can Bey bölgede önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu kişiler, Anadolu'ya kaçırılacak subaylar işiyle de meşgul olmuşlardı.⁴

Sadık Baba, İstiklal Harbi'nde hemen hemen ilk Kuva-yı Milliyecilerden olmuş, Kocaeli mıntıkasında hassaten Rum çetelerinin imhasında mühim roller oynamıştı. Bunun dışında Doktor Fahri Necip (Fahri Can) bölgede milli teşkilat için önemli çalışmalar yapmıştı. Fahri Can mütareke ile ordudan terhis edilmiş ve sonra kendi teşebbüsü ile Gebze Hükümet Tabipliğine atanmasını sağlamıştır. Bu sırada Yeniköylü Rum çeteleri her gün bir köyü basıyor, bir Türkü öldürüyorlardı. Doktor Fahri Can hemen her gün bir cürm-ü meşhudun keşfine gidiyordu. Hükümet, hükümet konağı denilen binadan ibaret, jandarma ise adı var kendisi yok bir mahiyettedir. Vatanperver ve heyecanlı bir genç olan Doktor bu halden pek mustarıptı. Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nail Bey ile görüşerek, ona jandarma deposundaki silahları köylüye vermek, köy gençlerini silahlandırmak ve köylünün kendi kendisini müdafaa edebilmesini temin etmek gerektiğini söyledi. Bir İttihatçı olan yüzbaşı köylüyü imkân nispetinde silahlandırmıştı. Ancak Hürriyet ve İtilafçı olduğu bilinen Zeynel Abidin Hoca'nın adamı olan Kaymakam Nurettin ile birkaç avanesi durumu derhal İstanbul'a bildirdiler. İtilaf Devletleri adına Fransız Renedino adındaki bir jandarma yüzbaşı bu konuyu araştırmak üzere Gebze'ye gönderildi. Bu incelemeler İtilaf Devletlerine Gebze'de Kuva-yı Milliyecilerin teşkilatlandıklarını ve bu konuda hükümetin kesin tedbirler alması gerektiğini, bunun için jandarma sayısının artırılması gerektiğini gösterdi. Rumların yaptığı katliamı görmezden gelen İtilaf Devletleri işgalcileri bütün kabahati halkı bu Rum çetelerden korumak isteyen Kuva-yı Milliyecilere yüküyorlardı.⁵

Bütün bu engellemelere rağmen Doktor Fahri Can ile kumandan Nail Bey arasındaki çalışmalar sayesinde İzmir'in işgalinden önce Gebze'de gayri resmi ve isimsiz bir teşekkül kendi kendine kurulmuş oluyordu. Bu teşekkülde şu kişiler bulunuyorlardı: Doktor Fahri Can, Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nail, Eski Kaymakam Ferit, Hâkim Mithat, Müddeiumumi Nazım, Müftü Hüseyin ve Mal Müdürü Behram Beyler.

Gebze'de köylüyü imkân ve mevcut nispetinde silahlandırmak, Yeniköylü Rum eşkiyasının köylere baskın ve tecavüzlerini ancak bir dereceye kadar önlemiş bulunuyordu. Fakat Rum çeteleri yine mıntıkada hâkim bulunuyorlardı. O zamanlar Gebze'de hayvancılık iyi bir durumda idi. Pek çok koyun sürüleri vardı. Bunların ağılları muhtelif yerlerde ve kırlarda bulunuyordu. Hayvancılıkla eşit oranda olarak yoğurtçuluk, yağcılık, kaşarcılık işleri de vardı ve

4 Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996, ss. 204-207.

5 Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Yayına Hazırlayanlar: Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Konya, 2011, 77-78.

muhtelif yerlerde yoğurthaneler, yağhaneler, kaşarhaneler bulunuyordu. Bütün bunlar Yeniköylülerin tecavüzlerine karşı açık ve müdafaasız bir halde bulunuyorlardı. Ayrıca bölgenin birçok yerlerindeki değirmenlerin sahipleri yerli Hıristiyanlardı, bunlar da Yeniköylü eşkiyanın casusu idiler. Bu şartlar altında mıntıkada seyyar, silahlı kuvvetlerle bu eşkiyalı kovalayıp sürmek gerekiyordu. Bunlardan başka yine Gebze mıntıkasında ayrı ayrı ve müstakil şekilde faaliyet gösteren Karaarslan ve Sarıarslan Çeteleri vardı. Bunlar adam öldürmüyorlar, aşırı soygunculuk yapmıyorlardı ama bunlar da eşkiya çeteleri idi ve bütün hayatları ve masrafları köylünün, bilhassa köy ağalarının sırtından çıkıyordu.

Gebze’deki jandarma kumandanı Nail ve Dr. Fahri Can, bu çeteleri kendi hesaplarına kazanmayı, bunların bütün faaliyetlerini Yeniköylüler üzerine yönlendirmeyi, bu şekilde dağlarda Yeniköylülere karşı hareket eden seyyar, silahlı müfrezelere sahip olmayı düşündüler ve harekete geçtiler. İlk temasta görüldü ki, eşkiya diye adlandırılan bu adamlar cesur, fedakâr ve vatanperver Türk çocuklarıdır. Bunlardan Karaaslan Rumeli’de Bulgar komitecilerine karşı silahlı çalışmış olduğu gibi Birinci Dünya Harbînin başında merhum Süleyman Askeri Bey’in kumandasında teşkil edilip Basra’ya gönderilen ve orada kahramanlıklar gösteren meşhur Osmançık Taburu’nda da vazife almış bir yiğit idi. Bu çeteler, milli teşkilatın emrine giriyorlar ve Yeniköylülere Gebze mıntıkasını dar ediyorlardı. Bu şekilde Gebze’de sabit ve seyyar iki silahlı kuvvet teşekkül etmiş bulunuyordu.

Aynı zamanda da menzil hattı kuruluyor, konak yerleri tespit ediliyor ve İstanbul’dan Anadolu’ya geçirilecek silah, cephan ve askeri malzemeyi koyacak depolar hazırlanıyordu. Yenibahçeli Şükrü Bey, işlerin süratle ve aksamadan yürüyebilmesi için mesai sahasını mıntıkalara ayırarak her mıntıkaya yetkili bir kumandan tayin etmenin gerekli olduğunu gördü. Umumi kumandası altında Kadıköy mıntıkasına Veysel Orhan, Gebze’ye Dayı Mesut (Gürbüz), Şile’ye Yusuf Ziya (Şahap), Kartal’a İhsan, Beykoz’a Murat (Korsan), Kefken’e İpsiz Recep’i kumandan atadı. Dr. Fahri Can, arkadaşlarla merkezi bir komite halinde Gebze’de çalışıyordu. Jandarma Kumandanı Nail Bey, Fevzi Paşa (Çakmak) kafilesiyle Anadolu’ya geçmiş yerine Şerafettin Bey isminde bir zat gelmişti. Yeni kumandan Üsküdar Mutasarrıfı Ziver’den şifre ile Fahri Can’la eski Kaymakam Ferit Bey’in hemen tutuklanarak İstanbul’a sevkleri hakkında bir emir aldı. Bu emirle kumandanın “Bu kadar jandarma ile bu işi yapmağa imkân yoktur. Çünkü hepsi onlara bağlıdır” şeklindeki cevabın bir suretini Fahri Can’a getirdi. Bir kaç gün sonra yine Ziver’den şöyle bir şifre geldi: “Yunus Ağa kumandasında doksan kişilik bir Kuva-yı İniibatiye müfrezesi derdesti sevkter. O zamana kadar firarlarına, meydan verilmemesi”.⁶ Ancak Kuva-yı Milliyecilerin yakalanması mümkün olmamıştır.

Bu dağınık kuvvetleri bir elden idare etmek ve bir kumanda altında toplamak gerekiyordu. Bunun için de ilk akla gelen adam Yahya Kaptan oldu. Yahya Kaptan çok cesur, iyi bir silahşor ve maiyeti üzerinde nüfuz ve itaat tesis edebilen bir adamdı. Yahya Kaptan’ın ayrı bir özelliği de bu gibi işlere yarayan insanları, iyi tanmasıydı. Osman Kaptan’ı da yanına aldı. Osman Kaptan’ı Maltepe Endaht Mektebine gönderdi. Osman Kaptan kumandan Yenibahçeli Şükrü Bey’i görerek silah ve cephan tedarik etti. İstanbul’daki gizli teşkilat Yahya Kaptan’ı Gebze mıntıkasındaki silahlı kuvvete kumandan tayin etti, karargâhını da Tavşancıl’da tesis ettirdi, jandarma telefonu koydurdu, Nail Bey vasıtasıyla bütün jandarma karakollarına Yahya Kaptan’a hürmet göstermelerini, emirlerine lakayt kalmamalarını tebliğ ettirdi. Böylece Yahya Kaptan bölgede önemli bir güç oldu, silah bulan veya bulamayan ve burada mutlaka

6 Yenibahçeli Şükrü Bey’in Hatıraları, s. 85, 99.

bulacağını uman ve düşmanla vuruşmak ihtiyacını duyan herkes Yahya Kaptan'ın emrine girdi. Güçlenen bu teşkilatın Menzil güzergâhımız, Üsküdar'da Özbekler Tekkesi, Merdivenköy; Kartal'da Samandıra, Kurnaköy; Gebze'de Ağren (aslında Akviran), Köseler, Tepeköy, Kırçalı'den Arifiye ve Lefke'ye ulaşıyordu.⁷

Yahya Kaptan 8 Ocak 1920'de öldürülünce bölgede olaylar karmaşık bir hale geldi. Kaymakamlar duruma hâkim olamadılar. Yahya Kaptan öldürülünce onun yerini Kara Arslan aldı. Kara Arslan gibi Ankara hesabına çalışan çeteciler Üsküdar'daki İngiliz cephanelerinden silah kaçırlırken Gebze'nin köylüleri de onlara yardımcı oldu. Üsküdar'dan kaçırılan silahlar çoğu zaman Demirciler-Çerkeşli güzergâhı kullanılarak Anadolu'ya kaçırılmıştır.

Gebze tren istasyonu ve Haydarpaşa-İzmit demiryolu 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinin 15. maddesi gereğince, "Bütün demiryolları İtilaf Devletleri tarafından kontrol altına alınacaktır" hükmünden dolayı belirli noktalarda İngiliz askeri birliklerinin işgali altındaydı. Ancak bu birlikler Gebze kasabasına ya da köylerine devriye kuvveti çıkarmıyorlardı. Gebze İstanbul Hükümeti'ne ve işgalci İtilaf Devletlerine karşı Ankara Hükümetine bağlı kurtarılmış bölge olmuştu. 17 Haziran 1920'de İngiliz Amiral De Rebeck, Lord Curzon'a bir mektup göndererek, "Mustafa Kemal'in askerleri Gebze'ye kadar geldi. Haydarpaşa ve Üsküdar'ı Kemalistlerin basmasından korkuyoruz" diyordu. Aslında bu kuvvetler Kara Arslan, Küçük Arslan gibi çetelerin de destek verdiği Gebze köylülerinin de içinde bulunduğu mahalli kuvvetlerdi. Ancak İngilizlerin gözü korkmuştu. Bu durumu fark eden İngilizler çareyi İzmit ve Diliskelesi'ne asker çıkartmakta buldular. 18-19 Temmuz 1920 gecesi Derince'ye yanaşan iki vapur İngilizlerin himayesinde binden fazla askerden oluşan bir Yunan kuvvetini peyderpey karaya çıkarmaya başladı. Bu bölgeyi gözetleyen Osmancık Taburu 24. Fırka'ya durumu bildirmiş ve Yıldırım Taburuna da bilgi verilmesini istemiştir. 20 Temmuz'da Gebze'ye çıkan bir süvari alayı Tavşancıl-Çerkeşli-Köseler köyleri istikametinde müsademe ederek ilerlemeye başlamıştır. Tavşancıl köyüne gelen İngilizler bazı kimseleri tutukladılar. Çerkeşli Köyü civarında yapılan bir müsademenin sonra Osmancık Taburu tamamen dağıldı ve tabur kumandanının yanında sadece 10 kişi kaldı.⁸

İngilizlerin Gebze yöresindeki ilk etkili eylemleri, İstanbul hükümetine baskı yaparak 8 Ocak 1920'de Tavşancıl köyünde Gebze Kuvayı Milliye Kumandanı Yahya Kaptan'ın şehit ettirilmesi olayıdır. İngilizler bir de İstanbul'dan Anadolu'ya bazı subayların kaçak olarak geçirilmesi ve bazı sevkiyatları sebebiyle 1920 yılının Mart ayı sonlarında Gebze ve Derince bölgesine 200 civarında asker çıkarıp bu kaçırları ve silah sevkiyatını önlemek istediler. Ancak bu konuda başarılı olamadılar.⁹ Darıca Rumları 8 Temmuz 1919'da İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat etmişler, İngilizler de 150 kişilik bir İngiliz askeri müfrezesini göndereceklerini bildirdiklerinden bunlar için Darıca Rum mektebinin hazırlandığı görülmüştür.¹⁰ 2 Temmuz 1920 günü Gebze kazasına bağlı Hereke ve Yarımcaya çıkarma yapan İngiliz birlikleri Yukarı Hereke ve Tavşancıl köylerine de gidip bazı köylüleri sorguya çekmişler, köylülerin silahlarını, av tüfeklerini toplamışlar, Kuvayı Milliye'e yardım etmemeleri konusunda onları uyarılmışlardır. İngiliz askeri birliklerinin Gebze kasabasına yaptıkları bir çıkartmayı o günleri yaşamış olan Gebzeli Çakal Süleyman (Süleyman Dinçer) anılarında şu şekilde anlatmıştır:

7 Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, 82-84, 139.

8 Adnan Sofuoğlu, Milli Mücadelede Kuzeybatı Anadolu, Ankara, 1994, s. 127.

9 İsmail Sevinç, Gebze Tarih Ansiklopedisi, s. 211.

10 BOA. DH. EUM. AYŞ. 15/30.

“İngiliz askerleri önce tren istasyonuna geldiler. Aslında Tuzlada kalırlardı. Gebze tren istasyonuna gelip gar binasında kalırlardı. İngiliz ordusu Hintli askerlerden oluşuyordu. Bunlarda Müslüman ve Mecusi olarak ikiye ayrılırdı. Tuzladaki barakalarda kalıyorlardı. Gebze İstasyon garında kalan İngiliz birlikleri Gebze’nin kaza merkezine girmek istiyorlardı. Ancak Türk çeteleri buna izin vermiyorlardı. Başlıca Türk çeteleri Kara Arslan ve Küçük Arslan’dı. İngiliz askerleriyle Türk çeteleri Gebze’de amansız bir savaşa girdiler. Ben o sırada on beş yaşlarındaydım. Çarpışma sırasında Avustralya kökenli bir İngiliz askeri öldü. Bundan on-on beş gün sonra İngiliz askerleri iyice acımasız oldular. Önce Beylikdağını topa tuttular. Mevsim yaz aylarıydı (1920 Ağustos ayı). Daha sonra Gaziler dağına geçtiler. Bu sefer de oradan topa tuttular. Bir anda mahşer geldi zannettik. Önceleri kasabayı top ateşine tutan İngiliz askerleri sonra Gebze’ye girdiler. Gebze Hükümet Konağını işgal ettiler, burada Gebze Mal Müdürü Behram Beyi şehit ettiler.”¹¹

Görüldüğü üzere İngiliz birliklerinin Gebze’yi kesin olarak işgali 1920 yılının 13 Temmuz’unda gerçekleştirilmiştir. 13 Temmuz 1920 günü İngiliz kuvvetleri, topçu ateşinden sonra Gebze’ye taarruz etmiş, Dil İskelesine çıkartma yapmış ve Gebze’yi işgal etmiştir. Gebze’yi savunan Osmanlı Taburu üstün İngiliz kuvvetlerinin taarruzu karşısında Gebze’yi boşaltarak on beş kilometre kuzeye çekilmiştir. Yöre 100 gün kadar İngilizlerin denetiminde kaldıktan sonra İngilizler bölgeyi Yunan askeri birliklerinin denetimine vermiştir. 26 Ekim 1920’de Dilovası’na Yunan askeri birlikleri çıkarma yapmış, Dil İskelesi’ndeki tren istasyonunda karargâh kuran birlik hem İzmit körfezini hem de çevre köyleri buradan denetlemiştir. Çerkeşli köyüne gelen Yunan askeri birlikleri köyü kuşatmışlar ve köy halkını sıkıştırarak zorla Yunan askerlerinden memnun olduklarına dair mazbata düzenlemelerini istemişlerdir. Yunanlılar işgallerinin ilk gününden başlayarak bölgeyi terk ettikleri güne kadar Gebze ve köylerinde Müslüman ahaliye yapmadıklarını bırakmamışlar, mallarını gasp ederek birçok masumu öldürmüşlerdi.¹²

GEBZE KAYMAKAMLARININ KAÇIRILMALARI OLAYI

Mütarekeden sonra İstanbul Hükümetleri Milli Mücadele boyunca mülki amirler aracılığı ile Anadolu’daki durumu kontrol etmeye çalışmışlardır. İşgallere karşı milli direniş kuvvetlendikçe Anadolu’daki durumu kontrol etmek İstanbul açısından güçleşmiştir. Özellikle Sivas Kongresinden sonra Anadolu’daki şehirlerin yönetimi Heyet-i Temsiliyenin kontrolüne geçmeye başlamıştır. 16 Mart 1920’de resmen işgal edildikten sonra İstanbul Anadolu’daki hakimiyetini tamamen kaybetmiştir diyebiliriz. Bu karmaşa içinde İstanbul’a yakın şehirlerle atanan mülki amirler nasıl hareket edeceklerini bilememişleridir. Bir yandan Ankara ve Kuva-yı Milliye’nin baskıları diğer yandan İtilaf Devletlerinin ve İstanbul Hükümetlerinin baskıları yerel yönetimleri ikilem içerisine düşürmüştür. Bu ikilem en çok İstanbul’a yakın bölgelerde hissedilmiştir. Gebze bu ikilemin en çok hissedildiği idari birim olmuştur. Resmen işgaline kadar bölgeye atanan kaymakamlar İstanbul Hükümetlerine tabi olmuşlar, işgalden sonra atanan kaymakamlar ise Kuva-yı Milliye’ye tabi olmuşlar, haliyle bu durum İngilizleri ve İstanbul Hükümetlerini çeşitli tedbirler alma yoluna itmiştir. İstanbul Hükümeti İttihatçı karşıtı olarak bildiği kişileri Gebze’ye kaymakam olarak atamaya çalışmıştır.

Bu sebeple İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefetten dolayı birçok sürgüne çarptırılarak savaştan sonra İstanbul’a dönen Ahmed Bedevi (Kuran) Bey, Avrupa’dan İstanbul’a gelişinden

¹¹ İsmail Sevinç, Gebze Tarih Ansiklopedisi, s. 215.

¹² Talat Yalazan, Türkiye’de Yunan Vaşet ve Soykırımı (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922), Ankara, 1994, ss. 117-118.

bir müddet sonra sınıf arkadaşlarından Maltepe Atış Mektebi subaylarından Yüzbaşı Filibeli Hulusi Beyle Anadolu'ya geçmeyi ve Yunanlılara karşı bir cephe kurmayı kararlaştırmıştı. Hulusi Bey, Ferid Paşa hükümeti kendisini tevkif etmek istediği için İstanbul'dan kaçmış ve İzmit civarında dolaşan Dayı Mesud Bey gurubuna katılmıştı. Bu sırada amacı, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele taraftarı subaylara yardımcı olmak olan Ahmed Bedevi Bey aradığı fırsatı buldu, Damad Ferit Paşa kabinesinde Dahiliye Vekili olan Ahmet Reşid Bey tarafından 22 Mayıs 1920'de Gebze kaymakamı olarak atandı.¹³

Ahmed Bedevi Bey kaymakam olarak, Gebze'ye geldiğinde durumu incelemiş, kaza dahilinde yaptığı bir inceleme gezisinde de icap eden hazırlıkları yapmış ve Dayı Mesud Bey grubuyla temasa geçmişti. Aslında Dayı Mesud, Ahmed Bedevi'nin Harp Okulundan sınıf arkadaşı ve eskiden beri tanıdığı bir dostuydu. Kaymakam Ahmed Bey ile Dayı Mesud arasındaki haberleşmeyi Gebze kazasına bağlı Taşköprü nahiyesi jandarma kumandanı Beykozlu Arif Bey sağlayarak günlük olaylardan telefonuyla haber veriyordu. Arif Bey de Kaymakam Ahmed Bedevi Bey'in arkadaşlarındandı.¹⁴

Ahmed Bedevi Bey kaymakamlık görevine başladığı sırada Gebze mıntıkası çok nazik bir durumda bulunuyordu. Metruk bir hale gelen kıta efradı, özellikle asker firarileri Anadolu'da türlü türlü yoksuzluklara sebep oldukları gibi terhis edilen bazı Rumlar da Üsküdar'a bağlı Küçük ve Büyük Bakkal köyleriyle Şile Yeniköyü havalisinde çete faaliyetine geçmişlerdi. Rum çetelerini Çakır Yorgi ve Karabacak gibi liderleri idare ediyordu. Bu çete mensupları Yunanlılar ve İngilizlerden aldıkları vesikalarla İstanbul içinde de serbest gezebiliyorlardı. Rum çetelerinin Türklere karşı reva gördüğü mezalimden ve İslam kadınlarına icra edilen tecavüzlerden müteessir olan bazı fedakârlar galeyana gelmiş, milli haysiyeti kurtarmak gayretine düşmüşlerdi. Durum o kadar feci bir şekil almıştı ki Çakır Yorgi çetesi birtakım masum Türkleri gelişi güzel ağaçlara astırıyor ve ırza tasallutu adeta vazife edinmiş bulunuyordu. Hatta bu Çakır Yorgi, Kartal Jandarma Kumandanı İzzet Beyi sebepsiz şehit ettiği halde en ufak bir sorguya bile maruz kalmamıştı. Bu Rum tecavüzlerini önlemek için Hasan Kardaşko, İnegöl'ün Mesudiye köyünden Nuri, Alemdarlı Tahir ve Reşadiye köyünden Osman'ın iştirakiyle bir Türk müdafaa grubu kurulmuş ve bu şekilde işlenen suçları ve yapılan kötülükleri önleme yoluna gidilmişti. Milli Alemdar Müfrezesi ismini alan bu Türk teşekkülü, Sultaniye Çiftliğinde kurdukları bir pusu ile ilk hamlede Rum çapulcularını temizlemiş ve bunu müteakip çete reislerinden Todori ve avenesi de Şile Yeniköprü'ye yaptıkları bir baskınla ortadan kaldırmıştı. Daha sonra ele geçirilen Karabacak da mahkeme neticesinde asılmıştı.¹⁵

Ahmed Bedevi Bey göreve başladıktan yaklaşık bir ay sonra Gebze'de bazı olağanüstü olaylar yaşanmıştır. İzmit'in Kuva-yı İnzibatiye tarafından boşaltılması üzerine Kuva-yı Milliyeye mensup olup Karamürsel, Yalova, Adapazarı ve Kandıra kazalarında toplanmış olan kuvvetlerin bir kısmı 14/15 Haziran tarihinde Gebze'yi ve 18/19 Haziran'da da Ömerli'yi basmışlardır. Bu kuvvetler Gebze kasabasını akşamdan kuşatarak sabaha karşı tutuklamalara başlamış ve ilk olarak Kaza Kaymakamı Ahmed Bedevi Bey ile Müftü Zeynelabidin, Jandarma Bölük Kumandanı Şerafeddin Efendileri hanelerinden aldirtarak Köseler Köyü'ne götürmüşlerdir. Yaklaşık 400 kişiden oluşan bu kuvvetlerin başında kumandan olarak polislikten tart edilmişken Karamürsel Kaymakamlığına tayin edilmiş olan Fuad Bey (nam-ı diğer Gülşen Fikri), kumandan

13 Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 2012, İş Bankası Yayınları, s. 785.

14 Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s. 786.

15 Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s. 787.

muavinliğinde Bursa mektep muallimlerinden Yüzbaşı Rıza Bey vardı. Maktul Yahya Kaptan avenesinden Üsküplü Kara Bekir, Çerkez Kazım, Denizli eşrafından Haşim, Büyük Kara Arslan ve Kaplan gibi çete reisleri de bu grup içindeydiler.

Bu kuvvetler tarafından kaçırılan Kaymakam Ahmed Bedevi Bey ile Müftü Zeynelabidin Efendi ahalinin iltiması ve istirahatı üzerine serbest bırakılmışlar ancak Yüzbaşı Şerafeddin Efendi Bursa’ya gönderilmiştir. Çeteciler daha sonra Darıca ile Hereke’ye birer heyet gönderip Darıca’dan on bin küsur lira talebinde buldukları gibi Hereke Fabrikasından elbise imali için bin beş yüz metre kumaş aldirtmışlardır. Bu heyetin vesika ile gezilmesi ve 1314 doğumluların (16 yaşında olanların) askeri hizmete alınmaları hakkında ilanlarda bulunduğu ve Hereke civarında bir iki ray kaldırarak İzmit’e trenin gitmesine mani olduğu görülmüştü. Üsküdar Mutasarrıflığı telgraf hatlarının kesik olması sebebiyle Gebze ve çevresinden malumat elde edemiyordu. Kazanın Diliskelesi, Yarımca, Aşağı Tavşancıl köylerinden Karamürsel ile Yalova taraflarına kayıklarla gidip geliniyordu. Bu gelişmeleri 20 Haziran 1920 tarihli bir telgrafla Dahiliye Nezaretine bildiren, Kuva-yı Milliye muhalifi Üsküdar Mutasarrıfı Gebze’deki olayların sebeplerini şu hatalara bağlıyordu:

“Gebze kazası öteden karışıklıklar içindeydi. Yahya Kaptan, Kara Arslan, Küçük Arslan çete reisleri Harbiye Nezaretinden Şevket Turgud, Mustafa Fevzi, Cevad, Küçük Cemal Paşalar tarafından himaye edilmektedir. Tabur Kumandanı Remzi Bey her zaman bunlarla temasta bulanarak şekavet ve cinayetlerini saklamaya ve ganimetlerini taksime çalışan hırsız ve cani güruhündandırlar. Yahya Kaptan’ın 9 Ocak 1920 tarihinde ölü olarak ele geçirilmesi livanın her tarafında sükûn ve asayişin gelmesini sağlamıştır. Bu olaydan sonra iki Arslan çete reisleri hemen aman eylemişler iken o zaman takip müfrezeleri kumandanı bulunan jandarma umum kumandan muavini Miralay Hilmi Bey aman dileyen eşkıyaları Harbiye Nazırı Küçük Cemal Paşa’dan Kara Arslan hakkında çekilen bir telgrafına istinat ve teşmil ile hepsini serbest bırakmış ve maalesef bugün Gebze’de aynı kuvvetten Kuvay-ı Milliye’nin istifadesine meydan vermiştir.

İkinci hata, merkez kazada vazife harici siyasetle uğraşan ve diğer işleri sebebiyle başka mahalle nakli defalarca arz olunan Kadı Midhat Efendi’nin henüz memuriyetinde bırakılmasıdır. Bu zatın kaymakam vekâletine geçirilerek bir ay görev yapması Gebze’de ahaliden Kuva-yı Milliye efrat kaydı ve bu iki Arslan çete reislerinin kazayı gelip geçilecek yer bulmalarıdır.

Üçüncüsü, mahalli takım kumandanı Mülazım Fettah Efendi ile eski vilayet makamı yaveri iken Paşabahçe Karakoluna naklettirilen Ali Rıza Efendilerin memuriyet mahallerinden acilen değiştirilmeleri tabur kumandanlığından tezkire ile talep edilmişken şimdiye kadar boşuna vakit geçirilmiştir. Fettah Efendi Kuva-yı Milliye’yi kazanın dört köşesinden istikbal etmeye mükâfaten kaymakam vekâletine atanmıştır.

Dördüncüsü, 28 Mayıs 1920 tarihinde Gebze’ye sevk edilmiş ve kaza kaymakamının emrine verilmiş olan kırk beş kişilik müfrezenin yakın bir köyde Arslan çetesine tesadüf beklenirken yakalanmasından sarf-ı nazar edilmedeki garabettir. Güya Kaymakam Ahmed Bedevi Bey çete reislerinin aman dileyenlerinden bahisle pek çok tazyik icra edilmemesini müfrezeye kumandanına tembih etmesi ve o da Arslan çetesine karşı müsamahada bulunmuş olduğu hakkında bir rivayet aldığı gibi Arslan’ın Yunus Efendi’ye gönderip Kaymakam Ahmed Bey’e iletilen bir mektup da münakaşa konusudur. Aslında kaza Kaymakamı Ahmed Bedevi Bey’in eşraftan bir

takım imzalı evrak ile yetinmesi ve Molla Fenari Nahiyesi Müdürü Nuri Bey tarafından verilen 26 Mayıs 1920 tarihli ve mühim ve mahrem işaretli 64 numaralı rapordan livaya hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Kısaca bu işlere sessiz kalmaktan ve böyle iş görmekten iki netice hâsıl olmuştur ki, biri Kuva-yı Milliye taraftarlarının Gebze'ye gelip birleşmeleri ve biri de Kaymakam Ahmed Bey'in eşrafın delalet ve şefaatiyle serbest bırakılmış olmasıdır.¹⁶

Bu sırada Ömerli'ye Kuva-yı Milliye kuvvetleri (İstanbul'a göre çapul takımı) bazı ihtiyaçlarını topladıktan sonra çekilmişler, İngiliz askeri de Dudullu, Kayışdağı ve Muhacirköy civarında tahkimat yaparak Tuzla'da Müslümanların evlerini kuşatıp tahribata başlamışlardı.¹⁷

Ahmed Bey'in Gebze Kaymakamı sıfatı ile Rum çetelerine karşı aldığı bazı tedbirler, özellikle Ferid Paşa hükümetine yardım temini için gönderilen Kuva-yı İnzibatiye bölüğünü geri çevirmesi, Kuva-yı Milliye birlikleri ile yakın teması ve kaçırıldıktan sonra halkın iltiması ile serbest bırakılması azline sebep oldu. 25 Ağustos 1920 tarihinde yayınlanan bir irade-i seniyye ile "Gebze Kazasının durumunun bu sıralarda önem kazanmasından dolayı Kaymakam Ahmed Bedevi Bey'in diğer münasip mahalle tayin olunmak üzere yerine birinci sınıf maaşla Giresun Kaymakamı Galib Bey'in tayini" kararlaştırıldı.¹⁸ Ahmed Bedevi Bey, azledilene kadar Kuva-yı Milliye'ye yardım etti, azline rağmen Gebze'ye olan ilgisini kesmedi, ona göre İstanbul'da milli kuvvetlere hizmeti memleket için daha faydalı buluyordu. Bu sırada Alemdar Müfrezesi de vazifelerini tamamladıktan sonra Gebze'nin Neşeleri ve Çal köyleri civarında Dayı Mesud ve Kara Arslan çetesiyle birleşmiş ve Kandıra'nın Salımanlı köyünde Anzavur kuvvetleriyle de müsademeye girişmişti.

Ahmed Bedevi Bey'in yerine atanan Ali Galib Bey de bölgede asayişi sağlayamadı. Gebze Kadısı ve Bidayet Mahkemesi Reisi tarafından Üsküdar Mutasarrıflığına 2 Mart 1921'de gönderilen bir raporda, Gebze Kaymakamı Ali Galib Bey'in, eski mal müdürünü öldürenler hakkında yapılan soruşturma evraklarını ve Tavşancıl köyü civarında yakalanan şüpheliler üzerlerinde çıkan evrakları ve beş bin lirayı Müdde-i Umumi İbrahim Bey ile gizli tuttukları, ait oldukları mahkemeye iletmedikleri, hataları sabit ve hakkındaki şikâyetlerin evrakları ilgili makamlara gönderilmiş olduğu müftü efendi tarafından beyan ve ifade edilmiştir deniliyordu. Kadı Efendi, Galib Bey'in liva encümenine muhalif olarak ve Gebze Encümeninin herhangi bir kararına dayanmadan keyfi, indî ve gayri kanuni muamelelerde bulunduğunu, hapis hane gardiyanı İhsan Efendi ile yeni müdürü olan kişiyi vazifelerine başlatmamış kendilerini mağdur etmiş ve hapis haneyi vilayet tarafından tasdik edilmemiş kişiler tarafından idare etmiş olduğunu, bu yüzden yeni müdür ile İhsan Efendi'nin mağdur olduklarını, bunların hemen işe başlatılarak ödenmemiş maaşlarının da ödenmesi gerektiğini 17 Şubat'taki yazı ile de bildirildiğini yazıyordu. Bu şikâyetleri sıralayan Kadı Efendi, Kaymakam Galib Bey hakkında da gereğinin yapılmasını istiyordu. Üsküdar Mutasarrıfı bu evrakları 5 Mart 1921'de Gebze'de bulunan Mülkiye Müfettişi Esad Efendi'ye gönderiyor, durumun araştırılmasını istiyordu.¹⁹

Ali Galib Bey ile ilgili en dikkat çekici konu 1921 yılı Mayıs ayı başında, önceki Kaymakam Ahmed Bedevi Bey gibi Kuva-yı Milliye tarafından kaçırılmasıdır. Küçük Arslan tarafından

16 BOA. DH. EUM. AYŞ. 42/12.

17 BOA. DH. EUM. AYŞ. 42/12.

18 BOA. İ. DUIT. 49/11. İrade-i Seniyyenin yayınlanması ile ilgili Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı şu şeklideydi: "Gebze Kaymakamı Ahmed Bedevi Bey'in yerine Giresun Kaymakam-ı sabıkı Ali Galib Bey'in tayini hususuna bilistizan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi sadır oldu." (BEO. 4650/348688).

19 BOA. DH. MB. HPS. M. 45/17.

kaçırılan kaymakam, Tepeviran yakınlarında Yelkentepé’de bir mağarada tutulduktan sonra serbest bırakılmıştı. Gebze’de kaymakamın muhalifleri bu kaçırma olayının düzmece bir olay olduğu iddiasını İngilizlere bildirmişler, onun İngilizler tarafından tutuklanarak İstanbul’a sevk edilmesine sebep olmuşlardı. Bu durum Osmanlı Hükümeti ile İngilizler arasında önemli bir kriz doğurmuştu.

Eşkiya tarafından hanesinden kaldırılmış olan Gebze Kaymakamı Ali Galip Bey’in serbest bırakıldığı Üsküdar Mutasarrıflığından bildirilmesi üzerine vakanın sebep ve meydana gelişi hakkında malumat ve izahat vermesi için Kaymakamın merkeze davet edilmesi İstanbul Valiliğinden bildirilmişti. Daha sonra Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden alınan telgrafa göre, Kaymakam bu davete icabetle İstanbul’a gelmek üzere istasyona indiği sırada İngiliz işgal kuvvetleri komutanı tarafından seyahati engellenerek, komutan tarafından bizzat sorgulandıktan sonra kendi hanesinde ve Osmanlı polis memurları tarafından muhafaza ve gözetim altına alınmış ise de bilahare istasyondaki İngilizler tarafından gözetim altına alınarak 11 Mayıs’ta karargâhta bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu muamelenin sebebi hakkında kazaca olan malumat Üsküdar Mutasarrıflığından kaymakamlık vekâletine sorulmuştur. Ancak kaymakamın Gebze’de memuriyetine devamı doğru olmayacağından zaruri olarak değiştirilmesi kararlaştırılmış ve gereğinin yapılması için işlemlere başlanmıştır. Bununla beraber eşkiya tarafından vazifesi başından alınarak sonradan serbest bırakılan bir memurun bilahare bu yüzden İngilizler tarafından tutuklanarak karargâha nakledilmesi Osmanlı Devleti makamlarına göre hiçbir suretle doğru değildi. Kaymakamın tahliyesinin temini için gerekli teşebbüslerde bulunulması gerektiği Dahiliye Nazır Vekili tarafından Sadarete gönderilen bir yazı ile istenmişti.²⁰

Gebze Kaymakam Vekili Ömer Lütfü Efendi 10 Mayıs 1921’de Üsküdar Mutasarrıflığının gelişmeler hakkındaki sorularına verdiği cevapta, Kaymakam Galip Bey’in İngilizler tarafından seyahatine engel olunması ve hanesinde nezaret altına alınılması ve sonra da karargâha sevki hakkındaki muameleden en ziyade haberdar ve alakadar olan kaza komiserliğinden, vilayetin emirnamesi aynen tebliğiyle, durum sorulmuş ve alınan cevapta, “Kaymakam Galip Bey’in İngilizler tarafından tevkif edilmesi ve sebep-i tevkifi mechulemiz bulunduğu” ibaresiyle yetinilmiştir. Oysa, Galip Bey’in hanesinde arama yapılmasında, İngilizler tarafından tutuklanmasında, Moda’ya sevk edilmesinde ve sorgulanmasında, İngiliz memurlar yanında sadece Kaza Komiseri bulunuyordu. Bu önemli olay hakkında komiserin hiçbir bilgisinin olmaması mümkün değildi. Ayrıca Kaymakam vekilinin haberi olmadan kaymakamın tutuklanması işi komiserliğe yazıldığında, İngiliz kumandanlığının yazılı emriyle ve Osmanlı polis memurlarıyla arama ve kontrol ettiğini söyleyen komiserin bu sefer malumatı olmadığını beyan etmesi dikkat çekici görülmüştür.²¹ İstanbul’da Ali Galip Bey’in tahliyesi teşebbüslerinde bulunulduğu sırada, 27 Mayıs 1921’de Gebze’de tutuklu bulunan Ali Galip Bey bir gece alıkonulduktan sonra Moda’ya sevk edilmişti.²²

Gebze’de bu karışıklıkların ve asayişsizliğin sebebini araştıran İngilizler jandarma ekibinin giderilmesi için teşebbüslerde bulunmuşlar ve bu sebeple 12 Mayıs 1921’de Üsküdar Mutasarrıfı İhsan Ata Bey ile üç subaylarını kazaya göndermişlerdi. Ali Galip Bey’in kaçırıldığı ve

20 BOA. DH. İ. UM. EK. 122/76, 2-1. 11 Mayıs 1921’de Dahiliye Nezareti Üsküdar Mutasarrıflığından, kaza merkezine dönen Gebze Kaymakamı Galip Bey’in tekrar vazifeye başlamasının mahzurlu olacağından İstanbul’a çağırılmasını istedi. (DH. KMS. 61-1/20). 23 Mayıs 1921’de Dahiliye Nezareti Sadarete müracaat ederek, İngilizler tarafından tutuklanan Gebze Kaymakamı Ali Galip Bey’in tahliyesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istedi. (BEO. 4683/351190)

21 BOA. DH. İ. UM. EK. 122/76, lef. 30.1.

22 BEO. 4683/351206.

şehre döndüğü günlerde Üsküdar Mutasarrıfı bizzat Gebze'ye gitti. Yanında livanın jandarma teşkilatına memur edilmiş olan Mecon (McCohen) Vitol ve Kaptan (Yüzbaşı) Patorel ve diğer bir İngiliz yüzbaşı da vardı. İngiliz subayları Gebze İngiliz askeri müfrezesi karargâhına gideceklerinden Üsküdar Mutasarrıfı kasabada hükümet konağında bir saat bulunmak imkânı buldu. Bu durumdan istifade ederek kaymakam vekili olan Gebze Mal Müdürü Ömer Lütfü Efendi ile ve daha bazı memurlarla görüştü. Bu görüşmelerde elde edilen bilgilere göre, kaymakamın eşkiya tarafından kaldırılmasının sebepleri herkese göre farklı farklıydı. Hatta bazı bilgiler hayal ürünü niteliğindediydi. Mutasarrıfı memnun eden bir nokta, kaymakamın eşkiya elinde bir saldırıya uğramamış olmasıydı.

Bu görüşmelerde Mal Müdürü Ömer Lütfü Efendi, Kaymakamın iyi niyete sahip ancak görüş ve düşüncelerinde isabetten mahrum bir zat olduğunu söylemiş, buna delil olarak da eşkiyanın tenkili hakkında almış olduğu tedbirlerden bahsetmişti. Mal Müdürüne göre, Kaymakam Ali Galib Bey jandarma kuvvetinin azlığını görünce el altından köylerin ihtiyar heyetlerini çağırıp her ne zaman eşkiya köylerine misafir olacak olursa yemeklerine zehir katmalarını tembih etmiş, hatta kaymakamın köylüye zehir dağıttığını söyleyenler bile varmış. Mutasarrıf bu isnatlara itimat etmemişti ancak Ali Galib Bey'in, eşkiyayı her ne suretle olursa olsun öldürüne nakdi mükâfat vaat ettiği her tarafta teyit ediliyordu. Mutasarrıfa göre Ali Galib Bey, bu suretle vazife ve salahiyeti dışına çıkmıştı.

Kaza Polis Komiseri Hüseyin Hüsnü Efendi ise, Mal Müdürünün söylediklerinin büsbütün aksini iddia etmiştir. Komiserin dayandığı delil şuydu: Bundan bir ay önce Yunanlılar tarafından işlenen mezalimin tahkiki için Yarımcı'ya iki polis gönderilmesi kaymakamlıktan emir olunmuş, komiser bu kuvvetin Rumlar ve Yunanlılar tarafından yolda saldırıya uğrayacağını iddia etmiş. Buna mukabil Kaymakam Galib Bey, makamında ve beş zat önünde polisin Arslan ve Kaplan Çetesi tarafından korunacağını söylemiş. Resmi ağızlardan bu derece zıt görüşlere muhatap olmak Üsküdar Mutasarrıfını hayrete düşürmüştür.

Bu mesele daha önce İngilizlere aksetmiş olacak ki kaymakamın kaldırılması hadisesinin bir hileden ibaret olması ihtimali galip bulunduğu İngilizler tarafından Mutasarrıfa söylenmişti. Her halde işin hakiki ciheti kaymakamın eşkiyayı zehirleyerek tenkil etmek istemesi şayiaya nazaran eşkiya kendisini kaldırmış ve ikinci şayiaya nazaran da korunması sağlanmıştı. Hatta Arslan'ın eşraftan birine göndererek polisin eline geçtiği komiser tarafından bildirilmiş mektubunda, kaymakamın fena adam olmadığını anlaşıldığı zikredilerek bu cihet ahali tarafından teyit edildiği halde kendisinin serbest bırakılacağı beyan edilmişti. Mutasarrıf böyle nazik bir zamanda Kaymakam Galib Bey'in Gebze'yi idare edecek zekâ ve görüşe sahip olmadığını daha önce de İstanbul Valiliğine bildirmişti.

Mutasarrıfın incelemelerine göre, Kaymakam Galib Bey Gebze Müdde-i Umumi Edhem Efendinin emellerine ve niyetlerine kapılmıştır, aldanmıştır. O derece ki kaymakamlığın önemli yazışmaları müdde-i umumi muavini tarafından yazılıyormuş. Halk arasında kaymakamın akıl kâhyası olarak adlandırılan müdde-i umumi, o gün (12 Mayıs'ta) mutasarrıfın yanına gelerek telaşlı ve heyecanlı bir şekilde hadisenin tekrarlanmaması için ne yapıldığını sormuş ve hayatının emniyette olmadığını ilave etmiş. Mutasarrıf kendisine, bütün halkın can ve malı mevzu bahis olduğu için devletçe jandarma teşkiline çalışılmakta olduğunu söylemiş. Müdde-i umuminin daha bazı sözler sarfı üzerine mutasarrıf müdde-i umumiye "bir tecavüzden korkuyorsanız hemen İstanbul'a dönün" demiş. Gerçekte eşkiyanın Gebze'ye indikleri zaman

müdde-i umumiye de aradıkları halk arasında söyleniyordu. Mutasarrıfa göre, her ne olursa olsun Galib Bey Gebze’de buldukça yeni belki de daha üzücü bir hadisenin çıkması zaruridi.

Mecon Vitol ve arkadaşları daha sonra hükümet dairesine geldiklerinde kaymakam vekiliyle görüştüler. Yirmisi süvari olmak üzere yüz seksen kişilik bir bölük jandarma için yerliden münasip adamlar bulunup bulunmayacağını, talim ve terbiyeleri için bu bölüğü alacak kaza merkezinde uygun bir yer olup olmadığını sordular. Kaymakam vekili, elli-altmış en fazla seksen kadar elverişli adam bulunabileceğini, yüz seksen kişi bulunacağına pek ihtimal veremediğini, jandarma için mevcut mahallin on-on beş kişiden fazla alamayacağını, bununla beraber kaza merkezinde beş yüz kişiyi alacak elverişli bir medrese mevcut olduğunu söyledi. İngilizlerin öğrenmek istedikleri hususlar bundan ibaret olduğu için kendileri istasyona döndüler. Mutasarrıf bir müddet daha hükümette kalarak kaymakam vekili, müftü ve komiserle jandarma ve eşkiya meselesine dair görüştü.²³

Bu görüşmeler esnasında Komiser Hüsnü Efendi’nin İngiliz subaylarına Ali Galib Bey’in Kuva-yı Milliye ile anlaştığını söylediği ve buna dair yazışmaları ve delilleri onlara verdiği anlaşılıyor. Çünkü bu görüşmelerden sonra Gebze İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı 18 Mayıs’ta, İstanbul’a gitmek üzere istasyona inen Gebze Kaymakamı Ali Galib Bey’in seyahatine engel olarak bizzat sorgulandıktan sonra kaymakamın evinin ikinci bir emre kadar Osmanlı Polis memurları tarafından gözetim altında tutulmasını emretmişti. Bu emre uyan Polis Komiseri Hüseyin Hüsnü Efendi kaymakamın evinin etrafında devriye gezdirmek suretiyle daima memur bulundurmuş ve bu durumu İstanbul’da Polis Müdür-i Umumisine haber vermişti.²⁴ Komiser Hüseyin Hüsnü Efendi’nin yerleştirdiği bu polis memurları, kendisinden izin alınmadan Gebze Süvari Komiser Muavini İsmail Hakkı Efendi tarafından vazifeleri başından uzaklaştırarak serbest bırakılmışlardı. 19 Mayıs’ta Ali Galib Bey istasyondaki İngilizler tarafından tekrar nezarete alınarak İngiliz karargâhına götürülmüştü.²⁵

Tabii ki bu gelişmeler esnasında Komiser Hüseyin Hüsnü Efendi’nin uygunsuz davrandığı da görülüyordu. Gebze Kaymakam Vekili 18 Mayıs 1921’de Üsküdar Mutasarrıflığına çektiği telgrafta, Kaza kaymakamı hakkında malumatı olmaksızın icra edilen istihbarat neticesi verilen emri ifa etmeyen Komiser Hüseyin Hüsnü Efendinin devam etmekte olan gayri kanuni hareketinden dolayı cezalandırılmasını ve halen Gebze’nin geçirmekte olduğu malum durum hasebiyle Hüsnü Efendi ile hiçbir idare memuru çalışamayacağından değiştirilmesinin teminini istiyordu.²⁶ Bu haberden kısa bir süre sonra da İngilizler istasyonda bulunan Ali Galib Bey’i tutuklamışlardı.

Üsküdar Mutasarrıflığının Dahiliye Nezaretine gönderdiği 19 Mayıs 1921 tarihli yazısında, Gebze Kaymakam Vekâletinden alınan bu 18 Mayıs 1921 tarihli iki telgraf suretinden anlaşılan o ki, kaza idaresi tam bir karmaşa içindedir deniyor, Gebze Polis Komiserliğinin Kaymakama karşı yaptığı muamele eleştirilerek durumun açık bir şekilde yazılmasının Kaymakam Vekaletinden tekrar istendiği bildiriliyordu. Mutasarrıf bu yazısında belirsizlikler hakkında şöyle diyordu: “...Kuvve-i zabitanın makamın emrine tabiiyete kendini mecbur görmemesi her

23 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 3-1 (16 Mayıs. 18 Mayıs’ta Valilikten Dahiliye’ye arz lef. 4).

24 DH. I. UM. EK. 122/76, 7-1.

25 DH. I. UM. EK. 122/76, 6-1. Olayın her hâlükârda aydınlatılabilmesi için Kaymakam Ali Galib Bey’in dinlenmesi gerekiyordu. Ayrıca Ali Galib Bey’in Gebze’de göreve devamı uygun olmayacağından değiştirilmesi tensip olunarak icabı yapılacak olduğundan gerekli bilgi Dahiliyeden Sadarete gönderildi. Lef. 9-2.

26 DH. I. UM. EK. 122/76, 11-1.

noktada mehazirini arz etmektedir. Her memurun kendi arzu ve emeline tevfi-k-i muamelat etmesi doğru olmadığından evvel ve ahir arz ettiğim vechle kaza, muktedir bir reisi oraya ve onun emri altında vazifesinas bir zabıta memuruna muhtaçtır. Kable't-tahkik komiserin leh ve aleyhinde beyan-ı rey edememekliğim tabiidir. Meseleyi esas itibarıyla arz ediyorum. Kaymakam Galib Bey'in bir an evvel azimetine İngiliz Kumandanlığınca mümanaat olduğu Kaymakam vekaletinden bildirildiği halde bir gün sonra azimet edeceğinin ışıarı bir müsaade-i mahsusa mı mebnidir? Galib Bey istasyona hareket etmiş midir? Anlaşılamadı. Bu cihetleri şimdi telgrafla kaymakamlıktan istizah ettim. Alınacak cevap ayrıca arz olunacaktır."²⁷

Gebze Kaymakam Vekilinin 18 Mayıs 1921 tarihli telgrafında, Mayıs'ın 16. günü akşam trenle kasabaya gelerek bir gece hanesinde kaldıktan sonra sabah trenle İstanbul'a gitmekte iken İngiliz kumandanlığınca gitmesine engel olunan kaza kaymakamı Galib Bey'in İngiliz kumandanlığının emri ile ve kaymakamlık makamının bir malumatı olmaksızın polis komiserliğince hanesine memur ikame edilmek suretiyle nezaret altına aldırıldığı ve bu konuda bu memurlar hakkında icap eden tahkikata başlandığından durumun bildirileceği yazılıyordu.²⁸

Gebze Kaymakam Vekâletinden alınan 19 Mayıs tarihli telgraftan şu sonuçlar çıkıyordu:

1. Kaymakam Galib Bey 18 Mayıs öğle üzeri maiyetinde bir polis memuru ile istasyona gitti ve bu esnada serbestti. Akşamüzeri İstasyon İngiliz kumandanı tarafından istasyondaki çavuşlara tevkif ettirildi ve 19 Mayıs sabahı da Kadıköy'de Moda karargâhına sevk edildi. Bu esnada tutuklama sebebi Gebze Polis Komiserliği tarafından da bilinmemektedir.
2. 17 Mayıs Salı sabahı istasyona gitmesine İngiliz kumandanlığınca mani olunmamasından dolayı Kaymakam kasabaya dönmüş, 18 Mayıs günü istasyona gitmesi için İngiliz kumandanlığından müsaade almamıştır. Ali Galib Bey'in talebine binaen süvari komiser muavini tarafından maiyetine bir polis verilerek istasyona gitmiştir.
3. Gebze Kaymakamı Vekili Ömer Lütfü Bey'in, Kaymakamın hanesine ikame olunan polislerin kaldırılması hakkında komiserliğe yazdığı yazılı emre verilen cevapta, komiserin İngiliz kumandanlığından aldığı emir üzerine kaymakamı nezaret altında bulundurduğu ve kaymakam vekili tarafından verilen emrin infazının İngiliz Kumandanlığınca mesuliyeti mucip olacağı, kendisinin polis ikame etmediği ve hatta İngiliz kumandanlığının ve kaymakamın tevkifi için yazılı emir bulunduğu ifade edilmiştir.
4. Kaymakamın hanesindeki polislerin kaldırılmasında komiserin muvafakati alınmamıştır ve daha önce polislerin kaldırılması için Gebze Kaymakamı Vekili Ömer Lütfü Bey'in komiserliğe yazdığı tezkereden başka ne komiser ve ne de süvari komiser muavini Hakkı Efendiye ikinci bir yazılı veya sözlü emir verilmemiştir.²⁹

Gebze Kaymakam Vekilinin istediği bilgileri vermeyen Gebze Polis Komiseri Hüseyin Hüsnü Efendi 19 Mayıs'ta kendisine gelişmeleri soran Polis Müdüriyet-i Umumiyesine 20 Mayıs'ta verdiği cevapta, Kaymakam Ali Galib Bey'in hanesine dönmesinin ertesi günü Gebze Kuvve-i İşgalıyesi İngiliz Kumandanının evine giderek onu sorguladığını, İngiliz subayın kendisine

27 DH. I. UM. EK. 122/76, 10. Gebze Kaymakam Vekili Ömer Lütfü Üsküdar Mutasarrıflığına gönderdiği 2 Haziran 1337 tarihli yazısında kaza komiseri Hüseyin Hüsnü hakkında şikâyetle bulunarak halka zulüm eden bu adamın bir an evvel değiştirilmesini, cahil olan bu zatın bu iş yapacak kabiliyette olmadığını ifade ediyordu. Lef. 31.1.

28 DH. I. UM. EK. 122/76, 12-1.

29 DH. I.UM EK. 122/76, 14.1.

sözlü ve yazılı olarak verdiği emirde ikinci bir emre kadar kaymakamın nezaret ve tevkifte bulundurulması bildirilerek komiserlik tarafından kaymakamın hanesine polis ikame edildiğini, ertesi günü kaymakamın tekrar İngilizler tarafından alınarak bir gece karargâhta alıkonulduktan sonra Moda’ya sevk edildiğini bildiyordu.³⁰

Gerçekten de 19 Mayıs günü İngiliz Kumandan Ali Galib Bey’in evini arayarak bulduğu hususi evrakları ve tabancaları inceledikten sonra tabancaları iade etmiş, ancak özel yazışmaları kontrol üzere yanında bulunan komisere vermiştir. Ayrıca aynı gün Müdde-i Umumi Muavini İbrahim Efendi’nin de evi aranmış, bir şey bulunamamış, İbrahim Efendi’nin İstanbul’a gitmiş olduğu öğrenilmiştir.³¹

Bütün bu yazışmaların toplandığı Dahiliye Nazır Vekili Mustafa Arif Bey 21 Mayıs’ta Sadrazam Tevfik Paşa’ya gönderdiği raporda durumu açıklamaya çalışarak, Kaymakam Galib Bey’in ya kuvvet yokluğundan eşkiyayı köylüye zehirletmek istemesinden dolayı ya da Kuva-yı Milliye ile anlaşmış olarak İngilizleri aldatmak için bir oyun icabı kaçırıldığını, ama bunlardan hangisinin doğru olduğunun ancak kaymakamın dinlenmesinden sonra anlaşılacağını, kaymakamın esasen böyle nazik bir zamanda Gebze’yi idare edecek zeka ve görüşe sahip olmadığından Gebze’de memuriyetine devamı caiz olamayacağına nazaran zaruri olarak tebdili gerekliliğini yazmıştır. Dahiliye Nazırına göre, eşkiya tarafından vazifesi başından alınarak sonradan serbest bırakılan bir memurun bilahare bu yüzden İngilizler tarafından tevkif ve karargâha nakledilmesi hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğinden bu hususta icap edenler nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulmalı ve kaymakamın tahliyesinin temini sebepleri araştırılmalıydı.³²

Bu ikazlar üzerine Hükümetin Kaymakam Ali Galib Bey’i İngilizler elinden kurtarmak için epey uğraştığı anlaşılmaktadır. Zira Üsküdar Mutasarrıfı İhsan Ata Bey 26 Mayıs’ta İngilizler tarafından vuku bulan davete icabetle Moda’ya giderek İstihbarat Müdürü Mister Niş ile görüşmüştür. İngiliz subay, fırka kumandanlığından aldığı son emir üzerine Kaymakamın tahliye edilemeyeceğinden dolayı üzüntülerini bildirmişti.³³ Moda’da İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Niş 13 Haziran’da Üsküdar Mutasarrıflığına gönderdiği tezkerede, 84. İngiliz Livası Kumandanlığından aldığı emre nazaran ellerinde tutuklu bulunan Gebze Kaymakamı Ali Galib Bey’in tutuklu olarak muhakemesi ifa edilmek ve mahkeme neticesi kendilerine bildirilmek üzere mutasarrıflığa teslim edileceğini bildirmiştir. Ancak bununla ilgili ne bir bilgi ne de evrak verilmiştir. Ali Galib Bey’in ne ile suçlandığı da belli değildir. Mutasarrıfa göre, liva meclisinin usulü gereği Galib Bey’in muhakemesine ya da serbest bırakılmasına karar verebilmesi için bir mülkiye müfettişinin araştırmasına ihtiyacı vardı. Bir karar verilene kadar kaymakamın tutuklu olması işgal kumandanlığından talep edildiğinden bu konuda Mutasarrıf ne yapması gerektiğini 18 Haziran’da İstanbul Valiliğinden sormuştur.³⁴ Durum Dahiliye Nezaretine aksetmiş, Nazır Ali Rıza Paşa’nın İstanbul Valisi Yusuf Ziya Bey’e verdiği cevapta, “Gebze Kaymakamı Ali Galib Bey’in ber mucib-i işar ve istizan serian teslimiyle tahkikatına devam edilmesi ve fakat bila mucib mağduriyetine mahal verilmemek için üç-dört gün zarfında beray-ı hal intacıyla keyfiyetin inbası icab eder” diyerek işin bir an evvel sonuçlandırılması isteniyordu.³⁵ Ayrıca Nazır Ali Rıza Paşa, 16 Haziran’da Polis Müdür-i Umumisi Miralay Esad Bey’e gönderdiği bir

30 DH. I. UM. EK. 122/76, Lef. 17.1.

31 DH. I. UM. EK. 122/76, Lef. 21.1.

32 DH. I. UM. EK. 122/76, Lef. 16.1.

33 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 25.1.

34 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 37.1.

35 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 35.1.

yazı ile “Hükümeti tanımamayı itiyad etmiş olan Gebze Komiserinin değiştirilmesinin, Gebze Kaymakamlığı vekâletinin ışıyla İstanbul Valiliğinden alınan tezkerede lüzum gösterilmiştir” diyerek Komiser Hüsnü hakkında gereğinin yapılmasını istiyordu.³⁶

Bu teşebbüslerin sürdüğü sırada 18 Haziran 1921’de Dahiliye Nezareti Sadarete gönderdiği yazıda, İngilizler tarafından tutuklandığı anlaşılan ve ne vakit tahliye edileceği malum olmayan Galib Bey’in tahliye edildiği zaman münasip bir mahalle tayin edilmek üzere azliyle Gebze Kaymakamlığına Aclun eski Kaymakamı Mahmud Naci Bey’in birinci sınıf maaşla tayini encümen-i müdüran tarafından kararlaştırılmıştır deniyordu.³⁷ Bu esnada Ali Galib Bey’in hanımı da eşinin tahliyesi için Dahiliye Nezaretine müracaat etmişti.³⁸ Ancak bütün bu teşebbüslere rağmen Ali Galib Bey’in 21 Haziran tarihine kadar yaklaşık bir ay İngilizler elinde tutulduğu görülmektedir. Hariciye Nazırının 21 Haziran 1921’de Sadarete gönderdiği yazıda Gebze Kaymakamı Ali Galib Bey’in İngilizler tarafından Üsküdar Mutasarrıflığına teslim edildiğinin İngiltere Fevkalade Komiserliği Baş Tercümanı Ryan tarafından şifahen bildirildiği yazıyordu.³⁹ Üsküdar Mutasarrıfı İhsan Ata Bey de 18 Haziran İstanbul Valiliğine gönderdiği yazıda, “Ali Galib Bey şimdi mahfuzen imza mukabilinde mutasarrıflığa teslim edilmiştir. Vereceğiniz emre kadar Üsküdar polis merkezinde misafir edildiği maruzdur.” Diyordu.⁴⁰ Eski Gebze Kaymakamı Galib Bey, defalarca yapılan müracaatlar ve istirhamlar üzerine, arandığı zaman bulunmak, bir yere kaçmayacağına dair muteber kefil göstermek şartıyla İngiliz Seksen Dördüncü Liva Kumandanlığı tarafından Üsküdar Mutasarrıflığına teslim edilmişti.⁴¹

Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa İstanbul Valisi Yusuf Ziya Bey’in hadise ile ilgili olarak bir mülkiye müfettişi atanması talebine verdiği cevapta, “tahkikat livaca icra ve intaç bulunduğundan bu işin mülkiye müfettişine tevdiine mahal olmadığından işar-ı sabık veçhile tahkikatın üç-dört gün zarfında ikmalıyla neticenin hemen işarı” diyerek işin hemen kapatılmasını istiyordu (19 Haziran).⁴² Ancak buna rağmen bir Mülkiye Müfettişinin bu işi sonuca bağlamak için görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Mülkiye Müfettişi Salim Bey, 29 Haziran 1921 tarihli olarak Dahiliye Nezareti’ne takdim ettiği raporda olay üzerinde durarak Ali Galib Bey’in çıkarılması olayını açıklamaya çalışmıştır. Gebze Kaymakamı Galib Bey’in tutuklanmasına sebep olan olaylar hakkındaki bilgiler bir dizi halinde, Gebze Polis Komiserliği’nden Polis Umum Müdürlüğüne, Gebze Kaymakam Vekaletinden Üsküdar Mutasarrıflığına, Üsküdar Mutasarrıflığından İstanbul Valiliğine oradan da Dahiliye Nezaretine gönderildi. Bu bilgileri alan ve hadisenin seyri ve sonucu hakkında bir sonuca ulaşamayan Nezaret, Mülkiye Müfettişi Salim Bey’i araştırma yapmak üzere görevlendirdi. Müfettiş Salim Bey Üsküdar’a giderek evrakları incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır:

Gebze Polis Komiseri Hüsnü Efendi İngiliz Yüzbaşısına bir rapor sunarak Gebze Kaymakamı hakkında şu iddialarda bulunmuştur:

1. Galib Bey İngilizlere aleyhtardır ve eşkıya ile münasebeti olup eşkıyanın kimlerden ibaret ve kimlerin elinde ne miktar silah mevcut bulunduğunu bilmektedir,

36 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 33.1.

37 BEO. 4685/351359; I. DUIT. 49/28.

38 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 28.1.

39 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 29.1.

40 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 40. 19’da Dahiliyeye arz. Lef. 41.

41 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 43, 45.

42 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 42.

2. İngilizler aleyhine propaganda yapmaktadır,
3. Eşkiyanın polise muavenet edeceğini söylemiştir ve eşkiya tarafından kaldırıldığı halde tekrar iadesi eşkiya ile münasebeti bulunduğu delalet eylemektedir,
4. Daha önce Bafra Kaymakamlığında bulunduğu sırada bazı yolsuzluklarda bulunmuştur,
5. Arslan ve Kaplan çeteleriyle ve Taşköprü havalisinde şekavet eden haydutlar reisi Rıza Bey ile münasebeti vardır,
6. Samsun’da Mister Wilson’un eşyasını çalmış ve kendisine kötü muamelede bulunmuştur.

Bu rapor üzerine İngilizler Galib Bey’i tutuklamıştır ve halen de tutuklu olarak Üsküdar Polis merkezinde tutmaktadırlar.

Müfettişe göre, kaymakamın eşkiya tarafından kaldırılarak sonra iadesi kendisinin eşkiya ile münasebeti olduğuna delalet edemezdi ve bu yüzden komiserin yaklaşımı yanlıştı. Kaymakam ile Komiser arasında var olan bir problemden ibaret olduğu anlaşılan bu durumun farazyelerden ve tahminlerden ibaret olduğunu yazan müfettiş, bu iddiaların ispatı için delil gerektiğini ileri sürmüştü, “...nitekim kaymakam hakkında şimdiye kadar İngilizler tarafından muamele-i kanuniye yapılmaması da mumaileyhin atfolunan ceraimi irtikab eylediğine İngilizlerce de kanaat hasıl olamadığını göstermektedir” diyordu. Ayrıca müfettişe göre, Galib Bey’in Bafra Kaymakamlığında bulunduğu zamana ait hususların tespiti mümkün olmadığından tahkikata lüzum görülemedi. Bu yüzden Galib Bey’in tutukluluk durumunun ve mağduriyetinin bir an evvel sonlandırılması ve tahliyesi için gerekli teşebbüslerde bulunulması lazımdı.⁴³

Bütün bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere Ahmed Bedevi Bey ondan sonra atanan kaymakam Ali Galib Bey Gebze ve çevresinde İngiliz ve Yunan işgaline karşı direnen Kuva-yı Milliye güçlerinden Arslan ve Kaplan çetelerine yardımda bulunmuşlar ve bu sebeple İngilizlerin ve İstanbul Hükümeti’nin tepkilerinden kurtulmak için adeta kendilerini bu çetelere kaçırtmışlardır. Ancak Ali Galib Bey bu isnatlarla İngilizler tarafından tutuklanarak bir ay Moda’da hapsedilip sorgulanmış bu sorgulamalardan somut deliller elde edemedikleri için serbest bırakılmışlardır. Kaymakam Ali Galib Bey ile Komiser Hüseyin Bey arasındaki problemler Komiserin kaymakamı İngilizlere şikâyet etmesine sebep olmuştur.

Milli Mücadele yıllarında Kuzeybatı Anadolu’da cereyan eden olayların karakterini yansıtan Gebze’deki bu karışık ilişkiler yumağı, kurtuluş tarihi olan 17 Ekim 1922’ye kadar devam etmiş, kaza bu tarihte Nurettin Paşa’nın yönettiği Birinci Ordu tarafından İngiliz ve Yunan işgalinden kurtarılmıştır.

43 DH. I. UM. EK. 122/76, lef. 44.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Evrakı (DH. EUM. AYŞ)

Dahiliye Nezareti idare-i Umum Müdüriyeti Evrakı (DH. İ. UM)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (DH. KMS.)

Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS. M.)

Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUIT)

DİĞER KAYNAKLAR

Çelik, Gülfettin, *Gebze (Sosyo-Kültürel Bir İnceleme)*, Gebze 2003.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1996.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population (1830-1914)*, Wisconsin, 1985.

Kuran, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 2012.

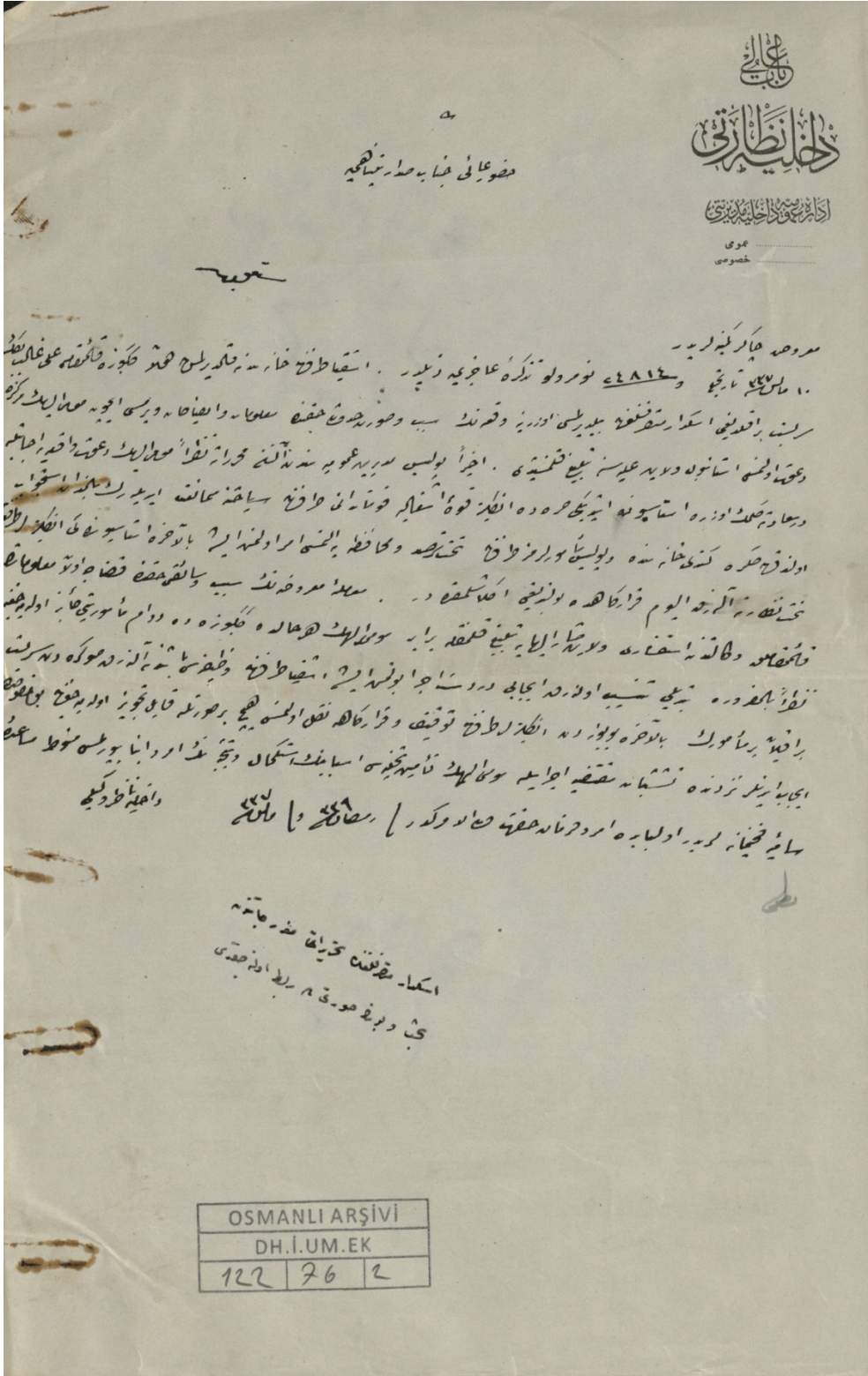
Sevinç, İsmail, *Gebze Tarih Ansiklopedisi*, Kocaeli, 2005.

Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadelede Kuzeybatı Anadolu*, Ankara, 1994.

Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, Ankara, 1994.

Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Yayına Hazırlayanlar: Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Konya, 2011.

EKLER

To Civil Governor
Suntari

512
Intelligence Officer
N^o K/856
Date 13/6/21

I have received instructions from 84th Bde that the Kaimakam of Guelze is to be handed over to you for trial.

He is to be kept in custody pending his trial and at the conclusion of the trial you should make immediate report to me.

Moda
13.6.21

H. G. Neish Lieut.
I. O. Area B.

OSMANLI ARŞIVI
DH.İ.UM.EK
122 26 36

Handwritten signature and stamp

۴۰
مورت

۴۸۵

۱۹ و ۲۰ تاریخ و ۱۷۴۷ نو و اول تذکره عم لری مورید
 ق محکم علی عبدالکاک خان نه عورتند فرای کونی کاوزه قوه اشغالیه انظر قومانده
 موی ایله خان لری نه کیدرک بالاجواب سفله و تحریری عاجز لری نه و برمه اولدی ای کوزده
 اسعار افره قدر موی ایله تحت نظرت و توقیفده لوندیرلمه کیدریم کونک طرزده
 موی ایله خان نه بولسا اقم ایله کدر
 بناء عم فرای کونی موی ایله تدار انظر لوظف افند ایله کدرک بر کیم قرار کاهده
 الیغونند قدر حده موره موقد ایله کیمی برای معاصات غصه اولونوز اقم
 کاوزه قومانده
 ۱۷۴۷

OSMANLI ARŞIVI		
DH.İ.UM.EK		
122	76	12

1921-1925 YILLARI ARASINDA AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN KOCAELİ'DEKİ FAALİYETLERİ

ERSİN MÜEZZİNOĞLU*

Giriş

İttihat ve Terakkinin tam olarak iktidarda yer aldığı 1913-1918 yılları arasının meşhur Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey Malta'daki esaret hayatından kurtulduktan sonra İzmit'e yerleşmiş ve İzmit Livası İl Daimî Heyetinde görev almıştır. Ayrıca bu meclis tarafından livanın daimî encümenine seçilmiştir. Ahmet Şükrü Bey yine burada iken İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu arada 1923 Nisan'ında Cavit Bey'in evinde yapılan gizli İttihat ve Terakki Kongresi'ne de katılan Ahmet Şükrü Bey burada ittihatçı arkadaşlarıyla beraber yeni yol haritalarını belirlemeye çalışmıştır. İkinci Meclis için yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Kocaeli (İzmit) milletvekili seçtirilmiştir. Meclisin açılması sonrası yapılan şube başkanları ve komisyon seçimlerinde Ahmet Şükrü Bey İkinci Şube Başkanlığına seçilmiştir. 1924 Kasım'ında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi hareketi içinde yer alan Ahmet Şükrü Bey, partinin programını tanzim eden birkaç kişiden biri olmuş ve aynı zamanda idare heyetinde de görev alarak parti faaliyetlerinde aktif görevler üstlenmiştir.

Tebliğde telif-tedkik, arşiv ve süreli yayınlar ışığında 1921-1925 yılları arasında Ahmet Şükrü Bey'in Kocaeli'nde (İzmit) üstlendiği görevler esnasındaki faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN MESLEKİ VE SİYASİ HAYATI (1875-1921)

Osmanlı Devleti'nin son dönem Maarif Nazırlarından Ahmet Şükrü Bey 1875 (1291) senesinde Kastamonu'da doğmuştur¹. Fakir bir aileye mensup olan² Ahmet Şükrü Bey'in babası Osmanoğlu lakaplı Hüseyin Ağa'ydı. Ahmet Şükrü Bey, iptidai ve rüştiye tahsilini Kastamonu'da, ortaöğrenimini ise Trabzon İdadisinde tamamlamıştır. Ağustos 1892'de aliyyülâlâ derece ile mülâzemet rûsu olarak Darümualliminin³ fûnun şubesine girmiştir Keza Darümualliminden

de aliyyülâlâ derece ile 22 Ocak 1895'te mezun olmuştur. Öğrenimi esnasında tercüme ve

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, e-mail: ersinmuezzinoglu@karabuk.edu.tr

1 Bu çalışma 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey" adlı doktora tezinden türetilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. SAİD.0/179; Bundan başka Ahmet Şükrü Bey'in hayatından bahseden diğer çalışmalar için bkz. II. Dönem Kocaeli Mebusu Ahmet Şükrü Bey'in TBMM Tercüme-i Hâl Kağıdı, Sicil No: 571; Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927, C:3, Ankara 1994, s. 527-528; Ahmet Demirel, "Şükrü Bey", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 597-598; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, C:17, Yay. Haz. Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 139-143; Osman Selim Kocahanoğlu, İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması: *Meclis-i Mebusan Tahkikatı, Teşkilat-ı Mahsus, Ermeni Tehcirinin İçyüzü, Divan-ı Harb-i Örfi Muhakemesi*, Temel Yayınları, İstanbul 1998, s. 632-634; Meydan Larousse, "Şükrü Bey", C:11, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 809; İbrahim Alaettin Gövsa, "Şükrü Bey", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, s. 371-372.

2 Gövsa, s. 371.

3 Muallim Cevdet, Darümuallimin-i Aliyeden yetişmiş meşhur öğretmenler arasında Ahmet Şükrü Bey'i de zikreder ve arkadaşları arasında riyaziye vukufu ile öne çıktığını belirtir. Muallim Cevdet, "Darümualliminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat*, C:6, 7 Mart 1916, s. 198; Ahmet Şükrü Bey'in riyaziye bu vukufu Malta'da sürgündeyken yazdığı söylenen onbeş defterlik bir hendese kitabından da anlaşılmaktadır. Bkz. Pakalın, s. 142.

konuşma yapacak derecede Fransızca öğrenme imkânına sahip olmuştur. Mayıs 1896'da öğretmenlik mesleğine intisap eden Ahmet Şükrü Bey'in ilk görevi, Selanik İdadisi'nin Dördüncü Muavinliği ile Tarih ve Hesap Dersleri Öğretmenliğidir. Tam tarihi bilinmiyorsa da muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanışması da bu döneme rastlamıştır. Ahmet Şükrü Bey, bu okuldaki beş yıllık çalışma süresi içerisinde Malumat-ı Fenniye, Müsellesat, Makine, Hendese, Hesab-ı Amelî, Mevalit Dersleri Muallimlikleri ile Müdür-i Sanîlik vazifelerini yürütmüştür⁴.

İdadideyken askerlik görevine çağrılan Ahmet Şükrü Bey, Darülmuallimin-i Aliye mezunu olmasından ötürü muaf sayılmıştır⁵. 3 Haziran 1901'de gerek yöneticilik gerekse öğretmenlik görevlerinden istifa ederek 9 Haziran 1901 ile 28 Şubat 1902 tarihleri arasında İşkodra Valisi Müşir Kazım Paşa'nın hususi kâtipliğinde istihdam edilmiştir. 28 Şubat 1902'de Hicaz Demiryolu Nezareti Kâtip ve Muakkipliğine tayin olunmuştur⁶. 13 Temmuz 1903'de söz konusu görevden ayrılarak İstanbul'a dönmüş, 1 Eylül 1903'te Darülhayr Muhasebe Memuriyeti refakatine görevlendirilmiştir. Darülhayr'daki vazifesi de çok kısa süren Ahmet Şükrü Bey'in 1 Kasım 1903'te Bursa İdadisi İkinci Müdürlüğü ve Riyaziye öğretmenliğine tayin olunması suretiyle eğitim camiasına dönüşü gerçekleşmiştir⁷.

Yaklaşık beş yıl bu vazifeleri yürüten Ahmet Şükrü Bey II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 Eylülünde okul müdürlüğüne terfi ettirilmiştir⁸. Bu atamadan başlamak üzere İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyaseten kuvvet ve zayıflığına göre Ahmet Şükrü Bey'in pozisyonunun şekillendiği göze çarpmaktadır. Kasım 1908'de idadi müdürlerinin en kıdemlisi olmasından ötürü Selanik Hukuk Mektebi Müdürlüğüne tayin olunmuştur⁹. Ahmet Şükrü Bey'in maarif teşkilatındaki yükselişi Ekim 1909'da Selanik Maarif Müdürlüğüne atanmasıyla devam etmiştir¹⁰. Maarif müdürlüğündeki görevi de kısa süren Ahmet Şükrü Bey Ağustos 1910'da Siroz Mutasarrıflığına görevlendirilmiştir¹¹. Tam bir yıl sonra bu kez Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Müdürlüğüne atanmış, fakat itilafçılar iktidara gelince onu İstanbul'dan uzaklaştırmak istemişler ve Ağustos 1912'de Saruhan Mutasarrıflığı'na göndermişlerdir. Burada da kendisi rahat bırakılmamış ve sancakla ilgili projelerini tatbik sahasına koyamadan "orada bî- tarafâne ifayı hizmet edemeyeceği cihetle tebdilî" gerektiği düşüncesiyle Eylül 1912'de açığa alınmıştır¹². Babialı Baskını ile ittilahçıların yönetimi ele alması sonucu kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Ahmet Şükrü Bey Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir. 1913 Haziranında Mahmut Şevket Paşa'nın elim şekilde öldürülmesinden sonra kurulan Sait Halim Paşa hükûmetinde aynı görevini sürdürmüştür. Aynı zamanda 1914 seçimlerine katılarak memle-

4 BOA, MF.MKT., 307/30, 1313.L.09; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, sene: 1316, s. 1056-1057.

5 BOA, MF.MKT., 340/16, 1314.Ca.12.

6 Bu görevdeyken Ahmet Şükrü Bey Hicaz jandarma alay ve taburlarının teftişi için oluşturulan komisyondaki hizmetlerinden ötürü dördüncü dereceden mecidi nişanla taltif edilmiştir. Bkz: BOA, DH.MKT., 583/9, 1320.C.21.

7 BOA, MF.MKT., 744/7, 1321.S.02.

8 İsmail Habip Sevük'ün Bursa İdadisindeki öğrenciliği esnasında, okulun ikinci müdürü ve hocası olan Ahmet Şükrü Bey'le ilgili anılardan anlaşıldığına göre, Ahmet Şükrü Bey gerek idareciliği yönüyle gerekse öğretmenliği bakımından bir nevi okulu omuzlamış ve öğrencilerin üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bkz: Pakalın, Sicill-i s. 140-141.

9 BOA, MF.MKT., 1087/41, 1326.Za.22.

10 BOA, DH.MUİ., 21-1/38, 1327.N.25.

11 BOA, İ.DH., 1483/1328.Ş.2, 31328.Ş.23.

12 BOA, İ.DH., 1495/1330.L.32, 1330.L.; Ahmet Şükrü Bey'in görevli olduğu Saruhan Mutasarrıflığı İzmir vilayetine bağlıydı. Dönemin Valisi Ahmet Reşit Rey anılarında Zeki Bey'in katlinden dolayı Ahmet Şükrü Bey'i muahaze ettiğini ve Ahmet Şükrü Bey'in muhakemeden İttihat ve Terakki Cemiyeti yardımıyla kurtulduğunu ve bu hususta zanlılığının kalkması gerektiğini ileri sürmekteydi. İşte bu nedenle vali bakanlıkla da temasa geçerek Ahmet Şükrü Bey'in vazifesine son verilmesini sağlamıştır. Bkz: Ahmet Reşit Rey (H.Nazım), *Canlı Tarihler XVI, Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Türkiye Yayınevi, Ankara 1946, s. 139-140.

keti Kastamonu'dan mebus seçilmiştir. 1914 Ekiminde savaşa dâhil olup olmama meselesi etrafında kabine içinde yaşanan fikir ayrılıklarının bazı nazırların istifalarıyla neticelenmesi sonrasında Ahmet Şükrü Bey'e vekâleten olmak üzere Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı vazifesi de verilmiştir¹³. Sait Halim Paşa'nın sağlık nedenlerini öne sürerek istifası etmesi sonrası teşkil edilen Talat Paşa kabinesinde ibkaen Nazırlıklarını muhafaza etmiştir¹⁴. Bu görevlerini sürdürürken gözlerini tedavi ettirmek amacıyla¹⁵ 1917 Mayıs'ında Viyana'ya bir seyahate çıkmış ve buradan Almanya devletinin daveti üzerine bu ülkeye, ileride temas edileceği üzere, bir araştırma ve inceleme gezisi düzenlemiştir¹⁶. Ahmet Şükrü Bey sağlık sorunlarını mazeret göstererek 22 Ekim 1917'den başlamak üzere önce bir ay daha sonra ise on beş gün izin kullanmak durumunda kalmıştır¹⁷. 9 Aralık 1917'de ise yine sağlık sorunlarını öne sürerek Maarif Nazırlığı ile Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı Vekilliğinden istifa ederek ayrılmıştır¹⁸. Ahmet Şükrü Bey Nazırlığı sırasında dâhilde birinci rütbeden mecidi nişan almış¹⁹, hariçten ise Almanya kralı ve Bavyera kralı tarafından madalya ve nişanla taltif edilmiştir²⁰.

Ahmet Şükrü Bey nazırlık görevlerinden ayrıldıktan sonra mebusluk görevini sürdürmüştür. Bu esnada ticari faaliyetler içerisinde yer almıştır. Evvela eski Halep Valisi Celal Bey'le beraber merkezi İstanbul'da olarak yurt içinde ve yurt dışında sigorta işleri yapmak üzere 99 seneli ve 150 bin lira sermayeli "İttihad-ı Millî Osmanlı Sigorta Şirketi" adı altında bir şirket kurmuştur²¹. Bu şirketin ardından 6 ay sonra yani 1918 Ekiminde bu kez yine birkaç ortaklı merkezi İstanbul'da olmak üzere 50 sene süreli ve 300 bin lira sermayeli "Trakya Tütün Ticaret ve Ziraatı Osmanlı Anonim Şirketi" adıyla bir şirket daha kurmuştur²². Bu ticari teşebbüslerin yanında Ahmet Şükrü Bey Mütareke Dönemi'ndeki Zaman gazetesinin sahibi olmuştur²³. Ahmet Şükrü Bey yine bu dönemde kader birliği ettiği ittihatçı arkadaşları ile beraber savaşın mesuliyetinden ve Ermenilere tatbik olunduğu öne sürülen kötü muameleden ötürü evvela mecliste teşkil edilen 5. Şube'de sorgulanmış, ardından tutuklanarak Divaniharbi Örfî'de yargılanmıştır. Aralık 1918'de Meclis-i Mebusanın feshi ile Ahmet Şükrü Bey'in mebusluk vazifesi de sona ermiştir. Yargılamalar sürerken Mart 1919'da tutuklanarak önce Bekirağa Bölüğüne hapsedilmiş ardından mayıs sonlarında İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. İki yıllık esaret ve sürgün hayatının ardından 1921 ekiminde hürriyetine kavuşmuştur.

AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN KOCAELİ'NDEKİ FAALİYETLERİ (1921-1925)

Malta esaretinin ardından İstanbul'dan uzak kalan Ahmet Şükrü Bey İzmit'e yerleşmiş ve İzmit Livası İl Daimî Heyetinde bulunmuştur. Ayrıca bu meclis tarafından livanın daimî encümenine seçilmiştir²⁴. Ahmet Şükrü Bey yine burada iken İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisliği görevine getirilmiştir²⁵.

13 BOA, İ.DUIT., 8/103, 1332.Z.16.

14 BOA, İ.DUIT., 9/1, 1335.R.11.

15 BOA, MV., 257/65, 1335.B16.

16 Muallim, 1 Haziran 1917, s. 352.

17 BOA, İ.DUIT., 9/14, 1336.M.6; BOA, İ.DUIT., 9/16, 1336.S.6.

18 BOA, İ.DUIT., 9/17, 1336.S.23.

19 BOA, MV., 230/63, 1331.Z.5

20 BOA, İ.DUIT., 7/72, 1335. Za.10; BOA, İ.DUIT., 72/42, 1335. L.24; Takvim-i Vekâyi, 3 Eylül 1917.

21 BOA, İ.DUIT., 122/14, 1336.C.22.

22 BOA, İ.DUIT., 122/41, 1337.M.22; BOA, MV., 249/212, 1337.M.20.

23 Refik Halid Karay, *Minelbabilimhrab*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1992, s. 38-40; Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 148.

24 II. Dönem Kocaeli Mebusu Ahmet Şükrü Bey'in TBMM Tercüme-i Hâl Varakası, Sicil No:571. .

25 Tanin, 28 Aralık 1924, s. 4.

1922 sonlarına doğru ittihatçılar gizli bir komite hâlinde Küçük Efendi olarak adlandırılan eski laşe Nazırı ve Karakol Cemiyeti kurucusu Kara Kemal Bey'in idaresi altında çalışmalarını sürdürdüler. 1922 Kasım sonlarına doğru bu teşkilatın İstanbul'da itilaf devletleri aleyhine bir anarşi çıkarmak ve vaziyete hâkim olmak üzere içtimalar tertip ettikleri hususu İngiliz belgelerinde yer aldı²⁶. Bir müddet sonra Kara Kemal Bey ile Mustafa Kemal Paşa Ocak 1923'te ittihatçıların gelecekteki rolü üzerinde konuştular²⁷. İzmit'te gerçekleşen bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, bana bir parti namına mı yoksa şahsın namına mı müracaat ediyorsun? diye Kara Kemal Bey'e sordu. Ardından, şayet İttihat ve Terakkiyi kurtarmak istiyorsan buna asla meydan vermem. Şahsın adına geliyorsan sana münasip bir iş bulalım, dedi²⁸.

Yine aynı ay içerisinde meclisteki İttihat ve Terakki grubuyla ilgili yeni haberler alındı. Buna göre, söz konusu grup aleni olarak bu ay sonuna kadar ayrılacak ve mecliste kendi mevcudiyetiyle ortaya çıkacaktı. Gruba mensup mebus sayısı 30-40 arasındaydı. Hemen faaliyete geçerek önce Birinci Grupla anlaşmayı amaçlamaktaydılar. Bu gerçekleşmediği takdirde ise gayet şiddetli ve faal bir hareket izleyeceklerdi²⁹.

Mustafa Kemal Paşa-Kara Kemal Bey görüşmesinin bir sonucu olarak bir grup ittihatçı Nisan 1923'te İstanbul'da bir kongre topladılar. Burada hareketlerinin yol haritasını tespitte çalıştılar. Ahmet Şükrü Bey de bu toplantıya İzmit Müdafaa-i hukuk Cemiyeti başkanı olarak iştirak etti. İttihatçılar müzakereleri sonucunda seçime ayrı bir parti olarak katılmama kararı aldılar. Aynı zamanda yeniden canlandırılan İttihat ve Terakki için aşağıda verilen dokuz maddelik bir program hazırladılar³⁰.

1926 yılında Doktor Nazım'ın evraki arasında bulunan ve Cavit Bey'in evinde hazırlandığı bizzat kendisi tarafından itiraf edilen gizli dokuz maddelik İttihat ve Terakki programı şöyleydi:

1. İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar, radikal bir siyasi fırkadır. Fertlerle ilgili temel hukuk kuralları ve kanunları bu gayeye göre tadil ve islah olunacaktır.
2. Hakîmiyet ve saltanat münhasıran milletindir.
3. Hükûmet kuvvetlerinin birleştirilmesine değil, ayrılmasına ve dağıtılmasına taraftardır.
4. Yasama kuvveti millet tarafından seçilen iki meclisten oluşmalıdır. Mebusan intihabı genel oy ile olmalıdır.
5. Yasama kuvvetinin toplanacağı iki heyet sulhten sonra bir kurucu meclis hâlinde toplanarak memleketin teşkilat-ı esasîyesini tanzim amacıyla bir kanunuesasi yapmalıdır.
6. Hükûmet merkezi İstanbul şehridir.
7. İttihat ve Terakki Fırkası haricî düşmanlar karşısında bütün vatandaşlar arasında kati ve tam

26 TİTE Arşivi, Kutu No:57, Gömlek No: 107, Belge No: 107-1001, Belge tarihi: 29.11.1338.

27 Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 252.

28 Vardar, s. 569; Görüşmeye katılanlardan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa, Velid Ebüzziya Bey'in temsil ettiği Mim Mim Grubu ile Kara Kemal Bey'in temsil ettiği İttihat ve Terakki grubunun artık bir rol oynamayacağını, dolayısıyla bu iki teşekküle mensup arkadaşların vatani ve millî hizmetlerini ancak Müdafaa-i Hukuk bayrağı altında ifa edebileceğini, söyledi. Kara Kemal Bey bu sözler üzerine, "En doğru yol da budur, paşam" dedi. Karaosmanoğlu, s. 29-30. Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal Bey'i İzmit'e davet etmekteki maksadı, İttihat ve Terakkiden geri kalanlar kendi şefliğini tanıyarak onunla çalışacaklar mı? Doktor Nazım Bey ve Kara Kemal Bey gibi nüfuzlu merkez-i ummiciler ne fikirde idiler? gibi sorulara cevap bulmaktı. bkz. Falih Rifki Atay, *Çankaya, Bates Yayınları, İstanbul 1984*, s. 346.

29 TİTE Arşivi, Kutu No:57, Gömlek No:113, Belge No:11301, Belge Tarihi: 14. 01.1339.

30 Zürcher, Millî..., s. 252.

birlik teminini vatan vazifesi bilir. Barış meselesinde memleketin mali, iktisadi, siyasi ve idari bağımsızlığının temininden başka bir emeli yoktur.

8. İttihat ve Terakki her şeyden önce memlekette muntazam ve asri bir mekanizma oluşturmak gerekliliğine inandığından nazariyeler ve hayaller peşinde dolaşmayarak muntazam bir iş hükûmeti yapmak, fikir kargaşalıklarına meydan verecek siyasi mücadelelerden uzak durmak, memleketin bütün sınıfları ve fertleri arasında uyum ve kardeşlik hislerinin fiilen tesisine, garez ve hırsların teskinine çalışmak azmindedir.

9. Bu yasama döneminde İttihat ve Terakki Fırkası bir taraftan memlekette muntazam bir idare kurulmasına sarf ve gayret edeceği gibi, kurtarılmış vilayetlerin imarı ile sahipsiz kalmış ahalinin iskânını da ilk vazifelerinden biri bilecek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan geri durmayacaktır³¹.

İttihatçılar kongrenin ardından hareketin başına geçmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya teklif sundular. Fakat bu teklifleri reddedildi. İttihatçı gruptan yalnız iki kişi Ahmet Şükrü ile İsmail Canbolat Beyler II. TBMM için yapılan seçimlere Halk Fırkası saflarında girerek mebus seçildiler³²

Öte yandan 1923 yılı başlarında Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki ile ilişkisine dair mühim açıklamalarda bulundu. Paşa, İttihat ve Terakki adına hareket eden bazı kişilerin kendisine beraber çalışma teklifinde bulunup bulunmadığı hususunda; böyle bir teklif almadığını, esasen bugün için kimsenin İttihat ve Terakki Cemiyeti veyahut partisi namına hareket etme yetkisinin olmaması yönüyle böyle bir teklif ve müracaatın gerçekleşmeyeceğini; adı geçen cemiyetin mütarekenin başında İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin teklifiyle Talat Paşa başkanlığında bir kongre toplayarak Teceddüt Fırkasına dönüştüğünü; bütün mal ve haklarını bu fırkaya devrettiğini ve İttihat ve Terakki adının ise tarihe tevdi edildiğinin ilan edildiğini; zamanında kendisiyle birlikte birçoğunun da cemiyetin kurucu ve üyeleri arasında yer aldığını; son kongresiyle tarihe karışan söz konusu cemiyetin mensuplarıyla müteakiben kurulan Teceddüt Fırkası mensuplarının büyük çoğunluğunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katıldığını ve bu cemiyetin programını kabul ettiğini söyledi³³.

Ardından Mayıs 1923'te, Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle dönemin siyasi hadiselerinin bir yansıması olarak çeşitli kaynaşmaların yaşandığı Trabzon'a vali olarak atanmıştır³⁴. İkinci Meclis için yapılan seçimlerde yine Mustafa Kemal Paşa tarafından Kocaeli (İzmit) mebusu seçtirilmiştir. Meclisin açılması sonrası yapılan şube başkanları ve komisyon seçimlerinde Ahmet Şükrü Bey İkinci Şube Başkanlığına seçilmiştir³⁵.

31 Cumhuriyet, 9 Ağustos 1926.

32 Zürcher, Milli..., s.250.

33 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, 2.Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961, s. 62-63; Tunaya, Müdafaa-i Hukuk ve İttihat ve Terakki ilişkisini irdelediği bir incelemesinde, inkılâp tarihimizin en ilginç konularından birinin İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk arasındaki ilişki olduğunu ve bu çerçevede 1920-1922 ve sonrasında TBMM ile İttihat ve Terakki(ya da eski ittihatçılar) arasındaki diyalogun önemli yer tuttuğunu, Atatürk'ün Müdafaa-i Hukuk içinde ittihatçıları yadırgamadığını ve başlangıçta sert bir cephe almadığını, bilahare bir tez geliştirip TBMM içinde, İkinci Grupla ittihatçılar arasındaki ilişkiyi, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına bağladığını, İzmir Suikastı dolayısıyla İstiklal Mahkemesinin, eski ittihatçı lider takımıyla hesaplaşmayı sürdürdüğünü ve 1926 yılında bu diyalogun noktalandığını, böylece II. Meşrutiyet'in en büyük siyasal kuvvetinin Cumhuriyet rejimi içinde kati olarak tasfiye edilmiş bulunduğunu söyler. bkz: Tunaya, Tanık Zafer, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1981, s. 109.

34 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.1/7.17.17; Atatürk, Ahmet Şükrü Bey'i yakından tanıyor ve takdir ediyordu. Bu nedenle ona vazifeler verdi ve cemiyete çıkardı. bkz: İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, Ankara 1987, s. 216.

35 Cumhuriyet, 3 Kasım 1924; Vakıf, 3 Kasım 1924.

1924 sonlarında adım adım muhalif partinin teşekkülüne doğru yaklaşıldığını göstermekteydi. Özellikle 8 Kasım 1924 günü yapılan güvenoyu, turnosal kâğıdı gibi muhaliflerin belirmesine yol açtı. Hükûmete İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Bey'in de içinde olduğu 19 mebus itimatlılık gösterdi³⁶. Kuruldu kurulacak denilen bir hazırlık devresinden sonra, yeni fırka nihayet 17 Kasım 1924'te teşkil edilmiştir³⁷. Fırka programından söz edilirken eğitimle ilgili kısmına da değinilmelidir. Zira programı hazırlayan birkaç kişiden biri olan eski Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in eğitimle ilgili kısmın tanziminde dahil olmadığını düşünmek imkânsızdır. Program eğitimle ilgili şu hususları içermekteydi:

Madde 49. Maarifte vahdet-i terbiye esastır. Seciyenin tenmiye ve inkişafı, azm ü iradenin takviyesi terbiyenin hedefini teşkil eder.

Madde 50. Evlad-ı memlekete hayat-ı ameliyede muvaffakiyeti temin edecek malumat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek millî terbiye verilecektir.

Madde 51. Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilat-ı iktisadiyeye raptına mütevakkıf olduğundan bu cihete fevkalade ihtimam olunacaktır.

Madde 52. İlk mekteplerin idareleri mahallerine ait olacaktır.

Madde 53. Şüheda evlatlarının meccanen talim ve terbiyeleri temin olunacak ve bunlardan zabitan evladının bilhassa askerî mekteplerde yetiştirilmesine çalışılacaktır.

Madde 54. Öksüz yurtları, kimsesiz çocukları sefalet düşmekten koruyacak ve bunları memlekete nafi bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surette islah ve tevsî olunacaktır³⁸.

İçtimai siyaset başlıklı kısmında yer alan 57. maddede ise okullarda beden eğitimine itina edileceği, spor cemiyetlerinin yaygınlaştırılmasına, geliştirilmesine ve spor alanlarının oluşturulmasına çalışılacağı ve bu teşkilatın himaye edileceği yer almaktaydı³⁹. Şu belirtilmeli ki programın yukarıda yer verilen eğitimle ilgili maddeleri içeriği yani darüleytamlar, vahdet-i terbiye, amelî eğitimin icrası, ilköğretimin mahalline tevdi gibi hususlar, Ahmet Şükrü Bey'in Nazırlığı döneminde tatbik edilmeye başlanmıştı. Bu bakımdan TPCF programının özellikle eğitimle ilgili kısmının İttihat ve Terakki Partisi düşüncesi ve programıyla benzerliğinin vurgulanması gerekiyor.

Fırkanın faaliyetlerine geçmeden evvel bir hususu burada belirtmek gerekiyor. O da yeni fırka kurulur kurulmaz içerisinde eski nafiz ittihatçıları da barındırması önemli bir etken olsa gerek, hemen İttihat ve Terakki ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki TPCF İttihat ve Terakki

36 Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinde yer verilen bu 19 mebus ve seçim bölgeleri şöyleydi: Sabit (Erzincan), Halet, Rüştü, Raif ve Ziya (Erzurum), Necip (Mardin), Zeki (Gümüşhane), Rauf ve Adnan (İstanbul), Abidin (Saruhan), Halis Turgut (Sivas), Bekir Sami (Tokat), Halit (Kastamonu), İhsan (Ergani), Arif (Eskişehir), Ahmet Şükrü (İzmit), Canbolat (İstanbul), Faik (Ordu), Feridun (Dersim).bkz: Akşam, 10 Kasım 1924, s. 1; Cumhuriyet, 9 Kasım 1924, s. 3

37 Rauf Bey, fırkanın kuruluşundan kısa süre önce Kemalettin Sami Paşa aracılığıyla kendisine yeni parti kurmak teklifi geldiğini söyler. Cumhuriyetin ilanına takaddüm eden gece Çankaya'da yapılan müzakereler esnasında İsmet Paşa, Rauf Bey'in kıymetli ve samimi arkadaşları olduğunu, fakat tasavvurlarını tatbikte birlikte yürütmeyeceklerine inandığını, Cumhuriyet idaresinde fırkaların lazım ve tabii bulunduğunu, Rauf Bey'in de bir fırka kurarak İslam akidelerini açıkça müdafaa edebileceğini ve bu şekilde vatana daha faydalı hizmet etmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir. Kemalettin Sami Paşa bunları Rauf Bey'e naklettikten sonra fırka fikrini benimsetmek için ayrıca çaba harcamıştır. Bkz: Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 479-481.

38 Tunaya, Tanık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s.620.

39 Tunaya, *Türkiyede Siyasi...*, s.620.

Partisinin bir istihalesi, diriltilmesi ve tekrar faaliyete başlaması şeklinde görülmüştür⁴⁰. Özellikle İsmail Canbolat Bey ile Ahmet Şükrü Bey'in partide aktif rol oynamaları bu iddianın en büyük dayanaklarından biri olmuştur⁴¹.

CHF çevrelerine göre TPCF ilk günlerinde bazı buhranlar yaşadı. İddiaya göre fırkada şu üç grup mevcuttu. Muhafazakârlarla hocalar; Kazım Karabekir Paşa ve birkaç arkadaşı; Adnan Bey, İsmail Canbolat, Refet Paşa ve birkaç arkadaşı. Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa'nın durumu ise belli değildi. Bir başka iddiaya göre ise TPCF azası İzmit (Kocaeli) Mebusu Ahmet Şükrü Bey, bir sebepten ötürü fırkadan ayrılmak istemiş, onu ikna için Adnan Bey İstanbul'a gönderilmişti⁴². Öte yandan TPCF'yi destekleyen basın organlarında bu iddiaların yanlışlığına yer verildi. Buna göre, İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Bey ve bazı arkadaşlarının âyan meclisi teşkili taraftarı oldukları, hatta partinin programı tanzim edilirken bu hususta tartışma yaşandığı ve neticede aleyhtekilerin ekseriyeti nedeniyle karar alınmadığı gibi duyular, yanlışti. Aksine yeni fırka intizam içerisinde çalışmaktaydı. Hatta TPCF Katib-i Umumisi Ali Fuat Paşa, ne programımızda böyle bir kayıt ne de bu fikirde bir arkadaş vardır. Kesin olarak yalandır, demişti⁴³.

Şark İstiklal Mahkemesi'nin TPCF'nin doğudaki şubelerini kapatması, aslında daha genel bir operasyon için hükûmetin eline önemli bir koz vermişti. İşte Ankara İstiklal Mahkemesinin hükûmetin dikkatini çekmesi, Şark İstiklal Mahkemesinin mahkûmiyet kararı ve mıntıkasındaki TPCF şubelerini kapatması, fırkanın temelli kapatılmasında hükûmetin temel dayanakları oldu. 3 Haziran 1925 tarihli toplantısında İcra Vekilleri Heyeti TPCF'nin kapatılmasını kararlaştırdı. Söz konusu karar, yukarıdaki hususlarla birlikte programdaki 6. maddenin, dinin siyasete ve irticaya alet edilmesinde bir vasıta olarak kullanıldığı ve bunun mahzurlarının son hadisede görüldüğü, tezlerine dayandırılıyordu⁴⁴.

Haziran 1925'te mensup olduğu parti kapatılan Ahmet Şükrü Bey, bu hadisenin üzerinden aşağı yukarı bir yıl sonra, bu kez Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlendiği tespit edilen İzmir Suikastı teşebbüsüyle ilgili görülmüş, sorgu ve muhakemeler sonucunda birinci derecede suçlu olduğu sabit bulunarak 13/14 Temmuz 1926'da idam edilmiştir⁴⁵.

40 Daha TPCF kurulmadan önce, Halk Fırkasından ayrılmaların konuşulduğu sıralarda, gazetelerde İttihat ve Terakki ile ilgili haberler görülmeye başlamıştır. Mehmet Asım, "Eski İttihat ve Terakki Yeni Bir programla Faaliyet Sahasına Geçebilir mi? Bkz: *Vakit*, 6 Ekim 1924, s.1.

41 *Vakit*, 19 Kasım 1924, s.1.

42 *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1924, s. 1.

43 *Son Telgraf*, 25 Kasım 1924, s. 1.

44 Hükûmetin tasdik için cumhurbaşkanına gönderdiği kararname için bkz. *Vakit*, 5 Haziran 1926;

45 Yunus Nadi (Abaloğlu), "Son Olsun", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1926.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde önemli tarihi gelişmelere mekan olan İzmit Ahmet Şükrü Bey gibi önemli bir siyasi şahsiyeti de misafir etmiş bu esnada Ahmet Şükrü beyin ülke siyaseti ile ilgili önemli rollerine tanıklık etmiştir. Ahmet Şükrü Bey Malta'daki yaklaşık iki yıllık esaretten sonra TBMM yönetiminin çabaları sonucu 1921 Mayısında hürriyetine kavuşmuştur. İhtiyari Adapazarı'nda ikamet etmek zorunda kalan Ahmet Şükrü Bey, burada 1921 seçiminde İzmit Livası Meclis-i Umumisine ve bu meclis tarafından livanın daimî encümenine seçilmiştir. Ayrıca bu esnada İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı da yapmıştır. Millî Mücadele elde edildikten sonra Mustafa Kemal Paşa ittihatçılarla iletişime geçerek 1923'ün Ocak ayında Kara Kemal Bey'le görüşmüştür. İttihatçıların ne yapacağını ondan öğrenmek istemiştir. Bunun karşısında kendi tutumunun ne olacağını açıklamıştır. Bir süre sonra Cavit Bey'in evinde, İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet Şükrü Bey de dahil olduğu hâlde önde gelen ittihatçılar toplanmış, kendilerine bir program hazırlayarak yeni yol haritalarını belirlemiştir. Seçimlere İttihat ve Terakki adına katılmama kararı almışlardır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Ahmet Şükrü Bey, bir iç kaynaşma yaşayan ve oldukça nazik günler geçiren Trabzon'a vali olarak gönderilmiştir. Kısa süre sonra yapılan II. Meclis seçimlerinde Ahmet Şükrü Bey, Halk Fırkasından İzmit (Kocaeli) mebusu seçilmiştir. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ve Halk Fırkası yönetiminin ittihatçılara bir jestiydi. Bu jest ittihatçıları memnun etmemiştir. Millî Mücadele'deki rolleriyle mütenasip konumlandırılmadıklarını düşünerek kendileriyle aynı fikri taşıyan ve bu yüzden de Mustafa Kemal Paşa ile yollarını ayıran küskün Millî Mücadele rüesası ile ortak hareket etmeye karar vermişlerdir. Sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalif fırkası, TPCF vücut bulmuştur. Özellikle Ahmet Şükrü ve İsmail Canbolat Beyler başta olmak üzere bazı tanınmış ittihatçıların bu partide yer alması, ittihatçılığın yeniden diriltildiği girişimi olarak görülmüş ve algılanmıştır. Ahmet Şükrü Bey'in parti tercihi, Halk Fırkasında kızgınlığa ve nankörlükle suçlanmasına yol açmıştır. O vakte kadar meclis çalışmalarına çok zayıf iştirak eden Ahmet Şükrü Bey, TPCF'nin kurulması ve faaliyete başlaması sürecinde aktif bir çalışma içerisine girmiştir. Fırkanın programını hazırlayan birkaç kişiden biri olduğu gibi, idare heyetinde de yer alarak seçim ve propaganda işlerinde etkin görevler almıştır. Ancak 1925 Haziranında mensup olduğu parti kapatılan İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Beyin aktif siyaseti sona ermiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi (DH.SAİD)

Mektubî Kalemî (DH.MKT)

Dâhiliye (İ.DH)

Dosya Usulü (İ.DUİT)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Yer No: 030.18.1.1/7.17.17

3. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Kutu No:57, Gömlek No: 107, Belge No: 107-1001, Belge tarihi: 29.11.1338.

Kutu No:57, Gömlek No:113, Belge No:11301, Belge Tarihi: 14. 01.1339.

B. SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet, Tanin, Vakıf

C. TELİF VE TEDKİK ESERLER VE HATIRATLAR

Ahmet Reşit Rey(H.Nazım), *Canlı Tarihler XVI, Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Türkiye Yayınevi, Ankara 1946,

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, 2.Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961

Atay, Falih Rifki, *Çankaya, Bates Yayınları, İstanbul 1984.*

Demirel, Ahmet, "Şükrü Bey", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.*

Gövsal, İbrahim Alaettin "Şükrü Bey", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyatı.*

İnönü, İsmet, *Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, Ankara 1987.*

Karay, Refik Halid, *Minelbabilelmihrab, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992*

Kocahanoğlu, Osman Selim, *İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması: Meclis-i Mebusan Tahkikatı, Teşkilat-ı Mahsus, Ermeni Tehcirinin İcüzü, Divan-ı Harb-i Örfi Muhakemesi, Temel Yayınları, İstanbul 1998.*

Meydan Larousse, "Şükrü Bey", C:11, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990.

Muallim Cevdet, "Darülmualiminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat, C:6, 7 Mart 1916.*

Müezzinoğlu, Ersin, "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey", *Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.*

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Truva Yayınları, İstanbul 2004.*

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmani Zeyli, C:17, Yay. Haz. Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, TTK Yayınları, Ankara 2009.*

Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım, Yay. Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 1993*

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316.

Tunaya, Tarık Zafer, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1981, s.85-121.*

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), Arba Yayınları, İstanbul 1952.*

Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927, C:3, Ankara 1994.

Vardar, Galip, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler, Haz. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2003.*

Yunus Nadi(Abalıoğlu), "Son Olsun", *Cumhuriyet, 14 Temmuz 1926.*

Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.*

REKLAM VE İLANLAR IŞIĞINDA CUMHURİYET'İN İLK YILARINDA KOCAELİ VE ÇEVRESİNDE TİCARÎ VE KÜLTÜREL HAYAT

FATMA ÜNYAY AÇIKGÖZ*

Giriş¹

Dilimize Fransızcadan geçen reklam kelimesi “Bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol.”; “Bu amaç için kullanılan yazı, resim, film vb.”²; ilan ise, “Duyuru” ve “Açıkça bildirme, açıkça duyurma.”³ şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte reklamın çeşitli tarifleri de yapılmıştır. Bir başka tanıma göre ise reklam “Bir ürün veya kurum mesajının, bir görüş veya düşüncenin kitlelere iletilebilmesi amacıyla, çeşitli duyuruların bir bedel karşılığında, değişik mecralarda yayımlanması”dır.⁴

Reklam fikri ve anlayışı insanlar arasında alışverişin başlamasıyla beraber doğmuştur. Bununla birlikte kitle iletişim araçları ile reklamcılığın tarihsel gelişimi arasında da yakın bir ilişki söz konusudur. Reklamın esas hedefi satışları artırmaktır.⁵ Dolayısıyla tüketim ile reklam arasında da bir ilişki söz konusudur. Batı’da Sanayi Devrimi’nin yaşandığı dönemlerde reklamcılıkta da asıl amaç, ürünü çeşitli satış ve teşvik araçları kullanarak en fazla kâr elde edecek şekilde satmaya yöneliktir. Basın ise bunun için en iyi araçlardan birisi idi. Nitekim Batı’da gazetenin ticaretin bir aracı olarak ve de kapitalizmin gelişmesi için burjuvanın icat ettiği bir araç olarak ortaya çıktığı, fakat buna karşın Türkiye’de ise, gazeteyi burjuvanın değil devletin çıkardığını ifade edilmektedir. Osmanlı’da basın faaliyetlerinin Batı’da olduğu gibi ticarî kaygılarla değil siyasî kaygı ve amaçlarla ortaya çıkmasından dolayı başlangıçta gazete, tüketim için bir araç olmaktan uzaktır.⁶ Türkiye’de reklamcılık ilk olarak ilanlar ile ortaya çıkmış ve zaman içerisinde ilan ve reklam ayrımı da kendiliğinden belirginleşmiştir. Osmanlı basın hayatındaki pek çok gazete ve mecmuada - ilk dönemlerde az olmak ve zamanla artmak suretiyle – çeşitli ilan ve reklamlar verildiği görülmektedir. Ekonomik ve ticarî hareketlere paralel olarak reklamcılık da zaman içerisinde ilerleyerek bugünkü seviyeye ulaşmıştır.

Batı’da matbaanın icadından ve kullanılmaya başlanmasından bir süre sonra, bir matbaacı bastığı kitapları satabilmek için tarihin ilk duvar afişini basmıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, facikgoz78@hotmail.com.

1 Bu çalışmanın giriş kısmında yer alan reklam tarihi hakkındaki bilgiler “Fatma Ü. Açıköz, ‘Bazı Osmanlıca Süreli Yayınlarda Reklam ve İlan Örnekleri’, *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu (26-27 Nisan 2016 Kırıkkale) Bildiriler*, Ankara 2016, s. 503-530.” künyeli çalışmanın giriş bölümünden alınmıştır.

2 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56cef14d216df7.92113185

3 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56cef1ff68f148.76244609

4 Hamza Çakır, *Osmanlı Basınında Reklam*, Elit Reklamcılık, Ankara 1997, s.5

5 Hamza Çakır, “Türkçe Basında İlk Marka Rekabeti”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 16 Yıl : 2004/1 (27-36 s.)*, s. 28.

6 Elif Yeneroğlu Kutbay-Onur Kınlı, “İzmir’de Yayımlanmış Türkçe Gazetelere Verilmiş Tıbbi İçerikli İlanlar Üzerine Bir Değerlendirme (1908-1914)”, *Ege Akademik Bakış*, 9 (2) 2009, s. 761. s.759-769.

itibaren afiş gibi yazılı reklamlarla birlikte, gazete reklamlarında da önemli gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde Batı dünyasında gazete reklamcılığı profesyonel olarak yürütülmüştür.⁷

Batı'da reklamcılık Osmanlılara nazaran çok daha erken zamanlarda gelişme göstermesine rağmen Osmanlılarda reklamcılık modernleşme sürecinde basın hayatının bir unsuru olarak inkişaf etmiştir. Osmanlılarda yeni bir malı ve hizmeti tanıtabilmek için önceleri tellalardan yararlanılmaktaydı. Tellallar mallarını bağırarak satmaktaydı. Tellalların yerini zamanla seyyar satıcılar almıştır. Bunun yanı sıra dükkânların dış taraflarına konulan birtakım işaretler de bir malın satılması için alıcının dikkatini celb etmeye yönelik yöntemlerden idi.⁸

Osmanlı'da gazetelerin yayımlanma tarihiyle sanayi makineleri kullanılarak kitlesel üretime geçiş tarihi birbirine paralellik göstermektedir. 1839 Tanzimat Fermanı'yla birlikte, Avrupa sermayesinin Osmanlı topraklarında kendini göstermeye başlaması ile ilencilik da Avrupa ürünlerinin Osmanlı pazarında kendisine yer arayışıyla ilintili bir özellik göstermiştir. Ayrıca Avrupa sermayesi ile İzmir ve Bursa'da limanlar inşa edilmiş, çevrede yetişen tarım ürünleri bu limanlara demiryolu bağlantıları ile taşınmıştır. Bankalar ve sigorta şirketlerinin gelişi yeni istihdam alanlarının oluşmasına yol açmıştır. 1860'lı yıllarda Bursa'da, çoğunluğunu yabancı sermaye gruplarının işlettiği modern sanayi tezgâhları kullanılarak ipekli kumaş üreten fabrikalarda 8.000 kişi istihdam edilmekteydi.⁹ Bu üretimin bir de tüketim ayağı söz konusuydu.

Batı tarzı Osmanlı tüketim kültürünün oluşmasında, 1840 sonrasında ortaya çıkan yazılı basının etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle Tüketim- gazete ve reklam ilişkisi ilk etapta Avrupa menşeli ürünlerin tanıtılmasında kullanılmıştır. Nitekim Ceride-i Havadis'te yayımlanan ilk yazılı reklam ya da ilan Fransa'dan ithal duvar kağıdı, çatal-kaşık, dikiş makinası, mefruşat, kitap, diş doktoru, fes, piyano, kahve makinası, kürk, saç boyası, içki ilanları gibi çoğu dış kaynaklı ürünlerle ilgilidir.¹⁰

Osmanlı sınırları içinde reklam içeren ilk gazete, 1821'de İzmir'e yerleşen Levanten ticaret kesimine mensup olan tüccarlardan Alexander Blacque'a ait Spectateur Oriental (Doğu Gözlemcisi) adlı gazetedir. Bu gazetenin kuruluş amacı da Batı Anadolu ve Ege ticaretini tanıtmaktır. Yunan işgali ile siyasi yayınlar da yapan gazetede 1830'dan sonra yerel haber ve ilanların yanı sıra reklamlar da görülmeye başlanmıştır.¹¹

İstanbul'daki ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi 1831'de yayın hayatına başlamış olup, bu gazete reklam içermemektedir. Osmanlı'da bilinçli olarak reklamın bir ön safhasını oluşturan ilencilik faaliyetleri 1840 yılında yarı resmi olarak yayın hayatına başlayan Ceride-i Havadis gazetesinin yayınlanmasıyla başlamıştır. Ceride-i Havadis'te nadiren de olsa ilanlara "ilanât" şeklinde başlık konulmakta ve genellikle resim bulunmamaktadır. Bunlardan yalnızca bir ilaç firmasına ait olan bir reklamdaki resim kullanılmıştır. İstanbul'da gelişen Avrupâî bir hayat tarzı yaşama isteği duyan hedef kitle için piyano, çiçek, kumaş, süs eşyası gibi ilanlar verilmiştir.

7 Mehmet İvrendi vd., "Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Gazete Reklamları ve Uygulamaları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005, Sayı 13, s. 240.

8 Şahinde Yavuz, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Reklam Serüveni", *İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 187.

9 Osman Bayraktar, "Osmanlıca Gazetelerdeki Personel İlanlarının İçerik Değerlendirmesi: 1909-1924", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 4, Aralık 2015, s.80. s.79-96.

10 Nebi Özdemir, "Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi", *Millî Folklor*, 2007, Yıl 19, Sayı 7.

11 Yavuz, a.g.m., s. 187.

Ceride-i Havadis gazetesi bir de ek bir yayın organı olan Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesini çıkararak İngiliz reklamcılığını temel alan reklam yapmaya başlamıştır.¹²

Agâh Efendi ve Şinasi tarafından 21 Ekim 1840'ta çıkarılmaya başlanan ve ilk özel gazete olan Tercüman-ı Ahval gazetesi - ki ilk haber, fikir, sanat ve edebiyat gazetesidir - Batı kültürü ile yerli kültür arasında bir bağ kurma amacını taşımaktadır ve ilk sayfasında ilan alacağını duyurmuştur. Ancak Osmanlı toplumu reklamcılık için henüz tam olarak hazır bulunmamaktadır. Dolayısıyla gazetelerdeki reklamlar siyasi haberlerin gölgesinde kalmıştır; zira dönemin siyasî koşulları, basın ve okuyucu kitlesinin daha çok ilgisini çekmiştir.¹³ Bu döneme kadar (1828-1864) basında yer alan ilanların giyim-kuşam, tuhafiye, ayakkabı, sabun, gıda, lokanta, içki, doktor, ilaç, kitap ve kırtasiye, tiyatro, opera, at/araba ve gereçleri, ev eşyası, seyahat reklamları, satılık ev, inşaat ve inşaat malzemeleri, ziraat ve ziraat aletleri, eğitim, kültür ve sanat gibi çeşitli alanlarda verildiği görülmektedir.¹⁴

1870 yılında neşriyata başlayan dönemin objektif ve tirajı yüksek bir gazetesi olan Basiret Gazetesi'nde de ilanlara rastlanır. Bir ara yayın hayatına son verilen gazete 1888'de yeniden yayınlanmaya başlanmış ve gazetede ev, arazi vb. ilanlar ile ilaç, doktor, sarraf, parfüm, ev, arazi, dikiş makinesi reklamlarına yer verilmiştir. İlanlar, ikincil planda olmaktan çıkarılarak haberler arasında da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵

Ekonomik boyutlarının yanı sıra sosyo-kültürel boyutları da bulunan reklamcılık, içinde bulunulan dönemin siyasî konjonktüründen de etkilenmiştir. Türkiye'de Reklamcılık Tarihi'ni ele alan bir çalışmada, 1880-1908 yılları arasında tahtta bulunan Abdülhamid'in uyguladığı istibdat rejimi sonucunda gerek politik haberlere gerekse ilanlara kısıtlama söz konusu olduğunu belirtilmektedir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren siyasî sınırlamanın ortadan kalkmasıyla basın özgürlüğü de sağlanmış; böylece gazete ve dergilerin sayısı artmış ve ilanın değeri de anlaşılmıştır. Diğer taraftan ticarî hayatta da canlanma söz konusu olmuş; üretim ve reklamın, toplumun ekonomik anlamda gelişiminin temeli olduğuna dair bir inanç gelişmiş ve bu tarihten sonra yabancı tüccarlar tarafından gazete ve dergilerde ilanların çıkmasına aracılık eden acenteler kurulmuştur (1909). Bu dönemde yerli ve yabancı gazetelerin artmasına paralel olarak ilanların daha gelişmiş örnekleri görülmeye başlanmıştır. Mesela başlıklar kısaltılmış, başlıkları yazmada hattatlar kullanılmış, ilanlar çerçevelenmiş ve resimlerle süslenmiştir. Ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında ilancılık ve reklamcılık durgunlaşmışsa da bundan sonra basın hayatında reklamcılık faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir.¹⁶

Osmanlı'da Avrupalı tüccarlar tarafından geliştirilmiş olan reklamcılık Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin de yavaş yavaş canlanmaya başlaması ile ilerleyen yıllarda gelişimini bir miktar hızlandırmıştır. Teknolojiyle beraber radyo ve televizyon gibi iletişim araçlarının yayın hayatına başlamasına kadar Türkiye'de reklamcılık uluslar arası standartlardan ve kurallardan uzak bir şekilde yürütülmüş ve gerçek anlamda bilinçli olarak reklamcılığın işlevlerinden yararlanılması 1950'lerde olmuştur.¹⁷ Bu reklamların incelenmesiyle bir gazetenin çıkarıldığı

12 Yavuz, *a.g.m.*, s. 188, 189.

13 Yavuz, *a.g.m.*, s. 189.

14 Çakır, *Osmanlı Basınında Reklam*, 83-136.

15 Yavuz, *a.g.m.*, s. 189.

16 Yavuz, *a.g.m.*, s. 190; Çakır, "Türkçe Basındaki İlk Marka Rekabeti", s. 29; İlhan Yerlikaya, "Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakit Gazetesi'nde Reklam ve İlanlar", *Marmara İletişim Dergisi*, S. 8, Ekim 1994, s. 205.

17 Yavuz, *a.g.m.*, s. 194; Çakır, *Osmanlı Basınında Reklam*, s. 24, 194.

bölgede hatta farklı yerlerdeki ticarî ve kültürel hayat hakkında bilgi edinmek mümkün olabilmektedir zira İstanbul basınında olduğu gibi yerel basında da reklamcılık faaliyetleri devam etmiştir.

Bilindiği gibi Kocaeli'nin, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde İstanbul'a yakınlığı, kara ve denizden ulaşım imkânlarının kolaylığı gibi faktörler, İzmit halkının ekonomik ve ticarî faaliyetlerinin gelişmesine ve İstanbul ile sosyo-kültürel yönden etkileşim halinde olmasına imkân tanımıştır. Bu nedenle Kocaeli gazetecilik faaliyetlerinin ve bunun yanı sıra ticarî ve kültürel hayatın geliştiği bir vilayet olmuştur. Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte İzmit ve çevresinde basın-yayın faaliyetleri de yürütülmüştür.¹⁸ 1848'de başlayan bu faaliyetlerin öncüsü kentte yaşayan Ermeniler olmuş; çeşitli nedenlerle Ermenilerin buradan ayrılmalarıyla basın-yayın faaliyetleri yerli halk yani Türkler tarafından sürdürülmüştür. İlk olarak haftalık Kocaeli gazetesi, Kurtuluş Savaşı öncesinde yayın hayatına başlamış ve 1933'e kadar yayınlarını sürdürmüştür. Bölgede Cumhuriyetin ilk yıllarında varlık gösteren gazeteler Türk Yolu ve Hür Fikir olmuştur. Türk Yolu 1921'de Türk Ocaklarının organı olarak yayın hayatına başlamış ve bir süre haftada iki kez çıkan gazete 1943'te günlük olarak yayınlanmaya başlamış, 1965'te 'Bizim Şehir' adlı bir başka gazeteyle birleşerek 'Türkyolu Bizimşehir' adını almıştır. Hür Fikir Gazetesi ise Kılıçoğlu Hakkı Bey tarafından 1923- 1931 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁹ Bu tebliğde adı geçen gazetelerdeki ilan ve reklamlar çerçevesinde Kocaeli'nde Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyo-kültürel, ticarî ve ekonomik hayat ele alınmıştır.

I- KÜLTÜREL HAYATA DAİR İLANLAR

A. SOSYAL ETKİNLİKLER

1- İzmit Anadolu Sineması: Haftada iki defa düzenli olarak değiştirilen ve her gece aralıksız sinema gösterimi olan İzmit Anadolu Sineması'nın pazartesi programında "Büyük Dekolte Film" ilanı ile Paris'in gece âlemlerini tasvir eden Geceleyin Paris adlı bir film gösterimde bulunuyordu (Eylül 1926). İlanda sinemanın cuma programında ise "Eller Yukarı" başlığında mevsimin en büyük heyecan ve sergüzeşt dolu 30 kısımlık muazzam serisi olduğu belirtilen bu filmin Kemal Bey tarafından Avrupa'dan 25.000 Türk Lirasına satın alınmıştır.²⁰

2- Hanımlara Tiyatro: 14 Teşrinisani 1335 (14 Kasım 1919) Cuma günü saat 12'de hanımlara Halid Eyüb Bey Sinemasında Milli Piyesler Heyet-i Temsilîyesi tarafından dört perdelik bir oyun ile "Harem Ağası Eğleniyor" adlı komik sinema ve bir perdelik "Yıkılan Saadet" adlı dram oyunu gösterileceği duyurulmuştur.²¹

3- Konser, Konferans ve Müzayede: Kocaeli gazetesinde bu hususlarda Kocaeli'nde 1919'da yapılmış bir faaliyet hakkında ayrıntılı malumat veren bir yazıda toplumsal hayatı geliştiren ve milletin tekâmülünü temin eden konser ve konferans türünden faaliyetlerin önemine dikkat çekilmiş ve atılan dev adımlarla halkın bu hayatî faaliyetlerden mahrum kalmaması için gayret sarf edildiğinden söz edilmiştir: "Hayat-ı İctimaiyyemizin Tekâmülüne Doğru -Konser ve Konferans" başlığı altında "Her millet hayat-ı ictimaiyyenin milleti tekamülünü teminine hâdim

18 Oğuz Polatel, "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler", *Gazi Akşakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, 2015, s. 911.

19 Bayram Çağlar, *Kocaeli'deki Yerel Gazetelerin Tarihsel ve Teknolojik Gelişimi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2007, s. 4, 11-12.

20 Türk Yolu, Yıl: 1, Sayı 50, 7 Eylül 1926, s. 4

21 Kocaeli Gazetesi, Numara 69, Yıl: 2, 17 Safer 1338/10 Teşrinisani 1335, s. 4.

konser ve konferanslar tertîb ve idarede pek çok emekler sarf eder ve bu vadide devasa adımlarla ilerlerken şehrimizin bu hayatî faaliyetlerden mahrum bulunmamasını tecvîz edemeyen sınıf-ı münevver ve güzidesi her dürlü sebep ve fırsatlarla halkımızın tenvir-i ekfkârına sarf-ı gayrete şitâyâb olmaktadır ki bu teşebbüsâtı takdir etmemek mümkün değildir. İşte bu cümleden olmak üzere geçen cuma gündüz hanımlara ve gecesi erkekler için "Hacı Ali Beyzade Halid Eyüb" Sinemasında hasılatı emr-i hayra tasarruf olmak üzere bir müsamerere tertib edilmiştir. İstiraden şurasını söyleyelim ki hanımlarımız erkeklerden ziyade bu müsamerereye rağbet göstermişdri. Hanımlarımıza bi-payan minnet ve şükran.

Müsamerede evvela Emin Ali Bey Anadolu ve Türkler hakkında mücmelen bir malumât ita etmiş ve müte'akiben sinemada tütün ziraatı gösterilmiş bundan sonra da Yavuz Sultan Selim temsil olunarak Darü'l-muallimîn talebesinden Feridun Efendi Haluk'un veda'ını inşad eylemiş ve Doktor Zihni'nin musikimiz hakkında bir musahebeden sonra Türk-Arab mudaribiyle Uşak'dan bir taksim yapmış ve pek ziyade alkışlara mazhar olmuş ve ba'dehu sinemada bir dram irae olunmuşdur. Abdulcabbar Bey arkadaşımız Yahya Kemal Bey'in "Mehlika Sultan" adlı şiirini inşad eyledikten sonra Milli Piyesler Heyet-i temsilisi tarafından "Ey Türk Genci Ümidini Kesme" isimli 3 perdelik bir piyes temsil edilmiştir. Heyet-i Temsiliiye'nin tertibatındaki noksanlık yeniliğe, mevzu'un tertibindeki acemilikde gençliğe bağışlanabilir.

Müsamerenin hitâmında Türk dostu, Türk muhibbesi bir Ecnebi ailenin hediyesi olan musenna' bir buket müzayedeye konmuş on bin guruşda livamıza mebus-ı sabık Hafız Rüşşü Efendi de kalmıştır. Müşarün ileyh beş bin guruşu müteceviz meblağ ita ederek hararetle suretde müzayedeye iştirak etmiştir.

Hazirûnun cümlesine gösterdikleri rağbet ve ibraz etdikleri hamiyetden dolayı teşekkür eder ve bu gibi müzamerelerin tevali ve temadisini temenni eyleriz."²²

4- Türk Tayyare Piyangosu: "Büyük Tayyare Piyangosu" başlığıyla atılmış olan ilanda altıncı çekilişin 13 Eylül 1926'da gerçekleştirileceği ve büyük ikramiyenin 35.000 Türk Lirası olduğu görülmektedir. İlanın altında şu ibare bulunmaktadır: "Biletlerin tecdidı mauamelesine ibtidar olunmuşdur. Nizamnamenin dördüncü maddesi mucebince ahali-i muhteremenin biletlerini tecdîd etmeleri mercûdur. Keşideden üç gün evveline kadar tecdîd edilmeyen biletler zayı ederler."²³

Gazetenin başka bir nüshasında da da "Dikkat" başlığı altında Tayyare piyangosu duyurusu verilmiştir. Tayyare piyangosunun her çekilişde yüzlerce kişiyi servet sahibi ettiği belirtilerek "Menfaatinizi düşününüz. İhmal etmeyiniz." denilmektedir.²⁴

Hür Fikir Gazetesinde de "Tayyare Teberru'atı" (Bağış) başlığıyla bağışta bulunanların isimleri tek tek yazılmıştır.²⁵

Hür Fikir Gazetesinde Latin alfabesine geçildiği yıl iki yazının birlikte kullanıldığı görülmektedir. "Beynelmilel rakamlar" başlığı ile 0-9 arası rakamlar yeni yazı ve eski yazıyla birlikte

22 Kocaeli Gazetesi, Numara 69, Yıl: 2, 17 Safer 1338/10 Teşrinisani 'da 1335, s. 4.

23 Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 50, 7 Eylül 1926, s. 4.

24 Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926, s. 4.

25 Hür Fikir, Yıl: 2, Sayı 77, 27 Temmuz 1925, s. 4.

verilmiş ve altına "Tayyare piyango biletlerinizi almayı unutmayınız." yazısı ilave edilmiştir.²⁶ Burada aynı zamanda yeni rakamların halka tanıtılması söz konudur.

5- Türk Ocağı Derneği: Derneğin 5 Mart 1926 Cuma günü saat 13'te Orta Mektep salonunda toplanacağı ve toplantıya bütün üyelerin teşrifleri rica edilmektedir.²⁷

B. NEŞRİYAT

1- Türk Kadın Yolu: Türk Kadın Birliği'nin yayını olan mecmu'anın 15. Numarası değerli içerikle dolu olduğu belirtilmiştir.²⁸

2- Spor Alemi: Spor cereyanları ve vak'aları hakkında en doğru bilgileri ihtiva eden bu mecmua haftalık olarak yayınlanmaktadır. Mükemmel resimli dört sayfalık kapak ve 16 sayfalık mündericatına rağmen bu derginin uygun fiyatlı olduğu anlatılmak istenmektedir. 10 kuruş olan dergiyilik 500 altı aylık 300 kuruştur. Müracaat ise Ebussu'ûd Ceddesi'nde bulunan Karabet Matba'ası'na yapılacaktır.²⁹

3- Bartın Refikimiz: Gazetede Bartın'da neşredilen "Bartın Refikimiz" adlı bir yayının yeniden yayın hayatına başladığı duyurulmaktadır. "Mecburî bir intişar fasılasından sonra tekrar aramıza atılan "Bartın Refikimiz"i bütün samim-i ruhumuzla kutlularız."³⁰

4- Tayyare Mecmuası: İlanda özetle şöyle denmektedir: Bu isim altında Tayyare Cemiyeti Genel Merkezi tarafından on beş günde bir yayınlanmak üzere bir mecmua tesis edilmiştir. "Kaldırım siyasetlerini ve müfsid ahlak vak'alarını tasvir eden gazete ve kitaplar yerine" bu derginin okunması, ilim ve sanayinin "hakikî mucizatinı" görülmesi ve vatana hizmet yollarının öğrenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hür Fikir gazetesi bu dergiyi tavsiye etmekte ve duyurmaya vasıta olmaktan da mutlu olduğunu belirtmektedir. Fiyat bilgileri verildikten sonra "bu kadarcık bir pareyi vatanın müdafaasından esirgemeyiniz" denilmektedir.³¹ Başka nüshalarda da bu neşriyata dair ilanlara rastlanmaktadır.

5- Türk Yurdu: Hür Fikir Gazetesinde Kitaplar, Mecmualar ve Risaleler başlığında verilen ilanlarda Türk Yurdu dergisinin reklamları yapılmaktadır. İlanın biri şöyledir: "Bu nefis Mecmu'anın Haziran nüshası çıkmıştır."³²

"Türk Hava Mecmuası, İctihad, Ayın Tarihi, Kurtuluş Yolu" gibi dergi ve gazetelerin de rakamlarına rastlanmaktadır. Hür Fikir Gazetesinin Latin alfabesiyle yazılı "Kitaplar, Mecmualar, Gazeteler" başlığı altında verilen bir ilanda Osmanlıca olarak Türk Hava Mecmuası'nın 58. sayısının mutad üzere resimleriyle, edebî ve fennî yazılarıyla çıktığı ve İctihad Mecmuasının ise 262. sayısının çıktığı duyurulmuştur.³³

26 Hür Fikir, S. 236, Yıl 5, 22 Teşrinievle 1928, s. 2.

27 Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 50, 6 Mart 1926, s. 4.

28 Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 25, 6 Mart 1926, s. 4.

29 Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 25, 6 Mart 1926, s. 4.

30 Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 25, 6 Mart 1926, s. 4.

31 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4.

32 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4.

33 Hür Fikir, S. 236, Yıl 5, 22 Teşrinievle 1928, s. 2.

C. Spor

Hür Fikir gazetesindeki ilana göre Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin verdiği bir ilanda kurban bayramının üçüncü günü Hilal-i Ahmer menfaatine İzmit'te meşhur pehlivanların katılımıyla büyük güreş icra edilecek ve pehlivanlara belirli ikramiye ödenecektir. Seyircilerin rahat bir şekilde izlemeleri sağlanacaktır. "Kadim ve millî sporumuz olan bu güreşe pehlivanların ve halkın katılmaları beklenmektedir. Türk Lirası: 80 başa, 50baş altına, 30 orta, 15 küçük orta 10 deste."³⁴

II- TİCARÎ VE EKONOMİK HAYATA DAİR İLANLAR

A. MAĞAZALAR

1-Şark Pazarı Ticarethaneleri: Kırtasiye, kitap ve tuhafiyeye reyonları bulunan mağazaki ilanda şöyle denilmektedir:

"Kırtasiye Kısımında- Bilumum mekteblere, ticarethanelere, bankalarave resmî devaire aid en son çeşid her nev'kırtasiye topdan ve perakende...

Kitap Kısımında- Maarif vekaletinin kabul ettiği bilumum mekteb kitablari bulunur. Haricden topdan sipariş kabul olunur ve arzu edilen mahalle yüzde yirmi iskonto ile seri'an gönderilir.

Tuhafiyeye Kısımında – Mevsim münasebetiyle en son moda yünlü mantolar, buluzlar, her çeşid kışlık eşya bulunduğu gibi esansların, pudraların ve arzu edilen her şeyin zengin çeşitleri vürud etmiştir. Maksadımız az ticaret fazla sarfiyat yapmaktır. Fiyatlar İstanbul fiyatlarının aynıdır. (İzmit: Demiryolu, Sadeddin) –Bir Kere Tecrübe Ediniz"³⁵

2- Türk Yılmaz Bakkaliyye Mağazası: Kapan önündeki bakkaliye mağazasının muhterem halkça zaten malum olduğu; mağazanın genişletildiği ve çeşitlerin de artırıldığı bir evin ihtiyacı olabilecek her türlü gıda ve temizlik maddelerinin mevcut olduğu belirtilmektedir. "Taze ve nefisdir" denilmektedir. Buna nispeten fiyatları ise "cidden ehvendir" yani ucuzdur denildikten sonra ilan sahibi Hâzımzade Osman Zeki, ilanının sonuna şunu ilave etmiştir: "Bunu ilan etmekle müftehirim".³⁶

3- Merhum Hacı Ref'etzade Ali Cemal'in Ticarethanesi: Bu mağaza da kapan önünde bulunup her türlü erzak satan bir ticarethanedir. Ayrıca petrol ve makine yağlarıyla taze ve safî benzin, kibrit de bulunmaktadır. Buğday meydanındaki mağazasında her türlü inşaat malzemesi mevcuttur. Tütün ürünleri de bulunmaktadır. Yazıhanesi buğday meydanıdandır. İlanın sonunda şöyle denilmektedir: "Fiyatların ehveniiyetinden mallarımızın nefaset ve sağlamlığından ve bilhassa muamelatımızındürüstlüğünden memnun kalacaklarını muhterem halkımıza müftehiren ilan ederim. Ali Cemal"³⁷

4- Hakkı Efendi ve Oğlunun Ticarethanesi: İlan, piyasadaki gazların genelinin Romanya malı olduğu ve bu Ticarethanede Romanya'nın en kaliteli dökme ve teneke gazının bulunduğu (dökmegaz) 5'er kiloluk vidalı ve emzikli tenekelerde imal ettiklerini duyurmaktadır. Fiyatları

34 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4.

35 Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926, s. 4.

36 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4.

37 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4.

hakkında da malumat verilmiştir. İlaveten benzin ve makine yağları ayrıca her tür zahire, taze koyun peyniri de satılmaktadır. “Acı çeşmeye muttasıl-ı istikamet bakkaliyye mağazamıza bir def’a müracaat kâfidir. Mehmed Hakkı ve Mahdumu Kemaleddin.”³⁸

5- Çiftçi Pazarı: “Çiftçilere müjde: Son Sistem Âlât-ı Zirâ’iyye, Fennî Tohum ve Kimyevî Gübreleri” başlığında el yazısıyla yazılmış olan “Tanıyıp bilerek kullanmak ve elde ettiğimiz mahsulü değer fiyatıyla satmakla mümkündür.” ibaresi altında bu ürünlerin İzmit’te Hürriyet Caddesi’nde 131 Numara’da bulunan Çiftçi Pazarı’nda sergilendiği belirtilmiş, istenilen makinenin çiftçiler tarafından Ali Kâhya Çiftliği’nde bulunan tarlada denenebileceği, nasıl kullanılacağına öğrenilebileceği; satın alındığı takdirde de her türlü kolaylık sağlanacağı yedek parçalarının ise her zaman bulunabileceği duyurulmuştur. Hatta ilan sahibi şayet aranan makine ellerinde mevcut değilse onu da Amerika’dan getirtmeğe hazır olduğunu da belirtmiştir. “Çiftçi Pazarı’nı bir kere ziyaret her halde menfaatiniz iktizasındandır.”³⁹

B. İMÂLÂT

1- Büsküvi: “Müjde” Meüzzinzade Necmeddin -Adapazarı başlığı altında adı geçen kişinin verdiği büsküvi ilanı görülmektedir. İlan sahibi, markalı kendi üretimi olan bisküvileri tereyağı ve süt ile ürettiğini, İstanbul mallarından üstün ve nefis tadı olduğunu fiyatının da uygunluğunu dile getirmiş ve sipariş kabul edildiğini duyurmuştur.⁴⁰

2- Millî İmalathane: “İzmit’de Millî İmalathane ve Darü’s-sinâ’a” başlığı ile yer alan ilanda imalathane kurucularının ismi verildikten sonra bu kuruluşta demirciliğe ait her türlü işler ile ziraat alât ve edevatı, tamiratı icra edildiği, yaylı kepenkler yapıp yerine takıldığı ayrıca bir de dökmeçilik şubesinin oluşturulduğu belirtilmiştir. “Muhterem müşterilerimizden görmüş olduğumuz rağbetden cesaret alarak işlerimizi tevsî etdik. Bizi tanıyan ve yeniden tanıyacak olan müşteriler işlerimizin metanetinden ve fiyatlarımızın ehveniyetinden memnun kalacaklardır. Seciyemiz: Metanet, sür’at, suhulet.”⁴¹

C. SATILIK EV VE ARSA

“Satılık Hane” başlığı ile verilen bir ilanda şehrin en mu’tena ve merkezî bir mevki’inde üç oda, bir mutfak, iki sofa bir ahır, bir odunluk ve bir bahçeden oluşan ayrıca bahçesi ile mutfağında iki çeşmesi bulunan yeni inşa edilmiş bir ev olduğu belirtilmiştir. İlanda “Taliblerin İmran Ticarethanesi Sahibi Esad Bey’e müraccatları” duyurulmuştur.⁴²

Kocaeli gazetesinde “Müjde Kelepir Arsa” başlığı ile İzmit Nureddin Paşa caddesinde mağaza ve dükkân yapmağa çok elverişli olan arsayı satın almak isteyenlerin mağazaya müraccat etmeleri duyurulmuştur (11 Aralık 1924).⁴³

38 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4.

39 Hür Fikir, Yıl: 5, Sayı: 222, 2 Temmuz 1928, s. 4.

40 Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926, s. 4.

41 Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72, s. 4; Hür Fikir, Yıl: 2, Sayı 77, 27 Temmuz 1925, s. 4.

42 Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926, s. 4.

43 Kocaeli Gazetesi, S. 265, Yıl, 7, 14 Cemaziyel evvel 343 (11 Kanunuevvel 340), s. 4.

D. BANKACILIK

1- Esnaf Bankası: El yazısıyla yazılmış "Erbab-ı Ticaret ve Sınâ'ânın Nazar-ı Dikkatine" başlığı ile İzmit'de bir esnaf bankası teşekkülü hakkında müzakerelerde bulunmak üzere ilgili oldada kayıtlı olanları belirtilen gün ve saatte Ticaret Odası'na gelmeleri duyurulmuştur.⁴⁴

2- Kocaeli Halk Bankası: Kocaeli Halk Bankası Türk Anonim Şirketi başlığı ile kurulacak bankanın sermayesinin 100.000 Türk lirası olduğu belirtilerek vadeli veya vadesiz hesap, çek, poliçe, kredi (teminat mukabili ve kefaletle ikrazat), ticaret senedi iskontosu, rehin veya kefalet mukabili teminat mektubu itası ve diğer banka işlemlerini ifa ettiği maddeler halinde sıralanmıştır. Vadeli hesaba belli periyotlarla yansıyan getirinin yüzdeleri de beyan edilmiştir. İlanda "Muamelesinin sür'ati ve dürüstüyle umumun rağbetine mazhar olmuş çok kıymetli ve Kocaeli halkının Arzusuyla küşad edilen müesseseyi bütün Türklere tavsiye ederiz." ibaresi bulunmaktadır.⁴⁵

3- Tütün Ziraati İçin Banka Tesis: Hür Fikir Gazetesi'nde 1928'de memlekette tütün piyasasında bulunan daimî buhrana dikkat çekilerek, buhranın giderilmesi ve tütün ziraati için tekel idaresinin (inhisar idaresi) bir banka tesis etmeyi düşündüğünü ve bunun için avans vermek ve yardım edebilmek üzere bir banka tesisini Maliye Vekaleti'ne teklif ettiğini duyurmuştur.⁴⁶

E. MÜZİK ALETİ

Gramofon: İzmit'te Müzik aletlerinin de ilanlarına rastlanmaktadır. "Müjde-Sahibinin Sesi" başlığıyla verilen ilanda Kocaeli Gazetesi'nde Köpek markalı gramafon ilanı resimli olarak verilmiştir. Aletin ses kalitesi ve mekanik özellikleri tanıtılmış ve Cumhurbaşkanlığı orkestrasının, Hafız Sami Bey, Udi Neş'et Bey, Tanburî Refik Bey gibi pek çok sanatkârın plaklarının da bulunduğu "yeni plaklarını alınız" denilerek ilan edilmiştir. İlanın bay'î İzmit dellalar içinde Saatci ve Fennî gözlükçü İbrahim Nazif'tir.⁴⁷

III. DİĞER İLANLAR

A. Hayır-hasenat: Hür fikir gazetesinin bazı sayfalarında "29 Teşrinievvel Himaye-i Etfal rozet günüdür. Bir rozet almak yarının nesline yardım vazifesini ifa etmek demektir."⁴⁸ şeklinde geçen ilan Kocaeli halkının yardımseverliği hakkında fikir vermektedir.

B. Sağlık: Doktor Hayreddin Faik hergün öğleden sonra merkez eczanesinde akşamdan sonra da Kız Numune Mektebi yanındaki evinde hariciye, kadın hastalıkları, doğum ve her türlü cerrahi ameliyat icra edildiğini ilan etmiştir.⁴⁹

C. Hukukî İlanlar: Türk Yolu Gazetesinin nüshalarında İzmit Sulh hakimliğinden ve ziraat müdürlüğünden verilen bazı ilanlar da bulunmaktadır. Hür Fikir gazetesinde de Tayyare

44 Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926, s. 4.

45 Hür Fikir, Yıl: 5, Sayı: 222, 2 Temmuz 1928, s. 3.

46 Hür Fikir, Yıl: 5, Sayı: 222, 2 Temmuz 1928, s. 4.

47 Kocaeli Gazetesi, S.466, Yıl 10, 12 Kanunusani 1928, s. 6.

48 Hür Fikir, S. 236, Yıl 5, 22 Teşrinievvel 1928, s. 2.

49 Kocaeli Gazetesi, S. 265, Yıl, 7, 14 Cemaziyel evvel 343 (11 Kanunuevvel 340), s. 4.

Piyango Bileti, Kocaeli Mahkeme-i Sulhiyyesinden, Kocaeli Ser-mühendisliğinden, Karamürsel Asliyye Mahkemesinden, Geyve Asliye Mahkemesinden, Harita Müdüriyyet-i Umumiyyesi Kanunu başlığı ile çeşitli hükümet dairelerinin ilanları bulunmaktadır.

D. Memur Alımı: İlanlar başlığı ile Muhasebe-i Hususiyye Müdüriyyetinden verilen bir ilanda 14 lira maaş ile Karamürsel Muhasebe-i Hususiyye İkinci Daire Tahsildarlığı inhilal (dağılma) olduğundan kanunundaki vasıfları taşıyan taliplerin valiliğe ve Karamürsel Kaymakamlığına müracaat etmeleri duyurulmuştur.⁵⁰

SONUÇ

Osmanlı'nın sonlarından itibaren Türk toplumu Batı medeniyetinin etkisiyle modernleşme sürecine girmiş ve İstanbul merkez olmak üzere taşraya sirayet eden bu kültür etkileşimi Osmanlı gazetelerinden Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteren süreli yayınlara çeşitli şekillerde yansımıştır. Bu yansımaya aktaran unsurlardan biri de ilanlar ve reklamlar olmuştur. Gazetelerdeki ilanlar ve reklamlar yeni yayınların, müzik aletlerinin, tiyatro ve sinemaların, yeni ticarethanelerin, her tür Avrupa menşeli yeni ürünün, bankaların, doktorların, çeşitli imalathanelerin, sportif faaliyetlerin, hayır-hasenat işlerinin vb. kadınlara ve erkeklere duyurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu ilan ve reklamlar da göstermektedir ki bu dönemde gelişime, değişime ve yeniliğe açık olan Kocaeli halkı bu şehrin sosyal, kültürel, ekonomik ve ticarî yönden ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır.

50 Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926, s. 4.

KAYNAKÇA

TELİF VE TETKİK ESERLER:

- Açıkgöz, Fatma Ü., "Bazı Osmanlıca Süreli Yayınlarda Reklam ve İlan Örnekleri", *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslar arası Sempozyumu (26-27 Nisan 2016 Kırıkkale) Bildiriler*, Ankara 2016, s. 503-530.
- Çakır, Hamza, *Osmanlı Basınında Reklam*, Elit Reklamcılık, Ankara 1997.
- Çakır, Hamza, "Türkçe Basında İlk Marka Rekabeti", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı : 16 Yıl : 2004/1, s. 27-36.
- Kutbay, Elif Yeneroğlu-Onur Kınılı, "İzmir'de Yayımlanmış Türkçe Gazetelere Verilmiş Tıbbi İçerikli İlanlar Üzerine Bir Değerlendirme (1908-1914)", *Ege Akademik Bakış*, 9 (2) 2009, s. 759-769.
- İvrendi Mehmet vd., "Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Gazete Reklamları ve Uygulamaları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005, Sayı 13.
- Yavuz, Şahinde, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Reklam Serüveni", *İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 187.
- Bayraktar, Osman "Osmanlıca Gazetelerdeki Personel İlanlarının İçerik Değerlendirmesi: 1909-1924", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 4, Aralık 2015, s. 79-96.
- Özdemir, Nebi "Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi", *Millî Folklor*, 2007, Yıl 19, Sayı 7.
- Yerlikaya, İlhan, "Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakit Gazetesi'nde Reklam ve İlanlar", *Marmara İletişim Dergisi*, S. 8, Ekim 1994.
- Polatel, Oğuz, "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler", *Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, 2015, s. 891-923.
- Çağlar, Bayram, *Kocaeli'deki Yerel Gazetelerin Tarihsel ve Teknolojik Gelişimi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2007, s. 4, 11-12.

GAZETELER:

Hakkı Tark Us Koleksiyonu:

(<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html>)

Türk Yolu, İkinci Yıl, Numara 54, 28 Rebiülevvel 1345/5 Teşrin-i Evvel 926.

Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 50, 7 Eylül 1926.

Türk Yolu, Birinci Yıl, Sayı 25, 6 Mart 1926.

Hür Fikir, Yıl: 2, Sayı 77, 27 Temmuz 1925.

Hür Fikir, Yıl: 2, 15 Haziran 1925, Numara 72.

Hür Fikir, S. 236, Yıl 5, 22 Teşrinievvel 1928.

Hür Fikir, Yıl: 5, Sayı: 222, 2 Temmuz 1928.

Kocaeli, S. 265, Yıl, 7, 14 Cemaziyel evvel 343 (11 Kanunuevvel 340)

Kocaeli, S.466, Yıl 10, 12 Kanunusani 1928.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı:

(http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/sureli/01149_00069_1335R0210_123415.pdf)

Kocaeli, Numara 69, Yıl: 2, 17 Safer 1338/10 Teşrinisani 1335.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK YILLARINDA İZMİT'TE EĞİTİM

M. SERHAN YÜCEL*
TANER BİLGİN**

Giriş

Milli Mücadelenin ardından 29 Ekim 1923 tarihinde gerçekleşen Anayasa değişikliği Ankara merkezli yeni bir devleti ortaya çıkarmıştır. Bu yeni devletin kurucuları ve yöneticileri 620 yıllık Osmanlı Devletinin son yıllarında var olan eğitim kurumlarından mezun olmuşlar, yeni cumhuriyete verdikleri renk de doğal olarak Osmanlı'nın izlerini taşımıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "bir anın arkasında asırlar vardır" sözünde anlamını bulan kurumların zaman içindeki sürekliliği, önceki dönemlerle bağlantısı ve aktardığı gelenekler, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermiştir.

Türkiye'de cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarında yeni devletin Osmanlı'dan devraldığı eğitimin fotoğrafını çekmek, daha açık ifadeyle icmalini çıkarmak şarttır. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri gibi eğitim ve öğretim alanındaki belli başlı konularda yapılan araştırmaların önemi büyüktür. Bu noktada cumhuriyetin ilanının dördüncü ayında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanununun Türk eğitim ve öğretim sistemi açısından önemine değinmek gerekir. Öğretimde birlik oluşturmayı hedefleyen bu kanun ülkedeki bütün eğitim-öğretim kurumlarının Maarif Vekaletine (Milli Eğitim Bakanlığına) bağlanmasını öngörmektedir. Günümüzde de eğitimin temel kanunu kabul edilen bu kanun, 1982 anayasasında 174. maddeyle koruma altına alınmış "inkılap kanunlarından" bir tanesidir. Halifelğin Kaldırılmasına dair kanun ve Şeriyeye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması hakkında kanunla aynı gün çıkarılan ve eğitimde çokbaşlılığın kaldırılmasını sağlayan bu kanun, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Arap harflerinin yerine Latin Harflerinin kabul edilmesi gibi bazı yeniliklerin altyapısını oluşturmuştur.

Türkiye Cumhuriyetinin İlk Yıllarında İzmir'de Eğitim başlıklı çalışmamızda 1923-1924 eğitim öğretim yılındaki İzmir vilayetinde eğitimin genel durumu ele alınmıştır. Okul öncesi eğitim kurumlarından (ana mektepleri) bir devreli liselere (ortaokul) kadar eğitim kurumları, maarif vekilinden müstahdemine, müfettişine, öğretmenine kadar Maarif teşkilatında görev yapanlar, okul binaları, tesisler, okul yapıları ve taşınmazlar incelenmiştir.

NÜFUS VE EĞİTİME DAİR TEMEL BİLGİLER

Cumhuriyet Türkiyesinde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış olduğundan 1923 yılında İzmir'in nüfusu hakkında sağlıklı bilgiye ulaşmak zordur. 1927 sayımına göre Kocaeli'nin toplam nüfusu 286.682 olarak belirlenmiştir.¹ Nüfusun 55.790'ı İzmir'de, 83.523'ü

* Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Gölpaazarı Meslek Yüksekokulu, mserhan.yucel@bilecik.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, taner.bilgin@bilecik.edu.tr

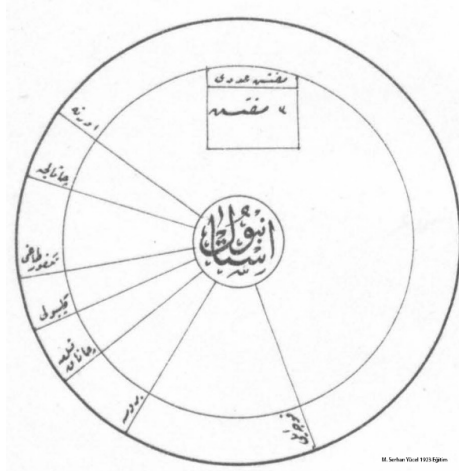
1 Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

Adapazarı'nda, 24.616'sı Hendek'te, 41.050'si Kandıra'da, 25.304'ü Karamürsel'de, 30.713'ü Geyve'de ve 25.686'sı da Gebze'dedir.² Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270 olduğundan İzmit Vilayetine³ toplam nüfusa oranı %2,10 olarak saptanmıştır.

1923'te Maarif Vekilinin İsmail Safa (Özler) Bey, Maarif Vekâleti Müsteşarının da Şefik (Yüreklî) olduğu görülmektedir. 1923-1924 ders yılı tamamlanmadan İsmail Safa Bey Maarif Vekillîğinden ayrılmış ve yerine Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey getirilmiştir. Yine ders yılı içinde Şefik Beyin yerine Prof. Fuad Köprülü Müsteşar olmuştur.⁴

Millî Eğitim Bakanlığının merkez teşkilatında çalışanlar, cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihinde hem sayı, hem de aldıkları maaş bakımından mütevazı ölçülerde kalmıştır. Örnek olarak cumhuriyetin ilk yılında Maarif Vekâleti Teftiş Heyetinde toplam 6 müfettiş görev yapmaktaydı. Ders senesi içinde 9 müfettiş kadrosu daha ihdas edilmiş, ancak bu kadroların bir kısmı münhal kalmıştır. Ders yılı sonunda ülke genelinde görev yapan yalnızca 10 müfettiş bulunmaktaydı. Ülke 6 teftiş bölgesine ayrılmış, bu bölgelerden Ankara ve İstanbul'da 3 müfettiş görevlendirilmişken, Trabzon, Elazığ, İzmir ve Adana bölgelerinde birer müfettiş çalışmaktaydı. İzmit vilayetinin de bulunduğu İstanbul Teftiş bölgesi Edirne, Çatalca, Tekfurdağı, Gelibolu, Çanakkale, Bursa ve İstanbul olmak üzere 8 vilayetten oluşuyordu.⁵ 1923-1924 Ders Yılında Maarif Vekâleti Teftiş Heyeti İstanbul Bölgesine ilişkin bilgiler Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1-1923-1924 Ders Yılında Maarif Vekâleti Teftiş Heyeti İstanbul Bölgesi

BİR DEVRELİ LİSELER (ORTAOKULLAR)

Cumhuriyetin ilk yılında İzmit Vilayetinde İzmit Lisesi ve Adapazarı Lisesi olmak üzere iki adet Bir Devreli Erkek Lisesi (ortaokul) bulunmaktaydı. Yatılı öğrencinin bulunmadığı bu okullardan İzmit Lisesinde toplam 225 öğrenci, Adapazarı Lisesinde de 99 öğrenci eğitim görmekteydi. Her iki okulda da 3 memur görev yaparken, İzmit Lisesinde 19, Adapazarı Lise-

2 "Umumi Nüfus ...".

3 Nuray Keskin, Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İller Yönetimi, Ankara, 2007.

4 T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimden İzler (1923-1930), Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

5 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1341, s.37.

sinde 18 öğretmen ders vermekteydi.⁶ 1923-1924 Eğitim Yılında İzmit'te Bulunan Bir Devreli Erkek Liselerine ilişkin bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. 1923-1924 Eğitim Yılında İzmit'te Bulunan Bir Devreli Erkek Liseleri

Lise	İptidai Sınıfları			Toplam	Birinci Devre Sınıfları				Toplam	Genel Toplam
	Gündüzlü	Yatılı			Gündüzlü		Yatılı			
		Ücretli	Parasız		Ücretli	Parasız	Ücretli	Parasız		
İzmit Lisesi	209	-	-	209	8	8	-	-	16	225
Adapazarı Lisesi	80	-	-	80	7	12	-	-	19	99

Tablo 2. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan Bir Devreli Erkek Liselerinin Memur ve Muallimleri

	Memurlar		Kısmi İptidai Muallimleri		Kısmi Tali Muallimleri		Genel Toplam	
	Asıl	Vekil	Asıl	Vekil	Asıl	Vekil	Asıl	Vekil
İzmit Lisesi	3	-	6	-	5	5	14	5
Adapazarı Lisesi	3	-	4	-	11	-	18	-

Cumhuriyetin ilk yılında İzmit ve ilçelerinde İmam Hatip Mektepleri bulunmuyordu.⁷ Türkiye genelindeki 29 İmam Hatip Mektebinden İzmit'e en yakın olanları İstanbul, Bursa ve Bolu'da öğretim faaliyetini sürdürmekteydi. Türkiye genelindeki 2 Meslek İdadisi de biri Mersin Ticaret İdadisi, diğeri de Aydın Sanayi İdadisi olmak üzere yine İzmit'e oldukça uzak yerlerde açılmıştı.⁸ Türkiye genelinde faaliyet gösteren 13 Darülmuallimin ve 7 Darülmuallimat arasında İzmit'e yakın olanlar İstanbul ve Bursa vilayetlerindeydi.⁹

İLKOKULLAR

1923-1924 ders yılında Türkiye genelinde bulunan 4.770 adet ilkokulun 185'i (%3,87) İzmit'teydi.¹⁰ İlkokul sayısı yaklaşık nüfusa oranla Türkiye ortalamasının üstünde olmakla birlikte sınıf sayıları açısından Türkiye geneliyle anlamlı bir fark görülmemektedir. İlkokulların sınıflara ve derslik sayılarına göre dağılımı Tablo 3 ve 4'te verilmiştir.¹¹

6 "1339-1340 lhs. M.", s.42.

7 "1339-1340 lhs. M.", s.46.

8 "1339-1340 lhs. M.", s.44-86

9 "1339-1340 lhs. M.", s.44

10 "1339-1340 lhs. M.", s.50-52

11 İzmit vilayetinde 6 okul 3 binada eğitim faaliyetini yürüttüğünden okul sayısının bazı yerde 182 bazı yerde 185 olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde Türkiye genelinde okul sayılarının farklı olması bu sebeptedir.

Tablo 3. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokulların Sınıflara Göre Dağılımı

		İzmit Toplamı	Türkiye Toplamı
Bir Sınıflı	Kız	3	47
	Erkek	12	869
İki Sınıflı	Kız	3	79
	Erkek	35	993
Üç Sınıflı	Kız	2	107
	Erkek	57	943
Dört Sınıflı	Kız	7	86
	Erkek	34	538
Beş Sınıflı	Kız	3	58
	Erkek	14	302
Altı Sınıflı	Kız	4	212
	Erkek	11	536
Toplam	Kız	22	589
	Erkek	163	4181
Genel Toplam		185	4.770

Tablo 4. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokulların Dershanelerine Göre Dağılımı

		İzmit Toplamı	Türkiye Toplamı
Bir Dershaneli	Kız	8	162
	Erkek	146	3.024
İki Dershaneli	Kız	9	136
	Erkek	7	493
Üç Dershaneli	Kız	3	90
	Erkek	4	213
Dört Dershaneli	Kız	-	66
	Erkek	2	139
Beş Dershaneli	Kız	-	17
	Erkek	1	61
Altı Dershaneli	Kız	1	95
	Erkek	2	173
Numune	Kız	1	23
	Erkek	1	78
Toplam	Kız	22	589
	Erkek	163	4.181
Genel Toplam		185	4.770

Cumhuriyetin ilk yılında İzmit ve ilçelerinde toplam 33 ilkokul kapalı kalmıştır. Neden olarak 19'unda öğretmensizlik, 14'ünde de uygun okul binası bulunamaması gösterilmiştir. 1923-1924 ders yılında Türkiye genelinde uygun okul binası bulunmadığından toplam 44 okulun kapalı kaldığı dikkate alındığında bu sayının %32'sine karşılık gelen 14'ünün İzmit'te olması dikkati çekmektedir. Kapalı kalan ilkokullara ilişkin bilgiler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Kapalı Bulunan İlkokullar

	İzmit	Türkiye Toplamı
Öğretmensizlik Yüzünden	19	473
Uygun Okul Binası Bulunamadığından	14	44
Toplam	33	517

Cumhuriyetin ilk yılında İzmit ve ilçelerinde bulunan ilkokul binalarının özelliklerine baktığında okul olarak yapılmış binaların tamamının Milli Emlak statüsünde olduğu dikkati çekmektedir. İzmit'teki ilkokul binalarının sağlığa uygunluğu Türkiye ortalamasının oldukça yüksektir, yine ilkokul binalarının okul olmaya uygunluğu da Türkiye ortalamasından fazladır. Ayrıca İzmit'teki ilkokul binalarının %78'i ahşaptır. Bu oran, Türkiye ortalamasının (%35,7) çok üstündedir. İzmit'te ilkokul binalarının 11'ine toplam 142 lira kira ödenmiş, yeni yapılmakta olan 1 ilkokul binası için de 3.000 lira tahsisat ayrılmıştır.¹² 1923-1924 ders yılında İzmit'te bulunan ilkokul binalarının özellikleri Tablo 6, 7, 8 ve 9'da verilmiştir.

Tablo 6. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokul Binalarının Özellikleri-1

	Okul Olarak Yapılmış				Okul Olarak Yapılmamış				Toplam
	Mille-te Ait	Vakıf-lara Ait	Şahsa Ait	Diğer	Mille-te Ait	Vakıf-lara Ait	Şahsa Ait	Diğer	
İzmit	146	-	-	-	25	-	9	2	182
Türkiye	2.503	91	41	25	1.070	137	765	128	4.860

Tablo 7. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokul Binalarının Özellikleri-2

	Sağlığa Uygunluk			Okula Uygunluk		
	Sihhi	Değil	Top-lam	Uygun	Değil	Top-lam
İzmit	172	10	182	103	79	182
Türkiye	2.749	2.011	4.860	1.971	2.789	4.860

Tablo 8. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokul Binalarının Özellikleri-3

	Bahçesi olup olmadığı				İlkokul Binalarının Özelliği				
	Var	Yok (ola-bilir)	Yok (ola-maz)	Toplam	Taş veya Tuğla	Ahşap	Kargir	Kerpiç	Toplam
İzmit	79	45	58	182	11	142	24	5	182
Türkiye	1.483	867	2.410	4.860	1.135	1.699	777	1.145	4.756

12 "1339-1340 İhs. M.", s.56-60

Tablo 9. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokul Binalarının Özellikleri-4

	Verilen Kira		Yeni İnşaat	
	Kira verilen bina adedi	Kira Miktarı Lira	Mektep Adedi	Tahsisat Lira
İzmit	11	142	1	3.000
Türkiye	1.135	16.990	250	827.300

Cumhuriyetin ilk yılında İzmit ve ilçelerinde bulunan ilkokullarda ders yılı başında mevcut öğrenci sayıları Tablo 10'da, ders yılı içinde okuldan ayrılan öğrencilere ilişkin bilgiler Tablo 11'de ve yıl içinde okula yeni kayıt yaptıran öğrenci sayıları Tablo 12'de verilmiştir. Buna göre ders yılı başında İzmit vilayeti genelinde 10.596 öğrenci ilkokula kayıt yaptırmıştır. Ders yılı başında kayıt yaptıran bu öğrencilerin %35,9'unun cinsiyetinin kız olmasının yanında bu oran Türkiye genelinde yalnızca %18,5'dur. Görüldüğü gibi, İzmit'te 1923-24 ders yılında kız öğrencilerin oranı Türkiye geneline göre çok yüksektir. Söz konusu ders yılında İzmit vilayeti dahilinde 1.673 ilkokul öğrencisi okulu terk etmiş, 1.228 öğrenci de yeni kayıt yaptırmıştır.¹³

Tablo 10. 1923-1924 Ders Yılı Başında Sınıflarda Mevcut Öğrenci

	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		Dördüncü Sınıf		Beşinci Sınıf		Altıncı Sınıf		Toplam	
	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk
İzmit	2.527	3.798	719	1.566	355	883	122	380	49	120	28	49	3.800	6.796
Türkiye	30.940	147.532	11.453	50.763	6.717	27.051	3.929	13.794	2.187	6.667	1.432	3.652	56.658	249.629

Tablo 11. 1923-1924 Ders Yılı İçinde Okulu Terk Edenler

	Vefat		Hastalık Yaşı geçtiğinden		İhraç edilenler						Fakir hali yüzünden		Diğer Sebeplerden		Toplam	
	Kız	Erk	Kız	Erk	TC vatandaşlığı olmadığından		Cezaen		Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk
İzmit	7	18	46	82	52	42	3	3	0	0	111	175	512	622	731	942
Türkiye	138	705	393	1.291	269	1.148	31	77	2	16	1.715	12.187	6.018	17.954	8.566	33.378

13 "1339-1340 İhs. M.", s.56-62

Tablo 12. 1923-1924 Ders Yılı İçinde İlkokullara Yeniden Alınan Öğrenci

	Kız	Erkek
İzmit	369	859
Türkiye	10.358	39.003

1923-1924'te İzmit Vilayetindeki ilkokullarda yıl sonu sınavlara gidilirken mevcut öğrenci sayıları Tablo 13'te verilmiştir. İzmit'teki kız öğrenci oranının yüksekliği burada da dikkati çekmektedir. Özellikle ilkokul birinci sınıflarda Türkiye genelinde kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı %18,2 iken İzmit'te bu oran %40,1'e kadar yükselmektedir.

Tablo 13. 1923-1924 Ders Yılında Yıl Sonu Sınavları Öncesinde Mevcut Öğrenci Sayıları

	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		Dördüncü Sınıf		Beşinci Sınıf		Altıncı Sınıf		Toplam	
	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk
İzmit	2.477	3.697	722	1.517	298	792	110	308	38	114	24	54	3.669	6.482
Türkiye	34.250	152.687	11.595	50.344	6.603	26.808	3.855	13.373	2.054	6.455	1.384	3.593	59.741	253.260

1923-1924'te İzmit Vilayetindeki ilkokullarda yıl sonu sınav sonuçları Tablo 14'te verilmiştir. Buna göre başarı oranı kız öğrencilerde %53,1 erkek öğrencilerde de %59,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde kız öğrencilerde %66,2 erkek öğrencilerde de %68,1 başarı oranları dikkate alındığında gerek kızların gerekse erkeklerin başarı oranlarının Türkiye ortalamasının altında seyrettiği dikkati çekmektedir. İzmit ortalamasının düşük kalmasında, ikmale (bütünleme) kalmakla birlikte ikmal (bütünleme) sınavına giren öğrenci sayısının düşük seviyede gerçekleşmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 14. 1923-1924 Ders Yılında İlkokul Yıl Sonu Sınav Sonuçları¹⁴

	Geçenler				Kalanlar				Toplam	
	Sene Sonu		Bütünleme		Sene Sonu		Bütünleme			
	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk	Kız	Erk
İzmit	1.735	3.882	18	35	1.700	2.640	37	31	3.490	6.588
Türkiye	37.765	166.332	1.605	6.077	18.550	76.411	1.561	4.601	59.481	253.321

¹⁴ Genel sınavlar öncesinde İzmit vilayetinde 1 okulun sınavının yapılamamasından dolayı sınav sonucundaki toplam 73 eksik kalmıştır.

1923-1924'te İzmit Vilayetindeki ilkokullarda 20'si kadın 236'sı erkek toplam 256 öğretmen görev yapmaktaydı. Kadın öğretmenlerin, öğretmenler içindeki payı İzmit'te %7,8 düzeyindeydi. Bu oran Türkiye genelinde %10,5 olduğundan İzmit vilayetindeki kadın öğretmen oranı, Türkiye ortalamasının altındadır. Ancak Maarif Vekaletince İzmit'e tahsis edilen 260 ilkokul öğretmeni kadrosundan yalnızca %1,5'u boş kalmıştır. Halbuki Türkiye genelinde ilkokul öğretmeni olarak 9.950 kadro tahsis edilmiştir, bunlardan 885'i münhaldir. Dolayısıyla Türkiye genelinde 1923-24 ders yılında ilkokul öğretmen kadrolarının %9,1'i boştur.¹⁵ İllkokul öğretmenlerinin sayıları ve açık bulunan kadrolar Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. 1923-1924 Ders Yılında İllkokul Öğretmenleri ve Açık Bulunan Kadrolar

	Mevcut Öğretmenler			Boş Öğretmen Kadroları			Kadro gereğince olması gereken öğretmenler
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
İzmit	20	236	256	0	4	4	260
Türkiye	953	8.162	9.065	30	855	885	9.950

Diğer taraftan 1923-1924'te İzmit vilayetindeki ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin mezun oldukları okullarda Darülfünun ilk sırayı almakta, burayı Medrese ve ortaokullar izlemektedir. Türkiye genelinde yeterlik belgesi olmaksızın (ehliyetnamesiz) çalışan öğretmenlerin sayısı çok yüksektir, ancak İzmit'teki ilkokullarda ehliyetnamesiz çalışan öğretmenler, hem sayı hem oran olarak düşük düzeyde kalmaktadır. Tablo 16'da ilkokul öğretmenlerinin mezun oldukları okullar ve yeterlik belgesine sahip olmayanlar verilmiştir.

Tablo 16. 1923-1924 Ders Yılında İllkokul Öğretmenlerinin Menşei

Darülfünun Mezunları		Öğretmenlik Mezunları		Yüksek Mektepler		Geçici Ehliyetnamesiz										Ehliyetnamesiz	
						İlk Mekteplerden		Orta Mekteplerden		Muntazam tahsil görmemiş		Medrese		Diğer Menşelerden			
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Erkek	Kadın	Erkek	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek

15 "1339-1340 İhs. M.", s.62-66

Türkiye	İzmit
378	9
2.356	67
16	0
295	2
9	0
243	3
238	6
1.299	17
51	0
612	36
10	0
142	5
711	56
52	2
543	20
149	3
1.958	29

1923-1924'te İzmit vilayetindeki ilkokullarda görev yapan 20'si kadın 256 öğretmenin yaşları, çalışma süreleri ve maaşları Tablo 17'de verilmiştir. Buna göre İzmit'te Türkiye ortalamasına paralel olarak ilkokul öğretmenlerin %53,9'una karşılık gelen 138'i 18-30 yaş dilimindedir. 1-6 yıl arası kıdeme sahip 182 öğretmen bulunmaktadır, bu öğretmenlerin İzmit vilayetindeki toplam öğretmene oranı da %71,1 düzeyindedir. İzmit'teki ilkokul öğretmenlerinin %60,9'u (156 öğretmen) 600 kuruşun altında maaş almaktadır. Diğer öğretmenlerin de 601-1000 kuruş arası maaş aldıkları görülmektedir.

Tablo 17. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te Bulunan İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları, Kıdemleri ve Maaşları

Öğretmenlerin Yaşları	18-30	31-40	41-50	51-60	Toplam
İzmit	138	60	47	11	256
Türkiye	4.471	2.849	1.281	456	9.062
Öğretmenlerin Kıdemleri	1-6	7-15	16-25	26'dan Fazla	Toplam
İzmit	182	61	10	3	256
Türkiye	5.530	2.623	754	155	9.062
Öğretmenlerin Maaşları	600 Kuruşa Kadar	601-1.000 Kuruş	1.001-2.000 Kuruş	2.001-3.000 Kuruş	Toplam
İzmit	156	99	1	0	256
Türkiye	4.205	4.657	442	4	9.308

1923-1924'te İzmit vilayetindeki ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin 5'i görevden ayrılmış, ancak ders yılı içinde 20 öğretmen daha eğitim camiasına katılmıştır. Görevden ayrılan 5 öğretmenin 3'ünün ihraç edilmiş olması dikkati çekmektedir. Nitekim Türkiye genelinde 1923-1924 ders yılında 8 öğretmen ihraç edilmiştir, bunların 3'ü İzmit vilayetinde görev yapmaktadır.

Tablo 18. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'te İlkokul Öğretmenlerinin Hareketliliği

	Yeniden Mesleğe Giren Öğretmenler						Meslekten Çekilen Öğretmenler																
	Darülmüallimin Mezunu		Geçici Ehliyetnameli		Diğer Menşelerden		Toplam	Vefat		Hastalık Sebebiyle		Azil		İhraç		Tekait (Emekli)		Kendi Arzusuyla		Diğer Sebeplerle		Toplam	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek		
İzmit	0	8	0	7	0	5	20	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	1	1	5
Türkiye	24	228	19	200	36	413	920	2	29	0	5	2	29	0	8	2	12	15	133	1	40	278	

1923-1924'te İzmit Vilayetindeki ilkokullarda toplam 41 hademe görev yapmaktadır. 9'u kadın olan bu hademeler bahçıvanlık, aşçılık, muhasiplik vb. gibi başka bir meslek veya beceriye sahip değildir. Hademe sayıları Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19. 1923-1924 Ders Yılında İzmit'teki İlkokullarda Bulunan Hademe Sayıları

	Fenni ve Mesleği		Adi		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
İzmit	0	0	9	32	41
Türkiye	2	5	322	1.731	2.160

ANAOKULLARI

1923-1924'te İzmit vilayetinde 5 anaokuluna 222 öğrenci devam etmekteydi. Okul öncesi dönem; kişinin sosyal ve fiziki açıdan hayata hazırlandığı evre olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde anaokulları, 1913 yılında ilkokulların birinci basamağı olarak açılmaya başlanmış, sayıları kısa sürede artmıştır.¹⁶ Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında bina, öğretmen ve ödenek sıkıntısı, ilkokullardaki eğitimde zorluklara yol açtı, bu nedenle anaokullarının en azından bir süreliğine ilkokullarla birleşmesine, daha doğru bir ifadeyle rafa kalkmasına karar verilmiştir.¹⁷

1923-1924 ders yılında, Türkiye genelinde toplam 80 anaokulu mevcuttu. 5.880 öğrencinin devam ettiği bu okullarda toplam 136 öğretmen görev yapıyordu.¹⁸ 1923-1924 ders yılında

16 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924 – 1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1926.

17 Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.2041.

18 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925 – 1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul,

İzmit vilayetinde ve Türkiye genelinde anaokullarına ilişkin bilgiler Tablo 20'de verilmektedir.

Tablo 20. 1923-1924 Eğitim Öğretim Yılında (1339-1340 Ders Senesi) Anaokulları

Vilayet	Anaokulu Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Bir yıllık toplam masraf
Kocaeli	5	5	258	2.365,00
Toplam	80	136	5.880	75.086,00

SONUÇ

Türkiye'de cumhuriyetin ilanının ardından eğitim alanında köklü değişimler yaşanmış, özellikle 1924 Martında çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu dönüşümün öncüsü olmuştur.¹⁹ Yeni devletin Osmanlıdan devraldığı eğitimin İzmit vilayetindeki icmaline bakıldığında birçok alanda Türkiye ortalamasının üzerinde seyreden bir yapı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin toplam nüfusunun yaklaşık %2,10 kadarına sahip olan İzmit Vilayeti, İstanbul Teftiş bölgesine bağlıydı ve İzmit Lisesiyle Adapazarı Lisesi olmak üzere iki adet bir devreli erkek lisesine (ortaokul) sahipti. Yatılı öğrencinin bulunmadığı bu okullarda toplam 324 öğrenci eğitim görmekteydi. 6 memurun görev yaptığı okullarda 37 öğretmen ders vermekteydi.

1923-1924 ders yılında Türkiye genelinde bulunan ilkokulların %3,87'si İzmit'teydi. İlkokul binalarının %78'inin ahşap olması dikkat çekmektedir, zira bu oran, Türkiye ortalamasının (%35,7) çok üstündedir. Cumhuriyetin ilk yılında İzmit ve ilçelerinde bulunan ilkokullara ders yılı başında 10.596 öğrenci ilkokula kayıt yaptırmıştır. Ders yılı başında kayıt yaptıran bu öğrencilerin %35,9'unun cinsiyetinin kız olmasının yanında bu oran Türkiye genelinde yalnızca %18,5'dur. İzmit vilayetinde 1923-24 ders yılında velilerin kız çocuklarını okula göndermede Türkiye geneline çok daha istekli davrandıkları söylenebilir. Ancak aynı istek ikmal imtihanlarında (bütünleme sınavlarında) devam etmemektedir. Çünkü İzmit vilayetinde bütünleme sınavına giren öğrenci sayısı Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

1923-1924'te İzmit vilayetindeki ilkokullarda kız öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranının fazlalığı dikkat çekerken, kadın öğretmen oranı açısından aynı durum söz konusu değildir. Türkiye genelinde kadın öğretmenler %10,5 düzeyindeyken İzmit ilkokullarında 20'si kadın toplam 256 öğretmen (%7,8) görev yapmaktaydı. Öte yandan Maarif Vekaletince İzmit'e tahsis edilen 260 ilkokul öğretmeni kadrosundan yalnızca %1,5'ü boş kalmıştır. Türkiye genelinde bu oran %9,1'i bulmaktadır.

Öğretmenlerin mezun oldukları okullar incelendiğinde Darülfünun ilk sırayı almakta, Darülfünun mezunlarını Medrese mezunları takip etmektedir. Yarıdan fazlasının (%53,9) 30 yaşın altında olduğu tespit edilen öğretmenlerin yine büyük çoğunluğu (%71,1) 1-6 yıllık kıdeme sahiptir. Aldıkları maaş açısından ise öğretmenlerin %60,9'u en alt kategori olarak verilen 0-600 kuruş arasında kalmaktadır. 1923-1924'te İzmit vilayetindeki ilkokullarda görev yapan

¹⁹1928, s.142-143.

19 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007 (11. Baskı), Pegem Akademi, Ankara, 2007.

öğretmenlerin 3'ünün ihraç edilmiş olması da ilginç bir istatistiksel bilgidir. Nitekim Türkiye genelinde 1923-1924 ders yılında 8 öğretmen ihraç edilmiştir, bunların 3'ü İzmit vilayetinde görev yapmaktadır. Son olarak 1923-1924'te İzmit vilayetinde 5 anaokulu mevcuttur, toplam 222 öğrencisi olan bu okullar bir yıl sonra kapanmıştır.

İzmit vilayeti birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da İstanbul'a yakın olmasının avantajlarından (münhal kadroların azlığı, nitelikli öğretmenlerin bulunması gibi) faydalandığı gibi bazı dezavantajları da (meslek okulları ve liselerin açılmaması, müfettiş azlığı vb) yaşamak zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007 (11. Baskı), Pegem Akademi, Ankara, 2007.
- Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Keskin, Nuray, Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İller Yönetimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimden İzler (1923-1930), Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler 1920-2010, Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2010.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1341.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924 – 1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1926.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925 – 1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

HARF İNKILÂBÎ'NİN KOCAELİ BASININA YANSIMALARI

EKREM SALTİK*

Giriş

Erken Cumhuriyet dönemi devrimlerinin akademik zeminde ele alınarak basın tarihine yoğunlaştığı çalışmalar, çoğunlukla söz konusu devrimlerin günümüz Türkiye'sinin sahip olduğu kazanımlardaki etkisi bağlamında değerlendirildiği kronolojik bir malumat seçkisi olma eğilimindedir. Bu eğilim, "belgelere dayanılarak" yapılması gereken analizlerin "belgelere sapanılarak" yapılmış "vigist" kurgulardan öteye gidemeyen "bilgisel" metinlerden ibaret kalmasına zemin hazırlamaktadır. Oysa basın tarihi çalışmalarında kullanılan gazeteler, söz konusu gazetelerde geçen kişi, kurum, olay ve süreçlerin farklı görünümünü ele alan başka belgeler eşliğinde ve "sistem yaklaşımıyla" ele alındığında, tarihçiyi bambaşka bir geçmiş zaman ufkuna taşıyabilir. Gerekli durumlarda diğer disiplinlerden elde edilmiş verileri de barındıran bu analizler, basın tarihi çalışmalarının temel kaynağı olan gazetelerin, aslında ait oldukları döneme tutulan aynalar olsalar da, nihayetinde söz konusu aynaya yansıyan ve yansıtılan görüntüler arasında olması muhtemel büyük farklılıkları da dikkate alan daha rafine sonuçlar verecektir. Bu zeminde, Erken Cumhuriyet dönemiyle ilgili çalışmaların vigist eğilimleri bir yana, örneğin; söz konusu devrimlerin kolektif hafızadaki farklı görünümü ve dolayısıyla sosyal psikolojinin terminolojisiyle gerçekleştirilmiş çalışmaların azlığı da bir başka tarih metodolojisi sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ki böylesi bir yaklaşımla gerçekleştirilerek merkezine Erken Cumhuriyet döneminin kültür devrimlerini alacak olan bir çalışmanın, değil söz konusu devrimlerin -olası- travmatik yönlerini sorguluyor olmak, aynı paragrafta sosyal psikoloji terminolojisinden bir kavramın kullanılmasına dâhi tahammülü yok gibidir. Oysa gazeteler tam da sosyal psikolojinin ilgi alanına giren meselelere dair ipuçlarını barındırarak -ve örneğin "genette şemasıyla" incelenebilecek anlatıların zaman-mekân atmosferinde olduğu gibi- çok kısa bir haberin bazen sayfalarca anlatılmasını gerektiren, bazen de zemini asırlara yayılmış bir olayın tek cümlede verilebileceği bir karaktere sahiptir. Bu karakterin farkedilmesi, geçmiş zamandaki herhangi bir özne ya da fiili konu eden bir anlatının derinlik kazanmasında ve bu derinliğin mümkün olduğunca anlaşılır bir şekilde ifade edilmesine büyük katkısı sağlayacaktır. Bu yaklaşım, kaçınılmaz olarak tarihsel metinlerdeki kronolojik düzenin devre dışı bırakıldığı bir zemini ve kendi düzenini zamanda ileriye ya da geriye sıçrayışlarla sağlayan bir hikâye örgüsünü de beraberinde getirecektir. Bu hikâye örgüsünde olayların geçtiği mekân, olayların etkilendiği ya da olayları etkileyen nesne ve özneler de sık sık değişerek ele alınan konunun zamansal zemin ve atmosferine daha uygun hale gelir. Üstelik ele alınan konunun yine mümkün olan tüm derinliği ve görünümüyle ortaya konulmasını imkân verecek olan bu zemin, en nihayetinde geçmişte kaldığı için "başlayarak bitmiş" bir zaman örgüsüne "zincirlenen" olay ve kişilerin sahip olamayacağı bir "konfor" da sağlamaktadır. Söz konusu olay ve kişilerin ulaşamayacağı zamansal ve mekânsal noktalara da gidilebilmesinin verdiği bu "geçmiş görme" konforu, tarihçiyi, özellikle de belge nakilcisi olmanın dışına çıkmaya cesaret eden bir "geçmiş zaman anlatıcısını" disiplinler arası bir yolculuğa zorlayacaktır. Dolayısıyla tarihsel

* Yrd. Doç. Dr., İstinye Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ekremizm@hotmail.com

metinler kronolojik birer malumat seçkisi olmaktan çıkarak, tarihin bizzat öznesi olan insanı, insan topluluklarını ve bunların etkilediği ya da etkilendiği olayları “anlama-anlamlandırma” çabasıyla yazılmış açık sistemlere dönüşecektir. Sosyal psikolojinin sağladığı verilerin de dâhil edildiği böylesi bir yaklaşımla Erken Cumhuriyet dönemi ve bu dönemin sosyo-kültürel hayatına dair olay ve kişilerin analiz edilmesi, özellikle de söz konusu olan Harf İnkılâbı gibi “netameli” bir konu olduğunda daha da zorlaşmaktadır. Zira böylesi bir geçmiş zaman anlatısı her şeyden önce disiplinler arası okumaları “zorunlu”, disiplinler arası okumalarla elde edilmiş verileri -terminolojisi tamamen başka olan- tarihsel dile uyarlamayı “zorlu” kılan dinamiklere sahiptir. Bu dinamiklerin konuyla ilgili alt başlıkları ve bu alt başlıkların iddia ettiği açıklamaların yapılması için gereken araştırma safhasını uzatacak olması bir yana, bunlarla doğru orantılı olarak niceliği artacak olan ve anlatıya dâhil edilmesi gereken kişi, mekân, nesne ve olayların görünümünü de arttıracaktır.

Harf İnkılâbı gibi sosyo-kültürel işlev anlamında çok sayıda türdeş politikanın bir parçası olarak düşünülmesi gereken bir meselenin, öncelikle üzerinden geçen yaklaşık bir asırda biriken algılardan arındırılması -ve tüm görünümüyle yeniden ele alınması- gerekmektedir.¹ Bu algıların neden olduğu bulanık görüntünün, meselenin gazetelerdeki yansımaları üzerinden analiz edilmesi durumunda oluşan nicelik ve dönemin Kocaeli gazetelerinin üzerinden yapılması durumunda ise bu gazetelerin mevcut nüshalarının azlığından kaynaklanan nitelik sorunuyla birleşmesi durumu daha da “okun-a-maz” hale getirmektedir. Ancak Kocaeli basını özelinde nicelik sorunundan sıyrılarak nitelik sorunu olarak ortaya çıkan “okun-a-mazlık” sorunu, yine bu kentin tarihi –genette şemasına uygun bir- sistem yaklaşımıyla ele alındığında fark edilecek detaylar sayesinde, Harf İnkılâbı’nın şimdiye kadar üzerinde -bu bağlamda- pek fazla durulmamış aktörlerini bu çalışmanın merkezine taşımıştır. Bu zeminde, sonraki bölümlerde öncelikle inkılâbın fikri temellerinin anlatıldığı bir geçmişe gidilecek ve o geçmişten gelen kişi ve kurumların, inkılâbın Erken Cumhuriyet dönemindeki serüvenine katkısı anlatılacaktır.

ERKEN DÖNEM ALFABE VE DİL TARTIŞMALARI

Erken Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının bir parçası olarak yürürlüğe konulan ve sosyo-kültürel etkilerine dair tartışmaların günümüzde dahi devam ettiği Harf İnkılâbı’nın gerçekleştirilmesiyle sonuçlanan sürecin başlangıcı, 19. yüzyıl ortalarına kadar uzanıyordu. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı’nı takip eden yıllar, Farsça ve Arapça kelimelerin iletişim pratiklerinden temizlenebilmesi için daha az kullanıldığı ve dolayısıyla konuşma diliyle yazı dilinin mümkün olduğunca uyumlu hale getirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştu.² Yine bu dönemde, “divanî” ve “siyakat” gibi yazı biçimlerinden (kaligrafilerden) vazgeçen devlet bürokrasisi, “matbu” kaligrafiyi kullanmaya başlamış, ferman ve beyanname gibi resmî belgeler mümkün olduğunca sade bir dille yazılırken, dilde anlaşılabilirlik ön plana çıkmıştı. Tanzimat dönemi, bürokrasinin alışkanlık pratiklerini terk ederek matbu Osmanlıca kullanmaya başlaması ve Şerif Mardin’in işaret ettiği bir girişimle; okuma yazmaya yeni başlayan öğrenciler için yeni bir alfabenin hazırlanmış olması³ ile birlikte düşünüldüğünde, aslında 1928 yılında gerçekleşecek olan Harf İnkılâbı’na giden sürecin de miladıydı.⁴

1 Ekrem Saltık (2016), *Toplumsal Belleğin Yitimi Tartışmaları Bağlamında Harf İnkılâbı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya

2 Hüseyin Sadoğlu (2010), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.65-66

3 Şerif Mardin (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, s.294

4 Saltık, *Toplumsal Belleğin Yitimi..*, s.58-60

Yine bu dönemde, Harf İnkılâbı'nın zihinsel alt yapısı bağlamında düşünülebilecek fikirler de öne sürülmüş, dönemin önemli devlet adamlarından Münif Paşa, Cemiyet-i İlmiye-i Osmanîye'de yaptığı Osmanlıcanın ıslahı konulu konuşmasında, Arap harflerinin yazılış ve okunuşuyla ilgili bir takım önerilerde bulunmuştu.⁵ Mirza Fethali Ahundzade'nin Osmanlıcanın yazılışıyla ilgili zorlukları ortadan kaldıracığı iddiasıyla hazırladığı elifbayla⁶ farklı bir boyuta taşınan Tanzimat dönemi yazı tartışmaları, millî ve İslami birikimlerin kaybedilebileceği endişesi ve mevcut alışkanlık pratikleri nedeniyle oldukça temkinliydi.⁷

Latin alfabesinin dönemin aydınlarının temkinli duruşlarına rağmen mevcut alfabeyle alternatif olarak gündeme gelişi, dil ve alfabedeki ıslah çalışmalarının bir zaman kaybı olduğunu ileri süren Celal Nuri'nin Latin alfabesine geçişin "evrim" ile mümkün olabileceğini öne sürmesiyle gerçekleşmişti.⁸ Devrimle değil, evrimle gerçekleşecek bir alfabe değişikliğini öngören Celal Nuri'nin görüşlerinde; Latin alfabesini "yardımcı" bir alfabe olarak kullanmak, bu sayede "kargaşa ortamı" yaratacak, "doğayı zorlayan" fevri bir harekete kalkışmadan önce deneyimlemek gibi bir düşünce de bulunuyordu.⁹ Celal Nuri'ye göre; Osmanlıcanın telaffuzu zor kelimeleri Latin alfabesiyle yazılmalı ve bu yeni yaklaşım bağlamında zamana yayılarak içselleştirilecek olan alfabe değişikliği "uzun ilmi tartışmalar" ve pratik sonuçlarına dair gözlemler sonucunda "nesilden nesile sindirilerek" gerçekleştirilmeliydi.¹⁰

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİL TARTIŞMALARI VE İDEOLOJİK BİR AYGIT OLARAK GAZETELER

Tanzimat dönemi kaligrafi tartışmaları Ali Suavi, Namık Kemal, (İranlı) Mirza Melkum Han ve Ahmed Cevdet (Paşa) gibi isimlerin dahli ve dil konusunun da bu tartışmalara eklenmesiyle devam etmiş, Latin alfabesinin Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşması, gelişen iletişim olanaklarının sonucu olarak kullanıma giren "elektrikli telgraf" sayesinde Meşrutiyet döneminde gerçekleşmişti.¹¹ Latin alfabesiyle kıyaslanan mevcut alfabenin ıslahı ve hatta tamamen terk edilmesi gerektiğine dair tartışmaların ivme kazandığı Meşrutiyet dönemi, aynı zamanda "Gazeteci Lisani" kavramının ortaya çıkışına sahne olmuştu. Gazeteci Lisani'nin kavramsallaştırılan isim olarak öne çıkan son dönem Osmanlı devlet adamı (Mehmet) Said Paşa, aynı başlığı taşıyan eserinde; gazetelerde kullanılacak dil hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş, kullanımındaki kitabet dilinin ıslah edilerek, uzun cümlelerden vazgeçilmesi ve noktalama işaretlerinin özenle kullanılmasının gerekliliğini dile getirmişti.¹²

Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kötü gidişatın düzeltilebileceğine dair fikirlerin halka anlatılabilmesi için kullanılan gazetelerin toplumun her kesimi tarafından anlaşılacak şekilde

5 Münif Paşa (1280), "İslâh-ı Resm-i Hatta Dair Bazı Tasavvurat", *Mecmûa-i Fünûn*, No.14, s.69-75; Fevziye Abdullah Tansel (1953), "Arap Harflerinin İslâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Bellekten*, XVII/66, Nisan, s.223

6 Mirza Feth-Ali Ahundof (1963), *Elifba-yı Cedid ve Mektubât*, Haz. Hamid Mehmedzade, Hamid Araslı, Neşriyat-ı Ferhengistan-ı Ulum-i Cumhuriyet-i Surevt Sosyalist-i Azerbaycan: Bakü, s.3-21

7 Ağâh Sırrı Levend (1960), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, TDK: Ankara, s.178

8 Celal Nuri (1331), *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye Mukaderât-ı Tarihiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi: İstanbul, s.183

9 Saltık, *Toplumsal Belleğin Yitimi..*, s.62

10 Celal Nuri (1926), *Türk İnkılâbı*, Sühûlet Kütübhânesi-Ahmed Kâmil Matbaası: İstanbul, s.176

11 Saltık, *Toplumsal Belleğin Yitimi..*, s.65

12 Ersin Özarslan (2008), *Mehmed Said Paşa, Gazeteci Lisani*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları: Ankara

kilde sadeleşme eğilimi gösterdiği bu dönem¹³ basının ideolojik bir aygıt olarak “keşfedildiği” Tanzimat döneminin bir devamıydı. II. Mahmut’un saltanat yıllarında tarih sahnesine çıkan Takvîm-i Vekâyî’nin yayın hayatına başladığı 1831 yılıyla tarihlendirilen Osmanlı basını, daha başlangıcında yönetimin sözcülüğünü yapmak ve hayata geçirilen reformları tanıtmak için kullanılan resmi bir aygıt olarak düşünülmüştü.¹⁴ Devlet matbaasında bizzat bu işle görevlendirilmiş bürokratlarca haftalık olarak yayınlanan Takvîm-i Vekâyî, II. Mahmut dönemi reformlarının doğrudan bürokratlar ve tüccarlar ve dolaylı olarak da tebaaya duyurularak benimsenebilmesi için ideolojik bir araç olarak kullanılmıştı. Yine ilginç bir şekilde, ilk Türkçe gazete olarak yayın hayatına başlayan Takvîm-i Vekâyî’nin ve dolayısıyla gazetelerin dilinin sade olmasının gerekliliği düşüncesi de Takvîm-i Vekâyî’ye adını veren II. Mahmut tarafından ortaya atılmıştı.¹⁵ Tanzimat’la başlayarak Meşrutiyet döneminde yükselişe geçen gazetelerde “*avamın anlayabileceği dil*” kullanılması düşüncesi Osmanlı yazı dili ve dolayısıyla alfabe değişikliğine giden süreçte önemli bir dönüm noktasıydı.¹⁶ Özellikle Meşrutiyet yıllarında öne çıkan; gazetelerdeki dilin halk tarafından anlaşılır olacak şekilde sadeleşmesi eğilimi çoğunlukla söylem zemininde kalmış, ancak bu söylem bile Erken Cumhuriyet döneminin dilde sadeleşme çalışmalarına önemli bir alt yapı sağlamıştı.

Osmanlı Devletinde dil ve alfabe tartışmalarının resmî düzeydeki başlangıcı olarak kabul edilen bir gelişme 1876 yılında yaşanmış, Kanun-i Esasî’ye, “*Osmanlı Devleti’nin resmî dilinin Türkçe olduğu ve devlet hizmetine girecekler için bu dilin bilinmesi gerektiği*” şeklinde bir hüküm konulmuştu.¹⁷ 1878 yılına gelindiğinde Osmanlı basın tarihinde önemli bir yeri olan Tercümân-ı Hakikat gazetesi yayın hayatına başlamış, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid’in halkı eğitme ve “imparatorluğun geleceğini tehdit eden” düşüncelerden koruma esasına dayanan eğitim ve kültür politikalarıyla uyumluluk gösteren bir yayın çizgisi takip etmişti.¹⁸ II. Abdülhamid’in sansür eğilimi ile mahkûm edilerek değersizleştirilen dönemin Osmanlı basınının, devletin propaganda aracı gibi hareket etmesi aslında Osmanlı devletine karşı imparatorluk sınırları içinde ve dışında kamuoyu oluşturmak gibi bir misyonla hareket eden Batı basını karşısındaki refleksif tutumdan kaynaklanıyordu. Bu zeminde şekillenmiş bir gazetecilik anlayışına sahip olan Türk basınının mektebi olarak görülen Tercümân-ı Hakikat, dönemin ideolojik tercihleriyle uyumlu bilgilerin -okuma alışkanlığı da kazandırılmak istenen- halka ulaştırılması ve mevcut iktidarın kültür politikalarının tabana yayılması gibi bir misyonla Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar yayın hayatına devam etmişti.

Osmanlı basını, başlangıçta imparatorluk aleyhine yapılan haberlerin tekzibi ve çağdaş tüm devletlerde olduğu gibi iktidarın propaganda aracı olarak ortaya çıkmış ve dönemin kuşatılmışlık gerçeğinde yaşama refleksiyle her türlü olumsuz söylemi tehdit olarak gören iktidara, muhalif olması durumunda caydırıcı ve hatta yok edici yaptırımlara maruz kalmıştı. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasındaki Türkçe basının bir parçası olarak yayın hayatına başlayan siyasi gazetelerden sadece birkaçı I ve II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Mütareke dönemi, Kurtuluş Savaşı ve Erken Cumhuriyet dönemine tanıklık edebilmişti. Tanzimat döneminin hemen öncesinde ideolojik bir aygıt olarak ortaya çıkan ve Meşrutiyet yıllarında giderek çeşitlenen Türkçe Os-

13 Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, s.82-83

14 Hıfzı Topuz (2003), *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi: İstanbul, s.15-16

15 Topuz, *Türk Basın Tarihi*, s.16

16 Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, s.141-142

17 Enver Ziya Karal (1985), “Tanzimat’tan Sonra Türk Dil Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları: İstanbul, s.317

18 Mehmet Tekin (2011), “Tercümân-ı Hakikat”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.40, TDV: İstanbul, s.497

manlı basını ve dolayısıyla gazeteciliğinin gelişmesi taşra ile merkez arasındaki haberleşmenin önemli bir aygıtı olarak gelişen "Vilayet Gazeteleri" sayesinde gerçekleşmişti.¹⁹ Bu noktada çalışmanın merkeze aldığı Kocaeli vilayet merkezinde Meşrutiyet döneminin sonlarına kadar Türkçe yayın yapan herhangi bir süreli yayın bulunmuyordu. Ancak Erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu kentte de gazeteler yayınlanmaya başlayacak, söz konusu gazetelerden biri olan Hür Fikir'in sahibi ve başmuharriri olan İsmail Hakkı (Kılıçzâde) II. Meşrutiyet döneminden itibaren Celal Nuri ve Abdullah Cevdet gibi "garpçı" aydınlarla birlikte İctihad mecmuasında Latin harflerini savunan yazılar yazacaktı. Kocaeli basın tarihindeki ilk Türkçe süreli yayınların başlangıcında da bizzat bulunan İsmail Hakkı, bu yönüyle Harf İnkılâbı'na ilham verecek olan fikri atmosferin kaynaklarından biri olarak, alfabe değişikliği meselesinin Erken Cumhuriyet döneminde de takipçi olacak, söz konusu inkılâbın uygulanma ve kökleştirilmesi aşamalarında Kocaeli'nde gerçekleştirdiği yayınlar bağlamında aktif rol alacaktı.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ALFABE TARTIŞMALARI VE KILIÇZÂDE HAKKI

Tanzimat döneminde başlayarak Meşrutiyet döneminde sebep ve sonuçlarının sorgulanması anlamında da nitelik kazanan harf değişikliği meselesi, 1922 yılı Temmuz ayında yaşanan bir olayla, Kazım Karabekir'in "*felakete düşmek*"²⁰ olarak yorumladığı Azerbaycan'daki harf değişikliği meselesinin, ülke gündeminde yer bulmasıyla yeniden canlanmıştı. Kazım Karabekir'in Latin harflerinin kullanılmasına dair görüşlerini ülke çapında gündeme gelecek şekilde ortaya koyduğu İzmir İktisat Kongresi, bu çalışma bağlamında sonraki bölümlerde bahsedilecek olan İsmail Hakkı ve onun gibi Latin alfabesini savunan kişilerin bu beklentilerini –artık- daha yüksek sesle ifade ettikleri yazılar yazmasına ortam hazırlamıştı.²¹ Bu sıralarda bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın da Türkçeyi Arapçanın kalıplarından kurtarmak gerektiğini ifade eden açıklamalar yapmış olmasının Latin harflerine geçilmesinden yana olan yazarları cesaretlendirmesi kaçınılmazdı. Bu bağlamda İsmail Hakkı, geçmişte Latin alfabesini savunduğu için uyarılmak üzere çağırıldığı ve dönemin Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa ile yaptığı 1914 tarihli bir görüşmeyi de İctihad'taki köşesine taşımaktan çekinmemişti.²²

İsmail Hakkı'nın Latin harflerinin gerekliliğine dair görüşlerini dile getirdiği süreli yayının İctihad olması bir tesadüf değildi. Aksine bir jön Türk dergisi olarak ve pozitivist söylemleriyle öne çıkan dergi, son dönem Osmanlı fikir hayatındaki Batıcılık ve Batılılaşma düşüncesinin fikri atölyelerinden biri olarak, İsmail Hakkı'nın İslâmiyet'i toplumsal gelişmenin önündeki engellerden biri olarak işleyen yazılarıyla uyumlu bir yayın çizgisine sahipti. Özellikle kitlelerin zihin dünyasıyla ilgili çalışmaları olan Sosyolog Gustave Le Bon gibi pozitivist yazarların yayınlarını Türkçeye çevirerek, içinde bulunduğu toplumu değiştirmek için çalışan Abdullah Cevdet'in yönetiminde 1904 yılında yayın hayatına başlamış olan mecmua, dinin tasfiyesini hedef alan sistematik yayınlarıyla dikkat çekiyordu.²³ İctihad'ın geniş yazar kadrosu içerisinde Abdullah Cevdet'ten sonra öne çıkan isimlerden biri olan İsmail Hakkı'nın Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek sosyo-kültürel devrimlerin zihinsel kodlarına sahip olan "*Pek*

19 Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci (1995), "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.101-122

20 Kazım Karabekir (1923), "Latin Hurufatının Kabulü Meselesi", *Vakit*, S.1879, 5 Mart, s.2

21 Kılıçzade Hakkı (1923), "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi", *İctihad*, S.154, 1 Haziran, s.3214-3215; Hüseyin Cahit (1923), "Latin Harfleri", *Resimli Gazete*, S.3, 22 Eylül, s.2

22 Kılıçzâde Hakkı (1923), "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi II", *İctihad*, S.155, 1 Temmuz, s.3196-3199

23 Nazım H. Polat (2000), "İctihad", *İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV: İstanbul, s.446-448

Uyanık Bir Uyku” başlıklı yazısı, 1913 yılında yine bu dergide yayınlanmıştı. İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş döneminin aksiyoner fikir ve siyaset adamlarından İsmail Hakkı’nın²⁴ artık “Kılıçzâde” olarak anılmasını da sağlayacak olan bu yazı, siyasetten askerliğe, ekonomiden hukuka, sosyal hayattan inanç ve lisana kadar pek çok meseleyi ele alıyor, köklü bir değişim ve hatta tasfiyelerden bahsediyordu²⁵

Meşrutiyet yıllarının sonlarında yetişen bir aydın olarak dönemin askeri okullarında eğitim görmüş olan Kılıçzâde, Binbaşı rütbesindeyken çeşitli gazetelerde yayımlanan makalelerindeki görüşleri nedeniyle ordudan emekli edildikten sonra ateşli bir muhalif olarak çizgisini değiştirmemişti.

Kılıçzâde Hakkı’nın alfabe değişikliği konusundaki çalışmaları emekli edilmesinden sonra da çok yönlü olarak devam etmiş, Celal Nuri ile çıkardığı Hürriyet-i Fikriye’de Latin harflerinin tamamen kabul edilmesini isteyen makaleler yayımlaması üzerine bizzat Talat Paşa tarafından uyarılmasına rağmen fikirlerini yaymaktan vazgeçmemesi Hürriyet-i Fikriye’nin kapatılmasıyla sonuçlanmıştı. Söz konusu mecmuanın “Serbest Fikir” ve ardından “Uhuvvet-i Fikriyye” adıyla devam eden yayınlarında benzer bir yayın politikası sürdürmesi nedeniyle tutuklanan Kılıçzâde Hakkı, basın hayatına ara vererek İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalacaktı.²⁶

Kılıçzâde Hakkı’nın bu çalışmanın konusu bağlamında alfabe değişikliğini de kapsayan batıcı görüşleri nedeniyle önce askeri kariyerinden ve ardından basın faaliyetlerinden men edilmesiyle başlayan bu süreç, Kocaeli ve Kocaeli basın tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bir süre Çanakkale’de yaşadıkdan sonra 1917 yılında Göçmen Müdürü olarak Kocaeli’ne tayin edilen Kılıçzâde, milli mücadeleyi desteklediği bu dönemde kentte fahri öğretmenlik de yapmış ve Kocaeli gazetesinin kuruluş hazırlıklarına dâhil olmuştu. Biyolojik materyalizm, pozitivizm ve laikliğin yaygınlaşması için yayınladığı yazılarında özellikle dini duyguları tahkir eden bir üslup ve içerik bulunması Cumhuriyet’in ilk yıllarında çeşitli suçlardan defaatle yargılanmasına neden olmuştu.²⁷ Bu bağlamda sonraki yıllarda Cumhuriyet gazetesinin sayfalarına yansdığına göre “İslam dinini ve mukaddesatını tahkir” davası mahkûmiyeti temyizce bozulduğundan, davaya tekrar başlanmış ve mahkeme tarafından beraatine karar verilmişti.²⁸

Mustafa Kemal’in Eskişehir’de bir gazete olup olmadığını sorarak yakında bir gazete kurulacağını öğrendikten sonra basının da en az okullar kadar önemli olduğuna dair bir beyanat verdiği²⁹ Batı Anadolu gezisi bağlamında İzmit’e yaptığı ziyaretin ertesi yılında Kılıçzâde Hakkı da basın hayatına dönmüş, Hür Fikir gazetesini kurmuştu. Hür Fikir gazetesinin Kocaeli özelinde yeni rejimi ve politikalarını hararetle savunduğu yayınları ve Kılıçzâde Hakkı’nın bu gazetede yazdığı yazılar, inkılâbın gerçekleştirilmesinden önceki fikri hazırlıkların bir parçasıydı.

24 Celal Pekdoğan (1999), *Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü: Ankara; Sibel Zeren (1999), *İsmail Hakkı Kılıçoğlu’nun Eserleri ve Fikirleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul; Zekeriya Akman (2012), “Kılıçzâde Hakkı’nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.26, s.55-73

25 Kılıçzâde Hakkı (1913), “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İctihâd*, S.55, 6 Mart, s.1226-1230; Kılıçzâde Hakkı (1913), “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İctihâd*, S.57, 20 Mart, s.1261-1264

26 Celal Pekdoğan (2002), “Kılıçzâde Hakkı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.25, TDV: Ankara, s.415-416

27 Pekdoğan, “Kılıçzâde Hakkı”, s.416

28 “Gazetecilerin Muhakemesine Dün Başlandı”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925, s.2

29 Osman Akandere (2001), “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C.2, S.1, s.128

Hür Fikir gazetesinin yayın hayatına başladığı 1924 yılına gelindiğinde, Latin harfleri meselesi Meclis gündemine taşınmış, “*Arap hurûfâtı Türk lisanını yazmağa müsâid değildir.*” içerikli beyanat³⁰ dönemin gazetelerinde lehte ve aleyhte karşılık bulmuştu. Bu bağlamda mevcudun muhafazasının tabiliği zeminindeki temkinli yaklaşımlarla; olası bir harf değişikliği kararının keyfi bir şekilde uygulanmaya konulması durumunda yeni nesli uzun bir süre okuma zevkin-den mahrum bırakacağı düşünülse de, Latin harflerine geçiş eninde sonunda gerçekleşecek gibi görünüyordu.

Erken Cumhuriyet döneminde mevcut alfabenin değiştirilerek yerine Latin alfabesinin ikame edilmesi düşüncesi daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarken, dönemin kültür devrimlerine fikri katkıları olan çeşitli yabancı uzmanların Türkiye ziyaretleri de artmaya başlamıştı.³¹ Bu bağlamda harf değişikliğiyle ilgili çalışmalar, Türklerin, bir uygarlık sorunu olarak gördüğü yazılarını değiştirmesini Batı uygarlığına katılmalarını kolaylaştıracak bir gelişme olarak gören Almanya Sanayi ve Ticaret Bakanı danışmanı Alfred Kühne'nin gelerek Türkiye'deki mesleki eğitime dair raporunu Maarif Vekâletine sunduğu sıralarda hız kazanmıştı. Alfred Kühne'nin Türkiye'ye gelişi “muasır medeniyet” ideali doğrultusunda bir ulus devlet olarak tasarlanan Türkiye'deki yeni rejimin taşıyıcısı olarak uygulamaya konulan kültür devrimleri konusunda danışmanlık yapmak üzere 1960'lara kadar devam edecek olan yabancı uzman trafiğinin bir parçası olarak gerçekleşmişti.³²

RIZA MÜHENDİSLİĞİ BAĞLAMINDA HARF İNKILÂBINA GİDEN SÜREÇ

Erken Cumhuriyet döneminde Kılıçzâde Hakkı'nın da içinde olduğu pozitivist bir çizgiye sahip fikir adamlarının suflesini verdiği, toplumun sosyo-kültürel pratiklerini dönüştürecek politikalar üretilmesi, bu politikaların hedef ve muhatabı olan topluma anlatılmasına dair bir dizi girişimi de beraberinde getirmişti. Modern literatürde toplum mühendisliğinin bir parçası ve “kamuoyu” oluşturma çabası olarak okunabilecek bu girişimlerde inkılâbın “rıza mühendisliği” de, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştiriliyordu.

Sosyolog Gustave Le Bon, nörolog Sigmund Freud ve Noam Chomsky ile Edward S. Herman gibi filozofların çalışmalarıyla şekillenerek, aynı zamanda Sigmund Freud'un yeğeni olan Edward L. Bernays'ın kavramsallaştırmasıyla³³ literatüre giren “rıza mühendisliği”, toplumların yöneten ya da yönetime talip olan bir grup tarafından ikna edilmesi için yürütülen propaganda faaliyetlerinin bütününe ifade ediyordu.³⁴ Bernays'ın Türkiye'de Harf İnkılâbı'nın gerçekleştirildiği 1928 yılında yayınlanan “*Propaganda*” adlı kitabında, propagandanın işlevi ve türlerine dair açıklamalarla birlikte gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi propaganda araçlarından bahsedilmişti. Nitelikli ve sistematik manipülasyonun toplumdaki kaos ve çatışmayı önlemek için gerekli olduğunu ifade eden kitapta propagandaya dair tespitler yapan akade-

30 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 25.02.1924, 2. Dönem, C.6, 111. Birleşim, s.336

31 Saltık, *Toplumsal Belleğin Yitimi.*, s.85-86

32 Ülker Akkutay (1996), *Millî Eğitimde Yabancı Uzman Raporları* (Atatürk Dönemi), Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı: Ankara; Şaban Ortak (2004), *Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum

33 Edward L. Bernays (1947), “The Engineering of Consent”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.250, Issue.1, March, p.113-120

34 Rıza Mühendisliği'ni bir kavram olarak literatüre kazandıran Bernays, dayısı Sigmund Freud'un bilinçaltı çözümlemelerini kullanarak ikna yoluyla toplumsal taban yaratılabileceğini ortaya koymuş, propagandanın olumsuz çağrışımlarına alternatif olarak “halkla ilişkiler” kavramını geliştirmişti. Edward L. Bernays (1937), “Recent Trends in Public Relations Activities Author”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol.1, No.1, Jan, p.147-151

misyen, yazar ve iş adamlarının görüşleri ve çeşitli istatistiklere yer verilmişti. Grupların bilincini oluşturan güdüler anlaşılabilirse, onlar farkında bile olmadan manipüle edilebilir, kitleler mühendislik yapılarak kontrol edilebilirdi. Demokrasinin kitleler açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini öne süren Bernays'a göre toplumların geleceğini etkileyecek önemli kararlar uzman kişilerce alınmalı ve toplumsal sorunlar sosyal bir mühendislikle çözülmeliydi.³⁵

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen kültür devrimlerinin bürokrasisi ve halka anlatılmasında, sonradan kurumsallaşacak olan "rıza mühendisliği" kavramıyla uyuşan bir metodoloji takip edilmişti.³⁶ Yöntem ve süreç bağlamında rıza mühendisliği olarak değerlendirilebilecek Erken Cumhuriyet dönemi propaganda çalışmaları, Bernays'ın Mustafa Kemal'in akranı olabilecek bir yaşta, Harf İnkilâbıyla eş zamanlı olarak yayınladığı "Propaganda" kitabını değilse bile, bu kitabın zihinsel alt yapısını oluşturan kaynaklardan Gustave Le Bon'un kitle psikolojisiyle ilgili görüşlerini çağrıştıran bir üsluba sahipti.³⁷ Kitleleri, bir efendisi olmadan yapamayan hizmetkâr sürülerine benzeten Le Bon'a göre; güçlü bir kişilik yönetilmeye hazır olan kitlelere kendini ve ideallerini pekâlâ kabul ettirebilirdi. Kitlenin bu edilgenliği, kendisini yönetebilecek durumda olmayışından kaynaklanıyor ve dolayısıyla kitleleri karşısına çıkacak herhangi bir "efendi" tarafından yönlendirilmeye elverişli hale getiriyordu. Kitlelerin içgüdüsel olarak sahip olduğu, bir efendiye bağlanma ihtiyacı ne kadar fazlaysa, efendinin sözüne biat etme dürtüsü de o kadar güçlü olabiliyordu.³⁸ Le Bon'un, Erken Cumhuriyet dönemi basınının yeni rejimin sosyo-kültürel devrimlerinin tanıtılarak halka benimsetilmesi için bir araç olarak kullanılmasını çağrıştıran görüşleri de bulunuyor, gazetelerin kitlelerin yönlendirilmesi konusunda ne kadar etkili olabileceği ve araçsallaştırılabileceğine değiniyordu.

Bu zeminde Erken Cumhuriyet dönemi aydınlarından Mehmet Emin Yurdakul'un Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki yazıları ve Anadolu seyahatleriyle birlikte, İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy'un Mustafa Kemal Paşa'nın talebiyle başlattığı ve çoğunlukla Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki camilerde yaptığı konuşmalar da rıza mühendisliği çalışmalarıyla uyumlu bir zemin, süreç ve üslupta gerçekleşmişti. Benzer şekilde Ziya Gökalp, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halide Edip Adivar gibi isimlerin gazetelere yazdıkları yazılar, kişisel görüşmeler ve büyük mitingler düzenleyerek gerçekleştirdikleri Milli Mücadeleye destek çabaları, dönemin rıza mühendisliği bağlamında değerlendirilmesi durumunda dikkate değer örnekler oluşturuyordu. Erken Cumhuriyet dönemi rıza mühendisliği çalışmalarına din adamlarının da katkısı olmuş, Gönen müftüsü Şevki Efendi, Dersiam Ali Rıza Efendi, Müderris Sivaslı Ali Kemali Efendi ve Bilecik müftüsü Mehmet Nuri Efendi gibi daha birçok din adamı; vatanın kurtuluşu, milliyetçilik ve din olgusu üzerine vaazlar vermişti.³⁹ Bu bağlamda Milli Mücadele yıllarındaki rıza mühendisliği çalışmalarında öne çıkan söylem de din merkezli olmuş, hanedanın çoktan gözden çıkarılmış olduğunu gösteren bir adımla Saltanat kaldırılmışsa da Halifelik makamına dokunulmamıştı. Milli Mücadele yılları, Halifelik makamına dokunulmadığı gibi bu makamın bir an önce kurtarılması gerektiği ve dolayısıyla Halife ve dinin tehdit altında olduğu şeklindeki söylemlerin araçsallaştırılarak rıza mühendisliği bağlamında kullanıldığı bir dönem olmuştu.

35 Edward L. Bernays (1928), *Propaganda*, Horace Liveright: New York

36 Dönemi bu açıdan değerlendiren yeni bir çalışma için bak; Nergiz Uludağ (2017), *Milli Mücadele Döneminde Rıza Mühendisliği: Halide Edip Adivar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara

37 II. Meşrutiyet döneminden başlayarak gazete yazılarında sıklıkla görüşlerini paylaştığı Gustave Le Bon'un çok sayıda çalışmasını Türkçeye kazandırmış olan Abdullah Cevdet, aynı yazarın ilk baskısını 1895 yılında yapmış olan Kitleler Psikolojisi kitabını 1924 yılında *İlm-i Ruh-i İctimai* adıyla Türkçeye çevirmişti.

38 Gustave Le Bon (1896), *The Crowd: A Study of The Popular Mind*, The Macmillan CO.: New York, p.117-125, 158-163

39 Uludağ, *Milli Mücadele Döneminde Rıza Mühendisliği..*, s.21-26

HARF İNKILÂBİ'NİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Erken Cumhuriyet döneminin siyasetçi ve fikir adamlarının basın üzerinden gerçekleştirdiği alfabe değişikliği meselesine dair tartışmalar 1926 yılında farklı bir boyuta taşınmış, 28 Mart tarihli Akşam gazetesinin “*Latin Harflerini Kabul Etmeli mi, Etmemeli mi?*” başlıklı anketi ülke ve Kocaeli basınında da yankı bulmuştu. Bir süredir yazılarında “Kılıçoğlu” imzasını kullanan İsmail Hakkı'nın, “*Arap Harflerini de Cebrail Getirmedir Ya!*”⁴⁰ başlıklı yazısıyla söz konusu tartışmalara dâhil olduğu bu dönem, Latin harflerinin Türkçeye uyarlanmasıyla ilgili hazırlıkların gerçekleştirildiği ve 1928 yılının ilk yarısına kadar sürecek olan bir süreçle devam edecekti. Sürecin rıza mühendisliği bağlamında halka anlatılması meselesi, söz konusu kuram perspektifinden bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinde de karşılık buluyordu. Tekirdağ'dan başlamak üzere, Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri gibi şehir ve buralardaki çeşitli kasabalara giden Mustafa Kemal, Latin harflerinin gerekliliği ve faydalarını anlatan konuşmalar yapmıştı.⁴¹

Bu zeminde teorik alt yapısı 19. yüzyılın ortalarına uzansa da pratik hazırlığı Erken Cumhuriyet döneminin birkaç yılına ve hatta 1928 yılının birkaç ayına sıkıştırılacak olan Harf değişikliği meselesi, aynı yılın baharında Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine taşınmıştı. Mecliste görüşülen mesele Maarif Vekâleti bünyesinde 23 Mayıs 1928 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla kurulan ve halk arasında “Alfabe Heyeti” olarak adlandırılan bir komisyona, sonraki adıyla Dil Encümeni'ne sevk edilmişti.⁴² 24 Mayıs gününe gelindiğinde Anadolu coğrafyasının diğer Müslüman coğrafyalarla ortak kullandığı kaligrafik sembollerden biri olan Arap rakamları değiştirilmiş, uluslararası rakamların kabulü gerçekleştirilmişti.⁴³ Aynı günün akşamında Dolmabahçe Sarayı'nda bir araya gelen bir komisyon “*Latin harflerinin kabulü ve imkânını ve tarzını incelemek*” üzere çalışmalara başlamıştı.⁴⁴ Dolmabahçe'de bir araya gelen komisyonun çalışmaları ve Dil Encümeni'nin ilki 1928 yılının Haziran ayı sonunda gerçekleştirilen toplantılarla devam edecekti.

Bu sıralarda gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra siyasete de atılmış olan Kılıçoğlu Hakkı, zaten fikri mimarlarından olduğu inkılâpların uygulamaya konulmasıyla ilgili meclis çalışmalarına, III. Dönem Kocaeli Milletvekili olarak bizzat dâhil olmuştu.⁴⁵ Nihayetinde fikri temellerinin atılması 19. yüzyılın ortalarına uzansa da pratik hazırlığı Erken Cumhuriyet döneminin birkaç yılına ve hatta 1928 yılının birkaç ayına sıkıştırılan alfabe meselesiyle ilgili tarihi bir dönüm noktasına ulaşılmıştı. Alfabe değişikliği için Cumhuriyetin ilanından çok daha önce çalışmaya başlamış olan Kılıçoğlu'nun da mensubu olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü dönem açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa, inkılâbın habercisi olan konuşmasını

40 Kılıçoğlu Hakkı (1926), “Arab Harşerini de Cebrail Getirmemişdir Ya!”, *İctihad*, S.218, 15 Aralık, s.4193-4194 ve ayrıca aynı makaleyi 17 Kasım 1926 tarihli *Hür Fikir* gazetesinden nakleden; Neriman Tongul (2004), “Türk Harf İnkılâbı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.33-34, s.115

41 Mustafa Ergün (1997), *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları: Ankara, s.118

42 Ahmet Cevdet Emre (1960), *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi: İstanbul, 1960, s.327-328; Zeynep Korkmaz (1963), *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara, s.40; Nevzad Ayas (1948), *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)*, MEB: Ankara, s.137

43 “Beynelmilel Erkâmın Kabulü Hakkında Kanun”, Kanun No: 1288, Kabul Tarihi, 20/05/1928, Resmî Ceride ile Neşir ve İlân: 28/5/1928, S.260, Düstur: Tertip: 3, C.9, s. 610

44 Bernard Lewis (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 3. Baskı, TTK: Ankara, s.276

45 *TBMM Albümü (1920 - 2010)*, Ed. Sema Yıldırım & Behçet Kemal Zeynel, 2. Baskı, 2010, TBMM Basın ve Halka İlişkiler Müdürlüğü Yayınları: Ankara, s.158

gerçekleştirmişti.⁴⁶ Bu konuşmayı takip eden meclis çalışmalarının nihayetinde, 11 maddelik “Yeni Türk Harfleri’nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” kabul edilecek, “Yeni Türk Harfleri” resmen yürürlüğe girecekti.⁴⁷ Yeni Türk harflerinin yaygınlaşması için on yıllık bir geçiş sürecini ön gören Dil Encümeni’nin raporunun aksine, yeni alfabenin kamusal ve gündelik hayata tamamen adapte edilmesi için gereken süreç bir buçuk yılla sınırlandırılmış, 1 Ocak 1929 itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında Arap alfabesiyle herhangi bir basım yapılmaması kararlaştırılmıştı.

Yine bu kararlar bağlamında, gazeteler 1 Aralık 1928 tarihinden itibaren yazılarını yeni harflerle basmak zorunda olsalar da zaten içinde Kocaeli’nde yayımlanan gazetelerin de olduğu pek çok süreli yayın çok daha önceden sayfalarında Osmanlı alfabesiyle birlikte kimi makale, haber ve reklamlarında Latin kaligrafisini kullanmaya başlamışlardı. Bu noktada, “operasyonel” bir misyon üstlenen gazeteler Mustafa Kemal Paşa’nın Latin harflerine geçileceğini ilk kez duyurduğu Sarayburnu konuşmasını takip eden günlerde sonradan Millet Mekteplerinin üstleneceği işleve benzer bir girişimle sayfalarında “kıraat sütunları” açarak yeni alfabenin öğretilmesine katkı sağlamışlardı. Bu bağlamda gazetelerin Harf İnkılâbı’nı takip eden günlerdeki işlevi henüz yeterli sayıya sahip olmayan okul ve öğretmenlerin taşıyacağı misyona benzer bir yapı arz etmişti.

Harf İnkılâbı’nın henüz potansiyel bir eylem planı olarak konuşulduğu sıralarda, söz konusu inkılâbın hedef alacağı kaligrafik semboller taşıyan gazete ve gibi yayınlarla hemhal olan çok sayıda kitapçı bir araya gelerek, Arap harfleriyle basılmış kitapları ne yapacaklarına dair kaygılarını dile getirmişlerdi. Kitapçıların mevcut kitapların ne olacağına dair kaygıları Cumhuriyet gazetesinin 29 Eylül 1928 tarihli nüshasında yanıt bulmuş, Millî Eğitim Bakanlığı’nın kitapçılara yardım edeceği haberine yer verilmişti.⁴⁸ Nitekim Harf İnkılâbı öncesinde ders kitabı stoku yapan bazı yayınevleri iflas ederken, gazete satışlarında bir dönem düşüş yaşanmış, hem söz konusu düşüşün gazetelerin Latin alfabesiyle ilgili motivasyonunu düşürmemesi hem de yeni harflerin getirdiği ek maliyetlerin karşılanması için yapılan Meclis çalışmaları sonucunda 1930 yılı Mart ayında Türkçe basına maddi destek sağlanmasına dair bir kanun çıkarılmıştı.⁴⁹ Söz konusu kanunun Mecliste gündeme gelip de kabul edilmesine kadar geçen süreçte yapılan tartışmalara dâhil olan ve harf değişikliğinin neden olduğu teknik sorunlardan etkilenen Erken Cumhuriyet dönemi yerel gazetelerinin desteklenmesine katkı sağlayan kişilerden biri de, o sırada Kocaeli milletvekilliği yapan Kılıçoğlu Hakkı Bey olmuştu.⁵⁰ Kılıçoğlu Hakkı Bey’in Harf İnkılâbı’nın atıl bıraktığı mevcut gazete teknolojisinin yüküyle karşı karşıya kalan basın hükümet tarafından yerel bazda da desteklenmesine ön ayak olarak, Hür Fikir gazetesinin yayınlandığı Kocaeli’ndeki basın hayatının sürdürülmesine katkı sağlamıştı.

46 “Her vasıttan evvel Büyük Türk Milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk Alfabesidir (...) Büyük Millet Meclisinin kararı ile Türk harflerinin katıyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine münevver, yetmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi yalnız ebedi Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır.” TBMM, Zabıt Ceridesi, 01.11.1928, 3. Dönem, C.5, 1. Birleşim, s.4

47 “Yeni Türk Harfleri’nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, Kanun No: 1353, Kabul Tarihi: 03. 11. 1928, Resmî Gazete ile Neşir ve İllâm: 03. 11. 1928, S.1030, *Kanunlar Dergisi*, C.7, s.12-13

48 Jale Baysal (1991), “Harf Devrimi’nden Önce ve Sonra Türk Yayın Hayatı”, *Harf Devrimi’nin 50. Yılı Sempozyumu* (1978), TTK: Ankara, s.61

49 “Yeni Türk Harfleri’nin Uygulanmasında Basına Verilen Prim” (1985), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.9-10, Kasım-Aralık, s.120-127

50 “Layihâ Mecliste Kabul Olundu”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1930, s.3

KOCAELİ BASINI BAĞLAMINDA HÜR FİKİR VE GENÇ DÜŞÜNCELER

Toplumsal yaşamın diğer tüm unsurları gibi Erken Cumhuriyet dönemi ve bu dönemde gerçekleştirilen Harf İnkılâbı'nın yansımalarının da gözlemlenebileceği gazetelerin yerel bazdaki künye bilgilerine belirli periyotlarla yayımlanan salnamelerden ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda 1928-1929 yıllarına ait söz konusu kayıtlarda Kocaeli'nin basın hayatının aktörleri Hür Fikir Gazetesi, Türk Yolu Gazetesi, Kocaeli Gazetesi ve Adapazarı Gazetesi olarak sıralanmıştı.⁵¹ Aynı yıllığın verdiği bilgilere göre; 1924 yılının Ocak ayında yayınlanmaya başlamış olan Hür Fikir gazetesi, “*dini, içtimai, siyasi, edebi ve inkılapçı bir Cumhuriyet gazetesi*” olarak tarif edilmiş, pazartesi günleri çıkan gazetenin imtiyaz sahibi ve başmuharriri Kocaeli meb'usu olan Kılıçoğlu Hakkı ve mes'ul müdürü Kumandanoğlu Kasım bey olarak gösterilmişti.⁵²

Aynı kayıtlarda bahsi geçen ve her hafta pazar günleri yayınlandığı ifade edilen Türk Yolu gazetesinin “*Cumhuriyetçi ve Türkçü bir halk gazetesi*” olduğu ifade ediliyordu. Bu gazetenin mes'ul müdürünü Ahsen Bey olarak bildiren salnameye göre, 1918'de yayımlanmaya başlamış olan Kocaeli gazetesinin yayın periyodu, her hafta perşembe günüydü. Yine aynı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Asım Bey'in imtiyaz sahibi ve mes'ul müdürü olduğu Adapazarı gazetesi de haftada bir yayımlanıyordu.

Dönemin Kocaeli basınına dair detaylandırma bu çalışmanın esas meselesi değilse de, kentteki basın yayın atmosferinin anlaşılmasında önemli katkıları olan tespitler yapan Tülbentçioğlu, Kocaeli basınına dâhil edilen Adapazarı gazetesinin ilk yayını 1919 yılıyla tarihlendirmişti.⁵³ Yukarıda bahsi edilen yıllık ve Tülbentçioğlu'nun verdiği tarihlerin farklı olması dönemin siyasi ve askeri atmosferinde söz konusu gazetenin yayınlarında yaşanmış olması muhtemel kesintilerle ilgiliydi. Dönemin Kocaeli gazetelerinin günümüzde sınırlı sayıda nüshalarına ulaşılabilir olması, Harf İnkılâbı'nın söz konusu gazetelerin haber ve makalelerine nasıl yansıdığıyla ilgili nitelikli analizler yapmak için yeterli değilse bile, Genç Düşünceler ve özellikle Hür Fikir gazetelerinin gazetecilik serüvenleri inkılâbın gerçekleştirilme aşamasında “operasyonel” bir role sahip olduklarına dair işaretler taşıyordu. Bu bağlamda dönemin gazetelerine ilişkin kapsamlı bibliyografya çalışmasıyla sahaya büyük katkı sağlayan Duman, muhtemelen kendinden sonraki araştırmalarında kaynağı olarak Genç Düşünceler adlı bir gazeteyi de Kocaeli basınına bir parçası olarak gündeme getirmişti.⁵⁴

Kocaeli basın tarihiyle ilgili çalışmalarda bahsedilen⁵⁵ ve Ankara Milli Kütüphanede [1962 SÇ 143], Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde [330 2 SÖ 1928 yer numaraları ile] bulunan Genç Düşünceler gazetesi; “1. Sayısı”, 1 Teşrin-i Sani 1928 tarihliydi. Söz konusu nüshasında gazetenin adı, haber başlıkları ve rakamlar Latin kaligrafisiyle verilmiş, haberlerin detay ve açıklamalarında Osmanlıca harfler kullanılmıştı. Genç Düşünceler gazetesinin Hakkı Tarık Us Koleksiyonunda [0947 numarasıyla] bulunan ve sayı numarası “2” olarak verilen diğer nüshası, 23

51 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığın Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929*, İstanbul Devlet Matbaası: İstanbul, 1929, s.622

52 Çalışmada geçen isimlerin kullanım şekilleri bir imla düzensizliğinden değil, bu kullanımların olası çağrışımlarının anlamlı birer kasıtla olabileceği düşüncesiyle ve özellikle kullanıldıkları kaynağa sadık kalınmasından kaynaklanmaktadır.

53 Feridun Fazıl Tülbentçi (1941), *Cumhuriyet'ten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar (29 İlkteşrin 1923-31 İlkânun 1940)*, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü: İstanbul, s.42-79

54 Hasan Duman (2000), *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-928)*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı: Ankara; Ayrıca tüm bu kaynaklardaki bilgilerin sıralanarak tartışıldığı bir çalışma için bak; Ömer Çakır (2006), “İzmit'te Yayımlanan Eski Harfli Kitaplar ve Gazeteler”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, 20-22 Nisan, Ed. Işıl Altun, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kocaeli, s.405-418

55 Sedat Şimşek (2007), *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kocaeli, s.111-112; Çakır, *İzmit'te Yayımlanan Eski Harfli Kitaplar...*, s.417

Mart 1928 tarihli ve tamamı Osmanlıca harflerle basılmıştı. 4. sayfasında, “*Yeni Türk Harflerinin en zengin nevilerine malik*” bulunduğunu ifade eden İstanbul merkezli bir matbaanın reklamına yer veren gazetenin bu sayısı, henüz alfabe değişikliğine dair bir işaret bulunmayacak şekilde Osmanlıca harflerle basılmıştı. Bu ikinci nüshanın varlığı yani birinci sayısı, gazeteye dair araştırmalarda “1 Teşrin-i Sâni 1928” olarak verilse de, aslında aynı yılın Mart ayında yani 1. sayısından 7 ay önce de bir, “2. Sayı”ya sahip olması söz konusu gazetenin ayrıca sorgulanması gereken kuruluş ve yayıncılık serüvenindeki “garip” bir durumdu.⁵⁶

Genç Düşünceler gazetesinin başmuharriri olan “Kumandan oğlu K. Tefvik”in, 1928-1929 salnamesindeki kayıtlara göre de “mes’ul müdürü” olduğu Hür Fikir gazetesinin sahibi ve başmuharriri Kılıçoğlu Hakkı’nın yukarıda anlatılan söylem ve faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere, Kocaeli basını bizzat Harf İnkılâbı’nın fikir babalarından birinin çabalarıyla doğmuştu. Bu yönüyle Harf İnkılâbı’nın fikri mimarlarından birini milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderen Kocaeli’nde, “*Dinim Yaşamaktır*” mottosuyla yayınlanmış olan Hür Fikir gazetesi Erken Cumhuriyet döneminde hayata geçirilen kültür devrimlerine verdiği destekle öne çıkmıştı.

Hür Fikir gazetesi ve gazetenin sahibi Kılıçoğlu Hakkı’nın Kocaeli basınındaki yerini Harf İnkılâbı özelinde önemli kılan ilk gelişme, söz konusu inkılaptan çok önce gerçekleşmiş, Mustafa Kemal’in kendi ifadesiyle, “*halk ile yakından temas etmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi ve düşünce eğilimlerini bir daha incelemek için*” çıktığı⁵⁷ Batı Anadolu gezisi sırasında yaşanmıştı. Mustafa Kemal’in 16 Ocak 1923 akşamında İzmit’te gerçekleştirilen ve 17 Ocak sabahına kadar süren toplantıdan bahsederken “*hükümetin dini olamaz diyemedim!*”⁵⁸ ifadesiyle işaret ettiği gazeteci o akşam toplantıda İleri gazetesinin İzmit muhabiri olarak hazır bulunan Kılıçoğlu Hakkı’nın ta kendisiydi.⁵⁹ Yukarıda da bahsedildiği üzere dönemin pozitivist aydınları arasında kendine has bir yeri olan Kılıçoğlu, bu toplantıda Mustafa Kemal Paşanın din ve kültür politikalarıyla ilgili düşüncelerine dair sorular sormuş, ertesi yıl da Hür Fikir gazetesini kurmuştu.

Hür Fikir gazetesinin yeni rejim ve ülkedeki devrimleri destekleyen yayınları sadece Latin alfabesi bağlamında gerçekleşmemiş Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 15 Ekim 1927 tarihinde başlayan İkinci Büyük Kongresi tüm Türkiye’de olduğu gibi Hür Fikir gazetesinde de yer bulmuştu. Bu bağlamda söz konusu kongrede Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı olarak kürsüye çıkan Gazi Mustafa Kemal’in yaklaşık altı güne yayılan oturumlara yayılacak şekilde okuduğu Nutuk, birkaç ay sonra adı Genç Düşünceler’in başmuharriri olarak kayıtlarda geçecek olan Kumandanoğlu’nun Hür Fikir gazetesindeki hayranlık dolu yazılarına konu olmuştu. Söz konusu haberlerde Kumandanoğlu, Gazi Mustafa Kemal’i “*esaret ve zulmü kendisine layık görmeyen her insanın yeni ve hak peygamberi*” olarak tanımlıyordu. Gazetede, Nutukla ilgili farklı yazılara da yer verilmiş, bu bağlamda önceden Hâkimiyet-i Milliye’de yayımlanmış iki ayrı makale gazetenin 31 Ekim tarihli nüshasına taşınmıştı.⁶⁰

56 Genç Düşünceler gazetesi ile ilgili, Kumandan oğlu Kasım Tefvik’in aslında ruhsatsız olarak sürdürdüğü anlaşılan gazetecilik faaliyetleri, bu faaliyetlerde dini değerlere yaptığı saldırılar ve Hür Fikir gazetesi sahibi Kılıczâde Hakkı ile ilişkilerini ele alan ve bu yönüyle Kocaeli basın tarihine şerh koyan bir başka çalışmanın konusu olarak dönemin siyaset ilişkileri, hukuk meseleleri ve ülke güvenliğini ilgilendiren çarpıcı iddialar için bak; Ekrem Saltık (2018), “*Kocaeli’nde Garip Bir Casus: Kumandan Oğlu Kasım Tefvik’in Genç Düşünceler’le Tefkifi*”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu V.*, 9-11 Mart, Kocaeli Üniversitesi: İzmit

57 Mustafa Kemal Atatürk (2010), *Nutuk*, Karınca Kitabevi: İstanbul, s.520

58 Atatürk, *Nutuk*, s.528

59 İsmail Arar (1997), *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı*, Cumhuriyet Kitap: İstanbul, s.60,104; Pekdoğan “Kılıczâde Hakkı”, s.416

60 Kumandanoğlu (1927), “Büyük Kongre, Büyük Gazi”, *Hür Fikir*, S.189, 18 Ekim, s.1’den nakleden Serap Taşdemir (2009), “Türk Basınında Büyük Nutuk’un Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, Güz, s.701

Kılıçoğlu Hakkı'nın yönetimindeki Hür Fikir gazetesinin Mustafa Kemal Paşa ve mecliste alınan kararların yılmaz bir takipçisi olarak yaptığı yayınlar, gerçekleştirilmekte olan sosyo-kültürel devrimlerin kabul ettirilmesi için gereken kamuoyu desteğinin sağlanmasına hedefliyordu. Kılıçoğlu, Hür Fikir gazetesinde bu amaçla kaleme aldığı "*naçiz meb'usunuz K.O. Hakkı*" imzalı, tamamı Latin harfleriyle basılmış bir yazısında "seçmenlerine" seslenmiş, meşru olması şartıyla yeni harflerle yazılarak kendisinden talep edilen her isteğin takipçisi olacağını duyurmuştu.⁶¹ Aynı yazısında 1 Kasım itibarıyla eşi ve çocuklarından gelmiş olsa dahi eski harflerle yazılmış mektupları kabul etmeyeceğini söyleyerek artık müzelik olan eski yazının tarihe karıştığını ilan etmişti.⁶² Kılıçoğlu'nun "*bu azim karşısında hiçbir kuvvete boyun eğilmez*" diyerek sonlandırdığı yazısından birkaç gün sonra, fikri mimarlarından biri olduğu alfabe değişikliği gerçekleşmişti.

Yalnızca Kocaeli'nin değil tüm Türkiye'nin siyaset ve basın hayatında kendine özgü bir yeri olan Kılıçoğlu Hakkı'nın yerel ölçekten başlayarak tüm Türkiye'deki basın hayatını şekillendirecek girişimleri de olmuştu. Bu bağlamda 1930 yılı Mart ayında Resmi Gazete'de yayımlanan "*Gazete Primleri Hakkında Kanun*"⁶³ Mecliste görüşüldüğü sıralarda, kanunun yerel gazeteleri de kapsayacak şekilde genişletilmesinde Kılıçoğlu'nun da dahil olmuştu. Yeni Türk harflerinin kullanılmaya başladığı tarihten itibaren yayımlanmakta olan siyasi gazetelerin sahiplerine prim ödenmesini öngören söz konusu kanun kabulünden yaklaşık bir yıl önce meclis gündemine gelmiş, başlangıçta gazetelerin yayımlandıkları süre boyunca desteklenmelerini öngören bir eğilim ortaya çıkmıştı. Alfabe değişikliğiyle birlikte ortaya çıkan maddi yükün 1929 yılı içerisinde tazmin edilmesi beklentisiyle yapılan görüşmelerde, primlerin "*Yeni harflerin kabul edildiği tarihte yayımlanan gazetelerle*" sınırlı tutulmasının bu tarihten sonra yayımlanacak gazeteler açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı meselesi gündeme gelecekti. Gazetelere verilecek primlerle ilgili ihtilaflar üzerine bütçe encümenine gönderilen kanunun aradan geçen bir yıldan sonra yeniden mecliste görüşüldüğü sırada, bu defa da primin sadece günlük gazetelere ödenecek olması ve yerel gazetelerin bu kanunun dışında tutulması eğilimi ortaya çıkıyordu. Bu noktada tartışmalara Kocaeli Milletvekili Kılıçoğlu da dâhil olmuş, sahibi olduğu Kocaeli merkezli Hür Fikir'i tenzih ederek yerel gazetelere de prim verilmesinin faydalarından bahseden Kılıçoğlu kendi gazetesinin "*bir inkılap gazetesi olduğunu ve dolayısıyla menfaat için çalışmadığını*" söylemişti.⁶⁴ Söz konusu kanunun müzakere safhasında sahibi olduğu Hür Fikir gazetesine verilecek primden feragat etmişse de bu şerhi, takdir-i şayan bulan Meclis başkanı tarafından reddedilmiş ve kanun bu şekilde kabul edilmişti.⁶⁵

1931 yılına gelindiğinde Hür Fikir gazetesinin Harf İnkılâbı'nın hazırlık ve uygulanma safhalarında oynadığı aktif rol de sona eriyor, Ağustos ayında Cumhuriyet gazetesine yansıyan haberlere göre, Kılıçoğlu'nun sahibi ve başmuharriri olduğu Hür Fikir gazetesi masraflarını karşılayacak bir satışa sahip olmadığı için kapanıyordu.⁶⁶ Hür Fikir gazetesinin inkılâbın hem suflesini vermiş hem de uygulanma sürecinde halka anlatılmasında büyük rol oynamış olan yayınları bizzat Kılıçoğlu'nun ifadesiyle; "*Türkçedeki muazzam inkılap yapıldıktan ve Türk vatanında bütün böyle fikir hürriyeti, Cumhuriyet ve onun kanunları müebbeden payidar olacağından bu uğurda evvelce verilen mücadelelerin devamına gerek kalmadığından*" sona ermişti.⁶⁷

61 Kılıçzâde Hakkı (1926), "Kari'lerim ve Muntehiplerimle Hasbihal", *Hür Fikir*, S.236, 22 Ekim, s.1

62 Kılıçzâde, "Kari'lerim ve Muntehiplerimle Hasbihal", s.1

63 "Gazete Primleri Hakkında Kanun", Kanun No: 1575, Kabul Tarihi, 27/03/1930, Resmî Ceride ile Neşir ve İlân: 29/3/1930, S.1457, s.8791

64 TBMM, *Zabit Ceridesi*, 20.03.1930, 3. Dönem, C.17, 37. Birleşim, s.19

65 TBMM, *Zabit Ceridesi*, 27.03.1930, 3. Dönem, C.17, 40. Birleşim, s.72

66 "Hür Fikir Gazetesi Kapandı", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1931, s.3

67 "Hür Fikir Gazetesi", *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1931, s.4

SONUÇ

Erken Cumhuriyet dönemi gazeteleri, harf değişikliğinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde karara bağlanmasından sonra doğrudan muhatabı olan topluma ulaştırılması ve dikte edilmesi noktasında bir "rıza mühendisliği" aracı ve resmi bir haberci işlevi görmüştü. Söz konusu devrimi hazırlayan süreçte de halka ulaşmak için kullanılan yerel basın Kocaeli özelinde, Harf İnkılâbı'nın fikir babalarından biri olan –Soyadı Kanunu'ndan sonraki adıyla- İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun geçmişli II. Meşrutiyet yıllarına uzanan toplumu ikna etme ve dönüştürme çabalarının bir parçası olarak teşekkül etmişti.

Bu zeminde faaliyet gösteren Hür Fikir gazetesinin çalışmanın başlığını tamamlayacak şekilde Harf İnkılâbı'nın hazırlık ve uygulama safhasında önemli bir role sahip olması, 1927-1946 yılları arasında Kocaeli milletvekilliği yapmış olan Kılıczâde'nin söylem ve faaliyetlerinin bu çalışmanın merkezinde olmasının temel sebebi olmuştur. Bu aşamada Kocaeli basınının bir parçası olarak konu edilen dönemde yayımlanmakta olan gazetelerin mevcut sayılarının oldukça sınırlı olması Hür Fikir gazetesinde yoğunlaşmış olmasının bir başka sebebiydi.

Harf İnkılâbı'nın Kocaeli basınındaki yansımalarını analiz etmek için öncelikle söz konusu inkılâbın gerçekleştirilmesinde fikirsel ve aksiyoner katkıları olan isimleri tespit ederek, süreçte yaptıkları katkıları ortaya koyan bu çalışma Kılıczâde Hakkı'nın Meşrutiyet döneminden başlayarak Harf İnkılâbı'na giden süreçteki rolünü ortaya koymuştur. Erken Cumhuriyet dönemi Kocaeli gazetelerini sadece Kocaeli basını ve dönemin basın hayatındaki yeriyile değil bu dönemde gerçekleştirilen sosyo-kültürel devrimlerin hayata geçirilmesindeki rolleriyle ele alan bu çalışmayla Kocaeli basınının Hür Fikir gazetesi özelindeki serancamına mercek tutulmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ilgili sosyo-psikolojik analizlere sahip araştırmalara bir yenisini daha eklenerek, Mustafa Kemal Paşa ve sahaya gönderdiği tanınmış isimlerin Anadolu halkıyla kurdukları ilişkiler "rıza mühendisliği" çerçevesinde ele alınmıştır. Bu dönemde basının da bir rıza mühendisliği aracı olarak kullanıldığı önermesini destekleyecek bazı bilgi ve bulgulara yer verilen çalışmayla, kurucu kadronun "kitle psikolojisini" çok iyi bilen kişi veya kişilerle doğrudan temas içerisinde, hatta ortak hareket etmekte olduğu ortaya konmuştur. Benzer şekilde bir dönem gazetecilik faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan Kılıczâde Hakkı'nın Hür Fikir gazetesini kurmak için Kocaeli'ni seçmiş olmasının bilinçli bir tercih olduğunu düşündürecek işaretlere ulaşılmıştır. Stratejik bir nokta olarak gördüğü Kocaeli'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Kocaeli Kasrı Hümayunundaki basın toplantısından kısa bir süre sonra kurduğu Hür Fikir gazetesindeki yayınları sorgulanarak dönemin sosyo-kültürel devrimlerinin fikir mimarlarından biri olarak özellikle Harf İnkılâbı'nın fikirsel hazırlığı ve uygulanması aşamasında aktif rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kılıczâde'nin II. Meşrutiyet döneminden itibaren ortaya koyduğu pozitivist görüşleri ve bunları hayata geçirmek konusundaki ısrarı, dönemin önemli devlet adamlarıyla olan ilişkileriyle birlikte ele alındığında Kocaeli'ndeki yerel süreli yayıncılığı aynı zamanda bir rıza mühendisliği çabasıyla başlatmış olabileceğini düşündürmektedir.

Çalışmanın yerel zemindeki bağlamı olan Kocaeli vilayet merkezinde Meşrutiyet döneminin sonlarına kadar Türkçe yayın yapan herhangi bir süreli yayına ulaşılamamışsa da Erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte kentte yayınlanan gazetelere ulaşılması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda Erken Cumhuriyet döneminde hayata geçirilen sosyo-kültürel devrimlere yayınlarıyla ilham veren Kılıczâde Hakkı'nın da dâhil olduğu Kocaeli basınının ilgili

süreçte yayımlanmış olan gazeteleriyle ilgili arşiv taramaları da yapılmıştır. Bu noktada basın tarihi çalışan her araştırmacıyı sıfırdan başlayıp, önceden içeriği defaatle çeşitli şekillerde akademik çalışmalara dâhil edilmiş gazetelere benzer süreçlerden geçerek ulaşma paradok-sundan kurtaracak kreatif bir tablo da hazırlanmıştır. Kocaeli basınına dair yeni araştırmalarda ilgili gazetelerin arşiv ve kütüphanelerde bulunan nüshalarına ulaşmak noktasında her araştırmacıyı benzer angaryaları yaşamak zorunda bırakan belirsizliğin ortadan kaldırılması için geliştirilen tablonun mümkün olduğunca estetik ve anlaşılır olmasına çalışılmıştır. Kocaeli basınıyla ilgili nüshaların kullanıldığı araştırmalardaki zaman kaybını en aza indirgeyecek şekilde düşünülen tablo; 1918-1938 yılları arasında yayımlanan Kocaeli gazetelerinin günümüzde mevcut bulunan nüshalarının hangi kütüphane, arşiv ve koleksiyonlarda olduğunu gösterecek şekilde kurgulanmıştır. Bu çalışmanın ekleri arasına konulan söz konusu tablo, bir yandan Kocaeli basınıyla ilgili sonraki çalışmalarda araştırmacıların mevcut nüshaları bulmak ya da kullanmak noktasında daha verimli ve sistematik olabilmelerini kolaylaştırarak, bir yandan da kayıp nüshaların tespit ve temini konusunda hatırı sayılır bir katkı sağlayacaktır. Sadece kendi başına bile Kocaeli basın tarihine dair araştırmalarda bir başlangıç zemini olabilecek tablonun hazırlanmasında *Ankara Milli Kütüphane*, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi*, *Hakkı Tarık Us Koleksiyonu*, *İBB Atatürk Kitaplığı*, *İstanbul Beyazıt Kütüphanesi* ve *TBMM Kütüphanesi*'nde yapılan katalog taramaları esas alınmıştır. "1918-1938" yıl aralığı bağlamında hazırlanan tabloda bahsi geçen kurum ve kuruluşların yanı sıra çeşitli kaynaklarda verilen bilgi ve belgelere de başvurulmuştur. Gazete, arşiv ve kütüphanelerin alfabetik olarak sıralandığı özgün tablonun içeriği oluşturulurken sonraki araştırmalar ve bizzat böylesi bir tablonun sağladığı konforla fark edilecek yeni nüshaların ortaya çıkabileceği konusunda şerh konularak, tablonun geliştirilmeye açık olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

68 Erken Cumhuriyet döneminde Kocaeli'nde yayınlanmış gazetelerin günümüzde mevcut sayılarının hangi kütüphane ve arşivlerde bulunduğu gösterir özgün bir tablo için bak: Tablo:1

KAYNAKÇA

- Agâh Sırrı Levend (1960), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, TDK: Ankara
- Ahmet Cevdet Emre (1960), *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi: İstanbul
- Bernard Lewis (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 3. Baskı, TTK: Ankara
- Celal Nuri (1331), *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye Mukaderât-ı Tarihiyye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi: İstanbul
- Celal Nuri (1926), *Türk İnkılâbı*, Sühûlet Kütübhânesi-Ahmed Kâmil Matbaası: İstanbul
- Celal Pekdoğan (2002), "Kılıçzâde Hakkı", *İslam Ansiklopedisi*, C.25, TDV: Ankara, s.415-416
- Edward L. Bernays (1928), *Propaganda*, Horace Liveright: New York
- Edward L. Bernays (1937), "Recent Trends in Public Relations Activities Author", *The Public Opinion Quarterly*, Vol.1, No.1, Jan, p.147-151
- Edward L. Bernays (1947), "The Engineering of Consent", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.250, Issue.1, March, p.113-120
- Ekrem Saltık (2016), *Toplumsal Belleğin Yitimi Tartışmaları Bağlamında Harf İnkılâbı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya
- Ekrem Saltık (2018), "Kocaeli'nde Garip Bir Casus: Kumandan Oğlu Kasım Tevfik'in Genç Düşünceler'le Tevkifi", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu V*, 9-11 Mart, Kocaeli Üniversitesi: İzmit
- Enis Şahin (2005), *Sakarya Basın Tarihi (1919-2004)*, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Yayını: İstanbul
- Enver Ziya Karal (1985), "Tanzimat'tan Sonra Türk Dil Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları: İstanbul, s.316-319
- Ersin Özarslan (2008), *Mehmed Said Paşa, Gazeteci Lisani*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları: Ankara
- Feridun Fazıl Tülbentçi (1941), *Cumhuriyet'ten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar (29 İlkteşrin 1923-31 İlkânun 1940)*, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü: İstanbul
- Fevziye Abdullah Tansel (1953), "Arap Harflerinin Islâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Bellekten*, XVII/66, Nisan, s.223-225
- Gustave Le Bon (1896), *The Crowd: A Study of The Popular Mind*, The Macmillan CO.: New York
- Hasan Duman (2000), *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-928)*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı: Ankara
- Hıfzı Topuz (2003), *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi: İstanbul
- Hüseyin Sadoğlu (2010), *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul
- İsmail Arar (1997), *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, Cumhuriyet Kitap: İstanbul
- Jale Baysal (1991), "Harf Devrimi'nden Önce ve Sonra Türk Yayın Hayatı", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu* (1978), TTK: Ankara, s.61-72
- Mehmet Tekin (2011), "Tercümân-ı Hakikat", *İslâm Ansiklopedisi*, C.40, TDV: Ankara, s.497-498
- Mirza Feth-Ali Ahundof (1963), *Elifba-yı Cedid ve Mektubât*, Haz. Hamid Mehmedzade, Hamid Araslı, Neşriyat-ı Ferhengistan-ı Ulum-i Cumhur-i Surevt Sosyaliist-i Azerbaycan: Bakü, s.3-21
- Mustafa Ergün (1997), *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları: Ankara, s.118

- Mustafa Kemal Atatürk (2010), *Nutuk*, Karınca Kitabevi: İstanbul
- Nazım H. Polat (2000), "İctihad", *İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV: İstanbul, s.446-448
- Nergiz Uludağ (2017), *Milli Mücadele Döneminde Rıza Mühendisliği: Halide Edip Adıvar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara
- Neriman Tongul (2004), "Türk Harf İnkılâbı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.33-34, s.103-130
- Nevzad Ayas (1948), *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)*, MEB: Ankara
- Ömer Çakır (2006), "İzmit'te Yayımlanan Eski Harfli Kitaplar ve Gazeteler", *1. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, 20-22 Nisan, Ed. Işıl Altun, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kocaeli, s.405-418
- Osman Akandere (2001), "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C.2, S.1, s.124-136
- Şaban Ortak (2004), *Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum
- Sedat Şimşek (2007), *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kocaeli
- Serap Taşdemir (2009), "Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, Güz, s.673-712
- Sibel Zeren (1999), *İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul
- Şerif Mardin (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul
- Ülker Akkutay (1996), *Millî Eğitimde Yabancı Uzman Raporları (Atatürk Dönemi)*, Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı: Ankara
- Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci (1995), "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.101-122
- Zeynep Korkmaz (1963), *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara

DÖNEME AİT GAZETE, DERGİ, TUTANAK VE RESMÎ BELGELER

- "Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun", Kanun No: 1288, Kabul Tarihi, 20/05/1928, Resmî Ceride ile Neşir ve İlânı: 28/5/1928, S.260, Düstur: Tertip: 3, C.9, s. 610
- "Gazete Primleri Hakkında Kanun", Kanun No: 1575, Kabul Tarihi, 27/03/1930, Resmî Ceride ile Neşir ve İlânı: 29/3/1930, S.1457, s.8791
- "Gazetecilerin Mahkemesine Dün Başlandı", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925, s.2; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1957 SÇ 86]
- "Hür Fikir Gazetesi Kapandı", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1931, s.3
- "Hür Fikir Gazetesi", *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1931, s.4
- "Layihâ Mecliste Kabul Olundu", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1930, s.3
- "Yeni Türk Harfleri'nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun", Kanun No: 1353, Kabul Tarihi: 03. 11. 1928, Resmî Gazete ile Neşir ve İlâm: 03. 11. 1928, S.1030, *Kanunlar Dergisi*, C.7, s.12-13
- "Yeni Türk Harfleri'nin Uygulanmasında Basına Verilen Prim" (1985), *Belgelerle Türk Tarihi Der-*

- gisi*, S.9-10, Kasım-Aralık, s.120-127
- Hüseyin Cahit (1923), "Latin Harfleri", *Resimli Gazete*, S.3, 22 Eylül, s.2; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1956 SC 82]
- Kazım Karabekir (1923), "Latin Hurufatının Kabulü Meselesi", *Vakit*, S.1879, 5 Mart, s.2; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1962 SÇ 102]
- Kılıçoğlu Hakkı (1926), "Arab Harşerini de Cebrail Getirmemiştir Ya!", *İctihad*, S.218, 15 Aralık, s.4193-4194; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1956 SB 272]
- Kılıçzâde Hakkı (1913), "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihad*, S.55, 6 Mart, s.1226-1230; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1956 SB 272]
- Kılıçzâde Hakkı (1913), "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihad*, S.57, 20 Mart, s.1261-1264; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1956 SB 272]
- Kılıçzade Hakkı (1923), "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi", *İctihad*, 1 Haziran, S. 154, s.3214-321; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1956 SB 272]
- Kılıçzâde Hakkı (1923), "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi II", *İctihad*, S.155, 1 Temmuz, s.3196-319; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1956 SB 272]
- Kılıçzâde Hakkı (1926), "Kari'lerim ve Muntehiplerimle Hasbihal", *Hür Fikir*, S.236, 22 Ekim, s.1
- Münif Paşa (1280), "İslâh-ı Resm-i Hattâ Dair Bazı Tasavvurât", *Mecmûa-i Fünûn*, No.14, s.69-7; Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası [1961 SA 126]
- TBMM Albümü (1920 - 2010), C.1, Ed. Sema Yıldırım & Behçet Kemal Zeynel, 2. Baskı, 2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları: Ankara
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 01.11.1928, 3. Dönem, C.5, 1. Birleşim, s.4
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 20.03.1930, 3. Dönem, C.17, 37. Birleşim, s.19
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 25.02.1924, 2. Dönem, C.6, 111. Birleşim, s.336
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 27.03.1930, 3. Dönem, C.17, 40. Birleşim, s.72
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929*, İstanbul Devlet Matbaası: İstanbul, 1929

TARAMA YAPILAN KATALOG, KÜTÜPHANE VE ARŞİVLER

Ankara Milli Kütüphane <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/>

Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı <http://gazeteler.ankara.edu.tr/>

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index2.xhtml>

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi <http://kutuphane.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php>

Hakkı Tarık US Koleksiyonu <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html>

İBB Atatürk Kitaplığı <http://aturkkitapligi.ibb.gov.tr/aturkkitapligi/index>.

İSAM Kütüphanesi <http://ktp.isam.org.tr/>

İstanbul Beyazıt Kütüphanesi <http://81.214.75.64/yordambt/yordam.php>

İzmir Milli Kütüphane <http://www.izmirmillikutuphane.com/Katalog-tarama>

Kamu Mevzuatı Sistemi <https://kms.kaysis.gov.tr/>

Resmi Gazete <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx>

SALT Online http://saltresearch.org/primo_library/libweb/action/search.do?vid=salt

TBMM Kütüphanesi <https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-main.pl>

TBMM Tutanak Dergisi https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani

ve Resul Narin Özel Arşivi

TABLO 1: Erken Cumhuriyet Döneminde Kocaeli'nde Yayınlanmış Gazetelerin

Erken Cumhuriyet Döneminde Kocaeli'nde Yayınlanmış Gazetelerin Günümüzde					
ARŞİV ve KÜTÜPHANELER		Ankara Milli Kütüphane	Erzurum Atatürk Ü. Kütüphanesi	Istanbul Kütüp	
ADAPAZARI	17.03.1919	Sayı/ lar	80.		
		Tarih/ ler	19.10.1923		
		Yer Numarası	1956 SB 140		
GENÇ DÜŞÜNCELER	1928	Sayı/ lar	1.	1.	
		Tarih/ ler	01.11.1928	01.11.1928	
		Yer Numarası	1962 SÇ 143	330 2 SÖ 1928	
HÜR FİKİR	01.01.1924- 25.07.1931	Sayı/ lar	132,-199. SC_S	121., 141.	
		Tarih/ ler	1926-1928 SC_T	1926	
		Yer Numarası	1956 SC 28		
KOCAELİ	29.04.1918 1933	Sayı/ lar	265.		
		Tarih/ ler	11.12.1924		
		Yer Numarası	1956 SC 56		
TÜRK YOLU	13.09.1924	Sayı/ lar	24.		
		Tarih/ ler	23.02.1926		
		Yer Numarası	1962 SC 278		

* Gazete, Arşiv ve Kütüphanelerin alfabetik olarak sıralandığı bu özgün tablo; Ankara Milli Kütüphane, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, İBB Atatürk Kitaplığı, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi ve TBMM Kütüphanesi'nde "1918-1938" yıl aralığı bağlamında yapılan katalog taramalarının

- ES_T Sakarya Basın Tarihi adlı çalışmada -Enver Konukçu Arşivi de kaynak gösterilerek- yer verilen Adapazarı Gazetesi'ne ait nüshaların tarihleri; 06.06.1924; 01.12.1925 Bu çalışmada ayrıca banka ile ilgili haber yayımladığı için Türk Ticaret Bankası Arşivi'nde saklanan ama tarihi ve numarası belli olmayan bir diğer nüshanın varlığından da bahsedilir. (Şahin, 2006:32)
- RNLT Resul Narin Arşivinde bulunan -ve Türk Ticaret Bankası Arşivi'nde saklandığı söylenen- nüshayla aynı olması muhtemel 207 sayılı Adapazarı Gazetesi'nin tarihi: 30.09.1927
- SC_S Milli Kütüphanedeki Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların sayı numaraları: 132,134,135,136,137,138,139,141,144,148,149,199.
- HTU_S Hakkı Tarık Us Koleksiyonundaki Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların sayı numaraları: 72,77., 222., 236.
- UG TBMM Kütüphanesindeki Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların sayı numaraları; 52-55-56-57-58-59-61-64-65-66-69-72-73-74-75-76-85-86-87-88-90-91-92-93-94-98-110-111-118-123-124-130-131-137-142-143-144-151-153-155-161-166-169-174-176-205-210-212-213-216-227-228-238-239-240-241-243-246-257-260-266-268-269-275-276-277-278-293-298-301-302-303-304-305-308-309-310-311-313-314-315-316-317-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-346-347-349-351-352-353-354-355-356-357-359-360-361-363-366-367-369-370-371-372 (Şimşek, 2010:88)
- G Kocaeli Basın Tarihi adlı çalışmada bahsedilen Galitekin Arşivi'ndeki Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların sayı numaraları: 128., 214., 215., 210., 211. (Şimşek, 2010:88) ve ayrıca verilen sayı numaraları; 29., 56., 85., 241., (Şimşek, 2010:86-95)
- SZ_S İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Fikirleri ve Eserleri adlı çalışmada atıf yapılan Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların sayı numaraları: 15., 41., 66., 77., 132., 134., 135., 136., 137., 138., 139., 141., 144., 148., 199
- SC_T Milli Kütüphanedeki Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların tarihleri: 06.10.1926; 13.10.1926; 20.10.1926; 03.11.1926; 24.11.1926; 22.12.1926; 29.12.1926; 09.01.1928; 01.09.1928; 15.09.1928; 22.09.1928; 29.09.1928
- HTU_T Hakkı Tarık Us Koleksiyonundaki Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların tarihleri: 15.06.1925; 27.07.1925; 02.07.1928; 22.10.1928
- ST_T Türk Basınında Büyük Nutuk.. adlı çalışmada atıf yapılan Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshaların tarihleri: 18.10. 1927; 31.10.1927 (Taşdemir, 2009:701,709)
- NT_TP Türk Harf İnkılabı adlı çalışmada atıf yapılan -kaynağı belirsiz- Hür Fikir Gazetesi'ne ait nüshanın tarihini 17 Kasım 1926 olarak veren Tongul'un

Günümüzde Mevcut Sayılarının Hangi Kütüphane ve Arşivlerde Bulunduğunu Gösterir Tablo

Mevcut Sayılarının Hangi Kütüphane ve Arşivlerde Bulunduğunu Gösterir Tablo (1)

Beyazıt hanesi	IBB Atatürk Kitaplığı	Hakkı Tarık US Koleksiyonu	TBMM Kütüphanesi	Özel Arşivler
				107., 152., 207.
				EŞ_T RN_T
		2.		
		23.03.1928		
		HTU 0947		
		72.,-236. HTU_S	52-372UG	G SZ_S
		1925-1928 HTU_T	1925-1931	ST_T NT_T? SZ_T G_T
		HTU 1416	UG 0201	
	69.	265., 422., 446.		7.,-439. SŞ_S
	10.11.1919	1924-1928 HTU_KT		1927-1934 SŞ_T
	1335R/1338H	HTU 1413		
		25., 50., 54.,		SŞ_2_S
		1926 HTU_TY		SŞ_2_T
		HTU 1424		

yanı sıra; Çakır (2006), Şahin (2006) Şimşek (2010) Taşdemir (2009) ve Zeren (1999)'da verilen bilgi ve belgelerden derlenerek yeni araştırmalarla farklı nüshaların ortaya çıkabileceği şerhiyle - hazırlanmıştır.

(2004:30) *Hür Fikir Gazetesi*'ne atıfı bahsettiği "Arab Harşerini de Cebrail Getirmemişdir Ya!" başlıklı makalenin İctihad mecmuasının 15 Aralık 1926 tarihli nüshasında da bulunuyor olması, *Hür Fikir*'in 17 Kasım 1926 tarihli bir nüshasının gerçekte varolup olmadığını şüpheli kılmaktadır. Nitekim *Kılıçzâde*'nin 16 Aralık 1926'dan itibaren İctihad mecmuasındaki yazılarına son verdiği (Pekdoğan, 2002:416) de önemli bir detay olarak göz önünde bulundurulması gereken bir vakiadır.

SZ_T İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun *Fikirleri ve Eserleri* adlı çalışmada atıf yapılan *Hür Fikir Gazetesi*'ne ait nüshaların tarihleri: 18.04.1924; 03.11.1924; 04.05.1925; 13.07.1925; 01.09.1926; 15.09.1926; 22.09.1926; 29.09.1926; 06.10.1926; 13.10.1926; 20.10.1926; 03.11.1926; 24.11.1926; 22.12.1926; 09.01.1928

C_T *Kocaeli Basın Tarihi* adlı çalışmada bahsedilen *Galitekin Arşivi*'ndeki *Hür Fikir Gazetesi*'ne ait nüshaların tarihleri; 30.04.1928 ve ayrıca verilen tarihler; 11.08.1927; 09.02.1925; 21.09.1925; 06.11.1928; (Şimşek, 2010:86-95)

SŞ_S *Kocaeli Basın Tarihi* adlı çalışmada sıralanan *Kocaeli Gazetesi*'ne ait nüshaların sayı numaraları: 7., 69., 204., 264 (Aslında; 265), 386., 400., 433., 434., 436., 438., 439., ve adı "*Resmi Kocaeli*" olarak değiştikten sonra; 609., 612., 740., 741., 742., 743., 744., 745., 746., 747., 748., (Şimşek, 2010:67-85)

HTU_KT Hakkı Tarık Us Koleksiyonundaki *Kocaeli Gazetesi*'ne ait nüshaların tarihleri: 11.12. 1924; 12.01.1928; 05.07.1928

SŞ_T *Kocaeli Basın Tarihi* adlı çalışmada sıralanan *Kocaeli Gazetesi*'ne ait nüshaların tarihleri: 10.06.1918. 10.11.1919; 04.10.1923; 15.Cemaziyelevvel 1924; 28.04.1927; 11.08.1927; 29.03.1928; 05.04.1928; 19.04.1928; 03.05.1928; 10.05.1928 ve adı "*Resmi Kocaeli*" olarak değiştikten sonra; 05.07.1934; 12.07.1934; 19.07.1934; 26.07.1934; 03.08.1934; 10.08.1934; 16.08.1934; 23.08.1934; 30.08.1934 (Şimşek, 2010:67-85)

SŞ_2_S *Kocaeli Basın Tarihi* adlı çalışmada sıralanan *Türk Yolu Gazetesi*'ne ait nüshaların sayı numaraları: 106., 124., 133., 135., 157., 173., 187., 216., 217., 220., 222., 223., 225., 226., 227., 228., 231., 232., 233., 235., 241., 246., 265., 275., 276., 272., 280., 294., 298., 299., 300., 301., 302., 303., 304., 305., 307., 311., 313., 314., 325., 326., 647., 724., (Şimşek, 2010:97-110)

HTU_TY Hakkı Tarık Us Koleksiyonundaki *Türk Yolu Gazetesi*'ne ait nüshaların tarihleri: 02.03.1926; 07.09.1926; 05.10.1926

BİRİNCİ CESE
Aralık 1931

Reis - Kâim Paşa

Kâtipler - Süreyya Tevfik B. (TOKAT), Hüseyin Hüseyin B. (DENİZLİ)

Reis - Celâliyye

4 - YAKIŞIKLAR

1 - Kâim Paşa'nın mahcup olması âdemi bir tabiiî işi kâhâşâş [Etilâf Mâ'mun Ab-
Râm Hâkîm].

2 - Hâşimî'nin, Etilâf Mâ'mun Ab-
Râm Hâkîm.

3 - Hâşimî'nin, Etilâf Mâ'mun Ab-
Râm Hâkîm.

BİRİNCİ CESE
Aralık 1931

Reis - Akarınca Ali B.

Kâtipler - Süreyya Tevfik B. (TOKAT), Hüseyin Hüseyin B. (DENİZLİ)

Reis - Celâliyye

4 - MOKAŞİRE EDİLEN MADDELER

1 - Memurî Anonim 25 inci maddesi [Etilâf Mâ'mun Ab-
Râm Hâkîm].

2 - Memurî Anonim 25 inci maddesi [Etilâf Mâ'mun Ab-
Râm Hâkîm].

3 - Memurî Anonim 25 inci maddesi [Etilâf Mâ'mun Ab-
Râm Hâkîm].

1 - 37 50-6180 C 1 4

1 - Rotatif makinalarında
de basmaları için 7500 3250 3500
2 - Dış makinalar için
1 - Seyhan 47x62
2 - Seyhan 40x56
3 - Seyhan 31x47
4 - Seyhan 30x40
5 - Seyhan 25x30
6 - Seyhan 20x25
7 - Seyhan 15x20
8 - Seyhan 10x15
9 - Seyhan 5x10
10 - Seyhan 3x5
11 - Seyhan 2x3
12 - Seyhan 1x2

1 - Rotatif makinalarında
de basmaları için 7000 3250 3500
2 - Dış makinalar için
1 - Seyhan 47x62
2 - Seyhan 40x56
3 - Seyhan 31x47
4 - Seyhan 30x40
5 - Seyhan 25x30
6 - Seyhan 20x25
7 - Seyhan 15x20
8 - Seyhan 10x15
9 - Seyhan 5x10
10 - Seyhan 3x5
11 - Seyhan 2x3
12 - Seyhan 1x2

EK 4: Kılıçoğlu Hakkı Bey'in "Gazete Primleri Kanunu" ile İlgili Meclis Konuşmaları

EK 5: Kılıçzâde Hakkî'nin Hür Fikir Gazetesinde Yayınlanan "Karı'lerim ve Müntehiplerimle Hasbihal" Başlıklı Yazısı

EK 7: Kocaeli Gazetesi'nin 10 Haziran 1918 Tarihli 7. Sayısı

EK 8: Türk Yolu Gazetesinin 18 Aralık 1927 Tarihli 106. Sayısı

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA KOCAELİ VİLAYETİ'NDE SITMA MÜCADELESİ (1923-1938)

ÖNDER DUMAN*

Giriş

Sıtma, malarya olarak da adlandırılmakta olup, anofel cinsinden dişi sivrisineklerin sokması ile insana bulaşan ve zaman zaman gelen ateşli nöbetlerle seyreden bir hastalıktır. Hastalığın esas kaynağı sivrisinek tarafından vücuda bulaştırılan plazmodium cinsine ait tek hücreli asalaklardır. Bunlar insanın karaciğer hücrelerine ve alyuvarlarına girerek hastalığa sebebiyet verir. Sıtmanın Afrika kaynaklı olduğu ve göçlerle Akdeniz kıyılarına, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Amerika'ya yayıldığı düşünülmektedir. M.Ö. 460-370 yılları arasında yaşamış Hippocrates zamanından beri hüküm sürdüğü bilinen sıtmanın, Yunanistan'da o dönemde altı-yedi milyonluk nüfusun bir milyondan fazlasına bulaştığı ve ortalama yılda 5 bin kişinin ölümüne neden olduğu bilinmektedir¹.

Parmak ucu veya kulak memesinden alınan kanın giemsa yöntemi ile boyanarak incelenmesi ile tespit edilen sıtmaya karşı uzun süre kinin komprimeleri kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında kinin temin edilememesi nedeniyle, atebrin kullanımına geçilmiştir².

A. TÜRKİYE'DE SITMA MÜCADELESİ

Bir sıtma bölgesi olan Anadolu'da Eski Yunan'dan beri bu hastalığın varlığından söz etmek mümkündür. Sıtma, Balkan Savaşı yıllarında Türkiye'deki nüfusun dörtte üçünü etkisine almış durumdaydı. Nitekim bu yüzden ücretsiz kinin dağıtılarak hastalıkla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Ancak hastalığın I. Dünya Savaşı döneminde daha da yayılması, söz konusu önlemleri yetersiz kılmış ve ölümler kaçınılmaz hale gelmiştir. 1917 yılında III. Ordu bölgesinde yapılan bazı kan incelemeleri sonucu ortaya çıkan tablo iç karartıcı boyuttaydı. Samsun, Ordu ve Giresun'da 16.088 kan tetkik edilmiş ve bunlardan 8.804'ünde sıtma mikrobuna rastlanmış, yine savaş döneminde Toros tünellerinde çalışan işçilerin % 50'sinde, Söke yöresinin % 44'ünde sıtmaya tesadüf edilmişti³.

Milli Mücadele dönemine gelindiğinde durum yine bundan farklı değildi. Cephede savaşan askerlerin % 40'ında sıtma mevcuttu. 1917-1925 yılları arasında muhtelif vilayetlerin sağlık müdürlüklerinden alınan raporlarda sıtmalı hastaların oranı şu şekilde bildirilmiştir⁴.

* Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi

1 İnci Hot, Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 34-35.

2 Hot, Sıhhiye Mecmuasına Göre..., s. 35-36.

3 Mehmet Temel, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 66.

4 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", Türkiye Parazitoloji Dergisi, 32/4 (2008), s. 353.

Vilayetler- Şehirler	Sıtmalı Oranı (%)
Ankara	40-90
Antalya	86
Balıkesir	82
Bingöl	60
Denizli	90
İstanbul	80
İzmir	72
Konya	70
Mardin	80
Malatya	25
Samsun	72
Seyhan	78
Trakya	30
Trabzon	68

Tabloda da görüleceği üzere sıtma Trakya bölgesi hariç diğer tüm bölgelerde nüfusun neredeyse 2/3'ünde mevcuttu.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ortaya konan “sağlıklı ve nitelikli nüfus” hedefinin önündeki en ciddi engellerden biri hiç kuşkusuz sıtma vakalarıydı. Sıtmaya karşı köklü ve kesin önlemler içeren ilk önemli çalışma, 9 Ekim 1924'te İstanbul'da Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekilinin başkanlığında toplanan komisyonun hazırladığı rapordur. Bu raporda sıtmanın ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri, mücadele prensipleri, mücadelenin maddî bedeli ve alınacak yasal tedbirler üzerinde durulmaktaydı⁵. Bu raporda belirtilenlerden hareketle Hükümet, sıtma mücadelesini kanunî bir esasa bağlamak üzere bir dizi yasa teklifi hazırladı. Bakanlar Kurulu'nda kabul edilerek TBMM'ye sunulan 26 Ekim 1924 tarihli yasa teklifleri şunlardı: Sıtma Mücadelesine Dair (1/525), Sıtma Mücadelesi Tahsisatı Hakkında (1/522), Devlet Kinini Tedarik ve Furuhtu Hakkında (1/525), Etibbanın Sıhhiye Enstitülerinde Staj Mecburiyeti Hakkında (1/525), Sıtma Küçük Sıhhiye Memurları Hakkında (1/525), Şehir ve Köylere Su Tedariki Hakkında (1/527)⁶.

Söz konusu tekliflerin yasa hükmüne ulaşması sürecinde eş zamanlı olarak sıtma mücadelesi kapsamında diğer bir takım çalışmalar da yapıldı. Bu kapsamda ilk olarak 1924'te İstanbul Bakteriyolojihanesi'nde bir kurs tertip edilerek, burada yetiştirilen kişilerin Ankara, Afyon ve Adana mıntıklarında açılan mücadele merkezlerinde istihdam edilmesi sağlandı⁷. Yine ayrıca ertesi yıl eylül ayı içerisinde düzenlenen Birinci Milli Tıp Kongresi çalışmalarının önemli bir kısmı sıtma üzerine yoğunlaştırıldı⁸.

Sıtma ile mücadele kapsamında en önemli kanun 13 Mayıs 1926'da Meclis'te kabul edildi. 26 Mayıs 1926'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren “Sıtma Mücadelesi Kanunu” ile mücadelenin esasları belirlendi. Buna göre Sıhhiye Vekâleti'nce sıtmalı olduğu ilân edilecek

5 Temel, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve..., s. 70-76.

6 Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin..., s. 135.

7 Tuğluoğlu, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi..., s. 355.

8 Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin..., s. 135.

bölgelerde sıtma mücadele heyetleri teşkil edilecek, enstitü, laboratuvar, hastane ve dispensarlerde sıtma mücadelesinde görevlendirilmek üzere doktor ve sağlık memurları yetiştirilecekti. Sıtma mücadelesine ait tüm teşkilat ve müessesenin bağlı olacağı Sıhhiye Vekâleti fakir köylüye, ameleye, kasaba ve şehirlerdeki fukaraya kinin ve diğer sıtma ilaçlarını ücretsiz dağıtacaktı. Sivrisineklerin üremesine hizmet eden su birikintilerinin oluşumuna engel olunacak, yerel imkânlarla kurutulabileceği tespit edilen su birikintilerinin akıtılması için o yerin halkının zorunlu çalışma yükümlülüğü kapsamında beş gün çalıştırılması sağlanacaktı. Lağım ve umumi mecrası olmayan yerlerde hela ve bulaşık suları için üstü kapalı çukurlar açılacaktı. İşçi kullanan büyük çiftlik sahipleri ile işletmeciler ameleye ücretsiz kinin temin edeceklerdi. Tüm bu sorumlulukları yerine getirmede suiistimal gösterenler para ve hapis cezası ile cezalandırılacaklardı⁹.

Sıtma Mücadele Kanununun yürürlüğe girmesi ile beraber çalışmalar ciddi biçimde ivme kazandı. Mayıs 1926'da Bursa, Balıkesir ve Konya'da, Temmuz 1928'de İzmit ve Samsun'da mücadele teşkilatları ihdas edildi¹⁰. 1933 yılına gelindiğinde 23 vilayette sıtma mücadele teşkilatı mevcut olup, buralarda 11 heyet çalışmalarını yürütmekteydi. Bu vilayetler Ankara, Eskişehir, Çankırı, Kırşehir, Yozgat, Konya, Afyonkarahisar, Bilecik, Seyhan, İçel, Gaziantep, Antalya, Denizli, Muğla, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Samsun ve Amasya'dan oluşuyordu¹¹. Buralardaki görevli heyet sayısı 1944 yılında 19'a, 1949'da 41'e çıkarıldı¹².

Sıtma mücadele heyetleri bir uzman başkanın idaresinde sayıları dört ile dokuz arasında değişen şubelerden oluşmakta, her şube dört veya beş daireye taksim edilmiş olup, bu dairelerin her birinde özel kurslarda yetişmiş sağlık memurları mevcuttu. Her sağlık memuru bölgenin nüfus yoğunluğu dikkate alınarak 8-15 köyün sorumluluğunu üzerinde bulundurmaktaydı. Başkanın bulunduğu merkezde bir laboratuvar şefinin idaresinde mücadele laboratuvarı ile 5-10 yataklı sıtma dispenseri mevcuttu¹³.

Sıtma mücadele heyetleri mıntıkları dahilinde tespit ettikleri bütün sıtmalılara tedavi için kinin komprimeleri ve ampulleri, çocuklara ökinin tabletleri, kinin tedavisini bitirmiş olan kansız ve zayıf kimselere de arsenikli kuvvet komprimeleri vermekteydiler.

Sıtma ile mücadelenin bir diğer boyutu ise sivrisineklerin kaynağı konumundaki bataklık ve sulak arazinin kurutulup, iyileştirilmesine yönelik çalışmalardı. Nitekim bu konuda ilk etapta küçük gölcüklerin, durgun su birikintilerinin, helâ çukurlarının, ağzı açık lağımaların ve su sarnıçlarının kapalı konumda tutulması sağlanmaya çalışıldı. Söz konusu çalışmalar kanunda belirtilen esaslar dahilinde mükellefiyet esasına dayalı olarak gerçekleştirildi. Tüm bu çalışmalar esasında il özel idarelerinin imkânları seferber edildi¹⁴.

Sıtma mücadelesiyle alakalı 1926 tarihli kanunun 1930'ların başında oluşan ekonomik kriz nedeniyle işlevini yitirdiği düşünülerek¹⁵, mücadeleyi nicelik ve nitelik bakımından geliştirmek amacıyla bazı yasal değişikliklere gidildi. İlk olarak 11 Haziran 1936'da "Çeltik Ekim Kanunu"

9 Resmî Ceride, S: 384, 29.V. 1926.

10 Hot, Sıhhiye Mecmuasına Göre..., s. 44.

11 Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası (29 Birinci Teşrin 1933) Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, s. 47.

12 Hot, Sıhhiye Mecmuasına Göre..., s. 51.

13 Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet..., s. 48-49.

14 Hot, Sıhhiye Mecmuasına Göre..., s. 46.

15 Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi...", s. 356.

TBMM’de kabul edildi. 23 Haziran 1936’da Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren¹⁶ kanun esasında çeltik üretimiyle ilgili olmakla birlikte, kesik sulama (tava sulaması) yöntemini getirmesi nedeniyle sıtma mücadelesini işlevsel bir noktaya taşıyacak nitelikteydi. Nitekim kanuna göre çeltik ekimi yapılan ve yapılması planlanan yerlerde vali ve kaymakamların başkanlığında çeltik komisyonları kuruluyor, bu komisyonlar tarlaların her on günde bir 48 saat süreyle susuz bırakılmasını, diğer bir ifadeyle kesik sulama yönteminin uygulanmasını denetliyordu. Bu yöntemle birlikte doğal olarak daha az su birikintisi oluşması hedefleniyordu.

Bu dönemde sıtma mücadelesi ile ilgili bir diğer önemli kanun 1937’de çıkarıldı. 12 Şubat 1937’de TBMM’de kabul edilen ve 19 Şubat 1937’de yürürlüğe giren 3132 Sayılı Kanunla¹⁷ 1937-1941 yılları arasında hükümete su işlerinde kullanılmak üzere 31.000.000 TL harcama yetkisi verildi. Şüphesiz bu meblağ bataklık ve sulak alanların kurutulması ve iyileştirilmesi işlerinin de daha nitelikli yapılmasına imkân verdi.

Bu dönemdeki sıtma mücadelesinin bir diğer boyutu ise yurtdışından malzeme alımı ve uzman kişilerin getirilmesiydi. Nitekim sıtma mücadelesinin başlamasıyla eş zamanlı olarak bu konuda da adımlar atılmaya başlandı. İlk olarak Bakanlar Kurulu 10 Ağustos 1924’te Hollanda’dan 185.000 TL bedelle 5 ton kinin alınması hususunu karara bağladı¹⁸. Bir yıl sonra, 14 Haziran 1925’te ise ordu bünyesinde kullanılmak üzere Yuringer ve Himmer firmalarıyla irtibata geçilerek, kinin satın alınmasına karar verildi¹⁹.

Sıtma ile mücadelede yurtdışından malzeme ve kinin tedarikinin yanı sıra yabancı uzmanların getirilmesine yönelik çalışmalar da yürütüldü. Nitekim bu kapsamda ilk olarak Türkiye’deki sivrisineklerin teşhisine yönelik çalışmalara yardımcı olmak üzere 1928’de Alman Dr. E. Martini ve Dr. H. Vogel’in, 1931 ve 1934 yıllarında Macar Kovaç ve Polonyalı Biyaloblaski’nin sıtma genel mücadelesi fen memurluğunda su mühendisi olarak görevlendirilmeleri sağlandı²⁰.

B. KOCAELİ VİLAYETİNDE SİTMA VE SİTMA MÜCADELESİ

1. Genel durum

Kocaeli vilayeti cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu’daki belli başlı sıtma bölgelerinden biriydi. Bilhassa Balkan ve Cihan Harbi yıllarında vilayet dahilinde sıtmanın tahribatı ve yaygınlığı artmıştı. Nitekim bu gerçeklik Cihan Harbi’nin son yılında Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Dahiliye Nazırına yöneltilen bir sual tahririne dönemin Sıhhiye Müdürü Umumisî Adnan Bey’in verdiği cevapta açıkça ifade edilmiştir. Osmanlı ordusu tarafından kurtarılan bölgelerdeki salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlere yönelik takriri 25 Şubat 1918’de verilen cevapta konu sıtmaya gelmiş ve “Öyle zannedirim ki memalik-i Osmaniye’nin en çok sıtmalı yerleri Konya ovası, İzmit vesairedir” biçiminde bir ifade kullanılmıştır²¹. Vilayet dahilindeki sıtmanın bu yaygınlık hali Cumhuriyetin ilk yıllarında da aynen devam etmiştir

Kocaeli vilayeti dahilinde sıtmanın bu denli yaygınlığı şüphesiz bölgedeki bataklıklar ve sulak

16 Resmî Gazete, S: 3337, Kanun No: 3039, 23.06.1936.

17 Resmî Gazete, S: 3538, 19 Şubat 1937.

18 BCA, 30.18.1.1/10.38.18.

19 BCA, 30.18.1.1/14.32.13.

20 Temel, Atatürk Döneminde..., s. 79.

21 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D: 3, c: 2, s. 482.

alanlar ile yakından ilgiliydi. Bataklık ve sulak alanlar hastalığın kaynağı konumundaki sivrisinekler için oldukça uygun bir yaşam alanı oluşturuyordu. 1929 yılında bölgede sıtma mücadeleye heyetince yürütülen çalışmalarda 27 farklı cinsten sivrisinek tespit edilmiş olup, bunların 7'si sıtma sebebiyet veren anofel cinsi sivrisinek idi²².

2.Vilayet Dahilinde Sıtma Mücadele Teşkilatının Kurulması ve Faaliyeti

Kocaeli vilayetinde sıtmanın kaynağı konumundaki bataklık ve sivrisineklerin bu denli yaygınlığına karşılık, bölge ancak 1928 senesi Temmuz ayı başında sıtma mücadele mıntıkası dahiline alınmış ve bir mücadele heyeti bölgede görevlendirilmiştir. Doktor Mecit Bey başkanlığındaki Kocaeli mıntıkası sıtma mücadele heyeti hızlı bir biçimde çalışmalara başlamış ve 1928 sonbaharı ve onu takip eden kış ayında 8 aylık bir dönemde vilayet dahilinde 54.779 sıtma muayenesi gerçekleştirmiştir. Çalışmalarına aynı hızla devam eden mücadele heyetinin Mart-Ekim 1929 dönemindeki muayene adedi 85.323'e yükselmiştir. Bu 16 aylık dönemdeki toplam muayenenin 92.407'si klinik, 47.695'i ise laboratuvar, kan muayenesi şeklinde gerçekleşmiş olup, klinik muayenelerinde 5.934, kan muayenelerinde 4.366 kişinin sıtmalı olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile hastalık oranı klinik muayenesine alınanlarda yüzde 6, kan muayenesine alınanlarda ise yüzde 9.6 olarak gerçekleşmiştir²³. Bu 16 aylık dönemde muayene ile birlikte tedavilere de başlanmış, bu kapsamda toplam 261,6 kilogram kinin dağıtılmıştır²⁴. Mücadele heyeti muayene ve tedavi ile beraber ayrıca sivrisinek mücadelesi ve bataklıkların kurutulması için de valilik ve özel idare ile ortak çalışmalar yürütmüştür. Sivrisinek mücadelesi bu dönemde sadece İzmit merkezde yürütülebilirken, bu kapsamda bir sıhhiye memuru ve iki işçi görevlendirilmiştir²⁵.

Kocaeli Vilayetinde bu şekilde 1928 yılı ortalarından itibaren sıtma mücadele heyeti görevlendirilmiş olmakla beraber, mücadelenin etkin bir biçimde yürütülebilmesi için hastalara ayrıca poliklinik ve yatarak tedavi hizmeti de vermek gerekiyordu. Ancak bu tarihlerde vilayet dahilinde yataklı hastane adedi oldukça sınırlıydı. 1928 yılı itibariyle vilayet dahilinde özel idareye ait 50 yataklı bir hastane ile Adapazarı'nda Adapazarı Şifa Yurdu adıyla 20 yataklı özel bir hastane bir mevcut idi. 1929 yılına gelindiğinde Adapazarı Şifa yurdunun kapandığı ve İzmit'te 5 yataklı Sıhhat Yurdu adıyla özel bir hastanenin açıldığı tespit edilmektedir. 1930 yılında Adapazarı'nda 25 yataklı belediyeye ait bir hastane açılırken, bu hastane 1933 yılı sonunda İzmit Sıhhat Yurdu ile beraber kapanmıştır. 1935 yılı itibariyle vilayet dahilinde biri İzmitte 50 yataklı ve diğeri Adapazarı'nda 15 yataklı olmak üzere özel idareye ait iki hastane, Gebze, Geyve, Hendek, Kandıra ve Karamürsel'de birer olmak üzere 5 dispanser faaliyet halindeydi²⁶.

Kocaeli Vilayetindeki sıtma mücadele heyetinin bu imkânlar dahilinde 1929'dan 1939'a kadar yürütmüş olduğu mücadelenin yıllar itibariyle bazı rakamsal verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir²⁷.

22 Sıhhiye Mecmuası, c: 5 (Teşrin-i Evvel –Teşrin-i Sani 1929), Ankara 1930, s. 1432.

23 Sıhhiye Mecmuası, c: 5..., s. 1428.

24 Sıhhiye Mecmuası, c: 5..., s. 1433.

25 Sıhhiye Mecmuası, c: 5..., s. 1432.

26 BCA, 490.1.0/1463.1.7.

27 Tablodaki veriler Sıhhiye Mecmuasının ilgili yıllarının taranması ile derlenmiştir.

Yıllar	Poliklinik muayenesi	Dalak büyümesi tespit edilen	Kan muayenesi	Kan muayenesi ile teşhis edilen	Tedavi için sarf edilen kinin (gram)
1929 (11 ay)	105.072	5.813	46.660	4.151	300.451,4
1930 (12 ay)	127.120	8.279	40.827	6.391	266.179
1931 (6 ay)	118.499	15.463	22.096	4.312	249.708,6
1932 (10 ay)	115.181	22.999	56.984	14.888	603.021
1933 (11 ay)	126.931	13.861	31.566	6.009	377.503,8
1934 (6 ay)	81.146	11.455	41.939	8.033	232.409,8
1935 (7 ay)	87.898	8.240	19.892	2.491	241.870,5
1936(12 ay)	282.786	15.328	53.405	5.779	532.335,5
1938(12 ay)	192.998	26.179	77.936	10.294	720.073,5

SULAK ALAN VE BATAKLIK KURUTMA ÇALIŞMALARI

Vilayet dahilinde sıtmaya karşı tıbbi müdahale ile eşzamanlı olarak hastalığın kaynağı durumundaki sulak alan ve bataklıkların kurutulmasına da mesai sarf edilmekteydi. Nitekim ilk yapılan çalışmalar neticesinde 1929 yılı sonları itibariyle Akyazı'da 250 metre uzunluğunda bir kanal ile 2.500 metrekare genişliğinde bir sazlık kurutulurken, Sapanca'da Büyük Kirazca köyünde 2.850 metre uzunluğunda bir hendekteki su ile Arifiye kanalındaki su Sakarya Nehri'nin akıtılmıştır. Yine bu dönemde İzmit merkezde Tuzla içmeleri binasının önündeki bataklık ile Derince içmeleri binasının önündeki bataklığın önemli bir kısmı, Adapazarı'nda Kışla önünde 200 metre uzunluğundaki hendek, kışla arkasındaki 300 metre genişliğindeki iki kanal, Soğuksu köyünde 500 metre uzunluğundaki bir kanal, Ağacık Gölü ile Gökçeören, Yazlık, Aralık ve Karaboğaz arasında yer alan 1.500 dönümlük bir alan kurutulmuştur²⁸.

Bataklık ve sulak alanların kurutulması çalışmalarına sonraki yıllarda da devam edilmiş olup, 1934 yılı itibariyle önemli ölçüde mesafe kat edilmişti. Nitekim bu kapsamda Bakırlı bataklığının kurutulmasına ciddi biçimde mesai sarf edilmiş²⁹ ve söz konusu çalışmalar bataklığa civar köyler ahalisine mükellefiyet suretiyle yaptırılmıştır. Sadece Suadiye köyünde oturanlar 560 metre uzunluğunda bir kanalın kazılmasını sağlamışlardır. İki yıllık bir dönemde Dipsiz bataklığına doğru 14 metre genişliğinde ve 2.250 metre uzunluğunda bir kanal kazılarak su tümüyle akıtılmış ve neticesinde 800 dönümlük Bakırlı bataklığa tümüyle kurutulmuştur³⁰.

Bataklık ve sulak alanları kurutmaya yönelik bu çalışmaları hızlandırmak amacıyla 1934 yılı ortalarında Vilayet Meclisi bir ekskavatör alınmasına karar vermiş³¹ ve Nisan 1935 itibariyle ekskavatör İzmit'e getirilmiştir³². Gümrüksüz olarak getirilen ve 17 bin liraya mal olan ekskavatör kesin kabulü yapıldıktan hemen sonra, 1935 sonbaharından itibaren Dipsiz Gölü'nde çalıştırılmaya başlanmıştır³³.

28 Sıhhiye Mecmuası, c: 5... Sıhhiye Mecmuası, c: 5, s. 1433-1434.

29 Türk Yolu, 23 Temmuz 1934, s. 2.

30 Türk Yolu, 15 Birinci Teşrin 1934, s. 2.

31 Türk Yolu, 23 Temmuz 1934, s. 2.

32 Türk Yolu, 15 Nisan 1935, s. 2.

33 Türk Yolu, 27 İkinci Teşrin 1935, s. 1.

Bataklıklara yönelik bu çalışmalar devam ederken, İzmit Belediyesi halkın bu çalışmalara nakdi veya bedeni olarak katkıda bulunmasına yönelik bir mükellefiyet kararı aldı. Belediye meclisince alınan karara göre köylü ve şehirli halk, bataklıkların kurutulması için ya bedeni olarak 5 gün çalışacak, ya da 5 günlük işçi ücreti ödeyecekti³⁴.

Bu mükellefiyetin vilayetin diğer yerlerinde de uygulanıp uygulanmadığı hususunda bir bilgi tespit edilememiş olmakla beraber, bataklıklara yönelik çalışmalar 1935'te de aynen devam etti. Vali Faik Türel'in Temmuz 1935'te yerel gazetelere verdiği bir demece göre bu dönemde Adapazarı Gökçeören bataklığı için 2 kilometre uzunluğunda 12 metre genişliğinde bir kanal kazılmış olup, Derbent bataklığının denize, Mudurnu suyunun Sakarya nehrine akıtılması çalışmalarına devam edilmekteydi³⁵. 1935 yılı sonuna gelindiğinde bir yıllık çalışma sonunda 41.745 metre kanal kazılmış, 35.976 eski kanal temizlenmiş, kurutulan bataklık alan ise 3.878 hektarı bulmuştu³⁶.

1936 yılında gelindiğinde ise uzun süredir devam etmekte olan Dipsiz bataklığı tamamen kurutulmuş ve Büyük Derbent bataklığı ile İzmit şehrinin hemen doğusunda bulunan 400 dönümlük Tuzla bataklığının kurutulması çalışmalarına başlanmıştır³⁷.

Vilayet dahilinde tüm bu çalışmalara karşılık daha kat edilmesi gereken uzun bir mesafe olduğu da bir gerçektir. Nitekim Türkyolu gazetesinin tespitlerine göre 1937 yılı itibarıyla vilayet dahilinde toplam 249.560 dönümlük bir bataklık alan kurutulmayı bekliyordu. Bataklıkların yeri, adedi ve dönümü şu şekildeydi³⁸:

Kaza	Yeri	Dönüm
İzmit	5 farklı yerde	14.100
Adapazarı	21 farklı yerde	76.800
Hendek	2 farklı yerde	13.000
Karasu	7 farklı yerde	124.000
Kandıra	5 farklı yerde	17.000
Geyve	5 farklı yerde	4.660

Bu kadar geniş bir alanın kurutulması, çalışmaların daha da hızlandırılmasını gerektirdiğinden vilayet encümeni 1937 yılı ortalarında iki ekskavatör daha alınmasına karar verdi. Bunların toplam maliyeti ise 45 bin liraydı³⁹. Ekskavatörler 1938 yılının ilk aylarında gelmiş olup, 20 bin liralık ilk taksit kabul yapıldıktan hemen sonra ödendi⁴⁰. Söz konusu iki ekskavatör teslim alındıktan sonra Adapazarı'na gönderilerek, Gökçeören bataklığında çalıştırılmaya başlandı⁴¹.

34 Türk Yolu, 27 Mayıs 1935, s. 2.

35 Türk Yolu, 15 Temmuz 1935, s. 1, 2.

36 Türk Yolu, 22 Temmuz 1936, s. 2.; 12 Ağustos 1936, s. 2.

37 Türk Yolu, 12 Şubat 1936, s. 1.; 12 Ağustos 1936, s. 2.

38 Türk Yolu, 11 Mart 1937, s. 1.

39 Türk Yolu, 5 Ağustos 1937, s. 1.

40 Türk Yolu, 7 Nisan 1938, s. 1.

41 Türk Yolu, 12 Mayıs 1938, s. 1.

1938 yılında girildiğinde vilayet dahilinde ağırlıklı olarak Adapazarı Gökçeören ve Büyük Derbent bataklıklarının kurutulması çalışmalarına devam ediliyordu⁴². Yıl içinde sadece Nisan Eylül ayları arasındaki 6 aylık dönemde 7.676 metre yeni kanalı açılırken, 19.314 metre kanal temizlenmiş, 3.276 çukur kapatılmış ve 2000 dönümden fazla bataklık alan kurutulmuştur⁴³.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle nüfusta ciddi bir tahribat yaratan sıtmanın en çok etkili olduğu yerlerden biri de Kocaeli vilayetidir. Bölgede sulak ve bataklık alanların hastalığın menbaı olması nedeniyle genç Cumhuriyet idaresi bir yandan buraların kurutulmasının yönelik çalışmalar yaparken, bir yandan da vilayeti sıtma mücadele bölgesi kapsamına alarak, tedavi ve koruyucu sağlık hizmeti sunmaya çaba sarf etmiştir. Tüm bu çalışmaların neticesinde, 1939 itibariyle hastalığın vilayet dahilinde tümüyle yok edildiğini söylemek mümkün olmamakla beraber, mücadelenin belli bir aşamaya getirildiği, daha da önemlisi hasta sayısında bir düşme meydana geldiği rahatlıkla ifade edilebilir. 1939 itibariyle Kandıra⁴⁴, Geyve⁴⁵, Derince⁴⁶ ve Karamürsel'de sıtma vakalarından şikayetler devam etmekle beraber, 1928'de vilayet dahilinde sıtmalılar nispeti yüzde 28 iken bu oran 1939'da yüzde 6'ya düşmüş bulunmaktadır⁴⁷. 1946 sonrası yürütülen etkin mücadele ile 1950'li yılların başında sıtma yok denecek kadar azaltılmıştır.

42 Türk Yolu, 6 Kanunı Sani 1938, s. 1.; 25 Şubat 1938, s. 2.; 3 Mart 1938, s. 1.

43 Marmara, 22 Şubat 1939, s. 1.

44 Cumhuriyet Halk Partisi Kongre Dilekleri, 1940, s. 440-441.

45 Türk Yolu, 8 Ağustos 1939, s. 3.

46 Marmara, 30 Ağustos 1939, s. 3.

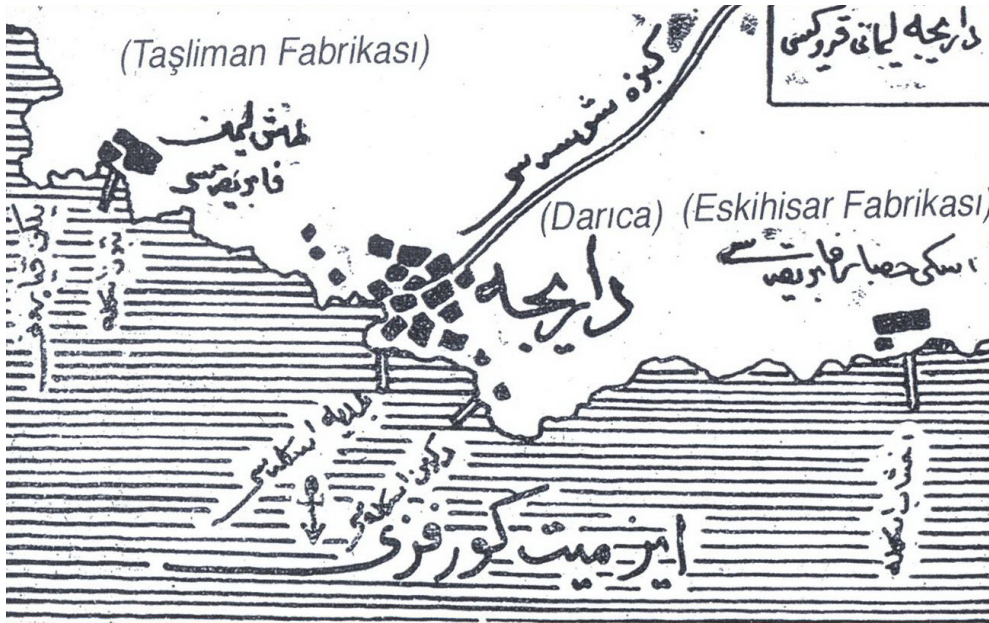
47 Türk Yolu, 13 Birinci Teşrin 1939, s. 1.

1930'LU YILLARDA DARICA'DAKİ ASLAN ÇİMENTO FABRİKASI'NDA ÇALIŞANLARIN EĞİTİM DURUMLARI VE ÜCRETLERİ

EMRE DÖLEN*

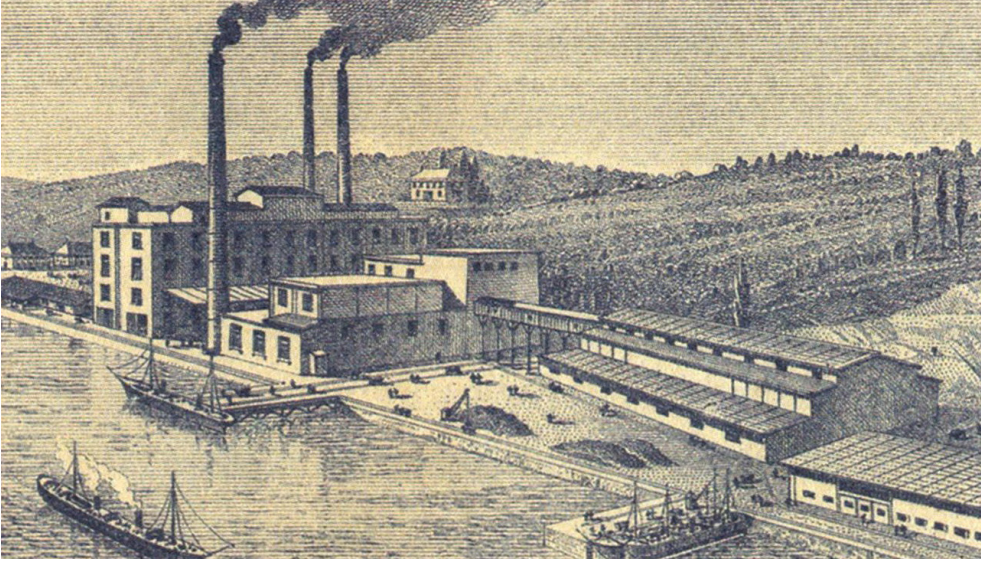
Darica'daki Aslan Çimento Fabrikası Türkiye'nin günümüzde de varlığını sürdüren en eski sanayi kuruluşudur. Çimento üretmek üzere 1910'da azınlık sermayesi ile kurulan "Memâlik-i Osmaniye'de Sun'î Çimento ve Hidrolik Kireç İmâline Mahsus Arslan Osmanlı Anonim Şirketi" tarafından Darica Taşlıman mevkiinde kurulan fabrika Nisan 1911'de çimento üretimine başlamıştır. Bunun hemen ardından 1911'de gene azınlık sermayesi ile kurulan "Eskihisar Sun'î Portland Çimentoları ve Su Kireci Osmanlı Anonim Şirketi" tarafından Eskihisar'da kurulan fabrika da Mayıs 1912'de üretime geçmiştir. Yetersiz sermaye ile yola çıkan Eskihisar şirketi iflas etmiş ve iki şirket 1920'de "Arslan ve Eskihisar Müttehid Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi" adı altında birleşmiştir. (Şekil – 1, 2 ve 3). Cumhuriyet'in ardından şirketin sermayesi el değiştirmiştir. Eskihisar Fabrikası 1940'ların başında kapatılmıştır. Aslan Çimento Fabrikası aldığı krediyi ödeyemediği için 1977'de Türkiye İş Bankası'na geçmiş, daha sonra Fransız Lafarge şirketine satılmış ve bu şirketin Türkiye'den çekilmesi üzerine Oyak tarafından satın alınmıştır. Günümüzde "Oyak Aslan Çimento Fabrikası" adı altında üretimini sürdürmektedir.¹

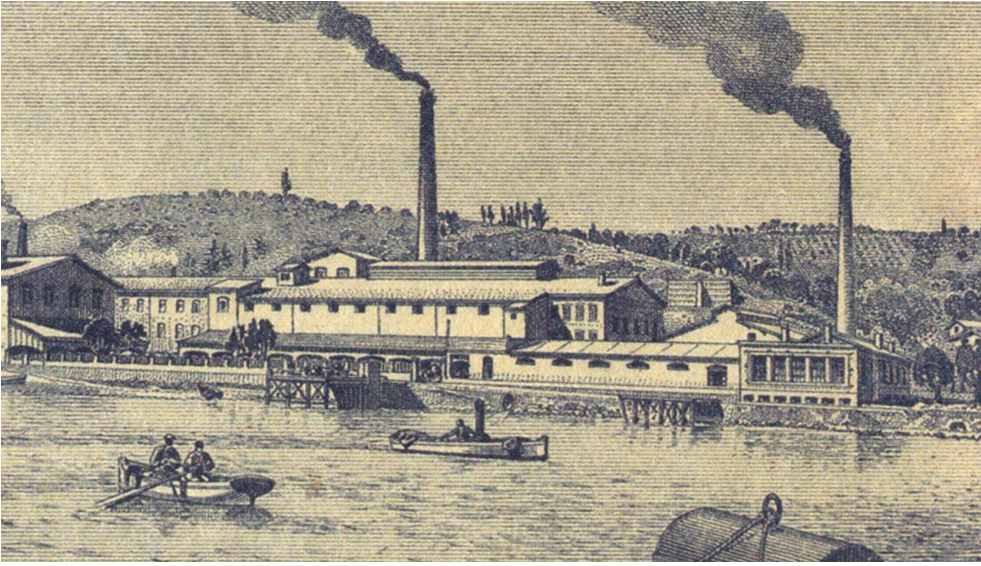
Şekil – 1: Darica Limanı krokisi. Darica ve çimento fabrikalarının bulunduğu yerler.
[Türk Deniz Ticareti, İstanbul 1926, s. 126].

* Prof. Dr., e-mail: emredolen@gmail.com

1 Bu çalışmada aşağıdaki kaynaktaki veriler temel alınmıştır: Emre Dölen ve Murat Koraltürk, *Aslan Çimento/İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü (1910 – 2012)*, Güncellenmiş ikinci baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Şekil – 2: Aslan Çimento Fabrikası'nın 1920'lerdeki görünümü.

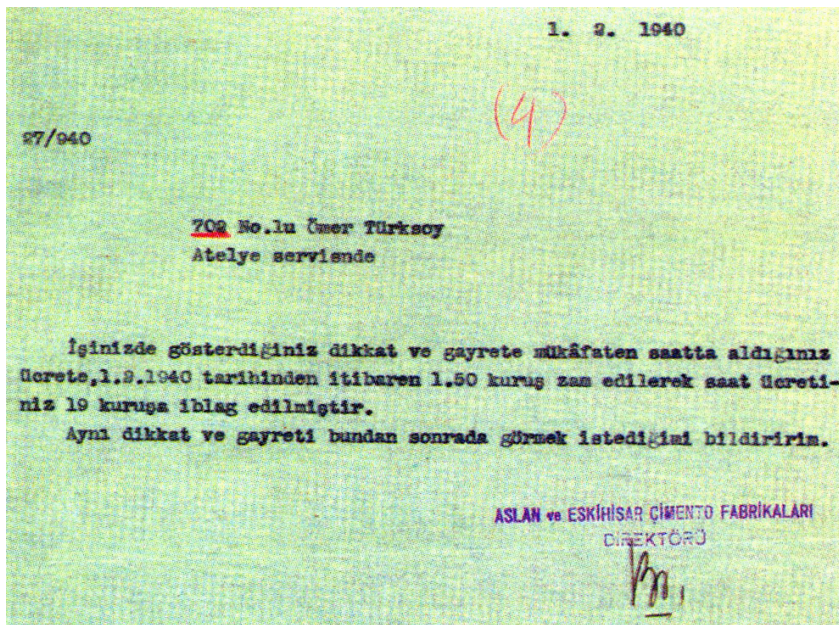

Şekil – 3: Eskişehir Çimento Fabrikası'nın 1920'lerdeki görünümü.

XX. yüzyılın başlarında Türkiye'de teknik eğitim görmüş eleman sayısı son derece azdır. Bunların bir bölümü çeşitli Avrupa ülkelerinde kendi olanakları ile öğrenim görmüş, küçük bir bölümü devlet hesabına öğrenim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmiş ve bir bölümü de Türkiye'deki teknik okullardan mezun olmuş kişilerdir. Gelişmiş bir sanayi olmadığı için bu durum büyük bir sorun yaratmamaktaydı. Cumhuriyet'in ardından 1920'li yıllarda sanayi kuruluşlarının ortaya çıkmaya ve 1930'lu yılların başında iktisadi devletçilik kapsamında büyük sanayi kuruluşlarının kurulmaya başlanması büyük bir teknik eleman sıkıntısını ortaya çıkarmıştır. Devlet hızla Avrupa'ya öğrenci göndererek bu sıkıntıyı aşma yoluna girerken özel sektör için durum biraz daha farklıdır. Özel sektörün ekonomik durumu öğrenim için kendi hesabına yurt dışına öğrenci göndermeye uygun olmadığından mevcut elemanlarla yetinme durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda özel sektör bir bölümü "diplomalı" ve bir bölümü de kendini yetiştirmiş "alaylı" teknik elemanlarla işletmelerini yürütmek zorunda kalmıştır.

Niteliksiz ve çok hareketli işgücü sanayileşmeye çalışan Türkiye'nin 1930'lardaki en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu durum bir yandan gereğinden fazla istihdama ve üretim kalitesinin düşmesine neden olmuştur. Sümerbank fabrikaları kurulunca meslek içi eğitime geçebilmek için öncelikle okuma yazma kursları açılması zorunda kalmıştır. Aslan Çimento Fabrikası'nın böyle bir uygulamaya girişecek ekonomik gücü yoktur ve mevcut işçilerle yetinmek zorunda kalmıştır. Fabrika özellikle bu dönemde kırsal bölgede bulunduğundan çevredeki işçilerle üretimini sürdürmek zorundadır. Bu durum sonucunda kendine özgü uygulamalar ortaya çıkmıştır. Sık sık çalışma disiplini bozacak davranışlar ortaya çıkmakta ve zaman zaman da hırsızlıklar olmaktadır. Disiplinsizliklere karşı genellikle para cezası verilmekte ve bu bütün işçilerin önünde açıklanmaktadır. Büyük olaylarda ve hırsızlıklar karşısında genellikle işten çıkarma yoluna gidilmekle birlikte verilen "İşçi Şahadetnamesi"ne işçinin kendi isteği ile ayrılmış olduğu yazılmakta ve işten çıkartılanların bir süre sonra yeniden işe alındıkları da görülmektedir.

Çalışanlar genel olarak eğitimsiz ve niteliksiz olduğundan fabrikanın çalışan bölümüne veya yapılan işin niteliğine göre farklı bir ücretlendirmenin bulunmadığı görülmektedir. İşe girerken bir saat ücreti belirlenmekte ve bu ücret işçinin çalışmada gösterdiği gayret ve verimine göre farklı zamanlarda ve farklı miktarlarda arttırılmaktadır. Ücret artışları genellikle işçinin veya çalıştığı bölümün şefinin talebinin uygun görülmesi durumunda ve bazen de yönetim tarafından doğrudan yapılmaktadır. (Şekil – 11). 1930 yılı ortalarında işçilerin büyük bir çoğunluğunun gündelikleri 100 – 120 kuruş arasındadır. Tornacı, demirci, değirmen ustası gibi az sayıda işçinin gündelikleri 150 – 190 kuruş arasındadır. Bütün işçiler içinde sadece tesviyecilerin gündelikleri 200 kuruşun üzerinde olup 250 – 280 kuruş arasındadır. Saat ücretleri 1938'de genel olarak 10 – 20 kuruş arasındadır ve bunun üzerinde ücret alan çok az sayıda işçi bulunmaktadır. Giderek artan enflasyona da bağlı olarak saat ücretleri 1940'da 12 – 20, 1941'de 15 – 27 ve 1942'de 25 – 49 kuruş düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte, ücret artışları kişilere göre değişmektedir. Örneğin 1938'de 10 kuruş saat ücreti ile çalışan üç kişinin ücretleri 1942'de sırasıyla 25, 28 ve 30 kuruş olmuştur.

Şekil – 11: Yönetim tarafından bir işçinin saat ücretine zam yapıldığına ilişkin belge.

Gerek memur ve işçilerin ücretlerinin alım gücünü belirleyebilmek için o dönemde bazı temel besin maddelerinin fiyatlarını göz önüne almak gereklidir. 1931 – 1935 döneminde İstanbul'da 1 kg ekmeğin fiyatı 8 – 10 kuruş dolayındadır. 1937 yılında Trakya bölgesinde bazı besin maddelerinin kilogram başına toptan fiyatları buğday için 5,5 – 6 kuruş, kuru fasulye için 10 – 10,5 kuruş, mercimek için 5 – 7 kuruş, pirinç için 18 – 19 kuruş ve kuru soğan için 2 – 3,5 kuruş arasında değişmektedir.² Bu değerler göz önüne alındığında işçi ücretlerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

2 *Trakya İstatistik Yılığ*, Cilt 2: 1939, İstatistik Genel Direktörlüğü Trakya Umum Müfettişliği İstatistik Bürosu, Ankara 1930, s. 137 – 138.

ASLAN ve ESKİHİSAR
müttehit çimento ve su kireci
fabrikaları anonim şirketi

Eskihisar fabrikası
Temmuz 1930

Aylıklı memurun maaş tediye cetveli

Sıra No.	E S A M I	Nev'i memuriyet	Çalıştığı gün	Miktarı maaş	Tevkifat		İtisi
					Türk lirası		
1	Agâh B.	müdür	31	275/	23 33	251 67	
2	Flayri B.	idare mü'mini	31	95/	6 85	88 15	
3	Mustahaddin B.	ustabası	26	135/	10 43	124 57	
4	Halil ferid.	ser makinist	21	120/	9 04	110 96	
5	Ali "	mak.	27	95/	6 85	88 15	
6	Kadri "	"	27	85/	5 13	78 67	
7	Lükeri "	elektrik zafisi	31	135/	10 43	124 57	
8	Kazım "	elektri.	27	95/	6 85	88 15	
9	Sage "	"	27	85/	5 13	78 67	
10	Resat "	"	27	85/	5 13	78 67	
11	Lavri "	Kimyasal	31	120/	9 04	110 96	
12	Hasan "	Kim. muavini	30	75/	5 41	69 59	
13	Fluseym "	" "	x 8	70/	5 04	64 96	
14	Ahmet "	fermuatör	31	70/	5 04	64 96	
15	Salim Akbarmat	Kontrol	24	65/	4 63	60 37	
16	Mustafa "	ustabası	31	60/	4 32	55 68	
17	Ahmet	T. m. m.	10	50/	3 60	46 40	
				7715	129 31	1585 69	

Eskihisar 31 Temmuz 1930
A. Agâh

x Kimyasal muavini Fluseym ferid Hastahanededir.

Ek - 1: Eskihisar Fabrikası'nın memurlarının adları, görevleri ve Temmuz 1930'daki maaşları.

Aslan çimento fabrikası memurları					
E S A M İ	Vazifesi	1936 maaşı T.L.	1937 maaşı T.L.	1937 maaşı T.L.	
	Agâh Ataç	Müdür	275.-	25.-	300.-
1	İmadettin Fanman	İmalât Şefi	-	-	175.-
	Mustafa Nebil Altınel	Ser kimyager	250.-	-	250.-
	İsmail Haşkı Birciaksan	Muhâsib	220.-	-	220.-
	Haydar Değiz	Ser makinist	150.-	-	150.-
2	Cemal Şener	Tamirat ustası	120.-	20.-	140.-
3	Süleyman Tümer	Makinist	-	-	80.-
	Mehmed Tinaztepe	Makinist	80.-	10.-	90.-
	Nuraddin Fergan	Laborant	75.-	15.-	90.-
	Necmeddin Arna	Muhasebe refiki	75.-	15.-	90.-
	Tal'at Özyürek	Anbar memuru	80.-	5.-	85.-
	Sadettin Koçman	İdare memuru	60.-	15.-	75.-
	Sami Dörtbudak	Doktor	65.-	-	65.-
	Mustafa Topaloğlu	Motör kaptanı	65.-	-	65.-
	Ömer Öner	Motör makinisti	65.-	-	65.-
	Vasfiye	Hademe	15.-	-	15.-
4	Arif Kaynak	Kazancı ustası	-	-	140.-
4	Zeynel Tezel	Taşocağı çavuşu	-	-	75.-
4	Ömer Kalın	Çimento çavuşu	-	-	75.-
Teğrinisani 1937 nihayeti					2.245.-

1 İdareden fabrikaya yazılan 5/4/1937 tarihli ve 38 No. muhabere v.
2 Fabrikadan gelen 2/8/1937 tarihli ve 35 No. hususi mektuba idareden yazılan 4/8/1937 tarihli ve 34 No. hususi mektup.
3 İdareden fabrikaya yazılan 20/8/1937 tarihli ve 92 No. muhabere v.
4 Fabrikadan gelen 2/11/1937 tarihli ve 36 No. hususi mektuba idareden yazılan 3/11/1937 tarihli ve 36 No. hususi mektup.

Ek - 2: Aslan Çimento Fabrikası memurlarının adları, görevleri ve 1936 ile 1937 yıllarına ilişkin maaşları.

31/12/1940 tarihindeki Aslan fabrikası memur kadresudur.				
			Maaşı	Yaşı
Bay Bülend Danışman	Müdür		300.-	29
" Ahmet Muhip	Müdür muavini		300.-	
" V. Kavetaky	İşletme Şefi		250.-	43
" Hâşip Başara	Kimyager		175.-	36
" Gani Atasayan	Muhâsib		125.-	38
" Mustafa Üçek	Sekreter		90.-	39
" Sadettin Koçman	İdare memuru		90.-	58
" Cahit Tezel	Messam		90.-	25
" Cemal Şener	Makine Şefi		150.-	35
" Arif Kaynak	Atelye Şefi		150.-	40
" Talât Özyürek	Anbar memuru		90.-	43
" M. Reşat Acar	" "		60.-	31
" M. Ali Koldaş	Elektrik Şefi		125.-	27
" Bahâeddin Özver	Ustaşağı		125.-	40
" Osman Önaçer	Doktor		60.-	
" Zeynel Tezel	Taşocağı Şefi		80.-	48
" M. Ali Güçlü	Çimento sevk memuru		75.-	40
" Necmeddin Bilger	Fuvantör		55.-	50
" Necati Nişantaşı	Gece kontrolu		60.-	36
" Mustafa Topaloğlu	Motör kaptanı		65.-	55
" Ömer Öner	Motör makinisti		65.-	53
Bayan Vasfiye Canöz	Büro hademesi		25.-	
			2 605.-	
Müdür ve müdür muavini maaşları olup idare merkezîyeden tesviye edilmekle tenzil edilen			600.-	
			2 005.-	

Ek - 3: Aslan Çimento Fabrikası memurlarının adları, görevleri ve 31 Aralık 1940'daki maaşları.

MEMURUN TERCÜME HALI ()

1898 senesi Rusiyada, Sekaterinoslov ştayılarında doğdum. İlkokul tahsilimi Peltograd'da Politeknik İnstitüsünde gördüm. Peltograd'da tayyare fabrikasında tayyare ve Kijmeducprovsk da Manesman boru ve kagaz Fabrikasında muft. lif aksamında muftelif zamanlarda bir sene staj gördüm. 1920 senesi Türkiya hinet ederek İstanbul Elektrik Şirketi İstiklalnaga Fabrikasında ateliye şefi olarak 14 sene çalıştım. Ondan sonra Maden Arama ve Tetkik İnstitüsünün Keban fakesinde Kay müstaharis olarak kaldım. Bitakara Akapagan Ticaret Bankası Fabrikalarında İşletme Şefi olarak 2 sene bulundum. 1.7.1937 tarihinde muhterem Şirketinize irtisap ederek Eskişehir Çimento Fabrikasına işletme Şefi olarak tayin edildiğimi mübeyyin iz bu tercüme hal varakam tarafından imla ve imza olundu.

V. Kavetsky

() Tercüme hal her memur tarafından el yazısı ile yazılacaktır. Tahsil derecesi vesika müstahislen tasvir edilecektir. Tercüme halini şahısları altına konulacak imza ile temin edilecektir.

Ek - 4: İşletme Şefi Victor Kavetsky'nin kendi el yazısı ile yazmış olduğu özgeçmiş.

Aslan ve Eskişehir Mütehit Çimento ve Sükrece Fabrikaları
ASLAN Fabrikası

İstihdam Pusulası

Tarih 3 / 11 / 1935

İşe ne zaman girildiği 1935
Kart numarası 116
İsmi ve babasının ismi Seyit Rızaev
Memleketi ve doğduğu tarih Pat 1903
Hüviyet varakası verildiği yerin adı, tarihi ve numarası Gebze 10.35465

Tabiyyeti Türkiye C.
Adresi Darlar
Evliliği, bekâri mi? Evli
Çocukları adları, isimleri ve yaşları Rifet S. 12
Erkek 2
Ka
Asker vesikası: Sube No Tarih
Vazifesi
Şahsi vaziyeti hakkında fabriha doktorunun misahidesi:
Mamur istihdam lis hal zekter

14-6-1936 da Gebze ve İstanbulda
gözetiminde
Fabrika Müdürü
14-6-1936 da Gebze ve İstanbulda
gözetiminde ve 15-2-1938 de
Kartografe alınmıştır - İsmi Darıca
Gebze

Ek - 5: İşçi "İstihdam Pusulası" örneği.

ASLAN ve ESKİŞİHAR
Mütehit Çimento ve Sükrece Fabrikaları
Anonim Şirketi

ASLAN Fabrikası

İşçiye mahsus Sicil Varakası

İşçinin hüviyeti:

Adı ve soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğum yeri ve tarihi
Halil Tamer	Bekir	Patna	Girit 1336

Nüfus kütük sureti:

Vilayeti	Kaza ve Nahiyesi	Mahalle veya Köyü	Sokak ve Hane No	Çift ve Sahife No
Kocaeli	Gebze-Darıca	Yeni mahalle	36	C.15.S.00

Nüfus cuzdanın verildiği yer ve tarih: Gebze 929 tarih NO. 315

Askerlik vaziyeti:

Şubesi:	Gebze	Kayıt No:
E. Şubesi:		Tarihi:

Medeni hali:

Evliliği Bekâri mi?	Kız çocukları	Doğum tarihleri	Erkek çocukları	Doğum tarihleri
Bekâr				

Adresi: Darıca Yeni mahalle NO. 36

Ek - 6: "İşçiye Mahsus Sicil Varakası" örneği.

KABOTAJ KANUNU ETKİNLİKLERİNDEN BİR SEYİR: İZMİT DENİZ YARIŞLARI (10 TEMMUZ 1938)

DİLARA USLU*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olan Lozan Antlaşması ile devletin adının konulması öncesinde, varlığının dünya devletleri tarafından tanınması için mühim bir adım atılmıştı. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla geçmişten gelen bütün meselelerin bir anda çözümlenmesini beklemek hayalcilikten başka bir şey değildi. Lozan'da karara bağlanan ve imzalanmış meseleler olduğu gibi çözümü Lozan sonrasında bırakılanlar da söz konusuydu. Karara bağlanıp imza edilen meselelerin en mühimlerinden biri ise kapitülasyonlardı. Kısaca imtiyaz, ayrıcalık olarak ifade edebileceğimiz kapitülasyonlar, eğer kaldırılmasaydı yeni devletin prangası olacaktı.

Kapitülasyonlar içerisinde yer alan kabotaj meselesi de ülkenin bekası noktasında etkileri olacak mühim bir meseledir. Osmanlı Devleti zamanında kapitülasyonlar yabancı gemiler konusunda bir yasak konmasına engel oluyordu. Padişah iradesiyle 26 Ağustos 1914'te kaldırılmaya çalışılan kapitülasyonlar,¹ yabancı devletlerin itirazları ve karşılıklı notalar verilmesi neticesinde, ancak Lozan ile beraber tam manasıyla sona erdirilebilmiştir. Cumhuriyet gazetesi bu konuya sütunlarından yer vermiş, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili kararlı duruşun etkisinin kabotaj konusunda da kendisini hissettirdiğinden bahsetmiştir.² Yeni kurulan Cumhuriyetin bu meseleyi halletmesi gelecek günlere daha güvenle bakabilmesinde önemli bir mihenk taşı vazifesini görmektedir.

KABOTAJ KANUNU'NUN KABULÜ

Kabotaj, Fransızca kökenli bir kelime olarak *"bir ülkenin iskele veya limanları arasında gemi işletme işi"* şeklinde tanımlanmaktadır. Kabotaj hakkı ise, ülkenin kara sularında, akarsu ve göllerinde gemi bulundurma, bunlarla gidiş geliş ve taşıma yapma hakkı manasına gelmektedir.³ Osmanlı Devleti, kapitülasyonların ve kabotaj uygulamalarının etkisiyle bir sömürü alanı haline dönüşmüştü. Dış borç sarmalı, kapitülasyon-kabotaj kısıncısı ve ekonomi ile alakalı her türlü alanda yabancılara verilen sayısız ayrıcalıklar vatanlarında Türkleri tutsak etmişti. İzmir'de işgal ordularının denize dökülmesi sonrasında *"başardınız"* diyenlere Mus-

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: dilara.uslu@bilecik.edu.tr

1 Düstur, II. Tertip, c.6, s.1336.

2 Cumhuriyet, 1 Temmuz 1938, s. 5.

3 www.tdk.gov.tr/index, erişim tarihi:10.03.2017.

tafa Kemal'in "asıl mücadele şimdi başlıyor" demesi boşuna değildir.⁴ Tam bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlığın gerçekleşmesiyle manasını bulacağını bilen Mustafa Kemal bu konuya ehemmiyet vermiştir. Bu maksatla Cumhuriyet'in ilanından aylar önce 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi'nde Türk deniz ticaretinin durumu ve önündeki engeller pek çok sorunun yanı sıra olabildiği ölçüde ele alınmıştır. Üzerinde en duyarlılıkla durulan konu, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sağlayamamış olmasıydı. Bu kongrede deniz ticareti ile ilgili olarak "Ticaret-i Bahriye Meseleleri" başlığıyla kongre üyelerince oylanan ve karara bağlanan ilkeler söz konusuydu.⁵ Buna göre; en mühim mesele kabotaj hakkının elde edilmesi idi. Bu konuyla ilgili çalışmalar görüldüğü gibi Lozan öncesinde İzmir İktisat Kongresi'nde ele alınmıştı.

Kabotaj meselesi Lozan'da kapitülasyonlar çerçevesinde yerini bulurken antlaşmanın 28. Maddesiyle kapitülasyonların kaldırılması karar verilince, antlaşma sonrası Türk karasularında taşımacılık işi yapan yabancı devletlere ait şirketlere işlerini tasfiye etmeleri için belirli bir süre verilmiştir. Bu süre 1926 yılında dolduğunda Meclis'te çalışmalara başlanmıştır. Bu konu, 25 Şubat 1926 tarihli Meclis oturumunda İsmet Bey'in reisliğinde görüşülmüştür.⁶ Başvekaletten gelen kanun layihasının Ticaret ve Adliye encümenlerine havale edildiği belirtilmiştir.⁷ Bu encümenlere ait mazbatalar 5 Nisan'da konunun tekrar Meclis'e gelmesini sağlamıştır.⁸ 19 Nisan 1926 tarihinde gerçekleştirilen Meclis oturumunda maddeler halinde görüşülmüştür. Antalya milletvekili Rasih Bey birinci maddeye göre Türklere bırakılacak taşıma işini yapacak kadar vapurun olup olmadığını sormuş, Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Türk limanları arasında nakliyat yapmak işinin Türk milletinin hakkı olduğunu söyleyerek, vapur miktarının yeterli seviyeye getirilmesi için gerekli çalışmaların deniz taşımacılığında sorumlu idare tarafından gerçekleştirileceğini beyan etmiştir.⁹ Bu kanun ile ilgili tek soru ve cevap bu mesele olmuş, kanun aynı oturumda maddeleri tek tek oya sunularak kabul edilmiştir. Kapitülasyonların kalıntılarından biri olarak görülen kabotaj hakkının elde edilmesi meselesi, devletin bekası için oldukça ehemmiyeti haiz meselelerden biri olarak görülmüştür. Bu bilinç içerisinde hareket eden Meclis, 19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı "Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bahriye ve Limanlarla Karasuları Dâhilinde İcra-yı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun"u kabul etmiş¹⁰ ve kanun 29 Nisan 1926 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Kanunun son maddesinde belirtildiğine göre, 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesine karar verilmiştir.

TÜRKİYE'DE MİLLİ BAYRAM KUTLAMALARI VE KABOTAJ BAYRAMI'NIN ÖNEMİ

Bayram veya kutlamalar yapıldığı ülkenin yönetim biçiminin demokratik, otoriter veya totaliter oluşuna göre şekillenmekte, törene verilen önem rejimle halkın kaynaşmasını sağlamada bir araç olarak kullanılmaktadır. Bundan başka toplumsal dayanışma ve düzeni sağlamada ve

4 Kemal Arı, Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008, s. 25 ve 28.

5 Melih Bıkrıç, Türkiye'de Kabotaj Tekeli Hakkının Tesisi ve Geleceği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s.16.

6 TBMM Zabıt Ceridesi 25.02.1926, 2. Dönem, 22. Cilt, 61. Birleşim, sayfa 316.

7 TBMM Zabıt Ceridesi 25.02.1926, 2. Dönem, 22. Cilt, 61. Birleşim, sayfa 317.

8 TBMM Zabıt Ceridesi 05.04.1926, 2. Dönem, 24. Cilt, 83. Birleşim, sayfa 48.

9 TBMM Zabıt Ceridesi 19.04.1926, 2. Dönem, 24. Cilt, 87. Birleşim, sayfa 145.

10 Kanunun maddeleri için bakınız: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.815.pdf>, erişim tarihi: 15.03.2017.

sürdürmede, milli karakteri güçlendirmede ve halkın eğitilmesinde törenlerin önemi gözardı edilemez.¹¹ Türklerde bayram olgusu İslamiyet öncesinden beri var olan coşkulu etkinlikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçülük fikri ile hareket eden aydınlar ve İttihat ve Terakki yönetimi halkın katılacağı, nesilden nesile aktarılacak ve millî duyguları canlı tutabilecek millî bayramlar olgusunu gündeme getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ilan edildiği 10 Temmuz (miladi 23 Temmuz) gününün milli bayram olarak kutlanması bu konudaki ilk karar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hürriyet Bayramı olarak da bilinen bu bayram, savaş dönemlerinin olumsuz koşullarında heyecanlı kutlamalar yapılamasa da, 27 Mayıs 1935 yılında kaldırılana kadar milli egemenlik olgusunun ülkede yerleştirilmesinin önemli bir adımı olarak değerlendirilmiştir.¹² Cumhuriyetin kuruluşundan önce TBMM'nin açıldığı 23 Nisan'ın milli bayram olarak kutlanması için Mecliste gerekli çalışmalar yapılmış ve yasalaşmıştır. 1929 yılından itibaren kutlanmaya başlanan bu bayramın yanı sıra 30 Ağustos 1927 yılında Zafer Bayramı, 19 Mayıs 1935'ten beri de Gençlik ve Spor Bayramı kutlanmaya başlanmıştır.¹³ Milli bayramlar ile halk arasında birlik ve beraberliği sağlayarak devletiyle bütünleşmiş bir millet oluşturma çabası söz konusudur. Bayramların birleştirici etkisi milliyetçilik akımının etkisinin daha fazla hissedildiği dönemleri de beraberinde getirmiştir. Milli bayramlar oluşturularak milli bir devlet olma düşüncesi pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan bayramların milli kalkınma için gerekli heyecan ortamını yarattığı da söylenebilir.¹⁴

Denizciliğe olan ilginin arttırılması için Kabotaj Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden iki yıl sonra 1 Temmuz'un bayram olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Vekaleti'ne bir telgraf çekerek bu günün bayram olarak kutlanmasını önermiştir.¹⁵ Bu konu yasanın kabulünün birinci yıldönümünde Ticaret-i Bahriye Müdürü Zeki Bey tarafından gündeme getirilmiş, daha sonra dönemin ulusal basınında da yerini almıştır. Mesele ile ilgili Milliyet gazetesinde: *"Haber aldığımızı göre Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti 1 Temmuz'un Türk denizciliği için bir "İyd-ı Milli" ittihaz edilmesi hususunda girişimlerde bulunmuştur. Bu teşebbüs onaylandığı takdirde gelecek seneden itibaren 1 Temmuz gemicilerimiz tarafından bayram olarak kutlanacaktır"*¹⁶ şeklinde bir habere yer verilmiştir. Bugünlerde ayrıca denizciliğin ülkemizde geliştirilip yaygınlaştırılmasına yönelik yazılar da gazete sütunlarında yerini almaktadır. Yapılan deniz bayramı etkinliklerinin de buna vesile olması temennisinde bulunulmaktadır.¹⁷

11 İlhan Tekeli, "Bir Toplumsal Anlatım ve Katılım Biçimi Olarak Kutlama Şenlikleri", Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılı, İstanbul, 1997, s.1.

12 Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 5/9(2007) Ankara, s.119.

13 Milli bayramlarla ilgili geniş bilgi için bakınız: Bengül Salman Bolat, Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

14 Demo Ahmet Arslan, Cumhuriyet'in Törensiz Meşrutiyeti: Ulus Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.186.

15 Sabahattin Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr>, erişim tarihi: 15.03.2017, s.241.

16 Milliyet, 1 Temmuz 1928.

17 Cumhuriyet, 4 Temmuz 1938, s.3; Cumhuriyet, 5 Temmuz 1938, s.3.

KABOTAJ BAYRAMI ETKİNLİKLERİ ÇERÇEVESİNDE İZMİT DENİZ YARIŞLARI (10 TEMMUZ 1938)

Kabotaj Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra denizcilğe ilginin arttırılmasına yönelik olarak denizlerde eğlence ve yarışların yapılmasına önem verildiği görülmüştür. Dönemin tek partisi olan Halk Fırkası, il merkezlerine yazdığı yazılarda bu günün coşkulu bir şekilde kutlanmasına dair teşvik edici ifadelere yer vermiştir. Böylece başta İstanbul ve İzmir olmak üzere tüm kıyı kentlerinde denizcilik şenlikleri yapılmaya başlanmıştır. İstanbul Beykoz'da başlayan deniz şenlikleri tüm yurda yayılmıştır. Bu şenlikler için oluşturulan Heyet-i Tertibiye kurulları yapılacak yarışların tam bir düzen içinde gerçekleşmesi için gerekli çalışmaları yapacaktı.¹⁸ Deniz eğlenceleri sabahtan başlayarak gece yarısına kadar sürmekte, denizciliğin önemine vurgu yapan söylevler okunurken, başta Mustafa Kemal olmak üzere yönetici kadroya ait bayramı tebrik eden telgraflar halka duyurulmaktadır.¹⁹ Böylece Kabotajın yıldönümlerinde yelken ve kürek yarışları yapılıyor; eskiden beri bir deniz eğlencesi olarak algılanan bu yarışlar, halkın katılımıyla kabotaj bayramına dönüşüyordu. Türkiye'nin her yanında ortak bir şenlik ve coşku havasında geçen bayram, bilhassa kıyı kentlerinde karşılığını daha da fazla bulmaktaydı. Şenlikler sonrasında yayınlanan gazeteler, yoğun biçimde bunu halka duyuruyorlardı. Pek çok gazete, kimi zaman İstanbul'da, kimi zaman İzmir'de ya da başka bir kıyı kentinde yapılan deniz şenliklerine büyük yer ayırıp, dakika dakika gelişmeleri veriyorlardı. Şenliklerin daha sonraki yıllarda merkezi genellikle İstanbul-Kadıköy'deki Moda'ydı. Her yıl İstanbul'da yarışlar düzenlenerek halkın denize olan ilgisi arttırılmaya çalışılmıştır. 1935 Kabotaj Bayramı vesilesiyle Atatürk, kotra ile Ortaköy'de Deniz Ticaret Okulu önüne gelerek, Denizcilik Bayramı nedeniyle burada yapılan deniz yarışlarını izlemiş ve gece Ankara vapuruyla yapılan deniz gezintisine katılmıştır. Halkın da geniş katılımıyla spor gösterileri, takımlar arası müsabakalar yapılmakta, yüzme ve kürek yarışları gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra yağlı direğe tırmanma yarışları, ördek yarışları gibi farklı eğlenceler de kabotaj bayramı vesilesiyle yapılan etkinliklerdendir.²⁰ İzmir'de de bu bayram vesilesiyle deniz yarışları ve buna benzer çeşitli müsabakalar düzenlendiğini görmekteyiz.

1935 yılından itibaren her sene yarışlar yapılmış, 1938 yılındaki deniz yarışları ise İzmir'de o döneme kadar yapılan en geniş katılımlı ve en farklı dalların yer aldığı yarışlar olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca bu yarışlarla ilgili haberlerin Ulus, Cumhuriyet, Tan gibi dönemin önde gelen ulusal basınında çoğunlukla ilk sayfadan yer bulması da bayrama verilen ehemmiyetin bir göstergesidir. "İzmit'te Yapılacak Deniz Yarışları" başlığı altında ilk sayfadan duyurusu yapılmakta ve bu yarışlara İstanbul'dan kadın ve erkek toplam 81 kürekçinin katılacağı belirtilmektedir. Kürekçilerin hem trenle hem de vapurla İzmir'e ulaşacakları, her kürekçinin masraflarını kendisinin karşılayacağı ifade edilmektedir.²¹ İstanbullu sporcuların İzmir'de 10 Temmuz 1938'de yapılacak deniz müsabakalarına katılabilmeleri için İstanbul'da 9 Temmuz'da beşincisi düzenlenen yüzme teşvik yarışları ertelenmiştir.²² Bununla beraber yarışların düzenli bir şekilde yapılabilmesi için bir Tertib Heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet içerisinde Donanma Komutanı Şükrü Okan, Kocaeli Valisi Hamit Oskay ve Müstahkem Mevki Komutanı Fahri

18 Kemal Arı, İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj Haklar Kazanımlar Bayramlar, Şanal Matbaası, 2010, İzmir, s.262.

19 Cumhuriyet, 2 Temmuz 1938, s.7.

20 Kemal Arı, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Denizcilik Ülküsü ve Bu Alanda Yeni Bir Kültür Oluşturma Çabaları", Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu II Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2010, s.166-167.

21 "İzmit'te Yapılacak Deniz Yarışları", Cumhuriyet, 7 Temmuz 1938, s.1 ve 6.

22 Cumhuriyet, 7 Temmuz 1938, s.6.

Engin yer almaktadır.²³ Tertib Heyetinin hazırlamış olduğu müsabaka programı da tam sayfa halinde gazetelerden halka duyurulmuştur.²⁴ Bununla birlikte yarışları izlemek için Atatürk'ün de katılabileceğine dair yazılar dikkat çekicidir. "İzmit Mektupları" başlıklı haberde Atatürk'ün de Savarona yatı ile teşrif etme ihtimalinin yüksek olduğu belirtilirken İzmit halkının sevinç ve özlem içinde bu anı beklediği ifade edilmiştir.²⁵ Fakat bunu sadece yapılacak deniz yarışlarına halkın iştirakini arttırmaya yönelik bir çaba olduğu şeklinde görmek çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Atatürk'ün Nöbet Defteri incelendiğinde İzmit'e gelebilme ihtimalinin arttığına dair haberlerin olduğu tarihlerin hastalığının yoğunlaştığı bir döneme²⁶ denk geldiği görülmektedir. Bu durum bir bakıma halkın yeise kapılmasının önlenmesi adına Atatürk'ün hastalığının son zamanlara kadar gizlenmiş olması düşüncesini de akla getirmektedir. Burada ki çok daha baskın düşüncenin İzmit'te gerçekleştirilecek yarışlara halkın ilgisinin arttırılması olduğu daha yüksek bir ihtimal olarak görülebilir.

İzmit'te gerçekleştirilen bu yarışlarda görevli olacak hakemlerin listesi gazetelerden ilan edilmiştir. Buna göre; Ahmed Fetgeri, Rıza Sueri, Efdal, Naili Boran, Vamık Gezen, Hikmet Üstündağ, Şazi Tezcan, Kamil Ethem, Zeki Rıza, Said Salahaddin, Nuri Bosut yarışların hakemleri olarak belirlenmiştir.²⁷ İzmit Deniz Festivali Tertib Heyeti, dönemin önde gelen hakemlerini bu yarışlar için seçmiştir. Bununla birlikte deniz bayramı vesilesiyle Erkin gemisinde 400 kişilik ziyafet verileceği ve akşam da Yavuz zırhlısında bir balo yapılacağı bildirilmiştir.²⁸ Yavuz'da gerçekleştirilen baloda Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir, vali, komutan, donanma filotillo üssü bahri komutanları, Ankara, İstanbul'dan gelenler ile şehrin önde gelen kurumlarının temsilcileri hazır bulunmuştur.²⁹ Yavuz'da 19.30'da başlayacak balo için gelenleri komutan Yarbay B. İhsan Uzer karşılamıştır.³⁰ Donanma bütün ihtişamıyla dahil olmuş, Yavuz zırhlısı ile beraber Peyk, Tınaz, Kemal Reis ve Erkin ana gemisi ve büyüklü küçüklü birçok geminin yarış sahasının etrafında doğal bir kulvar oluşturması görsel bir şölene dönüşmesini sağlamıştır.³¹

Büyük bir hazırlık sürecinden sonra 10 Temmuz 1938'de başlayan yarışlar halkın büyük ilgisiyle tam bayram bir coşkusunun yaşanmasına vesile olmuştur. Bilhassa tekne yarışları ilginin yoğun olduğu çekişmeli karşılaşmaların gerçekleştiği klasman olmuştur. Müsabakalar için İstanbul'dan Galatasaray, Fenerbahçe, Beykoz, Güneş, Anadolu, Altınordu kulüplerinin denizcileri İzmit'e gelmiştir. 800, 1600 ve 2000 metre mesafelerinde yapılan tekne yarışları halkın ilgisiyle karşılanmıştır. Yarışlara tek klasik tekneler yarışıyla başlanmış ve bu yarış Beykoz birinci, Galatasaray ikinci olarak tamamlamıştır. İkinci müsabaka ise çifte klasik tekneler arasında ve üçüncü müsabaka da dörtlük klasik tekneler arasında gerçekleştirilmiştir. Birinci ve ikinci bu müsabakalarda da değişmemiştir. 4'lük sikif kıdemliler yarışına Galatasaray, Beykoz, Güneş, Fenerbahçe, Anadolu, Altınordu ve İzmit Kâğıt Fabrikası fitaları katılmış, Güneş birinci gelirken Galatasaray ikinci olmuştur. 4'lük klasik bayanlarda ise Fener birinci, Güneş ikinci ve İzmit Kâğıt Fabrikası üçüncü gelmiştir.³² Bayanlar arasında 800 ve 1000 metrede gerçekleştirilen

23 Yeni Sabah, 9 Temmuz 1938, 2.

24 Tan, 7 Temmuz 1938, s.6.

25 "İzmit Mektupları", Yeni Sabah, 2 Temmuz 1938, s.5

26 Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938), haz: Özel Şahingiray, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1955, s.650.

27 Cumhuriyet, 9 Temmuz 1938, s.6.

28 Cumhuriyet, 9 Temmuz 1938, s.6.

29 Cumhuriyet, 11 Temmuz 1938, s.6.

30 Ulus, 11 Temmuz 1938, s.1.

31 Tan, 11 Temmuz 1938, s.6.

32 Tan, 11 Temmuz 1938, s.6.

tekne yarışlarında ise Fener birinci Güneş ikinci olmuştur.³³ Daha sonra ördek kapma ve yağlı direğe tırmanma yarışları yapılmış ve kazananlara ördek ile 5 lira mükafat verilmiştir.³⁴ Yine aynı gün yapılan yüzme müsabakaları, İzmit Ak-Yeşil, Karamürsel, İzmit İdman Yurdu, Fener, Galatasaray, Beykoz kulüplerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 1000 metre serbest stilde birinci ve ikinci İstanbul kulüplerinden çıkarken üçüncü İzmit Karamürsel'den Mehmed adlı sporcunun olmuştur. 100 metre sırtüstünde üçüncülüğü İzmit Ak-Yeşil'den İsmet almıştır. Bu müsabakalarda İzmit'in en yüksek derecesi 200 metre kurbağalama stilinde gelmiş ve İzmit'ten Yusuf birinciliği elde etmiştir.³⁵ İki çifte iskele sandalları yarışını Değirmendereli İbrahim Reisin sandalı kazanırken Karamürseli Raşit Reisin sandalı ise ikinci olmuştur. İzmitli iki balıkçı teknesi arasında gerçekleşen yarışta ise İsmail Reisin kullandığı Şahin isimli tekne kazanmıştır.³⁶ Bundan sonra ise büyük kotra yarışları başlamış, birinci gelenlere kupa, madalya ve 10 lira mükâfat verilmiştir.³⁷ Yarışlarda madalya kazananların tümü ulusal basında tam sayfa halinde verilmiştir.³⁸ Diğer taraftan "Beceriksizliğimiz" başlığı altında bir eleştiri yazısı dikkat çekicidir. Bu yazıda İstanbul'dan giden sporcuların, halkın müsabakaların bitiminden itibaren kalacak yer sorunu ile karşı karşıya kaldıklarını bu konuda herhangi bir düzenlemenin yapılmamış olduğundan bahsedilmektedir. Büyük bir kısmının Necati Bey Okuluna sığındıklarını bir kısmının kahve köşelerinde bir kısmının ise deniz ortasında futalarının içinde sabahlamış oldukları görülmektedir. Bu konuyla ilgili en büyük problemde tam bir baş olmamasının etkili olduğuna değinilirken, böyle büyük bir organizasyonun iyi bir şekilde hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹ İzmit'te böyle organizasyonlar için daha iyi hazırlık yapılması, gelecek senelerde çok daha koordineli olunarak eksikliklerin tamamlanması gerektiği görülmüştür.

SONUÇ

Bayramların birleştirici bir unsur olarak kullanılmasının yanı sıra ulus devlet inşası sürecinde bayramlarla milli egemenliğin pekiştirilmesi düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Atatürk'ün lider olarak yapılmasında öncülük ettiği bu bayram kutlamalarının, milli egemenliğin sağlanmasında ve halkın birbirine kenetlenmesinde bir araç olarak kullanılmasının öngörüldüğü söylenebilir. Kabotaj Kanunu'nun kabulünden iki yıl sonra, yasalaştığı gün olan 1 Temmuz'un bayram olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Kabotaj Bayramının Türk halkının denizcilik alanına daha fazla ilgi duyması, bu alanda sporcuların yetişmesi ve ticari olarak gelir getiren bir alan olduğunun daha çok farkına varılması için kanun gereği çeşitli etkinliklerle kutlanması kararlaştırılmıştır. Bugüne dair yapılan etkinlikler ilk olarak İstanbul'da yapılan deniz yarışlarıyla başlamış, daha sonra tüm kıyı kentlerinde yaygınlaştırılmıştır. 10 Temmuz 1938 tarihinde gerçekleştirilen İzmit deniz yarışları da Kabotaj Bayramı vesilesiyle gerçekleştirilen mühim etkinliklerden biri olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk'ün ölümünden önce İzmit'te yapılan en geniş katılımlı müsabakalar olması bakımından ehemmiyeti haizdir. Fenerbahçe, Beykoz, Güneş, Anadolu, Galatasaray gibi İzmit dışından katılan spor kulüpleri olduğu gibi İzmit Kâğıt Fabrikasına bağlı sporcuların da yer aldığı bir etkinlik olmuştur.

33 Cumhuriyet, 11 Temmuz 1938, s.1; Ulus, 11 Temmuz 1938, s.8.

34 Yeni Sabah, 11 Temmuz 1938, s.4.

35 Cumhuriyet, 11 Temmuz 1938, s.1 ve 6.

36 Tan, 11 Temmuz 1938, s.6.

37 Yeni Sabah, 11 Temmuz 1938, s.4.

38 Tan, 11 Temmuz 1938, s.6.

39 "Beceriksizliğimiz", Yeni Sabah, 12 Temmuz 1938, s.3.

Ulusal basında Cumhuriyet, Yeni Sabah, Tan ve Ulus gazeteleri İzmit'te 10 Temmuz'da gerçekleştirilen müsabakalarla ilgili 1 Temmuz 1938'den itibaren haberler yayınlamıştır. Halkın geniş katılımıyla tam bir bayram havasında gerçekleşen deniz yarışları ile farklı bölgelerden gelen sporcuların yer aldığı karşılaşmalara ev sahipliği yapmış olan İzmit, sahil şeridinin uzunluğu açısından böyle büyük bir organizasyonu gerçekleştirmekte oldukça başarılı olmuştur. Buna mukabil şehir dışından gelen sporcuların ve halkın konaklamasıyla ilgili yaşanan aksaklıkların giderilmesi için de ulusal basında bazı uyarılar yapılmıştır. Şehrin şartlarının büyük katılımlı organizasyonlara uygun hale getirilerek gelecek senelerde Kabotaj Bayramı kutlamalarının daha düzenli gerçekleştirileceğine dair inanca vurgu yapılmıştır. Denizciliğin hem ticari bir alan olmasının hem de üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olarak denizle irtibatını daha yakın hale getirmek düşüncesinin de Kabotaj Bayramı etkinliklerinin yapılmasının nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Başta gelen neden ise bu bayram kutlamaları vesilesiyle birbiriyle kenetlenmiş bir halk oluşturulması ve milli egemenliğin pekiştirilmesidir. 10 Temmuz 1938'de İzmit'te gerçekleştirilen deniz yarışı etkinlikleri bütün bu nedenler üzerinden düşünüldüğünde halkın geniş katılımıyla gerçekleştirilmiş Kabotaj Bayramı etkinliklerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesi önünde mühim bir adım olan kabotaj hakkının elde edilmesinin anlamı, bu etkinliklerle çok daha iyi bir şekilde anlatılmaya çalışılmış ve gelecek nesillere de aktarılması sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

A) RESMİ KAYNAKLAR

Düstur, II. Tertip.

TBMM Zabıt Ceridesi

B) GAZETELER

Cumhuriyet, 1 Temmuz 1938.

Cumhuriyet, 2 Temmuz 1938.

Cumhuriyet, 4 Temmuz 1938.

Cumhuriyet, 5 Temmuz 1938.

Cumhuriyet, 7 Temmuz 1938.

Cumhuriyet, 9 Temmuz 1938.

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1938.

"İzmit'te Yapılacak Deniz Yarışları", Cumhuriyet, 7 Temmuz 1938.

Ulus, 11 Temmuz 1938.

Yeni Sabah, 9 Temmuz 1938.

Yeni Sabah, 11 Temmuz 1938.

"Beceriksizliğimiz", Yeni Sabah, 12 Temmuz 1938.

"İzmit Mektupları", Yeni Sabah, 2 Temmuz 1938.

Milliyet, 1 Temmuz 1928.

Tan, 7 Temmuz 1938.

Tan, 11 Temmuz 1938.

C) ARAŞTIRMA ESERLERİ

Arı, Kemal, Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008.

Arı, Kemal, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Denizcilik Ülküsü ve Bu Alanda Yeni Bir Kültür Oluşturma Çabaları", Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu II Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2010.

Arı, Kemal, İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj Hakları Kazanımlar Bayramları, Şanal Matbaası, İzmir, 2010.

Arslan, Demo Ahmet, Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938), haz: Özel Şahingiray, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1955.

Bikriç, Melih, Türkiye'de Kabotaj Tekeli Hakkının Tesisi ve Geleceği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Doğaner, Yasemin, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 5/9 (2007).

Özel, Sabahattin, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr>, erişim tarihi:15.03.2017.

Salman Bolat, Bengül, Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Tekeli, İlhan, "Bir Toplumsal Anlatım ve Katılım Biçimi Olarak Kutlama Şenlikleri", Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılı, İstanbul, 1997.

www.tdk.gov.tr/index,erişimtarihi:10.03.2017.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.815.pdf>, erişim tarihi: 15.03.2017.

Cumhuriyet 11 Temmuz 1938

Erkin gemisindeki açılış kokteyline giden davetliler

Yeni Sabah 11 Temmuz 1938

Derece alan sporculardan birkaçı

Tekne yarışlarından bir an

*İzmit valisi Hâmid Oskay
nutuk söylerken*

İzmit Valisi Hamid Oskay Yavuz Zirhlisinde

TEK PARTİ DÖNEMİNDE KOCAELİ VE SAKARYA'DA BEDEN TERBİYESİ MÜKELLEFIYETİ UYGULAMALARI

FAHRİ SAKAL*

Modern çağlarla birlikte bütün rejimler halkını eğitmeye, hedefledikleri insan tipini yetiştirmeye ve her türlü tanıtıma gayet ehemmiyet vermektedirler. Çok partili sistemlerde partiler ve diğer kurumlar kitleleri yönlendirmek için bu işe sarıldıkları gibi, özellikle tek partili totaliter ve partili-partisiz otoriter rejimler de ülkenin hakim ideolojisinin gerektirdiği insanı (homoideolojicusu) yetiştirmek için türlü beyin yıkama, propaganda, spor ve eğitim faaliyetlerini vaz geçilmez uygulamalar sayarlar. Bu meyanda fertlere ve kitlelere bazen gönüllü, bazen -özellikle antidemokratik rejimlerde- zoraki olarak spor yaptırmak gibi faaliyetleri gayet sıkça icra etmişlerdir. Türkiye'de de bir Tek Parti dönemi yaşanmış ve benzeri faaliyetler sahneye konulmuştur. Bazı spor ve kültüf fizik çalışmaları bu amaca ulaşmak için denenen usullerden biri olmuştur. Bir taraftan sosyal Darwinizm ve ırkın ıslah edilmesi gibi temayüller, diğer yandan komünist ve faşist gençlik hareketlerindeki tarzın benzeri olan ekonomi ve milli savunma alanlarında vatandaşların kabiliyetlerini artırmak için onların bedenleri üzerinde denetim kurmaya¹ kalkışılmıştır ve bunu gerçekleştirmek için yasal düzenlemeye gidilmiştir.² 1938 tarihinde çıkarılan Kanun'un uygulaması II. Dünya Harbi esnasında sıkılaştı ve 1940 yılında 12-45 yaş arasındaki Türk vatandaşları için mecburi³ Beden Terbiyesi Mükellefiyeti getirildi. Parti bunu programına almış ancak uygulanmasına birçok ilde geçilememiştir. Görebildiğimiz illerden sadece Kocaeli ve o zamanlar ilçesi olan Sakarya'da şahit olduğumuz çalışmaları burada örnek olarak değerlendirmek istiyoruz.⁴

Kocaeli ilinin 1941 yılı 1. ve 2. teftiş raporlarında bu konuda bilgiler bulunmaktadır. Tekirdağ Milletvekili ve Parti Müfettişi Rahmi Apak'ın raporundaki beden terbiyesi mükellefiyetine dahil bilgileri yazılış planını bozmadan yorum ve değerlendirmelerimizle sunuyoruz.

İzmit: Mükellefiyete bağlı gençlik sayısının 160 kadar olduğu bildirilmiştir. *"Burada mevcut iki spor kulübü birleştirilerek İzmit Gençlik Kulübü adında tek bir kulüp yapılmıştır."* Spor antrenörü Tahir isimli bir vatandaş ile tümenden seçilen bir yüzbaşı vasıtasıyla bunlara *"spor alanında atletik sporlar, deniz sporları, futbol maçları ve askeri talimler yaptırılıyormuş. Fakat gençlerin muntazam devamı sağlanamamış."* İnsanlar hiçbir ciddi hazırlığı, altyapısı ve özellikle spor aletleri bulunmadığı için bu faaliyetleri ciddiye almamışlardır. Şu bilgiler hazırlığın ne seviyede olduğunu göstermektedir: *"Yağışlı günlerde Necati Bey ilkokulunun altındaki salon istifadelerine terk edilerek halkevine ait spor malzemesi dahi buraya konulduğu halde bu durumda bile bir devam ve ilgi sağlanamamıştır."* İlkokulun altı denem yerin bu işe ne kadar uygun olduğunu bildiren

* Prof. Dr., OMÜ Fen Ed. Fak. Tarih Bölümü, fahris56@hotmail.com

1 Carter V. Findley, Modern Türkiye Tarihi İslâm, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007, Timaş Yay. İstanbul 2016, 5. bsk., s.260.

2 BEDEN TERBİYESİ KANUNU, Resmî Gazete 16/VII/1938 - Sayı : 3961, Kanun no: 3530. — Md.1: Yurddışın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkilâbçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadı ile Başvekâlete bağlı ve hükmî şahsiyeti haiz bir Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştur.

3 Md. 4: Gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmek mecburidir.

4 Kocaeli Bölge Müfettişi, Tekirdağ mv. Rahmi Apak'ın 1942/1. Raporu. BCA CHP K.490.1.0.0/675.284.1. s.89.

herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yetişkin insanlara spor yaptırıcaksanız bir ilkokulun bodrumunda yapılacak bu hareketlere vatandaşın katılmaması normal sayılmalıdır. Zaten il, ilçe ve bucak yöneticileri de bu işin basit bir heveskarlık ciddiyetinde olduğunu düşünmüş olmalılar. Buna örnek olarak alacağımız İzmit yöneticilerinin ilgisizliği müfettişin raporuna bile girmiştir: *“Başlarında spor sever ve sporcu elemanlar bulunmasına rağmen idare mekanizmasının ve partinin ilgisizliği yüzünden iş ilerletilememiştir.”*

Partinin ve ilgili bürokratların ilgisizliğine rağmen bu konuda epey masraf yapıldığı Apak'ın raporuna girmiş ve yapılan masraflar şöyle ifade edilmiştir:

“Lira olarak: 45 Bölge asbaşkanı maaşı,

30 Muhasebeci maaşı,

25 Sekreter maaşı,

15 Hademe maaşı,

30 Stadyum bekçisi maaşı,

5 Kayıkhanne nöbetçisi,

60 Antrenör maaşı,

20 Gençlik kulübü hademesi.

*Toptan yılda mefruşat ve sair masraflar ile birlikte 4237 lira ediyor. Demek ki 160 gence spor yaptır-
mak için İzmit'te 4000 küsur lira para sarf ediliyor. Fakat bu 160 kişiden 20 kişi bile vazifeye devam
ettiremiyor. İzmit belediyesi yılda 3621 lira, vilayet hususi idaresi 15160 lira kanun mucibince spor
için ayırmak lazım. Vilayet iki yılda 30 000 küsur lira ödemek lazım iken şimdiye kadar yalnız 7700
lira ödemiş. Paranın küsurunu vermemiş. Yani kanun hükümlerini yerine getirmemiş. Halbuki bu
paranın faizinden beden terbiyesi teşkilatı istifade etmek lazım idi.”* Görülüyor ki düşünülen icraat
beklendiği gibi yapılamamış, en yetkili ve üst kurumlar olarak ne belediye ne de vilayet malî
yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir.

İzmit'in ikinci teftişinde mükellefler tekrar tesbit edilmiş ve şehirde sayı 80 olarak kayıt altına
alınmıştır.. İlk günlerde 47 genç gelmiş, sonra sayı azalmıştır. Bunlar Necatibey ilkokulunun sa-
lonundan istifade ettirilerek meşgul edilmektedirler. *“Partice gönderilmiş olan jimnastik aletleri
için de gerek eski ve gerek yeni halkevinde münasip bir mahal mevcut olmadığından bu aletlerin de
bir kısmının mektep salonuna konarak gençliğin istifadesine verilmesini söylemişim.”*⁵

*“İzmit'in Akmeşe nahiyesinin merkezinde Beden Terbiyesi mükellefiyetine tabi 71 genç mevcut oldu-
ğu anlaşılmış, gençlik kulübü kurulmuş, idare heyeti seçilmiş, köylerinde bir teşkilat yapılmıştır. Spor
öğretmenliği yapana verilmek üzere köyün bütçesine yüz lira konulmuş, fakat ayda 6 lira maaşla bu
işe talip olan çıkmamış, burada dahi henüz bir hareket başlamamıştır. Fakat Parti genel sekreterliği
tarafından Akmeşe Köyü'ne gönderilmiş olan spor aletlerinin etrafında (Halkodası) hareket eksik
değildir. Bilhassa gönderilen güreş pırpırlarını giyerek köyün meydanında güreşle meşgul irili ufak-
lı 20 kadar genci bizzat gördüm ve orada kaldığım gün bunlar arasında mükafatlı müsabakalar
yaptırdım.*

*“İzmit'in İhsaniye Nahiyesi'nin beş köyüne şamil olmak üzere 20 lira bir meblağ beden terbiyesi
eğitmeni masrafı olmak üzere köy bütçelerine konmuş ise de henüz bir hareket yoktur.*

5 BCA, CHP K. 490.01.0.0/675.283.1. s.122.

Akyazı: İlçede uzak köyler hariç olmak üzere nahiye merkezi ile ona yakın köylerin “750 kişi tutan mükellefleri birleştirilerek tek bir teşekkül vücuda getirilmiştir. Bunlar pazar günleri nahiye merkezinde toplanıyorlar. Jandarma gedikli başçavuşu bunlara beden terbiyesi, idman, askerliğe hazırlık talimi yaptırıyor. Okul öğretmenlerinden yardım rica etmişler ise de reddetmişler.⁶ Bu 750 genç her hafta ve ancak yüzde on kadar bir noksan ile talimlere geliyorlardı.” Bir başçavuşun emri altında çalışmak insanlara askerliği hatırlatacağından halk tarafından soğuk karşılanacağı beklenebilir, dolayısıyla önceden kestirilebilirdi. Nitekim bu tür faaliyetleri asıl desteklemesi beklenen öğretmenler bile kayıtsız kalmışlardır. Aslında gönüllülük esaslı olması gereken bu spor etkinliği mecburi tutulunca ilgi azalmış ve destek vermesi gerekenler de yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Böyle bir ortamda bir de katılımcıların her fedakarlığı yapmasını beklemişlerdir. Katılımcılar “öğle yemeklerini birlikte getiriyorlardı.” Bu düşünülen etkinliğin ne seviyede bir ciddiyet ve hazırlığa sahip olduğunu bize gösteriyor. “Nahiye müdürü, Adapazarı’ndaki askeri tümenden 250 kat ve fabrikadan 50 kat elbise tedarik etmiş, bunlara giydiliyor. İnsanlar kendileri spor kıyafeti veya eşofman alamadığı gibi devletin ilgili birimi de bu ihtiyacı karşılayamıyor ve “askeri tümenden” veya “fabrikadan” alınmaya çalışılıyor. Bu kadar kıtlık ve yokluk içinde olmalarına rağmen bir de spor dışı işlere kalkışmışlardır: “Bir boru ve trampet takımı da teşkil edilmiş. 25-30 çocuk çalmasını öğrenmiş. Gençlik bayramlarında geçit resmine iştirak ediyorlar. Burada ne kadar makus bir durum var. İzmit şehrinde, yılda 4000 liradan fazla masraf yapılıyor. 160 Gencin üçte biri bile bir araya toplanmıyor. Bir şey yapılamıyor. Belki eski ananevi normal kulüp sporları devam ediyor. Fakat bunlar eskiden parasız yapılıyordu. Akyazı nahiyesinde ise beş parasız 750 genç bir araya toplanıyor. İyi ve kötü meşgul ediliyor.⁷ Bunun sebebi Akyazı’da hükümet otoritesi bu işin başındadır. Nahiye müdürü harp okulunun son sınıfından, sıhhi durumu dolayısıyla ayrılmış bir gençtir.” Buradan anlaşılıyor ki, mahalli yöneticilerin içinden bazıları bu işe önem veriyor ve böylelerinin muhitinde mükellefiyete destekler veriliyordu. Öğretmenler ilgi duymazken “başçavuş” ve “harp okulu” mezunlarının desteklediği bir militarist heves gibi görülüyor.

Darıca: “Mükellefiyet çağında 90 genç vardır. Çarşamba günleri saat 15’de halkodasında toplanıyorlar. Müstahkem mevkiin talimhanesinde de, alayın tayin ettiği bir subay vasıtası ile talim yaptırıyorlar. Gelmeyenler olmuyor; çünkü mükelleflerin hemen hepsi çimento fabrikasının mensuplarıdır. Spor olarak voleybol ve futbol oynuyorlar.” Görülüyor ki yine askeri destekle gerçekleştiriliyor ve bu defa katılım eksiksiz gerçekleştiriliyor, çünkü katılımcılar “çimento fabrikası” çalışanlarıdır. Burada spor değil, bir işten kaytarmanın söz konusu olduğunu görmemek mümkün değildir.

Hendek: “Mükellef sayısı 160’tır. Lokalleri var. Üye aidatı almıyorlar. Cumartesi günleri saat 14-16 yani iki saat havalar müsait oldukça talime çıkıyorlar. Jandarma subayının nezareti altında çalışıyorlardı. Fakat jandarma subayı kursa gidince bu iş de aksamıştır. Parti idare heyeti gençlik ile ilgili değil, sebebi de eski kaymakam Tevfik Noyan gençleri partiden uzaklaştırmak yolunu tutmuş idi. Toplanıp gazete okuyorlarmış, talim ve spor ile meşgul değillerdir.⁸ Buradaki bilgi Tek Parti dönemi için alışılmış değildir. Zira o dönemde bir kaymakamın halkı partiden soğutması mümkün olabilir mi? Gerçek bilgi, halkın bu yarı askerlik uygulamasına gönülsüz olduğu, ancak jandarma subayının baskısıyla geldiği şeklinde yorumlanarak verilse daha uygun olurdu kanaatindeyiz. Belki kaymakam Noyan bu çalışmalarla bir faydalı bir sonuca ulaşamayacağını görüp gençlere, ‘işlerine bakmalarını’ söylemiş olabilir.

6 Metin içindeki bu tür vurgular bize aittir.

7 Amaç demek ki gençleri “iyi veya kötü meşgul etmek” imiş!

8 BCA CHP K.490.1.0.0/675.284.1. s.90 ve 111.

İlçede ikinci teftişte "Mükellefiyete tabi gençlerin sayısı 135 olarak tespit edilmiştir. Her hafta cumartesi günü öğleden sonra, Gençlik Kulübü'nün başkanının nezareti altında ve jandarma çavuşunun da yardımı ile bunlara beden terbiyesi ve askerlik talimleri(!) yaptırılmaktadır. Fakat kendilerine hiç bir nakdi yardım yapılmamıştır. Bu yıl bu maksat için belediye bütçesine 200 lira para konmuştur." Bu paranın bu yolda harcanıp harcanmadığına dair raporda net bilgi yoksa da, Adapazarı merkez gibi bazı yerlerde ayrılan paranın bu işte kullanılmadığı, bazı yerlerde de hiç para ayrılmadığı görülmektedir.

Sapanca: "84 mükellef var. Beden terbiyesi nizamnamesine uygun olarak 30 takım elbise yaptırmışlar. Takımı 10 liraya mal olmuş. Talime cumartesi, pazartesi, çarşamba, perşembe olmak üzere haftada 4 gün saat 9-10 arasında çıkıyorlar. 75 kişi kadar her defasında çıkıyor. Jandarma karakol komutanı basılı programı takip ederek bunlarla meşgul oluyor." Görülüyor ki Sapanca "Jandarma Karakol Komutanı" ilçesinde işi sıkı tutmuş, burada elbiseleri de yaptırmışlar. Haftada dört gün gelmeleri de manidar sayılmalıdır. Zira sonunda işe yarayacak bir belge veya para yoksa insanlar bu tür yarı askeri faaliyetlere katılmazlar. Diğer raporda da benzeri bilgileri şu farklarla görüyoruz: "Nahiye Merkezinde 16-20 yaş arasında 84 Beden Terbiyesi Mükellefi tesbit edilmiş, bunlar jandarma çavuşunun nezareti altında iki ay kadar talim yapmışlar, sonra ekim ve meyve ile meşgul olmak zamanı geldiğinden talimlerden sarfınazar edilmiş." Jandarma nezaretinde(!)⁹ olunca spor demek ki yapılıyor!

Adapazarı Kazası: "Adapazarı kasabasında beden terbiyesi mükellefiyetine tabi gençlerin sayısı 600 küsur olarak tesbit edilmiştir. Bununla ikişer yüz mevcutlu üç kulüp kurulmuş. Halbuki kanuna göre ancak tek bir kulüp kurmak lazımdı. Bilahare keyfiyet vilayete yazılmış, vilayet de 'orada eskiden beri mevcut olan üç kulübe mükellefleri tevzi ve taksim ediniz' emrini vermiş. Kulüpler ise kendi mutaf faaliyetlerine ek olarak Beden Terbiyesi Mükellefiyetine katılacak olan gençlerin dahi ayrıca talim ve terbiyeleri için para ve malzeme istemişler. Bu iş sağlanamayınca onlar da obstrüksiyon yapmışlar.

"İlk aylarda, gençler, pazar günleri ortaokul avlusunda toplanarak, okulun beden terbiyesi öğretmeni tarafından bunlara beden terbiyesi hareketleri ve askerlik şubesi reisi tarafından da askerlik talimleri(!)¹⁰ yaptırılmaya başlanmış. Fakat bu faaliyet kısa bir zaman sonra duraklamış. İlk talim ve beden terbiyesi hareketlerine sevk edilen 600 gençten yarısı ilk günlerde icabet etmiş. Gelmeyenler hakkında hükümet emirlerine itaatsizlik(!)¹¹ suçuyla ceza hükmetmek için bunları birer birer mahkemeye sevk etmek lazım gelmiş, bu kadar insanın zabıt varakasını tutarak her hafta 200 kadar genç mahkemeye sevk etmek için kırtasiye, eleman ve personel mevcut olmadığından bu iş dahi yapılamamış. Kaza kaymakamı, bütün bu işlerde kendisine yardım için 20 lira ücretli bir katip kullanmayı teklif etmiş, reddedilmiş." Burada anlatılanların ne kadar tuhaf ve maalesef trajikomik olduğu şuradan belli oluyor: Spora gelmeyen gençleri "hükümet emirlerine itaatsizlik suçuyla" mahkemeye vereceklermiş de, bu iş için "kırtasiye, eleman ve personel" bulamamışlar! Tek Parti döneminde bütün işler bu ciddiyet(sizlik) ve bu kabiliyet(sizlik) havası içinde yapılmışsa Türkiye tesadüfen yaşamış veya düşmanlar insaf ettikleri için bazı musibetlere duçar kalmamış diyebiliriz.

"Kanun mucibince, Adapazarı Belediyesi'nin varidatının %4'ü spor ihtiyaçları için tefrik edilmek

9 Ünlemi biz koyduk.

10 Ünlemi biz koyduk.

11 Ünlemi biz koyduk.

lazım. Adapazarı’nda bu %4 her yıl 3000 lira eder. Geçen sene, Adapazarı belediyesi bu parayı ayırdığı halde sonradan başka ihtiyaca sarf etmiş. Bu yıl da ayırmış, böylece belediye, beden terbiyesi işlerine 6000 lira borçlu kalmış.¹²

“Beden terbiyesi için ayrılan bu tahsisatın %80’i spor tesisleri inşaatına ve 20’si de mahallin yıllık beden terbiyesi faaliyetlerine hasredileceğine göre Adapazarı Belediyesi’nin ayırmak mecburiyetinde bulunduğu 3000 liradan 600 lirasının mahallin spor hareketleri için itası lazımsa da Vilayet bu parayı vermemiş. Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü’nden sormuş, o da “işbu faaliyet için para ayrılamaz” cevabını vermiş.” Görüldüğü gibi vilayet, belediye ve Beden Terbiyesi Direktörlüğü bile gereken malî ve icraî yükümlülüklerini yerine getirmiyorlar. “Bu faaliyet için para ayrılamaz” ifadesi ise başlı başına komedir. Hükümet ve parti böyle bir uygulama başlattıysa, mezkur Direktörlük nasıl bu ifadeyi kullanır?! Madem para ayrılamaz, o halde neden bunca paralar ile ilgili kayıtlar var ve neden gençler belli yerlerde toplatılıp meşgul ediliyor? Belli ki kurumlar arasında tam bir tutarsızlık ve laçkalık söz konusudur. Hilmi Uran’ın ifade ettiği tek parti laçkalığı işte bu olmalı.¹³

“Spor sahasına gelince, Adapazarlılar, öteden beri bir spor sahası yaptırmak için müracaat etmişlerdir. Son Beden Terbiyesi Kanunu belediyenin vereceği 3000 liranın onda sekizi ile (s.21) Adapazarlılara mali bir imkan sağlamış bulunmakta ise de belediye ilk yılın 3000 lirası ile arsayı istimlak etmiş, sahanın inşasını müzayedeye çıkarmış, kimse talip olmamış, kaymakamlık emanet suretiyle inşa ettirmeye karar vermiş, fakat işlere nezaret için 40 lira maaşlı bir puvantör kullanmayı teklif etmiş, bu da ret edildiğinden bu iş de olduğu yerde kalmıştır.” Burada doğru bir başlangıç görüyoruz. Devlet sporu teşvik için ancak spor tesisi yapmalıdır. Sakarya’da bu işe niyetleniyorlar, ancak hiç bir müteahhit işe talip olmuyor. Burada bir tuhafılık görülmektedir: lhale işinde bir anormallik yoksa müteahhitler bu kadar basit bir işe talip olurlardı. Çok az para ile yaptırmaya kalkmış olabilirler mi? Yoksa müteahhitler belki de hak edişleri vaktinde ve tam olarak alamayacakları korkularıyla mı işe girmekten imtina ettikleri gibi sorular akla geliyor. Bu durumda kendileri emanet usulü ile yaptırmak istemişler; “40 lira maaşlı puvantör” istihdamı için talepleri red edilmiş! Acaba kim reddediyor? Tek Parti iktidarı döneminde bütün kurumlar, hattâ hayır ve yardım kuruluşları bile hükümete bağlı olduğuna göre Adapazarı gibi bir yere bir “spor sahası” nasıl yapılamıyor!?

Adapazarı’nın Söğütlü Nahiye Merkezi: “Beden Terbiyesi Mükellefiyeti’ne tabi gençlerin talim ve terbiyesinde en ileri giden bir yerdir. Civar köylerinki ile birlikte her hafta cuma günü 350 kadar genç muntazaman Söğütlü nahiye merkezine gelmekte ve cuma günü öğleden önce saat ondan on iki buçuğa kadar jandarma karakol komutanı ve her köyün bekçisi vasıtası ile köylü gençlere askeri talimler ve spor hareketleri yaptırılmaktadır. Burada köylü memnuniyetle geliyor. Bu yüzden her cuma günü köyün meydanı bir bayram manzarası arz ediyormuş.” Karakol komutanı ve köy bekçisinin nezaretinde “askeri talimler ve spor hareketleri” Söğütlü’de “en ileri” seviyede yapılıyormuş.

Adapazarı’nın Karapürçek Nahiyesi’nde Beden Terbiyesi Mükellefiyeti’ne tabi gençlerin sayısı 370 imiş. Bunlar pazar günleri dört saat nahiye merkezinde toplanarak oradaki okul başöğretmeninin ve ona yardım eden civar iki köyden gelen iki köylünün (askerlikte çavuşluk yapmış) nezaretleri altında talim yapıyorlarmış. Yapılan işler, beden terbiyesi, askerlik talimleri, milli marşları söylemek ve oyunlardan ibaret imiş. Hava müsait olduğu müddetçe her hafta pazar günleri gelmekte devam

12 Kocaeli Bölge Müf., Tekirdağ mv. Rahmi Apak’ın 1942/2. Raporu. BCA, CHP K.490.01.0.0/675.283.1 s.121.

13 BCA, CHP K. 490.01/227.895.4. Urfa Konuşması, s.39-47. Fahri Sakal, “Bir Tek Parti Politikacısının Propaganda Konuşmaları: Hilmi Uran Örneği”, Turkish Studies, Volume 2/4, Fall 2007, s.1320.

ediyorlarmış. *Gelmeyenleri nahiye müdürü jandarma ile celp ediyormuş.*” Jandarma ne güne duruyor? Toplasın köylüleri getirsin! Türk köylüsünün jandarma korkusu demek ki sebepsiz değil!

Karamürsel: *“Kasabadaki mükellefler tesbit edilmiş. 90 küsur kadardır. Fakat bunların toplanması, talimleri ve saire hakkında henüz bir şey yapılmamıştır. Kasabada mevcut tek spor kulübünün Beden Terbiyesi teşkilatına intibak ettirilmesi ile iktifa edilmiştir.¹⁴ Burada Halkevi, Genel Sekreterlik’ten gönderilmiş olan spor malzemesinden istifade ederek muhitindeki hareketi devamlandıрмаğa çalışıyor. 35 kadar genç Halkevi vasıtalılarıyla voleybol yapmakta, 10 kadar genç de Halkevi güreş minderlerinden istifade ederek çalışmaktadır. Halkevi ayrıca yağlı güreşleri de tutmaktadır. Halkevindeki pingpong masasının etrafı dahi boş değildir. Halkevinin açtığı nakış kursuna gelmekte olan on beş kadar genç kız ve kadına her gün mecburi faaliyet yaptırılmasını da ayrıca kendilerine söyledim, yaptıрмаğı vaat ettiler.”* Sayın milletvekili *“Halkevi’nin açtığı nakış kursuna gelen genç kız ve kadına”* da *“her gün mecburi faaliyet”* yaptırılmalarını söylemiş! Büyük ihtimale göre kızlar ve kadınlar kurstan vaz geçmiş olmalıdır.¹⁵

“Geyve’nin Taraklı Nahiyesi’nde Beden Terbiyesi Mükellefiyeti’ne tabi gençlik tescil edilmiş, defterleri hazırlanmış, bunların talim ve terbiye masrafları için muhtarlık bütçesine 20 lira da para konmuş ise de, henüz bir hareket başlamamıştır. Spor alanları da yoktur. Burada ne parti gençlik ile ne de gençlik parti ile ilgili değildir.”

Kandıra: *“Kasabada Beden Terbiyesi Mükellefiyetine tabi gençlerin sayısı 98’dir. Talim için beş altı kişiden fazlasını bir araya getirmek kabil olmamış. Cezai müeyyide olmadığından celp edilemiyorlarmış! Mevcut spor kulübü intibak kararı vererek Yılmaz Gençlik Kulübü adını almış.¹⁶ “Cezai müeyyide” olsaymış demek zorla celp edecekler veya hapse atacaklarmış! Aşağıdaki Gebze paragrafında bunun başka bir örneğini görüyoruz.*

Gebze Kazası: Raporun bu kısmı çok manidardır: *“Mükellefiyete tabi 200 küsur genç var. Jandarma yüzbaşısıyla Halkevi bidayette işe başlamışlar. İcabet edenler ikinci hafta 100 kişiye, sonra 15 kişiye inmiş. Müeyyidesi olmadığından mahkemeye verememişler. Bu sebepten faaliyet terk edilmiş. Köylerde teşkilat yapılmamış.”* Görüldüğü gibi gönüllü bir spor faaliyetine katılmadığı için bazı vatandaşların mahkemeye verilmesi düşünülmüş ve *“cezaî müeyyidesi olmadığından”* verilememiştir! Bu ifade Tek Parti’nin devlet yönetim tarihi ve teamülleri açısından herhalde dikkate alınması gerekli bir örnektir. Cezaî müeyyide yok ise, hangi icraî yetki ve yaptırıma dayanarak bu icraat yapılıyordu? Bu konuda raporda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

“Hülasa: Beden Terbiyesi Kanunu’nun tatbikatına Kocaeli Vilayeti’nin vilayet ve kaza merkezlerinde kamilen ve nahiyelerle köylerde kısmen geçilmiştir. İlk hızla vilayet dahilinde iki üç bin gençle meşgul olmağa başlamış olmakla beraber sonradan cezai müeyyide noksanı, muallimlere yardım edilememesi, bazı hevesli öğretmenlerin askere gitmeleri gibi sebeplerle bu iş biraz tavsamıştır. Fakat nerede ki işi üstüne alan bir kaza kaymakamı veya nahiye müdürü varsa kendi otoritesi ile bu işi yürütmekte devam ediyor. Bu işin yürümesi mümkündür. Elverir ki, idare memurları bu işi benimsesinler.”¹⁷ Rahmi Apak’ın raporunun sonuç kısmı burada bitmektedir. Bu duruma göre şöyle bir değerlendirme

14 Spor Kulüpleri bu yolla Beden Terbiyesi Direktörlüğü’ne yani devlete bağlanmış oluyordu. Tek Parti devrinde Halkevleri’nin dışında dernek, spor kulübü veya herhangi bir sivil toplum kuruluşu kurmak yasaktı. Halkevi de CHP’nin bağlı kuruluşu idi ve başkanı CHP genel sekreteri olan şahıs oluyordu.

15 Yörede bir sözlü tarih çalışması iyi olurdu.

16 BCA, CHP K. 490.01.0.0/675.283.1. S.123.

17 BCA, CHP K. 490.01.0.0/675.283.1. S.124.

yapabiliriz: Beden Terbiyesi Kanununun uygulaması jandarma veya köy bekçileri vasıtasıyla yapılmaya çalışılırsa ancak bu kadar olur. Eldeki kısıtlı imkanları tesis yapımında kullansalar daha verimli ve faydalı olacaktı. Ancak Adapazarı’nda buna teşebbüs edilmiş, bu da başarısız olmuştur. Bazı görevliler ve kurumlar bu meseleye inanmaz ve destek vermez durumdadırlar. Özellikle askerler bu işe daha inanmış görülmekte iken, memurlar ve halk gayet kayıtsız durmaktadır. İlginç olarak gördüğümüz bilgilerden biri de parti müfettişi ve milletvekili Apak’ın, sporu istemeyerek nakış kursunu tercih eden kadın ve kızlara zorla spor yaptırılmasını istemesidir. Faaliyetlere katılanların sayısı başlangıçta iyi iken sonraki günlerde giderek azalmış ve zamanla hiç kimse katılmaz olmuştur. Halkın ihtiyaç ve tercihlerine uygun olmayan bir politikanın başarılı olamayacağını halk aşığıdan yukarıya böyle anlatır.

Otoriter ve totaliter rejimler halka bu tür zorlama faaliyetler yaptırırsalar da altyapısı, yasal ve idari formaliteleri yerine getirilir, ondan sonra başlatılır. Çin’de bunun en bilinen örneği yaşanmış 1 milyarın üzerinde insana orada sabah sporu yaptırılmıştır. Sovyetlerin Komünist Gençlik Teşkilatı ve Nazilerin gençlik teşekküllerinde bu faaliyetler daha başarılı olarak uygulanmıştır. Türkiye’de de benzer faaliyetler düşünülmüş, 1926’da Atatürk İdman Cemiyetleri’ndeki konuşmasında “*gürbüz ve yavuz evlatlar*” istemiştir. Ancak hem kaynak, hem de bilgi yetersizliği gibi etkenlerle devlet “*vatandaşların bedenleri üzerindeki planlarını*” gerçekleştirememiştir. O dönemde daha çok rekabete dayanmayan beden eğitimi ve doğrudan askerlikle ilgili sporları tercih ediyorlardı. Devlet halk heyecanını spor oyunlarında kamu denetimi altına almak isterken, halk hiç olmazsa spor gibi politika dışı bir alanda denetime maruz kalmak istemiyordu. Kocaeli uygulaması ile bu durum anlaşılabilir oldu.¹⁸ İdarenin istediği sporlara ilgi azdı. Eksiksiz katılanlar ancak işten kaytarmaya yaradığından fabrika işçileri olmuş, onun dışında mahalli yöneticilerin tavrına bağlı olarak ya kısmen veya tamamen ihmal edilmiştir. Anlaşıldığına göre parti ve hükümet bu meseleye kanunî ve idarî hazırlıkları yanlış yaparak teşebbüs etmiş yani zorlama kabilinden bir ‘*beden terbiyesi mükellefiyeti*’ ihdas etmiş, o da halk indinde kabule şayan olmamıştır. Spora ilgi daha çok Halkevi spor kolunda gençlerin yaptıkları basit faaliyetlere münhasır kalmıştır. Halkın ilgisizliğinin asıl sebebi zaman zaman “*askerî talim*” ifadelerinin geçmesi ve askerlerin devrede olmasıdır. Ülkeyi bir zorunlu çalışmalar kampı veya açık garnizona çevirecek olan bu tarz uygulamaların yaygınlaşmasını vatandaş istememiş görülmüyor. Bazı partililer ve memur-amir takımının soğuk bakması da bundan kaynaklanıyor olabilir. Yoksa hükümet ve parti emirlerine karşı değil muhalefet, kayıtsız kalmaları da mümkün değildi. Anlaşıldığına göre bu cebrî teşebbüs ve fikirlere parti ve hükümette taraf olanlar kadar karşı olanlar da vardı. Uygulamadaki tutarsızlık ve laçkalıklar bu zıt tarafların mücadelelerinden kaynaklanmış olabilir.

18 Findley, s.261.

KÂĞIT FABRİKASININ İZMİT ŞEHRİNE KATKILARI

SÜLEYMAN BEYOĞLU*

Akçakoca Kocaeli'ni fetihle görevlendirildi (1326). Orhan Gazi 1337'de İzmit şehrini ele geçirdi. Anadolu eyaletine bağlanan İzmit merkez olmak üzere Kocaeli sancağı teşkil edildi. 1522'de Kocaeli Sancağı 8 kazaya sahipti. 1690'da eyalete tahsil edildi ise de 1718'den sonra tekrar sancak haline geldi. 1883'de İzmit kelimesinin İzmir ile karıştırılmasından dolayı Kocaeli'nin kullanılması tavsiye edilmekle birlikte İzmit'te kullanılmaya devam etti. 1855'te Kocaeli Sancağı kaymakam idaresinde Hüdavendigar eyaletine bağlandı. 1861'de büyüklüğü ve merkeze olan uzaklığı dikkate alınarak idari yapısı Kocaeli mutasarrıflığı dönüştürüldü. İstanbul'a yakınlığı, işlek limanı yanında demir, kara ve deniz yolları üzerinde oluşu sebebiyle 1888'de Hüdavendigar'dan ayrılarak müstakil Kocaeli Sancağı haline getirilmiştir. 1873'de Haydarpaşa-İzmit, 1890'da İzmit- Adapazarı demiryolunun hizmete açılması. 1895 yılında Derince limanının faaliyete geçmesiyle birlikte Anadolu'dan gelen malların depo edildiği ticari bir kimliğe bürünen sancağın önemi bir kat daha arttı. İstanbul'un güvenliği açısından da ön güvenlik tedbirlerinin alındığı bir sancak olarak öne çıkıyordu. Kocaeli 1899'a gelindiğinde 4 kaza, 12 nahiye ve 606 köyden oluşmaktadır. 1918'de Hendek nahiyesinin kaza yapılmasıyla sancağın kaza sayısı yediye çıkmıştı. Meclis-i Vükela, 3 Ekim 1920'de Kocaeli'nin vilayet olmasına karar verdi. 1923'de Kocaeli vilayete dönüştürülmüştür.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ŞEHİRDE HAYAT

İzmit'te su evlere eşeklerle taşınıyordu. Küçük bir gazojen motoruyla üretilen elektrik şehrin çok azına verilirken, çarşı ve sokaklar gaz lambalı fenerlerle aydınlatılıyordu. Bu durum 1950'lere kadar sürdü. Kâğıt fabrikasında ek santraller devreye girince şehre de elektrik verilmeye başlandı. Bu yıllarda İzmit sakinleri genellikle Orhan Cami'nin bulunduğu tepede bahçeli ahşap evlerde otururdu. Şehrin çarşısı demiryolunun iki tarafında sıralanmış dükkânlardan ibaretti. Hava kararınca dükkânlar kapanır, şehre bir kasvet ve yalnızlık çöker, herkes evlerine çekilirdi. Elektrik yetersizliği nedeniyle şehirde gece hayatı hemen hemen yoktu. Şehrin tek sineması kendi elektriğini kendisi ürettiyordu. Bu sinemada sessiz, siyah beyaz filmler gösterilir, sahnedeki piyanoda filme uygun müzikler çalınırdı. Sıcak yaz akşamlarında Otel Asya'nın yerinde bulunan Belediye Bahçesi'ne gidilir, denizi seyrederek çay içilir, sohbet edilirdi. İzmit'ten İstanbul'a gitmek isteyenler buharlı trenle 3,5 saatte Haydarpaşa'ya ulaşabiliyordu. İstanbul-İzmit arasında Uğur ve Kırlangıç adlı vapurlar karşılıklı olarak günde iki sefer yapıyorlardı. Sabah 9'da vapura binerken akşama doğru Tophane rıhtımına varabiliyorlardı. Uzun süren bu yolculuğun tek cazip yanı ucuz olmasıydı. Yolculuğa çıkanlar öğle yemeklerini yanlarında getiriyorlardı. Gölcük'ten, Karamürsel'den toplanan meyveler, sebzeler de "Alamana" denilen büyük yelkenli sandallarla İstanbul'a taşınırdı. Yeni İzmit Halkevi binasının açılış töreni 19 Şubat 1941 Pazartesi günü yapıldı. Geniş sinema salonu, tiyatro salonu, kütüphane ve diğer birimleriyle uzun yıllar İzmit'in en önemli kültür merkezi oldu.

* Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

KÂĞIDIN KISA SERÜVENİ

İnsanlar önce taş, tablet, deri, kumaşa resim ve yazılarını yazıyorlardı. M.Ö 4000 Mısır'da papirüs yazı ve resim malzemesi olarak kullanıldı. Anadolu'da Bergama yöresinde keçi, koyun derilerinden Pergamane-Parşömen kullanıldı. İlk kâğıt üretimi M.S 105'de Çin'de- Selüloz liflerisuya batırılıp, hamur haline getirilip ezilerek, kurutulup yapıldı.

İslam ülkelerinde Halife Harun Reşid (786-809) 794'te Bağdat'ta kurulan bir kâğıthaneden devletin ihtiyacını karşılıyordu. Ayrıca Halife Mutasım (833-842) döneminde Samerra'da papirüs imalathanesi bulunuyordu. Kâğıt 13. Yüzyılda bütün Avrupa'ya yayıldı.

1741'de Yalakabad (Yalova) İbrahim Müteferrika bilinen ilk kâğıt imalathanesi kurdu. Amasya, İstanbul, Bursa, Yalova, İzmir, Beykoz'da bulunan imalathanelerde kâğıt üretimi yapılıyordu. Daha çok Çin, Hindistan, Türkistan ve Avrupa'dan gelen kâğıtlar da kullanılıyordu. 25 Temmuz 1843 tarihinde İzmit'te bir kâğıt fabrikası kurulması için gereken alet ve edevatı satın almak üzere Londra'ya Barutçubaşı Ovannis Efendi gönderildi. Ovannis Efendi, burada bulunan kâğıt fabrikalarında incelemelerde bulundu. Dogen adlı bir mühendisin çizdiği kâğıt fabrikası planını Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye takdim etti. Sanayinin gelişmesi için kurulacak fabrikaların memlekete faydalı olacağı değerlendirilerek, kâğıt fabrikasının ihalesine karar verildi. II. Abdülhamit devrinde Serkarin (Başmabeynci) Osman Bey'e 1886 kâğıt fabrikası kurma imtiyazı verildi. 1893'de Hamidiye kâğıt fabrikası açıldı. Ancak ortaklardan Masson Scott firması ile anlaşmazlık nedeniyle 1912'ye kadar üretim yapılamadı.

İZMİT KÂĞIT FABRİKASININ KURULUŞU

1924 yılından itibaren Avusturya, Hollanda, Belçika L. Nahum ve ortakları Komandit Şirketi (1927) Adapazarı Melen Çayı üzerinde kâğıt fabrikası kurma teklifleri yapılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1927 Sanayi Sayımına göre; Kâğıt ve karton sanayinde 348 işletmede 2792 çalışan tespit edildi. 1932'de 41 işletmenin ithal kâğıt işledikleri görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, Bir memleket kâğıdını kendi yapmadığı zaman ulusal kültürünü yabancı lütfuna bağlar diyerek, bu sanayinin önemine ve dışa bağımlılığa dikkat çekmişti. Bu meyanda Mehmet Ali (Kâğıtçı), 30 Temmuz 1927 Kâğıt Yüksek Mühendisliği diploması aldı ve yerli kâğıt fabrikası kurma konusunda teşebbüslere başladı. J. M. Voith firmanın temsilcileri ile birlikte (daha sonra İzmit fabrikasını kuran) 1928 yılı başında Norveç Oslo'da Winter-Hijehn-Kongensgt 5. Overretsakforer adlı firmanın müracaatı ve 8 maddelik talepleri iletildi. 1928 ortalarında yine bir İsveç grubu Kastamonu yakınlarında bir kâğıt fabrikası kurmak için girişimde bulundu. Yapılan birçok tekliften ve engellemelerden sonra kâğıt fabrikası kurulması kararlaştırıldı.

İlk ciddi girişim Tütün İhisarı Genel Müdürü Behçet Günay'ın 6 Aralık 1928 tarihinde Mehmet Ali Kâğıtçı Bey'e yazdığı mektupla başladı. Mehmet Ali Bey'in 20 Aralık 1929 tarihli kâğıtçılığımız hakkında rapor adlı çalışması politikanın belirlenmesini sağladı. Mehmet Ali Bey, Günlük 20 ton üretim kapasiteli kurulması düşünülen fabrikanın şartnamesini hazırladı. 1930 yılına kadar beş yabancı firmadan gelen teklifler değerlendirildi. Halbstaff ve Weber şirketlerinin teklifi uygun bulunmadı. Zum Bruderhous, Voith ve Füllnerwerke firmalarının teklifleri kabul edildi. Ancak ihale aşaması 1929 Bunalım'ı da dikkate alınarak Maliye Bakanlığı

Müsteşarı Ali Rıza Bey'in yazısıyla durduruldu. Birinci Sanayi Planında kâğıt fabrikası kurulması planlandı. Tütün Umum Müdürü 1931 yılında fabrikanın Gemlik'te kurulacağını gazetelere açıkladı. İktisat Vekili Şakir Kesebir'in 1930 yılında "İktisadi Vaziyetimize Dair" hazırladığı raporun kâğıtçılıkla ilgili bölümü Mehmet Ali Bey'in raporuna dayanmaktadır. Çünkü raporda bir kâğıt fabrikası kurulması ve milli kâğıt sanayi kurulması öneriliyordu. Sanayi Bakanlığı malî darlık nedeniyle buna izin vermedi. Atatürk duydu ve Celal Bayar'a sordu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Onay'ı İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan'a sordu. Atatürk izin verilmemesini umum müdürünün kötü niyetine veya bazı menfi tesirlere bağladı. Celal Bayar'ı Mustafa Şeref Özkan'ın yerine İktisat Vekili yaptı. İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan'ın görevden alınması ve Celal Bayar'ın bakanlığa getirilmesiyle 3 Ekim 1932'de İş Bankası'nın kâğıt ve cam fabrikası kuracağı açıklandı. Vakit Gazetesi 24 Aralık 1932'de İş Bankası'nın günlük 30-35 ton üretim yapacak kapasitede bir kâğıt fabrikasını İzmit veya Sapanca taraflarında kuracağı haberini kamuoyu ile paylaştı. 3 Haziran 1933'de Sümerbank kuruldu. Birinci Kalkınma Planı için 40 milyon TL ayrıldı. Planda dokuma, demir, kâğıt sanayi ilk üçtedir. 8 Ocak 1934'de Celal Bayar kâğıt fabrikasının İzmit'te kurulacağını açıkladı. Mehmet Ali Bey, daha 1928'de fabrikanın İzmit'te olmasını önermişti. Bunun gerekçisi olarak İzmit'in enerji, su, işçinin kolay ve ucuz temini, ulaşım, orman ve hammadde sağlama kolaylığı, deniz kenarı, demiryolu, zemin olarak iyiliğini göstermişti. 14 Ağustos 1934'te fabrikanın temeli Başvekil İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar tarafından atıldı. 26 Mart 1934'de yapılan ihale 750.000 TL'ye Voith firmasına verildi. Fabrika 18 Nisan 1936'da deneme üretimine başladı. 6 Kasım 1936'da Cuma günü açılışı yapıldı. Fabrikanın açılışında Celal Bayar, fabrikanın 3.300.000 TL'ye mal olduğunu senelik 12.000 ton üretim yapacağını, 2.800.000 TL kazancacağını, selüloz fabrikasının yanında Gemlik'te bir suni ipek fabrikasının kurulacağını açıkladı. 13 Ağustos 1934 Cumhuriyet Gazetesinin verdiği bilgiye göre, Türkiye'de bir günlük kâğıt tüketimi 75 tondur. İzmit Kâğıt Fabrikası günlük 35 ton üretim yapıyordu. Kâğıt için bir sene de dışarıya verdiğimiz para 5 milyon liraydı. İzmit kâğıt fabrikasının dışarıya gitmesini engelleyeceği para 2.330.000 TL idi. İkinci kâğıt ve selüloz fabrikasının temeli 1936'da atıldı. 1944'de tamamlandı. İzmit kâğıt fabrikası, yapılan uzun mücadelelerden sonra kurulabilmiştir. Türk Cumhuriyeti kâğıtçılığının temeli burada atılmıştır. Bu üretim kâğıt ve selüloz konusunda dışa bağımlılığı azalttı. Devlet eliyle sanayileşmenin temelleri atıldı ve başarılı olduğu görüldü. 1938 yılında Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası yasal bir değişiklikle Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi oldu. Kurulan kimya fabrikası memleketin klor, tuz ruhu, Selüloz, reçine, kaolin, şap, klor, arkil, kaolin v.b ihtiyacını aynı zamanda kâğıt sanayinin önemli yardımcı maddelerini üretti. Kâğıt Fabrikası 1937'de 8934 ton kâğıt üretilip satmış ve 2.733.367 liralık girdi sağlamıştı. 1926 ve 1938 yıllarında Selanik uluslararası sergisinde ürün kalitesi bakımından altın madalyayla büyük ödülü kazandı. 1938'de İzmir uluslararası fuarında altın madalya aldı. Kurum, 1955'de SEKA adını aldı. SEKA, Zonguldak (Çaycuma), Giresun (Aksu), Muğla (Dalaman), Afyonkarahisar, Balıkesir'de yeni fabrikalar açtı.

SAPANCA GÖLÜ-İZMİT SU TESİSATI

1931 yılında yaklaşık 14.000 nüfusu olan şehir fabrikasının açılmasından sonra 28.000'i geçti. 1935'ten sonra İzmit bir çekim merkezi olmuştur. 1935-1940 yıllarında ülke nüfusu ortalama binde 17 oranında artarken Kocaeli'nde binde 22,5 artış oldu. Nüfusu hızla art-

miş ve bir sanayi merkezi haline geldi. Fabrika, kimya sanayinin İzmit'te gelişmesinin önünü açtı. Vatandaşların iş bulmasına ve görece refaha kavuşmasına yol açtı. 1939'da Falih Rıfkı Atay İzmit Kâğıt Fabrikasında 500 kadar işçi çalıştığını, bütün tesis tamamlandığında işçi sayısının 1500'ü bulacağını, halen 18.000 nüfuslu şehrin süratle kalkındığını işaret ettikten sonra Sapanca Gölü'nden İzmit'e su getirecek tesislerin tamamlanmasıyla ikinci kâğıt fabrikasının donanmanın su ihtiyacının karşılanacağını, İzmitlilere kişi başına 140 litre su temin edilebileceğini yazmaktadır.

Birinci Kâğıt Fabrikası'nın su ihtiyacı İzmit Körfezi'ne dökülen Kilez Deresi'nden sağlanmıştı. Burada yapılan iki tane 94 x5, 5x 5 m boyutundaki durultma havuzu ve filtre sisteminden 40 cm çapındaki borularla saniyede 150-200 L su alınmıştır. Selüloz Fabrikası ile İkinci kâğıt Fabrikası'nın kuruluşuna karar verince bu suyun yetmeyeceği görüldüğünden yapılan incelemeler sonucunda Sapanca Gölü'nden su getirilmesine karar verilmiştir. Gerekli suyun sağlanması için 24 km uzaklıktaki Sapanca Gölü'nden 80 cm çapında borularla saniyede 600 litre su getiren boru hattı 23 Haziran 1943'te açıldı. Bu suyun 250 L/s'lik kısmı Kâğıt Fabrikasına, 250 L/s'lik kısmı Selüloz Fabrikalarına veriliyor ve 100 L/s'lik kısmı da Klor Alkali Fabrikası, Devlet Demiryolları, Donanma Komutanlığı ve İzmit şehri arasında paylaşılıyordu.

SEKA SINEMASI VE RADYOSU

SEKA'DA kültürel etkinlikler daha 1940'larda başlamıştı. Önce geniş personel yemekhanesi akşamları sinema salonu olarak kullanılmaya başlandı. Yıllar sonra yemekler birimlere dağıtılınca bu salon sinema ve spor müsabakalarının yapıldığı bir alana dönüştü. SEKA sinemasının tam teşkilatlı bir salona dönüşmesi 1956 yılına rastlar. Bu sinemada Fitaş, Emek, Konak gibi büyük film şirketlerinin seçme filmleri oynatılırdı. SEKA sinemasında filmlerin niteliğine göre kadın ve çocuk matinelere de yapılırdı. Kasım 1964'de Eskişehir Hava Üs Komutanlığı İzmit'e bir radyo hibe edince, bu radyoyu işletme işi dönemin valisi Bekir Suphi Aktan tarafından SEKA'ya havale edildi. Dönemin SEKA Genel Müdürü Cemil Köstem bu konuyu ilgiyle karşıladı. Radyonun ismi Kocaeli Eğitim Radyosu ismiyle her gün 12:00-13:00 ve 18:00-19:00 saatleri arasında yayın hayatına başladı. Kısa sürede yayın saatleri arttırılarak Kocaeli Türk Musikisi Derneği, SEKA Caz Topluluğu, İzmit Orduevi Orkestrası, Gölcük Askeri Fabrikalar Müzik Kolu konserleri ve öğrenci saati, ilden haberler, sağlık, spor, köyümüzle baş başa, halk eğitimi, ziraat, sanayi, turizm, tiyatro, edebiyat, kadın ve çocuk gibi programlarla yayınlar zenginleştirdi. Radyonun yayın alanı yaklaşık 50 km idi ve halk tarafından ilgiyle takip ediliyordu. Ancak memleket genelinde yayın yapma hakkının TRT'ye ait olması Kocaeli Eğitim Radyosu'nun sonunu getirdi ve radyo TRT'ye devredildi.

SEKA POSTASI

Kurum içi haberleşmeyi sağlamak amacıyla 21 Haziran 1956'da SEKA Postası yayınlanmaya başladı. On beş günde bir yayınlanan küçük boy ve dört sayfalık bu gazete Naci Girginsoy tarafından hazırlanıyor ve selüloz basımevinde basılıyordu. Personele dağıtılan bu gazetenin fiyatı sembolik olarak bir kuruştur. Gazeteyi hazırlayıp yayınlayan Naci Girginsoy'un ölümü üzerine 1 Ocak 1982'de yayınlanan 517. Sayısı ile yayınına son verildi. Ağustos 1984'ten itibaren farklı içerikte ve iki aylık olarak SEKA Dergisi'nin yayınlanmasına yeniden başlandı. Yirmi beş yılı aşkın bir süre düzenli olarak yayınına sürdürmüş olan SEKA Postası gerek SEKA'nın tarihi ve İzmit'teki sosyal yaşam için son derece değerli bir kaynaktır.

KÜLTÜREL VE SOSYAL ETKİNLİKLER

1936'da üretime geçen Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları kuruluşundan dört yıl sonra kültürel ve sanatsal etkinliklere başladı. SEKA'nın sosyal kültürel işler birimi tiyatro temsilleri konusunda da hassas davranarak İstanbul'un nitelikli tiyatro topluluklarıyla anlaşmalar yaptı ve onları İzmit'e davet etti. Bu toplulukların başında Haldun Dormen Tiyatrosu geliyordu. Dormen Tiyatrosu 1959'dan 1970'lerin sonuna kadar Sözde Melekler, Beş Parmak, Kırkından Sonra, Küçük Kulübe, Sokak Kızı İrma, Cengiz Han'ın Bisikleti, Bugün Git Yarın Gel, Bit Yeniği gibi oyunları başarıyla temsil ederek İzmit halkının beğenisini kazandı. İzmit'e sık sık gelen bir başka tiyatro topluluğu da İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrolarıydı. Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu, Kent Oyuncuları, Azak Tiyatrosu, Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan ve arkadaşları topluluğu, unutulmaz Cibali Karakolu oyunu ile Karaca Tiyatrosu, Nisa Serezli-Tolga Akşiner Tiyatrosu gibi topluluklar da İzmit'e sık sık uğruyorlardı. Böylece İzmitli sanatseverler Haldun Dormen, Ayfer Feray, Sadettin Erbil, Gülriz Sururi, Yılmaz Gruda, Engin Cezzar, Yıldız Kenter, Müşfik Kenter, Şükran Güngör, Erol Günaydın, Genco Erkal, Münir Özkul, Altan Erbulak, Metin Serezli, Nevra Serezli, Toto Karaca, Suna Pekuysal, Müjdat Gezen, Al, Poyrazoğlu gibi birçok sanatçıyı SEKA tiyatro sahnesinde izleme hatta sohbet edebilme fırsatı buldular.

SEKA İzmit'te çeşitli festival, şenlik, gece, balo, konser ve resitalere ev sahipliği yaparak halkın birlik ve beraberliğini güçlendirmiş, kültürel yönden doyurucu aktiviteleri de geleneksel bir hale getirmiştir. Bunlardan en önemlileri SEKA sinema salonunda gerçekleştirilen pilav günü, pişmaniye şenlikleri, İstanbul'dan ünlü şairlerinde davet edildiği şiir ve müzik geceleri, dondurma gecesi, müzik festivali, kiraz festivali, fındık festivaliydi. Böylece İzmit'te gerçekleştirilen çeşitli davet, şenlik ve geceler halkın vazgeçilmez aktiviteleri arasına girmişti.

1950'lerden 1980'lere İzmit'te çeşitli konferanslar verilmiş, seminer ve toplantılar yapılmıştır. Bunların bir kısmına SEKA ev sahipliği yapmıştır. Bunlar genellikle milletvekili basın toplantıları, anne-çocuk bakımı konferansı, NATO'nun 10. Yıl konferansı, ilkökul aile birliği toplantıları, TÜRK-İŞ semineri, Halk Eğitim semineri gibi toplantılardı. SEKA ayrıca her türlü milli ve dini bayram kutlamasına da ev sahipliği yapmıştır. İzmit'in en önemli kültürel etkinliklerinden biri de sergi ve fuarlardı. Yerel sanatçı ve ilgililerden başka il dışından sanatçı ve sanatseverlerde sergi ve fuarlara katılmak üzere İzmit'e gelirdi. Örneğin ünlü ressamlar Saim Niyazi Resnelioğlu ve Mahir Gürsel İzmit'e sergi açmışlardı. Ayrıca karikatür sergisi, inkılap resimleri sergisi, milli sanayi sergisi, ordu sergisi, çocuk resimleri sergisi, fotoğraf sergisi gibi sergiler de İzmit halkı tarafından ilgiyle izlenmiştir. SEKA kültürel etkinliklerde her zaman öncü bir rol oynamış, gençlerden oluşan ve sanatsal faaliyetlerle uğraşacak bir gençlik teşkilatının kurulması planlanmıştır. SEKA, kendi içinde de okuma yazma bilmeyen personeli için okuma yazma kursları düzenlemiş, köylerde okuryazarlığı teşvik amacıyla köylere okunmuş gazeteler yollanmıştır. Muhtaç öğrencilere kırtasiye yardımı yapılmış, çeşitli şiir ve satranç yarışları düzenlenmiştir. SEKA ayrıca kız ve erkek çocukları için 1966 yılında bir bale kursu açmıştır. 1961 yılında SEKA genel müdür yardımcısı Hüsnü Gündüzalp'in girişimiyle kurulmuş bir yardım derneğidir. Kuruluş amacı ekonomik durumu iyi olmayan SEKA mensuplarının çocuklarına destek olmak, böyle ailelerin çocuklarından hasta olanların tedavi masraflarına destek vermektir. Ancak zamanla hizmet alanları o denli genişledi ki İzmit'in en önemli sosyal yardım kuruluşu haline geldi. Defileler, balolar, çaylar düzenlendi. Toplu sünnet törenleri gerçekleştirildi. Bu balolara davet edilen bazı sanatçılar; Gönül Yazar, İlhan İrem, Nükhet Duru, Sezen Aksu, Ajda Pekkan, Neşe Karaböcek, Ayşe Mine, Selçuk-Rana Alagöz, Bülent Ersoy, Behiye Aksoy'du.

SEKA'NIN SPORA KATKISI

Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından 1937'de kurulan Kâğıtspor kulübü değişik spor dallarında önde gelen sporcular yetiştirdi. SEKA, mavi beyaz formasıyla bir de Kâğıtspor tesis etmişti. 1940'ların başlarından itibaren şekillenmeye başlayan kulüp, sporun birçok dalında amatör bir ruhla mücadele etti. Sporcular SEKA çalışanları idi. Kâğıtspor, Kocaeli spor hayatına önemli katkılarda bulundu. 1970'li yıllara kadar sporla geçinenlerin geçimini sağlaması önemli bir problem iken, SEKA sporcuları işçi olarak istihdam ederek ve gerekli altyapıyı sağlayarak sporculara büyük destek vermiştir. Güreşte Hasan Demirci 52 kg da 1951'de Akdeniz Oyunları ve 1952'de Helsinki Olimpiyatlarında şampiyon oldu. Osman Kambur 68 kg da Türkiye şampiyonu olduğu gibi 1954 Dünya ve 1959'da Balkan ikincisi oldu. Ramis Kahveci 62 kg da 1961'de Balkan ikincisi, 1962'de Avrupa birincisi, 1964'de Balkan üçüncüsü ve 1965'de dünya dördüncüsü oldu. Avni Çetinözer 97 kg da 1963'de Tayyar Yalaz Kupası birincisi, 1963'de Türkiye üçüncüsü ve 1965'de Türkiye ikincisi oldu. SEKA Kâğıtspor Kulübü güreş takımı mensupları 1990'lı yıllarda önemli başarıları imza attılar. 1992'de Kenan Şimşek 90 kg da, Barcelona Olimpiyatlarında ikinci ve Osman Albayrak 74 kg da, Ümitler Dünya Şampiyonası'nda birinci oldu. 100 kg da güreşen Ömer Aslantaş 1989-1994 arasında Türkiye'deki karşılaşmalarda birincilik ve ikincilikler aldıktan sonra 1991'de Ümitler Dünya Şampiyonası'nda ve Balkanlar Şampiyonası'nda, 1993 Akdeniz oyunlarında ve aynı yıl ordulararası dünya şampiyonasında birincilik aldı. Bunların yanı sıra çok sayıda güreşçi gençler, minikler ve büyükler kategorilerinde çeşitli dereceleri aldılar. Boksta Mesut Sarper 1927 Türkiye Şampiyonası'nda şampiyon oldu. 60 kg. da Seyfi Tatar 1971'de Türkiye şampiyonu ve Balkan Şampiyonası'nda birinci oldu. Kâğıtspor boksörlerinden Erim Denizer, Hüseyin Kardeş, Ali Koşar ve İlhan Tabak 1970'de Batı Anadolu Grubu Boks Şampiyonası'nda birincilikler kazandılar. Ali Çeliksiz, Vedat Güner ve Zeki Akergin 1981'de Türkiye Gençler Boks Şampiyonası'nda şampiyon oldular. Futbol takımı ise 1950-1951 dönemi Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası'nda dördüncü oldu. Aynı grupta 1963-1964 döneminde ikinci ve 1964-1965 döneminde de birincilik elde etti. 1990'lı yıllarda Kocaeli Birinci Amatör Küme'de varlığını korudu. Erkek Basketbol takımı da Kocaeli bölgesinde çeşitli birincilikler kazanmasına rağmen ülke çapında büyük başarılar elde edemedi. Buna karşılık Bayan Basketbol Takımı 1980 ve 1982'de Anadolu Kupası Birincisi oldu ve 1982'de Türkiye Deplasmanlı Bayanlar Birinci Ligi'ne yükseldi ve başarısını sürdürdü. Kürek ve yelken grubunda ise 1957'de Bülent Özet ile Ahmet Özdil ikilisi yelkencilikte bir birincilik ve iki üçüncülük kazandılar.

SEKA Kocaeli kenti için çok şey ifade ediyordu. Büyük bir istihdam kaynağı ve ekmek kapısıydı. 1930'lardan sonra bölgenin sanayileşmesinde önemli bir rol üstlenmişti. Gün oldu kent elektriğin yarısını karşıladı, gün oldu köy yollarının yapımına destek verdi. Bazen su meselesine çözüm bulmaya çalıştı. Kentin kültürel hareketliliğinin kaynağı oldu. Çocukların eğitimine destek verdi. Hem kültürel dönüşümün paydaşı, hem de bu kültürel birikimin en büyük destekçisi oldu.

SOSYAL YARDIMLAR VE SEKA ÇOCUK DOSTLARI DERNEĞİ

1941 Ağustos'undan itibaren işçi lojmanları inşaatı şehrin imarına katkı, işçilere elbise, ayakkabı yemek gibi sosyal yardımlar yapıldı. 1970'li yılların sonlarına doğru İzmit'te personel için 397 lojman, 44 odalı ve 66 yataklı bekâr evi ve misafirhane olarak 43 odalı 78 yataklı bir SEKA evi bulunmaktaydı. SEKA mensuplarının çocukları için 29 Ekim 1956'da bir kreş açıldı ve

kısa sürede gelişerek 180-200 dolaylarında çocuğa hizmet verecek duruma geldi. 27 Temmuz 1957'de ise SEKA mensupları için Sapanca Gölü'nün Kazakburnu mevkiinde bir yazlık kamp kuruldu. Düşük bir ücret karşılığında hizmet veren bu kamp 1976'da 101 barakada 516 yatak kapasitesine ulaştı ve aynı yıl 331 aile burada yazlık kamp yaptı. İzmit'in simgesi olan Saat Kulesi bakımsız ve sahipsiz kalmış, külahı çökmüş, saatleri durmuş ve harap olmuştu. 1970 yılının yazında çeşitli basın organları kulenin onarımı için bağış toplamaya başlamıştı. Bu konu SEKA Genel Müdürü Aziz Gümüş tarafından sahiplenerek kulenin esaslı bir şekilde tamiri sağlandı ve 3 Şubat 1971'de açılışı yapıldı.

SEKA Çocuk Dostları Derneği, SEKA mensuplarının eşleri ve SEKA'da çalışan hanımlar tarafından 1 Temmuz 1961'de kuruldu. Hızla gelişen dernek çok etkin gelir getirici faaliyetler yürüttü ve özellikle okullar yoluyla atık kâğıt toplama kampanyaları açarak, toplanan kâğıtları SEKA'ya satmak suretiyle önemli gelir elde ettiler. SEKA'nın diğer müesseselerinde de derneğin şubeleri açıldı. Dernek biri İzmit Tütünçiftlik'te ve diğeri Dalaman'da olmak üzere iki tane SEKA Çocuk Dostları Derneği ilkokulu ve İzmit Çene Suyunda bir SEKA Çocuk Dostları Derneği Ortaokulu inşa ederek Milli Eğitim Bakanlığı'na bağışladı. Dernek her yıl on üniversite öğrencisine burs vererek, üç dört fakir çocuğun tedavi ve ameliyatlarını yaptırarak, yüz dolaylarında çocuğu sünnet ettirerek, ihtiyacı olan fakir ailelere yardım ederek, 23 Nisan baloları ve SEKA mensuplarına yönelik çeşitli sosyal faaliyetler düzenleyerek Kocaeli'nde büyük saygınlık kazandı.

SEKAPARK'IN KURULUŞU

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi öncelikle deniz kenarında bulunan ve geçmişte SEKA'nın stok alanı olarak kullanılan bölgeyi Sekapark adı altında çağdaş bir parka dönüştürmeyi amaçlayarak projelendirdi. Ancak projede bir sorun vardı. SEKA'nın İzmit işletmesinin arazisi ve üzerindeki yapılar tümüyle Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş olmakla birlikte sahildeki iskele ve çevresinde bulunan ve park alanını ortadan ikiye bölen 120 dönümlük arazi Erdemir'e kiralanmıştı. Bu durum park projesini sıkıntıya sokmuştu. Fakat SEKA'nın tamamı Kocaeli Büyükşehir Başkanı İbrahim Karaoğlu'nun girişimleri sayesinde Büyükşehir'e verildi ve proje hayata geçirildi.

SEKA KÂĞIT MÜZESİ VE BİLİM MERKEZİ

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Sekaparkın kuruluşundan sonra Birinci Kâğıt Fabrikası ile bağlı birimleri onarıp yeniden düzenleyerek burada SEKA Kâğıt Müzesi ile yanında bir Bilim Müzesi kurmaya karar verdi. Türkiye'nin en büyük teknoloji tarihi müzelerinden biri olan SEKA Kâğıt Müzesi büyük bir kültürel ve endüstriyel miras ile zengin bir arşive sahiptir. Müzede SEKA Kâğıt Fabrikası'nın üretim sürecine, buradaki günlük ve sosyal yaşama, SEKA alanının tarihine, kâğıt sanatlarına, Mehmet Ali Kâğıtçının ve Sekalılarının anılarına yer verilmektedir. Müze içinde ayrıca geleneksel yöntemlerle kâğıt yapma atölyeleri, katı ve ebru gibi kâğıt sanatlarına ilişkin atölye ve sergiler bulunmaktadır. Müze, klasik bir müze anlayışının dışına çıkarak sanatçıların ve kâğıt tasarımcılarının eserlerinin sergilenmesine olanak sağlayan bir mekân haline gelecek ve hem tarihi, hem de kendini sürekli güncel tutan modern ve örnek bir müze imajı sergileyecektir. Türkiye'nin en büyüklerinden biri olan Bilim Merkezi'nde her düzeydeki ziyaretçi ve öğrenciler bilimsel deney düzenekleri yardımıyla yapacakları deneylerle bilimin

ilginç yönlerini interaktif bir şekilde görecektir. Burada ayrıca çeşitli sergi ve etkinlikler de düzenlenecektir.

Kısaca söylemek gerekirse SEKA Kâğıt Fabrikası Kocaeli şehrine uzman ve teknik eleman yetiştirilmesi yanında yurt dışına kursiyer ve öğrenci gönderilmesi dâhil birçok ekonomik ve sosyal katkılar yapmıştır.

KAYNAKÇA

Dölen, Emre, *Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü*, Kocaeli, 2014.

Erken, İlkay, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, 25 (2015), ss. 193-236.

Sarioğlu, Mehmet, *Bir Cumhuriyet Aydını Mehmet Ali Kâğıtçı*, İstanbul, 2008.

Sarioğlu, Mehmet, *SEKA Postası'nın Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam*, Kocaeli, 2013.

HALKEVLERİ İÇİN BİR BÜTÇE DENEMESİ VE KOCAELİ ÖZELİNDE ÖRNEK BÜTÇE ÇALIŞMASI

AHMET AKTER*

Giriş

CHP'nin bir kültür kurumu olarak kurulan Halkevleri, Halkçılık ilkesinin önemli bir uygulayıcısıdır. Halkla doğrudan temas ederek cumhuriyet ideolojisini benimsetmeyi görev edinmiştir. Yeni oluşturulan bir kurum olarak her şeye baştan başladığı ve bir kuruluş bütçesine sahip olmadığından dolayı oldukça zahmetli bir süreç yaşamıştır.

Faaliyete başlaması için öncelikle bir binaya ihtiyaç duyulmaktadır ve çoğu yerde büyük masraflarla bir bina sahibi olabilmıştır. Ayrıca faaliyetlerini sürdürebilmesi personele de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaçlarının tamamının bir maliyeti olacak ve bir şekilde karşılanmak zorunluluğu doğacaktır.

CHP Teşkilatı bu sorunları aşmak için bir kısım tedbirler almak ve kaynak bulmak zorunda kalmıştır. İmkânları zorlayarak üstesinden gelmeyi başarmış, fakat bu imkânları devletin kaynaklarından sağlaması düzenli bir akış oluşturmasının önüne engel olarak çıkmıştır.

HALKEVLERİNİN KAYNAKLARI

Halkevleri kuruluş talimatnamesinde kaynak tahsisi oldukça muğlak bir şekilde tanımlanmıştır. Şöyle ki; CHF Halkevleri Talimatnamesinin 9. md. sine göre; "Halkevleri, vilayet fırka idare heyetlerinin temin ve tespit ettiği varidat ile idare edilir. Vilayet Fırka idare heyetleri halkevlerinin bütçelerini tasdik ve mürakabe ederler¹." ibaresi kaynakları belirlemeyip idarecilerin inisiyatifine bırakmışlar ve çeşitli engellerle de imkânları kısıtlamışlardır.

Halkevleri Öğreneğinin 13. Maddesinde "Halkevleri, bağlı oldukları Parti Kurullarının sağlayacağı ve saptayacağı para ile yönetilir." denilmektedir². Yine CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesinin 25. md.e göre de Halkevleri buldukları Vilayetin CHP İdare Heyetlerinin tasdik ettikleri bütçelerle yönetilirler³.

Talimatnamelerdeki muğlaklık yazışmalarla açıklığa kavuşturulmuştur. Bu yazılardan 28 Haziran 1939 tarihinde Başbakan Refik Saydam'a gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre; Halkevlerinin bütün ihtiyaçları Hususi İdare ve Belediye Bütçeleri ile Devlet Bütçesine konan tahsisattan temin edilmektedir⁴.

* Dr. Emekli, ahmetakter@gmail.com

1 CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 4.

2 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 490.01/4.20.10 (Lef 1).

3 BCA. 490.01/1541.267.1 (Lef 8); CHF Halkevleri..., s. 5.

4 BCA. 490.01/1542.270.1 (Lef 14).

CHP Genel Sekreterliği 28 Ağustos 1934 tarihli bir yazısında kültür hizmetlerine yardım etmek isteyen kişilerin yardımlarının da Halkevleri bütçesini besleyeceğini belirtmiştir. Halkevleri iane toplamak için paralı balo, müsamere vs. düzenleyemez ancak Parti teşkilatı düzenleyebilir. Parti teşkilatı da bu faaliyetlerden gelen gelirden Halkevleri bütçesine Halkevlerine Yardım adıyla ekleme yapabilir⁵. Evlerin salonlarını kiralamak, temsilardan para almak, Halkevleri neşriyatını para ile satmak, şehirlerde tütün satış barakaları yaparak kiralamak gibi çareler ise faydalı bulunmamıştır⁶.

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesini müteakip görevlendirilen maliye müfettişlerinin tespitine göre; Halkevlerinin gelir kaynakları şunlardan oluşmaktadır.

1. Genel merkez yardımları,
2. Mahalli Özel İdare ve Köy Bütçeleri yardımları,
3. Mahalli Belediye Bütçeleri yardımları,
4. Diğer yardımlar ve teberrular⁷,
5. Belediyeler Bankası yardımları⁸,
6. İktisadi Devlet Teşekkülleri yardımları⁹.

Görevlendirilen maliye müfettişlerinin tespitine göre; Halkevlerine yapılan toplam yardım kalemleri şöyledir.

1932-1950 yılları arasında Devlet Bütçelerinden toplam 25.930.102 lira¹⁰,
1933-1950 yılları arasında Özel İdareler Bütçelerinden 14.151.028 lira,
1932-1950 yılları arasında Belediyeler Bütçelerinden 4.905.787 lira,
1935-1950 yılları arasında Köy Bütçelerinden 519.615 lira,
1935-1950 yılları arasında Belediyeler Bankasından 8.190 lira,

1930-1950 yılları arasında İktisadi Devlet Teşekküllerinden 256.508 lira¹¹ olmak üzere toplam 45.771.230 liradır.

YAŞANAN KAYNAK SORUNLARINDAN ÖRNEKLER

CHP Kocaeli İl Yönetim Kurul Başkanlığı 15.12.1938 tarihinde 10 yeni Halkevi açma isteğini CHP Genel Sekreterliğinden talep etmiş ve kısa bir süre için ışık, ısınma, müteferrika, hademe, icar, kırtasiye vs. masraflar için asgari 3.700 liraya ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Merkez bu parayı veremeyeceğini ve lazım gelen paranın mahallinden temin edilmesi gerektiğinden teklif edilen Halkevlerinin açılmasından vazgeçmiştir¹².

5 BCA. 490.01/1541.265.1 (Lef 49).

6 BCA. 490.01/1541.265.1 (Lef 50).

7 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 12-14).

8 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 14).

9 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 14); Şerafettin Zeyrek, Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları, Anı Yay., Ankara, 2006, s. 37.

10 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 16).

11 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 14).

12 BCA. 490.01/958.709.1 (Lef 119,129, 130).

CHP Genel Sekreterliği 30 Mayıs 1939 tarihinde Vali ve CHP Başkanlıklarına yazdığı yazıda; Halkevlerinden alınan raporlara göre Vilayet Hususi İdare ve Belediye bütçelerinden Halkevleri için ayrılan senelik yardım paralarının ya tamamen verilmediği veya sene sonuna yakın bir miktar para verilmesi yüzünden Halkevleri, çalışmalarını düzenleyemediğinden dolayı şikâyet etmiştir. Bundan başka önemli çalışmalarını da gerçekleştirememektedir. Bu durumu engellemek için tahsis edilen paraların belli zamanlarda ve dört taksitte verilmesinin sağlanmasını istemiştir¹³.

CHP Genel Sekreterliği 28 Haziran 1939 tarihinde Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili Refik Saydam'a yazdığı yazıda Halkevlerine tahsis edilen paranın bakanlıklarda gördüğü işlemden şikâyet etmektedir. Şöyle ki; Hususi İdareler Bütçelerinin tetkiki yapılırken Maarif, Sıhhiye, Nafia, İktisat ve Dahiliye Vekaletleri temsilcilerinden oluşan komisyon, kendi vekaletlerini ilgilendiren tahsisatı az bulduğunda Halkevlerine ve Hayır Kurumlarına ayrılan tahsisattan nakil suretiyle almaktadır. Bu durum bilhassa bir program altında yürüyen Halkevlerinin inşaat işlerini aksatmaktadır. Bu naklin yapılmaması ve böyle bir durumda Genel Sekreterlik tarafından görevlendirilecek memurun komisyonda mütalaası alınmadan yapılmaması istenmektedir¹⁴. Başbakan da bu talebi 13 Eylül 1939 tarihinde Dahiliye Vekaletine iletmiştir¹⁵.

Sorun çözülememiş ve CHP Genel Sekreterliği 20 Aralık 1948 tarihinde II Genel Kurullarınca yapılan bütçelerde mahallin Halkevi ve Halkodalarının kültür hizmetlerini ifa edebilmek üzere yardım parası konmakta ve bu yardımlar merkezde tadil ve ilga edildiğinden şikâyet etmiştir. Hiçbir suretle tenzil ve tadil edilmeyeceği talimatını vermiştir¹⁶.

29 Aralık 1945 tarihinde CHP Genel Sekreterliği Halkevi ve Halkodası Başkanlıklarına, talimatlara göre gelir ve gider işlerinde başvurulacak yerin bağlı buldukları parti teşkilatı olduğunu, fakat bazı başkanların Parti merkezinden ödenek istediğini belirterek talimatlara uyulması konusunda ikaz etmektedir. Ayrıca Halkevi ve Halkodalarının borçlandıklarını ve borçlarını kapatmak için de para istediklerini ve kesinlikle borçlanılmamasını istemektedir¹⁷.

Başka bir yazıda da Halkevlerinin memur ve hademe aylıklarını ödeyemediklerinden dolayı müracaat ettiklerini, masraflarını karşılayabilecekleri kadroyu kullanmaları konusunda uyarılmışlardır¹⁸.

Sorunu çözmek için, 1946 yılında Urfa Milletvekili A. Kutsi Tecer'in teklifi¹⁹ ile CHP Nizamnamesinde Halkevlerinin Bütçesinin yeterli olup olmadığı ve yerel imkânlardan karşılanma durumunun değerlendirilmesi için 66. md. son fıkrasında değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik; Parti kongrelerine "Hesap", "Bütçe" ve "Dilek" komisyonlarından başka "Halkevleri ve Halkodaları" komisyonu da ayrılacaktır. Müteakip kongrelerden itibaren il ve ilçe kongrelerinde ayrılacak "Halkevleri ve Halkodaları Komisyonları" kendi köy, mahalle, bucak, ilçe ve illerindeki Halkevleri ve Halkodalarının durumlarını inceleyerek hazırlayacakları raporlarını diğer komisyon raporları gibi kongre başkanlıklarına vereceklerdir. İlçe kongre başkanlıkları

13 BCA. 490.01/4.20.20 (Lef 1).

14 BCA. 030.01/65.401.5 (Lef 3); BCA. 490.01/1542.270.1 (Lef 14-15).

15 BCA. 030.01/65.401.5 (Lef 4).

16 BCA. 490.01/42.252.24.

17 BCA. 490.01/6.28.15 (Lef 3)

18 BCA. 490.01/8.40.24

19 BCA. 490.01/6.31.6 (Lef 3-6)

bu raporların birer örneğini ilçe idare kurulu başkanlığı yoluyla il idare kurulu başkanlığına, il kongresi başkanlıkları da doğrudan il idare kurulu başkanlığına göndereceklerdir. Bu suretle il idare kurul başkanlıklarında toplanacak olan Komisyon raporları birleştirilerek genel sekreterliğe gönderilecektir²⁰.

GENEL BÜTÇEDE HALKEVLERİ TAHSİSATI

Talimatnamesine göre Halkevlerinin ihtiyaçlarının mahalli kaynaklardan sağlanması gerekmesine rağmen genel bütçeden de kaynak ayrılması CHP'nin Halkevlerine ne kadar çok önem verdiğinin açık göstergesidir. Kuruluşundan kapanışına kadar genel bütçeden tahsis edilen gelir aşağıya çizelge olarak çıkarılmıştır. Bazı yıllar tasarlanan bütçe ile kesin hesap miktarları arasında fark bulunmaktadır²¹.

Mali Yıl	Kanun Numarası	Varidat (Gelir) (Lira) (Bütçe Tasarısı)	Gider (Lira)	Hasılat (Gelir) (Lira) (Kesin Hesap)	Halkevlerine Yardım	
1935	2730	195.011.053	195.013.000		96.000	
1935	3769		259.476.797,97	266.784.988,28	216.000	Gençlik Teşkilatıyla Birlikte
1936	3895		265.796.726,84	270.805.298,61	591.480	Gençlik Teşkilatıyla Birlikte
1937	3192	231.017.776	231.020.000		479.880	Gençlik Teşkilatıyla Birlikte (591,480)
1937	3982		310.692.833,83	317.041.492,28	591.480	Gençlik Teşkilatıyla Birlikte
1938	4254		314.697.489,34	329.333.942	691.480	Gençlik Teşkilatıyla Birlikte

20 BCA. 490.01/6.31.6 (Lef 3-4).

21 1935 Malî Yılı Hesabı Kat'ı Kanunu No. 3769, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 24 Kanunisanı 1940, Sayı: 4415; 1935 malî yılı muvazenei umumiye kanunu No. 2730, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 30/V/1935, Sayı: 3016; 1936 malî yılı hesabı katı kanunu No: 3895, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 19/VII/1940, Sayı: 4565; 1937 Malî Yılı Hesabı Kat'ı Kanunu No. 3982, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 18 Mart 1941, Sayı: 4761; 1937 malî yılı muvazenei umumiye kanunu No. 3192, Resmî Gazete ile neşir ve ilâm : I/VI/1937, Sayı: 3619; 1938 malî yılı hesabı katı kanunu no. 4254, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 18 . VI. 1942, Sayı: 5135; 1939 malî yılı hesabı katı kanunu No: 4428, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2/6/1943, Sayı: 5427; 1940 malî yılı hesabı katı kanunu No: 4676, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 25/XI/1944, Sayı: 5866; 1941 Akçalı Yılı Kesinhesap Kanunu No. 5033, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 22 Nisan 1947, Sayı: 6589; 1941 malî yılı Muvazenei umumiye kanunu No. 4042, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 2/VI/1941, Sayı: 4823; 1942 Bütçe Yılı Kesinhesap Kanunu No. 5357, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 4 Nisan 1949, Sayı: 7173; 1943 Bütçe Yılı Kesinhesap Kanunu No. 5443, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 24 Kasım 1949, Sayı: 7361; 1944 Bütçe yılı Kesinhesap Kanunu No. 5767, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 25 Mayıs 1951, Sayı: 7817; 1944 malî yılı Muvazenei Umumiye Kanunu No. 4566, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 1.VI.1944, Sayı : 5719; 1945 yılı 7 aylık Bütçe Kanunu No. 4741, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 1 Haziran 1945, Sayı: 6020; 1946 Bütçe yılı Kesinhesap Kanunu No. 5911, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 11 Nisan 1952, Sayı: 8083; 1946 Yılı Bütçe Kanunu No. 4817, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 31 Aralık 1945, Sayı: 6194; 1947 Yılı Bütçe Kanunu No. 4997, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2 Ocak 1947, Sayı: 6495; 1948 Yılı Bütçe Kanunu No. 5161, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2 Ocak 1948, Sayı: 6795; 1949 yılı Bütçe Kanunu No. 5350, Resmî Gazete ile ilâm : 1. III. 1949, Sayı: 7144; 1950 Yılı Bütçe Kanunu No. 5561, Resmî Gazete ile ilânı: 1 Mart 1950, Sayı: 7445.

1939	3620	261.110.000	261.064.192		741.000	
1939	4428		394.427.914,77	388.257.268,98	797.100	
1940	4676		546.519.814,60	552.245.014,24	1.250.000	
1941	4042	309.743.001	309.740.396		1.250.000	
1941	5033		586.411.550,51	652.251.392,50	1.400.000	
1942	5357		918.509.735,51	983.777.352,51	2.200.000	
1943	5443		1.037.177.802,14	1.038.507.212,45	1.900.000	
1944	4566	901.511.000	952.434.417		2.800.000	
1944	5767		1.082.964.913,60	1.079.241.236,85	-	
1945 (7 Aylık)	4741	537.843.000	603.404.824		-	
1946	4817	894.668.000	990.572.884		-	
1946	5911		1,024,319,301.86	1.061.055.263,58	3.900.000+ Londra Halkevi: 135.000	
1947	4997	1.021.232.000	1.136.215.530		-	
1948	5167	1.115.600.000	1.243.563.197		-	
1949	5350	1.251.802.894	1.371.875.627		1.950.000	
1950	5561	1.313.269.563	1.487.208.563		-	

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesini müteakip görevlendirilen maliye müfettişlerinin tespitine göre 1932-1950 yılları arasında devlet bütçelerinden Halkevlerine sarf edilmek üzere CHP Genel Merkezine ödenen meblağ toplam 27.366.150 liradır²². Bu miktar başka maksatlarla (spor faaliyetleri, iskân masrafları, hars komitesi masrafları, gazete, mecmua abonelik bedeli vs.) kullanılan meblağ çıkarıldığında kalan miktar 25.930.102 liradır²³. Bu yardımlardan Halkevi hizmetlerine harcanan miktar ise 21.592.921 liradır. 1932-1934 yılları arasında devlet bütçelerinden yardım alınmadığı dönemde parti bütçesinden yapılan yardım da dahil edilerek hizmetler için harcanan miktar 10.858.127 lira ve 11.355.837 lira da bina inşaatlarına harcanmıştır²⁴. Bütçeden ödenen 4.337.281 lira fark muhtemelen Halkevlerine CHP Genel Merkezi kanalını kullanmadan doğrudan yapılan yardım olmalıdır.

ÖZEL İDARE TAHSİSATI

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesini müteakip görevlendirilen maliye müfettişlerinin tespitine göre 1933-1950 yılları arasında Özel İdareler Bütçelerinden 14.151.028 lira tahsisat yapılmıştır²⁵.

Dahiliye Vekaletinin 3 Ocak 1940 tarihli yazısından anlaşıldığına göre; Vilayetlerin muhtelif vesilelerle bütçelerinden ayırdığı tahsisat 10.270.288 liradır ve bu meblağın Halkevlerine yardım olarak ayrılan kısmı ise 439.199 liradır²⁶.

Genel listenin dışında Kocaeli Vilayeti özelinde tespit edilen tahsisat aşağıya çıkarılmıştır.

22 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 6-7).

23 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 16).

24 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 11); Farklı bir ödenek listesi için bkz. Şerafettin Zeyrek, Türkiye'de ..., s. 40.

25 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 14).

26 BCA. 490.01/1542.270.1 (Lef 12).

Yıl	Tahsis Eden Hususi İdare	Tahsisat (TL)
1934 ²⁷		5,000
1935 ²⁸	İzmit	2.000
	Adapazarı	1.000
	Kandıra	500
	Toplam	3.500
1938 ²⁹		13.050
1939 ³⁰		8.035,40
1940 ³¹		8.170
1941 ³²		18.000
1942 ³³		8.500
1943 ³⁴		11.808
1945 ³⁵		19.800
1946 ³⁶		21.809,29
1947 ³⁷		20.000
Toplam		137.672,69

BELEDİYE TAHSİSATI

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesini müteakip görevlendirilen maliye müfettişlerinin tespitine göre 1932-1950 yılları arasında Belediyeler Bütçelerinden 4.905.787 lira tahsisat yapılmıştır³⁸.

CHP Genel Sekreterliği 26 Haziran 1939 tarihli bir yazı ile Belediye Bütçelerinden Halkevlerine ayrılan yardımların cetvel halinde bildirilmesi talimatını göndermiştir³⁹. Kocaeli Vilayetinde Belediye Bütçelerinden yapılan tahsisat aşağıya çıkarılmıştır. Tahsisat ile ödenen miktarlar her zaman tutmadığından tespit edilen meblağların toplamı alınmamıştır.

Adapazarı Belediye Meclisi 1934 senesi Nisan ayında yaptığı toplantıda Halkevi için 300 lira,

27 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 81-82); BCA. 490.01/1543.274.1 (Lef 37).

28 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 71, 73).

29 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 65).

30 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 50).

31 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 38); Tahsisatın hulasası şu şekildedir: İzmit Halkevine 3.750 lira, Sapanca Halkodasına 135 lira, Akyazı Halkodasına 50 lira, Adapazarı Halkevine 1.340 lira, Darıca Halkodasına 50 lira, Hereke Halkevine 100 lira, Gebze Halkevine 375 lira, Kandıra Halkevine 600 lira, Karamürsel Halkevine 750 lira, Gölçük Halkodasına 420 lira, Geyve Halkodasına 375 lira, Karasu Halkodasına 225 lira; BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 43) numaralı belgede çizelge yanlı düzenlenmiştir.

32 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 41).

33 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 32).

34 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 30).

35 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 14, 18).

36 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 14, 18).

37 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 4).

38 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 14).

39 BCA. 490.01/4.21.20.

İzmit Belediyesi de 200 lira yardım tahsisatı koymuştur⁴⁰.

Kocaeli’de 1935 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri için konulan yardım⁴¹:

Belediye	Yardım (Tl)
Kandıra	50
Adapazarı	300
İzmit	200
Toplam	550

Kocaeli’de 1936 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri için konulan yardım⁴²:

Belediye	Yardım (Tl)
Gebze	100
Kandıra	50
Adapazarı	500
İzmit	200
Toplam	850

Kocaeli’de 1939 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴³:

Belediye	Tahsis Edilen (Tl)	Ödenen (Tl)
Karamürsel	100	28
Kandıra	100	100
Gölcük	100	100
İzmit	200	200
Toplam	500	428

40 BCA. 490.01/13.68.4 (Lef 7).

41 BCA. 490.01/1542.263.1 (Lef 72).

42 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 68).

43 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 55).

Kocaeli’de 1940 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴⁴:

Belediye	Tahsis Edilen (TL)	Ödenen (TL)
Gölcük	200	100
Gebze	50	50
Karamürsel	100	35
Karasu	125	125
Kandıra	300	150
Tuzla	300	50
Toplam	1.075	510

Kocaeli’de 1941 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴⁵:

Belediye	Tahsis Edilen (TL)
İzmit	3.000

Kocaeli’de 1942 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴⁶:

Belediye	Tahsis Edilen (TL)
İzmit	2.000

Kocaeli’de 1943 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴⁷:

Belediye	Yardım (TL)
Akyazı	58
Kandıra	300
Gölcük	100
Karamürsel	100
Toplam	558

Kocaeli’de 1945 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴⁸:

Belediye	Tahsis Edilen (TL)	Ödenen (TL)
Sapanca	600	300
Karamürsel	500	500
Değirmendere	150	
Gölcük	200	200
Kandıra	160	160
Toplam	1.610	1.160

Kocaeli’de 1946 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁴⁹:

44 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 39).

45 BCA. 490.01/1578.429.1 (Lef16).

46 BCA. 490.01/1578.429.1 (Lef16).

47 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 31).

48 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 28).

49 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 27).

Belediye	Yardım (TL)
Sapanca	700
Karamürsel	100
Değirmendere	100
Gölcük	300
Kandıra	250
Toplam	1.450

Kocaeli’de 1947 yılı Belediye Bütçelerine Halkevleri ve Halkodaları için konulan yardım⁵⁰:

Belediye	Yardım (TL)
Adapazarı	2.000
İzmit	2.200
Akyazı	100
Gebze	300
Darıca	55
Tuzla	100
Geyve	100
Gölcük	300
Hendek	550
Karasu	120
Karamürsel	400
Kandıra	250
Toplam	20.000

Belediye Bütçesine konulacak Halkevine yardım kalemi konusunda da sorunlar yaşanmıştır. Örnek olarak; Kocaeli Bölgesi Müfettişi Tekirdağ Mebusu Rahmi Apak 15 Haziran 1942 tarihli teftiş raporunda Belediye Başkanını ağır bir şekilde eleştirmiştir. Belediye Başkanını, Belediye bütçesinin müsaadesine rağmen Halkevine yardım parası ayırmakta cimri davrandığı, bir yıl önce yaptığı müdahale ile 3.000 lira yardım konulmasına rağmen bu yıl önceki yıldan daha az para konulması konusunda emir verdiğiinden ve 2.000 lira tahsisat konulmasından dolayı suçlamaktadır⁵¹.

CHP TEŞKİLATININ HALKEVLERİ VE HALKODALARINA YARDIMI

Bu konu hakkında düzenli bir kaynak tespit edilemediğinden mevcut belgeler üzerinden listeleme yapılmıştır. Bir fikir vermesi açısından yararlanılacağı düşünülmüştür.

Genel Merkez:

1938 yılı parti bütçesine konulan tahsisat 309.344 lira⁵²dir. 10.000 lira tenzil olunmuş ve tahsisat miktarı 199.344 liraya düşürülmüştür⁵³. 1 Mart 1939 tarihinde yapılan harcama miktarı 234.405.73 lirayı bulmuş ve henüz harcanmayan miktar 64.938,27 liraya ulaşmıştır⁵⁴.

50 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 4).

51 BCA. 490.01/1578.429.1 (Lef 16); BCA. 490.01/275.1102.1 (Lef 10).

52 BCA. 490.01/1543.274.1 (Lef 2).

53 BCA. 490.01/1543.274.1 (Lef 3).

54 BCA. 490.01/1543.274.1 (Lef 4).

Hereke Halkodası 23 Şubat 1942 tarihinde açılırken Genel Sekreterlikten aldığı 400 lira yardım kullanmıştır⁵⁵.

Akmeşe Halkodası için ilk verilen para 500 liradır ve ancak kireç alınabilmiştir⁵⁶. Bunun üzerine keşif bedelinin üçte biri olan 1.500 lira istenmiş⁵⁷, 750 lira tahsisat yapılmış⁵⁸ ve 23 Aralık 1944 tarihinde tahsis edilen 750 lira alınmıştır⁵⁹.

1947 yılbaşında hazırlanan CHP Genel Merkez bütçesine göre Halkevleri ve Halkodalarına tahsisat 2.085.000 lira olarak onanmıştır. Yıl içinde yapılan eklemeye 250.000 lira eklenerek Halkevlerine yardım 2.335.000 liraya yükselmiştir⁶⁰. Eklenen 250.000 lira Yapı ve Esaslı Döşeme faslına aittir⁶¹ ve ana bütçedeki aynı fasıla ait 1.025.000 lira ve yıl içinde yapılan 16.000 liralık aktarma ile bu fasıl toplamı 1.291.000 liraya ulaşmaktadır⁶². Ancak 1947 yılında yapımına başlanmış 10 adet ve yeni inşa edilecek 23 yerdeki Halkevi ve Halkodaları için 1.903.000 liraya ihtiyaç vardır. Çeşitli hesaplamalar sonunda karşılanan kısmı düşüldüğünde Halkevleri ödenek faslında açık 600.000 liraya düşmektedir. Bu açığın kapatılması için Genel Bütçeden aktarma yapılması teklif edilmektedir⁶³. Merkezden Halkevleri ve Halkodalarına yapılan harcamalara fikir vermesi açısından Halkevleri ödenek açılımı ek-9'da sunulmuştur.

CHP Halkevleri Bürosunun 1948 yılı bütçesi 813.901 lira ve 1949 yılı bütçesi 813.392 lira olarak tasarlanmıştır⁶⁴ ve ekte sunulmuştur.

II İdare Kurulu:

1945 yılı bütçesinde Halkevlerine 19.800 lira tahsis edilmiş ve 4 Mart 1946 tarihinde hazırlanan ek bütçe cetvelinde 1946 yılı tahsisatı 21.809,29 lira olarak belirlenmiştir⁶⁵. Bütçenin tafsilatı ekte sunulmuştur.

28 Aralık 1946 tarihinde yapılan II İdare Kurulu Kongresinde 1947 yılı için bütçede Halkevleri ve Halkodalarına yardım için teklif edilen gider 17.200 liradır⁶⁶. 1947 yılı bütçesine 28 Ocak 1947 tarihinde 25.709, 29 lira tahsisat eklenmiştir⁶⁷.

Hesap hülasa cetveline göre 1946 yılı hesap hulasası cetvelinde Halkevleri ve Halkodalarına yardım miktarı 26.210 lira⁶⁸; 1947 yılı gideri (Halkevleri ve Halkodalarına yardım faslı) 21.900 lira olmuştur⁶⁹.

55 BCA. 490.01/1578.429.1 (Lef 38).

56 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 33).

57 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 32).

58 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 29).

59 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 28).

60 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 23).

61 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 25).

62 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 27).

63 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 27-28).

64 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 18-20); CHP Genel Merkezi Bütçesinde 1946 ve 1947 yılı karşılaştırması için bkz. BCA. 490.01/1540.261.2 (Lef 51-52, 63-65).

65 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 19).

66 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 164-165).

67 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 161).

68 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 159, 161).

69 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 147).

31 Aralık 1948 tarihli Kesin Hesap Cetveline göre 13.518,20 lira sarfiyat yapılmıştır⁷⁰. Bu sarfiyatın 4.734,20 lirası İzmit Halkevine ve 8.784 lirası da Diğer İlçeler Halkevleri ve Halkodalarına harcanmıştır⁷¹.

31 Aralık 1949 yılına kadar tasarlanan bütçe hesabına Halkevleri ve Halkodalarına yardım parası olarak 11.200 lira tahsisat konmuştur⁷². Kesin hesap cetvelinden de anlaşıldığına göre tasarlanan miktar kullanılmıştır⁷³.

DIĞER YARDIMLAR

İnşaat Tahsisatı:

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesini müteakip görevlendirilen maliye müfettişlerinin tespitine göre 1932-1950 yılları arasında Halkevi binalarına Merkezce harcanan toplam miktar 11.355.837 liradır⁷⁴.

CHF Halkevleri Talimatnamesinin 8. md. sine göre; Halkevleri binaları CHF İdare Heyetleri tarafından temin, tanzim ve tefriş olunur⁷⁵. Halkevleri öğreneğinin 12. md. sine göre; Halkevleri kurağları CHP Yönetim Kurullarınca bulunur, döşenir ve düzenlenir⁷⁶.

CHP Nizamnamesinin 142. Md.si "Bina satın alınması veya inşası için merkezden gönderilmiş veya mahallince temin edilmiş olan paralar Genel Sekreterliğin müsaadesi olmadıkça hiç bir sebep ve suretle sarfedilemez." hükmünü amirdir⁷⁷.

13 Nisan 1939 tarihinde yayımlanan bir tamime göre; bir Halkevi binası yapıma kararı alındığında inşaat işine girişmeden önce inşaat için gerekli para iyice hesaplanmalı ve Parti Merkezinden tahsis edilen paradan başka bir beklenti olmaması gerektiği belirtilmiştir⁷⁸.

CHP Genel Sekreterliğinin 13 Nisan 1939 tarihli genelgesiyle belirlenen Halkevi binasının inşa şartlarına göre; Halkevi öğreneğinin 12 ve 13. Maddeleri bina inşasında asıl vazife ve teşebbüsün mahalli parti teşkilatının işi olduğunu belirtir. Arsanın şehir planına göre mümkün mertebe köşe başında olması ve en küçük kenarının 25 m. den sahasının da 1,000 m. den az olmaması tavsiye edilir. Arsanın tedariki için gereken para mahalli kaynaklardan temin edilmelidir. İnşaat levazımının mahalli fiyat rayiçleri hesap olunmak suretiyle projeye nazaran yapılacak keşifnamenin vilayet Nafia müdürlüklerince tetkik ve tasdik ettirilmelidir⁷⁹.

70 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 114).

71 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 116).

72 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 128); Bu tahsisatın hulasası şöyledir: İzmit 4.300 lira, Adapazarı 2.000 lira, Kandıra 700 lira, Geyve 700 lira, Gebze 700 lira, Karamürsel 650 lira, Gölcük 650 lira, Hendek 700 lira, Akyazı 400 lira, Karasu 400 lira; BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 129).

73 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 132).

74 BCA. 010.09/29.87.1 (Lef 26).

75 CHF Halkevleri..., s. 4.

76 BCA. 490.01/4.20.10 (Lef 1).

77 CHP Nizamnamesi, Zerbemat Basımevi, Ankara, 1943, s. 28.

78 BCA. 490.01/4.20.10 (Lef 4).

79 Ahmet Akter, "Turgutluda Halkevi (Eski Belediye) Binasının İnşası", Uluslararası Turgutlu Sempozyumu, 17-19 Kasım 2016, Turgutlu/Manisa; BCA. 490.01/4.20.10 (Lef 3).

1944 yılı Bütçe teklifinde yeni açılması tasarlanan 1000 Halkodasının kuruluşlarında ve bir defaya mahsus olmak üzere yapı ve ilk tesis masraflarına yardım için 1.600.000 lira tahsisat konulmuştur⁸⁰. Bu tahsisatın kullanıldığına dair bir belgeye ulaşılamamıştır.

1935 yılı Kocaeli Özel İdare Kurulu bütçesinde Halkevleri inşaatı için 15.000 lira tahsisat konulmuştur⁸¹.

7 Eylül 1945 tarihinde İzmit Halkevi binasında yaptırılacak olan çeşitli tamir işleri için 2,443.40 lira gönderilmiştir⁸².

Kocaeli İl İdare Kurulu 1947 yılı bütçesine; 1.000 lira İzmit Halkevi genel ihtiyaçları, 1.000 lira Bahçecik Halkodası Binası, 500 lira İbrahim Pehlivan'ın mezarı için İzmit Halkevine, 3.209,29 lira yeni yapılacak Halkodaları yapıları, 15.000 lira Karamürsel Halkevi salon yapımı, 3.000 lira İzmit Halkevi binası kalorit yapımı ve 2.000 lira Halkevi ve Parti binası onarımı olmak üzere toplam 7.709,29 lira tahsis edilmiştir⁸³.

1948 yılı bütçesine 18.200 lira tahsisat konulmuştur⁸⁴. 1948 yılı ödenekten Karamürsel Halkevi binası onarımı için 1.641,50 lira harcanmıştır⁸⁵.

12 Nisan 1949 tarihinde konulan 15.100 lira ödenekten 4.000 lirası Halkevi ve Parti binası ile müştemilatının ikmal ve ıslahına lazım gelen hususlara sarfı ve kalan 11.000 lirası ile de Halkevi için sinema makinası alımı Kocaeli CHP İl Genel İdare Kurulunda karar verilmiştir⁸⁶.

1948 yılında Karamürsel Halkevine 30.000 ve Sapanca Halkevine 20.000 lira tamirat için ödenek tahsis edilmiştir⁸⁷. 1949 yılında Karamürsel Halkevi Binası için Merkezden ve mahallinden sağlanan toplam para 15.000 lira ve 1950 yılı için tespit edilen ihtiyaç miktarı da 30.000 liradır⁸⁸. Bu ihtiyacın gerekçesi şöyledir: Karamürsel Halkevi binasının idare kısmı daha önce yapılmıştır. Daha sonra salon kısmı için merkezden 30.000 lira gönderilmiş, fakat bu paranın 15.000 lirası Sapanca'ya gönderilmiştir. Bina için 45.000 liraya ihtiyaç var ve 15.000 lira ellerinde bulunduğu göre 30.000 liraya ihtiyaç bulunmaktadır⁸⁹. CHP Genel Sekreterliği 20 Ocak 1950 tarihinde de Karamürsel Halkevi binası tamiri için 1.000 lira göndermiştir⁹⁰.

Sapanca Halkevinde ise inşaat devam etmektedir. 1949 yılında tamamlanacağı değerlendirilmekte, ancak ne kadar paraya ihtiyaç olduğu dosyadan anlaşılamadığından 20.000 lira tahsis edilmiştir⁹¹. Sapanca Halkevi binası için 1949 yılında da 10.000 lira gönderilmiştir⁹².

80 BCA. 490.01/1540.261.2 (Lef 69).

81 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 71).

82 BCA. 490.01/1750.1107.1 (Lef 37).

83 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 160).

84 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 144).

85 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 121).

86 BCA. 490.01/1511.153.1 (Lef 119, 121-122).

87 BCA. 490.01/1632.676.2 (Lef 3).

88 BCA. 490.01/1801.1307.2 (Lef 2).

89 BCA. 490.01/1801.1307.2 (Lef 6).

90 BCA. 490.01/1747.1096.1 (Lef 1).

91 BCA. 490.01/1801.1307.2 (Lef 6, 14).

92 BCA. 490.01/1748.1098.1.

Müteferrik:

1936 yılında Halkevi Bاندosu için Adapazarı Belediyesi 200 lira ve İzmit Belediyesi 850 lira bütçelerinden yardım tahsis etmişlerdir⁹³.

1945 yılında İzmit'e müzik çalışmalarını desteklemek üzere 1.000 lira yardım yapılmıştır ve tiyatro kolu için de ayrıca tahsisat yapılmayacağı bildirilmiştir⁹⁴.

1950 yılında Parti Merkezinden Kocaeli Halkevleri için 5.075 lira sağlanmış⁹⁵ ve ayrıca muhtelif fasıllardan Kurslara ve Konferanslara yardım faslına 32.000 lira aktarılmıştır. Bu fasıldan Kocaeli'ne tahsisat olup olmadığı veya ne kadar tahsis edildiği bilinmemektedir⁹⁶.

HALKEVLERİNE GELİR SAĞLAMA FAALİYETLERİ

CHP Genel Sekreterliği 17 Nisan 1942 tarihinde Halkevi ve Halkodalarına yazdığı yazıda; Halkevi ve Halkodalarının hiçbir oda veya salonu, hiçbir sebep ve surette, daimi merkez olarak hiçbir kurum veya müessesenin emrine verilemez demektedir. Verilmiş olanların da uygun bir şekilde boşaltılmasını istemektedir. Kaza Halkevi ve Halkodası binası da herhangi bir müessesenin emrine verilemez. Şart ve imkânlarla göre bu zorunlu görüldüğü takdirde de Genel Sekreterlikten izin alınmalıdır⁹⁷. Amir Çelebi isimli bir vatandaş Halkevi sinema salonunu kiralamak için bir dilekçe ile Halkevi Reisliğine başvurmuş⁹⁸ ve Halkevi Reisi Yusuf Bilgisu 27 Eylül 1943 tarihinde dilekçe ekli olarak kiralamaya izin verilmesini talep etmiştir⁹⁹. CHP Genel Sekreterliği 14 Ekim 1943 tarihli İzmit Halkevi Reisine yazdığı yazıda; İzmit Halkevi salonunun akar olarak yaptırılmadığını, başka yardım bulmanın güç olmadığını ve teklifin kabul edilmesini tavsiye etmiştir¹⁰⁰.

Ancak zamanla durum değişmiş ve masrafları karşılayamayan CHP Genel Sekreterliği 27 Kasım 1946 tarihinde yayımladığı genelge ile Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesinin değiştirilen 59. md.si uyarınca Halkevlerine gelir sağlamak üzere kendi çalışmalarına engel olmamak şartıyla bazı salonların bazı günler için kiraya verilmesine müsaade etmiştir¹⁰¹. Genelgeye göre; her türlü gaz, su, elektrik, telefon ve ısıtma ücretleri kiracı tarafından ödenmeli ve Halkevi tarafından kullanılan günler için para istenmemeli ve götürü ücret de alınmamalıdır. Halkevlerine ait binalar 25 Haziran 1932 tarih ve 176 sayılı Meclis kararına göre bina vergisinden de muaf bulunmaktadır. Ancak kiraya verildiğinde kiracı özel idareye başvurarak bu yerlere gayri safi irat takdir edilmelidir¹⁰².

Kiraya verilecek gayrimenkullerin mobilyalı veya mobilyasız olarak kiralanmasında 3780 Sayılı

93 BCA. 490.01/1511.152.1 (Lef 68).

94 BCA. 490.01/1750.1107.1 (Lef 51).

95 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 6).

96 BCA. 490.01/1540.261.1 (Lef 7).

97 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 45-46).

98 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 8).

99 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 9-10).

100 BCA. 490.01/1750.1106.1 (Lef 7).

101 BCA. 490.01/11.60.22 (Lef 3).

102 BCA. 490.01/11.60.22 (Lef 4).

ve 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen Milli Koruma Kanununun¹⁰³ hükümleri göz önünde bulundurulacaktır. Ancak sinema makinası bulunan Halkevleri önce sinema makinasını açık artırma ile kiraya çıkaracak ve bu makine kimin üstüne kalırsa salonu da Milli Koruma Kanunu gereğince takdir edilecek kira bedeli üzerinden kiralayacaktır. Bütün vergiler ve resimler kiracıya aittir. Kira süresi de iki yılı geçmemelidir¹⁰⁴.

Ayrıca 1946 tarihli genelgenin 7. md.si ile Parti, Halkevi ve Halkodası binaları ve eşyalarının yangına karşı sigorta ettirilmesi ve sigorta primlerinin bina ve salon icara verildiğinde kiracıya ödetilmesi talimatı verilmiştir¹⁰⁵. 1950 yılında ise Merkezden talimat olmadıkça Halkevi sinema salonu ile kütüphanesinin kiraya verilmemesi talimatı verilmiştir¹⁰⁶. İzmit Merkez İlçe İdare Kurulu Başkanlığı; Parti çalışmalarında yapılması zaruri olan masrafla müstahdemin ücretlerinin karşılanmasına yardım etmek üzere İzmit Halkevi Sinema Salonunun kiraya verilmesi kararlaştırıldığını ve 7 Ağustos 1950 tarihinde kesin ihalesinin yapılacağını CHP Genel Merkezine bildirmiştir¹⁰⁷.

Bu genelgeye ve CHP Genel Sekreterliğinin 7 Ağustos 1950 tarihinde Kocaeli CHP İl Başkanlığına gönderdiği izin yazısına¹⁰⁸ istinaden İzmit Halkevi sinema salonu kiraya verilmiştir. Sinema salonu 630 koltuklu ve tüm malzemeleriyle birlikte toplam değeri 53.282 liradır¹⁰⁹.

1950 yılında yapılan açık artırmada önce İzmit Halkevi sinema salonu aylık kira bedeli 1.701 liradan CHP İlçe Başkanı Kemal Selçuk'a kiraya verilmiştir. Sonradan yapılan hukuki incelemeler ve belediyeden alınan rayiçlere uygun olarak bu miktar 1.500 liraya indirilmiştir. Kiracının birtakım sebeplerle 1.000 liraya indirme talebi ise reddedilmiştir¹¹⁰.

Kira şartnamesinden anlaşıldığına göre; Milli Koruma Kanununa göre salonun, vestiyerin ve teferruatının boş olarak belediyece takdir edilen aylık kira bedeli 400 lira ve 5020 sayılı kanuna göre % 50 zammıyla birlikte salon ve teferruatı boş olarak 600 liradır. Salona ait mobilyanın belediyece takdir edilen kıymeti 36.700 lira ve 5020 sayılı kanuna göre % 20 si olan 7.340 lira yıllık kira bedeli olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak boş salonun yıllık zammıyla birlikte yıllık tutarı 7.200 lira, boş salon ve mobilyasının yıllık kira tutarı 14.400 ve sinema makinasının aylık tutarı 300 lira hesabıyla senelik 3.600 liradır. Böylece Halkevi sinemasının boş salon, mobilya ve sinema makinasının aylığı 1.500 liradan yıllık kira bedelinin 18.000 lira olması kabul edilmiştir¹¹¹.

Bu kiralama ile Halkevi sarfiyatına giren ve bedeli Halkevi tarafından ödenen elektrik ve su tesisleri de ayrılmış ve Ev bu masrafı ödemekten kurtarılmıştır¹¹².

103 Resmi Gazete, Sayı:4417, 26 Ocak 1940; 1940-1946 Yılları Arasında 5 defa değişikliğe uğramıştır. Melek Ulusoy, Milli Koruma Kanunu Çıkarılma Amacı, Sosyo-Ekonomik Etki ve Sonuçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1940, s. 83.

104 BCA. 490.01/11.60.22 (Lef 4-5).

105 BCA. 490.01/11.60.22 (Lef 1).

106 BCA. 490.01/1750.1107.1 (Lef 2).

107 BCA. 490.01/1218.47.1 (Lef 68).

108 BCA. 490.01/1218.47.1 (Lef 75).

109 BCA. 490.01/1218.47.1 (Lef 74).

110 BCA. 490.01/1218.47.1 (Lef 42).

111 BCA. 490.01/1218.47.1 (Lef 21).

112 BCA. 490.01/1218.47.1 (Lef 93).

GİDERLER

1932 tarihli "Halkevleri Muhasebe Usulü Talimatnamesi"ne göre Halkevlerinin gider kalemleri şunlardan ibarettir.

Kadro Giderleri:

1. Sekreter Maaşı
2. Odacı(hademe) Maaşı
- İdare Masrafları:
 1. Kira parası
 2. Geçici Çalışan(Orkestra, Bando, Spor Öğretmeni gibi) (İhtiyaç halinde)
 3. Hizmetçi (İhtiyaç halinde)¹¹³
 4. Posta Telgraf masrafı
 5. Kırtasiye masrafı
 6. Işık ve ısınma masrafı
 7. Yapı onarım masrafı
 8. Milli Günler masrafı
 9. Döşeme Demirbaş masrafı
 10. Hademe elbise ve ayakkabı masrafı
 11. Çeşitli Borçlar

Şube Masrafları:

1. Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi masrafları
2. Ar şubesi masrafları
3. Gösterit Şubesi masrafları
4. Spor şubesi masrafları
5. Sosyal Yardım şubesi masrafları
6. Halk Dersleri ve Kurslar şubesi masrafları
7. Kitapsaray ve Yayın şubesi masrafları
8. Köycülük şubesi masrafları
9. Müze ve Sergi şubesi masrafları¹¹⁴

Talimatnameye göre Bütçede yazılı olmayan bir hizmet için hiçbir masraf yapılamaz¹¹⁵. Damga Kanunu gereği yüz kuruştan beş yüz kuruşa kadar olan makbuzlara ikişer, bundan yukarı olan makbuzlara beşer kuruşluk pul yapıştırılır¹¹⁶.

Halkevleri binaları sigortalanması zorunlu taşınmazlardandır. Ancak bu binalar partinin envanterinde geçtiğinden dolayı sigortalama işlemini parti teşkilatları yapmaktaydı. 1944-1945 yılı sigorta durum listesinde;

İzmit Halkevi Binasının sigorta değeri 80.000 lira ve yıllık sigorta ücreti 140,29 lira,
Karamürsel Halkevi Binasının sigorta değeri 10.000 lira ve yıllık sigorta ücreti 45,48 lira,
Adapazarı Halkevi Binasının sigorta değeri 13.000 lira ve yıllık sigorta ücreti 29,95 lira,

113 BCA. 490.01/3.12.16 (Lef 9).

114 BCA. 490.01/3.12.16 (Lef 10); BCA. 490.01/737.13.2 (Lef 6-10); BCA. 490.01/8.40.23 (Lef 1).

115 BCA. 490.01/3.12.16 (Lef 4).

116 BCA. 490.01/3.12.16 (Lef 6).

Geyve Halkevi Binasının sigorta değeri 4.000 lira ve yıllık sigorta ücreti 8,92 liradır¹¹⁷.

Bina Vergisi Kanununun üçüncü maddesinin beşinci fıkrasının tefsiri Resmi Gazetede yapılmış ve Halkevleri binaları, 1837 numaralı bina vergisi kanununun üçüncü maddesinin beşinci fıkrasında yazılı eğitim ve halka yardım eden kurumlara ait binalar kapsamındadır¹¹⁸.

9 Temmuz 1948 tarihli ve 6953 sayılı Resmî Gazete ile yayımlanan 5237 sayılı ve 1 Temmuz 1948 tarihli Belediye Gelirler Kanununun 9 uncu maddesiyle bütün binalar temizleme ve aydınlatma vergisine tabi tutulmuş olmakla beraber; Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı yapıları ile millî saraylar, müzeler, ibadet yerleri, resmî okullar, resmî hastaneler, dispanserler, darülacezeler, halkevleri ve askerî kışlalar, kesinlikle bu vergiden istisna edilmiştir. Her ne kadar bunlar arasında halkodalarından bahsedilmemişse de, halkevlerinin bir parçası durumundaki bu odaların istisnalar arasında kabul edilmesi gerekmektedir¹¹⁹.

20 Nisan 1933 tarihinde kabul edilen 2154 sayılı Kanun, Halkevleri için ithal olunacak radyo ve sinema makinelerinin muamele vergisiyle gümrük ve oktruva resimlerinden istisnası hakkındadır. Söz konusu Kanunun Birinci Maddesine göre; Halkevleri için ithal olunacak alıcı ve verici radyo makineleri ve bunların cihazları ve parçaları ile sinematograf ve projeksiyon cihazları ve inikas fenerleri ve bunların parçalarından gümrük ve muamele vergileriyle oktruva resmi alınmaz¹²⁰.

Halkevleri için ithal olunacak radyo ve sinema makinelerinin Muamele Vergisiyle gümrük ve oktruva resimlerinden istisnası hakkındaki 2154 numaralı kanunun birinci maddesinin tefsirine göre Halkevleri için getirilen seyyar sinema ve radyo makinelerine mahsus ve bunlarla cihazlanacak otomobil ve kamyon gibi nakil vasıtaları, bu sinema ve radyo makinelerinin teferruatından sayılır¹²¹.

SONUÇ

Halkevleri, Atatürk döneminde milli kültür anlayışını ve cumhuriyet ideolojisini halka benimsetecek kurum gayesiyle sahneye çıkmıştır. Bugün düzenli ve sağlıklı bir arşivi bulunmayan, dağınık belgelerden anlaşılmaya çalışılan bir cumhuriyet kurumu olarak kapatılmasıyla birlikte arşivinin kaybedilmesi büyük bir talihsizliktir.

Sosyal, kültürel ve psikolojik etkilerinin izlerini bugün günlük hayatımızda görmemiz mümkün. Ancak ekonomik boyutunu ortaya çıkarmak oldukça güçtür. Özellikle yerel Halkevi çalışmalarının ekonomik boyutlarını açığa çıkarmak için daha derinlikli çalışmalar yapılması kaçınılmazdır.

Kocaeli özelinde dönem içerisinde yerel bütçelerin hülasaları incelendiğinde belirli bir sonuca ulaşmak mümkün olsa da harcama kalemlerinin gerçekleşme durumlarını daha titiz araştırmalar sonuçlandıracaktır. CHP, Halkevleri ve Halkodalarının kapanmaması için mücadele etmiş ancak başarılı olamamıştır.

117 BCA. 490.01/1747.1094.1 (Lef 17).

118 Resmi Gazete, Sayı:2137, 29 Haziran 1932, Tefsir No: 176, s. 1623.

119 Resmi Gazete, Sayı:7050, 10 Kasım 1948, s. 15098.

120 Resmi Gazete, Sayı:2386, 27 Nisan 1933, s.2402

121 Resmi Gazete, Sayı:3131, 11 Teşrinievvel 1935(11/10/1935), Tefsir No:216, s. 5711.

CHP'nin bütün direnme çabalarına rağmen 11 Ağustos 1951 günü resmi gazetede yayınlanan 8 Ağustos 1951 tarih ve 5830 sayılı "Resmi daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiher derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine, dair kanun" gereği Halkevleri ve Halkodaları kapatılarak ve varlıkları hazineye devredilerek diğer kurumlara intikal ettirilmiştir¹²².

Başka kurumlara devredilen Halkevleri ve Halkodalarının arşivleri o dönemin siyasal ve sosyal ikliminin de etkisiyle büyük oranda tahrip edilmiş ve zaman içinde yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuştur. Cumhuriyet Tarihinin bu önemli kurumunun mali ve ekonomik araştırmalara da konu olması en büyük dileğimizdir.

122 Ahmet Akter, "Kocaeli'nde Halkevleri ve Halkodalarının Kurulması", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, 25-27 Mart 2016, Kocaeli.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- BCA. 010.09/29.87.1
BCA. 030.01/65.401.5
BCA. 490.01/3.12.16
BCA. 490.01/4.20.10
BCA. 490.01/4.20.20
BCA. 490.01/4.21.20
BCA. 490.01/6.28.15
BCA. 490.01/6.31.6
BCA. 490.01/8.40.23
BCA. 490.01/8.40.24
BCA. 490.01/11.60.22
BCA. 490.01/13.68.4
BCA. 490.01/42.252.24
BCA. 490.01/275.1102.1
BCA. 490.01/737.13.2
BCA. 490.01/958.709.1
BCA. 490.01/1218.47.1
BCA. 490.01/1511.152.1
BCA. 490.01/1511.153.1
BCA. 490.01/1540.261.1
BCA. 490.01/1540.261.2
BCA. 490.01/1541.265.1
BCA. 490.01/1541.267.1
BCA. 490.01/1542.263.1
BCA. 490.01/1542.270.1
BCA. 490.01/1543.274.1
BCA. 490.01/1578.429.1
BCA. 490.01/1632.676.2
BCA. 490.01/1747.1094.1
BCA. 490.01/1747.1096.1
BCA. 490.01/1748.1098.1
BCA. 490.01/1750.1106.1
BCA. 490.01/1750.1107.1
BCA. 490.01/1801.1307.2

KİTAP, TEZ VE BROŞÜRLER

- CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.
CHP Nizamnamesi, Zerbemat Basımevi, Ankara, 1943.
Ulusoy, Melek, *Milli Koruma Kanunu Çıkarılma Amacı, Sosyo-Ekonomik Etki ve Sonuçları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1940
Zeyrek, Şerafettin, *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yay., Ankara, 2006.

SEMPÖZYUM BİLDİRİLERİ

- Akter, Ahmet, “Turgutluda Halkevi (Eski Belediye) Binasının İnşası”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Turgutlu/Manisa.
Akter, Ahmet, “Kocaeli’nde Halkevleri ve Halkodalarının Kurulması”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, 25-27 Mart 2016, Kocaeli.

RESMÎ GAZETE

- 1935 Malî Yılı Hesabı Kat’î Kanunu No. 3769, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 24 Kanunisanı 1940, Sayı: 4415.
1935 malî yılı muvazenei umumiye kanunu No. 2730, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 30/V/1935, Sayı: 3016.

- 1936 malî yılı hesabı katî kanunu No: 3895, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 19/VII/1940, Sayı: 4565.
- 1937 Malî Yılı Hesabı Katî Kanunu No. 3982, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 18 Mart 1941, Sayı: 4761.
- 1937 malî yılı muvazenei umumiye kanunu No. 3192, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: I/VI/1937, Sayı: 3619.
- 1938 malî yılı hesabı katî kanunu no. 4254, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 18.VI.1942, Sayı: 5135.
- 1939 malî yılı hesabı katî kanunu No: 4428, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2/6/1943, Sayı: 5427.
- 1940 malî yılı hesabı katî kanunu No: 4676, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 25/XI/1944, Sayı: 5866.
- 1941 Akçalı Yılı Kesinhesap Kanunu No. 5033, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 22 Nisan 1947, Sayı: 6589.
- 1941 malî yılı Muvazenei umumiye kanunu No. 4042, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2/VI/1941, Sayı: 4823.
- 1942 Bütçe Yılı Kesinhesap Kanunu No. 5357, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 4 Nisan 1949, Sayı: 7173.
- 1943 Bütçe Yılı Kesinhesap Kanunu No. 5443, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 24 Kasım 1949, Sayı: 7361.
- 1944 Bütçe yılı Kesinhesap Kanunu No. 5767, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 25 Mayıs 1951, Sayı: 7817.
- 1944 malî yılı Muvazenei Umumiye Kanunu No. 4566, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 1.VI.1944, Sayı: 5719.
- 1945 yılı 7 aylık Bütçe Kanunu No. 4741, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 1 Haziran 1945, Sayı: 6020.
- 1946 Bütçe yılı Kesinhesap Kanunu No. 5911, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 11 Nisan 1952, Sayı: 8083.
- 1946 Yılı Bütçe Kanunu No. 4817, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 31 Aralık 1945, Sayı: 6194.
- 1947 Yılı Bütçe Kanunu No. 4997, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2 Ocak 1947, Sayı: 6495.
- 1948 Yılı Bütçe Kanunu No. 5161, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2 Ocak 1948, Sayı: 6795.
- 1949 yılı Bütçe Kanunu No. 5350, Resmî Gazete ile ilânı: 1. III. 1949, Sayı: 7144.
- 1950 Yılı Bütçe Kanunu No. 5561, Resmî Gazete ile ilânı: 1 Mart 1950, Sayı: 7445.
- Resmi Gazete, Sayı:2137, 29 Haziran 1932, Tefsir No: 176.
- Resmi Gazete, Sayı:2386, 27 Nisan 1933.
- Resmi Gazete, Sayı:3131, 11 Teşrinievvel 1935(11/10/1935), Tefsir No:216.
- Resmi Gazete, Sayı:4417, 26 Ocak 1940.
- Resmi Gazete, Sayı:7050, 10 Kasım 1948.

EK-I

Musulî idarelerin (1934) senesi bütçelerinde hayır cemiyetleri için koydukları yardım tahsisatını gösterir.

Ayeti	Mahallince teklif olunan.						Dahiliye vekaletince kabul ve tasdik olunan.					
	C. H. F.	Halkevi	Spor	Cumhuriyet Bayramı	Hayır Cemiyeti	Yekün	Yekün.	C. H. F.	Halkevi	Spor	Cumhuriyet Bayramı	Hayır cemiyetleri
ankaralınsat	6200	7500	350		6050	76100	17420				500	16720
anya		2500	400	100	200	2900	1350		1000	100	50	250
ara							290000				1500	284000
alya	12000					12000	32200					32200
an			900		13892	14592	18772			900	1000	17072
ikesir			2000			2000	22750			2500	500	19750
koik			900			900	2900			900		2000
ı	9950	2250				10000	10000		19000			
kur	2500					2500	2800	2500			300	
ın			1700		8400	9400	9400					9400
ıkkale							6250				500	5750
ıkırı							10350		1000			9350
ıkh							596		496			100
ım							4400	300	900	50	150	3000
ııslı							10550		-6000	500	300	3950
ırne							10000		8800			1200
ıincan					1000	1000	4000					4000
ıurum							3660		1500		800	1760
ııgehr		5000	4000			9000	9300				700	9000
ııanetp		2000				2000	2500		2000			500
ııesun	600	3300	300		700	4000	7000				500	6500
ııögane							1200		250			950
ııol		3000	50		2000	5050	7650		3000		100	4550
ııorta				100		100	1050				50	1000
ııanbul	71500	70000	2500		109430	171470	245095	72500	30000	2520		179575
ııır					21700	21700	22000					22000
ıııs							5100					5100
ıııstomnı	500	9000		250		9450	8950		5000	3000	250	700
ıııseri					8000	8000	2465					2465
ıııklareli		994	1300			2294	2294					2294
ııışehir	7000	2000	200		100	8200	5398		2000	200	150	3048
ıııneli	7000	2000	1500		19000	23500	8000		5000	1500		3000
ııııya					20000	20000	50664			1564		48423
ıııııhva					5000	5000	2900					2900
ıııııııya							2180				300	1980
ııııııııı	4000		800			4800	7600			800	500	6300
ıııııııııı							380					380
ııııııııııı	2000	4000	1000			7000	8800		6000	1000		1800
ıııııııııııı							5400		4000		200	1200
ııııııııııııı		2700				2700	7600			400	1000	6200
ıııııııııııııı	2500	5200	2000		300	10000	10800				800	10000
ııııııııııııııı					10000	10000	11900					11900
ıııııııııııııııı	500	3500				4000	18000		4000			14000
ııııııııııııııııı							1344					1344
ıııııııııııııııııı		6000			1250	4250	7850		6000	800	1250	0
ııııııııııııııııııı	7000	6000			4000	17000	24500				1500	23000
ıııııııııııııııııııı		2500	500		2500	5500	6300		6500	500		7300
ııııııııııııııııııııı			1000			1000	6500		1000	1000	700	4200
ıııııııııııııııııııııı		8700				8700	15950		8700		700	6950
ııııııııııııııııııııııı			700			700	14300		2500	700		11500
ıııııııııııııııııııııııı		6100	500		500	7100	11600					11600
ııııııııııııııııııııııııı		14000				14000	19900		14000			5900
ıııııııııııııııııııııııııı		3000	800			3800	7800		3000	800	200	0
ııııııııııııııııııııııııııı		8000	600			8600	17944		2000	600		11344
ıııııııııııııııııııııııııııı		1000	600	700		2300	1402		1000	700	100	0
ııııııııııııııııııııııııııııı		1750				1750	16750					16750
ıııııııııııııııııııııııııııııı		500				500	900		0	500	0	0

490 01 1931296114

EK-2

Kocaeli İl İdare Kurulu Başkanlığı
Sayı:

CUMHURİYET KURULU

C.H.Partisi Kocaeli İl İdare Kurulu'nun 1946 yılından 1947 yılına çeşitli ödenekler karşılığı olarak devr etmiş olduğu (3040I) lira (6I) kuruşun 1947 masraf bütçemizde aşağıda gösterilen bölüm ve maddelere eklenmesine müsaadeleriniz ve teklif olunuz :

Lira	K.	Bl.	Mad.	
4692.	32	2	2	Çeşitli masraflara 1000.00 İr. İzmit Halkevi genel ihtiyaçlarına, 1000.00 İr. Bahçecik Halk Odası binasına, 500.00 İbrahim Pehlivan mezarı için İzmit Halkevine , 3209.29 Yeni yapılacak Halk Odaları yapılarına yardım .
5709.	29	2	3	5709.29 Halkevlerine yardım 15000.00 Karamürsel H.evi salomı yapısına , 3000.00 İzmit H.evi binası ksalot bedeli 2000.00 Halkevi ve Parti binası onarılması mas.
20000.00		2	5	20000.00 Yapı ve Onarma işleri.
3040I.6I				T u t a r ı

Derin saygılarımızla .. 28/I/1947

C.H.P. Kocaeli Başkanı

N. Altınbaş
Dr. Azmi
Dr. Zeynep
Dr. H. K. K.

Kocaeli İl İdare Kurulu Ek Ödenek Listesi

EK-3

Kocaeli

DEVLET İÇİŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

46200

38

G e l i r :	B.M.	1947 yılı - 1948 yılı bütçesi		1947 yılı - 1948 yılı bütçesi		1947 yılı bütçesine göre 1948 yılı bütçesine eklenen :		1947 yılı bütçesine göre 1948 yılı bütçesinde eksilen :	
		Lira	Kr.	Lira	Kr.	Lira	Kr.	Lira	Kr.
Özel Ku - rulden Y.	1	20000	-	20000	-	-	-	-	-
Belediye - den Y.	2	2300	-	2200	-	-	-	100	-
Uye yardımı	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Merkezden Y.	4	100	-	100	-	-	-	-	-
Çeşitli ge - lirler	5	37351	61	27276	-	-	-	10065	61
Toplam ...		59251	61	49576				10165	61

G i d e r :	B.M.	1947 yılı bütçesi		1948 yılı bütçesi		1947 yılı bütçesine göre 1948 yılı bütçesine eklenen :		1947 yılı bütçesine göre 1948 yılı bütçesinde eksilen :	
		Lira	Kr.	Lira	Kr.	Lira	Kr.	Lira	Kr.
Aylıklar1	1	4940	-	5076	-	136	-	-	-
Harcirah2	1	300	-	200	-	-	-	100	-
Çeşitli giderler2	2	8592	32	5300	-	-	-	3292	32
Halkevi ve Odula - rına Y.	3	22909	29	18200	-	-	-	4709	29
Parti Ku - rumu ve beşkeleri - ne Y.	4	1700	-	1300	-	-	-	400	-
Yapı ve Onarım	5	21000	-	18500	-	-	-	2500	-
Kurağ tek - siti ve ver.	6	600	-	1000	-	400	-	-	-
Borçlar	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		59251	61	49562		536		10201	61

137

Kocaeli İl İdare Kuruluna Ait Bütçe Hılasası

EK-5

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

S A Y P A L A R

	Bölüm	Madde	Genel tutarı	
			Lira K.	Lira K.
(Birinci kısım aylıklar)				
Sekreter aylığı	1	1		
Odacı aylığı	1	2		
Birinci bölüm tutarı				
(İkinci kısım saypalar)				
Çeşitli saypalar	2	1		
Posta ve tel saypaları	2	2		
Kırtasiye ve basılmış kâğıtlar saypaları	2	3		
İçik ve ısınma saypaları	2	4		
Yapı ve onarım saypaları	2	5		
Milli günler saypaları	2	6		
Dişme ve demirbaş eşya saypa- ları	2	7		
Hükme elbise ve ayakkabı saypaları	2	8		
Borçlar	2	9		
İkinci bölüm tutarı				
Dil, tarih, edebiyat şubesi saypası	3	1		
Ar şubesi saypası	3	2		
Genel şubesi saypası	3	3		
Spor " " "	3	4		
Sosyal yardım " " "	3	5		
Halk dersleri ve kurslar şubesi saypaları	3	6		
Mitapsaray ve yayın " " "	3	7		
Kütüphane şubesi	3	8		
Müze ve sergi	3	9		
Üçüncü bölüm tutarı				
Genel tutarı				

490°01 3 12 16

Halkevi Masraf Listesi

Ek-6

GÜM HURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ - DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GÜM HURİYET ARŞİVİ

Kiraya Verilecek Halkevi Salonları Hakkında

Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesinin değiştirilen 59 uncu maddesi uyarınca Halkevi salonlarımız kendi çalışmalarımıza engel olmamak şartıyla belirli müddetler için kiraya verilebilecektir. Yine bu maddede gereğince bir aydan fazla kiralamalar için yapılacak sözleşmeler hakkında Genel Sekreterlikten izin alınması şarttır.

İdare ve Teşkilat Talimatnamesinde Çalışma Talimatnamesinde yer alan bazı değişikliklerin mahiyet ve gayesi bu hususta gönderilen "Çalışmalar" ile anlatılmıģ olmakla beraber kiralamalar işlerinde gösterilmesi istenilen noktaları daha yakından belirtmeyi faydalı bulduk. İlan edilecek şartlar ve yapılacak sözleşmelerin bu tavsiyelere uygun olarak hazırlanmasını rica ederim.

(Kapanış)?
hangisi?)

1 - Kiralama açık artırma ile yapılmalı, ancak, Parti İdare Kurulu, Partimizin prensiplerine ve Halkevlerimizin gayelerine uygun hareket edeceğine mani olmadığı bir kiracı namusunu reddetmek hakkını muhafaza etmelidir.

2 - Kiracının kiraladığı oalCada aydanan getireceği işletmeye yeter parayı, vasıtaları vesheliyeti olduğu tevbir edilmeli, mantozam bir işletme yapması şart koşulmalı, artırıma katılmak için kendisinden bir teminat akçesi ve sözleşme için itibarlı bir kefil istenmelidir.

3 - Sözleşme müddeti üç yılı geçmemelidir. Bir ayı geçmeyen kısa sözleşmeler dahi noterlikçe kaydedilmelidir.

4 - Sözleşmeler tarafımızdan idare kurulu başkanlıklarınca imzalanmalıdır. Uzun müddetli sözleşmeler noter huzurunda fozon yapılmalıdır.

Halkevlerinin yararına
C. H. P.

EK-7

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

-4-

Sözlü ve yazılı emirlerle bastırılan müteferrik evrak ile kaymakamlara gönderilen gazete abone bedeli, Tanin gazetesine ve rilen makine tamiri tutarı, Tanin Memleket Bursada çıkan Ant, Muğla'da Halk gazeteleriyle İstanbul'da meslekî teşekküller için Dr. Rebiî Barkın adına gönderilen kâğıt paralarının ödettirilmesi için (70.000) yetmişbin küsur liraya ihtiyaç vardır. Bu paraların Ulus Müessesesine ödenmesi gerektiği takdirde bütçenin Parti giderlerindeki açığı (182.000) yüzseksenikibin liraya çıkmaktadır. Parti giderleri arasında yıl sonuna kadar tasarruf etmek suretiyle kısmen olsun bu açığı karşılamak mümkün görülmektedir.

Bütçenin ikinci Halkevleri, Odaları giderleri kısmında :

Tasarrufu Mümkün gö- rülen	Eylül 1947		Son ödenek		B.M.	
	Bakiye	sonuna ka- dar harca- nan :	durumu			
<u>Lira</u>	<u>Lira</u>	<u>Kr.</u>	<u>Lira</u>	<u>Kr.</u>	<u>Lira</u>	<u>Kr.</u>
30.000	100.412.88	167669.55	268.082.43	11	3	Diğer Halkevleri ve Odaların genel ihtiyaçlarına yardım.
3.000	4.405.86	10594.14	15.000.00	4		Halkevleri ve Odalarının spor çalışmalarına yardım.
20.000	27.950.00	2050.00	30.000.00	12	2	Yurt içinde yapılacak, çoğaltılacak kira ile alınacak filimlerle yurt dışından getirilecek filimlerin satın alma, gösterme ödeneği ve çeşitli giderler.
5.000	10.000.00	-	10.000.00	3		plâklam Propaganda ve kültür/yapıtma ve satın alma giderleri.
40.000	65.007.04	34992.96	100.000.00	13	I	Halkevleri Odaları ve Halkevleri B. Arşivi için satın alınacak ve bastırılacak kitaplar notalar ve piyesler.

26

Ek-8

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

- 5 -

Tasarrufu mümkün görülen	Bakiye	Eylül.1947 sonuna kadar harcanan	Son ödenek durumu		
<u>Lira Kr.</u>	<u>Lira Kr.</u>	<u>Lira Kr.</u>	<u>Lira Kr.</u>	<u>B.M.</u>	
10000.-	13442,=	6558.-	20000.-	13 2	Halkevlerinin bastırılacakları kitapların bastırılmasına ve dergilerine yar.
500.-	1756.20	1243.80	3000.-	3	Tiyatro,Müzik,Halk temsilleri,Turneler ve rejisör kursları genel giderleri.
5000.-	8670.-	1330.-	10000.-	4	Resim ve fotoğraflar teşvik giderleri
5000.-	9380.-	620.-	10000.-	6	Folklor giderleri.
5000.-	6618.-	3382.-	10000.-	7	Müzik âletleri satın alma ve onartma
2000.-	4080.-	920.-	5000.-	8	Halkevleri ve Odalarından iyi çalışmalar yapanlara yardım
5000.-	17090.60	32909.40	50000.-	9	Kurslar ve konferanslara yardım.
130500.-					

Yukarıda bölüm ve maddeleri yazılı ödeneklerden dokuz ayda harcanan ve önümüzdeki üç ayda harcanacağı tahmin edilen ve tasarrufu mümkün görülen rakamlar belirtilmeğe çalışılmıştır. Tasarrufu mümkün görülen (130.500) liranın Halkevleri giderleri arasında büyük bir açık veren Halkevleri ve Odaları inşaat parasına aktarılması yerinde bir tedbir olacaktır.

XVI.ıncı Halkevleri ve Odalarının Yapı ve esaslı döşemesi bölümüne (1.025.000) birmilyon yirmibeşbin lira ödenek konulmuş sene içinde Devlet bütçesinden alınan (250.000) ikiyüzellibin lira ile bütçe içinde yapılan (16.000) lira aktarma sonunda bu ödenek (1.291.000) birmilyon ikiyüzdoksanbirbin liraya çıkarılmıştır. Yeniden inşasına bağlanacak bağlı (2) numaralı cetvelde gösterildiği üzere 1947 yılında evvelce ^{yapılmasına} başlanmış on mahal ile yeniden inşasına başlanacak 23 yerdeki Halkevleri ve Odaları için (1.903.000) birmilyondokuzyüzüçbin lira sarfı gerekmektedir. Mahallerince yapılacak aynı ve nakdî yardımlar ile

27

EK-9

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ CUMHURİYET ARŞİVİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

Halkevleri Bürosunun 1949 yılı bütçesi

B. M.		1948 yılı bütçesine konan (Aktarmalar dahilidir) Lira	1949 yılı bütçesine konan Lira
10	1 Memur aylıkları	88425	76635
	2 Mesken tazminatı	7000	6156
	3 Sigorta, çocuk zammı, diğer yardımlar	6000	5000
	4 Yolluk	8000	8000
11	1 Kırtasiye	3000	3000
	2 Yıllama masrafları (x)	10000	15000
12	1 Ankara Halkevine yardım	100000	100000
	2 Londra Halkevine yardım	50000	50000
	3 Diğer Halkevi ve odalarına yardım	200000	200000
	4 Halkevi ve Odalarının spor çalışmalarına yardım	15000	15000
13	1 G.H.P. Sanat Mükâfata	1	1
	2 Yurt içinde yapılacak ve çoğaltılacak filimler	24475	12000
	3 Propaganda ve kültür plâkları	5000	5000
14	1 Alınacak ve bastırılacak kitaplar, notalar ve piyesler	50000	50000
	2 Halkevleri kitap ve dergilerine yardım	15000	15000
	3 Tiyatro, müzik, halk temsilleri	2500	2500
	4 Resim, fotoğraf teşvik giderleri	2000	5000
	5 Kukla ve karagöz giderleri	3000	2000
	6 Folklor giderleri	5000	5000
	7 Müzik âletleri satınalma ve onartma	10000	10000
	8 İyi çalışanlara yardım	5000	5000
	9 Kurslar ve konferanslara yardım	50000	50000
15	- Ülkü Dergisine aboné ve yardım	25000	25000
16	- Halkevleri ve Odalarına gönderilen kitap, gazete ve dergi giderleri	<u>129000</u>	<u>150000</u>
		813401	813392

(x) geçen yıl bu maddenin adı P. T. T. idi . bu yılın aynı maddesi

Halkevleri bürosunun 1948 ve 1949 Yılı Bütçesi

Halkevleri Bürosunun 1948 ve 1949 Yılı Bütçesi

TEK PARTİLİ DÖNEMDE SANAYİ İSTATİSTİKLERİNE GÖRE KOCAELİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

SEHER BOYKOY*

Giriş

Kocaeli Vilayeti, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde sosyoekonomik işlevleriyle İstanbul metropol bölgesinin önemli bir parçasını teşkil etmiş; sanayi kuruluşlarının İstanbul'dan sonra yoğunluk kazandığı bir merkez olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemiz ekonomisinin genel yapısı çerçevesinde Kocaeli ekonomisinin yerinin tespit edilmesidir. Cumhuriyet döneminde il ekonomisindeki gelişme tespit edilirken, bu gelişimin ülke sosyoekonomik hayatına katkıları da ortaya konulmuş olacaktır.

Çalışma dönemi olarak seçilen 1927-1945 dönemi, genç Cumhuriyet rejiminin liberal ve devletçi ekonomik politikalarının uygulandığı ve bu yönde kurumsallaşmaya gidildiği bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönem, II. Dünya Savaşı gibi olağanüstü ekonomik politikaların uygulandığı bir sürece de tanıklık etmiştir.

Bu süreçte dönem boyunca ekonomide izlenen politikaların ekonomik yapıya etkileri, sektörel kurumsallaşma, istihdamın yapısı, niceliği ve işgücüne katılım oranları, yaş, eğitim durumlarına göre dağılımı, işgücü piyasasında çalışma koşulları –maaş ve ücretler-Kocaeli Vilayeti yerinde ele alınıp değerlendirilecektir.

Çalışma kapsamında, 1927-1945 Dönemi Nüfus Sayımları, Cumhuriyetin sanayi sektörüne ilişkin ilk sayımı olan 1927 Sanayi Sayımı sonuçları, Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşları kapsayan 1932-1941 sayım sonuçları, İş Kanunu kapsamındaki kuruluşlar ve işçiler için düzenlenen 1937-1938, 1943 verileriyle Kocaeli sosyoekonomik tarihine ilişkin tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KOCAELİ NÜFUSU (1927-1945)

Cumhuriyet döneminde 1927 yılından itibaren nüfus sayımları yapılmaya başlanmış; 1935 yılından itibaren de her beş yılda Cumhuriyet dönemine ait nüfus verileri düzenlenmiştir.

1927-1945 dönemi itibarıyla vilayetin idari yapılanmasında İzmit'in vilayet merkezi olduğu¹ görülmektedir. Dönem boyunca Vilayete bağlı ilçeler ise, 1927 yılı itibarıyla Merkez İlçe İzmit, Adapazarı, Hendek, Kandıra, Karamürsel, Geyve, Gebze; 1935 yılı itibarıyla Merkez İlçe İzmit, Adapazarı, Hendek, Kandıra, Karamürsel, Geyve, Gebze, Karasu; 1945 yılı itibarıyla de Merkez

* Yrd. Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Mülga Teşkilâtı Esasiye Kanununun 98'nci maddesi gereğince (vilâyet, kaza, nahiye ve köy) birimlerinden oluşan dörtlü idari düzende İzmit, Kocaeli vilâyetinin merkezi olmuş; İzmit, Kocaeli adıyla il durumuna getirilmiştir. 1954 yılında, Adapazarı, Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu, Kocaeli'den ayrılmış; Sakarya ili teşkil edilmiştir. "Kocaeli", Yurt Ansiklopedisi, C. 7, Anadolu Yay., İstanbul, s. 5009.

İlçe İzmit, Adapazarı, Akyazı, Gebze, Geyve, Gölcük, Hendek, Kandıra, Karamürsel, Karasu olarak tespit edilmiştir.

Kocaeli Vilayetinin 1927-1945 yılları arasındaki nüfusu tabloda gösterilmiştir.²

Kocaeli	Erkek		Kadın		Toplam	Türkiye
1927	141366	% 49.3	145234	% 50.7	286600	13.648.270
1935	168655	% 50.3	166637	% 49.7	335292	16.158.018
1940	191901	% 51.1	188629	% 48.9	375.530	17.820.950
1945	216318	% 51.9	199740	% 48.1	416.058	18.790.174

Yukarıdaki tabloya göre, Türkiye’de Cumhuriyet döneminde yapılan ilk resmi nüfus sayımı olan 1927 Sayımından itibaren 1945 Sayımına kadar, Kocaeli nüfusu, ülke nüfusuna paralel olarak sürekli artış göstermiştir. 20. yy ilk çeyreğindeki uzun savaş yıllarından sonra, göçler, sanayileşme, doğal afetler, idari sınırların değişmesi faktörleri, Kocaeli demografik yapısını etkileyen temel unsurlar olmuştur. 1945 Sayımında ise, II. Dünya Savaşı nedeniyle erkek nüfusun silah altına alınması ve temel ihtiyaç maddelerinin kısıtlandığı olumsuz yaşam koşullarının belirmesi nedeniyle, nüfus artış hızında düşme gözlenirken; savaşın sona ermesinden sonra yaşam koşullarının düzelmesiyle birlikte nüfus artış hızı da yükselmiştir.³

Çalışmaya konu olan dönem ve Vilayet geneli itibarıyla tespit edilen nüfusun cinsiyet itibarıyla dağılımı, 1935 Sayımına kadar kadın, 1935’ten sonra ise erkek nüfusun fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Vilayet yerleşimlerinde de Adapazarı ve Kocaeli Merkez in en fazla nüfusa sahip yerleşimler olduğu; köy yerleşimlerinin, kaza ve nahiye yerleşimlerine göre daha yüksek bir oran teşkil ettiği görülmektedir.⁴

Vilayet ve kazalar itibarıyla şehir ve köy nüfusları tabloda gösterilmiştir.⁵

2 28 Tesrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri-Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarıyla, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928. s. XI, İstatistik Yıllığı 1930-1931, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1931, s.34; 20 İlkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı-Kocaeli Vilayeti, Cilt:36, Neşriyat Sayısı: 75, İstanbul 1937, s.7; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, 2/158, Ankara, 1941, s. IX, 21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı- Kocaeli ili, Yayın No:286, C. 40, Ankara, 1949, s. 5.

3 Selin Yıldız-Mehmet Fatih Döker, “İzmit Şehrinin Nüfus Gelişimi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Coğrafya Dergisi, 32 (2016). s. 40

4 İstatistik Yıllığı 1930-1931, s. 34; İstatistik Yıllığı 1935-1936, 8/88, İstatistik Genel Dairesi Neşriyatı, 1936, s.54. Vilayet itibarıyla kaza, nahiye ve köy sayıları

Yıllar	Kaza	Nahiye	Köy	Toplam
1929	6	16	1179	1201
1930	6	24	1183	1213
1931	6	24	1182	1212
1932	6	24	1108	1138
1933	7	20	1116	1143
1934	7	20	1116	1143

5 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.5; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 124; 21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 122; 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, s. 12.

	Merkez ve ilçeleri			Köyler			Genel toplam
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
1927	27432	24649	52081	120719	126293	247012	299093
1935 ⁶	32188	29372	61560 %19	136467	137265	273732 %81	335.292
1940 ⁷	46208	33122	79330	145693	150507	296200	375530

1927-1945 dönemi Kocaeli demografik yapısına ilişkin bu istatistikler, belirtilen dönem içerisinde nüfusun büyük kısmının, ülke genelinde olduğu gibi, kırsal kesimde yaşadığını, kadın nüfusun, özellikle de köylerde erkek nüfusa oranla daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Nüfusun yarıdan fazlasının kırsal alanda yaşaması sebebiyle, tarım ve buna bağlı olarak toprağa dayalı faaliyetler, temel geçim kaynağını teşkil etmiştir. Kocaeli Vilayetinin tarım ekonomisindeki yeri, 1927 yılında yapılan Zirai Sayımdan da izlenebilmektedir. Bu sayımda, Kocaeli Vilayeti, Bursa, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ ile birlikte 3. mıntıka (Trakya ve Marmara sevhili) bölgesi olarak tanımlanmış; ziraat aletleri açısından Bursa'dan sonra ikinci sırayı teşkil etmiştir.

Yapılan sayımda, ziraat alet ve makinaları sayısı⁸, hububat, bakliyat, sınai ürün miktarları⁹, çiftçi ailelerin vilayet genelindeki nüfusa nispeti¹⁰ gibi veriler elde edilmiş olup, bu verilerin bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

Kara sapan	Pulluk	Toplam	Muhtelif ziraat makineleri	Alet ve makine toplamı
20994	13458	34452	129	34581
Hububat	Bakliyat ton	Sınai nebatat	Toplam	
69.178	943	11238	81359	
2400391	100223	163388	2664002	
Çiftçi aileleri adedi	Nüfus miktarı		Umum nüfusa nispet	
35618	209063		69.8	

Kocaeli Vilayetinde kadın ve erkek nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı açısından da, 1927 ve 1935 yılları itibarıyla 15-64 yaş grubu, genel toplam içerisinde en fazla oranı teşkil etmiştir. Bununla birlikte; bu gruba dâhil edilen yaş sayısının, 0-14 grubuna göre çok daha fazla olduğu gerçeği de burada göz ardı edilmemelidir. Buna göre toplam nüfusta, 0-14 yaş grubuna giren kız-erkek çocuk sayısının da, hem ülke geneli hem de Kocaeli yereli açısından önemli bir miktar teşkil ettiği dikkate alınmalı ve bu husus, istihdamın analizinde göz önünde bulundurulmalıdır.¹¹

6 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 16, İstatistik Yıllığı 1935-1936, s. 30-31.

7 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. XVIII.

8 İstatistik Yıllığı 1930-1931, s. 180.

9 İstatistik Yıllığı 1930-1931, s. 184

10 İstatistik Yıllığı 1930-1931 s. 179.

11 28 Teşrinievvel 1927, umumi nüfus tahriri, fasikül.1, Ankara 1929, s. XXVII; Kocaeli vilayeti 1935, s.110; İstatistiklerle Kadın 1927-1960, Yayın No: 1520, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1992, s.5.

Türkiye'de 1935 Yılı İtibarıyla Kadın Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Kocaeli Vilayet nüfusunun eğitim durumu, istatistiklerde okuma bilen ve bilmeyen olarak belirlenmiştir.

	Okuma bilen		Okuma bilmeyen		Toplam	
	1927 ¹²	1935 ¹³	1927	1935	1927	1935
Erkek	23526	54005	117.840	114.650	141.366	168.655
Kadın	6514	19988	138.720	146639	145.234	166.637
Toplam	30040	73993	256560	261289	286600	335292

Yukarıdaki tablo, Kocaeli yerelinde okuma-yazma oranının 1927 yılında erkeklerde % 8, kadınlarda % 2'lerde iken; 1935 yılına gelindiğinde, % 32 ve % 12 olmak üzere toplamda % 44'lere yükseldiğini göstermektedir. Bu da, Cumhuriyet döneminde Türk Devriminin eğitim ve kültür alanında önemli uygulamalarının, taşra yerleşimindeki geliştirici etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

1927-1945 Nüfus Sayımlarında Vilayetin sosyoekonomik yapısına ilişkin önemli bir veri grubu da, nüfusun meslekler itibariyle dağılımıdır. Bu dağılım, dönemin sanayi sayımlarıyla da, sektörel kurumsallaşma ve istihdam yapısı açısından paralellik göstermektedir.

1927 yılı itibariyle Kocaeli nüfusunun cinsiyet temelinde meslekler itibariyle dağılımı tabloda verilmiştir.¹⁴

	Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Me-mur	Ha-kim	Ordu	PTT	Muh-telif	Toplam	Meslek-siz	Toplam
Erkek	61350	4528	4042	892	1278	130	5498	318	1348	79384	61982	141366
Kadın	44242	290	122	87	17			1	76	44835	100.399	145234
	105592	4818	4164	979	1295	130	5498	319	1424	124219	162381	286.600

Tablodan da görüleceği üzere, Kocaeli'de kadın ve erkek istihdamının en yoğun olduğu alanlar, sırasıyla zirai, ticari ve sınai sektörler olup, diğer alanlarda özellikle kadın istihdamı sınırlı kalmıştır. 1927'de kadın nüfusun, % 69 u, erkek nüfusun da % 43.8 i mesleksiz sınıfında iken; bu oran 1935 Sayımında erkeklerde % 38.5, kadınlarda % 52.3 e gerilemiş¹⁵, bu suretle istihdamda artış görülmüştür.

Sayım yılı	Yaş grubu		
	0-14	15-64	65 ve üstü
1935	38.74	56.99	4.27
1940	39.39	56.59	4.02
1945	37.52	58.51	3.97

12 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XLI

13 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.209. 1935 yılı itibariyle ülke genelinde okuma yazma oranı kadınlarda %8.2, erkeklerde % 23.3 iken; Kocaeli yerelinde bu oranlar, % 32 ve % 12 olarak tespit edilmiştir. Göst.yer.

14 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XLI

15 1935 Nüfus Sayımına göre Kocaeli de erkek ve kadın işçilerin faal nüfus miktarları tabloda görülmektedir. 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.342.

1935-1945 nüfus sayımlarında kadın ve erkek nüfusun meslekler itibariyle dağılımında, 1927 Sayımına göre farklı sınıflandırma yapılmıştır. Nüfusun 1935 yılı itibariyle mesleki dağılımı, aşağıdaki tabloda ülke geneliyle karşılaştırmalı olarak tespit edilmiştir.¹⁶

	Kocaeli				Türkiye			
	Erkek	Kadın	%		Erkek	Kadın	%	
Toprak mahsulleri	79.390	77390	47.1	46.5	3383269	3096799	42.6	37.7
Sanayi ve küçük sanatlar,	9517	1356	5.6	0.8	527345	129.076	6.7	1.6
Ticaret	3.731	158	2.2	0.1	206.706	11602	2.6	0.2
Nakliye ve muvasalat	2112	14	1.3	0.0	118756	2858	1.5	0.0
Umumi idare ve hizmetler	8800	312	5.2	0.2	380484	17.800	4.8	0.2
Ev iktisadiyatı şahsi hizmetler	170	199	0.1	0.1	18968	27488	0.2	0.3
Mesleksiz veya meçhul	64935	87208	38.5	52.3	3300984	4935261	41.6	60
Toplam	168.655	166637			7.936.000	8220938		

Meslek grupları açısından nüfus dağılımını gösteren bu tablodan hareketle, Vilayet açısından şu noktaları tespit edebiliriz.

- Kocaeli Vilayeti, sektörel kurumsallaşma açısından ülke geneline paralel bir görünüm arz etmektedir.
- Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen ilk yıllar olması sebebiyle, uzun savaş yıllarından sonra ekonomik kalkınmanın temellerinin inşa edildiği bu dönemde, sanayi henüz çok çeşitlenmiş değildir. Bu dönemde sanayinin çeşitlenmesinde liberal politikalarla ziyade, devletçi politikalar ülke koşullarına uygun ve uzun vadede daha etkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır.
- Faal kadın ve erkek nüfusta en fazla istihdam toprak mahsullerinde görülürken; sanayi ve küçük sanatlar bu sektörü izlemiştir. Nüfusun yarısından fazlasının kırsal alanda yaşaması sebebiyle, tarım ve buna bağlı olarak toprağa dayalı faaliyetler, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisinin olduğu gibi Kocaeli Vilayet ekonomisinin de temel geçim kaynağını teşkil etmiştir. Benzer verilerin ülke geneline uygun düştüğü de, tabloda açıkça belirlenmiştir.
- Kadın istihdamının sayıca fazla olduğu tek sektör, ev ekonomisi ve şahsi hizmetler alanı olarak görülmektedir.

	Faal nüfus		Gayri faal		Toplam		Meslekli %		Mesleksiz %	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Kocaeli	103720	79429	64935	87208	168655	166637	61.5	47.7	38.5	52.3
Genel	4635528	3285677	3300984	4935261	7936512	8220938	58.4	40	41.6	60

¹⁶ 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.338-339.

- Gerek Kocaeli yereli, gerekse ülke genelinde kadın nüfusun yarısından fazlası, mesleksiz veya meçhul kategorisinde yer almıştır. Bu da, çalışma hayatında kadın istihdamının, erkek istihdamına göre daha sınırlı kaldığının göstergesidir. Özellikle 20. yüzyıl ortalarından itibaren şehirlerde imalat ve hizmet sektörlerinde gelişme yaşanırken; kırsal kesimde çalışma imkânlarının sınırlı kalması, kırsal kesimden şehirlere göçün en önemli nedenlerinden birini teşkil etmiş ve bu değişim, demografik yapıyı yalnız niceliksel olarak değil; kadın istihdamı açısından da niteliksel olarak etkilemiştir.¹⁷

1927 SANAYİ SAYIMINDA KOCAELİ VİLAYETİ

Cumhuriyet Döneminde sanayi sektörüne ilişkin ilk istatistik¹⁸, 1927 yılında yapılan Sanayi Sayımıdır.¹⁹ Dünya istatistikçileri arasında önemli bir isim olan Belçikalı uzman Camille Jacquart'ın İstatistik Genel Müdürü olarak yönettiği bu Sanayi Sayımının amacı, 1927 yılı aralık ayında ülkede bulunan sanayi kollarına ilişkin bilgilerin toplanması olarak belirlenmiş ve bu tarihte faaliyette olan bütün sanayi kuruluşları sayıma dâhil edilmiştir.²⁰

Osmanlı Devleti döneminde yapılan 1913-1915 Sanayi Sayımına²¹ göre daha geniş kapsamlı olan bu sayım, küçük sanayii kapsamakla birlikte; ev sanayii, evlerde yürütülen dokuma, kilim ve halı imalatına uygulanmamıştır. 1927 Sayımı, dönem Kocaeli'sinin sanayi kompozisyonunun ortaya çıkarılması açısından önemli veriler sunmaktadır. Kocaeli'nin ülke sanayisindeki yeri açısından tespitte bulunabilmek için, bu Sayımın ülke geneline ait verilerinden de yararlanılmıştır. Buna göre ülkemizde ve Kocaeli'de 1927 yılı itibarıyla faaliyet gösteren sanayi sınıfları, işletme ve çalışan sayıları tabloda gösterilmiştir.²²

17 Güner Bahtiyar, Bursa'da Nüfus, Demografik Yapı ve Göç, 1927-2000, Bursa: DİE Bursa Bölge Müdürlüğü, s.9-10.

18 Osmanlı Devletinde ilk yapılan 1913-1915 Sanayi Sayımından sonra, Kurtuluş Savaşının yaşandığı 1921 yılında, İktisat Vekaletinin vilayetlere gönderdiği tamimle, sanayi kuruluşlarının ve bu kuruluşlarda çalışanların sayımı yaptırılmıştır. Ankara Hükümeti kontrolündeki bölgelerde uygulanan bu sayım, o dönemde işgal altında olan İstanbul, İzmir, Bursa gibi vilayetleri kapsamaması yanında, sayımı yapılan sanayi kuruluşlarının işletme türü açısından durumu, muharrir kuvvet, hammadde sarfiyatı, üretim ve vilayetlere dağılım açısından da eksik bir sayım olmuş; sayımı yapılan işletmelerin büyük kısmını el sanayii teşkil etmiştir. İsmail Hüsrev Tökin, Rakamlarla İktisadi ve İçtimai Türkiye-Türkiye'de Sanayi, C: III, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1946, s. 23-24.

19 1927 Sanayi Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No:584, Ankara 1969. 1927 Sanayi Sayımı sonuçları 1928 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul Cumhuriyet matbaasında Arap harfleri ile bastırılmış, daha sonra günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Ülke sanayisine ilişkin 1927 Sanayi Sayımını, 1951, 1964 sayımları izlemiştir.

20 1927 Sanayi Sayımı, s. 3.

21 1913 ve 1915 Sanayi Sayımında, 1913 yılında 269, 1915 yılında 282 sanayi kuruluşu sayımı yapılmıştır. Su kireci ve çimento imalatında Darıca'da Arslan Osmanlı Anonim Şirketi ve Eskişehir'de "Eskişehir Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketleri, yün ipliği imalatında özel teşebbüse ait olan "Karamürsel Çuha ve Şayak Fabrikası" ile "İzmit Mensucat İplik Fabrikası" ile Devlete ait olan "Hereke Fabrika-yı Hümâyûnu"; ipek dokumacılığı ve iplik dokuma fabrikaları dışında dokuma sanayine mensup diğer kuruluşlar arasında, "Hereke Fabrika-yı Hümâyûnu sayımı yapılan sanayi kuruluşları arasında yer almıştır.. A.Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii-1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 13, 89, 141-142, 161-168.

22 1927 Sanayi Sayımı, s. 42. 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarının Türkiye geneline ilişkin verileri için ayrıca bkz. Tökin, Rakamlarla İktisadi..., s. 26-27.

	Türkiye		Kocaeli	
Sanayi Sınıfları	İşletme	Çalışan	İşletme	Çalışan
İstihraç (maden çıkarma) sanayi	556	18.932	9	23
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayii.	28.439 43,5	110.480	528	1524
Dokuma sanayi	9.353	48.025	111	104
Ağaç sanayii ve diğer bitki maddeleri sanayii	7.896	24.264	145	530
Kâğıt ve karton sanayi	348	2792	2	26
Maden sanayii, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı	14.752	33.866	276	607
Bina ve inşaat sanayi	2.877	12.345	134	956
Kimya sanayi	697	3.107	5	38
Karma sanayi	16	455		
Elektrik sanayi	90	1350		
Diğer çeşitli sanayi dalları	221	1239	5	13
Toplam	65.245	256.855	1215	3821

1927 Sanayi Sayımında, en küçük esnaf atölyeleri de dâhil olmak üzere, 1927 Aralık ayı itibariyle ülke genelinde toplam 65.245 sanayi kuruluşu, 256.855 sanayi çalışanı tespit edilmiştir. Sayım sonuçlarına göre Kocaeli, 1215 sanayi kuruluşu ile ülke genelinde % 1,8; bu sanayi kuruluşlarında mevcut 3821 çalışanı ile de, ülke genelinde % 1,5 lük bir oran teşkil etmiştir.

1927 Sanayi Sayımında sanat gruplarındaki işletme ve çalışan sayıları, ilçeler itibariyle de belirlenmiş olup, Kocaeli vilayetinde ilçeler itibariyle dağılım şu şekildedir.²³

	Maden çıkarma	Tarım	Dokuma	Ağaç	Bina	Maden işletme	Kağıt	Kimya	Çeşitli sanayi	Toplam
Merkez	2/8	65/229	13/22	18/78	21/103	17/82	2/26	3/35	4/12	145/595
Adapazarı	2/7	121/573	44/141	66/326	43/194	132/252		2/3		410/1496
Hendek		59/218	28/65	24/48	5/21	45/108			1/1	162/461
Karamürsel	1/1	24/94	9/23	6/7	26/94	10/18				76/237
Kandıra	4/7	76/186	2/3	4/4	17/82	32/67				135/349
Geyve		47/100	7/18	27/67	14/46	33/67				128/298
Gebze		8/832		8/416	7/13					23/1261
Toplam	9/23	528/1524	111/104	145/530	134/956	276/607	2/26	5/38	5/13	1215/3821/

Yukarıda verilen tablolara göre, işletme ve çalışan sayısı açısından şu tespitlerde bulunulabilir.

23 1927 Sanayi Sayımı, s.42.. Tablodaki her sütun ve satırda / işareti ile ayrılan ilk sayı, işletme; diğer sayı ise bu işletmede çalışan sayısıdır.

- 1927 yılı itibariyle, Kocaeli ve Türkiye sanayisinde, tarım, maden işletme, ağaç ürünleri ve dokuma sanayisi, bütün sanayi sınıfları içerisinde % 80'i aşan bir oran teşkil etmiştir. Kocaeli yereli itibariyle % 87,2 olan bu oran, Türkiye geneline göre % 92.64'tür. Bu oranlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemiz sanayinin fazla çeşitlenmemiş olduğunun da göstergesidir.
- Kocaeli sanayisinde, % 43 lük bir oranla tarım ürünlerine dayalı sanayi en büyük paya sahip olmuştur. Aynı durum ülke geneli açısından da geçerli olup, ülkedeki sanayi kuruluşlarının % 43.59'u bu sektörde toplanmıştır. Sanayideki bu veriler, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin tarım ülkesi olduğunun ve ekonomisinin tarıma dayandığının göstergesidir.
- Tarım sanayiine ait kuruluşları, sırasıyla, maden işletme sanayi, ağaç mamulleri sanayi, bina ve inşaat, dokuma sanayileri izlemiştir.
- Bina ve inşaat sanayi, Kocaeli yerelinde % 11'lik paya sahip iken, Türkiye sanayii içindeki sayısal oranı, işletme sayısı açısından % 4.6, bu işyerlerinde çalışanlar açısından da % 7.7 olarak tespit edilmiştir. Kocaeli Vilayetinde faaliyette olan diğer sektörlerde ülke geneli itibariyle % 2'lerin üzerine çıkılmadığı düşünüldüğünde, Vilayetin özellikle Adapazarı, Karamürsel, Merkez ilçeleri ile, bu sanayi sınıfında ülke ekonomisine büyük katkı sağladığı söylenebilir.
- Tarım sanayii, Adapazarı, Kandıra ve Kocaeli Merkez; dokuma sanayi Adapazarı ve Hendek; ağaç sanayi Adapazarı, Geyve, Hendek; maden işletme Adapazarı, Hendek, Geyve ilçelerinde yoğunluk kazanmıştır.²⁴ Kâğıt sanayi işletmeleri yalnızca Kocaeli Merkezde, kimya sanayileri de Adapazarı ve Merkezde yoğunlaşmıştır. Bina, ağaç, tarım sanayi işletmeleri bütün ilçelerde görülürken, sayımda Gebze ilçesinin en az sanayi kuruluşuna sahip olduğu görülmektedir. Buna rağmen Gebze'nin, Adapazarı'ndan sonra en çok işçi sayısına sahip bulunması ise, buradaki sanayi kuruluşlarının büyük kısmının daha fazla işçi istihdam edilen tarım, ağaç ve bina sanayilerindeki işletmeler olması ile açıklanabilir.
- 1927 Sanayi Sayımı, işletmelerin hukuki vasfını da ortaya koymaktadır. Sanayi grupları toplamı itibariyle Kocaeli'de faal olan işletmelerin hemen hemen yarısı, 1 ve 2-3 kişilik küçük ölçekli ve atölye tipi işletmelerdir. Aşağıdaki tabloya bakıldığında ülke geneli için de bu tespitin geçerli olduğu ve küçük sanayinin ülke ekonomisinde önemli yer teşkil ettiği görülmektedir.²⁵

	İşletme sayısı	1 kişi-lik	1 işi aile efradı	2-3 kişi	4-5 kişi	6 -10 kişi	11-20	21-50 kişi	51-100 kişi	101 ve üstü
Kocaeli	1215	362	144	432	158	79	27	6	2	5
Türkiye	65245	23316	4914	23332	7683	3940	1180	551	166	155

24 28 Mart 1928 de, Adapazarı madenleri imtiyazının devralınarak işletilmesi, maden satışı ve ilgili diğer işlemlerin yürütülmesi amacıyla ve % 45.91 i yabancı sermayeli Adapazarı Madenleri İşletme TAŞ kurulmuştur. A. Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara 1997, s.43-44.

25 1927 Sanayi Sayımı, s. 56

Sayım sonuçlarına çalışan sayısı açısından bakıldığında ise, yukarıda belirtilen dört sanayi sınıfı içerisinde, tarım, bina inşaat ve maden işletme sanayileri başta gelmektedir. Bina inşaat sanayisinde işletme sayısı, maden ve ağaç sanayi sınıflarına göre daha az olsa da; çalışan sayısı itibarıyla Kocaeli yerelinde tarım sanayisinden sonra yerini almıştır. Burada işletme sayısından çok, işin niteliği ve teknik faktörlerin belirleyici olduğu görülmektedir.

1927 Sanayi Sayımında, sayımı yapılan kuruluşlarda istihdam niteliği açısından önemli bir diğer husus da, çalışanların cinsiyet açısından dağılımının tespit edilmiş olmasıdır. Bu nedenle sayım, ülkemizde kadın istihdamı ve kadın işçilerin niceliğine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. İşgücünün cinsiyet dağılımı, sadece 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeleri esas aldığı için, Kocaeli Vilayetindeki 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri ve çalışan sayıları, sanayi sınıflarına göre ve ülke genelindeki verilerle karşılaştırmalı olarak ayrı tablolar halinde belirlenmiştir.²⁶

	Sayımı yapılan işyeri sayısı	4 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı	Sayımı yapılan çalışan sayısı	4 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlarda çalışan sayısı
Türkiye	65.245	13.683	256.855	165.886
Kocaeli	1215	277	3821	2950

	Kocaeli		Türkiye	
	İşletme sayısı	Çalışan sayısı	İşletme sayısı	Çalışan sayısı
Maden çıkarma	2	9	339	18949
Tarım sanayi	115	731	6255	70878
Dokuma sanayi	22	937	2459	34926
Ağaç ürünleri sanayi	30	340	1352	13350
Kâğıt karton sanayi	2	26	176	2553
Maden işleme	16	123	1564	11245
Bina inşaat	86	740	1245	8723
Kimya	3	35	197	2196
Karma			10	456
Çeşitli sanayi-elektrik	1	9	59	1913
Diğer			27	697
Toplam	277	2950	13683	165886

Bu tabloya göre, işletme sayısı itibarıyla ilk sırada yer alan tarım sanayiini, bina inşaat, ağaç ürünleri ve dokuma sanayileri izlemiştir. Vilayet genelinde % 91'lik oran teşkil eden bu işletmelerde, çalışan sayısı itibarıyla de dokuma sanayi ilk sırada yer almış; bu sanayi grubundan sonra bina inşaat ve tarım sanayileri gelmiş; toplam istihdamın % 81'i bu sektörlerde yoğunluk kazanmıştır. Buradan da, dokuma sanayinin istihdam açısından önemli bir sanayi sınıfı teşkil ettiği görülmektedir.

²⁶ 1927 Sanayi Sayımı, s. 103, 119.

4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde istihdamın niteliği, cinsiyet, uyruklu ve patron-memur-işçi kategorilerinde belirlenmiştir. Buna göre Kocaeli yerelinde istihdamın niteliği açısından şu tablo karşımıza çıkmaktadır.²⁷

	Erkek		Kadın		Toplam
	Yabancı	Türk	Yabancı	Türk	
Patron	1	260			261
Memur	1	116		2	119
İşçi (14 yaş küçük)		222		96	318
İşçi (14 yaş büyük)		2016		236	2252
Toplam	2	2614		334	2950

Yukarıda verilen tabloya göre Vilayette hiçbir sektörde işveren statüsünde kadın istihdamı görülmemektedir. Kocaeli de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının tamamında işverenler erkek olup, bu işverenler içerisinde yabancı işveren, yalnızca bina inşaat sanayiinde bir kişi olarak gösterilmiştir. Bu da, İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde, ekonomik faaliyetlerde sermayenin etnik yapısı açısından yaşanan değişimi açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin ulus devlet olarak kurulmasıyla birlikte, ekonomik hayatta da ulusal politikalar önem kazanmış ve bu politikalara bağlı olarak ekonomide Türk sanayici ve işadamlarının ağırlığı artmaya başlamıştır.

- Kocaeli yerelinde memur statüsünde çalışanların büyük kısmını da, Türk uyruklu erkek çalışanlar teşkil etmekle birlikte; tarım ürünleri sanayiinde 1 yabancı uyruklu erkek, 2 Türk uyruklu kadın memur istihdamı da tespit edilmiştir.
- Yine sayım sonuçlarına göre, erkek ve kadın çalışanların büyük çoğunluğu, işçi statüsündedir. Sayımda erkek-kadın bütün işçiler, 14 yaş altı ve 14 yaş üstü olarak iki ayrı yaş kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna göre şu tablo karşımıza çıkmaktadır.²⁸

	Erkek	Kadın	Toplam
14 yaşından küçük işçi	222 % 70	96 % 30	318
14 yaşından büyük işçi	2016 % 90	236 % 10	2252
Her iki yaş kategorisi toplamı	2238 % 87	332 % 13	2570

Tabloya göre, her iki yaş kategorisi itibarıyla, toplam 2570 işçiden 332'si kadındır. Bu sayı, Vilayet genelinde sayımı yapılan toplam işçi sayısının % 13'ünü oluşturmaktadır. Yani, cinsiyet itibarıyla değerlendirildiğinde, Kocaeli yerelinde sanayide çalışan kız çocuk-kadın sayısı çok düşük düzeyde kalmış; kadın işçi içerisinde en büyük payı da, 14 yaşından küçük çocuk işçiler teşkil etmiştir. Tarım, dokuma, kimya sanayileri, kadın istihdamının yoğunluk kazandığı sektörler olarak belirlenmiştir.

27 1927 Sanayi Sayımı, s. 103

28 1927 Sanayi Sayımı, s. 103

TEŞVİK-İ SANAYİ İSTATİSTİKLERİ (1932-1941) VE KOCAELİ VİLAYETİ

1927 Sanayi İstatistik verilerinin yayınlanmasından sonra 1932 yılına kadar ülke sanayisine ilişkin hiç bir istatistik yapılmamıştır.²⁹ Cumhuriyet yönetiminin uzun savaş yıllarından sonra üretimdeki durgunluğu aşmak, sanayi kuruluşlarını güçlendirmek ve özel sektörün sanayi girişimlerini teşvik etmek için aldığı önlemlerden biri, 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun gözden geçirilmesi ve kapsamının genişletilmesi suretiyle 1927 yılında yeniden yürürlüğe konulması olmuştur.³⁰

1932 ile 1942 yılları arasında sanayi istatistikleri ihtiyacını karşılamak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamındaki ve büyük kısmı 1923 sonrasında kurulmuş olan³¹ işyerlerini içine alan anketler uygulanmıştır. Bu anketler kanalıyla, kanundan yararlanan sanayi kuruluşlarının, her yıl aralık-ocak ayları itibariyle 12 ay içerisindeki ekonomik faaliyetlerine ilişkin bilgiler toplanmıştır.³²

Kanun kapsamına alınan sanayi kuruluşları, ülkedeki sanayi faaliyetinin önemli bir boyutunu teşkil etmekle birlikte, bu kuruluşların kullandıkları motor gücü, beygir kuvveti, hammadde sarfiyatı, üretim kıymeti gibi unsurlar ve çalıştırılan işçi sayısı temel ölçüt olarak alınmıştır. Bu nedenle elde edilen veriler, 1927 Sayımına göre daha sınırlı kalmış³³ ve yalnızca ülkenin en büyük sanayi kuruluşları ile bu sanayi kuruluşlarında istihdam edilenlere ilişkin bilgiler elde edilebilmiştir.

Beşten fazla sanayi kuruluşu bulunan vilayetlerin esas alındığı bu sayımda, Kocaeli Vilayetine ilişkin verilerin de yer alması, Kocaeli'nin, Kanun kapsamında Türkiye'de teşvik gören illerden biri olduğunu göstermektedir. 1932-1939 yılları itibariyle vilayet sanayinin sanayi grupları itibariyle dağılımı, ülke geneline ilişkin verilerle tabloda gösterilmiştir.

29 Haluk Cillov, "Türkiye'de Sanayi Sayımları-İstatistikleri", İktisat Fakültesi Mecmuası, XVI/1-4 (1956), s. 183.

30 Teşvik-i Sanayi Kanunu, Meşrutiyet döneminde çıkarılan kanunda günün koşullarına uygun değişiklikler yapılmak suretiyle, 1927 yılında yeniden yürürlüğe konulmuş; 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle 15 yıl yürürlükte kalmıştır. 50 Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 5.

31 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti, Yayın No:80, Ankara, 1936, s. IX. Sanayi kuruluşlarının kuruluş tarihine göre dağılımı için ayrıca bkz. Tökin, Rakamlarla İktisadi..., s. 44.

32 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti, Yayın No: 156, Ankara 1941, s.3. İstatistiklerin toplanması sırasında bazı özel kuruluşlar, verecekleri cevapların ileride mükellefiyet teşkil etmesi, rakiplerine bildirilmesi endişesiyle, açık ve net cevap vermekte tereddüt içerisinde kalmışlardır. Bu nedenle, her kuruluşun verdiği bilgilerin, unvan ve adres itibariyle gizli tutulacağı taahhüdünde bulunulmuştur.

33 Yılın belli bir kısmında hammadde yokluğu veya bazı sebeplerle faaliyet gösteremeyen kuruluşlar, istatistik kapsamı dışında tutulmuştur.

		Sanayi istih-raciyeye	Ziraat ehli hay-van	Sa-nayi nesci-ye	Sanayi haşe-biye	Kağıt ve karton	Sanayi made-niye	Eb-niye inşaati	Sanayi kim-yeviye	Muh-telife	Gayri muay-yene
1932 ³⁴	Kocaeli		13	4	2			3		3	1
	Türkiye	17	651	351	134	41	85	31	76	48	39
1933 ³⁵	Kocaeli		9	3	1			3		2	1
	Türkiye	18	614	335	115	41	77	36	54	68	39
1935 ³⁶	Kocaeli		8	4				2		1	2
	Türkiye	26	525	266	74	31	57	31	44	54	53
1938 ³⁷	Kocaeli		7	3		1		3		2	2
	Türkiye	33	462	242	56	34	42	29	35	72	98
1939 ³⁸	Kocaeli		5	2	2	1		3		1	2
	Türkiye	37	468	249	53	37	41	28	37	71	123

		İşletme toplamı		İşgünü sayısı	
	Kocaeli	26	% 1.76	1138	% 2.06
	Türkiye	1473	% 100	55321	% 100
1933	Kocaeli	19	% 1.36	1617	% 2.49
	Türkiye	1397	% 100	64989	% 100
1935	Kocaeli	17	% 1.46	273699	% 1.76
	Türkiye	1161	% 100	15509725	% 100
1938	Kocaeli	18	% 1.63	526631	% 2.16
	Türkiye	1103	% 100	24324204	% 100
1939	Kocaeli	16	% 1.40	653346	% 2.48
	Türkiye	1144		26796049	

İşletme sayısı açısından bakıldığında, 1932 yılından 1939 yılına kadar işletme sayısının yılda ortalama % 6 azaldığı görülmektedir. 1932 yılında Türkiye’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan işyerlerinin % 1.76’sı Kocaeli’de faaliyet göstermekte iken; sonraki yıllarda bu oran azalmış; 1939 yılında % 1.40 a gerilemiştir.³⁴³⁵³⁶³⁷³⁸

Bazı sanayi kuruluşlarının faaliyetine son vermesi, faaliyet vasıtaları ve üretimi yüksek ölçekte olan kuruluşların kurulması yanında, bu istatistiklerin Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşlar arasından yalnızca İstatistik Müdürlüğü’nün sorularına doğru cevap veren kuruluşları kapsaması, bu oransal azalışta belirleyici olmuştur.³⁹ Oysa ki Kanunun uygulandığı dönemde ülkemizde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuş ve plan kapsamında sanayi alanında niceliksel ve niteliksel olarak büyük atılım gerçekleştirilmiştir.

34 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti, s. 18

35 Sanayi İstatistikleri..., s. 19.

36 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1935 Seneleri Faaliyeti, Yayın no: 103, Ankara 1937, s.16

37 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti, s.30

38 Sanayi İstatistikleri..., s. 31.

39 Cillov, "Türkiye’de Sanayi Sayımları-İstatistikleri", s. 187.

Kanunun uygulanma sürecinde, Kocaeli vilayetinde en yoğun teşvik gören sanayi dalı ise, ziraat sanayi olmuş, bunu dokuma ve bina inşaatı sanayileri izlemiştir. Bu açıdan söz konusu istatistiklerden elde edilen veriler, 1927 Sanayi Sayımındaki verilerle paralellik göstermektedir. Kocaeli Vilayetinde 1936-1941 döneminde teşvikten yararlanan sanayi grupları, kuruluş sayısı, işgünü, maaş ve ücretler, hammadde, işletme maddeleri ve üretim kıymetleri itibarıyla belirlenmiştir. Buna göre Vilayet genelinde Kanundan yararlanan sanayi kuruluşları şu başlıklar altında tespit edilmiştir.

- **Ziraat mahsulleri işleyen sanayi ve ilgili sınaî tesisleri**

- Un fabrikaları
- Pirinç sanayii çeltik fabrikaları
- Debagat fabrika ve tesisleri

- **Tekstil sanayii ve ilgili tesisler**

- İpekli sanayii/Tabii ipek ipliği tesisleri
- Yünlü sanayii
- Trikotaj/Diğer çorap tesisleri
- Havlü ve emsali eşya tesisleri

- **Ağaç ve selüloz sanayii ve ilgili sınaî tesisler**

- Orman sanayii/Kereste tesisleri
- Selüloz sanayii/Kâğıt ve karton sanayii
- Madeni eşya sanayii

- **Taş ve Toprak sanayii**

- Tuğla ve Kiremit sanayii/Tuğla ve Kiremit fabrikaları
- Çimento sanayii/Portland Çimentosu Tesisleri

- **Kimya sanayii**

- Oksijen ve Karbon gazı sanayii

- **Amme Hizmetleri Müesseseleri**

- Elektrik santralları

1936-1941 Teşvik-i Sanayi İstatistiklerinde yalnızca sanayi sınıflarının belirtildiği; bu sanayi sınıflarında faaliyette olan kuruluş isimlerine yer verilmediği görülmüştür. Çalışma kapsamında Kocaeli Vilayetine ilişkin veriler, ülke geneline ait verilerle birlikte ayrı tablolar halinde düzenlenmiştir.

UN FABRİKALARI⁴⁰ (KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	5	164	1	1	6	165	5608	5034
1937	6	154			6	154	5694	4296
1938	6	143		1	6	144	4160	4196
1939	4	138			4	138	2154	2872
1940	4	135		1	4	136	3691	2839
1941	3	129			3	129	4146	3236

	Yerli iptidai madde kıymeti	Yabancı iptidai madde kıymeti	Toplam lira olarak	İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	55615		55615	2968	70970
1937	41554		41554	2989	59907
1938	28661		28661	2657	40506
1939	19468		19468	1582	29701
1940	52336		52336	2110	65445
1941	134554		134554	6917	1516766

I. PİRİNÇ SANAYİİ ÇELTİK FABRİKALARI⁴¹
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	12			1	12	1592	1671
1937	1	12			1	12	1510	606
1938	1	13			1	13	62	32
	Yerli iptidai madde kıymeti	Yabancı iptidai madde kıymeti	Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira		
1936	3600		3600		255	4500		
1937	3100		3100		409	3900		
1938	800		800		28	1500		

40 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1936-1941 Seneleri Faaliyeti, Yayın No: 237, İstanbul, 1945, s. 86, 88.

41 Sanayi İstatistikleri..., s. 90.

II. DEBAGAT FABRİKA VE TESİSLERİ⁴² (KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1937	1	37			1	37	2331	2637
1938	1	38		1	1	39	1564	1160
1939	1	36			1	36	1170	866
1940	1	35			1	35	1665	1201
1941	1	32			1	32	1860	1940

	Yerli iptidai madde kıymeti	Yabancı iptidai madde kıymeti	Toplam lira olarak	İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1937	45582	3356	48938	1359	53739
1938	26394		26394	2121	34609
1939	9645		9645	137	13952
1940	12743		12743	328	17688
1941	29380		29380	1679	48332

III. İPEKLİ SANAYİİ/TABİİ İPEK İPLİĞİ TESİSLERİ⁴³ (KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	21			1	21	15237	5295
1937	1	17		2	1	19	14612	4706
1938	1	16		1	1	17	10352	3194
1941	1	15			1	15	34492	13924

42 Sanayi İstatistikleri..., s. 98-99

43 Sanayi İstatistikleri..., s. 115

	Yerli iptidai madde kıymeti	Yabancı iptidai madde kıymeti	Toplam lira olarak	İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	55463		55463	336	66585
1937	34224		34224	1900	49140
1938	70766		70766	1430	45256
1941	250685		250685	7832	324535

IV. YÜNLÜ SANAYİ⁴⁴ (KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	8			1	8	139524	189764
1937	1	8			1	8	157558	215113
1938	1	7			1	7	181310	235837
1939	1	8			1	8	207950	288466
1940	1	8			1	8	232866	327592
1941	1	7			1	7	253097	352827
	Yerli iptidai madde kıymeti	Yabancı iptidai madde kıymeti	Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira		
1936	73147	910837	983984		70424	1426187		
1937	72175	231961	1304136		75584	1844350		
1938	455078	894015	1349093		106029	2187039		
1939	1582506	560916	2143422		100736	2699047		
1940	1890428	55091	1945519		76774	2729232		
1941	2864802	33232	2898034		194188	4537577		

Kocaeli Vilayetinde tekstil alanında faaliyet gösteren sanayi kuruluşu, ülkemizde kurulan ilk dokuma fabrikalarından biri olan Hereke *Yünlü Fabrikası*dır. Cumhuriyet Döneminde ilk yıllarda "Sanayi ve Maden Bankası"na bağlanan bu kuruluş, 1933 yılından itibaren Sümerbank tarafından kurulan "Türkiye Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları T.A.Ş." bünyesinde faaliyet göstermiştir.⁴⁵

⁴⁴ Sanayi İstatistikleri..., s. 120

⁴⁵ Emre Dölen, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları", Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, ed. Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s.678.

V. TRİKOTAJ/DİĞER ÇORAP TESİSLERİ⁴⁶
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	22		2	1	24	1527	700
1937	1	21		1	1	22	1535	707
1938	1	21		1	1	22	2246	1001
1939	1	19		1	1/20		1613	1200
1940	1	18		1	1/19		540	480
1941	1	14		1	1/15		970	864
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	1568				1568		375	3561
1937	3523				3523		513	9764
1938	4220				4220		369	7646
1939	3350				3350		368	5980
1940	1532				1532		350	33465
1941	1750				1750		739	6400

VI. HAVLU VE EMSALİ EŞYA TESİSLERİ⁴⁷
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	4		33	1	37	570	189
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	300				300		106	724

46 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1936-1941 Seneleri Faaliyeti, s. 122.

47 Sanayi İstatistikleri..., s. 127

VII. ORMAN SANAYİİ/KERESTE TESİSLERİ⁴⁸
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1939	1	30			1	30	3418	6625
1940	1	29			1	29	14985	14151
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1939	48488				48488		1987	49455
1940	36489				36489		1924	76966

VIII. SELÜLOZ SANAYİİ/KÂĞIT VE KARTON SANAYİİ⁴⁹
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle	Kuvve-i muharriksiz	Toplam müessese	İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
1936	1		1	109004	150000
1937	1		1	199469	366528
1938	1		1	205847	411126
1939	1		1	265719	545484
1940	1		1	250666	539097
1941	1		1	241743	537146
	Yerli iptidai madde kıymeti	Yabancı iptidai madde kıymeti	Toplam lira olarak	İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	281765	15235	300000	100000	850000
1937	18976	765969	784945	189460	2978940
1938	56436	855652	912088	311747	3079900
1939	47673	654519	702192	300064	2470000
1940	49774	922480	972254	367970	3284000
1941	63880	913897	977777	436666	4000000

Yukarıdaki tabloda dikkati çeken nokta, ülke genelinde ağaç ve selüloz sanayii, kâğıt ve karton sanayi alanında teşvikten yararlanan tek sanayi kuruluşunun Kocaeli Vilayetinde bulunmasıdır.

48 Sanayi İstatistikleri..., s. 131-132

49 Sanayi İstatistikleri..., s. 135

Cumhuriyet Türkiye'sinde kâğıt sanayi alanında kâğıt, karton, ambalaj kâğıdı, gazete kâğıdı ve sigara kâğıdı üretecek ilk fabrika, 1936 yılında İzmit'te işletmeye açılmıştır.⁵⁰ Bir kâğıt fabrikası için gerekli alt yapının; kömürün, suyun ve işçinin bulunması, ham ve mamul maddelerin nakil olanaklarının elverişliliği, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan fabrikanın temellerinin bu Vilayette atılmasında etkili olmuş; fabrikanın kurulması ve işletilmesi çalışmaları Mehmet Ali Kağıtçı tarafından yürütülmüştür.⁵¹ 1944 yılında İzmit'te İkinci Kâğıt Fabrikası, 1954 yılında da Üçüncü Kâğıt Fabrikası işletmeye açılmış; 1955 yılında yürürlüğe giren Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Kanunu ile de SEKA tesisleri genişletilmiştir.⁵²

IX. MADENİ EŞYA SANAYİİ⁵³ (KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	4			1	4	67933	99409
1937	1	5			1	5	75403	83611
1938	1	4			1	4	26600	64965
1939	1	5			1	5	89784	103892
1940	1	6			1	6	86268	126100
1941	1	7			1	7	94240	153332
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	14570		57389		71959		21024	282450
1937	148071		34292		182363		26433	246400
1938	13560		19909		33469		72619	294830
1939	30185		38574		68759		13573	159370
1940	300042		15000		315042		51298	464510
1941	277586		60933		338519		10817	470230

50 Fikret Yücel, Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938, Ankara, 2014, s. 29. İzmit Kâğıt Fabrikası, dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından 6 Kasım 1936'da, Ankara ve İstanbul'dan gelen "iki uzun tren dolusu" davetlinin katılımıyla törenle açılmıştır. Mühendis ve Makine Dergisi, 48/571, s. 50. https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/cb929eae7a499e5_ek.pdf.

51 A.g.m., s. 49.

52 Kocaeli Turizm Rehberi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2010, s. 28.

53 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1936-1941 Seneleri Faaliyeti, s. 144

X. TUĞLA VE KİREMİT SANAYİİ/TUĞLA VE KİREMİT FABRİKALARI⁵⁴
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1938	1	13			1	13	6200	1360
1939	1	12			1	12	6746	3894
1940	1	14			1	14	10523	5316
1941	1	11			1	11	12228	7921
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1938							2252	2984
1939							3636	7500
1940							11938	16037
1941							15289	42796

XI. ÇİMENTO SANAYİİ/PORTLAND ÇİMENTOSU TESİSLERİ⁵⁵
(KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	2	5			2	5	73683	145701
1937	2	5			2	5	80279	146800
1938	2	4			2	4	85900	118377
1939	2	4			2	4	69786	101441
1940	2	4			2	4	70061	99028
1941	1	3			1	3	67648	123408
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936	158093				158093		130371	1034693
1937	172532		3586		176118		345972	948945
1938	169577				169577		257857	806170
1939	100086				100086		151952	492052

54 Sanayi İstatistikleri..., s. 145-146.

55 Sanayi İstatistikleri..., s. 146.

1940	94253		94253	85428	665542
1941	175755		175755	92081	729099

1936-1941 Teşvik-i Sanayi İstatistiklerinde Kocaeli Vilayeti için önemli yere sahip bir sanayi dalı da, taş ve toprak sanayi, çimento sanayii olmuştur. Çimento sanayiinde /Portland Çimentosu Tesisleri İstanbul, Ankara gibi büyük şehirler yanında, yalnızca Kocaeli'de faaliyettedir. Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları, iki şirket arasında imzalanan 19 Aralık 1919 tarihli sözleşme ile, her iki şirketin tüzel kişiliklerinin tasfiyesi ve yeni bir şirket çatısı altında birleştirilmesi süreci başlamış; 10 Ekim 1920 tarihli İrade-i Seniye ile de "Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi" kurulmuştur.⁵⁶ Azınlıklar tarafından kurulan ve Ankara Hükümetince tanınan Şirketin amacı, suni Portland çimentosu, su kireci, tuğla ve kiremit, boru, parke taşı, karo ve benzeri malzeme yapımı, satımı ve ticareti olarak belirlenmiştir.⁵⁷

Çimento sanayi için geçerli durum, kimya, oksijen ve karbon gazı sanayilerinde de görülmektedir.

XII. OKSİJEN VE KARBON GAZI SANAYİİ⁵⁸ (KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ)

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	3			1	3	1380	651
1937	1	2			1	2	3300	1885
1939	1	3			1	3	2918	2040
1940	1	3			1	3	3142	1940
1941	1	4			1	4	4343	2335
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936							1097	6082
1937							10413	15770
1939			2040		2040		9609	13620
1940			1380		1380		17762	19952
1941			2886		2886		24827	31653

56 Emre Dölen, "Osmanlı Döneminde...", s. 685.

57 A.Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, s. 18-19. 1920-1930 yılları arasında çimento sanayi alanındaki beş Türk anonim şirketinden dördünün, kurucu, hissedarları arasında yabancılar bulunması, bu alanda yabancı sermaye ağırlığının göstergesidir. Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında..., s. 82.

58 Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1936-1941 Seneleri Faaliyeti, s. 148.

AMME HİZMETLERİ MÜESSESELERİ/ELEKTRİK SANTRALLARI⁵⁹ KOCAELİ VE TÜRKİYE GENELİ

	Kuvve-i muharrikle		Kuvve-i muharriksiz		Toplam müessese		İşgünü sayısı	Senelik ödenen ücret TL
	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye	Kocaeli	Türkiye		
1936	1	51			1	51	4380	7140
1937	2	60			2	60	3754	7040
1938	2	73			2	73	2190	7257
1939	2	90			2	90	2088	7364
1940	1	107			1	107	1825	1680
1941	1	99			1	99	440	2275
	Yerli iptidai madde kıymeti		Yabancı iptidai madde kıymeti		Toplam lira olarak		İşletmeye gerekli madde kıymeti lira	İstihsal kıymeti lira
1936							16432	31457
1937							30464	33521
1938							22551	39048
1939							24552	45448
1940							70	3776
1941							666	4388

İŞ İSTATİSTİKLERİ VE KOCAELİ VİLAYETİ

1930'lu yıllarda çalışma hayatına yönelik olarak, öz kaynaklara dayalı ekonomik kalkınmada, devletçi sanayileşme sürecine uyumlu en önemli düzenlemelerin başında İş Kanunu⁶⁰ gelmiştir. 1936 tarihli İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 1937, 1938 ve 1943 yıllarında kanun kapsamına giren işyerlerini⁶¹ kapsayan istatistikler tutulmuştur.⁶² İş Kanunu kapsamına giren kuruluşlarda çalışan işçiler, yılın belli bir günündeki sayıya göre tespit edilmiş; bu işçi sayıları da özellikle o yılın en faal gününe ait olduğu için "azamî işçi sayısı"ni teşkil etmiştir. Küçük sanayide, ev sanayiinde, ticarettte çalışan işçi sayıları ise, istatistikte gösterilen rakamlara dâhil edilmemiştir.

İş Kanunu kapsamındaki işyerleri ile, buralarda çalışan işçilerin ülke içerisindeki dağılımı aç-

59 Sanayi İstatistikleri..., s. 154, 156.

60 İş Kanununda, çalışma yaşı, süreleri, çalışma koşulları, işçi sağlığı, iş güvenliği tedbirleri yer almakla birlikte; bu tedbirler arasında kadın işçileri koruyucu sosyal politika önlemlerine de yer verilmiştir. 8.6.1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc1603008.pdf

61 İşyerlerinin anketlere düzenli cevap vermemeleri, anketlerin her yıl tekrarını güçleştirmiş; üçüncü anket ancak 1943 yılı için yapılabilmıştır.

62 İş Kanunu, günde en az 10 işçi çalıştıracak kapasitede işyerlerini kapsamına almakla birlikte, daha az işçi çalıştıran kuruluşların da bu özelliği taşıyabileceği düşüncesiyle, bu sayı 5 e indirilmiş, 5 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar da istatistiklere dâhil edilmiştir. İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, Neşriyat No: 181, R. Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1941, s. 3.

sından, işçi sayısına göre İstanbul ilk sırada yer alırken; onu İzmir ve Zonguldak (Kömür üretilimi-kömür işletmeleri) vilayetleri izlemiştir. Her işyeri başına düşen işçi sayısı ve yoğunluğu itibarıyla de, ilk sırada gelen Zonguldak'ı, Sivas-Erzurum demiryolu hattının inşası ile Erzincan izlemiştir. Ancak Erzincan'da 1943 yılında inşaatın azalması ve tamamlanmasından sonra, işçi sayısı 10.126'dan 797'ye düşmüştür.⁶³

İşyeri, çalışan sayısı –işçi ve müstahdem-, çeşitli mesleklerde çalışılan gün sayısı, ücretler, iş kazaları gibi verilerin yer aldığı İş İstatistiklerinde, 1937-1938 ve 1943 yılları itibarıyla Kocaeli vilayetindeki işçi, müstahdem ve işyeri sayısının dağılımı, ülke geneline ait verilerle birlikte tabloda gösterilmiştir.⁶⁴

İşyeri			İşçi			Müstahdem sayısı		
1937	1938	1943	1937	1938	1943	1937	1938	1943
69	55	31	4.288	3.912	4.881	280	360	783
% 1.1	% 1.2	0.9	% 1.6	% 2.1	% 1.7	% 1.8	% 1.9	% 2.9
6252	4458	3205	265341	180.374	275083	15422	18170	26193

1937-1943 arasında 6 yıl içerisinde Vilayette sanayi kuruluşu sayısı azalırken; işçi ve müstahdem sayıları artmıştır. Burada önemli bir başka husus da, bu işçiler arasında çocuk ve kadın istihdamının fazla olmasıdır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması, Türkiye'de seferberlik nedeniyle 19 yaş üstü erkek işgücünün önemli bir kısmının silahlı altına alınması; buna bağlı olarak işgücünde meydana gelen azalma, sanayide özellikle 12-16 ve 17-18 yaş grubundaki çocuk ve kadın istihdamının artmasında etkili olmuştur.⁶⁵

Bu artışın hukuksal boyutunda ise, 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu yer almıştır. Savaş yıllarında çıkarılan bu Kanunla, 1936 İş Kanunu başta olmak üzere, çalışma hayatına yönelik hukuksal düzenlemelerde yer alan ve ücretli çalışanları koruyucu nitelikteki bazı hükümler askıya alınmış; bu durum da, kadın ve çocuk istihdamının artmasına, çalışma hayatı açısından olumsuz koşulların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁶⁶

Kocaeli Vilayetinde 1938 ve 1943 yılları itibarıyla işçi ve müstahdem ücretleri de, İş İstatistiklerinde belirlenmiş olup, bu veriler, çalışma hayatındaki koşullar açısından önem taşımaktadır.⁶⁷

63 İş İstatistikleri, 1937-1943 İşçi istatistikleri 1937-38-43, İş kazası istatistikleri-1937-1943, Neşriyat No: 243, Ankara, 1945, s. 5.

64 İş İstatistikleri 1937-1943, s.34-35.

65 İş İstatistikleri 1937-1943, s. 3.

66 Ahmet Makal, "Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri", Güncel Sosyal Politika Tartışmaları – Cahit Talas Anısına, haz. Berrin Ceylan-Ataman, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 2007, s. 518-519.

67 İş İstatistikleri 1937-1943, s.38.

İşçi ücretleri		İşçi ücretleri toplamına nispet		Müstahdem ücretleri TL		Müstahdem ücretleri toplamına nispet	
1938	1943	1938	1943	1938	1943	1938	1943
1458186	3476074	% 2.25	% 2.52	366444	823525	% 1.83	% 2.27
63.796.222	138.045.982			20.057.297	36.351.689		

Tabloda dikkat çeken en önemli nokta, 1943 yılında yerelde ve genelde ücretlerde görülen artıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında işçi sayılarında görülen artış ve pahalılık nedeniyle yapılan zamlar, bu artışı belirlemiştir. Nitekim Kocaeli’de 1938 yılı itibariyle 129 kuruş olan ortalama işçi gündeliği de, 1943 yılında 271 kuruşa yükselmiştir.⁶⁸ Vilayette bir yıl içerisinde çalışılan gün sayısı da, 1938 yılında 255; 1943 yılında 262 olarak tespit edilmiştir.⁶⁹

SONUÇ

Çalışmamıza esas teşkil eden sanayi sayımları-istatistikleri, erken Cumhuriyet Döneminde Kocaeli sanayinin küçük sanayi tipi ve daha çok ziraat mahsulleri sanayide yoğunluk kazandığını ortaya koymaktadır. Vilayet genelinde ziraat, ehli hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayii gibi zirai mahsullere dayalı sanayinin, genel sanayideki payı % 43.59; zirai maddeler sanayisinde çalışanların genel işçilere oranı da % 43’tür. Vilayet sanayii, bu görünümüyle ülke geneline uygun bir yapı arz etmektedir.

Dönemin Vilayet yerelinde sınai gelişimi açısından en önemli husus, 1936 yılında Cumhuriyetin ilk kağıt fabrikasının burada açılması olmuştur. Dokuma ve kağıt sanayilerinde zamanla artan kamu yatırımları, tarım kesiminde çalışan faal nüfusun, imalat sanayisinde çalışanlar lehine azalmasında etkili olmuştur. İstanbul metropol olarak gelişirken, İstanbul’a yakın mesafedeki Kocaeli ve diğer bazı illerin ekonomileri de İstanbul şehrinin talepleri doğrultusunda şekillenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi sanayi sayımları-istatistikleri, ülke sanayinin bütününe kapsamaması ve sayım hazırlıkları ile uygulama sürecinde ortaya çıkan bazı aksaklıklar nedeniyle ihtiyatlı bir yaklaşımı gerektirmekle birlikte; sınai gelişimin ana hatları itibariyle yansıtılması açısından önem taşımaktadır. Bu istatistiklerin yapılan çalışma için önemli olan tarafı ise, ülkemizdeki bütün sanayi sayımlarında Kocaeli Vilayetinin yer almış olmasıdır. Bu da, Vilayetinin, Cumhuriyet Türkiye’sinde de önemli bir ekonomik konuma sahip olduğunun göstergesidir.

68 İş İstatistikleri 1937-1943, s.41. Kocaeli vilayetinde en çok ücret artışı görülen sektörler, Demiryolu ve tramvay yolu inşaatı ve tamirati./inşaat bina ve mobilya sanayi, vagon, otomobil (karoseri dâhil) bisiklet ve tayyare imalât ve tamirati./makina alet ve cihaz imalatı, değirmenler (hububat)/gıda, tütün sanayi, elektrik, gaz ve su istihsal ve tevziatı olmuştur.

69 İş İstatistikleri, 1937-1943, s.45.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

- 1927 *Sanayi Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No:584, Ankara 1969.
- İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, Neşriyat No: 181, R. Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1941.
- İş İstatistikleri, 1937-1943 İşçi istatistikleri 1937-38-43, İş kazası istatistikleri-1937-1943, Neşriyat No: 243, Ankara 1945.
- İstatistiklerle Kadın 1927-1960, Yayın No: 1520, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1992
- İstatistik Yıllığı 1930-1931, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1931
- İstatistik Yıllığı 1935-1936, C:8, Sa:88, İstatistik Genel Dairesi Neşriyatı, 1936
- Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti*, Yayın No:80, Ankara 1936.
- Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1935 Seneleri Faaliyeti*, Yayın no: 103, Ankara 1937,
- Sanayi İstatistikleri, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1936-1941 Faaliyeti*, Yayın No: 237, İstanbul, 1945.
- Sanayi İstatistikleri, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti*, Yayın No: 156, Ankara 1941
- Tökin İsmail Hüsrev, *Rakamlarla İktisadi ve İctimai Türkiye-Türkiye'de Sanayi*, C:III, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1946.
- 20 *İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı-Kocaeli Vilayeti*, C:36, Sayı: 75, İstanbul 1937
- 20 *İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, 2/158, Ankara, 1941.
- 21.10.1945 *Genel Nüfus Sayımı, Kocaeli ili*, C: 40, Yayın No:286, Ankara 1949.
- 22 *Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilayet, Kaza, Nahiye Ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Neşriyat No:359, Ankara, 1954.
- 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri-Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.

MAKALELER VE KİTAPLAR

- Bahtiyar Güner, *Bursa'da Nüfus, Demografik Yapı ve Göç,1927-2000*, DİE, Bursa.
- Cillov Haluk, "Türkiye'de Sanayi Sayımları-İstatistikleri", İktisat Fakültesi Mecmuası, XVI/1-4 (1956).
- Dölen Emre, "Osmanlı Döneminde Kocaeli'ndeki Sanayi Kuruluşları", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Haluk Selvi-Bilal Çelik, Kocaeli, 2015.
- 50 *Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara, 1973
- "Kocaeli", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, Anadolu Yay., İstanbul, 1982.
- Kocaeli Turizm Rehberi*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2010.
- Makal Ahmet, "Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri", *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları – Cahit Talas Anısına*, haz. Berrin Ceylan-Ataman, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 2007
- Mühendis ve Makina Dergisi*, 48/571. https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/cb929eae7a499e5_ek.pdf.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc016/kanunbmmc016/kanunbmmc_1603008.pdf
- Ökçün A.Gündüz, *Osmanlı Sanayii-1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- Ökçün A. Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997.
- Yıldız Selin-Döker Mehmet Fatih, "İzmit Şehrinin Nüfus Gelişimi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Coğrafya Dergisi, 32 (2016).
- Yücel Fikret, *Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*, Ankara, 2014.

SEKA'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ 1957-1967

TURGUT SUBAŞI*

18 Nisan 1936 tarihinde kurulan Türkiye'nin ilk modern kâğıt fabrikası, kuruluşundan itibaren Kocaeli'nin gelişmesine ekonomik, eğitim ve kültürel alanda önemli katkılar sağlamıştır. 1955 yılına kadar *Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası* adıyla hizmet veren bu kurum, bu tarihten sonra *Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi* (SEKA) adını almıştır. SEKA, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlete ait diğer sanayi tesislerinde olduğu gibi yalnızca üretim yapma hedefinde kalmamış, aynı zamanda Kocaeli'nde, işçi mahallesi, memur evleri, okul, sinema ve tiyatro salonları ve elli yataklı hastanesi ile şehrin modernleşmesine ve gelişmesine olduğu kadar Türk ekonomisine de büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

Her ne kadar fabrikanın kendi personeline yönelik eğitim faaliyetlerinin ilk adımı 1 Temmuz 1938'de atılmış ise de, 3457 sayılı kanunla birlikte, 1 Ekim 1939 tarihinden itibaren tüm Sümerbank fabrikalarında olduğu gibi, İzmit *Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası*'nda da düzenli bir şekilde hizmet içi kurslara başlanmıştır. 1941 yılına gelindiğinde daha sistemli bir yapıya dönüşen eğitim faaliyetleri hız kazanmış, hizmet içi eğitim amacıyla; Yardımcı İşçi Kursu, Namzet Çıracı Kursu, İkmal Salonu İşçi Kursu, Kalfa Kursu ve Usta Kursları da yeni eğitim müfredatına eklenmiştir.¹

MEHMET ALİ KÂĞITÇI VE SEKA KÂĞIT FABRİKASI'NIN AÇILIŞI

Dünya üzerinde kâğıt ilk defa M.S. 105 yılında Çin'de Ts'ai Lun tarafından yapılmış ve kâğıdın yapımı ile alakalı bilgiler zamanla Kore üzerinden Japonya'ya ve doğudan da İpek yolu aracılığıyla batıya kadar ulaşmıştır. Talas Savaşı'nın akabinde esir düşen Çinli kâğıt ustaları Semerkant Bölgesi'nde kâğıt üretimini sürdürmüşler ve böylece kâğıt üretimi İslâm dünyası arasında da yayılmıştır. 13. Yüzyıl içinde kâğıt üretimi İslâm coğrafyasından Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Fakat yine de kâğıt ya resmi yazışmalarda ya da el yazması eserlerin yazımında kullanıldığı için oldukça sınırlı şekilde üretiliyordu. Dünya üzerinde kâğıt üretiminin hızlanması ve bir ihtiyaç olarak kabul edilmesi Matbaanın kurulması ile ortaya çıkmıştır.² Matbaaların yayılması ile birlikte kâğıt üretimi hızı da artmış ve nihayetinde 19. Yüzyılda kâğıt fabrikalarının kurulmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde matbaanın ve baskı yoluyla çoğaltılan kitabın faydaları hakkında ilk bilgi veren kişi Peçevî İbrahim Efendi'dir.³ Osmanlı devletinde ilk matbaa ise İbrahim

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi subasi@sakarya.edu.tr

1 Bu çalışmada SEKA Postası Gazetesi verileri esas alınmıştır.

2 Emre Dölen, Çin'den Kocaeli'ne Kâğıd'ın Öyküsü, Kocaeli 2015, s. 1.

3 1574-1649 yılları arasında yaşamış olan İbrahim Efendi Türkmen kökenli bir aileye mensuptur. Macaristan'ın Pécs şehrinde doğduğundan dolayı Peçüvî, Peçuyulu ve Peçevî lakaplarıyla tanınır. İlk defa Batı kaynaklarını kullanan Osmanlı Tarih yazarıdır. Peçevî Tarihi 1520-1639 yılları arasındaki olayları anlatır. İbrahim Efendi ve Peçevî Tarihi hakkında daha fazla bilgi için, Erika Hancz, "Peçuyulu İbrahim", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 34, İstanbul 1995, s. 216-218; Bekir Sıtkı Baykal, Târih-i Peçevî, I-II, Ankara, 1981-1983.

Müteferrika'nın girişim ve gayretleri sonucu gerçekleşmiştir.⁴ İbrahim Müteferrika 16 Aralık 1727 tarihinde *Darü't-Tıbâati'l Amire* adı ile Osmanlı Devleti'nde matbaacılık ve basım işini başlatıp ilk Türkçe kitap yayımlayan kişi unvanına sahiptir.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda da Türkiye'de matbaa ve basım işleri seyrekte olsa devam etmekteydi. Kocaelin de Kâğıt Fabrikası'nın açıldığı yıllar Türkiye'de sanayinin teşvik edildiği ve bu suretle birçok ilde fabrikaların açıldığı döneme rastlamaktadır. Bu döneme kadar ülkenin kâğıt ihtiyacı daha çok ithal yoluyla temin edilmekteydi. Bu durum, Fransa'da Grenoble Üniversitesi Fransız Kâğıt Mühendisliği Okulu'ndan mezun olan genç mühendis Mehmet Ali Kâğıtçı'nın,⁵ yurda dönerek bir kâğıt fabrikası kurma fikrini gündeme getirmesine kadar aynen devam etti.⁶

Türkiye'de ilk defa yerli kâğıdı üretecek modern bir kâğıt fabrikasının kurulması fikri, Tekel Bakanlığının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 1930'larda gündeme gelmiş ise de böyle bir fabrikanın zarar edeceği ihtimalinden dolayı adım atılmamıştır. Ancak bu dönemde İş Bankası'nın başında bulunan Celal Bayar, Mehmet Ali Kâğıtçı ile Ankara'da yaptığı görüşmeler sonucunda böyle bir fabrikanın zarar etmeyeceğine ikna olmuş, böylece kâğıt fabrikasının kurulmasına karar verilmiştir.⁷ Bir süre sonra İktisat Bakanı olan Celal Bayar, kâğıt fabrikası projesini kurulacak olan Sümerbank'ın, yani devletin üstlenmesi fikrini gündeme getirmiştir. Nitekim Sümerbank'ın 3 Haziran 1933'te kurulmasıyla, Birinci Sanayi Planı'nda yer alan kâğıt fabrikası için çalışmalar başlamış, fabrikanın kurulacağı yer olarak; bir kâğıt fabrikası için gerekli alt yapının; kömürün, suyun ve işçinin bulunduğu, ham maddenin ve mamul maddenin en kolay nakledileceği kent olarak, Kocaeli seçilmiştir.

İzmit Sümerbank Selüloz ve Kâğıt Fabrikası'nın temeli 14 Ağustos 1934'te Başbakan İsmet İnönü tarafından atılmış, fabrikanın tesisi için kuruluş hazırlıkları, daha sonra fabrikanın müdürü olan Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından yürütülmüştür. Toplam değeri 30 bin 400 lira olan ve 121 bin 864 metrekaare arazi üzerine kurulan İzmit Kâğıt Fabrikası; kâğıt fabrikası ve mekanik hamur ünitesi olmak üzere iki ana birimden oluşturulmuştur. Daha sonra ise güç santrali, hizmet binaları, kazan dairesi ve tamirhane gibi bölümler de fabrika ek binaları olarak inşa edilmiştir.⁸

Fabrika inşaatı, çeşitli aksilikler nedeniyle 1936 Ocak ayı sonunda tamamlanabilmiş ilk deneme üretimi ise 18 Nisan 1936'da yapılmıştır. İzmit Kâğıt Fabrikası, dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından 6 Kasım 1936'da, Ankara ve İstanbul'dan gelen "iki uzun tren dolusu"

4 Erhan Afyoncu, "İbrâhim Müteferrika", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul 1995, s. 324-327.

5 1899 İstanbul, Heybeliada doğumlu olan Kâğıtçı, 1922'de İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi'nden mezun olmuş ve uzun bir müddet Kimya Enstitüsü'nde asistanlık yapmıştır. 1925 yılına gelinceye kadar, asistanlığının yanı sıra Heybeliada Bahriye Mektebi'nde kimya öğretmenliği de yapmıştır. 1925 yılında selüloz ve kâğıt sanayisi üzerine araştırmalar yapmak üzere yurtdışına gitmiş ve Fransa'da Grenoble Üniversitesi Fransız Kâğıt Mühendisliği Okulu'nu başarıyla tamamlamıştır. 1927'de Türkiye'ye dönmüş ve 7 yıl boyunca ülkemizde modern bir kâğıt sanayinin kurulması için çaba sarf etmiştir. 14 Ağustos 1934 tarihinde temeli atılan fabrikanın kurucu müdürü, kâğıt mühendisi ve kimyageri olarak görev yapmıştır. 6 Kasım 1936'da ikinci kâğıt fabrikasının kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. 1941'e kadar İzmit Selüloz Sanayi Müessesesi'nde çalışan Mehmet Ali Kâğıtçı, 1942'de İstanbul Belediye Kimya hanesi Müdürlüğü'ne atanmış, aynı zamanda İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'nde kâğıtçılık dersleri vermiştir. 1964'te emekli olan Mehmet Ali Kâğıtçı, 1 Ekim 1982 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin, Mehmet Sarioğlu, "Mehmet Ali Kâğıtçı ve SEKA'nın Kocaeli'ne Katkıları", Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildiri Kitabı, cilt 3, Kocaeli 2015, s. 1459-1467; Mehmet Sarioğlu, Bir Cumhuriyet Aydını; Mehmet Ali Kâğıtçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17-18.

6 Baki Kara, Türk Kâğıt Sanayinin Öncüsü-Mehmet Ali Kâğıtçı, İstanbul, 2004, s. 87.

7 Sarioğlu, "Mehmet Ali Kâğıtçı ve SEKA'nın Kocaeli'ne Katkıları", s. 1459.

8 Sarioğlu, "Mehmet Ali Kâğıtçı ve SEKA'nın Kocaeli'ne Katkıları", s. 1459.

davetlinin katılımıyla törenle açılmıştır. Aynı gün "II. Kâğıt Fabrikasının temeli de atılmıştır. Fabrika biri yazı ve baskı kâğıdı ve diğeri karton üretebilen iki kâğıt makinasından oluşmaktaydı ve yıllık üretimi 11.000 tondur. Fabrikanın ithal selülozdan kâğıt üretmesi ve yaklaşan savaş nedeniyle selülozun yoğun olarak patlayıcı madde üretiminde kullanılması fiyatları yükselttiğinden üretimin maliyeti giderek artmıştır. Üretilen ilk kâğıtlarda kullanılan filigranların tasarımı Mehmed Ali Kâğıtçı tarafından yapılmıştır. Temeli 6 Kasım 1936'da atılmış olan "II. Kâğıt Fabrikasının inşaatı ve makinaların montajı 25 Nisan 1940'da tamamlanmış olmakla birlikte, üretime 1944'de başlanabilmiş ve 24 Temmuz 1944'de İktisat Vekili Fuat Sirmen tarafından açılışı yapılmıştır. Bu fabrikada biri yılda 11.000 ton gazete ve baskı kâğıdı ve diğeri de yılda 1.000 ton sigara kâğıdı üretimi yapan iki makine sayesinde Fabrika Türkiye'nin kâğıt gereksiniminin % 55'ini karşılar duruma gelmiştir.⁹

Kurumu yeniden düzenleyen ve 21 Haziran 1955 tarihinde yürürlüğe giren "Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Kanunu" ile SEKA kurulmuştur. Kurum 1950'li yıllarda İzmit'te kurulan yeni kâğıt fabrikaları ile genişlemesini sürdürmüştür. Üçüncü Kâğıt Fabrikası'nın temeli 1 Eylül 1950'de atılmış ve fabrika 21 Nisan 1954'de işletmeye açılmıştır.

Dördüncü Kâğıt Fabrikası'nın temeli ise 6 Temmuz 1957'de atılmış ve fabrika 8 Kasım 1961'den itibaren hizmet vermeye başlamıştır. Beşinci Kâğıt Fabrikasında da 30 Nisan 1960'da deneme üretimine başlanmış, böylece beş fabrika toplam da 10 kâğıt makinesi ile üretim yapan bir tesis haline gelmiştir.¹⁰

SEKA EĞİTİM KURSU VE ÇIRAKLIK OKULU

SEKA'nın kuruluşu ile birlikte burada çalışan işçilere eğitim verme ve daha kaliteli elemanlar yetiştirerek, iş potansiyelini arttırma konusu gündeme gelmiştir. Fabrikada kurs biçiminde ilk eğitim 1 Temmuz 1938'de başlamıştır. 3457 sayılı kanuna göre 1 Ekim 1939 tarihinden itibaren tüm Sümerbank fabrikalarında düzenli kurslar açılması kararlaştırılmıştır. Bu karar gereği İzmit Kâğıt Fabrikası'nda da hizmet içi kurslara yer verilmiştir. Bu kursların içeriği Son Posta gazetesinde şu şekilde açıklanmaktadır:¹¹ "*Kurs memleketimizde yepyeni bir sanayi şubesi olan kâğıtçılık hakkında ameli ve nazari malumatı ihtiva eden kısım kısım şubelere ayrıldığı gibi Türkçe, tarih, hesap, hendese (geometri) vesaire malumatı da ihtiva etmektedir. Fabrika bu suretle kendine lazım olan elemanları yetiştirmekte ve onları bir meslek sahibi etmektedir.*" 1941 yılına gelindiğinde daha sistemli bir yapıya dönüşen eğitim faaliyetleri hız kazanmış, hizmet içi eğitim adı ile Yardımcı İşçi Kursu, Namzet Çıracık Kursu, İkmal Salonu İşçi Kursu, Kalfa Kursu ve Usta Kursları da yeni eğitim müfredatına eklenmiştir.¹² 1941-1942 dönemi kurslarından Yardımcı İşçi, Atölye Çıracıkları, Kâğıt Kesme, Selüloz, Usta, Konferanslar ve Almanca başlıklı kursları bitirenlerin sayısı 132 olmuştur.¹³

SEKA'da eğitim ve uygulama faaliyetlerinin daha düzenli ve etkin bir biçimde yürütülmesi amacıyla 4 Eylül 1944 tarihinde "Selüloz Sanayi Müessesesi Çıracık Okulu" açılmıştır. Çıracık Okulunun kuruluş gayesi ve hedefleri SEKA Postası Gazetesi'nde şu şekilde ifade edilmiştir:

9 Dölen, Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü, s. 90.

10 Dölen, Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü, s. 95.

11 Son Posta, 23 Aralık 1939.

12 Uygur Kocabaşoğlu, SEKA Tarihi, SEKA Genel Müdürlüğü Yayınları, İzmit, 1994, s. 169.

13 Çelik, SEKA'nın Eğitim ve Kültür Faaliyetlerine İlişkin, s. 2120.

"Garp endüstrisinin bugünkü çalışma ve gelişme durumu Mühendis ve Teknik zihniyetten daha çok her fabrikanın bir sanat okulu kurarak çırak eğitimine kıymet vermesiyle meydana gelmiştir. Fabrika dediğimiz zaman her şeyden evvel fabrikaya bağlı, fabrika imalatını hakkıyla benimsemiş kalifiye işçi yetiştirilmesi hatıra gelir. Garp sanayii bu işçileri gelişi güzel hariçten temin etmez. Eleman ihtiyacını, kendi bünyesinde yetişen kalifiye işçilerle, ilkokuldan alarak yetiştirdiği çıraklarla karşılar. Hemen hemen Almanya'da her fabrikanın bir çırak yetiştirme teşkilatı vardır. Bunlar teori ve ameli teknik dersleri eski ustalardan ve Mühendislerden alırlar. Peyderpey fabrikaya alıştırılır, ücretleri, bakımları, eğitimleri ve gezintileri fabrikaca temin edilir. Çıraklık devresini ikmal etmiş bir çırak artık mesleği hakkında tam bir bilgiye sahip teknik resimlerden, ölçmelerden anlar, fabrikada imalatı eksiksiz yapacak bir işçi sayılır. Bizce bu hususa hiçbir fabrikada yer verilmez. Kalifiye işçilerimizi senelerce sanat okullarında mahdut teori çok cüz'î ve umumi mahiyette pratik bilgiyle temin ederiz. Bunlar okulu bitirdikten sonra işçi olarak değil, daha çok usta olarak çalışmak için fabrikalarda iş ararlar. Hâlbuki edindikleri bilgi herhangi bir fabrikada kalifiye işçiliğe de kâfi değildir. Bunlar girdikleri fabrikalarda ancak iki üç sene geçtikten sonra randıman verebilecek durumdadırlar. Garp Endüstrisi'nde çırak yetiştirme işi, bir anane halini almıştır. Fabrika'nın istikbali bu çırakların eğitimi ve fabrika tezgâhlarına yerleşmeleriyle kaim telâkki edilir. Yetiştirilen bu çırakların aile yuvasına olduğu gibi fabrikaya bağlılıklarına da son derece önem verilir. Bizde ise fabrikalar daima işçisini hariçten temine çalışır. Bunlar gayet basit olarak işe başlatılır, bilgisi kâfi görülürse istihdam edilir, değilse muayyen bir tecrübe devresinden sonra işine son verilir. Hâlbuki garp çırak usulünde tecrübe devresi dört-beş sene sürer. Bu zaman içinde çırağın hangi branşta istidadı ve başarısı olduğu tespit edilerek tam randıman ve başarı göstereceği bir mesleğe yerleştirilmesi sağlanır.

"Artık imalat tezgâhının başına geçen çırak, tam manasıyla bir işçi ahlakı, iş eğitimi mükemmel, fabrikaya bağlı önemli bir işçi, eleman demektir. Almanya'da 1000 işçisi olan bir fabrikanın asgari 50 kişilik bir çırak teşkilatı ve kadrosu vardır. Bizim bu önemli usulü ilkin bir kanunla mecburi tutmamız icab eder. Yoksa mecburiyet ve bu hususta bir talimatname olmadan fabrikalar kendileri için bu çok önemli olan usule yanaşmazlar. Fabrika demek, teknik teşkilatı, hammadde ve maliyet unsurlarını kullanarak teknik bürolarıyla, Mühendisleriyle imalat yapan bir endüstri müessesesi demek olduğuna göre her şeyden evvel imalatı bu sistem ve şartlara bağlamak, köşe bucaklardaki derme-çatma imalathaneleri yasak etmek zarureti vardır. Basit tamir işlerinden gayri bütün seri imalatı teknik esaslara malik fabrikalara inhisar ettirmek, bu fabrikalarda mecburi dört seneli devre için zaruridir. Mühendislere fabrikaların vazife vermeleri mecburiyeti dört seneli devre için çırak teşkilatı kurmak çok mühim ve sanayiimizin müsbet bir şekilde gelişmesi için zaruridir. Mühendislere fabrikaların vazife vermeleri mecburiyeti ne kadar önemli ise %10 nispetinde çırak teşkilatı kurmaları mecburiyeti de o kadar hayatidir. Ancak bundan sonra teknik okulların araştırma enstitülerinin tekniğin ve endüstrinin varlığımız için önemi anlaşılır ve bu alanda muasır Milletler seviyesine yöneldiğimizi anlayabiliriz."¹⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, SEKA'nın ihtiyacı olan teknik personel, ustabaşısı, usta, kısacası nitelikli insan yetiştirmenin önemine inanıldığı için bu amaçla Çırak Okulu açılmasına karar verilmiştir. Bu okula, işletmenin belirlediği kıstaslara göre hazırlanan ve uygulanan bir program çerçevesinde ilkokul mezunları arasından sınav ile öğrenciler alınarak, belirlenen müfredat çerçevesinde eğitim verilmekteydi. 1951 de Çırak Okulu'nda eğitim faaliyetleri durdurulmuş ancak, eğitim ihtiyacının tekrar belirmesi üzere 1960-1961 öğrenim yılında 3 sınıf olarak eğitim faaliyetlerine devam edilmiştir.¹⁵

14 SEKA Postası, 15 Ekim 1961

15 Çelik, SEKA'nın Eğitim ve Kültür Faaliyetlerine İlişkin, s. 2120.

SEKA bünyesinde açılan Çırac Okulu gösterdiği başarı sonucu, 1960'lı yıllarda adını çevre illere de duyurmayı başarmıştır. Öyle ki Çırac Okulu'nun Matbaacılık Şubesi'ni İstanbul Sanat Enstitüsü Matbaacılık Şubesi öğrencilerinden 37 kişilik bir heyet ziyaret etmiş, fabrika ve tesisleri gezerek burada verilen dersler ile ilgili gözlemlerde bulunmuşlardır.¹⁶ Ayrıca İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Profesörlerinden Ali Şakir Ağanoğlu başkanlığında, biri Amerikalı olmak üzere iki Profesör, bir asistan ve 40 kurs mensubundan oluşan heyet SEKA İşletmesi'ni ziyaret ederek burada verilen mesleki eğitimlerin nasıl yapıldığını incelemişlerdir.¹⁷ SEKA İşletmesine bir ziyarette İzmit Akşam Tekniker Okulundan yapılmıştır. Mekanik Atölye Şefi İbrahim Ulukaya ve kırk kişilik öğrenci grubu, SEKA İşletmesi'nin Mekanik Atölyesi'nde ki derslerin uygulamasını yerinde görmek için bu atölyeyi ziyaret etmişlerdir.¹⁸ Yine İzmit Sanat Erkek Lisesi, Mekanik Öğretmeni Rıza Göktegezer, Elektrik Öğretmeni Cemal Kaarabacak ve Erdoğan Ağırbaşla birlikte 26 kişilik bir heyet de SEKA İşletmesini ziyaret ederek Mekanik Elektrik Meslek Teknolojisi ve Elektrik Teknik dersleri ile ilgili incelemelerde bulunmuşlardır.¹⁹

Diğer taraftan 1957 yılında İşçi Eğitim Seminerleri kapsamında kurs hizmetleri verilmiş ve seminere SEKA'da çalışan 62 işçi katılmıştır. SEKA Postası Gazetesindeki bilgilere göre; işçiler bu seminere çalışma saatleri dışında, günde iki saat katılmaktaydılar. Konuya ilişkin Çalışma Vekâleti Araştırma Kurulu üyesi Celâl Dinçer SEKA Postası gazetesine şu beyanatı vermiştir:²⁰

"Türkiye'de şimdiye kadar 27 seminer açıldı. Bunlarla işçilere kendilerinin bilmeğe muhtaç oldukları hususlar öğretilmektedir. Böylece aralarından yetişecek olan işçi sendikaları müstakbel sevk ve idarecilerinin gelişmesi sağlanmaktadır. İş gücünün verimli olması, işçi, işveren münasebetlerinin düzgün ve ahenkli devam ve cereyan etmesi, büyük bir hızla kalkınmakta olan Türkiye'nin "İş" saatinden ve "İş gücünden" asla kaybetmeksizin başarı sağlanması bu tedrisatta ön planda tutulmaktadır. İşçilerimizin teşkilatlı bir varlık olarak gelişmesi bu gayeyi temin edecektir. 1,5 ay sürecek olan bu kurslara burada günde iki saat müddetle iş saatlerinden sonra 62 işçi devam etmektedir".²¹

1963 yılına gelindiğinde SEKA'da eğitim faaliyetlerinin daha yoğun bir şekilde devam ettiği dikkat çekmektedir. 30 Temmuz 1963 tarihinde SEKA Çırac Kursu'na öğrenci alımı ile ilgili bir bildiri yayınlanmış ve bu bildiriye göre alınacak kişilerin şu şartlara sahip olmaları istenmiştir:

16 SEKA Postası, 1 Nisan 1960

17 SEKA Postası 15 Şubat 1960

18 SEKA Postası 15 Şubat 1960

19 SEKA Postası, 15 Şubat 1960

20 SEKA Postası, 1 Haziran 1957.

21 SEKA Postası, 1 Haziran 1957

- En az ilkokul mezunu olmak
- Belgeli olmamak
- 16 Ağustos'ta yapılacak test imtihanından başarılı olmak
- 16 yaşından büyük olmamak
- Sağlık muayenesinden geçerek işçiliğe dair elverişli bir rapora sahip olmak²²

1963 yılı SEKA'da eğitim faaliyetleriyle ilgili en önemli gelişmelerden biri de SEKA'da bir Çıraklık Eğitim Komitesi'nin kurulması ve Çıraklık Eğitim Standartlarının imzalanması olmuştur. Bu konu SEKA Postası Gazetesi'nde şu ifadelerle yer almıştır: "*Endüstriye eğitim çağında gireceklere rehber olmak üzere SEKA'da Eğitim Standartları tespit ve tayin edilmiş, işveren adına Genel Müdür ve Sendika adına Selülöz İşçileri Sendikası Başkanı'nın imzalarıyla 18 Eylül 1963 gününden itibaren yürürlüğe girmiştir.*"²³ SEKA'nın Çıraklık Eğitim Standartları, İş ve İşçi Bulma Kurumu ile Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı'nın işbirliği ile hazırlanmıştır.

Çıraklık ve Eğitim Standartları, SEKA Kâğıt Endüstrisindeki muhtelif iş kollarına çırak ve stajyer işçi seçimini teşvik etmek, İşletmenin çeşitli kısımlarda çalışan 16-25 yaşları arasındakiler için, işin özelliği ve mahiyetine göre usta muavini ve usta yetiştirmek gayesiyle Çıraklık Eğitim Kursları açmak şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçla da bir eğitim komitesi kurulmuştur. Bu gelişmelerden sonra SEKA'dan 8 teknik eleman, yedi haftalık araştırma ve inceleme amacıyla Amerika Birleşik Devletlerine gitmiştir.²⁴ Amerika'ya giden SEKA Mensupları ise şunlardır: Yüksek Mühendis Kaya Karadeniz, Yüksek Mühendis Kazım Bülbül, Doğan Sığındı, Mühendis, Hüsamettin İzmitlioğlu, İktisat Uzmanı Lütfü Okutan, Tekniker Cevat Sezgin, Hüseyin Soy-türk, Necdet Çalışkur.

15 Ocak 1964 yılında SEKA Çırak Okulu ilk mezunlarını vermiştir. Mezunlara diplomaları yemekhanede yapılan törenle verilmiştir. Törene öğrenciler, öğretmenler, öğrenci yakınları katılmıştır. Genel Müdür adına Plan Organizasyon Müdürü Halil Öngen bir konuşma yapmış ve konuşmasında özetle şunları belirtmiştir: "... İşletme, siz öğrencilere bütün imkânları vermekte, her şeyinizle yakından ilgilenmektedir. Sizlerden beklediğimiz iyi çalışmanız, iyi öğrenmeniz, mükemmel birer eleman, iyi insan olarak yetişmenizdir. Bu yolda başarı kazanacağınıza inanıyoruz ve buna eminiz. *SEKA Çırak Kursunu bitiren elemanlarımızın istikbalini garanti etmiştir...* Şuna inanıyorum ki, yeni atıldığınız çalışma hayatında da kursta öğrendiklerinizin verimini göreceksiniz, sizler de bundan önceki kurs ağabeyleriniz gibi muvaffak olacaksınız." Halil Öngen den sonra söz alan kursun ilk öğretmeni Sefa Baytın ise: "... Çırak Kursu bu müesseseye teknik eleman yetiştirmekle kalmamış, sosyal imkânlar bakımından da faydalı olmuştur. Cumartesi günleri yapılan bayrak çekme töreni, SEKA Bاندosu'nun kuruluşu, 10 Kasım günü yapılan Atatürk ihtifali, Çırak Kursu'nun ön ayak olması ile teessüs etmiştir. Mezunlarımızdan bir bölümü imtihan vererek daha yüksekokullara geçtiler ve meslek hayatlarında başarılar kazandılar..."²⁵

SEKA da bu kursların yanı sıra 1961-1962 öğretim yılında birde Okuma yazma kursu açılmıştır. SEKA'da açılan okuma-yazma kurslarına 271 işçi devam etmiş, kurstan büyük faydalar sağlamışlardır. Bütün SEKA Mensuplarını okur-yazar yapmak amacıyla açılan ve her yıl tekrarlanacağı ifade edilen bu kurslarda, okuma yazma bilmeyen işçilere okuma-yazma öğretilerek,

22 SEKA Postası, 1 Ağustos 1963

23 SEKA Postası, 1 Ekim 1963

24 SEKA Postası, 1 Kasım 1963

25 SEKA Postası, 15 Ocak 1964

onlarında eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. 1961-1962 öğretim yılı içinde kursa devam etmiş olan kursiyerlerden, sınava katılan 271 personelden 229 tanesi başarı sağlamıştır.²⁶

1965-1966 yılında da SEKA da eğitim faaliyetleri aynı hızıyla devam etmiştir. Öncelikle işletmede çalışanlardan okuma yazma bilmeyenler tespit edilmiştir. Buna göre SEKA Kâğıt fabrikalarında 30 erkek, 12 kadın, Selüloz fabrikalarında 43 erkek, Enerji Müdürlüğünde 18 erkek, Genel Sekreterlik ünitelerinde 26 erkek, 9 kadın, İnşaat Müdürlüğünde 6 erkek, Nakliyat Müdürlüğünde 49 erkek olmak üzere 193 SEKA mensubunun okuma-yazma bilmediği tespit edilmiştir. SEKA Genel Müdürlüğü'nün emri ile tespit edilen kişiler bu kurslara yönlendirilerek okuma-yazma öğrenmeleri teşvik edilmiştir.²⁷ 1966 yılında Çırak Kursu mezunlarının SEKA da daha yararlı olabilmeleri için bu kursun yönetmeliği ve ders müfredatı geliştirilerek yeniden hazırlanmıştır.²⁸

SEKA MESLEK KURSLARI

1957 yılının Mayıs ayının ikinci yarısında SEKA bünyesinde *Tesellüm Memurları* için bir kurs açıldığı ve bir haftalık bu kursa 12 tesellüm memuru katılmıştır.²⁹ Devlet Orman İşletmelerinden alınan selülozluk odunların daha iyi işletilmesi, bu odunların daha isabetle seçimi ve gerekli muamelenin hızla yürütülmesi için vasıflı memurların yetiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Orman Müşavirliğinde açılan kursta Kenan Ergürebüz, Basri Ferah ve Şükrü Görür *teknik ve nazari* dersler vermişlerdir. Kurs kapsamındaki derslerin içeriği, sipariş protokolleri, şartnameler, mukavelenameler, tesellüm talimatında yazılı teknik ve hususi şartların *nazari* ve *ameli* eğitimi olarak gösterilmiştir.³⁰ Kursu başarı ile bitiren memurlar Bolu, Trabzon büroları ile merkez depolarında istihdam edilmiştir.³¹

1958 yılına gelindiğinde Maarif Vekili Celal Yardımcı, 17 Mayıs Cumartesi günü İzmit'e gelmiş ve bir sonraki eğitim yılında Motorculuk ve Elektrikçilik üzerine bir Akşam Sanat Okulu açılacağını ve ileride Kâğıtçılık Şubesi'nin de ekleneceği, bu okula 200 öğrenci alınacağını ifade etmiştir.³² 1 Ekim 1958 tarihli SEKA Postası'na göre, Maarif Vekâleti temsilcilerinin de katıldığı toplantıda, ekonomi ve endüstri alanında ülkedeki kalkınma hamlelerinin gerektirdiği her türlü teknik personel yanında, teknikere de büyük ihtiyaç duyulduğu ifade edilerek, Akşam Tekniker Okulu'nun Erkek Sanat Lisesi'ne bağlı bir bölüm olarak açılmasına karar verilmiştir.³³ Ayrıca bu toplantıda söz konusu okulun statü tasarısı SEKA İşletmesi Plan ve Organizasyon Müdürlüğü ve Maarif Vekâleti temsilcileri tarafından belirlenerek, Maarif Vekâleti temsilcileri ve SEKA İşletmesi idare heyeti tarafından onaylanmıştır.

Tasdik edilen bu tasarıya göre SEKA, İşletmesi'ne düşen yıllık 50.000 liralık yardım tahsisatı, gerekli malzeme ve öğretici eleman desteği vermeyi taahhüt etmiştir. Akşam Tekniker Okulu'nun ihtiva ettiği Makine ve Elektrik şubelerinin programları Maarif Vekâleti tarafından

26 SEKA Postası, 15 Eylül 1962

27 SEKA Postası, 1 Mayıs 1965

28 SEKA Postası, 15 Ağustos 1966

29 SEKA Postası, 1 Haziran 1957

30 SEKA Postası, 1 Haziran 1957

31 SEKA Postası, 1 Haziran 1957

32 SEKA Postası, 1 Haziran 1958

33 SEKA Postası, 1 Ekim 1958

daha önceden tespit edildiği için SEKA İşletmesi bu konuyla ilgilenmemiş, yalnızca kâğıtçılık kısmının ders programlarını ve ders müfredatlarını belirleyerek Maarif Vekâleti Talim Terbiye Heyeti'nin onayına sunmuştur.³⁴ Bunun üzerine Maarif Vekâleti SEKA İşletmesi'nden dersleri yürütmek için öğretici elemanların temini hususunda SEKA Kurumu bünyesindeki mühendisler ile istişare ederek, içlerinden uygun görülenleri bir liste halinde on beş gün içinde Maarif Vekâletine göndermesini istemiştir. İzmit Erkek Sanat Enstitüsüne bağlı kâğıtçılık şubesinde öğretmenlik yapmak için SEKA'da söz konusu bölümde en az bir yıl çalışmış Lise mezunları ile Sanat Enstitüsü mezunları alınacaktır. Müracaat adedi ihtiyaçtan fazla olursa öğrenciler bazı derslerden giriş sınavına tabi tutulacaklardır.³⁵

Okul yönetimi, *Akşam Tekniker Okulu Planlama Kurulu* ve *Akşam Tekniker Okulu Müdürlüğü* olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Planlama Kurulu; Vekâlet Mesleki Teknik ve Öğretim Müsteşarlığından iki, SEKA İşletme Umum Müdürlüğünden seçilecek iki elemandan teşekkül etmekteydi. Okul Müdürü, Kurulun raportörlüğü görevini yürütmekteydi. Kurulun görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir: Okul faaliyetlerinde esas olacak "kaide ve prensipleri mevcut yönetmeliğe göre faaliyet konularını ve ihtiyaçlarını her yıl için tayin, tebdil, tenkis veya tezyit etmek." Okul müdürlüğünün görevleri ise, yıl içerisinde ele alacağı problemleri ve lüzumu halinde açılacak kursları ve "sarf bütçesini tetkik ve tasvip etmek" olarak belirlenmiştir.³⁶ Ayrıca okulun öğretmenler kulunun teklif edeceği hususlar hakkında karar almak ve hazırlayacağı talimatnameleri tasdik etmek, tavsiyeleri incelemek ve bir karara bağlamak ta okul müdürlüğünün görevleri arasında yer almaktadır. Akşam Tekniker Okulu mezunlarına Maarif Vekâletince, Türkiye'nin her tarafında geçerli olacak "Tekniker" diploması verilmekteydi. Ayrıca bu okul mezunlarına SEKA işletmesinin çeşitli bölümlerinde ihtiyaç duyuldukları görev verileceği de taahhüt edilmiştir.

Maarif Vekâleti ve SEKA'nin birlikte organize ettiği ve yönettiği Akşam Tekniker Okulu haricinde SEKA İşletmesi bünyesinde Mesleki Yetiştirme kurslarına bağlı olarak *Bilgi İşçi Kursları* da düzenlenmiştir. On ay süren *Bilgi İşçi Kursu*'na SEKA işçileri tarafından yoğun ilgi gösterilmiş olup, 116 kişi kursa katılmıştır.³⁷ SEKA İşletmesinin Kurs yönetmeliğine göre, *Bilgi İşçi Kursu*'na katılan işçiler arasından 16 yaş ile 46 yaş aralığındaki işçilerin kursa devamları mecburi tutulmuş, diğer yaş aralığındaki işçilerin devam zorunluluğu kendi tercihlerine bırakılmıştır. *Bilgi İşçi Kurslarında*; Türkçe, Yurt ve Sağlık Bilgisi, Aritmetik, Geometri, Umumî ve Mesleki Teknoloji ve Mesleki Resim gibi dersler verilmiş, kursta başarılı olanlar ise çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir. Kursta 80 saat mesleki teknoloji, 40 saat mesleki resim, 40 saat aritmetik geometri, 33 saat Türkçe ve Yurt Bilgisi, 7 saat Sağlık Bilgisi dersi verilmiştir.³⁸ Kursu tamamlayanlar bir sınava tabi tutulduktan sonra, birinciye 100, ikinciye 75, üçüncüye ise 50 lira ile ödüllendirilirken, diğer katılımcılara ise bir aylık ücretleri tutarında para ödülü verilmiştir. Bununla birlikte mezunlar yeni unvan ve terfi almışlardır.³⁹ 1960 yılı Bilgi İşçi Kurslarında verilen ders adları ve haftalık ders saatleri ise şöyledir:

34 SEKA Postası, 1 Ekim 1958

35 SEKA Postası, 1 Ekim 1958

36 SEKA Postası, 1 Ekim 1958

37 SEKA Postası, 15 Mart 1960

38 SEKA Postası, 15 Mart 1960

39 SEKA Postası, 15 Mart 1960

1960 YILI BİLGİ İŞÇİ KURSLARINDA VERİLEN DERSLER VE SAATLERİ⁴⁰

Dersin Adı	Haftalık Ders Saati
Türkçe	33
Yurt ve Sağlık Bilgisi	7
Aritmetik	40
Geometri	40
Umumi ve Mesleki Teknoloji	80
Mesleki Resim	40

Tablodan da anlaşılacağı üzere kursiyerlerin mesleki anlamdaki iş kabiliyetlerini arttırmak amacıyla *Bilgi İşçi Kursunda* en fazla işlenen ders Umumi ve Mesleki Teknoloji dersidir. Kursu katılan işçilerin analitik düşünebilme kabiliyetlerinin de artırılması için Aritmetik ve Geometri gibi derslere de yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Mesleki Teknoloji dersine teknik anlamda destek sağlaması amacıyla bir de Mesleki Resim dersine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra kursiyerlere genel kültür bilgilerini ihtiva eden Yurt ve Sağlık Bilgisi ve Türkçe dersleri de okutulmuştur. *Bilgi İşçi Kursu'*nda kursiyerler haftada toplam 240 saat ders almışlardır.

Bilgi İşçi Kursları 1963 yılında da devam etmiş, 1963 yılında *Bilgi İşçi Kursuna* devam eden 101 işçi sınavları, İş ve İşçi Bulma Kurumu ile Milli Eğitim Müdürlükleri temsilcileri nezaretinde yapılmış, sınava giren 75 işçiden 72 si başarı göstermiş ve "Kurs Bitirme Belgesi" almaya hak kazanmışlardır.⁴¹

SEKA LİSAN KURSLARI

Mesleki eğitimlerin yanı sıra SEKA, çalışanlarına yabancı dil eğitimi imkânı da sunmuş ve 7 Ocak 1958 tarihinden itibaren SEKA'da İngilizce kursları başlatmıştır.⁴² SEKA Postası'nda yer alan bilgilere göre dil kursu, çalışanların oldukça ilgisini çekmiş, daha ilk günden 100 işçi kayıt yaptırmıştır. Salı ve Perşembe günleri 17.15 ile 18.30 arasındaki yapılan derslere 215 memur ve işçi katılmıştır. Dersler SEKA sinema salonunda, SEKA İşletmesinin Raportörü Mithat Çetecioğlu tarafından verilmiştir.⁴³ Yoğun ilgi ile karşılanan yabancı dil eğitimi, 1 Haziran 1958 tarihinde ilk "kur" tamamlanmış ve bir sonraki "kur"un ise sonbaharda açılacağı duyurulmuştur.⁴⁴

1963 yılında ise Amerika Barış Gönüllüleri teşkilatı tarafından İzmit'e gönderilmiş bulunan Mr. Lyle Brorj ile varılan mutabakat üzerine SEKA'da çalışan personelden düşük seviyede İngilizce bilenlerin yabancı dillerini geliştirebilmeleri için haftada üç saatlik bir kurs açılması kararlaştırılmıştır.⁴⁵ Bunun üzerine düşük seviyede İngilizce bilenler ile hiç İngilizce bilmeyenler için 35'er kişilik iki ayrı kurs açılarak, toplamda bu kurslara da 70 kişi kayıt yaptırmıştır. Düşük seviyede İngilizce bilenlere Amerikalı öğretmen Lyle Brorj ders verirken, hiç İngilizce bilmeyenlere ise SEKA işletme müdürlerinden Yusuf Özyazıcı ders vermiştir. Bunun yanı sıra SEKA'da

40 SEKA Postası, 15 Mart 1960

41 SEKA Postası, 1 Aralık 1963

42 SEKA Postası, 15 Ocak 1958

43 SEKA Postası, 15 Ocak 1958.

44 SEKA Postası, 1 Haziran 1958

45 SEKA Postası, 15 Ekim 1963

bir de Almanca kursunun açılması kararlaştırılmış, Almanca lisan kurslarına da 35'er kişilik iki grup halinde toplam 70 kişi katılmıştır. Ayrıca Kâğıt İş Sendikası üyelerine Çıraklık Kursu binasında Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri 2 şer saat olmak üzere, 3 Ağustos 1964 tarihinde de 25 kişi Almanca ve 25 kişi İngilizce kursuna olmak üzere toplam 50 kişi kayıt olmuştur.⁴⁶

3 Kasım 1964 yılında da İngilizce ve Almanca lisanlarında 35'er kişilik kontenjanı olan bir lisan kursu daha açılmıştır. Kurs hiç bilmeyenler ve az bilenler diye iki şubeye ayrılmıştır. İngilizce kurslarında, SEKA işletme müdürlerinden Yusuf Özyazıcı ve Kemal Täge ders verirken, Almanca dersleri ise Adil Haznedar ile Akim Uzun tarafından verilmiştir.⁴⁷ 1958-1964 yılları arasında açılan lisans kurslarının ders saatleri, katılan kişi sayıları ve kursu veren öğretmenler aşağıdaki tablo da gösterilmiştir:

1958-1964 YILLARI ARASINDA SEKA'DA LİSAN KURLARI

Yıl	Dil	Haftalık Ders Saati	Kişi sayısı	Kursu Veren Kişi
1958	İngilizce	2.30	215	Mithat Çetecioglu
1963	İngilizce (Az Bilenler)	3	35	Mr. Lyle Brorj
1963	İngilizce (Hiç Bilmeyenler)	3	35	Yusuf Özyazıcı
1963	Almanca (Az Bilenler)	3	35	Adil Haznedar
1963	Almanca (Hiç Bilmeyenler)	3	35	Akim Uzun
1964	İngilizce (Yaz Dönemi)	6	25	Kemal Täge
1964	Almanca (Yaz Dönemi)	6	25	Akim Uzun
1964	İngilizce (Az Bilenler)	3	35	Yusuf Özyazıcı
1964	İngilizce (Hiç Bilmeyenler)	3	35	Kemal Täge
1964	Almanca (Az Bilenler)	3	35	Adil Haznedar
1964	Almanca (Hiç Bilmeyenler)	3	35	Akim Uzun

Tabloda görüldüğü gibi, SEKA'da 1958 yılından itibaren lisan kurslarına yönelik eğitim faaliyetleri başladığını, zaman zaman sekteye uğramışsa da, belli dönem ve aralıklarda devam ettirmeye çalışıldığı görülmektedir. SEKA'da lisan kursları az bilenler ve hiç bilmeyenler diye iki sınıfa ayrılmıştır. Haftalık ders sayısı ve katılımcı sayısı dönem içinde bir değişiklik göstermemişse de, 1964 yılı yaz ayında açılan lisan kursunda haftalık ders sayısı iki katına çıkarıldığı görülmektedir.

YURT İÇİ STAJ EĞİTİMİ

SEKA, sadece kendi işletmesi için nitelikli insan yetiştirmeyi hedeflememiş, aynı zamanda çeşitli Üniversite, Yüksek Okul ve Sanat Enstitüsü öğrencilerine işletmesinde staj imkânı da sunmuştur. Ülkenin değişik eğitim kurumlarından staj amacıyla SEKA'ya gelen öğrencilerin staj yaptıkları bölüm ve geldikleri eğitim kurumları şu şekildedir:

⁴⁶ SEKA Postası, 1 Ağustos 1964

⁴⁷ SEKA Postası 15 Kasım 1964

1962 YILINDA SEKA'YA YURT İÇİ STAJ EĞİTİMİ İÇİN GELEN ÖĞRENCİLERİN YER VE SAYILARI⁴⁸

Yıl	Üniversite Adı	Bölümü	Öğrenci Sayısı
1962	Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi	-	5
1962	İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi	-	1
1962	İzmit Sanat Enstitüsü	-	53
1962	Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesi	Kimya Mühendisliği	4
1962	İstanbul Amerikan Koleji	Kimya Bölümü	1
1962	İstanbul Yıldız Teknik Okulu	Elektrik bölümü	2
1962	İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu	Elektrik Bölümü	2
1962	İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu	Makine Bölümü	6

Tabloda görüldüğü gibi, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nden 5 öğrenci, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nden 1 öğrenci, İzmit Sanat Enstitüsü'nden 53 öğrenci, Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden 4 Kimya Mühendisliği Öğrencisi, İstanbul Amerikan Koleji Kimya Bölümü'nden 1 öğrenci, İstanbul Yıldız Teknik Okulu Elektrik Bölümü'nden 2 öğrenci, İstanbul Teknik Üniversitesi, Teknik Okulu Elektrik Bölümü'nden 2 öğrenci, İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okul Elektrik Bölümü'nden 2, Makine Bölümünden 6 öğrenci, stajlarını yapmak üzere SEKA'ya kabul edilmişlerdir.⁴⁹ Staj yönetmeliği gereği günde 12 TL ile 15 TL ücret alan öğrenciler, SEKA İşletmesi'nin misafirhanesinde ağırlanmışlardır.⁵⁰ SEKA'da 1962 yılında yurt içi Staj eğitiminde en çok İzmit Sanat Enstitüsü'nden öğrenci eğitim görmüştür.

Stajlarını SEKA'da tamamlayan öğrenciler, SEKA Postası Gazetesi aracılığıyla stajları sırasında gördükleri yakın ilgi ve destekten dolayı teşekkür mektubu göndermişlerdir. Bunlardan biri olan, İstanbul Yıldız Teknik Okulundan Yalçın Halil Ölçer ve Nurettin Cerit'in mektubu şöyledir: *"Muhterem SEKA'lılar, 1962 yaz dönemi stajlarımızı fabrikalarınızda yapmış olduğumuzdan çok büyük memnunluk duymaktayız. Bizlere gerek mesleki ve gerekse manevi yönden göstermiş olduğunuz yakın alakayı meslek hayatımızın en kıymetli hatırası olarak saklayacağız. Kıymetli İdareci Sayın Genel Müdür Başkaya'nın şahsında bütün SEKA'lılara en derin hürmet ve sevgilerimizi sunarız. Bütün Stajyerler adına İstanbul Yıldız Teknik Okulundan Yalçın Halil Ölçer ve Nurettin Cerit."*⁵¹

YURTDIŞI EĞİTİMİ

SEKA, elemanlarının iş gücü performanslarını arttırmak ve iş deneyimlerini geliştirmek amacıyla yurt dışına öğrenci göndermeyi de ihmal etmemiştir. Gönderilecek öğrenciler, Lise Fen kolu mezunu, askerliğini yapmamış, 1940 doğumlu ve daha küçük yaşta bekâr adaylar arasından seçilirken, askerliklerini yapmış olanlar arasından ise, 1937 doğumlu ve daha küçük yaşta olanlar tercih edilmiştir.⁵² 1961 yılında işletme aracılığıyla yurtdışına gönderilecek on bir kişi

48 SEKA Postası, 1 Ağustos 1962

49 SEKA Postası, 1 Ağustos 1962

50 SEKA Postası, 1 Ağustos 1962

51 SEKA Postası, 15 Ekim 1962

52 SEKA Postası 1 Eylül 1961

sınav ile belirlenmiştir. Bu adaylar Matematik, Fizik, Kimya, Türkçe Kompozisyon ve Yabancı Dil (İngilizce ve Fransızca ve Almanca) derslerinden sınava tabi tutulmuştur. Bu sınav sonucunda yurtdışına gönderilen öğrencilerin gittikleri ülke ve sayıları şöyledir:

1961 YILINDA YURTDIŞINA GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN YER VE SAYILARI

Yıl	Bölüm	Ülke	Kişi Sayısı
1961	Selüloz Kimya Mühendisliği Yüksek Mühendisliği Bölümü	Almanya	2
1961	Selüloz Kimya Mühendisliği Yüksek Mühendisliği Bölümü	Amerika	1
1961	Kâğıt makinaları ve Fabrikasyonu Yüksek Mühendisi Bölümü	Almanya	2
1961	Kâğıt makinaları ve Fabrikasyonu Yüksek Mühendisi Bölümü	Amerika	2
1961	Kimya Yüksek Mühendisliği Bölümü	Almanya	1
1961	Endüstri Mühendisliği Bölümü	Amerika	1
1961	Makine Yüksek Mühendisliği Bölümü	Almanya	1
1961	Makine Yüksek Mühendisliği Bölümü	Amerika	1

Tabloda da görüldüğü gibi, Selüloz Kimya ve Teknolojisi Yüksek Mühendisliği bölümünden Almanya'ya 2, Amerika'ya 1 kişi gönderilmesine karar verilmiştir. Kâğıt Makinaları ve Fabrikasyonu Yüksek Mühendisi bölümünden Almanya'ya 2, Amerika'ya 2 kişi, Kimya Yüksek Mühendisliği bölümünden Almanya'ya 1, Endüstri Mühendisliği bölümünden Amerika'ya 1, Makine Yüksek Mühendisliği bölümünden (Selüloz ve Kâğıt makinaları için) Almanya'ya 1 ve Amerika'ya da 1 kişi gönderilmiştir.

SONUÇ

İzmit Sümerbank Selüloz ve Kâğıt Fabrikası'nın temeli 14 Ağustos 1934'te Başbakan İsmet İnönü tarafından atılmış, fabrikanın tesisi için kuruluş hazırlıkları, daha sonra fabrikanın müdürü olan Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından yürütülmüştür. SEKA'nın kuruluşu ile birlikte burada çalışan işçilerin iş potansiyellerini arttırmak önemli bir hedef olarak benimsenmiştir. Eğitimli, kaliteli, pratik düşünebilen elemanlar yetiştirerek, iş potansiyelini arttırmak amacıyla fabrikada mesleki kurs biçiminde ilk eğitim 1 Temmuz 1938'de başlamıştır.

1941 yılına gelindiğinde daha sistemli bir yapıya dönüşen eğitim faaliyetleri hız kazanmış, hizmet içi eğitim adı ile Yardımcı İşçi Kursu, Namzet Çıracı Kursu, İkmal Salonu İşçi Kursu, Kalfa Kursu ve Usta Kursları da yeni eğitim müfredatına eklenmiştir. Nitelikli insan gücünün önemine inanan SEKA, eğitim faaliyetlerini daha düzenli yürütebilmek için 4 Eylül 1944 tarihinde *Selüloz Sanayi Müessesesi Çıracı Okulu* adıyla, bünyesinde yeni bir eğitim kurumu oluşturmuştur. Fabrikanın ihtiyacı olan teknisyen, usta, ustabaşı gibi vasıflı personel yetiştirmek amacıyla, ilkokul mezunları arasından sınavla öğrenci alınarak, burada bir program çerçevesin-

de eğitim verilmiştir. Her ne kadar okulun eğitim faaliyetlerine, 1951-1961 yılları arasında on yıl kadar ara verilmiş olsa da, okul, 1961 yılından itibaren aktif biçimde eğitim hizmetlerine devam etmiştir.

SEKA'nın önem verdiği eğitim faaliyetlerinden biride *Meslek Kursları*dır. Selülozluk odunların daha iyi işletilmesi, bu odunların daha isabetle seçimi ve gerekli muamelenin hızla yürütülmesi için vasıflı memurların yetiştirilmesi amacıyla 1957 Mayıs ayının ikinci yarısında bir haftalık bir kurs açılmış ve bu kursa 12 *Tesellüm Memuru* katılmıştır. Bu kursta sipariş protokolleri, şartnameler, mukavelenameler, tesellüm talimatında yazılı teknik ve hususi şartlar teorik ve uygulamalı olarak öğretilmiştir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti *Maarif Bakanlığı* ile işbirliği çerçevesinde, İzmit Erkek Sanat Enstitüsü, Akşam Tekniker Okuluna bağlı Kâğıtçılık Bölümü'nün açılmasına katkıda bulunmuş, bu bölüm için yıllık 50.000 liralık yardım ile birlikte, gerekli malzeme ve öğretici eleman desteği de vermiştir. Maarif Vekâleti ve SEKA'nin birlikte organize ettiği ve yönettiği Akşam Tekniker Okulu haricinde SEKA İşletmesi bünyesinde Mesleki Yetiştirme kurslarına bağlı olarak *Bilgi İşçi Kursları* da düzenlenmiştir. On ay süren Bilgi İşçi Kursu'na SEKA işçileri tarafından yoğun ilgi gösterilmiş olup, ilk kursa 116 kişi katılmış, bu ilgi her yıl artarak devam etmiştir.

SEKA mesleki eğitim kurslarıyla birlikte çalışanlarına yabancı dil eğitimi imkânı da sunmuştur. Bu amaçla 7 Ocak 1958 tarihinden itibaren SEKA'da İngilizce kursları açılmış, açılan dil kurslarına oldukça fazla ilgi gösterilerek daha ilk günde 100 işçi kayıt yaptırmıştır. Bu yoğun ilgi sonucunda yabancı dil eğitimi kurslarında, düşük seviyede İngilizce bilenler ile hiç İngilizce bilmeyenler olmak üzere iki kur sistemi uygulanmıştır. Artan talep ve ilgi sonucu İngilizce kursları yanında Almanca kursları da açılmıştır.

SEKA yukarıda bahsedilen eğitim faaliyetlerinin yanı sıra yurt içi ve yurtdışı staj eğitimini de ihmal etmemiştir. Ülkenin çeşitli Üniversite, Yüksek Okul ve Sanat Enstitüsü öğrencilerine kendi işletmesinin ilgili kısımlarında staj imkânı sunmuş ve onları SEKA misafirhanesinde ağırlamıştır. Diğer taraftan elemanlarının iş gücü performanslarını arttırmak ve iş deneyimlerini geliştirmek amacıyla yurt dışına da öğrenci göndermiştir. Bu amaçla 1961 yılında Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerine, personelinden on bir kişi göndermiştir.

RIFAT YÜCE’NİN 1930, 1940 VE 1950’LERDE KOCAELİ VE ÇEVRESİNDE YAPTIĞI GEZİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

EKREM MÜCAHİT SARI*

Giriş

Rıfat Yüce, 1879 yılında İzmit’in Taşköprü nahiyesine bağlı Umurlar köyünde doğmuştur. Yüce’nin babasının ismi Ömer Bey olup çiftçilikle uğraşmaktadır. 11 yaşında İstanbul’a medrese eğitimi almak için gönderilmiştir. Burada eğitimini tamamladıktan sonra İzmit’e dönerek ticaret ile uğraşmaya başlamıştır¹Yüce, 17 Şubat 1952’dekivefatına kadar Osmanlı imparatorluğunun tarih sahnesinden çekilişine, İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecine tanıklık etmiştir. Yüce’nin gençlik yılları II. Abdülhamit döneminin siyasal ve kültürel ortamında geçmiş, kişisel tarihi süresince de bu yıllar, kendisinde önemli izler bırakmıştır. İmparatorluğun yaşadığı iç ve dış gelişmelerin dönem aydınları üzerindeki “imparatorluğu kurtarmak” refleksinden etkilenmiştir. İttihat ve Terakki Örgütü ile yolunun kesişmesi hem bu amaç için mücadele etmek hem de II. Abdülhamit dönemi baskısının bir neticesi olacaktır.²

İttihat ve Terakki’ye üye olan Yüce II. Meşrutiyet dönemi İzmit’tin de hayli aktif görevlerde bulunur. İttihat ve Terakki Cemiyetin İzmit’teki şubesinin kurucularından olduğu gibi Donanma Cemiyetinin de kuruluşunda yer alır. Donanma Cemiyeti’nin I. Dünya Savaşı esnasında propaganda faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir.

Rıfat Yüce’nin etkin olduğu alanların en başında ticaret gelmektedir. Yüce’nin ticari faaliyetleri İttihat ve Terakki’nin Milli İktisat politikası ekseninde yaratılmak istenen Türk burjuva sınıfının İzmit yerelindeki ilk örneğidir. Terakki Ticaret Şirketi Osmaniye’sinin kuruluşunda olduğu gibi İzmit ve Hendek te kurulan tütün şirketlerinde, Karamürsel’de “bağ ve bahçecilik” ile ilgili kurulmuş şirketlerde de aktif rol oynamıştır.³

Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak ayrılması savaş suçlusunu olarak görülen İttihatçılar için zor yılların da başlangıcı olmuştur. Bu süreç Rıfat Yüce’yi de etkilemiş, Yüce, Ermeni katliamı yapmak ve mallarına el koymak iddiası ile tutuklanarak Malta’ya gönderilmiştir

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / ekremmucahitsari@gmail.com *Konu hakkında bizi yönlendirerek, elindeki taslak metinlerine kadar hiç çekinmeden paylaşan, metnin bu hale gelmesinde büyük emeği olan Funda Selçuk Şirin ve İbrahim Şirin hocalarımıza teşekkürü borç biliriz.*

1 Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarihi Rehberi*, Haz. Atilla Oral, Demkar Yay. İstanbul s.13

2 Funda Selçuk Şirin, *“Kocaeli Tarihine Gönül Verenler Bir Portre Denemesi: Rıfat Yüce (1879-16 Şubat 1952)”* Uluslararası Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, C.2 Kocaeli, 2017 s.1084.

3 Şirin, a.g.m. s.1086

Rıfat Yüce, Malta sürgünü nedeniyle Millî Mücadeleye katılamamıştır. Ancak 1921 itibari ile İzmit'e dönen Yüce'nin İzmit Müdafai-i Hukuk Grubu içerisinde yer aldığı görülmektedir. Daha sonra Mustafa Kemal'in direktifiyle Müdafai-i hukuk grubunun başkanı olacaktır. Millî Mücadelenin kazanılmasının ardından Cumhuriyet döneminde de etkin olacak olan Yüce, 24 Eylül 1925'te Tevfik Noyan'ın da imtiyaz sahibi olduğu "Türk Yolu" gazetesini çıkaracaktır.⁴ Türk Yolu gazetesi, devrimlerin halka götürülebilmesi, devrimlerin tanıtılması ve içselleştirilmesi amacı ile ideolojik bir aygıt olarak kullanılmıştır. Ayrıca Kocaeli tarihi ve Yüce'nin kişisel tarihi bakımından önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.

TÜRK YOLUNDA RIFAT YÜCE'NİN GEZİLERİ VE AMAÇLARI

Rıfat Yüce'nin gezi yazıları "Yüce'nin Gezileri" başlığı ile Türk yolu gazetesinin genellikle ikinci sayfasında yayınlanmıştır. Yazılar kesintilere uğramış olmasına rağmen 1930'lu yıllardan başlayarak Yüce'nin ölümüne kadar belli bir süreklilik içinde yayınlanmıştır. Yazılar; İzmit ve çevresinde yaptığı seyahatleri içermektedir. Yüce, bu gezilerindeki amacını kendi ifadesi ile "Vilayetimizin köşe ve bucak köylerinde her nereye giderseniz bugünkü rejimi kavramış kimselerin bulunduğunu görürsünüz. İşte ben bu gibi kimseleri görmek de bir zevk duymakla beraber onların köylerinin kalkınmaları hakkında ne düşündüklerini anlayarak diğer köylerimize de anlatabilmek için Türk Yolu'nda bu gezilerimizin yazılmasını uygun buldum."⁵ Yücenin, gezme amacını aslında gayet açıktır. Cumhuriyetin kazanımlarını, başarılarını yerinde görüp, halk üzerindeki etkisini tespit etmek; henüz belli bir başarı yakalayamadığını düşündüğü yerlerde halkı harekete geçirerek başarılı örneklerden hareketle bir seferberlik başlatmak, farkındalık yaratmaktır. Aslında Yüce, gazeteyi Althusserci bir yaklaşımla belirtirsek ideolojik bir aygıt olarak kullanıp, rejimin arzu ettiği doğrultuda vatandaş inşası sürecinin İzmit özelinde en etkili uygulayıcılarından biri olur. Bu bağlamda özellikle daha siyasal amaçlar taşıdığını düşündüğümüz gezilerde propaganda özelliği yoğun yaklaşım ve tespitlerde bulunur. Güncel konular ve uygulamalarla ilgili olarak nabız yoklaması yapar. Devrimlerin halk tarafından nasıl algılandığı ve benimsenip benimsenmediği gibi konular ile ilgilenir. Yine köy ve köylünün kalkınması bu çerçevede önemle üzerinde durduğu konular olur.

Yüce aynı zamanda kent ve yakın çevresi ile ilgili sorunları ortaya koyduğu tespit ettiği geziler de yapmıştır. Bu tarz yazılarında özellikle halk ile temasları sonrasında sağlık, ulaşım, nakliye, su, hastalık gibi pek çok meseleyi de mercek altına almıştır.

Yüce'nin gezileri sadece İzmit ve yakın çevresine değildir. Az sayı da olsa Bursa, İzmir, Afyon kentlerine geziler yapmıştır. Yüce, Cumhuriyet Halk Partisi İzmit Temsilcisi olarak resmi bayramlar ve anma etkinliklerine katılmak amacı ile bu gezilerini gerçekleştirir.

Rıfat Yüce 1930-1940 arasında nispeten daha seyrek gezerken 1940-1952 yılları arasında gezilere hız vermiştir. Özellikle de 1945-1950 yılları arasında belirli bir düzen içinde geziler yaptığı görülmektedir. 1930'lu yıllardaki gezi yazıları, Cumhuriyetin 10.uncu yılı münasebetiyle başlatılan yoğun propaganda sürecinin izlerini taşıdığı gibi Serbest Fırka deneyimi sonrasında çok yönlü bir şekilde gündeme getirilen inkılabın ideolojisinin sistemleştirilmesi sürecinin etkilerini de barındırır. 1940-1945 yılları arasında tüm dünyanın yakından takip ettiği II. Dünya Savaşı doğal olarak Yüce'nin de gündeminde önemli bir yer işgal edecektir. Bu yıllarda kaleme

4 Şirin, a.g.m. s. 1095

5 Rıfat Yüce, "Rıfat Yüce Gezip Gördüklerini Anlatıyor No:3" Türk Yolu, Sayı 510, 1937.

alınan gezi yazılarında savaşın Türkiye üzerindeki etkileri, hükümet uygulamaları, alınan tedbirler, vergiler gibi pek çok konu gidilen yerlerde halk ve yetkililer ile yapılan temaslar sonunda gündeme getirilir. 1945-1950 yılları arasında ise tüm ulusal basında olduğu gibi Yüce'de gündemini muhalefete ve Demokrat Parti'ye ayırır. Gözlemlerinde özellikle halkın DP'ye yaklaşımı ve CHP'ye bakışı gibi konuları merkeze alır. Yüksel muhalefetin bölgesel bağlamda nasıl karşılık bulduğu ya da Kocaeli ve çevresine nasıl yansıdığını Yüce'nin bu tarihlerdeki gezi yazılarından rahatlıkla takip edebiliriz.

1930-1940 YILLARI ARASINDA "YÜCE'NİN GEZİLERİ"

Rıfat Yüce'nin 1930-1940'lı yıllar arasındaki gezilerinin temel konuları Türkiye'nin bu tarihlerde yaşadığı süreç ile oldukça bağlantılıdır. 1930'lar kısa ömürlü olmasına rağmen SCF deneyiminin Türk siyasal yaşamında derin tesirler bıraktığı yıllardır. İktidarın hiç tahmin etmediği bir şekilde halkın muhalefete gösterdiği ilgi, özellikle olaylı İzmir mitingi SCF'nin kapatılmasına giden süreçte hayli etkili olmuştur. Halkın SCF'ye gösterdiği ilgi üzerinden bir özelleştirme başlatan iktidar, bu tarihlerde inkılap prensiplerinin yeterince içselleştirilemediği sonucuna vararak bu yönde yoğun bir çaba içine girer. Bu bağlamda başta ideoloji olmak üzere pek çok konu yeniden ve daha detaylı bir şekilde yeniden inşa edilmeye başlanır. Kemalizm'in sistemleştirildiği ve teorileştirildiği bu yıllar tüm Cumhuriyet aydınında olduğu gibi Cumhuriyete, CHP'ye yürekten bağlı olan Yüce'yi de etkiler. Bu etkinin izlerini ele alınan tarih aralığındaki gezi yazılarında görmek mümkündür. Yüce'nin gezilerinin 1930'larda başlamış olması tesadüfi olmayıp dönemin siyasal hedeflerine hizmet etmekteydi.

1930-1940 yılları arasındaki geziler "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İştiklerini Anlatıyor" başlığı ile tefrika edilir. Kemalizm'in 1930'lu yıllardaki temel meselelerinden olan kültürel bir devrimin yapılması, cahil halkın özellikle eğitim yolu ile aydınlatılarak muasır medeniyet seviyesinin yakalanması gibi pek çok konu Yüce'nin yazılarında dikkat çektiği meseleler arasında olduğu gibi özellikle bu alanlarda gözlemlerini de yoğunlaştırır.

Ele almış olduğumuz tarihler arasında Yüce'nin yoğun olarak üzerinde durduğu konu eğitim ve onun aracılığıyla halkın aydınlatılması ve dönüşümünün sağlanmasıdır. Cumhuriyetin arzu ettiği makbul vatandaş muasır medeniyet seviyesini yakalamış olmak zorundadır. Yüce'de gezdiği pek çok yerde öncelikli olarak eğitim ile ilgilenmiş bu alandaki sorunları gündeme getirmiştir. Zira Yüce, Vezirhan gezisi esnasında tanık olduğu kocası tarafından şiddet gören bir kadının durumu üzerinden, köylü kadınların sıkça bu tip hadiseleri yaşadığını belirtir. Genellikle "kadınların kocalarına karşı yapılacak hürmet ve saygıyı bilemediklerinden" bu hadiselerin yaşandığını ancak "yurdunu ve milletini sever yüksek fikirli kadınlarımızın köylerimize kadar gidip cahil kadınları aydınlatırsa" bu olayların önüne geçilebileceğini savunur.⁶ II. Meşrutiyet döneminden itibaren gündeme getirilen ve aslında ulus devlet inşasında kültürün biyolojik taşıyıcıları olarak önem kazanmaya başlayan kadın eğitimi meselesi Cumhuriyet yönetici elitleri için de önemli bir mesele idi. Nitekim Yüce'de sık sık bu hakikate dikkat çeker. Kadının özellikle de kırsal kesimdeki kadının eğitimi öncelikli bir konu olarak gündeme getirilmek istenir.

6 "Herhangi bir ihtimalde olsa değil sokakta evde bile kadın döğmek bir erkek için eyi bir hareket değildir, bunların yaşanmaması için yurdunu ve milletini sever yüksek fikirli kadınlarımız köylerimize kadar gidip böyle cahil kadınları aydınlatırsa en büyük vatanseverlik yapmış olurlar." Rıfat Yüce, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İştiklerini Anlatıyor 4" Türk Yolu, Sayı 495, 1936.

Kitlelerin aydınlatılması(eğitimin gerekliliği) halk sağlığı gibi konular üzerinden de gündeme getirilir. Salgın hastalıklar bu durum için güzel bir örnektir. Tahtalı köyündeki köylülere ölü hayvanlarını ortada bırakmalarının salgın hastalıklara neden olacağını bu nedenle dehayvanların ortada bırakılmayıp bir hayvan mezarlığına gömülmesini öğütler.Ancak Yüce, tipik bir Anadolu düşüncesinin yansıması ile karşılaşır. *“Evvela şehir ve kasabalar yapsın görelim bizde ona göre yaparız.”*⁷Türk Yolu gazetesinde aynı dönemde “Sağlık Koruması” başlığı ile Dr. Celal Pırıldar tarafından tefrika edilen yazılar göze çarpmaktadır.⁸ Salgın hastalıkların önlenmesi için alınması gereken tedbirler, halka açık kullanım alanlarının (Yol, cami, umumi tuvalet vs.) temizliği gibi halk sağlığının korunması ve halkın bilinçlendirilmesi için yazılmış bu yazılar sağlık politikası ile eğitim politikasının paralellliğini göstermesi açısından önemlidir.

Yüce'nin gezilerinde dikkate değer bir diğer konu da halk arasındaki hurafelerdir. Taraklı gezisinde, mandaların arka arkaya yatması sebebiyle kışın çetin geçeceğine inanan köylünün bu inancını şaşkınlıkla karşılar.⁹Yüce, bu gözleminden hareketle toplumun hurafelerden arındırılmasının zorunluluğu üzerinde durur. Zira hurafe ile cehalet arasında oldukça yakın bir bağ kurar. Halkın eğitim seviyesi yükseldikçe benzer hurafelerin ortadan kalkacağına ve Cumhuriyet değerleri ile donatılmış muasır medeniyetin bir parçası olan Cumhuriyet yurttaşının inşa edileceğine inanır.

1930'lar Türkiye'sinin önemli sorunlarından biri de Hatay meselesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün rahatsızlığının ortaya çıktığı bu dönemde Hatay'ın Türkiye'ye katılması için ciddi adımlar atılmıştır. Yüce, karşılaştığı Suriyeli bir kafileyeye karşı gayet oryantalist değerlendirmelerde bulunur. Suriyelilerin kıyafetlerine dikkat çeker.¹⁰ Yüce'nin bu oryantalist yaklaşımı üzerinde Hayat meselesinde Suriye'nin Türkiye karşısında yer alması, Şapka devrimi sonrasında Türkiye'yi dinsizlik ile suçlaması¹¹ etkili olduğu gibi genel olarak I. Dünya savaşında Arapların bağımsızlıklarını sağlamak için İngilizlerle anlaşmış olmaları da etkilidir. Cumhuriyet insanın kafasında Ortadoğu'nun oryantalist bir yaklaşımla öteki olarak geri kalmış bir coğrafya imgesi ile anılır. Bu durumun izlerini Yüce üzerinde de görmek mümkündür.

Yücenin bu tarihlerdeki yazılarında öne çıkan diğer bir mesele de “köy ve köylünün kalkınmasıdır.” Bu durum yazılarda süreklilik gösterecektir. Yüce 1952'ye kadar pek çok yazısında köy kalkınması meselesini ele alır. Belirtilen tarihlerde köy kalkınması Cumhuriyet yöneticileri için en öncelikli konular arasındadır. Nüfusunun yarısından fazlasının köyde yaşadığı bir ülkede köy kalkınması iktidar için öncelikli bir meseledir. Dönem basınında sıkça karşılaşılan köyün ihtiyaçlandırılması, köyün bir iktisat unsuru haline getirilmesi gibi söylemler aslında köy kalkınmasının gerekliliğine ve zorunluluğuna dikkat çekilmesi için kullanılır. Yüce'de köy kalkınmasını ülke kalkınmasının temeli olarak görür. Bu bakımdan yazılarında çiftçinin, köylünün bilgilendirilmesi, eğitilmesi, tarımla ilgili meselelerde bilgi sahibi olunmasının gerekliliği üzerinde durur.

Yüce, kalkınmış bir köy örneği olarak halkı“müteşebbis” olarak isimlendirdiği Akhisar'ı verir. Köylülerinin sınai zürriye programına katılarak pamuk ıslahında olumlu sonuçlar alındığını dile

7 Rifat Yüce, *“Rifat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 19”*, Türk Yolu, Sayı 513, 1937.

8 Celal Pırıldar, *“Sağlık Koruması 28”*, Türk Yolu, Sayı 494, 1936.

9 Rifat Yüce, *“Rifat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 2”*, Türk Yolu, Sayı 493, 1936.

10 Rifat Yüce, *“Rifat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 4”*, Türk Yolu, Sayı 495, 1936.

11 Yusuf Sarınoy, *“Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”*, Atatürk Araştırma Merkezi, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938> Erişim Tar. 2 Mart 2017.

getirir.¹² Ancak Karamürsel gezisinden başka bir köyü örnek veren Yüce, tarımsal faaliyetin fenni suretle yapılmadığını gözlemler ve hükümetin bu konuda attığı adımların kimi bölgelerde karşılık bulmadığını aktarır.¹³ Gezilerini gerçekleştirdiği yerlerde mutlaka köy pazarlarını gezen ve fiyatları öğrenen Yüce, tarımsal üretimin yıllık durumunu fiyatlar üzerinden değerlendirir. Böylece bölgesel anlamda tarımsal üretimin hangi seviyede olduğuna dair bilgi edinecek bunları okuyucuları ile de paylaşır.

Yazılarda sıklıkla karşımıza çıkan diğer bir konu da yol ve genel olarak demiryolu meselesidir. Cumhuriyet Türkiye'si için sadece güvenlik ve ekonomik nedenlerle değil Cumhuriyet değerlerinin ülkenin en ucra köşelerine kadar götürülerek halkın dönüşümünü sağlamak için de yol en temel vasıta olarak görülmüştür. Özellikle demiryolu dönemin en masraflı ama en çok fayda beklenen projesi olarak revaçtadır. İktidar, uzun bir süre asfalt yol yerine demiryolunu tercih edecektir. Zira asfalt yolda gidecek olan araçların yakıtı ithal olarak gelmektedir. Trenlerin yakıtı ise kömürdür ve zaten Türkiye'de kömür vardır. İthalatın ekonomik dışa bağımlılığı artıracak düşüncesi iktidarı demiryoluna itmiştir. Yüce, gezilerinde sıkça bozuk yollardan bahsedecek, ardından yeni yapılan yahut köylülere yaptırılan yolları sıralayacaktır.¹⁴ Böylece Cumhuriyet'in kazanımlarını işaret ederken aynı zamanda modernizmin bir göstergesi olarak yolun önemine vurgu yapacaktır.

Yüce, 1937 de "Körfez'de Bir Gezinti" isimli bir yazı dizisi başlatır. Bu yazı dizisi İzmit ve çevresinde yaşayanlar için "mensup olunan vilayetin tanınması" amacıyla yazılmıştır. Yüce, yerel halka yaşadıkları bölgeler dışındaki yerler hakkında da bilgi sahibi olunması gerektiğine vurgu yaparak ulus-devlet vatandaşının tüm bölge sorunlarından haberdar olması ve sorunlara karşı da ilgili olmasını beklemektedir.¹⁵

1940-1952 YILLARI ARASINDA YÜCE'NİN GEZİLERİ

Gezilerine 1940'lı yıllarda da devam eden Yüce'nin 1945 yılına kadarki gezi yazılarının önemi iki konu da kültürel devrim ve II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerine etkileri olur. Cumhuriyet değerleri ile donatılmış Cumhuriyet vatandaşının inşası 1940'lı yıllarda da önceliğini korur. Gezilerde bu yönde değerlendirmeler yapıldığı gibi gelişmeler de ortaya konulur.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Yüce'nin gündeminin ilk sırasını savaş alır. Savaş ve etkileri halk ve civar köylere yapılan gezilerde konuşulan köylüler üzerinden tespit edilmeye çalışılır. Bu durum savaş boyunca devam etmiştir. Yüce, savaşın ilk yıllarında olduğu gibi sonrasında da hükümetin savaş dönemi politikalarının etkilerini kamuoyunun nabzını tutarak takip eder. Bu gözlemler takip ve bilgi edinme amacını taşıdığı gibi hükümet uygulamalarının haklılığını ve gerekliliğini ortaya koyarak kamuoyu nezdinde daha yumuşak bir geçişi sağlamak, tepkilerin önüne geçmek gibi amaçları da taşır.

Yüce'nin ilgi çeken köşe yazılarından biri, Gürcü göçmenlerin Türkçe yerine Gürcüce konuşmalarına dair yazdıklarıdır. Yüce, "Türk harsını kabul ettikleri halde umumi yerlerde, Türk dilinden

12 Rıfat Yüce, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 2", Türk Yolu, Sayı 493, 1936.

13 Rıfat Yüce, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 1", Türk Yolu, Sayı 517 1937.

14 Yol inşaatı için kullanılacak taşların yetmemesi durumunda köylülerin taş getirmeyi garanti ettiğini ekleyen Yüce, bu "fedakârlığın" halkın "bozuk yol bıkkınlığının" derecesini gösterdiğini belirtmektedir. Rıfat Yüce, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 1", Türk Yolu, 9 Eylül 1936.

15 Rıfat Yüce, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 23", Türk Yolu, Sayı 517, 1937.

gayri dil ile konuşmanın doğru olmadığını” söyleyerek Halkevleri’nin bu konuya eğilmesi gerektiğine dikkat çekecektir. Ulus-devletin inşasında dil birleştirici bir unsur olarak son derece önemlidir. Yüce, dilin birleştirici işlevine işaret ederken Türk vatandaşının tek bir dil kullanması gerektiğine dikkat çeker.¹⁶ Benzer bir şekilde Sofular köyündeki bir düğünde sporun Halkevleri tarafından teşvik edilmesinin “milli vazife” olduğuna dikkat çekerek özellikle ata sporu olarak belirttiği güreşi, sevmeyenlerin “Türklüklerinde şüphe olanlar” olarak değerlendirdiği görülecektir.¹⁷ Yüce, dil ve spor gibi ulus-devlet inşasında birleştirici ve dönüştürücü unsurlara gönderme yaparak kültürel devrimin devamlılığının sağlanması gerektiğini vurgular. Devrimin ilk günkü vech ve heyecanını kaybetmemesi gerektiğini savunur ve gazeteyi de bu amaç için gayet etkili ve başarılı bir şekilde kullanır.

Yüce 1940’lı yıllarda da köy ziyaretlerine devam eder. Akçaova köyüne gittiği bir gezide Akçaova’nın hem Kandıra’ya hem de İzmit’e olan uzaklığı nedeniyle ticari anlamda kalkınmadığına dikkat çeker.¹⁸ Ayrıca Akçaova köylülerinin muhafazakâr olması hasebiyle gelişemediğini ve geri kaldığı aktarır. Akçaova örneği üzerinden aslında üç temel mesele gündeme getirilir. Ulaşım alanındaki sıkıntılar bunun ticaret üzerindeki etkisi, köyün ve köylünün kalkındırılmasının öncelikli bir konu olduğu ve de Cumhuriyet değerlerinin halka götürülmesi ve benimsetilmesi bağlamında mücadeleden ödün verilmemesi gerektiğidir.

II. Dünya Savaşı’nın devam ettiği bu yıllarda Türkiye dış politikası, ana hatlarıyla ülkeler arasında denge kurmak ve savaş dışı kalmak olmuştur. İç politikada atılan iktisadi adımlar (1940-1942 Milli Korunma Kanunu, 1942 Varlık Vergisi, 1944 Toprak Mahsulleri Vergisi)¹⁹ Türkiye ekonomisini zora sokmuş, karaborsacılık hat safhaya çıkmıştır. Milli Korunma Kanununun kaldırılmasının ardından fiyatlar fırlamış karaborsacılık yerini enflasyona bırakmıştır. Rifat Yüce, Almanya’nın henüz üstünlüğünü kaybetmediği 1941 yılında köy gezilerine devam etmiş *“Dünyanın hercümerç içinde bulunduğu bir sırada Türkiye’de halkın refah ve saadet içinde olduğunu tren yolculuğu yapanlar daha ziyade takdir ederler.”*²⁰ demiştir. Yüce açık bir şekilde Dünya ekonomisinin durumuna göre Türkiye’nin gayet iyi konumda olduğunu aktararak halkın tepkisinin ve tedirginliğinin önüne geçmek ister. Aslında ulusal basında da benzer örneklerin oldukça fazla olduğu bu yıllarda Yüce, halk nezdinde hükümetin savaş politikasının devamlılığını sağlamaya, tepkilerin önüne geçmeye çalışarak bir nevi hükümet propagandası da yapar. Alınan kararlar ve konulan yeni vergilerin gerekliliği üzerinde durur. Özellikle benzer ekonomik düzenlemelerin başka ülkelerde de yapıldığı vurgusu yer alır. Hükümet propagandası bağlamında en çok öne çıkan savaş dışı kalma durumudur.

1944 yılına gelindiğinde savaşın Türkiye’deki etkilerine dair Yüce’nin fikrinin değiştiği görülür. Yüce, hükümetin *“İzmit Körfezi’nin işletilmesi noktasında Deniz Yolları İdaresi’nin körfezin vaziyetini takdir edemediğini yahut savaş nedeniyle imkân bulamadığını” ifade eder.*²¹ Ayrıca ekme fiyatlarına dikkat çeken Yüce, ekmeğin sadece İstanbul da bulunabildiğini fiyatının da 60 kuruşa çıktığını aktarmaktadır. Türk Yolu Matbaası için İstanbul’dan kâğıt almaya giden Yüce’nin

16 Rifat Yüce, *“Yüce’nin Gezileri 2”*, Türk Yolu, 13 Mayıs 1941.

17 Rifat Yüce, *“Yüce’nin Gezileri 2”*, Türk Yolu, 13 Mayıs 1941.

18 Rifat Yüce, *“Yüce’nin Gezileri”*, Türk Yolu, 2 Ocak 1941.

19 Geniş bilgi için bkz: Korkut Boratav, *“Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002.”* İmge Yayınevi, Ankara 2005.

20 Rifat Yüce, *“Yüce’nin Gezileri”*, Türk Yolu, 1 Eylül 1941.

21 *“Cumhuriyet devrinden önce İzmit Körfezine gelip giden birçok vapurlar var idi. Cumhuriyet Devrinde bazı hususi teşebbüsle ufak tefek vapurlar gelip giderken ikinci cihan harbinin çıkmasıyla hususi müesseseler ortadan kalkarak bütün deniz yollarına kalmış oldu. Deniz yolları İdaresi ya körfezin vaziyetini takdir edemiyor ve yahut imkân bulamıyorlar.”* Rifat Yüce, *“Gördüklerim ve İşittiklerim 7”* Türk Yolu, Sayı 1900, 1944.

karaborsacılıktan da şikâyet ettiği görülmektedir.²² 1944 yılında Mihver devletlerin üstünlüğünü kaybetmesi, artık savaşın verdiği 5 yıllık ekonomik sıkıntıların Türkiye de iyice hissedilmesi Yüce'nin 1941 yılındaki fikrinden farklı bir görüşe sahip olmasında etkilidir.

1945 yılı Türkiye tarihi açısından önemli bir yıldır. II. Dünya Savaşı sona ererken tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de savaş sonrası uluslararası ortamdan etkilenmiştir. Bu dönemin en önemli gelişmesi hiç şüphe yok ki, çok partili siyasal yaşama geçilmesi ve Demokrat Parti'nin kurulmasıdır. Hükümetin savaş dönemi politika ve uygulamalarının da yarattığı muhalefet artmış ve tepkiler gösterilmeye başlanmıştır. Yüce'nin bu tarihlerdeki gezi yazıları doğal olarak bu durumun etkilerini yansıtır. Bu tarihlerde diğer yıllara göre hem sayı olarak daha çok ve düzenli geziler yapıldığı gibi nitelik bakımından da daha dolu yazılar kaleme alınmıştır. Yazılar adeta halkın şikâyetlerinin dile getirildiği bir şikâyet kutusu görevini görür. Yükselen memnuniyetsizlik karşısında Yüce de çaresiz kalarak bu serzenişini yetkililere duyurmaktan başka bir çıkar yol bulamaz. Ancak Yüce genel anlamda CHP karşısında yükselişe geçen muhalefetten pek memnun değildir. Zira tam da bu yıllarda 31 Mart Vakası ile ilgili yazılar ve anıları yayınlamaya başlar. Bu durum oldukça manidardır. Zira gazete aracılığıyla muhalefete seslenilerek muhalefet uyarıldığı gibi bu muhalefetin iyi sonuçlar doğurmayacağı hatırlatması da yapılır.

Yüce'ye göre siyaset, siyasetin erbabına bırakılmalıdır. Yeni bir partinin CHP'nin yerine geçmesinden ziyade CHP'yi denetleyecek bir konumda olmasını arzu etmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesine de göndermede bulunan Yüce, toplumun çok partili rejime hazır olmadığını düşünmektedir.²³ Yüce, DP muhalefetini, ileri, aydınlanmacı ve laik olarak gördüğü CHP karşısında muhalefet yaptığı gerekçesi ile geri bir düşünce olarak değerlendirir. Bu nedenle de muhalefetin kökenlerini hatırlatacak şekilde 31 Mart Vakasına göndermede bulunur. Yüce, muhalefete "*geri düşüncelerin ümitleri kırılacaktır*" diyerek muhalefeti "*geri bir düşünce*" olarak değerlendirir.²⁴

Demokrat Parti'nin yükselişi ve muhalefetin arttığı günlerde resmi bir tören için Kütahya'ya giden ve sonrasında Afyon'a uğrayan Yüce, köylülerin Demokrat Parti hakkındaki fikirlerini merak etmektedir. Köylülerden bir zat ile konuşan Yüce'ye muhalefetin ortaya çıkışı için şunlar aktarılır. Afyon'da sevilen bir sima olan Hüseyin Bey'e CHP yer vermemiş, CHP dışında kimsenin ülkeyi yönetemeyeceği fikrini savunarak "*yüksekten dem vurmışlardır.*" Bu duruma kızan halk, hızlıca Demokrat Parti'nin yerel temsilciliğini kurmuş ve başarılı olmuştur. Ayrıca halktan kimi insanların mal varlıklarına el konulmuş, savaş sonrasında iadesi yapılmamıştır.²⁵

Yüce'nin bu diyalogu muhalefetin ortaya çıkışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yüce, kişisel meselelerin etkin olduğunu söylemekle birlikte Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerinin halktan uzaklaştıklarını onunla aralarına mesafe koyduklarına değinir. Yüce köşe yazılarında olduğu gibi gezi yazılarında da özellikle DP kurulduktan sonra İzmit'teki örgütlenme süreci üzerinden yaptığı gözlemlerden de hareketle genel bir değerlendirmede bulunarak Türkiye'de bir muhalefet geleneğinin olmadığı sonucuna varır.

22 Yüce, ekmeğin fiyatının karşılaştırılabilmesi için bir kilogram ıspanak fiyatının 6-10 kuruş arasında satıldığını, bir ekmeğin ise 60 kuruş olduğunu belirtmektedir. Rıfat Yüce, "*Gördüklerim ve İşittiklerim 7*" Türk Yolu, Sayı 1900.1944.

23 Şirin, a.g.m. s.1101

24 Rıfat Yüce, "Yücenin Gezileri" Türk Yolu, Sayı 5809, 1948.

25 Rıfat Yüce, "*Dumlupınar Yolunda 6*" Türk Yolu, 6 Eylül 1946.

Rifat Yüce'nin Pamukova gezisinde köylüden duyduğu şu ifadeler önemlidir. *"Bir belediye başkanı olacak, bunlar ise hepisode başkan olmak için istediklerinden seçimi kazanamadılar"*.²⁶CHP'nin saydığımız sebepler dışında parti içi birtakım çekişmelerinin de muhalefetin oluşmasında etkili olduğunu söylenebilir. Rifat Yüce, parti içi çekişmelerin farkında olmakla birlikte bu çekişmelerden rahatsızdır.

CHP'nin halkın güvenini kaybetmesinde bir diğer etmen de savaş dönemi politikalarından ötürü yoksulluk çeken halkın bezginliğidir. Yüce, "Kırmızı Rakı" başlıklı yazısında Tekel Bakanlığı'nın alkollü içeceklerle yaptığı yüksek zam nedeniyle köylülerin, ne olduğunu bilmedikleri ispirotoya nane ve şeker ekleyerek rakı yaptıkları, ismine de Kırmızı Rakı dediklerini aktarır.²⁷ Yüce, Kızılay'a ve Tekel Bakanlığına *"Ucuzluğa doğru gidilmeğe başlandığına göre köylünün elinden ispiro şişelerini almak için inhisar maddelerini ne vakit ucuzlatacağız?"* diyerek serzenişte bulunur.²⁸ Savaş döneminde artan fiyatların savaş bitiminde bazı ürünlerde geri çekilememesi de Yüce'ye göre muhalefetin ortaya çıkmasında etkilidir.²⁹

1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması ile birlikte Yüce'nin Gezileri neredeyse durmuştur. 1950-1951 yılları arasında çok az sayıda geziye çıkan Yüce'nin son gezi yazısı 24 Mart 1951 tarihlidir. Son yazısında Yüce'nin dikkat çektiği nokta "artık köy yollarında intizam aranmayacağıdır."³⁰ Yüce, Demokrat Parti'nin seçimi kazanmış olması nedeniyle böyle bir yargıda bulunmaktadır. Yüce, halkın; "ilerici, aydınlanmacı ve laik" olan CHP'nin yerine "gerici" Demokrat Parti'yi seçmesini aslında sitemkâr karşılar.

Yüce'nin bu yıllarda az sayıdaki yazılarında propaganda faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yüce, Kandıra gezisine çıktığında tekrar aynı yerlerden geçmenin *"gözümün önünde olmuş bitmiş işler canlanırken gelip geçen motorlu vasıtaların çokluğuda ne iyi hizmet yapılmış olduğu kanaatini göstermektedir"* demiştir.³¹Ömrünün sonuna kadar Cumhuriyet Halk Partili olarak kalan Yüce'nin vefatından hemen öncesine kadar propaganda faaliyetlerini bırakmadığı görülmektedir.

SONUÇ YERİNE

İzmit'in önemli simalarından Rifat Yüce'nin, 1930-1952 yılları arasında yaptığı geziler Cumhuriyetin kültürel devriminin halka ulaştırılması noktasında önemli rol oynamıştır. Devrimin sadece halka ulaştırılması ile kalmayıp farklı bölgelerde nasıl karşılık bulduğunu, halkın nasıl tepkiler gösterdiğini birinci ağızdan yani köylülerden dinlemiş, savaşın olağanüstü koşulları, muhalefetin oluşumu gibi Türkiye tarihinin önemli kırılma noktalarını gazetesi üzerinden aktarmıştır. Türk Yolu'nda farklı başlıklar ile yayınlanan ancak Yüce'nin Gezileri olarak genel bir çerçevede sunabileceğimiz bu geziler, okuyucu kitlesinin dışında Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerine de hitap etmektedir. Yüce'nin gezileri her ne kadar İzmit ve çevresinde gerçekleşmişse de mevcut sorunlar Türkiye'nin genel sorunlarıdır. Bu açıdan Yüce'nin gezileri İzmit

26 Rifat Yüce, "Yücenin Gezileri" Türk Yolu, 5 Ekim 1946.

27 Rifat Yüce, "Kırmızı Rakı" Türk Yolu, Sayı 2143,1945.

28 Rifat Yüce, "Kırmızı Rakı" Türk Yolu, Sayı 2143,1945.

29 Fiyat artışları ve pahalılık hakkındabknz : Rifat Yüce, "Otobüs Fiatları" Türk Yolu, Sayı 2074,1945., Rifat Yüce, "Düzce de Pahalılık" Türk Yolu, Sayı 2074,1945.Rifat Yüce, "Gezilerde İştiklerim ve gördüklerim 2" Türk Yolu, 4 Haziran 1948.

30 Rifat Yüce, "Yüce'nin Gezileri" Türk Yolu, 24 Mart 1951.

31 Rifat Yüce, "Yüce'nin Gezileri 1" Türk Yolu, 18 Haziran 1950.

ve çevresinin tarihi yanında Türkiye'nin de tarihine ışık tutmaktadır. Yüce'nin yerel bağlamda ele aldığı, incelediği konular, sorunlar, dikkat çekmek istediği pek çok mesele ulusal basında da gündem olan ve Türkiye'nin meseleleri arasında gösterilen konular olmuştur.

Yüce, 1952 yılındaki vefatına kadar Türk Yolu gazetesini etkili bir propaganda aracı olarak kullanmış, farklı konulardaki sorunlara çözümler üretmek için halk ile yöneticiler arasında bir aracı rolü oynamıştır. Yüce'nin kişisel tarihi hakkında da önemli bilgiler veren gazete yazıları, aynı zamanda bir Cumhuriyet bireynin zihni dünyasına, kavram dünyasına ulaşmamızı da sağlar. Yüce gibi isimlerle ilgili çalışmaların artması, yerel tarih çalışmalarına katkı sağlayacağı gibi Cumhuriyetin kendini nasıl inşa ettiğinin ve genel olarak Cumhuriyet tarihinin anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Boratav, Korkut, "Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002." İmge Yayınevi, Ankara 2005.
- Pırıldar, Celal, "Sağlık Koruması 28", Türk Yolu, Sayı 494, 1936.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938> Erişim Tar. 2 Mart 2017.
- Şirin, Funda Selçuk "Kocaeli Tarihine Gönül Verenler Bir Portre Denemesi: Rıfat Yüce (1879-16 Şubat 1952)" Uluslararası Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, C.2 Kocaeli, 2017 s.1083-1112.
- Yüce, Rıfat "Gördüklerim ve İşittiklerim 7" Türk Yolu, Sayı 1900, 1944.
- Yüce, Rıfat "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 4" Türk Yolu, Sayı 495, 1936.
- Yüce, Rıfat "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 19", Türk Yolu, Sayı 513, 1937.
- Yüce, Rıfat "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 2", Türk Yolu, Sayı 493, 1936.
- Yüce, Rıfat "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 4", Türk Yolu, Sayı 495, 1936.
- Yüce, Rıfat "Yücenin Gezileri" Türk Yolu, Sayı 5809, 1948.
- Yüce, Rıfat, "Dumlupınar Yolunda 6" Türk Yolu, 6 Eylül 1946.
- Yüce, Rıfat, "Düzce de Pahalılık" Türk Yolu, Sayı 2074,1945.
- Yüce, Rıfat, "Gezilerde işittiklerim ve gördüklerim 2" Türk Yolu, 4 Haziran 1948.
- Yüce, Rıfat, "Kırmızı Rakı" Türk Yolu, Sayı 2143,1945.
- Yüce, Rıfat, "Otobüs Fiatları" Türk Yolu, Sayı 2074,1945.,
- Yüce, Rıfat, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 2", Türk Yolu, Sayı 493, 1936.
- Yüce, Rıfat, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 1", Türk Yolu, 9 Eylül 1936.
- Yüce, Rıfat, "Rıfat Yüce Gezilerinde Görüp İşittiklerini Anlatıyor 23", Türk Yolu, Sayı 517, 1937.
- Yüce, Rıfat, "Yüce'nin Gezileri 1" Türk Yolu, 18 Haziran 1950.
- Yüce, Rıfat, "Yüce'nin Gezileri 2", Türk Yolu, 13 Mayıs 1941.
- Yüce, Rıfat, "Yüce'nin Gezileri" Türk Yolu, 24 Mart 1951.
- Yüce, Rıfat, "Yüce'nin Gezileri", Türk Yolu, 1 Eylül 1941.
- Yüce, Rıfat, "Yüce'nin Gezileri", Türk Yolu, 2 Ocak 1941.
- Yüce, Rıfat, "Yücenin Gezileri" Türk Yolu, 5 Ekim 1946.
- Yüce, Rıfat, Kocaeli Tarihi Rehberi, Haz. Atilla Oral, Demkar Yay. İstanbul
- Yüce, Rıfat "Rıfat Yüce Gezip Gördüklerini Anlatıyor No:3" Türk Yolu, Sayı 510, 1937.

SAHİBİ : RIFAT YÜCE
Yazı İşlerini İfâle eden mes'ul md.
MEHMET YÜCE

Telefonlar : 1329 Matbaa — 1365 Ev
Telgraf : TÜRK YOLU — İZMİT

TÜRK YOLU
GÜNLÜK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE
MÜESSİSİ : RIFAT YÜCE

Sayı 4102 Yıl 30

Büyük kaybımız

Gazetemiz sahibi Rifat Yüce vefat etti

Rifat Yüce'nin vefatı münasebetile
Yazan : Mehmet Yüce

Türkyolunu bundan 30 yıl önce kurarak yaşatmak azmi ile çalışmış ve muvaffak olmuş babam Rifat Yüce çünkü gün ka a toprağa tevdi edilerek ebedi istirahatgâhına çekilmiştir.

74 yaşını idrâk etmiş bulunduğu halde daima akli muvazenesini kaybetmemiş, her zaman elli, altmış yıl önce vuku bulan olayları hikâye eder, yakın tarihi, çok doğru olarak yazabilecek sağlam bir dimağda sahibidi. Heyhat vade gelmiş onu kurtarmanın imkansızlığı ile, ebedi istirahatgâhına göz yaşları arasında bırakmak mecburiyetinde kaldık.

Rifat Yüce babamızı, Kocaeli ili şehir, kasaba ve köylüsü pek iyi tanırlar. Onun kendine has ziyaretleri pek neşhurdur. İftiharla kayledeyimki; "Evliya Çelebi", lâkabında takmıştırdı.

Birazda amme hizmetlerinden bahsetmek isterim. İzmitte elli yılberi siyasi hayata girmiş olduğuna göre 4 hürriyetin ilânını ittihat terakki fırna girerek baş kaesinde vazife almış yet birinci cihanini müteakip, padişmanla birlikte et ettiği zaman kendisi İzmitde ler tarafından yapımış, Bekir Ağane ve oradan Adasına götürülüp yıla yakın bir sonra, kuvayi- tarafından kur-

Arkasından...
Yazan : Metin YÜCE

Bir türlü inanamıyorum... Son anlarında yanında olduğum halde inanamıyorum...

Rifat Yüce'nin iyiliğinden, hizmetlerinden bahsetmek lüzumsuz... Bilineni niye tekrarıyorum. Ama O'nunla aramızda bir dede-torun münasebetinden çok daha kuvvetli bir bağ vardı ki, işte burası başkalarının meçhulüdür.

Kendi aşkımlı inkâr etmiyorum; ama, beni yazılarımda destekleyen O'dur; bu destekleyiş de, aramızdaki kan bağılığından ziyade, bütün ömrünce gençliği teşvik etmiş, ona lâzım gelen kıymeti vermiş bir adamın samimi alakası hâkimdi. Yalnız, biraz fazla ateşli yazdım mı, beni firenlemesini de bilirdi.

Onun hayranı olduğum bir tarafı da partililiğiydi. Bu hususta O'nunla hiç bir zaman fikir beraberliğine varamadığımız halde, şunu kat'iyetle söyleyebilirim : Ömrümde O'nun kadar idealist bir partiliye rastlamadım! Yaptığımız fikir mücadeleleri sırasında O'nu üzdüğüm için de, kendimi hiç bir zaman affetmeyeceğim.

Rifat Yüce'nin, ben- ce, o kadar çok hayran olunacak cephesi var ki... Hele o inkilâpçı cephesi... Medreseden çıkan Hoca Rifat'la Halk Fırkası Reisi, Gazeteci, cemiyet adamı Yüce Rifat, her halde, çok başka insanlardı, ama birbirleriyle ne

Belediyem bahçesini
Belediye bahçe ve Şehir içi otobüs

Cuma günü akşamı toplanarak çalışmalarına devam eden Belediye Meclisi şehrimiz için müsbet kararlar almıştır.
Binlerce lira sarfı ile bir

İran'da y suikast da
Fedeyanı islâm ce biri Musaddık'ın y t banca ile ağır

Tahran 16 (A.P.-a.a.)
Başbakan Musaddık muavinerinden ve esli Başbakan yardımcısı Feseyin Fatimi dün öğ-

Türk - Alman ticareti
Ankara 16 (a. 1951 yılı sonları itibaren şehrimize zakeresine devan len Türkiye - Alman ticaret ve ödemeleri hususunda iki taraf arasında bir mutabakat yapılmıştır. Anlaşmanın saat 12 de leri Bakanlığın zalanacaktır.

Etiba müess hâ
Bir şoför
Kozluk m
Montaj Mü

Merhum Rifat Yüce

Gazetemizin bânisi ve sahibi, sevgili babamız RIFAT YÜCE, yakalandığı menhus hastalaktan kurtulamıyarak 16 Şubat Cumartesi gece yarısından sonra, saat 3 de fanî dünyaya gözlerini kapamıştır.

Naaşı, öğle namazını müteakip, Fevziye Camiinden kaldırılarak Bağ mezarlığındaki ebedi istirahatgâhına tevdi edilmiştir.

Kendilerine Tanrıdan rahmet dileriz.

Türkyolu Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğüne

Bütün ömrünü vatan hizmetine vakfetmiş kıymetli büyüğümüz Rifat Yücenin ölümü gençlik arasında büyük bir teessür uyandırmıştır.

Onun mücadeleci ve inkilâpçı ruhu bugünkü gençliğe bir örnek teşkil edecektir.

Bütün Türkyolu ve Yüce ailesinden en büyük taziyetlerimizin kabulünü

ÇOK PARTİLİ HAYATIN İLK YILLARINDA KOCAELİ'NDE SİYASAL HAYAT

ESMA TORUN ÇELİK*

Giriş

Meşrutiyet ilan edilip ilk Osmanlı parlamentosu oluşturulduğunda İzmit henüz bağımsız bir sancak olmadığından Mebusan Meclisi'ne milletvekili yollayamamıştır. Ancak bu ilk parlamentolar deneyim oldukça kısa sürmüş ve açılmasının üzerinden daha bir yıl bile geçmeden Padişah II. Abdülhamit tarafından feshedilmiştir. 1888 yılında bağımsız bir sancak haline geldikten sonraki ilk seçimler, II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1908 sonbaharında yapılmıştır. Bu seçimlerde henüz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şubesi olmaması nedeniyle ikisi bağımsız, biri liberal olmak üzere İzmit'ten üç milletvekili seçilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerden hemen sonra bir şube açarak kentte örgütlenmeye başlamıştır. 1912 ve 1914 seçimlerinde de üçer milletvekilini Osmanlı parlamentosuna yollayan İzmit'te dönemin genel eğiliminin aksine üç genel seçimde sadece bir İttihatçı mebus seçmiştir. Genel olarak seçilen milletvekillerinin önemli kısmı hep bağımsızlardan oluşmaktadır¹.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Millî Mücadele yanlısı kişileri seçen İzmit, İstanbul'un işgali sonrası Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de 6 milletvekili ile temsil edilmiştir. Bu milletvekillerinden bir kısmı bizzat cephede hizmet verirken bir kısmı ise çok aktif olarak TBMM'de çalışmıştır². Bu milletvekilleri içinde Sırrı Bey muhalif kimliğiyle ortaya çıkmış ve zaman zaman Mustafa Kemal ile sert tartışmalar yaşamıştır.

Savaşın sona ermesinden sonra oluşturulan II. TBMM'ye seçilen İzmit milletvekilleri içinde Ahmet Şükrü Bey'in ismi öne çıkmaktadır. İttihat ve Terakki hükümetlerinde Maarif Vekilliği yapmış olan Ahmet Şükrü Bey, Mustafa Kemal'e suikast tertipleyenler arasında olduğunun Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından karara bağlanmasının arkasından idam cezasıyla cezalandırılmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra yaşanan çok partili hayata geçiş denemelerinde Kocaeli kenti de oldukça hareketlidir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından biri İzmit Milletvekili Ahmet Şükrü Bey'dir. Bununla birlikte bir diğer İzmit Milletvekili Mustafa Keremzade de yeni parti kurulduktan sonra CHP'den istifa edenler arasındadır. Ancak yeni partiye katılıp katılmadığı tam olarak tespit edilememiştir³. İlk çok partili hayat denemesi kısa sürmüş ve Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra kurulan Şark İstiklal Mahkemesi kapatılmasını tavsiye etmiştir. Bu karara binaen Bakanlar Kurulu, 3 Haziran 1925'te kurulan bu ilk muhalif fırkayı 17 Kasım 1924'te kapatmıştır.

1930 yılında bu kez Atatürk'ün yönlendirmesiyle 12 Ağustos 1930 tarihinde Ali Fethi Bey'in

* Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, etorun@kocaeli.edu.tr

1 Esmâ Torun vd., İzmit Milletvekilleri 1920-1927, Kocaeli, 2006, s.15-18.

2 I. TBMM'de görev yapan İzmit Milletvekilleri şunlardır: Fuat (Carım), Hafız Abdullah (Tezemir), Halil İbrahim (Gürsoy) Efendi, Hamdi Namık (Gör), H. Sırrı Bellioğlu, Tahir (Barlas)'dır.

3 Eric Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çev. Gül.Ç. Güven, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 76.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Yeni kurulan bu partiye desteğini göstermek amacıyla Atatürk, en yakınında olan kişilerin bu partiye katılmalarını sağlamıştır. 3. TBMM’de milletvekili olan İbrahim (Tolon) Bey de bu partiye üye olarak katılmıştır⁴.

Atatürk’ün desteklediği ve Kocaeli Mebusu İbrahim Bey’in de katıldığı bu partiye Kocaeli ilinin de ilgisi gecikmemiştir. Kuruluşundan hemen sonra Salih Zeki Bey Kocaeli Vilayeti Merkez Ocağını kurmuştur. Salih Zeki Bey anılarında Kocaeli Milletvekili İbrahim Bey’in kendisi ile görüşerek, Serbest Fırka’yı Atatürk’ün istediğini, partiyi desteklediğini, bunun bir memleket hizmeti olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Bu sözlere inanarak Serbest Fırka’nın Kocaeli’nde teşkilatını kurmaya girişen Salih Zeki, çalışmaları sırasında Halk Fırkası mensuplarının tepkileri ve entrikalarıyla karşılaşmıştır⁵.

Kocaeli’nde Vilayet Merkez Ocağı başta olmak üzere, Serbest Fırka kısa zamanda bütün ilçelerde ve nahiyelerde örgütlenmiştir. Gebze, Kandıra, Adapazarı, Karamürsel, Geyve kazalarının yanı sıra Darıca ve Şeyhler Nahiyeleri de yeni partinin ocak idare heyetlerini oluşturmuşlardır. Böylece Kocaeli de Serbest Fırka örgütlenmesini tamamlayarak belediye seçimlerine katılmıştır⁶.

İlk defa iki parti ile girilen belediye seçimlerinde Kocaeli bölgesinde birçok yerde seçimlerin kendi adaylarının lehlerine olmasına rağmen, Halk Fırkası adayının kazanmış gösterildiğinden yakınan Salih Zeki, Serbest Fırka kendini feshettikten sonra da peşinin bırakılmadığından yakınmıştır. Vilayette kurucuların poliste uzun zaman adlarının yanına “*hükümete muhalif*” ibaresinin yazıldığını, yıllarca kontrol ve gözetim altında bulundurulduğunu öğrendiğinde ise şaşırıldığını ifade etmektedir⁷.

Salih Zeki Bey’in bu iddiaları belgelerle de örtüşmektedir. CHP belgeleri arasında bulunan ve 1940 yılında CHF Genel Sekreteri A. Fikri Tuzer’in talebi üzerine oluşturulan bir listede, vilayet, kaza ve nahiyelerde İdare Heyeti üyelerinin adları listelenmiş ve yanlarına da onlarla ilgili bilgiler yazılmıştır. “*Hükümete karşı*”, “*zararlı*”, “*muhalif*”, “*zararsız*” ibarelerine yer verilmiştir. Parti kapandıktan 10 yıl sonra bu listelerin ne amaçla yapıldığını anlamak zordur.

Salih Zeki Bey’in Serbest Fırka’yı Kocaeli’nde teşkilatlandırması hayatında bir dönüm noktasıdır. İzmit’ten İstanbul’a taşınmak zorunda kalmış, rahatsız edilmemek için tekrar Halk Fırkası’na girmiş ama bir türlü kurtulamamıştır. İzmit’te kendisine noterlik yaptırmadıklarını yeniden avukatlığa dönmek zorunda kaldığını aradan 15 yıl geçmesine rağmen, kendisi hakkında hala hükümete muhaliftir denildiğini ve rahatsız edildiğini bildirmektedir⁸.

Serbest Fırka Atatürk’ün bizzat en yakın arkadaşlarından Ali Fethi kurdurduğu, kardeşi dahil pek çok kişiyi bu partiye katılması için ikna ettiği ve iktidar partisinden tek farkının ekonomi politikası olduğu düşünülünce, acaba iktidarı kaybetme korkusu mu Halk Fırkası’nı yıllarca sürecek bir öfke ve nefrete sürükleyebilir mi sorusunu sormaktan insan kendini alamıyor.

4 Çetin Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, 3.B., Otopsi Yayınları, s.81-82, 2014.

5 Sadi Ataergin, “Kocaeli’nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdum?”, Hürsöz, 22 Mayıs 1951, s.3.

6 Cemil Koçak, Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.511, 547-552.

7 Koçak, s.511, 547-552.

8 Ataergin, A.g.y.d., 24 Mayıs 1951, s.3.

YEREL BASIN VE SİYASİ PARTİLER

Çok partili hayatın ilk yıllarında Kocaeli’ndeki siyasal yaşamını yerel basın üzerinden izlemenin daha doğru olacağı kanısıyla kentte çıkan gazetelerin büyük bir kısmı taranmıştır. Bu çalışma sırasında kentteki gazetelerin neredeyse tamamının siyasi partilerle organik ilişkileri olduğu gözlenmiştir. Bu gazetelerin destekledikleri siyasi partiye göre yayın politikalarını değiştirmeleri, dönemin siyasal hayatını anlamak açısından zorluk teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra partilerin yerel yöneticilerin gazeteler üzerinden politikalar üretmeleri siyasal havanın sertleşmesine olduğu kadar, gazetecilerin meslek kimliklerinden sıyrılıp siyasetçi kimliğine bürünerek haber yapmalarına neden olmuştur.

Kocaeli’nin en eski gazetelerinden biri olan ve 1925 yılında yayın hayatına başlayan Türk Yolu Gazetesi, Rıfat Yüce’nin ölümüne kadar (1952) CHP’nin yayın organı niteliğindedir. Gazetenin sahibi ve başyazarı Rıfat Yüce, 1923 yılında İzmit Müdafaa-i Hukuk Başkanı iken, Halk Fırkası’nın kurulmasıyla İl Yön Kurul Başkanlığı’na seçilmiştir. 1932’ye kadar bu görevde kaldıktan sonra, İl Yön Kurul üyeliği ve arkasından Halkevi başkanlığına getirilmiştir. Ölümüne kadar da parti üyeliği devam etmiştir⁹.

Yaşadığı süre boyunca son gazetenin başyazarlığını yapan Yüce, sürekli olarak CHP’yi destekleyen yazıları kaleme almıştır. Kendisinin Halk Fırkası’na mensup olduğunu söylemekten çekinmeyen Yüce, gazetesinin Kocaeli halkına hizmet için tarafsız olduğunu ifade etmiştir¹⁰. CHP’nin iktidar olduğu dönemde izlenen politikalara destek vermiş, muhalefette olan Demokrat Parti’yi eleştirmiştir. Bu yönüyle siyasette tam bir CHP’li refleksi göstermiştir. Ancak onun ölümünden sonra gazeteyi devralan oğlu Mehmet Yüce babasına göre tarafsız diyebileceğimiz bir politika izlemiştir. Bunun nedeni Yüce’nin CHP’de etkin rolünün bulunmaması ve 1954 seçimlerinin DP’nin ezici zaferiyle sonlanmasından sonra gazetecilere yapılan aşırı baskılar olabilir. Bu çalışma sırasında Kocaeli siyasal hayatının en etkin gazetelerinden biri olduğundan Türk Yolu Gazetesi’nin 15 yılı tek tek incelenme konusu edinilmiştir.

İncelediğimiz dönemin ikinci en önemli gazetesi ise sahibi ve başyazarı Selahattin Telser’in olduğu Hürsöz Gazetesi’dir. Hürsöz Gazetesi’nin askeri darbeye kadar olan dönemi incelenmiştir. 1948 yılı Ağustos ayında yayına başlayan Hürsöz Gazetesi uzun süre Demokrat Parti’nin savunuculuğunu yapmıştır. Selahattin Telser, gazetesini çıkarmaya başlarken Demokrat Parti’nin üyesidir. Daha sonra partinin çeşitli kademelerinde görevler alır. Ancak bir süre sonra, 1953 yılında partiden istifa etmiştir. 1950’lerin sonlarına doğru ise eşi CHP’ye girmiştir. Demokrat Parti’den istifa ettiği dönemlerde parti içinde yaşadığı görüş ayrılıkları ve tartışmalar gazetesinde geniş biçimde yer tutmuştur.

1952 yılının 20 Mart’ında yayın hayatına başlayan Demokrat Kocaeli gazetesi tam anlamıyla ve biraz da abartılı ölçüde Demokrat Parti’nin savunuculuğunu yapmıştır. Demokrat Parti’de İl Başkanlığı’na kadar Yükselen Süreyya Sofuoğlu, zaman zaman kişisel düşmanlık beslediği kişilerle gazete aracılığıyla çatışmaktan kaçınmamıştır. 1958’de partiden istifa ettiği zamanlarda DP yönetimini sıklıkla eleştiri konusu yapmıştır.

Bizim Şehir Gazetesi inceleme konusu ettiğimiz dönemin önemli gazetelerinden biridir. DP

9 BCA, 490.01.417.1742.134.

10 Türk Yolu, 7 Şubat 1950.

iktidarı döneminde Sadettin Yalım'ın belediye başkanlığını yürütme biçimine muhalefet yaptığı için CHP'ye yakın olduğu ileri sürülmekle birlikte, yayınları incelendiğinde Kocaeli'nde yayınlanan gazeteler içinde en tarafsız olanı desek yanlış olmayacaktır.

1940'lı yılların sonlarında Fikri Dara tarafından çıkarılan Azim Gazetesi de bu çalışma için inceleme konusu edinilmiştir. Ancak bütün nüshaları bulunamamakla beraber, 1950'li yılları çalışmamız açısından önemlidir. Diğerleri kadar olmasa da CHP yanlısı olarak bilinmektedir.

Gazetelere yönelik en önemli baskı araçlarından biri resmi ilanlardır. DP Hükümeti resmi ilan gücünü bir silah gibi kullanmıştır. Yanında yer alan gazetelere ciddi ilan paraları dağıtırken, kendisine muhalif olanlara yok denecek kadar az miktarda pay vermiştir¹¹.

Gazetelerin siyasi partilerle ve siyasetçiyle ilişkileri onların gazeteci kimliğiyle objektif haber ve yorum yapmalarına ciddi biçimde engel olmaktadır. Küçük kentlerde yerel basın oldukça önemlidir. Siyasetçilerle ve siyasetle ilişkileri zaman zaman onların parti içindeki kişisel çekişmelere karışmasına neden olmaktadır.

Kocaeli gazeteleri, ilişkide oldukları partilerin bütün kongrelerini, siyasi, kültürel toplantılarını, parti teşkilatındaki ve genel ve belediye seçimlerindeki her türlü seçim çalışmasını incelemektedir. Bu nedenle ilgili partilerin kentteki teşkilatlarının tarihçeleri ve faaliyetleri açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

DEMOKRAT PARTİNİN KOCAELİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞU

1930 yılında çok partili hayata geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması uzun bir zaman başka tecrübelerin yaşanmasına engel olmuştur. 1930 yılından itibaren kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, seçimlerde bağımsızların da Meclise girmelerinin sağlanması için partinin bazı bölgelerde az aday göstermesi, ekonomik olarak devletçilik ilkesine geçilmesi, kültür politikasında önemli yer tutan Halkevlerinin kurulması, toplumun kalkınmasını ve ekonomik refahını sağlamanın yanı sıra demokrasi kültürünün geliştirilmesi amacına yöneliktir. Atatürk'ün ölümünün hemen arkasından II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha baskıcı bir yönetim benimsenmiştir.

Savaşı demokratik cephenin kazanması, Batı bloğuna katılmak için demokrasiye geçmenin ön koşul olması, savaş yıllarında hükümetin uygulamaları nedeniyle toplumsal muhalefetin artması, cumhuriyetin temel felsefesinin halk yönetiminin olması gibi iç ve dış nedenlerle Türkiye çok partili hayata geçme kararı almıştı. 1945 yılı 19 Mayıs'ında Cumhurbaşkanı İnönü'nün yeni partilerin kurulabileceği yolunda yeşil ışık yakması, parti içindeki muhalifleri de harekete geçirdi. Partilerinden, demokrasinin gereğini yerine getirmesini isteyen Dörtlülük Takrir sahipleri 1946 yılının başında 7 Ocak'ta Demokrat Parti adıyla yeni bir parti kurmuşlardır.

1945 yılı temmuz ayında boş milletvekillikleri için yapılacak ara seçimlerde, kentin siyasi tarihinin en önemli simalarından biri olacak olan Nihat Erim'i, kendisi yurt dışında olduğu ve adaylık için şahsen başvuru yapmamasına rağmen, Kandıra halkının aday göstermiş ve seçimlerde en çok oyu alarak, Kocaeli'nden milletvekili olmuştu. Seçildikten hemen sonra yeni kurulacak partiye katılması için teklif yapılmasına rağmen, 18 yaşından beri üyesi olduğu Halk Partisi'ne

11 Hürsöz, 31 Temmuz 1953; Demokrat Kocaeli, 28 Mart 1959; Bizim Şehir, 9 Ağustos 1953.

“ailesiyle, düşünceleriyle, hatıralarıyla bağlı olduğunu” vurgulayarak katılmayı reddetmiştir¹².

1946 yılının başında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla uzun süre tek partili, neredeyse birbirinin aynı ve heyecansız geçen seçimleri, savaşın yorgun, monoton ve baskıcı günleri yerini oldukça hareketli ve heyecanlı günlere yerini bırakmıştır. Demokrat Parti kurulduktan hemen sonra yurt çapında örgütlenmek için faaliyet geçmiştir. Ancak başlangıçta CHP’yi karşısına alma pahasına partiyi illerde ve ilçelerde kimlerin örgütleyebileceği üzerinde durulur.

Demokrat Parti’nin Kocaeli’nde teşkilatlanma süreci bir hayli ilginçtir. Demokrat Parti’nin Kocaeli teşkilatını kuran, uzun süre il başkanlığını yapan ve sonra da partiden istifa edip bağımsız olmayı tercih eden Sadi Ataerğın bu süreci Hürsöz Gazetesinde 14 Mayıs 1951 tarihinde başlayan ve 9 Haziran 1951 tarihine kadar devam eden yazı dizisinde ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Ataerğın, Demokrat Parti’nin kurulmasının kamuoyunda büyük bir memnunluk yarattığını ileri sürmektedir. Türk basınının önemli kalemlerinin yeni parti teşkilatının vilayetlerden başlayarak en küçük birimlere kadar yayılmasını sağlamayı “ulusal bir teşebbüs” olarak propaganda yaptıklarının altını çizmektedir. Vatandaşları Demokrat Parti’nin teşkilatlanmasına katılma konusunda teşvik ederek, vatanseverleri göreve çağırmakta olduklarını savunmaktadır.¹³

1946 yılı belediye seçimleri sırasında Kocaeli’nde Demokrat Parti’nin henüz teşkilatı olmadığından, iktidarın istediği gibi bir seçim geçeceği düşünülüyordu. Ancak düşünüldüğü gibi olmadı. Merkezin listelerinin yanı sıra Kocaeli’nde pek çok yerde ikinci listeler ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti Genel İdare Kurulu parti disiplinine karşı gelen Halk Partililerin varlığını belediye seçimlerinde gördükten sonra harekete geçerek, İzmit’e parti temsilcilerini yollamışlardır¹⁴. DP temsilcisi öncelikle ikinci listeyi çıkararak parti disiplinine aykırı davranan Halk Partililer ile görüşmüştür. Ancak tatminkâr olmayan yanıtlar veren ikinci listeciler, partiden ayrılmak istemediklerini belirtmişlerdir¹⁵.

CHP’li muhaliflerin olumsuz yanıtları üzerine DP Genel İdare Kurulu temsilcisi bu kez daha önce Kocaeli’nde Serbest Fırka’nın Müteşebbis Heyeti Başkanı ve üyeleriyle ilişki kurmaya çalışmıştır. Bunun üzerine eski Serbest Fırka kurucusu Avukat Salih Zeki Bey ile görüşmüş ve Demokrat Parti teşkilatının Kocaeli vilayetinde kuruculuğunu üstlenmesini teklif etmiştir. Particilikten başına gelenleri yana yakıla anlatan Salih Zeki Bey, süttten ağzının yandığından, yoğurdu üfleyerek yemek zorunda kaldığını, Serbest Fırkayı kurmanın mevcut düzenini alt üst ettiğini, ekmeğiyle oynamaya çalışıldığını belirtmiştir. Bir yandan da memleket hizmeti olarak nitelendirdiği bu girişime katkı sağlamayı çok istediğini vurgulayarak, bu milli davada görev alabileceklerini düşündüğü İzmit’in ileri gelenlerinin listesini DP temsilcisine iletmıştır¹⁶.

Ancak Salih Zeki’nin verdiği listedekilerin tamamı nerdeyse CHP’deki ikinci listeciydiler ve daha önce onlarla konuşulup olumsuz yanıt alınmıştı¹⁷. Görünüşe göre İzmit’te yeni partinin

12 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, C.I., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.45.

13 Ataerğın, “Kocaeli’nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdum”, Hürsöz 18 Mayıs 1951.

14 A.g.y.d., 20 Mayıs 1951.

15 Ataerğın, bu kişilerin daha sonra özellikle de 1950’den sonra DP’ye girdiklerinin altını çizmektedir. Ataerğın, A.g.y.d., 22 Mayıs 1951.

16 Ataerğın, “Kocaeli’nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdum”, Hürsöz 24 Mayıs 1951.

17 Ataerğın, CHP içindeki ikinci listeciler hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yaklaşık 8 kişiden oluşan bu grup, gerçek demokrat olmayan, şahsi çıkarlarının kölesi olan insanlardan oluşuyordu. Öyle ki parti içindeki kişilerle fikir ayrılıkları Türk Ocaklarının idare heyetleri zamanında başlamıştı Ataerğın, A.g.y.d., 25 Mayıs 1951. CHP içinde oluşan H ve Z grupları ilmi, iktisadi ve kamu ile ilgili bütün oluşumlarda kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için çalıştıklarını ileri süren Ataerğın, kamuoyunda birbirlerini aleyhine akla hayale gelmeyen propagandalar

teşkilatını kurmak pek olanaklı değildi, bu işe gönüllü birilerini bulmak bir hayli zordu. Muh-temelen iktidarda olan Halk Partisi'nin tepkisini çekmek ve mücadele etmek istemiyorlardı.

Ancak Kocaeli'nde teşkilatlanmaya niyetli olan DP, bir süre sonra temsilcilerini tekrar yollamış ve partiyi kurma konusunda Salih Zeki Ataergin'e ısrarcı olmuşlardır. Ancak onun yine ret yanıtı vermesi üzerine "o halde bu işi kardeşin yapсын" diyerek, DP'nin Kocaeli il teşkilatını kurma görevini Doktor Sadi Ataergin'e vermişlerdir. Bunun üzerine Millî Mücadele'de öğrenciyken yaptığı hizmetlerin film şeridi gibi gözünde canlandığını ifade eden Sadi Ataergin için bu görev bir memleket davasıydı¹⁸.

Ataergin, 26 yıl önce İzmit'e gelip doktorluğa başladıktan kısa bir süre sonra Halk Partisi'ne üye olmuştur. Yıllarca çeşitli kademelerde görev yaparak memleket ve millete hizmette kusur etmemesine rağmen, hiçbir zaman Halk Partisi'nde herhangi bir göreve getirilmediğinin altını çizen Ataergin, bunun nedeninin abisinin durumuyla ilgili olduğunu savunmaktadır. İl İdare Kurulu seçimlerini kazanmasına rağmen, abisinin partiye kaydı olmadığı gerekçesiyle seçimlerin iptal edildiğini, daha sonra yapılan seçimlere de katılmasına engel olduğunu ifade ederek, Halk Partisi içinde yapılan haksızlıkları ve entrikaları anlatmaktadır¹⁹.

Ataergin, DP temsilcisinin en önemli ve "milli ve vatani" görevi kendisine teklif edilmesinden ve bu iş için kendisine güvenilmesinden dolayı oldukça memnundu. Halk Partisi içindeki seçim oyunlarından ve abisinin başından geçenlerden epey ders aldığını belirterek, yeni partiyi kurma çalışmaları sırasında karşılaştığı zorluklardan bahsetmektedir. Bu görevi kabul ettiğinden itibaren karşılaşıcağı zorlukların farkında olan Ataergin için, kendisinin Kâğıt Fabrikası'ndaki dış tabipliği görevinden alınması durumunda, partiyi teşkilatlandırma çabalarının zarar görmesinden endişe duymuştur²⁰.

Bu endişeleri bir yana bırakarak işe koyulmuş ve öncelikle CHP içindeki ikinci listecilerle görüşmek için DP temsilcisinden izin istemiştir. İkinci listecilerden olumsuz yanıtlar alan Ataergin, az sayıda olan bazı yakınlarının kendisine destek vermesine rağmen, çoğunluğun ise uyarıda bulduklarını belirtmektedir. Partiyi teşkilatlandırma faaliyetlerine başladıktan sonra Halk Partili üyeler ve İdare Heyeti amirlerinin kendisini sık sık ziyaretlerinden söz ederek, üstü kapalı tehditlere maruz kaldığını aktarmaktaydı²¹.

Baskı ve yıldırmalara aldırılmayarak, bunun bir "demokrasi inkılabı" olduğunu savunarak, ihtiyaç olduğu için mutlaka yapılması gerektiğini yakın çevresine ve partililere anlatmaya çalışmıştır. Yakınları bu girişiminden dolayı zarar göreceğinden endişe ettiklerini de Ataergin'e sıklıkla iletmişlerdir²². Sonunda Kocaeli'nde Demokrat Parti'nin teşkilatlandırılmasının olumlu sonuçlar doğuracağına inanmış ve Bestekar Hacı Arif Bey'e layık bir evlat ve babası gibi övünülecek bir insan olarak tanınmak istediği için görevi kabul etmiştir. Onun görevi kabul etmesindeki amaç, " ...Allah rızası için yıllardır hürriyet diye haykıran, sefalet ve ıztıraptan kurtulmak isteyen, asil

yaptıklarını belirtmektedir. Yerel kalması gereken ama bitmek bilmeyen bu çekişme il çapında huzursuzluğa neden olmaktadır. Bazen çekişmenin çok büyüdüğünü ve valilerin duruma el koymak zorunda bırakıldığı da Ataergin'in savları arasındadır. Bu çekişme 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir. Ataergin, A.g.y.d., 28 Mayıs 1951.

18 A.g.y.d., 30 Mayıs 1951.

19 A.g.y.d., 1 Haziran 1951.

20 A.g.y.d., 4 Haziran 1951.

21 Ataergin, "Kocaeli'nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdum", Hürsöz, 5 Haziran 1951.

22 A.g.y.d., 6 Haziran 1951.

medeni bir millet olarak yaşama hakkı olan büyük Türk milletinin ızdırabına, çektiklerine son vermek isteyen bir oluşumda yer almak, bu milli vatani vazifeyi yapmada tereddüt etmemek”ti²³.

Ataergin, görevi kabul ettikten sonra ilk iş olarak Halk Partisi’nin Kemal Paşa Ocağı’ndan istifa etmiştir. İstifasını geri alması yolunda bazen maaşını arttırma vaat edilirken, bazen de görevden atmakla tehdit edilmiştir²⁴. Buna rağmen geri adım atmamıştır. Artık yeni partinin teşkilatının oluşturulması için çalışmalar hız vermiştir.

8 Haziran 1946 günü akşam saatlerinde Kâğıt Fabrikasında teknisyenler Safa Baytım ve Mehmet Gürgen, Emekli Albay Emin Arıkan, Emekli Yüzbaşı Niyazi Ataman’ı muayenehanesine davet eden Ataergin, misafirleriyle bir toplantı yapmıştır. Toplantıda davaya hizmet edeceklerine, her türlü baskıya katlanacaklarına, dava sonuçlanana kadar hayatları pahasına mücadele edeceklerine dair yemin etmişlerdir. Parti teşkilatını kurma kararını imzalayarak, başkan olarak Ataergin’i seçmişlerdir. Aldıkları kararı hemen DP Genel Merkezine bildirmişlerdir. Partinin onayı alındıktan sonra 12 Haziran 1946 tarihinde vilayete verilen dilekçe ile Demokrat Parti’nin Kocaeli teşkilatının kuruluş süreci tamamlanmış olacaktır²⁵. Ancak teşkilatın kurulması üzerinden 1ay bile geçmeden Ataergin Kâğıt Fabrikası’ndaki görevinden çıkarılacaktır. Halk Partisi iktidarı, kendini destekleyen memurları bağrına basarken, daha yeni kurulmuş olan muhalefet partisinin teşkilatını kuranları devlet kurumlarındaki görevinden çıkarıyordu.

Oysa Halk Partisi ve kamu görevlileri arasında yakın temaslar hoş karşılanıyordu. Tarafsız olması gereken valiler Halk Fırkası’nın seçim çalışmalarına katılıyor, halkı oy vermeye çağırıyordu. Muhalefet bunu eleştiri konusu ettiğinde ise, valinin mutad inceleme gezisi yaptığı ileri sürülüyordu²⁶. Bu da bize DP’nin Kocaeli’nde teşkilatlanma sırasında teşkilatı kuracak kişileri bulmakta neden zorlandığını da açıklar niteliktedir.

1946 SEÇİMLERİ VE KOCAELİ’NDE SİYASET

Demokrat Parti Kocaeli Vilayet teşkilatı tamamlandıktan sonra kaza ve nahiyelerde teşkilatlanmaya başlamışlardır. Demokrat Parti’nin bu tarihlerde kurulma sürecinin hızlandırılmasının nedenlerinin başında 1947’de yapılması gereken genel seçimlerin 21 Temmuz 1946’ya alınmasıdır²⁷. Bu durumda yeni kurulan il teşkilatının seçimler için bir aydan biraz fazla bir zamanı vardı, kısa süre içinde azimle kaza, nahiye hatta köylerde örgütlenmeye girişmişlerdir.

1946 seçimleri öncesi İzmit’e gelen Nihat Erim, bölgede yaptığı faaliyetlerden ve partili ve belediye başkanı ile yaptığı görüşmelerden Demokrat Partililerin canla başla çalıştıklarını öğrenmiştir. Halk Partililerin ise kimlerin milletvekili adayı olacağı konusunun ön plan çıktığını, partililer iyi seçilmiş adaylar olursa daha şevkle çalışacakları söylediklerini aktarmaktadır²⁸. CHP Genel Merkezi milletvekili adaylarının belirlenmesiyle uğraşırken, DP vilayetlerin görüşlerinin dikkate alınacağını duyurmuştur.

23 A.g.y.d., 7 Haziran 1951.

24 A.g.y.d., 8 Haziran 1951; 9 Haziran 1951.

25 A.g.y.d., 9 Haziran 1951.

26 Türk Yolu, 4 Temmuz 1946.

27 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politika’nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.21.

28 Erim, C.I., s.59.

1946 seçimleri için propaganda çalışmaları Temmuz ayında hız kazanmıştır. Kocaeli CHP teşkilatının çalışmalarında Nihat Erim'in katıldığı mitingler büyük ilgi toplamıştır. Kocaeli'nin CHP'nin fethedilmez bir kalesi olarak nitelendiren Türk Yolu Gazetesi yazarlarından Cevdet Baykal, kasaba ve köylere yaptığı gezilerde halkın iktidara karşı güvenini ve desteğini görmekten memnurluk duyduğunu belirtmektedir²⁹. Halk Fırkâlı Rifat Yüce'nin sahibi olduğu Türk Yolu Gazetesi, seçimlerde CHP propagandasının önemli araçlarından biri olmuştur. Halk Fırkası Kocaeli adaylarının açıklandığı haberde, parti tarafından aday gösterilenlerin yüksek kültür sahibi memleketin iyi tanıdığı Kocaeli'nin yetiştirdiği kıymetli vatan çocukları olarak nitelendirmektedir. Kocaeli'nin "uyanık, kapılmayan, şuurlu ve ileri seviyeli halkının" oylarını Halk Partili adaylara vererek, "İnönü'ye, CHP'ye ve vatanlarına olan sonsuz ve kopmaz sevgilerini yeniden göstereceklerdir" ifadelerine yer verilmiştir³⁰.

1946 seçimleri için bir yandan çalışmalar yapan Demokrat Parti, diğer yandan da ilçelerde teşkilatları kurmaya çalışıyordu. Halk Partili yerel basında bu çalışmaları haber konusu edinerek, halkın muhalefet partisine ilgi göstermediği ileri sürülüyordu. Erim nedeniyle CHP'nin kalelerinden biri olarak görülen Kandıra'da DP'ye sadece 8 kişinin üye olduğu belirtilerek, iyilik bilen Kandiralıların seçimlerde muhalefeti hüsrana uğratacağı savunuluyordu³¹.

Muhalefetin propagandaları da sıklıkla eleştiri konusu ediliyordu. Muhalefetin amacının her şeyi yıkmak, milleti ve memleketi birbirine katmak ve uçuruma sürüklemek olduğu iddia ediliyordu. Halkı devrimlere karşı kışkırtmak için fes giyip, camilerde irticayı körükleyen konuşmalar yapmakla suçluyorlardı³². Gündoğdu köyünde Atatürk ve İnönü'nün fotoğraflarının yırtıldığı hakkındaki iddialara yer verilen haberde köylülerin gösterdiği tepki de anlatılıyordu. Demokrat Partililer tarafından ise bunların fotoğraf değil, Halk Partisi'nin seçim afişleri olduğu savunuluyordu³³.

Demokrat Parti'nin mitinglerine ilgi gösterilmediği sıklıkla ileri sürülürken, Halk Fırkası'nın her yerde büyük kalabalıklarla mitingler ve toplantılar yaptığı savunulmaktadır. Halk Partisi çoğu kere seçim propagandasında İnönü'ye kitlelerin bağlılığını öne çıkarmaktadır. Gelecekte yapacakları icraatlarla ilgili vaatler vermekten çok, kalabalıklarının İnönü'ye ve devrimlere bağlılığı, CHP'nin dış politikası konuşma konusu edilmekteydi³⁴. Bu mitinglerde başta Kocaeli Belediye Başkanı Kemal Öz, Nihat Erim ve diğer Kocaeli milletvekili adayları, CHP il ve ilçe teşkilatları yer alıyordu. Savaş döneminde yaşanan büyük sıkıntılar nedeniyle vatandaşların beklediği vaatler pek de bunlar değildi. Hayat pahalılığı o dönemin en önemli sorunlarından biriydi.

Seçimler sürecinde daha yeni kurulmaya çalışılan DP il, ilçe ve nahiye teşkilatlarında istifaların yaşandığına dair birçok haber çıkmıştır. Bu haberlerin bir kısmında isimler zikredilirken, bir kısmında sadece sayılar verilmektedir. 10 Temmuz'da Gölcük'teki müteşebbis heyet ve üyelerin toptan istifa ettikleri iddia ediliyordu³⁵. 11 Temmuz'da bu kez Yarımca Müteşebbis Heyeti'nin de istifa ettiğine dair haberler yer almıştır. İstifa nedeni olarak da "DP'nin kırıcı,

29 Türk Yolu, 18 Temmuz 1946.

30 A.g.g., 19 Temmuz 1946.

31 A.g.g., 1 Temmuz 1946; 18 Temmuz 1946.

32 A.g.g., 5 Temmuz 1946; 1 Temmuz 1946.

33 Türk Yolu, 13 Temmuz 1946; 2 Temmuz 1946.

34 A.g.g., 16 Temmuz 1946.

35 A.g.g., 10 Temmuz 1946.

gerçekleri kapatıcı bir yola sapsın olması” gösterilmektedir³⁶. Akyazı halkının DP’ye katılmayı reddettiği, daha önce üye olanların da istifa ettiği ileri sürülmekteydi³⁷. İstifa haberleri o kadar sıklıkla yer alıyor ki, bu kadar istifanın gerçekten yaşanıp yaşanmadığı konusunda kuşku doğuruyor³⁸.

İstifa haberlerinin gazetelerde sıklıkla haber olması vatandaşın yeni kurulan muhalefet partisine kuşkuyla bakmasına neden olacağından, bir propaganda malzemesi olarak da değerlendirilebilir. Daha sonraki yıllarda partileri destekleyen gazeteler istifa haberlerine sistemli olarak, özellikle seçim dönemlerinde sık sık yer vereceklerdir.

Bu ilçelerde teşkilatların yeni kurulduğu göz önüne alınırsa, bu istifaların başka nedenlerden de olabileceği düşünülebilir. Özellikle iktidar, muhalefeti zorda bırakmak için teşkilatın kurucularına yaptırımlar uygulamış olabilir ki, Ataergin’in anılarında bunlardan bahsedilmektedir.

Seçim günü yani 21 Temmuz 1946 tarihli Türk Yolu Gazetesi’nin baş sayfası, Halk Fırkası’nın bir seçim afişini andırmaktadır. Gazetenin sol başında Atatürk’ün sağ başında İnönü’nün fotoğrafları yayınlanmıştır. Ortada ise büyük puntolarla şunlar yazılıdır³⁹:

“Vatandaş, senin adını taşıyan parti, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan böyle de şerefini yükseltecektir.

“CHP, büyük kahraman İnönü’nün ‘şerefli partim’ dediği partidir. Bugün onun adaylarına oy vermekle şeref duyacağız.

“Vatanın yüksek menfaatlerini her şeyden üstün tutan Kocaeli’nin kıymetli Cumhuriyet inkılaplarına sadık ve vefalı evlatları, asla şüphe edilemez ki, İnönü kahramanının yüzünü güldürecekler.

“Sağduyusuna daima yürekten inandığımız Kocaeli köylüsü, CHP’nin ve hükümetin kendisine verdiği emeği ve kıymeti herkesten daha iyi anlamıştır. Bu seçimler Türk köylüsünün vefasının da parlak bir zaferi olacaktır.”

Esasen sayfadakiler bunlarla sınırlı değildir, ayrıca çerçeve içinde yazılan yazıda ise vatandaşa seslenerek 1919 Anadolu’sunu, büyük kurtarıcıyı ve kurtuluş sürecini ve yapılan devrimleri düşünmesini, başka bir şey istemediklerini belirtmişlerdir.

Genel olarak seçimlerde Halk Fırkası’nın propagandalarında halka yeni bir şey vaat etmedikleri, geçmişte yapılanları hatırlatmakla yetindiklerini görebiliriz. Oysa muhalefet partisi olarak Demokrat Parti, başta hayat pahalılığının sonlandırılması, özgürlüklerin genişletilmesi, basın hürriyeti, vergilerin azaltılması, dini eğitim gibi pek çok konuda vatandaşlara vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatlerde henüz yurt çapında örgütlenmemesini tamamlayamamasına rağmen, halkın Demokrat Partiye ilgi göstermesini sağlamıştır.

1946 seçimleri sonucunda iktidarda olan Halk Partisi seçimleri kazanmıştır. Seçim sonuçlarına göre CHP 390, DP 65 ve 7 milletvekili de bağımsız olarak Meclise girmeyi başarmıştır. Kocae-

36 A.g.g., 11 Temmuz 1946.

37 A.g.g., 12 Temmuz 1946.

38 A.g.g., 13 Temmuz 1946; 17 Temmuz 1946; 20 Temmuz 1946.

39 A.g.g., 21 Temmuz 1946.

li'nde seçimleri CHP kazanmıştır⁴⁰. DP İzmit ve kazaların içlerinden, CHP ise daha çok köylerin oylarını almıştır. DP İzmit'te Taşköprü mıntıkasında ova köylerinde, Akmeşe nahiyesinde, diğer yerlerde CHP kazanmıştır. Ancak DP'liler İzmit'teki sonuçlara ve aldıkları telgraflara bakarak, seçimleri kendilerinin kazandıklarını ileri sürmüşlerdir. Seçimlerde hile yapıldığını ileri süren DP Kocaeli teşkilatı itirazlarını seçim kurullarına yapmışlar ve basın yoluyla da kamuoyuna duyurmuşlardır⁴¹.

1946 seçimleri sırasında bürokratik kadroların yaptığı baskılar, DP'nin seçimlerde hile yapıldığı konusundaki iddiaları siyasetin giderek daha da sertleşmesine yol açmıştı. Kocaeli kenti de bu sertlikten payına düşeni alacaktı.

1946-1950 DÖNEMİ SİYASAL HAYAT

1946 seçimleri sonrasında kurulan PekÖne düşman değil yardımcı saydıklarını ifade etmiştir. Erim, partililerin de daima bu anlayışla hareket etmesini istemiştir.

Türk Yolu Gazetesi de bu dönemde muhalif partileri daha yumuşak bir dille eleştirmiş ve sert çıkışlarda bulunmamıştır. Siyasette benimsenen yumuşak üslup, partileri destekleyen basın organları tarafından da desteklenmiştir.

İki parti arasındaki ılımlı ilişkiler, kentteki partilileri de etkilemiştir. CHP ve DP üyelerinden oluşan Kocaeli Heyeti, 21 Mart 1949 yılında Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret etmiştir. Kabul sırasında Başbakan Yardımcısı Nihat Erim de hazır bulunmuştur. Heyet daha sonra Başbakan tarafından kabul edilmiş ve daha sonra Kocaelili Bakanlar onların şerefine Anadolu Kulübü'nde bir ziyafet vermişlerdir⁴². Bu birlik herkesi memnun etmiştir.

Bu dönemde Kocaeli açısından siyasetteki en önemli gelişmelerden biri, dönem boyunca kurulan hükümetlerde Kocaeli milletvekillerinin bakanlık yapmalarıdır. Haziran 1948'de kurulan 2. Hasan Saka Hükümeti'nde Nihat Erim Bayındırlık Bakanı olmuştur⁴³. Erim'in İnönü'ye en yakın isimlerden biri olması siyasette hızla yükseleceğini gösteriyordu. Nitekim 1948'de Bayındırlık Bakanı olması Kocaelilileri sevindirmiştir⁴⁴.

Şemsettin Günaltay kabinesinde ise Kocaeli milletvekillerinden üç kişi yer almıştır. Nihat Erim bu kez Başbakan Yardımcısı olarak kabinede yer almıştır. Dr. F. Şerafettin Bürge, Gümrük ve Tekel Bakanı olurken, İsmail Rüştü Aksal da Maliye Bakanı olarak kabinede yer bulmuştur. Bu Kocaeli'nin siyasal tarihinde bir ilk kenti tarifsiz bir sevince bğmiştir. Bu durum Kocaeli halkının milletvekili seçerken ne kadar isabetli davrandığını kanıtı olabiliirdi⁴⁵.

Bu dönemde özellikle DP içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Millet Partisi'nin kurulmasıyla sonuçlanan bu çekişmeler Kocaeli il teşkilatını da etkilemiştir. Kocaeli teşkilatını kuran ve il başkanlığını yapan Ataergin, 1948 yılının Ocak ayının başında görevinden istifa etmiştir. Ataergin istifasının siyasi olmadığını, yorgunluktan dolayı olduğunu belirtse de kamuoyunu pek ikna ettiği söylenemez⁴⁶.

40 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, çev. Ahmet Fethi, 2.B., Hil Yay., 1996, s.32.

41 *Türk Yolu*, 22 Temmuz 1946, s.1;24 Temmuz 1946.

42 *Türk Yolu*, 22 Mart 1949.

43 Ahmad, s.41.

44 *Türk Yolu*, 12 Haziran 1948.

45 A.g.g., 18 Ocak 1949.

46 A.g.g., 14 Ocak 1948.

1950-1954 DÖNEMİ KOCAELİ’NDE SİYASET

1946-1950 döneminde iki parti arasındaki ilişkiler, başlangıçta sert başlamakla birlikte, İnönü’nün 12 Temmuz Beyannameyi ile nispeten yumuşamıştır. İki parti seçim yasasının hazırlanması sürecinde iş birliği yapmışlardır. Başbakan yardımcısı ve Kocaeli Milletvekili Nihat Erim’in başkanlık ettiği çalışmalar sonucunda hazırlanan yeni seçim yasası, iktidar ve muhalefetin oylarıyla kabul edilmiştir. Yeni seçim yasasının en önemli özelliği ilk defa uygulanacak olan liste usulü liste usulü çoğunlukçu sistemi esas almasıydı⁴⁷. Seçim yasasında çoğunlukçu sistemin benimsenmesindeki resmi gerekçe güçlü bir hükûmetin oluşmasını sağlamaktır. Bununla beraber CHP’nin gerçek amacı ise kazanacaklarını düşündükleri seçim sonucunda güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına engel olmaktır. Ancak düşündükleri gibi olmayacaktır.

İki parti arasında seçimlerden önce yaşanan ilk mücadele Derince’nin İzmit belediye sınırlarına alınması İzmitliler arasında bir plebisit yapılmıştır. 29 Ocak 1950’de yapılan plebisiti Demokratlar desteklememiş hatta taraftarlarını gitmemeleri için yönlendirmişlerdir. CHP’nin ve Millet Partisi’nin desteklediği plebisite katılım oranı %46 olmuştur. Oy verenlerin %99’u Derince’nin İzmit sınırlarına dahil edilmesinden yanadır⁴⁸.

Bu plebisit, iki partinin seçimler öncesi Kocaeli’nde son provası olmuştur. Seçime katılım oranının düşük olması da Demokrat Parti’nin partililerine katılmamaları yolundaki telkinlerinden kaynaklanmaktadır.

Seçim hazırlıkları seçim yasasının kabul edilmesinin ardından Şubat 1950’de başlamıştı. Öncelikler partilerin milletvekili adaylarının belirlenmesi en önemli konulardan biriydi. Seçim kararı alınmasının arkasından Kocaeli’nde iktidar ve muhalefeti destekleyen kesimlerde de heyecan başlamıştır. CHP adaylarının %70’ini, DP’nin ise %80’nini bölgelerdeki partililerinin oylarıyla belirleyecekti⁴⁹.

Mart ayının sonuna kadar alınan milletvekili aday başvuruları sonucunda Kocaeli’nde DP’ye 222, CHP’ye 129, MP’ye 46, MKP’ye 23 ve bağımsız da 21 başvuru yapılmıştı⁵⁰. 9 Nisan Pazar günü İzmit heyecanlı ve hararetle bir seçim faaliyetine sahne olmuş; CHP, DP, MP ve MKP aynı gün milletvekili adaylarını teşkilatlarının oylarıyla saptamışlardır⁵¹.

CHP adaylarının seçiminde bir hayli çetin bir mücadele yaşanmıştır. Seçim kararı alınmasından hemen sonra başlayan mücadelede en etkin rolü Cumhurbaşkanı İnönü’ye yakınlığı ile tanınan Erim oynamıştır. CHP’nin adaylığı en tartışılan isimlerinin başında 20 yıldır belediye başkanlığı yürüten Kemal Öz gelmektedir. Erim, daha adaylık süreci başlamadan, kendisi dışında kabinede bakan olan iki Kocaeli Milletvekilinin Kemal Öz’ün adaylığına karşı çıktığını aktarıyor. Erim, Kocaeli teşkilatının “mihveri” olarak nitelendirdiği Kemal Öz’ü adaylığına olumsuz bakmadığından yatıştırma siyaseti uygulayacaktır⁵². Öz’ün adaylığı parti dışında kent basınında da tartışılmıştır. Daha istifa etmeden ve adaylığı kesinleşmeden köylere belediye me-

47 Çoğunlukçu seçim sistemine göre, bir seçim bölgesinde en çok oyu alan partinin bütün adayları milletvekili seçilmiş sayılırdı.

48 *Türk Yolu*, 31 Ocak 1950.

49 Hakkı Uyar, 1950 Seçimleri, Ankara, Anka Yayınları, 2014, s.72-73.

50 *Türk Yolu*, 1 Nisan 1950.

51 A.g.g., 11 Nisan 1950.

52 Nihat Erim, *Günlükler*, C.I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 429-432.

murlarını yollayarak partinin seçim çalışmalarını yaptırması eleştiri konusu edilmiştir⁵³. Oysa iktidar yanlısı Türk Yolu Gazetesi ise, kente unutulmaz hizmetler eden Öz'ün istifa ederek resmen adaylığını koyduğunu bildirmektedir. Öz'ün istifasının kentte teessür uyandırdığını ileri sürmektedir⁵⁴.

CHP'nin Kocaeli teşkilatının yaptığı milletvekili adaylık yoklamasında en yüksek oyu yine Nihat Erim almıştır. Arkasından görevde olan diğer iki bakan İsmail Rüştü Aksal ve Fazıl Şerafettin Bürge ve eski Belediye Başkanı Kemal Öz gelmektedir. Teşkilatın seçimlerinden hemen sonra parti merkezinden de diğer adaylar, Erim'in istediği isimler olmuştur⁵⁵.

Demokrat Parti'de CHP ile aynı gün aday yoklamalarını yapmıştır. Bu yoklamalar yapılmadan önce Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Ali Fuat Başgil ve Samet Ağaoğlu gibi tanınmış şahsiyetlerin DP Kocaeli milletvekili adayı olacaklarıyla ilgili sık sık yazılar yayınlanmıştır. Tanınmış kişilerin listede yer almamasının hayal kırıklığı yarattığını ileri süren Türk Yolu Gazetesi, yoklamada kazanmasına rağmen Cemal Tüzün'ün listede aday listesine konulmamasını eleştirmektedir⁵⁶.

Seçim çalışmaları kentte oldukça hızlı başlamıştı. Yerel basın bu çalışmaların önemli taraflarından biri olmuştur. O yıllarda hiçbir siyasi parti ile ilişkisi olmayan gazete bulmak bir hayli zordu. Bununla birlikte bazı gazeteler de tarafsızlığı konusunda halkı ikna etmeye çalışmışlardır⁵⁷. Gazeteler bir yandan destekledikleri partinin seçim çalışmalarına sayfalarında önemli ölçüde yer verirken, aynı zamanda diğer partilerin de istifa haberlerini sıklıkla ileri sürmüşlerdir. Hürsöz Gazetesi'nde CHP'nin il, ilçe ve köy teşkilatlarından istifalardan sıklıkla bahsetmektedir. Bu haberler de çoğu kez Türk Yolu Gazetesi tarafından yalanlanmaktadır. Ayrıca Türk Yolu Gazetesi'nde çıkan DP'den istifalar şeklindeki haberlerinde gerçeği yansıtmadığı ileri sürülmektedir⁵⁸. Aynı şekilde Türk Yolu Gazetesi'nde sıklıkla muhalefet partisinden istifalar başlığı altında haberler vermektedir⁵⁹. Çoğu kez istifa edenlerin CHP'ye geçtiği de haber konusu edilmektedir. Bu kez Hürsöz Gazetesi, bu iddialara ilişkin haberlerin gerçeği yansıtmadığını ileri sürmektedir.

Ancak partilerde gerçekten istifalar olmuyor değildi. Seçimlerin hemen öncesinde Kocaeli, DP teşkilatının kurucusu ve İl Müteşebbis Heyeti Başkanı olan Sadi Ataergin'in istifası kentte bir hayli yankı bulmuştur. Ataergin istifa gerekçesi olarak "yerel ihtilafları" göstermektedir⁶⁰.

53 Hürsöz, 30 Mart 1950.

54 Türk Yolu, 2 Nisan 1950.

55 Erim, C.I., s.434, 437.

56 Türk Yolu, 27 Nisan 1950

57 Rifat Yüce gazetesi Türk Yolu'nda "CHP'li mi Tarafsız mı" başlıklı yazıda; Malta'dan sürgünden dönmelerinden sonra CHP'nin Kocaeli teşkilatını kurma görevi verilen Saffet Arıkan'ın kendisini Halk Partisi'nin müteşebbis Heyeti'nin başına getirmesinden bu yana il başkanlığının yanı sıra farklı birimlerde görev yaptığını ve hala da Halk Partili olduğunu itiraf etmektedir. Yüce, Türk Yolu Gazetesi'nin yaptığı ve yapacağı hizmetlerinde tarafsız olduğunu savunmaktadır. Türk Yolu, 7 Şubat 1950. Hürsöz Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı da DP'de farklı birimlerde görev alan Selahattin Telsel'dir.

58 Hürsöz, 23 Şubat 1950; 27 Nisan 1950.

59 Türk Yolu, 23 Şubat 1950; 2 Mart 1950; 4 Mart 1950; 9 Mart 1950; 11 Mart 1950; 23 Mart 1950; 2 Nisan 1950; 12 Nisan 1950; 19 Nisan 1950. 11 Nisan 1950; 29 Mart 1950 tarihinde yayınlanan Türk Yolu Gazetesi, DP'den istifaların salgın halini aldığını, DP'den istifa edenlerin CHP'ye geçtiklerini, gece yarlarına kadar partiye katılmı kâğıtlarının hazırlandığını ileri sürmektedir.

60 Türk Yolu 28 Mart 1950, s.1. Ataergin 2 Mayıs 1950 tarihinde DP'den neden ayrıldığını hakkında yayınladığı bildiri "dünyanın bu kara günlerinde aziz ve asil seçmenlerimin çok uyanık olmalarını ve bu vatani kurtarmış olan Kahraman İnönü'nün izinden ayrılmamalarını tavsiye ediyorum" diyordu. Onun bu sözleri merkeze veya yerel yöneticilere yönelik olsa gerektir. Türk Yolu, 4 Mayıs 1950, s.

İşin ilginç yanı 1950 seçimlerine gelindiğinde DP’nin Kocaeli teşkilatını kuran bütün isimlerin hepsinin partiden istifa etmiş olmalarıdır. Bunu il teşkilatındaki görüş ayrılıklarının mı yoksa merkezle çatışmalarından mı olduğunu anlamak tam olarak mümkün değildir. Bununla birlikte DP Kocaeli teşkilatının 4 yıl içinde tamamen farklılaştığıdır.

İki parti, seçim çalışmaları sırasında sıkı bir mücadele örneği sergilemişlerdir. CHP seçim çalışmalarına Nisan sonlarında ağırlık vermiştir. Nihat Erim CHP’nin Kocaeli’nde seçim kampanyasını yürütmüştür⁶¹. Erim dışında bakanlar ve milletvekilleri ve yeni adaylar da seçim çalışmalarına neredeyse tüm kadroyla katılmışlardır. CHP seçim çalışmalarında vaatler yapmaktan çok kendisine yöneltilen suçlamaları, kasıtlı yayılan yalan haberlerin doğrusunu anlatmakla geçiriyordu⁶². Seçim çalışmaları sırasında 8 Mayıs’ta İnönü İzmite’ye gelmiş ve halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır⁶³.

Kocaeli’nde katıldığı seçim çalışmaları sırasında Erim günlüğüne gözlemlerini aktarmıştır. Partililere ısrarla köylerde çalışmak gerektiğini, rakip parti adaylarının köylerde çok sıkı çalıştıklarını söylediğini ifade etmiştir. Önce Kandıra’da, daha sonra Adapazarı’na giden, diğer milletvekili adaylarla birlikte çalışmalara katılan Erim kendisi seçim çalışmalarına katılmazsa, Kocaeli’nde kazanma şanslarının çok olacağını ileri sürmektedir. Gerçi kendi de katılsa partisinin seçimde kazanma şansını %50’yi geçemeyeceğini savunmaktadır. Esasen DP ve MP’nin kötü propaganda yaptıklarını, dini duyguları tahrik ettiklerini, akla hayale sığmayan palavralar attıklarını, halkın kolay kandığını ve sonunda en çok tesir edenin halkın daha çok oyunu alacağını savunmaktadır⁶⁴.

Gerçekten de DP’nin seçimlerde işi CHP’den daha kolaydı. DP, her türlü uygulamaları nedeniyle CHP’yi şiddetle eleştirmektedir. Karamürsel’de yapılan mitingde CHP iktidarını halkı köle gibi kullanma suçlamaktadır⁶⁵. DP Genel Başkanı Celal Bayar da seçim çalışmaları için Kocaeli’ne gelmiştir. DP halka duymak istediklerini veriyordu; vergiyi azaltmak, tarıma krediler sağlamak, Arapça Ezan okutmak, laiklik uygulamalarının gevşetilmesi, hayat pahalılığı, işsizlik, gibi birçok vaatte bulunmuştu. Hürsöz Gazetesi, DP’nin Kocaeli’nde şahlanmış bir kuvvet halinde halkla temasının, halkın demokrasi anlayışını bir kere daha ispat ediyor diyordu⁶⁶.

Yine taraf olan gazeteler bu seçim mücadelesinin önemli halkalarıdır. Gazeteleri aracılığıyla bir yandan partilerin karşılıklı çekişmesini yansıtırken, diğer yandan kişisel çatışmalar da gazetelere yansıyan seçim mücadelesinin örnekleridir. Seçim kampanyası ilk defa böyle kapsamlı ve heyecanlı bir şekilde cereyan etmiştir.

14 Mayıs 1950’de ilk kez bu denli bir seçim havası vardı Kocaeli’nde. CHP mutlak kazanacağını umduğundan hazırladığı liste usulü çoğunlukçu sistem ilk kez uygulandı. Seçim iktidar partisi için tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Muhalefet Partisi olan DP de mutlak kazanacaklarını umdukları için onlar da bu yeni seçim usulünden memnunlardı, çünkü onlar da CHP gibi mutlaka kazanacaklarını düşünüyorlardı.

61 Türk Yolu, 26 Nisan 1950.

62 A.g.g., 30 Nisan 1950.

63 A.g.g., 9 Mayıs 1950.

64 Erim, C.I.,s.445-460.

65 Türk Yolu, 30 Nisan 1950.

66 Hürsöz, 13 Mayıs 1950, s.1.

1950 seçimlerinde Kocaeli kenti, seçime katılım oranının en yoğun olduğu yerlerden biridir. %91,5 oranında katılım sağlanmıştır. Seçimlerde DP ülke genelindeki oyların %55'ini, CHP %40'ını, MP de %5'ini almıştır. Kocaeli'ndeki oyların ise %59,2'sini alan DP, kentteki milletvekillerinin tamamını çıkarma hakkını kazanmıştır. 11 Kocaeli milletvekilini de meclise göndermeyi de başarmıştır⁶⁷. İki parti arasındaki oy farkı 30 bindir⁶⁸. Bu milletvekilleri, Dr. Ethem Vasaf Akan, Ekrem Alican, Ziya Atıĝ, Hamdi Bagak, Salih Kalemci, Mümtaz Kavalcıoğlu, Yeredoğ Kigioğlu, Saim Önhan, Lütfi Tokoğlu, Hüsnü Türkand ve Mehmet Yılmaz 22 Mayıs 1950'de seçim mazbatalarını alarak TBMM 'de göreve başlamışlardır.

Ülke genelinde ve Kocaeli'nde seçimlerin kaybedilmesi büyük yankı yaratmıştır. Erim'in Aksalın ve Bürĝen'in meclis dışı kalması teessüre neden olmuştur⁶⁹. CHP'yi destekleyen yerel basında seçim sonuçları oldukça sönük verilmiştir. Erim, demokratik rejimlerde kazanmak kadar kaybetmenin de normal olduğunu belirtirken, bunun gerçek düşüncesi olduğunu düşünmek söz konusu değildir. Zira Erim daha sonra bu seçim sonuçlarını bir kaza olarak görecektir ve en kısa zamanda halkın iktidarı yine kendilerine verecekleri düşüncesi mevcuttur.

DP teşkilatı ve destekleyen basın organları seçim sonuçlarını büyük coşkuyla karşılamışlardır. Seçimlerin kazanılıp 27 yıllık CHP iktidarına son vermesi DP'yi halk için bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Üstelik DP TBMM'de 416 milletvekiliyle temsil edilirken, ana muhalefet partisi CHP'nin yalnızca 69 milletvekiliyle temsil edilmesi Demokrat Partilileri daha cüretkâr davranmaya itmiştir.

Seçimlerden sonra hem iktidar hem de muhalefet partilerin Kocaeli il teşkilatlarında değişiklikler olmuştur. Kemal Öz CHP İdare Heyeti'nden istifa ederken, Cemal Tüzün de DP il Başkanlığından ayrılmıştır⁷⁰. CHP'de seçimin kaybedilme nedenleri konusunda tartışmaların pek yaşanmamış olmasını eksiklik olarak görmek gerekir. Nitekim Genel seçimlerden sonra yapılan belediye seçimlerini de hem ülke çapında hem de Kocaeli'nde yine CHP kaybedecekti.

DP seçimleri kazanmanın sarhoşluğundan kısa zamanda kendini kurtararak, belediye seçimleri için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalarda İzmit'e hiçbir şey yapılmadığı ileri sürülerek, "zavallı İzmit'in neresinden başlayalım" diye düşünüyorlardı. Dinin siyaset aracı edilmesi bu yıl yapılan genel seçimlerde başlanmıştı⁷¹. Bu durum belediye seçimlerin de devam etmiştir. Genel seçimlerin tesadüfen kazanıldığını ileri süren CHP'liler karşısında DP'liler mutlaka kazanmak zorunda olduklarını hissediyorlardı. Demokratların rahat iş görebilmeleri ve demokrat çoğunluğun refah ve saadeti için seçim kazanılmıyordu. İzmit'te muhtar seçimleri çok büyük bir farkla kazanılmıştı. Sıra belediye seçimlerindeydi.

CHP de seçimleri kazanmak istiyordu. Nitekim seçim çalışmaları öncesinde eski Kocaeli Milletvekili Fazıl Şerafettin Küçük İl İdare Heyeti'nin yeniden yapılanması için uğraşmıştır. CHP'de İl İdare Kurulu değişmiş, yeni bir müteşebbis heyet kurulmuştur⁷².

67 Bilal Tunç, "Demokrat Parti Dönemi Kocaeli", Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016., s.

68 Erim, C.I, s.448. Bu milletvekilleri, Dr. Ethem Vasaf Akan, Ekrem Alican, Ziya Atıĝ, Hamdi Bagak, Salih Kalemci, Mümtaz Kavalcıoğlu, Yeredoğ Kigioğlu, Saim Önhan, Lütfi Tokoğlu, Hüsnü Türkand ve Mehmet Yılmaz 22 Mayıs 1950'de seçim mazbatalarını alarak TBMM 'de göreve başlamışlardır.

69 Türk Yolu, 17 Mayıs 1950, s.1.

70 A.g.g, 9 Ağustos 1950.

71 Hürsöz, 23 Ağustos 1950, s.1.

72 Türk Yolu, 27 Ağustos 1950.

Nihayet Belediye seçimleri 3 Eylül 1950’de yapılmıştır. İzmit, Karamürsel, Değirmendere, Sudaıye, Hereke, Karasu, Adapazarı, Geyve ve Gölcük’te seçimi DP kazanmış; Kandıra, Hendek, Akyazı ve Tuzla, Gebze, Darıca’da CHP kazanmıştır. Seçime katılma oranı %50 civarındadır⁷³. Hürsöz’e göre İzmit belediye seçiminin sonuçları sürpriz olmuştur. Bunun nedeni partiyeye yıllardır emek veren kimselerin birbirlerini silmeleri yüzünden azınlıkta kalmışlardır. Adı hiç duyulmamış olanlar büyük oy üstünlüğü kazanmışlardır⁷⁴. DP listesinde de umulmayan biçimde asil listeye girecekler girememiş, yedekte kalması muhtemel olanlar, asil azalıkları kazanmışlardır⁷⁵.

Belediye seçimlerinden hemen sonra yeni belediye Başkanı olarak daha önce CHP İl Teşkilatı’nda çalışmış olan Sadettin Yalım seçilmiştir⁷⁶. Demokrat Partililer belediye seçimlerindeki başarılarından oldukça memnunnlardır; ama muhalefete geçen CHP bu yenilginin nedenleri konusunda yeterince farkındalığa sahip değildir. Bununla beraber seçimin faturası İnönü’nün en yakınlarına kesilmiştir. Özellikle Erim başta seçim yasası olmak üzere seçim çalışmalarından sorumlu tutulmuştur. Sıklıkla eleştiriye uğrayan Erim için CHP’den ayrılacağı iddiaları basında yer bulmuştur⁷⁷.

Demokrat Parti iktidarı ele aldıktan hemen sonra birçok kentte olduğu gibi Kocaeli’nde de okul, cadde, sokak ve mahallelere verilen İsmet İnönü isimlerinin kaldırılması için İl Genel Meclisi’ne bir takrir verilmiştir. Uzun tartışmalardan sonra hayatta olan bir kişinin isminin verilmesinin doğru olmayacağı kanaatine varılarak bu isimlerin yerine mahallin en beğendiği veya eski isminin kullanılması kabul edilmiştir. Böylece kentteki İsmet İnönü isimleri sökülmeğe başlamıştır⁷⁸.

Seçimlerin kazanılması nedeniyle iktidar tarafından desteklenen yerel basın organları yaptıkları yayınlarla DP’nin her uygulamasına büyük övgüler yağdırıyorlardı. Bununla birlikte bazen de DP yanlısı gazetelerde iktidara eleştiriler yapılmaktadır. Memleketin hayırına hiçbir şey yapılmadığı savunulurken, bunun parti içinde kopmalara neden olduğu savunulmaktadır⁷⁹. İşsizliğin azaltılması konusunda hükümetin hiçbir şey yapmadığından yakınılmaktadır⁸⁰. DP’nin bir üyesi olması nedeniyle Hürsöz Gazetesi’nde Telser’in eleştiri yazıları yazması DP Kocaeli il teşkilatında tepkiyle karşılanarak, istifası istenmiştir. DP il teşkilatında yer alan bazı kişiler hakkındaki suçlamalara gazetesinde yer veren Telser, bu süreçte partisinin hedefi haline gelmiştir⁸¹. Buna rağmen partisini sık sık uyarmaktan da vazgeçmez, ülkenin ekonomik sorunlarının çözümü için acele edilmesi gerektiğini savunur⁸². Kocaeli teşkilatının prestijini kaybettiğini, DP hükümetinin çalışmalarına ve başarılarına taban tabana zıt olduğunu be-

73 A.g.g., 5 Eylül 1950; Hürsöz, 5 Eylül 1950, 1. Demokrat Parti CHP elinde bulunan 600 belediyeden 550’sini almıştır. Genel seçimleri, muhtar ve belediye seçimlerini kazanan Demokrat Parti artık ülkenin kontrolünü eline almıştır. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, s.74.

74 Hürsöz, 5 Eylül 1950.

75 Türk Yolu, 6 Eylül 1950.

76 A.g.g., 8 Eylül 1950.

77 A.g.g., 18 Ekim 1950.

78 Hürsöz, 23 Ocak 1951.

79 A.g.g., 21 Mart 1951, s.1. 1951 yılı DP merkez teşkilatı için sıkıntılı olmuş ve gruplaşmalar ve istifalar yaşanmıştır. I. Menderes Hükümeti istifa etmiş ve Menderes yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bundan Kocaeli il teşkilatı da payını almıştır.

80 Hürsöz, 7 Mayıs 1951, s.1.

81 Hürsöz, 22 Haziran 1951.

82 A.g.g., 9 Temmuz 1951.

lırtmaktadır⁸³. DP hükümetinin bazı politikalarına da gönülden destek verir. Telser CHP'nin mallarına el konulmasıyla ilgili kanuna desteğini açıklamıştır. Bu halledilmedikçe iktidarın tam olarak kazanılmış olmayacağını ileri sürmüştür⁸⁴.

CHP'li olarak bilinen Türk Yolu Gazetesinde ise halka verdiği vaatlerle iktidara gelen DP'nin bir yıla yaklaşan sürede vaatlerini yerine getirmedeğini savunmaktadır. Mehmet Yüce başkanlığında DP'nin milletin gönlünü çaldığını ama karşılığını vermediğinden halkın gönlünün kırıldığını ileri sürmektedir⁸⁵. İlginçtir bu dönemde Türk Yolu, Hürsöz'e göre daha ılımlı eleştiriler yapar. Rıfat Yüce'nin hastalığı, daha çok Mehmet Yüce'nin başkanlığı yazması, DP'nin mutlak zaferi bu ılımlı tutumda etkili olmuş olabilir.

CHP il teşkilatında da kaynamalar yaşanmaktadır. Seçimlerden hemen sonra Kocaeli il teşkilatında tasfiyeler yapılmış ve Kemal Öz ve Enver Balkan partiden ihraç edilmişlerdir. Gerekçe olarak da seçim sırasında yollanan 150 bin liranın harcama kayıtlarını gösterememeleri olduğu ileri sürülmektedir⁸⁶. Kemal Öz'ün ihracı İzmit'te bir hayli gürültü patırtı koparılmıştır. Hürsöz'e göre sadece Kemal Öz'ün değil İnönü dahil bütün CHP'lilerin ihracı gerekmektedir. Telser, seçimleri kaybetmenin sorumluluğunun Öz'e yüklenmesine de karşıdır. Seçimi CHP'nin kaybetmesinin neden olarak Demokratların güçlü olmasının yanı sıra "*Ankara'daki efendilerin saltanat uykusuyla yan gelip yatmaları*"nı göstermektedir. CHP'li gençlerin partinin geleceği için bunları tasfiye etmesi gerektiğini savunur⁸⁷.

Parti teşkilatlarında hareketlilik devam ederken ara seçim tarihi belirlenmiştir. 16 Eylül'de yapılması planlanan seçimler öncesinde Kocaeli bölgesinde seçim olmamasına rağmen epey gündem oluşturmuştur. Bunun nedeni Nihat Erim'in ve İsmail Rüşü Aksal'ın ara seçimlerde Aydın'dan aday gösterilmesidir. Hürsöz Gazetesi, "*Aydın Efelerine Söylüyoruz*" başlıklı yazıda "kendi memleketlerinde seçilemeyenleri seçer yollarsanız Kocaeli'nin on parmağı yakarız" diyerek, Erim'in seçilmemesi yönünde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İki eski Kocaeli milletvekillerine ağır hakaretler etmekten kaçınmayan yazıda, bakan olmalarına rağmen Kocaeli halkının bunları seçmeme nedenlerini açıklamıştır. Hürsöz Gazetesinin bu sayısını bin adet bastırıp çoğaltan DP Kocaeli İl Teşkilatı, bunları Aydın'ın ilçe ve bucaklarına dağıttırmıştır⁸⁸. 18 Eylül'de Aydın'ın Ortaklar ilçesinden gazeteye gelen telgrafta "*Erim eridi, Aksal bayıldı, elinizi yakarızdan alınız*" sözleri yer almıştır⁸⁹. 1951 yılında zaman zaman DP'yi eleştiren Hürsöz Gazetesi, 1952 yılında DP politikalarını sıklıkla övmeye ve iktidarın propagandasını yapmaya başlamıştır.

16 Eylül'de yapılan ara seçimlerde CHP'nin Kocaeli'de iki ağır topu Aydın'dan milletvekili seçilememiştir. 1950 seçimindeki başarının tesadüf olmadığını kanıtlar biçiminde 20 milletvekilliğinin 18'ini DP almıştır⁹⁰.

83 A.g.g., 18 Ağustos 1951.

84 A.g.g., 4 Ağustos 1951; 9 Ağustos 1951.

85 Türk Yolu, 7 Şubat 1951. Türk Yolu zaman zaman hükümete eleştiri getirirse de 1950 öncesine göre DP'ye daha ılımlı eleştiriler getirmektedir. Eskiye oranla DP'den istifa haberlerine daha az yer vermekte veya şüpheli bir bakışla yaklaşmaktadır.

86 Hürsöz, 5 Mayıs 1951. Ancak 7 Mayıs tarihli nüshada ise CHP Kocaeli İl Teşkilatı'nın tekzip yazısı yer almıştır. Yazıda para konusunun olmadığını, Enver Balkan'ın istifa ettiğini sadece Kemal Öz'ün ihraç edildiği bildirilmektedir.

87 A.g.g., 25 Mayıs 1951.

88 A.g.g., 7 Eylül 1951.

89 Hürsöz, 19 Eylül 1951.

90 Feroz-Bedia Turgay Ahmad, s.88.

1952 yılı hem yerel gazetelerin birbirleriyle şahsi mücadeleye giriştiği, hem de Belediye Başkanı Sadettin Yalım’ın sıklıkla eleştiri konusu edildiği yıllar olmuştur. Tıpkı CHP iktidarına yöneltilen suçlamalar gibi, belediye başkanı Yalım’ın şahsi menfaat peşinde olduğu suçlamaları basında sıklıkla yer almıştır. Bizim Şehir Gazetesi yerel siyasete sert bir giriş yapmış ve en önemli muhalefetlerden birini Yalım’a yapmıştır. Eleştirilerini Yalım görevden alınana kadar da sürdürmüştür. Bu konuda Hürsöz Gazetesi ve Selahattin Telser ile sık sık çatışmışlar, karşılıklı kişisel hakarete varan suçlamalarda bulunmuşlardır⁹¹.

Kocaeli Belediye Başkanı Sadettin Yalım yasalara aykırı davrandığı, kişisel çıkar elde ettiği, keyfi uygulamalarda bulunduğu nedeniyle Bizim Şehir Gazetesi tarafından sıklıkla suçlanmıştır. Bu mesele il teşkilatında ve parti merkezinde de rahatsızlık yaratmış ve sonunda hakkında inceleme başlatılmıştır. 11 Aralık 1952’de İçişleri bakanlığı yapılan soruşturma sonucunda Yalım’ı görevden almıştır. Hürsöz Gazetesi’ne göre İçişleri Bakanlığı büyük bir hata yapmıştır. Buna neden olanların partiden ihracının gerektiğini savunmaktadır⁹². Bu karara rağmen Kocaeli yerel basını için sorun bitmemiştir. Bu sorunda Hürsöz ve Bizim Şehir gazeteleri öne çıkarken, Türk Yolu Rifat Yüce’nin ölümüyle birlikte daha tarafsız bir politika izlemeye çalıştığı yayınlardan anlaşılabilir.

Sadettin Yalım’ın görevden alınması sonra Bizim Şehir Gazetesi’ne yollanan “Kara Gömlek” imzalı tehdit mektubu⁹³ da gündemi meşgul etmiştir. Aynı günlerde Ahmet Emin Yalman’ın vurulması bu konu üzerinde hassasiyetle durmayı gerektirmiştir⁹⁴.

Demokrat Parti merkezindeki çalkantılar il teşkilatını da etkilemekte ve gruplaşmalar ortaya çıkmaktadır. Şahsi çıkar kavgaları da teşkilatın durumunu etkilemektedir. DP teşkilatının durumu Nisan-Mayıs aylarında yerel basının en önemli gündem maddelerinden olmuştur. Hürsöz Gazetesi’nde bu haberler sıklıkla yalanlanmakta ve DP il teşkilatının tam bir birlik ve dayanışma içinde olduğu vurgulanmaktadır⁹⁵. Ancak DP il teşkilatında ciddi sorunların olduğu kısa zamanda partiden ihraçlarla ortaya çıkmıştır. Kocaeli’nde geçici olarak durdurulan kongrelerin tekrar başlayacağı bir zamanda İl Başkanı Cemal Tüzün, İl İdare Kurulu Üyesi ve bir süre Belediye Başkanlığından alınan Sadettin Yalım, Adapazarı İlçe Başkanı Yaşar Bir ve Hürsöz Gazetesi Sahibi ve DP Merkez Bucak Başkanı Selahattin Telser partiden ihraç edilmişlerdir⁹⁶. Partizanlık ve hizipçilik yaparak partinin birliğini bozdukları müfettişlerce tespit olunmuştur⁹⁷.

Partiden ihraç edilenlerden Telser, bir süre gazetesinde kendisinin ihraç edilmeden istifa ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Yapılan ihraçların partiyi birleştirmede tam tersine dörde böldüğünü savunmuştur. Yalım grubunun kitle olarak DP’de en güçlü grup olduğunu ve partinin il teşkilatının da onun tutumuna bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Telser, kozmopolit,

91 Bizim Şehir, 25 Temmuz 1952; 27 Temmuz 1952; 8 Ağustos 1952.

92 Hürsöz, 13 Aralık 1952. DP İl Başkanı Cemal Tüzün başkanlığında 25 kişilik bir heyet Ankara’ya giderek konuyu daha açık anlatma gereği duymuştur. Yalım’ın yeniden göreve atanması için çaba göstermişlerdir. Ama sonuç değişmemiştir. Hürsöz, 14 Ocak 1953; 15 Ocak 1953; 17 Ocak 1953.

93 Bizim Şehir, 21 Ocak 1953.

94 A.g.g., 24 Ocak 1953.

95 Hürsöz, 15 Nisan 1953; 23 Nisan 1953; 2 Mayıs 1953.

96 Türk Yolu, 20 Haziran 1953. Telser’e göre o ihraç edilmeden önce istifa etmiştir. Türk Yolu, 21 Haziran 1953; Hürsöz, 20 Haziran 1953; Bizim Şehir, 20 Haziran 1953

97 Bizim Şehir, 20 Haziran 1953, s.1. 24 Haziran 1953 tarihli Bizim Şehir Gazetesi tek tek ihraç edilenlerin gerekçelerine sayfalarında yer vermiştir.

halkının uyanık ve mücadeleci olmasından dolayı İzmit'in Kocaeli'nin değil bütün Türkiye'nin siyasi mücadele şehri olduğunu kanaatindedir. Milli Mücadele'de de böyle olmuştur, kent daima bununla övünmüştür. Milli Mücadele zaferleriyle demokrasi mücadelesinin birbirine benzediğini ileri sürerek İzmit'in siyasal hayatı için şunları söyler⁹⁸:

“Birisi kanlıdır, diğeri kansız. Ve İzmit kim ne derse desin kaynayan kazana benzer. Bütün mücadele- nin neticesi daha iyi yaşamak, daha hür olmak... içindir”.

DP'deki sorunların bitmeyeceğini savunan Telser, İzmit'in ana davalarının ve günlük siyasi kaynaşmaların belediye ve milletvekilleri olmak üzere iki kaynağı olduğunu ileri sürmüştür⁹⁹.

DP teşkilatında sular pek durulmamıştır¹⁰⁰. Sadettin Yalım'a Belediye Meclisinin verdiği güvensizlik oyunu sonunda İçişleri Bakanlığı onaylamış ve Yalım'ın belediye başkanlığı sıfatı tamamen ortadan kalkmıştır¹⁰¹. Bunun yerine bir Belediye başkanı ataması hemen yapılamamıştır. Bizim Şehir Gazetesi İçişleri Bakanlığı'na açık bir mektup yazarak, hizipçilik yüzünden iş yapamaz hale gelen belediyeye en kısa zamanda başkan tayin edilmesi istenmekteydi¹⁰². Nihayet yeni Başkan Vekili olarak 3 gün önce Toprak ve İskân Müdürlüğü'ne getirilen Zekai Pansik görevlendirilmiştir. Böylece hizip mücadelesi de son bulmuştur¹⁰³.

1953'te CHP mallarına el konulması Kocaeli'nde de geniş yankı bulmuştur. İktidar yanlısı basın bu kanunu alkışlarken, muhalefet taraftarı basın ise eleştirmişti. Kentteki CHP'liler il teşkilatının bürolarının mobilyalarına kadar her şeylerinin alınması üzerine evlerinden getirdikleri mobilyalarla döşemişlerdir. İl teşkilatının elindeki tek arabanın alınması üzerine Çocuk Doktoru Abdullah Köseoğlu kendi cipini parti faaliyetleri için vermiştir. Partililer para yardımı da dahil olmak üzere pek çok yardımda bulunmuşlardır ve dayanışma içine girmişlerdir¹⁰⁴.

Millet Partisi'nin kapatılmasından sonra kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi Kocaeli il teşkilatını oluşturmuştur. İl Müteşebbis Kurulu Başkanlığına Avukat Sadettin Hazar getirilmiştir¹⁰⁵.

DP'nin bu ilk iktidar dönemi kesin seçim zaferine rağmen Kocaeli için pek sorunsuz geçmemiştir. Parti teşkilatı içinde yaşanan sorunlar zaman zaman merkezin müdahalesini gerektirmiştir. Kentteki basın iktidar partisi açısından pek de sorun oluşturmamıştır. Rifat Yüce gibi eski kurt bir gazetecinin hastalığı ve ölümü Türk Yolu'nun eski çizgisini biraz değiştirmiş gibi gözükmektedir. Parti teşkilatlarında yaşanan sorunlar gündemi en çok meşgul eden konular olmuştur.

98 Selahattin Telser, “Şehrimizde Cereyan Eden Siyasi Hareketler”, Hürsöz, 30 Haziran 1953. Birkaç gün süren bu yazı dizisinde partilerle ilgili görüşünü aktaran Telser, asıl olarak DP'de yapılan ihraçların haksızlığını ortaya koymaktadır.

99 Telser, “Şehrimizde Cereyan Eden Siyasi Hareketler En Yakın Hadiseler”, Hürsöz, 4 Temmuz 1953.

100 Bizim Şehir, 29 Eylül 1953.

101 A.g.g., 21 Ekim 1953.

102 A.g.g., 12 Kasım 1953.

103 A.g.g., 22 Kasım 1953.

104 Türk Yolu, 19 Aralık 1953. Karamürsel'de bir kadın evinin bütün eşyalarını bağışlamıştır. Sadece Halk Partili değil tarafsız vatandaşlar da bu yardıma katılmaktadır. Türk Yolu, 6 Ocak 1954.

105 Türk Yolu, 18 Şubat 1954; Hürsöz, 19 Şubat 1954.

1954-1957 DÖNEMİ

Demokrat Parti ilk 4 yıllık dönemin ardından 1954’te yeni seçimlere hazırlanıyordu. Başarılı bir dönem geçirmiş ve bir önceki seçime göre daha rahattı. CHP ise 1950 seçimlerini bir yol kazası olarak görüyor ve 4 yıllık aradan sonra yeniden iktidarı ele almanın hesaplarını yapıyordu. Seçim çalışmaları 1954 yılının başlarından itibaren her iki partinin teşkilatları tarafından gizliden gizliye başladı.

Kocaeli’nde de genel seçim hazırlıklarının başladığı haberi ilk olarak muhalefet partilerinden gelmiştir. CHP’li hatipler köy köy dolaşarak partililerle görüşmeye başlamışlardı¹⁰⁶. İktidar partisi de seçime daha dinamik bir teşkilat ile girmek için Kocaeli’nde Gençlik Teşkilatı’nı kurmuştur. İlk müteşebbis heyeti oluşturulmuştur. Daha çok partililerin çocuklarından oluşan bu heyet toplanıp görev paylaşımı yapmaya hazırlanmaktaydı¹⁰⁷. Parti il teşkilatları bir yandan seçim hazırlıklarına başlarken diğer yandan milletvekilliği için aday olmak isteyenlerin belirlenme süreci kentte bir hayli heyecana neden olmuştur. 7 Mart 1954’e kadar milletvekili adayı olmak isteyenlerin başvuruları alınmıştır. İlginçtir ki; CHP’ye resmi başvuru yapılmadığı açıklanmıştır. Oysa DP’ye başvuruların sayısı 100’ü çoktan aşmıştır¹⁰⁸. CMP’ye de adaylık için ciddi bir başvuru vardı.

Bu arada Demokrat Parti İl Kurulu, milletvekilliği aday yoklamalarına katılmak isteyen kişilerden 250’şer lira alınmasını kararlaştırmıştı¹⁰⁹. Parayı veren adaylar için 20 Mart’ta aday yoklaması yapılması planlanmıştır. Ancak DP Genel İdare Kurulu tüm ülkedeki yoklamaların 28 Mart’ta yapılmasını kararlaştırmıştır¹¹⁰. Bu erteleme kararının gerekçesi belli değildir. Aynı günlerde Adapazarı’nda basılarak ocak ve bucak başkanlıklarına dağıtılan genelgede 14 kişilik bir liste mevcuttur. Bu listenin altında da şu ifadelere yer verilmiştir¹¹¹:

“DP Ocak ve Bucak Başkanı asıl mebusu sen seçeceksin. BBM ilim ve fikir adamlarının yeridir. Kanun yapar hükümet kurar, ilim ile ahlak ile mazbut insanları seçmeye dikkat et. Böylelikle memleketine partine hizmet etmiş olursun. Fikirlerin çarpışacağı yere seçeceğin insanı iyi seçmezsen temsil edilemezsin onun için yukarıdaki kişilerden 10 kişiyi seç yaz.”

Bu beyannameye bakılırsa Demokrat Parti işini pek şansa bırakmak istemiyor gibi gözüküyor. 1950’de olmayan listenin bu seçimlerde oluşturulmasının nedeni Kocaeli il teşkilatında yaşanan sorunlar olabilir. Partiden yapılan ihraçların yarattığı etkinin partinin milletvekilleri adaylığı sürecini etkilemesinin böylece önüne de geçilmiş olacaktır. Teşkilatın seçilmesini önerdiği listede adı olmasa da milletvekili olmak için başvuran kadınlardan biri Hatice Arısoy diğeri de Zahide Yasin’dır. Özellikle Hatice Arısoy’un DP’de öteden beri faaliyet gösterdiği, haksızlıklara karşı durduğu ve iyi bir hatip olduğu iddia edilmektedir¹¹². Ancak ne il teşkilatının ne de genel merkezin desteğini alacağı yönünde bir işaret söz konusu değildir.

Seçim çalışmalarının başlarında CHP il teşkilatını en çok meşgul eden konulardan biri Kemal

106 Türk Yolu, 19 Şubat 1954.

107 Bizim Şehir, 27 Şubat 1954.

108 Türk Yolu, 8 Mart 1954.

109 Bizim Şehir, 14 Mart 1954.

110 A.g.g., 20 Mart 1954.

111 Hürsöz, 20 Mart 1954.

112 Türk Yolu, 24 Mart 1954.

Öz'ün yeniden partiye alınıp alınmayacağıdır. Nihat Erim seçim sürecinde partide bir hizip yaratılmaması için Öz'den bu teşebbüsünden vazgeçmesini istemiştir¹¹³. Buna rağmen Öz vazgeçmemiş ve İl İdare Kurulu da partiye yeniden alınması için aldığı kararı CHP Genel Merkezi'ne yollamıştır¹¹⁴. Ancak seçim döneminde CHP'ye yeniden katılması mümkün olmadığından bağımsız olarak milletvekilliğine adaylığını koymuştur¹¹⁵. Bu arada DP gibi CHP'de ilde gençlik teşkilatlarını kurmaya girişmiştir. İlçelerde ve bucaklarda bunların şubelerini açarak, siyasi faaliyetlere girişmişlerdir¹¹⁶. 1950-54 döneminde sert bir muhalefet örneği veren Nihat Erim, 1954 Kocaeli'ndeki seçim çalışmalarının sorumluluğunu üstüne almıştı. 19 Mart'ta Kandıra ilçe kongresiyle seçim propaganda faaliyetlerine resmen başlayan CHP, Erim'in denetiminde seçimlere hazırlanacaktı. İzmit'e gelişi sırasında partililer istasyonda karşılaşmışlardı. İzmit'te ilçe ve bucak ocaklarını gezerek, propaganda faaliyetleri konusunda partilileri bilgi vermiştir¹¹⁷. Kandıra ilçe kongresinde de bir konuşma yaparak, seçimi mutlak kazanacaklarına duyduğu inancı partililerle paylaşmıştır. DP'nin 4 yılda hiçbir şey yapmadığını savunan Erim, partiler tek başına girerlerse mecliste temsilci bulunduramayacaklarını iddia etmiştir. Partinin il ve ilçe başkanlarıyla toplantılar yaparak gerek mitinglerde ve toplantılarda, gerekse seçimlerde izleyecekleri yolu anlatmıştır¹¹⁸.

Kocaeli'nde mart ayı sonunda artık seçim çalışmaları kıyasıya başlamıştır. Toplantılar, mitingler derken, aday yoklamaları yapılmış ve partilerin milletvekili adayları belirlenmiştir. Daha önce teşkilata verilen listedekilerin çoğu aday yoklamalarını kazanmış görünüyordu. Aday yoklamalarında iki isim dikkat çekiyordu. Bunlardan biri Kocaeli Eski Belediye Başkanı Sadettin Yalım ve sonraki yıllarda siyasette iz bırakacak olan Turan Güneş'tir. Sadettin Yalım'ın daha önce hizipçilikle suçlanıp partiden ihraç edilmiş olmasına rağmen seçimlerde milletvekili adayı olması bir hayli ilginçtir. DP %80'ini aday yoklamasıyla belirlemiştir. DP listesinin bir başka dikkat çekici tarafı ise 1950'de seçilen milletvekillerinden 8'i listeye girememişlerdir. CHP'nin aday listesi 1950'den tamamen farklı değildir. Yine Erim, Aksal, Bürge, Bilgen gibi isimler listede yer almıştır. Listenin tamamını aday yoklamasıyla çıkarmış, merkezden aday göstermemiştir¹¹⁹.

CHP'de aday yoklamaları sessiz sedasız olurken, DP teşkilatında bir hayli hararetli anlar yaşanmıştır. Bizim Şehir Gazetesi bu durumu iki parti arasındaki dinamizm farkından kaynaklandığını savunuyor. Bu sessizliği tepeden inme emirlere alışmış topluluğun hareketsizliği olarak nitelendirirken, DP canlı ve hararetli olarak belirtiyor¹²⁰.

Seçim çalışmalarında bu kez DP iktidar olmanın imkânlarını ve ağırlığını bütünüyle kullanıyordu. Ancak işçileri de kullanmak isteyince sendikaların tepkisiyle karşılaşmıştır. İşçi sendikalarına, fabrikalara propaganda afişleri ve broşürler yollayarak asılmasını ve dağıtılmasını isteyince İzmir'de olduğu gibi Kocaeli'ndeki Tekel İşçi Sendikası da afişleri geldikleri yere yollamışlardır. Kâğıt fabrikasına dağıtmasına da Ankara Seçim Kurulu karşı çıkmış ve seçim malzemesi olması nedeniyle toplatılmıştır¹²¹. Radyoyu da iktidar olmanın ayrıcalığıyla kullanmayı ihmal etmeyen

113 Bizim Şehir, 9 Mart 1954.

114 A.g.g., 18 Mart 1954.

115 Türk Yolu, 21 Nisan 1954.

116 A.g.g., 14 Mart 1954; 13 Nisan 1954.

117 A.g.g., 19 Mart 1954; 20 Mart 1954.

118 A.g.g., 21 Mart 1954.

119 Türk Yolu, 30 Mart 1954; 1 Nisan 1954; Hürsöz, 29 Mart 1954.

120 Bizim Şehir, 30 Mart 1954.

121 Türk Yolu, 8 Nisan 1954.

DP, sadece kendi milletvekillerin adlarını ve adreslerini okuyarak vatandaşlara tanıtmıştır¹²².

CHP 1954 seçimlerine tarihinde hiç olmadığı kadar kapsamlı hazırlanıyordu. Köylere tek tek gidip halkla konuşuyorlardı. Hayat pahalılığı o günlerin en büyük sorunuymdu. Propaganda çalışmaları sırasında DP’nin ekonomik olarak 1950’den daha kötü duruma sokulduğu ifade ediliyordu. Erim, memleketin selameti bakımından seçimleri CHP’nin kazanması gerektiğini savunuyordu. İktidar partisinin hiçbir şey yapmadan üstelik muhalefete de denetim hakkını kullandırmadan halkın karşısına çıktığını savunuyordu¹²³. 23 Nisan’da CHP seçim beyanname-sini yayınlamıştır¹²⁴. Bu beyanname öylesine demokratik ilkeleri içeriyordu ki, tam olarak uygulanırsa Batı demokrasilerinin bir örneği de Türkiye’de kurulmuş olacaktı. Seçim çalışmaları sırasında başta İnönü olmak üzere bütün önde gelenler Kocaeli’ne gelmişler ve çalışmalara destek vermişlerdir¹²⁵.

Kocaeli’nde seçim çalışmaları sırasında kötü olaylar pek yaşanmamıştır. Ancak partiler kazanmak için var güçleriyle çalışmışlardır. Nihayet 2 Mayıs’ta söz millete verilmiştir. Seçimler partiler açısından sürpriz olmuştur. DP kazanacağını düşünüyordu belki ama bu kadar fark beklemesi pek mümkün değildir. CHP’de kazanmayı umduğu bir seçimde bu denli büyük yenilgi almayı hiç ama hiç beklemiyordu. Seçime katılımın %83 olduğu bu seçimlerde oyların DP %58,42’sini, CHP ise %35.11’ini almıştır. Bu sonuçlara rağmen seçim sisteminin azizliği nedeniyle CHP Mecliste ancak %5 oranında milletvekiline sahip olacak ve sadece 31 milletvekiliyle temsil edilecektir. DP ise seçim sisteminden yararlanarak Mecliste %92,98 oranında sandalye sahibi olarak 503 milletvekili çıkaracaktır¹²⁶. Sadece üç ilde (Malatya, Sinop, Kars’ta) CHP kazanırken, Kırşehir’de CMP kazanmıştır. Bu sonuçlar CHP’li yöneticilerde ve seçmenlerde büyük moral bozukluğu yaratmıştır.

Olaysız geçen Kocaeli’ndeki seçimlerde katılım oranı %90 olmuştur. CHP bütün ilçelerde DP’den çok daha az oy almıştır. DP 129.587 oy alırken, CHP 65.324 oy almıştır. İki parti arasında yaklaşık 64 binlik bir oy farkı vardır. Bir önceki seçimlerden daha fazla oy alan DP bütün milletvekillerini Meclise taşımıştır¹²⁷.

Seçim çalışmaları gibi seçim sonuçları da yerel basında olağan karşılanmıştır. Seçimlerden sonra kent gündelik yaşantısına geri dönmeye hazırlanırken önemli bir gündem maddesiyle meşgul olmaya başlamıştır. Adapazarı’nın Sakarya adıyla il olması yolunda kanun çıkarılmıştır. 1 Aralık 1954’de törenle Sakarya vilayeti açılmıştır¹²⁸. Bu arada Kocaeli Milletvekillerininin 1958 seçimlerine kadar her iki ile de ortak bakmaları yolunda DP il Başkanlığına bir tebliğ gelmiştir¹²⁹. Kocaeli’nin bir kısım ilçelerinin yeni oluşturulan Sakarya’ya iline verilmesi ve böylece ilin küçültülmesi Kocaeli’nde herhangi bir tepkiye yol açmamış gözükmektedir. Bu konuda basında olumsuz bir haber ya da yazıya rastlanmamıştır.

Seçimleri açık ara kazanmasına rağmen DP’nin ne Genel Merkezinde ne de Kocaeli il teşkilatında bir türlü sular durulmamıştır. DP seçimleri kazanmış ama bir oç alma politikası içine

122 A.g.g., 14 Nisan 1954.

123 A.g.g., 20 Nisan 1954; 15 Nisan 1954;

124 A.g.g., 25 Nisan 1954.

125 A.g.g., 13 Nisan 1954; 27 Nisan 1954.

126 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, s.122.

127 Bizim Şehir, 4 Mayıs 1954; Türk Yolu, 6 Mayıs 1954.

128 Hürsöz, 2 Aralık 1954.

129 Bizim Şehir, 14 Ağustos 1954.

girmiştir. Kırşehir'den oy alamayan DP, kenti ilçe yaparak cezalandırmaya kalkmıştır. Yargıyı baskı altına alma yolunda, memurları istediği zaman işten çıkarabileceği kanunlar çıkarması ve uygulamaya başlaması sadece muhalefetten değil parti içinden de eleştiri almasında ve partiden istifalara neden olmuştur. Menderes partiye tam olarak egemen olmak amacıyla bir tasfiye hareketine girişmiştir.

DP Genel Merkezinde başlayan tasfiye hareketi Kocaeli teşkilatını etkilemiştir. Özellikle parti içinde Sadettin Yalım karşıtı olanlara tasfiye yapılacağı söylentileri bile teşkilatta hoşnutsuzluğa neden olmuştur¹³⁰. Ancak buna rağmen DP her seçimi kazanmaya devam etmiştir. 7 Kasım'daki muhtar ve İhtiyar meclis seçimlerini bütün yurttaki olduğu gibi Kocaeli kentinde de kazanmıştır. Köylerde katılımın yüksek olduğu Kocaeli'deki seçimleri %98'lik bir oranla kazanan DP iktidarın yine mutlak hâkimidir. Şehirlerde katılım oldukça düşük, %30 dolayında olmuştur¹³¹.

1954 seçimleri geride bırakılmış olmasına rağmen bazı konular hala kentin gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. DP'de her an tasfiyeler beklenirken, CHP'de ise Kemal Öz'ün partiyi yeniden alınması konusu partiyi ikiye bölmüştür. Bu bölünmüşlük CHP seçmeni arasında da oluşmuştur. 6 Mart 1955'te İl İdare Kurulu Öz'ün partiye tekrar alınması yolunda olumlu oy vermiştir¹³². Bunun üzerine karar Parti Genel Merkezine yollanmıştır. Buradan da olumlu karar gelmesi ile birlikte Öz'ün partiye katılımı için sadece kararın kendisine tebliğ edilmesi beklenmiştir¹³³. Ancak buna rağmen Öz'ün partiye girmesi Temmuz ayının başını bulmuştur¹³⁴.

Böylece uzun süredir CHP il yönetimini meşgul eden Kemal Öz sorunu çözüme kavuşmuş ve partililer arasındaki anlaşmazlıklar da ortadan kalkmıştır.

Milletvekili seçilememesine rağmen, Kocaeli'nin yetiştirdiği en önemli simalardan biri olan ve Türk siyasal hayatını her dönem etkilemeyi başaran Erim'in 1954 seçimlerinden sonra gazetesindeki yayınlar nedeniyle baş yazarı Hüseyin Cahit'in tutuklanması ve ağır para cezaları gazetesini kapatmasına neden olmuştur. Erim daha sonra Başbakan Menderes ile iyi ilişkiler kurmaya başlayınca Hüseyin Cahit serbest bırakılmış ve para cezaları da kalkmıştır. Arkasından da Menderes'in Kıbrıs danışmanlığını yapmıştır. Erim'in Menderes ile ilişkilerinin yakınlaşması Kocaeli siyasetinin de önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. İlk zamanlar iki parti arasındaki ilişkilerin yumuşaması olarak görülen bu olay, bir süre sonra Erim'in şahsi çıkarları gereği iktidara yaklaştığı şekilde yorumlanmış ve eleştiri konusu edilmiştir¹³⁵. Hatta partiden çıkarılması yolunda Kocaeli il Teşkilatının merkeze şikâyetinde bulunduğu iddiaları basında yer almıştır. Ancak il yönetimi böyle bir şikâyeti olmadığını bildirmiştir¹³⁶.

Nihat Erim ise, Menderes ile ilişkilerinin partisini rencide edecek bir şey olmadığını, ülkesinin çıkarları için çalıştığını ileri sürmüştür. Hakkında çıkarılanların ise hayal mahsulü olduğunu anlatmıştır¹³⁷. Erim'e bazı Kocaeli gazeteleri de destek vermiştir. Hürsöz Gazetesi'nde Erim'in

130 Azim, 5 Eylül 1954; 11 Eylül 1954.

131 Bizim Şehir, 8 Kasım 1954.

132 Azim, 6 Mart 1955.

133 Türk Yolu, 23 Nisan 1955.

134 A.g.g., 5 Temmuz 1956; Bizim Şehir, 6 Temmuz 1956.

135 Azim, 2 Mart 1955.

136 Hürsöz, 13 Nisan 1956.

137 Azim, 13 Aralık 1955

görüşleri desteklenerek, mesele milli ise partililiğin söz konusu olamayacağı vurgulanmıştır¹³⁸.

Erim’den sonra yine Kandıra’dan çıkıp siyasi hayata atılan isimlerden biri de Turan Güneş’tir. 1954 seçimlerinde DP’den milletvekili seçilmiştir. Ancak DP iktidarının basın üzerine getirmeye çalıştığı düzenleme bilinen adıyla ispat hakkının verilmemesi nedeniyle partide 11 milletvekiliyle birlikte Meclis’e bir kanun teklifi sunmuşlardı. Ancak Menderes bunu hizipçilik olarak yorumladı. Yasa önerisini verenlerin partiden çıkarılacağı duyulunca, kendileri istifa etmişlerdir¹³⁹. Turan Güneş’in yanı sıra Kocaeli milletvekillerinden Ekrem Alican da istifacılar arasındaydı. DP’den ayrılanlar Hürriyet Partisi’ni kurmuşlardır. Güneş ve Alican Kocaeli’ne gelerek yeni partinin kuruluş hazırlıklarını yapmaya girişecekleri haberleri basında yer almaya başlamıştır¹⁴⁰.

20 Aralık 1955’te resmen kurulan Hürriyet Kocaeli’nde ilgiyle karşılanmıştır. Demokrat Parti’den memnun olmayan partililer veya muhalefet safındakiler Hürriyet Partisi’ne yeni bir umut olarak bakmışlardır. Çok sayıda DP’li peyderpey partilerinden ayrılıp Hürriyet Partisi’ne katılmışlardır. Bizim Şehir Gazetesi sahipleri, eski belediye başkanlarının partiye katılmalarının¹⁴¹ yanı sıra Nihat Erim’in de katılacağı yolunda gazetede haberler yer almıştır¹⁴².

Hürriyet Partisi’nin Kocaeli İl Teşkilatının kurulması yaklaşık 1,5 aylık sürede tamamlandı. Düzenlenen bir basın toplantısıyla Hürriyet Partisi’nin İl İdare Heyeti’ni açıklamıştır. Başkanlığına eski belediye başkanlarından Akif Terzioğlu getirilmiştir. Müteşebbis Heyeti’nde kentin önemli bazı isimleri de yer almıştı¹⁴³. İl yönetiminin kurulmasından sonra ilçe teşkilatlanmasına başlanmıştır. Başta İzmit, Kandıra, Gölcük olmak üzere ilçe teşkilatlanmaları kısa zamanda tamamlanmıştır¹⁴⁴.

Hürriyet Partisi’nin Kocaeli’nde ilgiyle karşılanması DP Genel Merkezi’ni harekete geçirmiştir. İl teşkilatını teftiş etmek üzere iki milletvekili görevlendirmiştir¹⁴⁵. Ancak bu önleme rağmen istifalarının önünü alamamıştır. 27 Martta İzmit İlçe İdare Heyeti’nin toplu olarak istifa etmesi kentte ve partide geniş yankı uyandırmıştır. İstifa etmemeleri yönünde baskı yapılmasına rağmen parti teşkilatı engel olamamıştır. Merkez Bucak İdare Heyeti de İlçe kurulundan sonra istifalarını vermişlerdir. İstifaların devam edeceği konuşulmaktadır¹⁴⁶. Nitekim DP’den istifalar ve Hürriyet Partisi’ne katılımlar devam edecektir. Esasen sorun ve bu istifalar doğrudan il teşkilatıyla alakalı olmaktan çok, Başbakan Menderes ve parti yönetimi ile alakalıydı.

Hürriyet Partisi’nin kurulması en çok DP’yi tedirgin etmekle birlikte diğer partiler de teşkilatlarına sahip olma kaygısını taşımışlardır. CHP Kocaeli teşkilatı, yeni bir dinamizm kazanmaya ve partilere bu dinamizmi aşılama çabasına çalışmıştır. Kentte yeni ocaklar açılmıştır. İktidar partisindeki muhaliflerin çıkışı muhalefet partilerinin daha aktif politika izleme zamanının geldiğine kanaat getirmelerine neden olmuştur¹⁴⁷.

Menderes Hükümeti ezici bir zaferle kazandığı seçimlerden sonra bile parti içinde rahat ve huzurlu olamamıştır. Bu huzursuzluk il teşkilatlarına da yansımıştır. Hürriyet Partisi ise giderek

138 Hürsöz, 14 Ocak 1957.

139 Beril Yaşar, “Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi”, Tarih Okulu, Yıl 7, S. 18, Haziran 2014, s.522.

140 Türk Yolu, 25 Kasım 1955.

141 Azim, 14 Ocak 1956. Bizim Şehir Gazetesinin sahipleri Saim Aşkın, Metin Yüce, Feridun Özbay’dır.

142 Hürsöz, 25 Ocak 1956.

143 Bizim Şehir, 14 Şubat 1956; 17 Şubat 1956.

144 A.g.g., 19 Şubat 1956; 22 Şubat 1956; 28 Şubat 1956; 11 Mart 1956.

145 A.g.g., 3 Ocak 1956.

146 Türk Yolu, 30 Mart 1956; 31 Mart 1956.

147 Azim, 17 Ocak 1956.

DP'yi iktidarı kaybetme korkusu yaşatmaya yetmiştir. Kocaeli'ndeki siyasal hayat bir önceki döneme göre biraz daha sakin geçmiştir. Hürriyet Partisi Kocaeli siyasal hayatına heyecan getirmiştir. Turan Güneş ve Ekrem Alican'ın kişiliklerin de etkisiyle Kocaeliler Hürriyet Partisine destek vermişlerdir. Ama hayat pahalılığı, DP'nin baskıcı politikaları, partililerin kişisel çıkar ve nüfuz peşinde koşmaları da bu ilginin nedenleri arasında sayılabilir.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ SON YILLARINDA KOCAELİ'NDE SİYASAL HAYAT

Hürriyet Partisi'nin dinamik çalışması, CHP'nin Erim sorunu ve DP'nin il teşkilatından ihraçlar ve istifalarla 1957 yılına giren Kocaeli kenti, siyasette kadın yüzleriyle de tanışmaya başlamıştır. 1950'li yılların sonunda CHP il teşkilatında Kadınlar Kolu üyesi Leyla Atakan ismi göze çarpmaktadır. Kongrelerde konuşmalar yapan Atakan, erkeklerin egemen olduğu siyasi havayı az da olsa değiştiriyordu¹⁴⁸. 1957 seçimleri öncesinde İnönü ile arası ciddi biçimde gergin olan Erim'in DP ile ilişkisi, yeniden kentin gündemine girmişti. 1954 seçimlerinden epey sonra ilk kez Kandıra'da kongreye katılan Erim, Başbakan ile özel ilişkisinden dolayı basında sık sık çıkan CHP'den istifa haberlerini tekzip etmekten bıktığını belirterek, iktidarla ilişkisinin şahsi olduğunu ve Kıbrıs meselesinde bir Türk evladı olarak hizmet verdiğini savunmuştur¹⁴⁹. Nihat Erim Kocaeli İl Kongresi'ne de katılarak bir konuşma yapmıştır¹⁵⁰.

Erim'in uzun aradan sonra seçimlerin yapılacağı duyurulduktan sonra Kocaeli teşkilatının toplantılarına katılmasının nedeni milletvekili adaylığı için olabilir. Çünkü bu dönemde İnönü'nün damadına dava açarak hapse girmesini sağlaması, CHP teşkilatı içinde de eleştiri konusu olmuştur.

Seçimler öncesinde CHP Kadınlar Kolunun Yıllık kongresi yapılmıştır. 137 kadın delegenin katılımıyla yapılan toplantıda, başkanlığa ittifakla eski milletvekillerinden Mebrure Aksoley getirilmiştir. Kadın delegeler yaptıkları konuşmalarda bazen il teşkilatlarını eleştirirken, çoğu kez de iktidar partisini eleştiri konusu etmişlerdir. Kadın seçmenin sayısının erkeklerden fazla olduğu bir yerde sadece 4 kadın milletvekilinin bulunmasını şiddetle eleştirmişlerdir¹⁵¹.

Hürriyet Partisi'nin kuruluşundan sonra DP'den istifalar sıklıkla basında yer almaya başlamıştır. Bu haberler daha önceki dönemlerde olduğu gibi bir propaganda aracı olmaktan çok, partiden memnun olmayanların başka bir çıkış yolu aramalarından kaynaklanmaktaydı. Alınan önlemlere rağmen istifalar tam olarak durdurulamamıştı¹⁵².

1958'de yapılması gereken genel seçimler, iktidar partisi tarafından 1 yıl öne çekilmiş ve 27 Ekim 1957'de yapılması planlanmıştır. Seçim çalışmaları 1957 yılının Eylül ayının başlarında Kocaeli'nde resmen başlamıştır. Seçim çalışmaları sırasında yerel gazeteler sıklıkla istifa haberlerine yer vermektedirler. Demokrat Kocaeli her gün DP'ye katılımların artarak devam ettiğini ve istifaların olmadığını bildirirken¹⁵³, Türk Yolu ve Hürsöz gazeteleri de DP'den istifaların arttığını bildirmektedirler.

148 Türk Yolu 2 Nisan 1957; 28 Mayıs 1957.

149 A.g.g., 9 Haziran 1957.

150 A.g.g., 2 Temmuz 1957.

151 A.g.g., 13 Ağustos 1957.

152 Bizim Şehir, 26 Temmuz 1957; 27 Temmuz 1957; 30 Temmuz 1957; 31 Temmuz 1957.

153 Demokrat Kocaeli, 29 Eylül 1957.

Bu arada partiler milletvekili aday yoklamasına katılacak adaylarını belirlemeye çalışıyorlardı. DP Genel İdare Kurulu aldığı kararla aday yoklaması yapmayıp milletvekili adaylarının merkez tarafından yapılmasını kararlaştırmıştı. DP Kocaeli il teşkilatı bu karardan hoşnut olmamıştı. CHP bütün adayları teşkilatın oylarıyla belirleme kararı almıştı¹⁵⁴. 30 Eylül’de aday yoklamalarını yapan CHP 6 milletvekili adayını belirlemişti. Erim, İnönü’ye rağmen CHP teşkilatının oylarıyla aday yapılmış ve en çok oyu da o almıştır. Turan Güneş ve Ekrem Alican da 1957 seçimlerinde partilerinden aday olmuşlardır¹⁵⁵.

Süreyya Sofuoğlu’nun sahibi ve başyazarı olduğu Demokrat Kocaeli Gazetesi’ne göre her gün onlarca hatta yüzlerce kişi DP’ye katılmak için başvuru da bulunuyordu. Ancak gazete bu kişilerin isimlerini veya görevlerini belirtmekten sürekli olarak kaçınıyordu. Muhalefetin tam çöküntü içinde olduğunu ileri süren Sofuoğlu, demokrasinin devamı için mutlaka Demokrat Parti’nin seçimleri kazanması gerektiğini ileri sürmektedir¹⁵⁶. Merkezden belirlenmesine rağmen milletvekili aday listesinin kentte sevinç ve memnuniyet uyandırdığını savunmaktadır¹⁵⁷. Meclis başkanı Refik Koraltan da DP’nin Kocaeli adayları arasındadır.

Bizim Şehir Gazetesi de neredeyse her gün DP’den istifa haberlerine yer vermektedir. İstifa edenler Hürriyet Partisine geçtiği yolundaki haberlerde de isim listeleri çoğu kez yer almaktadır¹⁵⁸.

Olaysız geçen seçim çalışmalarının tamamlanmasının arkasında 27 Ekim 1957’de genel seçimler yapılmıştır. Seçimlerde olay yaşanmamış ve sakin bir seçim geçirilmiştir. Seçimlerin galibi bir kez daha Demokrat Parti olmuş ancak ciddi bir oy kaybına uğramıştır. Seçimlerde DP oyların %47,70’ini, CHP ise %40,82’sini, CMP %7,19’unu, HP ise 3,85’ini almıştır. Bunun sonucunda DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP’de de 4 milletvekili çıkarabilmiştir. Muhalefet partilerinin toplam oyu %52’ye ulaşmıştır. Ancak %52 oy almalarına rağmen mecliste 186 milletvekiliyle temsil edilmeleri demokrasimiz açısından önemli bir sorun doğurmuştur¹⁵⁹.

Kocaeli’ndeki seçimleri de DP kazanmıştır. Kocaeli’nde iki parti arasındaki oy farkı 1954 seçimlerinde 64 bin iken bu seçimlerde 10 bine düşmüştür¹⁶⁰. Refik Koraltan İçel’den de milletvekili seçildiği için orayı seçmiş ve bir vekillik boş kalmıştır¹⁶¹.

CHP Kocaeli’ndeki seçimlere usulsüzlük nedeniyle itiraz etmiştir. Ancak il seçim kurulu itiraz başvurusunu reddetmiştir¹⁶².

1957 seçimleri DP için tehlike çanlarının çalmasına neden olmuştur. DP birtakım önlemler alma gereğini duymuştur. Basın üzerindeki baskıları arttırmanın yanı sıra siyasi partilere yönelik de ciddi baskılar uygulamaya başlamıştır. Seçimler sırasında yapılan toplantılarda konuşan muhalefet parti üyelerini cumhurbaşkanına veya başbakana hakaretle sıklıkla mahkemeler vermeye başlamışlardır. Bu kişilerin ayrıca tutuklu olarak yargılanmaları da sağlıyorlardı¹⁶³.

154 Bizim Şehir, 29 Eylül 1957; 2 Ekim 1957; 4 Ekim 1957.

155 Türk Yolu, 1 Ekim 1957.

156 Demokrat Kocaeli, 6 Ekim 1957; 8 Ekim 1957; 12 Ekim 1957; 22 Ekim 1957; 23 Ekim 1957.

157 A.g.g., 9 Ekim 1957.

158 Bizim Şehir, 11 Ekim 1957; 13 Ekim 1957; 15 Ekim 1957; 18 Ekim 1957.

159 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, s.170-171. CMP Kırşehir’de seçimi kazanmış, HP ise Burdurluların çoğunluk oyunu almıştır. Bizim Şehir, 29 Ekim 1957.

160 Türk Yolu, 29 Ekim 1957; Demokrat Kocaeli, 29 Ekim 1957.

161 Demokrat Kocaeli, 5 Kasım 1957.

162 Bizim Şehir, 30 Ekim 1957.

163 A.g.g., 1 Nisan 1958; 5 Nisan 1958; 11 Nisan 1958.

İktidar Partisi kendi teşkilatını da sıkı denetim altında tutmaya ve istifaları önlemeye çalışıyordu. Kocaeli il başkanı sık sık teşkilatın birlik ve bütünlüğünden bahsediyordu¹⁶⁴. Oysa teşkilatın gerçek durumunun böyle olmadığı kısa zamanda ortaya çıkmıştı. Teşkilat içinde gruplaşmalar ve hizipçilik vardı ve bu 3 no'lu bucak kongresinde iyice ortaya çıkmıştır. 218 delegenin 112'sinin oyunu alarak kongre başkanlığına Sadık Tanaydın seçilmesine rağmen Parti Müfettişi Konya Milletvekili Tarık Kozbek seçimi iptal edip, salonu boşalttırıp seçimi yeniden yaptırtmıştır. Delegeleri sıraya dizip sayarak sonucu elde etmesine Kocaeli milletvekilleri, il başkanı, il kurulu üyeleri, merkez ilçe ve diğer teşkilatlar yazılı olarak istifalarını vererek cevap vermişlerdir. Bunun üzerine bizzat Başbakan Menderes devreye girerek olaylı kongreyi feshetmiştir¹⁶⁵. Demokrat Parti Genel İdare Kurulu İl Başkanı Süreyya Sofuoğlu, Yılmaz Yalım, Ercüment Akalın ve Hikmet Özbek ve Hasan Sevim'i partiden ihraç etmiştir. Alınan karar çok çabuk biçimde Kocaeli İl Başkanlığı'na bildirilmiştir¹⁶⁶. Ancak bu karar da suların durulmasını sağlayamamıştır.

İktidar Partisi'nin baskıları karşısında muhalefet partileri iş birliğine girmeye hazırlanıyordu. Hürriyet Partisi 24 Kasım 1958'de Ankara'da topladığı olağanüstü kongresinde kendini feshederek CHP ile birleşme kararı almıştır¹⁶⁷. Bu tarihten itibaren Hürriyet Partililer CHP'ye girmeye başlamışlardı. Hürriyet Partisi'nin Kocaeli teşkilatı CHP'ye katılmıştır¹⁶⁸.

Muhalefet partilerinin iş birliğine gitmeleri ve birleşme çalışmaları nedeniyle DP Vatan Cephesi'ni kurmaya girişmiştir. Ancak esas mesele DP'nin kendi içindeydi. Beş kişinin partiden ihraç edilmesini protesto eden Milletvekili Sadettin Yalım, DP'den istifa etmiştir Demokrat Kocaeli DP'den ihraç edilenlerin yılmadan gerçekleri savunan kişiler olduğunu ileri sürmüştür. Bu ihraçlar sonrasında DP teşkilatının il çapında çöküntü içinde olduğunu ve haberi duyanların istifalarını vermek için yer aradıklarını belirtmekteydi¹⁶⁹. Bu süreçte istifaları önlemek için il teşkilatların baskıya giriştiğini ileri süren Demokrat Kocaeli, Süreyya Sofuoğlu'nun partiden ihraç edilenlerden bir olması nedeniyle günlerce bu haberlere sayfalarında yer vermişlerdir¹⁷⁰.

Sadettin Yalım'ın istifası uzun süre Kocaeli'nin siyasi gündemini belirlemiştir. Partinin son 10 yıllık döneminde Kocaeli teşkilatında görev yapan Yalım'ın parti için önemine dikkat çekilirken, DP Kocaeli İl Teşkilatı ise Yalım'ın istifası sonrası il teşkilatının daha da güçleneceğini iddia etmişlerdir. CHP, istifa eden Yalım'ı partilerine almayacaklarını bildirirken, diğer partiler kapılarının açık olduğunu belirtmişlerdir¹⁷¹.

Süreyya Sofuoğlu dahil beş kişinin partiden atılması arkasından Yalım'ın istifası nedeniyle DP Kocaeli'nde artık DP'nin kazanma şansının kalmadığını ileri sürmüştür¹⁷². Bu tartışmalar bir süre daha devam etmiştir. Gerçi Sadettin Yalım ismi Belediye Başkanı olduğu son dönemden itibaren DP için sorun olmuştur. İçişleri görevden almış olmasına rağmen, 1954 seçimlerinde Başbakan'ın özel isteğiyle milletvekili olmuştur. Yıllar sonra yine hizipçilikle suçlanması olayların gerçekliğinin araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Sadettin Yalım'ın DP'den ayrılış süreci fazla uzun sürmüyor ve Ağustos 1959'da yeniden partiye kabul edilmesi sağlanıyor.

164 Bizim Şehir, 10 Ekim 1958.

165 A.g.g., 30 Aralık 1958.

166 A.g.g., 31 Aralık 1958.

167 A.g.g., 26 Kasım 1958.

168 A.g.g., 2 Aralık 1958.

169 Demokrat Kocaeli, 1 Ocak 1959.

170 A.g.g., 2 Ocak 1959; 3 Ocak 1959; 9 Ocak 1959.

171 Hürsöz, 3 Ocak 1959.

172 Demokrat Kocaeli, 13 Ocak 1959.

Sadece Yalım değil, diğer ihraçlar da bir süre sonra partiye girmişlerdir¹⁷³. Üstelik girmekle de kalmamışlar, Sofuoğlu yeniden İl Başkanlığı’na getirilmiştir.

DP Kocaeli teşkilatının dönem boyunca politikalarına bakıldığında önce ihraç edip sonra partiye geri kabul edilmesinde sıkıntılar olduğu göze çarpmaktadır. Hem de kısa zaman içinde yapılmış olan bu uygulamalarda ihraçların ya haklı gerekçeleri yok ya da İl Teşkilatı’nın ilkeleri ve tutarlılığı söz konusu değil gibi gözükmektedir.

1960 yılının başlarına oldukça sıkıntılı giren DP, teşkilatının dağılmaması için büyük gayret göstermektedir. Kurulan Vatan cepheleriyle parti üyelerine yeni bir heyecan vermek niyetinde olmakla birlikte, ekonomik sorunların kendine önemli ölçüde hissettirmesi muhalefetin propagandalarına güç katmıştır. Muhalefeti baskıyla susturmaya kalktığında da muhalefetin güçlenmesine yol açmıştır.

SONUÇ

Parlamentar tarihimizin başlamasından bu yana Türk siyasetinde etkin bir yere sahip olan Kocaeli kenti, özellikle çok partili yaşamda daha belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Yeni kurulan Demokrat Parti kısa zamanda iktidarın ciddi baskısına uğrasa da Kocaeli’nde örgütünü kurmuştur. 1945-50 döneminde Kocaeli milletvekilleri kurulan hükümetlerde önemli bakanlıklara getirilmişlerdir. 1949’daki Günaltay kabinesinde tam 3 bakan Kocaeli bölgesindedir. İnönü’nün en yakınındaki isim olarak CHP politikalarını yönlendiren olarak tanımlanan Nihat Erim’in Kandıralı olması, Kocaeli kentini siyasi gündemin hep başında tutmuştur.

1945-50 döneminde siyasal hayatta CHP ve DP ilişkisi önemli yer tutmuştur. 1946 seçimlerinden hemen sonra gergin başlayan ilişkiler, 1947 ortalarından sonra yerini nispeten bahar havasına bırakmıştır. Kocaeli siyaseti de bundan etkilenerek, çok partili hayata daha yumuşak bir geçiş sağlamıştır. Partilerin mücadelesi seçimlere doğru sertleşmeye başlamış, ancak seçimlerden sonra iki partinin ilişkileri daha ılımlı bir seyir izlemiştir.

1950’de Demokrat Parti’nin seçimleri kazanıp iktidarı devralmasıyla Türkiye yeni bir süreç başlamıştır. Kocaeli’nin tanınmış CHP’li vekillerinin Meclis dışında kalması, kentin siyasetteki görünürlüğü azaltmış olmakla birlikte, yine de etkin olduğu söylenebilir. Nihat Erim’in milletvekili olmadığı dönemde bile siyaseti etkileyebilme potansiyeli onu sık sık kentin gündemine oturtmuştur. Seçimler dışında siyasi tartışmalar daha çok yerel basın üzerinden yapılmıştır. Çünkü Kocaeli’nde çıkan gazetelerin her birinin bir siyasi partiyle mutlaka bir bağlantılar hep olmuştur. Gazeteler sık sık diğer partileri halk nazarında kötülemek için istifa haberleri vermişlerdir. Bu istifa haberlerinin bazılarında çok abartılı sayılar olması, istifacıların isimlerinin çoğu kez olmaması, yayın organlarının istifa haberlerini karşılıklı yalanlamaları haberlerin gerçekliği konusunu tartışmalı hale getirmektedir.

1946-1960 dönemi Kocaeli’ndeki siyasal hayatın en belirgin özelliklerinden biri de partinin il ve ilçe teşkilatlarının sık sık sorunlar yaşaması, partiden yapılan ihraçların gündemi önemli ölçüde meşgul etmesidir. Özellikle Kocaeli DP il teşkilatı 1950’de iktidarı devraldıktan sonra önemli sorunlar yaşamıştır. Çok sayıda istifalar, kongre tartışmaları, kişisel hesaplaşmalar genel merkez teşkilatları daha sıkı denetlenmesine neden olmuştur. Eski CHP’li olan Sadettin Yalım bu dönemin en tartışmalı partilisidir diyebiliriz. Muhalefetteki CHP Kocaeli il teşkilatı,

173 Demokrat Kocaeli, 18 Ağustos 1959; 25 Ağustos 1959.

DP'ye göre biraz daha az parti içi sorunlar yaşamıştır. Erim tartışmaları özellikle 1954 seçimlerinden sonra Menderes'e yaklaşması nedeniyle il teşkilatında ve basında yankı bulmuştur. CHP il yönetiminde ihraç edilen eski Belediye Başkanı Kemal Öz'ün partiye alınması tartışmaları da kenti meşgul etmiştir.

Kentte yayınlanan gazeteler 1950'den sonra önemli artış göstermiştir. Yerel gazeteler siyasal hayatın en önemli mücadele alanı olarak göze çarpmaktadır. Türk Yolu ve Hürsöz arasında yapılan siyasi rekabete Demokrat Kocaeli, Bizim Şehir ve Azim gibi gazetelerin katılması siyasette çok renkliliği de beraberinde getirmiştir. Askeri darbeye kesilen bu çok partili hayatın ilk 15 yılında bazen sert tartışmalar yaşansa da siyasetin daha serinkanlı yürütüldüğü kentlerden biri de Kocaeli olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Cumhuriyet Arşivleri

BCA, 490.01.417.1742.1.34

KİTAPLAR VE MAKALELER

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945- 1980*, çev. Ahmet Fethi, 2. B., Hilal Yayınları, 1996.

Ahmad, Bedia Turgay &Feroz, *Türkiye’de Çok Partili Politika’nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

Ataergin, Sadi, “Kocaeli’nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdum” 4, *Hürsöz*, 22 Mayıs 1951

Beril Yaşar, “Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi”, *Tarih Okulu*, Yıl 7, S. 18, Haziran 2014, s.503-541.

Erim, Nihat, *Günlükler 1925- 1979*, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006

Torun, Esmâ & Cebeci Sıdıka, “İzmit Milletvekilleri 1920-1927” Kocaeli 2006

Uyar, Hakkı, *1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara 2014

Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, 3. B., Otopsi Yayınları

Zürcher, Eric Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül C. Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992

TEZLER

Tunç, Bilal, “*Demokrat Parti Dönemi Kocaeli*”, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016

GAZETELER

Azım 1954-1956

Bizim Şehir 1952-1960

Demokrat Kocaeli 1952-1960

Hürsöz 1948-1960

Türk Yolu 1946-1960

KOCAELİ'DE DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞU

FATİH ÖZÇELİK*

KOCAELİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Kocaeli, Kuzey Batı Anadolu'da Bithynia bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kocaeli'nin tarihi oldukça eski olup M.Ö 712 yıllarına kadar dayanır. Bu bölgede Megaralılar "Astakos" adıyla bir koloni oluşturmuşlardı. Ancak Astakos koloni kenti Trakya Kralı Lisimakhos tarafından büyük tahribata uğratıldı. Daha sonra ise M.Ö 264 yılında Bithynia Kralı I. Nikomedes, Astakos'un karşısında kendi adını vererek Nikomedia şehrini kurdu. Roma İmparatorluğu döneminde de Nikomedia, jeopolitik ve jeostratejik öneminden ötürü Bithynia bölgesinin başkenti konumuna yükseldi. Fakat kaynaklara göre 111 yılında yaşanan bir büyük yangın sonucunda şehir büyük ölçüde tahrip oldu. Nikomedia, Konstantinopolis(İstanbul) şehri içinde oldukça önemli bir stratejik konuma sahipti. Yapılacak olan harekâtlar içinde üs konumundaydı. Nikomedia, tarihsel süreç içerisinde çok önemli olaylara şahitlik etti. Örneğin 1096, 1097 ve 1147 tarihlerinde Haçlı Ordularının geçişlerinde sahne aldı. Haçlı seferleri sırasında 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgali sonucunda Nikomedia'da bir süreliğine Latin egemenliğine girmiş oldu.¹

Kocaeli, Araplar ve Selçuklular döneminde de Nikomedia olarak anılıyordu. Osmanlıların ilk döneminde ise İznukumid bir süre sonrada İznikmid adıyla anılmaya başlandı. Daha sonraları ise İzmid olarak kısaltıldı. Son olarak da İzmit olarak kaldı. Kocaeli ise Osman ve Orhan Gazi döneminde yapılan akınları yapan ve bölgenin büyük fatihlerinden Akçakoca Bey'e ithafen İzmit ve çevresine Koca İli anlamına gelen Kocaeli adı verildi. Kocaeli (Koca İli)'nin merkezi ise İzmit(Nikomedia) şehridir.²

1080'li yıllarda İzmit kısa bir süreliğine Anadolu Selçuklu egemenliğine girdi. Ancak İzmit ve çevresinin Türk hâkimiyetine kesin girişi Osmanlı döneminde bölgeye gerçekleştirilen akınlar neticesinde oldu.³ Orhan Gazi zamanında Akçakoca Bey'in faaliyetleri neticesinde 1337'lerde kesinkes Osmanlı egemenliğine giren Kocaeli, İzmit merkez olmak üzere sancak statüsüne sahip oldu. Kocaeli'nin hem Roma-Doğu Roma hem de Osmanlı dönemlerinde önemli bir merkez haline gelmesini sağlayan bir husus da İstanbul'dan Anadolu'ya giden yolların önemli duraklarından birisi olmasıydı.⁴ Osmanlı Devleti hem Anadolu hem de Rumeli topraklarında ülkenin dört bir tarafına ulaşan ve düzenli olarak işleyen bir yol sistemi kurmuştu. Bu yol sistemi İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol olmak üzere üç ana

* Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatihozcelik@duzce.edu.tr.

1 Mustafa Daş, "Bizans Döneminde Kocaeli", Uluslararası Kara Müsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s.101-104

2 Recep Yaşa, "Osmanlı Arka Planında Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyeti", Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, s.111

3 Bilgehan Pamuk, "İzmit'te Bir Osmanlı Şehzadesi: Süleyman Paşa", Uluslararası Kara Müsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s.343

4 Emine Erdoğan Özünlü, "Kocaeli Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri" Uluslararası Kara Müsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s.375

güzergâhtan oluşuyordu. Güzergâhlar geniş ana yollar ve bu ana yollara bağlı tali yollardan meydana geliyordu.⁵ Kocaeli idari yapılanmasının merkezi İzmit kenti de Anadolu'da bulunan yol sistemlerinin üçünün de üzerinde bulunuyordu. Zira hem sağ, hem sol, hem de orta kol İzmit şehriden geçiyordu.⁶

Kocaeli sancağı sırasıyla Bursa merkezli Hüdavendigâr eyaletine sonra Gelibolu merkezli Kaptan Paşa eyaletine ve İstanbul'a Tanzimat'tan sonra da bağımsız bir sancak olarak Dâhiliye Nezaretine bağlandı⁷ ve bu yeni idari yapı Kocaeli, Sakarya ve Yalova'dan oluşuyordu.⁸ Karadeniz ve Marmara Denizine hâkim bir konumda bulunması Kocaeli'ni lojistik bakımdan da önemli kılıyordu. Doğu ve Batı karayolu ticaretinin önemli bir noktasında bulunmasının yanında Marmara Denizi'nde önemli doğal bir limana sahip olması tarihin her devrinde Kocaeli'nin ekonomik ve sosyal hayatının canlı olmasını sağlamıştır.⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren denizcilğe önem vermesiyle uygun mahallerde tersane yapımına başlandı. Doğal ve korunaklı bir limana sahip olan İzmit'te de bir tersane inşa edildi. İzmit Tersanesi özellikle Köprülüler döneminde önem kazandı ve genişletildi.¹⁰ Osmanlı Donanması'nın ihtiyaç duyduğu kalyonların önemli bir kısmı burada inşa edildi.¹¹

ÇOK PARTİLİ HAYATIN BAŞLAMASI

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra tüm dünyada çok önemli değişiklikler yaşandı. Bütün dünyada demokrasi yönünde gelişmeler görülüyordu. Türkiye'nin bu gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildi ve Türkiye'de de önemli değişiklikler yaşandı. Zira Türkiye'nin "Özgür Batı Dünyası"nın yanında yer almak istemesi ve 1945'te de Birleşmiş Milletler'e katılması Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçişini zorunlu kıldı. Böylece çok partili hayat başladı ve tek parti idaresi sona erdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te bu kapsamda yaptığı bir konuşmada yeni partiler kurulması gerektiğinden söz etti. Bu gelişmeler sonucunda ilk olarak bir iş adamı olan Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisi kuruldu. Bu parti çok partili döneminin ilk muhalefet partisi olma özelliğine sahiptir.¹²

İkinci muhalefet partisi ise CHP içindeki muhalif milletvekilleri tarafından kurulan Demokrat Parti idi. Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü Cumhuriyet Halk Partisi'nin daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasını talep ediyorlardı. Türk Siyasi Tarihi'ne "Dörtlü Takrir" olarak geçecek önergeyi meclis grubunda açık olarak görüşülmek üzere 7 Ha-

5 İzzet Sak – Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 16. Güz 2004, s. 181-182. (179-221)

6 Daha fazla bilgi için: Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), Ankara, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002, s. 51-94.

7 Zübeyir Bütüner, "Alman Seyyah Andreas David Mordtmann'ın İznikmid-İznik-İzmit (Kocaeli) İzlenimleri", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, s. 534

8 Atilla Çetin, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri", Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 3, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, s. 1417

9 Yasemin Nemlioğlu Koca, "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti", Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, cilt 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, s.821

10 Metin Tuncel, "Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, cilt 1, s.37

11 Daha fazla bilgi için: Şennur Kaya, "Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi", Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, ss. 1521-1539

12 Tark Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, İstanbul, 1952, s. 638.

ziran 1945’te verdiler. Taleplerinin reddedilmesi üzerine de görüşlerini basın aracılığıyla tüm yurttaşlarla paylaştılar ve partiden koparak 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti adıyla yeni bir parti kurduklarını duyurdular.¹³ Resmi müracaatı kendisi ve arkadaşları adına İçel milletvekili Refik Koraltan yaptı. Partinin kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanı Hilmi Uran’a verdi. Yapılan müracaatın kabul edilmesiyle de parti resmen kurulmuş oldu. Demokrat Parti böylece Ankara-Yenişehir’de Afyonkarahisar Milletvekili Cemal Tunca¹⁴’ya ait Sümer Sokak 8 numarada faaliyetlerine başladı.¹⁵

KOCAELİ DEMOKRAT PARTİ İL TEŞKİLATI’NIN KURULUŞU

Demokrat Parti kısa süre içerisinde yurdun büyük kısmında teşkilatlanmasını tamamladı. Demokrat Parti Kocaeli Merkez Teşkilatı da her türlü engellemelere rağmen yurt genelinde kurulan ilk teşkilatlardan birisi oldu. Cumhuriyet Halk Partisi’nden İstifa eden dış hekimisi Sadi Ataergin ve altı arkadaşı Demokrat Parti Kocaeli teşkilatını kurmak amacıyla gerekli iznin verilmesi için Kocaeli Valiliği’ne bir dilekçe verdiler. Bu gelişme üzerine Demokrat Parti kurucularından Antalya Milletvekili Dr. Cemal Tunca çalışmaları yerinde görmek amacıyla 12 Haziran 1946’da İzmir’e geldi. Demokrat Parti teşkilatını kurmak isteyenlerle görüştüğünden sonra aynı gün Adapazarı’na da gitti. Adapazarı’nda da teşkilatın kurulması için bir takım temaslarda bulundu.¹⁶ 26 Haziran 1946’da Kocaeli Valiliği’nin verdiği izinle çalışmalarını fiili durum çerçevesinde gerçekleştiren Demokrat Parti Kocaeli Teşkilatı böylece resmen kurulmuş oldu. Bu nedenle 26 Haziran tarihi, parti teşkilatının kuruluş yıl dönümü olması münasebetiyle teşkilat tarafından her yıl kutlanmıştır.¹⁷ Demokrat Parti Kocaeli Merkez Teşkilatı’nı kuran; ayrıca teşkilatın ilk il idare kurulu üyeleri de olan isimler ise şunlardır:

1. Dış Hekimi Sadi Ataergin
2. Avukat İsmail Hakkı
3. Müskirat Bayii Niyazi Ataman
4. Emekli Albay Emin Arıkan
5. Kağıt Fabrikası Ustabaşısı Safa Baytun
6. Kağıt Fabrikası çalışanlarından Mehmet Gürkan
7. Mühendis Fevzi¹⁸

13 Yaşar Akbıyık, *Geçmişten Geleceğe Türkiye*, İstanbul, Vesta Ofset Matbaacılık, 2010, 430.

14 Ahmet Cemal Tunca: 1885’de Bursa Yenişehir’de doğdu. Babası Ali Bey annesi Hatice Hanımdır. 1908 de Tıbbiyeyi bitirdi. Ekim 1912’de Balkan Savaşı nedeniyle silah altına alınarak Tbp. Yüzbaşı rütbesiyle 13. Fırka Seyyar Hastanesine Operatör olarak verildi. Savaş sonunda terhis edilerek 1 Mart 1914’de İzmir Memleket Hastanesi Operatör yardımcılığına atandı. I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla yeniden silah altına alınarak Tbp. Yüzbaşı rütbesiyle Askeri Hastaneye Operatör olarak atandı. Savaş sonrasında terhis edilerek İzmir’e döndü. İzmir’in işgali üzerine Milli Mücadele’ye katılmak üzere Antalya’ya geldi. 7 Eylül 1921’de Isparta Menzil Hastanesi’nde ve daha sonra 1. Ordu Yaralılar Hastanesinde Operatör olarak hizmet verdi. İzmir’in kurtarılmasından sonra terhis edildi. 1 Nisan 1923’te İzmir Memleket Hastanesi Baştabipliği’ne atandı. İzmir Memleket Hastanesi Baştabibi iken TBMM III. Donem seçimlerine katıldı ve Antalya’dan milletvekili seçildi. IV. V. VI ve VII. dönemlerde Antalya’dan. VIII. Dönemde Afyonkarahisar’dan ve IX. Dönemde de İzmir den seçildi. İstiklâl Madalyası sahibi Ahmet Cemal Tunca. 3 Temmuz 1963’te öldü. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları*, Ankara, 1998, s. 71-72

15 Türk Yolu, 9 Ocak 1946

16 Türk Yolu, 13 Haziran 1946

17 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030 01 00 00 Yer No: 65 406 14

18 Türk Yolu, 13 Haziran 1946

Demokrat Parti'nin Kocaeli Teşkilatı, Aralık 1946'da tüm kazalarında ilçe idare kurullarını da oluşturmasıyla il merkezinden ilçeler ve köylere kadar örgütlenmesini tamamladı. Bu yeni parti halktan büyük teveccüh görüyordu. Demokrat Parti Kocaeli il ve ilçe idare kurulları başkan ve üyeleri ise şu isimlerden oluşuyordu:¹⁹

İl İdare Kurulu

Başkan	Sadi Ataergin	Diş doktoru
Üye	Yeredoğ Kişioğlu	Avukat
	Emin Temeloğlu	Noter
	Abdurrahim Karaçetin	Bakkal
	Niyazi Ataman	Tütün bayii
	Mehmet Gürkan	Fabrikada Ustabaşı
	Dursun Aradil	Arzuhalci

İzmit İlçe İdare Kurulu

Başkan	Hasan Gökyar	Kabzimal
--------	--------------	----------

Adapazarı İlçe İdare Kurulu

Başkan	Hamdi Bayar	Tüccar
	Süleyman Şumnulu	Manifaturacı
	Kadri Kalfaoğlu	Doktor
	Ramazan Dinç	Eski Kaymakam
	Yaşar Bir	Tüccar

Akyazı İlçesi:

Başkan	Tahir Galip Çökün	Çiftçi
	İbrahim Emel	Çiftçi
	İdris Özhan	
	Mustafa Furtuna	
	Hasan Erdem	

Gebze İlçesi:

Başkan	Hulusi Pulat	Tüccar
	Mustafa Bengûtaş	Tekel Bayii
	Ziya İntepe	Lokantacı
	Osman Aktunç	Marangoz
	Hasan Kepek Mutaf	

Gölcük İlçesi:

Başkan	Muhsin Ali Gökçil	Avukat
	Mehmet Erkal	Çiftçi
	Edhem Somlalı	Çiftçi
	Hüseyin Yücedil	Çiftçi
	Kâzım Erdoğan	

19 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030 01 00 00 Yer No: 440 1833 2, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030 01 00 00 Yer No: 440 1833 3

Geyve İlçesi:

Başkan Cemal Parla

Mehmet Boncuk	
Mehmet Bağcağız	Çiftçi
Ahmet Emici	
Alaattin Keskin	Terzi
Mevlâna Çavdar	Çiftçi
Ömer Çakıl	Fotoğrafçı

Kandıra İlçesi:

Başkan

Reşat Uygur	Fabrikatör
Süleyman Köymen	Emekli
Cemil Yücedil	
Reşat Kalfa	Bakkal
Bekir Semercioğlu	Bakkal

Karamürsel İlçesi:

Başkan

Ulvi Akyıldız	Davavekili
Halil Bağdat	
Eşref Erişen	
Fehmi Yurdaur	
Ali Haydar Akgün	Terzi

Karasu İlçesi:

Başkan

Hüseyin Oğuz Koçman	Emekli öğretmen
Ömer Akoca	Çiftçi
İdris Bal	Manifaturacı
Rüstem Pat	Rençper
Ali Çınar	Rençper

Hendek İlçesi:

Başkan

Mehmet Yılmaz Başkal
Ömer Kartal
Mehmet Boz
Nizamettin Boş
Ahmet Bangal

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde ve Demokrat Parti Kocaeli Teşkilatı'nın kuruluş sürecinde ve kurulduktan sonra da Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanlığı ve Kocaeli Valiliği tarafından takip edildiği ve Demokrat Parti Kocaeli Teşkilatı kurucularının her faaliyeti Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne ve İçişleri Bakanlığı'na rapor edildiği Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde görülmektedir. Kocaeli Valiliğinin 1/7/1947 gün ve Emniyet 2324 sayılı yazısı bu duruma bir örnektir. 26 Haziran 1947 Cumartesi günü Kocaeli Demokrat Parti Teşkilatı'nın kuruluşunun yıl dönümü olması hasebiyle 27 Haziran 1947 Cuma günü Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın²⁰ da katılımıyla parti merkezinde 150-200 kadar

²⁰ "Ahmet Tahtakılıç, 1909 yılında Uşak'ta doğdu. Baba adı İbrahim, anne adı Halime'dir. Ortaöğrenimini İzmir Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1930 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 27 Ekim 1930'da İçişleri Bakanlığı İl İdaresi

partinin katıldığı bir toplantı tertiplendi. Ahmet Tahtakılıç'ın yaptığı konuşma kayıt altına alınarak Valilik tarafından İçişleri Bakanlığı'na rapor edildi. Tahtakılıç'ın madde madde rapor edilen konuşması:²¹

1. İstiklâl savaşında Türk Milletinin feragati ve kahramanlığı pahasına Cumhuriyeti kurduğu, tek parti ile çalışan Hükümetin *murakabesiz kaldığı, bu tarzı hareketin kayıtsız ve şartsız ola Millet'in hakimiyetine aykırı bulunduğu anlaşılmasına mebni Demokrat partinin kurulduğu,*
2. *Müteşebbis heyetler halinde kurulan Demokrat parti ruhunun yavaş yavaş Millet'in kalbine kadar sokularak tavazzuh ettiği, Hükümetin ve karşı partinin haksızlıklarına ve kanunların haksız tatbik edilmesine rağmen yurdun her tarafında tutunduğu ve gün geçtikçe kuvvetlenmekte bulunduğu,*
3. *Demokrat partinin iştirak ettiği Milletvekili seçiminde Türk Milletinin tarih bakımından iftihar edilecek kadar dünyanın en ileri milletlerinden daha üstün siyasi olgunluk göstererek seçimi kazandığı halde birçok yerlerde çeşitli haksızlık ve kanunsuzluk yapılarak istenildiği şekilde mazbatalar tanzim edildiği,*
4. *Demokrat partinin kuruluşunu müteakip partinin Ruslardan para almakta olduğu iddia edildiği ve bu yolda çeşitli propagandalar yapıldığı*
5. *Köy kanununun muhtar ve ihtiyar heyeti seçimi hakkını tamamen köylüye bırakmasına ve bunun köylünün kendi işi olmasına rağmen, köylere yollanan jandarmalarla baskı yapılarak Halk Partisi mensuplarının kazandırıldığı, bu hususta parti genel merkezinde fotoğraflar bulunduğu,*
6. *14 milyon Türk köylüsünün siyasi hüviyet ve hayatının tanınması, köylerde de parti hayatının yaşatılması, Türk köylüsünün sesinin mutlar olarak duyulması, bunlar yapılmadıkça Türk Milletinin kalkınamayacağı, kendisine ait olmayan ve Hükümetin yapması lazım gelen işlerden kurtulamayacağı,*
7. *Milletin canı ve göz bebeği kadar sevdiği ve her bakımdan iftiharla övündüğü ordusunun tek vazifesinin Türk vatanının bütünlüğünü korumak olduğu, partilikle alakası bulunmadığı, ona asla alet edilemeyeceği, silahının tetiğini bu gibi işlerde çekilmesi için emir vermeğe kim-*

Genel Müdürlüğü'nde memur olarak göreve başladı. 8 Mayıs 1933'te Emirdağ Kaymakamı oldu. 23 Haziran 1935'te Milas, 4 Ocak 1936'da Pazar Kaymakamlığı'na başladı. Birkaç yıl Milli Emlâk Müdürlüğü'nde çalıştıktan sonra 21 Temmuz 1939'da Ayaş Kaymakamı, 23 Temmuz 1940'da Beşiri kaymakamı oldu. 6 Haziran 1941 tarihinde ise Ticaret Bakanlığı İlahe Müsteşarlığı Müfettişliği, daha sonra da Bakanlık Müfettişliği'ne tayin edildi. 1946'da Milli Koruma Dairesi Reisi iken siyasete atıldı. 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'den Kütahya Milletvekili seçildi. 12 Ağustos 1946 tarihinde TBMM Maliye Komisyonu üyeliğine seçildi. 11 Kasım 1946 tarihinde aynı üyeliğe tekrar seçildi. 5 Kasım 1947, 5 Kasım 1948 ve 7 Kasım 1949 tarihlerinde ise Bütçe Komisyonu üyeliğine seçildi. 1947'de DP'nin Genel Kurul üyeliğine seçildi. 1948 yılı Mart ayında yönetimle ayrılığa düşerek DP'den ihraç edildi. Mayıs 1949'da Müstakil Demokratlar Grubu'nda yer aldı. 5 Temmuz 1949'da Millet Partisi'ne katıldı. 1950 yılında bu partinin Genel Sekreteri oldu. 1950 seçimlerinde Meclis dışında kaldı. Millet Partisi 1954'te kapatıldıktan sonra kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin ilk Genel Başkanı oldu. 1961'de Temsilciler Meclisi'ne CKMP temsilcisi olarak girdi. II. Gürsel Hükümetlerinde 5 Ocak-3 Mart 1961 arasında Çalışma Bakanı, 3 Mart-20 Kasım 1961 arasında ise Milli Eğitim Bakanı olarak görev yaptı. 1961-1965 arasında Uşak, 1965-1969 arasında İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de yer aldı. Bu arada 1966 yılında CKMP'deki yönetim değişikliği nedeniyle partiden ayrıldı. 12 Ekim 1975 Senato Kısmi Seçimlerinde CHP listesinden Uşak Senatörlüğü'ne 13 Aralık 2000 tarihinde vefat etti." Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem(1946-1950),Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2012, s. 770-771

21 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030 01 00 00 Yer No: 65 406 14

senin hakkı ve haddi olmadığı, ordunun Hükümetin emrinde bulunduğundan bahsi ile köylünün de Halk Partisine mensup olması lazım geldiği ve bu cihetin köylünün kendi menfaati icabı bulunduğu hakkında söylenen sözlerinde doğru görülmekte olduğu,

8. *Matbuat, seçim ve diğer buna benzer antidemokratik kanunların kaldırılmasına parti genel kurulunca karar verildiği ve bunun tahakkukuna çalışmakta olduğu, partililerin bundan emin bulunmaları,*
9. *Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı Sayın İnönü ile yaptığı mülakata atfen bugün gazetelerde okunan beyanatına nazaran partiye karşı olan baskının kaldırılacağı hakkındaki sözlerin sevinmeye değer bir müjde olduğu söylenmiştir. Arz ederim.*

Feyzullah Yavuz Ulugün ve Hüseyin Erol’un birlikte hazırlamış oldukları “İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi” adlı kitapta Cumhuriyet Halk Partili bazı yöneticilerin Demokrat Partilileri takip altında tuttuklarıyla ilgili bir anekdota yer vermişlerdir. İzmit esnaflarından Halıcı Erol Alpaslan, Cumhuriyet Devri İzmit’inin önemli simalarından babası İsmail Bey’den bahsederken şunu da söylemektedir: “Bizim dükkân Demokrat Partililerin toplanma yeri idi. Dükkânın arkasındaki yazıhanede babam ve arkadaşları toplanırlardı. O zamanki belediye başkanı Kemal Öz bizim dükkâna kimin girip çıktığını öğrenmek için dükkânı izletirdi.”²² Bu kısa anekdot bile aslında İzmit’te Cumhuriyet Halk Partililer ile Demokrat Partililer arasında yaşanan olayların başlı başına bir bütünlük gösteren küçük parçasıdır. Demokrat Parti Kocaeli Teşkilatı mensuplarının ocakları ve bucakları gezmeye çıktıklarında jandarma tarafından sataşmalara maruz kaldıkları ve hakaretlere uğradıkları yine o dönemleri yaşayanların ifadelerinde de görülmektedir.²³

Bunun yanında Cumhuriyet Halk Partisi yanlısı yayın yapan ulusal gazeteler Demokrat Parti aleyhine propaganda yapmakta ve bu yeni kurulan partinin kısa sürede dağılacağını iddia etmekteydiler. Bu durum yerel gazetelerde de söz konusu idi. Kocaeli’nin yerel gazetelerinden olan Türk Yolu Gazetesi Demokrat Parti karşıtıydı. Bu gazete Demokrat Parti’yi gözden düşürmek ve itibarsızlaştırmak amacıyla yeni kurulan partiden istifaların olduğunu ve partinin kısa sürede dağılacağı yönünde yayınlar yapıyordu. Demokrat Parti Kocaeli İl Başkanlığı, Türk Yolu Gazetesi’nde çıkan haberleri sürekli biçimde tekzip yoluna gidiyordu. Ancak gazete doğruluğu kanıtlanamayan haberler yapmaya devam etti.²⁴

22 Hüseyin Erol, Feyzullah Yavuz Ulugün, İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi, Sesim Ofset, Kocaeli, 2013, s. 77

23 Bilal Tunç, Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960), (Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sakarya, 2016), s. 271

24 Tunç, a.g.t., s. 271; Türk Yolu, 27 Haziran 1946. Türk Yolu, 5 Temmuz 1946. Türk Yolu, 11 Temmuz 1946. Türk Yolu, 13 Temmuz 1946. Türk Yolu, 22 Ekim 1948. Türk Yolu, 27 Ekim 1948.

KAYNAKÇA

ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

SÜRELİ YAYIN

Türk Yolu Gazetesi

MAKALE, TEZ, KİTAP

- Akbıyık, Yaşar, *Geçmişten Geleceğe Türkiye*, İstanbul, Vesta Ofset Matbaacılık, 2010
- Daş, Mustafa, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, cilt 1, ss. 101-104
- Bütüner, Zübeyir, "Alman Seyyah Andreas David Mordtmann'ın İznikmid-İznik-İzmit (Kocaeli) İzlenimleri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, cilt 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, ss. 529-541
- Çetin, Atilla, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri", *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, cilt 3, ss. 1417-1439
- Çufalı, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem(1946-1950)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2012
- Erdoğan Özünlü, Emine, "Kocaeli Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri" *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016 , cilt 1, ss. 375-380
- Erol, Hüseyin – Ulugün, Fezullah Yavuz, *İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi*, Sesim Ofset, Kocaeli, 2013
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002
- Kaya, Şennur, "Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi", *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, ss. 1521-1539
- Nemlioğlu Koca, Yasemin, "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti", *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, cilt 2, ss. 821-847
- Pamuk, Bilgehan, "İzmit'te Bir Osmanlı Şehzadesi: Süleyman Paşa", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 2016, cilt 1 ss. 343-351
- Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998
- Sak, İzzet– Çetin, Cemal, " XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 16. Güz 2004, ss. 179-221

- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952
- Tuncel, Metin, “Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları”, *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, cilt 1, ss. 35-38
- Tunç, Bilal, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sakarya, 2016)
- Yaşa, Recep, “Osmanlı Arka Planında Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyeti”, *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, cilt 1, ss. 111-118

EKLER

ris Matin gazetesinde gû-
ya Sovyet Rusyanın Tür-

nun Leninakan bölgesin-
de Türklerle Ruslar ara-

Demokrat Partisi teşekkül etti

Ankara, 8 — Celâl Ba-
yar ve arkadaşları, bugün
Demokrat partinin teşek-
külü için hükûmete res-
men müracaat etmişler-
dir.

Bu müracaati kendisi
ve arkadaşları namına öğ-
leden sonra saat 16,30 rad-
delerinde İçel milletveki-
li Refik Koraltan, İçişleri
Bakanı Hilmi Uran'a ver-
miştir.

Hilmi Uran cevaben,
muvaffakiyet temennile-
rinde bulunmuştur. Geç
vakit öğrendiğimize göre
hükûmet, yeni partinin

kurulması hakkındaki ya-
pılan müracaati resmen
kabul etmiş ve partinin
kurulduğu hakkındaki res-
mî ilmühaberi partiyi ku-
ranlara vermiştir. Bu su-
retle Demokrat parti bu-
günden itibaren resmen
teşekkül etmiş bulunmak-
tadır.

Malum olduğu üzere
partinin merkezi Ankara-
dadır ve merkez adresi
Ankarada Yenişehirde Sü-
mer sokağında sekiz nu-
maradadır. Bu bina mil-
letvekillerinden Cemal
Tunca'ya aittir.

Memurlara

...m ezcumle şun-
niştir:
...anın doğu ve
...k iki bloka ayrı-
...yacağı Cumarte-
...aşlıyacak olan dış
...anları konferan-
...i olacaktır.
...olacaksa, mesele
...afta hallolmalıdır.
...ya taaruz edecek
...e herhalde ben
...me siyaseti de
...üz.
...mı 2. sahifede)

umî af
ayiaları
...a, 12 — Siyasi
...lar hakkında u-
...çıkacağı etra-
...rivayetlere dair
...Bakanlığından a-
...alûmat beyan e-
...edir.

...ta olan otuz dört kanun
yürürlükten kalkacaktır.

Demokrat Parti

Izmit müteşebbis heyeti

C. H. Partisinden istifa eden Diş hekimi Sadı Ataergin Vilâyete verdiği bir dilekçede Demokrat parti İzmit müteşebbis heyetini kurmak istediğini bildirmiştir.

Demokrat parti kurucularından Antalya milletvekili Dr. Cemal Tunca çarşamba günü şehrimize gelerek demokrat partiyi teşkil etmek istiyen zevat ile temas etmiştir. Dr. Cemal Tunca bilahere Adapazarına gitmiş ve Adapazarındada
(Devamı 2. sayfada)

Arabsun 13 (A. A.)
Üç gün önce düşen dakika devam eden arasında 700 gram ağırlıkta buz parçaları rülmüştür.

İlçe merkezinin Kar Eğriknyu, Alemlı, T Yüksekli ve Sığırılı rindeki mahsul dolu sinda tamamen hasar müştür.

FIKRA

ELVEDA

İlim ve fazileti tuhaf hareketleriyle meşhur olan rahmetli dullah efendi, bir gün oğlunda bir lokantada yemek yemişti. Biraz önüne gelen masraf lasını görünce beyni Fakat belli etmeyere sonu çağırdı

— Beni dedi, 1 müdürü ile tanıştırtı
(Devamı 2. sahife)

Türkyolu

Halk partisi hükümetleri
bu milleti kara soyluğun
esirliğinden ayırdı

Halk partisi hükümetleri
memleketi yabancılara
sorumlu kılmaktan
kurtardı

Sayı - 2385 Nüshası 7 Kuruş Yıl - 21
GÜNLÜK SİYASİ GAZETE
20 Temmuz 1946 Cumartesi Telefon : İzmit - 1329

Demokrat Partiden istifalar devam ediyor.

Izmit Demokrat Parti üyelerinden mühim bir kısmı, yalan vâitlere aldatıldıklarını ileri sürerek bu partiden çekildiler ve çok mühim bir beyanname neşrettiler.

Demokrat parti kimine muhtarlık, kimine Belediye ve vilâyet âzalığı, kimine de sayıllık vâdetmiş Beyannameyi aynen neşrediyoruz.

Kocaelili Seçmen Arkadaşlarımıza

Bir aşağıda isim ve adreslerimiz yazılı bulunan yeni kurulan Demokrat Partiye girmiş tu partinin ileri gelenleri tarafından yapılan çeşitli propogandalara inanarak memleketi hizmet edeceğimizi san etmişiz. Çünkü bize çok parlak vaatler ve hatta başarılarımıza göz kamaştırarak işler ve makamlar teklif edilmişti. Kimimiz Muhtar, kimimiz Belediye azası veya Vilâyet meclisi azası ve hatta bir kaçımız Millet Vekili olacağımızı sanmış ve büyük milletimize çok büyük iyilikleri dokunan Maraşal Fevzi Çakmak ve Kâzım Karabekir paşalar gibi büyüklerimizin Kocaelinden Demokrat parti namına millet vekilli seçilecek bizim haklarımız daha çok koruyacaklarını san etmiş bu arada gene memleketi sayılı hizmetleri dokunanların yardımından faydalanacağımızı ummuş ve bunlara güvenmişiz.

Aziz kardeşlerimiz: Gün geçtiği anladık ki biz tamamen aldatılmışız çünkü bu parlak vaatlerle aldatılmışız bir taraftan kâsen ne Fevzi Çakmak'ın ve ne de Kâzım Karabekir paşanın Demokrat partiye girişini tahakkuk etmiş ve emsal Vatan perver büyüklerimizin Demokrat partide yer aldıkları görülmüştür. Bu hal ve vaziyet karşısında yalnız vatanımızın menfaatinin düşünmek bizim için vicdani bir vazife haline geldiğinden gerek izmitte ve gerekse diğer kazalarda bulunan bir kaç şahsın hususi maksat ve menfaatinin alet olması insanlığımıza sığdıramadığımızdan Demokrat partiden istifa ediyor ve bu güne kadar bizi yaldızlı laflarla aldatanları protesto ediyoruz.

Aziz kardeşlerimiz: Biz bu vatanın aşığı şerefli evlâtları olarak ve hizmet etmek maksadıyla hareket ettik bu gün bize tam bir hürriyet içinde tertemiz sağılam ve müstakbil bir vatan bağışlayan ve milletimize takdim ettiği beyanname ile en samimi ve doğru yolu gösteren fedâkar ve çok aziz Milli Şehidimiz İsmet İnönü'nün etrafında topladıkları Cumhuriyet Halk Partisine tekarrür yürümeğe ve malumata canımızla ve bütün varlık ve mevcudiyetimizle Cumhuriyet Halk Partisinin içinde olarak çalışmağı kararlıydık.

Cumhuriyet Halk partisinin başkanı ve da milletin en aziz ve kahraman dahi evlâdı İsmet İnönü tarafından bizlere millet vekilli adayı olarak ayrılan çok mühterem memleket gocuklarının ayrı ayrı hizmetleri ve faziletleri ve hizmetleri bir çoğumuzun malumu olmasına mukabil Cumhuriyet halk partisinin karşısına geçmiş partilerin milletvekilli adaylarından her hangi birisinin henüz ciddi ve belli bir hizmetleri olmadığını ve bunların vaziyet ve malum olan kabiliyetleri itibarı ile şimdiye kadar yaptıkları hizmetleri bundan sonrada yapabileceklerine inancak hiçbir sebep göremediğimiz için bunları Kocaeli Milletvekilliğine lâyk bulmadığımızı alenen beyan ederiz.

Biz ellerimiz vicdanımızda olarak bu vatanın menfaatlerini düşünüp büyük allaha bağışarak tutduğumuz yolumu doğruluğundan emin bulunuyoruz. Kocaelinin sevgili evlâtları biz size yol gösterecek ve akıl öğretecek değiliz, böyle bir düşünceyi size karşı hürmetsizlik sayarız. Fakat hatamızı anıyarak kısa yoldan ve henüz iş için geçmemişken kararımızdan sizleri haberdar ederek memleketi karşı borçlu olduğumuz hizmeti yapıyoruz. Yaşasın milli birliğimiz ve sağ olsun İsmet İnönümüz.

Demokrat parti Derbent bucağı idare heyetli üyelerinde: Yakup Keskin Hidayet Koylan, Hayri bageci ve arkadaşları.

Izmit Demokrat parti İzmit ocağı idare kurulu üyeleri: Yunus Döğirmenli, Recep Keskin, Nuri Erim, ve 27 arkadaşı.

Kâğıt fabrikasında Demokrat partiden, Şefik İşler, Süleyman Kıymoz, ve diğer 30 arkadaşı.

Yarıca Demokrat parti Teşkilâtına mensup bütün üyeler namına idare heyetli.

Gölecek Demokrat parti idare kurulu üyeleri ve 117 azası ve bahçecik Gündü, Yuvacık, Akmeşeden ve diğer yerlerden isimleri mahfuz bir çok vatandaşlar.

**31 Mart isyanına karışmış bir vatan-
daş feryat ediyor**

Aşağıdaki yazı 31 Mart isyanına karışmış bir vatan-
daşın feryatıdır. Dikkatle okunmaya değer mahiyettedir.

*

Demokrat Partiye intisap edenlere bakıyorum: Emlâk sahipleri kiraları arttıramadıklarından mağ-
ber. İşçiler grev yapmadıklarından mağ-
ber. Tüccar 510, 630, 634 numaralı kararnamelerden ve Milli koruma tedbirlerinden mağ-
ber. Köylü ormanları istediği gibi tahrip edemediğinden mektep için fedakârlık yapmaktan mağ-
ber. Arazi sahipleri fazla toprakları alınıp köy-

lüye verileceğinden mağ-
ber; köylü toprakların hâla dağılmadığından mağ-
ber, Demokrat propogandacıları ise kendileri iktidara gelirlere köylü-
yü orman okul salma iş-
lerinden ve devlet angar-
yelerinden kurtaracaklarını
(Devamı 2. sayıfada)

Değil mi?
AAAAAAAAAAAAAAAA

Yeter... Söz
Milletindir!

Öteye beriye asılmış a-
fişler... Demokrat Partisi
her yoldan geçene ve afi-
şe her gözü ilikene bu
sert emir ve ihtarı haykır-
ıyor.
Programları gibi, müp-
hem, karanlık, türlü mânâsı
ya gelen kelimelerle ke-
nunma itibatlarına uyarık
(Devamı 2. sayıfada)

KISACA

Dikkat ettik Demokrat Parti bir zati bir kaç vilâyetten aday göstermiş oturmuşlar bunu konuşuyorlardı.
Biri dedi ki
— Bunlar ne biçim adam böyle ki bir zati bir çok yerlerden aday gösteriyorlar.
Bir diğeri cevap verdi.
— Neden olacak kaza nasaklarını istemiyorlar da önden.

Hadiseleri tahriş ederek maksatlarına göre ayarladıklarını isbattılamaya hazırız.

(18 Temmuz/1946) tarihli Yeni Sabah gazetesinin seçim propogandalarını takip etmek üzere suretli mahsusada gönderdiği muhabirlerinden Niyazi Eren'e atılan neşrettiği (Kocaeli parti müceddeleri) başlıklı haberi, tahriş ederek maksatlarına
(Devamı 2. sayıfada)

27 MAYIS DARBESİNİN İLK YEDİ GÜNÜNDE TÜRK YOLU GAZETESİ

SELMA GÖKTÜRK ÇETİNKAYA*

Giriş

1950 Genel Seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile siyasi yaşamdan çekilmek durumunda kalmıştır. Çok partili yaşamın ve dolayısıyla demokrasinin Türk siyasetine girmesi noktasında oldukça mühim bir rol oynayan Demokrat Parti, iktidarda bulunduğu on yıl zarfında halkın desteğini fazlasıyla almış, bu durumdan rahatsız olan muhalefetin kendisini giderek zorlaması karşısında zaman içerisinde demokrasiden uzaklaştığı görülmüştür. Özellikle muhalif basına yönelik alınan tedbirler, iktidarın politik faaliyetlerini önleyici bir hale bürümüştür. Dolayısıyla 27 Mayıs Darbesinin basına yansımaları öncesindeki süreçte, yaşanan kısıtlamaların acısını çıkararak bir tablo sergilemiştir. Basının 27 Mayıs'a bakışındaki eleştirel tutum yalnızca ulusal sahada yer bulmamış, yerel gazeteler de darbeyi destekleyen, Demokrat Parti'yi tenkit eden bir gündem oluşturmuşlardır. Kocaeli'nin köklü gazetelerinden olan Türk Yolu'nda da benzer bir durumu gözlemleyebilmek mümkündür.

13 Eylül 1925'te Rifat Yüce tarafından İzmit'te çıkarılmaya başlanan Türk Yolu, kendisini "Cumhuriyetçi ve Halkçı" olarak lanse etmiş bir gazetedir. İsim babası Ruşen Eşref Ünaydın olan Türk Yolu gazetesinin sahibi ve başyazarı Rifat Yüce, Cumhuriyet Halk Partisi içinde aktif rol oynamış bir isimdir. Ellili yıllarda gazetenin siyasi tarafını incelediğimizde Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklediğini görmekteyiz. Böyle olmakla beraber Türk Yolu'nun muhalif tutumunu sergilerken nezaket çerçevesi içinde kalabildiği de fark edilmektedir. Bu tutum 27 Mayıs sonrasında devam ettirilmeye çalışılmışsa da bazı haber ve köşe yazılarında nezaket sınırlarının zorlandığı da görülmektedir.

Hazırlanan çalışmada Türk Yolu'nun 27 Mayıs Darbesini izleyen ilk bir haftasındaki sayılarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Darbenin ülke geneline ve Kocaeli'ne yansımaları, Kocaeli ve ilçelerine etkileri, şehrin bürokratik mevkilerindeki görev değişiklikleri, XV. Kolordu Komutanlığının faaliyetleri ve Kocaeli'ne yönelik verilen tebliğler, il genelinde halkın darbeye gösterdiği tutum gazetenin 28 Mayıs-3 Haziran 1960 tarihli sayıları incelenerek ortaya konulmuştur. Kronolojik olarak örülen metin, yedi günlük bir zaman diliminde Kocaeli'de ve Türkiye'de nelerin yaşandığını muhalif bir yerel gazetenin gözünden yansımalarından ibarettir.

27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri "partilerin içine düştükleri bunalma durumundan memleketi kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olurlarsa olsunlar seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere" ülkenin yönetimini ele almışlardır¹. Cumhuriyet döneminin ilk darbesi olarak tarihe geçen 27 Mayıs Darbesi ile Türkiye demokratik manada kazançlarını bir günde yitirmiş, üstelik Milli Birlik Komitesi adına radyoda okunan

* Yrd. Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

1 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, C. 4 (1945-1971), s. 361.

ve bir önceki cümlede küçük bir kısmı alıntılanan tebliğdeki gibi adil, tarafsız ve serbest bir tutum takınılmamıştır. 27 Mayıs 1960 itibariyle 1950'den beri memleketi yöneten Demokrat Parti ve mensuplarını karalama faaliyetleri başlamış ve sonraki günlerde de hız kesmeden devam etmiştir. Bu faaliyetlerin özellikle basın aracılığıyla yapılmış olması dönemin halkın haber alma kaynağının radyo ve gazeteler olduğu düşünüldüğünde kaçınılmazdır. 27 Mayıs Darbesi gerek dış basında, gerekse Türkiye'deki ulusal ve yerel basında yoğun bir şekilde yer almıştır. Çalışma, Kocaeli'nin köklü ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın Türk Yolu Gazetesi mihraklı hazırlanmış olup gazetenin 27 Mayıs'ın ertesindeki ilk yedi günü incelenmiştir.

Darbenin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960 tarihinin ertesi günü Türk Yolu Gazetesi bu mühim gelişmeyi manşetten vermiş ve "Türk Silahlı Kuvvetleri Dün İdareyi Ele Aldı" başlığıyla darbeyi Kocaeli halkına duyurmuştur. Haberin içeriğinde Milli Birlik Komitesi'nin kısa süre içinde kurucu meclisi oluşturarak seçimlere gidileceğini bildirdiği ifade edilmiş ve Kocaeli'de askeri ve mülki idarenin başına Korgeneral Hayati Ataker'in getirildiği bildirilmiştir². Bunun dışında gazetenin 28 Mayıs tarihli baskısında darbeyle ilgili herhangi bir başka habere rastlanmamıştır.

Ek.1: Türk Yolu, 28 Mayıs 1960, s. 1.

Ancak gazetenin 29 Mayıs 1960 baskısında darbeyle ilgili gelişmeler oldukça fazla yer almıştır. İlk olarak 23 numaralı tebliğe göre Milli Birlik Komitesi'nin Orgeneral Cemal Gürsel'e devlet ve hükümet başkanlıklarıyla Milli Müdafaa Vekâleti vekilliğini verdiğine dair karar neşredilmiştir³. Hemen altındaki haber "Bütün Yurt Bayram Sevinci İçerisinde" başlığı ile çıkmış olup vatandaşların idareyi Türk Silahlı Kuvvetlerinin ele almasını memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. İhtilalin kansız ve olaysız bir şekilde gerçekleştirilmesinin sadece yurttan değil dünyada hayranlık uyandırdığı da bu haber içerisinde yer almakta olup Orgeneral Gürsel'in en kısa sürede "hür ve demokratik bir seçimin yapılacağı" şeklindeki beyanının da dünya kamuoyuna duyurulduğu yazılmıştır. Yine Kocaeli, Sakarya ve Bolu illerinin idaresine 15. Kolordu Komutanı Korgeneral Hayati Ataker'in; Kocaeli vali ve belediye başkanlığına ise 23. Tümen Komu-

2 Türk Yolu, "Türk Silahlı Kuvvetleri Dün İdareyi Ele Aldı", 28 Mayıs 1960, s. 1.

3 Türk Yolu, "23 No.lu Tebliğ", 29 Mayıs 1960, s. 1.

tanı Tümgeneral Raif Yaşar'ın⁴ getirildiği bu haber içinde verilmiştir. Göreve getirilen Yaşar'ın yayınladığı ilk tebliğle ikinci bir emre kadar eğlence yerlerinin kapatıldığının da aktarıldığı haberde iki gündür Kocaeli'nin bayraklarla süslenmiş olduğu ve devam eden sükûnet havasının yurtta olduğu gibi ilde de olumlu bulunduğu bahsedilmiştir⁵.

29 Mayıs tarihli gazetenin darbeyle ilgili bir diğer haberi kutu içinde verilerek son üç gün içindeki gelişmeler özet olarak sunulmuştur. Buna göre yeni bir anayasa hazırlanması için İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden meydana gelen bir heyetin çalışmalarına başladığı belirtilmiştir. Ayrıca çeşitli gençlik kuruluşlarının Milli Birlik Komitesi'ne bağlılıklarını içeren telgraflar gönderdiği ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün öldüğüne dair çıkan haberlerin de asılsız olduğu belirtilmiştir. Yine aynı haberde cezaevinde bulunan tüm gazetecilerin tahliye edildiği, tecrit kamplarındaki üniversitelilerin de serbest bırakıldığı yazılmıştır⁶. İlk sayfada çıkan bir diğer haberde ise Kocaeli Emniyet Müdürlüğü'ne Binbaşı Atıf Bezmez'in getirildiği ve eski Emniyet Müdürü Zeki Demiroğlu'nun 20 günlük bir istirahat aldığı bildirilmiştir⁷. 29 Mayıs tarihli Türk Yolu'ndaki bir başka haberde İzmit'teki gençliğin 28 Mayıs'ta yaptığı yürüyüşten bahsedilmiştir. Buna göre gençlerin bir kısmı lisenin önünden geçip Oğuz Sineması güzergâhından, diğer kısmı da Hürriyet Caddesi yönünden gelerek saat 15.00'te Atatürk Anıtı'nın önünde toplanmış, ihtilalin kendileri tarafından tasvip edildiğini açıklamışlardır. Yol boyunca halk gençlere alkışlarla ve attıkları çiçeklerle destek vermiş, okullardaki izci kollarının da katıldığı etkinlikte anıta çelenk koyup konuşmalar yapan gençler "Türk Gençliği Ordu ile Beraberdır" şeklinde pankart açmışlar ve sonrasında sessizce dağılmışlardır⁸.

29 Mayıs'ta Türk Yolu'ndaki köşesinde Mehmet Yüce yeni anayasa ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Yüce'ye göre anayasanın hazırlanmasının Sıddık Sami Onar başkanlığındaki profesörlerden oluşan "yüksek ilim heyeti"ne verilmesi memnuniyet verici bir gelişmedir. Yüce, yeni anayasa hazırlanıp uygulamaya konuluncaya kadarki sürede siyasi partilerin çalışmaları Milli Birlik Komitesi tarafından durdurulmasını da mantıklı bularak sınırları henüz gergin olan ve değişik fikirler içinde bulunan müfrit kişilerin bu arada yatışacağını düşünmüştür. Yüce, hukukçu bilginlerimizin "esaslı" bir anayasa hazırlayacaklarından şüphesinin olmadığını söyleyerek yazısını tamamlamıştır⁹.

4 1956'da tümgeneral olan Raif Yaşar, (Milliyet, "Ordu Terfi Listesi", 29 Ağustos 1956, s. 1-5) Genelkurmay Personel Dairesi Başkanlığı yapmış, 1959'da bu görevinden 23. Tümen Komutanlığına atanmış (Milliyet, "38 Amiral ve General Yerlerini Değiştirdi", 3 Eylül 1959, s. 1-5) ve Ağustos 1960'da Milli Savunma Bakanlığı Tetkik Dairesi Başkanı iken emekli olmuştur. Bkz.: Milliyet, "Emekliye Ayrılan Generaller Açıklandı", 5 Ağustos 1960, s. 1-5.

5 Türk Yolu, "Bütün Yurt Bayram Sevinci İçerisinde", 29 Mayıs 1960, s. 1-3.

6 Türk Yolu, "Askeri İdarenin Üçüncü Gününde", 29 Mayıs 1960, s. 1.

7 Türk Yolu, "Yeni Polis Müdürü Vazifeye Başladı", 29 Mayıs 1960, s. 1.

8 Türk Yolu, "Gençlik Dün İzmit'te de Yürüyüş Yaptı", 29 Mayıs 1960, s. 1-2.

9 Mehmet Yüce, "Anayasamızı İlim ve Hukuk Heyeti Hazırlamaktadır", *Türk Yolu*, 29 Mayıs 1960, s. 1.

Ek:2 Türk Yolu, 29 Mayıs 1960, s. 1.

31 Mayıs 1960 tarihinde çıkan Türk Yolu Gazetesine baktığımızda manşetten verilen haberde "umumi inkılap hareketi"nin sadece yurttan değil, tüm dünyada takdir topladığı, dünya basınının Türkiye'nin durumunu "güven verici" olarak bulduğu ve yabancı ülkelerin bizi resmen tanıdığı yazılmıştır. İlk tanyeni devletlerin de Pakistan ve İran olduğu ifade edilerek diğer ülkelerin de yeni hükümeti ileriki günlerde tanıyacağından bahsedilmiştir¹⁰. Gündemin bir diğer gelişmesi olan Demokrat Parti Döneminin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in intiharı da Türk Yolu'na yansımış ve Ankara Örfi İdare Kumandanlığının 9 numaralı tebliği dahilinde yapılan haberde Ethem Menderes'le beraber Harp Okulu'nda bir odada tutulan Namık Gedik'in 29-30 Mayıs gecesi sinir krizi geçirecek pencereden atlayıp intihar ettiği yazılmıştır¹¹. Kocaeli Emniyet Müdürlüğüne kısa süre önce Atif Bezmez atanmış olmasına karşın 31 Mayıs'ta yapılan haberden bu görevin Binbaşı Bezmez tarafından Kurmay Yarbay Osman Topkoru'ya devredildiğini öğrenmekteyiz. Topkoru'ya yardımcı olacak isimler ise Binbaşı Sait Altan ile Binbaşı Tarık Erbayır olarak belirlenmiştir¹².

10 Türk Yolu, "Bütün Dünya Basını Memleketimizdeki İnkılapı Tanıyarak Bahsediyor", 31 Mayıs 1960, s. 1.

11 Türk Yolu, "Namık Gedik İntihar Etti", 31 Mayıs 1960, s. 1.

12 Türk Yolu, "Emniyet Müdürlüğüne Kurmay Yarbay Osman Topkoru Getirildi", 31 Mayıs 1960, s. 1.

31 Mayıs 1960'ta Türk Yolu'nda karşılaştığımız bir başka haberdan tüm yurtta olduğu gibi Kocaeli'de de halkın elindeki ruhsatlı tabancalarını toplanmaya başladığını öğrenmekteyiz. Kısa sürede tabancaların ilgili makamlara imza ve makbuz karşılığında teslim edilerek seçimlerin sonrasında geri verileceği de haberin devamında okuyuculara sunulmuştur¹³. Beyazıt Meydanı'nda vuku bulan 27 Nisan Olayları esnasında yaşamını yitiren gençler için yapılacak anıta maddi yardım sağlamak adına açılan kampanyaya Kocaeli'nin verdiği destek de 31 Mayıs'ın bir diğer haberi olarak karşımıza çıkmakta. Buna göre "hürriyet mücahidi" olan gençler için yapılacak anıta yardımcı bulunmak isteyenler Ziraat Bankası Kocaeli Şubesi'ne para yatırabileceklerdir. Ancak haberin devamında yapılan yardımların listelenmesi, yardımda bulunmayanların tespiti için midir sorusunu da akla getirmektedir. İlk başış listesindeki isimlerse İshak Turnaoğlu, İlyas Öztekin, Fahrettin Hor, Yılmaz Sönmez, Melih Köseoğlu, Hikmet Ündeğer, Hicri Gürer, Özcan Tanrıverdi, Huriye Kuruçay, Nedret Orgun, Rıza Serim, İffet Bıçakçioğlu, Hamdi Postoğlu ve Mustafa Eyüpoğlu'dur. Listeye göre Köseoğlu dışındakiler Ziraat Bankası Kocaeli Şubesinde görev yapan personeldir ve toplamda 880 lira toplanmıştır¹⁴. Listede yer alan isimler ve yatırımları meblağlar aşağıda sunulmuştur.

Ek:3 Türk Yolu, 31 Mayıs 1960, s. 2.

1 Haziran 1960 Çarşamba günü basılan Türk Yolu gazetesinin ilk sayfasında XV. Kolordu Komutanı Korgeneral Hayati Ataker'e ait bir haber ile bir de tebliğ yer almaktadır. Haberde Ataker'in askeri müfettişlik görevini üstlendiği Kocaeli, Sakarya ve Bolu'da yüksek rütbeli subaylarla birlikte 30 ve 31 Mayıs tarihlerinde teftişlerde bulunduğu ve bu şehirlerde alınan

13 Türk Yolu, "Halktan Tabancaların Toplanmasına Başlandı", 31 Mayıs 1960, s. 1.

14 Türk Yolu, "27 Nisan Olaylarında Şehit Düşen Üniversiteliler İçin Dikilecek Abide", 31 Mayıs 1960, s. 1-2.

önlemleri yaya olarak kontrol ettiği beyan edilmiştir¹⁵. Kocaeli Askeri Valiliğinin 10 numaralı tebliğinin mahiyeti ise halkın 27 Mayıs'tan itibaren gösterdiği tavra teşekkür etmektir. Tebliğin tam hali Ek: 2'de verilmiştir.

Ek. 4 Türk Yolu, 1 Haziran 1960, s. 1.

1 Haziran 1960'ta Mehmet Yüce köşesinden Demokrat Parti iktidarının halka karşı vermek durumunda olduğu hesap üzerine bir yazı kaleme almıştır. Yazıya göre Demokrat Parti, on yıl boyunca hazineden harcadığı paraların hesabını halkla vermeliydi. Konuyla ilgili olarak kanun dışı harcanan paraların varlığından söz edildiğini belirten Yüce, "eski iktidarın alını açık olarak millete hesap vermesi" gerekliliğinden bahsedip Türk milletinden hiçbir olayın gizlenmemesi lüzumu üzerinde durmuştur. Yüce'nin ve onun nezdinde Türk Yolu'nun Demokrat Parti iktidarına bakış açısının pek de olumlu olmadığını göstermesi noktasında bu köşe yazısından alınan şu satırlar da etkili olacaktır:

"...Devlet mekanizmasını ellerinde tutanlardan bir kısmının, büyük varlık sahibi olduklarını, matbuat sütunlarında okumaktayız. Cebinde iki buçuk lirasının başka parası olmadığını topluluklarda ifade edenlerden birinin milyonlar sahibi olduğu milletçe bilinmektedir. Bu konuda daha birçok yazacağımızı olacaktır..."¹⁶

Türk Yolu'nun 1 Haziran 1960'ta çıkan sayısının ikinci sayfasında darbe ile ilgili olarak Ko-

15 Türk Yolu, "Korgeneral H. Ataker'in Şehrimizdeki Teftişleri", 1 Haziran 1960, s. 1.

16 Mehmet Yüce, "Hesap Vermek...", *Türk Yolu*, 1 Haziran 1960, s. 1.

caeli Askeri Valiliğinin iki tebliğini görmekteyiz. İlk tebliğde Kocaeli şehrinde nezaret altına alınan isimler neşredilmiştir. Buna göre Süreyya Sofuoğlu, Mehmet Kazanbaş, Tayyar Kobak, Zeki Öztanır, Hacı Ömer Özdemir, Raşit Kalkan, Zeki Demiroğlu, Şükrü Keskin, Kemal İnce ve Halit Cansever Kocaeli Askeri Valisi Tümgeneral Raif Yaşar'ın tebliği dahilinde nezarete alınmışlardır¹⁷. Kocaeli Askeri Valiliğinin 11 numaralı tebliği gereğince de bir takım önlemler alınmıştır. Alınan önlemler şu şekilde sıralanabilir:

1.Kocaeli'deki parti lokal ve binalarının faaliyeti yasaklanmıştır.

2. 31 Mayıs 1960 günü parti lokal ve binalarını işletenlerin, bu yerlerin sahiplerinin ve başkanlarının saat 2'ye kadar buraları kapatıp anahtarlarını bağlı oldukları Nahiye Müdürlüklerine teslim etmeleri istenmiştir.

3. İkinci emre kadar parti lokal ve binalarını işletenlerin, bu yerlerin sahiplerinin ve başkanlarının her türlü faaliyetleri tatil edilmiştir¹⁸.

2 Haziran 1960 tarihli Türk Yolu Gazetesinin manşetten verdiği haber Orgeneral Cemal Gürsel'in Türk gençliğine hitabını konu edinmiştir. "Türkiye'de Milli İnkılabı yapan devlet başkanı" olarak takdim edilen Gürsel'in 1 Haziranda saat 13.00'da devlet radyolarından Türk gençliğine yaptığı konuşmada gösterdikleri "olgunluk ve bağlılıktan dolayı" teşekkür ettiği ve sözlerini "Ne mutlu Türk'üm diyene" şeklinde bitirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca aynı haberin altında dış basının Gürsel'i övdüğü ve inkılabı desteklediği de yazılarak "eski iktidarın hiç sevmediği ve sık sık ağır bir şekilde itham ettiği, hatta bir ara memleketimize bile sokulmasını yasak ettiği İngiltere'nin en ağır başlı The Times'ın 'Türkiye'yi Yeniden Demokrasiye Sevk Edecek Asker' başlıklı yazısından şu kesiti sunmuştur:

*"O Atatürk'ün yerleştirmiş bulunduğu prensipleri canlandırmaktadır. Şakacı tavırları, aşırı derecede çalışkanlığı ile kendisini sevdirmiş bulunan General, bundan iki ay kadar evvel Menderes'in orduyu, muhalefet lideri İsmet İnönü'ye karşı kullanmaya kalkıştığı zaman ortaya çıkmış ve sivil halka karşı harekete geçmeyi reddeden subayları müdafaa etmiştir."*¹⁹

2 Haziran tarihli Türk Yolu'nun ilk sayfasındaki bir diğer haber Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi'nden (SEKA) 45 mühendisin Orgeneral Gürsel'e çektiği "Kansız ihtilali ve ikinci Cumhuriyet hareketinizi yürekten destekler, şahsınızda Türk Silahlı Kuvvetlerine minnet ve şükranlarımızı arz ederiz" şeklindeki telgrafı konu edinmiştir²⁰. Yine aynı tarihte Kocaeli'de gazetelere ilginin arttığına dair bir haber ilk sayfadan bildirilmiştir. Buna göre "Milli hareketten sonra basın hürriyetine kavuşmuş" tüm gazetelere rağbet artmış, İstanbul ve İzmit gazeteleri günün erken saatlerinde bitmeye başlamıştır²¹. 1 Haziranda Türk Yolu matbaasına gelen Nafia işçilerinin ordunun yönetimi ele almasından duydukları memnuniyeti dile getirmeleri de 2 Haziran tarihinde gazeteye yansıyan bir diğer haber olmuştur. Buna göre Nafia işçileri temsilcisi Mahmut Ekmen, "Milli İnkılap Hareketinden duydukları memnuniyeti belirtmiş ve kahraman Türk ordusuna olan bağlılıklarını ifade etmiştir." Haberin devamında işçilerin sabık

17 Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valiliğinin Tebliği", 1 Haziran 1960, s. 2.

18 Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valiliğinin 11 Numaralı Tebliği", 1 Haziran 1960, s. 2.

19 Türk Yolu, "Orgeneral Cemal Gürsel Dün Radyo İle Türk Gençliğine Bir Hitabede Bulundu", 2 Haziran 1960, s. 1.

20 Türk Yolu, "SEKA İşletmesi Mühendislerinden 45 Kişi Orgeneral Cemal Gürsel'e Bağlılık Telgrafı Çektiler", 2 Haziran 1960, s. 1.

21 Türk Yolu, "İzmit'te Bütün Gazeteler Adeta Kapanıyor", 2 Haziran 1960, s. 1.

hükümetin devrilmesini sevinç tezahürleriyle karşıladığı yazılmıştır²².

2 Haziran 1960'ta Türk Yolu'nda verilen bir haberle İzmit Belediye Başkanı Kurmay Yüzbaşı İzzet Erduran'ın su israfı ile ilgili önlemlerine değinilmiştir. Haberden anlaşıldığı üzere Paşa ve Karakayalar Suyunun yetersizliği sebebiyle şehre devamlı olarak su verilememektedir. Buna göre suyun kesik olduğu zamanlarda kahve, gazino, kebabçı, pastane gibi yerlerde Çene ve Karakayalar Suyunun ağzı kapalı kaplarda tutulması, şehirdeki umumi çeşmelerde kilim, yol, araba yıkanması ve bahçe sulanması, çeşmelerin musluklarının kasten sökülerek veya kırılarak bahçe sulanması Erduran tarafından yasaklanmıştır²³. Türk Yolu'nun 2 Haziran tarihli baskısının ilk sayfasında darbe ile ilgili son yazı ise Mehmet Yüce'ye aittir. Yüce, "Kardeşlik Sevgisinin Aşısı" başlıklı yazısında yeni yönetimin parolasının "hangi partiden olursa olsun, birbirinizle barışınız, kardeşlik sevgisini ihya ediniz" olarak belirlendiğini, hükümetlerin ülkeye hizmet etseler de özgürlükleri kısıtladıkları zaman idare mekanizmalarından millet tarafından uzaklaştırılacaklarını ifade etmiştir. Yüce, bu düşüncesini "27 Mayıs 1960 tarihinde kahraman ordumuzun hükümeti ele almış olmasının açık manası da budur" cümlesiyle desteklemiştir²⁴, bu durum darbeye bakış açısını ortaya koymaktadır.

2 Haziran 1960 tarihli Türk Yolu'nun ikinci sayfasında konu bağlamında iki yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan birincisi Celal Bayar ve Adnan Menderes'in resimlerinin Ankara'daki devlet dairelerinden indirilmeye başlandığına dairdir. Devlet memurlarının sevinç içinde olduğu ve birbirlerini tebrik ettiği de haber kapsamında bulunmaktadır²⁵. İkinci yazı ise halkın elindeki silahların toplanmasına binaen yazılmış olduğunu düşünebileceğimiz bir içeriğe sahiptir. "Tabancamın Ardından" başlığıyla çıkan yazı anlam bütünlüğünü bozmamak ve gazetenin bakış açısını ortaya koymak adına olduğu gibi aşağıya alınmıştır:

"Küçücükten çok sevimli idin. Hiç işime yaramadın. Gittin, fakat üzülme, seni öyle lüzumu anında şakağına sıkamayacak kadar korkak, ...(okunamayan bir kelime) ellere değil sahte polis elbiseli evlat katillerine de değil, Uşak'ta, Kayseri'de, Zile'de, Topkapı'da içirilmiş, aldatılmış saf vatan evlatlarına da değil, Namık Gedik'in Gestapo şefleri Buminlere, Zeki Şeflere de değil, yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfadınız şarkısının sahiplerine, o kabzayı tutabilecek ellere layık olan babayiğit Türk ordusuna teslim ediyorum.

"Seninle Malatyalı Orman Fakültesi talebesini Beyazıt Meydanında öldürebilirlerdi.

"Geçmiş zamanda teslim etmiş olsaydım, beni de vurabilirdin, benim hiç ama hiç işime yaramadın.

"Sana artık yastığının altında da ihtiyacım kalmadı. Şanlı Türk askeri bizi rahat uyutuyor. Beyaz torbanın içinde müsterih ol. Sana ihtiyaçları olursa düşmana karşı kullanırlar."²⁶

Darbenin yedinci günü olan 2 Haziran'da İzmit'te gençliğin yaptığı yürüyüş, ertesi gün Türk Yolu'nun manşetten verdiği haber olmuştur. "Şanlı ordumuzun yaptığı inkılap dolayısıyla" diye başlayan haberdan gençlerin ordu ile birlikte bir tören düzenlediği görülmektedir. Nite-

22 Türk Yolu, "Dün Matbaamıza Gelen Nafia İşçilerinin Temsilcisi Milli İnkılaptan Dolayı Duydukları Memnuniyeti Belirtti", 2 Haziran 1960, s. 1.

23 Türk Yolu, Belediye Suyun Şehre Yetmemesi Karşısında Fuzuli Su Sarf Edilmemesini İstiyor", 2 Haziran 1960, s. 1.

24 Mehmet Yüce, "Kardeşlik Sevgisinin Aşısı", *Türk Yolu*, 2 Haziran 1960, s. 1.

25 Türk Yolu, "Celal Bayar ve Menderes'in Resimleri İniyor", 2 Haziran 1960, s. 2.

26 Türk Yolu, "Tabancamın Ardından", 2 Haziran 1960, s. 2.

kim saat 10.30'da askeri bando ve birliklerle beraber başlayan gençlik yürüyüşü Kolordunun önüne değin sürmüş, burada XV. Kolordu Komutanı Korgeneral Hayati Ataker bir konuşma yapmıştır. Akabinde Atatürk Anıtı önüne gelinerek burada İstiklal Marşı eşliğinde göndere bayrak çekilmiş, bir genç Gençliğe Hitabeyi okumuştur. Sonrasında Hürriyet Caddesi-Erkek Sanat Enstitüsü-İstanbul Caddesi güzergâhından liseye gelinmiş, burada yapılan geçit resminde Atatürk'e ve orduya olan bağlılık dile getirilmiştir²⁷. Bu haberin hemen altında Ataker'in tören esnasında yaptığı konuşmanın tam metni verilmiştir. Konuşmasında gençliğin törene çağrılmadan iştirak ettiği belirten Ataker'in "ordumuz bu milli davayı hiçbir menfaat karşılığı yapmamıştır. Hatta askeri valilerimiz, kaymakamlarımız velhasıl bu işte çalışmakta olan bilim arkadaşlarımız makam tahsisatı almamışlardır. Bu tahsisatları reddetmişler ve sadece rütbelerinin ve kendi öz maaşlarının alınması ile iktifa etmişlerdir. İnkılabımız menfaatsizdir" ifadeleri dikkat çekmektedir. Basının özgür olduğundan, halkı basına ve radyoya güvendiğinden bahseden XV. Kolordu Komutanı, "radyo artık efendilerinden emir alan bir araç vasfından çıktı, milleti malı oldu" sözlerini telaffuz etmiştir. Konuşmada Cemal Gürsel'in mert ve asil bir kumandan olduğu, şimdilik parti çalışmalarına izin vermeyeceği belirtilerek dedikodulara inanılmaması üzerinde durulmuştur. Anayasanın ve seçim kanununun hazırlanmakta olduğu, ispat hakkının tanınacağı, seçimlerin eşitlik ve güven ortamında yapılacağı, sonrasında ordunun bu mevkii asil sahiplerine bırakarak kendi görevine döneceğini söyleyen Ataker, 27 Mayıs'ı "dünya çapında bir ihtilal" olarak değerlendirmiştir. İhtilali Türk ordusunun yaptığını ve tek bir Mehmetçiğin bile burnunun kanamadığını ifade ederek "çocuklar ihtilal yapmaz" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır²⁸.

Korgeneral Hayati Ataker'den sonra Kocaeli Askeri Valisi Tümgeneral Raif Yaşar da bir konuşma yapmıştır. Yaşar konuşmasında milletin darbeyi tasvip ettiğinden ve böylece milletin tek parça haline büründüğünden bahsetmiş ve valiliğin emrine uydukları için Kocaeli halkına teşekkür etmiştir. "Kocaelililer bundan sonra işleri güçleri ile meşgul olsunlar. Ricamız huzur ve sükûnetin bozulmamasıdır" sözleriyle halktan yönetimin beklentisi dile getirilmiş, yeni hükümetin milleti refaha götüreceğinden ve bu görevi asil sahiplerine bırakacaklarından bahseden Yaşar'ın konuşması kısa sürmüştür²⁹. Aynı tarihli gazetede Kocaeli Askeri Valiliğinin bir tebliği de yerini almıştır. 13 numaralı olan ve beş maddeden ibaret bu tebliğe göre gece dışarı çıkma yasağı 24.00'dan 03.00'e kadar kısaltılmıştır. Günün her saatinden İzmit'ten transit geçen araçlara yoların açık olduğu tebliğin ikinci maddesinde belirtilmiştir. Üçüncü madde akşam 9'dan sonra umuma açık yerlerde içki verilmeyeceğine dairdir. 9 Haziran akşamına kadar ruhsatlı veya ruhsatsız her türlü silahın garnizon komutanlıklarına, İzmit Emniyet Müdürlüğü'ne teslim edileceği, zamanında silahlarını teslim etmeyenlerin gerekçelerinin kabul edilmeyeceği dördüncü maddede verilmiştir. Beşinci ve son madde ise Yaşar'ın bu hükümlere uyacakları için Kocaeli halkına teşekküründen ibarettir³⁰.

Kocaeli Askeri Valiliğinden bildirilen bir diğer tebliğ de aynı tarihte Türk Yolu'nda yayınlanmıştır. Buna göre gizli silahların bulunmasıyla ilgili çalışmaların sürdüğü ve aramalarda çıkan silahlar ve sahipleriyle ilgili işlemler başlatılacağı, yöneticilerin bu işlemler esnasında güvenlik mensuplarına yardımcı olması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

27 Türk Yolu, "İzmit'te Dün Gençlik Muazzam Bir Miting Yaptı", 3 Haziran 1960, s. 1.

28 Türk Yolu, "XV. Kolordu Kumandanı Hayati Ataker'in Dünkü Mitingde Yaptığı Konuşma", 3 Haziran 1960, s. 1-2.

29 Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valisi Raif Yaşar'ın Konuşması", 3 Haziran 1960, s. 1.

30 Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valiliğinin 13 Numaralı Tebliği", 3 Haziran 1960, s. 1-2.

Ek. 5 Türk Yolu, 3 Haziran 1960, s. 1.

3 Haziran tarihli Türk Yolu'nda Dâhiliye Vekâletinin silahlarla ilgili genelgesi de yer bulmuştur. Bu süreçte gündemin genel manada halkın elindeki silahların tamamına el konularak ülkede çıkacak herhangi bir kaos ortamının önlenmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Dört maddelik bu genelgeye göre

"1. Silah taşıma ve bulundurma müsaadesine sahip olanlara pasif korunma ve sabotajlara karşı korunma memur hizmetlilerinin ellerinde bulunan vesikalari iptal ve silahlarını makbuz mukabilinde teslim alınarak askeri makamlara tevdi edilecek ve miktarı vekaletle bildirilecektir. Teslim etmeyenler derhal tevkif edilecek ve haklarında takibat yapılmak üzere Müddeiumumiliklere tevdi olunacaklardır.

"2. Açık denizlerde sefer yapan gemi kaptanları ile milli emniyet mensuplarının inhisar kaçak takip koruma amir ve memurlarının ve devlet, belediye, hususi idare, iktisadi devlet teşekkülleri ile hususi banka müessesesi ve iş kanununa tabi fabrikaların muhafazasına memur silahlarına el konulmayacak yalnız vazife halinde iken silah taşımalarına ve bulundurmalarına müsaade edilecektir. Bunlardan gayri silah bulunduranların her türlü silahları müsadere edilecektir.

"3. 31 Mayıs 1960 tarihinden itibaren hiç kimseye silah bulunma müsaadesi verilmeyecektir.

"4. Hatıra ve antika silahlar ve kesici aletler için verilmiş olan vesikalar muteberdir. Bu silahların kimlerde bulunduğu tespit edilerek bildirilecektir."³¹

3 Haziran'da Mehmet Yüce'nin köşe yazısı Türk gençliğine ayrılmıştır. Ülke elim bir vaziyete düştüğünde Türk gencinin "hazır ve nazır olacağına" şüphelerinin olmadığını, son dönemde de üstüne düşen görevi yapan Türk gençliğinin Atatürk'e layık olduğunu ispat ettiğini söyleyen Yüce, Cemal Gürsel'in Ankara Radyosu'ndan yaptığı konuşmaya da köşesinde yer vermiştir³².

3 Haziran 1960 tarihli Türk Yolu gazetesinden konu dahilinde verilecek son yazı ise "Fıkra" isimli köşede "Gün Aydın Hürriyet" başlığı altında kaleme alınmıştır. Ziya Tümerkan'ın "Gün Aydın Hürriyet"i, bu çalışmanın da son yazısı olacaktır. "Hürriyete günaydın demek mecburiyetindeyiz" diyerek bunun gerekçelerini açıklayan Tümerkan, 27 Mayıs öncesini ağır bir şekilde eleştirip tüm bunların geride kaldığını vurgulayan bir yazı kaleme almıştır. Buna göre artık hırsıza hırsız denilebilecek, Demokrat Parti'nin değil ocak başkanından genel başkanından dahi korkulmayacak, partilerin çalışmaları başladığında pencereler kapanmayacak, polis zabıt tutar korkusuyla yazıyla iletişim kurulmayacak, radyoda serbestçe konuşulabilecektir. Yazının sonrasında da 27 Mayıs'la gelen "hürriyet" ile beraber nelerin olmayacağı sıralanmaya devam etmiştir. Mesela tren, vapur ve otobüsler iktidar partisi mensuplarının emrinde olmayacak, gazete kağıdından büyük payı iktidar mensupları almayacak, iktidardayım diye "soyguncu ve kasap çeteleri" kurulmayacak gerekçeleri yazıda sıralanmıştır. En son kısım ise açıkça Adnan Menderes'i hedef almıştır. "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" yerine "Milleti düşmanlardan Atatürk, sefaletten ise Menderes kurtardı" yazılarını asan "soysuz zındıklar"ın bir daha çıkmayacağı, "milletten maaş almadığını söyleyerek milletin varlığına "kene gibi yapışan" başbakanların olmayacağı yazılmıştır Yazının aslı aşağıda verilmiştir:

31 Türk Yolu, "Dahiliye Vekaletinin Silahlar Hakkında Tamimi", 3 Haziran 1960, s. 1-2.

32 Mehmet Yüce, "Türk Gençliğine Güvenmekte Tereddüt Edilemez!", *Türk Yolu*, 3 Haziran 1960, s. 1.

Ek. 6 Türk Yolu, 3 Haziran 1960, s. 1-2

SONUÇ

Oldukça ağır bir dille ele alınan yazı, Demokrat Parti'nin 27 Mayıs'ın ertesinde kendisine yapılan darbenin farklı sathlarda artarak devam ettiğinin göstergesidir. Esasen darbe öncesinde kışkırtıcı düzeyde haber yapan basın, gençlerin sokağa dökülmesine sebep olan politikadan uzak duramamış akademisyenlerin ve demokratik yollarla başarı gösteremeyeceklerini anlamış olan sivilsilerin ordu içindeki cunta yapılanmalarıyla birlikte hareket ederek ortaya koymuş bulunduğu 27 Mayıs, sonrasındaki süreçte de etkinliğini devam ettirerek başta Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Parti mensuplarına karşı halkı doldurmayı sürdürmüştür. Darbe sonrasında da gençlik kullanılmış ve darbenin meşru zemine oturtulması noktasında gençler yine sokağa dökülmüşlerdir. 27 Mayıs ile beraber herhangi bir hürriyet ortamının doğmadığı, bilakis karmaşa sürecine girilerek 1962, 1963, 1971 ve 1980 darbe ve darbe teşebbüslerinin arka arkasına yaşandığı görülmelidir.

Ülkenin gelişim kaydettiği bir dönemde yaşanan ve siyaset dışı sahaların bizzat içinde yer alarak politik kulvarı bozduğu, demokrasiyi oluşum sürecinde alt üst ettiği aşikârdır. Bu bağlamda halkın haber alma, ülkenin gündemini takip etme ve gazetecilerin yorumlarından beslenip kendi politik görüşünü şekillendirme realitesinden hareket ederek basının tarafsızlık ilkesi dâhilinde, dönemin siyasi anlayışından ziyade doğruluk prensibiyle faaliyet göstermesi gerekliliği vurgulanmalıdır. 27 Mayıs'ın öncesinde Demokrat Parti'ye yakınlık göstererek darbenin ardından cunta yanlısı baskı yapan gazetelerin tutumu basın ahlakıyla bağdaşmamaktadır. Öte yandan halkın haber alma hakkı doğrultusunda dönemin askeri bürokrasisinin işleyişine, verilen tebliğlere dair sunulan yazılar, sadece yerel basın anlayışı taşımayarak ülke bazındaki gelişmelerin duyurulması, günümüz yerel basınıyla kıyaslandığında ellili yıllarda daha gelişmiş bir gazetecilik anlayışının olduğunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Milliyet, "38 Amiral ve General Yerlerini Değiştirdi", 3 Eylül 1959, ss. 1-5
- Milliyet, "Emekliye Ayrılan Generaller Açıklandı", 5 Ağustos 1960, ss. 1-5.
- Milliyet, "Ordu Terfi Listesi", 29 Ağustos 1956, ss. 1-5
- Türk Yolu, "23 No.lu Tebliğ", 29 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "27 Nisan Olaylarında Şehit Düşen Üniversiteliler İçin Dikilecek Abide", 31 Mayıs 1960, ss. 1-2.
- Türk Yolu, "Askeri İdarenin Üçüncü Gününde", 29 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Bütün Dünya Basını Memleketimizdeki İnkılaptan Sitayişle Bahsediyor", 31 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Bütün Yurt Bayram Sevinci İçerisinde", 29 Mayıs 1960, ss. 1-3.
- Türk Yolu, "Celal Bayar ve Menderes'in Resimleri İniyor", 2 Haziran 1960, ss. 2.
- Türk Yolu, "Dahiliye Vekaletinin Silahlar Hakkında Tamimi", 3 Haziran 1960, ss. 1-2.
- Türk Yolu, "Dün Matbaamıza Gelen Nafia İşçilerinin Temsilcisi Milli İnkılaptan Dolayı Duydukları Memnuniyeti Belirtti", 2 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Emniyet Müdürlüğüne Kurmay Yarbay Osman Topkoru Getirildi", 31 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Gençlik Dün İzmit'te de Yürüyüş Yaptı", 29 Mayıs 1960, ss. 1-2.
- Türk Yolu, "Halktan Tabancaların Toplanmasına Başlandı", 31 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "İzmit'te Bütün Gazeteler Adeta Kapışılıyor", 2 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "İzmit'te Dün Gençlik Muazzam Bir Miting Yaptı", 3 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valiliğinin 11 Numaralı Tebliği", 1 Haziran 1960, ss. 2.
- Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valiliğinin 13 Numaralı Tebliği", 3 Haziran 1960, ss. 1-2.
- Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valiliğinin Tebliği", 1 Haziran 1960, ss. 2.
- Türk Yolu, "Kocaeli Askeri Valisi Raif Yaşar'ın Konuşması", 3 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Korgeneral H. Ataker'in Şehrimizdeki Teftişleri", 1 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Namık Gedik İntihar Etti", 31 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Orgeneral Cemal Gürsel Dün Radyo İle Türk Gençliğine Bir Hitabede Bulundu", 2 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "SEKA İşletmesi Mühendislerinden 45 Kişi Orgeneral Cemal Gürsel'e Bağlılık Telgrafı Çektiler", 2 Haziran 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "Tabancamın Ardından", 2 Haziran 1960, ss. 2.
- Türk Yolu, "Türk Silahlı Kuvvetleri Dün İdareyi Ele Aldı", 28 Mayıs 1960, ss. 1.
- Türk Yolu, "XV. Kolordu Kumandanı Hayati Ataker'in Dünkü Mitingde Yaptığı Konuşma", 3 Haziran 1960, ss. 1-2.
- Türk Yolu, "Yeni Polis Müdürü Vazifeye Başladı", 29 Mayıs 1960, ss. 1.

Türk Yolu, Belediye Suyun Şehre Yetmemesi Karşısında Fuzuli Su Sarf Edilmemesini İstiyor”,
2 Haziran 1960, ss. 1.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 4 (1945-1971).

Yüce, Mehmet, “Anayasamızı İlim ve Hukuk Heyeti Hazırlamaktadır”, *Türk Yolu*, 29 Mayıs
1960, ss. 1.

Yüce, Mehmet, “Hesap Vermek..”, *Türk Yolu*, 1 Haziran 1960, ss. 1.

Yüce, Mehmet, “Kardeşlik Sevgisinin Aşısı”, *Türk Yolu*, 2 Haziran 1960, ss. 1.

Yüce, Mehmet, “Türk Gençliğine Güvenmekte Tereddüt Edilemez!”, *Türk Yolu*, 3 Haziran
1960, ss. 1.

DEMOKRAT PARTİ KOCAELİ MİLLETVEKİLLERİNİN 1950-1957 DÖNEMİ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE EKONOMİ POLİTİKALARINA BAKIŞI

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN*

I- Giriş: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARINA GENEL BAKIŞ

II. Dünya Savaşı sonrası ABD, uluslararası ekonomik sistemi yeniden inşa ederken diğer yan-
dan da Sovyetler Birliğinin yayılcı politikasına karşı durmaya çalışmaktaydı. Bu amaçlar
doğrultusunda dış politikasında savaştan yeni çıkmış ve gelişmekte olan ülkelere askeri ve
mali yardımlar içeren programlar uygulamaya başlamıştı¹. Bu dönemde Türkiye'nin de Batı
bloğu yanında yer alma isteği ve toprakları üzerinde Sovyet tehditi Türkiye'yi Amerikan yar-
dımlarına istekli hale getirmiş ve bunun sonucunda da Amerika'nın etkisi altında kalmıştı.
Türkiye'ye yapılacak dış yardımlar konusunda atılan ilk adım 1947'de Truman Doktrini ile
gerçekleşmiştir².

Dış konjonktürde meydana gelen bu değişme Türkiye'nin dahili siyasasını da etkilemiş ve
İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'de yaptığı konuşma ile demokrasi yolunda ilerleneceğini ifade
etmiştir. İnönü, konuşmasında demokrasiye mutlaka geçileceğini, fakat bu geçişin sancı-
sız gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir³. İnönü'nün konuşmasının ardından demokrasiye
geçiş yolunda atılan diğer adım da 17 Haziran'da altı milletvekilliği için yapılan seçimlere
CHP'nin(Cumhuriyet Halk Partisi) aday göstermemesidir. Halk Partisinin bu davranışı halkın
seçimlere büyük ilgi göstermesine neden olmuş ve seçimlerin hemen sonrasında 18 Tem-
muz 1945'de ilk muhalefet partisi "*Milli Kalkınma Partisi*"⁴ Nuri Demirağ'ın başkanlığında
kurulmuştur⁵. 1 Kasım 1945'de de Meclis açılış konuşmasında İsmet İnönü "*bizim tek eksiğimiz
hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır*" demekle, muhalefet partilerinin doğma-
sı ve seçimlerin tek dereceli olması gerektiği üzerinde durarak Türk siyasal yaşamında yeni bir
devrin kapılarının araladığını işaret etmektedir⁶.

Demokrat Parti, Türk siyasal hayatının dış koşullar tarafından belirlenmeye başladığı bir dö-
nemde doğmuştur. CHP'nin içinden doğan bu muhalif hareket, ilk defa 29 Mayıs 1945'de
bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıkmış ve⁷ Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nu görüşmele-
rinde belirginleşmiştir⁸. Bu kanun ile ilgili tartışmalar devam ederken 7 Haziran 1945'de CHP

* Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, AYDIN

1 Akter Ahmet, Dilşen İnce Erdoğan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Yardımı: Truman Doktrini ve Marshall Planı", Onuncu Askeri Tarih Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.434-436.

2 Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler(1919-2001), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2005, s.94-97.

3 Tefik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1945-1950), İstanbul, 1999, s.400-402.

4 Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980), İstanbul, 1996, s.27.

5 Selime Seden, Türkiye'de Demokrasi, İstanbul, 1946, s.50-55.

6 Cem Eroğul, Demokrat Parti, 1990, Ankara, s.5; Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, İstanbul, 1982, s.60.

7 Cem Eroğul, a.g.e., s.9.

8 Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1967, s.130.

içinden dört milletvekili tarihe “Dörtlü Takrir” adı ile geçen önergeyi Meclise sunmuştur. Fakat Dörtlü Takrir reddedilmiş⁹ ve Dörtlü Takrir sahiplerinin yeni bir parti kuracakları artık belli olmuştur. CHP’den istifa eden ve ayrılan dört milletvekili Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi(DP) kurmuşlardır¹⁰.

Görülen o dur ki 7 Ocak 1946’da Türk siyasal hayatında yeni bir sayfa açılmıştır. II.Dünya Savaşı nedeni ile üretimin düşmüş, bazı malların üretimine kısıtlamalar geritilmiş ve üretim imtiyazlı gruplara verilmiş, fiyatlar artmış, tüketim malları üzerindeki karne uygulaması getirilmiş, çiftçinin daha ürünü tarlada iken vergilendirilmiş ve ekonomi alanında yaşanan sıkıntılar vatandaşlar arasında hoşnutsuzluklara neden olmuştur¹¹. Özellikle iktisadi alanda tek parti uygulamalarından kurtulmak isteyen halk, DP’nin kurulması ile bütün sıkıntılarının sona ereceğine inanmıştır. Tek parti döneminde uygulanan bireyin hak ve özgürlüklerini kısıtlayan özellikle de halkı ekonomik anlamda büyük sıkıntılara sürükleyen uygulamalara karşı çıkararak kamuoyunu kazanmaya çalışan DP’liler, iktidara geldikleri andan itibaren bu alanlarda bir takım yasal düzenlemelere girişmişlerdir. Halkın özellikle ekonomik alandaki sıkıntılarını son vermek isteyen DP, 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara geldiğinde ekonomiye özel ilgi göstermiş ve Türkiye’yi ekonomik olarak büyük sıkıntılara sürükleyen devletçilik uygulamasının ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulayarak, CHP’den farklı bir ekonomi politikası uygulayacaklarının da sinyallerini vermiştir¹².

İktisadi ve siyasi alanda liberalizmi savunan bir söylemle iktidara gelen DP, hızlı büyümeyi hedeflemiş ve hedefine de devletin ekonomideki etki alanını sınırlayarak, kamu yatırımlarını artırarak ve özel teşebbüsü geliştirerek ulaşmak istemiştir. Bu bağlamda hedefini “İktisadi cihazlanmayı hızlandırmak, bütçede yatırımlarını, genişletmek, özel sektörü hukuki ve fiili emniyet altına alacak tüm düzenlemeleri yapmak ve geliştirmek, yabancı sermayeden faydalanmak, üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak, mevcut sermayenin üretime akmasını sağlamak, böylece birey için uygun girişim ortamı oluşturmak” olarak açıklamışdır¹³. Demokratlar, ülke ekonomisini devletçiliğin pençesinden kurtaracaklarını, tek parti döneminde uygulanmış olan ve ekonominin gelişmesini önleyen her türlü sınırlamaları ve kısıtlamaları kaldıracaklarını, önceki dönemde benimsenmiş olan bütçe anlayışını, finansman politikasını değiştireceklerini söylemişler, bütçe açıkları ve devlet borçlanması konularını da şiddetle eleştirmişlerdir¹⁴.

DP, devlet ve bürokrasinin ekonomi üzerinde yük oluşturduğunu düşünmekte ve bir an evvel bu yükten kurtulmak istemektedir. İktisadi refaha kavuşulabilmek için, müdahaleci devlet ve bürokrat tipinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu dönemde bütçenin yapıcılık niteliği ön plana çıkarılarak gereksiz harcamalardan bütçe arındırılmak istenmiştir. Bu nedenle cari harcamalar azaltılmış ve yatırım harcamaları arttırılmıştır¹⁵.

9 Mustafa Albayrak, *Demokrat Parti*, İstanbul, 2004, s.55-58; Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara, 1998, s.60-63.

10 Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.84-86; Feroz Ahmad, a.g.e., s.148-150; Cem Eroğul, a.g.e., s.11-12; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s.638.

11 Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yay., İstanbul, 1998, s.146-145; Mustafa Çufalı, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi(1945-1950)*, Babil Yay., Ankara, 2004, s.30-37.

12 Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 485.

13 Nevin Coşar, “Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 60/1, s.31.

14 Nevin Coşar, *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası 1926-1950*, Bağlam Yay., 1997, İstanbul, s.121-132.

15 Zahide Sungur, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, İstanbul, 2015, s.107-110.

Menderes Hükümetleri önceki iktidarların planlama konusunda yetersiz olduğunu sürekli olarak eleştirmiştir. Fakat kendileri de bütçeyi iktisadi bir plan olarak görmüş, ayrı bir plana ihtiyaç olmadığını sürekli olarak ifade etmişlerdir. Adnan Menderes konu ile ilgili bütçenin bir plan olduğunu ve iktisat politikasının da Meclis'te her yıl görüşülen bu plan dahilinde gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Amaç, bütçe yatırımlarını arttırmak, denk bütçe yapmak, sermayenin üretime yönelmesini sağlamak ve bürokratik engelleri ortadan kaldırmaktır. Menderes Hükümetleri için denk bütçe büyük önem arz etmektedir, fakat denk bütçenin önünde iki büyük engel vardır; hızlı büyüme ve vergi dışında finansman araçlarını kullanma isteği¹⁶.

İktidara geldiği andan itibaren, devletin ekonomik hayata müdahale etmesini eleştirmiş olan DP, ekonomik kalkınmanın ancak özel sektör eliyle gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Daha iktidarının ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamaları kaldırmış, kredi faizleri düşürerek özel sektörün daha fazla kredi kullanımını teşvik etmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal mevzuat oluşturulmuştur. Ayrıca Kamu İktisadi Teşekküllerinin de özel sektöre devri öngörülmüştür¹⁷. DP, önceki iktidarın ekonomiye gereksiz müdahalelerini ekonomik faaliyetlere engel teşkil ettiğini dolayısıyla ekonomik kalkınmanın bu şekilde sağlanamayacağını iddia etmiş, ülkeye yabancı sermayenin girişimi ile kalkınmanın hızlanacağını ileri sürmüş, kamuya ait fabrikaların özel sektöre devrini uygun bulmuştur.

Zaman içerisinde DP'nin benimsemiş olduğu liberalizm anlayışı, özel sektörün yanında kısmi devlet müdahalesine de yer verir olmuştur. Bu bağlamda DP, bir yandan geleneksel tarım ekonomisinin devam ettirilmesi için köylüye devlet tarafından destek verileceğini vurgularken, diğer yandan da özellikle sanayi kuruluşlarında özel sektörün yer alacağından söz etmiştir. Bu konuda Başbakan Adnan Menderes, partisinin gerçekleştireceği icraatları şöyle ifade etmiştir: *"Nüfusumuzun % 80'inin iştiğal mevzuunu ve geçim vasıtasını, milli ekonomimizin temelini, sanayi ve ticaretimizin ana kaynağını teşkil eden ziraatımız büyük bir dikkat ve ehemmiyetle ve ön planda ele alınacaktır. Memleketin iktisadi cihazlandırılması süratlendirilecek, bütün malî ve iktisadî imkânlarımız, azami nispette iktisadi kalkınmanın emrine tahsis olunacaktır. Hususi teşebbüsün çalışması ve gelişmesi için lüzumlu hukuki ve fiili emniyet havasının yerleşmesini temine matuf bütün tedbirler alınacaktır. Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanmanın şartları tahakkuk ettirilecek ve icapları yerine getirilecektir. Devlet bütçelerinin cari hizmetler ve sarfiyatında azami tasarrufla hareket edilecek, memleketin iktisadi takatıyla mütenasip denk ve muvazeneli bütçeler getirilecek, buna mukabil iktisadi kalkınmaya ve bir kül halinde vatandaşların istihsal gayretleri ve faaliyetlerini desteklemeye matuf sermaye yatırımlarına mümkün olan en geniş hissenin ayrılması temin edilecektir"*¹⁸.

Başbakan Menderes, yeni dönemde yapmayı planladıkları konular üzerinde önemle durarak, tarım ve sanayiye verilecek önemin yanı sıra, Türk parasının değerinin korunacağını, ekonomik girişimciliğe devam edileceğini, ithalatı arttırılarak kaynakların daha iyi kullanılacağını, vergi konularında ıslahat yapılması yanında vergilerin sosyal adalet prensiplerine göre düzenleneceğini, toprak dağıtımının devam ettirileceğini belirtmiştir. Böylece tarıma öncelik verilecek, sanayileşme özel kesim öncülüğünde yürütülecek, dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalesi en az düzeye indirilecektir¹⁹.

16 Nevin Coşar, a.g.m., s.38.

17 Selahattin Babüroğlu, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara, 1982, s.173.

18 TBMM Tutanak Dergisi, XXVIII/53, (24 Mayıs 1954), s.1121.

19 Mustafa Albayrak, a.g.e., s. 304.

Tarım sektörüne sağlanan bu ayrıcalıklar, DP tarafından her fırsatta dile getirilmiş, bu ifadeler, tarım sektöründen geçimini sağlayan Türk çiftçisinin gelir düzeyini iyileştirmek için büyük vaatler olarak tarihe damgasını vurmuştur. DP, Türk çiftçisini memnun ederek kendi gücünü artıracığını düşünmüştür. Ayrıca GSMH'sının % 50-55'i tarımdan sağlanması da tarıma öncelik verilmesinin nedenleri arasında yer almıştır. Bir başka neden ise kırsal kesimdeki toprak ağalarının siyasi gücünün kullanılma isteğidir²⁰.

II- 1950-1954 YILI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ VE KOCAELİ MİLLETVEKİLLERİNİN KONU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

DP milletvekilleri muhaleftte yerlerini almış ve henüz 14 Mayıs 1950'de yapılacak olan genel seçim henüz gerçekleşmemiş fakat 1950 yılı Bütçe Tasarısı ile ilgili görüşmeler, 13 Şubat 1950 tarihinde Meclis'te tartışılmaya başlanılmıştı. Şubatın 14'ünden 25'ine kadar bütçe görüşmeleri devam etmiştir²¹. 1950 Bütçesi CHP tarafından hazırlanmış ve bütçenin son sekiz aylık uygulaması ise DP'liler tarafından gerçekleştirilmiştir²². 1950 Bütçesi hakkında bilgi vermek amacıyla ilk olarak Maliye Bakanı Kocaeli Milletvekili İsmail Rüştü Aksal söz almıştır. Konuşmasında Türkiye'nin uluslararası alandaki ticari ilişkilerinin gelişmesinde büyük çaba harcadığını, bu çabanın ve Marshall Yardımının da etkisiyle Türkiye'nin kalkınma dönemine girdiğini belirtmiş, sözlerine ülkede ki tarımsal üretim, dış ticaret, fiyatlardaki artışın nedenleri, yeni bütçedeki giderlerin fazlalığı konusunda bilgi vererek devam etmiştir. Ayrıca yeni hazırlanan bütçe tasarısının esaslarını da açıklamıştır. Bu esaslar; normal âme hizmetlerinin aksamadan yürümesini sağlamak; milletlerarası siyasi durumun gereği olarak Millî Savunma hizmetlerimize gerekli imkânı vermek; bütçemizin bünyevi bakımdan arzettiği hareket kabiliyeti oranında, bütün imkânları doğrudan doğruya veya dolaylı olarak memleketin alım gücünü artıracak yönlere sevkettir. 1950 yılı bütçesinin karakteri ile ilgili ise, "...bütçe bir taraftan millî savunmanın ağır masraflarına katlanmaya devam ederken, diğer taraftan yurdun maddi ve mânevi kalkınması için sarf ettiği gayretleri, takati nispetinde artırmaktan geri kalmamıştır." demıştır. Konuşmasını ülkede yapılacak yatırımlar, ülke borçları ve sahip olunan gelirler hakkında bilgi vererek sonlandırmıştır²³.

13 Şubat 1950'de Kütahya milletvekili Adnan Menderes'de kürsüye gelerek Bütçe Kanun Tasarısı hakkındaki görüşlerini muhalefet milletvekili olarak açıklamış ve başlangıçta Hükümetin tasarruf sağlama konusunda gerçekleştirdiği icraatlardan ümitlendiklerini, fakat sonrasında Günaltay Hükümetinin de umutlarını boşa çıkardığını dile getirmiştir. Menderes, 1950 Bütçesi ile ilgili "*...bu bütçede masraf yekûnu 1.487.218.563; gelir yekûnu ise 1.313.269.563 lira olarak görülmektedir. Buna nazaran açık 179.949.000 liradır. Bu açığın 154.949.000 lirası Marshall Yardımından; 19 milyon lirası iç istikraz ile karşılanması düşünülmüştür. 1950 Bütçesinin geçen seneki bütçeye nazaran gerek giderler, gerekse gelir kısmında mühim artışlar olduğu görülüyor. Açık yekûnu da geçen senekine göre 54 milyon lira kadar artmıştır. Bundan anlaşılır; bir zamanlar denk bütçe adı altında sene sonunda açık veren ve birkaç yıldan beri de açıkları, eksik dahi olsa, peşinen gösterilen açık bütçeler serisinin devam etmekte olmasıdır. Ancak 1950 yılı Bütçesinin hakiki açığının*

20 Feroz Ahmad, a.g.e., s.172; Zahide Sungur, a.g.e., s.48-50.

21 TBMM Tutanak Dergisi, VIII.Dönem, XXIV/45, s.485-527.

22 TBMM Tutanak Dergisi, VIII. Dönem, XXIV/45, s.201-203.

23 1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyon raporunu görüşmek üzere toplanan Meclis'te, Ahmet Oğuz, Adnan Menderes, Emin Sazak, İhsan Hâmid Tigrel, Hakkı Gedik, Esat Tefeli, Fahri Karakaya, İbrahim Arvas'ın söz almış ve birinci oturum Şükrü Saracoğlu başkanlığında toplanmıştır. TBMM Tutanak Dergisi, VIII.Dönem, XXIV/45, s.524-536.

174 milyon liradan fazla olduğu görülmektedir. Çünkü bir taraftan gelir yekûnları kabartılmış diğer taraftan açığa ilâvesi lâzım gelen bâzı büyük rakamlar bütçeye alınmamıştır” diyerek Marshall Yardımı ile açıkların kapatılamayacağını bütçe açıklarının yanlış mali politikalardan kaynaklandığı belirtmiştir²⁴.

Bütçe görüşmelerinin devam ettiği esnada CHP ile DP'nin koalisyon yaparak seçime birlikte gidecekleri söylentileri ortaya atılmış, hatta iki partinin önde gelenleri zaman zaman görüşmüşlerdir. 14 Mayıs seçimleri öncesinde TBMM'de VIII. dönemin son toplantısı 24 Mart 1950'de gerçekleşmiş ve DP seçim listelerini bir ay sonra 24 Nisan 1950'de kamuoyu ile paylaşmıştır²⁵. 1950 yılının seçim kampanyaları çok hararetle geçmiş, Türk halkı 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlere büyük ilgi göstermiştir. Seçimlere katılma oranı %89.3'e ulaşmış, DP 4.241.393 oy ve %53.3 katılım oranı ile TBMM'de 408 sandalyenin sahibi olmuştur. Adana, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Çoruh, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Manisa, Maraş, Muğla, Muş, Niğde, Rize, Samsun, Siirt, Sivas, Tekirdağ, Tunceli, Zonguldak'da milletvekilliklerinin tamamını DP kazanmıştır²⁶. Bu illerin arasında Kocaeli'de bulunmaktadır. 1950 seçimleri için Kocaeli'nde CHP'den 229, DP'den 122, MP'den 46, MKP'den 23 ve 21 tane de bağımsız olmak üzere toplam 441 aday milletvekili olabilmek için başvuruda bulunmuştur. 1950 seçiminde Kocaeli'nde kayıtlı seçmen sayısı 198.729'dur. Bu sayıdan 181.624'ü oy kullanmıştır ve seçimlere katılım oranı % 91,4 olmuştur. CHP; 64.828 oyla oyların % 36,2'sini, DP ise, 105.910 oy ile oyların % 59,2'sini almıştır. Millet Partisi'de 8.251 oy ve % 4,6 oy oranında kalmıştır. Sonuç olarak DP, Kocaeli'nden 11 milletvekili çıkarmayı başarmıştır²⁷. Kocaeli'den seçilen ve IX. Yasama Dönemi(14.05.1950-14.05.1954) içerisinde TBMM yer alan milletvekilleri; Ethem Vassaf Akan, Ali Ekrem Alican, Ziyaettin Atıg, Ahmet Hamdi Başak, Salih Kalemcioglu, Sezai Mümtaz Kavalcioglu, Yeredoğ Kişioğlu, Ahmet Saim Önhan, Lütfü Tokoğlu, Hüseyin Hüsnü Türkant, Mehmet Nevher Yılmaz'dır²⁸.

Seçimlerin sonrasında 22 Mayıs 1950'de Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında hükümeti kurmakla İstanbul milletvekili Adnan Menderes görevlendirilmiş ve aynı gün Menderes'in belirlediği isimlerden Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. 29 Mayıs 1950'de TBMM'de hükümet programı okunmuş ve 2 Haziran'da hükümet güvenoyu alarak görevine başlamıştır²⁹. Adnan Menderes 29 Mayıs 1950 günü IX. Dönem TBMM'de hükümet programını açıkladığı konuşmasında önceki hükümetten enkaz devr aldıklarını sık sık dile getirmiştir. Ekonomiyi canlandırmak ve bütçe açıklarını kapamak amacıyla olduklarını bu nedenle hükümetin konu

24 TBMM Tutanak Dergisi, VIII.Dönem, XXIV/45, s.485-510.

25 Orhan Cemal Fersoy, Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, İstanbul, 1971, s.247, Kemal Karpat, a.g.e., s.200; Süleyman İnan, a.g.e., s.426.

26 Serhan Yücel, Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul, 2007, s.79; Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", Türkler Ansiklopedisi, XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.781.

27 Sabit Dokuyan, "1950-1954-1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Kocaeli'ndeki Yansımaları", Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2010, s.2095-2099.

28 TBMM Albümü 1920-2010, II(1950-1980), Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s.577-578.

29 Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, II, (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961), Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2003, s.907. Program 29.05.1950'de okunmuş; görüşmeler 31.05.1950'de başlamış ve güvenoylaması da 02.06.1950'de yapılmıştır. Kocaeli milletvekillerinden oylamaya katılarak evet oyu verenler Akan (Ethem Vassaf), Atıg (Ziya), Kalemcioglu (Salih), Kavalcioglu (Mümtaz), Kişioğlu (Yeredoğ), Önhan (Şaim), Tokoğlu (Lütfi), Türkand (Hüsnü), Yılmaz (Mehmet); oylamaya katılmayanlar, Alican (Ekrem), Başak (Hamdi)'dir.

ile ilgili belli politikalar izleyeceğini belirtmiştir³⁰. Bunlardan ilki acilen tasarruf tedbirlerinin alınması, devlet masraflarının asgariye indirilmesi, devletin gelirlerine orantılı bir şekilde bütçenin ayarlanması, özel girişimin kendini güven içinde hisetmesi için gerekli bütün önlemlerin alınması, yabancı sermayeden mümkün olduğunca yararlanılması ve istihsâl hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarılmasıdır. Kısacası amaç, devlet müdahalelerini en aza indirmek ve özel teşebbüsü destekleyerek çalışma sahalarını genişletmektir. Yeni hükümetin programında yer alan ve Menderes'in üzerinde durduğu diğer bir konuda "Denk Bütçe" meselesidir. Menderes, konuşmasında denk bütçenin önemini açıklamış, fakat bunu gerçekleştirmenin ne kadar zor olduğunu da "...bugünkü devlet bütçesi pek iyi bildiğiniz gibi kolayca indirilemeyecek ağır yükler altındadır; ayrıca gelecek yıllara sari bir takım taahhütlere de girilmiş bulunuyor. Buna mukabil bir taraftan gelir kaynaklarının kısırlaştırılmış olması, gelir vergisi ihdası suretiyle eski iktidarcaya atılmış olan mali adımın nereye varacağına malum bulunmaması gibi sebepler de bu husustaki zorluğu arttırmaktadır. Parti programımıza sadık olarak vergiler de islahat yapmak ve bilhassa vasıtalı vergiler nisbetini vasıtasızlar aleyhine indirmek suretiyle vergi adaletine yaklaşmak prensibini tamamiyle muhafaza ediyoruz" demiştir³¹.

Mayıs 1950 sonrası DP'ni tam iktidar dönemi başlamıştır. Kocaeli'nden de Meclis'te 11 milletvekili yerini almış ve Meclis çalışmalarına aktif olarak katılmışlardır. Kocaeli milletvekillerinin özellikle yıllık bütçe tasarıları ve özel bütçeler hakkında sıklıkla söz aldıkları ve DP Hükümetlerinin iktisat politikalarına zaman zaman eleştirel bakış açısı ile yaklaştıkları belirlenmiştir. Meclis'te çoğunluğu elden eden DP'liler seçim sonrası ilk olarak 1951 Yılı Bütçe Tasarısını hazırlamışlardır. Tasarı hakkındaki görüşmeler, 19 Şubat 1951'de TBMM'de başlamıştır. Genel Bütçe, Kurumlara ve Bakanlıklara ait bütçeler hakkındaki görüşmeler Şubat'ın 27'sine kadar devam etmiş ve 28 Şubat'ta Bütçe Kanunu ile ilgili kapanış konuşması yapılarak Meclis'in güvenine sunulmuştur³². 1951 yılı bütçe görüşmelerinde ilk sözü Maliye Bakanı Hasan Polatkan almıştır. Polatkan, 1951 Bütçe Kanun Tasarısının uzun ve zahmetli çalışmalar sonrasında Meclis'in önüne getirildiğini söyleyerek, bütçenin gider bölümünün iki cetvel halinde hazırlandığını bunlardan ilkinin yatırımlar dışında kalan cari hizmet giderleri, diğerinin de yatırım giderleri olarak gösterildiğini söylemiştir. "Yeni iktidarın, yeni iktisadi ve malî görüş ve prensiplerle iş başına geldiği malûmdur. Yeni iktidarın getirdiği yeni fikir ve görüşlerin ilk esaslı akislerini bütçe denilen bir yıllık iş programında bulmaya çalışmak pek tabiidir, bu itibarla Yüksek Meclisinizin ve umumi efkârın bütçemizi her şeyden evvel bu zaviyeden tetkike tâbi tutacağına şüpheli yoktur." diyerek sözlerine kendilerinden önceki iktidarın etkilerinden birden bire kurtarmanın mümkün olmadığını söyleyerek devam etmiş ve "...uzun yıllar devam eden mali ve iktisadi politika, yerini yeni bir iktisadi ve mali görüş ve anlayışa terkederken bıraktığı miras ve tesirler öylesinedir ki, bunların bir hamlede tasfiyesi beklenemez." demiştir³³.

28 Şubat 1951 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyon raporu ile ilgili Adnan Menderes'de söz almış ve II. Dünya Savaşından sonra birçok ülkede bütçe açığının Marshall Yardımı ile kapatılmasına çalışıldığını, bu yardımın gelmesi gerektiğini savunmuş ve konuşmasına 1951 Yılı Bütçesinin aylarca süren geceli gündüzlü ve dikkatli incelemelerden sonra Meclis'e sevk edildiğini, Hükümetin hazırlamış olduğu bütçe tasarısının Meclis'te görüşülmeye başladığı andan itibaren milletvekillerinin büyük çoğunluğunun benzer görüşlere sahip olduğunu, bu

30 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, I/3, s.24-32.

31 Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, II, (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961), Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2003, s. 752-755.

32 TBMM Tutanak Dergisi, V/54, s.380-382.

33 TBMM Tutanak Dergisi, V/45, s.201-203.

durumun şahsı tarafından takdirle karşılandığını belirtmiştir³⁴. Buna karşın muhalefet, bütçe açığının çok fazla olduğunu ve Hükümetin hayali bir bütçe yaptığını, DP'nin muhalefet saflarında iken tasarruf tedbirleri konusundaki vaatlerini yerine getiremeyecek durumda olduğunu iddia etmiştir. Bu iddialara karşı Menderes, "*Hâlbuki derin ve uzun tetkiklerinizle yeni iktidarın tasarruf davasını nasıl tahakkuk ettirmeye çalıştığının, iş görmek ve hizmet etmek cehdinin delillerini bütçede de müşahade ve tesbit etmiş bulunuyoruz*" demiş ve "*Enflasyoncu bir politika takip etmemiz asla mevzuu bahis değildir. Ancak, her sahada aldığımız tedbirlerle tahaccür etmiş olan bir iktisadi bünyeyi tabii yollardan harekete geçirip inkişaf ettirmenin tedbirleri alınmıştır, alınmaktadır. Her sahada istihsalî bütün imkânlarımızla teşvik etmek ve desteklemek kati kararımızdır.*" diyerek sözlerine son vermiştir³⁵.

1951 yılı Bütçe Kanun Tasarısı görüşmeleri esnasında Kocaeli milletvekili Mümtaz Kavalcıoğlu'na söz alarak, DP Hükümeti'nin Meclise sunduğu bütçenin iki bölümden meydana geldiğini bunun ilk bölümünün Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi olduğunu ve 1950'ye göre 37 milyon artış yapıldığını fakat bunu yeterli bulmadığını açıklamıştır. Ayrıca Dış İşleri Bakanlığı Bütçesinin 453. bendinde bulunan milletlerarası kurum ve derneklere katılma payı ayrıldığını fakat iki yıldır üye olduğumuz İslam Ekonomi Teşkilatı'na borçlu olduğumuz 36.500 liranın bütçeye konulmadığını belirtmiştir³⁶. Kavalcıoğlu, bu teşkilata 1949 yılında üye olduğumuzu ve dönemin iktidarının da bu meblağı bütçeye koymadığını ve görevinin sadece bunu hatırlatmak olduğunu söylemiştir³⁷. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Bütçesi ile ilgili olarak da 1950 yılına göre 1951 yılında 195 bin liralık tasarruf yapıldığını, bu tasarrufun da yabancı ülkelerde bulunan ateşelerin maaşlarından alınan kesintiler ile sağlandığını fakat bu bakanlığın iyi işlemediğini ve muhakkak ele alınarak kendi amaçları doğrultusunda çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bakanlıklar arası koordinasyon eksikliğinin giderilmesini, yabancıların yatırım yapmasının sağlanmasını, Tekel Bütçesinin de tekrar görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁸. Kavalcıoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Tekel Genel Müdürlüğü'nün 1951 yılı bütçeleri gündeme alındığında tekrar söz alarak tekel konusundaki bütün maddelerin tek tek bütçede yer alarak gündeme getirilmesini, hem Tekel Bakanlığın hem de Tekel Genel Müdürlüğü'ndeki kadroların tekrardan gözden geçirilmesini, gelecek yılın bütçesinin daha detaylı bir şekilde hazırlanmasını Tekel Bakanından rica etmiştir³⁹.

Kocaeli milletvekili Mehmet Yılmaz'da Millî Savunma Bakanlığı'nın 1951 Yılı Bütçe görüşmelerinde iki konu üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki hava kuvvetlerinde çalışan teknisyen ve subayların buldukları bölgelerdeki fabrikalarda görev almaları, uçma konusunda yetenekli olanların da fabrikadaki işlerinden alınmalarıdır. İkinci konu ise; ordu mensuplarının şeflik sistemine göre değil, saygı ve sevgi temelli yetiştirilmesidir⁴⁰. Ayrıca Yılmaz, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü 1951 yılı bütçeleri ile ilgili yaptığı

34 Çarşamba 28.02.1951 Çarşamba günü Refik Koraltan Başkanlığında Hasan Polatkan, Ferid Melen, Mazhar Şener, Emrullah Nutku, Abidin Potuoğlu, Enver Adakan, Suad Hayri Ürgüplü, Emin Kalafat, Salamon Adato, Cemal Eyüboğlu, Fethi Çelikbaş ve Adnan Menderes'in katılımlarıyla birinci oturum açılmıştır. Görüşülen konu; Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi ve Marshall Yardım Planı çerçevesi dâhilinde temin edilen yardımlar karşılığı Türk liralardan bütçeye taallüku gerekenlerin bütçe hesaplarına intikal şekli hakkında kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporuydu. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın bu konuyu ivedilikle çözülmesini istediği önerge kabul edilmiş ve milletvekilleri konu ile ilgili görüşlerini belirtmiştir.

35 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, III/54, s.1211.

36 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/47, s.339-342

37 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/50, s.704-705

38 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/47, s.339-342.

39 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/52, s.969-970.

40 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/49, s.552-553.

konuşmasında; eski iktidarın verem ile mücadelede yeterli ve tutarlı bir politika izlemediğini, konu ile ilgili hükümetin bütçede 1.5 milyon lira ayırdığı ve bu paranın yerinde sarf edilmesi konusunda dikkatli davranılmasını, veremle savaş için hastahanelerde yeni yataklar açılmasını mümkünse bu yatakların Anadolu şehirlerinde açılışına çalışılmasını, yeni hastahanelerin özellikle çamlık alanlara kurulmasını istemektedir. Böylece hem şehirlere hastalığın yayılması önlenecek hem de hastaların daha çabuk iyileşmesi sağlanacaktır⁴¹.

Diyanet İşleri Bakanlığı Bütçe görüşmeleri esnasında ise Kocaeli milletvekili Yeredoğ Kişioğlu söz almıştır. Hükümetin hazırlamış olduğu ve komisyondan geçen bütçe tasarısını uygun bulduğunu ve tasarımı hazırlayan arkadaşların canla başla çalıştığını belirterek sözlerine başlamıştır. İslam dinini Türklerin kabul edişleri ile birlikte dünyanın dört bir yanına yayıldığı, bir milletin hayatında dinin önemi, şehitlik ve gazilik makamının yüceliği ve ona olan inancımızdan bahsederek CHP'nin milletimize manevi bir izmihlal yani fetret devri yaşattığını, laiklik prensibini dinsizlik manasında kavrayıp dini ihmal ettiğini, din konusunu samimiyetle ele alan partinin DP olduğunu, Parti programında yer alan 14. madde uyarınca din hürriyeti konusunda harekete geçme zamanının geldiğini, ilk adımı da Ceza Kanununun 526. maddesinde yapılan değişiklik ile atıldığını, milletin demokrasi sınavından 14 Mayıs'ta geçtiğini, hürriyetlerin tam anlamı ile yaşanması gerektiğini eğer yaşanmazsa hürriyetlerin kendilerini yaşatamayacağını belirterek bu konuda amaçlarının; din ile devlet arasındaki ilişkinin ilkelerini ve sınırlarını; din adamlarının seçim ve tâyinlerini, hukuk ve vazifelerini belirlemek, dinin ona musallat olan bâtil itikat ve hurafat, komünizm, irtica gibi yıkıcı inanç ve hareketlerden korunmak, dinin, ahlâka büyük hizmeti gözönünde tutularak terbiyetkâr hizmetlerinde kolaylıklar gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Din hürriyetinden tam anlamı ile söz edilebilir mi? sorusunu sormuş ve "...din, devlet tarafından idare ediliyor; çünkü onun teşkilâtı tâyin ve intihap ediliyor, onun teşkilâtına maaş bütçesi veriliyor şeklinde, dinin devlet tarafından, devlet teşkilâtı tarafından idare edildiği kanaati efkâr-ı umumiyyede mevcut buldukça bu hürriyetin kâmil olarak yaşadığına, bu efkâr-ı umumiyyeyi inandırmak kabil değildir. Din ile devleti katî surette ayırmak lüzumu bu zaruretten doğmaktadır. Bunu nasıl ayıracağız? Meselesi şühesiz ki, mütehasıslarınca görüşülüp kararlaştırılacak bir mevzudur. Bununla beraber, şimdi hatırıma gelmiş iken şunu arz etmek isterim: bu ayırma şühesiz ki, yapacağımız kanunda din müessesesini; prensiplerini, teşkilâtını, bütçesini tanzim ederek bugünkü şartlar içerisinde onu hiçbir zaman sokağa atamayacağımıza, müesseselerini vücuda getirdikten sonra da bırakamayacağımıza göre yine bütçesi devlet tarafından idare olunan hür, muhtar bir müessese, yahut devletin yardımlarıyla yaşayan, din başkanını kendisi seçen, ve belki de müftülerine seçtiren bir muhtar müessese halinde ve bütün iç nizamlarını kendisi yapan bir müessese halinde hissetmek ve görmek lâzımdır. Ve bu suretledir ki, dini, devlet idare ediyor düşüncesinden kurtulmak kabil olacaktır. Vatandaşların hepsinin hürriyetin anlamını bilmeleri ve sınırları aşmamaları gerektiği üzerinde durarak hududu ancak kanun çizer" demektedir. Fakat konuşmasında vatandaşlarımızdan bazılarının oruç tutmuyor, ramazanda sigara içiyor diye başkalarının hürriyetlerine zarar verdiklerini, hürriyetleri kısıtlayanların cezalandırılmaları gerektiği ve bu cezaların da günün ihtiyaçlarına göre değişebileceği konusunda "...din adamlarımızın bugün inkilâplarımızla tesbit edilmiş olan lâyiklik prensibi, hürriyet bahsinde, hürriyetin mahdut oluşu prensibi hiçbir suretle kavranmamış bulunmaktadır. Din adamlarımız inkilâplarımızla zerre kadar alâkadar görünmemektedir. Din adamlarımıza lâyiklikten bahsettiğiniz zaman lâyiklik kelimesine karşı müthiş bir husumet ve garazları vardır. Bu şekilde inkilâplarımız ve prensiplerimiz karşısında reaksiyon gösteren din adamlarına karşı vazifemiz nedir? Bu ince bir noktadır. Fakat bu gayet basit, geçmişin dini ihmal etmesinden ileri gelmiştir. Şu halde dinin akışını güzel bir surette tanzimle

41 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/52, s.949.

*serbest bıraktığımız takdirde, az bir zamanda bunun tedavi olunacağına şüphe etmemelidir*⁴² demiştir. Yeredoğ Kişioğlu, bütçe görüşmelerinde laiklik gibi önemli bir konu üzerinde düşüncelerini belirtmiştir. Fakat yapmış olduğu konuşmada din ve devlet işlerinin ısrarla ayrılması gerektiğini belirtirken, din müesseselerinin bütçelerinin yıllık bütçe içerisinde yer almasını ve ayrılmamasını istemiştir.

Kocaeli milletvekili Ekrem Alican'da Gelir Vergisinin uygulanması ve Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 1951 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz almıştır. Denk bütçe ile ilgili düşüncelerini belirterek ve Hükümete denk bütçeyi gerçekleştirmek konusunda izleyeceği yöntemleri sormuş özellikle de gelir vergisinin uygulanma kabiliyeti olup olmadığı ve bu verginin memleket ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacağı ve diğer vergilerin ıslahatı ile ilgili ne düşünüldüğü konusunda açıklamada bulunulmasını istemiştir⁴³. Bununla birlikte Alican, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 1951 yılı bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmasında; Adapazarı'nda 1947 yılında yapımına başlanılan ve 400 iş gününde bitirilmesi planlanan vagon yapım fabrikasının henüz bitmediğini, bu konudaki sorumluların bulunmasını ve gerekli cezaların verilmesini en önemlisi de fabrikanın bitirilmesi için gerekli bütçenin ayrılmasını istemiştir⁴⁴.

TBMM'de bütçe görüşmeleri esnasında Orman Genel Müdürlüğü'nün 1951 yılı bütçesi görüşülürken söz alan Hamdi Başak'da, DP iktidarına kadar orman davasına önem verilmediğini, bu döneme kadar ormanların tahrip edildiğini ve bir an evvel Orman Kanunu ve Orman Teşkilat Kanununun çıkması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca konuşmasında ilgili bütçenin yeterli olmadığını belirtmiş özellikle de aylıkların azlığı konusuna dikkat çekerek Orman Genel Müdürlüğü'nün açıklama yapmasını istemiştir⁴⁵.

Genel bütçe ve özel bütçelerin görüşülmesi sonrasında Meclis Başkanı, Refik Koraltan, "1951 yılı Bütçe Kanununa oylarını kullanan arkadaşların sayısı 433'tür. Kabul edenler 375, reddedenler 58'dir, bu suretle Bütçe Kanunu büyük çoğunlukla Meclisin tasvibine iktiran etmiştir. Söz Başbakan Adnan Menderes'indir." diyerek sözü Adnan Menderes'e vermiştir. Menderes, "Dünyanın nazik bir zamanında vazife görmekte olan ve memlekette vazife başına gayet ciddi şartlar altında ve mühim vazifeler başarmak üzere gelmiş bulunan Demokrat Parti iktidarının ilk bütçesini bu suretle kabul etmiş olmanız karşısında maruzatımız, ancak bütün kalbimizle teşekkür etmekten ibaret olacaktır. Çok teşekkür ederiz ve bu teşekkürün yükü altında sizlere ve memlekete layık olarak bütçeyi tatbik etmekte kusur etmeyeceğimizi huzurunuzda arz ve ifade ederiz." dedikten sonra Başkan müzakere edilecek bir konunun kalmadığını söyleyerek oturumu kapatmıştır⁴⁶.

II. yasama yılında (01.11.1951-20.06.1952) 1952 bütçe görüşmeleri esnasında Kocaeli milletvekillerinin tamamının söz alarak konu ile ilgili görüş beyan ettikleri görülmektedir. İlk söz alan Ekrem Alican, "1952 Bütçesinin müzakere edildiği şu günlerde hepimizin sevinçle şahidi olduğumuz bir hakikat vardır ki, o da, memleketin geniş bir iktisadi inkişaf ve faaliyet devresi içerisine girmiş bulunmasıdır. Millî ekonomimizin temeli olan zirai istihsalâtımız bilhassa 1951 yılından bugüne kadar eşine rastlanmayan miktarlara yükselmiş, dış ticaretimiz millî gelirden meydana gelen inkişaf seyri ile mütenasip bir şekilde ilerlemeler kaydetmeye başlamıştır. Memleket millî ekonomiyi geliştirici ma-

42 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/48, s.430-434

43 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, III/26, s.286.

44 TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, V/53, s.1070.

45 TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, V/53, s.1033-1034.

46 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/47, s.380-382.

hiyetteki inşa, imar ve ıslah faaliyetlerinin muazzam bir atelye manzarasını iktisap etmeye başlamış ve bilhassa köy kalkınması mevzuu mazide eşine rastlanmayan bir ciddiyet ve ehemmiyetle ele alınmıştır." diyerek sözlerine başlamıştır. Fakat hemen akabinde bütçe tasarısı içinde yer alan ve bütçenin gelir kısmında gösterilmiş olan vergilerin kanunlaşmadan onaylanmasının Anayasaya aykırı olduğunu açıklamıştır. Ayrıca konuşmasında 1951 ve 1952 Bütçelerinin DP Hükümetleri tarafından hazırlandığını 1951 yılı bütçe açığına nazaran 1952 bütçe açığının daha az olduğunu bunda Hükümetin büyük gayret sarf ettiğini belirterek, "...bütçeler kendilerinden evvelki bütçelerin karakter ve külfetlerinden bir kısmını muayyen bir nispet dâhilinde nefislerinde cemetmek mecburiyetindedirler." demiştir. Alican'a göre ülkenin yıllardan beri süre gelen bazı sorunları vardır ki bu sorunların başında devlet hizmetlerinin rasyonel bir şekilde düzenlenmemesi, bütçelerde yıldan yıla personel masraflarının giderek artması, iltimasın önüne geçilememesi, bürokratik zihniyetin ortadan kaldırılmaması, mesuliyet ve vazifelerin belirlenememesidir. Bu sorunların derhal çözülmesi gerektiğini ifade eden Alican, 1951 Bütçesini dikkatlice incelediklerinde iddialarının doğru olduğunun görüleceğini ifade etmiştir⁴⁷. Ayrıca vekil Alican, Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü 1952 yılı Bütçesi⁴⁸ görüşülürken de söz almıştır.

1952 Bütçe görüşmeleri esnasında Hüsnü Türkan'da söz alarak Hereke Fabrikasının daha aktif hale getirilmesini ve zarar eder durumdan çıkarılmasını⁴⁹; Etem Vassaf, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü 1952 Yılı Bütçesinin yeterli olmadığını özellikle propaganda kalemine yeterli kaynak aktarılmasını⁵⁰; Mümtaz Kavalcıoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı 1952 Yılı Bütçesi hakkında konuşulurken ülkenin pamuk satışları konusunda ki sorunların çözülmesini⁵¹; Mehmet Yılmaz, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı 1952 yılı Bütçesi⁵² ve Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1952 yılı bütçelerinin arttırılmasını istemiştir⁵³. Bununla birlikte Yılmaz, Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Tekel Genel Müdürlüğü 1952 yılı bütçeleri görüşülürken tekel işçilerine yapılan sosyal yardımın artması konusu üzerinde ısrarla durarak işçi haklarının korunması gerektiğini belirtmiştir⁵⁴.

IX. Dönem, III. yasama yılında(01.11.1952-23.07.1953) yapılan 1953 Bütçe görüşmeleri esnasında ise; en fazla söz alan Kocaeli milletvekillerinin başında Ekrem Alican gelmektedir. 1953 yılı Bütçe Kanununun tümü "*1953 Bütçesinin taşıdığı büyük yapıcı karektere ve bu bütçenin nefsinde topladığı bütün müspet icraat işaretlerine rağmen, bu bütçeyi Yüksek Meclise takdim ederken hazırlamış olduğu gerekçede Hükümet, hâdiseleri izah ve dünle bugünü memleketimizle diğer memleketler iktisadi durumlarını mukayese mevzularında bazan rakamları fazla zorlamakta ve zaman zaman objektif olmak vasfını kaybeder gözükmektedir*"⁵⁵ diyerek bütçe açıkları ve nedenleri üzerinde diğer ülkeleri de ele alarak karşılaştırmalı bir analiz yapmış ve Hükümetin bütçe gelir ve giderleri konusunda vermiş olduğu rakamları abartılı bulduğunu ifade etmiştir.

Kocaeli milletvekiili Lütfü Tokoğlu'da, Millî Savunma Bakanlığı 1953 Yılı Bütçesi görüşülürken söz almış, Kanada ve Amerika'da öğrenim gören subayların almış oldukları maaşlar ile

47 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/42, s.390-396.

48 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/45, s.590-591.

49 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/44, s.506.

50 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/45, s.581.

51 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/45, s.590-591.

52 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/49, s.1060-1061.

53 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/50, s.1157-1158.

54 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/50, s.1120-1121.

55 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/45, s.352-357.

geçinemediklerini ve bu memleketlerde öğrenim gören öğrencilerin maaşlarının arttırılmasını Bakandan rica etmiştir⁵⁶. Mehmet Yılmaz, Milli Savunma Bakanlığı 1953 Yılı Bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak, milli müdafaamızı sağlamak için gerekli olan teknik elemanların ülkemizde yetiştirilmesini, bu konuda yeni okulların açılması ve sanat okullarından da gerektiğinden daha fazla yararlanılması, ayrıca ordu gerisinde hizmet edecek olan elemanlarında bir an evvel yetiştirilmesi gerektiği üzerinde durarak bütçede konu ile ilgili yeterli pay ayrılmasını rica etmiştir⁵⁷. Etem Vassaf, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1953 yılı bütçe görüşmeleri esnasında okulların çocuklarımız için sadece öğretim alanları olmadığını, okullarda çocuklarımızın sağlık ve ahlak durumları ile de ilgilenilmesi gerektiğini, bu konuda ailelerin yeterli olamayabileceğini belirtmiş ve konu ile ilgili eğitim almış öğretmenlere ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Bununla birlikte çocukların düzenli olarak sağlığını kontrol etmek, düzenli beslenmelerini ve spor yapmalarını sağlamak gerektiğini de sözlerine ilave ederek konu ile ilgili bakanlık bütçesinden kaynak ayrılmasını istemiştir⁵⁸. Millî Eğitim Vekâleti, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1953 yılı bütçeleri görüşülürken söz alan Mehmet Yılmaz'da meslek okullarına önem verilmesi, ortaokul programlarının tekrar düzenlenmesi ve çağa uyarlanması gerekliliği üzerinde durmuştur⁵⁹. III. Yasama yılında söz alan Ekrem Alican, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının 1953 Yılı Bütçesi görüşülürken yapmış olduğu konuşmada Hükümetin mısır alım ve satımı ile ilgili izlemiş olduğu politikayı değerlendirmiş, amacının Hükümetin konu ile ilgili izlemiş olduğu politikayı asla eleştirmek olmadığını söylemiştir. Sayın Alican'a göre dikkat edilmesi bir nokta vardır ki o da Türk halkının tamamının ucuz mısır almasını sağlamaktır⁶⁰.

1950-1954 döneminde tarım sektörü ekonomik büyüme üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bu dönemde tarımsal kesimde meydana gelen hızlı üretim ve buna bağlı olarak meydana gelen gelir artışı, ulusal pazarın büyüüp coğrafi olarak yayılmasına katkıda bulunmuş ve iç pazarı dönük sanayiye geliştirmiştir. Tarım sektörü bir yandan ihracat geliri yaratma işlevini sürdürmüş, diğer yandan da yerli sanayiye girdi sağlayıcı rol üstlenmiştir⁶¹. 1950-1960 yılları arasında hububat üretiminde %95, bakliyatı %75 oranında üretim artışı gerçekleşmiştir⁶². DP'nin iktidarda olduğu ilk yıllarda meydana gelen üretimdeki bu hızlı artış; %7'si iriştirme çalışmalarından, %36'sı artan ekim alanlarında sağlanan verimlilikten, %32'si uygun hava koşullarından, %10'u makineleşmeden ve % 10'luk bir dilimi de taşımacılıktaki iyileştirmeden kaynaklanmıştır. Tarımsal üretimde yıllık %13'ü bulan ortalama artış, tarım sektöründe çalışanların reel gelirini de %46.5 arttırmıştır. Ayrıca tarım sektöründe bu dönemde yaşanan gelişmeler özel sermaye birikimini de arttırmıştır⁶³.

Sonuçta, DP'nin hükümet programlarında yer alan ekonomi politikaları özellikle 1950-1954 döneminde, Türk tarımsal hayatını geliştirmiştir. Hükümet, kırsal kesimdeki toplumsal ve ekonomik ilişkileri değiştirmeyi ve geliştirmeyi başarmıştır. Bu durum özellikle Çukurova, Ege

56 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/50, s.773-774.

57 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/50, s.773-774.

58 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/53, s.962-963.

59 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/53, s.949-950.

60 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/54, s.1113.

61 Ronnie Margulies- Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim", Gelişme Sürecinde Türkiye, Derleyen: Irwin Cenil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Bilim Dergisi, İstanbul, 2006, s.298.

62 Sevilay Özer, Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960), Berikan Yay., Ankara, 2013, s.201.

63 Zahide Sungur, a.g.e., s.53; Korkut Boratav, "Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve Rantları", Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı:8, Ankara, 1985, s.84.

ve Marmara bölgelerinde kendini göstermiştir. Fakat bu dönem, tarımsal faaliyetler sonucu artan zenginlik ile büyüyen yoksulluğun birlikte yürümesine de sahne olmuştur. Traktör kullanamayacak kadar küçük topraklara sahip olan çiftçi tarımla geçimini sağlayamayacağını düşünüp kentlere göç etmiştir. Bu da dönemin hükümetinin karşısına kentlerde nüfus artışı ve gecekondulaşma ve buna bağlı olarak yaşanan sosyal, eğitimsel sorunları beraberinde getirmiştir⁶⁴. Bu dönemde meydana gelen diğer bir aksaklık ise tarımsal gelirlerin vergi dışı bırakılması ile II. Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü yıllarda zenginleşen toprak ağalarının daha da zenginleşmesidir. Tarım sektöründeki gelir eşitsizliği ve buna bağlı olarak artan tüketim, tüketim mallarının talebinde artış sağlamıştır. Bu da hazineye yeni bir yük olarak değerlendirilmiş olup, zaten yüksek olan enflasyonu kamçulamıştır⁶⁵.

IX. Dönem IV. Yasama yılında (01.11.1953-12.03.1954) 1954 Yılı Bütçe Görüşmeleri, esnasında Maliye Bakanı Hasan Polatkan, kürsüye gelerek, bütçeyi sunmuş ve hemen akabinde soruları cevaplandırmıştır. Bakan Polatkan yaptığı konuşmanın hemen sonrasında Başbakan Menderes'i 28 Şubat 1954 pazar günü kürsüye davet etmiştir. Başbakan Menderes'de konuşmasında dört yıllık iktidar dönemlerindeki icraatlarından bahsederek bunu tek parti dönemi ile karşılaştırmıştır⁶⁶. Kocaeli milletvekillerinin 1954 yılı bütçe görüşmelerine 28 Şubat 1954'den itibaren aktif olarak katıldığı, birçok bakanlığın ve müdürlüğün bütçesi görüşülürken söz alarak tavsiyelerde bulunduğu tutanaklarda görülmektedir.

TBMM'de Bayındırlık Bakanlığı, Devlet Su İşleri ve Karayolları Genel Müdürlüğü'nün 1954 yılı bütçeleri tartışıldığı esnada Kocaeli milletvekili olan Saim Öhnan, söz alarak üç konu üzerinde durmak istediğini belirtmiştir. Bunlardan ilki İstanbul Limanının önemi ve İzmit Liman projesidir. İzmit Liman projesinin yapıldığını, bütün planlarının hazırlandığını bu işin tamamlanması için 15-20 milyon liraya ihtiyaç duyulduğunu belirterek, limanın yapılması halinde ithalat ve ihracatın artacağını söylemiştir. Öhnan'ın konuşmasında bahsettiği diğer konulardan biri; Sakarya Nehrinin Kocaeli'ne su konusunda büyük zarar verdiği hakkındadır. Bu zararın önüne geçebilmek ve nehrin ağızını temizlemek için bir tesisin kurulması gerekmektedir. Diğer konuda bölgede suyu olmayan köylere su getirilmesidir. Öhnan, "*3 - 3,5 milyon lira safedildiği takdirde 92 köy ve bu köylerde oturan sayısı 40.000'i bulan sakin çeşme suyu ayarında iyi bir suya kavuşturulmuş olacaktır.*" diyerek milletvekillerinden bu masraflar düşünülerek Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin tekrar gözden geçirilmesini rica etmiştir⁶⁷. Aynı oturumda Hüsnü Türkand'da söz almış, konuşmasına o da Sakarya Nehrinin çevreye verdiği zararlardan bahsederek başlamıştır. Baharın gelmesi ile birlikte karların eridiğini ve nehrin taşarak verimli ovaları sular altında bıraktığını ve bu durumun büyük zarara yol açtığını ve bir an önce önlenmesi gerektiğini belirtmiştir. İçme suyu meselesinin hal edilmesi, İzmit-İstanbul yolunun şehir içinden alınması ve sahil yolunun bir an önce açılması, liman projesine başlanması gerektiği konusunda da açıklamalarda bulunmuş ve milletvekillerinden bu konulardaki masrafların bütçeye eklenmesi konusunda desteklerini beklediğini söylemiştir⁶⁸. Ayrıca Türkand, İşletmeler Vekâleti 1954 yılı Bütçesi ile ilgili yapmış olduğu konuşmasında İzmit'ki Selüloz Fabrikasında ikramiyelerini alamayan işçiler adına kürsüye çıktığını ve bir an önce bu işçilerin ikramiyelerinin verilmesi ile ilgili düzenlemelerin yapılmasını hükümetten rica etmiştir⁶⁹.

64 Cumhuriyet, 16 Ocak 1951.

65 Feroz Ahmad, a.g.e., s. 174.

66 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/53, s.1204; TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/53, s.1197-1207.

67 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/50, s.918-919.

68 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/50, s.915-916

69 TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/52, s.1133.

Sonuç olarak IX. Dönemde TBMM’de bulunan ve Kocaeli’ni temsil eden 11 milletvekili genel ve özel bütçelerin belirlenmesin konusunda yapılan oturumlara aktif olarak katılmışlar ve görüşlerini beyan etmişlerdir. En çok üzerinde durdukları konuların başında denk bütçenin yapılması, devlet kurumlarındaki kadro tahsislerinin tekrar gözden geçirilmesi ve personel masraflarının azaltılması, tasarruf tedbirlerinin alınması, iltimasın kaldırılması gelmektedir. Milletvekillerinin konuşmaları Kocaeli yeri açısından değerlendirildiğinde ise üzerinde en çok durdukları konu İzmit Liman projesinin derhal başlaması ve köylerde yaşanan su sorununun çözüme ulaştırılmasıdır.

III- 1955-1957 YILI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ VE KOCAELİ MİLLETVEKİLLERİNİN KONUSU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İktisadi alanda yaşanan gelişmeler 2 Mayıs 1954’de yapılan seçimlerin sonuçlarını DP yönünde olumlu bir şekilde etkilemiştir. 1954’de DP ve CHP bütün illerde; Cumhuriyetçi Millet Partisi(CMP) 40, Türkiye Köylü Partisi(TKP) 19 ilde seçimlere katılmıştır. Bu dönemde milletvekili aday başvuruları rekor sayıya ulaşmış ve adayların büyük çoğunluğu kendilerine DP listelerinde yer bulabilmek adına kıyasıya mücadele etmiştir. 2 Mayıs 1954’de yapılan seçim sonuçlarına göre; seçime katılma oranı %88.6’dır. DP, 5.151.550 oy ve %56.6 oy oranı ile 503 milletvekilliğini; CHP 3.161.696 oy ve %34.8 oranla 31 milletvekilliğini; CMP 434.085 oy ve %4.8 oy oranı ile 4 milletvekilliğini; bağımsızlar 137.318 oy ve %1.5 oranla 10 milletvekilliğini kazanmıştır⁷⁰. Kocaeli’nde 1950 seçimlerinde 11 olan milletvekilliği sayısı da; 1954 seçimlerinde 12’ye çıkmıştır. 1954 seçimlerinin sonuçlarında Kocaeli’nde kayıtlı seçmen sayısı 230.590’dır. 204.468 seçmen oy kullanmıştır ve katılım oranı % 88,7’dir. CHP 60.860 oy ile oyların % 30,2’sini almıştır. CMP 12.008 oy ile % 6’lık oy seviyesini yakalamıştır. DP 127.578 oy ile birinci olmuş, 12 vekil çıkarmış ve oyların % 63,2’sine sahip olmuştur. Türkiye Köylü Partisi ise 798 oy ve % 0,3 oy oranına sahip olmuş; bağımsız adaylar ise 1.184 oy ve % 0,3 oy oranı ile seçimi tamamlamıştır. TBMM X. Yasama Dönemi(02.05.1954-01.11.1957) süresince Meclis’te görev alan Kocaeli milletvekilleri ise şunlardır; Hüseyin Nüzhet Akın, Ali Ekrem Alican, Ziyaettin Atıf, Ahmet Hamdi Başak, Selâmi Dinçer, Hamza Osman Erken(Hamza Cemalettin Erkan), Sefer Göksel, Turan Güneş, Kâzım Meriç, Cemal Tüzün, Yunus Nüzhet Unat, Ömer Saadettin Yalın⁷¹. X. Dönem I. Yasama yılı 14 Mayıs 1954’de başlamış ve 12 Ağustos 1955’de sona ermiştir. 1955 Bütçe Görüşmelerine de, 18 Şubat 1955’de geçilmiştir⁷².

DP Hükümeti, 1954 öncesi yakalamış olduğu kamuoyu desteğini sürdürebilmek için iktisadi alandaki atılımlarını artırarak devam ettirmesi gerekmekteydi. Bu dönemde de tarıma ve hayvancılığa önem verilmişti, fakat Kore Savaşı 1954 sonrası iktisadi alanda olumsuz gelişmelere neden olmuştu. Savaş öncesi tarım ürünlerine artan talep, fiyatların yükselmesine neden olurken savaş sonrası talebin düşmesi, fiyatları da düşürmüştür. Bu durum hem tarım kesmi hem de halkın genelinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Yüksek fiyat artışlarına döviz darboğazı da eklenmiş, iktisadi alanda istenilen gelişme yakalanamamıştır. Bütün bunlar DP’nin izlemiş olduğu liberal politikayı terk ederek devletçiliğe sarılmasına hatta daha sonraki yıllarda sıkı bir devletçilik politikası uygulamasına neden olmuştur.

70 Serhan Yücel, a.g.e., s.105-106.

71 Sabit Dokuyan, a.g.m., s.2104-2105.

72 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/42, s.196-245; V/52, s.1007-1011.

Bu dönemde genel ve kurumların bütçeleri görüşülürken Kocaeli milletvekillerinin söz olarak sadece iktisadi alanda değil, siyasi ve sosyal alanda da fikirlerini beyan ettikleri görülmektedir.

Bütçe görüşmelerinde söz alan milletvekillerinden biri Cemal Tüzün'dür. Tüzün, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1955 Yılı Bütçeleri ile ilgili "köy mekteplerine yardım yapılıp yapılmaması meselesi görülüyor ki, esasen münakaşa kabul etmez durumdadır. Köy mekteplerine ne kadar fazla yardım yapsak o kadar iyi bir hareket olur."⁷³ sözleri ile Milli Eğitim Bakanlığının köy okullarının ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili bütçe kaleminin arttırılmasını istemiştir. Böylece öğretmen sayılarında da bir artış kaydedilecek ve Hükümetin köye ve köylüye verdiği önem bir defa daha gözler önüne serilmiş olacaktır. Cemal Tüzün, Gümrük Genel Müdürlüğü 1955 yılı bütçeleri ile ilgili de söz olarak Tekel Genel Müdürlüğündeki kadrolaşmanın eğitim ve liyakat usulüne göre olmadığını, herkezin şeflik kadrosuna yükseltildiğini belirtmiş ve bu durumdan yakınmıştır. Fakat daha sonra bu konuda çözüm yolları arandığını ve sonunda yeni bir kadro tahsis edildiğini bu kadronun adına da "teknik şeflik" denildiğini ifade etmiştir. Sözlerine "... Muhterem arkadaşlarım; Tekel, Genel Müdürlüğü camiasında bir teknik şef mevzuu vardır, kadrosu vardır. Bütçe Komisyonundaki müzakereler sırasında da bu hususta malûmat rica ettim fakat tatmin edilemedim. Şunu arz ve beyan etmek isterim ki teknik şef kadrosunda çalışan arkadaşlar ücret veya maaş olarak 625 liradan 850 liraya kadar aylık almaktadırlar, fakat bu arkadaşların teknikle hiçbir alâkası yoktur. Hattâ bunların içinde eksper olanlarını bile görmek pek az mümkündür. Bu arkadaşlar taşra teşkilâtında başmüdürlük, şube müdürlüğü mertebesine erişmiş, işe yaramaz hale geldikleri anlaşıldığında bir odaya toplanmakta, bordrolara imza ederek her ay maaşları verilmektedir. Tekel Genel Müdürlüğü camiasında bir ıslahatın yapılması ve diğer dairelere nazaran fazla maaş ve ücret alan bu arkadaşlarımızın bir nizama konulması elzemdir. Ancak bendeniz bu camiada çalışan arkadaşlarla yakın temaslarım olduğu için bilmekte ve görmekte ve işitmekteyim ki bugün Tekel Genel Müdürlüğü camiasında yapılmak istenilen bu ıslahatın dozu kaçırılmaktadır."⁷⁴ demiştir.

Ayrıca, Tüzün Ziraat Bakanlığı, Devlet Üretim Çiftlikleri ve Orman Genel Müdürlüğü 1955 yılı bütçeleri ile ilgili konuşmasında "Bu memlekette millî servet olan orman varlığını rey avcılığı maksadıyla köylülere peşkeş çeken, 1936 dan 1950 ye kadar biribiri üstüne biribirini tekbizeden kanunlar çıkaran ve bu suretle ormanları tarumar eden, mahveden, yakan, yıkan Cumhuriyet Halk Partisinin zihniyetidir." diyerek sözlerine başlamıştır. Orman davasına önem verilmesi gerektiği üzerinde durarak, özellikle gümrük kolcularına verilen fazla mesai ücretinin orman mühendislerine de ödenmesi gerektiğini belirtmiştir⁷⁵.

Kocaeli milletvekili Ömer Saadetin Yalım'da, Bayındırlık Bakanlığı, Devlet Su İşleri ve Karayolları Genel Müdürlüklerinin 1955 Yılı Bütçeleri ile ilgili söz almış ve "Arzumuz (Marmara Denizinin incisi olan İzmit'te bir liman daha inşasıdır.) sırasıyla çok mucip ve esaslı sebeplere dayanan malûmattan anlaşılacağı üzere liman, İzmit Körfezinde inşa edilecek, fakat Orta Anadolu ve Türkiye'nin istifadesine yarıyacak veya Sayın Başvekilimizin vasıflandırdıkları şekilde İstanbul'a yardımcı bir liman olacaktır. Karamürsel sahillerinden, karşıdan Darıca sahillerine kadar tabiatın bütün güzelliklerine ve imkânlarına malik İzmit körfezinin her iki sahili iktidarımızın büyük himmetiyle Çatalağzı elektrik enerjisiyle ihya edilmiş ve edilmektedir. Körfezimizin liman yapılmaya elverişli tabii ve iktisadi imkânlarla malik olduğu, senelerdir Kocaeli ve İzmitli annelerin beşikteki çocuklarına

73 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/48, s.640.

74 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/49, s.770-771.

75 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/50, s.829-830.

ninnilerinde defaatle yavrularına tekrarladıkları ve kulaklarına soktukları bir husustur.”⁷⁶ diyerek sözlerine başlamış, İzmit Limanının Türkiye’nin iktisadi alanda gelişimine ne kadar büyük katkı sağlayacağı konusunda verdiği bilgiler ile konuşmasını sonlandırmıştır. Ayrıca Yalım, Çalışma Bakanlığı 1955 yılı bütçesi ile ilgili tartışmalarda da söz almış ve Gölcük’teki Askerî Fabrikada, Adapazarı’ndaki Ağır Bakım Askerî Fabrikasında ve ülkenin farklı yerlerinde bulunan askerî fabrikalardaki işçilerin mesailerini biran önce alması konusunda gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemiştir⁷⁷.

I. Yasama yılı bu tartışmalar çerçevesinde son bulurken II. Yasama yılında da 1956 yılı bütçesi ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler 20 Şubat 1956’da başlamış ve 29 Şubat 1956 bütçe kapanış konuşmaları ile sonlanmıştır⁷⁸. 1956 Bütçe görüşmelerinde ilk sözü Nüzhet Akın⁷⁹, Turan Güneş⁸⁰, almıştır. Ömer Saadettin Yalım ise, Diyanet İşleri Müdürlüğü 1956 yılı bütçesi görüşülürken “...yeni bütçeden bu sene 250 imam ve hatip ve müezzin kadrosunun ilâve edildiğini memnuniyetle görüyoruz. Gerçi bu kâfi değildir, iktidarımız ve hükümetimizin yakın alâkasiyle bu kadrolar her sene artmaktadır, bundan memnun olmamak mümkün değildir. Gelecek seneler de bu miktarın yine artırılmasını temenni ediyorum, hakikaten ihtiyaca kâfi gelmemektedir.” demiş ve kadroların daha da artırılmasını talep etmiştir. Ayrıca Yalım, “Bu imam ve hatip kadroları daha ziyade belediyesi bulunan şehirlerimize verilmektedir. Halbuki iktidarımızın yaptığı yepyeni yollar, okullar yanında yepyeni köyler meydana gelirken bunların yanında şirin minareleriyle camiler de yükselmektedir. Bu camilerin imamlarının paraları o köy halkı tarafından kendi nafakalarından kesilerek, verilmektedir. Onun için bu sene bütçesi için değil gelecek seneler bütçesinde köylü vatandaşların gösterdikleri bu himmetin bir mukabili olmak üzere bilhassa az haneli köylerden başlamak suretiyle, bu hususun köylerimize de teşmilinin muhakkak lâzım olduğuna kaaniim arkadaşlar.” demiştir⁸¹.

Sonuç olarak, bahsi geçen yıllarda Kocaeli milletvekillerinin genel ve özel bütçe görüşmelerine aktif olarak katıldıkları belirlenmiştir. Sadece iktisadi konularda değil, siyasal olarak ülkeyi ilgilendiren meseleler üzerinde de görüş beyan etmişlerdir. CHP’den kalan sorunların çözüme ulaştırılması, özellikle de bütçe açıklarının kapatılarak denk bütçenin yaratılması her bütçe yılında milletvekilleri tarafından dile getirilen konuların başında gelmektedir. Ayrıca devlet kurumlarındaki gereksiz kadrolaşmaya da sürekli olarak dikkat çekilmiş ve bu sorunun derhal çözülmesi istenmiştir. Bölgesel olarak ele aldıkları konuların başında ise; İzmit Liman projesini bir an önce tamamlanması ve Kocaeli köylerinin tamamına içme suyu sağlanması gelmektedir.

76 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/48, s.665-667.

77 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/50, s.854-855.

78 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, X/39-48, s.301-353/1243-1266.

79 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, X/42, s.560.

80 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, X/42, s.558-559.

81 TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/43, s.611-612

KAYNAKÇA

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TUTANAK DERGİSİ

- TBMM Tutanak Dergisi*, V/54, s.380-382.
TBMM Tutanak Dergisi, V/45, s.201-203.
TBMM Tutanak Dergisi, IX Dönem, III/54, s.1211.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/47, s.339-342
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/50, s.704-705.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/52, s.969-970.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/49, s.552-553.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/52, s.949.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/48, s.430-434
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, III/26, s.286.
TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, V/53, s.1070.
TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, V/53, s.1033-1034.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, V/47, s.380-382.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/42, s.390-396.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/45, s.590-591.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/44, s.506.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/45, s.581.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/49, s.1060-1061.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/50, s.1157-1158.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XIII/50, s.1120-1121.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/45, s.352-357.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/50, s.773-774.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/53, s.962-963.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/53, s.949-950.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XX/54, s.1113.
TBMM Tutanak Dergisi, XXVIII/53, s.1121.
TBMM Tutanak Dergisi, VIII.Dönem, XXIV/45, s.485-527.
TBMM Tutanak Dergisi, VIII.Dönem, XXIV/45, s.524-536.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, I/3, s.24-32.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/53, s.1204.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/53, s.1197-1207.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/50, s.918-919.
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/50, s.915-916
TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, XXVIII/52, s.1133.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/42, s.196-245.
TBMM Tutanak Dergisi V/52, s.1007-1011.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/48, s.640.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/49, s.770-771.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/50, s.829-830.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/48, s.665-667.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/50, s.854-855.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, X/39-48, s.301-353/1243-1266.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, X/42, s.560.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, X/42, s.558-559.
TBMM Tutanak Dergisi, X. Dönem, V/43, s.611-612

KİTAP VE MAKALELER

- Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, İstanbul, 1996.
- Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yay., İstanbul, 1998.
- Akter Ahmet, Dilşen İnce Erdoğan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Yardımı: Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Onuncu Askeri Tarih Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.434-436.
- Albayrak, Mustafa, *Demokrat Parti*, İstanbul, 2004.
- Babüroğlu, Selahattin, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara, 1982.
- Boratav, Korkut, "Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve Rantları", *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:8, Ankara, 1985, s.84.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1945-1950)*, İstanbul, 1999.
- Çolak, Filiz, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.781.
- Coşar, Nevin, "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 60/1, s.31.
- Coşar, Nevin, *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası 1926-1950*, Bağlam Yay., 1997, İstanbul.
- Çufalı, Mustafa, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi(1945-1950)*, Babil Yay., Ankara, 2004.
- Dokuyan, Sabit, "1950-1954-1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Kocaeli'ndeki Yansımaları", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2010, s.2095- 2099.
- Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, 1990, Ankara, s.5; Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul, 1982.
- Fersoy, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul, 1971.
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul, 1982.
- Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, II, (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961), Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2003.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967.
- Kazgan Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.
- Margulies Ronnie- Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim", *Gelişme Sürecinde Türkiye*, Derleyen: Irwin Cenil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, *Bilim Dergisi*, İstanbul, 2006, s.298.
- Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2003.
- Seden, Selime, *Türkiye'de Demokrasi*, İstanbul, 1946.
- Sungur, Zahide, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, İstanbul, 2015.
- Özer, Sevilay, *Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)*, Berikan Yay., Ankara, 2013.
- Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara, 1998.
- Yüce, Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul.
- TBMM Albümü 1920-2010*, II(1950-1980), Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s.577-578.
- Tunaya Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952.

1950'Lİ YILLARDA KOCAELİ'NDE SANAYİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

BİLAL TUNÇ*

Giriş

Türkiye ekonomisinde 1950-1960 yılları arasındaki dönem DP devrinin ekonomi politikaları olarak da bilinmektedir. Bu dönemin ekonomi politikalarının temelinde; devlet merkezci ekonomik politikalarından serbest ekonomik politikalara geçme, tarım sektörüne ağırlık verme, sanayileşmeyi özel sektör öncülüğünde gerçekleştirme ve son olarak da dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme vardır¹. DP'nin serbest ekonomi anlayışı yani özel sektöre ağırlık vermesi, sadece özel sektörün ön plana alınması şeklinde değil; devlet sektörünün de ekonomide yer almasını kaçınılmaz kılmıştır. Bir yandan geleneksel tarım ekonomisinin devam ettirilmesi için devlet tarafından destek verileceği belirtilirken; diğer taraftan da bilhassa sanayi alanlarında özel sektörün de yer alacağından söz edilmiştir. Bu bağlamda ülkede sanayiye geliştirmek amacıyla DP'nin bütün hükümet programlarında ekonomiyi güçlü kılmak amacıyla sanayinin ön plana alınacağı vurgulanmıştır²:

Kocaeli Yarımadası, tarihin ilk dönemlerinden itibaren coğrafi konumunun ticarete ve yerleşmeye uygunluğu nedeniyle büyük bir ticaret, sanayi ve kültür merkezi konumunda bulunmaktadır³. Kocaeli'ndeki sanayi faaliyetleri tarihi Latinler döneminde başlamaktadır. Kocaeli'nin en eski ve köklü sanayi kuruluşu ise, Latinler tarafından inşa edilen İzmit Tersanesi'dir. Söz konusu yapı özellikle Osmanlılar döneminde yeniden inşa edilerek genişletilmiş ve bunun sonucu olarak İzmit Tersanesi birçok zırhlı geminin yer aldığı stratejik öneme haiz bir yer haline getirilmiştir⁴.

İzmit XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun önemi ulaşım merkezlerinden birisi konumundaydı. Bilhassa 1833'te Üsküdar'dan İzmit'e düzenli posta seferleri başlatılmış ve burası Türkiye'nin önemli bir posta merkezi konumuna getirilmiştir⁵. Bu kapsamda 1855 yılında İstanbul-İzmit arasında haftada üç kez olmak üzere vapur seferleri başlatılmış ve 1873'te 89 km'lik İzmit-Haydarpaşa demiryolu ulaşımına açılmıştır. Bilhassa iletişim ve ulaşım alanındaki bu gelişmeler, İzmit'te modern sanayinin kurulacağı ve gelişeceği ilk işaretleriydi. İzmit'teki ilk fabrikalardan birisi Çuha Fabrikası'dır. Önceleri sadece ordunun ihtiyaçları için kumaş üretilen Çuha Fabrikası'nda 1873'ten itibaren halk için de istihsal yapılmıştır⁶.

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, (burakeylul2205@gmail.com).

1 Osman Cenk Kanca, "1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IX/19 (2012), s. 48.

2 Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 40 (Kasım 2007), s. 7.

3 Kocaeli 1967 İl Yıllığı, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1970, s. 221.

4 Enver Günay, Geleneksel Toplum, Sanayileşme, Sosyal Değişme ve Din İlişkileri: Bayburt ve Kocaeli Örnekleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1997, s.72.

5 F. Yavuz Ulugün, Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Kocaeli, Kocaeli, 2002, s.302.

6 Kocaeli 1973 İl Yıllığı, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973. s. 221-227.

İzmit'te sanayi faaliyetlerinin hızlanmasında kentin sancak olmasının büyük bir payı bulunmaktadır. İzmit Bağımsız sancağı 1888 yılında kurulmuş ve bu sancağa Adapazarı, Kandıra, Geyve, Karamürsel, Yalova, Hendek, Gebze kazaları bağlanmıştır. Böylece İzmit'in coğrafi konumu bir kez daha değer kazanmıştır. 1890'larda sancağın konumu yabancı tüccarların da ilgisini çekmiş, birçok ülkeden ticari ve askeri amaçlı gemiler İzmit'e gelmiştir. Bilhassa 1889 ile 1890 yılları arasında İzmit Limanına 48'i yabancı olmak üzere 184 gemi gelmiş ve bu gemilerden 24.598 Osmanlı Altını vergi alınmıştır. Bahsi geçen yılda limandan 31.845.744 Frank ve demir yolundan 5.955.887 Frank olmak üzere toplamda 37.801.631 Frank değerinde mal ihraç edilmiş ve 5.469.911 Frank değerinde de mal satın alınmıştır⁷. Bu dönemlerde elde edilen gelirin büyük kısmı sanayi ürünlerine ayrılmış ve bu bağlamda sancaktaki fabrika ve tesislerin sayısında büyük artışlar olmuştur.

Kocaeli'ndeki sanayi tarihi Cumhuriyet dönemine kadar böyle bir seyir izlemiştir. Vilâyetteki sanayileşme sürecini anlaşılabilir bir şekilde ele alabilmek için bu dönemi 1950 öncesi ve 1950 sonrası olmak üzere iki dönem halinde ele almak gerekmektedir.

1950'DEN ÖNCE KOCAELİ SANAYİSİNİN DURUMU

Cumhuriyet döneminden itibaren Kocaeli'nde sanayi genel olarak gelişen alanlardan birisidir. Kocaeli'ndeki fabrikalaşma oranı, 1927 yılı sanayi sayım sonuçlarında açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu bağlamda 1927 Sanayi Sayımlarına göre, İzmit'te yer alan fabrika ve tesislerin yüzdesel olarak oranı şu şekildedir⁸: 1927 yılı sanayi sayımı sonuçlarına göre Kocaeli'nde sanayi amaçlı 1.215 işyeri ve 3.821 çalışan bulunmaktadır. Bunların % 43,45'ni gıda , % 22,71'ni maden, maden işletmesi ve makine sanayisi sektörü ile % 10'unu inşaat sanayi sektörü oluşturmaktadır.

Kocaeli Yarımadası madencilik bakımından diğer yerlere nazaran daha fakirdir, ancak 1950'den önce burada maden sanayi çalışmaları yürüten 9 işletme ve bu işletmelerde çalışan 23 kişi mevcuttur. İzmit'te ağır sanayi gelişmeden önce tarım, hayvancılık ve balıkçılık sanayisi revaç olmuş ve söz konusu birimlerde binlerce kişi istihdam edilmiştir. Bu bağlamda 1950'den önce sanayi sektöründe 528 işyeri ile 1.524 çalışan vardır.

Kocaeli'nde hem 1950 öncesi dönemde hem de 1950 sonrasında dokuma gelişen ve ön planda olan sanayi kollarından birisidir. 1927 yılı itibarıyla Kocaeli'nde 111 sanayi tesisi vardır ve burada istihdam edilen 104 kişi bulunmaktadır. Bunun gibi Kocaeli Yarımadası ormanlar bakımından zengin bir yer olduğu için burada orman sanayisi büyük gelişme göstermiştir. Bu bağlamda 1927 sanayi sayımlarına göre Kocaeli'nde bitkisel madde ve ağaç mamul sanayi alanında mevcut olan 145 fabrikada 530 kişi çalışmaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye'de inşaat sektörü hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu açıdan Kocaeli'nde de sanayi alanda büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve bina inşaatı sanayisinde çalışan 134 işletme yer almıştır. Bilhassa söz konusu işletmelerde de 956 istihdam edilmiştir. Bunun gibi İzmit'te bugünkü kadar olmasa da makine sanayisi alanında da gelişmeler olmuştur. 1927 sayımlarına göre, Kocaeli'nde makine sanayisi alanında 276 işletme mevcuttur ve bu işletmelerde 607 kişi yer almaktadır.

7 Günay, Geleneksel Toplum, Sanayileşme, Sosyal Değişme ve Din İlişkileri: Bayburt ve Kocaeli Örnekleri, s.74.

8 "Kocaeli" Maddesi, Yurt Ansiklopedisi II Türkiye, Dünü, Bugünü, Yarını, c.VII, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983, s. 5030.

Vilâyetteki önemli sanayi kollarından birisi de kâğıt ve karton sanayisidir⁹. Dönem itibarıyla bu alanda burada 2 kâğıt ve karton fabrikasında 26 kişi istihdam edilmektedir. Bu iki fabrika aynı zamanda 1934 yılında açılan SEKA Kâğıt Fabrikası'nın temelini oluşturmuştur. Bilindiği üzere Kocaeli'nde sanayinin en çok geliştiği kollardan birisi kimya sanayidir. 1927'li yıllarda da burada kimyayla ilgili fabrikalar vardır ve bu alanda 5 fabrika bulunmakta olup bu fabrikalarda 38 kişi çalışmıştır. Ayrıca farklı alanlarda mevcut 5 sanayi işletmesinde 13 kişi istihdam edilmiştir.

1927'den 1950'ye kadar Kocaeli'nde genelinde çok sayıda fabrika açılmıştır. Bu kapsamda 1950'den önce Kocaeli'ndeki belli başlı sanayi kuruluşları ve tesisleri şunlardır: Bunlardan ilki İzmit Kâğıt ve Selüloz Fabrikası ve buna bağlı olan Mihaniki Hamur Tesisi ile Kaolin Fabrikasıdır. İzmit Kâğıt Fabrikası; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde fabrikaların peş peşe açıldığı yıllarda kuruldu. Kâğıt ihtiyacı o döneme kadar ithal edilen ve ülkemizde işlenen kâğıtla karşılanmıştır. Bu durum, Fransa'da Grenoble Üniversitesi Fransız Kâğıt Mühendisliği Okulu'ndan mezun olan genç mühendis Mehmet Ali Kağıtçı'nın yurda dönerek bir kâğıt sanayisinin kurulması için çalışmasına kadar devam etmiştir.

Sümerbank Selüloz ve Kâğıt Fabrikası'nın temeli 14 Ağustos 1934'te Başbakan İsmet İnönü tarafından atıldı. Fabrikanın tesisi için kuruluş hazırlıkları, daha sonra fabrikanın müdürü olan Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından yürütüldü. Toplam değeri 30 bin 400 lira olan ve 121 bin 864 metrekare arazi üzerine kurulan Kâğıt Fabrikası; kâğıt fabrikası ve mekanik hamur ünitesi olmak üzere iki ana birimden oluşmuştur. Daha sonra ise güç santrali, hizmet binaları, kazan dairesi ve tamirhane gibi bölümler de fabrika ek binaları olarak inşa edilmiştir. Fabrika inşaatı, çeşitli aksilikler nedeniyle 1936 Ocak ayı sonunda tamamlanabilmiştir. İzmit Kâğıt Fabrikası, dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından 6 Kasım 1936'da, Ankara ve İstanbul'dan gelen "iki uzun tren dolusu" davetlinin katılımıyla törenle açılmış ve deneme üretimi ise 18 Nisan 1936'da yapılmıştır.¹⁰

Kâğıt Fabrikası dışında Kocaeli'nde yer alan diğer fabrikalar ise şunlardır: Su Alma Tesisatı, İkinci Kâğıt Fabrikası (İzmit Kâğıt ve Selüloz Fabrikası), Paçavra Selülozu Fabrikası, Odun Selülozu Fabrikası, Saman Selülozu Fabrikası, Tali mamuller ve Matbaa, Tamir Atölyesi, Enerji Atölyesi, Klor Alkali Fabrikası, Laboratuvar ve birimleri, Deniz İskelesi, Vazife Evleri, Hereke Fabrikası, Darıca Aslan Çimento Fabrikası ve Kavak Fidanlığı¹¹. 1950'den önce İzmit'te adı geçen sanayi kuruluşlarının varlığı kentin sanayide gelecekte bir potansiyele sahip olduğunun kanıtıdır. Bilhassa Kâğıt Fabrikası (SEKA) gibi Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip yapının bu dönemlerde İzmit'te kurulması, vilâyetin Türkiye ekonomisindeki kıymetini bir kez göstermektedir.

9 "Kocaeli" Maddesi, s. 5030.

10 Mühendis ve Makine, "SEKA", XLVIII/571 (2007), s. 49-50.

11 ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ, İstanbul, 1958, s. 188.

1950'Lİ YILLARDA KOCAELİ SANAYİSİ VE SANAYİ ALANINDAKİ İLERLEMELER

1951–1955 yılları arası Kocaeli ekonomisinin şekillenmeye başladığı, fabrikaların kurulduğu ve Marshall Yardımı'nın ülke ekonomisine katkısının olduğu bir dönemdir. Bu dönemde açılan çok sayıda fabrika Kocaeli ekonomisine büyük katkı sağlamış ve söz konusu fabrikalar kentin endüstri alanında gelişmesine olanak vermiştir¹². Bilhassa 1950'li yıllarda Kocaeli vilâyeti işçinin, işyerlerinin ve fabrikalarının toplandığı bir memleket olmuş ve İzmit'te Kağıt Fabrikası, Gölcük'te Tersane, Hereke'de dokuma ve yünlü sanayi, Adapazarı'nda ziraat aletleri ve vagon fabrikalarıyla diğer sanayi tesisleri, Kocaeli'yi sanayi merkezlerinden birisi konumuna getirmiştir¹³.

1950'li yıllarda Kocaeli'nde tarım, hayvancılık ve sanayi alanında yapılan yatırımlar kentin sanayi, imar ve kalkınması açısından önem taşımaktadır. Bu tarihlerde mevcut sanayi yerleri dışında birçok yeni fabrika ve tesis açılmıştır. Özellikle sanayiye geliştirmek amacıyla Derince ve İzmit limanları genişletilmiş, Deniz Bankası tarafından Yarımca, Tütünçiftlik, Darıca ve Hereke'de yeni rıhtımlarla iskeleler yapılmış ve mevcut olanlar da tamir edilerek daha kullanışlı hale getirilmiştir¹⁴. Ayrıca fabrikaların araç ile gereç ihtiyaçlarının karşılanmasında ve fabrika ürünlerinin nakil işlerinde mezkûr limanlar son derece etkili duruma getirilmişlerdir.

İmalat Sanayi, Kocaeli ekonomisinin en gelişmiş kollarından birisidir. Bilhassa İstanbul'dan sonra Türkiye'de bu sanayinin en fazla geliştiği yer Kocaeli vilâyetidir. Bunun dışında 1950'lerde yaratılan değer açısından vilâyetin iktisadî yapısı içerisinde imalat ürünlerinin payı artmış ve bu sektörde birçok kişi istihdam edilmiştir. Buna göre, 1955 yılı itibarıyla Kocaeli'nin faal nüfusunun % 7,1'i imalat sanayinde çalışmaktadır¹⁵. Dönem itibarıyla imalat sanayisine bağlı olarak yeni fabrikalar ve endüstri kuruluşları açıldıkça halkın ekonomik düzeyi yükselmeye başlamış ve refah düzeyi yükselen halk sosyal faaliyetlere yönelmiştir.

1954 yılına kadar bugünkü Adapazarı ve Sakarya'ya bağlı diğer ilçeler Kocaeli vilâyetine bağlıydı, ancak bu tarihte idarî düzenlemeler kapsamında Sakarya vilâyeti teşkil edilmiş ve Kocaeli'nin Adapazarı, Karasu, Hendek, Geyve ve Akyazı kazaları yeni vilâyete bağlanmıştır. Bu nedenle Sakarya vilâyetinin teşekkül edildiği 1954 yılına değin Adapazarı'nda açılan fabrikalar Kocaeli sanayisinin gelişim dönemi içinde incelenmektedir¹⁶. Bu bilgi doğrultusunda, 1950'li yıllarda Kocaeli'nde açılan fabrikalar aşağıda gösterildiği şekildedir:

TÜRKİYE SELÜLOZ VE KÂĞIT FABRİKALARI İŞLETMESİ (SEKA)

1932 yılında İzmit'te açılan Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesine ek 1944'te ikinci, 1954'te üçüncü ve 1957'de de dördüncü kâğıt fabrikası işletmeye açılmıştır. Dördüncü fabrika açılmadan önce ilk üç fabrikanın tamamı aynı kampüs alanı içerisinde yer almış ve 1955'te bu fabrikaların tamamı SEKA diye adlandırılmaya başlanmıştır¹⁷. Türkiye'nin ilk kâğıt karton fabrikası olan Kağıt Fabrikası, ilk önceleri yıllık 10.000 ton/yıl kapasite ile kurulmasına

12 Hülya Koç, Hür Söz Gazetesi Çerçevesinde İzmit Şehrinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1951–1955), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s.21.

13 Koç, Hür Söz Gazetesi Çerçevesinde İzmit Şehrinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı s.36.

14 Türk Yolu, 10 Şubat 1953, No: 4404.

15 "Kocaeli" Maddesi, Yurt Ansiklopedisi, c. VII, s. 5029-5031.

16 Bilal Tunç, Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2016, s.278.

17 Resmi Gazete, 21 Mayıs 1955, Sayı:9011, s.11911.

rağmen; daha sonraları dahil edilen fabrika ve tesislerle 5 kağıt, 2 oluklu mukavva, 1 selüloz ile 1 klor-alkali fabrikasıyla entegre bir tesis haline getirilmiştir. Bu şekilde büyük bir fabrika ve kâğıt üretim merkezi yapılan SEKA zaman içerisinde üretim kapasitesini büyük oranda arttırarak yıllık 140.000 ton kâğıt üretebilecek duruma getirilmiştir¹⁸.

Kâğıt Fabrikası açıldığı dönemlerde tek bir fabrika ve buna hizmet eden tesislerin inşa edildiği bir yapı haline gelmiş ve 1950'ye kadar Türkiye'nin en büyük fabrikası özelliğini taşımıştır. 1950'den itibaren kâğıt fabrikasında üretim artmış ve sosyo-kültürel yapının değişmesi ile İzmit'te hızlı bir yapılaşma olmuştur¹⁹. Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü (SEKA) istatistiklerine göre, 1950'li yıllarda SEKA Fabrikalarında kâğıt üretimi ve satımı büyük miktarda artış göstermiştir. Buna göre, 1949'da Birinci ve İkinci Kâğıt Fabrikalarında 4.932 ton olan üretim²⁰, 1960'ta dört fabrika ile 115.000 tona çıkarılmıştır²¹.

Sonuç itibarıyla kâğıt fabrikalarının sayısı arttıkça kâğıt sanayinden elde edilen istihsal da artmıştır. 1950'de 18.000 ton olan istihsal 1954'te 38.000, 1956'da 46.000 ve 1957'de 57.000 tona çıkarılmıştır. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi 1960'ta Dördüncü Kâğıt Fabrikasının üretimi sayesinde de yıllık 115.000 ton ürün elde edilmiştir²². Bu durum İzmit'te kâğıt sanayinin büyük derecede gelişme gösterdiği şeklinde değerlendirilmektedir.

SEKA Kâğıt Fabrikaları, bir dönem kendi motor ve sistemleriyle İzmit'in bir kısmının elektrik ihtiyacını tek başına karşılamaktaydı, ancak zaman içerisinde merkezî elektrik sisteminin kurulmasıyla bu hizmetten çekilmiştir. Bununla birlikte işletme için kurulmuş bulunan itfaiye teşkilatı büyük yangınlarda İzmit itfaiyesine yardıma koşmaya devam etmiştir. Bundan başka SEKA Kâğıt Fabrikaları, kimi zaman uzak köy yollarının yapım işine de katkı sağlamış, bazı köy okullarının tamiratını, boya, badana işlerini üstlenmiştir. SEKA Kâğıt Fabrikaları'nın İzmit'in sembolü olan Saat Kulesi'ni tamir etmesi de döneminde halkın sevgi ve takdirini kazanmasını sağlamıştır. Bu tarihlerde sadece Saat Kulesi tamir edilmemiş; aynı zamanda çevre düzenlemesiyle ve kule'ye verilen ışıklarla kentin hoş bir görünüm kazanmasını temin etmiştir. Hiç kuşkusuz kâğıt ve selüloz fabrikalarında çalışan işçiler için kurulan İşçi Sigortaları Hastanesi (SEKA Devlet Hastanesi) de SEKA'nın İzmit'e yaptığı en önemli kazanımlardan birisidir. Ayrıca SEKA 1956'dan itibaren uluslararası fuar ve sergilere katılmış ve ürünlerini oralarda tanıtmıştır²³.

SEKA Kâğıt Fabrikası içerisinde fabrika ve tesislerin sayısı arttıkça kampüs alanı da genişlemiştir. Ayrıca buralarda çalışan işçilerin sayısı da büyük oranda artmış ve SEKA büyük bir sosyal ve kültürel yaşama alanı haline getirilmiştir. Bu amaçla kampüs içinde birçok sosyal tesis kurulmuş ve başta hastane olmak üzere okullar, bankalar, dispanserler, sinemalar, tiyatrolar vb. birçok yapı hizmete açılmıştır. Örneğin 1954'te 3.fabrikanın kurulması ile işçiler için kooperatif lojmanlar yapılmıştır. Ayrıca Sigorta Hastanesi, Yenidoğan İlkokulu, SEKA kreş binası ve Necatibey İlkokulu ile Yetiştirme Yurdu açılmıştır. 1958 yılına kadar ise SEKA'ya bağlı bu yapıların tamamı Sümerbank tarafından yapılmıştır²⁴.

18 Mühendis ve Makine, "SEKA", s.49-50, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistik ve Konjüktör Müdürlüğü, SEKA Yayınları, İzmit, 1975, s. 3.

19 Dilek Güzel, Kentsel Yenileme Bağlamında Endüstri Alanlarının dönüşümü ve Tarihi SEKA Fabrikası Örneği, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2010, s.69.

20 Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistik ve Konjüktör Müdürlüğü, 1975, s.13.

21 Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistik ve Konjüktör Müdürlüğü, 1970, s.10.

22 ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ, s. 188-189.

23 Mehmet Sarıoğlu, "Mehmet Ali Kâğıtçı ve SEKA'nın Kocaeli'ne Katkıları", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, III, (2015) Kocaeli, 1463.

24 Binici, İzmit'te 1936-1966 Yılları Arasındaki Yapı Üretiminin Kentin Gelişimine Etkileri, s. 16.

Netice itibarıyla SEKA her yönü ile İzmitlilerin yaşamında büyük bir yer edinmiştir. Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Başkanı Müzeyyen Ünal'a göre, bu dönemlerde İzmit'te neredeyse her aileden bir kişi SEKA'da çalışmıştır. Ayrıca civar vilâyetlerden Çankırı dâhil olmak üzere birçok kişi SEKA'da çalışmak için İzmit'e yerleşmiştir. Böylece bahsi geçen fabrikadan dolayı İzmit çok fazla göç almış ve ilin demografik yapısı göçler nedeniyle değişmiştir. Ayrıca Kocaeli'nin günümüzde Türkiye'nin en büyük sanayi merkezlerinden birisi olmasında SEKA'nın çok büyük etkisi bulunmaktadır.

Resim 1: Kâğıt Fabrikası

Resim 2: Klor Fabrikası

MANNESMAN BORU FABRİKASI

1950'li yıllarda Kocaeli'nde yıllarda sanayi alanında büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu yatırımlardan birisi de Mannesman Boru Fabrikası'nın açılmasıdır²⁵. Sümerbank ile Alman firmasının ortaklaşa açtıkları boru fabrikasının sermayesi 6.000.000 Türk Lirasıdır²⁶. Mannesman Boru Fabrikası'nın temeli 13 Ekim 1955'te atılmıştır²⁷ ve 7.500.000 Türk Lirası'na mal olmuştur. Dördüncü Kâğıt Fabrikası ile Mannesman Boru Fabrikası'nın açılış törenleri aynı gün 6 Temmuz 1957'de yapılmıştır. Kalabalık bir grubun katıldığı törene Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes de katılmışlardır²⁸.

Alman firma Mannesman ile müştereken teşkil edilen fabrika açıldıktan sonra muhtelif ebatlarda boru imal etmiştir. 1958'de bu fabrikaya ek binaların yapılması kararlaştırılmış ve bu yolla üretimin arttırılması hedeflenmiştir. Üretime geçtiği ilk yıllarda 200 kişinin çalıştığı fabrikada yılda 25.000 ila 30.000 ton arasında üretim gerçekleştirilmiştir²⁹. Müteakiben fabrikaya birtakım eklemeler de yapılmıştır. Bu eklemelerden birisi Ziraat Bankası tarafından kurulan Sulama Boruları Aletleri ve Tesisleri İmal ve Satış olan TAŞ'tı ve bu yeni tesis sayesinde istihsal de büyük ölçüde artırılmıştır³⁰. Bu dönemlerde Mannesman Boru Fabrikası'nın ihtiyacı maddeler demir veya çelik tel ile soğuk raddeli demir bantlar Almanya'dan; diğer malzemeler ise Fransa'dan ihraç edilmiştir³¹. Ayrıca dönem itibarıyla Mannesman Boru Fabrikası, Türkiye'nin önemli fabrikaları arasında yer almış ve ülke ekonomisine büyük katkı sağlamıştır.

Resim 3: Mannesman Boru Fabrikası

25 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 140.67.20.

26 Türk Yolu, 19 Şubat 1955, No: 5026.

27 Mustafa Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İstanbul, 2004, s.23.

28 Ayın Tarihi, 7 Temmuz 1957, <http://ayintarihi.com>.

29 Milliyet, 7 Temmuz 1957.

30 BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 141.103.9.

31 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 140.67.20.

İPRAŞ (TÜPRAŞ)

1950'li yıllarda Kocaeli'nde açılan büyük tesislerden birisi de İPRAŞ (İstanbul Petrol Rafineri Anonim Şirket)'tir. İPRAŞ, ilk önceleri ülke endüstrisinin, sivil halkın ve Türk Silahlı kuvvetlerinin gereksinimini karşılamak amacıyla kurulmuştur. İPRAŞ'ın ilk Genel Müdür Şehap Birgi, yapının kuruluş öyküsünü şu şekilde anlatmıştır: "1959 yılı başlarında MOBİL, SHELL ve BP şirketlerinin Mersin'de ortaklaşa bir petrol rafinerisi (ATAŞ) kurmaya teşebbüs ettiklerini öğrendim. Evvela hayret ettim. Memleketin petrol tüketim merkezi Marmara bölgesi olduğu halde neden Mersin'i seçtiler diye? Sonra seneler önce beni ziyaret eden MOBİL başkanının ziyaretini hatırladım. Rafineriyi Mersin'e kurmakla o geniş bölgenin petrol ihtiyacını karşılayacaklar ve aynı zamanda bizim Batman bölgemizi ileride münferit ve ufak bir merkez halinde kalmaya mahkûm edecekler. Bu kanaat bende hâsıl oldu. Bu durum karşısında TPAO için yapılacak yalnız bir şey kalmıştı, İstanbul bölgesine bir rafineri kurmalıydık. Bu konuyu, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya açtım. Çok müspet bir reaksiyon gördüm. Ancak, bu konuda dış krediye ihtiyaç vardı. Bunu da hükümet sağladı. İPRAŞ bu şekilde kuruldu"³².

İPRAŞ'ın temelleri atılmadan önce tesis ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere bir grup Amerika'ya gönderilmişti³³. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ile Caltex firmasının ortaklaşa İzmit Tütünçiftlik mevkiinde kurdukları İPRAŞ'ın temelleri 24 Nisan 1960'ta atılmıştır³⁴. DP devrinin son yatırımı olan bu tesisin temel atma törenine birçok kişi katılmıştır. İPRAŞ'ın temel atma törenlerinde bizzat Başbakan Adnan Menderes de hazır bulunmuştur³⁵. Tesisin açılış törenine Başbakan Adnan Menderes dışında, Milli Savunma Bakanı Etem Menderes, Milli Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu, Sanayi Bakanı Sabati Ataman dışında birçok milletvekili, ABD Ankara Büyükelçisi Ploteber Warren ile elçilik çalışanları, Kocaeli ve çevre vilâyetlerin valileri, Genel Kurmay Başkanı ve diğer kuvvet komutanları, belediye başkanları ve çok sayıda vatandaş katılmıştır³⁶.

DP'nin temelini attığı ancak açılışını yapamadığı İPRAŞ'ın inşa çalışmaları sırasında petrol tasfiyehanesi tesisleri dolayısıyla diğer hissedar Caltex Firması'ndan temin edilen krediler için Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı'na 300.000.000 Türk Lirası aktarılmıştır. Senede 8.000.000 Dolar döviz rezervi temin etmesi planlanan İPRAŞ 1962 yılı zarfında işletmeye geçmiştir. İPRAŞ, dönem itibarıyla memlekette en fazla ihtiyaç duyulan benzin, gaz, likit petrol gazı, motorin ve mazot üretmiştir³⁷.

Resim 4: İzmit Petrol Rafinerisi

32 TMH - Türkiye Mühendislik Haberleri, İzmit TÜPRAŞ Rafinerisi (İPRAŞ), Sayı 442-443, II-III, (2006).

33 Milliyet, 24 Ocak 1960.

34 Sabrina Kayıkcı, "Rafinaj Sektöründe Özelleştirme Politikası", Almanak, I (Kasım 2005).

35 Milliyet, 24 Nisan 1960.

36 Zafer, 24 Nisan 1960, No: 3807.

37 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 160.30.11.

ADAPAZARI VAGON FABRİKASI

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Vagon Sanayi Müessesesinin bir kuruluşu olana Adapazarı Vagon Fabrikası ya da Adapazarı Tamir Atölyesi 25 Ekim 1951'de 12.000.000 Türk Lirası sermaye ile kurulmuştur. Bu fabrikanın açılmasının temel sebebi Türkiye'de her türlü vagonları üretebilmektir³⁸. Adapazarı Vagon Fabrikası'nda yapılan vagonların hammaddesi Ereğli ve Karabük Demir-çelik fabrikalarından sağlanmıştır. Bundan dolayı söz konusu yerlerin üretim yerine yakınlığı fabrikanın kuruluş yerinin Adapazarı olarak belirlenmesinde mühim bir nedendir. Bunun dışında adı geçen yapı, İstanbul-Kocaeli-Sakarya gibi sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu bir sahada kurulmuştur. Bu durum yan sanayi ürünlerinden gerekli olanların kolaylıkla sağlanmasında etkiliydi. Ayrıca fabrikada enerji, ısıtma-üretme amacıyla, buhar elde etmede, mekanik güç kaynağı mevcut makinelerin çalıştırılmasında, aydınlatmada ve sosyal tesis ve fabrika binalarının ısıtılmasında kullanılmıştır³⁹.

1951'de kurulduğunda vagon tamir atölyesi olarak kurulan Adapazarı Vagon Fabrikası, zaman içerisinde komşu ülkeler içerisinde yer alan en büyük sanayi tesislerinden birisi haline getirilmiştir. Fabrika yıllık 200 adet imalat ve 800 adet kapasite ile 85.000 m² kapalı olmak üzere, yaklaşık 750.000 m²'lik bir alanda faaliyet göstermiştir. Bilhassa Devlet Demiryolları idaresince inşa edilen Vagon Fabrikası sahasında yapılan istasyona "Çark" adı verilmiştir⁴⁰. Bu müessese, çeşitli yolcu ve yük vagonlarının onarılması amacıyla ve "vagon atölyesi" yolu ile kurulmuştur. Geniş bir alan zerinde kurulan ve 49.000 m² kapalı alan içeren atölye, yılda 1.200 yolcu vagonu ve 6.000 yük vagonun onarılacağı ve 5.000 m³ sert kerestenin kurutulacağı büyüklükte tasarlanmıştır. Kurulduğu yıl, işletmede 700 dolayında işçi istihdam edilmiştir⁴¹. Sonuç olarak Adapazarı Vagon Fabrikası sadece Türkiye sanayisinin gelişmesini değil, aynı zamanda Adapazarı'nda ekonominin büyümesini ve burada canlı bir ekonomik hayatın oluşmasını sağlamıştır⁴².

Resim 5: Adapazarı Vagon Fabrikası

ADAPAZARI ZİRAAT ALETLERİ VE MAKİNELERİ FABRİKASI

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'de kullanılan tarım araçlarından birisi olan kara sabandan başka tarım araçlarının hemen tamamı döviz karşılığı ithal edilmekteydi. Ancak savaşın etkisi ile tarım araçları ithal edilememiş, yedek parça bulunamamış ve ithal edilebilenler de pahalıydı. Ayrıca ithal ürünlerin bir kısmı da Türkiye'nin tarım şartlarına uymadığı için bunlardan yeterince

38 Enis Şahin, Kronolojik Adapazarı Sakarya 1923-2004, s.86. Sakarya, 2004, s.86

39 Koç, Hürsöz Gazetesi Çerçevesinde İzmit Şehrinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1951-1955), s. 37.

40 Fatih Elmacı, Adapazarı'nda Sanayi Faaliyetleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, 23-25.

41 Şahin, Kronolojik Adapazarı Sakarya 1923-2004, s.86.

42 Oğuzhan Bilgin, An Analysis Of The Formations Of Trade Union Consciousness And Worker Identity In Turkey: A Case Study Of The Tüvasa Railcar Factory, The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Unpublished Master Thesis, Ankara, 2010, pp.26.

istifade edilememiştir. Bu durumun sonucu tarım üretimi son derece düşüktü. Bundan dolayı ülkede bir adet Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası'nın açılması zorunlu hale gelmiştir⁴³.

Türkiye Ziraat Dağıtım Kurumu (TZDK) adı geçen eksikliği gidermek amacıyla Adapazarı'nda tarım aletleri yapabilecek bir fabrika kurmak için gerekli alt yapıyı hazırlamıştır. Fabrika alanı için Adapazarı'nda araba imalatı yapan, Demir –Tahta (DE-TA) fabrikası 400.000 Türk Lirası'na satın alınmıştır. Ayrıca fabrika yanında bulunan birçok arazi kamulaştırılarak yeni bir fabrika yapılmaya başlanmıştır. Mezkûr yapı, Osmanlı Devleti zamanında araba fabrikası olarak kurulmuş ancak daha sonraları elektrik fabrikası olarak kullanılmıştı. Daha sonraki dönemlerde merkezi Adapazarı'nda, sermayesi 2.000.000 Türk Lirası'na sahip Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi, TZDK'ya bağlı biçimde kurulmuştur⁴⁴. Bu müesseseye Ankara, Gazi Orman Çiftliğindeki Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna ait Ziraat Aletleri ve Makineleri İmalathanesini de satın alınarak, Adapazarı Müessesesine bağlanmış, böylece buranın sermayesi 3.000.000 Türk Lirası'na çıkarılmıştır⁴⁵.

1940'larda bir taraftan fabrika inşaatı devam ederken diğer taraftan da fabrikanın biten bölümlerinde çeşitli tarım araçları imaline başlanmıştır. Fabrikanın ihtiyacı olan elektriği 450 kw'lık termik santralde, 3 adet lokomotif vasıtasıyla sağlanmış ve bu santralden şehre de elektrik verilmiştir. Bu dönemlerde tarım araçlarına ihtiyaç çok olduğu için ilk olarak bölgelerin şartlarına uygun bazı araba ve pulluk örnekleri yapıp denemelere tabi tutulmuştur. Bunlardan şartlara uyan ve ihtiyaç olunanlar seri halde üretilerek satılmıştır. Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikalarında başlıca Sakarya pulluğu, mafsallı tırmık, tınaz savurma makinesi, makineli yayık, arı kovani ile yaysız, sandıklı- sandıksız- angıçlı sap arabaları üretilmiştir.

Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikasının 1949 yılında sermayesi 7.000.000 Türk Lirası'ydı. 1950'de müessesede araştırma, etüt, işletme ve kontrol kısımları oluşturulmuş ve fabrika daha da genişletilmiştir. 1950 yılı itibarıyla fabrikada bölgelerin özel şartlarına uygun tarım araçları da yapılmıştır. Böylece Adapazarı Fabrikası 1950'li yıllarda önemli bir yapı haline getirilmiştir⁴⁶.

Resim 6: Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası

43 Elmacı, Adapazarı'nda Sanayi Faaliyetleri, s.19.

44 Mete Cankaya, "Cumhuriyet Dönemi'nde Tarım Alet ve Makineleri Teknolojileri, Demir Çelik Üretim Teknolojileri ve Demir Yolu Teknolojilerine Kısa Bir Bakış", Dört Öge-1- 3(Nisan 2013), s.144.

45 Elmacı, Adapazarı'nda Sanayi Faaliyetleri, s.19-20.

46 Elmacı, Adapazarı'nda Sanayi Faaliyetleri, s.19-20.

ADAPAZARI ŞEKER FABRİKASI

1951'de Kocaeli vilâyeti dâhilinde şeker sanayisini teşvik ve bu alanda hususi sermayeden icap ettiği şekilde faydalanmak imkân ve zeminini sağlamak maksadıyla Adapazarı'nda bir şeker fabrikası kurulması için kent içerisinde Anonim Şirket halinde, yeni bir şeker fabrikası kurulması için çalışmalara başlanmıştır⁴⁷. Konu ile ilgili çalışmalar tamamlandıktan sonra kapsamlı bir rapor hazırlanmış ve başbakanlığa sunulmuştur⁴⁸. Bu rapor doğrultusunda merkezi Ankara olmak üzere Adapazarı Şeker Fabrikası Türk Anonim Ortaklığı kurulmuş ve fabrikanın temeli 12 Eylül 1952 atılmıştır⁴⁹. Temel atma töreninde TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes de hazır bulunmuşlar ve Başbakan Adnan Menderes halka hitaben bir konuşma yapmıştır⁵⁰. Fabrika sermayesinin %50.42'si Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye ait olmuştur⁵¹.

Adapazarı Şeker Fabrikası'nın makine ve tesisleri Alman bir firma olan Machînen Fabrik Bukau R. Wolf'a ihale ile verilmiştir. Fabrikanın inşaatı bittikten ve gerekli ithal edildikten sonra ülkenin şeker istihlâkine karşılamak, çiftçilere yeni ve verimli ziraat sahaları açmak amacıyla Adapazarı şeker fabrikası 11 Ekim 1953'te açılmıştır⁵². Fabrikanın açılış törenine Başbakan Adnan Menderes ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar katılmış ve tören büyük bir coşkuyla kutlanmıştır⁵³. Fabrika açıldıktan sonra Marmara Bölgesi'nin şeker ihtiyacını tek başına karşılayabilecek durumda olmuştur. Dönem itibarıyla Adapazarı ile ilgili olarak yapılan incelemeler, gelir düzeyi yüksek olan ve iktisadi faaliyetler içerisinde sınaî faaliyetlerin gittikçe önem kazandığı, zirai faaliyetlerin ise çok çeşitlilik gösterdiği bölgede şekerpancari tarımının bölge halkı için önemli bir geçim kaynağı olmadığını ortaya koymaktadır.

Resim 7: Adapazarı Şeker Fabrikası

47 Resmi Gazete, 2 Kasım 1951, sayı: 7946, s. 2180.

48 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No:127.90.16.

49 BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No:1452.18.5; Ayın Tarihi, 12 Eylül 1952, <http://ayintarihi.com>.

50 Şahin, Kronolojik Adapazarı Sakarya 1923-2004, s.89-91.

51 İstanbul Ticaret Odası, Türkiye'de Şeker ve Şekerpancari Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul, s.57.

52 Resmi Gazete, 2 Kasım 1953, sayı: 8546, s. 7499.

53 Şahin, Kronolojik Adapazarı Sakarya 1923-2004, s.108.

DiĞER ÖNEMLİ SANAYİ KURULUŞ VE TESİSLERİ

1950'li yıllarda Kocaeli'nde yukarıda belirtilen büyük ve önemli sanayi kuruluşları dışında birçok yeni fabrika da açılmıştır. Bu sanayi kuruluşları ve tesisleri aşağıda maddeler sıralanmıştır:

Kocaeli Un Fabrikası, İzmitli tüccarlardan Şahap Bilgisu, Müfit Saner, Saadettin Dinçbaş ve Tahsin Özbek tarafından ortaklaşa olarak açılmıştır. Fabrikanın üç kurucusunun soyadlarının ilk heceleri olan Bilgisu'nun "SU"yu, Saner'in "SAN"ı ve Dinçbaş'ın "BAŞ"ı alınarak SUSAN-BAŞ Un Fabrikasının ismi oluşturulmuştur. İzmit Ali Bey Çiftliği'nde açılan un fabrikası su ile çalıştırılmış ve tesiste son model makineler kullanılmıştır. Kocaeli ve çevresinin un ihtiyacını karşılayabilen un fabrikası 1954 yılı itibarıyla günde 30 ton un üretebilecek seviyede olmuştur. Bu üretim miktarı ile birlikte fabrika tüm Marmara Bölgesi'nin un ihtiyacını karşılayacak düzeye gelmiştir. Ayrıca 1954 yılında hâlihazırda Türkiye'nin modernliği itibarıyla Kocaeli Un Fabrikası başta gelen tesislerden birisiydi⁵⁴. SUSANBAŞ Un fabrikası kurulmadan önce Kocaeli'nde un üretilmediği için ekmek sıkıntısı yaşanmakta ve Eskişehir ile Bursa'dan getirilen unların geç gelmeleri sıkıntılar oluşturmaktaydı. Bundan dolayı bahsi geçen un fabrikasının kurulması ile vilâyetin un sorunu çözülmüş ve ekmek sıkıntısı büyük ölçüde giderilmiştir⁵⁵.

Gölcük Gemi Fabrikası, 1953 yılında Gölcük'te gemi inşa etmek amacıyla kurulan gemi fabrikasıdır. Fabrika yapıldıktan sonra hemen üretime geçmiş ve yapılan ilk gemi denize 1 Temmuz 1953'te denize indirilmiştir⁵⁶. Türk Ordusunun temel yapılarından birisi olan Donanma için bu gemi fabrikasının çok yararlı olduğu düşünülebilir.

Hereke Halı Fabrikası, Osmanlı son dönemlerinde kurulup Kocaeli ekonomisi içinde mühim bir yer tutmuş ve 1950'lerde daha da büyütülüp genişletilmiştir. Özellikle bu yıllarda fabrikada üretilen halılara büyük rağbet gösterilmiştir. Hereke halılarının kalite ve desenlerinin İngiliz kumaşlarıyla yarışacak duruma gelmesi piyasalarda bu mallara ilgiyi de arttırmıştır. Ayrıca Türk Yolu Gazetesi'ne göre Hereke Halı Fabrikası'nın başında bulunan Doktor Saip Serter fabrikadaki istihsalin büyük oranda artmasında etkili olmuştur⁵⁷. 1956 yılında fabrika tarafından gazetelere verilen ilanlarda; Hereke halılarının taklit edildiği belirtilerek, alıcıların halıların sol üst köşesinde yer alan Hereke markasına dikkat etmeleri istenmiştir. Herhalde istenilen sonuçlar alınamamış olmalı ki, 1959 yılında verilen ilanlarda; isteyen herkese sipariş üzerine halı ve seccade dokunacağı bildirilmiştir⁵⁸. Netice itibarıyla Kocaeli'nin en eski sanayi kuruluşu olan Hereke Halı Fabrikası, bir Müze-Fabrika olarak üretimini sürdürmektedir⁵⁹.

54 Azim, 16 Eylül 1954, No: 24.

55 Bizim Şehir, 16 Eylül 1954, No: 710.

56 Demokrat Kocaeli, 3 Temmuz 1953, No: 195.

57 Türk Yolu, 22 Ekim 1953, No: 4616.

58 Ali Ata Yiğit "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikasının Eğitim ve Sanat İşlevi", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, (2015) Kocaeli, 735.

59 Fügen Avdan, Cumhuriyet Döneminde Kentleşme Sürecinde Planlama Deneyimi: 1930-1980 İzmit Planları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009, s.112.

Resim 8: Hereke Halı Fabrikası

İzmit Un Fabrikası, SUSANBAŞ Un Fabrikası dışında İstanbul'da faaliyet gösteren Doğu Değirmencilik A.Ş. ile İzmit Belediyesi tarafından yapılan çalışmalar neticesinde 1953'te açılmıştır⁶⁰. Söz konusu tesisin açılması ile un fabrika sayısı ikiye çıkan Kocaeli'nde üretimi daha artmış ve istihsal fazlası çevre vilâyetlere satılmıştır. Aynı tarihlerde Yarımca'da irmik, nişasta gibi ürünlerin istihsalini yapan bir gıda fabrikası için planlamalar yapılmıştır⁶¹.

Darıca Çimento Fabrikası, 1910 yılından beri faaliyet göstermektedir ve 1954'te buraya ek tesisler yapılmıştır. Bilhassa fabrikaya ek bu yeni yapılarla Darıca'nın çimento üretim merkezi olması amaçlanmıştır⁶². Aynı yıl içinde Gebze'de yılda 5.000 adet jeep üretilebilecek bir fabrikanın açılması da planlanmıştır⁶³. Ancak daha sonraları fabrikanın yeri Gebze ile Tuzla arasındaki alan olarak kararlaştırılmış ve bahsi geçen tesiste 3.000 kişinin istihdam edilmesi amaçlanmıştır⁶⁴. Yapılan çalışmalar sonucu 25 Nisan 1956'da Jeep Fabrikası açılarak üretime başlamıştır⁶⁵. Büyük jeep üretim merkezlerinden birisi olan fabrika Çukurova Elektrik TAŞ Seyhan Hidro-Elektrik Santrali ile tamir atölyelerinin seferberlik anında kapanması durumunda umumi hayatı etkileyecek fabrika ve müesseseler arasına alınmıştır⁶⁶.

Resim 9: Darıca Çimento Fabrikası

60 Bizim Şehir, 5 Şubat 1953, No:219.

61 Türk Yolu, 5 Aralık 1953, No: 4654.

62 Mutlu Kerem Kolcuoğlu, Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesi'ne, İstanbul, 2013, s. 385.

63 Türk Yolu, 27 Ekim 1954, No: 4927.

64 Türk Yolu, 6 Kasım 1954, No:4936.

65 BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0 Yer No: 20.113.9.

66 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No:151.73.16.

Yarımca Glikoz ve Nişasta ile Suni Gübre Fabrikaları,1955'te Yarımca'da açılmıştır. Bu fabrika üretime geçmeden önce bölgede geniş çaplı bir hazırlık çalışması yapılmıştır. Örneğin fabrikanın plan ve projelerini hazırlamak üzere Alman Alfred Koepl'in Yarımca'daki 2. Yasak Bölgeye girmesine izin verilmiştir⁶⁷. Alman firma tarafından burada geniş çaplı arama ve incelemeler yapıldıktan sonra fabrika yapılmış ve üretime geçilmiştir. Fabrika üretime geçtikten sonra Amerika Corn Products Co firmasının Yarımca Nişasta ve Glikoz Fabrikaları TAŞ'ın % 60 hisselerini kullanmasına izin verilmiştir⁶⁸. Yarımca'da kurulan Glikoz ve Nişasta ile Suni Gübre Fabrikaları, Darıca'daki lastik ve cam fabrikaları ve İzmit-İstanbul arasında kurulan fabrikalar, sanayiye yapılan yatırımların sonucunda kentin bugünkü kimliğinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Kurşun Fabrikası, 1956'da Gebze'de TAŞ firması tarafından açılmıştır⁶⁹. Kurşun Fabrikası, 1959'da seferberlik anında kapanması durumunda umumi hayatı etkileyecek fabrika ve müesseseler arasına alınmıştır⁷⁰. Darıca Aslan Çimento yakınında Taş Limanı mevkiindeki bu fabrikanın ham maddesi ülkenin çeşitli bölgeleri dışında Gebze'nin Pelitli köyünden getirilmiştir. Ancak uzun ömürlü olmayan fabrika 1960'ın başlarında üretimine son vermiştir⁷¹.

Kamyon Fabrikası, 1957'de Federal Türk Kamyonları Anonim Şirketi tarafından İzmit'te yılda 1.000 adet kamyon üretebilecek kapasitede olacak şekilde açılmış ve yapımı için 20.000.000 Dolar harcanmıştır⁷². Mezkûr tesiste aynı yıl içinde Makine Takım Endüstrisi AŞTİ tarafından Makine Kesici Aletler Ve Torna Tezgâhları Fabrikası da kurulmuştur⁷³.

Gebze Cam ve Şişe Fabrikası, 1957 yılında 4.982.400 Türk Lirası ile kurulmuştur. Fabrika açıldıktan kısa bir süre çok sayıda üretim yapmıştır. Burada istihsal edilen ürünler, bazı resmi dairelerin şişe, kavanoz vb. cam ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Daha sonraları aynı yıl içinde Başbakanlık tarafından yayınlanan genelge ile bu defa bütün resmi dairelerin her türlü şişe, kavanoz vb. cam ihtiyaçlarının Gebze Cam ve Şişe Fabrikası'ndan temin edilmesi sağlanmıştır⁷⁴.

Ayrıca, 1959'da Kocaeli vilâyeti dâhilinde 6 adet yeni fabrika açılmıştır. Bu fabrikalar Ayyıldız Sanayi A.Ş. tarafından Sudkostik ve diğer kimyasal maddeleri üreten İzmit Sudkostik Kimyevi Fabrikası, Karpit Sanayi ve Ticaret tarafından yapılan Karpit Fabrikası⁷⁵, TAŞ tarafından kurulan Yarımca Suni Gübre Fabrikası, Yarımca Mensucat Boyaları Fabrikası ile yılda 1000 adet kamyon üretebilecek Tuzla Kamyon Fabrikasıdır⁷⁶.

67 BCA, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2. Yer No: 181. 164. 13.

68 BCA, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2. Yer No: 192. 4. 16.

69 ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ, s. 190.

70 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 17.89.4.

71 Kolcuoğlu, Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesi'ne, s. 389-390.

72 BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 83.524.12.

73 ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ, s. 190.

74 BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 171.184.24.

75 ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ, s. 190.

76 Hürsöz, 21 Mart 1959, No: 2916.

SONUÇ

Tarihin her devrinde daima bir ticaret, sanayi ve kültür merkezi konumundaki Kocaeli, her şeyden evvel dünyanın pek az memleketinin sahip olduğu coğrafi özelliğe tabii bir konuma sahiptir. Avrupa ile Asya'yı bağlayan bir geçit üzerinde bulunuşu, bilhassa su, enerji, ulaşım, arazi, eleman gibi bütün faktörlerin bir arada yer alması yatırımların gerçek ekonomik sebeplere dayanarak vilâyette toplandığını göstermektedir. Diğer taraftan İstanbul gibi büyük istihlal ve istihlak pazarının hemen yanında yer alması, her türlü ulaşım imkânlarıyla Türkiye'de geniş bir hinterlanda hitap edişi, Kocaeli'ne istisnai bir değer kazandırmıştır. Bu kapsamda ihtisaslaşma ve bütünleşme zarureti Kocaeli'nde sanayinin gelişmesinde mühim bir etkendir⁷⁷.

1950'lerde sanayi kenti olmaya namzet olan İzmit, bilhassa köylerden ve diğer illerden çok sayıda göç aldığı için farklı kültürlerden müteşekkil bir yapı oluşturmuştur. Yeni fabrikalar ve endüstri kuruluşları açıldıkça halkın ekonomik düzeyi yükselmeye başlamış ve refah düzeyi yükselen halk sosyal faaliyetlere yönelmiştir⁷⁸. Bu durum aynı zamanda Kocaeli'nin en büyük sanayi şehirlerinden birisi olması için de gerekli ortamı oluşturmuştur şeklinde düşünülebilir.

⁷⁷ Kocaeli 1967 II Yıllığı, s. 221.

⁷⁸ Koç, Hürsöz Gazetesi Çerçevesinde İzmit Şehrinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1951–1955), s. 71.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 140.67.20.
BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 141.103.9.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 140.67.20.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 140.67.18.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 160.30.11.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No:127.90.16.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No:1452.18.5.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No:127.90.16.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No:1452.18.5.
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0 Yer No: 20.113.9.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No:151.73.16.
BCA, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2. Yer No: 181. 164. 13.
BCA, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2. Yer No: 192. 4. 16.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 17.89.4.
BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 171.184.24.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

- Avdan, Fügen, *Cumhuriyet Döneminde Kentleşme Sürecinde Planlama Deneyimi: 1930-1980 İzmit Planları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.
- Baytal, Yaşar, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40 (Kasım 2007).
- Bilgin, Oğuzhan, *An Analysis Of The Formations Of Trade Union Consciousness And Worker Identity In Turkey: A Case Study Of The Tüvasa Railcar Factory*, The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Unpublished Master Thesis, Ankara, 2010.
- Cankaya, Mete, "Cumhuriyet Dönemi'nde Tarım Alet ve Makineleri Teknolojileri, Demir Çelik Üretim Teknolojileri ve Demir Yolu Teknolojilerine Kısa Bir Bakış", *Dört Öge*, 1-3-(Nisan 2013).
- Elmacı, Fatih, *Adapazarı'nda Sanayi Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- Günay, Enver, *Geleneksel Toplum, Sanayileşme, Sosyal Değişme ve Din İlişkileri: Bayburt ve Kocaeli Örnekleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1997.
- Güzel, Dilek, *Kentsel Yenileme Bağlamında Endüstri Alanlarının dönüşümü ve Tarihi SEKA Fabrikası Örneği*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2010.
- Kanca, Osman Cenk, "1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/19 (2012).
- Kayıkçı, Sabrina, "Rafinaj Sektöründe Özelleştirme Politikası", *Almanak*, (Kasım 2005).
- Koç, Hülya, *Hür Söz Gazetesi Çerçevesinde İzmit Şehrinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı*

- (1951-1955), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kolcuoğlu, Mutlu Kerem, *Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesi'ne*, İstanbul, 2013.
- Sönmez, Mustafa, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İstanbul, 2004.
- Sarıoğlu, Mehmet, "Mehmet Ali Kâğıtçı ve SEKA'nın Kocaeli'ne Katkıları", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, III, (2015).
- Şahin, Enis, *Kronolojik Adapazarı Sakarya 1923-2004*, Sakarya, 2004.
- Ulugün, F. Yavuz, *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Kocaeli*, Kocaeli, 2002,
- Tunç, Bilal, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016.
- Yiğit, Ali Ata, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikasının Eğitim ve Sanat İşlevi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, II, (2015).
- ATOM, Sinop, Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1958.
- İstanbul ticaret odası, Türkiye'de Şeker ve Şekerpancari Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul,
- Kocaeli 1973 İl Yıllığı, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973.
- Kocaeli 1967 İl Yıllığı, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1970.
- "Kocaeli" Maddesi, Yurt Ansiklopedisi II İl Türkiye, Dünü, Bugünü, Yarını, c.VII, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983.
- Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistik ve Konjüktör Müdürlüğü, 1970.
- TMH - Türkiye Mühendislik Haberleri, İzmit TÜPRAŞ Rafinerisi (İPRAŞ), Sayı 442-443, II-III, (2006).
- Mühendis ve Makine, "SEKA", XLVIII/571 (2007).
- Mühendis ve Makine*, "SEKA", s.49-50, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistik ve Konjüktör Müdürlüğü, SEKA Yayınları, İzmit, 1975.
- Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistik ve Konjüktör Müdürlüğü, 1975.

GAZETE VE DERGİLER

- Ayın Tarihi Dergisi
 Resmi Gazete
 Azim Gazetesi
 Bizim Şehir Gazetesi
 Demokrat Kocaeli Gazetesi
 Hürsöz Gazetesi
 Milliyet Gazetesi
 Türk Yolu Gazetesi
 Zafer Gazetesi

RUS SALATASINDAN AMERİKAN SALATASINA: TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN KOCAELİ ARKEOLOJİSİNE YANSIMASI

RİDVAN GÖLCÜK*
AYLİN GÖLCÜK**

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ

II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye, Uluslararası politik yaklaşımını “sorunsuzluk” üzerine kurmakta ve ittifak arayışlarında bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği ile 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, 1935 yılında 10 yıl süreyle uzatılmıştı. Bir yandan da Fransa ve İngiltere ile ittifak arayışları sürmekteydi.

II. Dünya Savaşı'nın hemen başında Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine 1 Ekim 1939'da Moskova'da Molotov ile Dışişleri Bakanı Şükrü SARAÇOĞLU arasındaki görüşmeler her iki ülkenin, uzun yıllar sürecek olan politik ilişkilerinin şekillenmesinin temellerini oluşturacaktı. Görüşmelerin ana konusunu Sovyetlerin değişiklik talep ettiği Montreux Antlaşması oluşturuyordu. Sovyetler, Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği ile ortak savunulmasını talep ediyordu. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışlarına dikkat çeken Sovyetler, isteklerini ve taleplerini 23 gün süren görüşmelerle Türkiye'ye ilettiler. 23 günlük başarısız görüşmeler neticesinde Türkiye'ye geri dönen Şükrü SARAÇOĞLU, bu görüşmeleri daha sonra “bir boğuşma” olarak niteleyecekti. Ancak şüphesiz ki bu “boğuşma” burada bitmeyecek ve II. Dünya Savaşı sonrasında da hem Türk-Rus ilişkilerinde hem de Türk-Amerikan ilişkilerinde yön tayin edici olacaktı.

1945 SONRASI SOVYET TALEPLERİ

Savaş sonrası, büyük yıkıma uğramış, bitap düşmüş Avrupa kıtası ve yorgun Birleşik Krallık ile özetlemek mümkün olacaktır. Ancak durum Sovyetler Birliği için böyle olmamış, Sovyetler, savaş öncesi emellerini savaş sonrasında da devam ettirecek gücü kendinde bulmuştur. Yalta Konferansı sırasında ilk kez resmi olarak müteffiklerine Montreux Sözleşmesi'nin yeniden değerlendirilmesini masaya getirmiş ancak talebine karşılık bulamamıştır.

19 Mart 1945 günü, Molotov'un daveti üzerine Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na giden Selim SARPER, Sovyetlerin, giderek dozajını arttıran talepleri ile yüz yüze gelmişti. Görüşme sırasında Molotov, tek taraflı olarak 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı feshettiklerini bildirdi. Ardından 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın değiştirilmesini teklif ederek, Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini, Boğazlarda ise Sovyetlere kara

* Kocaeli Müze Müdürlüğü

** Kocaeli Müze Müdürlüğü

ve Deniz Üssü verilmesini talep etmişti. Stalin Boğazlar konusundaki görüşünü Yalta Konferansında dile getirmişti: "Türkiye gibi küçük bir ülkenin, Rusya gibi büyük bir ülkeye açılan boğazları tek başına kontrol etmesi kabul edilemezdi." Türkiye için kabul edilemez olan bu istekler sonrası Türkiye'nin yaptığı ilk refleks hareketlerden birisi destek için konuyu İngiltere'ye taşımak olmuştur. Ancak savaş yorgunu İngiltere'nin bu talebe cevap verebilmesi mümkün olmamıştır. Ancak Türkiye'nin Sovyetlere karşı tek başına direnemeyeceği gerçeği, ne olursa olsun güçlü bir ittifak bulması konusunda bir yol haritası belirleme gerekliliğini kaçınılmaz kılıyordu.

İngiltere'den istediği cevabı alamayan Türkiye bu kez Amerika Birleşik Devletleri'nin kapısını çaldı. Ancak henüz Sovyet tehdidinin farkında olmayan dahası "dünya ağabeyliği" pratiğine sahip olmayan Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'yi anlaması mümkün olmadı.

17 Temmuz – 2 Ağustos 1945'de Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere arasında düzenlenen Postdam Konferansı'nda Türkiye'nin korkulu rüyası boğazlar konusu gündeme gelmişti. Churchill'in Sovyetlerin Boğazlar konusundaki isteklerine açık destek vermediği; Amerika Birleşik Devletleri'nin ise Kars-Ardahan talebi konusunda bunun iki ülke arasındaki bir sorun olduğunu düşünmesi ne Türkiye'nin ne de Sovyetler Birliği'nin çok memnun kaldığı sonuçlar değildi. Konferanstan, günün koşullarına uymadığı için Montreux'de değişiklik yapılması gerektiği şeklinde bir fikir birliği oldu ancak bunun nasıl olacağı konusunda bir karara varılamadı.

POLİTİKA DEĞİŞİKLİĞİ

İlk aşamada Türkiye, Amerika Birleşik Devletlerini Sovyet tehdidi karşısında ikna edemedi. Ancak İngiltere, Sovyet emellerini anlamak konusunda şüphesiz ki Amerika'dan daha başarılıydı; Amerika'yı ikna etmek konusunda da Türkiye'den... Tam bu sırada II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olan İran'dan, 2 Mart 1946'da askerlerini çekme kararını uygulamayan Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyet tehdidini algılamak konusunda işini kolaylaştırmıştı.

Bu gelişmeler sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri'nin görüşleri değişmeye başlamış ve artık Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Bu geç refleksin nedeni olarak 4 Mart 1817 – 4 Mart 1825 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri başkanlığı yapan James Monroe'nun, Monroe Doktrini olarak bilinen politikasını göstermek hiç de yanlış olmayacaktır.

AHMET MÜNİR ERTEGÜN

11 Kasım 1944 günü Washington'da vefat eden Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Ahmet Münir Erteğün'ün cenazesi, İkinci Dünya Savaşı şartları sebebiyle Türkiye'ye gönderilememişti. Ancak 15 ay sonra, 6 Mart 1946'da, Ahmet Münir Erteğün'ün cenazesinin Türkiye'ye gönderilmesi kararı verilmişti. Ve cenazenin Amerikan Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden birisi olan Missouri Savaş Gemisi ile İstanbul'a gönderileceği duyuruldu. Sovyetler Birliği'ne aynı gün İran'dan çekilmesi için verilen nota, Missouri'nin cenaze dışında Sovyetler Birliği için büyük bir mesaj taşıdığına da göstergesiydi.

Missouri'nin İstanbul yolculuğu, Türkiye'de büyük bir coşku uyandırdı. Missouri kısa sürede ABD'nin Türkiye'ye gösterdiği ilginin, iki ülke arasındaki dostluk rüzgarının temsili haline geldi. Missouri'nin ziyareti için İstanbul'da sokaklar temizlendi, evler boyandı, cami minareleri arasına mahlalar asıldı, "Missouri Sigaraları" üretildi.

RUS SALATASINDAN AMERİKAN SALATASINA...

1838-1883 yılları arasında yaşamış Moskova'da ki Hermitage Restoran'ın sahibi Lucien Olivier'in, Oliver Salad adıyla bilinen salatası sınırları aşan bir üne kavuşmuş ve Bolşevik ihtilalinden kaçan Ruslar ile İstanbul'da bu lezzet yayılmış ve artık "Rus Salatası" büyük lokantaların menülerine girmişti. Ancak Missouri rüzgarı o kadar kuvvetli esmişti ki dönem anekdotlarına bakılırsa menülerde, büfe camlarındaki Rus Salatası adı bir gecede müttefikimiz olmasından gurur duyulan Amerika'nın adı ile değişmiş ve artık "Amerikan Salatası" olmuştu.

TRUMAN DOKTRİNİ

Missouri'nin İstanbul'a ulaştığı gün, 5 Nisan 1946'da, Ülkesinde "Ordu Konuşması" yapan Başkan Truman şunları söylüyordu:

"Gözlerimizi yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar var. En işlek kara, deniz ve hava yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki milletlerin hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetli değildir. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölge dışı büyük devletler arasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır."

Yukarıdaki satırlarda Truman'ın Ülkesinin dışişleri politikasını nasıl şekillendireceğine dair büyük izler bulmak mümkündür. Kaldı ki yaklaşık 1 yıl sonra, 12 Mart 1947'de Başkan, Türkiye ve Yunanistan'a yardım edilebilmesi için Kongre'de bir konuşma yaptı. "Truman Doktrini" olarak anılan bu konuşmada ağırlıklı olarak Yunanistan konu edilmişti. Yardım programı kültürel olarak daha yakın bulunan bir Ülke üzerinden açıklanmaya çalışılmış olmalıdır. Kongrenin bazı üyeleri Türkiye'nin II. Dünya savaşına katılmamış olması ve 245 Milyon \$'lık altın ve döviz stokunu sebep göstererek Türkiye'nin yapılacak yardımdan yararlanmamasını savunuyorlardı. Neticede "Public Law 75" 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi. Buna göre 300 Milyon \$ Yunanistan, 100 Milyon \$ ise Türkiye için kullanılacaktı.

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan antlaşma ile yardım, Türkiye adına yürürlüğe girmiş oluyordu. Anlaşmanın 4. Maddesi yardım malzemelerinin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olmadığını ve yardımın amacı dışında kullanılmayacağını belirtiyordu. Bu yardımın bir asker yardım olduğu düşünüldüğünde 4. Maddenin ileride ortaya çıkacak problemlerin kaynağı olduğu da tahmin edilecektir.

MARSHALL PLANI

Marshall Planı temelde II.Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkıma maruz kalmış Avrupa Ülkelerini hedef almaktaydı. Zira ekonomik olarak çökmüş Avrupa'nın Sovyetler karşısında kolay lokma olacağı görüşü hakimdi.

Türkiye'nin, plana dahil olma konusundaki isteğine rağmen altın ve döviz rezervleri sebebiyle başlangıçta bu uygun görülmemiştir. Fakat Türkiye'nin ısrarı ve Türkiye'nin plana dahil olması gerektiğini düşünen Amerikalı diplomatların katkısı ile Türkiye 16. Ülke olarak plana dahil oldu. Türkiye 1948-1951 tarihleri arasında bu kapsamda toplamda 126.522.000 \$ yardım almıştır.

Türkiye'nin çeşitli yıllarda Amerika'dan aldığı askeri yardım, yedek parça ve bakım giderleri, ülkenin elinde bulunan altın ve döviz stoklarının hızlıca erimesine neden oldu. Ve bu durum Türkiye ekonomisine yıllarca büyük bir yük getirdi.

ASKERİ ÜSTLER VE NATO

Dünya politikalarının gittikçe iki kutuplu bir hal alması üzerine Türkiye, Batı Bloğu içinde yer almayı seçti. Fakat her daim olduğu gibi bu oluşumlara dahil olmak, Türkiye için hiç de kolay olmamış ve bunun için mücadele etmesi gerekmişti.

NATO'ya üye olmak konusunda da benzer zorluklarla karşılaşan Türkiye, kendi sınırlarında kurulması planlanan askeri üsleri pazarlık sürecinin en önemli unsurlarından birisi haline getirdi. Sovyetler Birliği'nin 1949 yılının Ağustosunda ilk atom bombasını patlatması ile Türkiye'nin jeopolitik konumu ve üsleri hayati önem kazandı. Ekim 1949'da ise Türkiye'de inşa edilecek tesisler ve havaalanları konusunda ABD ve Türkiye arasında prensip anlaşmasına varıldı. 1950 yılında başlayan inşa ve modernizasyon çalışmalarına rağmen herhangi bir savaş durumunda bu üslerin ABD tarafından kullanılabilmesi garantisizdi. Bu durumda dahi ABD Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklememiştir. Ancak tam da bu ortamda çıkan Kore Savaşı ve Türkiye'nin Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasındaki 241. Türk Alayı ile savaşa katılması Türkiye'nin bu konudaki beklentilerini arttırmıştır.

Türkiye'nin üslerin kullanımını NATO üyesi olmadan vermemesi ABD'yi sonunda ikna etmesini sağlamış ve Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olmuştur.

KIBRIS MESELESİ

1571 yılında fethedilen ve yaklaşık 300 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalan Kıbrıs, 1878 yılına gelindiğinde 92.000 altın karşılığında Birleşik Krallığa kiralandı. Mülkiyet her ne kadar Osmanlı'da gözüke de yönetim Birleşik Krallığa geçmişti. 1914 yılında başlayan I.Dünya Savaşına, Birleşik Krallığın karşısında, Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı, Birleşik Krallığın bunu sebep göstererek adayı ilhak etmesine ve vali atmasına boyun eğmek zorunda kaldı. Lozan Barış Antlaşmasının 21. Maddesi ile de bu ilhak tanınmış oldu. Bunun ardından Ada'da kalan Türklere İngiliz vatandaşı olma, bunu kabul etmeyenlerin Kıbrıs'ı terk etme zorunluluğu getirildi ve böylece binlerce Türk Ada'yı terk etmek zorunda kaldı.

1930'lu yıllarda Ada'da ki Rumların Enosis iddiaları gittikçe yankılanmaya başladı. Bu dönemlerde Türkiye'nin Ada üzerinde bir hak talebi olmadı. 23 Ocak 1950'de "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün, İngiltere'nin hakimiyeti ve idaresi altındadır." diyen Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin SADAK ülkenin o günkü konu hakkındaki politikasını ortaya koymaktadır. Fakat Ada'da gittikçe sertleşen Rum başkaldırıları Türkleri hedef aldıkça, Türkiye politikasını gözden geçirme gereği duymuştur. 1955 yılında Kıbrıslı Rumların kurduğu EOKA örgütünün silahlı eylemlere başlaması ile beraber Türkiye, yürüttüğü politikada keskin bir ayrıma girmiştir. Türkiye'nin hayati önem arz eden hakları bulunduğunu ve İngiltere'nin hükümlerinden ancak Türkiye lehine vazgeçebileceği ifade edilmiştir. Bu tarihten sonra ise Türkiye Ada'da "Taksim" tezini savunmuştur.

11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te Türkiye ve Yunanistan ortak bir anlaşmaya imza koymuşlardır. Böylece taraflar Enosis ve taksim iddialarından vazgeçerek Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasını onaylıyorlardı. Aynı zamanda bu antlaşma ile garantör devlet statüsünü elde eden Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan bu yana ilk kez bir kazanım elde etmiştir ki ileride bu hakka dayanarak Ada'nın kaderini tayin edebilmiştir.

Londra'da, İngiltere'nin de onayı alındıktan sonra Zürih ve Londra antlaşmaları sonrası, 1960 yılında, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Fakat kısa bir süre sonra bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Rumlar için pek de önemli olmadığı anlaşıldı. Çünkü asıl hedef Ada'da Türk varlığını "azınlık" haline getirmektir. Makarios'un Cumhurbaşkanı olarak şiddeti organize etmesi ve desteklemesi bu yeni kurulan devletin sonunu kısa zamanda getirdi ve artık 1963 yılı sonlarına gelindiğinde Cumhuriyet yönetimi son buldu. Gittikçe artan şiddet sonunda Türkiye, Ada üzerinde jet uçaklarını uçurdu. Bunun üzerine 30 Aralık 1963 tarihinde İngilizler tarafından Lefkoşa'nın Türk ve Rum kesimini ayıran "Yeşil Hat" çizilmiştir. Bu aynı zamanda Ada'da "taksim" şartlarının hazırlanmasına da sebep olmuştur.

21 Aralık 1963 günü "Kanlı Noel", ardından "Banyo Katliamı" ve Türkiye'nin tüm ısrarına rağmen, İngiliz askerlerinin yetersiz kalan müdahaleleri işleri çığırından çıkarıyordu. Sonunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince 4 Mart 1964 tarihinde Ada'ya Barış Gücü gönderilmesi kararı alındı fakat bu durum da Rum katliamlarının önünü kesmemişti. Türkiye'nin ABD'den beklediği müdahale ya da destek de hiçbir zaman gelmedi. ABD'nin iki NATO ülkesi arasında bir tutum göstermekten uzak kaldığını söylemek mümkündür.

JOHNSON MEKTUBU

Tüm bu gelişmeler sonucunda, İsmet İnönü Hükümeti'nin, Ada'ya müdahalede bulunabileceğini ima eden diplomatik bildirimleri üzerine ABD Başkanı Johnson'un, 5 Haziran 1964 tarihinde Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup Türkiye-Amerika ilişkileri açısından büyük bir kırılmaya sebep olmuştur. Mektubun içeriği İnönü Hükümeti tarafından açıklanmamış ve kamuoyu ancak 13 Ocak 1966 tarihli Hürriyet Gazetesi ile mektubun içeriğinden haberdar olmuştur.

Bu mektup diplomatik dilden tamamen uzak ve tehditler içeren bir mektup olmuştur. Örneğin mektubun bir bölümünde Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye'ye sağlanan silah yardımlarının böyle bir müdahalede kullanılmayacağını anlatıyordu:

“Aynı zamanda, Bay Başkan, askeri yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı Anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut Temmuz 1947 tarihli Anlaşmanın 14’üncü maddesi mucibince, askeri yardımın, verilmiş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için Hükümetinizin, Birleşik Devletlerin onayını alması icap etmektedir. Hükümetiniz, bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye’nin Kıbrıs’a yapacağı bir müdahalede ABD tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Devletlerin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.”

Mektubun bir başka bölümünde ise daha ileri gidiyor ve Türkiye tarafından yapılacak olası müdahalede on binlerce Kıbrıslı Türk’ün katledilebileceği ve dahası Birleşmiş Milletlerin bunu önleyemeyeceği belirtiliyordu:

“Düşünülen Türk hareketinin fiili neticelerine gelince, böyle bir hareketin Kıbrıs adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türk’ün katledilmesine yol açabileceği keyfiyetine en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyetini hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete girişilmesi, kızgınlık doğuracak ve girişeceğiniz askeri hareketin, himaye etmeye çalıştığınız kimselerin pek çoğunun toptan imhasını önlemeye yeter derecede müessir olması imkânsız olacaktır. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin mevcudiyeti böyle bir faciayı önleyemez.”

Türkiye’nin, Sovyetler Birliği karşısında müttefiki olarak gördüğü Amerika’nın bu konuda çokta samimi olmadığını gösteren satırlar ise Türk Hükümeti için tam bir hayal kırıklığı olmuştur:

“Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs’a yapılacak askeri bir müdahale, Sovyetler Birliğinin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan, Türkiye’nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı, Türkiye’yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.”

KIBRIS HAREKATI

Johnson mektubu sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler temelden sarsıldı. Ardından gelen yıllarda Türkiye belki de ihmal ettiğini düşündüğü komşusu Sovyetler ile uzun bir aradan sonra ilk diplomatik temaslarda bulundu. Sovyetler Kıbrıs konusunda yanımızda olduğuna dair mesajlar verdi.

15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan desteği ile Ada’da gerçekleştirilen darbe sonrası Türkiye İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin telkinlerine kulak asmayarak, 20 Temmuz 1974 günü Kıbrıs Barış Harekatı’nı başlatmış ve Ada’ya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Zürih ve Londra Antlaşmasının 4. Maddesine dayanarak Ada’ya çıktığını savunmuştur. Kısa bir süre içinde gelişen hareketlerle Ada’nın yaklaşık %40 lık bölümü Türk hakimiyetine geçmiştir.

Bu gelişmelerin ardından 5 Şubat 1975 günü Amerika Birleşik Devletleri Türkiye’ye silah ambargosu uygulayacağını duyurmuştur. Bunun üzerine, 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurulduğu açıklandı. 25 Temmuz 1975’te ABD’ye nota verilerek savunma işbirliği antlaşmasının yürürlükten kaldırıldığı duyuruldu. Ve böylece Türkiye’deki bütün Amerikan tesisleri ve üslerinden Amerikalı askerlerden alınarak Türk Ordusunun gözetimine geçti.

“MÜZEYE GELİŞ ŞEKLİ”

Bundan yaklaşık 1 yıl önce Kocaeli Müzesi Arkeoloji Koleksiyonu envanter defterinde bir kısım amphoralar ile ilgili araştırma yaparken 6 amphoranın envanter kayıtlarında yazan ortak ifade dikkatimizi çekti. Envanter kayıtlarında bu eserlerin Müzeye geldiği yerin “Karamürsel Hava Alanı” olduğu yazıyordu. Bir diğer ilginç bilgi ise eserlerin müzeye geldiği tarihi: “22.10.1975”. İşte bu iki ifadenin peşine düşmemiz bize bu bildiriye yazdırılan süreç oldu.

KARAMÜRSEL HAVA SAHASI

Envanter fişinde “Karamürsel Hava Sahası” olarak belirtilen yer 1950’lerde Amerika ile yaptığımız ikili antlaşmalar ile kurulmuş bir Amerikan Üssüydü. TUSLOG olarak hizmet veren bu üssün aslında o gün pek bilinmeyen bir görevi vardı. Üssün içinde “Elephant Cage” (fil kafesi) olarak adlandırılan teknik bir teçhizat bulunmaktaydı. Ve bu teçhizat sayesinde Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği’ni dinliyordu. Hürriyet Gazetesi yazarı Ertuğrul ÖZKÖK, James Bamford’un “Body of Secrets” adlı kitabından yola çıkarak 14 Mart 2002 günü köşesinde şunları yazıyordu:

Dakikası dakikasına veriyorum, çünkü olayın bütün ayrıntıları, Amerikan kayıtlarına geçmiş durumda Marmara Denizi kıyısındaki Karamürsel Kasabası güzel bir bahar günü yaşamaktadır. Kahvelerin önüne sandalyeler atılmış, kışın dumanaltı günleri geride kalmıştır. Dışarda her şey sakin görünürken, Karamürsel’deki Amerikan üssünde müthiş bir telaş yaşanmaktadır. Çünkü üssün dev radar antenleri, Kuzey’den gelen çok önemli bazı konuşmaları kaydetmektedir. Bu konuşmalar, Soğuk Savaş’ta yepyeni bir dönemi açacak niteliktedir.

Çünkü Karamürsel antenleri, Sovyetler Birliği’nin fırlattığı Vostok 1 roketinin rampadan çıkışını tespit etmiştir. Roketin içinde, uzay tarihinin çok önemli bir siması bulunmaktadır. Smolensk yakınlarındaki Kuluşino Köyü’nde yaşayan köylü bir ailenin çocuğu olan bu kozmonotun adı Yuri Gagarin’dir. Ruslar bu uzay aracını çok büyük gizlilik içinde fırlatmışlardır. Çünkü bu insanlı ilk uzay uçuşudur ve büyük riskler vardır. Bir kaza olduğu takdirde bu büyük bir ihtimalle gizli tutulacak, başarıldığında ise Sovyet rejiminin zaferi olarak duyurulacaktır. Oysa Karamürsel üssü, füze daha rampadan fırlatılmadan, ilk konuşmaları kaydetmeye başlamıştır. Bu konuşmaları ilk fark eden kişi, üsteki görevli operatör Jack Wood’dur. Yaptığı işin tarihi önemini çok iyi anlamıştır. İnsanlı ilk uzay denemesini kaydetmiştir. Gagarin’in yeryüzüne dönüşü az daha büyük bir trajediyle sonuçlanacaktır. Çünkü Vostok 1 tam atmosfere gireceği sırada, iki bölümünün ayrılma işlemi yapılamamış ve araç kendi etrafında dönmeye başlamıştır. Aşağıdaki kontrol merkezi telaşlanmış, ancak Gagarin son anda duruma hakim olmuştur.

Böylece Karamürsel Üssü İnsanlı ilk uzay uçuşunu Dünya üzerinde ilk öğrenen nokta oldu.

Bugün bir bölümü Yalova’nın Altınova İlçesinde kalan Üssün sosyal yaşamında dair birçok fotoğrafa bir dönemler o üste görev yapmış Amerikalı askerlerin ve ailelerinin internette kurdukları siteler ile ulaşmak mümkün.

ARKEOLOJİ MERAKI

Peki tüm bu sürecin Kocaeli Müzesi arkeoloji koleksiyonunda yer alan amphoralar ile ilgisi ne? Gerek Karamürsel Askeri Üssünde gerekse de diğer Amerikan üslerinde görev yapan askerlerin tarihi/arkeolojik alanlara karşı duyduğu ilgiyi gösteren fotoğraflar yine kendileri tarafından çekilmiş ve çalışma dönemi anılarını paylaştıkları internet sitelerinde paylaşılmıştır. Peki, bir askerin arkeolojiye ilgi duymuş olması suç mu? Pek tabii değil ancak bunun basit bir tarih merakı dışına çıktığına dair bulgularda elimizde mevcut. Örneğin 1 Temmuz 2002 günü Hürriyet Gazetesi internet sitesinde yer alan haber şöyle demektedir:

Türkiye'nin Washington Kültür ve Tanıtma Müşavirliği'ne, Roma dönemine ait olduğu tahmin edilen iki tarihi eser iade edildi. Eserlerin iade edilme hikayeleri ise hayli ilginç. Konuyla ilgili soruları yanıtlayan Washington Kültür ve Tanıtma Müşaviri Mesut Özbek, eserlerden birinin antik bir yazıtın parçası olduğunu düşündüklerini söyledi. Bu eserle ilgili Washington eyaletinde yaşayan Mark adlı bir Amerikalı'dan e-posta aldıklarını belirten Özbek, Amerikalı'nın şunları yazdığını aktardı:

"Merhaba,

*Babam, 1964-1996 yılları arasında **Yalova yakınlarındaki Karamürsel Hava üssünde görev yapmıştı. Marmara Denizi gezisi sırasında bulduğu bu antik eseri ABD'ye getirmişti. Üzerindeki yazılar soluk, ama 1000-2000 yıllık olduğunu düşünüyoruz. Babam birkaç yıl önce vefat etti ve şimdi de annemi bir bakım evine yerleştirmemiz gerekti. O nedenle Güney Carolina'daki evlerini temizlerken bu eseri bulduk. Bunun Türkiye'ye ait olduğunu hissettik."***

Haberde bahsi geçen yazıt, Theopompos adında bir Bizans saray görevlisinin 12 satırlı yazıtıdır. Ve yazıtta geçen ifadeye göre, yazıt M.S. 6Ağustos 574 yılına aittir. Yazıt bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir. Görüldüğü gibi bu olay Karamürsel Hava Üssünde çalışan bir askerin yasadışı yollarla bir kültür varlığını yurtdışına kaçırılışını belgelemektedir.

HELENOPOLİS ANTİK KENTİ

Yalova İli, Altınova İlçesi, Hersek Köyü sınırları içerisinde yer alan Helenopolis Antik Kenti, İzmit Körfezinin güneyinde ve Körfezin en dar noktası olan Dil İskelesi'nin karşı hattında bulunmaktadır. Önceleri Drepena olarak adlandırılan bu kentin Büyük Constantine tarafından annesi Helena adına yaptırıldığı ve kentin daha sonra Helenopolis adını aldığı söylenmektedir.

Kent, Roma'dan Osmanlı'ya kadar kullanılan çok önemli bir yol ağının parçası konumundadır. İstanbul'dan yola çıkanların Kadıköy ve Gebze'ye uzanan karayolundan sonra Dil İskelesi'nde başlayan deniz yolculuğu Helenopolis/Hersek'te sonlanmaktaydı. Ordu seferlerinden, hac yolculuklarına kadar sık kullanılan bir güzergahtı. Bu sebeple Helenopolis önemli bir liman kenti olmalıydı.

HELENOPOLİS ANTİK KENTİ LIMANI

Bugün Hersek Burnu'nun doğu ucunda karadan yaklaşık olarak 60 metre uzaklıkta suyun içinde kalmış bir liman / mendirek kalıntısı gözükmemektedir. Bildirimize konu olan amphoraların

niçin Karamürsel Hava Üssü'nde bulunduğunu anlayabilmek için gerek karada gerekse dalış yaparak sualtında kimi incelemelerde bulduk. Alan ile ilgili yapılan çok az sayıdaki incelemede bugüne kadar tespit ve tescil işlemlerini yapan kurumlar tarafından antik limanın yukarıda tarifini yaptığımız yer olduğu görüşü hakimdi. Ancak bize göre bu mendirek kalıntısı deniz arkeolojisi açısından çok uygun bir lokasyonda değildi. Bu düşünceyle çalışmalarımızı Helenopolis Antik Kenti'nin hemen yanı başında yer alan Hersek Lagünü çevresinde yürüttük. Kısa süre içerisinde Lagünün deniz kıyısı boyunca çok sayıda amphora parçasına ulaştık. Dolayısıyla bu veriler Lagün'ün doğru adres olduğu konusunda bizlere umut verdi. Lagün içinde, lagünün kuzey sınırı boyunca yaptığımız araştırmada ise od taşından yapılmış, üzerinde bağlama halkası bulunan (mooring Stone) limanlarda geminin bağlanması için kullanılan bir palamar bağlama bloğu keşfettik. Bu veri erken dönem Helenopolis Antik Limanının lokasyonu için şimdilik ilk ve en büyük keşif olmuştur. Yanı sıra aynı noktada mermerden yapılmış kırık ve noksan bir yazıt parçası bulduğunuzu da ekleyelim.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Arkeoloji Koleksiyonu envanter defterindeki bir ifadeden yola çıkarak yaptığımız araştırma bizi çok farklı sonuçlara ulaştırmıştır. Arkeolojik bir eserden yola çıkıp, Uluslararası siyaset konusuna geçmek bizim içinde farklı bir deneyim olmuştur.

ABD ile yaptığımız antlaşmalar sonucunda kurulan, Karamürsel Askeri Hava Üssü Sovyetler Birliği'ni dinlemek gibi hayati bir görevi yıllardır sürdürmüştür.

Üssün kurulduğu noktanın Helenopolis Antik Kenti ile kesişmesi, bu noktada çalışan Amerikalı askerlerin tarih/arkeoloji ve belli ki tarihi eser kaçakçılığı meraklarını körüklemiş olabilir. Üssün inşası sırasında bu arkeolojik bölgede kalıntılara ulaşılmış olmalıydı. Bildiri konumuz olan ve 22/10/1975 tarihinde Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne (o dönemki adı İzmit Müzesi) gelen 6 adet amphoranın bu bölgeden çıktığını hiçbir kanıt olmadan söylemek zor. Ama bu bölgeden çıkmış olsun ama meraklı askerler tarafından toplanmış bir koleksiyon olsun belli ki sonsuza kadar orada tutulmak için toplanmamışlardı. Onlar da bugün Amerika'da olabirdi. Fakat Kıbrıs çıkartmasından, Amerikan ambargosuna oradan Amerikan üs ve tesislerinin boşaltılıp Türk yetkililerinin üsleri teslim almasına giden süreç amphoraların Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi koleksiyonuna uzanan öyküsünü oluşturmuştur. Bu araştırma, ülkemizdeki diğer yabancı askeri üslerde de bu tip hadiselerin yaşanıp yaşanmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şimdilik bu soruya yanıt veremiyoruz. Askeri üslerin bulunduğu noktalarda yapılacak sözlü tarih araştırmaları, Müze envanter araştırmaları, zayıf bir ihtimal de olsa belki bu soruya yanıt verebilecektir.

Hellenistik dönemden Bizans Çağına kadar uzanan altı amphoranın tipoloji çalışmaları bu bildirinin konusu değildir. Kocaeli Müzesi uzmanı Arkeolog Kemal Çibuk tarafından tüm müze amphora koleksiyonumuzu kapsayacak bir çalışma yapılacaktır.

Araştırmanın geldiği bir diğer nokta Helenopolis Antik Kenti limanının lokasyonu sorusudur. Araştırmamızın sonucu göstermektedir ki bugün Hersek Lagünü olarak bilinen alan bizce geçmişte Helenopolis Antik Kenti'nin ilk limanıydı. Burası karadan içeri doğru girinti yapmış bir koy olmalıydı. Korunaklı görüldüğü için ağız mendirek ile kapatılmış ve liman olarak

kullanılmaya başlanmıştı. Ancak koya ulaşan akarsuların getirdiği alüvyon, mendireğin koydaki su sirkülasyonunu azaltması ile yıllarca koyda birikmiş ve limanı kullanılamaz hale getirmişti. Zamanla koydaki tatlı su/tuzlu su dengesi tatlı su lehinde değişmiş ve bugün bildiğimiz Hersek Lagünü oluşmuştu. Oldukça önemli bir yol güzergahı olan bu noktanın limansız kalması düşünülemezdi. Bizce Hersek Burnu doğusunda yer alan mendirek kalıntısı ikinci liman inşasına işaret etmekteydi. Ancak bu liman parlak dönemini yitirmiş Helenopolis kentinin, daha az sayıda gemiye ve yolcuya hizmet sunan limanı olmalıydı.

Farklı dönemlerde belki Karamürsel belki Yalova Çınarcık'ta alternatif limanların oluşmuş olması pek muhtemeldir.

Helenopolis kentinin ilk limanı olduğunu düşündüğümüz Hersek Gölü'nde, TÜBİTAK DİP-TAR Sığ Su Araştırma Teknesi ile Yandan Taramalı Sonar ve Deniz Tabanı Kesit Görüntüleyici akustik verileri ile limana ait olası verilere ulaşmak mümkün olacaktır kanaatindeyiz.

Son çalışmalar sırasında bizden desteğini esirgemeyen Altınova Belediyesi Başkanı Sayın Dr. Metin ORAL'a ve Belediye çalışanı Arkeolog Sabire ŞENTÜRK'e teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C.I-II, Alkım Yay., İstanbul, 1995.
- Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Aydingün, Şengül, *Küçükçekmece Gölü Havzası (Bathonea?) Kazıları (2009-2012)*, İstanbul Araştırmaları Yıllığı, İstanbul, 2013.
- Burçak, Rıfki Salim, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983
- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Bozkurt, İbrahim, *Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi: (1945-1980)*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008.
- Dinç, Bünyamin, *Bizans askerinin denize döküldüğü yer*, NTV Tarih 25, NTV Yayınları, İstanbul.
- Erim, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1975.
- Mansel, Arif Müfid, *Yalova ve Civarı*, İstanbul Müzeleri Neşriyatı XIII, İstanbul
- Mucuk, Şükrü, *Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013.
- Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, DER Yay., İstanbul, 2006.
- Şahin, Haluk, *Johnson Mektubu*, Gendaş Yay., İstanbul, 2002.

İNTERNET KAYNAKLARI

- https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31004993/In_The_Track_of_Two_Lost_Cities.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1508100021&Signature=4x9DXFm4tG4zVzXoNF82B7V5czE%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DIN_THE_TRACK_OF_LOST_TWO_CITIES_Selected.pdf
- <http://www.hurriyet.com.tr/amerikalilar-kacak-turk-eserlerini-iade-etti-20890376>
- http://ctue.mam.tubitak.gov.tr/sites/images/ctue_mam/tubitak_marmara_diptar_web_turkce.pdf
- <http://www.merhaba-usmilitary.com/>
- <http://www.karamursel.us/>
- <http://www.kas60-61.org/newpers.htm>
- <http://www.navycthistory.com/turkeymullings01.html>
- <http://www.merhaba-usmilitary.com/2SIMMONSDindex.html>
- <http://www.merhaba-usmilitary.com/1DURMANindex.html>
- http://simons_a.tripod.com/sinop/sturdivant/sinope.htm